

“FAN VA TEXNOLOGIYALARNING DOLZARB MUAMMOLARI”

MAVZUSIDAGI

XALQARO ILMIIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI TO‘PLAMI

IV SHO‘BA II QISM

Qarshi shahri, 2026-yil 8-10-oktabr

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

PANCASAKTI TEGAL UNIVERSITETI

KARABÜK UNIVERSITETI

QOZON FEDERAL UNIVERSITETI

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

QARSHI DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI

FAN VA TEXNOLOGIYALARNING DOLZARB MUAMMOLARI

mavzusidagi

**XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI
TO‘PLAMI**

IV SHO‘BA (GUMANITAR FANLAR SHO‘BASI 2- QISM)

Qarshi shahri, 2026-yil 8-10-oktabr

Veb-sayt: <https://conference.ipu-edu.uz/>

**QARSHI
“ILM-FAN-MA’NAVIYAT” NASHRIYOTI
2026**

UO‘K: 001 (063)

KBK: 72я43

F 24

Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami/

– Qarshi: «Ilm-fan-ma’naviyat» nashriyoti, 2026.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Pancasakti tegal universiteti, Karabük universiteti, Qozon federal universiteti, Qarshi davlat universiteti hamda Qarshi davlat texnika universiteti hamkorligida “Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari” mavzusida 2026 yil 8-10 oktabr kunlari o‘tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ma’ruzalari asosida tayyorlangan nashr hisoblanadi.

To‘plamga kiritilgan maqolalarda aniq fanlar (matematika, fizika, informatika, statistika va ma’lumotlar tahlili, amaliy matematika va matematik modellashirish), muhandislik fanlari (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, neft va gaz sanoatidagi ilg‘or texnologiyalar, energetika tizimlari va energiya tejamkor texnologiyalar, konlarni o‘zlashtirish va qatlam muhandisligi, sanoat xavfsizligi, xavflarni baholash va ishonchlilik muhandisligi), tabiiy fanlar (fizika va zamonaviy fizik texnologiyalar, kimyo va kimyoviy texnologiyalar, neft-gaz sektorida atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish, biologiya, biotexnologiya va bioinformatika, neft va gaz konlarini qidirish va qatlamlarni tavsiflash), ijtimoiy-gumanitar fanlar (Iqtisodiyot va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, pedagogika va zamonaviy ta’lim texnologiyalari, psixologiya va ijtimoiy jarayonlar, falsafa, sotsiologiya va fanlararo tadqiqotlar, filologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik) mavzularidagi masalalar qamrab olingan.

To‘plamni nashrga tayyorlovchi tahrir hay’ati tarkibi:

Bozorov O.N.	- tahrir hay’ati raisi, universitet rektori;
Farmonov J.B.	- rais o‘rinbosari, ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Muminov F.SH.	- a‘zo, yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor;
Raxmatov E.A.	- a‘zo, o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor;
Boltayev Z.B.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor;
Kamolov D.P.	- a‘zo, “Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrasida professori;
Uzoqov G‘.N.	- a‘zo, QarDTU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Bekpulatov I.R.	- a‘zo, QarDU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Raximov X.A.	- a‘zo, aniq fanlar sho‘basi raisi;
Tog‘ayeva M.A.	- a‘zo, tabiiy fanlar sho‘basi raisi;
Bozorov J.T.	- a‘zo, muhandislik fanlari sho‘basi raisi;
Yo‘ldoshev J.T.	- a‘zo, gumanitar fanlar sho‘basi raisi;
Rahimov A.N.	- a‘zo, “Iqtisodiyot” kafedrasida mudiri;
Eshmatov B.E.	- a‘zo, “Matematika” kafedrasida mudiri;
Sunatov J.T.	- a‘zo, “Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrasida katta o‘qituvchisi;
Suropov B.	- a‘zo, “Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrasida mudiri;
Batirov Z.L.	- a‘zo, “Pedagogika va o‘qitish metodikasi” kafedrasida mudiri;
Xalilov J.A.	- a‘zo, “Neft va gaz ishi” kafedrasida mudiri;
Xazratov A.N.	- a‘zo, “Neft va gaz ishi” kafedrasida dotsenti;
Fayziyeva K.A.	- a‘zo, “Fakultetlararo xorijiy tillar” kafedrasida mudiri;
Rahmatillayeva Sh.Z.	- a‘zo, “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida mudiri;
Eshonqulov R.T.	- a‘zo, “Xorijiy tillar” kafedrasida mudiri;
Choriyeva Z.T.	- a‘zo, “Maktabgacha ta’lim” kafedrasida mudiri;
Xushmanova G.I.	- a‘zo, “Rus tili va adabiyoti” kafedrasida mudiri;
Mamatov Z.U.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Iqtisodiyot va muhandislik fanlari” kafedrasida mudiri;
Usmonov F.N.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Psixologiya va ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasida mudiri;
Turaqulov I.R.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Pedagogika” kafedrasida mudiri;
Berdiev H.X.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “O‘zbek va rus tillari” kafedrasida mudiri;
Qurbonov U.E.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Xorijiy tillar” kafedrasida mudiri;
Sharifov Sh.S.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Iqtisodiyot va kompyuter injirining” kafedrasida mudiri.
Mas’ul muharrir:	t.f.f.d., dots. Farmonov J.B.
Mas’ul kotib	t.f.f.d., prof. Komolov D.P.
Muharrirlar	p.f.f.d., dots. Raximov X.A., b.f.f.d. dots. Tog‘ayeva M.A., t.f.f.d., dots. Bozorov J.T. t.f.f.d., dots. Bozorov J.T., p.f.f.d., dots. Yo‘ldoshev J.T.

To‘plamga kiritilgan materiallardagi ma’lumotlar to‘g‘riligi uchun mualliflar javobgardirlar.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Ilmiy Kengashida muhokama qilingan va chop etishga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-321-13-9

© Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, 2026 yil.

© «Ilm-fan-ma’naviyat» nashriyoti, 2026 yil.

KIRISH SO‘Z

Assalomu alaykum, hurmatli mehmonlar, aziz professor-o‘qituvchilar va olimlar, davlat va ishlab chiqarish sohasi vakillari, qadrlı hamkasblar, talabalar hamda konferensiyada onlayn ishtirok etayotgan mehmonlar!

Iqtisodiyot va pedagogika universitetida o‘tkazilayotgan **“Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumaniga xush kelibsiz.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti bugungi kunda dunyoning 40 ga yaqin yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yib, ular bilan o‘zaro hamkorlik shartnoma va memorandumlarini imzolagan.

Universitet Malayziya, Hindiston, Qozog‘iston, Rossiya, Indoneziya, Turkiya kabi yana bir qancha davlatlarning nufuzli oliy ta’lim muassasalari bilan akademik va ilmiy aloqalarni rivojlantirib kelmoqda.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqining “Erasmus+” dasturi doirasida Portugaliya, Ruminiya, Ispaniya, Bolgariya va Italiya kabi davlatlarning oliy ta’lim muassasalari bilan samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan. Mazkur hamkorlik doirasida professor-o‘qituvchilar va talabalar almashinuvi, akademik mobillik, tajriba almashish hamda ilmiy tashabbuslarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

G‘urur va quvonch bilan ta’kidlash joizki, 2022–2026-yillar davomida universitetimizning 117 nafar professor-o‘qituvchilar xalqaro tajriba orttirib, malaka oshirib kelishdi. Xususan, Turkiyaning Karabuk universitetida 102 nafar, Rossiyaning Qozon federal universitetida 15 nafar professor-o‘qituvchimiz malaka oshirdi hamda 3 nafar talabamiz yozgi maktabda qatnashdi. Shuningdek, Vengriyaning Debresen universitetida 2 nafar o‘qituvchimiz ilmiy stajirovka o‘tab qaytdi. Yevropa Ittifoqining Erasmus+ dasturi doirasida Portugaliyaning Tomar politexnika institutida 2 nafar talabalarimiz ta’limni tamomladi, yana 2 nafari 1 semestr davomida tahsil olmoqda va 1 nafar o‘qituvchimiz mobillik dasturida qatnashib keldi. Ispaniyaning Leon universitetida yesa 1 nafar talabamiz o‘qib kelgan bo‘lsa, 3 nafar professor-o‘qituvchimiz kadrlar mobilligini amalga oshirdi. Ruminiyaning Luchian Blaga (Sibiu) va Piteshti universitetlarida yesa jami 6 nafar o‘qituvchimiz Erasmus+ doirasida xodimlar mobilligi bo‘yicha xalqaro tajriba orttirib qaytdilar.

Yerishilgan natijalar bilan cheklanib qolmay, 2026–2027-o‘quv yilida ham talabalar va o‘qituvchilar almashinuvini davom yettirish rejalashtirilgan. Turkiya, Rossiya va boshqa xorijiy davlatlarning nufuzli oliygohlari bilan hamkorlikda xalqaro malaka oshirish kurslari, stajirovka hamda akademik mobillik dasturlarini yanada kengaytirish ustida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jadal rivojlanayotgan bugungi kunda ilm-fan va innovatsiyalar jamiyat taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, zamonaviy ta’lim yondashuvlari, iqtisodiy jarayonlarning transformatsiyasi va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar hayotimizning barcha jabhalariga tobora chuqur kirib kelmoqda. Bunday sharoitda ilmiy izlanishlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, yangi g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi anjuman ham aynan shu ezgu maqsadga xizmat qiladi. Unda turli soha vakillarining ilmiy qarashlari, tajribasi va ilg‘or ishlanmalari o‘zaro uyg‘unlashib, yangi ilmiy g‘oyalar va amaliy yechimlar uchun mustahkam zamin yaratishiga ishonamiz.

Hurmatli anjuman qatnashchilari!

Ayni vaqtda insoniyat oldida turgan muammolar bir-biridan alohida emas. Iqlim o‘zgarishi, energetik xavfsizlik, oziq-ovqat xavfsizligi, suv resurslaridan oqilona foydalanish, raqamli transformatsiya, innovatsion iqtisodiyot, sun‘iy intellektning jadal rivojlanishi, kiberxavfsizlik, yangi avlod ta’lim texnologiyalari, iqtisodiy tenglik va demografik jarayonlar, bularning barchasi o‘zaro chambarchas bog‘liq. Shuning uchun ham bugungi ilm-fan fanlar chegarasidan chiqib, fanlararo hamkorlik sari intilmoqda.

Menimcha, zamonaviy ilm-fanning eng katta kuchi ham aynan shunda: matematik tafakkur iqtisodiyotga, sun‘iy intellekt barcha sohalarga, biologiya axborot texnologiyalariga, muhandislik

ekologiyaga, psixologiya esa ta'lim va ijtimoiy jarayonlarga ulanmoqda. Demak, bizga bugun alohida fanlar emas, balki muammoni kompleks ko'ra oladigan ilmiy tafakkur kerak.

Kelajakdagi universitetning vazifasi faqat talabaga tayyor bilim berishdan iborat bo'lmaydi. Universitet insonni mustaqil fikrlashga, savol berishga, muammoni aniqlashga, ilmiy izlanishga va yangi yechim yaratishga o'rgatishi kerak. Chunki kelajakda insonni texnologiyadan ajratib turadigan eng katta kuch uning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi, axloqiy mas'uliyati va insoniy qadriyatlari bo'ladi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti uchun ushbu masala ayniqsa muhim. Chunki faoliyatimiz markazida ikki muhim tushuncha: iqtisodiyot va ta'lim turadi. Bizning asosiy vazifamiz zamonaviy bilim va texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish, mehnat bozori talablariga javob beradigan, innovatsion fikrlaydigan va amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

Hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Universitetimiz hamkorlik qilayotgan ishlab chiqarish korxonalari, zavodlar va tashkilotlar bilan ilmiy-amaliy aloqalarni yanada kuchaytirish, ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashni ustuvor vazifalarimizdan biri sifatida belgilagan. Kelgusida hamkor korxonalar bilan birgalikda qo'shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish, talaba va tadqiqotchilar uchun amaliy tadqiqot maydonlarini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalar asosida innovatsion ishlanmalarni yaratish hamda ularni ishlab chiqarishga joriy etishga alohida e'tibor qaratamiz.

Ishonamizki, bugungi anjuman doirasidagi ilmiy muloqotlar yangi ilmiy loyihalar, samarali hamkorliklar va amaliy natijalarga asos bo'ladi.

Shu ezgu niyatlar bilan "Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumanini ochiq deb e'lon qilaman.

Barchangizga mustahkam sog'lik, ilmiy faoliyatingizda ulkan muvaffaqiyatlar, yangi ilmiy kashfiyotlar va samarali hamkorliklar tilayman!

E'tiboringiz uchun rahmat!

**Iqtisodiyot va pedagogika universiteti rektori,
texnika fanlari nomzodi, professor O.N.Bozorov**

BUGUNGI PEDAGOGIKA FANI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Ibraimov Xolboy Ibragimovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, pedagogika fanlari doktori,
O'zbekiston Respublika Fanlar akademiyasi akademik

Toshkent 100095, O'zbekiston

Email: xolboyibragimov1957@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy pedagogika fanining rivojlanish tendensiyalari, uning nazariy-metodologik asoslaridagi tub o'zgarishlar va istiqbolli yo'nalishlari tizimli tahlil qilinadi. Raqamlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalari, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika va inklyuziv ta'lim kabi zamonaviy tendensiyalarning pedagogika fani nazariyasi va amaliyotiga ta'siri ochib berilgan. Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish va pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika fani, ta'lim texnologiyalari, raqamli pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika, inklyuziv ta'lim, pedagogik innovatsiya.

Аннотация. В статье системно анализируются тенденции развития современной педагогической науки, коренные изменения в её теоретико-методологических основах и перспективные направления. Раскрыто влияние таких современных тенденций, как цифровизация, технологии искусственного интеллекта, компетентностный подход, непрерывное образование, нейропедагогика и инклюзивное образование, на теорию и практику педагогической науки. Разработаны научно-практические рекомендации по адаптации системы подготовки педагогических кадров к современным требованиям, стимулированию научно-исследовательской деятельности и внедрению педагогических инноваций в практику.

Ключевые слова: педагогическая наука, образовательные технологии, цифровая педагогика, компетентностный подход, непрерывное образование, нейропедагогика, инклюзивное образование, педагогическая инновация.

Abstract. This article systematically analyzes the development trends of modern pedagogical science, the fundamental changes in its theoretical and methodological foundations, and its promising directions. It reveals the influence of contemporary trends such as digitalization, artificial intelligence technologies, the competency-based approach, lifelong learning, neuropedagogy, and inclusive education on the theory and practice of pedagogical science. Scientific and practical recommendations are developed for adapting the system of training pedagogical personnel to modern requirements, stimulating research activity, and implementing pedagogical innovations in practice.

Key words: pedagogical science, educational technologies, digital pedagogy, competency-based approach, lifelong learning, neuropedagogy, inclusive education, pedagogical innovation.

KIRISH

XXI asr jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarida, jumladan ta'lim sohasida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotga o'tish, mehnat bozorining talablari tez o'zgaruvchanligi pedagogika fani oldiga yangi, nostandart vazifalarni qo'ymoqda. An'anaviy pedagogik paradigmalar – bilim, ko'nikma va malakalarni uzatishga asoslangan "ta'lim-o'qitish" modeli – bugungi kunda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va uzluksiz ta'lim g'oyalari bilan boyitilgan yangi paradigmaga o'z o'rnini bermoqda.

Ilm-fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari kontekstida pedagogika fanining o'zi ham chuqur transformatsiyaga uchramoqda: sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), mashinali o'rganish kabi texnologiyalar nafaqat ta'lim jarayonining vositasi, balki pedagogik tadqiqotning yangi obyekti va metodologik quroliga aylanmoqda. Shu bilan birga, pedagogika

fanining boshqa fanlar – kognitiv psixologiya, neyrofiziologiya, sotsiologiya, axborot texnologiyalari – bilan integratsiyalashuvi yangi bilim sohalarining (neyropedagogika, raqamli pedagogika, ta’lim analitikasi) shakllanishiga olib kelmoqda.

Ta’kidlash joizki, bugungi kunda zamonaviy pedagogika fani o’zining ontologik va gnoseologik asoslarida chuqur o’zgarishlarni boshdan kechirmoqda. An’anaviy “bilim markazli” paradigma o’rnini “shaxs markazli” va “natija markazli” paradigmalar egallamoqda, bunda ta’lim jarayonining pirovard maqsadi nafaqat bilim uzatish, balki o’quvchida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy va moslashuvchan fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishdan iborat bo’lib qolmoqda.

Ushbu transformatsiya doirasida pedagogika fani metodologiyasida ham jiddiy yangilanishlar kuzatilmoqda: miqdoriy tadqiqot usullari bilan bir qatorda sifat tadqiqotlari, aralash metodologiya (mixed-methods) va ta’lim-tarbiya jarayonini katta ma’lumotlar asosida tahlil qiluvchi ta’lim analitikasi (learning analytics) kabi yangi yo’nalishlar shakllanmoqda.

Raqamlashtirish va sun’iy intellektning pedagogikaga ta’siri. Sun’iy intellekt texnologiyalari zamonaviy pedagogika fanining eng dinamik rivojlanayotgan yo’nalishlaridan biriga aylandi. Adaptiv o’quv platformalari har bir o’quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o’quv materialini shaxsiylashtirishga imkon bermoqda. Bu, o’z navbatida, “differensial ta’lim” nazariyasini yangi bosqichga olib chiqmoqda hamda pedagog rolining transformatsiyasini – bilim beruvchidan o’quv jarayonini boshqaruvchi va yo’naltiruvchi mentorga aylanishini talab etmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni bir qator ilmiy-pedagogik muammolarni ham yuzaga keltirmoqda: raqamli tengsizlik, o’quvchilarning texnologiyaga bog’liqligi, ijtimoiy-emotsional kompetentsiyalarning rivojlanish sur’ati pasayishi kabi masalalar pedagogika fani oldida yangi tadqiqot yo’nalishlarini ochmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuv va uzluksiz ta’lim. Mehnat bozorining tez o’zgaruvchan talablari sharoitida kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy pedagogikaning markaziy metodologik asosiga aylandi. Ushbu yondashuv doirasida ta’lim natijalari endilikda “bilim, ko’nikma, malaka” uchligidan tashqari, “yumshoq ko’nikmalar” (soft skills) – tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik kabi sifatlarni ham qamrab olmoqda. Bu bilan bog’liq holda uzluksiz ta’lim (Lifelong Learning) g’oyasi pedagogika fanining nazariy asoslaridan biriga aylandi.

Uzluksiz ta’lim nafaqat rasmiy ta’lim tizimini, balki norasmiy va noformal ta’lim shakllarini ham o’z ichiga olgan yaxlit tizim sifatida talqin etilmoqda, bu esa pedagogika fanidan yangi didaktik va metodik yechimlar ishlab chiqishni talab qilmoqda.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan integratsiyasi: neyropedagogika va inklyuziv ta’lim:

Neyrofiziologiya va kognitiv psixologiya sohasidagi yutuqlar asosida shakllangan neyropedagogika miyaning o’rganish jarayonidagi faoliyati haqidagi bilimlarni pedagogik amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Bu yo’nalish o’quv materialini taqdim etish usullarini, diqqatni jamlash va xotirada saqlash mexanizmlarini ilmiy asoslangan tarzda loyihalashtirishga imkon bermoqda.

Inklyuziv ta’lim g’oyasi esa har bir bolaning, jumladan maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bolalarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan bo’lib, zamonaviy pedagogika fanidan moslashtirilgan dasturlar, individual ta’lim yo’nalishlari va maxsus pedagogik metodikalarni ishlab chiqishni talab etmoqda. Yuqorida ko’rib chiqilgan tendensiyalarning umumlashtirilgan tavsifi quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Zamonaviy pedagogika fanining ustuvor rivojlanish tendensiyalari

Yo’nalish	Mazmuni	Pedagogik ta’siri
Raqamlashtirish	Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, virtual va qo’shimcha reallik texnologiyalari	Ta’limni individuallashtirish, adaptiv o’quv platformalari
Kompetensiyaviy	Bilimdan ko’ra amaliy ko’nikma va	O’quv dasturlari va baholash

yondashuv	malakalarga urg'u	tizimining qayta qurilishi
Uzluksiz ta'lim	Umr bo'yi o'qish va malaka oshirish zarurati	Norasmiy va noformal ta'lim shakllarining rivoji
Neyropedagogika	Miya faoliyati va o'rganish jarayoni haqidagi bilimlarni pedagogikaga tatbiq etish	Ta'lim metodikasining ilmiy-biologik asoslanishi
Inklyuziv ta'lim	Har bir bolaning ta'lim olish huquqini teng ta'minlash	Moslashtirilgan dastur va metodikalarning ishlab chiqilishi

Pedagogika fanining istiqbolli yo'nalishlari:

birinchidan, ta'lim analitikasi va katta ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimlarini rivojlantirish;

ikkinchidan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim platformalarining pedagogik-psixologik asoslarini chuqur ishlab chiqish;

uchinchidan, neyropedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish;

to'rtinchidan, uzluksiz ta'lim tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash;

beshtinchidan, inklyuziv ta'lim metodikasini yanada takomillashtirish.

Mazkur yo'nalishlarning barchasi pedagogika fanining fanlararo (interdisiplinar) xususiyatini yanada kuchaytirib, uni zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar tizimidagi markaziy o'rinlardan biriga olib chiqmoqda.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar:

1) pedagog kadrlar tayyorlash dasturlariga raqamli pedagogika, ta'lim analitikasi va sun'iy intellekt asoslari bo'yicha maxsus modullarni kiritish;

2) amaldagi pedagoglarning malakasini oshirish tizimida neyropedagogika va inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish;

3) oliy ta'lim muassasalarida pedagogika fani bo'yicha fanlararo (psixologiya, axborot texnologiyalari, sotsiologiya bilan) qo'shma ilmiy-tadqiqot loyihalarini rag'batlantirish;

4) pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etishning institutsional mexanizmlarini (pilot maktablar, innovatsion ta'lim maydonchalari) kengaytirish;

5) xalqaro ilmiy-amaliy hamkorlikni kuchaytirish orqali pedagogika fani sohasidagi ilg'or tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi pedagogika fani jadal rivojlanayotgan ilm-fan va texnologiyalar tizimida markaziy o'rinlardan birini egallab, chuqur nazariy-metodologik transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Raqamlashtirish, sun'iy intellekt, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika va inklyuziv ta'lim kabi zamonaviy tendensiyalar pedagogika fanining predmeti, metodologiyasi va amaliy vazifalarini tubdan yangilamoqda.

Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi yangi interdisiplinar yo'nalishlarning shakllanishiga olib kelmoqda, bu esa sohaning kelajakdagi rivojlanish salohiyatini yanada oshiradi. Ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va milliy ta'lim tizimini zamon talablariga muvofiqlashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.* – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 295–297-b.

2. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda.* – Toshkent: O'qituvchi MU MChJ, 2021. – 7-b.

3. Ibraimov X., Kuronov M., Fozilov J., Zaripov F. *Ota-ona – murabbiy*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 220 b.
4. Ibraimov X. va boshq. *Najot tarbiyada*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 60 b.
5. Ibraimov X. va boshq. *Go‘zal xulq modellari*. – Toshkent: Ilm ziyo zakovat, 2025. – 80 b.
6. Ibraimov X. va boshq. *Ma‘naviy-axloqiy tarbiya metodlari*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 68 b.

ЗАМАНАУИ МАТЕРИАЛДАРДЫ ПЕДАГОГИКА САЛАСЫНДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

(Карбон материалдары, силикон және бакситті шайыр мысалында)

Адамкулов Нурали Мерекебайұлы

Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан педагогикалық ғылымдар академиясының академигі, ҚР Мәдениет саласының үздігі.

E-mail: nurali.adamkulov@outlook.com **Тел:** 8747 295 1961

Бейсембаева Маржан Максатқызы

Магистр, оқытушы-ассистент І.Жансүгіров атындағы Жетісуге университеті.

E-mail: Marzhanmaksatkyzy99@gmail.com **Тел:** 87081902578

Аукенова Газиза Сатвалдиевна

Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, “Абай атындағы мектеп-гимназиясы” коммуналдық мемлекеттік мекемесі. Көркем еңбек пәнінің мұғалімі

E-mail: aukenova_gaziza@mail.ru **Тел:** 87026489900

Аңдатпа. Мақалада карбон материалдарын, силиконды және бакелитті шайырды білім беру үдерісінде қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл материалдар жаратылыстану, технология, инженерия, өнер және математика пәндерін кіріктіретін STEAM сабақтарында заттың қасиетін тәжірибе арқылы түсіндіруге, жобалау дағдыларын қалыптастыруға және кәсіби бағдар беруге мүмкіндік береді. Материалды таңдау оқушының жасына, оқу мақсатына, шеберхананың жабдықталуына және қауіпсіздік талаптарына сәйкес жүргізілуі тиіс. Карбон мен термореактивті шайырларға байланысты операциялардың бір бөлігі тек мұғалімнің көрсетуі немесе арнайы жабдықталған зертхана жағдайында орындалатыны негізделеді. Ұсынылған әдістеме зерттеу, жобалық, проблемалық және пәнаралық оқыту тәсілдерін біріктіреді.

Түйін сөздер: заманауи материалдар, педагогикалық технология, STEAM, карбон, көміртек талшығы, силикон, бакелитті шайыр, жобалық оқыту, қауіпсіздік.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности применения карбоновых материалов, силикона и бакелитовой смолы в образовательном процессе. Эти материалы позволяют на уроках STEAM, которые интегрируют естественные науки, технологии, инженерию, искусство и математику, объяснить свойство материи на практике, развить навыки проектирования и дать профессиональную ориентацию. Выбор материала должен производиться в соответствии с возрастом учащегося, целями обучения, оснащением мастерской и требованиями безопасности. Обосновывается, что часть операций, связанных с карбоном и термореактивными смолами, выполняется только в условиях специально оборудованной лаборатории или по показаниям преподавателя. Предлагаемая методология сочетает в себе исследовательские, проектные, проблемные и междисциплинарные подходы к обучению.

Ключевые слова: современные материалы, педагогическая технология, STEAM, карбон, углеродное волокно, силикон, бакелитовая смола, проектное обучение, безопасность.

Annotation. The article discusses the pedagogical possibilities of using carbon fiber materials, silicone and bakelite resin in the educational process. These materials make it possible to explain the properties of matter in practice, develop design skills and provide professional guidance in STEAM lessons that integrate natural sciences, technology, engineering, art and

mathematics. The choice of material should be made in accordance with the student's age, learning objectives, workshop equipment and safety requirements. It is proved that some of the operations related to carbon and thermosetting resins are performed only in a specially equipped laboratory or according to the indications of a teacher. The proposed methodology combines research, project-based, problem-based, and interdisciplinary approaches to learning.

Keywords: *modern materials, pedagogical technology, STEAM, carbon fiber, carbon fiber, silicone, bakelite resin, project training, safety.*

КІРІСПЕ

Қазіргі білім беру жүйесі оқушыдан дайын ақпаратты есте сақтаумен қатар материалдың қасиетін зерттеу, мәселені инженерлік тұрғыдан шешу, прототип құрастыру және алынған нәтижені дәлелді бағалау дағдыларын талап етеді. Сондықтан өндірісте қолданылатын заманауи материалдарды оқу тапсырмасына енгізу теория мен практиканың байланысын күшейтеді. Материалтану мазмұны физикадағы беріктік пен электрөткізгіштік ұғымдарын, химиядағы полимерлену мен молекулалық құрылымды, технологиядағы қалыптау мен өңдеуді, ал көркем еңбек пәніндегі пішін мен фактураны бір жоба аясында біріктіруге қолайлы.

Мақаланың мақсаты - карбон материалдарын, силиконды және бакелитті шайырды сабақта қолданудың мазмұнын, әдістерін, қауіпсіздік шектерін және бағалау жолдарын жүйелеу. Мұнда «карбон» атауы көміртек талшығы, көміртек матасы және көміртек негізді композит үлгілерін қамтиды. «Бакелитті шайыр» фенол-формальдегидті термореактивті шайырлар тобына қатысты қолданылады. Білім беру ұйымында бұл материалдармен жұмыс істеу өндірушінің қауіпсіздік паспортына, жас ерекшелігіне және жергілікті еңбек қауіпсіздігі ережелеріне бағынуы керек.

Заманауи материалдардың оқу мүмкіндіктері, Карбон материалдары

Көміртек талшығының аз масса кезіндегі жоғары беріктігі композит ұғымын көрнекі түсіндіреді. Сабақта дайын көміртек матасының шағын бөлігі, қауіпсіз жиектелген композит пластина немесе өндіруші ұсынған демонстрациялық үлгі қолданылуы мүмкін. Оқушылар үлгінің массасын, қалыңдығын және иілуге төзімділігін ағаш, алюминий немесе шыныталшықты пластикпен салыстырады. Бұл жұмыс «материал қасиеті - құрылым - қолданылу саласы» байланысын ашуға бағытталады.

Карбонмен жұмыстың тиімді формасы - инженерлік кейс. Мысалы, топтарға жеңіл әрі берік дрон рамасына материал таңдау міндеті беріледі. Олар критерийлер матрицасын құрып, беріктік, масса, баға, жөндеуге жарамдылық және экологиялық салдар бойынша шешімін қорғайды. Талшықты кесу немесе тегістеу кезінде ұсақ шаң пайда болуы ықтимал болғандықтан, мектеп жағдайында өңделмеген талшықты кесу мен композитті механикалық өңдеу ұсынылмайды. Мұндай әрекет тек жергілікті сорғышы, тиісті респираторы және кәсіби бақылауы бар шеберханада орындалуы тиіс.

Силикон материалдары.

Силиконның серпімділігі, суға төзімділігі және қалыптың ұсақ бедерін қайталау қабілеті оны модельдеу мен прототиптеуге ыңғайлы етеді. Қауіпсіздік паспорты оқу ортасына сәйкес келетін, бөлме температурасында қататын екі компонентті силикон таңдалса, оқушылар жұмсақ қалып, анатомиялық модельдің бөлігі, бедер көшірмесі немесе қарапайым тығыздағыш прототипін жасай алады. Жоба барысында компоненттердің қатынасы, араластыру сапасы, ауа көпіршіктері, қатаю уақыты және өлшем дәлдігі бақыланады.

Силиконды қолдануда зерттеушілік әдіс нәтижелі: әр топ бір айнымалыны - араластыру уақытын, қабат қалыңдығын немесе қалып геометриясын - өзгертіп, оның өнім сапасына әсерін тіркейді. Дегенмен «силикон» атауы қауіпсіздік деңгейі әртүрлі көптеген құрамды біріктіреді. Сондықтан нақты өнімнің қауіпсіздік паспорты тексеріліп, қолғап пен көзілдірік қолданылып, бөлме желдетілуі қажет. Тағамға арналған қалыпты тек тағамдық сертификаты бар және оқу тәжірибесінде химиялық ластанбаған материалдан жасауға болады.

Бакситті смола.

Бакелитті шайыр тарихи және ғылыми тұрғыдан терморезистивті полимерлерді оқытуға маңызды. Қыздырылып қатқаннан кейін оның қайта балқымайтыны термопласт пен терморезистивтің айырмасын түсіндіруге мүмкіндік береді. Электр оқшаулағыш бөлшектер, ескі ажыратқыш корпусары және фенолдық ламинаттың дайын үлгілері арқылы материалдың қаттылығы, жылуға төзімділігі және электр техникасындағы қызметі талданады.

Фенол-формальдегидті жүйені мектепте бастапқы реагенттерден синтездеу қауіпсіз емес: фенол мен формальдегид денсаулыққа қауіпті, ал реакцияны бақылау кәсіби зертхананы қажет етеді. Сондықтан педагогикада дайын, толық қатқан үлгілерді бақылау, цифрлық симуляция, бейнематериал және өндірістік технология картасын талдау басым болуы тиіс. Кәсіптік немесе жоғары білім зертханасында жұмыс тек тәуекелді бағалау, тартпа шкаф, жеке қорғаныс құралдары және қалдықтарды белгіленген тәртіппен жинау жағдайында ұйымдастырылады.

Педагогикалық қолдану әдістері

Зерттеушілік оқыту. Оқушы сұрақ қояды, болжам ұсынады, бір немесе бірнеше қасиетті өлшейді, деректі кестеге енгізеді және қорытынды жасайды. Карбон пластинасының масса-беріктік қатынасын салыстыру немесе силикон үлгісінің серпімділігін өлшеу осы әдіске сай келеді.

Жобалық оқыту. Топ нақты өнімнің прототипін әзірлейді: қорғаныш қап, жұмсақ тірек, бедерлі қалып немесе материал таңдау макеті. Жоба міндетті түрде мәселе, критерий, эскиз, материал таңдаудың дәлелі, сынақ және рефлексия кезеңдерін қамтиды.

Проблемалық оқыту. Мұғалім қарама-қайшылық ұсынады: нәліктен жеңіл материал әрдайым экологиялық тиімді емес немесе неге қатқан бакелитті қайта балқытуға болмайды? Оқушылар дәлел жинап, бірнеше шешімнің артықшылығы мен шектеуін салыстырады.

Пәнаралық STEAM тәсілі. Химиялық құрылым, физикалық қасиет, инженерлік есеп, цифрлық модель және өнім дизайны бір тапсырмада тоғысады. Бұл тәсіл пәндік білімді қолданбалы контексте бекітеді.

Кейс және кәсіби бағдар. Авиация, медицина, робот техникасы немесе электр техникасындағы материал таңдауға негізделген жағдай талданады. Оқушы материалтанушы, технолог, дизайнер және қауіпсіздік инженері рөлдерін бөлісіп атқарады.

Материалдарды салыстыру және сабақ үлгілері

Материал	Негізгі қасиет	Оқу тапсырмасы	Ұсынылатын деңгей	Негізгі қауіпсіздік шарасы
Карбон	Жеңіл, берік, анизотропты композит құруға жарамды	Дайын үлгілердің масса-беріктік қатынасын салыстыру	Жоғары сынып, колледж, ЖОО	Шаң шығармау; кесу мен тегістеуді арнайы шеберханада ғана орындау
Силикон	Серпімді, қалыпты дәл көшіреді, суға төзімді	Жұмсақ қалып немесе функционалдық прототип жасау	Негізгі және жоғары мектеп, колледж	SDS тексеру; қолғап, көзілдірік, желдету; компонент қатынасын сақтау
Бакелитті шайыр	Қатқаннан кейін қайта балқымайды, қатты, электр оқшаулағыш	Дайын үлгіні термопластпен салыстыру, өндірістік кейсті талдау	Жоғары сынып, колледж, ЖОО	Мектепте синтездемеу; толық қатқан үлгімен немесе симуляциямен жұмыс істеу

Сабақты ұйымдастыру алгоритмі

1. Оқу нәтижесін белгілеу. Оқушы сабақ соңында қандай қасиетті түсіндіретіні және қандай өнім немесе дәлел ұсынатыны анықталады.
2. Материал мен тәуекелді таңдау. Мұғалім өнімнің қауіпсіздік паспортын қарап, жасқа сәйкес операцияларды бөледі; қауіпті әрекеттер демонстрациямен немесе цифрлық модельмен алмастырылады.
3. Проблемалық міндет қою. Тапсырма өмірлік жағдаятпен беріледі және бағалау критерийлері алдын ала ұсынылады.
4. Тәжірибе не прототип жасау. Оқушылар өлшемдерді тіркеп, материал шығынын есептеп, жұмыс орнын таза ұстайды.
5. Сынақ және салыстыру. Нәтиже бастапқы критерийлермен тексеріліп, қателер мен шектеулер талданады.
6. Қорғау және рефлексия. Топ материал таңдаудың дәлелін, қауіпсіздік шешімін және өнімді жақсарту жолын түсіндіреді.

Бағалау өлшемдері

Бағалау тек дайын бұйымның сыртқы сапасына сүйенбеуі керек. Оқушының ғылыми түсіндірмесі, өлшеу деректерінің дұрыстығы, материал таңдауының негіздемесі, қауіпсіздік тәртібі, топтық жұмыс және рефлексиясы бірге есепке алынады. Мысалы, 20 балдық рубрикада ғылыми негізділікке 5 балл, жобалық шешімге 4 балл, эксперимент дерегіне 4 балл, қауіпсіздікке 4 балл, таныстырылым мен рефлексияға 3 балл беруге болады. Қауіпсіздік талабын өрескел бұзу жұмысты тоқтатуға негіз болуы тиіс.

Қауіпсіздік және экологиялық жауапкершілік

Заманауи материалды сабаққа енгізудің басты шарты - «алдымен қауіпсіздік» қағидасы. Мұғалім әр өнімнің қауіпсіздік паспортын қарап, қауіптілік белгілерін, желдету талабын, тері мен көзді қорғау шараларын, төгіндіні жинау және қалдықты жою тәртібін анықтайды. Қолғап материалмен үйлесімді болуы, көзілдірік жанынан қорғайтын болуы және жұмыс аймағында тамақ сақталмауы керек. Белгісіз құрамды шайырлар мен өндірістік қалдықтарды мектеп тәжірибесіне қолдануға болмайды.

Экологиялық білім беру тұрғысынан оқушылар өнімнің бүкіл өмірлік циклін қарастырады: шикізат алу, энергия шығыны, қызмет мерзімі, жөндеу, қайта пайдалану және қалдық. Карбон композиттері жоғары тиімділік бергенімен, қайта өңдеу күрделі болуы мүмкін; терморективті полимерлер қайта балқымайды; силиконды да жергілікті инфрақұрылым әрдайым қабылдай бермейді. Сондықтан шағын үлгі, көп рет қолданылатын қалып, дәл мөлшерлеу және материал қалдығын азайту жобаның міндетті критерийіне айналуы қажет.

Қорытынды

Карбон материалдары, силикон және бакелитті шайыр педагогикада мақсат емес, ғылыми ұғым мен инженерлік ойлауды меңгертетін құрал болып табылады. Карбон үлгілері композиттің құрылымы мен масса-беріктік қатынасын, силикон прототиптеу мен айнымалыларды басқаруды, ал бакелитті шайыр терморективті полимерлердің қасиетін түсіндіруге мүмкіндік береді. Ең нәтижелі модель зерттеушілік, жобалық, проблемалық және STEAM тәсілдерін біріктіреді. Материалды өңдеу дәрежесі білім алушының жасына және зертхананың мүмкіндігіне сәйкес шектеліп, жоғары қауіпті операциялар дайын үлгімен, мұғалім демонстрациясымен немесе цифрлық симуляциямен алмастырылуы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Callister, W. D., Rethwisch, D. G. Materials Science and Engineering: An Introduction. 10th ed. Wiley, 2018.
2. Gibson, R. F. Principles of Composite Material Mechanics. 4th ed. CRC Press, 2016.
3. Mark, J. E., Allcock, H. R., West, R. Inorganic Polymers. 2nd ed. Oxford University Press, 2005.

4. Baekeland, L. H. The Synthesis, Constitution, and Uses of Bakelite. Industrial & Engineering Chemistry, 1909, 1(3), 149-161.
5. University of Tennessee Fibers and Composites Manufacturing Facility. Educational Resources және Practical Composites for Schools, Colleges and Hobbyists. <https://fcmf.utk.edu/educational/> (қаралған күні: 25.09.2026).
6. Northwestern University Materials Research Center. Materials World Modules және STEAM Outreach. <https://materials.northwestern.edu/steam-outreach/> (қаралған күні: 25.09.2026).
7. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. A Framework for K-12 Science Education. Washington, DC: The National Academies Press, 2012.
8. ISO 45001:2018. Occupational health and safety management systems - Requirements with guidance for use.

СУЩНОСТНО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ СРЕДСТВАМИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Малахова Ирина Александровна

доктор педагогических наук, доцент, зав. кафедрой психологии и педагогики,
Белорусский государственный университет культуры и искусств, г. Минск, Беларусь
e-mail: creativmi@yandex.ru

Аннотация. *Статья посвящена актуализации сущности духовно-нравственного воспитания молодежи средствами художественной деятельности, которая рассматривается как особый вид человеческой активности, где реализуются эстетические потребности и художественно-творческие способности личности в разных видах искусства, осуществляется эстетическое воспитание и художественное образование человека, формируется личность по законам красоты. Приобщение молодежи к искусству, погружение ее в различные виды художественной деятельности можно рассматривать не только как источник развития способности воспринимать и создавать прекрасное, но и как эффективное средство духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения, поскольку оно, благодаря своим социально-психологическим характеристикам, является одной из движущих сил общественного прогресса, поступательного развития культурных процессов, сохранения и приумножения культурных ценностей и артефактов.*

Цель статьи заключается в рассмотрении сущности современного духовно-нравственного воспитания студенческой молодежи в процессе университетской подготовки, а также представление содержательного наполнения основных направлений воспитательной работы в условиях учреждения высшего образования.

Методы исследования включают контент-анализ и систематизацию научной литературы, сравнение и конкретизацию сущностно-содержательных детерминант воспитательной работы с молодежью, включенное педагогическое наблюдение за практическими мероприятиями духовно-нравственной направленности.

Результаты и выводы исследования заключаются в том, что одним из наиболее эффективных средств духовно-нравственного воспитания молодежи является художественная деятельность в различных видах искусства, поскольку позволяет не только постичь художественные шедевры прошлых поколений, понять суть современных социальных трансформаций, но и приобщиться к созданию собственных художественных творений, что предполагает самореализацию и самоактуализацию личности.

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, содержание и средства духовно-нравственного воспитания, молодежь, воспитательный потенциал художественной деятельности.*

Abstract. *The article is devoted to the actualization of the essence of spiritual and moral education of young people through artistic activity, which is considered as a special type of human activity where aesthetic needs and artistic and creative abilities of an individual are realized in various types of art, aesthetic education and artistic training are carried out, and an individual is*

formed according to the laws of beauty. Introducing young people to art and immersing them in various types of artistic activity can be seen not only as a source of developing the ability to perceive and create beauty, but also as an effective means of spiritual and moral education of the younger generation, as it is one of the driving forces of social progress, the progressive development of cultural processes, and the preservation and enhancement of cultural values and artifacts.

The purpose of the article is to consider the essence of modern spiritual and moral education of student youth in the process of university training, as well as to present the content of the main directions of educational work in the conditions of a higher education institution.

Research methods include content analysis and systematization of scientific literature, comparison and concretization of essential-content determinants of educational work with young people, included pedagogical observation of practical measures of a spiritual and moral orientation.

The results and conclusions of the study are that one of the most effective means of spiritual and moral education of young people is artistic activity in various types of art, since it allows not only to comprehend the artistic masterpieces of past generations, to understand the essence of modern social transformations, but also to join in the creation of their own artistic creations, which presupposes self-realization and self-actualization of the personality.

Keywords: *spiritual and moral education, content and means of spiritual and moral education, youth, educational potential of artistic activity.*

Izohlar. *Maqola yoshlarni badiiy faoliyat vositalari bilan ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning mohiyatini dolzarblashtirishga bag'ishlangan bo'lib, u insonning estetik ehtiyojlari va badiiy-ijodiy qobiliyatlari san'atning turli turlarida ro'yobga chiqariladigan, insonning estetik tarbiyasi va badiiy ta'limi amalga oshiriladigan, go'zallik qonunlari bo'yicha shaxs shakllantiriladigan inson faoliyatining alohida turi sifatida qaraladi. Yoshlarni san'atga jalb etish, ularni badiiy faoliyatning turli turlariga singdirish nafaqat go'zal narsalarni idrok etish va yaratish qobiliyatini rivojlantirish manbai, balki yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali vositasi sifatida qarash mumkin, chunki u o'zining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tufayli ijtimoiy taraqqiyotning, madaniy jarayonlarni izchil rivojlantirishning, madaniy qadriyatlarni asrab-avaylash va ko'paytirishning harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi artefaktlar.*

Maqolaning maqsadi universitet tayyorgarligi jarayonida talaba-yoshlarni zamonaviy ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning mohiyatini ko'rib chiqish, shuningdek, oliy ta'lim muassasasi sharoitida tarbiyaviy ishlarning asosiy yo'nalishi mazmun-mohiyatini taqdim etishdan iborat.

Tadqiqot usullari ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish va tizimlashtirish, tarbiyaviy ishlarning mazmun-mohiyatini yoshlar bilan solishtirish va aniqlashtirishni, ma'naviy-axloqiy yo'nalishdagi amaliy tadbirlarni pedagogik kuzatishni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotning natijalari va xulosalari shundan iboratki, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning eng samarali vositalaridan biri san'atning turli turlaridagi badiiy faoliyat hisoblanadi, chunki bu nafaqat o'tgan avlodlarning badiiy durdonalarini anglash, balki zamonaviy ijtimoiy transformatsiyalarning mohiyatini tushunish, balki o'z badiiy ijodlarini yaratishga qo'shilish imkonini beradi, bu esa shaxsning o'zini o'zi ro'yobga chiqarishi va o'zini o'zi aktualashtirishini nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: *ma'naviy-axloqiy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuni va vositalari, yoshlar, badiiy faoliyatning tarbiyaviy salohiyati.*

ВВЕДЕНИЕ

Трансформационные процессы, характерные для различных сторон социальной жизни, вызвали необходимость пересмотра воспитательной парадигмы на всех ступенях и уровнях образования. Актуализация традиционных ценностей, акцент на гражданско-патриотическом и духовно-нравственном воспитании подрастающего поколения, сохранение исторической памяти – вот те содержательные ориентиры воспитательной работы, которые востребованы в современном обществе. В этой связи воспитательная система учреждений образования

подвержена модернизации не только в контексте сущностно-содержательных детерминант, но и в отношении педагогической инструментальной воспитательного процесса, т.е. выбора средств, методов, форм воспитательной работы с молодёжью.

Социальный заказ общества, отраженный в Концепции непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь, предполагает в качестве одного из направлений воспитательной работы с обучающимися духовно-нравственное воспитание, целью которого является приобщение подрастающего поколения к общечеловеческим и национальным ценностям, формирование нравственной культуры, потребности в нравственно-эстетическом самосовершенствовании путем изучения культуры и традиций белорусского народа, а также культурных ценностей народов мира [4].

Духовно-нравственное воспитание – это «социокультурный процесс приобщения подрастающего поколения к духовно-нравственным ценностям (гуманистическим, этнонациональным, религиозным и т.д.), ... принятия, усвоения культурных ценностей, накопленных предыдущими поколениями (например, моральных – добродетельность, долг, честь, достоинство, совесть) ...и формирования у воспитанников духовно-нравственных качеств» [1, с. 16].

Очевидно, духовно-нравственное воспитание целесообразно рассматривать как педагогически управляемую деятельность по формированию у обучающихся духовных, нравственных, эстетических качеств и творческих способностей, необходимых для жизнедеятельности в современном информационном обществе.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Для доказательности научных формулировок и выводов в статье используются такие методы исследования как контент-анализ и систематизация научной литературы, сравнение и конкретизация сущностно-содержательных детерминант воспитательной работы с молодёжью, включенное педагогическое наблюдение за эффективностью мероприятий духовно-нравственной направленности. Использование системного подхода в качестве основного научного инструмента проведения теоретических и эмпирических методов исследования позволило получить достоверные результаты и выводы по использованию художественной деятельности как средства духовно-нравственного воспитания молодежи.

RESULTS AND DISCUSSION

Содержание духовно-нравственного воспитания молодежи включает «развитие гражданственности, патриотизма, уважения к правам и свободам человека, нравственных чувств и сознания; воспитание трудолюбия, творческого отношения к учению, труду, жизни; формирование положительного отношения к семье, здоровью и здоровому образу жизни; воспитание бережного отношения к природе, окружающей среде и экологии; воспитание ценностного отношения к прекрасному, развитие представлений об эстетических идеалах и ценностях» [3, с. 36].

Для студенческой молодежи актуально формирование нравственной культуры, реализация потенциала личности в различных профессиональных, бытовых, культурно-досуговых ситуациях.

Таким образом, в процессе духовно-нравственного воспитания молодежи происходит принятие, усвоение и интериоризация культурных ценностей, накопленных предыдущими поколениями, поэтому духовно-нравственное воспитание по сути представляет собой социокультурный процесс взаимодействия субъектов, направленный на удовлетворение потребностей воспитанников в нравственном, эстетическом, творческом развитии как в образовательной, так и в культурно-досуговой деятельности.

Принципы организации духовно-нравственного воспитания молодежи включают:

- свободное развитие творческих интенций субъектов воспитательного процесса и проявление их творческих возможностей;

- гуманизацию и ориентацию на мировоззренческий плюрализм и высшие нравственные ценности с учетом конструктивных путей реализации социально-культурной активности молодежи;

- приоритет индивидуально-личностного развития молодежи как субъекта социокультурного взаимодействия и творца социальных отношений на макро- и микроуровнях культуры;

- творчески-созидательный характер процесса воспитания, предполагающий наличие атмосферы содружества, сотворчества и проявляющийся в обеспечении целостности социокультурного взаимодействия всех субъектов.

В этой связи художественная деятельность человека в различных видах искусства может рассматриваться как эффективное средство воспитания духовной культуры, нравственно-эстетических качеств и креативности, поскольку в художественной деятельности отражаются как экзистенциальная проблематика, так и ответы на сущностные вопросы бытия, которые сегодня приобретают актуальность в связи с глубокими изменениями, охватившими все сферы жизни общества, и поисками новых духовных ориентиров.

Д. С. Лихачев подчеркивал, что для человека важна не только познавательная сила искусства, поскольку «произведение искусства сообщает, информирует, провоцирует некую эстетическую деятельность читателя, зрителя, слушателя. Произведение искусства в акте своего творения рассчитано не только на пассивное восприятие, но и на активное соучастие. В этом коренное отличие искусства, скажем, от науки, которая в своих отдельных дисциплинах может ограничиваться извлечением информации» [2, с. 433 – 434].

При этом необходимо владеть технологией понимания и использования различных уровней постижения художественного текста. Это восприятие, предполагающее его прочтение в форме непосредственного художественного образа; переживание, представляющее собой индивидуальное восприятие этого образа в соответствии с жизненным опытом, включение его в свое смысловое поле человека; понимание и интерпретация художественного образа, т.е. перевод его в духовно-нравственную плоскость. Всему этому необходимо учиться, приобретая художественные знания, вырабатывая определенные умения, навыки и опыт осуществления художественной деятельности в различных видах искусства.

Успешность духовно-нравственного воспитания зависит от соблюдения ряда организационно-педагогических и социокультурных условий, среди которых можно назвать благоприятную креативную среду в учреждениях образования, позитивное взаимодействие участников образовательного процесса, накопление опыта актуализации духовно-нравственного потенциала обучающихся в социально значимой деятельности, педагогическая поддержка личности в самосовершенствовании, наличие нравственного идеала и возможности реализации потенциала обучающихся в различных видах образовательной и социально-культурной деятельности, ориентацию на традиционные ценности, культурное и духовно-нравственное наследие белорусского народа.

Анализируя воспитательную среду в учреждениях высшего образования сферы культуры, можно отметить разностороннюю и разновекторную систему организации воспитательной работы как на уровне профессиональной деятельности профессорско-преподавательского состава, так и на общевузовском уровне. Практика организации воспитательной работы со студенческой молодежью показывает наличие в воспитательной среде вуза огромного количества различных мероприятий, которые условно делятся на два вектора: воспитательная деятельность преподавателей средствами учебных дисциплин в рамках учебного процесса и воспитательная работа во внеучебное время.

Воспитательная деятельность преподавателей средствами учебных дисциплин предусматривает определение места учебной дисциплины в содержании воспитания студенческой молодежи и конкретный результат воспитательной работы. Так, например, формирование осознанного отношения к профессии педагога-музыканта предусматривает становление педагогических компетенций в рамках изучения профессиональной педагогики с помощью приема психолого-педагогического анализа урока по музыкальным дисциплинам. А

формирование самостоятельности и творческого мышления в процессе подготовки и проведения педагогического исследования направлено на усвоение этических норм исследовательской деятельности в процессе изучения методологии и методов педагогического исследования с помощью разработки и обоснования диагностического инструментария. Формирование уважительного отношения к чужому мнению предусматривает становление толерантности, коллективистских взаимоотношений в процессе изучения педагогики и психологии высшего образования с помощью деловой игры «Учебно-научная конференция».

Воспитательная работа во внеучебное время осуществляется по следующим направлениям воспитания: идеологическое, гражданское и патриотическое, духовно-нравственное, эстетическое, семейное и гендерное, трудовое и профессиональное, поликультурное, экономическое, а также воспитание психологической культуры, физической культуры, формирование у обучающихся навыков здорового образа жизни и осознания значимости здоровья как ценности, бережного отношения к окружающей среде, культуры безопасности жизнедеятельности, культуры быта и досуга.

В рамках духовно-нравственного направления воспитания молодежи предполагается формирование у обучающихся таких нравственных чувств и качеств как сочувствие, сопереживание, любовь, долг, доброта, честность, справедливость, вежливость, что предусматривает использование такой формы воспитания как этическая беседа, позволяющая применять различные средства воспитания, среди которых особое место занимает анализ художественных произведений.

Формирование у обучающихся духовной и инклюзивной культуры, толерантного отношения к лицам с ограниченными возможностями здоровья, одиноким людям, детям-сиротам возможно путем участия в благотворительных акциях «Наши дети», «Доброе сердце», «Ветеран живет рядом» и других мероприятиях, где молодежь на личном примере приобщается к социально значимой деятельности.

Формирование эстетики общения в молодежной среде возможно в процессе информирования, этических бесед на тему «Нецензурные выражения – угроза нации» и других культурно-массовых мероприятий, где молодежь является не только реципиентом, но и создателем, и исполнителем художественных произведений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, актуализация содержания духовно-нравственного воспитания молодежи в современной социокультурной ситуации предполагает наполнение его соответствующим контентом как в образовательном процессе, так и во внеучебной деятельности, использование инновационных и традиционных форм и методов воспитательной работы, адаптированных для удовлетворения потребностей конкретных субъектов воспитания, создание соответствующих условий (креативная воспитательная среда, накопление опыта актуализации духовно-нравственного потенциала обучающихся в социально значимой деятельности, ориентация на традиционные нравственные ценности и др.) и использование принципов организации воспитательной работы с молодежью (гуманизация и ориентация на мировоззренческий плюрализм и высшие нравственные ценности, приоритет индивидуально-личностного развития молодежи как субъекта социокультурного взаимодействия, творчески-созидательный характер процесса воспитания).

Одним из наиболее эффективных средств духовно-нравственного воспитания молодежи является художественная деятельность в различных видах искусства, поскольку позволяет не только постичь художественные шедевры прошлых поколений, понять суть современных социальных трансформаций, но и приобщиться к созданию собственных художественных творений, что предполагает самореализацию и самоактуализацию личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Дьячкова, М.А. Духовно-нравственное воспитание как педагогическое явление // Педагогическое образование. — 2008. — № 2. — С. 12 – 18.

2. Лихачев, Д.С. Несколько мыслей о «неточности» искусства и стилистических направлениях // Избранные работы: в 3 т. — Ленинград: Художественная литература, 1987. — Т. 3. — С. 431 – 439.

3. Малахова, И.А. Белорусская народная педагогика: традиции духовно-нравственного воспитания молодежи // Актуальные проблемы педагогики и психологии: сборник статей по материалам X Междунар. научн.-практич. конф. (Москва, 17 апреля 2025 г.). Научн. ред.: Т.В. Христидис, М.С. Новашина. — Москва: МГИК, 2025. — С. 33 – 40.

4. Постановление Министерства образования Республики Беларусь от 15 июля 2015 г. № 82 «Об утверждении Концепции непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи». — Минск, 2015. — 39 с.

NEW TRANSFORMATIONS IN THE ORGANIZATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN BASED ON STEAM TECHNOLOGY

¹Kulmaganbet Assem

PhD doctoral student Abai Kazakh Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan
<https://orcid.org/0009-0006-0774-3538> E-mail: asemkulmaganbetova@mail.ru

²Mankesh Aksaule

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Abai Kazakh Pedagogical University Almaty, Republic of Kazakhstan
<https://orcid.org/0000-0002-9224-5552> E-mail: a.mankesh@mail.ru

Abstract. *The contemporary transformation of preschool education is associated with the search for innovative approaches that enable children to understand the natural world through observation, exploration, experimentation, creativity, and practical activity. In this context, the integration of STEAM technology into environmental education provides new opportunities for developing preschool children's ecological awareness, cognitive activity, problem-solving abilities, and responsible attitudes toward nature. The purpose of this article is to theoretically substantiate new transformations in the organization of environmental education of preschool children through the integration of Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics (STEAM). The study is based on the analysis, comparison, systematization, and generalization of scientific and pedagogical literature concerning early childhood environmental education and STEAM learning. The article identifies the main directions of transformation from traditional explanatory environmental instruction toward integrated, inquiry-based, project-oriented, and child-centered learning. Particular attention is given to environmental observation, simple experiments, engineering construction, mathematical investigation, digital resources, creative representation, and collaborative ecological projects. A conceptual model for organizing STEAM-based environmental education is proposed. The findings indicate that STEAM should not be regarded as a collection of separate activities but as an integrated pedagogical environment in which children investigate real environmental phenomena, formulate questions, test ideas, design simple solutions, express their understanding creatively, and develop environmentally responsible patterns of behavior. The proposed approach may be used by preschool teachers in designing environmentally meaningful learning experiences and integrating ecological content across different areas of preschool education.*

Keywords: *preschool education, environmental education, STEAM technology, preschool children, ecological awareness, inquiry-based learning, environmental literacy, project-based learning, sustainable development.*

INTRODUCTION

Environmental challenges have increased the importance of developing responsible attitudes toward nature from the earliest stages of education. Preschool childhood is a particularly significant period because children actively construct their first ideas about living and non-living nature, develop emotional relationships with their surroundings, acquire elementary behavioral habits, and

begin to understand relationships between human activity and the environment. Environmental education at this stage should therefore extend beyond the transmission of information about plants, animals, water, air, and seasons. It should create conditions in which children personally observe, explore, compare, experiment, ask questions, make decisions, and participate in environmentally responsible activities.

Contemporary preschool education is simultaneously undergoing a methodological transformation. Traditional approaches based predominantly on explanation, memorization, and reproduction of knowledge are increasingly complemented by child-centered, inquiry-based, project-based, and interdisciplinary learning. These changes correspond to the understanding of young children as active participants in the educational process rather than passive recipients of ready-made information. STEAM education represents one of the approaches capable of supporting this transformation. The acronym STEAM integrates Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics within meaningful educational activities. In preschool education, these components should not be understood as simplified versions of school subjects. Instead, they provide interconnected ways through which children can explore and interpret phenomena encountered in everyday life.

Environmental content is particularly appropriate for STEAM integration. For example, when preschool children investigate how a plant grows, they observe biological processes (Science), use simple tools or digital resources (Technology), construct a container or watering system (Engineering), represent the plant through drawing or modelling (Arts), and measure or compare its growth (Mathematics). Thus, one environmental phenomenon becomes the basis for integrated cognitive, practical, creative, and communicative activity.

The relevance of the problem is also associated with education for sustainable development. Developing environmental responsibility cannot be postponed until adolescence or adulthood. Age-appropriate foundations can be established during preschool childhood through everyday experiences involving water conservation, waste sorting, plant care, responsible treatment of animals, reuse of materials, and protection of the immediate environment.

The purpose of this study is to theoretically substantiate the transformation of environmental education of preschool children through STEAM technology and to identify pedagogical directions for its effective organization.

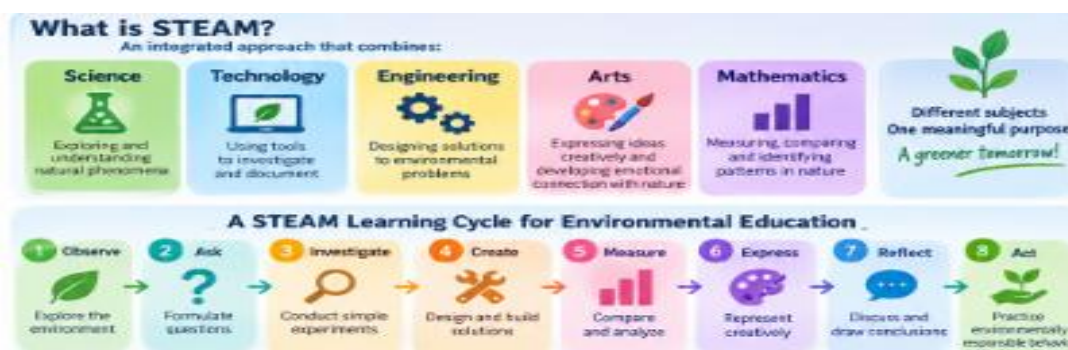
The following objectives were formulated: to clarify the educational potential of STEAM in preschool environmental education; to identify transformations in the content, methods, and organization of environmental learning; to characterize the functions of individual STEAM components; and to propose a conceptual model for organizing STEAM-based environmental activities in preschool settings.

MATERIALS AND METHODS

The study employs a theoretical research design based on the analysis of scientific and pedagogical literature concerning preschool education, environmental education, STEAM learning, inquiry-based education, project-based learning, and education for sustainable development.

The principal research methods include theoretical analysis, comparison, synthesis, systematization, and pedagogical modelling. Theoretical analysis was used to identify contemporary approaches to environmental and STEAM education. Comparative analysis enabled traditional forms of environmental instruction to be considered alongside integrated STEAM-oriented approaches. Systematization was applied to classify the pedagogical opportunities associated with the five STEAM components. Pedagogical modelling was employed to construct a conceptual framework illustrating the process of STEAM-based environmental education.

The methodological position of the study is based on several interconnected principles: child-centered learning, integration of educational areas, learning through activity, inquiry and experimentation, age appropriateness, environmental responsibility, creativity, collaboration, and the relationship between learning and children's everyday experiences.

The study does not report experimental numerical findings. Instead, it presents a theoretically grounded pedagogical framework that can subsequently be tested through empirical research in preschool educational organizations.

RESULTS AND DISCUSSION

Transformation of Traditional Environmental Education

The analysis suggests that the introduction of STEAM changes several fundamental characteristics of preschool environmental education.

In a traditional instructional model, the teacher may explain natural phenomena and expect children to reproduce acquired information. In a STEAM-oriented model, the teacher creates an environment in which children discover relationships through guided investigation. The central pedagogical question therefore changes from “What information should the teacher give the child?” to “What conditions should be created for the child to discover, investigate, design, and explain?”

The transformation can be represented as follows:

Traditional orientation	STEAM-based transformation
Transmission of environmental knowledge	Active investigation of environmental phenomena
Teacher explanation	Teacher facilitation and guided inquiry
Separate educational activities	Interdisciplinary integration
Reproduction of information	Experimentation and problem solving
Predetermined answer	Multiple possible solutions
Individual tasks	Collaboration and teamwork
Observation only	Observation, experimentation and construction
Nature as an object of study	Nature as an environment for investigation and responsible action
Assessment of memorized knowledge	Observation of inquiry, reasoning, creativity and behavior

The main transformation therefore concerns not simply the addition of STEAM activities but a change in the child’s position within environmental learning.

Science: Exploring and Understanding Nature

The Science component provides the conceptual foundation for investigating the natural environment. Preschool children can observe changes in weather, plant development, properties of soil, movement of water, characteristics of animals, shadows, light, and seasonal phenomena.

Simple experiments can help children establish elementary cause-and-effect relationships. Questions such as “What does a seed need to grow?”, “Which materials absorb water?”, “Why does ice melt?”, or “What objects float?” transform environmental content into inquiry.

The teacher should encourage children to predict possible outcomes before experimentation and describe what they observe afterwards. The objective is not to provide complex scientific terminology but to establish habits of observation, questioning, comparison, and evidence-based reasoning.

Technology: Tools for Environmental Investigation

Technology in preschool STEAM education does not necessarily imply intensive use of digital devices. It includes any age-appropriate tools that extend children's ability to investigate and solve problems.

Magnifying glasses, simple thermometers, cameras, measuring containers, digital microscopes, audio recordings of natural sounds, and educational applications may support environmental exploration. Children can photograph plant growth, compare images recorded over several days, or use multimedia resources to investigate animals that cannot be directly observed.

However, technology should remain a means of investigation rather than the purpose of the activity. Direct sensory interaction with nature should continue to occupy a central position in preschool environmental education.

Engineering: Designing Solutions to Environmental Problems

Engineering introduces an important transformation because children move from observing environmental problems toward creating simple solutions.

A teacher may present a practical challenge:

How can we provide water to a plant when nobody is in the classroom?

Children can discuss possible solutions, select materials, construct a simple watering device, test it, identify difficulties, and improve the design. Similar activities may involve constructing bird feeders, shelters for insects, miniature greenhouses, containers for waste sorting, bridges for toy animals, or systems for collecting rainwater.

The essential pedagogical value lies in the design cycle:

Problem → Idea → Design → Construction → Testing → Improvement.

Failure in such activities should not be treated negatively. When a structure does not work, children obtain an opportunity to reconsider their assumptions and search for an alternative solution.

Arts: Emotional and Creative Understanding of Nature

The inclusion of Arts differentiates STEAM from narrower STEM approaches and is particularly significant in preschool education. Environmental responsibility develops through both cognitive understanding and emotional connection with nature. Children may represent environmental observations through drawing, modelling, music, movement, storytelling, dramatic play, collage, and construction with natural materials. After observing autumn leaves, for example, children can compare their shapes scientifically and mathematically while subsequently using them to create artistic compositions.

Arts therefore provides an emotional and aesthetic dimension to environmental education and supports the development of imagination and personal expression.

Mathematics: Measuring and Comparing Environmental Phenomena

Mathematical concepts naturally emerge during environmental investigations. Preschool children can count seeds, compare leaf sizes, classify stones, measure plant growth, identify shapes in nature, compare quantities of water, create simple diagrams, and observe patterns.

For instance, during a plant-growth project, children may record the height of a plant at regular intervals. Even without formal numerical analysis, comparison allows them to understand concepts such as more/less, taller/shorter, faster/slower, before/after, and sequence. Consequently, mathematical learning becomes meaningful because it is connected with an observable environmental phenomenon.

A Conceptual Model of STEAM-Based Environmental Education

Based on the theoretical analysis, the following pedagogical sequence is proposed:

Environmental phenomenon → Problem/question → Observation and prediction → Investigation/experiment → Engineering solution → Measurement and comparison → Creative representation → Reflection → Environmentally responsible action.

This approach transforms environmental knowledge into personal experience and connects knowledge with responsible behavior.

Pedagogical Conditions for Effective Implementation

The effectiveness of STEAM-based environmental education depends on appropriate pedagogical conditions. First, the learning environment should provide opportunities for direct contact with natural objects and phenomena. A preschool classroom can include plants, natural materials, observation areas, simple laboratory equipment, construction materials, and resources for creative activities. Second, teachers should formulate open-ended questions. Questions such as “What do you think will happen?”, “How can we find out?”, “Why did this happen?”, and “Can we design another solution?” stimulate inquiry more effectively than questions requiring only one memorized answer. Third, activities should correspond to children’s developmental characteristics. Preschool STEAM should remain playful, visual, practical, emotionally engaging, and based on short cycles of exploration.

Fourth, environmental content should be connected with children’s everyday lives. Water conservation, responsible use of paper, plant care, waste separation, and reuse of materials make ecological responsibility observable and achievable.

Fifth, cooperation with families can strengthen the continuity of environmental education. Family projects involving gardening, collection of reusable materials, observation of weather, or environmentally responsible household practices may extend STEAM experiences beyond the preschool institution.

Challenges and Prospects

Despite its educational potential, STEAM integration may present difficulties. Teachers may perceive STEAM as requiring expensive equipment or specialized scientific knowledge. In practice, many meaningful environmental projects can be implemented using ordinary materials such as paper, cardboard, plastic containers, water, soil, stones, leaves, seeds, sticks, and recycled materials.

Another challenge is the risk of artificial integration. An activity should not be labelled STEAM merely because it includes several unrelated tasks. Genuine integration requires different STEAM components to contribute to understanding or solving the same meaningful problem.

Teacher preparation therefore becomes essential. Preschool educators need methodological competence in formulating inquiry questions, organizing experimentation, facilitating engineering design, supporting collaboration, and documenting children’s learning processes.

Future empirical studies may investigate changes in preschool children’s environmental knowledge, inquiry skills, creativity, problem-solving behavior, and environmentally responsible practices before and after participation in systematically organized STEAM environmental projects.

Further research should focus on the empirical validation of the proposed model, development of age-appropriate assessment criteria, and examination of the professional readiness of preschool teachers to organize integrated STEAM environmental activities.

REFERENCES

1. Ardoin, N. M., Bowers, A. W. Early Childhood Environmental Education: A Systematic Review of the Research Literature // *Educational Research Review*. – 2020. – Vol. 31. – Article 100353. – Elsevier. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100353>
2. Güler Yıldız, T., Öztürk, N., İlhan İyi, T., Aşkar, N., Banko Bal, Ç., Karabekmez, S., Höl, Ş. Education for Sustainability in Early Childhood Education: A Systematic Review // *Environmental Education Research*. – 2021. – Vol. 27. – No. 6. – P. 796–820. – Taylor & Francis. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1896680>
3. Su, J., Yim, I. H. Y., Wegerif, R., Chu, S. K. W. STEAM in Early Childhood Education: A Scoping Review // *Research in Science & Technological Education*. – 2025. – Vol. 43. – No. 2. – P. 495–511. – Taylor & Francis. – DOI: <https://doi.org/10.1080/02635143.2023.2296445>

4. Cohrssen, C., Garvis, S. (Eds.). *Embedding STEAM in Early Childhood Education and Care*. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-65624-9>
5. Vartiainen, J. Play Is a Pathway to Science: STEAM Education in Early Childhood // *Childhood Education*. – 2021. – Vol. 97. – No. 5. – P. 56–59. – Taylor & Francis. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00094056.2021.1982295>
6. Alghamdi, A. A. Exploring Early Childhood Teachers' Beliefs About STEAM Education in Saudi Arabia // *Early Childhood Education Journal*. – 2023. – Vol. 51. – P. 247–256. – Springer. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10643-021-01303-0>

К НЕКОТОРЫМ ПСИХОЛОГИЧЕСКИМ ПРЕДПОСЫЛКАМ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ КЫРГЫЗСТАНА

А. Брудный¹, Ш. А. Адинаев²

Кандидат педагогических наук, доцент

¹Международный университет им. Б. Сыдыкова, Кыргызстан

Кандидат педагогических наук, Акад.

²Международный университет им. Б. Сыдыкова, Кыргызстан

Аннотация. В статье излагаются точки зрения авторов на одну из архиважных проблем вузов Кыргызстана, а именно : проблеме улучшения качества обучения в вузах и Кыргызстана Данная проблема рассматривается в фокусе известных теоретических взглядов и концепций ведущих зарубежных психологов и к психологов . Известно , что качество полученных знаний подавляющей части выпускников вузов республик далеко от желаемых результатов. Авторами излагаются приемы и методы улучшения процесса усвоения предлагаемых знаний Особо отмечается и значение учебно-воспитательного общения в этом процессе ,перечисляется его разновидности и формы общения и его и виды С позиций вышеназванных наук анализируются факторы «Понимания» «Общение» и его разновидности, а также способы правильной организации отдыха и труда педагога в качественном изменении учебного процесса

Ключевые слова: психология Роберт Солсо, общение, учебный процесс , постулат ,качество педагог ,Скиннер, качество Выготский Л С Леонтьев А А ,Леонтьев А Н, учебный ,преподаватель отдых, студент.

Abstract. The article presents the authors' points of view on one of the most important problems of higher education institutions in Kyrgyzstan, namely: the problem of improving the quality of education in higher education institutions in Kyrgyzstan. This problem is considered in the focus of well-known theoretical views and concepts of leading foreign psychologists and psychologists. It is known that the quality of knowledge gained by the overwhelming majority of graduates of higher education institutions in the republics is far from the desired results. The authors present techniques and methods for improving the process of assimilation of the proposed knowledge. The importance of educational and upbringing communication in this process is especially noted, its varieties and forms of communication and its types are listed. From the standpoint of the above-mentioned sciences, the factors of "Understanding" "Communication" and its varieties are analyzed, as well as ways of properly organizing the rest and work of the teacher in a qualitative change in the educational process.

Key words: psychology Robert Solso, communication, educational process, postulate, quality teacher, Skinner, quality Vygotsky L. S. Leontiev A. A., Leontiev A. N., educational, teacher, rest, student.

ВВЕДЕНИЕ

Качество высшего образования является одной из важнейших проблем современной системы образования Кыргызстана. В конечном итоге качество обучения должно определяться не количеством рекомендованных студентам знаний, а объемом знаний,

которые действительно усвоены, поняты и могут быть применены в практической деятельности.

В психологической и педагогической литературе получение знаний рассматривается прежде всего как процесс осознанного понимания и смыслового восприятия учебного материала, предлагаемого преподавателем. При этом существенное значение имеют индивидуальные особенности обучаемого, организация учебного процесса, характер педагогического общения, профессиональная компетентность преподавателя, а также условия труда и отдыха педагогических работников.

Особую роль в повышении качества обучения играет личность преподавателя. Педагог своим профессиональным примером способен вовлекать студентов в учебную деятельность, формировать у них познавательную мотивацию и способствовать развитию самостоятельности. Важным психологическим фактором является также обучаемость — способность человека приобретать новые знания и умения в процессе обучения и самообразования. В соответствии с положениями Л. С. Выготского обучение связано с развитием личности и созданием зоны ближайшего развития. С этой точки зрения образовательный процесс должен быть организован таким образом, чтобы студент не только усваивал готовую информацию, но и развивал способность самостоятельно приобретать, систематизировать и применять знания.

Таким образом, совершенствование качества обучения в вузах предполагает комплексный учет психологических факторов, среди которых особое место занимают понимание учебного материала, педагогическое общение, профессиональное мастерство преподавателя и рациональная организация его труда.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В работе использован теоретический анализ психолого-педагогической литературы, посвященной проблемам обучения, педагогического общения, обучаемости, профессиональной деятельности преподавателя и психологическим условиям эффективного образовательного процесса.

Методологическую основу исследования составили положения отечественной психологии и педагогики, представленные в трудах Л. С. Выготского, А. Н. Леонтьева, А. А. Леонтьева, С. Л. Рубинштейна, З. И. Калмыковой, Л. М. Митиной, А. А. Реана и других исследователей.

В процессе анализа рассматривались следующие основные психологические факторы качества обучения:

1. осознанное понимание учебного материала;
2. обучаемость студентов;
3. педагогическое общение;
4. профессиональные качества и мастерство преподавателя;
5. организация труда и отдыха преподавателя;
6. психологический климат в образовательной среде;
7. условия профессиональной деятельности педагогических работников.
8. Теоретический анализ позволил систематизировать представления о взаимосвязи психологических и педагогических факторов с результативностью учебного процесса.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Проведенный анализ показывает, что одним из важнейших условий повышения качества образования является обеспечение понимания студентами изучаемого материала. Простое воспроизведение информации не всегда свидетельствует о ее полноценном усвоении. Знания приобретают образовательную ценность тогда, когда студент способен осознанно воспринимать их, устанавливать связи между отдельными понятиями и использовать полученную информацию в новой ситуации.

Существенное значение имеет понятие обучаемости. В психолого-педагогической литературе обучаемость рассматривается как способность человека приобретать новые знания и способы деятельности в процессе обучения. Специальная обучаемость связана с легкостью и глубиной освоения определенного вида деятельности или конкретной предметной области.

Важным фактором повышения качества обучения является педагогическое общение. Оно представляет собой систему социально-психологического взаимодействия преподавателя и обучающихся, включающую обмен информацией, организацию совместной деятельности, воспитательное воздействие и формирование взаимоотношений. Педагогическое общение выполняет информационную, контактную, побудительную, интерактивную, аффективную и другие функции. Благодаря этому оно одновременно оказывает обучающее, развивающее и воспитательное воздействие. Обучающая функция педагогического общения заключается в передаче и усвоении студентами знаний и опыта. Развивающая функция связана с поддержкой интеллектуального и личностного развития обучающихся. Воспитательная функция проявляется в формировании ценностных ориентаций, культуры общения и ответственности.

Особое значение имеет личность преподавателя. Профессиональная компетентность, эрудиция, владение педагогическими технологиями, коммуникативные способности, педагогическая направленность, гибкость и способность адаптироваться к изменяющимся условиям являются важными составляющими педагогического мастерства. Важную роль играет и стиль педагогического общения. В научной литературе выделяются авторитарный, демократический и другие стили взаимодействия. Каждый стиль может оказывать различное влияние на характер отношений между преподавателем и студентами. Оптимальное педагогическое взаимодействие предполагает уважение к личности обучающегося, наличие обратной связи, сотрудничество и создание благоприятного психологического климата.

Вместе с тем педагогическое общение может сопровождаться определенными трудностями. К ним относятся коммуникативные барьеры, педагогические конфликты, недостаток взаимопонимания между преподавателем и студентами, а также чрезмерная формализация образовательного взаимодействия. Другим существенным фактором является научная организация труда преподавателя. Она предполагает создание физических, санитарно-гигиенических, эстетических, психологических и этических условий, необходимых для продуктивной профессиональной деятельности.

Рациональная организация труда включает планирование профессиональной деятельности, определение ближайших и перспективных целей, систематичность работы, оптимальный режим труда и отдыха, благоприятные условия рабочего пространства, а также использование способов психологической саморегуляции.

Особое значение имеет соблюдение баланса между профессиональной нагрузкой и отдыхом. Чрезмерная нагрузка может сопровождаться эмоциональным напряжением, снижением активности внимания, продуктивности и удовлетворенности профессиональной деятельностью. Поэтому создание благоприятных условий труда преподавателя является не только вопросом его личного благополучия, но и одним из условий повышения качества образовательного процесса. Современная организация деятельности вузов также требует внимания к соотношению административного контроля и профессиональной самостоятельности преподавателя. Чрезмерная формализация процедур оценки и контроля может увеличивать профессиональную нагрузку и затруднять творческую составляющую педагогической деятельности. Таким образом, результаты теоретического анализа позволяют выделить несколько взаимосвязанных психологических предпосылок повышения качества обучения: осмысленное усвоение знаний студентами, эффективное педагогическое общение, профессиональное мастерство преподавателя, благоприятный психологический климат и рациональная организация труда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Повышение качества обучения в вузах Кыргызстана является комплексной задачей, которая не может решаться исключительно за счет увеличения объема учебной информации. Важное значение имеют психологические механизмы усвоения знаний, особенности взаимодействия преподавателя и студента, индивидуальные возможности обучающихся и условия профессиональной деятельности преподавателя.

Эффективность образовательного процесса во многом определяется тем, насколько студент понимает учебный материал, способен самостоятельно работать с информацией и применять приобретенные знания. В этом процессе педагогическое общение выступает одним из основных механизмов организации совместной учебной деятельности.

Профессионализм преподавателя проявляется не только в глубине предметных знаний, но и в способности устанавливать продуктивное взаимодействие со студентами, учитывать их индивидуальные особенности, создавать благоприятную психологическую атмосферу и стимулировать самостоятельную познавательную деятельность.

Не менее важна рациональная организация труда преподавателя. Оптимальное соотношение труда и отдыха, благоприятные условия профессиональной деятельности и возможность самореализации способствуют поддержанию высокой продуктивности педагогической работы. Следовательно, улучшение качества высшего образования должно основываться на комплексном подходе, объединяющем психологические, педагогические и организационные условия обучения. Конечным показателем качества образования целесообразно считать не объем предложенной студенту информации, а степень ее осмысленного усвоения, практического применения и превращения в устойчивые знания и компетенции.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ананьев Б. Г. Избранные психологические произведения. — М.: Наука, 1980.
- [2] Пушкин В. Н. Энергетическая регуляция психической деятельности // Вопросы психогигиены, психофизиологии и социологии труда. — 2001.
- [3] Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977.
- [4] Калмыкова З. И. Обучаемость и принципы построения ее диагностики // Проблемы диагностики умственного развития учащихся. — М., 1975.
- [5] Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. — М.: Просвещение, 1981.
- [6] Леонтьев А. А. Деятельный ум. — М.: Просвещение, 2001.
- [7] Выготский Л. С. Педагогическая психология. — М.: Просвещение, 1979.
- [8] Выготский Л. С. Мышление и речь. — М.: Просвещение, 1970.
- [9] Ксенда О. Г. Педагогическая психология. — Бишкек: БГУ, 2014.
- [10] Зверева В. И. Диагностика и экспертиза педагогической деятельности аттестуемых учителей. — М.: Просвещение, 1998.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ С РАЗЛИЧНЫМ УРОВНЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Честнейший Артём Александрович

Тюменский государственный университет
nechestniy01@mail.ru

Мастерский Светлана Валерьевна

Кандидат филологических наук, доцент, Тюменский государственный университет.
s.v.masterskikh@utmn.ru

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основания управления адаптацией студентов специализированного высшего образования с различным уровнем

входной профессиональной подготовки. Обосновывается необходимость персонализированного сопровождения с учётом различий в подготовленности и образовательных потребностях обучающихся. Цель статьи заключается в определении теоретических оснований проектирования модели управления адаптацией студентов на основе персонализированного сопровождения. Анализируются подходы к пониманию адаптации, вовлечённости, дифференциации и сопровождения и рассматривается их применимость к специализированному высшему образованию. Обозначаются возможности стартовой диагностики и анализа различий между обучающимися для проектирования разноуровневой программы сопровождения. Предлагаемые проектные решения требуют последующей эмпирической проверки.

Ключевые слова. адаптация, специализированное высшее образование, входная профессиональная подготовка, персонализация, дифференциация, сопровождение

Annotation. The article examines the theoretical foundations of managing the adaptation of students in specialised higher education with different levels of professional preparedness at entry. It substantiates the need for personalised support that takes account of differences in students' preparedness and educational needs. The aim is to identify theoretical foundations for designing a model of adaptation management based on personalised support. Approaches to adaptation, student involvement, differentiation, and support are analysed in terms of their applicability to specialised higher education. The potential of initial assessment and the analysis of differences between students is outlined as a basis for designing a multi-level support programme. The proposed design requires subsequent empirical evaluation.

Keywords. adaptation, specialised higher education, professional preparedness at entry, personalisation, differentiation, support

Annotatsiya. Maqolada turli darajadagi kirish kasbiy tayyorgarligiga ega bo'lgan ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim talabalarining moslashuvini boshqarishning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Talabalarining tayyorgarligi va ta'lim ehtiyojlaridagi farqlarni hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan qo'llab-quvvatlash zarurati asoslanadi. Maqolaning maqsadi shaxsiylashtirilgan eskort asosida talabalarining moslashuvini boshqarish modelini loyihalashning nazariy asoslarini aniqlashdir. Moslashuv, ishtirok etish, farqlash va qo'llab-quvvatlashni tushunishga yondashuvlar tahlil qilinadi va ularning ixtisoslashtirilgan oliy ta'limga tatbiq etilishi ko'rib chiqiladi. Ko'p bosqichli qo'llab-quvvatlash dasturini loyihalash uchun talabalar o'rtasidagi farqlarni boshlang'ich diagnostika va tahlil qilish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Taklif etilayotgan dizayn echimlari keyingi empirik tekshiruvni talab qiladi.

Kalit so'zlar. moslashuv, ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim, boshlang'ich kasbiy tayyorgarlik, personallashtirish, differensiallash, qo'llab-quvvatlash.

KIRISH

Современное специализированное высшее образование характеризуется значительными различиями контингента обучающихся: по возрасту, профилю предыдущего образования, уровню стартовых знаний, профессиональному опыту, образовательным запросам и мотивации. Несмотря на данное разнообразие входных профессиональных характеристик, образовательный процесс часто организуется по единой логике, предполагающей: одинаковый темп освоения программы, общие требования и унифицированные формы сопровождения.

В этих условиях возникает противоречие между большим многообразием контингента и недостаточной дифференциацией педагогической поддержки при этом сохраняются единые требования к результатам освоения программы. Несоответствующее сопровождение образовательным потребностям обучающихся может затруднять их адаптацию к новой образовательной среде, снизить вовлечённость и повысить риск неосвоения отдельных компонентов программы. Учитывая все эти факторы, персонализированная адаптация студентов становится одной из главных задач современного высшего образования. Цель статьи — обосновать теоретические основания проектирования модели управления

адаптацией студентов специализированного высшего образования на основе персонализированного сопровождения. В статье используется теоретический анализ и сопоставление научных положений об адаптации, вовлечённости, дифференциации обучения и аналитике обучения. Рассматривается их применимость к проектированию персонализированного сопровождения студентов специализированного высшего образования.

В данной статье адаптация рассматривается как процесс включения обучающегося в образовательную среду и освоение им требований новой программы. Под управлением адаптацией понимается целенаправленная организация диагностики, педагогической поддержки и оценки её результатов с последующей корректировкой сопровождения. Различия образовательного и профессионального опыта означают, что адаптация может быть связана не только с освоением новой программы, но и с переосмыслением собственной образовательной и профессиональной позиции. И.В. Жуланова и А.М. Медведев отмечают неоднозначность проявлений личностной зрелости: «школярская» позиция в обучении может сочетаться с серьёзным отношением к гражданским и нравственным вопросам [1].

Применительно к настоящему исследованию это позволяет поставить вопрос о сопровождении, поддерживающем самостоятельность обучающихся и их активное участие в образовательном процессе. Так же адаптация включает не только академическое, но и социально-психологическое измерение. В модели В. Тинто академическая и социальная интеграция рассматриваются как факторы, связанные с продолжением обучения или уходом из образовательной организации [4]. Недостаточная включённость в учебный процесс может быть связана с трудностями продолжения обучения. Значимым основанием рассмотрения адаптации является теория учебной вовлечённости. А.У. Астин определяет вовлечённость через объём физической и психологической энергии, которую студент вкладывает в образовательный опыт [2]. Использование данного подхода предполагает создание условий для активного участия обучающихся в образовательном процессе. Следовательно, в предлагаемой модели учитываются: освоение требований программы, включённость в учебный процесс и активность самого обучающегося. Эти аспекты взаимосвязаны, но и по отдельности являются не менее важными для освоения программы студентом.

Входная профессиональная подготовка является совокупностью предметных знаний, умений и способов профессиональной деятельности, сформированных к началу освоения программы. Особенно выделяются специализация предыдущего образования и профессиональный опыт, как ключевые данные, влияющие на успешное прохождение образовательной программы студентом. Такие факторы как мотивация, образовательные запросы и условия совмещения учёбы с работой у студентов являются сопутствующими стартовыми характеристиками, влияющими на потребность в сопровождении. Указанные различия могут создавать неравные условия освоения программы внутри одной группы студентов.

Для части обучающихся затруднения связаны с недостаточностью теоретической базы, для других, с ограниченным опытом исследовательской деятельности, для третьих, с необходимостью совмещения обучения с профессиональной занятостью. Поэтому единый формат сопровождения может оказаться недостаточно чувствительным к образовательным потребностям разных групп. В настоящей статье принимается, что ориентация образовательного процесса на «среднего» обучающегося не позволяет в полной мере учитывать различия в профессиональной подготовке студентов [5]. В системе специализированного высшего образования этот вопрос становится особенно важным, поскольку уровень начальной профессиональной подготовки у студентов может значительно различаться. Таким образом, различия в уровне профессиональной подготовки студентов, поступающих на обучение, следует учитывать при организации образовательного сопровождения. Если формы поддержки не соответствуют реальным потребностям обучающихся, это может создавать дополнительные трудности при освоении учебной программы.

Теоретической основой персонализированного сопровождения студентов основываются на совокупности нескольких научных подходов. Прежде всего, адаптация может рассматриваться как управляемый педагогический процесс. Т.Г. Анисимова выделяет два направления оптимизации адаптации студентов: развитие адаптационных возможностей самого обучающегося и совершенствование условий вузовской среды [6]. Вторым значимым основанием выступает теория вовлечённости. Согласно А.У. Астину, эффективность образовательной политики напрямую связана с её способностью усиливать включённость студентов в учебную деятельность [2].

Персонализированный подход к сопровождению помогает повысить вовлечённость студентов в обучение, поскольку при его организации учитываются их образовательные потребности, уровень подготовки и возникающие в процессе обучения трудности. Третье основание связано с идеями дифференциации обучения. В исследованиях дифференциации обучения акцент делается на том, что она предполагает организацию образовательного процесса с учётом индивидуальных особенностей и образовательных потребностей различных групп обучающихся [5].

В этом контексте персонализированное сопровождение может быть понято как гибкая форма педагогической дифференциации, ориентированная не на жёсткое разделение, а на создание условий для продвижения каждого в пределах общей образовательной программы. Сопровождение как педагогическая категория в данной статье определяется как система педагогических мер, обеспечивающих поддержку обучающегося при сохранении его субъектной позиции. Таким образом, персонализированное сопровождение студентов в системе специализированного высшего образования объединяет адаптационный, дифференцированный и вовлекающий подходы к организации образовательного процесса.

Перед реализацией персонализированного сопровождения требуется провести предварительное выявление стартовых профессиональных характеристик обучающихся. Эту функцию должна выполнять стартовая диагностика, позволяющая определить образовательные пробелы, особенности мотивации, уровень предметной готовности и иные параметры, значимые для коррекции единой системы сопровождения под определенного обучающегося. Результаты диагностики могут использоваться для типологизации обучающихся по уровню готовности и выявления групп со сходными образовательными потребностями. На этой основе становится возможным проектирование разноуровневой программы сопровождения, учитывающей реальные различия в составе контингента студентов специализированного высшего образования. Аналитические процедуры рассматриваются как средство педагогической диагностики и поддержки решений о сопровождении. В статье G. Siemens и P. Long приводится определение аналитики обучения, принятое в рамках первой Международной конференции Learning Analytics and Knowledge: она охватывает измерение, сбор, анализ и представление данных об обучающихся и контексте их обучения для понимания и оптимизации обучения и образовательной среды [3].

В данной статье не ставится задача создания полноценной интеллектуальной системы. Основное внимание уделяется педагогически обоснованному применению аналитических методов, которые могут помочь в принятии управленческих решений. В связи с этим результаты стартовой диагностики и проведённого анализа можно использовать как основу для разработки разноуровневой программы сопровождения студентов. При условии проектирования должно соблюдаться сохранение единых требований к результатам освоения программы при вариативности содержания помощи и её интенсивности. Выбор форматов поддержки соотносится с выявленными затруднениями обучающегося и может пересматриваться по мере изменения его образовательных потребностей.

Из теоретического анализа можно сделать вывод о том, что адаптация студентов специализированного высшего образования представляет собой сложный и многоуровневый педагогический процесс, это объясняется тем, что обучающиеся на этом этапе имеют разный уровень профессиональной подготовки и образовательные потребности. При разработке системы сопровождения важно учитывать, что уровень начальной профессиональной

подготовки студентов может различаться. Если выбранные формы поддержки не соответствуют образовательным потребностям обучающихся, это может затруднить процесс освоения учебной программы. Теоретической основой управления адаптацией являются представления об адаптации как процессе, которым можно целенаправленно управлять. Также при рассмотрении данного вопроса учитываются положения теории учебной вовлечённости, идеи педагогической дифференциации и основные подходы к сопровождению взрослых обучающихся.

Персонализированное сопровождение может рассматриваться как обоснованный педагогический ответ на неоднородность контингента обучающихся. Перспективным направлением дальнейшей разработки проблемы является использование стартовой диагностики и аналитического подхода для типологизации обучающихся и проектирования разноуровневой программы сопровождения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жуланова И. В., Медведев А. М. Возрастно-психологические особенности современного студенчества // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. 2006. № 1 (15). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozrastno-psihologicheskie-osobennosti-sovremennogo-studenchestva> (дата обращения: 14.09.2026)
2. Astin A. W. Student Involvement: A Developmental Theory for Higher Education // Journal of College Student Personnel. 1984. Vol. 25, No. 4. P. 297–308.
3. Siemens G., Long P. Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education // EDUCAUSE Review. 2011. URL: <https://er.educause.edu/articles/2011/9/penetrating-the-fog-analytics-in-learning-and-education> (дата обращения: 14.09.2026)
4. Tinto V. Dropout from Higher Education: A Theoretical Synthesis of Recent Research // Review of Educational Research. 1975. Vol. 45, No. 1. P. 89–125.
5. Осмоловская И. М. Дифференциация обучения: за и против // Школьные технологии. 2001. № 6. URL: <https://narodnoe.org/journals/shkolnie-tehnologii/2001-6/differenciaciya-obucheniya-za-i-protiv-> (дата обращения: 14.09.2026)
6. Анисимова Т. Г. Общие подходы к оптимизации процесса адаптации студентов в среде вуза // Вестник университета. 2014. № 12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obschie-podhody-k-optimizatsii-protssessa-adaptatsii-studentov-v-srede-vuza> (дата обращения: 14.09.2026)

КИНОПЕДАГОГИКА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРАКТИКИ

Батталов Андрей Игоревич, Тимербаев Артур Русланович

Тюменский государственный университет (филиал в г. Тобольске), г. Тобольск
Научный руководитель: Бояркина Ю.А., к.пед.н., доцент Департамента педагогики Школы образования, Тюменский государственный университет

Аннотация. В статье рассматривается кинопедагогика как самостоятельный педагогический феномен, анализируются история её становления, теоретические основания и современные форматы реализации в образовательном процессе. Раскрывается потенциал экранного искусства как инструмента воспитания, развития эмоционального интеллекта, ценностного самоопределения и социализации обучающихся. Систематизированы ключевые подходы к определению понятия «кинопедагогика», охарактеризованы её принципы и основные организационные форматы: кино клуб, кинолекторий, кинофестиваль, фильмотека. Статья адресована педагогам, психологам и исследователям, занимающимся проблемами воспитательной работы в образовательных организациях.

Ключевые слова: кинопедагогика, кинообразование, экранное искусство, воспитание, эмоциональный интеллект, кино клуб, кинолекторий, ценностное самоопределение.

Abstract. The article examines cinepedagogy as an independent pedagogical phenomenon, analysing its historical formation, theoretical foundations, and contemporary formats of implementation in the educational process. The potential of screen art as a tool for upbringing,

emotional intelligence development, value self-determination, and socialisation of students is revealed. Key approaches to defining the concept of "cinapedagogy" are systematised, and its principles and main organisational formats (film club, film lecture, film festival, and film library) are characterised. The article is addressed to teachers, psychologists, and researchers engaged in issues of educational work in educational organisations.

Keywords: *cinapedagogy, film education, screen art, upbringing, emotional intelligence, film club, film lecture, value self-determination.*

Annotatsiya. *Maqolada kinopedagogika mustaqil pedagogik hodisa sifatida ko'rib chiqiladi, uning shakllanish tarixi, nazariy asoslari va ta'lim jarayonidagi zamonaviy amalga oshirish formatlari tahlil qilinadi. Ekran san'atining tarbiya vositasi, hissiy intellekt va qadriyatli o'z-o'zini aniqlashni rivojlantiruvchi omil, shuningdek, ta'lim oluvchilarni ijtimoiylashtirishdagi salohiyati ochib beriladi. "Kinopedagogika" tushunchasini belgilashga qaratilgan asosiy yondashuvlar tizimlashtirilgan, uning tamoyillari va asosiy tashkiliy formatlari (kinoklub, kinolektoriy, kinofestival, filmoteka) tavsiflangan.*

Kalit so'zlar: *kinopedagogika, kino ta'limi, ekran san'ati, tarbiya, hissiy intellekt, kinoklub, kinolektoriy, qadriyatli o'z-o'zini aniqlash.*

ВВЕДЕНИЕ.

Кино – один из наиболее мощных культурных феноменов XX–XXI веков. С момента своего появления оно привлекало внимание педагогов и мыслителей, усматривавших в движущихся образах исключительный инструмент воздействия на сознание и чувства человека. Не случайно ещё в 1920-е годы В. И. Ленин назвал кино важнейшим из искусств, подчёркивая его массовый и воспитательный потенциал [1]. Сегодня, в условиях цифровой трансформации образования и тотального присутствия экранного контента в повседневной жизни молодёжи, вопрос о педагогически организованном использовании кино приобретает особую остроту.

Вместе с тем кинопедагогика как область педагогического знания остаётся недостаточно систематизированной: понятийный аппарат разработан неравномерно, организационные форматы описаны преимущественно в прикладном ключе, теоретические основания зачастую не эксплицированы. Настоящая статья ставит целью восполнить этот пробел: представить кинопедагогику как целостный педагогический феномен, охарактеризовать историю её становления, раскрыть теоретические основания и описать современные форматы практической реализации.

1. История становления кинопедагогики

История кинопедагогики насчитывает почти столетие. Первые попытки педагогически осмыслить воздействие кино на зрителя относятся к 1920-м годам, когда в Советском Союзе, Германии и Великобритании начали формироваться кинообразовательные движения. В СССР этот период ознаменовался интенсивной дискуссией о роли кино в коммунистическом воспитании молодёжи, что нашло отражение в трудах А. В. Луначарского и деятельности Пролеткино [1].

В 1960–1970-е годы на Западе оформилось движение «медиаобразования» (media education), рассматривавшее экранные искусства прежде всего как объект критического анализа. В этот период были созданы первые учебные программы по киноанализу для школьников в Великобритании и Франции. Параллельно в СССР Ю. Н. Усов разрабатывал концепцию кинообразования как средства эстетического воспитания и художественного развития школьников, защитив в 1989 году докторскую диссертацию по данной теме [2].

В постсоветский период и в 2000-е годы в России наметился новый подъём интереса к кинопедагогике. Ключевую роль сыграли работы А. В. Фёдорова, систематизировавшего мировой опыт медиаобразования и заложившего методологические основы российской кинообразовательной школы [3]. В это же время понятие «кинопедагогика» постепенно обособляется от более широкого «медиаобразования», акцентируя воспитательный, а не только критический аспект работы с экранным контентом.

С 2010-х годов кинопедагогика переживает новый этап развития, связанный с цифровизацией контента и широкой доступностью стриминговых платформ. Интерес к ней проявляют не только педагоги-энтузиасты, но и институциональные структуры: Министерство просвещения России в разные годы поддерживало проекты по использованию отечественного кино в школьном воспитании. Сегодня кинопедагогика интегрируется в программы воспитательной деятельности школ, колледжей и вузов как самостоятельное направление работы с обучающимися.

2. Понятие и теоретические основания кинопедагогики

В научной литературе понятие «кинопедагогика» трактуется неоднозначно. Часть авторов рассматривает её как синоним кинообразования, то есть направление, формирующее умение воспринимать и анализировать экранное произведение [2; 3]. Другие исследователи разграничивают эти понятия: кинообразование охватывает теорию и историю кино, тогда как кинопедагогика акцентирует воспитательный потенциал экранного произведения и его целенаправленное использование в формировании личности [4]. В данной статье принимается расширенное рабочее определение: кинопедагогика – это педагогически организованная система использования экранного контента в целях воспитания, развития и социализации обучающихся, обладающая собственными принципами, содержанием и организационными формами.

Теоретические основания кинопедагогики складываются на пересечении нескольких научных традиций. Психологическое основание составляет теория эмоционального интеллекта (Д. Гоулман, Дж. Мэйер, П. Сэловей): кинонарратив создаёт условия для эмпатического переживания, рефлексии и развития эмоциональной компетентности зрителя [5]. Философско-эстетическое основание связано с концепцией «со-переживания»: кино как форма художественного высказывания предлагает зрителю диалог с иными судьбами, позволяя расширить собственный жизненный опыт. Социально-педагогическое основание опирается на идеи социального научения А. Бандуры: кинематографические модели поведения становятся образцами для подражания или отталкивания, что при грамотном педагогическом сопровождении превращается в ресурс ценностного самоопределения [6].

К ключевым принципам кинопедагогики относятся следующие. Принцип педагогической целесообразности: отбор кинопроизведений определяется воспитательной целью, а не только художественной ценностью или развлекательностью фильма. Принцип диалогичности – просмотр кино не является пассивным потреблением, он предполагает структурированное обсуждение, обмен интерпретациями и совместное осмысление увиденного. Принцип рефлексивности: обязательным компонентом кинопедагогической работы является рефлексивная фаза, в ходе которой обучающийся осознаёт собственные реакции и связывает их с личным опытом. Принцип безопасности: пространство обсуждения должно быть психологически безопасным, допускающим различие позиций и не допускающим осуждения.

3. Кинопедагогика и эмоциональный интеллект

Одним из наиболее активно обсуждаемых направлений современной кинопедагогики является её связь с развитием эмоционального интеллекта. Эмоциональный интеллект – способность распознавать, понимать, регулировать собственные эмоции и эмпатически воспринимать эмоции других людей, признаётся важнейшим предиктором социальной успешности и психологического благополучия личности [5].

Кинонарратив создаёт уникальные условия для развития этой способности. Во-первых, кино моделирует эмоционально насыщенные ситуации, с которыми зритель может и не сталкиваться в реальной жизни, расширяя его эмоциональный репертуар. Во-вторых, идентификация с персонажем активизирует эмпатические процессы: зритель «проживает» чужой опыт в безопасном пространстве художественного текста. В-третьих, педагогически организованное обсуждение фильма формирует навык вербализации эмоций, один из ключевых компонентов эмоциональной компетентности.

Исследования последних лет подтверждают эффективность кинопедагогических практик для развития эмоционального интеллекта у подростков и молодёжи. В частности, Г. Горелова и А. А. Нестерова показали, что регулярное участие студентов в киноклубных обсуждениях сопряжено с повышением показателей эмпатии и способности к рефлексии [4]. Аналогичные данные получены в зарубежных исследованиях, опирающихся на модель эмоционального интеллекта Дж. Мэйера и П. Сэловея.

4. Организационные форматы кинопедагогики

Практическая реализация кинопедагогики осуществляется через разнообразные организационные форматы, каждый из которых обладает специфическим воспитательным потенциалом и адресуется к различным аспектам развития личности обучающегося.

Киноклуб – наиболее распространённый и методически разработанный формат. Он предполагает регулярные встречи участников, объединённых интересом к кино, для совместного просмотра и обсуждения фильмов. Принципиальным отличием педагогического киноклуба от стихийного «кинопросмотра» является наличие модератора, структурированного обсуждения и рефлексивных заданий. Киноклуб формирует навыки критического мышления, умение аргументировать собственную позицию, толерантность к иным точкам зрения [2; 4].

Киноекзорий – формат, сочетающий просмотр фильма с лекционным введением и/или последующим аналитическим разбором. Киноекзорий более дидактичен, чем киноклуб: педагог задаёт интерпретационную рамку, помогает обучающимся увидеть в фильме определённые смысловые пласты, связанные с изучаемой темой. Этот формат эффективен при изучении исторических событий, этических проблем, явлений культуры.

Кинофестиваль в образовательном контексте – событие, объединяющее несколько просмотров, объединённых общей темой, с публичными обсуждениями и рефлексивными практиками. Кинофестиваль создаёт особую событийную атмосферу, формирует ощущение сопричастности к культурной жизни, стимулирует интерес к кино как виду искусства. В рамках кинофестиваля возможно проведение творческих конкурсов, мастер-классов, встреч с кинематографистами.

Фильмотека – систематизированная подборка кинопроизведений, отобранных педагогом по определённым критериям (тематическому, жанровому, возрастному, ценностному). Фильмотека является методическим ресурсом, обеспечивающим содержательную основу кинопедагогической работы. Грамотно составленная фильмотека позволяет выстроить систематическую программу, в которой каждый фильм занимает своё место в логике воспитательных задач [6].

Современные цифровые технологии расширяют возможности реализации указанных форматов. Онлайн-киноклубы, видеоэссе, цифровые фильмотеки, интерактивные платформы для коллективного обсуждения фильмов. Всё это инструменты, позволяющие кинопедагогике органично вписаться в цифровую образовательную среду.

5. Кинопедагогика в системе воспитательной работы образовательной организации

Эффективность кинопедагогических практик существенно возрастает, когда они встроены в системную воспитательную работу образовательной организации, а не реализуются как разовые мероприятия. Это предполагает наличие нескольких условий: программного оформления (цели, содержание, этапы, ожидаемые результаты), кадрового обеспечения (подготовленный педагог-модератор), организационного ресурса (время в расписании, технические средства, пространство) и диагностического сопровождения (инструменты оценки воспитательных результатов) [7].

Особую роль в обеспечении системности играет руководитель образовательной организации. Именно от его управленческой воли зависит, станет ли кинопедагогика устойчивой частью воспитательной системы или останется инициативой отдельного энтузиаста. Управленческое сопровождение кинопедагогических практик включает создание нормативной базы, организацию методической поддержки педагогов, мониторинг

результатов и встраивание кинопедагогтики в программу воспитательной деятельности организации [7; 8].

Вопрос о критериях оценки результативности кинопедагогических практик остаётся дискуссионным. Воспитательные эффекты кино трудно поддаются измерению в краткосрочной перспективе: ценностные изменения, как правило, носят отсроченный характер. Тем не менее ряд индикаторов поддаётся фиксации: активность в обсуждениях, характер рефлексивных высказываний, динамика показателей эмоционального интеллекта и психологического климата в группе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Кинопедагогика представляет собой самостоятельный и динамично развивающийся педагогический феномен, располагающий богатой историей, разработанными теоретическими основаниями и разнообразными практическими форматами. Её ценность определяется уникальным свойством экранного искусства, способностью обращаться одновременно к интеллекту, эмоциям и ценностной сфере личности зрителя.

В условиях цифровой трансформации образования и нарастающего присутствия экранного контента в жизни молодёжи педагогически организованная работа с кино приобретает стратегическое значение. Кинопедагогика предлагает образовательным организациям не просто набор методических приёмов, но целостную систему воспитательной деятельности, способную ответить на запрос времени: формировать эмоционально зрелую, рефлексивную, ценностно ориентированную личность.

Перспективными направлениями развития кинопедагогики остаются разработка стандартизированного диагностического инструментария, создание цифровых образовательных платформ для поддержки кино клубной деятельности, а также интеграция кинопедагогики в систему подготовки и повышения квалификации педагогических кадров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Луначарский А. В. Кино на Западе и у нас. – М. : Теакинопечать, 1928. – 80 с.
2. Усов Ю. Н. Кинообразование как средство эстетического воспитания и художественного развития школьников : дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1989. – 362 с.
3. Фёдоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика. – Ростов-на-Дону : Цвет. принт, 2001. – 708 с.
4. Горелова Г. Г., Нестерова А. А. Кинопедагогика как ресурс воспитательной работы в вузе // Высшее образование в России. – 2020. – № 5. – С. 117–126.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. – М. : АСТ, 2009. – 478 с.
6. Бандура А. Теория социального научения. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
7. Белоконь О. В., Рамазанова С. Е. Организационно-педагогические условия реализации кинопедагогических практик в профессиональных образовательных организациях // Среднее профессиональное образование. – 2022. – № 4. – С. 12–18.
8. Поташник М. М. Управление качеством образования : практикоориентированная монография и методическое пособие. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 448 с.
9. Баженова Л. М. В мире экранных искусств. – М. : ВИПК, 1992. – 72 с.
10. Чельшева И. В. Медиаобразование для родителей: освоение семейной медиаграмотности. – Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2008. – 184 с.
11. Короченский А. П. «Пятая власть»? Феномен медиакритики в контексте информационного рынка. – Ростов-на-Дону : ИППК при РГУ, 2002. – 272 с.
12. Рондели Л. Д. Кино в воспитании и просвещении. – М. : Знание, 1983. – 48 с.
13. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации // Специалист. – 1993. – № 4. – С. 22–23.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA MA’NAVİY-AXLOQIY TARBIYA KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH MODELİ

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna

O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori, psixologiya fanlari doktori.

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiya kompetensiyalarini shakllantirish modeli nazariy jihatdan asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi pedagogik tayyorgarlik jarayonida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar, axborot texnologiyalari va milliy qadriyatlar integratsiyasi asosida model ishlab chiqiladi. Natijada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning nazariy asoslari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, pedagogik model, kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, axborot texnologiyalari, qadriyatlar, pedagogik yondashuv, tarbiyaviy jarayon.

Аннотация: В данной статье теоретически обосновывается модель формирования духовно-нравственных компетенций у будущих учителей начальных классов. Цель исследования заключается в определении эффективных путей развития духовно-нравственных компетенций в процессе педагогической подготовки. В статье разработана модель на основе интеграции современных педагогических подходов, информационных технологий и национальных ценностей. Обоснованы теоретические основы совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, начальное образование, педагогическая модель, компетентность, профессиональная подготовка, информационные технологии, ценности, педагогический подход, воспитательный процесс

Annotation: This article provides a theoretical justification of a model for forming moral and spiritual competencies in future primary school teachers. The aim of the study is to identify effective ways of developing moral competencies in teacher training. The model is based on the integration of modern pedagogical approaches, information technologies, and national values. The study reveals theoretical foundations for improving professional training of future teachers.

Key words: moral education, primary education, pedagogical model, competence, professional training, information technologies, values, pedagogical approach, educational process

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining ortishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida o'qituvchining nafaqat kasbiy bilimlari, balki uning ma'naviy qiyofasi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qituvchilarning shaxs sifatida shakllanishida o'qituvchining roli hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga tayyorlashni ilmiy asoslash va metodik jihatdan takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda. Mazkur maqolada ushbu muammo nazariy jihatdan yoritilib, bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish modeli ishlab chiqiladi.

ASOSIY QISM.

Mazkur muammo bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ma'naviy-axloqiy tarbiya va pedagogik tayyorgarlik masalalarini turli jihatlarida yoritib beradi. Turayeva G.E. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, masofaviy va modulli o'qitish texnologiyalarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Saparboeva D.S. tadqiqotida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiyaviy ishlarga tayyorlash

kompetensiyalari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya pedagogik muammo sifatida Meretgeldiyeva A. tomonidan keng yoritilib, uning murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligi asoslanadi. Usmonova N. tomonidan esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy xususiyatlarni shakllantirishda qadriyatlarining roli alohida ta'kidlanadi. Jabborova va Umarova asarlarida esa tarbiya jarayonini metodik jihatdan tashkil etishning nazariy asoslari bayon etilgan. Ushbu manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ma'naviy-axloqiy tarbiya va kasbiy tayyorgarlik masalalari alohida o'rganilgan bo'lsa-da, ularni yagona model asosida integratsiyalash zarurati mavjud.

MATERIALLAR VA USULLAR.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiya kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy pedagogik ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun tizimli, ilmiy asoslangan model ishlab chiqish zarur bo'lib, mazkur model o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirishga qaratilgan. Taklif etilayotgan modelning tuzilmasi maqsadli, mazmuniy, jarayonli va natijaviy bloklardan iborat bo'lib, ular o'zaro uzviy aloqada yagona pedagogik tizimni tashkil etadi. Maqsadli blok bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishni ko'zda tutadi, mazmuniy blok esa ushbu jarayonning asosiy tarkibini, ya'ni bilimlar, qadriyatlar va pedagogik etika elementlarini o'z ichiga oladi. Jarayonli blokda esa pedagogik metodlar, innovatsion yondashuvlar va axborot texnologiyalaridan foydalanish nazarda tutiladi, natijaviy blok esa shakllangan kompetensiyalarning darajasini aks ettiradi.

1-jadval. Model tuzilmasi

Bloklar	Mazmuni
Maqsadli	Ma'naviy-axloqiy kompetensiyani shakllantirish
Mazmuniy	Bilim, qadriyatlar, pedagogik etika
Jarayonli	Metodlar, texnologiyalar
Natijaviy	Kompetensiya darajasi

Modelning samaradorligi uning ichki komponentlar tizimiga bog'liq bo'lib, ular kognitiv, aksiologik va faoliyatli yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Kognitiv komponent bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiya haqidagi nazariy bilimlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda talabalarda pedagogik etika, axloqiy me'yorlar, tarbiya metodlari haqidagi tushunchalar rivojlanadi. Aksiologik komponent esa shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, ijtimoiy mas'uliyat va insonparvarlik kabi sifatlar rivojlanadi. Faoliyatli komponent esa nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishga xizmat qilib, talabalarining tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish, axloqiy qaror qabul qilish va pedagogik muloqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu uch komponentning o'zaro integratsiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kompleks rivojlanishini ta'minlaydi.

Model uch asosiy komponentdan iborat:

2-jadval. Model komponentlari

Komponent	Mazmuni
Kognitiv	Nazariy bilimlar
Aksiologik	Qadriyatlar tizimi
Faoliyatli	Amaliy ko'nikmalar

Mazkur modelni amalga oshirish bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Birinchi bosqich – motivatsion-bilish bosqichi bo'lib, unda talabalarda ma'naviy-axloqiy tarbiya haqida dastlabki tushunchalar shakllantiriladi va ularning ushbu yo'nalishga qiziqishi orttiriladi. Ikkinchi bosqich – rivojlantiruvchi bosqichda esa talabalarining bilimlari chuqurlashtiriladi, ularning tanqidiy va axloqiy fikrlash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Uchinchi bosqich – faoliyatli bosqichda esa egallangan bilim va qadriyatlar amaliy faoliyatda qo'llanadi, pedagogik vaziyatlar asosida qaror qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi. Ushbu bosqichlar izchil va uzluksiz tarzda amalga

oshirilganda, bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalari yuqori darajada rivojlanadi.

Modelning muhim jihatlaridan biri uning zamonaviy pedagogik yondashuvlar va axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashganligidir. Axborot texnologiyalari orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalarning faolligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy shaklda anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, modulli va masofaviy ta'lim elementlari orqali talabalarda tanqidiy fikrlash va refleksiya ko'nikmalari shakllanadi. Bu esa ularning ma'naviy-axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

Model bosqichma-bosqich amalga oshiriladi:

3-jadval. Bosqichlar

Bosqich	Mazmuni
Motivatsion-bilish	Qiziqish va tushuncha
Rivojlantiruvchi	Bilim va fikrlash
Faoliyatli	Amaliy qo'llash

Mazkur modelni nazariy jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan integratsiyalash pedagogik ta'lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi. An'anaviy ta'lim tizimida ko'proq bilim berishga urg'u berilgan bo'lsa, ushbu modelda o'qituvchining shaxsiy fazilatlar, qadriyatlari va axloqiy pozitsiyasi ham muhim omil sifatida qaraladi. Bu esa pedagogik tayyorgarlik mazmunini kengaytiradi va uni yanada mukammal qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Muhokama nuqtai nazaridan qaralganda, modelning ustun jihati uning kompleks va integrativ xarakterga ega ekanligidir. U pedagogik jarayonning barcha asosiy elementlarini qamrab oladi va ularni yagona tizimga birlashtiradi. Shu bilan birga, model milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unligini ta'minlaydi. Bu esa ta'lim va tarbiyaning uzviyligini kuchaytiradi. Biroq modelni amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, pedagogik ta'lim tizimida metodik ta'minotning yetarli emasligi, o'qituvchilarning innovatsion yondashuvlarga tayyorlik darajasi pastligi va an'anaviy stereotiplarning mavjudligi ushbu jarayonni qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli modelni samarali joriy etish uchun pedagogik muhitni modernizatsiya qilish zarur. Shuningdek, modelning samaradorligi o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlikka ham bog'liq. Interfaol metodlar va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarning faolligini oshiradi va ularni pedagogik jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bu esa ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, modelda qadriyatga yo'naltirilgan yondashuvning ustuvorligi bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA.

Mazkur model bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiya kompetensiyalarini shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Modelning asosiy afzalligi uning tizimliliigi, integrativligi va zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslanganligidadir. U kognitiv, aksiologik va faoliyatli komponentlar uyg'unligi orqali o'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Mazkur model pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirish, o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy talablar asosida tayyorlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Turayeva, G. E. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarni sog'lom ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish. Termiz: Irfon-Print.
2. Mavlonov, A., and S. Mirzohidov. "Use of innovative technologies in history teaching methodology." Science and innovation 3.B8 (2024): 26-28.

3. To'rayeva, G. E. (2020). Ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etishda muammolar va yechimlar. Toshkent: Tafakkur.
4. Saparboeva, D. S. (2024). Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni tarbiyaviy ishlarga tayyorlash kompetensiyalari. Экономика и социум, (5-1(120)), 781–786.
5. Meretgeldiyeva, A. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalash – pedagogik muammo sifatida. Третье возрождение: проблемы и решения, 1(01), 102–106.
6. Usmonova, N. M. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarni tarbiyalashda ma'naviy-axloqiy xususiyatlarni shakllantirish. Uzbek Scholar Journal, 11, 114–116.
7. Jabborova, O., & Umarova, Z. (2022). Boshlang'ich ta'limda "Tarbiya" fanini o'qitish metodikasi. Toshkent: Zebo Print.

RAQAMLI MUHITDA MEDIA VA AXBOROT SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI

Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li

Ma'mun universiteti rektor v.b.,

pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

E-mail: sharifzoda_sardorbek@mamunedu.uz

Orcid: 0000-0003-4733-8204

Annotatsiya: Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va turli axborot platformalarining keng tarqalishi sharoitida talaba va o'quvchilarning axborotni izlash, saralash, tekshirish, tahlil qilish, baholash, qayta ishlash hamda undan mas'uliyatli foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifaga aylanmoqda. Maqolada media va axborot savodxonligining kognitiv, tanqidiy-tahliliy, axborot-verifikatsion, kommunikativ, refleksiv va etik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, media matnlarni tahlil qilish, faktcheking, munozara, raqamli portfoliolar va sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyatli foydalanish kabi pedagogik mexanizmlarning imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli muhit, media savodxonligi, media va axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlash, faktcheking, axborot manbasi, raqamli pedagogika.

Abstract: In the context of the widespread use of digital technologies, social networks, artificial intelligence, and various information platforms, forming students' competencies in searching, sorting, verifying, analyzing, evaluating, processing, and using information responsibly is becoming an important pedagogical task. The article highlights the cognitive, critical-analytical, information-verification, communicative, reflexive, and ethical mechanisms of media and information literacy. Additionally, the possibilities of pedagogical mechanisms such as problem-based learning, the project method, case studies, media text analysis, fact-checking, discussion, digital portfolios, and the responsible use of artificial intelligence tools are revealed.

Keywords: digital environment, media literacy, media and information literacy, critical thinking, fact-checking, information source, digital pedagogy.

Аннотация: В условиях широкого распространения цифровых технологий, социальных сетей, искусственного интеллекта и различных информационных платформ формирование у студентов и учащихся компетенций поиска, сортировки, проверки, анализа, оценки, обработки и ответственного использования информации становится важной педагогической задачей. В статье освещаются когнитивные, критико-аналитические, информационно-верификационные, коммуникативные, рефлексивные и этические механизмы медиа- и информационной грамотности. Также раскрыты возможности таких педагогических механизмов, как проблемное обучение, проектный метод, кейс-стади, анализ медиатекстов, фактчекинг, дискуссия, цифровые портфолио и ответственное использование инструментов искусственного интеллекта.

Ключевые слова: цифровая среда, медиаграмотность, медиа-и информационная грамотность, критическое мышление, фактчекинг, источник информации, цифровая педагогика.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim jarayonining mazmuni, shakllari va metodlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi ta'lim oluvchilar axborotni faqat darslik, o'qituvchi yoki kutubxona orqali emas, balki internet qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, elektron kutubxonalar, bloglar, messenjerlar va sun'iy intellekt tizimlari orqali ham qabul qilmoqda. Shu sababli zamonaviy ta'lim jarayonida axborotni topishning o'zi yetarli bo'lmay, uning ishonchliligi, manbasi, maqsadi, mazmuni va ijtimoiy ta'sirini baholash ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

UNESCO media va axborot savodxonligini axborot va media mahsulotlarini samarali izlash, tahlil qilish, tanqidiy baholash, talqin qilish, ulardan foydalanish, yaratish va tarqatish imkonini beruvchi bilim, ko'nikma, munosabat va kompetensiyalar majmui sifatida talqin qiladi [1]. Demak, media va axborot savodxonligi oddiy texnik ko'nikma emas, balki shaxsning axborot bilan ongli, tanqidiy, ijodiy va mas'uliyatli munosabatini shakllantiruvchi kompleks kompetensiyadir.

Raqamli muhitda noto'g'ri yoki manipulyativ axborotning tez tarqalishi ushbu masalaning pedagogik ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. UNESCOning 2024-yilgi Media and Information Literacy Curriculum dasturida media va axborot savodxonligi, xususan, dezinformatsiya, manipulyativ kontent, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt sharoitida tanqidiy fikrlash bilan bog'langan [2; 3]. O'zbekistonda ham media va axborot savodxonligini rivojlantirish masalasi dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida ko'rilmoqda; 2025-yilda UNESCO tomonidan O'zbekistonda raqamli davrda media va axborot savodxonligini rivojlantirishga bag'ishlangan ko'p tomonlama seminar o'tkazilgani ham ushbu yo'nalishning dolzarbligini ko'rsatadi [4].

Shu nuqtayi nazardan, ta'lim jarayonida media va axborot savodxonligini rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash va amaliyotga joriy etish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir.

MUHOKAMA

Media va axborot savodxonligini rivojlantirish masalasida, avvalo, "axborotdan foydalanish" va "axborot bilan kompetent ishlash" tushunchalarini farqlash lozim. Raqamli muhitda foydalanuvchi katta miqdordagi axborotga tezkor ega bo'lishi mumkin, biroq bu uning mazkur axborotning haqqoniyligini avtomatik ravishda aniqlay olishini anglatmaydi. Shu sababli ta'lim jarayonida axborotga ega bo'lishdan ko'ra, axborotni baholash va undan maqsadga muvofiq foydalanish kompetensiyasiga ustuvor ahamiyat berish zarur.

UNESCOning media va axborot savodxonligi bo'yicha kompetensiya modeli media, axborot, raqamli texnologiyalar, kontent yaratuvchilar va axborot tarqatuvchi institutlar bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni integratsiyalashgan holda rivojlantirishni nazarda tutadi [1; 5]. Bu yondashuv ta'lim jarayonida media savodxonligi va axborot savodxonligini alohida emas, balki yagona kompetensiyaviy tizim sifatida shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

2023–2024-yillarda e'lon qilingan tizimli tadqiqotlarda media va axborot savodxonligini o'quv dasturlariga integratsiyalash ta'lim oluvchilarning tanqidiy, faol va ongli axborot iste'molchisi sifatida shakllanishiga xizmat qilishi ta'kidlangan [6]. Xususan, media va axborot savodxonligini rivojlantirish faqat alohida fan doirasida emas, balki barcha fanlarning mazmuniga integratsiyalashgan holda olib borilganda yanada tizimli natija berishi mumkin.

Media va axborot savodxonligi ko'p komponentli pedagogik hodisa bo'lib, uning tarkibida quyidagi kompetensiyalarni ajratish mumkin:

1-jadval

Raqamli muhitda media va axborot savodxonligining asosiy komponentlari

Komponent	Mazmuni	Rivojlantirish mexanizmi
Axborotni izlash	Kerakli ma'lumotni turli raqamli manbalardan topish	Qidiruv strategiyalari
Axborotni saralash	Keraksiz va foydali axborotni farqlash	Filtrlash, tasniflash
Manbani baholash	Manbaning ishonchliligi va	Manba tahlili

	muallifligini aniqlash	
Faktcheking	Ma'lumotning haqqoniyligini tekshirish	Bir nechta manbani taqqoslash
Tanqidiy fikrlash	Axborot mazmuniga nisbatan savol berish va dalillarni tahlil qilish	Muammoli ta'lim, munozara
Media tahlili	Media xabarining maqsadi, auditoriyasi va mazmunini aniqlash	Media matnlar tahlili
Raqamli kommunikatsiya	Onlayn muhitda samarali va mas'uliyatli muloqot qilish	Hamkorlikdagi raqamli faoliyat
Axborot etikasi	Mualliflik huquqi, shaxsiy ma'lumotlar va akademik halollikka rioya qilish	Etik keyslar
Kontent yaratish	Raqamli media mahsulotlarini mustaqil yaratish	Loyiha va ijodiy topshiriqlar

Ushbu 1-jadvalda keltirilgan komponentlar bir-biri bilan uzviy bog'langan. Masalan, talaba internetdan ma'lumot topishi — axborot izlash kompetensiyasini, uning muallifi va manbasini aniqlashi — manbani baholashni, boshqa manbalar bilan solishtirishi — faktchekingni, o'z xulosasini shakllantirishi esa tanqidiy fikrlashni namoyon qiladi.

Raqamli muhitda media va axborot savodxonligini rivojlantirishni ta'minlovchi pedagogik mexanizmlarni bir necha asosiy guruhga ajratish mumkin.

Birinchi mexanizm — muammoli-ta'limiy mexanizm. Talabaga tayyor axborotni berish o'rniga, muayyan muammoli vaziyat taqdim etiladi. Masalan, biror ijtimoiy hodisa haqida internetdagi uch xil xabar beriladi va talaba ularning qaysi biri ishonchliroq ekanligini dalillar asosida aniqlashi kerak. Bunday topshiriq axborotni passiv qabul qilishdan faol tahlil qilishga o'tishni ta'minlaydi.

Ikkinchi mexanizm — manbalarni qiyosiy tahlil qilish mexanizmi. Bir mavzu bo'yicha turli manbalardan olingan ma'lumotlar taqqoslanadi. Bunda muallif, nashr sanasi, dalillar, foydalanilgan manbalar, maqsadli auditoriya va axborotning taqdim etilish usuli tahlil qilinadi. UNESCOning axborot savodxonligi bo'yicha materiallarida axborotni topish, tashkil etish va baholash jarayonlarini tizimli tashkil etishga alohida e'tibor beriladi [4].

Uchinchi mexanizm — faktcheking mexanizmi. Faktcheking orqali ta'lim oluvchilar internetdagi xabarlarining haqqoniyligini mustaqil tekshirishga o'rgatiladi. Bunda “Kim aytdi?”, “Qachon e'lon qilingan?”, “Dalil qayerda?”, “Boshqa ishonchli manbalar buni tasdiqlaydimi?” kabi savollardan foydalanish mumkin. UNESCO o'quv materiallarida faktcheking va boshqa tekshirish vositalari dezinformatsiya bilan ishlashda muhim media va axborot savodxonligi kompetensiyasi sifatida ko'rsatiladi [5].

To'rtinchi mexanizm — media matnlarni dekonstruksiya qilish. Talabalar yangilik, reklama, videorolik, blog posti yoki ijtimoiy tarmoqdagi xabarni tahlil qilib, undagi fakt va fikrni ajratadilar. Shuningdek, media xabarida qanday so'zlar, tasvirlar yoki hissiy vositalar auditoriyaga ta'sir ko'rsatish uchun ishlatilganini aniqlaydilar. Bunday faoliyat media xabarining tashqi shakli ortidagi kommunikativ maqsadni anglash imkonini beradi.

Beshinchi mexanizm – loyiha faoliyati. Talabalar mustaqil yoki guruh shaklida raqamli media mahsuloti yaratadilar. Masalan, ilmiy mavzu bo'yicha infografika, podkast, videorolik, elektron taqdimot yoki axborot byulleteni tayyorlashlari mumkin. Bunda ular axborotni izlash, tekshirish, qayta ishlash, tizimlashtirish va auditoriyaga mos shaklda taqdim etish bosqichlaridan o'tadilar.

Oltinchi mexanizm – dialogik-kommunikativ mexanizm. Munozara, debat, “aqliy hujum”, “Sokrat dialogi” va guruhli muhokama kabi metodlar orqali talabaning turli axborot manbalariga nisbatan o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslash ko'nikmasi shakllantiriladi. UNESCOning media va axborot savodxonligi materiallarida ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya muhitida faol, tanqidiy va mas'uliyatli ishtirok etishga alohida e'tibor qaratiladi [5].

Media va axborot savodxonligini rivojlantirish jarayonini quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin: Axborotga ehtiyojni aniqlash - axborotni izlash - manbalarni saralash - manbani tekshirish - axborotni tahlil qilish - dalillarni taqqoslash - xulosa chiqarish - axborotni yaratish - mas'uliyatli tarqatish - refleksiya.

Mazkur modelning asosiy xususiyati shundaki, ta'lim oluvchi jarayonning passiv iste'molchisi emas, balki axborotni izlovchi, tahlil qiluvchi, baholovchi va yaratuvchi subyekt sifatida ishtirok etadi [8].

2-jadval

Media va axborot savodxonligini rivojlantirish metodlari

Metod	Talaba faoliyati	Shakllanadigan kompetensiya
Faktcheking	Xabarni turli manbalar orqali tekshiradi	Axborotni verifikatsiya qilish
Keys-stadi	Raqamli axborot muammosini hal qiladi	Muammoli fikrlash
Media matn tahlili	Reklama, yangilik yoki postni tahlil qiladi	Media savodxonligi
Debat	Turli nuqtayi nazarlarni dalillar bilan himoya qiladi	Tanqidiy fikrlash
Loyiha metodi	Media mahsulot yaratadi	Raqamli ijodkorlik
“Manba detektivi”	Manbaning ishonchligini tekshiradi	Axborot savodxonligi
Taqqoslash metodi	Bir mavzudagi turli xabarlarni solishtiradi	Analitik tafakkur
Refleksiya	O'zining axborot bilan ishlashini baholaydi	Metakognitiv kompetensiya
Raqamli portfolio	O'zining media faoliyatini jamlaydi	Mustaqil rivojlanish

Raqamli muhitda media va axborot savodxonligini shakllantirishda pedagogning roli ham o'zgaradi. Pedagog faqat axborot yetkazib beruvchi emas, balki ta'lim oluvchini axborot makonida yo'naltiruvchi, manbalarni tanlashga o'rgatuvchi va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi fasilitator vazifasini bajaradi.

2025-yilda bo'lajak o'qituvchilarning media va axborot savodxonligi bo'yicha 2013–2024-yillardagi tadqiqotlarni qamrab olgan tizimli sharhda o'qituvchilarning individual media va axborot kompetensiyalari ko'p o'rganilgan bo'lsa-da, ularning ushbu kompetensiyalarni o'qitish amaliyotiga qanday aylantirishi yetarlicha tadqiq etilmaganligi qayd etilgan [7]. Bu esa pedagoglarni tayyorlash jarayonida media va axborot savodxonligini nafaqat shaxsiy kompetensiya, balki pedagogik kompetensiya sifatida ham shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Pedagog quyidagi vazifalarni bajarishi maqsadga muvofiq:

- talabalarga ishonchli axborot manbalarini aniqlash mezonlarini o'rgatish;
- axborotni mustaqil izlash va saralashga yo'naltirish;
- fakt va fikrni farqlash ko'nikmasini shakllantirish;
- dezinformatsiya va manipulyativ kontentni aniqlashga o'rgatish;
- raqamli etikani va akademik halollikni tushuntirish;
- sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyatli foydalanish madaniyatini shakllantirish;
- talabalarni raqamli kontent yaratishga jalb etish;
- o'z-o'zini baholash va refleksiyani tashkil etish.

Shunday qilib, media va axborot savodxonligini rivojlantirish bir martalik mashg'ulot emas, balki ta'limning barcha bosqichlarida izchil davom etadigan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi kerak.

XULOSA

Raqamli muhitda media va axborot savodxonligini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki raqamli texnologiyalar axborotga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, noto'g'ri, manipulyativ va tekshirilmagan axborotning

tarqalishi bilan bog'liq yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Tahlillar asosida media va axborot savodxonligini rivojlantirishning asosiy pedagogik mexanizmlari sifatida muammoli ta'lim, manbalarni qiyosiy tahlil qilish, faktcheking, media matnlarni dekonstruksiya qilish, loyiha faoliyati, dialogik muloqot, refleksiya va raqamli kontent yaratish mexanizmlarini ajratish mumkin.

Media va axborot savodxonligi axborotni izlash va undan foydalanish bilangina cheklanmaydi. U axborot manbasini baholash, dalillarni tekshirish, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslash, mustaqil xulosa chiqarish, raqamli kontent yaratish, axborot etikasi va xavfsizligiga rioya qilish kabi o'zaro bog'liq kompetensiyalar tizimini qamrab oladi.

Oliy ta'limda media va axborot savodxonligini rivojlantirishni barcha fanlar mazmuniga integratsiyalash, amaliy faktcheking topshiriqlaridan foydalanish, media loyihalarni tashkil etish, raqamli portfolio joriy etish va pedagoglarning media-pedagogik kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. Media and Information Literacy. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. – Paris: UNESCO, 2024.
2. UNESCO. International Media and Information Literacy e-Platform: Introduction and Curriculum Framework. – Paris: UNESCO, 2024.
3. UNESCO. Unit 2: MIL Competencies in the Age of AI and Social Media. International Media and Information Literacy e-Platform. – Paris: UNESCO, 2024.
4. UNESCO. Building Media and Information Literacy for a Resilient Uzbekistan. – Paris: UNESCO, 2025.
5. UNESCO. Media and Information Literacy and Digital Competencies. – Paris: UNESCO, 2025.
6. Rojas-Estrada E.-G., Aguaded I., García-Ruiz R. Media and Information Literacy in the Prescribed Curriculum: A Systematic Review on its Integration // Education and Information Technologies. – 2024. – Vol. 29. – P. 9445–9472. – DOI: 10.1007/s10639-023-12154-0.
7. Media and information literacy among pre-service teachers: A systematic review of key trends and gaps (2013–2024) // International Journal of Information Management Data Insights. – 2025. – Vol. 5, Issue 2. – Article 100348. – DOI: 10.1016/j.jjime.2025.100348.
8. Caton A., Kinshuk, Savenye W. Dependencies of Digital Literacy Domains for Improved College Readiness in Higher Education: A Systematic Literature Review // Technology, Knowledge and Learning. – 2026. – Vol. 31. – P. 1843–1862. – DOI: 10.1007/s10758-025-09872-4.

TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA AKMEOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Raximov Zokir Toshtemirovich

Renessans ta'lim universiteti professori, Toshkent shahri

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida akmeologik yondashuvning ilmiy-nazariy va metodik ahamiyati tahlil qilingan. Akmeologik yondashuv shaxsning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, kasbiy maqsadlarini belgilash, o'zini o'zi rivojlantirish, kasbiy o'zini o'zi anglash va professional faoliyatda yuqori natijalarga erishishini ta'minlovchi yaxlit pedagogik strategiya sifatida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: akmeologiya, akmeologik yondashuv, kasbiy tayyorgarlik, professional kompetentlik, kasbiy motivatsiya, akmeologik muhit, kasbiy o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi anglash, subyektivlik, professionalizatsiya, kasbiy trayektoriya.

Аннотация. В статье раскрывается научно-теоретическое и методическое значение акмеологического подхода в процессе подготовки студентов к профессиональной деятельности. Акмеологический подход рассматривается как целостная педагогическая стратегия, направленная на выявление и реализацию потенциальных возможностей личности, формирование профессиональных целей, развитие профессионального

самосознания, саморазвития и стремления к достижению высоких результатов в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: акмеология, акмеологический подход, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, профессиональная мотивация, акмеологическая среда, профессиональное саморазвитие, самосознание, субъектность, профессионализация, профессиональная траектория.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological significance of the acmeological approach in preparing students for professional activity. The acmeological approach is interpreted as an integrated pedagogical strategy aimed at identifying and realizing students' potential, establishing professional goals, developing professional self-awareness and self-development, and achieving high levels of professional performance.

Key words: acmeology, acmeological approach, professional preparation, professional competence, professional motivation, acmeological environment, professional self-development, self-awareness, subjectivity, professionalisation, professional trajectory.

KIRISH.

Zamonaviy mehnat bozorida mutaxassisdan faqat kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish emas, balki o'z kasbiy salohiyatini doimiy ravishda takomillashtirish, o'zgaruvchan professional vaziyatlarga moslashish, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy yondashish va o'z faoliyatini tanqidiy baholash qobiliyati ham talab etilmoqda. Shu sababli oliy ta'lim muassasalari oldida turgan asosiy vazifalardan biri talabani muayyan kasbga tayyorlash bilan bir qatorda uning professional o'sishga doimiy tayyor subyekt sifatida shakllanishini ta'minlashdan iborat. Mazkur vazifani hal etishda akmeologik yondashuv alohida metodologik ahamiyat kasb etadi. «Akme» tushunchasi inson taraqqiyotining eng yuqori, yetuk bosqichini ifodalaydi. Akmeologik yondashuv esa shaxsning faqat mavjud holatini emas, balki uning «nimaning eng yuqori darajasiga erishishi mumkin?» degan savol asosida rivojlanish imkoniyatlarini o'rganadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda akmeologik yondashuv oliy ta'lim jarayonini professionalizatsiya qilishning metodologik oriyentiri sifatida qaralmoqda. Pinzenyk va Orban akmeologik yondashuvni oliy ta'limda professionalizatsiya jarayonini tashkil etishga xizmat qiluvchi metodologik asos sifatida talqin qilib, ta'limni loyihaviy, ijodiy va o'zini o'zi tashkil etishga yo'naltirilgan faoliyat sifatida ko'rsatadilar [6].

Shu nuqtai nazardan, talabaning kasbiy tayyorgarligini «bilimlarni o'zlashtirish» jarayonidan «kasbiy yetuklikka harakatlanish» jarayoniga aylantirish akmeologik yondashuvning asosiy pedagogik imkoniyatlaridan biri hisoblanadi.

METODOLOGIYA.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning mazmuni, tarkibiy komponentlari, pedagogik shart-sharoitlari va metodik imkoniyatlarini ilmiy asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatli, tizimli va akmeologik yondashuvlar tashkil etadi. Ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, sintez, umumlashtirish, modellashtirish va pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Akmeologik yondashuvning markazida insonning rivojlanish potentsiali turadi. Bunda shaxs tayyor va o'zgarmas tizim sifatida emas, balki o'zini o'zi takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'lgan dinamik tizim sifatida qaraladi.

Sydorchuk tadqiqotida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashda akmeologik yondashuvdan foydalanish zarurligi asoslangan. Muallif akmeologik bilimlarni shaxsning faoliyat orqali o'zini o'zi takomillashtirishi, hayotiy va kasbiy to'siqlarni anglashi hamda ularni yengib o'tishga xizmat qiluvchi nazariya va amaliyot sifatida talqin qiladi [8].

Shu jihatdan akmeologik yondashuvni uchta o'zaro bog'liq jarayon birligi sifatida ifodalash mumkin: «salohiyatni aniqlash → salohiyatni rivojlantirish → kasbiy yuqori natijaga erishish». Bu jarayonda talabaning individual xususiyatlari, qiziqishlari, qadriyatlari, qobiliyatlari, kasbiy maqsadlari va o'zini o'zi rivojlantirish ehtiyoji hisobga olinadi. Demak, akmeologik yondashuvning

asosiy obyekti faqat talabaning kasbiy bilimi emas, balki kasbiy subyekt sifatidagi shaxsiy rivojlanishi hisoblanadi.

Akmeologik yondashuv talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini bir necha muhim yo'nalishlarda o'zgartiradi.

1. Kasbiy motivatsiyani rivojlantirish. Kasbiy tayyorgarlikning samaradorligi talabaning «nima uchun ushbu kasbni egallayapman?» degan savolga aniq javob bera olishiga bog'liq. Akmeologik yondashuv tashqi motivatsiyadan ichki kasbiy maqsadlarga harakatlanishni rag'batlantiradi.

Kochkorbayeva va hammualliflarining 2024 yilgi eksperimental tadqiqotida 325 nafar ishtirokchi bilan o'tkazilgan maxsus akmeologik treninglar natijasida talabalarning o'zini anglashi, o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorligi va o'zgarish potentsiali bilan bog'liq ko'rsatkichlar ijobiy dinamika namoyon qilgan [5]. Bu natija akmeologik yondashuvning kasbiy motivatsiyani faqat kasbga qiziqish darajasida emas, balki kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish ehtiyoji darajasida shakllantirish imkoniyatini ko'rsatadi.

2. Kasbiy o'zini o'zi anglashni shakllantirish. Kasbiy o'zini o'zi anglash talabaning «Men kimman?», «Men qanday mutaxassis bo'lishni istayman?», «Mening kuchli va zaif tomonlarim nimalar?», «Qaysi kompetensiyalarimni rivojlantirishim zarur?» kabi savollarga javob izlashi bilan shakllanadi. Akmeologik yondashuvda bunday savollar maxsus refleksiv texnologiyalar orqali ta'lim jarayoniga kiritiladi. Talaba o'zining boshlang'ich imkoniyatlarini aniqlab, ularni kasbiy talablar bilan taqqoslaydi va shaxsiy rivojlanish dasturini ishlab chiqadi.

3. Kasbiy kompetentlikni kompleks rivojlantirish. Ivanchenko va Ryabukha akmeologik yondashuv nuqtai nazaridan bo'lajak mutaxassisning professional kompetentligini shakllantirishda ijodiy mustaqil faoliyatning ahamiyatini ko'rsatadilar; ular kasbiy rivojlanish mezonlari va darajalarini ham ajratib ko'rsatganlar [2]. Bu yerda muhim metodik tamoyil shundan iboratki, talabaga tayyor kasbiy algoritmni berish o'rniga, uni kasbiy vaziyatni tahlil qilish, muqobil qarorlarni ishlab chiqish va o'z qarorini asoslashga o'rgatish zarur.

Shuning uchun keyslar, muammoli vaziyatlar, loyihalar, amaliy tadqiqotlar, professional treninglar va simulyatsion mashg'ulotlar akmeologik tayyorgarlikning samarali vositalari hisoblanadi.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning akmeologik modelini beshta o'zaro bog'liq komponent asosida qurish mumkin.

Maqsadli-motivatsion komponent. U talabaning kasbiy maqsadlari, kasbga qiziqishi, muvaffaqiyatga intilishi va professional o'sish ehtiyojini qamrab oladi.

Kognitiv komponent. Mutaxassislik bo'yicha nazariy bilimlar, kasbiy tushunchalar, metodologik bilimlar va kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish usullarini o'z ichiga oladi.

Operatsion-faoliyatli komponent. Talabaning egallagan bilimlarini real kasbiy vaziyatlarda qo'llay olishi, muammoni hal qilishi, qaror qabul qilishi va amaliy vazifalarni mustaqil bajarishi bilan belgilanadi.

Refleksiv-regulyativ komponent. Talabaning o'z kasbiy harakatlarini tahlil qilishi, natijalarini baholashi, xatolarini aniqlashi va keyingi faoliyatini koreksiyalashiga xizmat qiladi.

Prognostik komponent. Talabaning o'z kasbiy kelajagini tasavvur qilishi, rivojlanish istiqbollari belgilashi va individual professional trayektoriyasini loyihalash qobiliyatini ifodalaydi.

Ushbu komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, ulardan birining yetarli darajada shakllanmaganligi umumiy akmeologik tayyorgarlik samaradorligiga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Anarbek, Sarsenbayeva, Uteubayeva, Abuova va Tolybayeva tomonidan 2022 yilda 228 nafar bo'lajak pedagog ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda akmeologik ta'lim berilganidan keyin ishtirokchilarning akmeologik kompetensiyalari bo'yicha ko'rsatkichlarida ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan [1]. Demak, akmeologik muhitning asosiy xususiyati talabaga tayyor «rivojlanish yo'li»ni belgilab berish emas, balki unga o'z rivojlanish yo'lini mustaqil loyihalash imkonini berishdir.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning akmeologik modeli quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin.

Birinchi bosqich — akmeologik diagnostika. Talabaning boshlang'ich kasbiy qiziqishlari, motivatsiyasi, qobiliyatlari, individual-psixologik xususiyatlari, kasbiy maqsadlari va mavjud kompetensiyalari aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — kasbiy maqsadlashtirish. Talaba o'zining qisqa, o'rta va uzoq muddatli kasbiy maqsadlarini belgilaydi. Maqsadlar aniq, o'lchanadigan va shaxsiy rivojlanish bilan bog'langan bo'lishi kerak.

Uchinchi bosqich — akmeologik rivojlantirish. Bu bosqichda amaliy mashg'ulotlar, kasbiy keyslar, loyihalar, treninglar, tadqiqot topshiriqlari, ijodiy vazifalar va mustaqil ta'lim tashkil etiladi.

To'rtinchi bosqich — refleksiv monitoring. Talaba o'zining kasbiy rivojlanish dinamikasini muntazam tahlil qiladi. O'z-o'zini baholash, refleksiv kundalik, portfolio, ekspert bahosi va o'zaro baholash vositalaridan foydalanish mumkin.

Beshinchi bosqich — korreksiya va prognostik loyihalash. Olingan natijalar tahlil qilinib, rivojlanish strategiyasiga o'zgartishlar kiritiladi va keyingi kasbiy maqsadlar belgilanadi.

Shunday qilib, kasbiy tayyorgarlik tugallanadigan jarayon emas, balki uzluksiz akmeologik siklga aylanadi.

Akmeologik yondashuvni amalga oshirishda quyidagi metodlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiq:

1) «Kasbiy ideal» metodi — talaba kelajakdagi professional obrazini tavsiflaydi va unga erishish uchun zarur kompetensiyalarni belgilaydi;

2) «Mening kasbiy trayektoriyam» — talaba o'zining 1, 3 va 5 yillik kasbiy rivojlanish maqsadlarini loyihalaydi;

3) akmeologik portfolio — kasbiy yutuqlar, sertifikatlar, loyihalar, tadqiqotlar, refleksiv yozuvlar va amaliy natijalar jamlanadi;

4) kasbiy keyslar — real kasbiy muammolar tahlil qilinib, qaror variantlari ishlab chiqiladi;

5) professional treninglar — muloqot, liderlik, qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni boshqarish va kasbiy moslashuv ko'nikmalari rivojlantiriladi;

6) refleksiv kundalik — talaba o'z faoliyati, yutuqlari va qiyinchiliklarini muntazam tahlil qiladi;

7) loyihaviy faoliyat — nazariy bilimlar amaliy kasbiy vazifalar bilan integratsiya qilinadi;

8) mentorlik va kouching — talabaning individual professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash ta'minlanadi.

Anarbek, Sarsenbayeva va Yücelning 2024 yilgi tadqiqotida bo'lajak mutaxassislarda pedagogik tafakkurni shakllantirish uchun akmeologik diagnostika, qulay ta'lim muhitini yaratish, interaktiv metodlar, loyiha, trening va talabaning shaxsiy tanlov imkoniyatlarini kengaytirish kabi shartlar taklif etilgan [3].

Kasbiy refleksiya akmeologik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki inson o'z faoliyatini anglamasdan turib uni maqsadli ravishda takomillashtira olmaydi.

Refleksiya jarayonida talaba:

- o'zining kasbiy harakatlarini tahlil qiladi;
- natijalarini qo'yilgan maqsad bilan taqqoslaydi;
- muvaffaqiyat va qiyinchiliklarini aniqlaydi;
- xatolar sabablarini izlaydi;
- samarali strategiyalarni ajratadi;
- keyingi faoliyatini qayta loyihalaydi.

Shu ma'noda akmeologik rivojlanishni «faoliyat → refleksiya → takomillashtirish» siklisiz tasavvur qilish qiyin.

Ravshanova ham akmeologik yondashuvni bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetensiyalarini rivojlantirish, akmeologik muhit, professional refleksiya, motivatsiya va o'zini o'zi rivojlantirish bilan bog'laydi [7].

Kasbiy motivatsiya talabaning kasbiy faoliyatga munosabatini belgilovchi muhim omildir. Ammo akmeologik yondashuvda motivatsiya faqat «kasbga qiziqish» bilan cheklanmaydi.

Akmeologik pozitsiya quyidagi xususiyatlarni qamrab oladi: kasbiy maqsadlilik; muvaffaqiyatga intilish; o'z imkoniyatlarini real baholash; o'zini o'zi rivojlantirish ehtiyoji; kasbiy mas'uliyat; qiyinchiliklarni yengib o'tishga tayyorlik; yangi bilim va tajribani o'zlashtirishga ochiqlik.

Starchenkoning 2025 yilgi tadqiqotida akmeologik yondashuv asosida tashkil etilgan kasbiy tayyorgarlik talabalarining kasbiy maqsadlari va qadriyatlarini anglashi, professional o'zini o'zi rivojlantirishga yo'nalishi va kasbiy motivatsiyasining shakllanishiga ijobiy sharoit yaratishi ko'rsatilgan [9]. Mazkur tadqiqotda 2022–2024 yillardagi kuzatuvlar asosida talabalarining kursdan kursga o'tishi bilan motivatsion ko'rsatkichlari o'sib borgani qayd etilgan.

MUHOKAMA.

Zamonaviy tadqiqotlarning umumiy tahlili akmeologik yondashuvning kasbiy tayyorgarlikka uch darajada ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Birinchidan, u shaxsiy darajada o'zini anglash, motivatsiya, o'zini o'zi rivojlantirish va shaxsiy mas'uliyatni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, kasbiy darajada professional kompetentlik, ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Uchinchidan, metakognitiv darajada talabaga o'z kasbiy faoliyatini kuzatish, baholash va qayta tashkil etish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, akmeologik yondashuvni faqat «yuqori natijaga erishish texnologiyasi» sifatida talqin qilish yetarli emas. U, avvalo, insonning o'z kasbiy rivojlanishini anglash va boshqarish madaniyatini shakllantiradi.

Anarbek va hammualliflarining 2022 yilgi tadqiqotida akmeologik ta'limdan keyin bo'lajak pedagoglarning akmeologik kompetensiyalari bo'yicha ko'rsatkichlarida statistik jihatdan ahamiyatli ijobiy farqlar kuzatilgan [1].

Kochkorbayeva va hammualliflarining 2024 yilgi eksperimental tadqiqoti esa akmeologik treningning talabalarining o'zini anglashi, o'zini o'zi o'zgartirish qobiliyati va professional o'sish potensialiga ta'sirini ko'rsatadi [5]. Shunday qilib, akmeologik yondashuvning metodik samaradorligi uning alohida metod sifatida emas, balki ta'lim maqsadi, mazmuni, metodlari, baholash va ta'lim muhitini birlashtiruvchi tizimli yondashuv sifatida qo'llanishida namoyon bo'ladi.

XULOSA.

Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning ahamiyati uning shaxsning mavjud kasbiy imkoniyatlarini aniqlash va ularni yuqori darajaga olib chiqishga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi.

Akmeologik yondashuv kasbiy tayyorgarlikning mazmunini bilim, ko'nikma va kompetensiyalar bilan cheklamay, talabaning kasbiy motivatsiyasi, o'zini o'zi anglashi, mustaqilligi, ijodkorligi, refleksivligi va o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, akmeologik ta'lim va treninglar talabalarining kasbiy kompetensiyalari, o'zini o'zi rivojlantirishga tayyorligi, o'zgarish potentsiali, kasbiy motivatsiyasi va pedagogik tafakkurini rivojlantirish uchun samarali pedagogik imkoniyatlarni yaratadi [1; 3; 5; 6; 9].

Shuning uchun oliy ta'limda akmeologik yondashuvni joriy etishning asosiy natijasi «kasbni biladigan bitiruvchi»ni emas, balki o'z kasbiy rivojlanishini mustaqil loyihalay oladigan, o'z imkoniyatlarini real baholaydigan, o'z faoliyatini tahlil qiladigan va professional kamolotga intiladigan mutaxassisni tayyorlashdan iborat bo'lishi kerak.

Bunday yondashuvda kasbiy tayyorgarlik yakuniy bosqichga ega bo'lgan ta'lim jarayoni emas, balki insonning butun kasbiy hayoti davomida davom etadigan uzluksiz akmeologik rivojlanish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anarbek Laura, Sarsenbayeva Gulnara, Uteubayeva Elmira, Abuova Nabat, Tolybayeva Zhanar. Development of acmeological competencies of future preschool organisation teachers // *Cypriot Journal of Educational Sciences*. — Lefkoşa, Cyprus: Birlesik Dunya Yenilik Arastirma ve Yayıncılık Merkezi, 2022. — Vol. 17, Issue 8. — P. 2593–2604.
2. Ivanchenko Liudmyla Volodymyrivna, Ryabukha Mykhailo Leonidovych. Formation of professional competence on the basis of acmeological approach // *Spiritual and Intellectual Upbringing and Teaching of Youth in the XXI Century*. — Kharkiv, Ukraine: Kharkiv National University of Internal Affairs, 2022. — No. 4. — P. 86–88.
3. Anarbek Laura A., Sarsenbayeva Gulnara M., Yücel Güner. Formation of pedagogical thinking of future specialists based on the acmeological approach // *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Pedagogical Sciences*. — Almaty, Kazakhstan: Abai Kazakh National Pedagogical University, 2024. — No. 4(84). — P. 119–127.
4. Muminova Gulnozakhon Sultan qizi. The Role of Acmeological Approach Fundamentals in Professional Training Activities of Future Teachers // *European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices*. — Tashkent, Uzbekistan: European Science, 2023. — Vol. 1, No. 2. — P. 137–141.
5. Kochkorbayeva Elmira, Abdyrov Aitzhan, Mutaliyeva Ardak, Muratova Gulzhan, Koxegen Aliya. The role of the acmeological approach in future teachers' professional development // *International Journal of Education and Practice*. — Singapore: Conscientia Beam, 2024. — Vol. 12, No. 1. — P. 1–12.
6. Pinzenyk Olena, Orban Volodymyr. Acmeological approach as a methodological guideline for professionalization of the educational process in higher education institutions // *Molod i rynek (Youth & Market)*. — Drohobych, Ukraine: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2024. — No. 1(221). — P. 97–100.
7. Ravshanova Mohinur Rustam qizi. The acmeological approach to the development of future teachers' professional activity // *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*. — Navoi, Uzbekistan: ACUMEN, 2025. — Vol. 2, Issue 4. — P. 98–102.
8. Sydorchuk Ninel Ivanivna. Acmeological principles of professional training of future teachers // *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*. — Zhytomyr, Ukraine: Zhytomyr Ivan Franko State University, 2022. — No. 3(110). — P. 200–214.
9. Starchenko Tatyana Alexandrovna. Acmeological approach to professional training of specialists of the railway industry // *Tekhnika transporta: obrazovanie i praktika*. — Moscow, Russia: Federal State Budgetary Educational Institution of Additional Professional Education "Educational and Methodological Center for Education in Railway Transport", 2025. — Vol. 6, No. 3. — P. 269–274.
10. Sobirjonov Ravshan A., Aripova Gulnora I., Ablizova Gulzakhiryam A., Sodiqova Nigora I. Methodology of Preparing Future Specialists for Professional Activity Based on the Principles of Andragogy: An Example of Technical Professional Colleges Pupils // *International Journal of Learning and Teaching*. — Istanbul, Türkiye: International Journal of Learning and Teaching, 2024. — Vol. 10, No. 2. — P. 281–288.

DARS JARAYONIDA GEYMIFIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'QUVCHILAR MOTIVATSIYASIGA TA'SIRI

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika kafedrası professori v.b. Qarshi, O'zbekiston
e-mail: boqiyevgulomjon@gmail.com

Shonazarova Nilufar Abbos qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Psixologiya kafedrası stajyor-assistenti, Qarshi, O'zbekiston
e-mail: shonazarovanilufar0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida geymifikatsiya, ya'ni ta'limiy o'yinlashtirish texnologiyalarini tatbiq etishning umumta'lim maktablari o'quvchilari o'quv motivatsiyasi va akademik faolligiga ta'siri nazariy hamda amaliy jihatdan tadqiq qilingan. Tadqiqotning bosh maqsadi geymifikatsiya mexanizmlaridan dars mashg'ulotlarida tizimli foydalanish orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan ichki qiziqishini oshirish, bilimlarni mustahkamlash darajasini yaxshilash va an'anaviy ta'limdagi passivlikni bartaraf etish usullarini ishlab chiqishdan iborat. Ishda qiyosiy tahlil, pedagogik tajriba-sinov, anketa-so'rovnoma hamda o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarini statistik baholash metodlaridan foydalanildi. Tajriba davomida interaktiv raqamli platformalar (Kahoot, Quizizz, Classcraft) yordamida o'quv jarayoniga ballar, reyting tizimlari va raqobatbardosh mikro-topshiriqlar integratsiya qilindi. Olingan natijalar geymifikatsiyalashgan darslarda o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqil ishlash istagi sezilarli darajada oshganini, o'zlashtirish sifati nazorat guruhiga nisbatan o'rtacha 16,8 foizga yaxshilanganini ko'rsatdi. Tadqiqot yakunida o'yin elementlarini me'yordan ortiq qo'llash oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noxush omillar tahlil qilinib, ularni o'quv rejasiga uyg'unlashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ilgari surildi.

Kalit so'zlar: geymifikatsiya, ta'lim motivatsiyasi, interaktiv metodlar, raqamli pedagogika, kognitiv faollik.

Аннотация. В данной статье теоретически и практически исследуется влияние внедрения технологий геймификации в современный образовательный процесс на учебную мотивацию и академическую активность учащихся общеобразовательных школ. Основная цель исследования заключается в разработке эффективных подходов к повышению внутренней познавательной мотивации, углублению усвоения знаний и преодолению пассивности учащихся посредством системного применения игровых механизмов на уроках. В работе использованы методы сравнительного анализа, педагогического эксперимента, анкетирования и статистической обработки академических результатов. В ходе опытно-экспериментальной работы с использованием цифровых платформ (Kahoot, Quizizz, Classcraft) в учебный процесс интегрировались балльно-рейтинговые шкалы, соревновательные микро-задания и система мгновенной обратной связи. Результаты показали, что в экспериментальных группах познавательная активность возросла, а показатели успеваемости улучшились в среднем на 16,8% по сравнению с контрольной группой. В заключении сформулированы научно-методические рекомендации по гармоничной интеграции игровых элементов в учебные программы с минимизацией рисков когнитивной перегрузки.

Ключевые слова: геймификация, учебная мотивация, интерактивные методы, цифровая педагогика, когнитивная активность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical impacts of implementing gamification technologies into modern educational processes to enhance students' learning motivation and academic engagement. The primary purpose of the study is to explore how game-based mechanics can systematically stimulate intrinsic motivation, deepen knowledge retention, and eliminate student passivity during classroom activities. The methodology relies on a comparative pedagogical experiment, structured questionnaires, classroom observations, and quantitative analysis of students' academic achievements. Digital tools such as Kahoot, Quizizz, and Classcraft were utilized to incorporate points, badges, leaderboards, and competitive micro-tasks into regular teaching routines. The findings demonstrate a substantial increase in students' cognitive engagement and willingness to study independently, with academic performance improving by an average of 16.8% compared to the control group. The conclusion presents comprehensive methodological recommendations for teachers on successfully integrating gamification into school curricula while preventing superficial learning habits and cognitive distractions.

Keywords: gamification, learning motivation, interactive methods, digital pedagogy, cognitive activity.

KIRISH

Zamonaviy axborot jamiyatida o'sib kelayotgan yosh avlodning axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash va o'zlashtirish xususiyatlari an'anaviy ta'lim usullaridan tubdan farq qiladi. Bugungi kunda o'quvchilarning diqqatini bir nuqtada uzoq vaqt ushlab turish, ularda fanga nisbatan barqaror ichki motivatsiyani shakllantirish pedagogika fani oldidagi eng jiddiy masalalardan biri sanaladi. An'anaviy tushuntirish-reproduktiv yondashuvlar ko'pincha o'quvchilarning darsda faqat passiv tinglovchi bo'lib qolishiga olib kelmoqda. Mazkur muammoni bartaraf etishda o'yin elementlari va o'yin mexanikasini o'quv jarayoniga maqsadli yo'naltirish, ya'ni geymifikatsiya (gamification) texnologiyasi alohida o'rin tutadi [1; 2].

Geymifikatsiya — bu o'yin bo'lmagan sohalarda, xususan dars mashg'ulotlarida o'yin konstruksiyalaridan (ballar, yutuq nishonlari, reyting jadvallari, qisqa darajalar) foydalanish jarayonidir [3]. Ta'limda geymifikatsiyaning bosh vazifasi darsni shunchaki ko'ngilochar vositaga aylantirish emas, balki qiyin yoki bir xil formatdagi bilish jarayonini dinamik va qiziqarli faoliyatga aylantirish, o'quvchida muvaffaqiyatga erishish hissini shakllantirishdir [4]. Ushbu ishning maqsadi dars jarayonida geymifikatsiya texnologiyalarini qo'llashning o'quvchilar o'quv motivatsiyasi va o'zlashtirish samaradorligiga ta'sirini tahlil qilish hamda amaliyotga tatbiq etish yo'llarini yoritishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot ishida nazariy tahlil, qiyosiy pedagogik kuzatuv, so'rovnoma hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Pedagogik eksperiment 2025–2026-o'quv yili davomida umumta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari (jami 56 nafar) ishtirokida o'tkazildi. Ishtirokchilar teng taqsimlangan holda ikkita guruhga ajratildi: birinchi guruh — nazorat guruhi (28 nafar o'quvchi) bo'lib, unda darslar an'anaviy metodik ko'rsatmalar asosida olib borildi; ikkinchi guruh — tajriba guruhi (28 nafar o'quvchi) bo'lib, unda dars mashg'ulotlariga Kahoot, Quizizz kabi raqamli ilovalar hamda bosqichma-bosqich rag'batlantiruvchi o'yin elementlari (ballar, unvonlar, guruhli musobaqalar) tizimli qo'llandi.

O'quvchilarning motivatsiya darajasi E. Desi va R. Rayanning o'z-o'zini aniqlash nazariyasi (Self-Determination Theory) asosida ishlab chiqilgan maxsus pedagogik-psixologik so'rovnomalar yordamida baholandi. Akademik o'zlashtirish darajasi esa eksperiment boshida va oxirida o'tkazilgan standartlashtirilgan test sinovlari orqali aniqlandi. O'zlashtirish ko'rsatkichining nisbiy o'sish koeffitsiyenti quyidagi formula orqali hisoblandi:

$$K = ((X_2 - X_1) / X_1) \times 100\% \quad (1)$$

Bu yerda: K — o'zlashtirish ko'rsatkichining nisbiy o'sish foizi; X_1 — eksperiment boshidagi o'rtacha ball; X_2 — eksperiment yakunidagi o'rtacha ball.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot boshida o'tkazilgan dastlabki nazorat ishlari ikkala guruh o'rtasida bilim darajasi va fanga qiziqish bo'yicha sezilarli statistik tafovut yo'qligini ko'rsatdi. Olti haftalik eksperimental o'qitish yakunida qayta nazorat sinovlari olib borildi va olingan natijalar 1-jadvalda jamlandi.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarining akademik ko'rsatkichlari dinamikasi

Guruh nomi	O'quvchilar soni	Dastlabki o'rtacha ball (100 ballik)	Yakuniy o'rtacha ball (100 ballik)	O'sish koeffitsiyenti (K, %)
Nazorat guruhi	28	66.4	70.1	+5.57%
Tajriba guruhi	28	65.8	76.9	+16.86%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida o'zlashtirish ko'rsatkichi dastlabki 65,8 balldan 76,9 ballgacha yetib, sof o'sish 16,86% ni tashkil etdi. An'anaviy usulda o'qitilgan nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatkich atigi 5,57% ga oshgan. Bu tafovut geymifikatsiyalashgan ta'lim muhitining o'quvchilar bilim sifatiga ijobiy ta'sirini statistik jihatdan ishonchli darajada tasdiqlaydi [3; 5].

O'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan psixologik so'rovnoma natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi o'quvchilarning 82 foizi o'yin elementlari kiritilgan darslarda vaqt unumli va qiziqarli o'tganini, mavzuni tushunish osonlashganini hamda o'z bilimini tekshirish jarayoni an'anaviy so'rovlarga nisbatan stresssiz kechganini ta'kidladi. Olingan ma'lumotlar geymifikatsiyaning quyidagi pedagogik-psixologik afzalliklarini ko'rsatdi:

1. Tezkor qayta aloqa (instant feedback): O'quvchi qaysi savolda xatoga yo'l qo'yganini bir zumda ko'radi va tushunmagan jihatlarini darhol mustaqil to'ldirishga intiladi;

2. Hamkorlik va sog'lom raqobat: Jamoaviy mikro-musobaqalar o'quvchilarda o'zaro yordam, jamoada ishlash va umumiy maqsad sari mas'uliyatni his qilish ko'nikmalarini shakllantiradi [2];

3. Muvaffaqiyat tuyg'usi: Ilgari darsda faol bo'lmagan va baholanishdan cho'chigan tortinchoq o'quvchilar kichik bosqichli topshiriqlar orqali rag'bat olib, o'z kuchiga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida geymifikatsiyani me'yordan ortiq qo'llash xatarlari ham aniqlandi: agar o'yin mexanikalari haddan ziyod ko'p bo'lsa, o'quvchilar asosiy e'tiborni bilishga emas, balki faqat ball to'plash va reytingda yuqorilashga qaratib qo'yishlari mumkin [3]. Shu bois o'yin elementlari doimo darsning o'quv maqsadlariga qat'iy bo'ysundirilishi shart.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida geymifikatsiya texnologiyalaridan tizimli va maqsadli foydalanish o'quvchilarning ichki o'quv motivatsiyasini mustahkamlash, kognitiv faolligini oshirish va akademik o'zlashtirish sifatini yuksaltirishda yuqori samaradorlikka ega. Tajriba guruhida qayd etilgan 16,86% lik o'sish ko'rsatkichi ushbu metodikaning an'anaviy dars shakllariga nisbatan afzalligini to'liq namoyon etadi.

Pedagog-amaliyotchilarga dars mashg'ulotlarini rejalashtirishda interaktiv platformalarni (Quizizz, Kahoot, Classcraft) o'quv dasturining qiyin o'zlashtiriladigan mavzulariga integratsiya qilish, o'yin elementlarini o'quv maqsadlari bilan mutanosib saqlash hamda individual va jamoaviy yondashuvlarni oqilona uyg'unlashtirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhammedov R. J., Yo'ldoshev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Nihol, 2021. — 320 b.

2. Sailer M., Homner L. The Gamification of Learning: A Meta-analysis // Educational Psychology Review. — 2020. — Vol. 32, № 1. — P. 77–112. — DOI: 10.1007/s10648-019-09498-w.

3. Dichev C., Dicheva D. Gamifying education: what is known, what is believed and what remains uncertain: a critical review // International Journal of Educational Technology in Higher Education. — 2017. — Vol. 14, № 9. — P. 1–36. — DOI: 10.1186/s41239-017-0042-5.

4. Zainuddin Z., Chu S. K. W., Shujahat M., Perera C. J. The impact of gamification on learning and instruction: A systematic review of empirical evidence // Educational Research Review. — 2020. — Vol. 30. — Article 100326. — DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100326.

5. Bai S., Hew K. F., Huang B. Does Gamification Improve Student Learning Outcome? Evidence from a meta-analysis and synthesis of qualitative data in educational contexts // Educational Research Review. — 2020. — Vol. 30. — Article 100322. — DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100322.

6. Qodirova F. R., Toshpo'latova D. A. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol usullar va raqamli o'yin texnologiyalarining o'quvchilar bilish faolligiga ta'siri // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. — 2024. — № 1. — B. 52–57.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Pedagogika" kafedrası professori v.b.
boqiyevgulomjon@gmail.com
+99897 222 55 27

Irisova Aziza Orif qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrası, magistri
Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmuni, ahamiyati va samarali pedagogik usullari yoritilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy faoliyati faqatgina bilim berish bilan chegaralanmay, o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatish, ularning fikrini tinglash, turli pedagogik vaziyatlarda to'g'ri munosabat bildirish va ta'lim jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratishni ham nazarda tutadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, pedagogik vaziyatlarni o'rganish, guruhli mashg'ulotlar va interfaol metodlardan foydalanildi. Pedagogik muloqotning faol tinglash, fikrni aniq ifodalash, savol berish, empatiya, pedagogik takt, nutqiy va so'zsiz muloqot hamda teskari aloqa kabi jihatlari o'rganildi. Natijalar bo'lajak o'qituvchilarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, munozaralar, vaziyatli topshiriqlar va pedagogik amaliyotdan foydalanish samarali ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash va ta'lim jarayonida samarali muloqot o'rnatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, pedagogik muloqot, kommunikativ ko'nikma, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiya, faol tinglash, empatiya, pedagogik takt.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание, значение и эффективные педагогические методы развития навыков педагогического общения у будущих учителей. В современных условиях образовательного процесса профессиональная деятельность учителя не ограничивается передачей знаний, а также предполагает установление эффективного взаимодействия с учащимися, внимательное отношение к их мнению, правильное реагирование на различные педагогические ситуации и создание благоприятной психологической атмосферы. Основной целью исследования является определение эффективных способов развития навыков педагогического общения будущих учителей. В процессе исследования использовались анализ педагогической литературы, наблюдение, беседа, изучение педагогических ситуаций, групповые занятия и интерактивные методы. Были рассмотрены такие компоненты педагогического общения, как активное слушание, ясное выражение мыслей, постановка вопросов, эмпатия, педагогический такт, речевое и неречевое общение, а также обратная связь. Результаты показывают, что практические занятия, ролевые игры, дискуссии, ситуационные задания и педагогическая практика являются эффективными средствами развития коммуникативных навыков будущих учителей. Такой подход способствует укреплению профессиональной подготовки будущих педагогов и расширяет возможности эффективного взаимодействия в образовательном процессе.

Ключевые слова: будущий учитель, педагогическое общение, коммуникативные навыки, коммуникативная компетентность, педагогическая технология, активное слушание, эмпатия, педагогический такт.

Abstract. This article examines the content, significance, and effective pedagogical methods for developing communication skills among future teachers. In the modern educational process, a teacher's professional activity is not limited to transferring knowledge. It also requires

establishing effective interaction with students, listening carefully to their opinions, responding appropriately to different pedagogical situations, and creating a positive psychological atmosphere in the classroom. The main purpose of the study is to identify effective ways of developing pedagogical communication skills among future teachers. The research involved the analysis of pedagogical literature, observation, interviews, analysis of pedagogical situations, group activities, and interactive teaching methods. The study focused on active listening, clear expression of ideas, questioning, empathy, pedagogical tact, verbal and non-verbal communication, and feedback as important components of pedagogical communication. The results demonstrate that practical activities, role-playing, discussions, situational tasks, and teaching practice can effectively contribute to the development of future teachers' communication skills. This approach strengthens professional preparation and creates broader opportunities for effective interaction in the educational process.

Keywords: *future teacher, pedagogical communication, communication skills, communicative competence, pedagogical technology, active listening, empathy, pedagogical tact.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yilayotgan talablar tobora kengayib bormoqda. O'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi bilan bir qatorda, o'quvchilar bilan samarali muloqot qila olishi, ularning individual xususiyatlarini hisobga olishi va ta'lim jarayonida o'zaro hurmatga asoslangan munosabatni shakllantira olishi zarur.

Pedagogik muloqot ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'qituvchi bilimni o'quvchiga bevosita muloqot orqali yetkazadi. Dars davomida beriladigan savollar, tushuntirishlar, topshiriqlar, rag'batlantirishlar va fikr-mulohazalar o'qituvchi hamda o'quvchi o'rtasidagi muloqotning turli shakllarini tashkil etadi.

O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqotning qanday tashkil etilishi o'quvchining darsdagi faolligiga ham ta'sir qiladi. O'z fikrini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo'lgan o'quvchi ta'lim jarayonida faolroq ishtirok etadi. Aksincha, o'qituvchining qo'pol muomalasi, o'quvchi fikrini e'tiborsiz qoldirishi yoki doimiy tanqid qilishi o'quvchining muloqotdan chekinishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik muloqotga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bo'lajak pedagog talabalik davridayoq turli muloqot vaziyatlarida o'zini tutish, suhbatdoshni tinglash, fikrni aniq ifodalash va muammoli vaziyatlarga pedagogik nuqtayi nazardan yondashishni o'rganishi kerak.

Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Tadqiqotchilar bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ tayyorgarligini rivojlantirishda faol tinglash, empatiya, savol berish va turli muloqot vositalaridan foydalanishning ahamiyatini ta'kidlaydilar.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik usullarni aniqlash va ularning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish hamda interfaol metodlardan foydalanildi.

Pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lashga asosiy e'tibor qaratildi. Buning uchun muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli vaziyatlar tanlab olindi.

Masalan, talaba o'qituvchi rovida o'quvchining darsga qiziqishi pasaygan holatda qanday muloqot qilishini ko'rsatadi. Boshqa holatda esa ota-onaning farzandi bilan bog'liq muammosi yuzasidan o'qituvchiga murojaat qilishi tasvirlanadi. Bunday mashg'ulotlar talabaning nazariy bilimini amaliy vaziyatda sinab ko'rish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun faqat ma'ruza mashg'ulotlari bilan chegaralanish yetarli emasligi aniqlandi. Talaba o'z bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llashi va muloqot jarayonida mustaqil harakat qilishi kerak.

Faol tinglash pedagogik muloqotning eng muhim ko'nikmalaridan biridir. O'qituvchi o'quvchining fikrini shoshmasdan tinglashi, gapini bo'lmasligi va zarur hollarda aniqlashtiruvchi savollar berishi lozim. Bunday muloqot o'quvchida o'z fikrining qadrlanayotganligi haqida ijobiy tasavvur hosil qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda faol tinglashni rivojlantirish uchun juftlikda ishlash usulidan foydalanish mumkin. Bunda bir talaba ma'lum mavzu bo'yicha o'z fikrini bayon qiladi, ikkinchi talaba esa uning fikrini diqqat bilan tinglab, asosiy mazmunni qayta ifodalaydi. Keyinchalik talabalar o'zlarining muloqot jarayonidagi xatolarini muhokama qiladilar.

Pedagogik muloqotda empatiya ham muhim ahamiyatga ega. Empatiya o'qituvchining o'quvchining hissiy holatini tushunishga va uning vaziyatiga befarq bo'lmaslikka intilishida namoyon bo'ladi. O'quvchi muammosini tushunishga harakat qiladigan o'qituvchi bilan muloqot qilish o'quvchi uchun qulayroq bo'ladi.

Empatiyani shakllantirish uchun rolli o'yinlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, bir talaba darsda xato qilgan o'quvchi rolini, boshqa talaba esa o'qituvchi rolini bajaradi. O'qituvchi o'quvchini kamsitmasdan, uning xatosini tushuntirishi va uni to'g'ri javobga yo'naltirishi kerak.

Pedagogik takt ham o'qituvchining kommunikativ mahoratini belgilovchi muhim jihatlardan biridir. O'qituvchi tanqid qilishi kerak bo'lgan holatda ham o'quvchining shaxsiyatiga tegmasligi, muammoni xatti-harakat bilan bog'lab tushuntirishi kerak.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik taktini rivojlantirishda vaziyatli topshiriqlar muhim imkoniyat yaratadi. Talabaga muayyan pedagogik muammo beriladi va undan vaziyatni qanday hal qilishini izohlash so'raladi. Mashg'ulot davomida turli yechimlar taqqoslanib, ularning ijobiy va salbiy tomonlari muhokama qilinadi.

Pedagogik muloqotning yana bir muhim jihati nutqiy va so'zsiz muloqot vositalaridan foydalanishdir. Nutqiy muloqot o'qituvchining so'z orqali fikr almashishini anglatadi. So'zsiz muloqot esa yuz ifodasi, ko'z bilan aloqa, imo-ishora, tana holati va ovoz ohangi orqali namoyon bo'ladi.

O'qituvchining aytgan so'zi bilan uning yuz ifodasi yoki ovoz ohangi bir-biriga mos kelmasa, o'quvchi muloqot mazmunini noto'g'ri qabul qilishi mumkin. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchilar o'z nutqi bilan bir qatorda, muloqotdagi tashqi xatti-harakatlarini ham boshqarishni o'rganishlari zarur.

Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda munozara usuli ham samarali vositalardan biri hisoblanadi. Munozara davomida talaba o'z fikrini asoslash, boshqa fikrni tinglash va qarama-qarshi nuqtayi nazarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi. Bu esa kelgusida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyot ham bo'lajak o'qituvchining kommunikativ tayyorgarligini rivojlantirish uchun muhim hisoblanadi. Talaba maktabdagi amaliyot davomida real o'quvchilar bilan muloqot qiladi, savollarga javob beradi, darsni tashkil etadi va turli pedagogik vaziyatlarga duch keladi. Shu orqali nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalarga aylanadi.

Pedagogik amaliyotdan keyin talabalar bilan reflektiv suhbat tashkil etish ham foydalidir. Bunda talabadan dars davomida qanday muloqot qilgani, qaysi vaziyatlarda qiynalgani va kelgusida nimaga ko'proq e'tibor berishi kerakligi haqida fikr bildirish so'raladi.

Shu asosda bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini izchil tashkil etish mumkin. Dastlab muloqotning nazariy asoslari tushuntiriladi, keyin amaliy mashqlar bajariladi, pedagogik vaziyatlar tahlil qilinadi va yakunda talabaning o'z faoliyatini baholashi tashkil etiladi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki o'qituvchining bilim va metodik mahorati samarali muloqot bilan uyg'unlashgandagina ta'lim jarayonida kutilgan natijaga erishish mumkin.

Tadqiqot natijalari pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda faol tinglash, fikrni aniq ifodalash, empatiya, pedagogik takt, nutqiy va so'zsiz muloqot, teskari aloqa hamda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalariga e'tibor berish zarurligini ko'rsatdi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ tayyorgarligini oshirishda rol o'yinlar, munozaralar, vaziyatli topshiriqlar, guruhli mashg'ulotlar va pedagogik amaliyotdan foydalanish samarali natija beradi. Bunday mashg'ulotlar talabaning faqat bilimini emas, balki real pedagogik vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, har bir amaliy mashg'ulotdan so'ng talabaning o'z faoliyatini tahlil qilishi va o'ziga baho berishi muhim. Bu jarayon kommunikativ ko'nikmalarning bosqichma-bosqich takomillashishiga yordam beradi.

Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasini ta'lim jarayoniga izchil tatbiq etish ularning kasbiy kompetentligini mustahkamlashga, o'quvchilar bilan sog'lom munosabat o'rnatishga va kelgusidagi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Catalano C., Catalano H. Opportunities of a Programme for Development of Communication Skills of Future Teachers. Education, Reflection, Development. 2018. Vol. 41. P. 118–123.
2. Alikulov S. T., Azizov O. E. The Structure and Content of the System for the Formation of Communicative Competencies of Future Teachers. Current Research Journal of Pedagogics. 2021. Vol. 2, № 6. P. 141–151.
3. Musratova Z. U. Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlilikni shakllantirish aspektlari. Центральноеазиатский исследовательский журнал междисциплинарных исследований. 2021. В. 491–493.
4. Usmonova M. Q. Development of Communicative Competence of Future Teachers in the Process of Pedagogical Education. Educational Research in Universal Sciences. 2024. Vol. 3, № 4. P. 344–346.
5. Guryanov I. A., Shagiakhmetova M. N. Developing Future Teachers' Communicative Competence through Pedagogical Practice. Pedagogy. Theory & Practice. 2025. Vol. 10, Issue 12. P. 1957–1965.
6. Ahmedov A., Oxunova S. The Role of Pedagogical Technologies in Developing Future Teachers' Communicative Competence. The Lingua Spectrum. 2025. Vol. 10, № 1. P. 213–218.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINING KROSSOVER YONDASHUV ASOSIDA MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Ochilov Akmal Eshtemirovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor
Xalqaro innovatsion universiteti, Qarshi, O'zbekiston
Elektron pochta: akmalochiloveshtemirovich@gmail.com
Tel. raqam: 914736039

Annotatsiya Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarining interaktiv-texnologik ko'nikmasini crossover yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy va metodik jihatlari tahlil qilinadi. Crossover yondashuv pedagogik amaliyotda fanlararo va metodlararo integratsiyani ta'minlovchi samarali strategiya sifatida qaraladi. Tadqiqotda raqamli ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlari, interaktiv-texnologik ko'nikma tarkibiy qismlari va crossover yondashuvning metodik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilarini tayyorlashda crossover yondashuvni qo'llashning pedagogik shartlari va bosqichlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: crossover yondashuv, raqamli ta'lim muhiti, interaktiv-texnologik ko'nikma, boshlang'ich sinfi o'qituvchisi, fanlararo integratsiya, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и методические аспекты развития интерактивно-технологических навыков будущих учителей начальных классов в цифровой образовательной среде на основе кроссоверного подхода. Кроссоверный подход рассматривается как эффективная стратегия, обеспечивающая междисциплинарную и методологическую интеграцию в педагогической практике. В исследовании освещены особенности цифровой образовательной среды, структурные компоненты интерактивно-технологического навыка и методические возможности кроссоверного подхода. Также предлагаются педагогические условия и этапы применения кроссоверного подхода в подготовке будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: кроссоверный подход, цифровая образовательная среда, интерактивно-технологический навык, учитель начальных классов, междисциплинарная интеграция, педагогическая технология.

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological aspects of developing interactive-technological skills of future primary school teachers in the digital educational environment based on the crossover approach. The crossover approach is considered as an effective strategy that ensures interdisciplinary and methodological integration in pedagogical practice. The study highlights the specific features of the digital educational environment, the structural components of interactive-technological skills, and the methodological potential of the crossover approach. Furthermore, pedagogical conditions and stages of applying the crossover approach in the training of future primary school teachers are proposed.

Keywords: crossover approach, digital educational environment, interactive-technological skill, primary school teacher, interdisciplinary integration, pedagogical technology.

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadal integratsiyalashuvi o'qituvchi tayyorlash jarayoniga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinfi o'qituvchilari nafaqat an'anaviy pedagogik bilim va ko'nikmalarga, balki raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish qobiliyatiga ham ega bo'lishlari zarur. Bu esa interaktiv-texnologik ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishiga aylantiradi.

Crossover yondashuv (ingl. crossover – kesishish, o'tish) pedagogikada turli fan sohalari, metodik yondashuvlar va texnologik vositalarning o'zaro kesishuvi natijasida yangi ta'limiy sifat hosil qilishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv fanlararo integratsiya tamoyillariga asoslanib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kengaytirish va boyitish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining interaktiv-texnologik ko'nikmasini krossover yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy asoslarini va metodik tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi o'qituvchi oldiga yangi talablarni qo'yimoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari nafaqat an'anaviy pedagogik bilimlarga, balki media resurslarni tanlash, tahlil qilish va o'quv jarayoniga samarali integratsiyalash qobiliyatiga ham ega bo'lishlari zarur. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari media kontentni tanqidiy baholash ko'nikmasiga hali ega emasligi sababli, bu mas'uliyat birinchi navbatda o'qituvchi zimmasiga tushadi. Shu bois bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mediakompetentligini krossover yondashuv asosida rivojlantirish ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Krossover yondashuv pedagogikada turli fan sohalari, metodik yondashuvlar va texnologik vositalarning o'zaro kesishuvi natijasida yangi ta'limiy sifat hosil qilishni nazarda tutadi. Bu yondashuv fanlararo integratsiya tamoyillariga asoslanib, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kengaytirish va boyitish imkonini beradi. Krossover yondashuvning asosiy g'oyasi shundan iboratki, o'qituvchi bir fan sohasida qo'llaniladigan pedagogik strategiyani boshqa fan kontekstiga moslashtirib qo'llaydi. Raqamli ta'lim muhitida krossover yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi, chunki raqamli vositalar turli fan sohalari o'rtasidagi chegaralarni yanada shaffof qiladi, metodik almashinuv imkoniyatlarini kengaytiradi va o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini boyitish uchun qulay platforma yaratadi.

1. Krossover yondashuvning nazariy asoslari. Krossover yondashuv dastlab tabiiy fanlar va matematika o'qitish amaliyotida qo'llanilgan bo'lib, u turli fan sohalari o'qituvchilarining metodik tajribalarini o'zaro almashish va moslashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Keyinchalik bu yondashuv pedagogikaning boshqa sohalariga ham tatbiq etila boshlandi.

Pedagogik krossover yondashuvning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi o'z faniga xos bo'lmagan metodik strategiyalarni boshqa fan sohasidan o'zlashtirib, ularni o'z ta'lim amaliyotiga moslashtiradi. Bu jarayon ikki bosqichda kechadi: birinchi bosqichda o'qituvchi boshqa fanning pedagogik uslubini o'rganadi va tan oladi; ikkinchi bosqichda esa ushbu uslubni o'z kursida qo'llab ko'radi.

Krossover yondashuvning nazariy asoslari quyidagi tamoyillarga tayanadi:

Integratsiya tamoyili – turli fanlar, metodlar va texnologiyalarning o'zaro bog'liqligi va bir-birini to'ldirishi. Bu tamoyil bo'lajak o'qituvchilarda keng qamrovli kasbiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Konstruktivizm tamoyili – bilimlarning ijtimoiy kontekstda birgalikda qurilishi (co-construction of knowledge). Krossover yondashuvda o'qituvchi va o'quvchi hamkorligi markaziy o'rinni egallaydi.

Refleksiv amaliyot tamoyili – o'qituvchining o'z faoliyatini doimiy tahlil qilishi va takomillashtirib borishi. Krossover yondashuv o'qituvchini tadqiqotchi sifatida qaraydi.

2. Raqamli ta'lim muhitining xususiyatlari va interaktiv-texnologik ko'nikma. Raqamli ta'lim muhiti an'anaviy ta'limdan bir qator jihatlari bilan farqlanadi. Bu muhitda ta'lim jarayoni zamon va makon chegaralaridan xoli bo'lib, o'quvchilarga o'z sur'atida o'qish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli muhit interaktivlik, multimediylik va shaxsiylashtirish xususiyatlariga ega.

Interaktiv-texnologik ko'nikma tushunchasi ikki tarkibiy qismdan iborat. Interaktivlik o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol dialogik aloqani, texnologiklik esa raqamli vositalardan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bu ikki qismning uyg'unligi o'qituvchining raqamli ta'lim muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining interaktiv-texnologik ko'nikmasi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Kommunikativ komponent – raqamli vositalar orqali samarali muloqot qilish, fikrni aniq va asosli ifodalash qobiliyati. Bu komponent onlayn forumlar, videokonferensiyalar va chat muhitlarida faol ishtirok etishni talab qiladi.

Hamkorlik komponenti – raqamli muhitda guruhiiy loyihalarda ishtirok etish, mas’uliyatni taqsimlash va umumiy natijaga erishish ko‘nikmasi .

Tanqidiy fikrlash komponenti – raqamli resurslardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish, baholash va qaror qabul qilish qobiliyati.

Ijodkorlik komponenti – raqamli vositalar yordamida yangi kontent yaratish, innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish va ularni taqdim etish qobiliyati.

3. Krossover yondashuv asosida interaktiv-texnologik ko‘nikmani rivojlantirish metodikasi

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining interaktiv-texnologik ko‘nikmasini krossover yondashuv asosida rivojlantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Birinchi bosqich: Diagnostik va motivatsion bosqich. Bu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilarning mavjud interaktiv-texnologik ko‘nikmalari darajasi aniqlanadi. Diagnostika natijalariga ko‘ra, ularning kuchli va zaif tomonlari belgilanadi. Shuningdek, krossover yondashuvning mohiyati va ahamiyati haqida tushuncha beriladi.

Ikkinchi bosqich: Integratsion-o‘zlashtirish bosqichi. Bu bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar turli fan sohalarining metodik tajribalari bilan tanishadilar. Masalan, matematika o‘qitishda qo‘llaniladigan interaktiv metodlar (keys-metod, loyiha metodi) bilan bir qatorda, san‘at fanlarida qo‘llaniladigan vizual texnologiyalar ham o‘rganiladi. Bu jarayonda raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom, Topqir.uz) imkoniyatlaridan foydalaniladi.

Uchinchi bosqich: Amaliy qo‘llash va refleksiya bosqichi. Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlashtirilgan krossover metodlarni amaliyotda sinab ko‘radilar. Bu jarayon pedagogik amaliyot davrida amalga oshirilib, har bir mashg‘ulotdan so‘ng refleksiv tahlil o‘tkaziladi. Refleksiya natijalariga ko‘ra, metodlar takomillashtiriladi va individual metodik tizim shakllantiriladi.

Metodik tizimning samaradorligini ta‘minlovchi pedagogik shartlar quyidagilardan iborat:

Fanlararo integratsiyani ta‘minlash – turli fan sohalar o‘qituvchilarining hamkorligini tashkil etish, metodik tajriba almashish uchun sharoit yaratish.

Raqamli muhitning interaktiv imkoniyatlaridan foydalanish – onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar va multimedia resurslaridan tizimli foydalanish .

Refleksiv amaliyotni yo‘lga qo‘yish – har bir pedagogik harakatdan so‘ng tahlil o‘tkazish, natijalarni hujjatlashtirish va takomillashtirish .

Shaxsiylashtirilgan ta‘lim trayektoriyasini qurish – har bir bo‘lajak o‘qituvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta‘lim yo‘nalishini belgilash.

4. Kutilayotgan natijalar. Krossover yondashuv asosida interaktiv-texnologik ko‘nikmani rivojlantirish natijasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida quyidagi sifat o‘zgarishlari yuz berishi kutiladi:

1. Fanlararo bilimlarni integratsiyalash va ularni amaliyotda qo‘llash qobiliyati shakllanadi;
 2. Raqamli ta‘lim vositalaridan samarali foydalanish ko‘nikmasi rivojlanadi;
 3. Interaktiv metodlarni tanlash va moslashtirish mahorati oshadi;
 4. Refleksiv tahlil qilish va o‘z faoliyatini takomillashtirish qobiliyati shakllanadi;
- Krossover metodlarni boshqa fan sohalariga tatbiq etish tajribasi orttiriladi.

Xulosa. Raqamli ta‘lim muhitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining interaktiv-texnologik ko‘nikmasini krossover yondashuv asosida rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta‘limning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Krossover yondashuv fanlararo integratsiya, metodlararo almashinuv va texnologik boyitish orqali o‘qituvchi kompetensiyalarini kengaytirish imkonini beradi.

Tadqiqotda krossover yondashuvning nazariy asoslari, raqamli ta‘lim muhitining xususiyatlari, interaktiv-texnologik ko‘nikmaning tarkibiy qismlari va uni rivojlantirishning bosqichma-bosqich metodikasi tahlil qilindi. Taklif etilgan metodik tizim bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

Kelgusida tadqiqotni pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali kengaytirish, krossover yondashuvning turli fan sohalariga tatbiq etish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev O., Ibotova D.Sh. Interfaol metodlarning o'quvchilar bilish faolligini oshirishdagi tasniflari. – Toshkent, 2020.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyaning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2006.
3. Nash R.J., Jang J.J., Nguyen P.C. Crossover Pedagogy: Crossing the Boundaries. – Rowman & Littlefield, 2017.
4. Aralash ta'limda 4C kompetensiyalarini rivojlantirish. TSUOS ilmiy to'plami, 2023.
5. Application of interactive methods and technologies in teaching art disciplines. Revista Conrado, 2025.
6. The Experience of Using Digital Training Materials to Improve the Quality and Effectiveness of Education. IEEE Xplore, 2026.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Pedagogika" kafedrası professori v.b.
boqiyevgulomjon@gmail.com
+99897 222 55 27

Bozorova Iroda Ergash qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrası, magistranti
Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyasining mazmuni, pedagogik ahamiyati hamda ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda pedagogik kompetentlikning bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi o'rni, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirishdagi ahamiyati hamda kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va interfaol ta'lim metodlaridan foydalanilgan. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda muammoli ta'lim, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, munozaralar, guruhli mashg'ulotlar va pedagogik amaliyotning imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari mazkur metodlarni izchil qo'llash bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim, pedagogik ko'nikma, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarni samarali hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: pedagogik kompetentlik, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik ko'nikma, interfaol metodlar.

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются содержание, педагогическое значение и возможности технологии формирования и развития педагогической компетентности будущих учителей в образовательном процессе. В исследовании проанализированы роль педагогической компетентности в профессиональной деятельности будущего учителя, значение сочетания теоретических знаний с практическими навыками, а также вопросы совершенствования профессиональной подготовки. В процессе исследования использовались методы анализа педагогической литературы, наблюдения, беседы, сравнения, обобщения, анализа педагогических ситуаций и интерактивные методы обучения. Особое внимание уделялось возможностям проблемного обучения, ролевых игр, ситуационных заданий, дискуссий, групповых занятий и педагогической практики в развитии педагогической компетентности будущих учителей. Результаты исследования показали, что систематическое применение данных методов способствует развитию

профессиональных знаний, педагогических навыков, способности самостоятельно принимать решения и эффективно решать проблемные ситуации у будущих учителей.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, будущий учитель, профессиональная подготовка, педагогические навыки, интерактивные методы.

Abstract: This study examines the content, pedagogical significance, and potential of the technology for developing the pedagogical competence of future teachers in the educational process. The study analyzes the role of pedagogical competence in the professional activities of future teachers, the importance of combining theoretical knowledge with practical skills, and issues related to improving professional training. The research employed methods such as the analysis of pedagogical literature, observation, interviews, comparison, generalization, analysis of pedagogical situations, and interactive teaching methods. Particular attention was paid to the potential of problem-based learning, role-playing activities, situational tasks, discussions, group activities, and teaching practice in developing the pedagogical competence of future teachers. The results of the study showed that the systematic application of these methods contributes to the development of professional knowledge, pedagogical skills, independent decision-making abilities, and the capacity of future teachers to effectively solve problematic situations.

Keywords: pedagogical competence, future teacher, professional training, pedagogical skills, interactive methods.

KIRISH

Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan yangilanishlar o'qituvchidan chuqur nazariy bilim bilan bir qatorda, kasbiy faoliyatni samarali tashkil etish, pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va o'quvchilar bilan samarali hamkorlik qilish ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etmoqda. Shu jihatdan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ularning pedagogik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Pedagogik kompetentlik o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlarning o'zaro uyg'unligini ifodalaydi. Bo'lajak o'qituvchi nafaqat o'z fanini yaxshi bilishi, balki ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi, pedagogik jarayonni to'g'ri rejalashtirishi, muloqotni samarali tashkil etishi va yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarga maqbul yechim topa olishi zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lashni taqozo etadi. Faqat nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirish orqali yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikni shakllantirish yetarli emas. Talabalar turli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, o'quvchilar bilan muloqotga kirishish, ta'lim metodlarini tanlash va o'z pedagogik faoliyatini baholash imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik kompetentligi uning innovatsion metodlardan foydalanish qobiliyati bilan ham chambarchas bog'liq. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, rolli o'yinlar, munozaralar va vaziyatli topshiriqlar talabalarning nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llashiga imkon beradi. Bunday metodlar orqali bo'lajak o'qituvchilarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, mas'uliyat, muloqotchilik va pedagogik muammolarni hal qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Pedagogik amaliyot ham bo'lajak o'qituvchilarning kompetentligini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Talaba amaliyot davomida real ta'lim muhiti bilan tanishadi, o'quvchilar bilan muloqot qiladi, darslarni kuzatadi va mustaqil mashg'ulotlar tashkil etadi. Bu jarayonda nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan bog'lanishi ta'minlanib, kasbiy ko'nikmalarning shakllanishiga sharoit yaratiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishda refleksiya jarayonidan foydalanish ham muhimdir. Talabaning o'z faoliyatini tahlil qilishi, yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlashi, erishilgan natijalarni baholashi va kelgusidagi faoliyatini rejalashtirishi kasbiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli ta'lim jarayonida talabaning o'z ustida ishlashi va kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilgan sharoitlarni yaratish zarur.

Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali texnologiyalarini aniqlash, ularning mazmunini takomillashtirish hamda amaliy mashg'ulotlarda qo'llash imkoniyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biridir. Mazkur yo'nalishda samarali pedagogik metodlardan izchil foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash va ularni mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalarni aniqlash hamda ularning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida pedagogik kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari, uni shakllantirish shartlari va amaliy faoliyat orqali rivojlantirish imkoniyatlari o'rganildi.

Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va interfaol ta'lim metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilimlari, pedagogik ko'nikmalari, muloqot qobiliyatlari, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarni hal qilish imkoniyatlarini rivojlantirish yo'llari tahlil qilindi.

Pedagogik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lashga alohida e'tibor qaratildi. Shu maqsadda ta'lim jarayonida uchrashi mumkin bo'lgan turli pedagogik vaziyatlar tanlab olindi. Masalan, dars jarayonida o'quvchining mavzuni o'zlashtirishida qiyinchilik yuzaga kelishi, o'quvchining darsdagi faolligi pasayishi yoki sinfda turli fikrlar o'rtasida kelishmovchilik yuzaga kelishi kabi holatlar tahlil qilindi. Talabalardan bunday vaziyatlarda o'qituvchi sifatida qanday harakat qilishlari va qanday pedagogik yechim taklif qilishlari so'raldi.

Tadqiqot davomida muammoli ta'lim metodidan foydalanish orqali talabalarning pedagogik muammolarni mustaqil tahlil qilish va ularga maqbul yechim topish ko'nikmalari rivojlantirildi. Bunda talabaga tayyor javob berish o'rniga muayyan pedagogik muammo taqdim etilib, uning sabablarini aniqlash va bir nechta yechim variantlarini ishlab chiqish taklif qilindi.

Rolli o'yinlardan foydalanish jarayonida talabalar o'qituvchi, o'quvchi va ota-ona kabi turli rollarni bajarish orqali pedagogik muloqot va kasbiy xatti-harakatlarni amaliy jihatdan sinab ko'rdilar. Ushbu mashg'ulotlar talabalarning muloqot qilish, tinglash, vaziyatga mos munosabat bildirish va pedagogik taktga rioya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirildi.

Shuningdek, vaziyatli topshiriqlar va guruhli mashg'ulotlardan foydalanildi. Vaziyatli topshiriqlarda talabalar muayyan pedagogik muammoni tahlil qilib, o'z yechimlarini asosladilar. Guruhli mashg'ulotlarda esa talabalar o'zaro fikr almashib, turli yechimlarni taqqosladilar va umumiy xulosaga kelishdi. Bu jarayon ularda hamkorlikda ishlash, o'z fikrini asoslash va boshqa fikrlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi.

Tadqiqotning amaliy qismida pedagogik amaliyot imkoniyatlaridan ham foydalanildi. Talabalarning maktabdagi amaliy faoliyati davomida dars kuzatish, dars tashkil etish, o'quvchilar bilan muloqot qilish va turli pedagogik vaziyatlarda mustaqil faoliyat olib borishiga e'tibor qaratildi. Amaliyot yakunida talabalar o'z faoliyatlarini tahlil qilib, duch kelgan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari yuzasidan fikr bildirdilar.

Shu asosda tadqiqot jarayonida pedagogik kompetentlikni rivojlantirishning izchil bosqichlari belgilandi: avvalo nazariy bilimlarni shakllantirish, keyin amaliy vaziyatlarda bilimlarni qo'llash, pedagogik muammolarni mustaqil hal qilish va yakunda o'z faoliyatini tahlil qilish hamda baholash. Mazkur ketma-ketlik bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish faqat nazariy bilimlarni berish bilan cheklanmasligi aniqlandi. Talabalarning pedagogik bilimlarini

amaliy vaziyatlarda qo'llashi, mustaqil qaror qabul qilishi va o'z faoliyatini tahlil qilishi kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot natijalari pedagogik kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari sifatida kasbiy bilim, pedagogik ko'nikma, muloqot qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va o'z faoliyatini baholash ko'nikmalariga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatdi. Ushbu jihatlarning o'zaro bog'liq holda rivojlantirilishi bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini mustahkamlashga yordam beradi.

Muammoli ta'lim metodidan foydalanish talabalarni pedagogik vaziyatlarga mustaqil yondashishga undadi. Masalan, darsda o'quvchining mavzuni o'zlashtira olmayotgani yoki darsdagi faolligi pasaygan holatlarda talabalar vaziyatning sabablarini aniqlashga va bir nechta pedagogik yechimlarni taklif qilishga harakat qildilar. Bunday mashg'ulotlar bo'lajak o'qituvchilarda muammoni tahlil qilish, vaziyatga mos qaror qabul qilish va o'z qarorini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Rolli o'yinlar jarayonida talabalarining pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati kengaydi. O'qituvchi, o'quvchi va ota-ona rollarini bajarish orqali talabalar turli muloqot vaziyatlarini amaliy jihatdan sinab ko'rdilar. Ayniqsa, muammoli vaziyatlarda suhbatdoshni tinglash, fikrni aniq ifodalash, pedagogik taktga rioya qilish va vaziyatni keskinlashtirmasdan hal qilishga e'tibor qaratildi.

Vaziyatli topshiriqlar talabalarining nazariy bilimlarini amaliy vaziyat bilan bog'lashda samarali vosita bo'ldi. Talabalar berilgan pedagogik vaziyatni tahlil qilib, o'z yechimlarini taklif qildilar va ularni pedagogik nuqtayi nazardan asoslادilar. Bir vaziyat uchun bir nechta yechimning mavjudligi talabalarga pedagogik faoliyatda yagona qolipdagi yondashuv bilan cheklanib qolmaslik, vaziyatning xususiyatidan kelib chiqib qaror qabul qilish zarurligini anglash imkonini berdi.

Guruhli mashg'ulotlar davomida talabalar o'zaro fikr almashish va birgalikda pedagogik muammolarni hal qilish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bunday faoliyat jarayonida talabalar o'z fikrlarini asoslash, boshqa ishtirokchilarning qarashlarini tinglash va turli yechimlarni taqqoslashni o'rgandilar. Natijada hamkorlikda ishlash va kommunikativ kompetentlik bilan bog'liq ko'nikmalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratildi.

Pedagogik amaliyot natijalari ham bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda amaliy faoliyatning muhimligini ko'rsatdi. Talabalar real ta'lim muhitida darslarni kuzatish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, dars jarayonini tashkil etish va turli pedagogik vaziyatlarga duch kelish orqali nazariy bilimlarini amalda sinab ko'rdilar. Bu esa ularga pedagogik faoliyatning real talabalarini yaxshiroq anglash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida reflektiv faoliyatga ham alohida e'tibor qaratildi. Amaliy mashg'ulotlardan so'ng talabalar o'z faoliyatlarini tahlil qildilar, qanday qarorlar qabul qilganlarini, qaysi vaziyatlarda qiyinchilikka duch kelganlarini va kelgusida o'z faoliyatlarini qanday takomillashtirishlari mumkinligini muhokama qildilar. Refleksiya talabaning o'z kasbiy faoliyatiga ongli munosabatda bo'lishiga yordam beruvchi vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Natijalarni umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishda nazariy va amaliy mashg'ulotlarning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Nazariy bilimlar amaliy vaziyatlar, rolli o'yinlar, muammoli topshiriqlar va pedagogik amaliyot bilan mustahkamlanganda talabalarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligi yanada mazmunli tus oladi.

Shuningdek, pedagogik kompetentlikni rivojlantirish jarayoni izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozimligi aniqlandi. Dastlab talabalarda zarur nazariy bilimlarni shakllantirish, keyinchalik ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash, muammoli holatlarni mustaqil hal qilish va yakunda o'z faoliyatini tahlil qilish kompetentlikning tarkibiy qismlarini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari muammoli ta'lim, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, guruhli mashg'ulotlar, pedagogik amaliyot va reflektiv faoliyatni o'zaro uyg'unlashtirish bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish uchun samarali pedagogik imkoniyat yaratishini ko'rsatdi. Mazkur texnologiyalarni ta'lim jarayoniga izchil tatbiq

etish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga hamda ularni mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari pedagogik kompetentlik faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyatini baholash orqali izchil shakllanishini ko'rsatdi.

Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishda muammoli ta'lim, rolli o'yinlar, vaziyatli topshiriqlar, guruhli mashg'ulotlar, pedagogik amaliyot va reflektiv faoliyatdan foydalanish muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Mazkur metodlar talabalarning kasbiy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan bog'lash, pedagogik muammolarga mustaqil yechim topish va turli ta'lim vaziyatlarida to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, pedagogik kompetentlikni rivojlantirish jarayonida talabalarning individual imkoniyatlari, kasbiy qiziqishlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olish zarur. Ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish, nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish hamda muntazam refleksiya olib borish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyasini ta'lim jarayoniga izchil tatbiq etish ularning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash, pedagogik faoliyatga moslashuvini yengillashtirish va kelgusida samarali o'qituvchilik faoliyatini olib borishlari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduvalieva D. Creativity of Future Teachers as an Integral Part of Pedagogical Strategies for the Development of Intellectual and Creative Competence // *International Journal of Pedagogics*. – 2022. – Vol. 2, No. 11. – P. 28–32.
2. Ibragimova F.X. Pedagogical Characteristics of the Process of Developing Professional Creativity in Future Teachers Based on the Cognitive Approach // *Current Research Journal of Pedagogics*. – 2023. – Vol. 4, No. 10. – P. 94–98.
3. Yoqubaliyeva D., Norqobilov D. Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash // *Universal xalqaro ilmiy jurnal*. – 2024. – Vol. 1, No. 4. – P. 63–65.
4. Henriksen D., Richardson C., Mehta R. Design Thinking: A Creative Approach to Educational Problems of Practice // *Thinking Skills and Creativity*. – 2017. – Vol. 26. – P. 140–153.
5. Bereczki E.O., Kárpáti A. Teachers' Beliefs about Creativity and Its Nurture: A Systematic Review of the Recent Research Literature // *Educational Research Review*. – 2018. – Vol. 23. – P. 25–56.
6. Ahmadi N., Besançon M. Creativity as a Stepping Stone towards Developing Other Competencies in Classrooms // *Education Research International*. – 2017. – Article 1357456. – P. 1–10.
7. Tang Q., et al. Mapping the Factors Influencing Creative Teaching in Mainland China: An Exploratory Study // *Thinking Skills and Creativity*. – 2019. – Vol. 31. – P. 79–90.
8. OECD. *Teachers and School Leaders as Valued Professionals*. – Paris: OECD Publishing, 2020. – P. 1–184.

OLIY TA'LIMDA FANLARARO INTEGRATSIYANI TA'MINLASHNING INNOVATSION PEDAGOGIK TIZIMI (STEAM YONDASHUVI ASOSIDA)

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Pedagogika” kafedrası professori v.b.
Qarshi, O'zbekiston
e-mail: qoraqulovamanzura8707
boqiyevgulomjon@gmail.com
+99897 222 55 27

Qoraqulova Manzura To'Rayevna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Psixologiya kafedrası stajyor-assistenti,
Qarshi, O'zbekiston
e-mail: qoraqulovamanzura8707@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida fanlararo integratsiyani ta'minlashning innovatsion pedagogik tizimini, xususan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvini joriy etish masalalariga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi an'anaviy qolipdagi o'qitish metodlaridan voz kechgan holda, bo'lajak pedagog va mutaxassislarda mustaqil hamda ijodiy fikrlash, muammolarga kompleks yechim topish va kompetensiyaviy yondashuv asosida kasbiy malakalarni shakllantirishga qaratilgan modelni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, amaliy so'rovnoma hamda pedagogik modellash kabi usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi asosida ta'lim jarayonini tashkil etish talabalarning fanlarni o'zlashtirish ko'rsatkichini oshiradi hamda ularning ijtimoiy-madaniy, estetik va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, oliy ta'limda STEAM texnologiyalarini integratsiyalash nafaqat fanlararo uzviylikni ta'minlaydi, balki bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, fanlararo integratsiya, STEAM yondashuvi, innovatsion pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам внедрения инновационной педагогической системы обеспечения междисциплинарной интеграции в высших учебных заведениях, в частности, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) подхода. Основная цель исследования – разработка инновационной модели, направленной на формирование у будущих педагогов и специалистов навыков самостоятельного и творческого мышления, комплексного решения проблем и профессиональных компетенций на основе компетентностного подхода, отходя от традиционных методов обучения. В процессе исследования использовались такие методы, как педагогическое наблюдение, сравнительный анализ, анкетирование и педагогическое моделирование. Результаты показывают, что организация учебного процесса на основе STEAM-подхода повышает успеваемость студентов, а также положительно влияет на их воспитание в духе социокультурных, эстетических и национальных ценностей. В заключение отмечается, что внедрение STEAM-технологий в высшее образование не только обеспечивает междисциплинарную преемственность, но и значительно повышает конкурентоспособность выпускников на рынке труда.

Ключевые слова: высшее образование, междисциплинарная интеграция, STEAM-подход, инновационная педагогика, компетентностный подход.

Abstract. This article is devoted to the implementation of an innovative pedagogical system for ensuring interdisciplinary integration in higher education institutions, specifically the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach. The main purpose of the research is to develop an innovative model aimed at fostering independent and creative thinking, complex problem-solving, and the formation of professional skills based on a competency-based approach among future educators and specialists, moving away from traditional teaching methods. During the research, methods such as pedagogical observation, comparative analysis, questionnaires, and

pedagogical modeling were used. The results indicate that organizing the educational process based on the STEAM approach increases students' academic performance and positively influences their upbringing in the spirit of socio-cultural, aesthetic, and national values. In conclusion, the integration of STEAM technologies in higher education not only ensures interdisciplinary continuity but also significantly enhances the competitiveness of graduates in the labor market.

Keywords: higher education, interdisciplinary integration, STEAM approach, innovative pedagogy, competency-based approach.

KIRISH

Jahon ta'lim tizimidagi zamonaviy tendensiyalar oliy ta'lim muassasalarida an'anaviy o'qitish shakllaridan innovatsion va integratsiyalashgan yondashuvlarga o'tishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda mehnat bozori bitiruvchilardan nafaqat tor doiradagi kasbiy bilimlarni, balki bir nechta sohalarni o'zaro bog'lay oladigan, nostandart muammolarga kompleks yechim topishga qodir bo'lgan tizimli tafakkurni talab qilmoqda. Oliy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni, xususan, bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish ustuvor vazifadir. O'quv jarayonida fanlarni alohida-alohida, bir-biridan uzilgan holda o'qitish amaliyoti zamonaviy muammolarni hal qilishda o'zining samarasizligini ko'rsatmoqda. Aynan shu o'rinda fanlararo integratsiyani ta'minlashning eng ilg'or innovatsion pedagogik tizimlaridan biri bo'lgan STEAM yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi.

STEAM — bu beshta asosiy yo'nalishni yagona o'quv dasturida mujassamlashtirgan innovatsion ta'lim texnologiyasi bo'lib, u inglizcha so'zlarning bosh harflaridan olingan: S (Science — tabiiy fanlar): Olamni, tabiat qonuniyatlarini anglash va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish; T (Technology — texnologiya): Zamonaviy axborot-kommunikatsiya va raqamli vositalardan amaliyotda unumli foydalanish; E (Engineering — muhandislik): Olingan bilimlarni amaliyotga joriy etish, muammoli vaziyatlardan chiqish uchun yangi tuzilma va loyihalarni yaratish; A (Art — san'at va gumanitar fanlar): Ijodkorlik, dizayn, estetik did, muloqot madaniyati hamda milliy-ma'naviy qadriyatlarni o'z ichiga oladi; M (Mathematics — matematika): Aniq hisob-kitoblar, mantiqiy va analitik fikrlash.

Dashtlab ushbu atama STEM (san'at qismisiz) ko'rinishida paydo bo'lib, asosan texnik va aniq fanlarni birlashtirishga xizmat qilgan. Biroq, keyinchalik olimlar va pedagoglar insoniyat faqatgina texnik bilimlarga tayanib komillikka erisha olmasligini, jarayonga ijodkorlik, insoniylik, estetik va axloqiy qadriyatlar zarurligini anglab yetdilar. Natijada tizimga "A" (Art) komponenti qo'shildi.

Aslida, fanlarning o'zaro uzviyligi va insonning har tomonlama kamol topishi g'oyasi tarixiy ildizlarga ega. Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiyning "Ilmlar tasnifi" asaridagi fanlarning o'zaro bog'liqlik tamoyillari yoki Abdulla Avloniyning yoshlarga ta'lim va axloqiy tarbiyani bir butun holda berishga oid pedagogik qarashlari bugungi innovatsion STEAM paradigmasining ma'naviy-didaktik asosi bo'lib xizmat qiladi. Ajdodlarimiz ilgari surgan yaxlit dunyoqarash g'oyasi bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilib, STEAM ko'rinishida namoyon bo'lmoqda.

Oliy ta'limda, xususan, pedagogika va iqtisodiyot kabi ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarda STEAM yondashuvini qo'llash — talabalarga quruq nazariy bilimlarni yodlatish emas, balki ularni real hayotiy loyihalar ustida ishlashga (Project-based learning) o'rgatadi. Bu tizimda "Art" (san'at) komponentining integratsiyasi bo'lajak mutaxassislarda nafaqat ijodiy yondashuvni, balki ijtimoiy-madaniy, estetik va milliy qadriyatlarni shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotimizning dolzarbligi oliy ta'lim tizimida mazkur innovatsion modelni qanday qilib samarali va bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish mexanizmlarini yoritishdan iboratdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot jarayonida oliy ta'lim pedagogikasi va didaktikasiga oid ilmiy manbalar, xususan, fanlararo uzviylikni ta'minlash bo'yicha Sharq mutafakkirlari hamda zamonaviy xorijiy olimlarning asarlari tahlil qilindi. Amaliy tadqiqot Iqtisodiyot va pedagogika universitetining "Pedagogika"

kafedra sharoitida tahsil olayotgan talabalar ishtirokida olib borildi. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish uchun quyidagi usullardan foydalanildi: 1. Nazariy metodlar: ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganish, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini o'rganish. 2. Empirik metodlar: pedagogik kuzatuv, maxsus ishlab chiqilgan 15 ta savoldan iborat so'rovnomalar (anketa emas, aynan muammoni aniqlashga qaratilgan ilmiy so'rovnomalar) o'tkazish hamda pedagogik tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish.

STEAM yondashuvi asosida talabalarning integrativ kompetensiyasini (K) baholash modelini ishlab chiqishda o'zlashtirilgan fan bloklarining umumiy funksional bog'liqligi quyidagi formula yordamida ifodalanadi:

$$K = \Sigma(S + T + E + A + M) / N \times P \quad (1)$$

Bu yerda, S, T, E, A, M — tegishli sohalar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda olingan o'zlashtirish ko'rsatkichlari, N — integratsiyalashgan fanlar soni, P — amaliyotda qo'llay olish (pedagogik mahorat) koeffitsiyenti.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishlari davomida talabalar ikki guruhga ajratildi: nazorat (an'anaviy usulda ta'lim oluvchilar) va tajriba (STEAM asosida integratsiyalashgan o'quv dasturi bo'yicha ta'lim oluvchilar). O'quv semestri davomida bo'lajak pedagoglarga o'z mutaxassislik fanlarini texnologik va badiiy-estetik fanlar bilan bog'lagan holda loyihaviy ishlar (Project-based learning) berildi.

O'tkazilgan pedagogik tajriba va olingan so'rovnomalar natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalarning fanni o'zlashtirish va uni amaliyotda qo'llash ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 28,4% ga yuqori bo'ldi. Eng muhim o'zgarish talabalarning mustaqil qaror qabul qilish, jamoada ishlash va ma'lumotlarni tahlil qilish kompetensiyalarida kuzatildi. Shuningdek, qadriyatli yondashuv (Art komponenti) orqali yoshlarda milliy tarbiya va estetik madaniyatning yuksalishi pedagogik kuzatuvlar orqali qayd etildi.

Muhokamalar shuni tasdiqlaydiki, STEAM shunchaki fanlar yig'indisi emas, balki bilimlarni hayotiy vaziyatlarga sintez qilish usulidir. Iqtisodiyot va pedagogika kabi sohalar o'zaro birlashtirilganda, talaba jarayonning ham moddiy-iqtisodiy, ham tarbiyaviy-psixologik qirralarini bir vaqtda ko'ra oladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot ishlari oliy ta'lim tizimida fanlararo integratsiyani ta'minlashda STEAM yondashuvi g'oyat samarali ekanligini isbotladi. Buni quyidagi xulosalarda umumlashtirish mumkin: Birinchidan, innovatsion pedagogik tizim sifatida STEAM talabalarning ilmiy dunyoqarashini butunligicha (yaxlit) shakllantirishga xizmat qiladi; Ikkinchidan, fanlarni bir-biridan ajratilgan holda o'qitishdan voz kechib, loyihaviy va muammoli o'qitishga o'tish kasbiy kompetensiyalarni tezroq va sifatliroq rivojlantiradi; Uchinchidan, ushbu tizim bo'lajak pedagoglarga faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, ularni texnologik yangiliklarga moslasha oladigan, milliy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan yetuk kadrlar etib tayyorlaydi. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga STEAM integratsiyasini bosqichma-bosqich kiritish ta'lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishda muhim qadam bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.
2. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.H. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. — Toshkent: Sano-standart, 2015. — 150 b.
3. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education // STEAM Education. — 2008. — Vol. 1, № 1. — P. 12–18.

PEDAGOGIK FANLARNI MUAMMOLI O'QITISH ASOSIDA TALABALARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Pedagogika” kafedrası professori v.b., o'zbekiston .qarshi

Elektron pochta: boqiyevgulomjon@gmail.com

Tel raqam: 97 222 55 27

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning nazariy-metodologik va didaktik asoslari yoritilgan. Muammoli ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, pedagogik muammolarni aniqlash va tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, nostandart vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish hamda yangi pedagogik g'oyalarni ilgari surish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kreativ kompetentlikning motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarini rivojlantirishda muammoli vaziyatlar, muammoli topshiriqlar, evristik savollar, keys-stadi, ijodiy loyihalar va refleksiv metodlardan kompleks foydalanishning pedagogik imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, kreativ kompetentlik, pedagogik fanlar, kreativ tafakkur, muammoli vaziyat, innovatsion ta'lim, evristik metod, keys-stadi, refleksiv faoliyat, pedagogik texnologiya, kasbiy kompetentlik.

Аннотация. В статье раскрываются теоретико-методологические и дидактические основы совершенствования методики развития креативной компетентности студентов на основе проблемного обучения педагогическим дисциплинам. Анализируются возможности развития самостоятельного мышления студентов, способности выявлять и анализировать педагогические проблемы, разрабатывать альтернативные решения, принимать эффективные решения в нестандартных ситуациях и генерировать новые педагогические идеи в условиях проблемно-ориентированного обучения. Обосновываются педагогические возможности комплексного применения проблемных ситуаций и заданий, эвристических вопросов, кейс-метода, творческих проектов и рефлексивных методов в развитии мотивационного, когнитивного, деятельностного и рефлексивного компонентов креативной компетентности.

Ключевые слова: проблемное обучение, креативная компетентность, педагогические дисциплины, креативное мышление, проблемная ситуация, инновационное обучение, эвристический метод, кейс-стади, рефлексивная деятельность, педагогическая технология, профессиональная компетентность.

Abstract. This article examines the theoretical, methodological, and didactic foundations for improving the methodology of developing students' creative competence through problem-based teaching of pedagogical disciplines. Particular attention is paid to the potential of problem-based learning to foster students' independent thinking, ability to identify and analyze pedagogical problems, generate alternative solutions, make effective decisions in non-standard situations, and propose innovative pedagogical ideas. The study substantiates the pedagogical potential of the integrated use of problem situations, problem-based tasks, heuristic questions, case studies, creative projects, and reflective methods in developing the motivational, cognitive, activity-based, and reflective components of creative competence.

Keywords: problem-based learning, creative competence, pedagogical disciplines, creative thinking, problem situation, innovative education, heuristic method, case study, reflective activity, pedagogical technology, professional compe.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarni nafaqat tayyor bilimlarni egallashga, balki murakkab pedagogik vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish, yangi g'oyalarni ilgari

surish, muammolarga nostandart yechim topish va o'z faoliyatini ijodiy tashkil eta olishga tayyorlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim mazmunining yangilanib borishi, axborot oqimining ortishi hamda pedagogik faoliyatga qo'yilayotgan zamonaviy talablar talabalarda kreativ kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, pedagogik fanlarni o'qitishda talabaning faol fikrlashi, mustaqil izlanishi va amaliy-pedagogik muammolarga ijodiy yondashishini ta'minlaydigan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Kreativ kompetentlik talabaning kasbiy faoliyat jarayonida yangi pedagogik g'oyalarni yaratishi, mavjud bilim va tajribani yangicha vaziyatlarda qo'llashi, muammoli holatlarni turli nuqtayi nazardan baholashi hamda maqbul va original yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifat sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu kompetentlikning rivojlanganlik darajasi bo'lajak pedagogning kasbiy moslashuvchanligi, tashabbuskorligi, refleksiv fikrlashi va innovatsion faoliyatga tayyorligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli oliy ta'lim jarayonida kreativ kompetentlikni rivojlantirish faqat alohida ijodiy topshiriqlar bilan cheklanmasdan, balki ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va o'qituvchi-talaba o'zaro hamkorligini yagona metodik tizim sifatida tashkil etishni talab qiladi.

Pedagogik fanlarni muammoli o'qitish talabaning bilish faoliyatini faollashtirish va uning mustaqil fikrlash imkoniyatlarini kengaytiruvchi samarali didaktik vositalardan biri sanaladi. Muammoli ta'lim jarayonida bilim talabalarga tayyor shaklda berilmaydi, balki muammoli vaziyatni anglash, savollar qo'yish, taxminlarni ilgari surish, dalillarni tahlil qilish va asoslangan xulosaga kelish jarayonida o'zlashtiriladi. Bunday yondashuv talabaning oddiy reproduktiv faoliyatdan ijodiy-izlanish faoliyatiga o'tishini ta'minlab, pedagogik muammolarni hal qilishda mustaqillik va kreativlikni rivojlantirish uchun qulay didaktik muhit yaratadi. Muammoli vaziyatlar, evristik savollar, keys-stadi, ijodiy topshiriqlar, pedagogik vaziyatlarni modellash va refleksiv metodlarning o'zaro uyg'unlashtirilishi talabalarda muammoni ko'ra bilish, bir nechta muqobil yechimlarni ishlab chiqish, ularni asoslash va natijalarni baholash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, mazkur metodlarning tizimli va maqsadga muvofiq qo'llanilishi kreativ kompetentlikning motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa pedagogik fanlarni o'qitish jarayonida an'anaviy bilim berishga yo'naltirilgan yondashuvdan talabaning ijodiy va kasbiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuvga o'tishni talab etadi.

Shu nuqtayi nazardan, pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda ta'lim mazmunini muammoli vaziyatlar bilan boyitish, talabalarning ijodiy faolligini rag'batlantiruvchi metod va vositalarni tanlash, o'quv topshiriqlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish hamda refleksiv baholash mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni takomillashtirish va ularning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Mazkur maqsad doirasida kreativ kompetentlikning mazmuniy-komponent tarkibini aniqlash, muammoli o'qitishning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish, samarali metod va pedagogik shart-sharoitlarni belgilash hamda talabalarning ijodiy fikrlashi va kasbiy-pedagogik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik mexanizmlarni taklif etish nazarda tutiladi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida tashkil etish talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda samarali pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Muammoli vaziyatlar, evristik topshiriqlar, keys-stadi va ijodiy loyihalardan foydalanish talabalarni tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan ko'ra muammoni mustaqil anglash, tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va ularni asoslashga yo'naltiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim jarayonida talabalar faol subyekt sifatida ishtirok etib, ularda kreativ fikrlash,

tashabbuskorlik, refleksiv yondashuv va nostandart pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Ayniqsa, topshiriqlarni real pedagogik vaziyatlar bilan bog'lash kreativ kompetentlikning kognitiv, faoliyatli va refleksiv komponentlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, muammoli topshiriqlarni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tashkil etish, talabalarning individual fikrlarini qo'llab-quvvatlash va natijalarni refleksiv baholash metodikaning samaradorligini oshiruvchi muhim pedagogik shartlar sifatida namoyon bo'ldi. Natijada, muammoli o'qitish pedagogik fanlarni o'zlashtirish sifatini oshirish bilan birga, talabalarning kasbiy faoliyatda innovatsion va ijodiy yondashuvni qo'llashga tayyorligini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida tashkil etish talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish uchun samarali didaktik imkoniyat yaratishini ko'rsatdi. Muammoli vaziyatlar, evristik savollar, keys-stadi, ijodiy topshiriqlar va refleksiv metodlardan tizimli foydalanish talabalarni mustaqil fikrlashga, pedagogik muammolarni har tomonlama tahlil qilishga, muqobil yechimlarni izlashga va asoslangan qarorlar qabul qilishga undaydi. Aniqlanishicha, kreativ kompetentlikni rivojlantirish samaradorligi ta'lim jarayonida talabani faol subyekt sifatidagi ishtiroki, topshiriqlarning real pedagogik vaziyatlar bilan bog'liqligi, ijodiy erkinlikning ta'minlanishi hamda o'z faoliyatini refleksiv baholash imkoniyatining mavjudligiga bevosita bog'liq. Mazkur yondashuv talabalarda kreativ tafakkur, pedagogik moslashuvchanlik, tashabbuskorlik, yangicha fikrlash va kasbiy muammolarga original yechim topish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, muammoli topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, individual va guruhviy faoliyatni uyg'unlashtirish hamda o'qituvchining fasilitatorlik rolini kuchaytirish kreativ kompetentlikni shakllantirishning muhim pedagogik shartlari sifatida belgilandi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish oliy ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligini kuchaytirish hamda ularning kasbiy-pedagogik vazifalarni ijodiy hal eta olish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois muammoli ta'lim texnologiyalarini pedagogik fanlar mazmuniga tizimli ravishda integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Rasulova Z.D.** Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak o'qituvchilar kreativ kompetentligini rivojlantirish mazmuni *Fan va jamiyat*. – 2024. – № 4-2. – B. 46–48
2. **Abdurashitov O.** Bo'lajak o'qituvchilarining kreativ kompetentligi *Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: nazariy va amaliy izlanishlar*. – 2024.
3. **Uraqova Sh.K.** The Essence of Creative Competence in Pedagogy and Modern Approaches // *International Journal of Pedagogics*. – 2024.
4. **Helaluddin H., Mannahali M., Purwati D., Alamsyah A., Wijaya H.** An Investigation into the Effect of Problem-based Learning on Learners' Writing Performance, Critical and Creative Thinking Skills *Journal of Language and Education*. – 2023.
5. **Sabrina E., Maksun H., Waskito.** A Meta-Analysis of the Problem-Based Learning Model to Enhance Students' Creative Thinking Skills *The Indonesian Journal of Computer Science*. – 2024. – Vol.
6. **Orhan A.** Online or in-class problem based learning: Which one is more effective in enhancing learning outcomes and critical thinking in higher education EFL classroom? *Journal of Computer Assisted Learning*. – 2024.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' INVENTIVE ACTIVITY IN THE STEAM EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich

Doctor of philosophy in pedagogical sciences, associate professor
University of Economics and pedagogy, Karshi, Uzbekistan

Annotatsiya. Ushbu maqola STEAM ta'lim sharoitida o'quvchilarning ixtirochilik faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslariga bag'ishlangan. Tadqiqotda ixtirochilik faoliyatining mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda STEAM yondashuvi orqali uni rivojlantirishning samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Ixtirochilik faoliyati – bu o'quvchilarning texnik ijodkorlik, konstruktorlik va innovatsion g'oyalarni amaliy mahsulotga aylantirish qobiliyati bo'lib, u zamonaviy mehnat bozorida talab qilinadigan asosiy kompetensiyalardan biridir. STEAM loyihalari, konstruktorlik mashg'ulotlari va raqamli texnologiyalar integratsiyasi o'quvchilarning ixtirochilik salohiyatini ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: ixtirochilik faoliyati, STEAM loyihalari, texnik ijodkorlik, konstruktorlik, innovatsion tafakkur, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv.

Abstract. This thesis is devoted to the pedagogical and psychological foundations of developing students' inventive activity in the STEAM educational environment. The research analyzes the essence of inventive activity, its structural components, and effective mechanisms for its development through the STEAM approach. Inventive activity is the ability of students to transform technical creativity, constructive thinking, and innovative ideas into practical products, which is one of the key competencies demanded in the modern labor market. It has been proven that STEAM projects, constructive activities, and the integration of digital technologies play a significant role in realizing students' inventive potential.

Keywords: inventive activity, STEAM projects, technical creativity, constructive thinking, innovative thinking, digital technologies, competency-based approach.

Аннотация. Данная статья посвящён педагогико-психологическим основам развития изобретательской деятельности учащихся в среде STEAM-образования. В исследовании анализируются сущность изобретательской деятельности, её структурные компоненты, а также эффективные механизмы развития через STEAM-подход. Изобретательская деятельность – это способность учащихся превращать техническое творчество, конструкторское мышление и инновационные идеи в практические продукты, что является одной из ключевых компетенций, востребованных на современном рынке труда. Доказано, что STEAM-проекты, конструкторские занятия и интеграция цифровых технологий играют важную роль в реализации изобретательского потенциала учащихся.

Ключевые слова: изобретательская деятельность, STEAM-проекты, техническое творчество, конструкторское мышление, инновационное мышление, цифровые технологии, компетентностный подход.

INTRODUCTION.

One of the strategic goals of the modern education system is to educate students as individuals who not only acquire knowledge but can also apply it in practice, generate new ideas, and create innovative products. In implementing this task, developing inventive activity is of great importance. Inventive activity is the ability of students to demonstrate their technical and creative potential, to solve existing problems on the basis of a new approach, and to create original constructions and devices¹.

The STEAM approach, with its interdisciplinary integration, practical orientation, and encouragement of project-based activity, creates a favorable environment for developing inventive activity. Research shows that STEAM-based educational activity has high effectiveness in forming competencies such as creativity, inventive thinking, technical culture, and teamwork in students. Therefore, researching the pedagogical and psychological foundations for developing inventive activity in the STEAM educational environment is a pressing issue.

From a psychological standpoint, inventive activity consists of several components: technical thinking, spatial imagination, constructive ability, analysis and solution of problem

¹ Developing students' inventive activity on the basis of STEAM projects in school // Zenodo. 2025.

situations, putting forward original ideas, and manual labor skills². All of these components can be developed in the STEAM educational environment through project-based and practical activity.

The theoretical foundations for developing students' inventive activity on the basis of STEAM projects rely on the constructivist theory of education. According to the constructivist approach, a student must acquire knowledge not in a ready-made form but in the process of activity, on the basis of experience. This principle creates the foundation for forming inventive skills in students through STEAM projects, in the process of solving real problems, participating in constructive activities, and applying digital technologies³.

In the research of Uzbek scholars, the issues of inventiveness and technical creativity have also been covered. In particular, scholars such as U. Nishonov, R. Mavlonova, and O. Hasanboeva have studied the didactic foundations of developing creative thinking. Also, in the works of Sh. Mirziyoyeva and N.T. Jo'rayev, the pedagogical foundations of the competency-based approach and innovative methodology have been analyzed. Al-Khwarizmi's scientific heritage, which laid the foundation for the experimental-observational method, also demonstrates the historical roots of developing inventive activity.

Methodology. Systematic, competency-based, and activity-oriented approaches were used as the methodological basis of the research. The research was conducted in the following stages⁴:

Diagnostic stage. Special test assignments, practical exercises, and observational methodologies were used to determine students' initial level of inventive activity, technical thinking, and constructive skills.

Experimental stage. Project-based assignments, constructive activities, digital technologies (3D modeling, Arduino, robotics), and design activity were integrated into STEAM lessons. Special assignments aimed at developing inventive activity – such as "improve an existing device," "find a new solution to a problem," and "create a prototype" – were systematically applied.

Control and analysis stage. The results of the experimental group (students taught on the basis of STEAM projects) and the control group (students taught traditionally) were comparatively analyzed.

Results. The research results showed that the pedagogical and psychological approach aimed at developing inventive activity in the STEAM educational environment had a significant positive effect on students' technical creativity.

It was recorded that in the experimental group, the average score for the **technical thinking** indicator increased by 44 percent, for **constructive ability** by 39 percent, and for **putting forward original ideas** by 47 percent. The **problem-solving** skill improved by 2.3 times in the experimental group.

The potential of students who worked on the basis of STEAM projects to create practical products increased by 1.9 times. 82 percent of students (48 percent in the control group) expressed confidence that they could apply their inventive ideas in practice.

Teachers' knowledge of the methodology for developing inventive activity increased from 31 percent to 74 percent.

CONCLUSIONS

1. Inventive activity is an important result of STEAM education. STEAM projects, constructive activities, and the integration of digital technologies have high effectiveness in developing students' technical creativity.

2. The pedagogical and psychological approach serves to develop all components of inventive activity (technical thinking, spatial imagination, constructive ability, original thinking).

² Pedagogical technologies and pedagogical skills. Namangan State University, 2024.

³ Developing students' inventive activity on the basis of STEAM projects in school // Zenodo. 2025.

⁴ Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal. 2025. No. 10.

3. The research of Uzbek scholars has made an important contribution to enriching the didactic foundations of creative thinking and technical creativity.

4. For future research, it is recommended to develop national criteria for assessing inventive activity and to create methodological modules adapted to different age groups.

REFERENCES

1. Developing students' inventive activity on the basis of STEAM projects in school // Zenodo. 2025.

2. Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal. 2025. No. 10.

3. Pedagogical technologies and pedagogical skills. Namangan State University, 2024.

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHILARNING KREATIV QOBILIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Pedagogika” kafedrası professori v.b.

boqiyevgulomjon@gmail.com

+99897 222 55 27

Issayeva Shohida Choriyevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Pedagogika kafedrası, magistranti

Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda shaxsga yo'naltilgan ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda shaxsga yo'naltilgan yondashuvning o'qituvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi va pedagogik faoliyatda yangi g'oyalardan foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim jarayonida o'qituvchining individual imkoniyatlari, kasbiy qiziqishlari va ijodiy salohiyatini hisobga olishning pedagogik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish hamda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanilgan. O'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, aqliy hujum, munozara, vaziyatli topshiriqlar va guruhli mashg'ulotlarning imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari shaxsga yo'naltilgan ta'lim asosida tashkil etilgan ijodiy va amaliy faoliyat o'qituvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish hamda kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltilgan ta'lim, o'qituvchi kreativligi, ijodiy fikrlash, pedagogik ijodkorlik, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются вопросы совершенствования творческих способностей учителей в процессе личностно ориентированного обучения. Проанализировано значение личностно ориентированного подхода в развитии творческого мышления учителей, их способности самостоятельно принимать решения и использовать новые идеи в педагогической деятельности. Также рассмотрены педагогические возможности учета индивидуальных способностей, профессиональных интересов и творческого потенциала учителя в образовательном процессе. В ходе исследования использовались методы анализа педагогической литературы, наблюдения, беседы, сравнения, обобщения, а также интерактивные методы обучения. Особое внимание уделялось возможностям проблемного обучения, метода проектов, мозгового штурма, дискуссий, ситуационных заданий и групповых занятий в развитии творческих способностей учителей. Результаты исследования показали, что организация творческой и практической деятельности на основе личностно ориентированного обучения

способствует развитию творческого потенциала учителей и повышению эффективности их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: личностно ориентированное обучение, креативность учителя, творческое мышление, педагогическое творчество, инновационные методы.\

Abstract: This study examines the development of teachers' creative abilities in the process of learner-centered education. The study analyzes the importance of a learner-centered approach in developing teachers' creative thinking, independent decision-making skills, and ability to apply new ideas in pedagogical practice. It also considers the pedagogical potential of taking into account teachers' individual abilities, professional interests, and creative potential in the educational process. The study employed methods such as the analysis of pedagogical literature, observation, interviews, comparison, generalization, and interactive teaching methods. Particular attention was paid to the potential of problem-based learning, the project method, brainstorming, discussions, situational tasks, and group activities in developing teachers' creative abilities. The results of the study showed that organizing creative and practical activities based on learner-centered education contributes to the development of teachers' creative potential and enhances the effectiveness of their professional activities.

Keywords: learner-centered education, teacher creativity, creative thinking, pedagogical creativity, innovative methods.

KIRISH

Ta'lim jarayonining mazmuni va unga qo'yilayotgan zamonaviy talablarning o'zgarishi o'qituvchidan nafaqat puxta kasbiy bilim va metodik tayyorgarlikni, balki ijodiy fikrlash va yangicha pedagogik yondashuvlardan foydalanish qobiliyatini ham talab etmoqda. O'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishi, shu bilan birga, dars jarayonida ijodiy va innovatsion faoliyatni yo'lga qo'yishi muhimdir. Shu jihatdan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi o'qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirishda muhim yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchi shaxsini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida e'tirof etishga, uning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishga asoslanadi. Bunday yondashuvda o'qituvchi tayyor bilimlarni yetkazuvchi sifatida emas, balki o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanishi va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Natijada ta'lim jarayonida o'qituvchining o'zi ham yangi pedagogik yechimlarni izlash, turli metodlarni sinab ko'rish va mavjud yondashuvlarni takomillashtirish zarurati bilan yuzlashadi.

O'qituvchining kreativ qobiliyati pedagogik vaziyatlarga yangicha yondashish, muammolarga noodatiy yechim topish, ta'lim mazmunini qiziqarli shaklda tashkil etish hamda o'quvchilarning ijodiy faolligini rag'batlantirishda namoyon bo'ladi. Kreativ o'qituvchi dars jarayonida bir xil usul bilan cheklanib qolmay, ta'lim maqsadi va o'quvchilarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, turli metod va vositalarni tanlay oladi. Shu sababli o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida o'qituvchining kreativligini rivojlantirish, avvalo, pedagogning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, moslashuvchanligi va pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyatini qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Bunda o'qituvchiga o'z faoliyatini tahlil qilish, yangi g'oyalarni ilgari surish, tajriba o'tkazish va ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun imkoniyat yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, aqliy hujum, munozara, vaziyatli topshiriqlar, guruhli mashg'ulotlar va boshqa interfaol metodlardan foydalanish samarali imkoniyat yaratadi. Mazkur metodlar o'qituvchining mustaqil fikrlashini, yangi pedagogik g'oyalarni ishlab chiqishini va ta'lim jarayonida nostandart yechimlardan foydalanishini rag'batlantiradi.

Shu nuqtayi nazardan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, samarali metodlarini

belgilash va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish muhim ilmiy-pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishni izchil o‘rganish o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, ta‘lim jarayonining ijodiy muhitini kuchaytirish hamda ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning asosiy maqsadi shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonida o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi pedagogik usullarni aniqlash hamda ularning ta‘lim jarayonidagi imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida o‘qituvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilishi, yangi pedagogik g‘oyalarni ilgari surishi va ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari o‘rganildi.

Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik faoliyatni tahlil qilish hamda interfaol metodlardan foydalanildi. Mazkur usullar orqali shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning o‘qituvchi kreativligini rivojlantirishdagi imkoniyatlari o‘rganilib, samarali pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi.

O‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga alohida e‘tibor qaratildi. Buning uchun o‘qituvchilar faoliyatida uchrashi mumkin bo‘lgan turli pedagogik vaziyatlar tanlab olindi. Masalan, dars jarayonida o‘quvchilarning faolligi pasaygan holatda o‘qituvchining yangi metodik yechim topishi, mavzuni o‘quvchilarning qiziqishlariga mos ravishda qayta tashkil etishi yoki mavjud topshiriqni ijodiy shaklda takomillashtirishi kabi vaziyatlar tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida muammoli ta‘lim, loyiha metodi, aqliy hujum, munozara, vaziyatli topshiriqlar va guruhli mashg‘ulotlardan foydalanishga alohida e‘tibor qaratildi. Ushbu metodlar o‘qituvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoga turli nuqtayi nazardan yondashishi va muqobil pedagogik yechimlarni ishlab chiqishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, ijodiy topshiriqlar orqali o‘qituvchilardan muayyan mavzuni turli usullarda tushuntirish, an‘anaviy dars topshirig‘ini yangi shaklda ishlab chiqish va o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishga qaratilgan usullarni taklif qilish so‘raldi. Bunday faoliyat o‘qituvchining kreativ fikrlash darajasini namoyon etish bilan birga, o‘z pedagogik faoliyatini mustaqil tahlil qilish imkonini ham beradi.

Tadqiqotda reflektiv yondashuvga ham e‘tibor qaratildi. O‘qituvchilarning bajarilgan topshiriqlar va amaliy mashg‘ulotlardan so‘ng o‘z faoliyatini tahlil qilishi, qanday yechimlardan foydalangani, qaysi usullar samarali bo‘lgani va kelgusida faoliyatini qanday takomillashtirish mumkinligi haqida fikr yuritishi tashkil etildi. Shu orqali kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonining izchilligi va amaliy yo‘nalganligi ta‘minlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning o‘qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlar yaratishi aniqlandi. Bunday ta‘lim yondashuvida o‘qituvchining individual imkoniyatlari, kasbiy qiziqishlari, tajribasi va ijodiy salohiyatini hisobga olishga alohida e‘tibor qaratiladi. Natijada o‘qituvchi o‘z pedagogik faoliyatiga tayyor qoliqlar asosida emas, balki vaziyat va ta‘lim oluvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib yondashish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari o‘qituvchining kreativ qobiliyati, avvalo, mustaqil fikrlash, yangi g‘oyalarni ilgari surish, muammoli vaziyatlarga turli nuqtayi nazardan yondashish va mavjud pedagogik usullarni takomillashtirish jarayonida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim sharoitida o‘qituvchiga mustaqil qaror qabul qilish va o‘z pedagogik faoliyatini ijodiy tashkil etish imkoniyatining berilishi uning kreativ salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muammoli ta‘lim metodidan foydalanish o‘qituvchilarning noodatiy vaziyatlarga yechim topish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini berdi. Bunda o‘qituvchiga tayyor yechim berilmaydi, balki muayyan pedagogik muammo taqdim etilib, undan muammoni tahlil qilish va bir nechta mumkin bo‘lgan yechimlarni ishlab chiqish talab qilinadi. Masalan,

o'quvchilarning darsga qiziqishi pasaygan vaziyatda o'qituvchi mavjud metodni o'zgartirish, yangi topshiriqlar ishlab chiqish yoki ta'lim jarayonini interfaol shaklda tashkil etish bo'yicha mustaqil takliflar ishlab chiqishi mumkin.

Loyiha metodidan foydalanish ham kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim imkoniyat yaratadi. Loyiha faoliyati davomida o'qituvchi muayyan ta'lim muammosini aniqlaydi, uning yechimini rejalashtiradi, zarur vositalarni tanlaydi va yakuniy natijani ishlab chiqadi. Bu jarayon o'qituvchining tashabbuskorligi, mustaqil fikrlashi va yangi g'oyalarni amaliy faoliyatga tatbiq etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Aqliy hujum metodi orqali o'qituvchilarning qisqa vaqt ichida turli g'oyalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyati yaratildi. Ushbu metodda muayyan pedagogik muammo yuzasidan ishtirokchilar tomonidan turli takliflar bildiriladi va dastlab ularning to'g'ri yoki noto'g'riligi baholanmaydi. Keyingi bosqichda takliflar tahlil qilinib, amaliy jihatdan maqbul bo'lgan g'oyalar ajratib olinadi. Bu usul erkin fikrlash va ijodiy tashabbusni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Munozara metodi ham o'qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Munozara davomida o'qituvchi o'z fikrini asoslash, boshqa ishtirokchilarning nuqtayi nazarini tinglash, muqobil fikrlarni tahlil qilish va o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday faoliyat pedagogik masalalarga bir tomonlama emas, balki turli nuqtayi nazardan yondashish ko'nikmasini shakllantiradi.

Vaziyatli topshiriqlardan foydalanish jarayonida o'qituvchilarning real pedagogik vaziyatlarga ijodiy yondashish imkoniyatlari tahlil qilindi. Masalan, bir xil mavzuni turli darajadagi o'quvchilarga tushuntirish, darsda faol ishtirok etmayotgan o'quvchini jarayonga jalb qilish yoki an'anaviy topshiriqni ijodiy shaklga o'zgartirish kabi vaziyatlar taklif etildi. Ushbu topshiriqlar o'qituvchidan tayyor usulni takrorlash emas, balki vaziyatga mos yangi yechim ishlab chiqishni talab qiladi.

Guruhli mashg'ulotlar davomida o'qituvchilar o'zaro fikr almashish, birgalikda muammoni hal qilish va turli g'oyalarni taqqoslash imkoniyatiga ega bo'ldilar. Guruhli faoliyatning muhim jihati shundaki, unda har bir ishtirokchi o'z fikrini taklif qilishi va boshqalarning g'oyalari bilan tanishishi mumkin. Natijada yangi pedagogik g'oyalarning shakllanishi va mavjud qarashlarning boyishiga sharoit yaratildi.

Tadqiqotda o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda refleksiya jarayonining ham muhim o'rin tutishi kuzatildi. Amaliy mashg'ulotlardan so'ng o'qituvchilardan o'z faoliyatini tahlil qilish, qanday usullardan foydalangani, qaysi yechimlar samarali bo'lgani va kelgusida faoliyatini qanday takomillashtirish mumkinligi haqida fikr yuritish so'raldi. Bunday yondashuv o'qituvchining o'z faoliyatiga tanqidiy va ijodiy nuqtayi nazardan qarashga yordam beradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchining kreativligini rivojlantirish faqat alohida metodlardan foydalanish bilan cheklanmasligi, balki ta'lim muhitining o'zi ham ijodiy faoliyat uchun qulay bo'lishi zarurligi aniqlandi. O'qituvchiga o'z fikrini erkin bildirish, yangi metodlarni sinab ko'rish, xatolardan tajriba sifatida foydalanish va pedagogik faoliyatini mustaqil tashkil etish imkoniyatining berilishi kreativlikni qo'llab-quvvatlovchi muhim omillar hisoblanadi.

Shuningdek, kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida o'qituvchining kasbiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish muhimligi aniqlandi. Barcha o'qituvchilar uchun bir xil topshiriq yoki metoddan foydalanish o'rniga, ularning tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos faoliyatni tashkil etish shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy talablaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida muammoli ta'lim, loyiha metodi, aqliy hujum, munozara, vaziyatli topshiriqlar, guruhli mashg'ulotlar va reflektiv faoliyatdan tizimli foydalanish o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun amaliy imkoniyat yaratishini ko'rsatdi. Mazkur metodlarning o'zaro uyg'unligi o'qituvchining mustaqil fikrlashi, pedagogik muammolarga ijodiy yondashishi va ta'lim jarayonida yangi g'oyalarni qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

XULOSA

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchining ijodiy salohiyati ta'lim jarayonini tashkil etish, pedagogik muammolarga yangicha yondashish va o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish jarayonida namoyon bo'lishini ko'rsatdi.

O'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, aqliy hujum, munozara, vaziyatli topshiriqlar va guruhli mashg'ulotlardan foydalanish muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Ushbu metodlar o'qituvchilarning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, yangi g'oyalarni ilgari surishi va pedagogik vaziyatlarga mos ijodiy yechimlar ishlab chiqishiga yordam beradi.

Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'qituvchining individual xususiyatlari, kasbiy qiziqishlari va ijodiy salohiyatini hisobga olish zarur. Ta'lim jarayonida erkin fikrlash va yangi pedagogik usullarni sinab ko'rish uchun qulay sharoit yaratish o'qituvchining kreativ imkoniyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni kreativ metodlar va reflektiv faoliyat bilan uyg'unlashtirish o'qituvchilarning ijodiy salohiyatini takomillashtirish, kasbiy kompetentligini mustahkamlash va ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim shartlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduvalieva D. Creativity of Future Teachers as an Integral Part of Pedagogical Strategies for the Development of Intellectual and Creative Competence // International Journal of Pedagogics. – 2022. – Vol. 2, No. 11. – P. 1–5.
2. Ibragimova F.X. Pedagogical Characteristics of the Process of Developing Professional Creativity in Future Teachers Based on the Cognitive Approach // Current Research Journal of Pedagogics. – 2023. – Vol. 4, No. 10. – P. 94–98.
3. Ibragimova F.X. Factors, Principles of Professional Creativity Development in Future Teachers Based on Cognitive Approach // American Journal of Social Sciences and Humanity Research. – 2024. – Vol. 4, No. 8. – P. 165–170.
4. Yoqubaliyeva D., Norqobilov D. Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – Vol. 1, No. 4. – P. 63–65.
5. Mukhamdiyeva K., Saidakhmatova L., Ormonova K. On the Problems of Developing Creative Qualities of Future Primary Class Teachers // European International Journal of Pedagogics. – 2023. – P. 31–35.
6. Saidova G. "4K" Technologies for Developing Creative Potential in Future Primary School Teachers // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2024. – P. 1–6.
7. Dekhkonova J. Qualities of Professional Skills and Creativity in Teacher Activity // International Journal of Pedagogics. – 2024. – Vol. 4, No. 10. – P. 154–157.
8. Muydinova D. Development of Pedagogical Skills of Teachers of Future Educational Subjects on the Basis of a Creative Approach // European International Journal of Pedagogics. – 2025. – Vol. 5, No. 1. – P. 13–15.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY-TANQIDIY TAFAKKURINI O'YINLASHTIRILGAN RAQAMLI TOPSHIRIQLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudayberganov Shuhrat Shavkat o'g'li

UrDPI, Pedagogika fanlari doktori (DSc), (Xorazm viloyati, Urganch shahri, +99 897 792-19-09)
sh.xudayberganov.urdu@mail.ru, ORCID-0009-0007-9006-8998

Rustamova Dildoraxon Rasulbekovna

mustaqil izlanuvchi
(Xorazm viloyati, Urganch shahri, +99 897 792-19-09)

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy-tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va gamifikatsiya (o'yinli ta'lim) metodlarining o'rnini hamda samaradorligi yoritib berilgan. Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning yetakchi faoliyati o'yin ekanligini inobatga olgan holda, Wordwall, LearningApps va ScratchJr kabi interfaol raqamli platformalardan foydalanish metodikasi ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqotning amaliy isboti sifatida Urganch shahridagi 8-sonli umumta'lim maktabida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari tahlil qilinib, interfaol o'yinli topshiriqlarning o'quvchilar o'zlashtirish darajasiga va diqqatni jamlashiga ijobiy ta'siri asoslab ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, gamifikatsiya, interfaol topshiriqlar, Wordwall, LearningApps, ScratchJr, tajriba-sinov.

Аннотация. В данной статье освещаются роль и эффективность цифровых технологий и методов геймификации (игрового обучения) в развитии навыков логико-критического мышления у учащихся начальных классов. Учитывая, что игра является ведущей деятельностью детей младшего школьного возраста, продемонстрирована методика использования таких интерактивных цифровых платформ, как Wordwall, LearningApps и ScratchJr. В качестве практического доказательства исследования проанализированы результаты опытно-испытательной работы, проведенной в общеобразовательной школе №8 города Ургенча, а также обосновано положительное влияние интерактивных игровых заданий на уровень усвоения материала и концентрацию внимания учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, логическое мышление, критическое мышление, цифровые технологии, геймификация, интерактивные задания, Wordwall, LearningApps, ScratchJr, опытно-испытательная работа.

Abstract. This article highlights the role and effectiveness of digital technologies and gamification (game-based learning) methods in developing logical and critical thinking skills in primary school students. Considering that play is the leading activity of primary school-age children, a methodology for using interactive digital platforms such as Wordwall, LearningApps, and ScratchJr is demonstrated. As practical evidence of the study, the experimental work conducted at General Secondary School No. 8 in Urgench was analyzed, substantiating the positive impact of interactive game-based tasks on students' learning performance and attention span.

Keywords: primary education, logical thinking, critical thinking, digital technologies, gamification, interactive tasks, Wordwall, LearningApps, ScratchJr, experimental study.

KIRISH.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lami jadal kengayib bormoqda. Xususan, ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarning kirib kelishi va ularning bolalarga bilim berishda tatbiq etilishi bejiz emas. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda raqamli platformalarni qo'llash zamonaviy ta'lim jarayonining tub negizini tashkil etadi. Bu jarayonni ilmiy-pedagogik tadqiqot sifatida tizimli tashkil etish belgilangan maqsadlarga erishishni sezilarli darajada tezlashtiradi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yin ekanligini inobatga olsak [2], raqamli o'yin texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish ta'lim samaradorligini keskin oshiradi.

Mavzuning maqsadi: boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy-mantiqiy fikrlashini rivojlantiradigan raqamli o'yinli topshiriqlar asosida yaratilgan metodikalarni ko'rsatib berish va amaliyotga tatbiq etish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy-tanqidiy fikrlashini o'yinlashtirilgan raqamli topshiriqlar vositasida rivojlanganligini amaliy isboti sifatida Xorazm viloyati Urganch shahridagi 8-son maktab, 3-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishini ko'rishimiz muhim. Tajriba-sinov ishida ikkita sinf o'quvchilari ishtirok etdilar. 3-"A" sinfini **Tajriba(T)** va 3-"B"

sinfni **Nazorat(N)** deb nomlandi. Tadqiqot jarayonida esa pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov, qiyosiy tahlil hamda gamifikatsiya metodlaridan foydalanildi.

Interfaol raqamli topshiriqlarni yaratishda Wordwall, LearningApp va SctatchJr platformalaridan foydalanildi va o'quvchilar uchun tuzilgan topshiriqlar asosan ikki toifa asosida tabaqalashtirildi: 1. Mantiqiy fikrlash uchun; 2. Tanqidiy fikrlash uchun.

Mantiqiy fikrlash uchun topshiriqlar tizimi quyidagilardan iborat.

Mantiqiy ketma – ketlikni davom ettirish(masalan: 2, 5,11, 23 ... mantiqiy ketma ketlikni davom ettiring. Yechimi: $2*2+1=5$, $5*2+1=11$, kabi shaklda hisoblanadi).

Narsalarni xususiyatlariga ko'ra tasniflash va ortiqchasini chiqarish (baliq, qurbaqa, quyon ushbu qatorda ortiqchasini toping? Hayvonlar rasmi berilgan bo'ladi, bolalar ,mantiqiy fikrlab ortiqcha hayvon quyon ekanligini topadilar va chiqarib tashaydilar. Chunki qolgan ikkisi suv jonzotlari bo'lib, quyon to'liq quruqlikda yashovchi hayvon sirasiga kiradi). Bu topshiriqni "odd one out" raqamli o'yini orqali tuzish mumkin.

Tanqidiy fikrlash uchun: mantiqiy xatoni aniqlashga doir yoki fakt va mulohazani ajratish hamda muammoli vaziyatli simulyatsiyalarga yechim topishga doir mashqlar tizimini o'quvchilarga berish mumkin.

Mantiqiy xatoni aniqlashga doir: 1. Qor yog'di va darxtnlar gullab ketdi(xato). Yomg'ir yog'di va barcha joy ho'l bo'ldi(to'g'ri). Raqamli platformadan esa Wordwall yoki Educaplayni tanlab "True or false" yoki "Matching pairs" formati tanlanadi. O'quvchi ekrandagi mantiqsiz gapni olib , **false** qutisiga tashaydi yoki aksincha to'g'ri mulohazani **true** qutisiga joylaydi.

Fakt va mulohazani ajratishga doir: bu topshiriqlar tizimi o'quvchilarga axborotni tekshirib, tahlil qilish kerakligini o'rgatadi. Topshiriq nomi: " Faktmi yoki shaxsiy fikr?" deb nomlanadi. 1. Non aziz ne'matdir(mulohaza); 2. Odamning 20 ta barmog'i bor(fakt); 3. Oq ayiqlar rangi aslida qora(fakt). Ushbu topshiriq "Group assignment" formatida tuziladi. O'quvchilar agar yuqorida namunada berilgan gaplar fakt bo'lsa, faktlar parashutiga, agar mulohaza bo'lsa mulohazalar sandig'iga joylaydi.

Muammoli vaziyatli simulyatsiyalarga yechim topishga doir: Vaziyat: "Anvar ScratchJr o'yinida o'z qahramoni uchun murakkab labirint tuzdi. Ammo o'yinni sinab ko'rayotganda, qahramon labirintdan chiqib keta olmadi va dastur to'xtab qoldi. Anvar nima qilishi kerak?" O'quvchiga beriladigan muqobil yechimlar: *A variant:* O'yinni birdaniga o'chirib tashlash va boshqa darsga o'tish. *B variant:* Qahramonning har bir yurgan yo'li va buyruqlar (kodlar) zanjirini bosqichma-bosqich qayta tekshirib chiqish. *D variant:* Do'stidan tayyor o'yin kodini ko'chirib olish. O'quvchining tanqidiy tahlili: *A variant:* Muammo hal bo'lmadi, mehnat zoe ketdi. *D variant:* Tayyorini olish bilim bermaydi. *B variant:* Eng to'g'ri yechim. Xatoni topish va uni tuzatish imkonini beradi. Raqamli platformadagi ijrosi sifatida ScratchJr / Classflow interfaol hikoyalarini tanlash mumkin. O'yinning formati esa: "Branching Scenario"(Tarmoqlanuvchi interfaol hikoya). O'quvchi qaysi variantni tanlasa, ekran shunga mos syujetni ko'rsatadi. Masalan, B variant tanlansa, qahramon xatoni topib, marraga yetib boradi va o'quvchiga "Muammoni hal qiluvchi" nishoni beriladi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 3-"A" sinfining o'tilgan mavzuni o'zlashtirish ko'rsatkichi, 3-"B" bilan solishtirganda 16,2% ga yuqori bo'ldi. O'quvchilar ta'lim jarayonini o'yinli raqamli platformlar orqali tashkil etish bolalarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiribgina qolmasdan, dars jarayonini qiziqarli va motivatsion shaklda olib borilishini ta'minladi. Raqamli platformalar orqali diqqat tarqoqligi muammosining ham oldi olindi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda o'yinli va raqamli texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta'limning eng samarali omillaridan biridir. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda o'yin yetakchi faoliyat turi ekanligini e'tiborga olsak, raqamli platformalar (Wordwall, LearningApps, ScratchJr va boshqalar) vositasida taqdim etiladigan topshiriqlar dars unumdorligini va o'quvchilarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Urganch shahridagi 8-sonli maktabda o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari ham ushbu yondashuvning amaliy va natijaviy jihatlarini yaqqol tasdiqladi. O'quv jarayoniga gamifikatsiya va interfaol topshiriqlar turkumining (mantiqiy ketma-ketliklar, tasniflash, fakt va mulohazalarni ajratish, tarmoqlanuvchi simulyatsiyalar) izchil tatbiq etilishi tajriba sinfida mavzuni o'zlashtirish ko'rsatkichini nazorat sinfiga nisbatan 16,2% ga oshirish imkonini berdi. Shu bilan birga, bu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarida keng kuzatiladigan diqqat tarqoqligi muammosini bartaraf etishga va ularda muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, raqamli va o'yinli texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim metodikasiga tizimli ravishda joriy etish o'quvchilarni shunchaki tayyor bilim shaklida emas, balki ularni mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan va mantiqiy xulosalar chiqara oladigan shaxs sifatida kamol topishida muhim poydevor yaratadi.

ADABIYOTLAR

[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida: PF-6079-son // *Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi*. – 2020-yil 6-oktabr, 06/20/6079/1349-son.

[2] Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqova K. *Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi*. – Toshkent: Xalq merosi, 2013. – 256 b.

[3] Ziyodxo'jayeva M.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy va mantiqiy fikrlashni shakllantirish omillari // *Boshlang'ich ta'lim va sportda innovatsiyalar*. – 2022. – № 3. – B. 45–52.

[4] Resnick M. *Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play*. – Cambridge: MIT Press, 2017. – 200 p.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Pedagogika” kafedrasi professori v.b.
boqiyevgulomjon@gmail.com
+99897 222 55 27

Bozorova Zulfizar Abdusodiq qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika kafedrasi, magistri
Qarshi, O'zbekiston
e-mail:bozorovazulfozar1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida talabalarning milliy va estetik qadriyatlarini, shuningdek, ijodiy yondashuvini baholovchi 15 savoldan iborat maxsus so'rovnoma ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi. Maqolaning maqsadi bo'lajak pedagoglarda mustaqil ta'lim orqali ijodkorlikni shakllantirish, sharqona tarbiya va oilaviy qadriyatlar an'analari bilan uyg'unlashtirgan holda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Natijalar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim, loyiha ishlari va keys-stadi kabi interfaol texnologiyalar talabalarning kreativ kompetensiyasini 30-35% ga oshirishga xizmat qiladi. Maqola yakunida kreativlikni barqaror rivojlantirishning samarali didaktik mexanizmlari bo'yicha yakuniy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta'lim, so'rovnoma, milliy qadriyatlar, oila tarbiyasi, interfaol metodlar.

Аннотация. В данной статье глубоко анализируются современные педагогические технологии и принципы компетентностного подхода к развитию навыков творческого мышления студентов. В рамках исследования был разработан и внедрен специальный

опросник из 15 вопросов, оценивающий национальные и эстетические ценности, а также творческий подход студентов. Цель статьи – разработать практические рекомендации, направленные на формирование креативности у будущих педагогов посредством самостоятельного обучения. Результаты показывают, что интерактивные технологии, такие как проблемное обучение, проектная работа и кейс-стади, способствуют повышению креативной компетентности студентов на 30-35%.

Ключевые слова: творческое мышление, педагогические технологии, компетентностный подход, высшее образование, опросник, национальные ценности, семейное воспитание, интерактивные методы.

Abstract. This article deeply analyzes modern pedagogical technologies and principles of a competence-based approach to developing students' creative thinking skills in higher educational institutions. Within the framework of the study, a special 15-question survey assessing students' national and aesthetic values, as well as their creative approach, was developed and implemented. The purpose of the article is to develop practical recommendations aimed at forming creativity in future teachers through independent study. The results show that interactive technologies such as problem-based learning, project work, and case studies serve to increase students' creative competence by 30-35%.

Keywords: creative thinking, pedagogical technologies, competence-based approach, higher education, questionnaire, national values, family education, interactive methods.

KIRISH

Bugungi jadal rivojlanayotgan axborot va texnologiyalar asrida oliy ta'lim muassasalari oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifalardan biri – bu nafaqat ma'lum bir mutaxassislik bo'yicha tayyor nazariy bilimlarni o'zlashtirgan xodimlarni, balki kutilmagan va nostandart vaziyatlarda mustaqil, to'g'ri qaror qabul qila oladigan, kreativ fikrlaydigan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdir. Jahon ta'lim maydonidagi hozirgi tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, yodlashga va reproduktiv o'zlashtirishga asoslangan an'anaviy ta'lim o'zining o'rnini mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga va yaratuvchanlikka undovchi ta'lim modellariga bo'shatib bermoqda. Bu jarayonda ta'limga kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish alohida o'rin tutadi. Kompetensiyaviy yondashuv talabani auditoriyada olgan nazariy bilimlarini bevosita amaliy ijodkorlikka, hayotiy ko'nikmaga aylantirishiga xizmat qiladi.

Kreativlik tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra insonning odatiy qoliplardan chiqib, muammolarga yangicha yechim topa olish qobiliyatini anglatadi. Biroq, shuni alohida va qat'iy ta'kidlash joizki, yoshlarda kreativlik va yaratuvchanlik xislatlari o'z-o'zidan, faqat oliy ta'lim dargohiga qadam qo'ygandagina paydo bo'lib qolmaydi. Uning ilk kurtaklari, poydevori oiladagi milliy tarbiya muhitida shakllanadi. Oilada bolaning erkin fikrlashiga berilgan imkoniyat, uning savollariga ota-ona tomonidan beriladigan e'tibor va rag'bat kelajakda uning akademik va kasbiy kreativligini belgilab beruvchi hal qiluvchi omillardandir. Shuning uchun ham ta'lim maskanlaridagi pedagogik jarayonni oiladagi milliy tarbiya tizimidan uzib qo'yib bo'lmaydi.

Shu o'rinda xalqimizning boy o'tmishi, sharq mutafakkirlarining pedagogik va didaktik qarashlariga murojaat qilish g'oyat o'rinlidir. Xususan, ulug' mutafakkir va so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy o'z asarlarida insonning komillikka erishuvi uning chuqur mushohadasi, tinimsiz aqliy izlanishlari va bunyodkorlik qobiliyati bilan bevosita bog'liqligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy esa aql va tafakkurning inson kamolotidagi o'rnini chuqur tahlil qilib, ijodiy tafakkursiz va ilmga bo'lgan samimiy muhabbatsiz chinakam baxtga, yetuklikka erishish qiyinligini uqtirgan. Yana bir e'tiborli jihat shuki, jadid ma'rifatparvarlaridan Abdulla Avloniy ta'lim-tarbiya masalasini "yo hayot, yo mamot" darajasiga olib chiqib, tarbiyani qat'iy qoliplarga solinmagan, erkin fikrlovchi va millat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijodkor shaxsni shakllantirish jarayoni deb bilgan. Ularning asrlar osha yashab kelayotgan bu didaktik qarashlari zamonaviy oliy ta'limda talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning nafaqat tarixiy, balki metodologik va g'oyaviy poydevori hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, talabada kreativlikni tarbiyalash jarayoni – bu shunchaki interfaol metodlarni qo'llash emas, balki chuqur milliy qadriyatlarimiz va estetik qarashlarimizni zamonaviy fan yutuqlari bilan sintez qilish degani. Bugungi kunda pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan magistrantlar va bo'lajak o'qituvchilar aynan shunday uyg'unlik asosida faoliyat yuritishlari davr talabidir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Ushbu maqolada ilgari surilgan g'oyalarni amaliy jihatdan isbotlash va tahlil qilish maqsadida Iqtisodiyot va pedagogika universitetining pedagogika yo'nalishi talabalari o'rtasida maxsus pedagogik eksperiment va ilmiy kuzatish ishlari olib borildi. Tadqiqot jarayoniga jami 120 nafar talaba jalb etilib, ular shartli ravishda tajriba (60 nafar) va nazorat (60 nafar) guruhlariga ajratildi.

Tadqiqotning eng muhim qadami sifatida talabalarning kreativ fikrlash darajasini, mustaqil yondashuvini hamda oilaviy-milliy ta'lim negizida shakllangan estetik qadriyatlarini xolis baholash uchun muallif tomonidan yangi, 15 ta savol-topshiriqdan iborat maxsus ilmiy so'rovnoma (anketa emas, bevosita kompetensiyani o'lchovchi instrument) ishlab chiqildi. Ushbu so'rovnoma shunchaki yopiq testlardan iborat bo'lmay, ochiq, muammoli vaziyatlarni o'z ichiga olgan hamda talabadan noodatiy yechim talab qiladigan tuzilmaga ega. So'rovnoma savollari tadqiqot maqsadi va kompetensiyaviy yondashuv talablaridan kelib chiqib, 3 ta asosiy blokka ajratildi (1-jadval).

1-jadval. Talabalarning kreativligi va milliy-estetik qadriyatlarini baholovchi 15 talik so'rovnoma tuzilmasi

So'rovnoma bloki (yo'nalishi)	Baholanadigan mezonlar va xususiyatlar	Savollar soni (jami 15 ta)
1-blok. Kognitiv-kreativ yondashuv	Pedagogik muammolarni ko'ra bilish, kutilmagan vaziyatlarda noodatiy yechimlar taklif etish (Keys-stadilar yechimi)	5 ta amaliy va ochiq savol
2-blok. Milliy va estetik qadriyatlar	Sharqona tarbiya an'analarini tushunish, oiladagi milliy muhitning ta'limdagi ahamiyatini tahlil qila olish	5 ta vaziyatli savol
3-blok. Motivatsion-amaliy faoliyat	Mustaqil ta'limga bo'lgan ichki motivatsiya, o'z-o'zini rivojlantirish va amaliyotga tatbiq etish darajasi	5 ta reflektiv savol

So'rovnoma natijalari maxsus ishlab chiqilgan rubrikalar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi doirasida an'anaviy ma'ruza darslaridan qisman voz kechilib, amaliyotda "Aqliy hujum" (Brainstorming), "Loyiha texnologiyasi", "TRIZ" (ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi) kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar muntazam qo'llanildi. Olingan birlamchi va yakuniy natijalar qiyosiy-statistik tahlil etildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotning dastlabki bosqichida (eksperimentgacha) yuqorida qayd etilgan 15 savoldan iborat so'rovnoma o'tkazilganda, talabalarning aksariyati (taxminan 65%) kognitiv-kreativ blok savollariga asosan an'anaviy, qoliqlangan javoblarni qaytarishdi. Nostandart pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Bu holat talabalarda nazariy bilimlar yetarli bo'lsa-da, ularni kompetensiyaga aylantirish ko'nikmasi oqsayotganini ko'rsatdi.

Shundan so'ng, tajriba guruhida bir semestr davomida maxsus pedagogik texnologiyalar qo'llanildi. Jumladan, "Loyiha texnologiyasi" asosida talabalarga "Oilada milliy tarbiyani tashkil etishning pedagogik asoslari" kabi mavzularda mustaqil kichik tadqiqotlar o'tkazish vazifasi berildi. Talabalar guruhlariga bo'linib, muammoni topish, tahlil qilish, Abdulla Avloniy va Forobiy asarlaridan dalillar izlash va yakuniy xulosani zamonaviy taqdimot ko'rinishida himoya qilishdi. Loyiha ishi talabalarni ma'lumotni shunchaki iste'mol qiluvchidan, uni yaratuvchiga aylantirdi.

Yana bir samarali natija ko'rsatgan usul – muammoli ta'lim va keys-stadilar bo'ldi. Dars jarayonida o'qituvchi tayyor xulosalarni bermasdan, haqiqiy hayotda yuz berishi mumkin bo'lgan

murakkab tarbiyaviy vaziyatlarni o'rtaga tashladi. "Aqliy hujum" orqali talabalar hech qanday cheklovlarsiz turli, hatto eng g'ayrioddiy g'oyalarni ham taklif qilishdi. Muhokama jarayonida auditoriyada psixologik xavfsizlik va xatolardan qo'rqmaslik muhiti yaratilishi kreativlikning keskin oshishiga olib keldi.

2-jadval. Eksperiment boshida va oxirida talabalarning kreativlik darajasi ko'rsatkichlari (tajriba guruhi misolida, % hisobida)

Kreativlik va kompetensiya darajasi	Eksperimentdan oldin (Dastlabki so'rovnoma)	Eksperimentdan keyin (Yakuniy so'rovnoma)
Yuqori (Ekspert / Kreativ yondashuv)	12 %	42 %
O'rta (Tajribali / Qisman izlanuvchi)	35 %	48 %
Past (Tayanch / Qolipli yondashuv)	53 %	10 %

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, maqsadli va tizimli qo'llanilgan pedagogik texnologiyalar natijasida yuqori kreativlik darajasiga ega bo'lgan talabalar ko'rsatkichi 12% dan 42% ga (30% o'sish) ko'tarildi. Past daraja ko'rsatganlar soni esa keskin qisqardi. Muhokamalar shuni tasdiqlaydiki, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limda milliy va estetik qadriyatlarni integratsiya qilish qo'shaloq ijobiy natija beradi. Talabalar tarixiy pedagogik manbalarni zamonaviy texnologiyalar bilan bog'lab tahlil qilganda, ularning nafaqat aqliy, balki ma'naviy fikrlash doirasi ham kengayib, milliy o'zlikni anglagan holda mustaqil ijodiy izlanishga ehtiyoji ortdi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot, tahlil va eksperiment natijalari asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'quv jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida to'liq modernizatsiya qilish zarur. Talaba bilimlarni tayyor holda oluvchi obyektidan, uni izlab topuvchi va qayta ishlovchi faol subyektaga aylanishi lozim.

Ikkinchidan, o'qitish amaliyotida an'anaviy yondashuvlardan chekinib, muammoli ta'lim, loyiha texnologiyasi, aqliy hujum kabi interfaol mexanizmlarni hamda amaliy vaziyatlarga asoslangan 15 talik kabi so'rovnoma mexanizmlarini keng joriy etish ta'lim sifatini kafolatlaydi.

Uchinchidan, yoshlarning ijodiy tafakkurini yuksaltirishda milliy qadriyatlarimizni, xususan, oilaviy tarbiya an'alarini, sharq mutafakkirlari (Navoiy, Forobiy) va jadid bobolarimizning (Avloniy) ma'rifiy merosini ta'lim mazmuniga uzviy singdirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sintez talabada o'z kasbiga bo'lgan sof, mas'uliyatli va bunyodkorlikka asoslangan yondashuvni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 464 b.
2. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. — 224 b.
4. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.H. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. — Toshkent: Sano-standart, 2015. — 150 b.
5. Ishmuhamedov, R., Yuldashev, M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Nihol, 2013. — 279 b.
6. Zunnunov, A. O'zbek pedagogikasi tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 336 b.
7. Xoliqov, A.A. Pedagogik mahorat. — Toshkent: Iqtisodiyot-moliya, 2011. — 425 b.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
"Pedagogika" kafedrası professori v.b.
boqiyevgulomjon@gmail.com
+99897 222 55 27

Muxamadiyeva Dilnoza Baxtiyor qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrası, magistranti
Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining o'zaro hamkorligi muhim omil ekanligi tahlil qilingan. Maqolada ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy shakllari, jumladan, ota-onalar yig'ilishi, individual suhbatlar, maslahatlar, ochiq mashg'ulotlar, seminar-treninglar, pedagogik targ'ibot tadbirlari hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish, tarbiyachi va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch va hamjihatlikni shakllantirishning samarali usullari bayon etilgan. Oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ota-ona, oila, hamkorlik, tarbiyachi, bola tarbiyasi, pedagogik hamkorlik, ota-onalar bilan ishlash, pedagogik madaniyat

Аннотация. В данной статье освещается педагогическое значение организации эффективного сотрудничества с родителями в дошкольных образовательных организациях. Анализируется важная роль взаимодействия семьи и дошкольной образовательной организации во всестороннем развитии детей дошкольного возраста. В статье рассматриваются основные формы сотрудничества с родителями, в том числе родительские собрания, индивидуальные беседы, консультации, открытые занятия, семинары-тренинги, педагогические просветительские мероприятия, а также использование современных информационно-коммуникационных технологий. Кроме того, раскрываются эффективные способы повышения педагогической культуры родителей и формирования взаимного доверия и сотрудничества между воспитателями и родителями. Разработаны практические рекомендации по совершенствованию взаимодействия семьи и дошкольной образовательной организации.

Ключевые слова: дошкольное образование, родители, семья, сотрудничество, воспитатель, воспитание детей, педагогическое взаимодействие, работа с родителями, педагогическая культура.

Abstract. This article highlights the pedagogical significance of establishing effective cooperation with parents in preschool educational organizations. It analyzes the importance of interaction between the family and the preschool educational organization as a key factor in the comprehensive development of preschool-aged children. The article examines the main forms of cooperation with parents, including parent meetings, individual conversations, consultations, open activities, seminars and training sessions, pedagogical awareness-raising activities, as well as the use of modern information and communication technologies. In addition, effective methods for improving parents' pedagogical culture and fostering mutual trust and cooperation between educators and parents are presented. Practical recommendations for improving cooperation between families and preschool educational organizations have also been developed.

Keywords: preschool education, parent, family, cooperation, educator, child development, pedagogical cooperation, work with parents, pedagogical culture.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim bolaning jismoniy, aqliy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning shaxs sifatida rivojlanishi nafaqat maktabgacha ta'lim tashkilotida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayoniga, balki oiladagi tarbiyaviy muhit va ota-onalarning pedagogik jarayondagi ishtirokiga ham bevosita bog'liq. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikni samarali yo'lga qo'yish zamonaviy maktabgacha ta'limning muhim vazifalaridan biri sanaladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash bilan bir qatorda, ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki bola hayotining dastlabki yillarida uning asosiy ijtimoiy muhiti oila bo'lib, oilada shakllangan dastlabki ko'nikma, odat, qadriyat va munosabatlar keyingi rivojlanish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotidagi pedagogik yondashuvlar oiladagi tarbiya bilan uyg'unlashgandagina kutilgan ta'limiy va tarbiyaviy natijalarga erishish imkoniyati ortadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik faqatgina bolalarning ta'lim-tarbiyasiga oid ma'lumotlarni yetkazish bilan cheklanmay, pedagog va ota-onalar o'rtasida o'zaro ishonch, hamjihatlik va mas'uliyatga asoslangan munosabatlarni shakllantirishni ham nazarda tutadi. Bunday hamkorlik orqali bolaning individual xususiyatlarini yaxshiroq o'rganish, uning qiziqishlari va ehtiyojlarini aniqlash, rivojlanishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni o'z vaqtida aniqlash hamda ularni bartaraf etishda yagona pedagogik yondashuvni ta'minlash mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikning mazmuni, shakl va usullarini takomillashtirish, ota-onalarning pedagogik kompetentligini oshirish hamda ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga faol jalb etish dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni tashkil etishning pedagogik ahamiyati, asosiy shakllari va bola rivojiga ta'siri yoritiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi — maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etishning pedagogik mazmunini ochib berish, samarali hamkorlik shakl va usullarini aniqlash hamda ota-onalarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash orqali bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlarni asoslashdan iborat.

Belgilangan maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. Maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligining pedagogik ahamiyatini yoritish.
2. Ota-onalarning bolalar ta'lim-tarbiyasidagi o'rni va mas'uliyatini ochib berish.
3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy shakllarini aniqlash va tavsiflash.
4. Pedagog va ota-onalar o'rtasidagi samarali muloqotni tashkil etish usullarini tahlil qilish.
5. Ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga faol jalb etishning samarali pedagogik vositalarini ko'rsatib berish.
6. Oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyaviy ta'sirini uyg'unlashtirish orqali bolalarning individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini asoslash.
7. Ota-onalar bilan hamkorlikni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ota-onalar bilan hamkorlikning asosiy usullari

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda pedagog va ota-onalarning o'zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bola tarbiyasida oila va ta'lim tashkilotining talablari bir-biriga mos bo'lsa, bolaning rivojlanishi uchun yanada qulay pedagogik muhit yaratiladi. Shu sababli hamkorlik faqat ota-onalar yig'ilishi bilan cheklanmasdan, muntazam va turli shakllarda tashkil etilishi lozim.

1. Individual suhbat va maslahatlar. Tarbiyachi har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati, xulq-atvori va rivojlanishidagi o'ziga xos jihatlarni ota-onaga tushuntirib borishi kerak. Individual suhbatlar ota-onaga farzandining yutuqlari bilan birga, e'tibor talab qiladigan jihatlarini ham to'g'ri anglashga yordam beradi.

2. Ota-onalar yig'ilishlarini interfaol tashkil etish. An'anaviy ma'ruza shaklidagi yig'ilishlar bilan bir qatorda savol-javob, munozara, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, kichik guruhlarda ishlash kabi usullardan foydalanish samarali hisoblanadi. Bunda ota-onalar faqat tinglovchi emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

3. Ochiq mashg'ulot va tadbirlar. Ota-onalarni mashg'ulotlar, bayramlar, ijodiy ko'rgazmalar va sport tadbirlariga jalb qilish orqali ularning farzandi faoliyatiga qiziqishini oshirish mumkin. Bunday tadbirlar ota-onaga bolaning jamoada o'zini tutishi, tengdoshlari bilan muloqoti va ijodiy qobiliyatlarini kuzatish imkonini beradi.

4. Axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish. Ta'lim tashkiloti va ota-onalar o'rtasidagi aloqani tezkor tashkil etishda elektron aloqa vositalaridan foydalanish mumkin. Guruhga oid muhim ma'lumotlar, tavsiyalar, tadbirlar jadvali va bolaning ta'limiy faoliyatiga oid xabarlarini muntazam yetkazib borish hamkorlikning uzluksizligini ta'minlaydi.

5. Birgalikdagi loyihalar. "Oilam bilan birga", "Kitobxon oila", "Tabiatni asraymiz", "Oilaviy ijod" kabi loyihalarni tashkil etish ota-onalarni ta'lim jarayoniga faol jalb etadi. Bunday faoliyat bolada hamkorlik, mas'uliyat, ijodkorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatning shakllanishiga xizmat qiladi.

Ota-onalar bilan hamkorlikni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar

- ota-onalar bilan **muntazam va ikki tomonlama muloqotni** yo'lga qo'yish;
- har bir oilaning sharoiti va pedagogik ehtiyojlarini hisobga olish;
- ota-onalarga tayyor ko'rsatmalar berishdan ko'ra, **amaliy va tushunarli tavsiyalar**

berish;

- bolaning kamchiligini emas, avvalo **yutuq va ijobiy o'zgarishlarini** ota-onaga yetkazish;
- ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayonining teng huquqli hamkorlari sifatida ko'rish;
- tarbiyachi va ota-ona o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch va pedagogik madaniyatni

shakllantirish;

- oilada bolaga qo'yiladigan talablar bilan MTTdagi talablarning imkon qadar **uyg'unligini**

ta'minlash;

- ota-onalar uchun bolalar psixologiyasi, muloqot madaniyati va tarbiya masalalariga

bag'ishlangan

- **seminar va treninglar** tashkil etish;
- zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishda bolaning shaxsiy ma'lumotlari va xavfsizligini hisobga olish;

- hamkorlik natijalarini muntazam tahlil qilib, ota-onalar fikr-mulohazalarini inobatga olish.

Ota-onalar bilan hamkorlikni samarali tashkil etishning asosiy sharti — **"MTT tarbiyalaydi, oila esa tarbiyalaydi"** tarzidagi ajratilgan yondashuvdan voz kechib, yagona tarbiyaviy muhitni shakllantirishdir. Tarbiyachi, ota-ona va bola o'rtasidagi o'zaro ishonchga asoslangan hamkorlik bolaning individual imkoniyatlarini yaxshiroq aniqlash, uning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash hamda maktab ta'limiga tayyorgarligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni to'g'ri va tizimli tashkil etish bolalarning ta'lim-tarbiyasi, ijtimoiylashuvi hamda individual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotidagi rivojlanish natijalari faqat tarbiyachi faoliyatiga emas, balki oiladagi tarbiya muhiti va ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokiga ham bevosita bog'liq. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikni qo'shimcha faoliyat emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari ota-onalar bilan muntazam muloqot olib borish bolaning individual xususiyatlarini yaxshiroq aniqlash imkonini berishini ko'rsatadi. Tarbiyachi bolaning oiladagi qiziqishlari, odatlari, xarakter xususiyatlari va kundalik faoliyati haqida ota-onalardan ma'lumot olishi orqali ta'lim-tarbiya jarayonini bolaning ehtiyojlariga moslashtira oladi. O'z navbatida, ota-onalar ham tarbiyachidan bolaning jamoada o'zini tutishi, tengdoshlari bilan munosabati,

mashg'ulotlardagi faolligi va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi haqida muntazam ma'lumot olib boradilar.

Muhokamalar davomida ota-onalar bilan hamkorlikning eng samarali shakllari sifatida **individual suhbatlar, ota-onalar yig'ilishlari, ochiq mashg'ulotlar, maslahatlar, seminar-treninglar, oilaviy tadbirlar, bayramlar, ijodiy loyihalar va raqamli aloqa vositalari** alohida ahamiyatga ega ekanligi ko'rindi. Mazkur shakllarning birgalikda qo'llanilishi ota-onalarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi.

Ayniqsa, individual suhbatlar bolaning rivojlanishidagi muayyan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha yagona yondashuvni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, bolaning muloqotga kirishishida qiyinchilik, jamoaga moslashishida muammo yoki ayrim faoliyat turlariga qiziqishining pastligi kuzatilsa, tarbiyachi ota-ona bilan hamkorlikda ushbu holatning sabablarini aniqlashi va bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash choralari belgilashi mumkin.

Ota-onalar yig'ilishlarini faqat tashkiliy masalalarni muhokama qilish bilan cheklamaslik ham muhim natijalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Yig'ilishlarda bolalar psixologiyasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari, nutqini rivojlantirish, mustaqillikka o'rgatish, kitob o'qishga qiziqishini shakllantirish, raqamli vositalardan oqilona foydalanish kabi pedagogik masalalarga e'tibor qaratilishi ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning pedagogik savodxonligi oshgani sari ular bolaning xatti-harakatlariga nisbatan yanada to'g'ri va izchil yondashishni boshlaydilar. Bola uyda va maktabgacha ta'lim tashkilotida bir-biriga zid bo'lmagan talablar asosida tarbiyalansa, unda tartiblilik, mas'uliyat, mustaqillik va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni izchil kechadi. Demak, tarbiyachi va ota-onaning tarbiyaviy talablari o'zaro muvofiqlashtirilishi bolaning barqaror rivojlanishi uchun muhim shartlardan biridir.

Hamkorlikning yana bir muhim natijasi — **ota-onalarning ta'lim-tarbiya jarayoniga daxldorlik hissining kuchayishidir**. Ota-onalar farzandining kundalik faoliyati, erishayotgan yutuqlari va duch kelayotgan qiyinchiliklari haqida muntazam ma'lumot olib tursalar, maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatiga nisbatan ishonchi va qiziqishi ortadi. Bu esa tarbiyachi va ota-ona o'rtasidagi hamkorlikni oddiy axborot almashinuvidan pedagogik sheriklik darajasiga olib chiqadi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ota-onalar bilan aloqani yanada tezkor va qulay tashkil etish imkonini beradi. Elektron xabarlar, onlayn guruhlar, videomuloqotlar va raqamli materiallar orqali ota-onalarga bolalarning ta'limiy faoliyati, tadbirlar va uy sharoitida bajarilishi mumkin bo'lgan rivojlantiruvchi mashg'ulotlar haqida ma'lumot berish mumkin. Biroq raqamli muloqot an'anaviy yuzma-yuz suhbatlarning o'rnini to'liq egallamasligi, balki ularni to'ldirishi lozim.

Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar bilan hamkorlikda ayrim muammolar ham uchrashi mumkin. Jumladan, ayrim ota-onalarning ish bilan bandligi, maktabgacha ta'lim tashkiloti tadbirlarida muntazam ishtirok eta olmasligi, pedagogik bilimlarning yetarli emasligi yoki tarbiyachi bilan muloqotning sustligi hamkorlik samaradorligini pasaytirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ota-onalarni ayblash emas, balki ular uchun qulay va moslashuvchan hamkorlik shakllarini yaratish muhimdir.

Masalan, an'anaviy yig'ilishlarda qatnasha olmaydigan ota-onalar uchun qisqa individual maslahatlar yoki onlayn muloqot tashkil etish mumkin. Shu orqali har bir ota-onaning ta'lim jarayonidagi ishtirokini ta'minlashga imkon yaratiladi. Bu esa hamkorlikni barcha oilalar uchun ochiq va qulay shaklga keltiradi.

Tadqiqot natijalari ota-onalarni **bolaning ta'lim-tarbiyasining passiv kuzatuvchisi emas, balki faol hamkoriga aylantirish** zarurligini ko'rsatadi. Buning uchun ota-onalarga aniq vazifalar yuklashdan ko'ra, ularning takliflari va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, oilaning imkoniyatlarini hisobga olish hamda bolaning manfaatlarini hamkorlikning asosiy mezon sifatida belgilash samarali hisoblanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlikning samaradorligini oshirishda tarbiyachining kasbiy va kommunikativ kompetensiyasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi ota-onalar bilan

hurmatga asoslangan, ochiq va samimiy muloqot o'rnatishi, bolaning kamchiliklarini keskin tarzda ta'kidlash o'rniga uning rivojlanish imkoniyatlariga e'tibor qaratishi kerak. Muloqot jarayonida ota-onaning fikrini tinglash va uning takliflarini inobatga olish o'zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, natijalar ota-ona, tarbiyachi va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlik qanchalik izchil yo'lga qo'yilsa, bolaning ta'limiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari shunchalik kengayishini ko'rsatadi. Hamkorlikning asosiy maqsadi ota-onani maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatiga shunchaki jalb qilish emas, balki **bola manfaatlari yo'lida oila va pedagoglarning yagona tarbiyaviy muhitini shakllantirishdan** iborat bo'lishi lozim.

Shu asosda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni takomillashtirish uchun **muntazam ikki tomonlama muloqotni yo'lga qo'yish, ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish, zamonaviy aloqa vositalaridan foydalanish, oilaviy loyihalarni tashkil etish va hamkorlik natijalarini muntazam tahlil qilib borish** muhim hisoblanadi. Mazkur yondashuvlar maktabgacha ta'lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, bolalarning o'z qobiliyatlarini erkin namoyon etishi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi muhim pedagogik omillardan biridir. Bola tarbiyasida oila va maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsad va talablarining uyg'unligi uning jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ota-onalarni ta'lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish, ular bilan muntazam va mazmunli muloqot olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik faqatgina yig'ilishlar yoki tarbiyachi bilan suhbatlar orqali emas, balki individual maslahatlar, ochiq mashg'ulotlar, pedagogik seminarlar, turli tadbirlar, oilaviy loyihalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari orqali ham tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Bunday hamkorlik shakllari ota-onalarning pedagogik bilim va ko'nikmalarini oshirish bilan birga, ularning farzand tarbiyasiga bo'lgan mas'uliyatini ham kuchaytiradi.

Shuningdek, hamkorlik jarayonida har bir bolaning individual xususiyatlari, qiziqishlari va rivojlanish darajasini hisobga olish zarur. Tarbiyachi va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro ishonch, hurmat, ochiq muloqot va hamjihatlik bolaning ta'lim-tarbiyasida yuqori natijalarga erishish uchun mustahkam asos yaratadi. Ota-onalarning fikr va takliflarini inobatga olish, ularga pedagogik jihatdan to'g'ri yo'nalish berish hamkorlik samaradorligini yanada oshiradi.

Umuman olganda, maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi uzviy hamkorlikni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolalarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashning muhim shartidir. Hamkorlikning zamonaviy, interfaol va individual yondashuvga asoslangan shakllardan foydalanish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish hamda bolalar uchun qulay va sog'lom rivojlanish muhitini yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. **"Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonun.** — Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. **"Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4477-son qaror.** — Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. **Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standarti.** — Toshkent, 2020.
4. Grosheva I.V. va boshqalar. **"Ilk qadam" davlat o'quv dasturi.** Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. — Toshkent, 2020.
5. Xolbo'yeva G., Xidoyatova N. **Maktabgacha ta'lim metodikasi.** — Toshkent: Ilm ziyo, 2022.

6. Otamurodova S.S., Boboqulova G., Hojiyeva R. **Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etishning dolzarbligi.** — 2024.
7. Rasulxo'jayeva M.A., Abduraximova Ch.A. **Maktabgacha ta'lim tashkilotida ota-onalar bilan hamkorlikning metodologik asoslari.** — *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 2025.
8. Arapova G.A. **Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish: ta'lim sifatini oshirish yo'llari.** — *Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2025.
9. Qurbonova X.A. **Maktabgacha ta'lim va ota-ona hamkorligi.** — *Scientific Conference*, 2026. — 549–552-betlar.
10. Yusupaliyev B., Abdurashidova D. **Ota-onalar bilan samarali hamkorlik qilishning zamonaviy usullari.** — *Yangi Tadqiqotlar*, 2026.

IMPROVING THE DIDACTIC-METHODICAL SYSTEM FOR DEVELOPING STUDENTS' DIVERGENT THINKING IN THE STEAM EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich

Doctor of philosophy in pedagogical sciences, associate professor

University of Economics and pedagogy, Karshi, Uzbekistan

Email: yuldoshevjahongir0501@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola STEAM ta'lim muhitida o'quvchilarning divergent tafakkurini rivojlantirishning didaktik-metodik tizimini takomillashtirish masalasiga bag'ishlangan. Tadqiqotda divergent tafakkur tushunchasining nazariy asoslari, uning STEAM yondashuvi bilan integratsiyasi hamda o'quv jarayonida qo'llaniladigan samarali metod va texnologiyalar tahlil qilinadi. Divergent tafakkur – bu muammoga bir nechta yechimlarni topish, turli qarashlar va g'oyalarni ilgari surish qobiliyati bo'lib, u ijodkorlikning asosiy komponenti hisoblanadi. STEAM ta'limi o'zining fanlararo integratsiyasi, amaliy yo'naltirilganligi va loyihaviy yondashuvi bilan divergent tafakkurni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratadi. Tezisdagi didaktik-metodik tizimni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari – muammoli ta'lim, loyiha metodi, raqamli texnologiyalar integratsiyasi va individual yondashuv asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: divergent tafakkur, STEAM ta'limi, ijodkorlik, didaktik-metodik tizim, muammoli ta'lim, loyiha metodi, fanlararo integratsiya, ta'lim texnologiyalari.

Abstract. This article is devoted to the improvement of the didactic-methodical system for developing students' divergent thinking in the STEAM educational environment. The research analyzes the theoretical foundations of the concept of divergent thinking, its integration with the STEAM approach, and effective methods and technologies used in the educational process. Divergent thinking is the ability to find multiple solutions to a problem and generate diverse ideas and perspectives, serving as a core component of creativity. STEAM education, with its interdisciplinary integration, practical orientation, and project-based approach, creates a favorable environment for developing divergent thinking. The thesis presents recommendations for improving the didactic-methodical system based on problem-based learning, project method, integration of digital technologies, and individualized approach.

Keywords: divergent thinking, STEAM education, creativity, didactic-methodical system, problem-based learning, project method, interdisciplinary integration, educational technologies.

Аннотация. Данная статья посвящена совершенствованию дидактико-методической системы развития дивергентного мышления учащихся в среде STEAM-образования. В исследовании анализируются теоретические основы понятия дивергентного мышления, его интеграция со STEAM-подходом, а также эффективные методы и технологии, применяемые в образовательном процессе. Дивергентное мышление – это способность находить несколько решений проблемы, выдвигать разнообразные идеи и взгляды, что является ключевым компонентом креативности. STEAM-образование

благодаря междисциплинарной интеграции, практической направленности и проектному подходу создаёт благоприятную среду для развития дивергентного мышления. В тезисе представлены рекомендации по совершенствованию дидактико-методической системы на основе проблемного обучения, проектного метода, интеграции цифровых технологий и индивидуального подхода.

Ключевые слова: дивергентное мышление, STEAM-образование, креативность, дидактико-методическая система, проблемное обучение, проектный метод, междисциплинарная интеграция, образовательные технологии.

INTRODUCTION.

One of the most important tasks facing the modern education system is to develop in students not only knowledge and skills, but also their creative potential, independent and critical thinking abilities. In the rapidly changing world of the 21st century, success requires a person who can find not just one answer, but multiple solutions, and who can think from different perspectives⁵. It is precisely this need that brings the issue of developing divergent thinking to the center of education.

The concept of divergent thinking was first introduced into scientific circulation in the 20th century by the American psychologist J.P. Guilford, who defined creativity as a "divergent thinking process." Torrance, in turn, developed tests for measuring divergent thinking, creating a solid foundation for practical research in this field. Divergent thinking – unlike convergent thinking, which is oriented toward a single correct answer – is the ability to develop multiple solutions, ideas, and approaches to a single problem⁶.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) education, with its interdisciplinary integration, practical orientation, and encouragement of creative approaches, is an ideal environment for developing divergent thinking. It is noted that Leonardo da Vinci developed his creative imagination by drawing objects from different angles in his notebooks –this is very close to the current STEAM approach. Therefore, improving the didactic-methodical system for developing divergent thinking in the STEAM educational environment is a pressing scientific and practical issue of today.

Theoretical Part. The theory of divergent thinking relies on several main approaches. According to Guilford's intellect model, divergent thinking consists of four main components: fluency, flexibility, originality, and elaboration. Fluency is the ability to generate many ideas in a short time; flexibility is the ability to quickly move from one problem to another and think in different categories; originality is the ability to put forward unique, unexpected ideas; elaboration is the ability to develop and refine an idea in detail⁷.

Research conducted by Steiner and others confirms the role of divergent thinking in the educational process. Their research shows that through divergent thinking activities, students' attitudes toward and interest in STEAM subjects increase significantly. This shows that developing divergent thinking is important not only for creativity but also for the effectiveness of mastering subjects.

In the research of Uzbek scholars, the issues of creative thinking and divergent thinking have also been widely covered. In particular, scholars such as N.T. Jo'rayev, Sh. Mirziyoyeva, U. Nishonov, O. Hasanboeva, and R. Mavlonova have studied the pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach. A. Abduqodirov's works on

⁵ The Renaissance period became the practical and experimental stage of the formation of creative thinking // Family-scientific journal

⁶ Development of students' creative and innovative thinking based on the integration of digital technologies in materials science education // CyberLeninka.

⁷ Sirojiddinova M.F. Artificial Intelligence and Pedagogy: Opportunities and Prospects // Proceedings of the international scientific-practical conference "Integrating Artificial Intelligence into Pedagogical Education: Problems and Solutions." Andijan, 2025.

pedagogical technologies, and the research of Sh. Qodirova and U. Nishonov on innovative methodology, serve as important theoretical sources for the didactic foundations of developing divergent thinking⁸.

The scientific heritage of Eastern thinkers is also a valuable source for the theory of divergent thinking. Al-Khwarizmi laid the foundation for the experimental-observational and experimental method of cognition, and he substantiated general didactic principles such as independence, creative activity, description of observed facts, and systematic exposition. Al-Kindi, in turn, put forward a three-stage concept of cognition. These views demonstrate the historical roots of developing divergent thinking in today's STEAM education.

In the era of digital technologies, new opportunities for developing divergent thinking have emerged. Processes such as 3D modeling, robotics, digital art, online research, and mobile application development have made it possible to transform creativity not only into an idea but also into a practical product. The use of digital educational resources and electronic platforms plays an important role not only in developing students' independent learning skills but also in developing their creative and innovative thinking.

Methodology. Systematic, competency-based, and person-oriented approaches were used as the methodological basis of this research. The systematic approach envisages considering the educational process as a single system, ensuring the integral integration of subject content, pedagogical technology, and digital tools within it. The competency-based approach sets as its main goal the formation of students' competencies in creative thinking, analytical thinking, and solving problem situations⁹.

The person-oriented approach, in turn, requires organizing the educational process in accordance with each student's individual capabilities, interests, and intellectual potential.

The research was conducted in the following stages:

Diagnostic stage. Questionnaires, test assignments, and psychological methodologies (the Torrens test, Guilford's creative thinking methods) were used to determine students' initial level of divergent thinking, digital competencies, and knowledge of STEAM subjects.

Experimental stage. 3D modeling, virtual laboratories, AR/VR technologies, interactive simulations, as well as digital quests and project-based teaching methods were integrated into STEAM lessons. Special assignments aimed at developing divergent thinking – such as "find five different solutions to one problem," "find the connection between two subjects," and "solve the problem from the reverse side" – were systematically applied.

Control and analysis stage. The results of the experimental group (students taught on the basis of STEAM and the divergent thinking methodology) and the control group (students taught traditionally) were comparatively analyzed.

The following were identified as the main directions for improving the didactic-methodical system¹⁰:

Problem-based learning method – encouraging students to think independently, directing them to pose a problem and seek its solution.

Project method – ensuring interdisciplinary integration and developing divergent thinking by solving real-life problems.

Integration of digital technologies – making the educational process lively and interesting through electronic textbooks, interactive whiteboards, and virtual laboratories.

⁸ Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal, 2025, No. 10.

⁹ The role of virtual teachers working on the basis of artificial intelligence in the modern education system // Collection of doctoral students of Tashkent State University of Economics.

¹⁰ Abdullayev E.Z. Analysis of students' development tendencies using artificial intelligence // Proceedings of the international scientific-practical conference "Modern Education: Problems and Solutions." Zenodo, 2024.

Individual and differentiated approach – providing education taking into account each student's level of knowledge and interests.

STEAM approach – strengthening interdisciplinary connections and forming practical knowledge.

Results. The research results showed that improving the didactic-methodical system aimed at developing divergent thinking in the STEAM educational environment had a significant positive effect on students' creative abilities. The divergent thinking indicators of students in the experimental group were significantly higher compared to the control group¹¹.

It was recorded that in the experimental group, the average score for the **fluency indicator** increased by 42 percent, for **flexibility** by 38 percent, for **originality** by 45 percent, and for **elaboration** by 40 percent. These results show that positive dynamics were observed in all components of divergent thinking.

In groups where the **problem-based learning method** was applied, students' ability to find independent solutions increased by 2.1 times. In students who worked on the basis of the **project method**, the level of understanding of interdisciplinary connections improved by 67 percent. In students who worked with **digital technologies** (3D modeling, virtual laboratories), the effectiveness of completing creative projects increased by 1.8 times.

Students' attitudes toward and interest in STEAM subjects also changed significantly. 89 percent of students in the experimental group (54 percent in the control group) rated STEAM subjects as "interesting" or "very interesting." 76 percent of students (41 percent in the control group) expressed confidence that they could apply their creative ideas in practical projects.

Positive results were also observed in terms of **teacher qualifications**. During the experiment, teachers' knowledge of the methodology for developing divergent thinking increased from 34 percent to 79 percent, and their skills in using digital technologies in STEAM education increased from 28 percent to 72 percent.

CONCLUSIONS

1. Divergent thinking is an integral part of STEAM education. The STEAM approach, with its interdisciplinary integration, practical orientation, and encouragement of creative approaches, creates a favorable environment for developing divergent thinking. The harmony of these two approaches makes it possible to fully realize students' creative potential.

2. As the main directions for improving the didactic-methodical system, it is expedient to identify problem-based learning, the project method, the integration of digital technologies, and an individual approach. The harmonious application of these methods serves to develop all components of divergent thinking (fluency, flexibility, originality, elaboration).

3. The research of Uzbek scholars has made an important contribution to enriching the didactic foundations of divergent thinking and creative thinking. The works of scholars such as N.T. Jo'rayev, Sh. Mirziyoyeva, U. Nishonov, O. Hasanboeva, and R. Mavlonova have created a solid theoretical foundation in this field.

4. Digital technologies open up new opportunities for developing divergent thinking. 3D modeling, virtual laboratories, interactive simulations, and digital quests enable students to transform their ideas into practical products.

5. International and local research shows that divergent thinking activities significantly increase students' attitudes toward and interest in STEAM subjects. This confirms that developing divergent thinking is important not only for creativity but also for the effectiveness of mastering subjects.

6. For future research, it is recommended to develop national criteria for assessing divergent thinking, to improve the methodology for developing divergent thinking through the use of artificial intelligence tools in STEAM education, and to create methodological modules adapted to different age groups.

¹¹ Pedagogical technologies and pedagogical skills. Namangan State University, 2024.

REFERENCES

1. The Renaissance period became the practical and experimental stage of the formation of creative thinking // Family-scientific journal.
2. Abdullayev E.Z. Analysis of students' development tendencies using artificial intelligence // Proceedings of the international scientific-practical conference "Modern Education: Problems and Solutions." Zenodo, 2024.
3. Pedagogy journal. Tashkent State Pedagogical University, 2015, issue 1.
4. Development of students' creative and innovative thinking based on the integration of digital technologies in materials science education // CyberLeninka.
5. Nurmetov X.S. Improving the Methodology for Developing Competencies in the Use of Modern Information Technologies in the Professional Development of Biology Teachers. Chirchiq State Pedagogical University.
6. The role of virtual teachers working on the basis of artificial intelligence in the modern education system // Collection of doctoral students of Tashkent State University of Economics.
7. Pedagogical technologies and pedagogical skills. Namangan State University, 2024.
8. Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal, 2025, No. 10.
9. Innovative approaches in the formation of pedagogical abilities // IQRO journal, 2025, volume 14, issue 02.
10. Sirojiddinova M.F. Artificial Intelligence and Pedagogy: Opportunities and Prospects // Proceedings of the international scientific-practical conference "Integrating Artificial Intelligence into Pedagogical Education: Problems and Solutions." Andijan, 2025.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA TALABALARNING O'QUV MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Boqiyev G'ulomjon Ochilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Pedagogika” kafedrasi professori v.b.

boqiyevgulomjon@gmail.com

+99897 222 55 27

Bozorova Zulfizar Abdusodiq qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Pedagogika kafedrasi, magistri

Qarshi, O'zbekiston

e-mail: bozorovazulfozar1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida joriy etilgan kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning o'quv motivatsiyasini rivojlantirishning o'ziga xos pedagogik omillari tahlil qilingan. O'tish davrida talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirish, ichki va tashqi motivatsiyani muvozanatlash hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim sifatini oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot maqsadi kredit-modul tizimining talaba psixologiyasi va o'zlashtirish ko'rsatkichlariga ta'sirini o'rganish hamda motivatsiyani oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Natijalar shuni ko'rsatadiki, professor-o'qituvchilarning tyutorlik faoliyati, baholashning shaffofligi va milliy pedagogik qadriyatlarga asoslangan yondashuv talabalarning fanga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Maqola yakunida o'quv motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiluvchi didaktik shart-sharoitlar bo'yicha xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, o'quv motivatsiyasi, pedagogik omillar, kompetensiyaviy yondashuv, mustaqil ta'lim, tyutorlik, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье анализируются специфические педагогические факторы развития учебной мотивации студентов в условиях кредитно-модульной системы,

внедренной в высших учебных заведениях. Освещены вопросы формирования навыков самостоятельного обучения у студентов, балансирования внутренней и внешней мотивации, а также повышения качества образования на основе компетентностного подхода. Цель исследования – изучение влияния кредитно-модульной системы на психологию и успеваемость студентов, а также разработка практических рекомендаций по повышению мотивации. Результаты показывают, что тьюторская деятельность преподавателей, прозрачность оценивания и подход, основанный на национальных педагогических ценностях, значительно повышают интерес студентов к предмету. В конце статьи сделаны выводы о дидактических условиях, служащих усилению учебной мотивации.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, учебная мотивация, педагогические факторы, компетентностный подход, самостоятельное обучение, тьюторство, качество образования.

Abstract. This article analyzes the specific pedagogical factors of developing students' learning motivation in the context of the credit-module system introduced in higher educational institutions. The issues of forming independent learning skills in students, balancing internal and external motivation, and improving the quality of education based on a competence-based approach are highlighted. The purpose of the study is to examine the impact of the credit-module system on student psychology and academic performance, and to develop practical recommendations for increasing motivation. The results show that the tutoring activities of professors, transparency of assessment, and an approach based on national pedagogical values significantly increase students' interest in the subject. In conclusion, the didactic conditions that serve to strengthen educational motivation are summarized.

Keywords: credit-module system, learning motivation, pedagogical factors, competence-based approach, independent study, tutoring, quality of education.

KIRISH

Jahon ta'lim hududiga integratsiyalashuv jarayonlari respublikamiz oliy ta'lim tizimida jiddiy islohotlarni, xususan, kredit-modul tizimini joriy etishni taqozo etdi. Bu tizim an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, talabadan faqatgina passiv tinglovchi bo'lishni emas, balki faol bilim izlovchi, o'z ustida mustaqil ishlovchi shaxs bo'lishni talab qiladi. An'anaviy ta'limdan kredit-modul tizimiga o'tishda eng dolzarb muammolardan biri – bu talabalarning o'quv motivatsiyasini saqlab qolish va uni yangi sharoitga mos ravishda rivojlantirishdir. O'quv motivatsiyasi o'zlashtirish sifatini belgilab beruvchi yetakchi omil bo'lib, usiz qanchalik mukammal o'quv dasturlari tuzilmasin, kutilgan natijaga erishib bo'lmaydi.

Bugungi kunda pedagogikada keng qo'llanilayotgan kompetensiyaviy yondashuv talabalarni nafaqat bilim bilan qurollantirish, balki bu bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvning asl ildizlari va ma'naviy asoslarini Sharq mutafakkirlari hamda Jadid bobolarimizning pedagogik merosida ham ko'rishimiz mumkin. Xususan, ulug' mutafakkir Alisher Navoiy komil insonni tarbiyalashda ilmga bo'lgan samimiy muhabbat va ichki xohish-istakning ahamiyatini alohida ta'kidlagan bo'lsa, Abu Nasr Forobiy ta'lim va tarbiyaning uzviyligini, inson o'z ustida ishlashi orqaligina baxtga erishishini uqtirgan. Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy esa tarbiyani "yo hayot, yo mamot" masalasi sifatida baholab, yoshlarda ilmga daxldorlik hissini uyg'otish millat kelajagi uchun qanchalik muhimligini ko'rsatib bergan. Ularning didaktik qarashlari bugungi kredit-modul tizimida talabada ichki motivatsiyani uyg'otishning konseptual asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, talabaning oliy ta'limdagi motivatsiyasi birdaniga paydo bo'lib qolmaydi, uning poydevori oiladagi milliy tarbiya muhitida shakllanadi. Oilada mehnatga, ilm olishga va milliy qadriyatlarga nisbatan to'g'ri munosabat shakllantirilgan talaba kredit-modul tizimidagi mustaqil ta'lim jarayoniga osonroq moslashadi. Shunga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ularning o'quv motivatsiyasini shakllantiruvchi pedagogik shart-sharoitlarni ilmiy asosda, tarixiy va zamonaviy yondashuvlar uyg'unligida tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot jarayonida Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabalari o'rtasida ilmiy so'rovnoma va amaliy kuzatish usullaridan foydalanildi. Pedagogik tajriba-sinov ishlarida kredit-modul tizimida tahsil olayotgan talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan munosabati, ularni harakatga keltiruvchi ichki (bilim olishga qiziqish, o'z-o'zini rivojlantirish) va tashqi (baholar, stipendiya, ijtimoiy mavqe) motivlar tahlil qilindi. Tadqiqotni tizimli tashkil etish maqsadida talabalar motivatsiyasini o'rganish mezonlari ishlab chiqildi (1-jadval).

1-jadval. Tadqiqotda talabalar motivatsiyasini o'rganish mezonlari va usullari

Motivatsiya turi	Baholash ko'rsatkichlari	Tadqiqot usullari
Ichki motivatsiya	Fanga qiziqish, mustaqil izlanish, o'z-o'zini rivojlantirishga intilish	Amaliy kuzatish, suhbat
Tashqi motivatsiya	Yuqori ball olish, stipendiya, o'qituvchi va ota-ona maqtovi	So'rovnoma, anketa
Kasbiy (kompetent) motivatsiya	Kelajakda yetuk mutaxassis bo'lish, amaliy ko'nikmalarni egallash	Keys-stadi, amaliy topshiriqlar

Shuningdek, mavzuga oid mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, pedagogik va psixologik adabiyotlar qiyosiy tahlil qilindi. Talabalarning kompetensiyalarini baholashda amaliy topshiriqlarning va sillabusdagi talablarning aniqlik darajasi o'rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kredit-modul tizimida talabalar motivatsiyasi asosan professor-o'qituvchining yordamchi (fasilitator) sifatidagi faoliyatiga bog'liq. Mustaqil ta'lim soatlarining ko'pligi talabada o'z vaqtini to'g'ri taqsimlash (taym-menejment) ko'nikmasini talab qiladi. Agar talabada ushbu ko'nikma yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, o'quv motivatsiyasi pasayib ketishi kuzatiladi.

Kredit-modul tizimida motivatsiyani oshiruvchi asosiy pedagogik omillar quyidagilardan iborat:

1. Baholashning shaffofligi va tizimliliigi. Sillabusda keltirilgan har bir topshiriqning aniq ball bilan baholanishi talabada maqsad sari intilishni paydo qiladi.

2. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan topshiriqlar. Nazariy bilimlarni shunchaki yodlash emas, balki ularni amaliyotda, hayotiy vaziyatlarda qo'llashga qaratilgan keys-stadilar va loyiha ishlari talaba qiziqishini orttiradi.

3. Tyutorlik xizmatining samaradorligi. Talabaga individual yondashish, uning psixologik holatini hisobga olgan holda yo'llanma berish an'anaviy "ustoz-shogird" an'analarning zamonaviy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, ta'lim jarayonida interfaol metodlar hamda raqamli texnologiyalardan keng foydalanilganda, talabalarning darslarga qatnashish va mustaqil ishlarni bajarish ko'rsatkichi 30-35% ga oshganligi aniqlandi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kredit-modul tizimida talabalarning o'quv motivatsiyasini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarida qulay axborot-ta'lim muhitini yaratish, professor-o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash salohiyatini oshirish zarur. Eng muhimi, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvni uyg'unlashtirish orqali talabaning ichki motivatsiyasini (kognitiv qiziqishlarini) uyg'otish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, o'z navbatida, mehnat bozorida raqobatbardosh, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashning asosiy garovi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. — Toshkent, 2019.

2. Muslimov, N.A. Oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. — 128 b.

3. Razzoqov, B.X. Kredit-modul tizimida talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari // Uzluksiz ta'lim jurnali. — 2022. — Jild. 2, № 4. — B. 45–51.

4. Xoliqov, A.A. Pedagogik mahorat. — Toshkent: Iqtisodiyot-moliya, 2011. — 425 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Turayeva Dilrabo Erkinovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

Jo'rayeva Kamila

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning o'rni va ahamiyati tahlil etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - pedagogik ta'lim jarayonida innovatsion metod va texnologiyalar yordamida talabalarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar : innovatsion yondashuv, ma'naviy-axloqiy tarbiya, boshlang'ich ta'lim, pedagogik kompetensiya, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, kasbiy tayyorgarlik, qadriyatlar, ta'lim sifati

Аннотация: В данной статье анализируется роль инновационных подходов в подготовке будущих учителей к формированию духовно-нравственных качеств у учащихся начальных классов. Основная цель исследования заключается в выявлении механизмов развития духовно-нравственных компетенций у студентов педагогических направлений с использованием современных образовательных технологий.

Ключевые слова: инновационный подход, духовно-нравственное воспитание, начальное образование, педагогическая компетентность, цифровые технологии, интерактивные методы, профессиональная подготовка, ценности, качество образования

Key words: innovative approach, moral education, primary education, pedagogical competence, digital technologies, interactive methods, professional training, values, quality of education

Annotation: This article examines the role of innovative approaches in preparing future teachers to develop moral and spiritual qualities in primary school students. The main objective of the study is to identify effective mechanisms for developing moral and ethical competencies in pre-service teachers through the use of modern pedagogical technologies.

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ayniqsa uning ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish masalasi ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi yosh avlodning ma'naviy dunyosiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, ijtimoiy mas'uliyat va insoniy fazilatlarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammoga aylanmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxs sifatida shakllanishning eng muhim bosqichida bo'lganligi sababli, aynan shu davrda ularga beriladigan tarbiya kelgusidagi hayotiy qarashlar, ijtimoiy xulq-atvor va qadriyatlar tizimining asosini tashkil etadi. Bu jarayonda o'qituvchining roli beqiyosdir. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki ma'naviy-axloqiy tarbiyachi sifatida tayyorlash pedagogik ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ammo amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirishga yetarli darajada innovatsion yondashuvlar asosida e'tibor qaratilmayapti. An'anaviy o'qitish metodlari ko'pincha nazariy bilimlarni yetkazish bilan cheklanib qolmoqda, bu esa talabalarda real pedagogik vaziyatlarda axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his etish va qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarining yetarli darajada rivojlanmasligiga olib kelmoqda.

ASOSIY QISM.

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi ushbu muammoni hal etishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar, muammoli o'qitish, case-study texnologiyasi kabi zamonaviy pedagogik vositalar o'quv jarayonini faollashtirish, talabalarni mustaqil fikrlashga undash hamda ularning ma'naviy-axloqiy qarashlarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy muammosi quyidagicha ifodalanadi: bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning samarali mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqotning asosiy gipotezasi shundan iboratki, agar pedagogik ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar tizimli va maqsadga yo'naltirilgan holda qo'llanilsa, bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlanadi va ular boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu sifatlarni samarali shakllantirishga tayyor bo'lib yetishadi.

MATERIALLAR VA USULLAR.

Mazkur tadqiqot muammosini o'rganishda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish masalasi innovatsion yondashuvlar bilan uyg'un holda tadqiq etilmoqda.

Xususan, S. G'aybullayeva va J. Karshiyev o'z tadqiqotlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan tarbiyaviy tadbirlarning ahamiyatini asoslab beradilar [1]. Mualliflar ta'kidlashicha, zamonaviy ta'lim tizimida milliy qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy barkamollikni rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuv talabalarni faollashtirish va ularning ichki motivatsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Nagymzhanova va hammualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotda esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ma'naviy madaniyatini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni chuqur tahlil qilingan [2]. Tadqiqotchilar raqamli vositalar orqali insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirish, talabalarning ijtimoiy va madaniy kompetensiyalarini oshirish mumkinligini asoslab beradilar. Ularning fikricha, raqamli texnologiyalar nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi muhim vositadir.

Tonkix va Danilova bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasini davlat ta'lim standartlari kontekstida o'rganadilar [3]. Mualliflar o'qituvchining kasbiy faoliyatida axloqiy qadriyatlar muhim o'rin egallashini ta'kidlab, ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish tizimli pedagogik yondashuvni talab qilishini ko'rsatadilar. Ismoilov o'z tadqiqotida bo'lajak o'qituvchilarni professional nutq madaniyati asosida tayyorlashning innovatsion jihatlarini yoritadi [4].

Muallif pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchining umumiy ma'naviy qiyofasini shakllantirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydi. Bu esa ma'naviy-axloqiy sifatlarning kommunikativ kompetensiyalar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Sadriddinova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining milliy tarbiya asosida kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ko'rib chiqilgan [5]. Muallif milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon o'quvchilarda axloqiy sifatlarni va ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynashini asoslaydi. Hojiyeva va Doliyeva esa bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda case-study texnologiyasining samaradorligini tahlil qiladilar [6].

Ushbu metod orqali talabalar real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli holatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va axloqiy yondashuvlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Rajabova (XXI asr ko'nikmalari doirasida) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish modelini taklif etadi [7]. Muallif zamonaviy o'qituvchi innovator va tadqiqotchi sifatida shakllanishi zarurligini ta'kidlab, bu jarayon ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirish masalasi turli jihatlarida o'rganilgan bo'lsa-da, innovatsion yondashuvlar asosida kompleks va tizimli model yaratish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va milliy tarbiya elementlarini integratsiyalashgan holda qo'llash masalasi chuqur ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Mazkur tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishga tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqot aralash (mixed-methods) yondashuv asosida tashkil etildi. Ya'ni, sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlar birgalikda qo'llanildi. Bu yondashuv muammoni har tomonlama tahlil qilish va ishonchli natijalarga erishish imkonini berdi. Nazariy bosqichda ilmiy adabiyotlar tahlili, tizimli yondashuv va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu bosqichda mavjud ilmiy qarashlar o'rganilib, tadqiqotning konseptual asoslari shakllantirildi. Empirik bosqichda esa kuzatuv, so'rovnomalar va pedagogik tajriba metodlari qo'llanildi.

Tadqiqotning obyekti sifatida pedagogika yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tanlab olindi. Tadqiqot predmeti esa ularning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish mexanizmlaridan iborat.

Tadqiqotda jami 60 nafar talaba ishtirok etdi. Ular ikki guruhga ajratildi:

- ✓ Nazorat guruhi (30 nafar) - an'anaviy o'qitish metodlari asosida ta'lim olgan
- ✓ Tajriba guruhi (30 nafar) - innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim jarayonida ishtirok etgan

Bunday taqsimlash tadqiqot natijalarini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda quyidagi ma'lumot yig'ish usullaridan foydalanildi:

✓ So'rovnomalar - talabalar orasida ma'naviy-axloqiy qarashlar, qadriyatlar va kasbiy motivatsiyani aniqlash maqsadida o'tkazildi. Savollar Likert shkalasi asosida tuzildi.

✓ Kuzatuv - talabalar faoliyati dars jarayonida muntazam ravishda kuzatilib, ularning xulq-atvori, muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligi baholandi.

✓ Pedagogik tajriba - innovatsion metodlarni (case-study, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar) qo'llash orqali tajriba guruhi bilan maxsus mashg'ulotlar tashkil etildi.

✓ Suhbat (intervyu) - ayrim talabalar bilan chuqurlashtirilgan suhbatlar o'tkazilib, ularning fikr-mulohazalari o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi innovatsion pedagogik texnologiyalar qo'llanildi:

✓ Case-study texnologiyasi - real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish orqali talabalar axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi.

✓ Interfaol metodlar (munozara, "aqliy hujum", rolli o'yinlar) - talabalar faolligini oshirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qildi.

✓ Raqamli texnologiyalar (multimedia taqdimotlar, onlayn platformalar) - ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy shaklda yetkazish imkonini berdi.

✓ Milliy tarbiya elementlari - qadriyatlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar orqali talabalar ma'naviy ongini rivojlantirishga erishildi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy ko'rsatkichlar (o'zgaruvchilar) tahlil qilindi:

Mustaqil o'zgaruvchi - innovatsion pedagogik yondashuvlar

Bog'liq o'zgaruvchilar:

- ✓ ma'naviy qadriyatlar darajasi
- ✓ axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmasi
- ✓ ijtimoiy mas'uliyat
- ✓ pedagogik kommunikativ madaniyat

Har bir ko'rsatkich maxsus mezonlar asosida baholandi (past, o'rta, yuqori darajalar bo'yicha).

Olingan ma'lumotlar quyidagi usullar yordamida tahlil qilindi:

- ✓ Foizli tahlil - guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash
- ✓ Qiyosiy tahlil - nazorat va tajriba guruhlarini natijalarini solishtirish
- ✓ Grafik va jadval usullari - natijalarni vizual ko'rinishda ifodalash
- ✓ Sifat tahlili - intervyu va kuzatuv natijalarini interpretatsiya qilish

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida bir nechta metodlar uyg'un holda qo'llanildi. Turli manbalardan olingan ma'lumotlarning o'zaro solishtirilishi (triangulyatsiya) orqali natijalarning haqqoniyligi oshirildi. Shuningdek, tajriba va nazorat guruhlarini qiyoslash orqali innovatsion yondashuvlarning real samaradorligi aniqlab berildi. Mazkur tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning yuqori samaradorligini ko'rsatdi. Olingan natijalar nafaqat empirik jihatdan, balki nazariy jihatdan ham muhim ilmiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Avvalo, tadqiqot boshida ilgari surilgan gipoteza - ya'ni, pedagogik ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar tizimli ravishda qo'llanilsa, bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlanadi - amaliy natijalar bilan to'liq tasdiqlandi. Tajriba guruhida barcha asosiy ko'rsatkichlar bo'yicha (ma'naviy qadriyatlar, axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyat) keskin o'sish kuzatilgani ushbu fikrni asoslaydi.

Natijalarni mavjud ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirganda ham ularning mosligi kuzatiladi. Jumladan, G'aybullayeva va Karshiyev tomonidan ta'kidlanganidek, innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan tarbiyaviy faoliyat talabalar shaxsida ma'naviy va axloqiy fazilatlarini samarali shakllantiradi. Bizning tadqiqotimizda ham aynan innovatsion metodlar qo'llangan guruhda yuqori natijalar qayd etildi. Shuningdek, Nagymzhanova va hammualliflar tomonidan ilgari surilgan raqamli texnologiyalarning ma'naviy madaniyatni rivojlantirishdagi ahamiyati ham tasdiqlandi. Tadqiqot davomida raqamli vositalardan foydalanish talabalar faolligini oshirishi, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi va ma'naviy qadriyatlarni zamonaviy shaklda anglashiga yordam berishi aniqlandi. Bu esa raqamli pedagogikaning ma'naviy tarbiyadagi rolini yanada mustahkamlaydi [8].

Tonkix va Danilova o'z ishlarida kasbiy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish tizimli yondashuvni talab qilishini ta'kidlaydilar. Ushbu tadqiqot natijalari ham shuni ko'rsatdiki, faqat bitta metod emas, balki bir nechta innovatsion yondashuvlarning uyg'un qo'llanilishi (case-study, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar) eng yuqori samarani beradi. Bu esa kompleks yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Ismoilov tomonidan qayd etilgan pedagogik nutq madaniyati va ma'naviy qiyofa o'rtasidagi bog'liqlik ham tadqiqot natijalarida aks etdi. Tajriba guruhidagi talabalar nafaqat axloqiy qaror qabul qilishda, balki muloqot jarayonida ham ancha faol va ongli yondashuvni namoyon etdilar. Sadriddinova ta'kidlagan milliy qadriyatlar asosida tarbiya berishning ahamiyati ham o'z tasdig'ini topdi. Innovatsion metodlar milliy tarbiya elementlari bilan uyg'unlashtirilganda, talabalar ongida ma'naviy tushunchalar yanada chuqurroq shakllandi. Bu esa zamonaviy va milliy yondashuvlarning integratsiyasi muhimligini ko'rsatadi. Hojiyeva va Doliyeva tomonidan ilgari surilgan case-study texnologiyasining samaradorligi ham amaliy jihatdan tasdiqlandi.

Ayniqsa, axloqiy muammolarni hal qilishda talabalar real vaziyatlarga asoslangan qarorlar qabul qilishni o'rgandilar. Bu esa nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmaga aylanishini ta'minlaydi. Rajabova tomonidan taklif etilgan tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish modeli ham mazkur tadqiqot bilan uzviy bog'liqdir. Chunki innovatsion yondashuvlar talabalarni faqat bilim oluvchi

emas, balki mustaqil fikrlovchi va tahlil qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ma'naviy-axloqiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim talabalar dastlab innovatsion metodlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch keldi. Bu holat ularning an'anaviy o'qitish tizimiga o'rganib qolganligi bilan izohlanadi. Biroq vaqt o'tishi bilan bu muammo bartaraf etildi va talabalar yangi metodlarga moslashdi. Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini takomillashtirish, o'qituvchilarni tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish hamda ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishda qo'llanilishi mumkin.

XULOSA.

Mazkur tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga tayyorlashda innovatsion yondashuvlarning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot jarayonida ilgari surilgan gipoteza to'liq tasdiqlandi va quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirish pedagogik ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur kompetensiyalar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy faoliyat orqali rivojlanishi lozim.

Ikkinchidan, innovatsion pedagogik yondashuvlar (raqamli texnologiyalar, case-study, interfaol metodlar) ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda an'anaviy metodlarga nisbatan ancha samarali ekanligi empirik natijalar asosida isbotlandi. Ayniqsa, tajriba guruhida yuqori darajadagi ko'rsatkichlarning sezilarli oshishi bu fikrni tasdiqlaydi.

Uchinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalashgan holda qo'llash eng yuqori natijani beradi. Bu yondashuv talabalarda nafaqat bilim, balki qadriyatlar tizimini ham shakllantiradi.

To'rtinchidan, case-study va muammoli vaziyatlarga asoslangan metodlar talabalarda axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu esa ularning kelajakdagi pedagogik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni talabalar faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va ma'naviy tushunchalarni zamonaviy shaklda anglash imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan pedagogik ta'lim jarayoni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, mas'uliyatli va zamonaviy fikrlovchi mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'aybullayeva, S., & Karshiyev, J. (2025). Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini rivojlantirishda ma'naviy-axloqiy tadbirlarning o'rni. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali, 3(7). <https://doi.org/10.5281/zenodo.16318228>
2. Nagymzhanova, K. M., Evdokimova, O. N., Asetova, Z., Jumazhanova, G., & Irzhassova, Z. S. (2025). The use of digital technologies in the formation of the spiritual culture of primary school teachers. *International Journal of Children's Spirituality*, 30(3–4), 121–140.
3. Тонких, А. П., & Данилова, Т. В. (2019). Развитие профессионально-нравственной компетентности будущего учителя начальных классов в условиях введения ФГОС. *Педагогический журнал*, 9(1-1), 28–38.
4. Ismoilov, T. (n.d.). Bo'lajak o'qituvchilarni professional nutq madaniyati bo'yicha tayyorlash innovatsiyalari. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
5. Sadriddinova, Z. (n.d.). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining milliy tarbiya asosida yondashuvlarni kompetensiyaviy rivojlantirishdagi ahamiyati. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.

6. Hojiyeva, Z., & Doliyeva, M. (n.d.). Bo'lajak o'qituvchilarni case study texnologiyasi asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
7. Rajabova, N. (n.d.). XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tadqiqotchilik faoliyatini takomillashtirish modeli. Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali.
8. Mavlonov, A., and S. Mirzohidov. "Use of innovative technologies in history teaching methodology." Science and innovation 3.B8 (2024): 26-28.

LOYIHA ASOSIDA O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING KASBIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Suropov Baxodir Maydonovich,

Axborot texnologiyalari kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Tel. raqam:912252050

Bo'ronova Dildora Eraliyevna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: boronovadildora85@gmail

Tel. raqam:908940097

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida loyiha asosida o'qitish texnologiyasini qo'llash orqali bo'lajak mutaxassislarning kasbiy qobiliyatlari va amaliy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan kadrlar tayyorlashda loyihaviy ta'limning o'rni, uning talabalardagi tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, jamoada ishlash hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, loyihaviy faoliyatni o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish modeli va uning talabalarining kasbiy motivatsiyasiga ta'siri ko'rsatib berilgan. Maqola yakunida o'quv amaliyotida loyiha metodidan foydalanishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: loyiha asosida o'qitish, kasbiy qobiliyatlar, amaliy kompetensiyalar, oliy ta'lim, tanqidiy fikrlash, jamoaviy faoliyat, o'qitish metodikasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы формирования профессиональных способностей и практических компетенций будущих специалистов посредством применения технологии проектного обучения (Project-Based Learning — PBL) в высших учебных заведениях. В исследовании анализируется роль проектного обучения в подготовке кадров, отвечающих требованиям современного рынка труда, а также его эффективность в развитии у студентов критического мышления, навыков решения проблем, командной работы и принятия самостоятельных решений. Кроме того, представлена модель поэтапного внедрения проектной деятельности в учебный процесс и её влияние на профессиональную мотивацию студентов. В заключении сформулированы научно-практические рекомендации по совершенствованию использования проектного метода в образовательной практике.

Ключевые слова: проектное обучение, профессиональные способности, практические компетенции, высшее образование, критическое мышление, командная работа, методика обучения.

Annotation: This article explores the application of Project-Based Learning (PBL) technology in higher education institutions to develop the professional abilities and practical competencies of future specialists. The study analyzes the role of project-based instruction in training qualified specialists who meet the demands of the modern labor market, highlighting its effectiveness in fostering students' critical thinking, problem-solving skills, teamwork, and autonomous decision-making. Furthermore, a model for the phased integration of project activities into the educational process and its impact on students' professional motivation are presented. The article concludes with practical recommendations aimed at enhancing the use of the project method in academic practice.

Keywords: *project-based learning, professional abilities, practical competencies, higher education, critical thinking, teamwork, teaching methodology.*

KIRISH

Zamonaviy globallashtirish va mehnat bozorining jadal transformatsiyalashuvi sharoitida oliy ta'lim muassasalari oldida durust nazariy bilimga ega bo'lish bilan birga, uni amaliyotda tez va samarali qo'llay oladigan moslashuvchan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi. An'anaviy passiv-o'qitish modellarida talaba asosan axborotni qabul qiluvchi obyekt bo'lib qolayotgani sababli, ularda mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy muammolarni amaliy hal etish ko'nikmalari yetarlicha shakllanmaydi. Shu bois, oliy ta'lim mazmunini talabaga yo'naltirilgan, hamda tajribaga asoslangan innovatsion metodologiyalar bilan boyitish davr talabiga aylanmoqda. Ushbu muammoni hal etishning eng samarali vositalaridan biri — Loyiha asosida o'qitish texnologiyasidir. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, PBL modeli o'quv jarayonini real mehnat muhitiga yaqinlashtirib, talabalarning kasbiy qobiliyatlari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Maqolaning asosiy maqsadi — oliy ta'lim muassasalarida loyiha asosida o'qitish texnologiyasini joriy etish orqali talabalarning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik modelini va samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Oliy ta'limda loyiha asosida o'qitish (PBL) konsepsiyasining nazariy-metodologik asoslarini hamda uning an'anaviy ta'limdan afzalliklarini tahlil qilish;
2. Talabalarning kasbiy qobiliyatlari tarkibini (kognitiv, motivatsion, faoliyatli-xulqiy va refleksiv mezonlar) aniqlashtirish;
3. O'quv jarayonida real amaliy topshiriqlarga asoslangan loyihaviy faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish modelini taklif etish;
4. Loyihaviy o'qitishning talabalardagi kasbiy motivatsiya va jamoaviy samaradorlikka ta'sirini pedagogik tajriba-sinov vositasida asoslash.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy tayyorgarlik jarayoni olindi. Tadqiqot predmeti esa loyiha asosida o'qitish texnologiyasini qo'llash vositasida talabalarning kasbiy qobiliyatlari hamda amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi va shakllaridan iborat.

Tadqiqot usullari. Maqolada belgilangan vazifalarni hal etish uchun ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, qiyosiy-pedagogik tahlil, modellashtirish, talabalarning o'quv-loyiha faoliyatini kuzatish hamda tajriba-sinov natijalarini statistik tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati loyiha asosida o'qitish vositasida talabalarning kasbiy qobiliyatlarini shakllantirish mezonlari va pedagogik modelining nazariy jihatdan boyitilganligida aks etadi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan ilmiy-metodik tavsiyalar, loyiha topshiriqlari strukturasi va baholash rubrikalaridan oliy o'quv yurtlari professor-o'qituvchilari tomonidan amaliy mashg'ulotlar hamda o'quv dasturlarini takomillashtirishda bevosita foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi.

Xulosa va Tavsiyalar: Oliy ta'lim tizimida olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi talabalarning kasbiy qobiliyatlari va amaliy kompetensiyalarini shakllantirishning yuqori samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Tadqiqot davomida quyidagi muhim ilmiy-amaliy xulosalarga erishildi:

1. **Kasbiy tayyorgarlikning konseptual o'zgarishi:** PBL texnologiyasi ta'lim oluvchilarni passiv axborot o'zlashtiruvchidan faol tadqiqotchi va loyiha muallifiga aylantiradi. Bu holat kasbiy bilimlarning yuzaki yodlanishiga emas, balki amaliy faoliyat orqali chuqur kognitiv o'zlashtirilishiga olib keladi.

2. **Kompaktsional va kasbiy ko'nikmalarning integratsiyasi:** Loyihaviy faoliyat talabalarda nafaqat sohaviy balki zamonaviy mehnat bozori uchun o'ta zarur bo'lgan egiluvchan ko'nikmalarni

(*soft skills* — tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, muloqot va vaqtni boshqarish) hamda mustaqil qaror qabul qilish va refleksiv baholash qobiliyatlarini sinergik tarzda rivojlantiradi.

3. **Motivatsiya va kasbiy o‘z-o‘zini anglashning oshishi:** Real sanoat, maorif va ishlab chiqarish muammolariga yo‘naltirilgan topshiriqlar talabalarda kasbiy mas’uliyatni oshiradi hamda kelgusi mutaxassislik faoliyatiga bo‘lgan ichki motivatsiyani mustahkamlaydi.

Tavsiyalar: Tadqiqot natijalariga hamda oliy ta’lim amaliyotida loyihali o‘qitish samaradorligini yanada oshirish zaruriyatiga asoslanib, quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. ***O‘quv rejalari va fan dasturlarini transformatsiya qilish:***

- Oliy ta’lim muassasalari mutaxassislik fanlari dasturlariga kamida 20–30% ulushda loyihaga yo‘naltirilgan topshiriqlarni kiritish;

- Fanlararo va amaliy xarakterga ega loyiha mavzularini shakllantirish amaliyotini kengaytirish.

2. ***Ish beruvchilar va amaliyot sohasi bilan integratsiyani kuchaytirish:***

- Loyiha topshiriqlarini shakllantirishda bevosita soha korxonalari va tashkilotlarining real muammolaridan foydalanish;

- Loyihalar taqdimoti va ularni baholash jarayoniga soha mutaxassislari hamda potentsial ish beruvchilarni ekspert sifatida jalb etish.

3. ***Professor-o‘qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirish:***

- O‘qituvchilar uchun loyiha fasilitatsiyasi, talabalar faoliyatini fasilitator/faskilitalik qilgan holda yo‘naltirish hamda obyektiv baholash rubrikalarini tuzish bo‘yicha maxsus seminarlar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

4. ***Kriterial baholash va raqamli vositalarni joriy etish:***

- Talabalarining loyihadagi ishtirokini nafaqat yakuniy mahsulot balki loyihani amalga oshirish jarayoni va individual hissasiga qarab bosqichma-bosqich baholash mezonlarini ishlab chiqish;

- Loyihaviy hamkorlik va guruh faoliyatini monitoring qilishda zamonaviy raqamli ta’lim platformalaridan unumli foydalanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Surobov, B. M. Oliy ta’limda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va ta’lim jarayonini loyihalash metodikasi: monografiya / B. M. Surobov. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2024. – 184 b.

2. Muslimov, N. A. Oliy pedagogik ta’limda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari darslik N. A. Muslimov. – Toshkent : Fan va texnologiyalar, 2023. – 216 b.

3. Xodjaye, B. X. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarining mustaqil ta’limini loyihalashtirish va boshqarish B. X. Xodjaye // Zamonaviy ta’lim. – Toshkent, 2024. – № 4. – B. 12–19.

4. Belmekki, M. Project-Based Learning Implementation in Higher Education: Theoretical and Practical Issues / M. Belmekki // The Journal of Quality in Education. – 2024. – Vol. 14, No. 24. – P. 94–104.

5. Sánchez-García, R. Enhancing Project-Based Learning: A Framework for Optimizing Cognitive and Socio-Emotional Dimensions in Higher Education R. Sánchez-García, M. Lopez // Sustainability. – 2025. – Vol. 17, No. 11. – Art. 4978. – P. 1–15.

6. Thomas, J. W. A Review of Research on Project-Based Learning J. W. Thomas. – San Rafael : Autodesk Foundation, 2021. – 118 p.

METABILIM, METAKO‘NIKMA VA METAQOBILIYAT - METAMETODIK KOMPETENSIYANING TARKIBIY KOMPONENTLARI SIFATIDA

G‘aniyev Orif Abduxalikovich
p.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishning muhim sharti sifatida metametodik kompetensiyaning mazmun-mohiyati va uning tarkibiy komponentlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda metabilim, metako'nikma va metaqobiliyat metametodik kompetensiyaning o'zaro uzviy bog'langan, funksional jihatdan farqlanuvchi hamda yaxlit tizimni tashkil etuvchi komponentlari sifatida asoslanadi. Mazkur komponentlarning integratsiyasi o'qituvchining metodik faoliyatni anglash, loyihalash, monitoring qilish, baholash va takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, uning kasbiy rivojlanishining yuqori darajasini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: metametodik kompetensiya, metabilim, metako'nikma, metaqobiliyat, kasbiy-metodik tayyorgarlik, bo'lajak o'qituvchi, metodik faoliyat, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье теоретически анализируются сущность и содержание метаметодической компетентности как важного условия совершенствования профессионально-методической подготовки будущих учителей, а также её структурные компоненты. В исследовании метазнания, метанавыки и метаспособности обосновываются как взаимосвязанные, функционально дифференцированные компоненты метаметодической компетентности, образующие целостную систему. Интеграция данных компонентов расширяет возможности учителя в осмыслении, проектировании, мониторинге, оценивании и совершенствовании методической деятельности, обеспечивая высокий уровень его профессионального развития.

Ключевые слова: метаметодическая компетентность, метазнания, метанавыки, метаспособности, профессионально-методическая подготовка, будущий учитель, методическая деятельность, профессиональное развитие.

Abstract. This article theoretically analyzes the essence and content of metamethodical competence as an important condition for improving the professional and methodical training of future teachers, as well as its structural components. The study substantiates metaknowledge, metaskills, and metacapabilities as interconnected and functionally differentiated components of metamethodical competence that constitute an integrated system. The integration of these components expands teachers' opportunities to understand, design, monitor, evaluate, and improve methodical activities, thereby ensuring a high level of their professional development.

Keywords: metamethodical competence, metaknowledge, metaskills, metacapabilities, professional and methodical training, future teacher, methodical activity, professional development.

KIRISH

Zamonaviy ta'limning mazmuni va texnologik asoslari jadal o'zgarayotgan sharoitda o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablar ham tubdan yangilanmoqda. An'anaviy pedagogik paradigmada o'qituvchining metodik tayyorgarligi, avvalo, mavjud pedagogik metodlarni bilishi va ularni o'quv jarayonida to'g'ri qo'llay olishi bilan tavsiflangan bo'lsa, bugungi ta'lim muhitida bu mezon yetarli emas. Ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlari, raqamli texnologiyalarning kengayishi, generativ sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga kirib kelishi, fanlararo integratsiyaning kuchayishi, ta'lim mazmunining dinamik o'zgarishi va pedagogik vaziyatlarning murakkablashuvi o'qituvchidan mavjud metodlarni shunchaki takrorlash emas, balki ularni anglash, tanlash, baholash, moslashtirish, qayta loyihalash va yangi sharoitlarda yangicha metodik yechimlar yaratishni talab qilmoqda.

Metametodik kompetensiya tushunchasi "metod" va "meta" tushunchalarining o'zaro munosabatini chuqurroq tahlil qilishni talab qiladi. Metodika muayyan pedagogik maqsadga erishish uchun metod, usul, vosita va tashkiliy shakllarni tanlash hamda qo'llash bilan bog'liq bo'lsa, metametodik yondashuv metodlarning o'zini anglash, ularning imkoniyatlari va chegaralarini baholash, turli metodlarni muayyan sharoitga moslashtirish, integratsiyalash, transformatsiya qilish va yangi metodik konstruksiyalarni yaratish darajasini ifodalaydi. Shuning

uchun metametodik kompetensiyani faqat metodik kompetensiyaning “yuqori darajasi” sifatida talqin qilish yetarli emas. U pedagogning metodik faoliyat ustidan refleksiv, ongli va ijodiy nazoratini ta’minlaydigan integrativ kasbiy sifat sifatida namoyon bo’ladi.

Mazkur tadqiqot doirasida metametodik kompetensiyaga quyidagi mualliflik ta’rifi taklif etiladi: *metametodik kompetensiya – o’qituvchining turli metodik tizimlar, yondashuvlar va usullarni anglash, ularning imkoniyatlari va chegaralarini baholash, muayyan pedagogik vaziyatga mos metodni tanlash, qo’llash, modifikatsiyalash, integratsiyalash va zaruratga ko’ra yangi metodik yechimlarni yaratish hamda ushbu jarayonni refleksiv boshqarish qobiliyatini ta’minlovchi integrativ kasbiy kompetensiyadir.* Ushbu ta’rifga e’tibor qaratsak metametodik kompetensiyaning mezonini metodlar soni bilan emas, balki pedagogning metodlar ustida fikrlash, metodik tanlovni asoslash, metodni transformatsiya qilish va yangi metodik yechim yaratish imkoniyati bilan belgilanadi. Shu ma’noda “ko’p metod bilish” va “metametodik kompetensiyaga ega bo’lish” aynan bir xil hodisa emas. Pedagog o’nlab metodlarni bilishi mumkin, biroq ularning qaysi biri muayyan vaziyatda nima sababdan samarali yoki samarasiz bo’lishini asoslay olmasa, metodni vaziyatga moslashtira olmasa va o’z metodik faoliyatini refleksiv boshqara olmasa, uning metametodik kompetensiyasi yetarli darajada shakllangan deb bo’lmaydi.

Metametodik kompetensiyaning ichki tuzilishini aniqlashda *metabilim* tushunchasi fundamental ahamiyatga ega. Metabilim oddiy bilimdan o’zining refleksiv va yuqori darajadagi mazmuni bilan farqlanadi. Masalan, “aqliy hujum metodi mavjud” degan bilim oddiy metodik bilim hisoblanadi. “Aqliy hujum metodi qanday maqsadga xizmat qiladi, qaysi yosh bosqichida va qanday pedagogik sharoitlarda samarali, qanday cheklovlarga ega, qaysi metodlar bilan uyg’unlashtirilishi mumkin?” degan savollarga javob berish esa metabolimning mazmunini ifodalaydi. Demak, metabolim metodning o’zini emas, balki metod haqidagi bilimni, uning funksional imkoniyatlarini, chegaralarini, qo’llanish shartlarini va tanlash mezonlarini anglashni nazarda tutadi.

Pedagogik metodlar universal va o’zgarmas vositalar emas. Bir metod bir vaziyatda yuqori samaradorlik ko’rsatishi, boshqa vaziyatda esa kutilgan natijani bermasligi mumkin. Masalan, boshlang’ich sinf o’quvchilarida muayyan tushunchani shakllantirish jarayonida didaktik o’yin yuqori samaradorlikka ega bo’lishi mumkin, biroq murakkab tahliliy masalani hal qilishda muammoli ta’lim yoki tadqiqotchilik metodiga ehtiyoj tug’ilishi mumkin. Demak, metodni bilishdan ko’ra, metodning qaysi vaziyatda qanday ishlashini bilish metametodik fikrlashning muhim belgilaridan biridir.

Biroq metabolimning mavjudligi hali metametodik kompetensiyaning shakllanganligini anglatmaydi. Pedagog metodlarning imkoniyatlari va cheklovlarini nazariy jihatdan bilishi mumkin, lekin konkret vaziyatda ularni tanlash, qo’llash, kuzatish va o’zgartirishda qiyinchilikka duch kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli metabolimni amaliy metodik faoliyatga aylantiruvchi keyingi komponent sifatida *metako’nikma* maydonga chiqadi. Metako’nikma shaxsning o’z bilimlari, strategiyalari va faoliyat usullarini kuzatish, boshqarish, baholash va qayta tashkil etish bilan bog’liq yuqori darajadagi operatsional imkoniyatlarini ifodalaydi. Metodik faoliyat nuqtayi nazaridan metako’nikma pedagogik vaziyatni diagnostika qilish, metodik muammoni aniqlash, mavjud metodlar repertuaridan mos variantni tanlash, tanlangan metodni maqsadga moslashtirish, faoliyat jarayonini monitoring qilish, olingan natijalarni baholash va zarurat tug’ilganda metodik strategiyani o’zgartirish kabi harakatlarda namoyon bo’ladi. Shuning uchun metako’nikmani “metod bilan ishlashni boshqarish qobiliyati” sifatida tavsiflash mumkin.

Metako’nikma metabolimni amaliy faoliyatga aylantiruvchi operatsional ko’prik vazifasini bajaradi. Agar metabolim “men metod haqida nimani bilaman?” savoliga javob bersa, metako’nikma “men ushbu bilimni amaliy faoliyatda qanday boshqaraman?” savoliga javob beradi. Masalan, pedagog muammoli ta’lim metodining mohiyatini, afzalliklari va cheklovlarini bilishi mumkin. Ammo o’quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda muammoli vaziyatni yaratish, o’quvchilarning javoblarini kuzatish, zarur paytda qo’shimcha savollar berish, metodni soddalashtirish yoki murakkablashtirish va dars yakunida uning samaradorligini tahlil qilish metako’nikmani talab qiladi.

Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim sharoitida mavjud metodni samarali qo'llashning o'zi ham yetarli emas. Chunki ta'lim jarayonida standart algoritmgga sig'maydigan, oldindan aniq belgilanmagan va doimiy o'zgarib turadigan pedagogik vaziyatlar ko'paymoqda. Bunday sharoitda pedagog mavjud metodni vaziyatga moslashtirishdan ham yuqori darajadagi - metodning o'zini o'zgartirish yoki yangi metodik yechim yaratish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur.

Metaqobiliyat oddiy qobiliyatdan o'zining refleksiv-transformativ tabiati bilan farqlanadi. Oddiy metodik qobiliyat mavjud metodni samarali qo'llashga yo'naltirilgan bo'lsa, metaqobiliyat mavjud metodik imkoniyatlardan foydalanib, yangi pedagogik sharoit uchun yangi metodik yechim yaratish imkonini beradi. Demak, metaqobiliyat metodni qo'llashdan metodni transformatsiya qilishga o'tishni ta'minlaydi. Metaqobiliyat noaniq vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, metodlarni kombinatsiyalash, turli pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash, mavjud metodni boshqa kontekstga transfer qilish, yangi metodik konstruksiyalar ishlab chiqish, metodik faoliyatning kelgusidagi oqibatlarini oldindan ko'ra olish va o'z faoliyatini qayta loyihalash kabi imkoniyatlarda namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, uchta tushunchaning funksional chegaralarini aniq belgilash mumkin: metabilim pedagogga metodni anglash imkonini beradi; metako'nikma metod bilan ongli ishlash va uni boshqarishni ta'minlaydi; metaqobiliyat esa metodni transformatsiya qilish va yangi metodik yechim yaratish imkonini beradi. Mazkur farqlash metametodik kompetensiyaning ichki tuzilishini tushuntirish uchun muhim nazariy asosdir.

Metametodik kompetensiyaning yuqori darajada shakllanganligi pedagogning standart vaziyatlardagi faoliyatidan ko'ra noaniq va yangi vaziyatlardagi xatti-harakatida yaqqol namoyon bo'ladi. Agar pedagog tayyor metodik ko'rsatma bo'lmagan sharoitda mustaqil ravishda pedagogik vaziyatni tahlil qila olsa, metodik muammoni aniqlasa, mavjud metodlar orasidan optimal variantni tanlasa, uni vaziyatga moslashtirsa, qo'llash jarayonini monitoring qilsa, zarur hollarda metodni o'zgartirsa va yakunda yangi metodik yechimni ishlab chiqsa, unda metametodik kompetensiyaning yuqori darajasi haqida fikr yuritish mumkin.

Taklif qilinayotgan nazariy model doirasida metametodik kompetensiyaning rivojlanish darajalarini ham ajratish mumkin. Birinchi, reproduktiv darajada pedagog metodlarni biladi va asosan tayyor algoritmlar asosida foydalanadi. Bu bosqichda metabilim ustunlik qiladi. Ikkinchi, adaptiv darajada pedagog metodni muayyan pedagogik vaziyatga moslashtira oladi, faoliyat jarayonini kuzatadi va zarurat tug'ilganda o'zgartiradi. Bu darajada metako'nikma ustunlik qiladi. Uchinchi, transformativ darajada pedagog mavjud metodlarni integratsiyalaydi, ularni yangi sharoitga moslashtiradi va original metodik yechimlar ishlab chiqadi. Bu bosqichda metaqobiliyat yetakchi komponentga aylanadi. To'rtinchi, generativ-refleksiv darajada esa pedagog metodik faoliyatni yaxlit tizim sifatida mustaqil loyihalaydi, noaniq vaziyatlarda metodik qarorlar yaratadi, o'z faoliyatini refleksiv baholaydi va yangi metodik tajriba asosida o'zining metodik tizimini takomillashtirib boradi. Aynan shu daraja to'laqonli metametodik kompetensiyaning namoyon bo'lish darajasi sifatida qaralishi mumkin.

Mazkur modelning nazariy yangiligi, avvalo, metametodik kompetensiyaning metodik kompetensiyaning oddiy kengaytirilgan shakli sifatida emas, balki metodik faoliyatni anglash, boshqarish va transformatsiya qilishga qaratilgan integrativ tizim sifatida talqin qilishda namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, metabilim, metako'nikma va metaqobiliyat o'zaro sinonimik "meta" kategoriyalar sifatida emas, balki epistemik, operatsional va transformativ darajalar sifatida tabaqalashtiriladi. Uchinchidan, ushbu komponentlar o'rtasidagi munosabat chiziqli emas, balki refleksiv-siklik xarakterga ega deb belgilanadi. To'rtinchidan, metaqobiliyat mavjud metodik faoliyatni takomillashtirishning emas, balki yangi metodik imkoniyatlarni yaratishning generativ mexanizmi sifatida qaraladi. Beshinchidan, metametodik kompetensiyaning yuqori darajasi metodlarni ko'p bilish bilan emas, balki standart bo'lmagan pedagogik vaziyatlarda yangi metodik yechim yaratish bilan belgilanadi.

Metametodik kompetensiyaning empirik jihatdan o'rganishda mazkur nazariy model diagnostik imkoniyatlarga ham ega. Metabilimni aniqlash uchun pedagogning metodlar, ularning maqsadi, imkoniyatlari, cheklolari va qo'llash shartlarini tushuntirish darajasini baholash mumkin.

Metako'nikmani aniqlashda vaziyatli topshiriqlar orqali metod tanlash, qo'llash, monitoring va modifikatsiya qilish qobiliyatlari tekshiriladi. Metaqobiliyatni aniqlashda esa standart javobga ega bo'lmagan pedagogik keyslar, metodik dizayn topshiriqlari, yangi metodik yechim yaratish, metodlarni integratsiyalash va mavjud texnologiyani yangi kontekstga transfer qilish qobiliyatlari baholanadi. Bunda faqat testlardan foydalanish yetarli emas. Vaziyatli topshiriqlar, keyslar, metodik loyihalar, pedagogik portfolio, refleksiv kundalik, o'z-o'zini baholash, ekspert baholashi va amaliy faoliyat kuzatuvlarini integratsiyalash metametodik kompetensiyaning real holatini aniqroq ko'rsatishi mumkin.

Shunday qilib, metametodik kompetensiyaning strukturaviy mohiyatini quyidagi nazariy formula orqali umumlashtirish mumkin: metabilim - metodik faoliyatni anglash; metako'nikma - metodik faoliyatni boshqarish; metaqobiliyat - metodik faoliyatni transformatsiya va generatsiya qilish; metametodik kompetensiya - ularning integrativ-professional natijasidir. Bunda metametodik kompetensiya "metodlar banki"ning kengligi bilan emas, balki pedagogning metodik qarorlarni ongli ravishda asoslash, vaziyatga moslashtirish, o'z faoliyatini kuzatish, o'zgartirish va yangi yechim yaratish darajasi bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogni tayyorlash tizimida metodik bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularning yuqori darajadagi refleksiv boshqaruvi va transformativ qo'llanilishini ta'minlash zarur. Buning nazariy asosi sifatida metabilim, metako'nikma va metaqobiliyatning integrativ modeli alohida ilmiy ahamiyatga ega. Metabilim pedagogga metodni anglash imkonini beradi, metako'nikma metoddan ongli foydalanish va uni boshqarishni ta'minlaydi, metaqobiliyat esa mavjud metodik tajribani transformatsiya qilish va yangi yechim yaratishga olib keladi. Ularning refleksiv integratsiyasi natijasida pedagogning o'z metodik faoliyatini mustaqil boshqarish, baholash, qayta loyihalash va yangi sharoitlarga moslashtirish imkoniyatini ifodalovchi metametodik kompetensiya shakllanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son. Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y. <https://lex.uz/ru/docs/-4312785>
2. Hanuscin D.L., Zangori L. Developing practical knowledge of the next generation science standards in elementary science teacher education // Journal of Science Teacher Education. 2016. P. 799-818. DOI: 10.1007/s10972-016-9489-9.
3. Van Der Merwe, L. Verwey Leadership metacompetencies for the future world of work. SA Journal of Human Resource Management, (2007) // 5 (2), 33-41.
4. Xalikov A.A. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratini rivojlantirish. Monografiya. – Toshkent: Iqtisod // Moliya, 2015.
5. Казакова Е.И. Оценка универсальных компетенций студентов при освоении образовательных программ / Е. И. Казакова, И. Й. Тарханова. - Текст: непосредственный // Ярославский педагогический вестник. - 2018. - № 5. - С. 127-135.
6. Титова И.М. Метаметодический подход к модернизации обучения в общеобразовательной школе // Академические чтения. Вып.3. Теория и практика модернизации отечественного образования. - СПб.: 2002

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Choriyeva Zuhra Tolib qizi

IPU NTM dotsenti

zuhrachoriyeva5975@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada talabalarning kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishda muhim o'rin tutuvchi ta'lim jarayoni bilan bog'liq omillar, ta'lim muhitiga oid omillar, shaxsiy-psixologik omillar, ijtimoiy va tashqi omillarning har biri xususida ma'lumotlar*

keltirilgan bo'lib, ushbu omillarning o'zaro ta'siri va ta'lim sifatiga ko'rsatadigan ta'sir darajasi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Shu bilan birga, maqolada talabalarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonida innovatsion yondashuvlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va o'quv jarayonida samarali metodlardan foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, omil, jarayon, vosita, shaxs xususiyatlari, kasb sifatlari

Аннотация: В данной статье представлены сведения о факторах, связанных с образовательным процессом, которые играют важную роль в формировании и развитии профессиональной компетентности студентов. Рассмотрены факторы образовательной среды, личностно-психологические факторы, социальные и внешние факторы, а также проанализировано их взаимное влияние и степень воздействия на качество образования с научно-педагогической точки зрения. Кроме того, в статье обоснована значимость инновационных подходов, современных педагогических технологий и эффективных методов обучения в процессе формирования профессиональной компетентности студентов.

Ключевые слова: профессиональная компетенция, начальное образование, фактор, процесс, средство, личностные особенности, профессиональные качества.

Annotation: This article presents information on factors related to the educational process that play a crucial role in the formation and development of students' professional competence. It examines factors of the educational environment, personal-psychological factors, as well as social and external factors, analyzing their interaction and the degree of their impact on the quality of education from a scientific-pedagogical perspective. Furthermore, the article substantiates the importance of innovative approaches, modern pedagogical technologies, and the use of effective teaching methods in the process of developing students' professional competence.

Keywords: professional competence, primary education, factor, process, means, personal characteristics, professional qualities.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqobatbardosh mehnat bozori sharoitida talabalarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalasi oliy ta'lim tizimining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Zero, malakali, mustaqil fikrlovchi va innovatsion yondashuvlarga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash mamlakat taraqqiyoti va uning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omilidir. Shu bois O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni hamda 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida belgilab berilgan vazifalar ta'lim tizimida tub islohotlarni amalga oshirish, talabalarning kasbiy salohiyatini yuksaltirish va ularda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga bevosita yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir.

Mazkur hujjatlarda ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, o'quv dasturlarini zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirish, talabalarning mustaqil fikrlash, amaliy ko'nikma va kasbiy malakalarini rivojlantirishga alohida urg'u qaratilgani bejiz emas. Mazkur maqolada talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayoniga ta'sir etuvchi pedagogik, psixologik va metodik omillarni aniqlash, ularning nazariy hamda amaliy asoslarini yoritish orqali oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va kelajakda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalasi tahlil etiladi.

Hozirgi kunda oliy talim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarga, shuningdek kadrlarga butun hayoti davomida mustaqil ta'lim olishga intiluvchan, ta'limni raqamlashtirish muhitida yangi pedagogik texnologiyalardan xabardor bo'lgan va ulardan bimalol foydalanib, shaxsan o'zi mustaqil holda qaror qabul qiladigan, jahon ta'limi standartlariga to'liq javob beradigan, ijtimoiy hayotga va bo'lajak kasbiy muhitga moslashuvchi, his-hayajonli holatlarga doimo tayyor turuvchi,

ammo ulardan tezlik bilan mohirona chiqa oladigan bo'lishi lozim. Bularning hammasi hozirgi davr va kasb talabidir.

Ilmiy adabiyotlar va lug'atlar tahlillariga ko'ra *kasb* (lotincha "profession" – rasmiy ko'rsatilgan mashg'ulot) — maqsadga yo'naltirilgan tayyorgarlik va tajriba natijasida egallangan maxsus nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar majmuasiga ega bo'lgan inson faoliyati hisoblansa, *kompetensiya* (lotincha "competere" – layoqatli, munosib bo'lmoq) – shaxsning biror bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasini anglatadi.

N.A.Muslimov kompetentlik alohida bilim va malakalarning egallanishi emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishi ekanligini ta'kidlaydi¹².

M.B.Urazova kasbiy kompetensiyani har qanday sohadagi tajribani yaxshi bilish, eng yaxshi yutuqlaridan faol foydalanish; integratsiya kategoriyasi vazifalar va muammolar mohiyatini chuqur tushunish; joy va vaqtning aniq sharoitlariga mos keladigan vosita va usullarini tanlash qobiliyati; xatolardan saboq olish va maqsadlarga erishish jarayonida o'zgarishlar kiritish qobiliyati; erishilgan natijalar uchun javobgarlik hissi deya ta'rif bergan.

G.A.Asilova dissertatsiya ishida "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari bo'yicha berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda "kompetensiya" – ma'lum bir sohada faoliyat yuritish jarayonida shaxsiy sifatlar hamda bilim, ko'nikma va malakalarning samarali qo'llanilishi; "kompetentlik" muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan layoqatdir deya ta'rif etgan.

J.E.Usarov o'z ilmiy ishlarida kompetensiyaning "ma'lum soha yoki yo'nalishdagi tajriba va bilimlar, faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan tayyorgarlikning namoyon bo'lishi hamda shaxsning turli nostandart holatlarda muvaffaqiyatli harakat qila olishidir" ta'rifini ko'rsatib o'tgan.

A.K.Markova kasbiy kompetensiyani bo'lajak mutaxassis shaxsining ajralmas sifati deb ta'riflaydi va uning tarkibiga kasbiy bilimlarni kasbiy pozitsiyalar va munosabatlarni bilim va ko'nikmalarni egallashni ta'minlaydigan shaxsiy xususiyatlarni kiritadi. Kasbiy kompetentlikni kasbiy bilimlar va kasbiy ahamiyatli shaxs sifatleri majmui deb ta'riflaydi¹³.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda muallif sifatida aytishim mumkinki, kasbiy kompetentlik — bu mutaxassisning faqat alohida bilim va malakalarni egallashi bilan cheklanmay, balki har bir mustaqil faoliyat yo'nalishi bo'yicha integrativ bilimlar majmuini o'zlashtirishi hamda amaliy harakatlarda qo'llay bilishini anglatadi. Shu bilan birga, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini uzluksiz boyitib borish, yangi axborot manbalarini o'zlashtirish, ijtimoiy ehtiyoj va talablarni chuqur anglash, zarur ma'lumotlarni izlab topish, ularni tahlil qilish va samarali faoliyat jarayonida qo'llash qobiliyatini taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi shart-sharoitlarda o'z ifodasini topadi: noaniq vazifalarni bajarishda; bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda; murakkab jarayonlarda; kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

Kasbiy kompetentlikka ega mutaxassis: ma'lumotlarni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi; yangi bilimlarni izlab topadi; davr talablarini chuqur anglaydi; yangi axborotlarni o'zlashtiradi; o'z bilimlarini izchil boyitib boradi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, talabalarning pedagogik kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat etuvchi bir qancha omillarning mazmuni va mohiyatini ko'rib chiqsak, ular o'z navbatida ta'limiy, amaliy, shaxsiy hamda ijtimoiy-tashkiliy jihatlar asosida guruhlanadi.

Ta'limiy omillar — bu shaxsning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga ta'sir etuvchi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini belgilovchi nazariy va amaliy shart-sharoitlar majmuasidir. Ular ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyatini ilmiy asoslash, ta'lim

¹² Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo'jayev A.A. Kasbiy pedagogika: Darslik. – Toshkent: Voris, 2020. – 517 b

¹³ Маркова А.К. Психология профессионализма // <http://www.p-lib.ru/pedagogika/markova-psihologiya-professionalizma/index.html>

mazmunini boyitish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarda chuqur bilim, mustaqil fikrlash va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'limiy omillar samarali ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda muhim nazariy hamda amaliy asos vazifasini bajaradi. Quyida ta'limiy omillarni aniqlovchi asosiy parametrlar keltirilgan:

- Pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha chuqur nazariy bilimga ega bo'lish.
- Boshlang'ich ta'lim metodikalarini mukammal bilish.
- Raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.
- O'qituvchi malakasini oshirish kurslari, seminar va treninglarda muntazam ishtirok etish.

Amaliy omillar — ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiluvchi hamda nazariy bilimlarni o'quv amaliyoti bilan uyg'unlashtirishni ta'minlovchi didaktik shart-sharoitlar majmuidir. Ular ta'limiy faoliyatni real pedagogik muhitda qo'llaniladigan metod, vosita va texnologiyalar orqali tashkil etishni ko'zda tutadi. Mazkur qoida asosida amaliy omillarni belgilovchi parametrlar o'quv jarayonida turli shakllarda namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ta'limiy faoliyatda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali va tizimli yo'naltirish imkonini beradi.

Shaxsiy omillar — bu pedagog shaxsining kasbiy faoliyatda samarali ishlashi, ijtimoiy munosabatlarga moslashishi va ta'lim-tarbiya jarayonini yuqori darajada tashkil eta olishini belgilovchi individual sifat va xususiyatlar majmuasidir. Ular nafaqat mutaxassisning bilim va ko'nikmalarini, balki uning axloqiy, emotsional hamda ijtimoiy jihatdan yetukligini ham ifodalaydi. Mazkur omillar quyidagi asosiy parametrlarda o'z ifodasini topadi:

- kasbiy mas'uliyat va intizom — o'z faoliyatini belgilangan maqsad va vazifalarga mos ravishda ongli hamda tartibli tashkil etish;
- muloqot madaniyati, pedagogik takt — pedagogning o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samimiy, hurmatga asoslangan muloqot o'rnatish mahorati;
- emotsional barqarorlik va muammoli vaziyatlardan chiqish qobiliyati — turli stressli holatlarda o'zini boshqara olish va vaziyatga mos qaror qabul qilish layoqati;
- ijodkorlik va tashabbuskorlik — ta'lim jarayonida yangilik yaratish, original g'oyalar ilgari surish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati.

Ijtimoiy omillar — bu ta'lim-tarbiya jarayoniga tashqi muhitdan ta'sir etuvchi, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar, madaniyat, oilaviy muhit va davlat siyosati bilan belgilanadigan sharoit va holatlar majmuasidir. Ular talaba shaxsining shakllanishi, pedagogning kasbiy faoliyati samaradorligi hamda ta'lim tizimining rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy omillar pedagogik jarayonning ijtimoiy asoslarini belgilovchi, ta'lim-tarbiyaning mazmuni va sifatini yo'naltiruvchi muhim determinant hisoblanadi. Quyida ijtimoiy va tashkiliy omillarning ayrim muhim ko'rsatkichlarini keltiramiz:

- jamiyatda pedagog obro'sining yuksakligi;
- ta'lim muassasalarida sog'lom psixologik muhit yaratilishi;
- ota-onalar va jamoatchilik bilan samarali hamkorlik;
- davlat ta'lim standartlari va ta'lim siyosatining qo'llab-quvvatlanilishi.

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida ta'limiy, amaliy, shaxsiy va ijtimoiy omillarning o'zni alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillarning joriy holatini aniqlash ham nazariy, ham amaliy nuqtayi nazardan muhim hisoblanadi. Zero, ular ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirish bilan bir qatorda, shaxsiy rivojlanish hamda ijtimoiy moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

Iqtisodiyot va pedagogika universitetining Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari o'rtasida olib borilgan dars mashg'ulotlari va o'quv jarayonida ushbu omillarning joriy holati chuqur tahlil qilindi. Jumladan: ta'limiy omillar — dars mashg'ulotlarida talabalar tomonidan o'quv dasturi asosida bilimlarni egallash, nazariy tushunchalarni puxta o'zlashtirish hamda ulardan ijodiy foydalanish darajasi o'rganildi. Talabalarning dars jarayonidagi faolligi, mustaqil ishlash malakasi va bilimlarni qo'llash qobiliyatlari kuzatildi. Amaliy omillar —

mashg'ulotlarda talabalar olgan nazariy bilimlarini amaliy topshiriqlar, loyihalar va pedagogik vaziyatlar yechimida qo'llash orqali baholandi. Amaliy ko'nikmalarning shakllanishi, xususan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining auditoriya mashg'ulotlarini modellashtirish, interfaol metodlardan foydalanish, ularga yo'naltirilgan topshiriqlar ishlab chiqish darajasi tahlil qilindi. Shaxsiy omillar — talabalar o'zining individual qobiliyatlari, mustaqil fikrlash darajasi, ijodiy yondashuvi, mas'uliyat hissi va o'zini rivojlantirishga intilishi nuqtai nazaridan baholandi. Shuningdek, ularning o'quv jarayoniga bo'lgan motivatsiyasi, maqsad qo'yish va unga erishish yo'lidagi harakatlari ham o'rganildi. Ijtimoiy omillar — talabalar o'rtasida hamkorlik, jamoada ishlash ko'nikmalari, kommunikativ madaniyat, ijtimoiy faollik va o'zaro hurmat kabi jihatlar kuzatildi. Ularning jamoaviy ishlarda ishtiroki, tengdoshlari bilan pedagogik muammolarni muhokama qilish va birgalikda hal etish tajribasi tahlil qilindi.

Mazkur kuzatuv va tahlillar natijalari shuni ko'rsatdiki, Iqtisodiyot va pedagogika universitetining Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari ta'limiy, amaliy, shaxsiy va ijtimoiy jihatlarda sezilarli yutuqlarga erishgan. Ularning kasbiy tayyorgarligi, o'z ustida ishlashga bo'lgan intilishlari va ijtimoiy faoliyatlarda qatnashishlari ijobiy natijalar bermoqda. Shu bilan birga, ayrim yo'nalishlarda yanada yuqori samaradorlikka erishish uchun qo'shimcha choralarda ko'rish zaruriyati ham kuzatildi. Jumladan, mustaqil ta'lim faoliyatini yanada samarali tashkil etish, talabalarining o'zaro hamkorlik madaniyatini rivojlantirish hamda zamonaviy innovatsion metodlardan keng foydalanish kelgusida ularning kasbiy kompetensiyalarini yanada boyitadi. Umuman olganda, kuzatuv natijalari shuni tasdiqlaydiki, fakultet talabalari o'z sohalarida izchil rivojlanib bermoqda va ularga berilayotgan ilmiy hamda amaliy ko'mak ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

XULOSA

Mazkur kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatdiki, Iqtisodiyot va pedagogika universitetining Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari o'zining ta'limiy, amaliy, shaxsiy va ijtimoiy jihatlari bo'yicha ijobiy natijalarga erishmoqda. Jumladan, ularda nazariy bilimlarni o'zlashtirish, amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etish, shaxsiy mas'uliyatni his etish va jamoada ishlash ko'nikmalarida sezilarli yutuqlar kuzatildi. Shu bilan birga, mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etish, o'zaro hamkorlikni yanada rivojlantirish hamda zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanishni kengaytirish bo'yicha takomillashtirish imkoniyatlari mavjudligi aniqlangan. Bu esa talabalarining kelgusi kasbiy faoliyatida yanada samarali va raqobatbardosh bo'lishlariga zamin yaratadi.

Yuqorida keltirilgan xulosalar asosida ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda qo'llash mumkin bo'lgan aniq tavsiyalarni ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Shu bois, quyida keltiriladigan tavsiyalar mazkur ilmiy izlanish natijalariga tayangan holda ishlab chiqildi hamda pedagogik amaliyot uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytirish — talabalarda o'z ustida ishlash, yangi bilimlarni mustaqil izlash va amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun individual ta'lim dasturlari va topshiriqlarni ko'paytirish lozim. Hamkorlik va jamoaviy ishlarni rag'batlantirish — guruhli loyihalar, muammoli vaziyatlarni birgalikda yechish mashg'ulotlari orqali o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Innovatsion metodlarni keng tatbiq etish — zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar va raqamli platformalardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini samaradorligini oshirish tavsiya etiladi. Amaliy faoliyatni kuchaytirish — talabalarining o'quv amaliyotlarini maktablar bilan uzviy bog'lab, ularni haqiqiy pedagogik muhitda faol ishtirok etishga yo'naltirish muhim. Shaxsiy rivojlanishga e'tibor qaratish — psixologik treninglar, kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish mashg'ulotlari orqali talabalarining shaxsiy va ijtimoiy salohiyatini yanada mustahkamlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi: 2022–2026-yillar uchun / O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev tomonidan tasdiqlangan. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahriri. – Toshkent: Adolat, 2023. – 68 b. – [Elektron resurs].
3. Pedagogning maqomi to'g'risida Qonun. 2024-yil 1-fevraldan kuchga kirgan. – Qonunchilik ma'lumotlari bazasi.
4. Choriyeva Z.T. Ona tilini o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish: Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023. – 145 b.
5. Choriyeva Z.T. Development of professional qualities of future primary education teachers // Zien Journal of Social Sciences and Humanities. – USA, 2022. – Vol. 13. – ISSN 2769-996X. – SJIF(2023): 6.795.
6. Urazova M.B. Bo'lajak kasbiy ta'lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: Ped.fan.doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2015, 288 bet
7. Usarov J.E. Tayanch va fanga oid kompetensiyalar asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish va o'quvchilar kompetentligini rivojlantirish (fizika fanini o'qitish misolida) Ped.fan.doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019, 267 bet
8. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo'jayev A.A. Kasbiy pedagogika: Darslik. – Toshkent: Voris, 2020. – 517 b.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM ISHLARINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Sobirov Dilshod To'xtamurod o'g'li.

Toshkent Amaliy fanlar universiteti.

Pedagogika kafedrası v.v.b.dotsenti. Toshkent shahar.

E-mail: dilshodbeksobirov175@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada talabalarining mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish mustaqil ta'limni tashkil etish jarayonida metodik yondashuvlardan foydalanish usullarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlari:** mustaqil ishlash, ilmiy ishlar, talabalarining shaxsiy ishi, mediatexnologiya, element, kasbiy bilim, pedagogik yondashuv.*

***Аннотация.** В данной статье рассмотрен процесс организации самостоятельного образования на основе целевого обучения и совершенствование методики его использования в совершенствовании самостоятельного обучения и образовательных задач обучающихся на основе инновационных технологий.*

***Ключевые слова:** самостоятельная работа, научная работа, самостоятельная работа студентов, медиатехнологии, элемент, профессиональные знания, педагогический подход.*

***Abstract.** This article talks about the process of organizing independent learning based on targeted training and improving the methodology of its use in improving independent learning and educational tasks of students based on innovative technologies.*

***Key words:** independent work, scientific work, independent work of students, media technologies, element, professional knowledge, pedagogical approach.*

KIRISH.

Dunyoda bo'lajak pedagog-o'qituvchilarni, didaktik-metodik kompetentligini rivojlantirishda gibridd ta'lim modellarini samarali qo'llash mexanizmlarini rivojlantirish, metodik o'qitish vositasida pedagogikaning ta'limiy jarayonida, mustaqil ta'lim topshiriqlarini rivojlantirish orqali, ilmiy adabiyotlarda mustaqil topshiriqlarning mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi. Jumladan, talabalarining maqsadli ta'limda metodik kompetentligini rivojlantirishning amaliy-metodik va ilmiy metodik ta'minotini rivojlantirish, masofaviy va

mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishning an'anaviy va noan'anaviy shakllarini pedagogik ta'lim sohalariga adaptiv qo'llash pedagogik-metodik tizimini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi. Jahonda globallashtirish va axborotlashish jarayonlari, innovatsion ta'lim muhitida yuzaga keladigan mustaqil ta'lim topshiriqlarida, pedagogik-metodik o'zgarishlar kiritishni taqozo etib, bu borada maqsadli ta'lim tizimida o'qitishning ahamiyati ortib bormoqda. Maqsadli ta'lim tizimi o'qitish amaliyotida gibril ta'limda pedagogika fanlarini o'qitish hamda didaktik pedagogik tayyorgarlikka bo'lgan kasbiy kompetensiyani rivojlantirish muammolari OTMLar kesimida o'rganilmoqda.

Ayniqsa, gibril ta'lim sharoitida oliy ta'limdagi o'qituvchilarning maqsadli ta'lim tizimidagi metodik tayyorgarligini jadallashtirish, didaktik-pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishga tayyorlashning mustaqil topshiriqlar tizimini takomillashtirish yanada dolzarblik kasb etadi. Pedagogik ta'lim yo'nalishlari metodikasida bugunga qadar mustaqil ta'lim o'quv topshiriqlarini rivojlantirish kommunikativ, tahliliga doir keng tadqiqotlar olib borilgan. Lekin maqsadli ta'lim tizimida pedagogikada pragmatik, didaktik xususiyatlari tizimli o'rganilgan emas. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha 2017–2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida "ta'lim tizimini takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish"¹⁴ alohida ta'kidlangan. Zero maqsadli ta'limda mustaqil ta'lim topshiriqlari global masalalar sirasida markaziy o'rinni egallaydi. Shunga ko'ra, maqsadli ta'lim tizimida pedagogika fanlaridan mustaqil topshiriqlar tuzish, pragmatik jihatdan o'rganib, ularning pedagogik-didaktik qiymati va ijtimoiy ahamiyatini aniqlashga qaratilgan mazkur tadqiqot katta ahamiyatga ega.

Respublikamizda oliy ta'lim pedagogikasida maqsadli ta'lim asosida mustaqil ta'limni keng joriy etish, yangi Renesans pedagogikasi sharoitida talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Pedagogika fanlarini o'qitish metodikasi kompetensiyaviy yondashuvga asoslanmoqda, dars mashg'uloti jarayonida didaktik kompetensiyalarni rivojlantirish kasbiy kompetensiyalarning takomillashtirishiga olib kelish ko'zda tutilmoqda. Bu esa, maqsadli ta'lim tizimi sharoitida pedagogika fanlarini o'qitishda metodik kompetentligini rivojlantirishning didaktik tizimi va texnologik modelini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishning, didaktik shart-sharoitlarini takomillashtirishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 fevraldagi "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-2789-son Qarori, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori, 2017 yil 22 maydagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi VM-304-son Qarori, 2020 yil 24 yanvardagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi ijrosini ta'minlashga hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

Dunyodagi OTMdagi ta'limning rivojlanishi yo'nalishlarini o'rganish va oliy ta'lim tizimining qayta tiklanish jarayonlarini maqsadli ta'lim asosida tahlil qilishni aniq ko'rsatadi. Talabalarining mustaqil ishlari o'quv jarayonida mediatexnologiyalar asosida tarbiyalash maqsadi eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi shu bilan ta'lim jarayoning maqsadli faoliyati aniqlanadi. Shu sababli, uning to'g'ri tashkil etilishi oliy ta'lim muassasalarida talaba shaxsiyati tarkibiy xususiyatlari, ishtirok etishga, hamda mediatexnologik yondashuv bilan bo'lishishi uchun zarur bo'lgan eng muhim xususiyatlarning rivojlanishiga ko'mak beradi. Ushbu maqsadlar o'rniga qo'yilgan talablar mustaqil ta'limni o'rganish talaba faoliyatida juda muhim ahamiyatga ega. Masalan, talabalarining o'zlariga biriktirilgan pedagogik amaliyotdagi guruhlar orqali kasbiga oid

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. 2017 yil 7 fevral. PF-4947-son.

ma'lumotlarni olish uchun, va uni bajarish orqali professional masalalarni hal qilish uchun foydalanishadi.

ASOSIY QISM.

Pedagogik-mediatelynologik yondashuvlar shuni ko'rsatdiki, mustaqil ishlariga oid muammolarning tarixiy asoslari mavjud. Antik filosof-pedagoglar (Pythagoras, Platon, Sokrat va boshq.) Jahon ta'lim tizimiga Rinascimento, Y.A. Komenius, J. Locke, M. Monten, I.G. Pestalozzi, J.J. Rousseaular mustaqil ishlari uchun zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni, masalan, mustaqillik, ijodiy faoliyat, refleksiya, shaxsiy tajribani, o'qituvchilar bilan hamkorlik va ijodiy ishlarini ajratdilar.

O'tkazilgan vaqt davomida ushbu muammolar ko'plab yo'nalishlarda nazariy va amaliy ravishda o'rganildi. Shu nuqtai-nazardan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. S.I. Arxangelskiy, E.Ya. Golan, A.K. Gromtseva, V.V. Davydov, L. Dickinson, G.L. Il'in, B.G. Yoganzen, S.I. Zinov'ev, N.D. Nikandrova, I.I. Ilyasov, J. Camilleri, M.V. Clarin, N.F. Koryakovtseva, Yu.N. Kulutkin, I.Ya. Lerner, D. Little, G.V. Matushevskaya, A.M. Matyushkin, A.A. Mirolyubov, M. Oscarson, A.K. Osnitsky, A.V. Usov, S.K. Folomkina, G. Kholek, V.D. Shadrikov kabi tadqiqotchilar ishlab chiqqanlar. Ular talabalarning mustaqil ishlarini rivojlantirish bo'yicha ishlari ushbu ilmiy ishlar uchun muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ishlarni tashkil etish shakllarini o'rganish, ularning o'quv jarayoniga maqsadli ta'lim asosida ta'sir ko'rsatishi haqida tushuncha olishga yordam beradi. Mustaqil ta'lim ishi termini izohlanishi pedagogika lug'atida quyidagicha ta'rifi berilgan: "talabasamarali o'z faoliyati barcha tuzilma qismlarida mustaqil ravishda amal qilishini ko'rsatadigan o'quv faoliyat turi, yaratilgan muammoga yechim topishdan boshlab, nazorat, o'z nazorat va to'g'ri qilish jarayonidan o'tkazilishini o'z ichiga oladi, sodda amallar bajarishdan murakkabroq, qidiruv uslubi bilan o'tkaziladigan muammolar uslubini o'rganish uchun vosita, talabalarining bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish uchun vosita, ularning mustaqil ta'limiga qaratilgan yo'nalishini ko'rsatadi" [8, 134-bet].

"Mustaqil ish" kontsepti juda murakkabdir, shuning uchun pedagogika adabiyotida uning birlashgan tushunchasini olmagan. Mustaqil ishning kontseptini tahlil qilish juda muhimdir, chunki A.A. Leontyevning fikriga qaraganda, hozirgi ta'lim jarayonida muammoli ta'lim tushunchasiga e'tibor qaratiladi, talabalarining mustaqil ta'limi yagona tizimda birgalikda o'qitilishining muammolarini yechishdir. Har bir bosqichdagi ta'lim jarayoni ta'lim maqsadlariga, o'qitishda mediatelynologiyalar asosida talabalarining yoshiga mo'ljallangan vazifalarini berish uchun mos qarorlarni (va ularni amalga oshirish uchun mos uslublarni) hal qilish" ni talab qiladigan yagona o'qitish tizimini o'rganish ko'rsatilgan masalaga e'tibor bilan yondashish muhim ahamiyatga ega.[11,24-bet]. Mustaqil ishning har bir vazifasining maqsadi talabatomonidan tushunilishi kerak, ya'ni talabavazifani bajarish uchun o'z bilimlariga, mavzudagi ko'nikmalarga, uslublarga o'rtacha qarab qo'yadi, shuningdek o'quv vositalaridan foydalanishni o'rganadi.

Mustaqil ish talabalarining ushbu ta'lim faoliyatini tizimli tashkil etish uchun ba'zi umumiy ta'lim-uslubiy ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur. Mustaqil ishning ajralmas tarkibiy qismini aks ettiradi, tarkibiylik mustaqil ishni quyidagi didaktik talablarga javob beradi. Mustaqil ish tuzilmasi asosiy didaktik vazifalarni hal qilishga yordam beradigan ta'limiy jarayon masalan, talabalar tomonidan zarur va fanga oid kerakli ma'lumotlarni mustaqil ravishda olish, kengaytirish va maqsadli ta'lim asosida o'rganishga ega bo'lishi, shuningdek ularning o'rganganlarni amaliyotda qo'llashlari lozim. U asosiy didaktik tamoyillarga mos kelishi kerak, shu jumladan, o'qituvchining ko'rsatmalari va amaliy mashg'ulotlar, nazariya va amaliyotni bog'lash, ijodiy faoliyat, yuqori ilmiy darajada ta'lim olish tamoyillariga ahamiyat berishi lozim.

Mustaqil ishning samaradorligi, unda uni o'rganishni barqaror va tizimli yetkazilishi bilan aniqlanadi, tasodifiy va epizodik emas. Bunday ta'limiy shartlar bajarilgandagina talabalar mustaqil ishning turli xil turlarini bajarishda mo'ljallangan qat'iy tajribani va ko'nikmalarni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirishlari mumkin[10.22].

O'quv faoliyatining o'zini tashkil etishda talabalarining o'zlarini o'quv faoliyatini tashkil etish qobiliyatlariga oid o'quv faoliyatining muvaffaqiyatli asosiy omillarini, o'quv jarayonida

talabalar tomonidan o'z harakatlarini nazorat qilish, faoliyatining ta'limiyb maqsadlarini va natijalarni to'liq tushunishga katta e'tibor bermoq kerak. O'quv faoliyatining o'zini tashkil etish - boshqa nazorat tizimlarining birlashmasi, OTMda o'zining qonuniy tizimlariga, o'quv jarayonim tuzilishi va murakkabliklari bo'lgan yangi ijtimoiy tuzilish darajasini maqsadli ta'lim asosida yaratish, o'quv faoliyatining o'zini tashkil etish jarayonida har qanday maqsadli, lekin birinchi navbatda tabiiy, mustaqillik xususiyati, o'zini tashkil etish jarayonlari nisbatan alohida ajralmasdir. Ularning eng muhim xususiyati - oldingi tajriba to'plamini yig'ish va uni foydalanish qobiliyatidir, shubhasiz, maqsadli jarayon sifatida ishlaydi. Shuning uchun o'quv faoliyatining o'zini tashkil etishni to'liq nazorat qilinishi mumkin emas, deb qaraladi. O'quv jarayonini tashkil etish tizimi sifatida barqarorlik tamoyili o'quv jarayoni asosiy faoliyatidir.

Talabalarining amaliyot bilan to'g'ri bog'lanishiga o'ziga xos, o'quv jarayonini tashkil etish tizimi, talabalar faoliyatining oddiy elementlarini faqat o'qishning oxirgi bosqichida belgilab olish maqsadida tasavvur etilgan. Hozirda, kunda OTMda o'quv faoliyatini o'zini tashkil etishning qiziqarli shakllari yaratilgan (talabalar ilmiy Kengashlar faoliyatida ishtirok etish, o'qitilayotgan fanlar jadvalini to'g'rilash va boshqalar). Ammo, o'quv faoliyatini o'zini tashkil etishning ma'nosiga muvofiq ravishda amalga oshirilgan emas - obyekt va sub'ekt nazorati mos kelishi kerak. Shuning uchun, o'z-o'zini tashkil etish psixologik darajada ko'proq muhimdir - o'z-o'zini boshqarish darajasi, talabaning o'qituvchisi bilan birgalikda ishlab chiqishi uchun ta'limiy faolitetni yuzaga keltiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Talabalarining mustaqil ishini tashkil etishning turlari va tuzilishi mediatexnologik ta'lim jarayonlariga tatbiq etilishi va uning amaliyotdagi samarasi ta'limiy mexanizmga qaratilib, turli qismlarga bo'linadi:-asosiy auditoriyalarda (dars jarayoni, seminarlar, laboratoriya ishlari) mustaqil ishlash; -og'zaki berilgan o'quv topshiriqlarida, o'qituvchi ko'zida mustaqil ishlash (rejalashtirilgan maslahatlar, ijodiylik muloqotlari, taxtadoshlik va imtihonlar);- mustaqil ishlash darslarini amalga oshirish (o'quv va ijodiylik xususiyatlarida) [2.42]. Olib borilishni shaxsiy harakatlar misollari bilan tanishtirish bosqichlari quyidagilar:

Birinchi bosqich - talabalarda foydali ehtiyojni yuzaga keltirish, o'zlashtirish samaradorligi, muvofiqiyatli faoliyatni tashkil qilish, shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'l qo'yish uchun tashqari manba bilan tanishtirish maqsadlarida o'tkaziladi. Ushbu bosqichning vazifalari: o'ziga xos qiziqish o'quv faoliyati, o'zlashtirish usullarini kuchaytirish.

Ikkinchi bosqich - o'zlashtirishning umumiy-ta'limiy maqsadlari, shaxsiy faoliyatlarini mobilizatsiya qilish, ularni ma'lumotlar bilan ishlashga, ma'lumotlarni ta'minlashga, ulardan ma'naviy yangi bilimlarni chiqarishga hamda unga ishonchli ish bajarishga qarshi uzoq muddatga qaratib harakat qilganini bajarish uchun maqsad qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi bosqich - shaxsiy faoliyatda ta'limiy maqsadlarini umumiy, o'z- o'zini tashkil etishning rivojlanish hamda o'zlashtirish vazifalarini umumlashtirishga bag'ishlangan rivojlanishda muhim maqsadlardan biri. Talabalarining mustaqil ishlashini foydali vositasi, har tomonlamali pedagogik yangicha yondashish, mavzuga oid o'qitish jarayoni hisoblanadi, ta'limning maqsadli holatlari cheksiz ta'lim darajasining manbai bo'lgan uchu tezkor o'rnatishga qarshilik ko'rsatadi. O'quv faoliyatida, talaba kasbiy maqsaddagi vazifalarni mustaqil ishlash bilan baholanishini, o'qish navbatida o'z vazifalarini, maqsadlarini o'ziga xos ta'limiy ishlarni tanlash, ta'limiy maqsadlarni amalga oshirishda ko'rsatilgan kasbiy faoliyat ushbu amalga oshirish vazifalari sifati, ta'lim jarayoni ta'minotini bajarish oqibatida yuzaga keladi. [13.29].

O'qituvchining talabaning psixologik va pedagogik o'rganishini boshqarish uchun o'ziga xos baholanish va yordam ko'rsatish usuli hisoblanadi, talabalarining shaxsiy ta'limiy, kasbiy qiziqishlari va rejalari ko'rsatish ishonchli aloqalarni shaxsiylashtirish va dallillarga muvofiq bajarish maqsadlangan, bunga kelgusida har bir talabani tanish, individual vazifalarni ishlab chiqish, ularning qiziqish va ehtiyojlarini ta'limiy maqsadda tashkil qilish lozim. Tizimli yondashuv talabalarining shaxsiy jarayonini ta'minlash tamoyili, ularni o'ziga xos ta'lim, kasbiy ehtiyoj va rejalarga muvofiq qiziqishlari tashkil etadi. M.I. Rojkovning eng yuksak strategiyasi asosida,

shaxsiy faoliyatlarning rivojlanishini ta'minlash uchun ta'lim faoliyatini ularning muvaffaqiyatlari, foydali o'zgarishlari bilan tafsilatlarini ko'rsatadi.

OTMda mustaqil ta'limni muvaffaqiyatliliigi psixologik-pedagogik yondashuvlarga alohida e'tibor berilishi, talabalar nutqining ravonlashtirishini, ta'lim darajasining taraqqiyoti haqida harakat qilishni talab qilishga qo'yilgan. Ta'lim tizimdagi sub'ektlarning psixologik-pedagogik ko'rishda o'zaro aloqalarini kurish tamoyili. Kravets V.N. ta'rificha talabalarni ehtiyojlar bilan umumiy yo'nalishga mo'ljallangan mustaqil ish tashkil etish va intellektual muammolar uchun ijodkorlik fikrlari olib borish muhimdir. Bu uchun, ular o'zlarining modelidan foydalanishni tavsiya qilishdilar, ushbu model o'zlarining ijodkorlik jarayonini tavsif qilishi va quyidagi komponentlarni ko'rish mumkin: K. N. Tishkov, O. S. Koshelov, I. N. Merzlyakovning ko'rsatishicha, talabalar mustaqil ishlarining samaradorligi bir qancha shartlarni amalga oshirishga bog'liq. *Birinchi shart*, o'quv rejalarining yuori saviyada tuzilishi shartdir, bu faqatgina kurslar kesimmida emas uning o'quv dasturiga mos ravishda o'rganishni emas, balki auditoriya va mustaqil ishlarni mos ravishda munosabatlashishni ham o'rgatadi.

Bu joyda, turli xil mustaqil ishlarning qiyinchilik darajasi to'g'risidagi boshqa ishlar juda ahamiyatga ega. Bu tuzilishga jiddiy vaqt ajratishi, metodik adabiyotning mavjudligi, shuningdek, ta'lim tizimida milliy usullarni hisobga olganish lozim. *Ikkinchi shart* - bu metodik ravishda ishni tashkil qilishdir. Yuqori kurslarga o'tish bilan bir qatorda talaba va o'qituvchi orasidagi munosabatlar talabaning mustaqil ishlashiga ko'ra o'zgarishi kerakligini ta'minlash yo'li bilan o'tadi. *Uchinchi shart* - talabalar o'quv-uslubiy adabiyotlar bilan ta'minlashdir, bu talabalar mustaqil ishlarni tashkil etish jarayoni tuzilgan bosqichga aylantirish uchun kerak. Bu qiziqishga yo'l qo'ymasdan, elektron nashrlar, o'qituvchilarning ma'ruza materiallari va internet resurslariga kirishni ya'ni o'quv resursinim o'z ichiga oladi, shuningdek, ta'lim tizimida mediatexnologik yondashuv talabalarining o'zlarini ma'lumot qidirish, baholash va vaqtni samarali ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talabalar mustaqil ishlarni boshqarishning bir qator shartlarni amalga oshirishni ta'minlashi kerak. Bu shartlar alohida o'quv, tarbiyaviy, rivojlanish funktsiyalarining auditoriyada va auditoriyadan tashqarida amalga oshirilishini ta'minlashga qaratiladi.

OTMda mustaqil ta'limni boshqarishning zarurati pedagogik tizimning tuzilishi natijasida yuzaga keladi. Pedagogik ta'lim tizimning komponentlari, ta'limiy maqsadlari, bu maqsadlarni amalga oshiruvchi sub'ektlar, faoliyat, ularning o'rtasida paydo bo'lgan munosabatlar va ularni birlashtirish uchun mo'ljallangan boshqaruvlar yoki birlashtirishlar bo'ladi, bu ta'lim tizimning birligini ta'minlaydi.

Makro omillar (dekanat, fakultet kengashi)dan chiqarishni ta'minlaydi, ya'ni fakultetda umumiy koordinatsiyani ta'minlash, ya'ni uning tashkil etilishi, o'tkazilishi va nazoratini amalga oshirish; har bir mutaxassislik bo'yicha ishlarni o'z ichiga olgan o'quv rejalariga, o'quv soatlariga kirishlarini joylashtirish, kurslar va guruhlarini boshqarish, kafedralar, o'qituvchilar tomonidan nazorat o'rnatishining muddatlari to'g'risida jadvallar tuzish, kafedra hisobotlari, o'qituvchilar tomonidan mustaqil ishlarni amalga oshirish haqida eslatmalar ko'rsatib boorish muhim ahamiyatga ega.

Mezo omillar (kafedra) shu ishga qo'shilishni ta'minlaydi, ya'ni ta'lim dasturini o'rganish jadvallarini tuzishga qo'shiladi, ta'lim dasturlarini o'rganishning vaqtini, vazifalarini, muddatlarini va nazorat usullarini ko'rsatadigan to'g'ri ko'rsatmalar bilan kalendar rejalarini tuzish, kurs va guruhlar kesimida ishlash, o'qituvchilar tomonidan mustaqil ish tizimini amalga oshirish bo'yicha ta'limiy ishlarni boshqarish, ta'limda uslubiy komplekslarni ta'minlash uchun o'qituvchilar konsultatsiyalari jadvalini tuzish muhim ahamiyatga ega.

Mikro omil sifatida ta'lim tizimida mustaqil ta'lim faoliyatini boshqarishning sub'ekti bu o'qituvchidir. O'qituvchi mustaqil ishni tashkil etishning eng muhim shaxsiyati, u shu bilan shug'ullanadi, talabalarining o'zlashtirishini boshqaradi, shu bilan birgalikda shaxsiy va guruh darajasida talabalarni boshqaradi. V.M. Polonskiyning fikricha mustaqil ta'limni farqlash - bu ta'lim jarayonini talabalarining shaxsiy xususiyatlari, akademik darajalari, qiziqishlari va maqsadlarini hisobga olgan didaktik printsip, ularni guruhlarga bo'lib ajratish va har bir guruh uchun ta'lim jarayonini farqlaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, mustaqil ta'lim nazariyasi bo'yicha bir qancha guruhlardagi eng ahamiyatli kurslar kesimi o'rtasida foydalanilgan ta'lim turlarining guruhlarini ajratish asosida tuzilgan. Ushbu turdagi ta'lim, qayta, tanlovlarga yoki tanlovli fanblarida bo'lishi mumkin. Tanlovlarga talaba tanlov modullarini, turli fanlarni o'rganishni, qiziqishlari bo'yicha shaxsiy ta'limni o'rganishni va qiziqishlar asosida individual ta'limni o'z ichiga oladi. Tanlovli farqlanish talabalarikasbiy, maxsus yoki ko'p bosqichli guruhlariga taqsimlashni o'z ichiga oladi. Ichki farqlanish bitta darsda talabalarni ajratmasdan o'rgatish va talabalar shaxsiy va guruh xususiyatlari bilan ko'proq hisobga olish asosida amalga oshiriladi. Mustaqil ta'limning farqlanuvchi va o'xshash shartlaridan biri sifatida, ta'lim oluvchi masalalariga, ularning kasbiy rivojlanishi uchun eng qulay imkoniyatlarni yaratish sifatida ta'riflanadi. Farqlanuvchi ta'limni amaliy ko'rsatilishi davlat siyosatining asosiy printsiptir, masalan, ta'lim muassasalarining mustaqilligi va ta'limni demokratlashtirish. Farqlanuvchi ta'lim bu asosiy tamoyillarni ta'lim sohasidagi ularni amalga oshirishning potentsial tarkibiy qismi sifatida amalga oshiriladi, masalan, ta'limning adaptivlik va davom etishlik tamoyili. Bugungi kunda, ta'limda guruhlarini farqlanishi, oliy ta'limning strategik ta'lim siyosatining muhim qismi sifatida haqiqiy ko'rinishda qabul qilinadi. Didaktika, ta'lim nazariyasining murakkab muddati o'quv usullarining tartiblanish xizmati usullarining tartibini, turini ajratmaslik muammolaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova M.E.U.A.Tashkenbayeva., E.Suyunova Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti (Darslik) – T.: Tibbiyot matbaa, 2022.
2. Axmedova M. (hammualliflikda) –Pedagogika. O'quv qo'llanma. T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2018. — 393 b (102-b).
3. Axmedova M.E. Modul-kredit tizimida mustaqil topshiriqlar tuzishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi", MCHJ. Toshkent - 2022. 173 bet.
4. Axmedova M.E (hammualliflikda) Pedagogik mahorat va tibbiy pedagogikaning kasbiy kompetentligi. O'quv-uslubiy qo'llanma T.: "Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi MCHJ, 2021-62-63b.(126)
5. Baymetov, A. K. Nekotorie osobennosti individualnogo stilya v uchebnoy deyatel'nosti starsheklassnikov, obuslovlennye siloy vozbuditel'nogo protsessa [Tekst] / A. K. Baymetov. – Perm, 1967. –245 s.
6. Babanskiy, Yu.K. Metodi obucheniya v sovremennoy obsheobrazovatel'noy shkole [Tekst] / Yu.K. Babanskiy. – M.: Prosveshchenie, 1985. –224 s.
7. Analiticheskiy obzor mejdunarodnix tendensiy razvitiya vsshego obrazovaniya № 4 (iyul - dekabr 2002 g.) Izdaniya Sentra problem razvitiya obrazovaniya Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta [Elektronniy resurs]. – Rejim dostupa: <http://www.charko.narod.ru/index14/html>
8. Verbiskiy, A. Samostoyatel'naya rabota studentov: problemi i opit // Visshee obrazovanie v Rossii. – 1995. – №2. – S. 137-145.
9. Voronin, A.S. Samostoyatel'naya rabota studentov: uchebno-metodicheskoe posobie dlya spetsialnosti 350500 - Sotsial'naya rabota [Tekst] / – Yekaterinburg: UGTU-UI, 2005. – 39 s.
10. Vyatkin, L.G. Samostoyatel'naya rabota uchashixsya na uroke [Tekst] / – Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1978. – 164 s.
11. Dorofeev, A.A. Pedagogicheskaya texnologiya differentsirovannoy organizatsii samostoyatel'noy raboti kursantov. Avtoref. dis....kand. ped. nauk. – Bryansk, 1998. – 16 s.
12. Golubeva, E.A. Sposobnosti i individualnost [Tekst] / . – M.: Prometey, 1993. – 184 s.
13. Garunov M.G., Pidkassiy P.I. Sushnost, sodernanie i metodi issledovaniya samostoyatel'noy raboti studentov [Tekst] / // Metodologiya i metodi issledovaniya problem pedagogiki vsshey shkoli / Otv.red. V.I. Zagvyazinskiy. – Tyumen: TGU, 1980. – S.17-29.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISHNING INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Djurayeva Nargis Narkulovna,

Annotatsiya. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish, bugungi kunning asosi hisoblanadi. O'qituvchi o'zining ish faoliyatida o'quvchilarning ko'nikmalar egallash jarayonidagi ishlar doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. Shuni esda tutish kerakki, tabiiy fanlarni o'qitishga muammoli yondashishda yetakchi rolni o'qituvchi o'ynaydi, o'quvchilarning fikrlash mustaqilligi, amaliy va aqliy ishlari ularning bilish faoliyatiga o'qituvchi doimo izchillik bilan va mohirona rahbarlik qilganda muvaffaqiyatli rivojlanadi. Shu boisdan bugungi kunda metodlarning tavsifi va mavzuga oid metodlar ishlanmasi ushbu maqolada ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy fanlar, metodika, pedagogika, innovatsion metodlar, didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasi, mantiqiy fikrlash, "Sayohat" treningi, krossvord.

Аннотация. Использование интерактивных методов в обучении естественным наукам в дошкольных группах является основой современной педагогики. В своей работе учитель должен четко определить объем работы в процессе приобретения учащимися навыков. Кроме того, большое значение имеет и тип используемых им методов обучения. Следует помнить, что ведущую роль в проблемно-ориентированном подходе к обучению естественным наукам играет учитель, а самостоятельность мышления, практической и интеллектуальной работы учащихся успешно развивается, когда их познавательная деятельность постоянно и умело направляется учителем. Поэтому в данной статье представлено описание методов и разработка предметно-специфических методик.

Ключевые слова: Естественные науки, методология, редакционная статья, инновационные методы, дидактические игры на основе образовательных технологий, логическое мышление, обучение «Здоровье», кроссворд.

Annotatsiya. The use of interactive methods in teaching natural sciences in preschool classes is the basis of today. In his work, the teacher must clearly determine the scope of work in the process of students' acquisition of skills. In addition, the type of teaching methods he uses is also of great importance. It should be remembered that the leading role in the problem-solving approach to teaching natural sciences is played by the teacher, and the independence of students' thinking, practical and intellectual work are successfully developed when their cognitive activity is constantly and skillfully guided by the teacher. Therefore, a description of the methods and the development of subject-specific methods are presented in this article.

Keywords: Natural sciences, methodology, editorial, innovative methods, didactic game-based educational technology, logical thinking, "Health" training, crossword.

KIRISH.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi tabiiy fanlarni o'qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fandir. U pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslanadi va o'z predmetini o'qitish mazmuni hamda xususiyatlarini hisobga olgan holda uning metodlaridan foydalanadi. O'quvchilarga tabiatni o'rgatib borish bilan o'qituvchi ularni ta'limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilimni o'quv va ko'nikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, dunyoqarashi, irodasi, xarakterini ham shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shunga ko'ra, tabiiy fanlarni o'qitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi. O'qitish jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarni – predmet mazmunini, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini, fanni o'qitish va ko'nikmalarni egallab olishni o'z ichiga oladi. Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasining vazifalari qatoriga o'quv fani sifatida tabiiy fanlar mazmunini aniqlash, o'qitishning metod va uslublarini tadqiq etish, zarur o'quv jihozlarini tayyorlash kiradi. Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi faqat o'qitish jarayonini ta'riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab

chiqadi, o'qituvchi ulargan asoslanib, shu fan bo'yicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o'qitishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi maktabda hamma tabiat haqidagi fanlarni o'qitishga oid masalalarni – o'qitishning g'oyaviy yo'nalganligini, o'qitishning mazmuni bilan metodlarning birligini, o'quv ishlarining shakllari o'rtasidagi izchillikni va barcha tarbiyalovchi ta'lim elementlarining yaxlitligini hamda rivojlanishini ko'rib chiqadi. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning innovatsion metodlardan foydalanib, tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi lozim. O'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmalar egallash jarayonidagi ishlar doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. N.O'ktamovanning fikriga ko'ra didaktik o'yinli ta'lim texnologiyasining o'ziga xos jixati, an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqilligi va o'quv fani faoliyatini taqiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo'naltirish o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etishni talab etadi. Ularni faoliyatiga ongli ravishda yo'llash biror-bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirmasdan, balki samarali tashkil etish orqali o'quvchilarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchi darsning har xil bosqichlarida: materialni tushuntirish vaqtida, amaliy ish, tajribalarni namoyish qilish jarayoni va hokazolarda uning mazmuniga qarab, muammoli vaziyatlar hosil qilish va muammoli savollar qo'yishi mumkin. Faqat shuni esda tutish kerakki, tabiiy fanlarni o'qitishga muammoli yondashishda yetakchi rolni o'qituvchi o'ynaydi, o'quvchilarning fikrlash mustaqilligi, amaliy va aqliy ishlari ularning bilish faoliyatiga o'qituvchi doimo izchillik bilan va mohirona rahbarlik qilganda muvaffaqiyatli rivojlanadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish, bugungi kunning asosi hisoblanadi. O'qituvchi o'zining ish faoliyatida o'quvchilarning ko'nikmalar egallash jarayonidagi ishlar doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega "Sayohat" treningi.

Metodning tavsifi: Ushbu metod yoki o'quvchilarni mustaqil ravishda fikrlay olishga va o'z-o'zini baholashga o'rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o'qituvchi tomonidan barcha o'quvchilarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan.

Sinf: II sinf

Mavzu: Tog'lar.

Metodning maqsadi: O'quvchilarda mavzuni yaxshi tushunishda sayohat treningini integratsiyalashni tashkil etish va sayohat davomida o'z-o'zini rivojlantirishga o'rgatish. Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish.

Metodning qo'llanilishi: O'quvchilarga g'oyibona sayohatni tashkil etishda ushbu mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar namoyish etiladi. Guruhlar ishi amalga oshiriladi.

Mashg'ulotda qo'llaniladigan vositalar: tarqatma materiallar, flomaster(yoki rangli qalam)lar, mavzu yuzasidan video material. Krossvord, tuproq.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi: O'quvchilarni sayohatlarga olib borish va ularni maktabdan tashqarida o'rganishga undaydigan topshiriqlar berish orqali ushbu strategiyadan foydalanish mumkin. O'quvchilarga guruhlariga ajratiladi. Har bir guruhga shunday topshiriqlar beriladi: Tasavvur qiling erta toqqa sayohatga chiqamiz. Shu guruhingiz a'zolari ichidan guruh sardori, oshpaz, yo'l ko'rsatuvchi saylab oling. Sayohat davomida zarur bo'ladigan 10 ta buyum nomini yozing. Ular eng zarur buyumlar bo'lsin. Guruhlarga topshiriqni belgilangan vaqtda bajarish topshirig'i beriladi. Vaqt tugagach, hamma ish faoliyatini to'xtatadi. Guruh sardori ro'yxatga kiritilgan buyumlar nomlarini o'qiydi va ular nima uchun

ishlatilishini tushuntiradi. Ro'yxat jamoa bilan tahlil qilinadi: Agarda mana shu buyum olinmaganda, uning o'rnini nima bosa oladi? Nima qolib ketgan? Eng zarur buyumlar ro'yxatini to'g'ri tuzgan jamoag'olib bo'ladi.

Talablar: Ushbu metoddan foydalanishda o'qituvchi quyidagi talablarga amal qilishi lozim bo'ladi: Topshiriqlar o'tiladigan mavzuga mos kelishi; Amaliy jarayonni bajarishda tuproqni uyib balandlik hosil qilish; O'quvchilarning tasavvurini shakllantirishda video materiallardan foydalanish.

Natija: O'quvchilarning tasavvuri kengayadi; Tog'lar haqidagi bilimlari rivojlanadi; Guruh bo'lib ishlash ko'nikmalari shakllanadi.

"Nima uchun?" o'yini.

Metodning tavsifi. o'quvchilarning erkin, mustaqil va mantiqiy fikrlashga, intilishga; fikrlashni jamlab, ularni nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga; o'z fikrini o'tkazishga, uni ma'qullashga qaratilgan.

Sinf: III sinf

Mavzu: Kunlik suv sarfini hisoblash. (Loyiha ishi)

Metodning maqsadi: ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi, ta'lim oluvchilar muammoning sabab, oqibat va yechimlarni topishni o'rganadilar, ta'lim oluvchilarning bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;

Metodning qo'llanilishi: O'quvchilarga ushbu mavzu yuzasidan video material namoyish etiladi. Nima uchun? savollariga javob berish jarayoni amalga oshiriladi.

Mashg'ulotda qo'llaniladigan vositalar: Tarqatma materiallar, video material, sayt ma'lumotlaridan foydalanish.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

1-bosqich. O'qituvchi bir qancha muammoli holatlar ro'yxatini tuzadi. Har bir holat yakunida "Nima uchun?" degan savol qo'yiladi. O'qituvchi o'quvchilarni navbat bilan turg'izib, ushbu savollarni bera boshlaydi. O'quvchilardan savollarga judaqichqa vaqtda, tezda javob berishlari talab etiladi.

2-bosqich. O'quvchilarning javoblarida mas'uliyat hissi muhokama qilinadi. Savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

Sen uyga vazifani bajarmay kelding. Nima uchun?

Suvni iste'mol qilish mumkinmi? Nima uchun?

Sen suvdan tejamkorlik bilan foydalana olmading. Nima uchun?

Suv sarfini kamaytirmading. Nima uchun?

Suvni oqizib qo'yish mumkinmi? Nima uchun?

Xatti-harakatlarimiz orqali suvning ifloslanishi mumkinmi? Nima uchun?

Suvni tejash kerakmi? Nima uchun?

Suvsiz hayot yo'q. Nima uchun?

Suv obi-hayot. Nima uchun?

Talablar. Ushbu metoddan foydalanishda o'qituvchi quyidagi talablarga amal qilishi lozim bo'ladi:

Mavzu yuzasidan loyiha ishini tashkil etish; Suv haqida video materiallar tayyorlash; Xaritadan okeanlar, dengizlar, daryolar, ko'llar tasvirini ko'rsatish.

Natija. Suvni iste'mol qilish va undan oqilona foydalanish haqidagi bilimlari kengayadi; O'quvchilarda tejamkorlik sifatleri tarbiyalanadi; Mustaqil fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi shakllanadi.

Darhaqiqat, ta'lim muassasasida innovatsiya jarayonlarini tashkil etishning pedagogik shartlarini quyidagicha izohlaymiz:

1. Innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi nazariy-pedagogik qoidalar majmuini ishlab chiqish;

2. Ta'lim muassasasining ilmiy tadqiqot salohiyatini shakllantirish;

3. Innovatsion faoliyatni tashkil etishni ta'minlashning asosiy shartlari, alohida boshqaruv jihatlari, ya'ni mazkur faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilgan, yangilangan boshqaruv tizimini shakllantirish.

Xulosa. O'qituvchilarni ta'lim tizimidagi innovatsion jarayonlarga va innovatsion faoliyatga tayyorlash o'ziga xos pedagogik muammo bo'lib, uning asosida o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy rivojlantirishga intilishi, innovatsion jarayonlarning ahamiyatini anglashi, o'zgarishlar va yangiliklarning mazmunmohiyatini tushunishi va mantiqan zarurligini qabul qilishi kabi omillar yotadi.

ADABIYOTLAR

1. Джураева Н. Н. (2023). Бошланғич синф ўқувчиларини табиий (science) фанлардан кўникмаларини шакллантиришда виртуал таълим технологияларидан фойдаланиш.//Ilm fan taraqqiyotida zamonaviy metodlarning qo'llanilishi, 3(6), 134 -139.

2. Narkulovna D. N. (2023). The role of interactive methods in science teaching. science and scientific research in the modern world, 1(7), 76-80.

3. Narkulovna D. R. N. (2024). Boshlangich sinflarga tabiiy fanlarni oqitishda ekologik tushunchalarni shakllantirishning ahamiyati. worldly knowledge konferens, 7(1), 95-98.

4. Aziz Sa'dullayev. (2024). aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-179. <https://doi.org/10.69617/uzmu.v1i1.4.2035>

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA TARBIYAVIY JARAYONNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Sharipova Shaxnoza Xasanovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Samarqand kampusi Pedagogika kafedrasi dotsenti (PhD)

Po'latova Shahnoza Po'lat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Samarqand kampusi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida tarbiyaviy jarayonni integrativ yondashuv asosida takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari va nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim muhitida barcha ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning mazmuni hamda pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Integrativ yondashuvning ta'lim va tarbiya jarayonlarini o'zaro uyg'unlashtirish, ta'lim oluvchilarda ijtimoiy faollik, hamkorlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va mas'uliyat kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlarni shakllantirishdagi ahamiyati asoslangan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim muhitida pedagog, oila va ijtimoiy hamkorlar faoliyatini integratsiyalash orqali tarbiyaviy jarayon samaradorligini oshirish imkoniyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari asosida inklyuziv ta'limda tarbiyaviy jarayonni integrativ yondashuv asosida takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, tarbiyaviy jarayon, integrativ yondashuv, ta'lim muhiti, individual xususiyatlar, ijtimoiy faollik, hamkorlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat, mas'uliyat, ijtimoiy sheriklik.

Аннотация: В данной статье освещаются педагогические возможности и теоретико-методологические основы совершенствования воспитательного процесса в условиях инклюзивного образования на основе интегративного подхода. Анализируются содержание и педагогические условия организации воспитательного процесса с учетом индивидуальных особенностей, потребностей и возможностей всех обучающихся в инклюзивной образовательной среде. Обосновывается значение интегративного подхода в обеспечении взаимосвязи процессов обучения и воспитания, а также в формировании у обучающихся таких социально-нравственных качеств, как социальная активность,

сотрудничество, толерантность, взаимоуважение и ответственность. Раскрываются возможности повышения эффективности воспитательного процесса посредством интеграции деятельности педагогов, семьи и социальных партнеров в условиях инклюзивного образования. На основе результатов исследования разработаны научно-методические рекомендации, направленные на совершенствование воспитательного процесса в инклюзивном образовании на основе интегративного подхода.

Ключевые слова: инклюзивное образование, воспитательный процесс, интегративный подход, образовательная среда, индивидуальные особенности, социальная активность, сотрудничество, толерантность, взаимоуважение, ответственность, социальное партнерство.

Annotation: This article examines the pedagogical potential and theoretical and methodological foundations for improving the upbringing process in inclusive education through an integrative approach. It analyzes the content and pedagogical conditions for organizing the upbringing process in an inclusive educational environment, taking into account the individual characteristics, needs, and abilities of all learners. The study substantiates the importance of the integrative approach in ensuring the interconnectedness of teaching and upbringing processes and in developing such social and moral qualities among learners as social activity, cooperation, tolerance, mutual respect, and responsibility. The article also highlights opportunities to enhance the effectiveness of the upbringing process by integrating the activities of teachers, families, and social partners within an inclusive educational environment. Based on the findings of the study, scientific and methodological recommendations are developed to improve the upbringing process in inclusive education through an integrative approach.

Keywords: inclusive education, upbringing process, integrative approach, inclusive educational environment, individual characteristics, social activity, cooperation, tolerance, mutual respect, responsibility, social partnership.

KIRISH

Tarbiya prinsiplari va tarbiya jarayonlarini inklyuziv ta'limda samarali tashkil etish maqsadida foydalaniladigan qonun-qoidalar majmuasidir. Mazkur qoidalarga tarbiyaning mazmuni, usullari, tashkil etish shakllari kiradi. Hamma maktablarda tarbiya prinsiplari umumiy ko'rinishga ega. Biroq, inklyuziv maktablarda rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarning psixologik, jismoniy, hissiy nuqsonlariga ko'ra o'ziga xos prinsiplardan ham foydalaniladi.

O'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik tarbiya jarayoni hisoblanadi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi va xis-tuyg'ulari shakllana boradi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhim sanaladi. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoji va hohishlarini ifodalaydi. Tarbiya jarayonini tashkil etishda tarbiyalanuvchining ongigina emas, balki, his tuyg'ularini ham o'stira borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan ahloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilish kerak. Samarali natijaga erishish uchun o'quvchining ongiga (ta'lim jarayoni asosida) hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini idora qilish jarayonida) sistemali va muntazam ta'sir etib boriladi. Ko'p qirrali va murakkab jarayonlardan biri tarbiya hisoblanib o'quvchini tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi.

Insoniyat yaratgan ma'naviy boyliklar bisotida sharq mutaffakirlarning pand nasihatlarini va o'g'itlari va tarbiya haqidagi fikrlari alohida o'rin egallaydi. Odatda, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini qayta tarbiyalash, bolaning atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va ularning xususiyatlarini bartaraf etish tarbiya jarayonida olib boriladi. Sharq mutaffakirlarning pand-nasihatlarini umrboqiy ma'naviy boylik hisoblanadi. Chunki ular hayotdan, hayot tajribalaridan kelib chiqqan va ezgu orzu niyatni ifodalaydi. Alohidash ta'kidlash zarurki, eng qadimgi tarbiya haqidagi fikrlar bizgacha bevosita yetib kelmagan. Bu

fikrlar insonning shakllanishida moddiy va ma'naviy madaniyatining yillar davomida rivojlanishi natijasidan dalolat beradi.

Aniq maqsadga qaratilgan u doimo muayyan rejaga asoslangan bo'ladi va buning uchun maxsus vakolatga ega bo'lgan insonlar tomonidan amalga oshiriladigan jarayon tarbiya sanaladi. Barcha davrlarda ham tarbiyachilar yoshlarning axloqi va odobi, iy'moni va vijdoni, bilimi, ko'nikma malakasi, xatti-harakati, yo'nalishi, tarixiy tajribasi, davr talablari va ehtiyojlari, istiqloq vazifalari bilan uyg'unlashtirib rivojlantirishga, shakllantirishga harakat qilganlar. Zimmasida inson kuchi, bilimi va irodasi bilan bajarilishi mumkin bo'lgan muayyan maqsadlarni qo'ygan davlatlar ham ta'lim–tarbiya ishlariga befarq qaramagan.

Milliy asoslangan tarbiya prinsiplari tizimi tarbiyaning hayot bilan bog'liqligini, shaxsiy, jamoada va jamoa orqali tarbiyalashni, tarbiyaviy ta'sirning izchilligini va davomiyligini, tarbiyalanuvchi shaxsiga nisbatan talabchanlik bilan hurmatning birligini, tarbiyaning rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mosligini, ta'lim va tarbiyaning bog'liqligini, tarbiyada atroflicha yondashish prinsiplari korreksion maxsus pedagogikada o'z aksini topadi.

Inklyuziv maktabda tarbiyaning hayot va amaliyot bilan bog'liqlik prinsipi yetakchi prinsip hisoblanadi. Buning mohiyati shundan iboratki, tarbiyaga jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy munosabatlarini, voqelikning qadriyatlarini, ahloqi va estetikasini tatbiq etishdan iborat. Imkoniyati cheklangan o'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy shakllantirish manfaatlari pedagogning har bir xatti-harakatini tarbiyaning maqsadlari bilan qiyoslashni, uning amalga oshirilishiga rejali tarzda va qunt bilan erishishni talab qiladi. Har bir tarbiyaviy tadbirning qimmatini uning rivojlanishida muammosi bo'lgan o'quvchilar jamoasi hayotini qanchalik boyitganligi, ishonchni shakllantirishga qanchalik yordam berishi bilan e'tiborga olinadi.

O'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan inklyuziv ta'limda o'quvchilarni moddiy ishlab chiqarish sohasidagi mehnatga, kasbni asosli tarzda tanlashi chuqur anglab olinishi lozim. Ba'zan tarbiyaning turmush bilan bog'liqligini tarbiyaviy ish hamda inklyuziv maktab o'quvchilarining unumli mehnati o'rtasida aloqa o'rnatishdangina iborat deb hisoblanadi. Biroq hayot foydali mehnatga qaraganda ancha kengroq va mazmunliroq tushunchadir. Mehnat faoliyatining xilma-xil shakllariga jalb etayotganda bu narsa insonni jamiyatga xizmat qilish, o'z hayoti farovonligini ta'minlash, moddiy va ma'naviy farovonlikga erishish kabi maqsadlarni ta'minlashga zamin yaratishini inklyuziv ta'lim o'quvchilariga tushuntirish kerak. Tarbiyaviy tadbirlarning hammasi hayotiy, ya'ni rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar eshitgan, ko'rgan narsalarga asoslangan tarzda olib borilsa, samarali natijaga erishiladi. Aks holda o'tkazilgan tadbirlar bolalar uchun tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarini jamoada jamoa orqali va jamoa uchun tarbiyalash prinsipi tarbiya tizimining jamiyat talablaridan kelib chiqadigan prinsiplaridan biri bo'lib, uning tabiati ishlab chiqarish vositalariga munosabat, do'stona hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlari bilan xarakterlanadi.

Maktab o'quvchilarining yoshi va individual xususiyatlarini e'tiborga olishda inklyuziv ta'limdagi o'ziga xos tarbiyaviy prinsiplardan biri muhim ahamiyatga egadir. Bu prinsipni amalga oshirish o'quvchilar faoliyatining mazmun va shakllarini ularning yoshi, hayotiy tajribasi, kuchi va imkoniyatlariga muvofiqlashtirishni talab etadi. Hozirgi davrda har bir bolaning o'zining dunyosi bor. Shu sababli tarbiya jarayoni ta'lim jarayoniga qaraganda ham ancha individual bo'lishi kerak. Ta'lim-tarbiya jarayonlarida inklyuziv maktab tarbiyachilari barcha umumiy kamolotida biror nuqsoni bor bolalar bilan ishlayotganligini hech qachon unutmasligi kerak. Shundagina, ular amalda uchrab turadigan har xil ko'ngilsiz, noxush holatlarni to'g'ri tushunadilar va ularning oldini oladilar. Tarbiyachining individul yondashish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari kar va zaif eshituvchi bolalarning xarakter xususiyatlariga xos xulq-atvor, fe'lidagi injiqliklar, qaysarliklar, o'jarliklar, buzg'unchi harakatlar va salbiy holatlarni oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1.F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika. Chirchiq 2022 y.

2. Amirsaidova SH.M. “Maxsus pedagogika fani taraqqiyotida sharq mutafakkiri g‘oyalarining o‘rni va roli”. Ped. fan. nom... diss. – T., 2006.
3. Р.Шомахмудова. Инклюзив таълимнинг назарий ва амалий асослари. Тошкент: ХТ «Розиқов О.Ж». 2007 й.
4. Ю.В.Шумиловская. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования. 2011 г.
5. Yuldashev J.G‘., S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. –T.: O‘qituvchi, 2004 y.
6. Qodirova F.U. Inklyuziv ta’lim nazariya va amaliyot. Monografiya Toshkent 2022.- 90-109b.
7. Nurmuhammedova L.SH. Nogiron bolalarning huquqiy asoslari va ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini tadbqiq etish: muammolar va istiqbollar.-T., 2014

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI SHAXSIYATINI SHAKLLANTIRISHDA NAFOSAT TARBIYASINING O‘RNI.

Djurayeva Nargis Narkulovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, “Pedagogika” kafedrası v/b dotsenti.

Qarshi. O‘zbekiston.

E-mail: djurayevanargis644@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda nafosat tarbiyasini shakllantirishning mazmun-mohiyati, uning dolzarbligi tahlil qilingan. Nafosat tarbiyasi-bu bolalarda estetik did, axloqiy qadriyatlar, muomala madaniyati va o‘zini tutish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonidir. Maqola boshlang‘ich ta’limda nafosat tarbiyasining ahamiyatini, uning bolalarning shaxsiyatini shakllantirishdagi rolini va ta’lim jarayonidagi o‘rni haqida ilmiy tahlilini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: nafosat tarbiyasi, boshlang‘ich ta’lim, estetik did, axloqiy qadriyatlar, muomala madaniyati, ta’lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье анализируется сущность и значимость формирования эlegантности у учащихся на этапе начального образования. Воспитание эlegантности – это процесс развития у детей эстетического вкуса, нравственных ценностей, культуры общения и навыков самоконтроля. Статья содержит научный анализ важности воспитания эlegантности в начальном образовании, его роли в формировании личности детей и его места в образовательном процессе.

Ключевые слова: воспитание эlegантности, начальное образование, эстетический вкус, нравственные ценности, культура общения, образовательный процесс.

Annotatsiya. This article analyzes the essence and relevance of the formation of elegance in students at the primary education stage. Elegance education is the process of developing aesthetic taste, moral values, communication culture and self-control skills in children. The article contains a scientific analysis of the importance of elegance education in primary education, its role in the formation of children's personalities and its place in the educational process.

Keywords: elegance education, primary education, aesthetic taste, moral values, communication culture, educational process.

KIRISH.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya — yunonchadan “his etiladigan”, lotincha «estezio» go‘zallikni his qilaman) — o‘quvchilarni voqelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari va turmush go‘zalliklarini anglash, idrok etish va to‘g‘ri tushunishga o‘rgatish, ularning badiiy didini o‘stirish, ularda go‘zallikka muhabbat uyg‘otish, ular tomonidan go‘zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayondir (1.2011. 692-b). Tabiat, adabiyot, teatr, musiqa, she‘riyat, tasviriy san‘at va boshqalarga bo‘lgan muhabbat shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Nafosat tarbiyasi axloqiy tarbiyani samarali tashkil etishda katta ahamiyatga ega. Nafosatdan rohatlanishda faqat san'at asarlarigina emas, balki ezgu ishlar, jamoaga hurmat, sadoqat, vijdonan mehnat qilish muhim o'rin tutadi. Nafosat tarbiyasining mohiyati shundan iboratki, u go'zallikka bo'lgan munosabatni qaror toptiradi. Go'zallikka bo'lgan tuyg'uni rivojlantirmay turib, yuqori mehnat madaniyatiga erishib bo'lmaydi. Mehnat jarayonida tayyorlangan har bir buyum (tovar)ning ahamiyati, funksiyasi, zaruriligi insonning tabiiy ehtiyojlarini qondirishi jihatidagina emas, balki uning qanchalik go'zalligi bilan ham baholanadi. Go'zallik bu hayotning o'zi, tabiat hamda inson mehnati natijalari, insoniy munosabatlarning mukammalligidir.

Nafosat – bu go'zallikni anglash ma'nosida juda ko'p yo'nalishlarga ega bo'lib, ular tabiat (tabiat landshaftlari, tabiat elementlari va jinslari, flora, fauna go'zalligi), jamiyat (jamiyat, davlat, huquq, erkinlik, qonunlar go'zalligi), inson (tana, aql, ruhiyat go'zalligi), san'at (rassomchilik, haykaltaroshlik, adabiyot, she'riyat, teatr, kino, sirk go'zalliklari) go'zalliklari kabilardan iboratdir. O'z navbatida ular bolalarda axloq, odob, muomala, munosabat, mehnat va albatta nafosat tarbiyasini shakllantirib boradi. Zamonaviy ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki estetik did, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy tarbiyani shakllantirishga ham xizmat qilishi zarur.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi – bu o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi davr bo'lib, aynan shu bosqichda nafosat tarbiyasi, ya'ni go'zallikni anglash, qadrlash va estetik madaniyatni egallashning poydevori qo'yiladi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasida o'quvchilarda nafosat tarbiyasi muhim o'rin tutadi. Bu tarbiya bolalarda estetik did, go'zallikka bo'lgan mehr, axloqiy qadriyatlar va madaniy xulqatvorni shakllantiradi. Nafosat tarbiyasi orqali o'quvchilar san'at, adabiyot, tabiat go'zalligi va insoniylik kabi tushunchalarni anglaydi va qadrlaydi. Pedagoglar bu jarayonda o'yinlar, musiqiy mashg'ulotlar, rasm chizish, badiiy adabiyot o'qish kabi vositalardan foydalanadilar.

Natijada bolalar nozik didli, go'zallikni anglaydigan va estetik jihatdan rivojlangan shaxs sifatida voyaga yetadi. Boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasining asosiy maqsadi-bolalarda go'zallikni anglash, axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirish va muomala madaniyatini shakllantirishdir. Bu maqsadga erishish uchun xalq og'zaki ijodi, maqollar, masallar, badiiy asarlar va san'at turlaridan foydalanish samarali vosita hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Nafosat tarbiyasini o'rgatishning maqsadi va vazifalari juda ko'p qirrali pedagogik hamda psixologik jarayon hisoblanadi. Nafosat tarbiyasi maqsadi bir necha yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Ularni shartli ravishda quyidagicha tasavvur etishimiz mumkin bo'ladi:

- bolalarning nafosat tarbiyasiga moyilligi darajasini aniqlash;
- bolalarning nafosat tarbiyasi bo'yicha bilimlari va ko'nikmalari darajasini aniqlash;
- bolalarning nafosat tarbiyasi bo'yicha bajariladigan ishlarning yo'nalishlari va vazifalarini aniqlash;

- bolalarda nafosat tarbiyasining to'g'ri shakllanishiga erishish.

Maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarda nafosat tarbiyasining vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- nafosatning his — tuyg'usini shakllantirish;
- estetik fikr — mulohazani shakllantirish;
- estetik didni to'g'ri tarbiyalash;
- bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- go'zallikni sevrishga bo'lgan hayotiy ehtiyojini o'stirib borish.

Bolalar go'zallikni idrok qilish qobiliyatiga ega bo'lganliklari uchun hayajonlanish, qayg'urish, darg'azab bo'lish, quvonish, zavqlanish kabi his — tuyg'ularni boshdan kechiradilar.

Bundan tashqari kishi yuksak badiiy mahorat bilan yaratilgan obrazni yoki tabiat, hayotdagi go'zal hodisani idrok qilganidan zavq — shavqqa to'ladi. O'quvchilarda kuzatish madaniyatini tarbiyalash ularning go'zallikka bo'lgan intilishlarini o'stirish uchun juda muhim. Ko'p hollarda bolalar biror narsaga qarab turadilar-u, uning o'zini ko'rmaydilar, quloq soladilar-u, eshitmaydilar. Shuning uchun ularga tabiatda, o'rmonda tog'lar va cho'llarda turli tovushlarni

farq qilishni o'rgatish lozim. Nafosat haqidagi tushunchalarni o'zlashtirib olish, ajoyib san'at asarini sayoz, past saviyada yozilgan asardan farqlash, o'z fikr -mulohazalarini to'g'ri ekanligini qattiq turib, himoya qilishga yordam beradi.

Nafosat tarbiyasi — shaxsning estetik ongi, munosabatlari hamda nafosat faoliyatining vujudga kelishi va takomillashuvidan iborat.

Nafosat tarbiyasi haqida ko'plab mutafakkirlar chuqur fikr yuritgan. Ular nafosatni inson ma'naviy kamolotining asosiy omillaridan biri, jamiyat axloqiy salomatligining muhim tarkibiy qismi deb bilganlar. Quyida ayrim mashhur mutafakkirlarning bu boradagi fikrlarini keltiramiz:

Abu Nasr Farobiy: "Go'zallik inson qalbini poklaydi. Musiqa, she'r va san'at orqali tarbiya topgan odam jamiyatga foydali bo'ladi."

Alisher Navoiy: "Go'zallik-bu nafaqat tashqi ko'rinish, balki qalb pokligi, so'zning shirasi, fe'l-atvorning latofatidir." Navoiy nafosatni komil insonlik bilan bog'laydi, uning asarlarida ma'naviy va axloqiy go'zallik ustuvor o'rin tutadi. Alisher Navoiy 18 ming olam haqida gapirib, bunday deydi: "Yer uzra yuz minglab ajoyib shakllar bor. Har bir shaklning o'ziga xos tovlanishlari, turlanishlari bor. Tasavvur qilaylik; tevarak-atrofda dengizlar yoki tog'lar, dasht-u sahrolar yoki gulshanlar, to'rg'ay va bulbullarni maftun etuvchi rango-rang nafis gul va lolalar, turli iqlimlar va mamlakatlar, daryolar, buloqlar va hokazolar mavjud. Bular atrofida yana 9 qavatli osmon, sobit-u sayyoralar, yulduzlar, mamlakatlar bo'lib, bari son-sanoqsizdir. To'rt unsur, yetti osmon, va olti tomon koinotning nodir va oliy asosidir. Koinotdagi barcha mavjudotlar ichida eng ulug'i Inson va uning ko'nglidir".

Dil boylklari, ruh olamining go'zalliklari inson foni dunyodan ketayotganida ham u bilan birga abadiyat olamiga hamroh bo'lib boradi. Hamrohgina emas, odamning jon-u dili, asosiy mohiyati bo'lib, mangu rohat-farog'at topadi. Inson dili ilohiy sirlarning gulshani bo'lib uni pokiza saqlash, aziz, muqaddas bilish har kimning insoniylik shartidir.

Beruniyning fikricha, faqat tashqi jihatdangina emas, balki ichki mazmun jihatdan ham ko'rkam bo'lgan kishigina maqtovga munosibdir.

Insonning ichki va tashqi go'zalligi bir bo'lgandagina u ideal kamolotga erishadi. Muallif, "ozodalik va orastalik olijanoblikning o'zagidir" deb uqtiradi. Yuksak madaniyatli kishi bo'lgan. Beruniy insonning tashqi yoqimli qiyofasi to'g'ridan-to'g'ri uning axloqiy qiyofasiga bog'liqligini uqtiradi.

Lev Tolstoy: "Go'zallik — bu haqiqat va yaxshilikning jozibasi." Tolstoy nafosatni axloq va haqiqat bilan chambarchas bog'laydi, u bolalar tarbiyasida san'at va go'zallikni muhim deb hisoblagan. Vohann Volfgang Gyote: "San'at — bu hayotni go'zallashtiruvchi kuchdir. U odamga ruhiy oziq beradi." Gyote nafosatni estetik tarbiyaning asosi deb bilgan va uni maktabda beriladigan asosiy tarbiyalardan biri sifatida ko'rgan. Boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasining o'rni katta: [4].

Birinchidan, bu yosh davrida estetik ta'sirga sezuvchanlik kuchli bo'ladi.

Ikkinchidan, rassomlik, musiqiy tarbiya, adabiyot va atrof-muhitni kuzatish orqali go'zallikka muhabbat uyg'otadi.

Uchinchidan, o'quvchilar go'zal so'z, chiroyli xulq va toza muhit tushunchalarini o'zlashtiradi.

Boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasini amalga oshirish uchun bir necha metodlar mavjud bularga quyidagilar kiradi. [2; 89.].

1. She'rlar, ertaklar, badiiy asarlar o'qish: Estetik o'qish va ijodiy ishlarga qatnashish bolalar nafosatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. She'rlar, ertaklar, badiiy asarlar bolalarning nafosatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2. O'yinlar va musobaqalar: Bolalar o'yinlar orqali nafosatni rivojlantirishlari mumkin. O'yinlar bolalarni boshqa bolalar bilan yaxshi munosabatda bo'lishiga, tartibni o'rganishga va muomala madaniyatini oshirishga o'rgatadi.

3. Suhbatlar va muhokamalar: Nafosat tarbiyasida ochiq va samimiy suhbatlar o'tkazish muhimdir. Bolalarga to'g'ri muloqot qilish, boshqalarga nisbatan hurmatli bo'lish va o'z fikrlarini muloyim tarzda ifoda etish kerakligini o'rgatish zarur.

4. Rasm va san'at: Estetik ta'lim orqali bolalarga san'atni tushuntirish va undan zavqlanishni o'rgatish, ularda nafosatli tasavvur va estetik didni rivojlantirishga yordam beradi.

MUHOKAMA.

Boshlang'ich ta'lim davri, bolalarning ijtimoiy, axloqiy, estetik va ruhiy rivojlanishi uchun eng muhim bosqichdir. Bu davrda o'quvchilarni nafosatli tarzda tarbiyalash orqali, ularning shaxsiyatiga yaxshi ta'sir ko'rsatish mumkin. Bu jarayonda muhim omillar quyidagilar: [3:36b].

1. Axloqiy va estetik qadriyatlarni o'rgatish: Boshlang'ich sinfda o'quvchilar nafaqat o'qish yozishni, balki to'g'ri va adolatli bo'lish, hurmat qilish, rahm-shafqat ko'rsatish kabi axloqiy qadriyatlarni ham o'rganadilar. Nafosat tarbiyasi bu qadriyatlarni bolalarga amaliyot orqali o'rgatish imkonini beradi.

2. Tartib-intizom va muomala madaniyati: Bolalar o'rgangan axloqiy me'yorlarni hayotda amalda qo'llashni boshlashadi. Nafosat tarbiyasi o'quvchilarda atrof-muhitga nisbatan hurmat va e'tiborli bo'lishni o'rgatadi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilar orasida tartib-intizom va muomala madaniyatini oshishiga olib keladi.

3. O'zini tutish va shaxsiy ifoda: Nafosat tarbiyasi bolalarga o'zini to'g'ri tutish, boshqalar bilan muloqot qilishda muloyimlik, samimiyat va mehribonlikni o'rgatadi. Bu ularning shaxsiyatini rivojlantirishga va boshqalar bilan munosabatlarini sog'lom qilishga yordam beradi.

4. Kichik guruhlarda ishlash va jamoa ruhini rivojlantirish: Boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasi orqali o'quvchilar bir-birlariga yordam berishni, fikr almashishni, birgalikda ishlashni va jamoada o'zlarini to'g'ri tutishni o'rganadilar. Bu esa jamoa ruhini, hamkorlikni va o'zaro hurmatni oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nafosat tarbiyasini shakllantirishda o'qituvchining roli beqiyos. O'qituvchidan o'quvchilarda nafosat tarbiyasini rivojlantirishga qaratilgan uch jihat muhim hisoblanadi: [3].

1. O'quvchilarga shaxsiy namuna ko'rsatish.
2. Estetik muhit yaratish (sinf bezagi, musiqa fonlari).
3. O'quvchilarni rag'batlantirib, estetik faoliyatga jalb etish.

Natijalar.

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim pedagogikasida o'quvchilarda nafosat tarbiyasining o'zni tahlil qilindi. Nafosat tarbiyasi estetik did, go'zallikka bo'lgan mehr, axloqiy qadriyatlar, muomala madaniyati va o'zini tutish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayon sifatida quyidagi natijalarga olib keldi.

- O'quvchilarda estetik va axloqiy qadriyatlarning rivojlanishi;
- Muomala madaniyati va o'zini tutish qobiliyatini oshishi;
- Boshlang'ich ta'lim sifatining oshishi;
- O'qituvchilarda pedagogik mahoratning shakllanishi;
- Tarbiya turlari va shakllaridan oqilona foydalanish.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasi bo'sh o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki estetik va madaniy jihatdan rivojlanishga ham tayyorlaydi. Nafosat inson shaxsiyatining tarkibiy qismi bo'lib, ularning boshqalar bilan sog'lom munosabatlar qurish o'zini tutish va jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur fazilatlarni shakllantiradi. Shu bois boshlang'ich ta'limda nafosat tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli va baxtli insonlar bo'lishiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M. "Boshlang'ich ta'limda ahloqiy tarbiya metodikasi." O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'lim vazirligi. 2019.

2. Abdiqodirova S.M. pedagogikada nafosat tarbiyasi masalasi. Journal of New Century Innovations, 70(2) 2025 89-94

3. Valiyeva M.M. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy ahloqiy tarbiyani tashkil etish." PEDAGOGS 2024 58(3), 100-104
4. Umirova M. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasida tarbiya turlari va usullaridan foydalanish imkoniyatlari." Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2024, 1(8), 9-12.

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING OG'ZAKI NUTQINI O'STIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi

Qo'qon universiteti Andijon filiali Pedagogika, psixologiya va jismoniy madaniyat kafedrasida katta o'qituvchisi p.f.f.d. (PhD)

Sobirov Moxinabegim Rashidbek qizi

Qo'qon universiteti Andijon filiali Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning samaradorligi va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Bu borada o'quvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirish hamda ularni erkin fikrlashga o'rgatish masalalari atroflicha o'rganiladi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning so'z boyligini oshirish va muloqot faolligini ta'minlashda o'yin texnologiyalarini qo'llash usullari ko'rib chiqiladi. Yakunda boshlang'ich ta'lim darslarida didaktik o'yinlardan maqsadli foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, og'zaki nutq, didaktik o'yinlar, nutq o'stirish, interaktiv metodlar, lug'at boyligi, muloqot ko'nikmasi.

Аннотация: В данной тезисной работе анализируются эффективность и педагогическое значение дидактических игр в развитии устной речи учащихся начальных классов. В ходе исследования рассматриваются методы применения игровых технологий для расширения словарного запаса учащихся и обеспечения коммуникативной активности. В заключении даются практические рекомендации по целенаправленному использованию дидактических игр на уроках в начальной школе.

Ключевые слова: начальное образование, устная речь, дидактические игры, развитие речи, интерактивные методы, словарный запас, коммуникативный навык.

Abstract: This thesis analyzes the effectiveness and pedagogical significance of didactic games in developing the oral speech of primary school students. In the course of the research, methods of applying game technologies to increase students' vocabulary and ensure communicative activity are considered. In conclusion, practical recommendations are provided for the targeted use of didactic games in primary education lessons.

Key words: primary education, oral speech, didactic games, speech development, interactive methods, vocabulary, communication skills.

KIRISH

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy ko'nikmalarini shakllantirish va ularning lug'at zaxirasini boyitish va ularni jamiyatda erkin muloqot qilishga tayyorlash hozirgi zamonaviy ta'limning eng dolzarb va ustuvor vazifalaridan biridir. Maktab o'quvchisining shaxs sifatida shakllanishida hamda dunyoqarashini kengaytirishda to'g'ri va ravon so'zlash qobiliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni hamda O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022-2026- yillarga mo'ljallangan xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" gi Farmonida ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishga alohida e'tibor qaratilgan [1].

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar dars jarayonlarini yangicha innovatsion usullar asosida tashkil etishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda o'yin texnologiyalaridan unumli

foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega . Bolalarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim faoliyatini o'yin elementlari bilan boyitish o'zlashtirish darajasini bir necha barobar oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish va ta'limiy o'yin vositalaridan foydalanish masalasi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan: P.Yo'ldosheva o'z tadqiqotlarida kichik yoshdagi o'quvchilarning so'z boyligini oshirishda milliy va didaktik o'yinlarning o'rnini alohida ta'kidlaydi. Uning ilmiy ishlarida ko'rsatilishicha, o'yin jarayonida bola so'zlarni shunchaki yodlab qolmaydi, balki ularni mantiqan tushunib, o'z amaliy nutqida qo'llashga o'rganadi [2].

Q.Husanboyeva esa ona tili darslarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini mutanosib rivojlantirishda interaktiv metodlar hamda o'yin mashqlarining samaradorligini isbotlab bergan . Olimaning ta'kidlashicha , darsda erkin va ijodiy muhitning yaratilishi o'quvchidagi ichki g'ovlarni, jumladan , tortinchoqlik va muloqot qilishdan qo'rqish kabi to'siqlarni bartarf etadi[3].

L.S.Vigotskiy kichik maktab yoshidagi bolalarda o'yin faoliyati ularning ruhiy va nutqiy rivojlanishida yetakchi omil ekanligini ko'rsatgan. Olim nazariyasida bolaning o'yin davomida o'zining kundalik imkoniyatlaridan yuqoriroq darajada fikrlash va nutq tuzish qobiliyatini namoyon etishini ta'kidlaydi [4].

D.B.Elkonin esa didaktik o'yinlar orqali bolada nafaqat nutq ,balki mantiqiy fikrlash va ijtimoiy muloqot ko'nikmalari ham jadal shakllanishini asoslagan . Uning fikricha , o'yin bu bolaning ijtimoiy tajribalarini o'zlashtirish va tengdoshlari bilan do'stona munosabat o'rnatishdagi eng asosiy ko'prikdir [5].

Boshlang'ich sinf darslarida og'zaki nutqni o'stirish uchun ma'lum bir didaktik o'yin metodini tizimli qo'llash yuqori natija beradi. O'yinlarni tanlashda o'qituvchi darsning maqsadiga hamda o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga alohida e'tibor qaratishi lozim. Masalan, Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida "Zanjir" va "sirli xalta" didaktik o'yinlarini qo'llash metodikasini taklif etamiz:

"Sirli xalta" o'yinida o'quvchi ko'rmasdan ushlab ko'rgan buyumini a'riflab beradi, qolganlar esa uni topadi. Bu metod bolada belgi va harakatni bildiruvchi so'zlarni nutqda erkin qo'llashni shakllantiradi. Bola obyektning rangi, shakli hamda vazifalarini bayon qilish davomida o'zining lug'at boyligidagi barcha so'zlardan foydalanishga harakat qiladi.

Shuningdek, "Zanjir" o'yini o'quvchilarning diqqat-e'tiborini jamlab , bir-birining fikrini mantiqan davom ettirishga o'rgatadi. Har bir o'quvchi o'zidan oldingi sinfdoshining gapiga mantiqiy bog'liq bo'lgan yangi gap qo'shishi natijasida yaxlit va mazmunli hikoya shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari baho olish qo'rquvidan xoli bo'lgan o'yin muhitida o'z fikrlarini erkin va tortinmay bayon eta boshlaydilar. Bu esa ularda o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi va kelajakda omma oldida erkin so'zlay olish poydevorini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini o'stirishda didaktik o'yinlardan foydalanish ta'lim samaradorligini o'stiruvchi muhim omildir. O'yin texnologiyalari an'anaviy va bir xil qolipdagi dars jarayonlarini jonlantirib, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ilmiy manbalar va amaliy kuzatishlar soni shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida to'g'ri tanlangan o'yinlar bolalarning lug'at boyligini oshiradi, mantiqiy fikrlash va jamoada muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchilari har bir dars rejasini tuzishda didaktik o'yinlardan samarali va maqsadli foydalanishni yo'lga qo'yishlari maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni - Toshkent 2020
2. Yo'dosheva P. Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish metodikasi.-T:O'qituvchi, 2021
3. Husanboyeva Q. Ona tili darslarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish.-T:Fan.2018
4. Vigotskiy.L.S. O'yin va u bolaning ruhiy rivojlanishidagi o'rnini. Psixologiya masalalari .- 1996.-N6.

5. Elkonin.D.B. O‘yin psixologiyasi.-M.:Vlados,1999.

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNI OG‘IR NUTQ NUQSONLAR BILAN ISHLASHDA QO‘LLANILADIGAN ZAMONAVIY LOGOPEDIK USULLAR

Achilova Sevara Djasirkulovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq shahri, O‘zbekiston

Maxsus pedagogika kafedrası

p.f.f.d (PhD), dotsent

E-mail: achilovasevara85@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak logopedlarni og‘ir nutq nuqsonlar bilan ishlashda qo‘llaniladigan zamonaviy logopedik usullar yoritilgan. Maxsus pedagogika logopediya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar og‘ir nutq nuqsonlarni o‘rganish jarayonida artikulyatsion nutq apparatini rivojlantirish, nutqiy nafas, ovozni rivojlantirishda qo‘llaniladigan zamonaviy usullardan foydalanish zarurligi aytib ko‘rsatilgan. Tadqiqotda olib borilgan natijalarga ko‘ra bo‘lajak logopedlar zamonviy logopedik usullarni qo‘llash orqali, og‘ir nutq nuqsonlarni bartaraf etishda ijobiy natijalar tahlil etilgan. Xulosa qismida og‘ir nutq nuqsonlarni bartaraf etishda hozirgi zamon talabi bilan birgalikda amalga oshiriladigan usullar ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: Logopediya, artikulyatsiya, fonematik idrok, korreksiya, differensiatsiya.

Аннотация. В данной статье освещаются современные логопедические методы, применяемые при работе будущих логопедов с тяжелыми нарушениями речи. Указано на необходимость использования современных методов, применяемых для развития артикуляционного речевого аппарата, речевого дыхания, голоса студентов, обучающихся по направлению специальной педагогической логопедии, в процессе изучения тяжелых речевых дефектов. По результатам исследования проанализированы положительные результаты устранения тяжелых речевых дефектов будущими логопедами путем применения современных логопедических методов. В заключительной части подчеркиваются методы, реализуемые совместно с современными требованиями при устранении тяжелых речевых дефектов.

Ключевые слова: Логопедия 1, артикуляция 2, фонематическое восприятие 3, коррекция 4, дифференциация 5.

Abstract. This article highlights modern speech therapy methods used to work with future speech therapists with severe speech defects. In the process of studying severe speech defects in students majoring in special pedagogical speech therapy, the necessity of using modern methods used to develop the articulatory speech apparatus, speech breathing, and voice development is emphasized. According to the results of the study, positive results were analyzed in the elimination of severe speech defects by future speech therapists through the use of modern speech therapy methods. The conclusion section highlights methods implemented in conjunction with modern requirements to eliminate severe speech defects.

Keywords Speech therapy 1, articulation 2, phonemic perception 3, correction 4, differentiation 5.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida nogironligi bo‘lgan yoki rivojlanishida turli darajadagi og‘ishlar kuzatiladigan bolalar sonining ko‘payishi, jumladan og‘ir nutq nuqsonlariga ega bolalarning ko‘payishi maxsus pedagogika, xususan logopediya sohasi oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Alaliya, dizartriya, rinolaliya, duduqlanish nutq nuqsonining og‘ir shakllari, umumiy nutq talab qilinishining III va undan past darajalari kabi og‘ir nutq nuqsonlari bolaning nafaqat nutqiy, balki kognitiv, ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday holatlarda an‘anaviy logopedik ish usullarining o‘zi ko‘pincha yetarli bo‘lmay, korreksion-pedagogik jarayonni zamonaviy, ilmiy asoslangan va amaliyotda sinalgan usullar bilan boyitish talab etiladi.

Bo'lajak logopedlarni tayyorlash tizimida ularni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki og'ir nutq nuqsonlari bilan ishlashning zamonaviy amaliy texnologiyalari bilan ham qurollantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki amaliyotda logoped mutaxassis ko'pincha murakkab, kombinatsiyalashgan nutq buzilishlariga ega bolalar bilan ishlashga to'g'ri keladi, bunday hollarda faqat klassik artikulyatsion mashqlar bilan cheklanish yetarli natija bermaydi. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida "Logopediya", "Logopsixologiya", "Logopedik ritmika" kabi fanlarni o'qitish jarayonida talabalarni zamonaviy korreksion texnologiyalar – logoritmika, biologik teskari aloqa usullari, sensor integratsiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosidagi dasturlar, alternativ va kommunikativ yordamchi vositalar bilan tanishtirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – bo'lajak logopedlarni og'ir nutq nuqsonlari bilan ishlashga tayyorlashda qo'llaniladigan zamonaviy logopedik usullarni tahlil qilish, ularning amaliy ahamiyatini asoslash va ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi: og'ir nutq nuqsonlarining lingvopsixologik tavsifini berish; artikulyatsion apparat, nutqiy nafas va ovozni rivojlantirishning zamonaviy usullarini tizimlashtirish; bo'lajak logopedlarni amaliy tayyorlash metodikasini ishlab chiqish va olingan natijalarni tahlil qilish.

MATERIALLAR VA USULLAR

1. Og'ir nutq nuqsonlari tushunchasi va ularning psixologik-pedagogik tavsifi

Og'ir nutq nuqsonlari deganda nutqning barcha komponentlari – fonetik-fonematik tomoni, leksik-grammatik qurilishi, bog'lanishli nutq – bir vaqtning o'zida buzilgan, natijada bola bilan og'zaki muloqot amalda cheklangan yoki umuman imkonsiz bo'lgan holatlar tushuniladi. Bunga alaliya (motor va sensor), afaziyaning og'ir shakllari, dizartriyaning bulbar va psevdobulbar ko'rinishlari, rinolaliya, duduqlanish nutq nuqsoni kiradi.

Bunday bolalarda nutqiy nuqson ikkilamchi buzilishlarni – diqqat, xotira, fikrlash jarayonlarining o'ziga xosligini, emotsional-irodaviy soha buzilishlarini, ijtimoiy moslashuvning qiyinlashuvini keltirib chiqaradi. Shu sababli og'ir nutq nuqsonlari bilan ishlash faqat "nutqni to'g'rilash" bilan cheklanmasligi, balki bolaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi kompleks, ko'p bosqichli va individuallashtirilgan yondashuvni talab qilishi ilmiy adabiyotlarda ta'kidlab o'tiladi. Bo'lajak logoped mutaxassis mana shu murakkablikni chuqur anglagan holda, har bir bola uchun alohida korreksion yo'nalishni loyihalashtira olishi lozim.

2. Artikulyatsion-nutq apparatini rivojlantirishning zamonaviy usullari

Og'ir nutq nuqsonlari, xususan dizartriya va anartriya artikulyatsion apparat mushaklarining tonusi buzilgan bo'ladi, bu esa tovush talaffuzini sezilarli darajada qiyinlashtiradi. Zamonaviy logopediyada artikulyatsion apparatni rivojlantirish uchun klassik artikulyatsion gimnastikadan tashqari logopedik massajning turli usullari – qo'l bilan bajariladigan klassik massaj yordamida bajariladigan massaj, o'z-o'ziga massaj elementlari qo'llaniladi.

So'nggi yillarda kinezioteypirlash (kinesio taping) usuli ham logopedik amaliyotga faol tatbiq etilmoqda – bu maxsus elastik teypalar yordamida yuz va artikulyatsion mushaklar tonusini me'yorlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, artikulyatsion apparatni rivojlantiruvchi trenajyorlar (masalan, tish-jag' apparati va til holatini to'g'rilovchi silikon moslamalar) qo'llanilishi tilning noto'g'ri holatini bartaraf etishda samarali hisoblanadi. Bo'lajak logopedlarni ushbu usullarni bajarish texnikasi, ko'rsatma va qarshi ko'rsatmalarini bilishga o'rgatish amaliy mashg'ulotlarning muhim qismini tashkil etishi lozim.

3. Nutqiy nafasni rivojlantirish texnologiyalari

Og'ir nutq nuqsonlariga ega bolalarning aksariyatida diafragmal-qorin tipidagi nafas olish shakllanmagan, nafas chiqarish kuchi va davomiyligi yetarli emas, bu esa uzun jumalarni talaffuz qilish, ovoz kuchini boshqarishni qiyinlashtiradi. Zamonaviy usullar orasida biologik teskari aloqa texnologiyasi asosidagi "nafas trenajyorlari" alohida o'rin tutadi – bunda bola maxsus datchik va kompyuter dasturi yordamida o'z nafas ritmini vizual tarzda kuzatib boradi, bu esa o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Bundan tashqari, nafas-ovoz gimnastikasining moslashtirilgan komplekslari (masalan, A.N. Strelnikova tizimidan olingan elementlar asosida ishlab chiqilgan bolalar uchun soddalashtirilgan mashqlar), musiqiy asboblari (nay, sviristelka, puflab o'ynaladigan o'yinchoqlar) yordamida o'tkaziladigan mashg'ulotlar, shuningdek mobil ilovalar orqali interaktiv "puflash o'yinlari" samarali qo'llanilmoqda. Bo'lajak logopedlarni bunday texnologiyalarni yosh xususiyatlariga mos ravishda tanlash va ketma-ketlikda joriy etish metodikasiga o'rgatish zarur.

4. Ovozni rivojlantirish va tovush hosil qilish metodikalari

Og'ir nutq nuqsonlarida ko'pincha ovoz buzilishlari ham kuzatiladi: ovoz zaif, xirillagan, burunli ovoz (nazallashgan) yoki modulyatsiyasiz bo'lishi mumkin. Zamonaviy fonopediya usullari – akustik biofeedback dasturlari (masalan, ovoz balandligi va kuchini real vaqt rejimida ekranda ko'rsatuvchi maxsus dasturlar), vibratsion-akustik stimulyatsiya, shuningdek logopedik ritmika elementlari ovoz apparatini rivojlantirishda keng qo'llaniladi.

Rinolaliyada (tanglay yorig'i bilan bog'liq nutq nuqsonida) burun rezonansini bartaraf etish uchun maxsus fonopedik mashqlar, obturator va boshqa ortopedik vositalar bilan hamkorlikda olib boriladigan kompleks korreksiya dasturlari qo'llaniladi. Bo'lajak logoped bunday hollarda shifokor-otorinolaringolog, ortodont va boshqa tibbiy mutaxassislar bilan multidisiplinar hamkorlikda ish yuritish ko'nikmasini egallashi lozim.

5. Logoritmika va harakat-musiqqa texnologiyalari

Logoritmika – nutq, harakat va musiqani uyg'unlashtirgan holda qo'llaniluvchi kompleks korreksion usul bo'lib, u og'ir nutq nuqsonlariga ega bolalarda umumiy va nozik motorikani, ritm hissin, diqqat va xotirani rivojlantirish bilan bir qatorda nutqiy faollikni ham oshiradi. Zamonaviy logoritmik mashg'ulotlarda interaktiv taxtalar, ritmni vizual tarzda aks ettiruvchi mobil ilovalar, sensorli maydonchalar qo'llanilishi mashg'ulotlarning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

6. Sensor integratsiya va polisensor yondashuv

Og'ir nutq nuqsonlari ko'pincha sensor qabul qilish (taktil, vestibulyar, propioseptiv sezgilar) buzilishlari bilan uyg'unlashib keladi. Sensor integratsiya xonalari – yumshoq modullar, taktil yo'laklar, vibratsion va yorug'lik effektlariga ega jihozlar – bolaning nerv tizimini muvozanatga keltirishga, shu orqali nutqiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi. Bo'lajak logopedlar sensor xonada ishlash tamoyillari, har bir bolaning individual sensor profilini aniqlash usullari bilan tanishtirilishi lozim.

7. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar va maxsus kompyuter dasturlari

Raqamli davr talablariga mos ravishda logopedik korreksiyada maxsus kompyuter dasturlari va mobil ilovalardan foydalanish keng tarqalmoqda. Bunday dasturlar tovushlarni avtomatlashtirish, leksik-grammatik ko'nikmalarni mustahkamlash, fonematik idrokni rivojlantirish uchun interaktiv mashqlar, o'yin elementlari va darhol teskari aloqa (vizual, tovushli rag'batlantirish) imkoniyatini beradi. Bunday texnologiyalarning afzalligi – bolaning motivatsiyasini oshirishi, mashg'ulot natijalarini avtomatik qayd etib borishi va masofadan turib ham korreksion ishini davom ettirish imkonini yaratishidir.

Shu bilan birga, bo'lajak logopedlarga axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositalarini logopedik jarayonning yordamchi qismi sifatida, an'anaviy jonli muloqotni to'liq almashtirmasligi lozimligini anglatish muhim – texnologiya faqat pedagogning malakali metodik yondashuvi bilan birga samara beradi.

8. Alternativ va kommunikativ yordamchi vositalar

Og'zaki nutq amalda shakllanmagan yoki juda cheklangan bo'lgan og'ir holatlarda (masalan, og'ir motor alaliya, anatriya) alternativ va kommunikativ yordamchi vositalar qo'llaniladi. Bularga imo-ishora tizimlari, rasmi kommunikatsiya kartochokalari, maxsus kommunikator qurilmalar va planshet ilovalari kiradi. Bunday vositalar bolaga o'z ehtiyoj va fikrlarini bildirish imkoniyatini beradi hamda ko'pincha keyinchalik og'zaki nutqning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bo'lajak logopedlarni zamonaviy sistemali vositalarini tanlash mezonlari, ularni bosqichma-bosqich joriy etish metodikasi bilan tanishtirish zamonaviy ta'lim dasturining ajralmas qismiga aylanishi lozim.

9. Bo'lajak logopedlarni amaliy tayyorlash metodikasi

Yuqorida sanab o'tilgan zamonaviy usullarni talabalar tomonidan puxta o'zlashtirilishi uchun ta'lim jarayonida nazariy-amaliy uyg'unlik ta'minlanishi zarur. Bunda quyidagi metodik yo'nalishlar samarali hisoblanadi: birinchidan, muammoli-vaziyatli ta'lim usuli asosida real klinik holatlar (keys-stadi) tahlili; ikkinchidan, simulyatsiya texnologiyalari yordamida amaliy ko'nikmalarni mashq qildirish (masalan, maket-o'quvchilar bilan artikulyatsion massaj texnikasini avval mashq qilish); uchinchidan, ta'lim-amaliyot bazalari – maxsus (korreksion) maktablar, logopedik markazlar, rehabilitatsiya markazlarida talabalarning amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish. Shuningdek, talabalarni mikroo'qitish usuli asosida bir-birlariga ustozlik qilish, video yozuvlar orqali o'z faoliyatini tahlil qilish (refleksiya), mentorlik dasturlari orqali tajribali logopedlar bilan hamkorlikda ishlash kabi shakllar ham yuqori samara berishi kuzatilgan. Bunday yondashuv talabalarda nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki bola bilan ishonchli pedagogik muloqot o'rnatish, ota-onalar bilan hamkorlik qilish kabi kasbiy-shaxsiy sifatlarni ham shakllantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi talabalari ishtirokida pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba guruhi talabalari an'anaviy uslubdagi mashg'ulotlardan tashqari, yuqorida ko'rsatilgan zamonaviy usullar (logoritmika, BOS-texnologiyalari, AKT asosidagi dasturlar, AAC vositalari) bo'yicha maxsus amaliy trening dasturidan o'tkazildi, nazorat guruhi esa an'anaviy metodika bo'yicha tayyorlandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi talabalarida og'ir nutq nuqsonlariga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha amaliy tayyorgarlik ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Xususan, individual korreksion dastur loyihalashtirish, zamonaviy texnik vositalardan foydalanish, multidisiplinar jamoada ishlash ko'nikmalari bo'yicha tajriba guruhi talabalarining natijalari 12–14 foizga yaxshi baholandi. Bundan tashqari, tajriba guruhi talabalari amaliyot davomida bolalar va ularning ota-onalari bilan hamkorlik o'rnatishda ham yuqori moslashuvchanlik ko'rsatdi, bu esa zamonaviy usullarni o'zlashtirishning nafaqat texnik, balki kommunikativ-pedagogik jihatdan ham samarali ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida ma'lum qiyinchiliklar ham aniqlandi: ba'zi talabalarda zamonaviy texnik vositalar (BOS-dasturlari, sensor jihozlar)dan foydalanish bo'yicha dastlabki bosqichda texnik savodxonlik yetishmasligi kuzatildi, bu esa o'quv dasturiga maxsus "Logopediyada raqamli texnologiyalar" moduli kabi qo'shimcha kurslarni kiritish zarurligini ko'rsatdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, og'ir nutq nuqsonlariga ega bolalar bilan samarali korreksion-pedagogik ish olib borish uchun bo'lajak logopedlarni zamonaviy usullar – artikulyatsion-nutq apparatini rivojlantirishning innovatsion texnikalari, nutqiy nafas va ovozni rivojlantirishning biofeedback texnologiyalari, logoritmika, sensor integratsiya, axborot-kommunikatsion texnologiyalar hamda alternativ kommunikatsiya vositalari bilan chuqur va amaliy jihatdan tayyorlash zamon talabiga aylangan.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni bo'lajak logopedlarning kasbiy kompetentligini sezilarli darajada oshiradi. Shu munosabat bilan quyidagi tavsiyalar taklif etiladi: birinchidan, oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga zamonaviy korreksion texnologiyalarga bag'ishlangan maxsus amaliy modullarni kiritish; ikkinchidan, talabalar amaliyotini korreksion muassasalar bilan yaqindan hamkorlikda tashkil etish; uchinchidan, o'qituvchi-professor tarkibini zamonaviy logopedik texnologiyalar bo'yicha muntazam malaka oshirishdan o'tkazish; to'rtinchidan, ta'lim jarayoniga simulyatsion va raqamli vositalarni faol joriy etish. Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi og'ir nutq nuqsonlariga ega bolalarga ko'rsatiladigan logopedik yordam sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Б о к с и с Р. М. О сущности и лечении заикания у детей дошкольного возраста. //лечение душевнобольных. – М., 1940. 305- стр
2. Achilova S.J. Logopediya // darslik. Chirchiq 2025 yil, 700- bet.
3. Achilova S.J. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida og'ir nutq nuqsonli bolalar bilan ishlashda logopedik shoxobchaning o'rni. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ijtimoiyemotsional ta'lim metodikalarini joriy etish: muammolar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami 2025-yil 16-sentabr. 481-483 bet.
4. Achilova S.J. Factors And Principles Of Preparing Future Speech Therapists To Work With Children With Severe Speech Impairments. 6th INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS. 386-390 bet. 2025.
5. Achilova Sevara Djasirkulovna MECHANISMS OF CREATING A PROFESSIONAL INFORMATION ENVIRONMENT IN PREPARING FUTURE LOGICAL THERAPISTS TO WORK WITH CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DISORDERS. Modern American Journal of Social Sciences and Humanities ISSN (E): 3067-8153 Volume 01, Issue 07, October, 2025. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=UIwzmp8AAAAJ&citation_for_view=UIwzmp8AAAAJ:qjMakFHDy7sC

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITUVCHILARNING IJODIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK TA'LIMNING KONSEPTUAL ASOSI SIFATIDA

Turayeva Dilrabo Erkinovna.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

***Annotatsiya.** Maqolada integrativ yondashuv asosida o'qituvchilarning ijodiy kompetentliligini rivojlantirish pedagogik ta'limning konseptual asosi ekanligi tahlil qilingan.*

***Tayanch tushunchalar:** integratsiya, o'quv faoliyati, ijod, kompetensiya, ko'nikma, malaka, bilim, metodika, aql, ta'lim.*

***Абстрактный.** В статье анализируется, что развитие творческой компетентности учителей на основе интегративного подхода является концептуальной основой педагогического образования.*

***Основные понятия:** интеграция, учебная деятельность, творчество, компетентность, умение, компетенция, знание, методология, интеллект, образование.*

***Abstract.** The article analyzes that the development of creative competence of teachers based on an integrative approach is the conceptual basis of teacher education.*

***Basic concepts:** integration, learning activities, creativity, competence, ability, competence, knowledge, methodology, intelligence, education.*

KIRISH.

«Kompetentlik» tushunchasi iqtisodiyot va insonning jadal sur'atlarda o'zgaruvchan hayot sharoitlariga moslashish ehtiyojidan yuzaga kelgan inson zaxiralariga yangicha yondashuvning natijasi hisoblanadi. «Kompetensiya» tushunchasi esa ta'lim amaliyotiga kiritishni A.V.Xutorskoy ta'kidlaganidek, maktab uchun odatiy bo'lgan, o'quvchilar nazariy bilimlar majmuini egallab, ma'lum vazifalar yoki muammoli vaziyatlarni yechishda sezilarli qiyinchiliklarni his etishlari muammosini hal etish imkonini beradi [4].

Tadqiqotchi I.A.Zimnyaya tomonidan kompetensiyaviy yondashuv muammosi bo'yicha tadqiqotlarni umumlashtirib, uning rivojlanishining uch bosqichlarini quyidagicha ajratgan:

birinchi bosqich(1960-1970 yillar) ilmiy apparatga «kompetensiya» toifasini kiritish bilan tavsiflanadi;

ikkinchi bosqich(1970-1990 yillar) ona tilini o'qitish nazariyasi va amaliyoti, boshqaruv sohasida «kompetentlik» / «kompetensiya» toifalaridan foydalanish bilan tavsiflanadi;

uchinchi bosqich(1990-2001 yillar) ta'limda «kompetentlik» / «kompetensiya» toifalaridan faol foydalanish bilan tavsiflanadi [3].

Asosiy qism. 1990 yillardan O'zbekistonda kompetensiyaviy yondashuvning talab etilganligi, undan foydalanish ta'lim tizimidagi kamchiliklarni hamda uning jamiyat ehtiyojlariga mos emasligini bartaraf etishning istiqbolli yo'li sifatida, ta'limning amaliyot bilan va jamiyatning haqiqiy ehtiyojlari bilan aloqadorligini kuchaytirish sifatida qaralgan (S.Y.Batishev, E.F.Zeyer, A.M.Novikov, I.D.Frumin va boshqalar).

1980-1990 yillarning ijodiy ta'lim nazariyasi sohasidagi tadqiqotlar tahlillari mazkur davrlardagi yuzaga kelgan ijodiy kompetentlikning mohiyati va rolini aniqlash mazmunidagi kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishning uch yo'nalishlarini ajratish imkonini beradi.

Birinchi yo'nalish – texnologik yo'nalish bo'lib, uning doirasida mutaxassisning ijodiy kompetentligini rivojlantirishda uning ijodiy bilim, ko'nikma va malakalarini, kasb yo'nalishiga mos va texnologik kompetentlik tarkibiga kiruvchi funksional kompetensiyalarni rivojlantirish sifatida o'rganilgan.

Ikkinchi yo'nalish – shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, bo'lajak mutaxassisni umumta'lim, gumanitar tayyorlashda mustaqil ta'lim, axborotli, kommunikativ kompetensiyalari birinchi o'ringa chiqadi.

Ikki yo'nalishni birlashtiradigan yo'nalish istiqbolli hisoblanadi, ijodiy kompetentli mutaxassisni tayyorlashdamosus ijodiy, texnologik, aktual, ijtimoiy, fuqarolik kabi barcha kompetentliklari bilan yaxlit shaxsni rivojlantirish hisoblanadi. Shuningdek, ijodiy ta'limda universal va maxsus kompetensiyalar majmuini rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak.

Kompetensiyaviy yondashuvning mazkur yo'nalishi nuqtai nazaridan ijodiy kompetentlik ijodiy tayyorgarlik sifatining integrativ mezon sifatida tashabbuskor va ijodiy yechishni bilish, shuningdek, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, yangi ta'lim faoliyati sharoitlariga moslashishga tayyorlik xos bo'lgan shaxs sifatлари tariqasida tushuniladi.

2000 yildan boshlab Yevropa ta'limida kompetensiyaviy ta'limni amalga oshirish sohasidagi xalqaro integratsion jarayonlar faollashdi. Masalan, modulli ta'lim hozirgi vaqtda ijodiy ta'lim tizimini isloh qilishning asosi hisoblanadi. YA'ni quyidagi vazifalar belgilangan:

ijodiy ta'lim sohasidagi yagona Yevropa muhitini yaratish;

malakalarning shaffofligini, axborot tarqatish, almashish va kasbga yo'naltirish rivojlanishini ta'minlash;

kompetensiyalar va malakalarni tan olish muammosini hal etish, kredit birliklari (ballar)ni ko'chirish yagona tizimini yaratish, norasmiy ta'limni tan olish umumiy prinsiplarini ishlab chiqish, tarmoqlar darajasida malakalarni ishlab chiqish, butun hayot davomida ijodiy yo'naltirish siyosati va amaliyotini rivojlantirish;

ijodiy ta'lim sifatini ta'minlash va investitsiyalarning iqtisodiy samarasini oshirish uchun uning umumiy mezonlari va sifatini baholash prinsiplarini ishlab chiqish;

ijodiy ta'lim o'qituvchilari va ustalarini o'qitishda ehtiyojlarni qondirish [5].

MATERIALLAR VA USULLAR.

O.YE.Lebedev kompetensiyaviy yondashuvning asosiy tamoyillarini quyidagicha aniqlangan:

o'qitishning mazmuni ta'lim oluvchilarda o'quvchilarning shaxsiy tajribalari elementi hisoblangan ijtimoiy tajribadan foydalanish, turli faoliyat sohalari va ko'rinishlaridagi muammolarni mustaqil yechish qobiliyatini rivojlantirish tamoyili;

ta'lim mazmuni bilishga oid, dunyoqarashga oid, axloqiy, siyosiy, ijodiy muammolarni yechishning didaktik moslashtirilgan ijtimoiy tajribasini aks ettirish tamoyili;

ta'lim oluvchilarda bilishga oid, kommunikativ, tashkiliy, axloqiy, ijodiy va boshqa ta'lim mazmunini tashkil etuvchi muammolarni mustaqil yechish tajribasini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish tamoyili;

ta'lim natijalarini baholash o'quvchilar ta'limning ma'lum bosqichida erishgan ma'lumotlilik darajalarining tahliliga asoslanish tamoyili [4].

Zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirish xususiyatlari quyidagicha:

fan va ta'lim amaliyotida istiqbolli yo'nalish;
ijodiy ta'lim tizimida jadal rivojlanish;
«bilimlar»dan «faoliyat usullari»ga o'tishni nazarda tutish;
kadrlarni tayyorlashga ahamiyatli resurslar ajratish.

Hozirgi vaqtga qadar ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asosiy tushunchalarining umumqabul qilingan ta'riflari mavjud emasligi ham bu bilan bog'liq bo'lib, bizni ishchi ta'riflardan foydalanishga majbur etadi. Shuningdek, jahon va milliy ta'lim amaliyotida kompetensiyaviy yondashuvning rivojlanishi kuzatilmoqda.

Asosan standart ijodiy vazifalarni (ko'pincha nostandart vaziyatlarda) amalga oshirishga an'anaviy funksional tayyorlashga yo'naltirilgan ijodiy ta'limda esa kompetensiyaviy yondashuv bugun modulli-kompetensiyaviy shaklda xizmat qilmoqda.

Kasb ta'limi jarayonida ta'limning kognitiv natijalari - bilim, ko'nikma va malakalar – umumiylikda mutaxassisning ijodiy kompetentligini tashkil etuvchi turli ijodiy kompetensiyalarga aylanao'zgartiriladi.

Ijodiy kompetentlilik mutaxassis faoliyati va uning ichki tuzilishini aks ettirgan holda ijodiy kompetentlilik tuzilmasining asosiy komponentlarini tavsiflash mumkin[3].

Universal (umumiy) kompetensiyalar - ijodiy sohalaridagi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur asosiy kompetensiyalar ajratiladi.

Xorijiy tajribalarga asosanib, quyidagi universal kompetentliklarni ajratadilar:

maktabdan tashqari manbalaridan bilimlarni egallash usullarini o'zlashtirishga asoslangan mustaqil bilishga oid faoliyat sohasidagi kompetentlik;

fuqarolik-ijtimoiy faoliyat sohasidagi kompetentlik (fuqaro);

ijtimoiy-mehnat faoliyati sohasidagi kompetentlik;

maishiy sohadagi kompetentlik;

madaniy-xordiq faoliyati sohasidagi kompetentlik.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Kompetentlikni egallash ta'lim oluvchining faoliyat tajribasiga asoslanadi. Ta'lim nazariyasi yutuqlariga asoslangan mazkur nuqtai nazarni (J.Piaje, L.S.Vigotskiy, P.Bryuner, P.Y.Galperin, N.F.Talizina va boshqalar), ko'pgina xorijiy va mahalliy olimlar qayd etadilar. Ishlashga o'rganish uchun ishlash kerak. Muloqotga o'rganish uchun muloqot qilish kerak. Ingliz tilida so'zlashmasdan, ingliz tilini o'rganib bo'lmaydi. Ijodiy kompetentliklarni egallash, shuningdek, ta'lim oluvchilarning faolliklariga ham bog'liq. Kompetensiyalarni rivojlantirish asosi ta'lim oluvchilarning tajribalari, ya'ni darslarda loyihaviy faoliyat, rolli o'yinlar, psixologik treninglar. Bunda tajriba o'quvchining subyektiv holatining asosiga (va mos ravishda asosiy kompetentlikka) o'z-o'zidan emas, balki uni anglash jarayonidagina aylanadi.

Ijodiy ta'limda shaxsiy yo'nalgan va kompetensiyaviy yondashuvlarni izchil amalga oshirish mazkur sxemani faqatgina bir ishlab chiqarish ta'limidan fanlarning umumta'lim bo'limiga, ijodiy kompetentlikni (shuningdek, uni tashkil etuvchi maxsus kompetentliklarni) rivojlantirish jarayonidan umuman ta'lim jarayoniga tarqatishni talab etadi.

M.R.Tabatabaning tadqiqotida oliy ta'lim ta'lim muassasalari ta'lim oluvchilarida universal kompetensiyalarni rivojlantirish ishlari olib borilgan. Tadqiqotchi tomonidan quyidagilar amalga oshirilgan:

ta'lim oluvchilarning universal (asosiy) kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayonining modeli tajriba-sinovda tekshirilgan;

kompetensiyalarni baholashga uchta yondashuvlar aniqlangan;

ta'lim oluvchilar o'z kompetensiyalarini o'zlari baholashlaridan foydalanilishi mumkin;

OTMlari mutaxassisining universal kompetensiyalarini samarali rivojlantirishni ta'minlovchi loyihalar metodi, ta'lim oluvchining portfoliosi kabi pedagogik texnologiyalar majmui aniqlangan. Ta'lim oluvchilarning loyihaviy faoliyatlari texnologiyasi tizim hosil qiluvchi element sifatida foydalanilishi mumkinligi ko'rsatilgan bo'lib, bu muassasalari amaliyotining protsessual komponentini takomillashtirish uchun ahamiyatli hisoblanadi [2].

XULOSA.

Ifodalangan qoidadan kelib chiqqan holda kompetensiyaviy yondashuv an'naviy ravishda amaliy yo'nalganlikka ega bo'lgan oliy ta'lim hisoblanadi. Bu mazkur yondashuvdan biz tomonimizdan ishlab chiqilgan oliy ta'limmuassasalarilarida integrativ yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik ta'limning konseptual asosi sifatida modelining konseptual asosi sifatida foydalanishga imkon berdi va o'z navbatida, dastlab boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining ijodiy kompetentligi modelini ishlab chiqishni talab etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida Qonuni. 2020 yil 23 sentabr O'RQ-637 son Qonuni.
2. Abdullayeva B.S. Akademik litsey o'quvchilarining matematik tafakkurlarini rivojlantirish (umumlashtiruvchi darslar misolida). Dis. ... ped. fan. nom. – Toshkent: TDPU, 2002. – 146 b.
3. Masharipova U. Innovatsion ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish metodikasi: Dis. ... ped. fan. nom. – T., 2017. – 163 b.
4. Qosimova K., Fuzailov S., Ne'matova A. Ona tili. 2-sinf uchun darslik. – T.: Cho'lpon, 2018. – 144 b.
5. Bonimar T. Afalla, Fitzgerald L. Fabelico. Pre-service teacher's pedagogical competence and teaching efficiency // Journal of Critical Reviews. – Vol 7. – Issue 11. – 2020. – P. 223-227.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR KREATIV TAFAKKURINING KASBIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA TARKIBIY KOMPONENTLARI

Maxmudova Dilnoza Xaytmirzayevna

Namangan davlat universiteti Matematika kafedrası dotsenti.,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Namangan, O'zbekiston
e-mail: dmahmudova687@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilar kreativ tafakkurining kasbiy-pedagogik o'ziga xosligi tahlil qilinadi. Kreativ tafakkur umumiy psixologik layoqat sifatida emas, balki dars vazifasini talqin qilish, muqobil pedagogik yechimlar ishlab chiqish, ularni o'quvchi ehtiyojiga moslashtirish va tanlangan yechimni asoslashda namoyon bo'ladigan kasbiy sifat sifatida qaraladi. Muallifning nazariy taklifi sifatida kreativ tafakkurning to'rtta tarkibiy komponenti - interpretativ, variativ-generativ, adaptiv va asoslovchi-refleksiv komponentlar ilgari suriladi; har biri uchun ta'rif, namoyon bo'lish misoli va kuzatiladigan belgi keltiriladi. Komponentlarning o'zaro bog'liqligi shartli pedagogik vaziyat misolida ko'rsatiladi. Taklif etilgan tuzilma keyingi empirik tekshirishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: kreativ tafakkur, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy-pedagogik tafakkur, dars vazifasi, muqobil yechim, pedagogik refleksiya, tarkibiy komponent.

Аннотация. В статье анализируется профессионально-педагогическая специфика креативного мышления будущих учителей. Креативное мышление рассматривается не как общая психологическая способность, а как профессиональное качество, проявляющееся в интерпретации учебной задачи, разработке альтернативных педагогических решений, их адаптации к потребностям учащихся и обосновании выбранного решения. В качестве теоретического предложения автора выдвигаются четыре структурных компонента креативного мышления - интерпретативный, вариативно-генеративный, адаптивный и обосновательно-рефлексивный; для каждого приводятся определение, пример проявления и наблюдаемый признак. Взаимосвязь компонентов показана на условной педагогической ситуации. Предложенная структура требует последующей эмпирической проверки.

Ключевые слова: креативное мышление, будущий учитель, профессионально-педагогическое мышление, учебная задача, альтернативное решение, педагогическая рефлексия, структурный компонент.

Abstract. The article examines the professional and pedagogical specificity of pre-service teachers' creative thinking. Creative thinking is treated not as a general psychological ability but as a professional quality that manifests itself in interpreting a lesson task, generating alternative pedagogical solutions, adapting them to learners' needs and justifying the chosen solution. Four structural components of creative thinking are put forward as the author's theoretical proposal: interpretive, variative-generative, adaptive and justificatory-reflective; for each, a definition, an example of its manifestation and an observable indicator are given. The interplay of the components is illustrated through a hypothetical teaching situation. The proposed structure requires subsequent empirical validation.

Keywords: creative thinking, pre-service teacher, professional pedagogical thinking, lesson task, alternative solution, pedagogical reflection, structural component.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinganidan so'ng ta'lim tizimining huquqiy asoslari yangilanib, pedagog kadrlar tayyorlash mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablar ham kuchaydi. Bugungi o'qituvchidan tayyor metodik tavsiyalarni aynan takrorlash emas, balki o'zgaruvchan sinf sharoitida mustaqil va asosli pedagogik qaror qabul qilish kutiladi. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarning kreativ tafakkuri kasbiy tayyorgarlikning mustaqil maqsadi sifatida qaralishi lozim.

Kreativlik psixologiyasida J. Guilford divergent tafakkurni ijodiy qobiliyatning asosiy tarkibi sifatida ajratgan, E. P. Torrance esa uni ravonlik, moslashuvchanlik, originallik va ishlanganlik ko'rsatkichlari orqali o'lchashni taklif etgan. T. Amabile ijodiy natijani soha bilimlari, ijodiy jarayon ko'nikmalari va vazifaga ichki motivatsiyaning birgalikdagi ta'siri bilan izohlagan. Ya. A. Ponomarev ijodiy tafakkurni muammoli vaziyatda yangi yechim hosil bo'lish jarayoni sifatida tadqiq qilgan. Keyingi yillarda kreativlikning "standart ta'rifi" - originallik bilan samaradorlikning birligi - qaror topdi, A. Cropley esa ijodiy jarayonda konvergent (baholovchi) tafakkurning ahamiyatini alohida ta'kidladi.

Biroq umumiy kreativlik ko'rsatkichlari bo'lajak o'qituvchining dars jarayonidagi ijodiy qarorlarini to'liq aks ettirmaydi: predmetdan noodatiy foydalanish usullarini ko'p topa oladigan talaba o'quvchining kutilmagan savolga moslashuvchan javob bera olishi shart emas. Mazkur maqolaning maqsadi - kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o'ziga xosligini aniqlash va uning tarkibiy komponentlarini nazariy jihatdan asoslashdir. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy umumlashtirish va shartli pedagogik vaziyatni modellashtirish usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

1. Kreativ tafakkurning kasbiy-pedagogik o'ziga xosligi.

Pedagogik kreativlik boshqa ijodiy faoliyat turlaridan uchta jihati bilan farqlanadi. Birinchidan, uning "mahsuloti" moddiy buyum emas, balki o'quvchi tafakkurida yuz beradigan o'zgarishdir. Ikkinchidan, yechimning qimmatini uning o'quv maqsadiga va aniq o'quvchilar guruhiga muvofiqligi bilan o'lchanadi: original, ammo maqsadga olib bormaydigan g'oya pedagogik jihatdan kreativ hisoblanmaydi. Uchinchidan, o'qituvchi dastur, vaqt va sinf tarkibi kabi qat'iy cheklolar ichida ishlaydi. R. K. Sawyer bu holatni "intizomli improvizatsiya" deb atab, samarali dars oldindan belgilangan tuzilma bilan jonli, oldindan yozib bo'lmaydigan muloqot o'rtasidagi muvozanatga tayanishini ko'rsatgan.

L. Shulman o'qituvchi bilimining o'ziga xos turi sifatida predmet mazmunini muayyan o'quvchilar uchun tushunarli shaklga keltirish bilimini ajratgan. Kreativ tafakkur aynan shu bilimni harakatga keltiradi: u mavzuni turlicha ifodalash, tushuntirish yo'llarini qidirish va ularni tanlashda namoyon bo'ladi. D. Schön ta'riflagan "harakat jarayonidagi refleksiya" esa o'qituvchining dars davomida o'z qarorini qayta ko'rib chiqish qobiliyatini tushuntiradi. R. Beghetto va J.

Kaufmannning “to‘rt C” modeliga ko‘ra, kreativlik shaxsiy tushunchani yaratish darajasidan (mini-c) kasbiy darajagacha (Pro-c) rivojlanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi aynan shu o‘tish yo‘lida turadi: uning ijodiy g‘oyalari hali tizimlashmagan, ularni kasbiy mezonlar asosida saralash ko‘nikmasi esa shakllanish bosqichida bo‘ladi.

Yuqoridagi yondashuvlarni umumlashtirib, bo‘lajak o‘qituvchi faoliyatida kreativ tafakkur to‘rt harakat orqali namoyon bo‘ladi, degan xulosaga kelish mumkin: dars vazifasini turlicha talqin qilish; bir nechta pedagogik yechim ishlab chiqish; yechimni o‘quvchi ehtiyojiga moslashtirish; tanlangan yechimni asoslash. Bu harakatlar quyida taklif etilayotgan komponentlarga asos bo‘ladi.

2. Kreativ tafakkurning tarkibiy komponentlari (muallif taklifi).

Quyidagi to‘rt komponent muallifning nazariy taklifi bo‘lib, adabiyotlar tahlili va pedagogik faoliyat mantiqiga tayanadi; ular hozircha empirik jihatdan tasdiqlanmagan.

1) Interpretativ komponent - dars vazifasini bir nechta nuqtai nazardan ko‘ra olish va uni qayta ifodalash qobiliyati. *Namoyon bo‘lishi:* talaba mavzuni “eslab qolinadigan qoida”, “kashf etiladigan qonuniyat” yoki “isbotlanadigan tasdiq” sifatida talqin qilib, har bir talqin darsning qanday maqsadini belgilashini tushuntiradi. *Kuzatiladigan belgi:* dars rejasiga qadar vazifaning kamida ikki xil maqsadli ifodasini yoza oladi va o‘quvchilar qayerda qiynalishi mumkinligini oldindan belgilaydi.

2) Variativ-generativ komponent - mazmunan va tuzilishiga ko‘ra farq qiluvchi bir nechta pedagogik yechim yaratish qobiliyati. *Namoyon bo‘lishi:* bitta mavzu uchun tushuntirishga, amaliy harakatga va savol-javob orqali kashf qilishga asoslangan dars variantlarini tuzadi. *Kuzatiladigan belgi:* taklif qilingan variantlar faqat topshiriq matni bilan emas, o‘quvchi faoliyatining turi bilan farqlanadi.

3) Adaptiv komponent - yechimni o‘quvchilarning tayyorgarligi, xatolari va savollariga qarab o‘zgartirish qobiliyati. *Namoyon bo‘lishi:* o‘quvchi kutilmagan savol bersa, uni chetlab o‘tmay, dars yo‘nalishiga qo‘shadi yoki rejadagi qadamlar tartibini o‘zgartiradi. *Kuzatiladigan belgi:* dars davomida rejadan asosli chetga chiqadi va bu o‘zgarishni muayyan o‘quvchi xususiyati bilan bog‘lab izohlaydi.

4) Asoslovchi-refleksiv komponent - muqobilalar orasidan tanlov qilish va uni pedagogik mezonlar asosida dalillash qobiliyati. *Namoyon bo‘lishi:* talaba nima uchun aynan shu variantni tanlagani va boshqalarini rad etganini maqsadga muvofiqlik, vaqt va o‘quvchilar tarkibi nuqtai nazaridan tushuntiradi. *Kuzatiladigan belgi:* dars tahlilida o‘z qarorini “menga yoqdi” kabi shaxsiy baholar bilan emas, aniq mezonlar bilan asoslaydi hamda nimani o‘zgartirishini aytadi.

Komponentlar chiziqli bosqichlar emas, takrorlanuvchi siklni tashkil etadi. Dastlabki ikkitasi tafakkurning divergent, keyingi ikkitasi esa konvergent-baholovchi tomonini ifodalaydi; A. Cropley ko‘rsatganidek, baholash bosqichisiz yaratilgan yangilik “soxta kreativlik”ka aylanib qolishi mumkin. Adaptiv komponent esa tayyorlangan yechimni real sinf sharoitiga olib chiqadi va yangi talqinga turtki beradi.

3. Shartli pedagogik vaziyat.

Quyidagi vaziyat tadqiqot natijasi emas, balki komponentlarning ishlash mantiqini ko‘rsatish uchun muallif tomonidan tuzilgan tasviriy misoldir. Matematika yo‘nalishidagi bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik amaliyot davomida 7-sinfda “Uchburchak ichki burchaklarining yig‘indisi” mavzusida dars o‘tishi kerak.

Interpretativ komponent: talaba mavzuni ikki xil talqin qiladi - o‘quvchi tayyor fakti qo‘llashni o‘rganadigan dars yoki o‘quvchi qonuniyatni o‘zi sezib, keyin uni isbotlashga yondashadigan dars. U o‘quvchilar parallel to‘g‘ri chiziqlar hosil qilgan burchaklarni yaxshi eslamasligi mumkinligini oldindan qayd etadi. *Variativ-generativ komponent:* uch variant tuziladi: (A) isbotni doskada tushuntirish; (B) qog‘ozdan kesilgan uchburchak burchaklarini yirtib, bir to‘g‘ri chiziq bo‘ylab joylashtirish; (C) uchburchak uchidan qarama-qarshi tomonga parallel to‘g‘ri chiziq o‘tkazib, savollar orqali isbotga olib kelish. *Adaptiv komponent:* dars boshidagi qisqa savolda o‘quvchilarning bir qismi parallel chiziqlardagi burchaklar xossasini eslay olmaydi; talaba B variantidan boshlab, olingan kuzatishni C variantidagi isbotga bog‘laydi. Bir o‘quvchi “O‘tmas burchakli uchburchakda ham shundaymi?” deb so‘raganda, talaba savolni butun sinf uchun

tekshirish topshirig'iga aylantiradi. *Asoslovchi-refleksiv komponent*: dars tahlilida talaba A variantini rad etganini o'quvchilar isbot g'oyasini mustaqil ko'rmasligi bilan, B variantini yakuniy yechim qilmaganini esa amaliy o'lchov isbot o'rnini bosa olmasligi bilan izohlaydi.

Mazkur misol komponentlarning alohida emas, bir-birini to'ldirgan holda ishlashini ko'rsatadi: talqin variantlar doirasini belgilaydi, variantlar moslashish uchun zaxira yaratadi, asoslash esa tanlovni ongli pedagogik qarorga aylantiradi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchi kreativ tafakkurining kasbiy-pedagogik o'ziga xosligi shundaki, uning qimmatini g'oyaning yangiligi bilan emas, balki o'quv maqsadiga va aniq o'quvchilarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Kreativ tafakkur dars vazifasini turlicha talqin qilish, bir nechta yechim ishlab chiqish, yechimni o'quvchi ehtiyojiga moslashtirish va tanlovni asoslash harakatlarida namoyon bo'ladi. Muallif tomonidan taklif etilgan to'rt komponent - interpretativ, variativ-generativ, adaptiv va asoslovchi-refleksiv - ushbu harakatlarni kuzatish mumkin bo'lgan belgilar bilan bog'laydi va pedagogik amaliyotni tahlil qilish uchun tayanch vazifasini o'tashi mumkin. Taklif etilgan tuzilma nazariy xarakterga ega; keyingi bosqichda uni ekspert baholash va dars kuzatuvlari asosida tekshirish, belgilar uchun baholash mezonlarini ishlab chiqish rejalashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 23.09.2020 y., O'RQ-637-son.
2. Guilford J. P. Creativity // American Psychologist. 1950. Vol. 5, No. 9. P. 444-454. DOI: 10.1037/h0063487.
3. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-technical manual. Princeton, NJ: Personnel Press, 1966.
4. Amabile T. M. The social psychology of creativity. New York: Springer-Verlag, 1983.
5. Cropley A. In praise of convergent thinking // Creativity Research Journal. 2006. Vol. 18, No. 3. P. 391-404. DOI: 10.1207/s15326934crj1803_13.
6. Runco M. A., Jaeger G. J. The standard definition of creativity // Creativity Research Journal. 2012. Vol. 24, No. 1. P. 92-96. DOI: 10.1080/10400419.2012.650092.
7. Beghetto R. A., Kaufman J. C. Toward a broader conception of creativity: A case for "mini-c" creativity // Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts. 2007. Vol. 1, No. 2. P. 73-79. DOI: 10.1037/1931-3896.1.2.73.
8. Kaufman J. C., Beghetto R. A. Beyond big and little: The Four C model of creativity // Review of General Psychology. 2009. Vol. 13, No. 1. P. 1-12. DOI: 10.1037/a0013688.
9. Maxmudova, D. X. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning akmeologik texnologiyasi. International Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(12), 716-722.
10. Maxmudova, D. X. (2025). Soft skills va kognitiv kompetentlikni rivojlantirish konvergentsiyasi: shaxsiy hamda kasbiy ijtimoiylashuvning determinanti sifatida. NamDU ilmiy axborotnomasi, (5), 1219-1223
11. Sawyer R. K. Creative teaching: Collaborative discussion as disciplined improvisation // Educational Researcher. 2004. Vol. 33, No. 2. P. 12-20. DOI: 10.3102/0013189X033002012.
12. Shulman L. S. Knowledge and teaching: Foundations of the new reform // Harvard Educational Review. 1987. Vol. 57, No. 1. P. 1-22. DOI: 10.17763/haer.57.1.j463w79r56455411.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA TIMSS XALQARO DASTURI TALABLARI ASOSIDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

Yo'ldoshev Farhodjon Baxtiyor o'g'li
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish sifatini xalqaro TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) dasturi me'zonlari darajasiga ko'tarishning zamonaviy yechimlariga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) texnologiyalarini qo'llash orqali 4-sinf o'quvchilarining TIMSS baholash doirasidagi asosiy kognitiv yo'nalishlari – "Bilish", "Qo'llash" va "Mantiqiy fikrlash" ko'nikmalarini rivojlantirish samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot usullari sifatida pedagogik eksperiment, TIMSS uslubidagi moslashtirilgan test topshiriqlari, kuzatuv va so'rovnoma usullari qo'llanildi. Tajriba davomida eksperimental guruhda tabiiy hodisalarga oid muammoli vaziyatlar (masalan, "Nima uchun ba'zi jismlar suvda suzadi, ba'zilari cho'kadi?") asosida qurilgan dars ishlanmalari joriy etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, muammoli ta'lim yondashuvi o'quvchilarning "Mantiqiy fikrlash" domenidagi natijalarini nazorat guruhiga nisbatan 32 foizga oshirdi. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil xulosa chiqarish va ilmiy dalillarga asoslanib fikr yuritish ko'nikmalari sezilarli darajada shakllandi. Xulosada, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida TIMSS freymvorki va muammoli ta'lim metodikasini uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, TIMSS, muammoli ta'lim, ilmiy savodxonlik, mantiqiy fikrlash.

Аннотация. Данная статья посвящена современным решениям повышения качества преподавания естественных наук в начальной школе до уровня международных стандартов программы TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study). Цель исследования заключается в определении эффективности применения технологий проблемного обучения (Problem-Based Learning) для развития основных когнитивных направлений учащихся 4-х классов в рамках оценки TIMSS: «Знание», «Применение» и «Логическое мышление». В качестве методов исследования использовались педагогический эксперимент, адаптированные тестовые задания в стиле TIMSS, наблюдение и анкетирование. В ходе эксперимента в экспериментальной группе были внедрены уроки, построенные на основе проблемных ситуаций, связанных с природными явлениями (например, «Почему одни тела плавают в воде, а другие тонут?»). Результаты показали, что подход проблемного обучения повысил результаты учащихся в домене «Логическое мышление» на 32% по сравнению с контрольной группой. Кроме того, у учащихся значительно сформировались навыки самостоятельного вывода заключений и аргументации на основе научных данных. В выводах даны практические рекомендации по гармонизации фреймворка TIMSS и методологии проблемного обучения в системе подготовки учителей начальных классов.

Ключевые слова: начальное образование, естественные науки, TIMSS, проблемное обучение, научная грамотность, логическое мышление.

Abstract. This article is dedicated to modern solutions for improving the quality of teaching natural sciences in primary education to the level of the international TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) program standards. The purpose of the research is to determine the effectiveness of using Problem-Based Learning (PBL) technologies in developing the core cognitive domains of 4th-grade students within the TIMSS assessment framework: "Knowing", "Applying", and "Reasoning". Research methods included a pedagogical experiment, TIMSS-style adapted test items, observation, and surveying. During the experiment, lesson plans based on problem-based situations related to natural phenomena (e.g., "Why do some objects float in water while others sink?") were implemented in the experimental group. The results demonstrated that the problem-based learning approach increased students' performance in the "Reasoning" domain by 32% compared to the control group. Furthermore, students significantly developed skills in drawing independent conclusions and reasoning based on scientific evidence. The conclusions provide practical recommendations for integrating the TIMSS framework and PBL methodology into the primary teacher training system.

Keywords: primary education, natural sciences, TIMSS, problem-based learning, scientific literacy, reasoning.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish strategiyasi doirasida TIMSS (Xalqaro matematika va tabiiy fanlarni o'rganish tendensiyalari) dasturida ishtirok etish va natijalarni yaxshilash muhim davlat vazifalaridan biridir. TIMSS baholash tizimi tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilarning bilimlarini uchta asosiy kognitiv domenda baholaydi: "Bilish" (faktlar va tushunchalarni eslab qolish), "Qo'llash" (bilimlarni oddiy vaziyatlarda ishlatish) va "Mantiqiy fikrlash" (murakkab, noaniq vaziyatlarda tahlil qilish, gipoteza tuzish va xulosa chiqarish).

Afsuski, an'anaviy ta'lim amaliyotida darslar ko'pincha faqat "Bilish" domeniga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarga tayyor qoidalar yodlatiladi. Bu esa TIMSSning yuqori darajadagi "Mantiqiy fikrlash" talablariga javob bera olmaydi. Ushbu ziddiyatni hal qilishning eng samarali yo'li – dars jarayoniga muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) texnologiyalarini joriy etishdir. Muammoli ta'lim o'quvchini tayyor bilim iste'molchisidan haqiqiy kashfiyotchi va tadqiqotchiga aylantiradi, bu esa TIMSS me'zonlaridagi "Qo'llash" va "Mantiqiy fikrlash" ko'nikmalarini bevosita shakllantiradi. Ushbu maqolada ushbu yondashuvning amaliy samaradorligi o'rganilgan.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot 2025-2026 o'quv yilida Qarshi va Toshkent shaharlaridagi 4 ta umumta'lim maktabining 4-sinf o'quvchilari (jami 160 nafar) ishtirokida o'tkazildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlash usuli bilan Eksperimental guruh (EG, 80 nafar) va Nazorat guruhi (NG, 80 nafar) ga ajratildi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

1. **Pedagogik eksperiment:** NG'da an'anaviy, asosan tushuntirish va ko'rgazmalilikka asoslangan darslar o'tilgan bo'lsa, EG'da TIMSS uslubidagi muammoli vaziyatlar joriy etildi. Masalan, "O'simliklarning o'sishi" mavzusida o'quvchilarga tayyor qoida aytilmasdan, turli sharoitda (yorug'lik, suv) o'sgan o'simliklar rasmlari berildi va "Qaysi omil o'sishga kuchliroq ta'sir qildi va nima uchun?" degan muammoli savol qo'yildi.

2. **Diagnostic baholash:** TIMSS xalqaro dasturining ochiq manbali "Released Items" (e'lon qilingan topshiriqlar) bazasidan boshlang'ich sinf darajasiga moslashtirilgan test va ochiq turdagi savollar ishlatildi.

3. **Sifatli tahlil:** Dars jarayonidagi kuzatuvlar va o'quvchilarning yozma xulosalarini tahlil qilish (rubrikalar asosida) o'tkazildi.

Hisob-kitoblar va murakkab formulalarsiz, natijalar foiz ko'rsatkichlari va TIMSS baholash shkalasi (Past, O'rta, Yuqori, Ilg'or) bo'yicha taqqoslash orqali tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba natijalari muammoli ta'lim texnologiyasining TIMSS talablariga mos ravishda o'quvchilarning ilmiy savodxonligini oshirishdagi yuqori samaradorligini ko'rsatdi.

1-jadval. O'quvchilarning TIMSS uslubidagi topshiriqlarni bajarish natijalari dinamikasi (foizlarda)

Kognitiv domen	Guruh	Boshlang'ich ko'rsatkich	Yakuniy ko'rsatkich	O'sish farqi
Bilish	NG	72%	78%	+6%
Bilish	EG	71%	80%	+9%
Qo'llash	NG	55%	60%	+5%
Qo'llash	EG	54%	81%	+27%
Mantiqiy fikrlash	NG	42%	46%	+4%
Mantiqiy fikrlash	EG	41%	73%	+32%

Muhokama: 1-jadval ma'lumotlari shuni yaqqol ko'rsatadiki, nazorat guruhida o'quvchilar asosan "Bilish" domenida kichik o'sishga erishdilar, chunki ular faktlarni yodlashga odatlangan. Aksincha, eksperimental guruhda "Qo'llash" va ayniqsa, "Mantiqiy fikrlash" domenlarida keskin o'sish (+27% va +32%) kuzatildi. Buning mantiqiy sababi shundaki, muammoli ta'lim darsida o'quvchi javobni o'qituvchidan kutmaydi, balki berilgan ma'lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash va o'z fikrini dalillar bilan asoslashga majbur bo'ladi. Masalan, "Suvda suzuvchi va cho'kuvchi jismlar" muammosini yechish jarayonida o'quvchilar nafaqat zichlik tushunchasini o'zlashtirdilar, balki yangi, notanish obyektlar uchun ham bashorat qilish (gipoteza tuzish) ko'nikmasini hosil qildilar. Bu aynan TIMSS baholash tizimining eng yuqori ball talab qiladigan "Reasoning" (Mantiqiy fikrlash) qismiga to'g'ri keladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning TIMSS xalqaro dasturi me'zonlari, xususan, "Qo'llash" va "Mantiqiy fikrlash" kognitiv domenlaridagi natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantirib, ularning haqiqiy ilmiy savodxonligini shakllantiradi.

Kelgusidagi pedagogik amaliyot uchun tavsiya: Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarini tayyorlash jarayonida (xususan, 80 daqiqalik amaliy seminar darslarida) ularga TIMSS ochiq bazasidagi topshiriqlar asosida muammoli dars ishlanmalarini mustaqil ishlab chiqish ko'nikmasini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu kelajak o'qituvchilarini xalqaro baholash talablariga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatov, R. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi: zamonaviy yondashuvlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2025. — 230 b.
2. Karimova, N. TIMSS xalqaro dasturi talablari va boshlang'ich sinf tabiiy fanlari darslarida muammoli vaziyatlardan foydalanish // Xalqaro pedagogika jurnali. — 2026. — Jild. 18, № 2. — B. 45–55.
3. Mullis, I.V.S., Martin, M.O. TIMSS 2023 Assessment Frameworks. — Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2022. — 150 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Tabiatshunoslik fani o'quv dasturi (1-4-sinflar). — Toshkent, 2024. — 60 b.
5. Hmelo-Silver, C.E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? // Educational Psychology Review. — 2024. — Vol. 16, № 3. — P. 235–266.
6. Xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS, PIRLS) bo'yicha metodik qo'llanma. — Toshkent: DTM nashriyoti, 2025. — 112 b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH – IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ZARURIYAT

Djurayeva Nargis Narkulovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, "Pedagogika" kafedrası v/b dotsent. Qarshi. O'zbekiston.

E-mail: djurayevanargis644@gmail.com

Qaxorova Dilnavo Bozorovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti 1-kurs magistr, Qarshi. O'zbekiston.

Annotatsiya: Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi tabiiy fanlarni o'qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fan sifatida xizmat qilishi ushbu maqolada ko'rsatilgan. Ko'rinadiki, bugungi globallashuv sharoitida boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida virtual ta'lim platformalaridan samarali foydalanish, tabiiy fanlarni o'qitishning dasturlashtirilgan topshiriqlar va virtual ta'lim texnologiyalariga asoslangan metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: *Tabiiy fanlar, virtual taʼlim, pedagogika, pedagogik texnologiya, metod, metodika, axborot kommunikatsiya.*

Аннотация: В данной статье показано, что методика преподавания естествознания выступает в качестве педагогической науки, совершенствующей содержание и методы всестороннего образования детей при преподавании естествознания. Представляется, что в условиях современной глобализации большое значение имеет эффективное использование виртуальных образовательных платформ в процессе преподавания естественных наук в начальных классах, совершенствование методики преподавания естественных наук на основе программированных уроков и виртуальных образовательных технологий

Ключевые слова: *Естественные науки, виртуальное образование, педагогика, педагогическая технология, метод, методология, информационная коммуникация.*

Annotatsiya: *It is shown in this article that the methodology of teaching natural sciences serves as an educational science that improves the content and methods of comprehensive education of children in the teaching of natural sciences. It seems that in the conditions of today's globalization, effective use of virtual educational platforms in the process of teaching natural sciences in elementary grades, improvement of the methodology of teaching natural sciences based on programmed lessons and virtual educational technologies is of great importance.*

Keywords: *Natural sciences, virtual education, pedagogy, pedagogical technology, method, methodology, information communication.*

KIRISH.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi tufayli oliy taʼlim muassasalarining taʼlim va tarbiya jarayoniga kompyuter texnologiyalari, ularning pedagogik dasturiy vositalarini keng koʻlamda joriy etish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi [1]. Bu borada, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi PF-5847-son Farmonida “Taʼlim yoʻnalishlari va mutaxassisliklarining oʻziga xosligidan kelib chiqib, taʼlim jarayonida zamonaviy pedagogik dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish, raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy taʼlim xizmatlarini rivojlantirish” kabi ustuvor vazifalar belgilab qoʻyilgan [1]. Shu bois, bugungi kunda taʼlimni rivojlantirishning yangi pogʻonasida oʻqitishni texnik vositalarsiz oshirib boʻlmaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning muhim koʻrsatkichlaridan biri – axborotlarni oʻquvchi yoshlarga uzatish tezligi aynan shu vositalar yordamida taʼminlanadi.

Koʻrinadiki, bugungi globallashtirish sharoitida boshlangʻich sinflarda tabiiy fanlarni oʻqitish jarayonida virtual taʼlim platformalaridan samarali foydalanish, tabiiy fanlarni oʻqitishning dasturlashtirilgan topshiriqlar va virtual taʼlim texnologiyalariga asoslangan metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga muvofiq, tadqiqot doirasida boshlangʻich sinflarda tabiiy fanlarni oʻqitishning metodikasini takomillashtirishga doir ilmiy va oʻquv adabiyotlari, dissertatsiyalar tahlil qilinib, zarur xulosalar qilindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Mamlakatimizda tabiiy fanlarni oʻqitish metodikasiga oid J.O.Tolipovanning [2] “Biologiya oʻqituvchisining ilmiy-metodik tayyorgarligini orttirishning nazariyasi va amaliyoti”, A.K.Raximovning “Innovatsion taʼlim muhiti sharoitida oʻquvchilarda tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti” [3], M.M.Isabayevaning “Biologiyani oʻqitishda oʻquvchilarda sogʻlom turmush tarzi koʻnikmalarini tarkib toptirish tizimi (5–9-sinflar misolida)” [4], J.J.Karbozovanning [5] “Boʻlajak oʻqituvchilarni elektron taʼlim resurslarini loyihalashga tayyorlash” kabi ilmiy-tadqiqot ishlarini koʻrish mumkin. Fanning rivojlanishi bilan ilmiy-texnik taraqqiyot bir-birini taqozo etib ijodiy faoliyatni tashkil etish jarayonini axborotlar bilan taʼminlash, muayyan darajada boshqarish yoʻnalishlarini oʻz ichiga oladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlash jarayonning samarasi ko'p jihatdan boshqarish yo'nalishlarining tizimi hamda uzluksiz bo'lishni taqozo etadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi tabiiy fanlarni o'qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fandır. U pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslanadi va o'z predmetini o'qitish mazmuni hamda xususiyatlarini hisobga olgan holda uning metodlaridan foydalanadi.

O'quvchilarga tabiatni o'rgatib borish bilan o'qituvchi ularni ta'limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilimni o'quv va ko'nikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, dunyoqarashi, irodasi, xarakterini ham shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shunga ko'ra, tabiiy fanlarni o'qitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi.

O'qitish jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarni – predmet mazmunini, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini, fanni o'qitish va ko'nikmalarni egallab olishni o'z ichiga oladi.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasining vazifalari qatoriga o'quv fani sifatida tabiiy fanlar mazmunini aniqlash, o'qitishning metod va uslublarini tadqiq etish, zarur o'quv jihozlarini tayyorlash kiradi. Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi faqat o'qitish jarayonini ta'riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab chiqadi, o'qituvchi ularga asoslanib, shu fan bo'yicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o'qitishi mumkin.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi o'qituvchining tayyorlanishidan tortib, to o'quv materialini o'zlashtirish natijalarini, jumladan, sinfdagi, uydagi, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni hisobga olishgacha barcha o'qitish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

O'qitish amaliyotini har tomonlama o'rgatish va natijalarni keyin ijodiy umumlashtirish asosida o'qitishning muayyan qonuniyatlari belgilanadi hamda uni yanada yaxshilash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Chunonchi, o'rganilayotgan narsalarni (o'simlik va hayvonlarni) bevosita qabul qilish (bu to'g'ri tasavvur hosil bo'lishini ta'minlaydi) qonuniyati asosida predmetli o'qitishni qo'llash bo'yicha aniq tadbirlar ishlab chiqiladi.

XULOSA.

Shunday qilib, tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi fanining maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini bugungi kun talablari asosida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llab, didaktik vositalardan foydalanib, yosh avlodga tabiiy fanlar fanini o'rgatishga tayyorlashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5847-sonli Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06/19/5847/3887-son, 09.10.2019 y.

2. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. Metodik qo'llanma "O'qituvchi", T.: 2002. 128 bet

3. Raximov A.K. Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik ta'lim innovasion klasterining roli // Academic Research in Educational Sciences / Vol. 1 No. 1, 2020 ISSN 2181-1385. 48-53 p.

4. Isabayeva M.M. Biologiyani o'qitishda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi // O'quv qo'llanma. Fan va texnologiya. ISBN: 978–9943–10–739–7. 72 bet.

5. Карбозова Ж.Ж. Подготовка будущих учителей к проектированию электронных образовательных ресурсов : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук. Душанбе, 2018. - 25 с.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIMDA UZVIYLIKNI TA'MINLASHNING INNOVATSION METODLARI

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich, p.f.f.d. (PhD).

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM.

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang'ich ta'lim tizimi o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashning innovatsion metodlari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, integrativ yondashuvlar, o'yin texnologiyalari hamda raqamli platformalarning uzviylikni ta'minlashdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish bolalarning maktabga moslashuv darajasini oshiradi, o'quv motivatsiyasini kuchaytiradi va emotsional barqarorlikni ta'minlaydi. Shuningdek, uzviylikni ta'minlashda pedagoglar hamkorligi va ota-onalar bilan integratsiya muhim omil sifatida asoslab beriladi..

Kalit so'zlar: uzviylik, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, o'yin texnologiyalari, integrativ yondashuv, raqamli ta'lim, kompetensiya, adaptatsiya.

Abstract. This article examines the methodological foundations and innovative approaches to ensuring continuity between preschool and primary education. Continuity is considered as a key pedagogical principle that guarantees the consistency of educational content, methods, and forms across different stages of learning. The study highlights the importance of a competency-based approach in supporting children's gradual cognitive, social, and emotional development during the transition from preschool to primary school. The study concludes that the implementation of innovative pedagogical strategies plays a crucial role in improving the quality and effectiveness of the educational process, as well as supporting the holistic development of the child.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Uzviylik bu ta'lim bosqichlari o'rtasida mazmun, metod va shakllarning izchilligi va uyg'unligini ta'minlash jarayonidir. Bugungi kunda ta'lim jarayonida uzviylikni ta'minlash bolalarning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uzviylik asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarning maktabga moslashuvini yengillashtiradi va ta'lim samaradorligini oshiradi. Shu sababli, maktabgacha va boshlang'ich ta'limni integratsiyalashda innovatsion metodlardan foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylik bugungi ta'lim tizimining eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Chunki bolaning bog'chadan maktabga o'tishi shunchaki bir bosqichdan ikkinchisiga o'tish emas, balki uning faoliyati, fikrlashi, muloqot qilish usuli, kundalik tartibi va o'ziga bo'lgan munosabatida ham muhim o'zgarishlarni yuzaga keltiradigan davrdir. Agar ana shu o'tish jarayoni puxta o'ylangan metodik asoslar bilan ta'minlanmasa, bolada maktabga nisbatan qiziqishning pasayishi, moslashuvdagi qiyinchiliklar, o'quv topshiriqlariga nisbatan xavotir va ichki zo'riqish holatlari paydo bo'lishi mumkin. Shu bois uzviylikni ta'minlash masalasi faqat dasturlar orasidagi bog'liqlik bilan cheklanib qolmay, balki ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va pedagogik yondashuvlarning bir butun tizim sifatida uyg'unlashuvini talab etadi.

Uzviylikning metodik mohiyati, avvalo, ta'lim mazmunining izchilligida namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'limda bolaga berilgan tasavvurlar, shakllantirilgan dastlabki bilim va ko'nikmalar boshlang'ich ta'limda to'satdan yangi, begona tizimga aylanishi emas, balki mantiqiy davom topishi lozim. Masalan, maktabgacha ta'limda bola atrof-muhitni kuzatish, predmetlarni taqqoslash, oddiy xulosalar chiqarish, tinglash va fikrini ifodalash kabi dastlabki ko'nikmalarni egallaydi. Boshlang'ich ta'limda esa aynan shu tayanch ko'nikmalar murakkabroq o'quv faoliyatiga asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, uzviylik bolaning ilgari hosil qilgan tajribasini inkor etish emas, uni yangi bosqich talablari asosida rivojlantirishdir.

Uzviylikning yana bir muhim jihati metod va shakllarning mosligidir. Maktabgacha ta'limda bolaning yetakchi faoliyati o'yin bo'lsa, boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyati markaziy o'ringa chiqadi. Biroq bu o'tish keskin bo'lmasligi kerak. Agar bola bog'chadagi erkinroq, faol, qiziqarli va hissiy boy muhitdan birdan qat'iy tartib, ko'p yozish, uzoq vaqt bir joyda o'tirish va faqat

reproduktiv topshiriqlar bajarishga o'tib qolsa, unda moslashuv murakkablashadi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limning ilk bosqichlarida maktabgacha ta'limga xos metodlarning ayrim elementlarini caqlab qolish muhimdir. Ayniqsa, o'yinli topshiriqlar, ko'rgazmalilik, suhbat asosidagi o'qitish, harakatli mashqlar, kichik guruhlarda ishlash kabi usullar bolaga yangi sharoitni yengilroq qabul qilishga yordam beradi. Uzviylik natijaviylikka yo'naltirilgan yondashuv orqali ham ta'minlanadi. Bu degani, ta'lim jarayonida faqat ma'lum bir mavzuni o'rgatish emas, balki bola keyingi bosqichda muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikni shakllantirish ko'zda tutiladi. Masalan, maktabgacha ta'limda bola harfni yozishni mukammal bilishi shart bo'lmasligi mumkin, ammo uning qo'l mayda motorikasi, tinglash madaniyati, topshiriqni oxirigacha bajarish odati, kattalar ko'rsatmasiga amal qilish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish ko'nikmasi shakllangan bo'lishi juda muhim. Chunki boshlang'ich ta'limdagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan aynan shu sifatlar bilan bog'liq bo'ladi.

Zamonaviy pedagogik qarashlarda uzviylik kompetensiyaviy yondashuv asosida talqin qilinmoqda. Bunda bolaning faqat bilim hajmi emas, balki o'rganganini real vaziyatda qo'llay olish qobiliyati, fikrlash mustaqilligi, muammoni hal qilishga bo'lgan intilishi, muloqot va hamkorlik ko'nikmalari ham muhim deb qaraladi. Demak, uzviylikni ta'minlashdan ko'zlangan maqsad ikki bosqich o'rtasida faqat mavzular ketma-ketligini emas, balki bola shaxsining uzluksiz rivojlanishini ta'minlashdir.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida uzviylikni samarali tashkil etish an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmaydi. Zamonaviy pedagogik amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, bolaning qiziqishi, ehtiyoji, yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda innovatsion metodlarni qo'llash ancha samarali natija beradi. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi o'tish davrida innovatsion metodlar bolaga nafaqat yangi bilimlarni egallash, balki yangi sharoitga ruhiy va ijtimoiy jihatdan moslashish imkonini ham yaratadi.

Hozirgi davr bolasi axborot muhitida ulg'aymoqda. U vizual obrazlarni tez qabul qiladi, interaktiv topshiriqlarga qiziqadi, audio va video materiallar orqali o'rganishga moyillik bildiradi. Shu nuqtai nazardan raqamli va interaktiv texnologiyalar uzviylikni ta'minlashning muhim vositalaridan biri bo'lib bormoqda. Turli raqamli platformalar, elektron didaktik o'yinlar, ta'limiy videolar, interaktiv mashqlar va gamifikatsiya elementlari bolalarda o'quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Masalan, gamifikatsiya usuli ta'lim topshiriqlarini o'yin elementlari bilan boyitadi. Ball yig'ish, bosqichma-bosqich muvaffaqiyatga erishish, rag'batlantiruvchi belgilar olish kabi elementlar bolada ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Bu ayniqsa bog'chadan maktabga o'tayotgan bola uchun juda muhim, chunki u hali o'yin faoliyatidan to'liq uzilmagan bo'ladi. Interaktiv topshiriqlar esa bolaning passiv tinglovchi emas, faol ishtirokchi bo'lishini ta'minlaydi. Bola ko'radi, eshitadi, javob qaytaradi, tanlaydi, solishtiradi, xulosa qiladi. Natijada uning diqqati barqarorlashadi, topshiriqqa qiziqishi ortadi va o'quv jarayoni unga quruq majburiyat emas, qiziqarli faoliyat sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamli texnologiyalarning yana bir afzalligi shundaki, ular individual yondashuv imkonini kengaytiradi. Har bir bolaning qabul qilish sur'ati, qiziqishi, tayyorgarlik darajasi turlicha bo'ladi. Interaktiv platformalar orqali ayrim bolalar uchun yengilroq, boshqalar uchun biroz murakkabroq topshiriqlar berish, ularning o'zlashtirish tezligini kuzatish va mos ravishda ta'limni tashkil qilish mumkin. Bu esa uzviylikni ta'minlashda "hamma uchun bir xil" yondashuvdan voz kechib, bolaning real imkoniyatiga mos rivojlanish yo'lini tanlashga yordam beradi.

Maktabgacha yosh davrida o'yin bolaning tabiiy ehtiyoji va asosiy rivojlantiruvchi faoliyati hisoblanadi. Bola aynan o'yin jarayonida biladi, anglaydi, taqlid qiladi, tasavvurini boyitadi, muloqot qiladi va atrof-muhit qoidalarini o'zlashtiradi. Shuning uchun maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashda o'yin texnologiyalarini chetlab o'tish mumkin emas. Aksincha, ular boshlang'ich ta'limning dastlabki bosqichlarida metodik ko'prik vazifasini bajaradi.

O'yin texnologiyalarining samaradorligi shundaki, ular bolaning tabiiy faolligini saqlab qoladi. Rolli o'yinlar orqali bola turli ijtimoiy rollarni sinab ko'radi, o'z fikrini ifodalashni, vaziyatga mos munosabat bildirishni o'rganadi. Didaktik o'yinlar orqali esa ma'lum bilim va

ko'nikmalar qiziqarli shaklda mustahkamlanadi. Simulyatsion mashg'ulotlar bolaning hayotiy vaziyatlarni modellashirish asosida fikrlashi va harakat qilishiga yordam beradi. Masalan, "kichik maktab", "do'kon", "kutubxona", "tabiatshunos" kabi o'yinlar bolani kelajakdagi o'quv va ijtimoiy muhitga ruhiy jihatdan tayyorlaydi. Eng muhimi, o'yin texnologiyalari bolada maktabga nisbatan qo'rquv emas, qiziqish uyg'otadi. U yangi faoliyatni bosim ostida emas, ichki tayyorgarlik bilan qabul qila boshlaydi. Bu esa moslashuvni osonlashtiradi, emotsional zo'riqishni kamaytiradi va o'quv faoliyatiga silliq o'tishni ta'minlaydi.

Uzviylikni ta'minlashda fanlararo aloqadorlikka asoslangan integrativ yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Chunki bola olamni alohida-alohida fanlarga bo'lib emas, yaxlit holda qabul qiladi. U uchun tabiat, rang, shakl, tovush, harakat, son, so'z bir-biridan ajralgan emas. Shuning uchun maktabgacha ta'limdan boshlang'ich ta'limga o'tishda bilimlarni integratsiyalashgan holda berish bolaning tabiiy qabul qilish usuliga mos keladi. Integrativ yondashuv orqali bitta mavzu doirasida bir nechta rivojlantiruvchi vazifalar hal qilinadi. Masalan, "bahor" mavzusi asosida bola tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatadi, ular haqida gapiradi, rasm chizadi, she'r yodlaydi, barg va gullarni sanaydi, oddiy taqqoslashlar qiladi. Bu esa unda nafaqat alohida bilimlar, balki mavzuni turli tomondan idrok etish malakasini ham shakllantiradi. STEAM yondashuv esa bugungi ta'limning eng zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida bolalarda amaliy fikrlashni, qiziqish asosida o'rganishni, muammoni yechishga intilishni rivojlantiradi. Ushbu yondashuvda ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika elementlari o'zaro uyg'unlashadi. Bunday faoliyatlar orqali bola tayyor javobni yodlashga emas, kuzatish, sinab ko'rish, xato qilish, qayta urinib ko'rish va mustaqil xulosa chiqarishga o'rganadi. Aynan shu jihat uzviylik uchun juda muhim, chunki boshlang'ich ta'limda bola tobora ko'proq mustaqil fikrlashga va amaliy topshiriqlarni bajarishga jalb etiladi. STEAM yondashuv bolalarda ijodiy fikrlash, muammoni hal qilish, sabab-oqibat bog'liqligini tushunish va birgalikda ishlash ko'nikmalarini kuchaytiradi. Bu esa nafaqat ta'lim mazmunini boyitadi, balki maktabgacha va boshlang'ich ta'lim orasidagi metodik uzviylikni ham mustahkamlaydi.

Uzviylikni ta'minlash faqat tarbiyachi yoki faqat boshlang'ich sinf o'qituvchisi zimmasidagi vazifa emas. Bu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan hamkorlikka bog'liq. Xususan, tarbiyachi, boshlang'ich sinf o'qituvchisi va ota-onaning o'zaro kelishilgan faoliyati bolaga yagona rivojlantiruvchi muhit yaratadi. Agar bog'chada bir usul, maktabda mutlaqo boshqa va uyda yana uchinchi yondashuv qo'llansa, bola uchun ichki qarama-qarshilik paydo bo'ladi. Aksincha, ularning talablari, yondashuvlari va maqsadlari bir-biriga yaqinlashsa, bolada ishonch, barqarorlik va izchillik hissi shakllanadi. Tarbiyachi bolaning maktabga tayyorgarligi haqida eng birlamchi va to'liq tasavvurga ega bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi esa ayni shu tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib o'quv jarayonini tashkil etishi kerak. Ota-ona esa bu ikki muhit orasida birlashtiruvchi ko'priq vazifasini bajaradi. Shu bois hamkorlikka asoslangan metodlar doirasida o'zaro suhbatlar, maslahatlar, ochiq mashg'ulotlar, moslashuv dasturlari, bolani kuzatish natijalarini almashish, ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqish kabi shakllar muhim ahamiyatga ega. Hamkorlik modeli uzviylikni amaliy jihatdan ta'minlaydi. U nafaqat bolaga qulay psixologik muhit yaratadi, balki ta'lim jarayonining izchil va maqsadli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Eng muhimi, bola o'zini har xil talablar o'rtasida emas, bir-birini davom ettiruvchi tarbiyaviy va ta'limiy muhit ichida his eta boshlaydi.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish uzviylikning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Avvalo, bunday yondashuv bolalarning maktabga moslashuv jarayonini yengillashtiradi. Bola yangi muhitga tushganda o'zini mutlaqo begona joyda emas, avvalgi tajribasining mantiqiy davomida his qiladi. Bu esa ruhiy zo'riqishni kamaytiradi va ta'limga nisbatan ijobiy kayfiyatni shakllantiradi. Shuningdek, innovatsion metodlar o'quv motivatsiyasini oshiradi. Agar bola o'qishni qiziqarli, faol va o'z imkoniyatiga mos jarayon sifatida qabul qilsa, unda o'rganishga ichki ehtiyoj paydo bo'ladi. Aynan ichki motivatsiya keyingi ta'lim bosqichlarida ham muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi. Bundan tashqari, o'yinli, interaktiv va integrativ faoliyatlar bolada o'ziga ishonchni kuchaytiradi, muvaffaqiyat hissini uyg'otadi va emotsional barqarorlikni ta'minlaydi. Uzviylikning samaradorligi bilimlarning

izchilligi bilan ham belgilanadi. Bola ilgari egallagan tajribasi asosida yangi bilimlarni osonroq qabul qiladi, ular orasidagi bog'lanishni tushunadi va o'quv materialini mazmunli o'zlashtiradi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga, vaqt va kuchning tejaliishiga, o'qitish natijalarining barqarorlashuviga olib keladi. Umuman olganda, uzviylikni ta'minlashga qaratilgan innovatsion metodlar faqat bir bosqichdan ikkinchisiga o'tishni yengillashtirib qolmay, balki bolada ta'limga ijobiy munosabat, mustaqil fikrlash, hamkorlikda ishlash, muammoni hal qilish va ijodkorlik kabi muhim sifatlarni ham shakllantiradi. Shu ma'noda, uzviylik ta'lim tizimining tashkiliy talabi bo'lish bilan birga, bolaning shaxsiy rivojlanish strategiyasining ham muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifasidir. Ushbu jarayonda innovatsion metodlardan xususan, raqamli texnologiyalar, o'yin metodlari, integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Uzviylikni ta'minlash nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki bolalarning shaxs sifatida rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, kelgusida uzviylikni ta'minlashda innovatsion metodlarni yanada keng joriy etish zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berezovska L., Saraieva I., Britskan T., et al. The use of educational technologies for ensuring continuity of preschool and primary education. Revista Eduweb, 2025.
2. Madgapilova N. Continuity between preschool and primary education programs: content-based approaches. 2026.
3. OECD. Strong Early Childhood Education and Care Systems for the Future. 2025.
4. Child Encyclopedia. Importance of continuity of learning in early childhood education, 2025.
5. Kichuk N. Continuity of preschool and primary education: pedagogical tools, 2023.

METHODOLOGICAL SYSTEM FOR FORMING STUDENTS' RESEARCH SKILLS IN THE STEAM EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Yuldoshev Jahongir Tilakmurodovich

Doctor of philosophy in pedagogical sciences, associate professor

University of Economics and pedagogy, Karshi, Uzbekistan

Email: yuldoshevjahongir0501@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola STEAM ta'lim sharoitida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning metodik tizimiga bag'ishlangan. Tadqiqotda tadqiqotchilik ko'nikmalarining tarkibiy komponentlari, ularni shakllantirishning metodologik asoslari hamda STEAM yondashuvi orqali rivojlantirishning samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotchilik ko'nikmalari – bu muammoni aniqlash, gipoteza ilgari surish, tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish qobiliyatidir. STEAM ta'limning fanlararo integratsiyasi va tajribaga asoslangan o'qitish metodlari o'quvchilarning ilmiy tafakkuri hamda mustaqil izlanish faoliyatini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: tadqiqotchilik ko'nikmalari, STEAM ta'limi, ilmiy tafakkur, muammoli ta'lim, loyiha metodi, tajriba-sinov, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim.

Abstract. This article is devoted to the methodological system for developing students' research skills in the STEAM educational environment. The research analyzes the structural components of research skills, their methodological foundations, and effective mechanisms for their development through the STEAM approach. Research skills are the ability to identify a problem, formulate a hypothesis, conduct experiments, analyze data, and draw scientific conclusions. It has been proven that the interdisciplinary integration of STEAM education and experience-based teaching methods are highly effective in developing students' scientific thinking and independent research activity.

Keywords: research skills, STEAM education, scientific thinking, problem-based learning, project method, experiment, competency-based approach, activity-oriented learning.

Аннотация. Данная статья посвящена методической системе формирования исследовательских навыков учащихся в среде STEAM-образования. В исследовании анализируются структурные компоненты исследовательских навыков, их методологические основы, а также эффективные механизмы развития через STEAM-подход. Исследовательские навыки – это способность выявлять проблему, формулировать гипотезу, проводить эксперименты, анализировать данные и делать научные выводы. Доказано, что междисциплинарная интеграция STEAM-образования и методы обучения, основанные на опыте, обладают высокой эффективностью в развитии научного мышления и самостоятельной исследовательской деятельности учащихся.

Ключевые слова: исследовательские навыки, STEAM-образование, научное мышление, проблемное обучение, проектный метод, эксперимент, компетентностный подход, деятельностно-ориентированное обучение.

INTRODUCTION.

In the modern education system, directing students toward independent inquiry, scientific thinking, and research activity is considered one of the important strategic tasks. In implementing this task, the STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) educational approach acquires particular importance¹⁵. The interdisciplinary integrative essence of STEAM education, and teaching methods based on projects and experimentation, create broad opportunities for developing students' scientific thinking and independent research activity.

Research skills are the ability of students to identify a problem, put forward a hypothesis, conduct an experiment, analyze data, and draw a scientific conclusion. These skills are one of the most important competencies of modern education, preparing students for future scientific-research activity and for solving life problems. It has been confirmed by research that the educational process organized in the STEAM educational environment has high effectiveness in developing students' skills of identifying a problem, putting forward a hypothesis, conducting an experiment, analyzing data, and drawing a scientific conclusion¹⁶. Therefore, researching the methodological system for forming research skills in the STEAM educational environment is a pressing issue.

Research skills consist of several structural components: identifying and analyzing a problem, putting forward a hypothesis, drawing up an experiment plan, collecting and analyzing data, generalizing results and drawing a scientific conclusion, and applying the obtained results in practice. All of these components can be developed in the STEAM educational environment through project-based and experiment-based activity.

The methodological foundations for forming research skills in the STEAM educational environment have been substantiated in the harmony of competency-based and activity-oriented approaches. The competency-based approach sets as its main goal the formation of research competencies in students. The activity-oriented approach, in turn, envisages students' acquisition of knowledge and skills in the process of practical activity, through experimentation and inquiry.

In STEAM education, the project method is considered the main tool for forming research skills. Project activity has high effectiveness in forming a scientific worldview in students, developing independent inquiry skills, and increasing motivation for educational activity. Also, virtual laboratories and simulation technologies play an important role in teaching natural sciences in forming students' problem-solving skills.

In the research of Uzbek scholars, the issues of forming research skills have also been covered. In particular, in the works of scholars such as N.T. Jo'rayev, U. Nishonov, and O. Hasanboeva, the pedagogical foundations of scientific thinking and research activity have been analyzed. Al-Khwarizmi's scientific heritage, which laid the foundation for the experimental-observational method, also demonstrates the historical roots of developing research skills.

¹⁵ Forming students' research skills in the STEAM educational environment // Zenodo. 2026.

¹⁶ The impact of virtual laboratories and simulation technologies on educational effectiveness in teaching natural sciences // inLIBRARY. 2025.

Methodology. Systematic, competency-based, and activity-oriented approaches were used as the methodological basis of the research. The research was conducted in the following stages¹⁷:

Diagnostic stage. Special test assignments, practical exercises, and observational methodologies were used to determine students' initial research skills, scientific thinking, and independent inquiry activity.

Experimental stage. Project activity, experimental work, virtual laboratories, and simulation technologies were integrated into STEAM lessons. Special assignments aimed at forming research skills – such as "identify the problem," "formulate a hypothesis," "conduct an experiment," and "analyze the results" – were systematically applied.

Control and analysis stage. The results of the experimental group (students taught on the basis of STEAM and the project method) and the control group (students taught traditionally) were comparatively analyzed.

Results. The research results showed that the methodological system aimed at forming research skills in the STEAM educational environment had a significant positive effect on students' scientific thinking¹⁸.

It was recorded that in the experimental group, the average score for the **problem-identification** skill increased by 41 percent, for **putting forward a hypothesis** by 38 percent, for the **experiment-conducting** skill by 46 percent, and for **data analysis** by 43 percent. The **scientific conclusion-drawing** skill improved by 2.2 times in the experimental group.

The independent inquiry activity of students who worked on the basis of STEAM projects increased by 1.8 times. 84 percent of students (51 percent in the control group) expressed confidence that they could apply their research ideas in practice.

Teachers' knowledge of the methodology for forming research skills increased from 33 percent to 78 percent.

CONCLUSIONS

Research skills are an important result of STEAM education. The interdisciplinary integration of STEAM education, and teaching methods based on projects and experimentation, have high effectiveness in developing students' scientific thinking and independent inquiry activity.

As the main directions for improving the methodological system, it is expedient to identify the project method, experimental work, virtual laboratories, and simulation technologies.

The research of Uzbek scholars has made an important contribution to enriching the didactic foundations of forming research skills.

For future research, it is recommended to develop national criteria for assessing research skills, and to improve the methodology for developing research skills through the use of artificial intelligence tools in STEAM education.

REFERENCES

1. Forming students' research skills in the STEAM educational environment // Zenodo. 2026.
2. Umarova N. Theory and methodology of organizing project activity in natural science lessons in primary grades // Bulletin of Scientific Research TUES. 2026.
3. The impact of virtual laboratories and simulation technologies on educational effectiveness in teaching natural sciences // inLIBRARY. 2025.
4. Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal. 2025. No. 10.

¹⁷ Jo'rayev N.T., Mirziyoyeva Sh., Nishonov U., Hasanboeva O., Mavlonova R. Pedagogical foundations of developing creative thinking and the competency-based approach // Bukhara State University Pedagogical Skills Journal. 2025. No. 10.

¹⁸ Umarova N. Theory and methodology of organizing project activity in natural science lessons in primary grades // Bulletin of Scientific Research TUES. 2026.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA NEYROPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ozodova Madina Hamza qizi
Osiyo xalqaro universiteti dotsenti,
p.f.f.d.(PhD)

Annonatsiya: Ushbu tezisda boshlang'ich ta'lim jarayonida neyropedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqat, xotira, tafakkur, emotsional holat va o'quv motivatsiyasi kabi kognitiv jarayonlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishning ahamiyati yoritiladi. Neyropedagogik yondashuv asosida faol esga tushirish, interval bilan takrorlash, o'quv materialini mantiqiy qismlarga ajratish, harakatga asoslangan mashqlar hamda refleksiya bilan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Hamda neyropedagogik texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga joriy etish o'quvchilarning bilish faolligi, o'quv motivatsiyasi va bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, boshlang'ich ta'lim, neyropedagogik texnologiyalar, kognitiv jarayonlar, diqqat, xotira, tafakkur, motivatsiya, faol esga tushirish, refleksiya.

KIRISH

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchiga ko'proq axborot berish emas, balki uning bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishi, eslab qolishi, tahlil qilishi va amaliy vaziyatlarda qo'llashiga imkon beruvchi ta'lim muhitini yaratishdan iborat. Mazkur vazifani amalga oshirish pedagogdan bolaning yosh va individual xususiyatlari bilan bir qatorda uning bilish jarayonlari rivojlanishining o'ziga xos tomonlarini ham hisobga olishni talab etadi.

Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda bu masala dolzarbdir. Chunki boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchi yangi ijtimoiy faoliyat – tizimli o'quv faoliyatiga kirishadi. Endilikda undan o'qituvchi ko'rsatmalarini tinglash va tushunish, muayyan vaqt davomida diqqatini vazifaga qaratish, kerakli ma'lumotlarni xotirada saqlash, o'z harakatlarini rejalashtirish va natijani nazorat qilish talab qilinadi. Shu sababli ta'lim metodlarini tanlashda bolaning kognitiv imkoniyatlarini hisobga olish pedagogik zaruratga aylanadi.

Neyropedagogik yondashuv aynan shu nuqtada alohida ahamiyat kasb etadi. Bizning fikrimizcha, boshlang'ich ta'limda neyropedagogikaning asosiy vazifasi darsni turli "neyro" terminlar bilan boyitish emas, balki bolaning qanday o'rganishi haqidagi ilmiy bilimlardan foydalanib, pedagogik jarayonni yanada oqilona tashkil etishdan iborat. Mazkur ishning maqsadi – boshlang'ich ta'limda neyropedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni dars jarayoniga tatbiq etishning amaliy modelini taklif qilishdan iborat.

Mavzuni o'rganishda pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, pedagogik kuzatish hamda modellashtirish metodlariga tayanish maqsadga muvofiqdir.

Neyropedagogik yondashuvni qo'llashda bir muhim metodologik tamoyilga amal qilish lozim: neyrofan sohasidagi har qanday ma'lumotni bevosita pedagogik texnologiya sifatida qabul qilib bo'lmaydi. Pedagog uchun eng muhim jihat ilmiy ma'lumotning dars jarayonida qanday didaktik qiymatga ega ekanligini aniqlashdir.

Boshlang'ich ta'limda neyropedagogik yondashuvning o'ziga xosligi

Boshlang'ich sinf o'quvchisining ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati bir vaqtning o'zida bir nechta kognitiv jarayonlarga bog'liq. Masalan, matematik masalani yechayotgan bola masala shartini o'qishi, muhim ma'lumotlarni ajratishi, ularni ma'lum vaqt xotirasida saqlashi, avval o'rgangan qoidasini esga tushirishi va tegishli amalni tanlashi kerak. Demak, oddiy ko'ringan bitta topshiriqning o'zi diqqat, xotira, tafakkur va o'zini nazorat qilish jarayonlarining hamkorligini talab qiladi.

Shundan kelib chiqib, biz boshlang'ich ta'limdagi neyropedagogik yondashuvni uchta asosiy yo'nalishda ko'rishni taklif qilamiz:

birinchidan, o'quv materialining hajmi va murakkabligini bolaning kognitiv imkoniyatlariga moslashtirish;

ikkinchidan, o'quvchini bilimni faol qayta ishlash jarayoniga jalb qilish;

uchinchidan, o'rganilgan bilimni muntazam ravishda esga tushirish, qo'llash va tahlil qilish uchun sharoit yaratish.

Bu yerda asosiy e'tibor bolaning miyasini "tezroq ishlatish"ga emas, balki o'quv faoliyatini uning yosh xususiyatlariga mos va pedagogik jihatdan samarali tashkil etishga qaratiladi.

Boshlang'ich sinf darslarida neyropedagogik yondashuvni amalga oshirish uchun quyidagi olti bosqichli modelni taklif etamiz:

Faollashtirish → Anglash → Mustahkamlash → Qayta tiklash → Qo'llash → Refleksiya

1. Faollashtirish

Birinchi bosqichning vazifasi o'quvchining diqqatini yangi mavzuga yo'naltirish va mavjud bilimlarini faollashtirishdan iborat. Bunda muammoli savol, rasm, qisqa hikoya, topishmoq yoki hayotiy vaziyatdan foydalanish mumkin.

Masalan, matematika darsida yangi mavzuni tayyor qoida bilan boshlash o'rniga o'quvchilarga muammoli misol taqdim etiladi. O'quvchi avvalgi bilimlari yordamida javob izlashga harakat qiladi. Natijada yangi bilimni o'zlashtirishga kognitiv ehtiyoj yuzaga keladi.

2. Anglash

Mazkur bosqichda yangi material o'quvchilarga kichik, o'zaro bog'langan mantiqiy qismlarda taqdim etiladi. O'qituvchi ortiqcha axborot bilan yuklamasdan, asosiy tushuncha va bog'lanishlarni ajratib ko'rsatadi.

Boshlang'ich ta'limda rasm, sxema, jadval va predmetli modellar aynan tushunishni yengillashtirish maqsadida qo'llanishi kerak. Ko'rgazmalilik faqat darsni bezash vositasi bo'lib qolmasligi lozim.

3. Mustahkamlash

Yangi bilim tushuntirilganidan keyin o'quvchi u bilan faol ishlashi zarur. Buning uchun juftlikdagi topshiriqlar, kichik mashqlar, savol-javob, taqqoslash, guruhlash va izohlash metodlaridan foydalanish mumkin.

Bu bosqichda "to'g'ri javobni topish"ning o'zi yetarli emas. O'quvchiga "Nima uchun shunday deb o'ylading?", "Buni qanday aniqlading?" kabi savollar berilishi uning fikrlash jarayonini faollashtiradi.

4. Qayta tiklash

Mazkur bosqich taklif qilinayotgan modelning muhim tarkibiy qismidir. O'quvchidan yangi ma'lumotga qaramasdan uni xotirasidan qayta tiklash talab etiladi.

Masalan:

"Bugun o'rgangan uchta asosiy fikringizni ayting."

"Qoidani darslikka qaramasdan tushuntiring."

"Oldingi darsdagi mavzu bilan bugungi mavzu o'rtasida qanday bog'liqlik bor?"

Bunday savollar o'quvchining bilimni shunchaki qayta o'qishi emas, balki uni faol ravishda esga tushirishini ta'minlaydi.

5. Qo'llash

Bilimning haqiqiy o'zlashtirilganligini o'quvchining undan yangi vaziyatda foydalana olishi orqali aniqlash mumkin. Shu sababli o'rganilgan qoida yoki tushunchani standart mashqdan tashqari hayotiy, ijodiy yoki muammoli topshiriqda qo'llash taklif etiladi.

Masalan, matematika darsida hisoblash amali o'rgatilgan bo'lsa, o'quvchilarga do'kondagi xarid, vaqtni hisoblash yoki sinfdagi predmetlar soniga bog'langan kichik vaziyatli masala berish mumkin.

6. Refleksiya

Dars yakunida faqat “Mavzuni tushundingizmi?” degan umumiy savol bilan chegaralanmaslik kerak. O‘quvchi o‘z o‘rganish jarayonini tahlil qilishga o‘rgatilishi maqsadga muvofiq.

Buning uchun:

“Bugun men nimani bilib oldim?”

“Men uchun eng qiyin vazifa qaysi bo‘ldi?”

“Qaysi usul menga javob topishda yordam berdi?”

“Keyingi safar nimani boshqacha bajaraman?”

kabi savollardan foydalanish mumkin.

Bizningcha, bunday refleksiya boshlang‘ich sinfdanoq o‘quvchida o‘z o‘quv faoliyatiga ongli munosabatning shakllanishiga zamin yaratadi.

Taklif etilgan model asosida neyropedagogik texnologiyalarning boshlang‘ich ta’limdagi imkoniyatlarini quyidagi jihatlarida ko‘rish mumkin.

Birinchi imkoniyat – **o‘quvchining bilish faolligini kuchaytirish.** Dars davomida bola tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi: u eslaydi, izlaydi, taqqoslaydi, izohlaydi va o‘z xulosasini shakllantiradi.

Ikkinchi imkoniyat – **bilimlarni mustahkam o‘zlashtirish uchun sharoit yaratish.** Bir mavzuni bir dars davomida ko‘p marta takrorlash o‘rniga unga ma’lum vaqt oralig‘idan keyin qaytish hamda bilimni xotiradan faol esga tushirish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchi imkoniyat – **o‘quvchilarning individual o‘zlashtirish sur‘atini hisobga olish.** Bir sinfdagi barcha bolalar bir xil tezlikda o‘rganmasligi tabiiy. Shu sababli topshiriqlarning murakkablik darajasini o‘zgartirish, qo‘shimcha tayanchlardan foydalanish va individual qayta aloqa berish muhimdir.

To‘rtinchi imkoniyat – **o‘quv motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash.** Bola o‘z kuchi bilan yecha oladigan, shu bilan birga fikrlashni talab qiladigan topshiriqlarni bajarishi unda o‘rganishga nisbatan qiziqishni kuchaytirishi mumkin.

Beshinchi imkoniyat – **metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish.** O‘quvchining faqat “nimani bilishi” emas, balki “qanday o‘rganayotganini” anglay boshlashi keyingi mustaqil ta’lim uchun muhim asos yaratadi.

Mazkur tezis boshlang‘ich ta’limda neyropedagogik yondashuvni alohida mashqlar majmuasi sifatida emas, balki darsning yaxlit didaktik tuzilishi sifatida ko‘rib chiqish bilan belgilanadi.

Taklif etilgan **“Faollashtirish – Anglash – Mustahkamlash – Qayta tiklash – Qo‘llash – Refleksiya”** modeli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga darsning har bir bosqichida o‘quvchining faol kognitiv ishtirokini ta’minlashga yo‘naltirilgan metodlarni tanlash imkonini beradi. Modelning amaliy afzalligi uning muayyan bitta fan bilan chegaralanmaganligidir. Undan ona tili va o‘qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar hamda boshqa boshlang‘ich ta’lim fanlarida foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda boshlang‘ich ta’limda neyropedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi alohida “neyromashqlar”ni ko‘paytirish bilan emas, balki o‘quv jarayonining bolaning bilish xususiyatlariga qanchalik mos tashkil etilishi bilan belgilanadi, degan xulosaga kelish mumkin. Bizning fikrimizcha, boshlang‘ich sinfda neyropedagogik yondashuvning eng muhim pedagogik imkoniyati o‘quvchini bilimni passiv qabul qiluvchidan faol o‘rganuvchi subyektga aylantirishidir. Buning uchun o‘qituvchi o‘quvchining diqqatini faollashtirishi, yangi materialni anglashiga sharoit yaratishi, uni faol mashq qildirishi, bilimni xotiradan qayta tiklashga undashi, yangi vaziyatda qo‘llatishi va o‘z faoliyatini tahlil qilishga o‘rgatishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamoldinova S.N. **Neyropedagogika:** oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2025.

2. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedova Sh., Mavlonov M., To‘ychiyeva S., Djumabayeva M. **Yosh va pedagogik psixologiya:** o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2007.

3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Shirinov M.K., Hafizov S. **Umumiy pedagogika: darslik.** – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. – 528 b.
4. Do'stmuhamedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunosova G., Ziyavitdinova G. **Umumiy psixologiya (Yosh davrlari va pedagogik psixologiya). 2-kitob.** – Toshkent, 2020. – 345 b.
5. Howard-Jones P.A. Neuroscience and education: myths and messages // **Nature Reviews Neuroscience.** – 2014. – Vol. 15. – P. 817–824.

REFLEKSIV YONDASHUV ASOSIDA SOG'LOM HAYOT TARZI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASINING EKSPERIMENTAL-SINOV SAMARADORLIGI

Nazarov Odil Omanqulovich

p.f.f.d., dotsent.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Aminova Munisa Jalol qizi magistrant.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Elektiron pochta: odil.nazarov.89@list.ru

Tel raqam: 882475551

Annotatsiya. Maqolada talabalarda sog'lom hayot tarzi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan refleksiv metodikaning pedagogik tajriba-sinov natijalari yoritilgan. Tajriba va nazorat guruhlarida shakllanganlik darajalari mezonlar asosida solishtirilgan, natijalar Pirson χ^2 va Student t-mezonlari yordamida statistik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: refleksiv yondashuv, sog'lom hayot tarzi madaniyati, pedagogik eksperiment, shakllanganlik darajasi, Pirson mezoni, Student mezoni.

Аннотация: В статье представлены результаты педагогической опытно-экспериментальной работы по апробации рефлексивной методики, направленной на формирование культуры здорового образа жизни у студентов. Уровни сформированности в экспериментальной и контрольной группах были сопоставлены на основе соответствующих критериев, а полученные результаты подвергнуты статистическому анализу с использованием критерия χ^2 Пирсона и t-критерия Стьюдента.

Ключевые слова: рефлексивный подход, культура здорового образа жизни, педагогический эксперимент, уровень сформированности, критерий Пирсона, критерий Стьюдента.

Abstract: The article presents the results of a pedagogical experiment aimed at evaluating a reflective methodology designed to develop a culture of healthy lifestyle among students. The levels of formation in the experimental and control groups were compared based on the established criteria, and the obtained results were statistically analyzed using Pearson's chi-square (χ^2) test and Student's t-test.

Keywords: reflective approach, healthy lifestyle culture, pedagogical experiment, level of formation, Pearson's criterion, Student's t-test.

KIRISH.

Har qanday pedagogik metodikaning ilmiy qimmatini uning amaliyotda sinovdan o'tib, o'lchanadigan natija berishi bilan belgilanadi. Refleksiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini aniqlash uchun pedagogik tajriba-sinov ishlari o'tkazildi. Tadqiqotning maqsadi talabalarda sog'lom hayot tarzi madaniyati shakllanganlik darajasining o'zgarish dinamikasini nazorat guruhi natijalari bilan solishtirib baholashdan iborat.

Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda: aniqlovchi, shakllantiruvchi va yakuniy bosqichlarda olib borildi. Unga 120 nafar talaba jalb etilib, ular tasodifiy tanlov asosida ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (TG, n = 60) va nazorat guruhi (NG, n=60). Guruhlar yoshi, yo'nalishi va dastlabki tayyorgarligi bo'yicha o'zaro yaqin bo'lishiga e'tibor berildi.

Tajriba guruhida mashg'ulotlar refleksiv metodika asosida tashkil etildi. Unda refleksiv kundalik yuritish, portfolio, trening, keys-stadi, munozara, o'z-o'zini kuzatish va o'zaro baholash usullari hamda mobil ilovalar orqali uyqu va jismoniy faollikni kuzatish qo'llanildi. Nazorat guruhida esa ta'lim an'anaviy mazmun va shakllarda davom ettirildi.

Shakllanganlik darajasi to'rt mezon bo'yicha baholandi:

- aksiologik mezon – sog'liqni qadriyat sifatida qabul qilish;
- kognitiv mezon – sog'lom hayot tarzi bo'yicha bilimlar tizimi;
- faoliyat mezon – kundalik xulqda sog'lomlashtiruvchi odatlarning namoyon bo'lishi;
- refleksiv mezon – o'z holati va odatlarini tahlil qilish va adekvat baholash.

Umumiy ball 100 ballik shkalada hisoblanib, 71 va undan yuqori ball – yuqori, 51–70 ball – o'rta, 50 va undan past ball – past daraja deb belgilandi.

Tajribaning boshida guruhlar o'rtasida sezilarli farq kuzatilmadi. Yakuniy bosqichda esa tajriba guruhida yuqori darajadagi talabalar ulushi 20 % dan 50 % gacha oshdi, past darajadagilar ulushi esa 35 % dan 10 % gacha kamaydi. Nazorat guruhida o'zgarishlar ancha sekin kechdi (1-jadval).

1-jadval.

Shakllanganlik darajalari bo'yicha talabalar taqsimoti (kishi / %)

Guruh, bosqich	Yuqori	O'rta	Past	Jami	χ^2	p
TG – boshida	12 (20,0)	27 (45,0)	21 (35,0)	60	0,16	> 0,05
NG – boshida	13 (21,7)	28 (46,7)	19 (31,7)	60		
TG – yakunda	30 (50,0)	24 (40,0)	6 (10,0)	60	9,11	< 0,05
NG – yakunda	16 (26,7)	28 (46,7)	16 (26,7)	60		

Pirson χ^2 mezoni bo'yicha erkinlik darajasi $d_f = 2$ bo'lganda kritik qiymat 5,99 ga teng ($p = 0,05$). Tajriba boshida $\chi^2 = 0,16$ bo'lib, kritik qiymatdan past, ya'ni guruhlar bir xil darajada edi. Yakunda esa $\chi^2 = 9,11 > 5,99$ bo'lib, guruhlar o'rtasidagi farq statistik jihatdan ishonchli ekani tasdiqlandi.

O'rtacha ball ko'rsatkichlari ham shu xulosani tasdiqlaydi (2-jadval). Tajriba guruhida o'rtacha ball 54,2 dan 71,6 gacha (+17,4), nazorat guruhida esa 54,9 dan 62,3 gacha (+7,4) oshdi.

2-jadval.

O'rtacha ballar va Styudent t-mezoni natijalari ($\bar{X} \pm \sigma$)

Bosqich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi	t	p
Boshida	54,2 $\pm$ 9,8	54,9 $\pm$ 10,1	0,39	> 0,05
Yakunda	71,6 $\pm$ 8,7	62,3 $\pm$ 9,4	5,62	< 0,001

Styudent mezoni bo'yicha erkinlik darajasi $d_f = 118$ da kritik qiymat taxminan 1,98 ga teng. Boshlang'ich bosqichda $t = 0,39 < 1,98$, yakuniy bosqichda esa $t = 5,62 > 1,98$ ($p < 0,001$). Demak, tajriba guruhidagi o'sish tasodifiy emas, u refleksiv metodika ta'sirining natijasidir.

Mezonlar kesimida eng katta o'zgarish refleksiv va faoliyat mezonlarida kuzatildi. Talabalar o'z kun tartibi, uyqu va jismoniy faolligini muntazam tahlil qilishni odat tusiga kirgizdi, bu esa bilimning amaliy xulqqa aylanishiga xizmat qildi.

3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida eng yuqori o'sish refleksiv (50,0 %) va faoliyat (43,8 %) mezonlarida qayd etildi. Kognitiv mezon bo'yicha o'zgarish nisbatan kam bo'ldi, chunki talabalarning sog'lom hayot tarzi haqidagi nazariy bilimlari boshidanoq yetarli edi. Bu holat muammo bilim yetishmasligida emas, balki bilimni kundalik xulqqa aylantirishda ekanini ko'rsatadi va refleksiv yondashuvning asosiy g'oyasini tasdiqlaydi.

3-jadval.

Mezonlar bo'yicha o'rtacha ballar dinamikasi (yakuniy bosqich, 25 ballik shkala)

Mezon	TG boshida	TG yakunda	NG yakunda	TG o'sishi (%)
Aksiologik	14,1	18,2	16,0	29,1

Kognitiv	15,3	19,0	17,1	24,2
Faoliyat	12,8	18,4	14,9	43,8
Refleksiv	12,0	18,0	14,3	50,0

Shakllantiruvchi bosqich davomida talabalarning refleksiv kundalik yozuvlari ham tahlil qilindi. Dastlabki haftalarda yozuvlar asosan faktlarni sanab o'tishdan iborat bo'lgan bo'lsa, keyinchalik talabalar o'z odatlarining sabablari va oqibatlarini izohlay boshladi, o'zi uchun aniq maqsadlar (masalan, kunlik jismoniy faollik, uyqu tartibi) qo'ydi. Bu esa o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash ko'nikmalari rivojlanganini bildiradi.

Metodikaning samaradorligini ta'minlagan pedagogik shartlar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: mashg'ulotlarning tizimli va uzluksiz olib borilishi; o'qituvchining baholovchi emas, yo'naltiruvchi rolda bo'lishi; talabaga tahlil uchun aniq savollar va mezonlar berilishi; guruhda ishonchli va hurmatga asoslangan muloqot muhitining yaratilishi.

Tajriba-sinov natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- refleksiv kundalik va portfolioni semestr davomida muntazam yuritishni yo'lga qo'yish;
- har bir mashg'ulot oxirida qisqa refleksiv bosqich (o'z-o'zini baholash savollari) o'tkazish;
- trening va keys-stadilarni jismoniy faollik va stressni boshqarish mavzulari bilan uyg'unlashtirish;
- o'qituvchilarning refleksiv kompetensiyasini malaka oshirish kurslari orqali rivojlantirish.

Pedagogik tajriba-sinov natijalari refleksiv yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodika talabalarda sog'lom hayot tarzi madaniyatini shakllantirishda an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq ekanini ko'rsatdi. Yuqori darajali talabalar ulushining ortishi va o'rtacha ballning statistik ishonchli o'sishi metodikaning amaliy qimmatini tasdiqlaydi. Uni oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Pedagogik innovatsiyalar. - Toshkent: Fan, 2020.-256 b.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020..
3. Karpov A.V. Psixologiya refleksivnykh mexanizmov upravleniya. – Moskva: Institut psixologii RAN, 2004.
4. Bizyaeva A.A. Psixologiya dumayushchego uchitelya: pedagogicheskaya refleksiya. – Pskov: PGPI, 2004.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNIDA HAMKORLIKDA O'QITISH ORQALI IJTIMOY-HISSIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Suvanova Kamola Raimqul qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi,

Pedagogika fanlari falsafa doktori(PhD),

"Pedagogika" kafedrasi dotsenti

kamolasuvanova6@gmail.com +998 91 529 92 01

Annototsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarning emotsional intellektini oshirish, muloqot madaniyatini yuksaltirish, jamoada ishlash va konstruktiv muloqot o'rnatish mexanizmlari ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, talabalarda empatiya, o'zini o'zi boshqarish, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga qaratilgan amaliy yondashuvlar, interfaol mashg'ulotlar hamda keys-stadi texnologiyalarining samaradorligi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga tatbiq etish uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar. art-pedagogika, loyihalash malakalari, hamkorlik texnologiyalari, kognitiv rivojlanish, kreativlik, ta'lim samaradorligi, metodik loyihalash.

Аннотация. В статье научно-методически обоснованы механизмы повышения эмоционального интеллекта, культуры общения, командного взаимодействия и построения конструктивного диалога будущих педагогов. Также раскрыта эффективность

практических подходов, интерактивных занятий и кейс-технологий, направленных на развитие эмпатии, саморегуляции, конструктивного разрешения конфликтов и социальной ответственности у студентов. Результаты исследования рекомендуется внедрять в учебный процесс высших педагогических учебных заведений.

Ключевые слова. арт-педагогика, проектные навыки, технологии сотрудничества, когнитивное развитие, проективная культура, креативность, эффективность обучения, методическое проектирование.

Annotation. The article scientifically and methodologically substantiates mechanisms for enhancing emotional intelligence, improving communication culture, fostering teamwork, and establishing constructive dialogue among future teachers. Furthermore, it reveals the effectiveness of practical approaches, interactive training sessions, and case-study technologies aimed at developing empathy, self-regulation, constructive conflict resolution, and social responsibility in students. The research findings are recommended for implementation in the educational process of higher pedagogical education institutions.

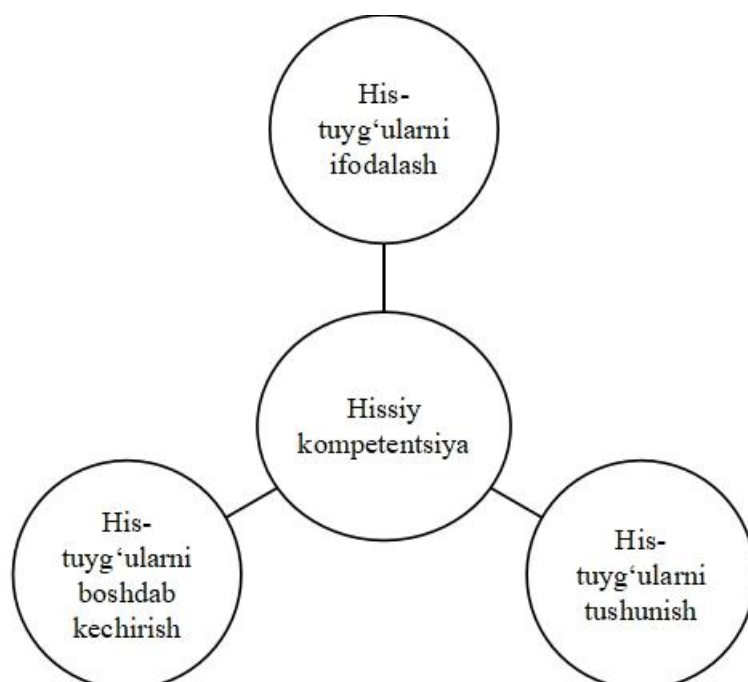
Keywords: art-pedagogy, design skills, collaborative technologies, cognitive development, projective culture, creativity, educational efficiency, methodical design.

KIRISH.

XXI asr jahon ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasida bo'lajak o'qituvchilarning loyihalash madaniyatini shakllantirish markaziy o'rinni egallaydi. ahon ta'lim tizimida yuz berayotgan jadal o'zgarishlar zamonaviy o'qituvchidan nafaqat chuqur fan nazariyasini egallashni, balki yuqori darajada rivojlangan ijtimoiy-hissiy intellekt va kasbiy moslashuvchanlikni talab qilmoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayoni shunchaki bilim berish bilan cheklanmay, talabalarda empatiya, jamoada ishlash, o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalar bilan konstruktiv muloqot o'rnatish kabi hayotiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishni taqozo etadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik faoliyatga tayyorgarlik davrida ularning shaxslararo munosabatlarga kirishish madaniyatini yuksaltirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Pedagogika nazariyasi va amaliyotida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sifatini oshirish ko'p jihatdan ta'lim oluvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakllariga tayanadi. Bu borada hamkorlikda o'qitish (collaborative learning) texnologiyasi alohida ahamiyat kasb etib, u talabalarining umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilishini, mas'uliyatni taqsimlashini va bir-birining intellektual hamda hissiy salohiyatini boyitishini ta'minlaydi. Hamkorlikdagi o'quv muhiti bo'lajak o'qituvchilarga nafaqat akademik bilimlarni o'zlashtirish, balki real pedagogik vaziyatlarda o'z hissiyotlarini jilovlash, o'zgalarning holatini to'g'ri baholash va nizoli jarayonlarni ijobiy hal etish ko'nikmalarini amalda sinab ko'rish imkonini beradi. Shunga qaramay, oliy pedagogik ta'lim tizimida an'anaviy o'qitish usullarining ustunlik qilishi talabalarining ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarini (social-emotional skills) to'laqonli rivojlantirishga qaratilgan imkoniyatlarni cheklamoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonida ularning emotsional intellektini yuksaltirish, empatiya darajasini oshirish va jamoaviy faoliyatda psixologik barqarorlikni ta'minlash mexanizmlarini ilmiy-metodik jihatdan qayta ko'rib chiqish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur tadqiqot hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yo'llarini ochib berishga bag'ishlangan. Adabiyotda hissiy kompetentsiya tushunchasi keyingi o'n yillikda paydo bo'ldi. Emotsional kompetensiyani o'rganuvchi tadqiqotchilar hissiy va ijtimoiy kompetentsiya bir-biri bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, ular hissiy kompetentsiya o'ziga xos tuzilish ekanligiga qat'iy ishonadilar va shuning uchun uni mustaqil hodisa sifatida tekshirish kerak, - deb ta'kidlaydilar. Yaqin vaqtgacha tadqiqotlar asosan shaxslardagi ijtimoiy va hissiy kompetentsiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarga va ularning ijtimoiy va hissiy rivojlanish jarayonida bir-biriga qanday ta'sir qilishiga qaratilgan. Hissiy kompetentsiya uchta asosiy komponentni o'z ichiga oladi.

Biz pedagogikaning ijtimoiy-hissiy xususiyatlarini yoritishdan oldin har biriga alohida ta'rif berishni lozim topdik.

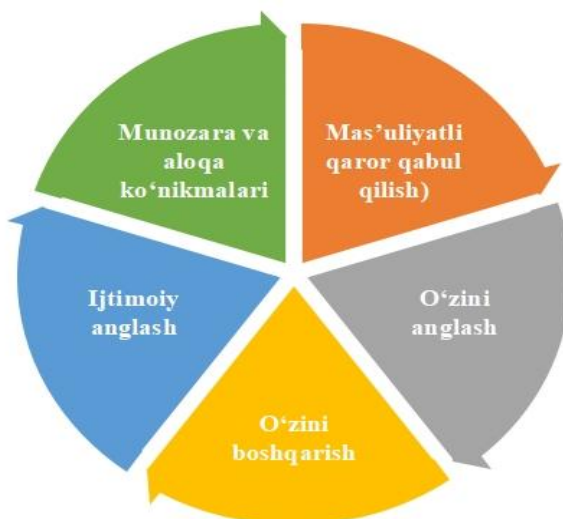
Xususiyat	Mazmuni
Ijtimoiy-hissiy ko'nikmalar	emotsiyalarni qabul qilish va ifodalash, o'zaro munosabatlar o'rnatish, o'z va boshqalarning niyati, motivatsiyasi, istaklarini tushunish va tahlil qilish, sabab-oqibat bog'liqliklarini anglash, emotsiyalarni boshqarish va ularni xatti-harakatda hisobga olish, shuningdek, odatiy ijtimoiy vaziyatlarda samarali muomala qilishni ta'minlovchi barqaror psixologik-hissiy imkoniyatlar

Zamonaviy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi faqat metodik bilimlar bilan cheklanmasdan, ularning ijtimoiy-hissiy salohiyati va shaxsiy barqarorligini rivojlantirish ham talab etadi. Shu nuqtai nazardan, AQShdagi **Center for Reaching & Teaching the Whole Child (CRTWC)** tashkiloti o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida **ijtimoiy-hissiy o'rgatish (SEL)** ni markaziy element sifatida ko'radi. Ular ishlab chiqqan "Whole Child for Teacher Preparation Framework" modeli orqali bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat pedagogik, balki emotsional va ijtimoiy barqarorligi ham tizimli yondashuv asosida shakllantiriladi.

Ta'limda ijtimoiy-hissiy o'rganish (SEL) o'quvchilarning ham bo'lajak o'qituvchilarning ham shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi muhim omil sifatida tobora keng e'tibor qozonmoqda. SEL konsepsiyasi nafaqat bo'lajak o'quvchilarning akademik yutuqlariga, balki ularning ruhiy salomatligiga, ijtimoiy munosabatlariga va qaror qabul qilish qobiliyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligida SEL elementlarini integratsiyalash zaruriyati bugungi global ta'lim siyosatining dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

AQShda faoliyat yurituvchi CRTWC (Center for Reaching & Teaching the Whole Child) modeli bo'lajak o'qituvchilarni SEL asosida tayyorlashga ixtisoslashgan yondashuv hisoblanadi. Ushbu model "butun shaxsni rivojlantirish" (Whole Child Approach) prinsipiga asoslanib, bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Model doirasida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy, emotsional va madaniy kompetensiyalarini shakllantirishga alohida urg'u beriladi. Bu kompetensiyalar bo'lajak o'qituvchining stressga bardoshliligi, sinfdagi ijobiy munosabatlarni boshqarish qobiliyati hamda madaniy jihatdan sezgir va inklyuziv muhit yaratish salohiyatini mustahkamlaydi. SEL nazariy asoslari bo'yicha yetakchi xalqaro tashkilotlardan biri – CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) 1994-yildan buyon faoliyat yuritib, SEL pedagogikasining nazariy, metodik va amaliy asoslarini ishlab chiqqan. CASEL tomonidan aniqlangan beshta asosiy ijtimoiy-hissiy kompetensiya quyidagilardan

iborat:

Schonert-Reichl, Kitil va Hanson-Peterson (2016) tomonidan CASEL topshirig'i asosida tayyorlangan hisobotda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda SEL komponentlarini joriy etish zaruriyati ilmiy asoslab berilgan. Mualliflar ta'kidlaganidek, o'qituvchilarning shaxsiy hissiy barqarorligi, o'zini anglash va boshqarish qobiliyatlari nafaqat ularning kasbiy samaradorligiga, balki bo'lajak o'quvchilarning ijtimoiy-hissiy holatiga ham bevosita ta'sir qiladi. Bo'lajak o'qituvchi o'zida SEL kompetensiyalarini shakllantirgan holda, sinfda ishonchli, inklyuziv va qulay o'rganish muhitini yaratishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, CRTWC va CASEL tajribalari SEL konsepsiyasining bo'lajak o'qituvchilar kasbiy rivojlanishida, ayniqsa ularning emotsional barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatmoqda. CASEL modelining beshta asosiy kompetensiyasiga tayangan holda, SELni bo'lajak o'qituvchilar tayyorlov dasturlariga integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar beradi. Bo'lajak o'qituvchilarda hamkorlikdagi o'qitish (collaborative learning) texnologiyalari asosida ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni rivojlantirish maxsus tashkil etilgan pedagogik shart-sharoitlar, interfaol yondashuvlar va tizimli metodik mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. O'quv jarayonida quyidagi amaliy usullar va yo'nalishlar orqali bu ko'nikmalarni samarali shakllantirish mumkin:

1. **Guruhli loyihalar va jamoaviy topshiriqlar (Project-Based Collaboration):** Talabalarni kichik guruhlariga bo'lib, umumiy pedagogik muammoni yechishga qaratilgan loyihalarni bajarishga jalb qilish. Bu jarayonda har bir talaba o'z zimmasiga mas'uliyat oladi, sheriklarining fikrini tinglashni, g'oyalarni muvofiqlashtirishni va umumiy maqsad sari harakat qilishni o'rganadi.

2. **Keys-stadi va real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish:** Amaliyotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatli yoki murakkab sinfiy vaziyatlarni (keyslarni) jamoada muhokama qilish. Talabalar bu orqali boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish (empatiya) va nizolarni konstruktiv yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini egallaydilar.

3. **Rolli o'yinlar va dramatizatsiya (Role-Playing):** O'qituvchi va o'quvchi, o'qituvchi va ota-ona o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi rolli o'yinlarni tashkil etish. Bu bo'lajak pedagoglarga o'z hissiyotlarini boshqarish (self-regulation) hamda boshqalarning emotsional holatini to'g'ri baholash imkonini beradi.

4. **O'zaro baholash va tanqidiy fikr almashish (Peer Review & Feedback):** Talabalar bir-birining ishini tahlil qilib, konstruktiv fikr-mulohaza bildirishlari uchun sharoit yaratish. Bu jarayon emotsional intellektni oshiradi, tanqidni to'g'ri qabul qilish va hamkasblar bilan sog'lom muloqot madaniyatini shakllantiradi.

5. **Refleksiv tahlil daqiqalari:** Har bir hamkorlikdagi mashg'ulot yakunida talabalar o'z hissiy holati, guruhdagi o'zaro munosabatlar va yuzaga kelgan qiyinchiliklar yuzasidan o'z-o'zini tahlil qilish (refleksiya) jarayonini amalga oshirishi. Bu o'zini o'zi anglash va emotsional boshqaruvni kuchaytiradi.

Oliy ta'lim jarayonida ushbu mexanizmlarning izchil qo'llanilishi bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy barqarorlik, ijtimoiy moslashuvchanlik hamda kelgusida o'quvchilarida ham ijtimoiy-hissiy muhitni to'g'ri boshqara olish layoqatini rivojlantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Жак Делор. Образование: сокровище //http://letopisi.org/index.php.
2. Abdullayeva SH., Choriyev R. Hamkorlik pedagogikasi. -T.: «KamronPress», 2016.
3. Maller, J.B.Co-operation and Competition: An Experimental Study in Motivation / J.B.Maller .- Teach .Coll.,1929
4. Barnard C.I.The Functions of The Executive/C.I.Barnard.-Harvard,1938.-384 p
5. Макареня А.А.Избранные труды. В 3-х томах.-Тюмень:ТОГИРРО, 2000.
6. Ушинский К.Д.О пользе педагогической литературы.Избр.пед.соч. В.2 т.-М., 1974, т. 2,304-326 с.

INKLYUZIV TA'LIMNING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI VA UNI O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIGA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI

Alimova Shaxnoza Hamidovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti dotsenti,
f.f.f.d. (PhD) email:shakhnozaalimova0@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim fenomeni ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning shakllanish tarixi, uning inson qadr-qimmati, tenglik, ijtimoiy adolat, inson huquqlari va ijtimoiy integratsiya tamoyillari bilan bog'liqligi yoritiladi. Xorijiy mamlakatlar, jumladan, Vengriya, Germaniya, Italiya, Buyuk Britaniya, AQSh va Shvetsiya tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, maxsus ta'limdan inklyuziv ta'limga o'tish jarayonining ijtimoiy-falsafiy mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy, institutsional va ijtimoiy asoslari tahlil qilinib, xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Inklyuziv ta'limni faqat pedagogik texnologiya emas, balki ijtimoiy adolat, inson qadr-qimmatini ta'minlash va inklyuziv jamiyatni shakllantirishning muhim ijtimoiy-falsafiy mexanizmi sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiy adolat, tenglik, inson qadr-qimmati, ijtimoiy integratsiya, inson huquqlari, maxsus ta'lim, ijtimoiy falsafa, ta'lim siyosati, inklyuziv jamiyat.

Аннотация. В статье инклюзивное образование анализируется с социально-философской точки зрения. Раскрывается взаимосвязь инклюзивного образования с принципами человеческого достоинства, равенства, социальной справедливости, прав человека и социальной интеграции. На основе сравнительного анализа опыта Венгрии, Германии, Италии, Великобритании, США и Швеции рассматривается переход от системы специального образования к инклюзивной модели. Особое внимание уделяется современным направлениям развития инклюзивного образования в Узбекистане, его нормативно-правовым, институциональным и социальным основам. Обосновывается необходимость адаптации зарубежного опыта к национальным условиям. Инклюзивное образование рассматривается не только как педагогическая технология, но и как важный социально-философский механизм обеспечения социальной справедливости, человеческого достоинства и формирования инклюзивного общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная справедливость, равенство, человеческое достоинство, социальная интеграция, права человека, специальное образование, социальная философия, образовательная политика, инклюзивное общество.

Abstract. *This article analyzes inclusive education from a socio-philosophical perspective. It examines the relationship between inclusive education and the principles of human dignity, equality, social justice, human rights, and social integration. The experiences of Hungary, Germany, Italy, the United Kingdom, the United States, and Sweden are comparatively analyzed, with particular attention to the transition from special education toward an inclusive model. The article also examines the legal, institutional, and social foundations of inclusive education in Uzbekistan and proposes approaches for adapting international experience to national conditions. Inclusive education is interpreted not merely as a pedagogical technology but as an important socio-philosophical mechanism for ensuring social justice, protecting human dignity, and developing an inclusive society.*

Keywords: *inclusive education, social justice, equality, human dignity, social integration, human rights, special education, social philosophy, educational policy, inclusive society.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish hamda har bir shaxs uchun munosib hayot sharoitlarini yaratish muhim ijtimoiy-falsafiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda ta'lim alohida o'rin tutadi. Chunki ta'lim nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi, balki shaxsning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, o'zligini anglashi va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishish imkoniyatlarini ham belgilaydi.

Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta'lim masalasi oddiy pedagogik muammo doirasidan chiqib, ijtimoiy falsafaning muhim tadqiqot obyektlaridan biriga aylanmoqda. Inklyuziyaning mohiyati shundaki, insonning jismoniy yoki intellektual imkoniyatlari, ijtimoiy holati va boshqa individual xususiyatlari uning ta'lim olish huquqini cheklash uchun asos bo'lmasligi kerak.

Inklyuziv ta'lim g'oyasining xalqaro konseptual asoslaridan biri 1994-yilda qabul qilingan Salamanca bayonoti hisoblanadi. Mazkur hujjatda bolalarning individual farqlaridan qat'i nazar, imkon qadar birgalikda ta'lim olishi zarurligi ta'kidlangan [16]. Keyingi xalqaro hujjatlarda ham inklyuziya ta'lim tizimining muayyan guruhlariga moslashishi emas, balki butun ta'lim tizimini insonlarning xilma-xil ehtiyojlarini hisobga oladigan tarzda transformatsiya qilish jarayoni sifatida talqin qilinmoqda [14; 15].

Shu jihatdan, inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mazmunini o'rganish, xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish va uni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish mexanizmlarini belgilash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mazmuni. Inklyuziv ta'lim tushunchasi, avvalo, insonning jamiyatdagi tengligi va qadr-qimmatiga haqidagi falsafiy qarashlarga tayanadi. An'anaviy yondashuvlarda imkoniyati cheklangan shaxs ko'pincha «yordamga muhtoj obyekt» sifatida qaralgan bo'lsa, inklyuziv yondashuv uni jamiyatning to'laqonli subyekti sifatida e'tirof etadi.

Bu yerda muhim ijtimoiy-falsafiy o'zgarish mavjud: masala «bolani mavjud tizimga qanday moslashtirish kerak?» degan savoldan «ta'lim tizimi har bir bolaning ehtiyojlariga qanday moslashishi kerak?» degan savolga ko'chadi. Demak, inklyuziyaning markazida insonning o'zi emas, balki uni cheklab turgan ijtimoiy, madaniy va institutsional to'siqlar muammosi paydo bo'ladi.

L.R. Muminovning tadqiqotlarida inklyuziv ta'limning mazmuni bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni ta'lim jarayoniga jalb etish va ta'lim muassasasining ushbu ehtiyojlarga moslashuvi bilan bog'liq holda yoritiladi [7]. F.U. Qodirova va D. Po'latova ishlarida inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari, ta'lim jarayonini tashkil etish hamda maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash masalalariga e'tibor qaratiladi [8]. D.S. Qahhorovning ishlarida esa inklyuziv ta'lim texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish masalalari tahlil qilingan [9].

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini bir nechta fundamental kategoriyalar orqali ifodalash mumkin.

Birinchidan, tenglik — har bir insonning ta'lim olish huquqiga ega ekanini e'tirof etishdir. Tenglik insonlarning bir xil ekanligini emas, balki ularning huquq va qadr-qimmatini teng ekanini anglatadi.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolat — barchaga aynan bir xil sharoit yaratish emas, balki har bir insonning ehtiyoji va imkoniyatidan kelib chiqib, unga zarur resurs va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashdir.

Uchinchidan, inson qadr-qimmatini — shaxsni uning nogironligi, jismoniy imkoniyati yoki intellektual xususiyatlari orqali emas, avvalo, mustaqil qadriyatga ega inson sifatida qabul qilishni anglatadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy ishtirok — insonning ta'lim, mehnat, madaniy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatini ta'minlashni nazarda tutadi.

Demak, inklyuziv ta'lim «tenglik» va «adolat» kategoriyalarining amaliy ifodasi bo'lib, ta'lim tizimi orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni qayta shakllantirish imkoniyatini beradi.

Xorijiy tajribaning ijtimoiy-falsafiy tahlili. Turli mamlakatlar tajribasi inklyuziv ta'limning yagona universal modeli mavjud emasligini ko'rsatadi. Har bir davlatda mazkur tizim milliy tarix, huquqiy madaniyat, ijtimoiy munosabatlar va davlat siyosatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllangan.

Vengriyada maxsus ta'lim XIX asrdan boshlab rivojlangan. Keyinchalik maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun teng ta'limiy imkoniyatlarni ta'minlash tamoyili kuchaygan. Bu jarayon ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan formal tenglikdan mazmunli tenglikka o'tishni ifodalaydi.

Germaniya tajribasida maxsus va umumiy ta'lim o'rtasida tanlov mexanizmi mavjudligi bilan bir qatorda, bolaning ta'limiy ehtiyojlarini aniqlash va unga mos ta'lim muhitini belgilashga e'tibor qaratiladi. Bu yondashuv inson huquqlari, ota-ona mas'uliyati va davlatning institutsional mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat masalasini kun tartibiga qo'yadi.

Italiyada inklyuziv ta'limning rivojlanishi inson huquqlariga asoslangan yondashuvning kuchayishi bilan bog'liq. Alohida ta'lim muassasalaridan umumiy ta'lim muhitiga o'tish ijtimoiy integratsiyaning muhim vositasiga aylangan.

Buyuk Britaniya tajribasida maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning umumiy ta'lim tizimida o'qish huquqi qonunchilik bilan mustahkamlangan. Bu yerda ta'lim muassasasi, ota-ona va bola o'rtasidagi hamkorlik muhim ijtimoiy institut sifatida qoraladi.

AQShda inklyuziv ta'limning rivojlanishi huquqiy kafolatlar, individual ta'lim dasturlari va ota-onalarning qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etishi bilan xarakterlanadi. Bunday yondashuv ta'limda individuallik va shaxs huquqlarini ta'minlashga katta ahamiyat beradi.

Shvetsiyada esa maxsus ta'lim va umumiy ta'lim o'rtasidagi munosabatlar bolaning ta'limiy ehtiyojlarini pedagogik, psixologik va tibbiy jihatdan kompleks o'rganish asosida belgilanishi bilan ajralib turadi.

Xorijiy tajribalarning umumiy jihati shundan iboratki, inklyuziv ta'lim tobora «alohida guruh uchun ta'lim» modelidan «barcha uchun mos ta'lim tizimi» modeliga o'tib bormoqda. YUNESKO ham inklyuziyaning ta'lim tizimi va uning falsafasini o'zgartirishni talab qiladigan jarayon sifatida baholaydi [14; 15].

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy va ijtimoiy asoslari. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslari so'nggi yillarda sezilarli darajada mustahkamlandi. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonunda ta'lim sohasida teng huquqlar va imkoniyatlarni ta'minlashga oid normalar belgilab berilgan [1].

Shuningdek, 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'RQ-641-son Qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini, jumladan, ta'lim olish huquqini himoya qilishning huquqiy kafolatlarini kuchaytirdi [2].

2020-yil 13-oktabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirishga qaratildi [3]. 2021-yil 12-oktabrda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori bilan umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi belgilab berildi [4].

Shu bilan birga, «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida inson kapitali, ta’lim sifati va aholining turli qatlamlari uchun munosib sharoitlar yaratish masalalari ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan [5].

Biroq huquqiy asoslarning mavjudligi inklyuziyaning to‘liq amalga oshirishini avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Inklyuziv ta’limning samaradorligi jamiyatning nogironligi bo‘lgan shaxslarga munosabati, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ta’lim infratuzilmasining moslashuvi, ota-onalarning ijtimoiy faolligi va ta’lim mazmunining individual ehtiyojlarga mosligiga ham bog‘liq.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida ham inklyuziv ta’limning ushbu jihatlariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, L.R. Muminova inklyuziv ta’lim tamoyillari, bolalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish va pedagoglarning vazifalarini yoritgan [7]. F.U. Qodirova va D. Po‘latova inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy masalalarini milliy ta’lim tizimi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan [8]. D.S. Qahhorova inklyuziv ta’lim texnologiyalarining amaliy jihatlarini tadqiq etgan [9]. P.M. Po‘latova va L.Sh. Nurmuhammedova hamda boshqalarning ishlarida maxsus pedagogikaning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan [10]. U.Yu. Fayziyeva va D. Abdurazakova esa ta’lim muassasasida do‘stona va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish masalalariga e’tibor qaratgan [11].

O‘zbekiston uchun xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlari. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xorijiy modellarni to‘liq ko‘chirib olish emas, balki ularning ijobiy jihatlarini milliy ijtimoiy-madaniy muhitga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, inklyuziv ta’limni faqat nogironligi bo‘lgan bolalar ta’limi sifatida emas, balki barcha bolalar uchun teng va adolatli ta’lim muhitini shakllantirish konsepsiyasi sifatida qabul qilish zarur.

Ikkinchidan, pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida inklyuziv pedagogika, maxsus psixologiya, kommunikativ texnologiyalar, assistiv texnologiyalar va individual ta’lim metodikalariga ko‘proq e’tibor berish lozim.

Uchinchidan, har bir ta’lim muassasasida individual ta’lim rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini kuchaytirish zarur. AQShdagi individual ta’lim dasturlari bu borada amaliy tajriba sifatida xizmat qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, maktab muhitini jismoniy, axborot va raqamli jihatdan moslashtirish talab etiladi. Inklyuzivlik faqat maktab binosiga kirish imkoniyati bilan cheklanmasligi, balki darsliklar, raqamli resurslar, kommunikatsiya vositalari va baholash tizimini ham qamrab olishi kerak.

Beshinchidan, ota-onalarni inklyuziv ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish zarur. Inklyuziv ta’limda ota-ona, pedagog va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik bolaning ta’limiy va ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega [16].

Oltinchidan, inklyuziv ta’limni faqat «maktab muammosi» sifatida emas, balki ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini talab qiluvchi kompleks ijtimoiy siyosat sifatida qarash kerak.

Yettinchidan, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Ayniqsa, elektron ta’lim resurslari, matnni ovozga aylantirish, ovozli boshqaruv, subtitrlar, ekranni kattalashtirish va boshqa assistiv texnologiyalar turli ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar uchun ta’lim olish imkoniyatini oshiradi.

Inklyuziv ta’limning eng muhim ijtimoiy-falsafiy natijasi uning jamiyatdagi munosabatlar tizimiga ta’sir ko‘rsatishidir. Agar bolalar maktab davridan boshlab turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega insonlar bilan bir muhitda ta’lim olsa, ularda hamkorlik, o‘zaro hurmat, empatiya va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlar shakllanadi.

Shu ma’noda, inklyuziv maktab kelajakdagi inklyuziv jamiyatning o‘ziga xos ijtimoiy laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Salamanca bayonotida ham inklyuziv maktablar kamsituvchi munosabatlarga qarshi kurashish, ochiq va qabul qiluvchi jamoalarni shakllantirish hamda inklyuziv jamiyat barpo etishning samarali vositasi sifatida baholanadi [16].

Bu yerda inklyuziyaning falsafiy mazmuni yanada yaqqol namoyon bo‘ladi: jamiyatning taraqqiyoti uning faqat «kuchli» a’zolari uchun yaratilgan imkoniyatlar bilan emas, balki ehtiyojlari

va imkoniyatlari turlicha bo'lgan shaxslarning ham jamiyat hayotida qay darajada to'laqonli ishtirok eta olishi bilan o'lchanishi kerak.

Demak, inklyuziv ta'lim insonni jamiyatga moslashtirish emas, balki jamiyatni inson xilma-xilligini qabul qilishga tayyorlash jarayonidir.

XULOSA.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning shakllanishi uzoq tarixiy, huquqiy va ijtimoiy jarayon natijasidir. Maxsus ta'limdan inklyuziv ta'limga o'tish jarayonida inson huquqlari, ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadr-qimmatini kabi universal qadriyatlar muhim rol o'ynagan.

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyati shundaki, u ta'limdagi mavjud farqlarni kamchilik sifatida emas, insonlar xilma-xilligining tabiiy ko'rinishi sifatida qabul qiladi. Bunday yondashuv ta'lim tizimini ham o'zgartiradi: ta'lim muassasasi bolani mavjud me'yorga moslashtirishga emas, balki turli ehtiyojlarga mos ta'lim muhitini yaratishga intiladi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy va institutsional asoslari shakllanib bormoqda. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun [1], «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun [2], Prezidentning PQ–4860-son qarori [3] va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori [4] mazkur sohada muhim huquqiy poydevorni yaratgan.

Biroq keyingi bosqichda asosiy vazifa qonunchilikda belgilangan inklyuziya tamoyillarini ta'lim amaliyotiga to'liq tatbiq etishdan iborat. Buning uchun pedagoglarni tayyorlash, maktab infratuzilmasini moslashtirish, individual ta'lim dasturlarini rivojlantirish, raqamli va assistiv texnologiyalardan foydalanish, ota-onalar va jamoat tashkilotlarini jarayonga jalb qilish zarur.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston uchun eng muhim vazifa xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uning inson huquqlari, ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadr-qimmatiga asoslangan tamoyillarini milliy ijtimoiy-madaniy muhit bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Eng muhimi, inklyuziv ta'limni nogironligi bo'lgan bolalarga berilgan imtiyoz yoki alohida yordam sifatida emas, balki insonning ta'lim olish huquqini amalga oshirish, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va inklyuziv jamiyatni shakllantirish mexanizmi sifatida tushunish lozim.

Shunday ekan, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning strategik maqsadi «alohida ehtiyojli bolani maktabga moslashtirish» emas, balki maktab va jamiyatni insonlarning individual farqlarini qabul qilish, qadrlash va ular uchun teng ijtimoiy imkoniyatlar yaratishga moslashtirish bo'lishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ–641-son, 2020-yil 15-oktabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. PQ–4860-son, 2020-yil 13-oktabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori. 638-son, 2021-yil 12-oktabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. PF–158-son, 2023-yil 11-sentabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 2021-yil 22-fevral.
7. Mo'minova L.R. Inklyuziv ta'lim: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2019. – 127 b.
8. Qodirova F.U., Po'latova D. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot: darslik. – Toshkent.
9. Qahhorova D.S. Inklyuziv ta'lim texnologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.

10. Po'latova P.M., Nurmuhammedova L.Sh. va boshq. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
11. Fayziyeva U.Yu., Abdurazakova D. Do'stona munosabat muhitidagi maktab. – Toshkent: A. Avloniy nomidagi XTRXMO'MI, UNICEF, 2005.
12. Abduvahobova Sh.M. Inclusive Education Policies and Practices in Uzbekistan // Current Research Journal of Pedagogics. – 2024. – Vol. 5, No. 10. – P. 59–62.
13. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.
13. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.
14. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.
15. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
16. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. – Paris: UNESCO, 2016.
17. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.

REFLEKSIV YONDASHUV KONSEPSIYASI: TALABA SHAXSINING O'Z-O'ZINI ANGLASH VA O'Z-O'ZINI BAHOLASH IMKONIYATLARI

Nazarov Odil Omanqulovich

p.f.f.d., dotsent.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Aminova Munisa Jalol qizi

magistrant.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Elektiron pochta: odil.nazarov.89@list.ru

Tel raqam: 882475551

Annotatsiya: Maqolada refleksiv yondashuvning pedagogik mohiyati, talaba shaxsining o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash jarayonlaridagi o'rni tahlil qilinadi. Refleksiyaning turlari, uning sog'lom hayot tarzi madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati va oliy ta'limda qo'llanilishi mumkin bo'lgan usullar yoritiladi.

Kalit so'zlar: refleksiya, refleksiv yondashuv, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, talaba shaxsi, sog'lom hayot tarzi, pedagogik texnologiya.

Аннотация: В статье анализируется педагогическая сущность рефлексивного подхода, а также его роль в процессах самосознания и самооценки личности студента. раскрываются виды рефлексии, её значение в формировании культуры здорового образа жизни, а также методы, которые могут быть применены в системе высшего образования.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивный подход, самосознание, самооценка, личность студента, здоровый образ жизни, педагогическая технология.

Abstract: The article analyzes the pedagogical essence of the reflexive approach and its role in the processes of students' self-awareness and self-assessment. The types of reflection, its significance in developing a culture of a healthy lifestyle, and methods that can be applied in higher education are discussed.

Keywords: reflection, reflexive approach, self-awareness, self-assessment, student personality, healthy lifestyle, pedagogical technology.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim oldiga malakali mutaxassis tayyorlash bilan birga, o'z faoliyati va hayot tarzini ongli boshqara oladigan shaxsni tarbiyalash vazifasi ham qo'yilmoqda. Talabalik davri shaxsning ijtimoiy va kasbiy jihatdan shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda insonning qadriyatlari, odatlari va o'z sog'lig'iga munosabati mustahkamlanadi. Shu sababli talabani tayyor bilimlarni qabul qiluvchi obyektidan o'z rivojlanishining faol sub'yektiga aylantirish pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Refleksiv yondashuv shu vazifani hal etishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv talabani o'z fikri, his-tuyg'usi, xatti-harakati va ularning oqibatlari ustida mustaqil o'ylashga, ularni tahlil qilishga va kerak bo'lsa o'zgartirishga o'rgatadi.

"Refleksiya" so'zi lotincha *reflexio* (orqaga qaytish, aks ettirish) so'zidan olingan bo'lib, insonning o'z ichki dunyosiga, o'z fikr va harakatlariga murojaat qilishini bildiradi. Bu tushuncha falsafada, psixologiyada va pedagogikada turlicha talqin qilinadi.

Falsafada refleksiya tafakkurning o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyati sifatida qaraladi. Psixologiyada u shaxsning o'z ruhiy holati va faoliyatini anglashi, boshqa odamlar uni qanday qabul qilishini tasavvur qilishi bilan bog'lanadi. Pedagogikada esa refleksiya o'quv faoliyati natijalarini anglash, o'z bilim va tajribasini baholash hamda keyingi rivojlanish yo'llarini belgilash jarayoni sifatida talqin etiladi. Jon Dyui refleksiv fikrlashni ta'limning muhim shartlaridan biri deb hisoblagan bo'lsa, Donald Shyon "refleksiv amaliyotchi" g'oyasi bilan bu yondashuvni kasbiy ta'lim nazariyasiga olib kirgan.

Ko'pgina ilmiy manbalarda refleksiyaning quyidagi asosiy turlari ajratiladi:

- shaxsiy refleksiya – shaxsning o'zini, o'z sifatleri va imkoniyatlarini anglashi;
- kognitiv refleksiya – o'z bilimi va tafakkur jarayonini tahlil qilish;
- faoliyat refleksiyasi – bajarilgan ishning mazmuni, usullari va natijasini baholash;
- kommunikativ refleksiya – muloqotda o'zini va boshqalarni tushunish.

Refleksiv yondashuvning markazida talaba shaxsi turadi. Unda o'qituvchi bilim beruvchi emas, talabaning o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi hamkorga aylanadi. Yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- Sub'yektlilik tamoyili – talaba o'z ta'lim va rivojlanish yo'lini belgilashda faol ishtirok etadi.
- Ongli tahlil tamoyili – har bir faoliyat natijasi ustida o'ylash va xulosa chiqarish odatiy holga aylanadi.

- Dialogiklik tamoyili – o'qituvchi va talaba, talabalar o'zaro fikr almashadi, bu esa o'z qarashlarini boshqalar nuqtai nazari bilan solishtirish imkonini beradi.

- Uzlüksizlik tamoyili – refleksiya alohida mashg'ulotlar bilan cheklanmay, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshiriladi.

Bu tamoyillar talabada mustaqil fikrlash, mas'uliyat va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'z-o'zini anglash shaxsning o'zi haqidagi bilimlari, o'ziga munosabati va o'z imkoniyatlarini tushunishini o'z ichiga oladi. Talabalik yoshida u alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda "Men kimman?", "Nimaga intilaman?", "Hayotda nimaga erishmoqchiman?" degan savollar dolzarblashadi.

Refleksiya o'z-o'zini anglashning asosiy mexanizmi hisoblanadi. U orqali talaba:

- o'zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi;
- qadriyatlari va hayotiy maqsadlarini belgilaydi;
- o'z odatlari, jumladan kun tartibi, ovqatlanishi, jismoniy faolligi va stressga munosabatini tahlil qiladi;

- xatti-harakatlari va sog'lig'i o'rtasidagi bog'liqlikni tushunadi.

Sog'lom hayot tarzi madaniyatini shakllantirish nuqtai nazaridan bu jarayon alohida ahamiyatga ega. Ko'pgina talabalar sog'lom turmush tarzining foydasini nazariy jihatdan biladi, biroq o'z kundalik odatlarini tahlil qilmagani uchun bu bilimni amalda qo'llamaydi. Refleksiya bilim bilan xulq o'rtasidagi bu bo'shliqni to'ldiradi: talaba o'z hayot tarzidagi muammoni "ko'radi" va uni o'zgartirish zaruratini ichkidan his qiladi.

O'z-o'zini baholash shaxsning o'z sifatlari, imkoniyatlari va faoliyat natijalariga bergan bahosidir. U adekvat (real), yuqori baholangan yoki past baholangan bo'lishi mumkin. Adekvat o'z-o'zini baholash shaxsning ruhiy barqarorligi va samarali faoliyatining muhim sharti hisoblanadi.

O'z-o'zini baholash quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- motivatsion – o'zgarishga va rivojlanishga undaydi;
- boshqaruvchi – faoliyatni to'g'rilash va yo'naltirish imkonini beradi;
- himoya qiluvchi – shaxsning ruhiy barqarorligini saqlaydi;
- rivojlantiruvchi – yangi maqsadlar qo'yishga asos yaratadi.

Talaba o'zini bir yoqlama baholashi, ya'ni haddan ziyod tanqid qilishi yoki aksincha, kamchiliklarini ko'rmasligi mumkin. Refleksiv yondashuv bunday holatlarda o'qituvchi, guruhdoshlar va o'zining kuzatuvlari asosida baholashni muvozanatga keltiradi. Natijada talabada o'ziga nisbatan real va konstruktiv munosabat shakllanadi.

Amaliyotda talabani o'z-o'zini anglash va baholash qobiliyatini rivojlantirish uchun quyidagi metod va vositalardan foydalanish mumkin:

Refleksiv kundalik. Talaba kun davomidagi faoliyati, kayfiyati, jismoniy holati va odatlarini yozib boradi. Muntazam yozuvlar o'z hayot tarzidagi qonuniyatlarni ko'rishga yordam beradi.

Portfolio. Talabani yutuqlari, rejalari va o'z-o'ziga bergan baholari yig'iladi. Bu uning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Trening va munozaralar. Guruhdagi muloqot jarayonida talaba o'z qarashlarini boshqalar fikri bilan solishtiradi, bu esa kommunikativ refleksiyaning rivojlantiradi.

Keys-stadi. Real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali talaba qaror qabul qilish mexanizmini anglaydi.

O'z-o'zini kuzatish va o'zaro baholash. Anketalar, shkalalar va mezonlar asosida talaba o'zini va hamkasblarini baholaydi, so'ng natijalarni birgalikda muhokama qiladi.

Raqamli vositalar. Mobil ilovalar, elektron kundaliklar va onlayn so'rovnomalar orqali uyqu, jismoniy faollik va ovqatlanish kabi ko'rsatkichlarni kuzatib borish talabani o'z holatini aniqroq ko'rishga yordam beradi.

Bu usullar samarali bo'lishi uchun ularni tizimli qo'llash, talabaga tahlil qilish uchun aniq savollar va mezonlar taqdim etish, o'qituvchi tomonidan esa qo'llab-quvvatlovchi, baholovchi emas, balki yo'naltiruvchi munosabatni saqlash zarur.

Refleksiv yondashuv talabani o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini kengaytiradigan samarali pedagogik konsepsiya hisoblanadi. U talabani o'z fikri, xatti-harakati va hayot tarzini ongli tahlil qilishga o'rgatib, ichki motivatsiyaning kuchaytiradi va mas'uliyat hissini shakllantiradi. Sog'lom hayot tarzi madaniyatini tarkib toptirishda refleksiya bilim va amaliy xulq o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajaradi.

Shu bois oliy ta'lim jarayoniga refleksiv usullarni tizimli joriy etish, o'qituvchilarning refleksiv kompetensiyasini oshirish va talabalarga o'z-o'zini rivojlantirish uchun qulay ta'lim muhitini yaratish muhim pedagogik vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: Fan, 2020. – 256 b.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020..
3. Karpov A.V. Psixologiya refleksivnykh mexanizmov upravleniya. – Moskva: Institut psixologii RAN, 2004.
4. Bizyaeva A.A. Psixologiya dumayushchego uchitelya: pedagogicheskaya refleksiya. – Pskov: PGPI, 2004.

THE STRUCTURE AND CONTENT OF A METHODOLOGICAL MODEL BASED ON A CREATIVE APPROACH TO TEACHING THE "PRAGMATIC ASPECTS OF PEDAGOGY" MODULE

Melikuzieva Zarnigorkhon Ikromjon kizi

Abstract. *This article scientifically substantiates a methodological model based on a creative approach to teaching the “Pragmatic Aspects of Pedagogy” module in higher education institutions. The proposed model consists of four interrelated components — target, content, technological, and assessment-outcome — in which English language materials (authentic case studies, pedagogical terminology, and interactive tasks) function as an integral part of the content component. The article describes the internal structure of the model, the logic underlying the selection of its components, the stages of its practical implementation, and the pedagogical outcomes expected from its application. The findings are intended to contribute to the improvement of teaching methodology for pedagogical disciplines in the higher education system and to serve as a theoretical foundation for subsequent experimental verification.*

Keywords: *creative approach, pedagogical pragmatics, methodological model, pragmatic competence, English language materials, interactive teaching technology, case-study method, pre-service teacher.*

INTRODUCTION

The transformation of higher pedagogical education toward competence-based and student-centered paradigms has placed new demands on the way theoretical pedagogical knowledge is taught. Among the disciplines that make up the professional training of future teachers, the module conventionally referred to as “Pragmatic Aspects of Pedagogy” occupies a distinctive place: its central task is not the memorization of pedagogical categories but the ability to apply pedagogical knowledge appropriately, flexibly, and contextually in real classroom situations. This practice-oriented nature of the module makes it particularly sensitive to the choice of teaching methodology, since reproductive, lecture-based instruction — however well it may transmit theoretical content — is structurally unable to cultivate the situational judgment, flexibility, and applied reasoning that pragmatic competence requires. At the same time, the integration of English-language materials into the teaching of pedagogical disciplines has become an increasingly common and pedagogically justified practice. English-language sources provide access to a broader body of international pedagogical experience, authentic case material, and professional terminology, while simultaneously developing students’ foreign-language professional communication skills. However, the didactic potential of combining creative teaching methods with English-language content within a single, coherent methodological model has not yet been sufficiently theorized.

The purpose of this article is to present and substantiate a methodological model for teaching the “Pragmatic Aspects of Pedagogy” module on the basis of a creative approach, using English-language materials as a structural element of its content component. The article addresses the following tasks: (1) to identify the theoretical premises underlying the model; (2) to describe the model’s structural components; (3) to outline the technological mechanisms through which the model is implemented; and (4) to characterize the criteria by which its effectiveness can subsequently be assessed.

LITERATURE REVIEW

The concept of creativity in education has moved, over the past several decades, from being treated as an innate individual trait to being understood as a teachable and trainable pedagogical capacity. Scholars working in the field of creative pedagogy have argued that creativity in the classroom manifests not only in the generation of novel ideas but in the learner’s capacity to reformulate problems, tolerate ambiguity, and construct original solutions within a given set of constraints. This shift in understanding has given rise to a distinction between “teaching for creativity,” which aims to develop students’ creative capacities, and “creative teaching,” which refers to the teacher’s own inventive use of methods and materials. A methodological model addressing the pragmatic aspects of pedagogy benefits from combining both dimensions: it requires

creative instructional design on the part of the teacher and, simultaneously, aims to cultivate creative-critical reasoning in the student.

The notion of pragmatic competence originates in linguistics, where it denotes the ability to use language appropriately according to context, purpose, and audience, in contrast to purely grammatical or semantic competence. When transferred to the field of pedagogy, pragmatic competence can be reinterpreted as the future teacher's ability to select, adapt, and apply pedagogical knowledge appropriately to the concrete conditions of a lesson, a learner group, or an institutional context. Just as linguistic pragmatics is concerned with meaning-in-context rather than meaning-in-the-abstract, pedagogical pragmatics is concerned with method-in-context rather than method-in-the-abstract — that is, with a teacher's situational judgment about which pedagogical action is appropriate, and why, in a given circumstance.

A review of the available literature shows that creative teaching methods (project-based learning, role-play, problem-based instruction) have been widely studied in the context of general pedagogical training, while pragmatic competence has been studied predominantly within applied linguistics and language-teacher education. What remains insufficiently explored is a methodological model that deliberately integrates the two: one that treats English-language material not as an incidental supplement but as a structural resource for developing pedagogical pragmatic reasoning through creative instructional technologies. This gap constitutes the immediate rationale for the model proposed in this article.

RESEARCH METHODOLOGY

The development of the proposed model draws on three complementary theoretical approaches:

- The systemic approach, which treats the process of teaching the module as an integral system composed of interdependent components (goals, content, methods, means, and outcomes), none of which can be modified in isolation without affecting the others.
- The competence-based approach, which orients the model toward the formation of a measurable professional competence (pragmatic-pedagogical competence) rather than toward the transmission of a fixed body of information.
- The communicative-activity approach, which treats knowledge as something constructed through active, dialogic, and task-based engagement rather than through passive reception, and which justifies the central place given to case studies, role-play, and project work within the model.

The model itself was formulated on the basis of (a) a theoretical analysis of the relevant pedagogical and applied-linguistic literature; (b) a diagnostic analysis of the existing state of teaching the module (curriculum documents, instructional materials, and classroom practice); and (c) the identification of a set of didactic requirements that any effective solution to the identified problem would need to satisfy. These requirements — namely, that the model must simultaneously develop conceptual understanding, situational judgment, creative-critical thinking, and professional foreign-language competence — determined the four-component structure presented below.

The proposed methodological model consists of four interrelated components: target, content, technological, and assessment-outcome. Each component fulfills a distinct function within the model while remaining structurally dependent on the others; a change introduced at one level (for instance, in the technological component) necessarily requires a corresponding adjustment at another (for instance, in the assessment criteria).

Table 1. Structural components of the methodological model

Component	Function	Content
Target component	Defines the purpose toward which the entire model is oriented	Formation of pragmatic-pedagogical competence in future teachers — the ability to select and apply pedagogical knowledge appropriately in context
Content component	Defines what is taught	The substantive content of the “Pragmatic Aspects of Pedagogy” module, integrated with English-language

		materials: authentic case studies, professional pedagogical terminology, excerpts from international pedagogical sources
Technological component	Defines how it is taught	Creative teaching methods and techniques: project-based learning, role-play, problem-based (situational) tasks, structured discussion, and case-based analysis
Assessment-outcome component	Defines how success is measured	Criteria and indicators of pragmatic-pedagogical competence; three-level scale of development (low, intermediate, high); diagnostic instruments (rubrics, observation protocols, reflective tasks)

The target component situates pragmatic-pedagogical competence as the model's central outcome variable. This competence is understood as a multidimensional construct comprising: (a) conceptual knowledge of pedagogical pragmatics; (b) the ability to analyze a pedagogical situation and identify its relevant contextual features; (c) the ability to select an appropriate pedagogical response from among several theoretically possible options; and (d) the ability to justify that choice both in the native language and, where relevant, in professional English.

The content component reorganizes the standard thematic content of the module around English-language materials that serve a dual didactic function. First, authentic case studies drawn from English-language pedagogical sources provide realistic, richly contextualized material for the situational analysis that pragmatic competence requires — a function that translated or artificially simplified material cannot fulfill to the same degree, since nuance and contextual detail are frequently lost in translation. Second, systematic engagement with professional pedagogical terminology in English develops students' capacity to participate in international professional discourse, which is itself an aspect of pragmatic competence broadly construed (the ability to communicate appropriately within a professional community).

The technological component specifies the instructional methods through which the content is delivered and through which the target competence is cultivated. Four methods form the technological core of the model:

- Case-study analysis, in which students examine an authentic pedagogical situation described in English-language material and are required to identify the pragmatic dimension of the problem (what is at stake, for whom, and why a particular response would be more or less appropriate).
- Role-play, in which students enact the roles of teacher, learner, parent, or administrator within a simulated situation, thereby experiencing the situational constraints under which pedagogical decisions are actually made.
- Project-based tasks, in which students design, over an extended period, a solution to an applied pedagogical problem, drawing on both the theoretical content of the module and English-language source material.
- Problem-based (situational) tasks, short in-class exercises that present an ill-structured pedagogical dilemma and require students to reason toward a justified, context-sensitive solution rather than a single "correct" textbook answer.

These four methods are not applied in isolation but are sequenced across the course, moving from more structured tasks (case-study analysis) toward more open-ended and extended ones (project-based tasks), so that the level of creative and independent reasoning required of students increases progressively.

The assessment-outcome component translates the target competence into observable, measurable indicators. Three criteria are proposed: (1) the cognitive criterion, reflecting the depth and accuracy of students' theoretical understanding of pedagogical pragmatics; (2) the operational criterion, reflecting students' ability to analyze and respond to concrete pedagogical situations; and (3) the communicative-creative criterion, reflecting the originality, flexibility, and linguistic appropriateness (including in English) of the solutions students propose. On this basis, three

developmental levels are distinguished — low, intermediate, and high — each described through a set of behavioral indicators that can be operationalized in an assessment rubric.

The practical implementation of the model is organized into three sequential stages.

Preparatory stage. At this stage, the existing state of teaching the module is diagnosed (through review of curricular documents and preliminary student surveys or tests), the pool of English-language case-study and source materials is compiled and adapted to the appropriate proficiency level, and students are introduced to the terminology and format of the creative tasks they will subsequently encounter.

Main (formative) stage. At this stage, the technological component of the model is implemented in the sequence described above — from case-study analysis through role-play and problem-based tasks to project work — with the content component (English-language materials) integrated throughout. Ongoing formative assessment, aligned with the criteria described in the assessment-outcome component, allows for adjustment of task difficulty and pacing.

Final (evaluative) stage. At this stage, the level of pragmatic-pedagogical competence achieved is measured against the three-level scale described above, typically through a combination of a culminating project, a situational assessment task, and reflective self-evaluation. The results of this stage provide the empirical basis for the subsequent experimental verification of the model's effectiveness, which falls outside the scope of the present article but constitutes the next stage of the broader research program of which this model forms a part.

CONCLUSION

The methodological model presented in this article offers a structured, four-component solution to a problem that has previously been addressed only partially in the literature: how to teach the pragmatic, applied dimension of pedagogical knowledge in a way that genuinely cultivates situational judgment and creative-critical reasoning, rather than reproductive recall. By integrating English-language materials into the content component — not as auxiliary illustration but as a structurally necessary resource for authentic situational analysis and professional discourse — the model also addresses the parallel goal of developing future teachers' professional foreign-language competence. The internal coherence of the model, in which target, content, technological, and assessment components are mutually determining, is intended to ensure that its implementation is systematic rather than piecemeal.

The scientific and practical significance of the model lies in its applicability both as a basis for redesigning the syllabus of the “Pragmatic Aspects of Pedagogy” module and as a general template for integrating creative, English-medium instructional materials into other practice-oriented pedagogical disciplines. The logical next step of the research is the experimental verification of the model's effectiveness through a formative pedagogical experiment, in which the levels of pragmatic-pedagogical competence attained by an experimental group taught according to the model will be compared with those of a control group taught by conventional methods; the results of this experiment will be reported in a subsequent publication.

REFERENCES

1. Craft, A. (2005). *Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas*. London: Routledge.
2. Robinson, K. (2011). *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. Chichester: Capstone.
3. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.
4. Bachman, L. F., & Palmer, A. S. (1996). *Language Testing in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
5. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
6. Jonassen, D. H. (1999). Designing Constructivist Learning Environments. In C. M. Reigeluth (Ed.), *Instructional-Design Theories and Models*, Vol. II. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

7. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Shulman, L. S. (1987). Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1–23.

6-7 YOSHLI BOLALARDA “PEDAGOGIK KUTISH QOIDASI” ORQALI EMOTSIONAL-IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH

Quldosheva Shahlo Ibragim qizi
Qarshi davlat universiteti tayancha doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tayyorlov guruhlarida (6-7 yosh) emotsional-irodaviy sifatlarni shakllantirishning mualliflik metodikasi — “Pedagogik Kutish qoidasi” tahlil qilinadi. Metodikaning mohiyati shundan iboratki, bola qiyin vaziyatga tushganda tarbiyachi darhol yordamga shoshilmaydi, balki bolaga 30 soniyadan 2 daqiqagacha vaqt beradi. Bu jarayonda bola mustaqil qaror qabul qilish, sabr qilish va qiyinchilikni yengish tajribasini egallaydi. Metodika Abdulla Avloniyni “sabr” va “qanoat” haqidagi qarashlariga, L.S. Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga hamda A.V. Zaporozhetsning “emotsional anticipation” qonuniyatiga asoslanadi. Tezisdagi metodikaning bosqichlari, qo'llash shartlari va kutilayotgan natijalari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: emotsional-irodaviy sifatlari, “Pedagogik Kutish qoidasi”, sabr, qanoat, tayyorlov guruhi, mustaqillik, ixtiyoriy tormozlanish, oila hamkorligi.

Аннотация: В данных тезисах анализируется авторская методика формирования эмоционально-волевых качеств в подготовительных группах (6-7 лет) дошкольных образовательных организаций — «Правило педагогического ожидания». Суть методики заключается в том, что при попадании ребенка в трудную ситуацию воспитатель не спешит сразу на помощь, а дает ему от 30 секунд до 2 минут. В этом процессе ребенок приобретает опыт самостоятельного принятия решений, проявления терпения и преодоления трудностей. Методика основана на взглядах Абдуллы Авлони о «терпении» и «удовлетворении», теории «зоны ближайшего развития» Л.С. Выготского, а также на закономерности «эмоционального предвосхищения» А.В. Запорожца. В тезисах освещены этапы, условия применения и ожидаемые результаты методики.

Ключевые слова: эмоционально-волевые качества, «Правило педагогического ожидания», терпение, удовлетворение (каноат), подготовительная группа, самостоятельность, произвольное торможение, сотрудничество с семьей.

Abstract: This thesis analyzes the author's methodology for developing emotional-volitional qualities in preparatory groups (6-7 years old) of preschool education organizations — the "Rule of Pedagogical Waiting". The essence of the methodology is that when a child faces a difficult situation, the educator does not rush to help immediately, but gives the child from 30 seconds to 2 minutes. Through this process, the child gains experience in independent decision-making, practicing patience, and overcoming difficulties. The methodology is based on Abdulla Avloni's views on "patience" and "contentment", L.S. Vygotsky's theory of the "zone of proximal development", and A.V. Zaporozhets's law of "emotional anticipation". The thesis highlights the stages, conditions of application, and expected results of the methodology.

Keywords: emotional-volitional qualities, "Rule of Pedagogical Waiting", patience, contentment, preparatory group, independence, voluntary inhibition, family cooperation.

KIRISH

Maktabgacha yosh davri — shaxsning emotsional-irodaviy sohasi shakllanadigan eng muhim senzitiv davr hisoblanadi. 6-7 yoshga kelib bola maktab ta'limiga tayyorlanishi, unda sabr-toqat, qat'iyatlilik, o'zini tuta bilish va mustaqillik kabi sifatlar shakllangan bo'lishi lozim.

Biroq bugungi kunda ko'plab bolalarda ushbu sifatning yetishmasligi kuzatilmoqda. Bunga asosiy sabablar sifatida oilaviy giperopeka (bolaning o'rniga hamma narsani bajarish), raqamli qaramlik va MTTda irodaviy tarbiyaga yetarlicha e'tibor qaratilmasligini ko'rsatish mumkin.

Mazkur tezisda ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan mualliflik metodikasi — “Pedagogik Kutish qoidasi”ning nazariy asoslari taqdim etiladi.

ASOSIY QISM: “Pedagogik Kutish qoidasi”ning mohiyati. “Pedagogik Kutish qoidasi” — bu bola qiyin vaziyatga tushganda (masalan, tugmani qadash, poyabzal bog'ichini bog'lash, konstruksiyani yig'ishtirish), tarbiyachi yoki ota-ona darhol yordamga shoshilmaydigan, balki bolaga mustaqil harakat qilish uchun vaqt beradigan metodik yondashuvdir.

Mexanizm:

1. Bola qiyinchilikka uchraydi.
2. Tarbiyachi 30 soniyadan 2 daqiqagacha kutadi.
3. Agar bola mustaqil hal qilsa — irodaviy zo'riqish tajribasini egallaydi.
4. Agar hal qila olmasa — tarbiyachi minimal yordam beradi (maslahat, yo'naltiruvchi savol, namuna).

Metodikaning asosiy tamoyillari:

Tamoyil	Tavsifi
Kechiktirilgan yordam	Tarbiyachi darhol yordam bermaydi
Minimal yordam	Yordam to'liq emas, balki yo'naltiruvchi
Mustaqil harakat	Bola o'zi hal qilishga urinadi
Vaqt chegarasi	30 soniya – 2 daqiqa
Individual yondashuv	Har bir bolaga moslashtiriladi

Metodikaning nazariy asoslari: Abdulla Avloniyning “sabr” va “qanoat” qarashlari. Abdulla Avloniy o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida “sabr” va “qanoat”ni inson kamolotining asosi deb biladi. Uning fikricha, “sabr” — bu qiyinchiliklarga chidash, “qanoat” — bu bor narsaga shukr qilish. Avloniy “sabr” va “qanoat”ni emotsional-irodaviy barqarorlikning asosi sifatida belgilaydi.

L.S. Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi. Vigotskiyning fikricha, bola kattalar yordamida bajara oladigan ishni ertaga mustaqil bajaradi. “Pedagogik Kutish qoidasi” aynan shu mexanizmga asoslanadi: tarbiyachi bolaga mustaqil harakat qilish uchun vaqt beradi va faqat “qiyin zonada” minimal yordam ko'rsatadi.

A.V. Zaporozetsning “emotsional anticipation” qonuniyati. Zaporozetsning fikricha, bola faoliyat yakunidagi ijobiy natijani emotsional jihatdan oldindan “ko'ra” olsagina, unda irodaviy zo'riqish paydo bo'ladi. “Pedagogik Kutish qoidasi”da bola natijani oldindan his qiladi va shu asosda sabr qiladi.

Z.T. Nishonova maktabining “hashar” an'anasi. O'zbek milliy pedagogikasida “hashar” — bu jamoaviy mehnat an'anasi bo'lib, u bolaning egotsentrizmini yengish, jamoa uchun mehnat qilish va o'z xohishini jamoa talablariga bo'ysundirish kabi irodaviy sifatlarini shakllantiradi.

Metodikaning boshqa yondashuvlardan farqi

Mezon	An'anaviy yondashuv	“Pedagogik Kutish qoidasi”
Yordam vaqti	Darhol	30 soniya – 2 daqiqa
Yordam hajmi	To'liq	Minimal
Bola roli	Passiv	Faol
Motivatsiya	Tashqi	Ichki
Natija	Qaramlik	Mustaqillik

Metodikani qo'llash bosqichlari

1-bosqich: Diagnostika — bolaning mavjud irodaviy darajasini aniqlash (kuzatuv, suhbat, maxsus topshiriqlar).

2-bosqich: O'rgatish — "Kutish qoidasi"ni kundalik faoliyatga singdirish (kiyinish, ovqatlanish, o'yin, mehnat).

3-bosqich: Mustahkamlash — turli vaziyatlarda qo'llash (syujetli-rolli o'yinlar, mehnat faoliyati, konstruksiya).

4-bosqich: Refleksiya — bola o'z harakatini tahlil qiladi ("Bugun nima qiyin bo'ldi? Qanday yengdim?").

5. Kutilayotgan natijalar

- Bolalarda sabr-toqat va qat'iyatlilikning oshishi;
- Mustaqillikning rivojlanishi;
- O'zini boshqarish ko'nikmasining shakllanishi;
- Maktab ta'limiga emotsional-irodaviy tayyorlikning ortishi;
- MTT va oila o'rtasidagi tarbiyaviy uzilishning bartaraf etilishi.

XULOSA: "Pedagogik Kutish qoidasi" — bu nafaqat metodik vosita, balki bolaning irodaviy sifatlarini shakllantirishning tizimli yondashuvidir. Uning nazariy asoslari Abdulla Avloniyning "sabr" va "qanoat" qarashlariga, L.S. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga, A.V. Zaporjetsning "emotsional anticipation" qonuniyatiga va Z.T. Nishonova maktabining "hashar" an'anasiga asoslanadi.

Metodika bolaga mustaqil qaror qabul qilish, sabr qilish va qiyinchilikni yengish imkoniyatini beradi. Uning asosiy tamoyillari va amaliy usullari O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: Ma'naviyat, 2009. — 160 b.
2. Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. — M.: Pedagogika-Press, 1999. — 536 s.
3. Zaporjets A.V. Izbrannie psixologicheskie trudi: V 2 t. — M.: Pedagogika, 1986. — T. 1. — 320 s.
4. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi. — Toshkent: Nizomiy nomli TDPU, 2015. — 180 b.
5. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: Noshir, 2010. — 360 b.
6. Qodirova F.R., Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2013. — 384 b.
7. Howard S., Neilsen-Hewett C., Vasseleu E. PRSIST Program Handbook. — Wollongong: University of Wollongong, 2025. — 56 p.
8. Mischel W. Delay of Gratification in Children // Science. — 1989. — Vol. 244, No. 4907. — P. 933–938.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Yo'ldoshev Nodir Normurod o'g'li

Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Nodir.Yuldoshev@uzgtl.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Kichik biznesning investitsion salohiyatiga ta'sir etuvchi moliyaviy, iqtisodiy va tashkiliy omillar tahlil qilinib, investitsiya resurslarini jalb etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, investitsion loyihalarning samaradorligini oshirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda investitsion risklarni kamaytirish masalalari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari asosida kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini*

oshirish va investorlar uchun qulay iqtisodiy sharoitlarni shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *kichik biznes, investitsiya, investitsion jozibadorlik, investitsion salohiyat, investitsion loyiha, moliyalashtirish, xususiy investitsiya, xorijiy investitsiya, investitsion risk, davlat qo'llab-quvvatlashi, raqobatbardoshlik.*

Аннотация. *В данной статье исследованы теоретические и практические аспекты повышения инвестиционной привлекательности субъектов малого бизнеса. Проанализированы финансовые, экономические и организационные факторы, влияющие на инвестиционный потенциал малого бизнеса, а также рассмотрены возможности привлечения инвестиционных ресурсов. Особое внимание уделено вопросам повышения эффективности инвестиционных проектов, диверсификации источников финансирования, государственной поддержки, привлечения частных и иностранных инвестиций, а также снижения инвестиционных рисков. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по повышению инвестиционной привлекательности субъектов малого бизнеса и формированию благоприятных экономических условий для инвесторов.*

Ключевые слова: *малый бизнес, инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционный потенциал, инвестиционный проект, финансирование, частные инвестиции, иностранные инвестиции, инвестиционный риск, государственная поддержка, конкурентоспособность.*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of enhancing the investment attractiveness of small business entities. Financial, economic, and organizational factors affecting the investment potential of small businesses are analyzed, and opportunities for attracting investment resources are considered. Particular attention is paid to improving the efficiency of investment projects, diversifying financing sources, providing government support, attracting private and foreign investment, and reducing investment risks. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are developed to enhance the investment attractiveness of small business entities and create favorable economic conditions for investors.*

Keywords: *small business, investment, investment attractiveness, investment potential, investment project, financing, private investment, foreign investment, investment risk, government support, competitiveness.*

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes subyektlari iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlash hamda raqobat muhitini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Kichik biznesning bozor talabidagi o'zgarishlarga tez moslashishi, yangi faoliyat yo'nalishlarini o'zlashtirish imkoniyati va nisbatan kam resurslar asosida faoliyatni tashkil eta olishi uning iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, kichik biznesning barqaror rivojlanishi va faoliyat ko'lamini kengaytirishi investitsiya resurslarini jalb etish imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligi ularning mavjud iqtisodiy salohiyati, moliyaviy holati, daromadlilik darajasi, bozor imkoniyatlari va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini tavsiflovchi muhim iqtisodiy ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Investitsion jozibadorlikning yuqori bo'lishi tadbirkorlik subyektlariga qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish imkonini beradi. Shu sababli kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirish uning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligiga turli moliyaviy, iqtisodiy, tashkiliy va institutsional omillar ta'sir ko'rsatadi. Korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, mavjud aktivlari, kreditga layoqatliligi va investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi investorlar uchun muhim mezonlar hisoblanadi. Bundan tashqari, mahsulot va xizmatlarga bo'lgan bozor talabi, raqobat muhiti, tadbirkorlik faoliyatini yuritish sharoitlari hamda iqtisodiy barqarorlik investitsiya qarorlarini qabul qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kichik biznes subyektlarining investitsion faoliyatini rivojlantirishda moliyalashtirish manbalarining yetarliligi alohida ahamiyatga ega. Tadbirkorlarning o'z mablag'lari bilan bir qatorda bank kreditlari, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va xorijiy investitsiyalar qo'shimcha moliyaviy resurslarni shakllantirish imkonini beradi. Moliyalashtirish manbalarining turli shakllaridan samarali foydalanish kichik biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirib, istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratadi.

Kichik biznes subyektlari tomonidan tashqi investitsiya resurslarini jalb qilishda ayrim muammolar mavjud. Moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi, kredit olish uchun ta'minotning yetarli emasligi, moliyalashtirish xarajatlarining yuqoriligi, investitsiya loyihalarini tayyorlash bo'yicha tajribaning yetishmasligi hamda investitsion tavakkalchiliklar investorlarning qarorlariga ta'sir qilishi mumkin. Mazkur muammolarni kamaytirish uchun kichik biznesning moliyaviy imkoniyatlarini mustahkamlash, investitsiya loyihalarining iqtisodiy asoslanganligini yaxshilash va moliyalashtirish vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish talab etiladi.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ham muhim o'rin tutadi. Imtiyozli kreditlash, kredit kafolatlari, soliq va moliyaviy rag'batlantirish vositalari, investitsion infratuzilmani rivojlantirish hamda tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay sharoit yaratish investitsiya jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Bunda davlat tomonidan ko'rsatilayotgan yordamning tadbirkorlik subyektlarining real ehtiyojlariga yo'naltirilishi va xususiy investitsiyalarni rag'batlantirishga xizmat qilishi muhim hisoblanadi. Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda korxonalarning boshqaruv tizimini takomillashtirish, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Korxona faoliyati to'g'risidagi aniq va ishonchli ma'lumotlarning mavjudligi investorlarning investitsiya loyihalarini to'g'ri baholashiga hamda kapital kiritish bilan bog'liq qarorlarni asosli qabul qilishiga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni o'rganish, mavjud investitsiya va moliyalashtirish imkoniyatlarini tahlil qilish hamda kichik biznesga xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlar o'rganildi. Tadqiqotning axborot bazasini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati, investitsiya jarayonlari, moliyalashtirish manbalari va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, guruhlash, dinamik tahlil, ilmiy umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida kichik biznes subyektlarining faoliyatini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar, investitsiya resurslarining shakllanishi va ulardan foydalanish holati o'rganildi. Dinamik tahlil esa kichik biznes sohasidagi investitsiya jarayonlarining vaqt davomida o'zgarishi va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini baholashda ularning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, ishlab chiqarish salohiyati, bozor imkoniyatlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlariga

alohida e'tibor qaratildi. Mazkur ko'rsatkichlar tadbirkorlik subyektlarining investorlar uchun jozibadorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida o'rganildi.

Tadqiqotda kichik biznesni moliyalashtirishning turli manbalari ham qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Jumladan, tadbirkorlarning o'z mablag'lari, bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va xorijiy investitsiyalarning imkoniyatlari o'rganildi. Bunda moliyalashtirish manbalarining mavjudligi, ulardan foydalanish shartlari, qiymati va investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi iqtisodiy ahamiyati hisobga olindi.

Qiyosiy tahlil asosida moliyalashtirish vositalarining kichik biznes uchun afzalliklari va ulardan foydalanishni cheklovchi omillar o'rganildi. Xususan, kredit resurslaridan foydalanishda foiz xarajatlari va ta'minot masalalari, lizingda asosiy vositalarni yangilash imkoniyatlari, xususiy va xorijiy investitsiyalarda esa investorlarning manfaatlari, kutilayotgan daromadlilik va investitsion tavakkalchiliklar tahlil qilindi.

Shuningdek, kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi va ichki omillar tizimlashtirildi. Ichki omillar sifatida korxonaning moliyaviy holati, boshqaruv samaradorligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari, rentabellik va investitsiya loyihalarining sifati o'rganildi. Tashqi omillar sifatida bozor muhiti, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, raqobat darajasi va umumiy investitsion muhit hisobga olindi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish, moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion risklarni kamaytirish, investitsiya loyihalarining samaradorligini yaxshilash hamda xususiy va xorijiy investitsiyalarni faolroq jalb etishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligi bir qator moliyaviy, iqtisodiy va tashkiliy omillarning o'zaro ta'siri asosida shakllanishini ko'rsatdi. Bunda korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, ishlab chiqarish salohiyati, bozor imkoniyatlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi hamda tashqi moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichlarning ijobiy holati investorlar uchun kichik biznes subyektlarining jozibadorligini oshirsa, moliyaviy beqarorlik va yuqori investitsion tavakkalchilik kapital jalb qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

Kichik biznes subyektlari faoliyatida o'z mablag'lari investitsiyalarni moliyalashtirishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. O'z mablag'laridan foydalanish tashqi qarzдорlikni oshirmasligi va qo'shimcha foiz xarajatlarini talab qilmasligi bilan afzallikka ega. Biroq kichik biznesning moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi sababli faqat ichki mablag'lar hisobidan ishlab chiqarishni kengaytirish, zamonaviy uskunalar xarid qilish yoki yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish har doim ham mumkin emas. Shu sababli tashqi moliyalashtirish manbalarini jalb qilish investitsion faoliyatning muhim shartiga aylanadi.

Bank kreditlari kichik biznes uchun keng tarqalgan tashqi moliyalashtirish vositasi hisoblanadi. Kredit mablag'lari ishlab chiqarishni kengaytirish, asosiy vositalarni yangilash va yangi loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kredit bo'yicha foiz xarajatlari, garov ta'minoti va qarzni qaytarish muddatlari tadbirkorlik subyektlarining kredit olish imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Ayniqsa, faoliyatini endigina boshlagan yoki yetarli aktivlarga ega bo'lmagan kichik biznes subyektlari uchun mazkur talablar investitsion resurslarni jalb qilishni qiyinlashtirishi mumkin.

Tahlil natijalari moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, xususiy investitsiyalar, investitsiya fondlari va xorijiy kapitaldan foydalanish tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, ishlab chiqarish uskunalari yangilashda lizing, kichik hajmdagi loyihalarni

moliyalashtirishda mikromoliyalashtirish, yuqori o'sish salohiyatiga ega loyihalarda esa xususiy investitsiyalar samarali vosita bo'lishi mumkin.

Moliyaviy shaffoflik masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Kichik biznes subyekti faoliyati bo'yicha ishonchli moliyaviy ma'lumotlarning mavjudligi investorning korxona holatini va investitsion tavakkalchiliklarni to'g'ri baholash imkoniyatini oshiradi. Moliyaviy hisobotlarni yuritish sifatini yaxshilash, biznes faoliyatini raqamlashtirish va investorlarga zarur axborotlarni taqdim etish tashqi kapitalni jalb qilish uchun qulay sharoit yaratadi.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari ham muhim hisoblanadi. Imtiyozli kreditlar, kredit kafolatlari, foiz xarajatlarini qisman qoplash, investitsion infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlarga maslahat xizmatlarini ko'rsatish kichik biznesning investitsiya resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq davlat ko'magining samaradorligi ajratilgan mablag'lar hajmi bilangina emas, balki ularning iqtisodiy jihatdan samarali va istiqbolli loyihalarga yo'naltirilishi bilan ham belgilanadi.

1-jadval

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

TR	Omillar	Mazmuni	Investitsion jozibadorlikka ta'siri
1.	Moliyaviy barqarorlik	Korxonaning majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyati	Investorlar ishonchini oshiradi
2.	Rentabellik	Faoliyatdan olinadigan daromad va foyda darajasi	Investitsiyaning daromadlilik imkoniyatini oshiradi
3.	Bozor salohiyati	Mahsulot va xizmatlarga talab, bozorni kengaytirish imkoniyati	Biznesning rivojlanish istiqbolini yaxshilaydi
4.	Investitsiya loyihasining samaradorligi	Loyiha xarajatlari, daromadi va qaytish muddati	Investitsiya kiritish qaroriga bevosita ta'sir qiladi
5.	Moliyaviy shaffoflik	Moliyaviy va iqtisodiy ma'lumotlarning ishonchliligi	Investor uchun noaniqlikni kamaytiradi
6.	Davlat qo'llab-quvvatlashi	Imtiyozlar, kafolatlar va moliyaviy ko'mak	Investitsion tavakkalchilikni kamaytirishga xizmat qiladi
7.	Innovatsion faollik	Yangi texnologiya va mahsulotlarni joriy etish	Korxonaning istiqboldagi raqobatbardoshligini oshiradi
8.	Boshqaruv samaradorligi	Resurslar va biznes jarayonlarini samarali boshqarish	Investitsiyalardan foydalanish samaradorligini yaxshilaydi

Jadvalda keltirilgan omillar orasida moliyaviy barqarorlik va rentabellik investorning dastlabki qaroriga ta'sir qiluvchi asosiy iqtisodiy mezonlar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, faqat joriy moliyaviy ko'rsatkichlarning yuqori bo'lishi kichik biznesning uzoq muddatli investitsion jozibadorligini to'liq ta'minlamaydi. Bozor salohiyati, boshqaruv sifati, innovatsion faollik va investitsiya loyihalarining istiqbolliligi ham investor tomonidan kompleks ravishda baholanadi.

Xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda investitsiya loyihalarining sifatini oshirish zarur. Bunda loyiha qabul qilishning iqtisodiy asoslanganligi, bozor talabi, kutilayotgan daromad, xarajatlari, investitsiyaning qaytish muddati va asosiy tavakkalchiliklar aniq baholanishi lozim. Puxta ishlab chiqilgan biznes-reja va ishonchli iqtisodiy hisob-kitoblar investorlarning qaror qabul qilishini yengillashtirib, kichik biznesga kapital jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirishda bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Birinchidan, korxonalarning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini oshirish zarur. Ikkinchidan, bank kreditlariga muqobil moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish

lozim. Uchinchidan, investitsiya loyihalarining sifatini va iqtisodiy asoslanganligini yaxshilash talab etiladi. To'rtinchidan, moliyaviy shaffoflik va boshqaruv samaradorligini oshirish, shuningdek, investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi qulay investitsion muhitni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish alohida bir moliyaviy vositani qo'llash bilan emas, balki korxonalarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash, moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion tavakkalchiliklarni kamaytirish va investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish bilan bog'liq kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi. Mazkur yo'nalishlarning izchil rivojlantirilishi kichik biznesga ichki va tashqi investitsiyalar oqimini faollashtirish, yangi loyihalarni amalga oshirish hamda tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish ularning barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim shartlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Investitsion jozibadorlikning shakllanishida korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi, bozor salohiyati, investitsiya loyihalarining samaradorligi, boshqaruv sifati va moliyaviy shaffofligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik biznes subyektlarining investitsiya resurslariga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashda bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va xorijiy investitsiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishi tadbirkorlarning moliyaviy imkoniyatlarini oshirish va istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, investitsion jozibadorlikni oshirish uchun kichik biznes subyektlarining moliyaviy hisobotlari shaffofligini ta'minlash, investitsiya loyihalarini iqtisodiy jihatdan puxta asoslash, investitsion risklarni kamaytirish va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Bu investorlarning kichik biznes loyihalariga bo'lgan ishonchini mustahkamlab, qo'shimcha kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Davlat tomonidan imtiyozli moliyalashtirish, kredit kafolatlari, investitsion infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlarni moliyaviy hamda maslahat jihatidan qo'llab-quvvatlash choralari ham izchil davom ettirilishi lozim. Bunda davlat ko'magini iqtisodiy samaradorligi yuqori, innovatsion va istiqbolli loyihalarga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish, investitsiya loyihalari sifatini yaxshilash, investorlar uchun mavjud risklarni kamaytirish va qulay investitsion muhitni shakllantirish asosida amalga oshirilishi lozim. Ushbu yo'nalishlarning kompleks rivojlantirilishi kichik biznesga investitsiyalar oqimini ko'paytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va tadbirkorlikning iqtisodiy o'sishdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cornwall J. R., Vang D. O., Hartman J. M. Entrepreneurial Financial Management: An Applied Approach. – 6th ed. – New York: Routledge, 2025. – 346 p.
2. Sendra-Pons P., Garzon D., Revilla-Camacho M. A. (Eds.). New Frontiers in Entrepreneurial Fundraising: Going Beyond the Equity or Debt Dilemma. – Cham: Springer, 2023. – 169 p.
3. Mills K. G. Fintech, Small Business & The American Dream: How Technology Is Transforming Lending and Shaping a New Era of Small Business Opportunity. – 2nd ed. – Cham: Palgrave Macmillan, 2024. – 286 p.
4. Modaffari G. Equity Crowdfunding for SMEs: An Alternative Financing Tool. – Cham: Springer Nature Switzerland, 2024. – 160 p.
5. Ekanem I., Ideh S. Crowdfunding and Entrepreneurship. – New York: Routledge, 2024. – 296 p.

6. Capo F., Di Pietro F. Entrepreneurial Finance, Crowdfunding, and Language: From Social to Financial Support. – New York: Routledge, 2024. – 126 p.

O'YIN SIMULYATSIYALARI ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING METAKOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH KONSEPTUAL METODIK YONDASHUV

Xayrullina Parizod Fargat qizi

Tayanch doktorant, CHDPU

<https://orcid.org/0009-0001-8235-3058>

1parizod2@gmail.com

Annotatsiya: Ta'limni jadal raqamlashtirish va pedagog kadrlar tayyorlashning kompetensiyaviy modeliga o'tish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda o'z bilish faoliyatini va kasbiy rivojlanishini ongli ravishda boshqarish qobiliyatini ta'minlaydigan metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirish muammosi alohida dolzarblik kasb etadi. Maqolada o'qituvchilarni tayyorlashda o'yin simulyatsiyalaridan foydalanishga bag'ishlangan zamonaviy tadqiqotlarning nazariy va tahliliy sharhi keltirilgan. Metapoznaniye (bilishni bilish), kasbiy refleksiya, o'z-o'zini boshqaradigan ta'lim va o'yinga asoslangan ta'limning fundamental konsepsiyalari tahlil qilingan. O'yin simulyatsiyalari orqali o'z pedagogik qarorlarini rejalashtirish, monitoring qilish, baholash va kasbiy harakatlarni refleksiv tahlil qilishni rivojlantirish uchun sharoit yaratadigan mexanizmlarga alohida e'tibor qaratilgan. O'yin ssenariylarini o'z-o'zini boshqaradigan ta'lim mexanizmlari bilan integratsiyalash asosida metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirishning mualliflik konseptual-metodik modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: metakognitiv kompetensiyalar, o'yin simulyatsiyalari, o'yinga asoslangan ta'lim, kasbiy refleksiya, o'z-o'zini boshqaradigan ta'lim, o'qituvchilarni tayyorlash, raqamli pedagogika.

Аннотация: В условиях стремительной цифровизации образования и перехода к компетентностной модели подготовки педагогических кадров особую актуальность приобретает проблема формирования у будущих учителей метакогнитивных компетенций, обеспечивающих способность к осознанному управлению собственной познавательной деятельностью и профессиональным развитием. В статье представлен теоретико-аналитический обзор современных исследований, посвящённых использованию игровых симуляций в подготовке педагогов. Проанализированы фундаментальные концепции метапознания, профессиональной рефлексии, саморегулируемого обучения и игрового обучения. Особое внимание уделено механизмам, посредством которых игровые симуляции создают условия для развития планирования, мониторинга, оценки собственных педагогических решений и рефлексивного анализа профессиональных действий. Предложена авторская концептуально-методическая модель формирования метакогнитивных компетенций на основе интеграции игровых сценариев с механизмами саморегулируемого обучения.

Ключевые слова: метакогнитивные компетенции, игровые симуляции, game-based learning, профессиональная рефлексия, саморегулируемое обучение, подготовка педагогов, цифровая педагогика.

Abstract: In the context of the rapid digitalization of education and the transition to a competency-based model of teacher training, the problem of forming metacognitive competencies in future teachers, which ensure the ability to consciously manage their own cognitive activity and professional development, is of particular relevance. The article presents a theoretical and

analytical review of modern research on the use of game simulations in teacher training. The fundamental concepts of metacognition, professional reflection, self-regulated learning, and game-based learning are analyzed. Special attention is paid to the mechanisms through which game simulations create conditions for the development of planning, monitoring, evaluating one's own pedagogical decisions, and reflexive analysis of professional actions. The author's conceptual and methodological model for the formation of metacognitive competencies based on the integration of game scenarios with self-regulated learning mechanisms is proposed.

Keywords: *metacognitive competencies, game simulations, game-based learning, professional reflection, self-regulated learning, teacher training, digital pedagogy.*

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta'lim jamiyatni raqamlashtirish, sun'iy intellektning rivojlanishi, shaxsiylashtirilgan o'qitish va kompetensiyaviy yondashuv bilan bog'liq chuqur transformatsiyalar bosqichini boshidan kechirmoqda. Ushbu o'zgarishlar yuqori noaniqlik sharoitida asosli kasbiy qarorlar qabul qila oladigan, o'zgaruvchan ta'lim vaziyatlariga tez moslasha oladigan va uzluksiz kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishni amalga oshira oladigan yangi avlod o'qituvchilarini tayyorlashni talab qiladi.

Shu munosabat bilan fikrlash, o'rganish va kasbiy faoliyat jarayonlarini ongli ravishda boshqarishni ta'minlaydigan shaxsning integrativ sifati sifatida qaraladigan metakognitiv kompetentlik fenomeniga tadqiqotchilarning e'tibori tobora kuchaymoqda. Aynan metapoznaniye (bilishni bilish) rivojlanish darajasi bo'lajak o'qituvchining o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish, qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini prognoz qilish, o'qitish strategiyalarini o'z vaqtida tuzatish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish qobiliyatini belgilaydi.

Zamonaviy tadqiqotlarda metakognitiv jarayonlar raqamli ta'lim muhitiga moslashtirilib, o'z-o'zini boshqaradigan ta'limning asosi sifatida qayta ko'rib chiqilmoqda (Williams, 2023; Garcia et al., 2023). O'qituvchining kasbiy refleksiya tushunchasi ham bugungi kunda interaktiv va virtual simulyatsiyalar orqali chuqurroq tahlil qilinmoqda (Chen Wang, 2025; Martinez Silva, 2024). So'nggi yillarda o'yin simulyatsiyalaridan (Game-Based Learning) foydalanishga bag'ishlangan tadqiqotlar sezilarli darajada kengayib, ularning motivatsion salohiyatini o'rganishdan tortib, yuqori kognitiv va metakognitiv jarayonlarga ta'sirini o'rganishga o'tmoqda (Li et al., 2026; Frontiers in Education, 2026).

Tadqiqotning maqsadi o'yin simulyatsiyalarini metakognitiv tartibga solish mexanizmlari bilan integratsiyalash orqali bo'lajak o'qituvchilarning metakognitiv kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha konseptual-metodik yondashuvni nazariy jihatdan asoslash va ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot doirasida psixologik-pedagogik adabiyotlarni tizimli-nazariy tahlil qilish, raqamli pedagogikaning zamonaviy konsepsiyalarini modellashtirish va sintez qilish qo'llaniladi. Tadqiqot ilmiy-metodik va konseptual xususiyatga ega bo'lganligi sababli, metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy modelini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilgan.

O'yin simulyatsiyalari biz tomondan yordamchi ko'ngilochar texnologiya sifatida emas, balki haqiqiy pedagogik amaliyotga imkon qadar yaqinlashtirilgan kvazikasbiy muhit sifatida qaraladi. Metakognitiv kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun bo'lajak o'qituvchining o'z-o'zini boshqaradigan ta'limi va kasbiy refleksiya jarayonlarini birlashtirgan mualliflik siklik modeli taklif etiladi. Taklif etilayotgan model o'zaro bog'liq to'rtta bosqichni o'z ichiga oladi:

Pedagogik vaziyatni tahlil qilish va maqsad qo'yish: ushbu bosqichda bo'lajak o'qituvchi ta'lim vazifasini diagnostika qiladi, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni prognoz qiladi va kasbiy xatti-harakatlar strategiyasini belgilaydi.

O'yin simulyatsiyasini amalga oshirish: ta'lim oluvchi dinamik o'zgarib turadigan sharoitlarda mustaqil pedagogik qarorlar qabul qiladigan interaktiv virtual muhitga sho'ng'ish.

Joriy monitoring: oraliq natijalarni dastlab qo'yilgan maqsad bilan taqqoslash, xatolarni tezkor kuzatib borish va qo'llanilayotgan strategiyalarni tuzatish.

Tajribani refleksiv tahlil qilish (reflection-on-action): qabul qilingan qarorlarni chuqur anglash, kasbiy bilimlardagi kamchiliklarni aniqlash va olingan tajribani kelajakdagi amaliy faoliyatga ko'chirish.

Bo'lajak tajriba amaliyotida talabalarning metakognitiv boshqaruvini rivojlantirish dinamikasini obyektiv kuzatish uchun raqamli izlar (digital trace data) va shakllantiruvchi baholash vositalarini integratsiya qilish metodik yondashuvning muhim elementi hisoblanadi.

MUHOKAMA

O'tkazilgan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, universitet ta'limining an'anaviy shakllari asosan tayyor bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, haqiqiy pedagogik vaziyatlarni faqat qisman modellashtiradi, buning natijasida talabalar kamdan-kam hollarda qarorlarni tezkor qabul qilish va o'z xatolarini tahlil qilish zaruratiga duch kelishadi. O'yin simulyatsiyalarini joriy etish ushbu uzilishni bartaraf etishga imkon beradi va murakkab pedagogik ziddiyatlarni xavfsiz modellashtirish uchun sharoit yaratadi (Li et al., 2026; Smith Jones, 2024).

Bizning nazariy xulosalarimiz zamonaviy xorijiy tadqiqotlar natijalari bilan (xususan, 2026 yildagi *Computers Education* va *Frontiers in Education* tizimli sharhlari) to'liq mos keladi, ular o'yin ssenariylarining refleksiv sikllar va teskari aloqa mexanizmlari bilan chuqur integratsiyalashuvida maksimal ta'lim samarasiga erishilishini ta'kidlaydilar. Geymifikatsiyaning motivatsion jihatlari faqat ishga tushiruvchi mexanizm bo'lib xizmat qiladi, kasbiy fikrlash transformatsiyasining asosiy natijasi esa mustaqil ravishda maqsadlar qo'yish, natijalarni prognoz qilish va o'z faoliyatini tanqidiy baholash qobiliyatini rivojlantirishga aylanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarning istiqbollari sifatida diagnostika vositalarini loyihalashtirish va ishlab chiqilgan modelni pedagogika oliy o'quv yurtining ta'lim jarayonida empirik sinovdan o'tkazish uchun eksperimental bazani tayyorlash ko'rib chiqilmoqda.

XULOSA

Shunday qilib, o'yin simulyatsiyalari bo'lajak o'qituvchilarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga ega bo'lgan istiqbolli pedagogik texnologiya hisoblanadi. Taklif etilayotgan konseptual-metodik yondashuv talabalarning uzluksiz kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish siklini, jumladan rejalashtirish, monitoring, o'z-o'zini baholash va refleksiyani tashkil etish uchun ishonchli nazariy bazani yaratadi. Olingan nazariy natijalar ishlab chiqilgan modelning oliy pedagogik ta'lim tizimidagi samaradorligini keyinchalik amaliyotga joriy etish va tajribada sinab ko'rish imkoniyatlarini ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Li, J., Zhu, H., Xiang, Y., Huang, L. (2026). Game-Based Learning and Metacognitive Regulation in Teacher Education: A Systematic Literature Review. *Computers Education*, 210, 104850.
2. *Frontiers in Education*. (2026). Gamification and Game-Based Simulations in Pedagogical Training: Trends and Educational Outcomes. *Frontiers in Education*, 11, 1152341.
3. Chen, Y., Wang, X. (2025). The impact of simulation-based training on the reflective practices of future educators. *Educational Technology Research and Development*, 73(1), 112-130.
4. Martinez, L., Silva, R. (2024). Serious games for teacher education: Bridging theory and practice through self-reflection. *Interactive Learning Environments*, 32(3), 1450-1466.
5. Smith, R., Jones, T. (2024). Enhancing metacognitive awareness in pre-service teachers through digital simulations. *Teaching and Teacher Education*, 132, 103948.
6. Garcia, M., Lopez, J., Perez, A. (2023). Self-regulated learning in digital environments: A framework for game-based pedagogy. *Journal of Computer Assisted Learning*, 39(2), 415-429.
7. Williams, A. (2023). Metacognition in the digital age: Redefining teacher competencies. *Journal of Research on Technology in Education*, 55(4), 880-895.

MA'NAViy-MA'RIFIY TADBIRLARNING TALABALARDA TASHKILOTCHILIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ibotova Dildora Shomirovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Dildora2425@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishidagi o'rni, ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi hamda jamoaviy faoliyatga tayyorligini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bunday tadbirlar jarayonida talabalarga mustaqil vazifalar berish, ularni tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etishga jalb qilish, jamoa bilan hamkorlikda ishlash hamda mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, tadbirlarni tizimli, maqsadli va talabalarning qiziqishlari asosida tashkil etish ularning ijodiy salohiyati, jamoatchilik bilan ishlash madaniyati va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, talaba, tashkilotchilik qobiliyati, pedagogik imkoniyat, tashabbuskorlik, yetakchilik, ijtimoiy faollik, jamoaviy faoliyat, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье теоретически и педагогически анализируются возможности духовно-просветительских мероприятий в развитии организаторских способностей студентов. Раскрывается роль духовно-просветительских мероприятий, проводимых в высших образовательных учреждениях, в личностном и профессиональном развитии студентов, формировании их социальной активности, инициативности и готовности к коллективной деятельности. Особое внимание уделяется педагогическому значению вовлечения студентов в планирование и организацию различных мероприятий, распределению между ними самостоятельных заданий, формированию навыков сотрудничества, ответственности и эффективного взаимодействия в коллективе. Также рассматриваются педагогические условия, способствующие повышению эффективности данных мероприятий. Подчеркивается, что систематическая, целенаправленная организация духовно-просветительской работы с учетом интересов и потребностей студентов способствует развитию их творческого потенциала, культуры общения, общественной активности и социальной ответственности.

Ключевые слова: духовно-просветительские мероприятия, студент, организаторские способности, педагогические возможности, инициативность, лидерство, социальная активность, коллективная деятельность, компетентность.

Abstract. This article theoretically and pedagogically analyzes the opportunities of spiritual and educational activities in developing students' organizational abilities. It highlights the role of spiritual and educational activities conducted in higher education institutions in students' personal and professional development, as well as in fostering their social activity, initiative, and readiness for collective work. Particular attention is paid to the pedagogical importance of involving students in planning and organizing various activities, assigning them independent tasks, and developing their skills in cooperation, responsibility, and effective interaction within a team. The article substantiates the effectiveness of spiritual and educational activities as an important means of developing such organizational competencies as leadership, communication, independent decision-making, task distribution, and coordination of joint activities. The findings demonstrate the pedagogical value of such activities in preparing socially active and responsible future specialists.

Keywords: *spiritual and educational activities, student, organizational abilities, pedagogical opportunities, initiative, leadership, social activity, teamwork, competence.*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida talabalarining nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyoti uchun zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, tashabbus ko'rsatadigan hamda jamoani boshqarish va tashkil etish ko'nikmalariga ega bo'lgan yosh mutaxassislarni tayyorlash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim muassasalarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning mazmuni va samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biridir.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish vositasi bo'libgina qolmay, ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Talabalarni turli tadbirlarni rejalashtirish, tayyorlash va o'tkazish jarayonlariga faol jalb etish orqali ularda mas'uliyat, tashabbuskorlik, liderlik, jamoada ishlash, muloqot qilish, vazifalarni taqsimlash va mustaqil qaror qabul qilish kabi muhim sifatlarni shakllantirish mumkin. Ayniqsa, talabaning tadbir tashkilotchisi yoki faol ishtirokchisi sifatidagi amaliy faoliyati uning o'z imkoniyatlarini namoyon etishi va tashkilotchilik tajribasini egallashiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda talabalarining qiziqishlari, individual xususiyatlari va ijodiy imkoniyatlarini hisobga olish, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanish zarur. Bunday yondashuv tadbirlarning tarbiyaviy samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, talabalarining ijtimoiy faolligi va mustaqil faoliyatini rivojlantirishga ham imkon beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni samarali tashkil etishning pedagogik jihatlarini yoritishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida talabalarining ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi ishtiroki hamda ushbu faoliyatning ularning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, faoliyat natijalarini tahlil qilish, taqqoslash va umimlashtirish kabi metodlardan foydalanish mumkin. Mazkur metodlar orqali talabalarining tadbirlarni tashkil etishdagi faolligi, tashabbuskorligi, jamoa bilan ishlash qobiliyati, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi, mustaqil qaror qabul qilishi va vazifalarni taqsimlay olish ko'nikmalari o'rganiladi.

Tadqiqot jarayonida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning samaradorligini ta'minlovchi asosiy pedagogik shart-sharoitlarga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, tadbirlarni oldindan rejalashtirish, talabalarining qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olish, ularni tadbirning barcha bosqichlariga jalb etish, individual va jamoaviy topshiriqlardan foydalanish hamda pedagog tomonidan zarur metodik ko'mak ko'rsatish muhim omillar sifatida belgilandi.

Shuningdek, talabalarga tadbirlarni mustaqil tashkil etish va boshqarish imkoniyatini berish ularning amaliy tashkilotchilik tajribasini shakllantirishning samarali vositasi sifatida qaraladi. Bunda pedagog nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi subyekt sifatida faoliyat olib borishi maqsadga muvofiq. Natijada talabalarda tashabbuskorlik, liderlik, mas'uliyat, muloqot madaniyati va jamoaviy hamkorlik kabi muhim sifatlarni izchil rivojlanadi.

Talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va oliy ta'lim metodikasi doirasida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tashkilotchilik qobiliyati shaxsning muayyan faoliyatni rejalashtirish, vazifalarni belgilash va taqsimlash, jamoa

a'zolarini umumiy maqsad sari yo'naltirish, muloqotni samarali tashkil etish hamda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal qilish imkoniyatlarini ifodalaydi. Shu sababli ushbu sifatlarni talabalik davridan boshlab shakllantirish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va ijtimoiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik tadqiqotlarda talabalarining shaxsiy faolligi va mustaqilligini rivojlantirishda ta'lim jarayoni bilan bir qatorda, auditoriyadan tashqari tarbiyaviy faoliyatning ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Xususan, turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarining jamoa bilan ishlash tajribasini boyitish, ularni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish va tashabbuskorlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Bunday tadbirlarning samaradorligi, avvalo, talabaning tadbirda oddiy ishtirokchi emas, balki uning mazmuni, shakli va tashkil etilishida faol subyekt sifatida qatnashishiga bog'liq.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda talaba shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish, uning mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligini qo'llab-quvvatlash muhim tamoyil sifatida qaraladi. Shu jihatdan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni interfaol usullar, jamoaviy loyihalar, munozaralar, davra suhbatlari, ijodiy uchrashuvlar, tanlovlar va ijtimoiy loyihalar asosida tashkil etish talabalarining tashkilotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning materiallarini oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning mazmuni, ularni tashkil etish shakllari, talabalarining tadbirlardagi ishtiroki hamda mazkur jarayonda namoyon bo'ladigan tashkilotchilik qobiliyatlariga oid pedagogik ma'lumotlar tashkil etdi. Tadqiqot materiallarini shakllantirishda talabalarining ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi faoliyati, tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etish jarayonidagi ishtiroki, jamoaviy topshiriqlarni bajarishi hamda mustaqil tashabbus ko'rsatishi asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, savol-javob, faoliyat mahsullarini tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatish orqali talabalarining tadbirlarni tashkil etish jarayonidagi faolligi, tashabbuskorligi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi va jamoa bilan ishlash qobiliyati o'rganildi. So'rovnoma va suhbatlar yordamida talabalarining ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga munosabati, ularning tashkilotchilik faoliyatiga qiziqishi va o'z imkoniyatlarini baholashi aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida tashkilotchilik qobiliyatini baholashning asosiy mezonlari sifatida tashabbuskorlik, liderlik, muloqotga kirishuvchanlik, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoada ishlash va mas'uliyatlilik ko'rsatkichlari belgilandi. Olingan ma'lumotlar sifat va miqdoriy jihatdan tahlil qilinib, natijalar o'zaro taqqoslandi hamda umumlashtirildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda talabalarining tashkilotchilik qobiliyatlari rivojlanish darajasini aniqlash uchun foizli hisoblash usulidan foydalanildi. Ko'rsatkichlarni aniqlash quyidagi formula asosida amalga oshirildi:

$$D = (n / N) \times 100\% \quad (1)$$

bu yerda: D – aniqlangan ko'rsatkichning foizdagi qiymati; n – muayyan mezonga javob bergan talabalar soni; N – tadqiqotda ishtirok etgan talabalarining umumiy soni.

Tadqiqot davomida olingan natijalar asosida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri pedagogik jihatdan baholandi. Tadqiqotning mazmuni va natijalarini ishonchli yoritish maqsadida olingan ma'lumotlar tizimlashtirildi, tahlil qilindi va umumiy xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida talabalarining ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi ishtiroki va ushbu jarayonning ularning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot natijalari talabalarining tadbirlarni tashkil etish jarayoniga faol jalb qilinishi ularning tashabbuskorligi, mas'uliyatliligi, jamoada ishlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Tadqiqotda tashkilotchilik qobiliyatining asosiy ko'rsatkichlari sifatida tashabbuskorlik, liderlik, muloqot qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoada ishlash va mas'uliyatlilik mezonlari belgilandi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval.

Talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarining rivojlanish ko'rsatkichlari

Tashkilotchilik mezonlari	qobiliyati	Yuqori daraja (%)	O'rta daraja (%)	Past daraja (%)
Tashabbuskorlik		68	24	8
Liderlik qobiliyati		62	29	9
Muloqot qobiliyati		71	23	6
Mustaqil qaror qabul qilish		64	27	9
Vazifalarni taqsimlash		59	31	10
Jamoda ishlash		76	19	5
Mas'uliyatlilik		73	22	5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, talabalarda eng yuqori ko'rsatkich jamoada ishlash (76%) va mas'uliyatlilik (73%) mezonlari bo'yicha kuzatildi. Muloqot qobiliyati ham nisbatan yuqori natijani (71%) ko'rsatgan. Bu holat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarga jamoa bilan hamkorlik qilish, o'z fikrini ifodalash va umumiy maqsadga erishishda faol ishtirok etish imkonini berishi bilan izohlanadi.

Tashabbuskorlik ko'rsatkichi bo'yicha yuqori daraja 68% ni tashkil etgani talabalarining tadbirlarni tashkil etish jarayonida mustaqil g'oya va takliflar bilan chiqishga intilishini ko'rsatadi. Mustaqil qaror qabul qilish ko'rsatkichi 64%, liderlik qobiliyati esa 62% ni tashkil etdi. Vazifalarni taqsimlash mezonida yuqori natijaning 59% bo'lishi mazkur ko'nikmani yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadbirlarni guruh va interfaol shakllarda tashkil etish talabalarining o'zaro hamkorligini kuchaytirishi aniqlandi. Munozara, davra suhbat, ijodiy uchrashuv, tanlov, loyiha va ijtimoiy tashabbuslar kabi faoliyatlar orqali talabalar o'z fikrlarini erkin ifodalash, vazifalarni mustaqil bajarish va jamoaviy qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni maqsadli va tizimli tashkil etish talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bunda pedagogning asosiy vazifasi talabalarni faoliyatga jalb qilish, ularga mustaqil tashabbus ko'rsatish imkoniyatini yaratish va zarur hollarda metodik yo'nalish berishdan iborat. Shu asosda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni talabalarining qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish ularning ijtimoiy faolligi, liderlik salohiyati va tashkilotchilik kompetensiyalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bunday tadbirlarni maqsadli, tizimli va talabalarining qiziqish hamda ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etish ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi, mas'uliyatliliigi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida talabalarining tadbirlarni rejalashtirish, tashkil etish va o'tkazish jarayonlariga faol jalb qilinishi ularda liderlik, muloqot, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash va jamoaviy hamkorlik kabi muhim tashkilotchilik kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, talabaga tadbir jarayonida mustaqil vazifa va mas'uliyat yuklash uning tashabbuskorligi hamda o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Shu asosda oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda talabalarni faol subyekt sifatida jalb qilish, interfaol metodlardan foydalanish va ularga mustaqil tashkilotchilik imkoniyatlarini yaratish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv kelajakda ijtimoiy faol, tashabbuskor, mas'uliyatli va tashkilotchilik kompetensiyalariga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
2. Azizxo'jayeva, N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006. — 160 b.
3. Mavlonova, R.A., To'rayeva, O.T., Xoliqberdiyev, K. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2013. — 496 b.
4. Hasanboyev, J., To'raqulov, X.A., Alqarov, I.Sh., Usmanov, N.O'. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. — 480 b.
5. Yo'ldoshev, J.G'., Usmonov, S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 104 b.

OLIY TA'LIMDA MUSTAQIL RANGTASVIR FAOLIYATINI O'Z-O'ZINI BOSHQARIB O'RGANISH ASOSIDA TASHKIL ETISH MODEL

Nurmurodova Sevaraxon Alijon qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

Musiqa va tasviriy san'at kafedrası tayanch doktoranti

E-mail: sevaranurmurodova725@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o'z-o'zini boshqarib o'rganish nazariyasining oliy ta'limdagi mustaqil rangtasvir mashg'ulotlariga tatbiqi ko'rib chiqiladi. Rangtasvir jarayonining o'zgaruvchan xususiyati hisobga olinib, badiiy rejalashtirish, amaliy harakat va vizual monitoring, refleksiya hamda qayta rejalashtirishdan iborat sikl tavsiflanadi. Vizual monitoring talabaning tuvaldagi o'zgarishlarni kuzatishi, badiiy qarorini asoslab tuzatishi va o'z faoliyatini baholashiga yordam beradigan amaliy mexanizm sifatida talqin qilinadi. Shu asosda pedagogik ko'makni talabaning tayyorgarligiga qarab kamaytirishni nazarda tutuvchi GAF modeli taklif qilinadi. Model nazariy-konseptual xususiyatga ega bo'lib, uning samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi lozim.

Kalit so'zlar: fikr tarbiyasi, o'z-o'zini boshqarib o'rganish, mustaqil rangtasvir, badiiy rejalashtirish, vizual monitoring, refleksiya, pedagogik ko'mak, GAF modeli.

Аннотация. В тезисах рассматривается применение теории саморегулируемого обучения в самостоятельных занятиях живописью в высшей школе. С учетом изменчивого характера живописного процесса описан цикл, включающий художественное планирование, практическое действие и визуальный мониторинг, рефлексию и повторное планирование. Визуальный мониторинг понимается как практический механизм, позволяющий студенту отслеживать изменения на холсте, обоснованно корректировать художественные решения и оценивать собственную деятельность. На этой основе предложена модель GAF, предусматривающая постепенное сокращение педагогической поддержки в соответствии с готовностью студента. Модель носит теоретико-концептуальный характер и требует последующей эмпирической проверки.

Ключевые слова: воспитание мышления, саморегулируемое обучение, самостоятельная живопись, художественное планирование, визуальный мониторинг, рефлексия, педагогическая поддержка, модель GAF.

Abstract. The thesis examines the application of self-regulated learning to independent painting practice in higher education. Considering the evolving nature of painting, it describes a cycle of artistic planning, practical action and visual monitoring, reflection, and replanning. Visual monitoring is treated as a practical mechanism that enables students to observe changes on the canvas, revise artistic decisions with clear reasons, and evaluate their own work. On this basis, the GAF model is proposed to reduce pedagogical support gradually as students become ready for

independent decision-making. The model is theoretical and conceptual and therefore requires further empirical testing.

Keywords: *thought development, self-regulated learning, independent painting, artistic planning, visual monitoring, reflection, pedagogical support, GAF model.*

KIRISH

Oliy ta'limda rangtasvir fanidan mustaqil ish auditoriyadan tashqarida topshiriq bajarish bilangina cheklanmaydi. Talaba badiiy vazifani tushunishi, ish tartibini belgilashi, tasvirning rivojlanishini kuzatishi va qabul qilgan qarorlarini zarur paytda qayta ko'rib chiqishi kerak. Demak, mustaqillik vaqt yoki joy belgisi emas; u talabaning o'quv-badiiy faoliyatini ongli boshqara olishida namoyon bo'ladi.

O'z-o'zini boshqarib o'rganish nazariyasida rejalashtirish, faoliyatni kuzatish va refleksiya o'zaro bog'langan sikl sifatida izohlanadi (Zimmerman, 2002; Panadero va Alonso-Tapia, 2014). Bu yondashuv ijodiy faoliyatni tushuntirish uchun ham muhim, chunki san'at va dizayn ta'limida talabaning maqsad qo'yishi, jarayonni nazorat qilishi va o'z natijasini baholashi ijodiy ishlash bilan uzviy bog'liq (Greene, Freed va Sawyer, 2019). Shunga qaramay, umumiy SRL modelini rangtasvirga o'zgartirmasdan ko'chirish yetarli emas. Rangtasvir qat'iy algoritm asosida bajarilmaydi: talaba ish davomida kompozitsion niyatini, rang-tus munosabatlarini yoki texnik usulini o'zgartirishi mumkin.

Mahalliy tadqiqotlarda mustaqil ishning motivatsion imkoniyatlari, uni rejalashtirish va nazorat qilish masalalari yoritilgan (Mamatov va Sobirova, 2014, 2015; Asadova, 2025). Tasviriy va grafik ta'limga oid ishlarda metodik tayyorgarlik, fazoviy tasavvur, ijodiy hamda kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish muhim yo'nalishlar sifatida ko'rsatiladi (Abdirasilov, 2011; Mamatov va boshqalar, 2021; Mamatov, 2021, 2024; Djabborov, 2022; Yadgarov, 2023; Muhammadiyeva va Mamatov, 2024). Muratov (2025) esa tasviriy san'at bo'yicha mustaqil ta'limni raqamli vositalar bilan tashkil etish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Ushbu izlanishlar mavzuning mahalliy pedagogik zaminini ochadi, biroq rangtasvir jarayonida ko'makni qaysi kuzatiladigan belgilar asosida kamaytirish masalasi alohida konseptual yechimni talab qiladi.

Tadqiqot yondashuvi

Tezis nazariy-konseptual tahlilga tayangan. O'z-o'zini boshqarib o'rganish, pedagogik ko'mak, mustaqil ta'lim va tasviriy san'at metodikasiga oid manbalar mazmunan qiyoslandi. Tahlilda uch savol asosiy mezon bo'ldi: talaba ishni qanday rejalashtiradi, tasvir ustida ishlayotganda nimani kuzatadi va o'qituvchi yordami qaysi holatda kamaytiriladi? Manbalardagi rejalashtirish, monitoring va refleksiya tushunchalari rangtasvir mashg'ulotida kuzatiladigan harakatlar bilan bog'landi. Shu sintez GAF modelining bosqichlari va ko'makni kamaytirish belgilarini belgilashga asos bo'ldi. Tezisdagi tajriba natijasi keltirilmaydi; taklif qilinayotgan model keyingi empirik tekshiruv uchun nazariy asos sifatida qaraladi.

Fikr tarbiyasi va vizual monitoring

Tasviriy san'at ta'limida fikr tarbiyasi talabaning qarorni shunchaki bajarishi emas, uni ko'ra olishi, izohlashi va zarur paytda o'zgartirishini anglatadi. Bu jarayonda uchta amal bir-biriga tutashadi: tasviriy vaziyatni idrok etish, tanlov sababini tushuntirish va natijani mezon bilan solishtirish. Masalan, talaba kompozitsion markazni kuchaytirish uchun rang kontrastini o'zgartirsa, u faqat texnik usulni qo'llamaydi; muammoni aniqlaydi, taxmin qiladi va natijani tekshiradi. Studiya ta'limida bunday hukm muhim, chunki badiiy vazifalarda yagona tayyor javob bo'lmaydi (Bellugi, 2018).

Rangtasvir jarayonidagi vizual monitoring umumiy SRL modelidagi o'z faoliyatini kuzatish komponentining fan xususiyatiga mos ko'rinishidir. Talaba bunda qo'l harakatini emas, tuvaldagi nisbatlarning o'zgarishini kuzatadi. U o'ziga sodda savollar beradi: shaklning hajmi saqlanyaptimi, asosiy va ikkilamchi qismlar ajralyaptimi, ranglar bir-biriga qanday ta'sir qilmoqda, tanlangan surtma badiiy niyatga mosmi? Javob tasvirning o'zidan olinadi. Masalan, dastlabki rang yechimi shakl hajmini susaytirsam yoki kompozitsion markazni zaiflashtirsa, talaba keyingi surtma, rang

nisbati yoxud tonal yechimni o'zgartiradi. Shunday kuzatuv xatoni o'qituvchi ko'rsatmasidan oldin ko'rish va tuzatish sababini tushuntirishga o'rgatadi.

GAF siklik konseptual modeli

Nazariy manbalar va rangtasvir mashg'ulotining xususiyatlari asosida GAF — yo'naltirilgan avtonomiya va ko'makni kamaytirish modeli taklif etildi. Uning SRLning umumiy siklidan farqi ikki nuqtada ko'rinadi. Birinchidan, monitoring talabani o'quv xatti-harakatidan tashqari yaratilayotgan tasvirdagi o'zgarishlarni ham qamrab oladi. Ikkinchidan, o'qituvchi yordami mashg'ulot vaqti tugagani uchun emas, talabani mustaqil qaror qabul qilishga tayyorligini ko'rsatuvchi belgilar asosida kamayadi. Model to'rtta bog'langan bosqichdan iborat; ular tartibli kechsa-da, amaliy ish talabani oldingi qaroriga qaytishini ham talab qilishi mumkin.

Bosqich	Talaba faoliyatining mazmuni	Kutiladigan natija
1. Badiiy rejalashtirish	Topshiriq anglandi, tasviriyl maqsad, kompozitsiya, rang-tus munosabatlari va ish tartibi bo'yicha dastlabki qarorlar belgilanadi.	Asoslangan, zaruratga ko'ra o'zgartiriladigan boshlang'ich reja
2. Badiiy harakat va vizual monitoring	Ish davomida proporsiya, kompozitsiya, fazo, rang va ton munosabatlari kuzatilib, aniqlangan nomuvofiqlik asosida harakat tuzatiladi.	Vaziyatga mos badiiy qaror va tanqidiy idrok
3. Refleksiya va o'zini baholash	Tanlangan usul va hosil bo'lgan natija o'rtasidagi bog'lanish mezonlar, o'qituvchi hamda tengdoshlar fikri yordamida tahlil qilinadi.	Qarorning kuchli va zaif tomonlarini anglash
4. Qayta rejalashtirish	Tahlil xulosalari asosida keyingi topshiriq uchun maqsad, strategiya va amaliy yo'nalish aniqlashtiriladi.	Keyingi faoliyatga ko'chiriladigan ijodiy va metakognitiv tajriba

Pedagogik ko'makni bosqichma-bosqich kamaytirish modelning asosiy tamoyilidir. Scaffolding samarali bo'lishi uchun yordam talabani ehtiyojiga mos berilishi va uning mustaqilligi ortgani sari kamaytirilishi kerak (van de Pol, Volman va Beishuizen, 2010). Dastlab o'qituvchi rejalashtirish va monitoringni yo'naltiruvchi savollar bilan qo'llab-quvvatlaydi. Keyingi sikllarda tayyor yechim bermaydi, balki talabani o'z qarorini asoslashini kutadi. Ko'makni kamaytirish uchun to'rtta belgi kuzatiladi: talaba ish maqsadini o'zi belgilaydi; rang, ton yoki kompozitsiyadagi nomuvofiqlikni ko'radi; tuzatish usulini tanlaydi; tanlov sababini badiiy mezon bilan izohlaydi. Bu belgilar barqaror ko'ringanda o'qituvchi savollar sonini kamaytiradi, oraliq tekshiruv vaqtini uzaytiradi va baholash mas'uliyatining bir qismini talabaga topshiradi.

Masalan, natyurmortning dastlabki bosqichida o'qituvchi «eng katta tonal farq qayerda?» yoki «kompozitsion markaz nimaga tayangan?» deb so'rashi mumkin. Keyingi ishda shu savollar yozma eslatma sifatida beriladi. Talaba ularni mustaqil qo'llay boshlagach, eslatma ham olib tashlanadi. O'qituvchining chekinishi yordamdan voz kechish emas; yordam shaklining bevosita ko'rsatmadan kuzatuv va qisqa maslahatga o'tishidir.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Tezisning asosiy hissasi mustaqil rangtasvir faoliyatini umumiy o'quv jarayoni sifatida emas, badiiy qarorlar ketma-ketligi sifatida tavsiflashdir. Vizual monitoring shu ketma-ketlikning markaziga qo'yildi. GAF modelida esa o'qituvchi ko'magini kamaytirish talabani vazifani rejalashtirishi, tasvirdagi muammoni ko'rishi, tuzatish yo'lini tanlashi va o'z qarorini izohlashi bilan bog'landi.

Amaliy mashg'ulotda topshiriq mezonlarini ish boshida kelishib olish, jarayon davomida javobni aytib bermaydigan savollardan foydalanish va yakunda talabani o'z bahosini eshitish tavsiya etiladi. Talabani qisqa reflektiv qaydi ham foydali: unda qaysi qaror o'zgargani, bunga tasvirdagi qaysi belgi sabab bo'lgani va keyingi ishda nima boshqacha bajarilishi yoziladi. Bunday qayd o'qituvchiga ko'makni kamaytirish uchun dalil beradi.

GAF modeli hozircha nazariy-konseptual taklifdir. Uning mustaqil qaror qabul qilish, vizual monitoring va o'zini baholashga ta'siri tajribada tekshirilmaguncha samaradorlik haqida qat'iy hukm chiqarib bo'lmaydi. Keyingi tadqiqotda modelni bir necha rangtasvir topshirig'i davomida qo'llash, talabalar ishlarini mezonli rubrika bilan baholash va reflektiv qaydlarni qiyoslash zarur. Shu yo'l bilan qaysi yordam turi foydali ekani va uni qachon kamaytirish mumkinligi aniqroq ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/S15430421TIP4102_2
2. Panadero, E., & Alonso-Tapia, J. (2014). How do students self-regulate? Review of Zimmerman's cyclical model of self-regulated learning. *Anales de Psicología*, 30(2), 450–462. <https://doi.org/10.6018/analesps.30.2.167221>
3. Greene, J. A., Freed, R., & Sawyer, R. K. (2019). Fostering creative performance in art and design education via self-regulated learning. *Instructional Science*, 47, 127–149. <https://doi.org/10.1007/s11251-018-9479-8>
4. Belluigi, D. Z. (2018). The importance of critical judgment in uncertain disciplines: A comparative case study of undergraduate fine art visual practice. *Arts and Humanities in Higher Education*, 17(3), 305–322. <https://doi.org/10.1177/1474022217712641>
5. van de Pol, J., Volman, M., & Beishuizen, J. (2010). Scaffolding in teacher–student interaction: A decade of research. *Educational Psychology Review*, 22, 271–296. <https://doi.org/10.1007/s10648-010-9127-6>
6. Abdirasilov, S. F. (2011). *Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi* (2-nashr). Toshkent: Ilm Ziyo.
7. Mamatov, D. K., & Sobirova, Sh. T. (2014). Samostoyatelnaya rabota studentov kak faktor motivatsii uchebnoy deyatelnosti. *Vestnik po pedagogike i psixologii Yuzhnoy Sibiri*, 2, 31–36.
8. Mamatov, D. K., & Sobirova, Sh. U. (2015). Osobennosti organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov. *Nauka. Mysl*, 1, 12–18.
9. Mamatov, D. K., Sobirova, Sh. U., & Aminov, A. Sh. (2021). Psychological and pedagogical aspects of development of artistic and creative activity of students. *European Science*, 2(58), 80–82.
10. Mamatov, D. Q., Yadgarov, N. J., Azimov, S. S., & Rafiyeva, N. A. (2021). Methods of developing students' spatial imagination using computer graphics in the teaching of drawing. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(1), 1522–1528.
11. Mamatov, D. Q. (2021). *Chizmachilik fanini o'qitishda o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari (kompyuter grafikasi vositasida)* [PhD dissertatsiyasi avtoreferati]. Buxoro davlat universiteti.
12. Djaborov, D. (2022). An approach to the teaching methods of fine arts in higher education. *Society and Innovations*, 3(Special Issue 02), 55–58. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp55-58>
13. Yadgarov, N. D. (2023). *Bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish* [DSc dissertatsiyasi avtoreferati]. Toshkent davlat pedagogika universiteti.
14. Mamatov, D. Q. (2024). *Tasviriy san'at darslari hamda darsdan tashqari mashg'ulotlarda talabalarning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish*. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(8), 17–23. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11100382>

15. Muhammadiyeva, Z. B., & Mamatov, D. Q. (2024). O'quvchilarning estetik madaniyat va ijodkorlik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi. *Pedagogik mahorat*, 2, 145–150.
16. Muratov, X. X. (2025). Raqamli ta'lim muhitida tasviriy san'at fanlaridan talabalar mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish metodikasi. *Inter Education & Global Study*, 3(6/1), 231–242.
17. Asadova, Z. A. (2025). Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'lim olishini tashkil etishning yangi trendlarini yaratish. *International Journal of Science and Technology*, 2(3), 177–181. <https://doi.org/10.70728/tech.v2.i03.027>

YAKUNIY NAZORATDAN DIAGNOSTIK BAHOLASHGA: O'ZBEKISTON TA'LIMIDA BILIMNI BAHOLASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Xalimov Zafar Xatamovich

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti tayanch doktoranti;
Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada bilimni baholash amaliyotini yakuniy natijani qayd etuvchi nazorat modelidan diagnostik axborot beruvchi pedagogik mexanizmga aylantirish zarurati tahlil qilinadi. Baholash samaradorligini faqat ball aniqligi bilan emas, balki uning o'quvchi bilim holati, noto'g'ri tasavvurlari, fikrlash yo'li va yordamga ehtiyoji haqida qancha ma'lumot berishi bilan ham o'lchash taklif etiladi. Ushbu xususiyat maqolada **baholashning diagnostik axborot qiymati** sifatida talqin qilinadi. Formativ va summativ baholashning joriy etilishi ijobiy qadam hisoblanadi. Biroq u pedagoglarning **baholash savodxonligini** oshirishni talab qiladi. Ko'p variantli testning imkoniyatlari inkor etilmaydi. Shu bilan birga, faqat yakuniy javobga asoslangan baholash o'quvchi javobga qanday yo'l bilan kelganini aniqlay olmasligi ko'rsatiladi. Shu asosda mustaqil bajarish chegarasi va bosqichli yordamga javob reaksiyasini qayd etuvchi diagnostik baholash texnologiyalarini rivojlantirish istiqbolli yo'nalish sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: bilimni baholash, diagnostik baholash, formativ baholash, summativ baholash, baholash savodxonligi, diagnostik axborot, ko'p variantli test, dinamik baholash, qayta aloqa.

Аннотация. В статье анализируется необходимость перехода от модели контроля, фиксирующей преимущественно конечный результат, к педагогическому механизму, способному производить диагностическую информацию. Предлагается оценивать эффективность оценивания не только по точности балла, но и по тому, насколько оно выявляет состояние знаний обучающегося, ошибочные представления, ход рассуждения и потребность в педагогической поддержке. Данная характеристика рассматривается как **диагностическая информационная ценность оценивания**. Внедрение формативного и суммативного оценивания в Узбекистане оценивается как позитивное изменение. Вместе с тем обосновывается необходимость развития **оценочной грамотности** педагогов. Возможности тестов с множественным выбором не отрицаются. Однако показано, что оценивание, основанное только на конечном правильном ответе, не всегда позволяет определить познавательный путь обучающегося. В качестве перспективного направления предлагается развитие диагностических технологий, фиксирующих и самостоятельное выполнение задания, и реакцию обучающегося на поэтапную педагогическую помощь.

Ключевые слова: оценивание знаний, диагностическое оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, оценочная грамотность, диагностическая информация, тест с множественным выбором, динамическое оценивание, обратная связь.

Abstract. The article examines the need to transform educational assessment in Uzbekistan from a control-oriented model that mainly records final outcomes into a pedagogical mechanism capable of generating diagnostic information. It argues that the quality of assessment should be

judged not only by the accuracy of the resulting score, but also by the evidence it provides about learners' knowledge states, misconceptions, reasoning and need for pedagogical support. This property is conceptualised as the **diagnostic information value of assessment**. The gradual introduction of formative and summative assessment is a positive development. At the same time, methodological reform must be accompanied by stronger teacher assessment literacy. The usefulness of multiple-choice questions is not rejected. However, assessment based solely on final response correctness is limited, since an identical correct answer may result from different cognitive processes. Diagnostic technologies that record both independent performance and responsiveness to graduated assistance are therefore proposed as a promising direction.

Keywords: educational assessment, diagnostic assessment, formative assessment, summative assessment, assessment literacy, diagnostic information, multiple-choice testing, dynamic assessment, feedback.

KIRISH

Bilimni baholash — o'quv jarayoni yakunida ball qo'yishdan iborat texnik amal emas. Zamonaviy baholash nazariyasida o'quvchi faoliyatidan olingan dalillarni talqin qilish va shu asosda keyingi pedagogik qarorni qabul qilish baholashning bosh vazifasi sanaladi [1–3]. Black va Wiliam formativ baholashni o'quv natijalari haqidagi dalillar aniqlanadigan, talqin qilinadigan va keyingi o'qitish qarorlari uchun foydalaniladigan jarayon sifatida ta'riflaydi [3].

O'zbekistonda ham baholash tizimi yangilanmoqda. 2025-yilda 5–11-sinf o'quvchilarini baholash tartibiga formativ baholash, bob bo'yicha summativ va chorak bo'yicha summativ baholash kiritildi [15]. Choraklik 100 balning 10 tasi formativ baholashga, 50 tasi bob bo'yicha, 40 tasi chorak bo'yicha summativ baholashga to'g'ri keladi [15]. Bu formativ vazifaning me'yoriy jihatdan tan olinganini bildiradi.

Biroq baholash shaklining o'zgarishi baholash madaniyatini o'z-o'zidan o'zgartirmaydi. Pedagog yangi vositadan qanday pedagogik axborot olishni, uni qanday talqin qilishni va o'qitishni qanday o'zgartirishni bilmasa, yangi texnologiya eski nazorat mantig'ida ishlashda davom etadi.

Shu sababli asosiy masala **qanday test qo'llanayotgani** bilangina emas, **baholash natijasidan qanday axborot olinayotgani** bilan bog'liq.

Maqolaning maqsadi — O'zbekiston ta'limida baholash amaliyotini diagnostik yo'nalishda takomillashtirish zaruratini asoslash hamda baholash vositalarini ularning **diagnostik axborot qiymati** nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish.

Maqola nazariy-analitik xarakterga ega. Unda amaldagi me'yoriy hujjatlar, hal qiluvchi ahamiyatga ega imtihon amaliyoti hamda baholash savodxonligi, formativ baholash, dalilga yo'naltirilgan baholash loyihasi, o'rganish yondashuvlari va dinamik baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar tahlil qilindi. Xalqaro adabiyotdagi *high-stakes testing* tushunchasi mazkur maqolada **hal qiluvchi ahamiyatga ega imtihon** deb yuritiladi. Bunda natijasi ta'lim oluvchining keyingi ta'lim yo'liga — qabul, saralash yoki sertifikatlashga — bevosita ta'sir qiladigan baholash nazarda tutiladi.

Baholash natijasi va diagnostik axborot — bir xil tushuncha emas

An'anaviy baholashda odatda ikki xil axborot olinadi: topshiriq to'g'ri yoki noto'g'ri bajarildi va buning uchun qancha ball berildi. Bunday axborot erishilgan natijani qayd etish uchun zarur. Ammo u ta'limni keyingi bosqichda boshqarish uchun har doim yetarli emas.

Mislevy, Almond va Lukas ishlab chiqqan **dalilga yo'naltirilgan loyihalash** yondashuvida baholash dalillarga asoslangan argument sifatida quriladi [6]. Bunda kuzatiladigan javobning o'zi maqsad emas. U o'quvchining bevosita kuzatib bo'lmaydigan bilimi, ko'nikmasi va qobiliyati haqida xulosa chiqarishga imkon beruvchi **dalil** hisoblanadi [6, 7].

Farqni quyidagicha ifodalash mumkin. **Natija haqidagi axborot:** o'quvchi topshiriqqa to'g'ri javob berdi. **Diagnostik axborot:** o'quvchi topshiriqni mustaqil tushundimi; qaysi qoidaga tayandi; qayerda xato qildi; xato bilimdagi bo'shliqdanmi yoki vaziyatni noto'g'ri talqin

qilishdanmi; qaysi darajadagi yordamdan keyin yechimni topdi; shu bilimni yangi vaziyatga ko'chira oladimi.

Shu sababli maqolada **baholashning diagnostik axborot qiymati** deganda baholash natijasida o'quvchining bilim holati va keyingi pedagogik harakat haqida olinadigan axborotning mazmuniy chuqurligi tushuniladi.¹

1-jadval. Turli baholash dalillarining diagnostik axborot imkoniyati

Baholashdan olinadigan dalil	Aniqlash mumkin bo'lgan holat	Diagnostik axborot
Faqat to'g'ri yoki noto'g'ri javob	Yakuniy natija	Cheklangan
Tanlangan javob varianti	Natija va ayrim xato yo'nalishlari	Nisbatan kengroq
Mustaqil yozilgan javob	Bilimni qayta tiklash va ayrim fikrlash elementlari	Yuqoriroq
Javob va xato sababining izohi	Tushuncha, mulohaza yuritish yo'li va noto'g'ri tasavvurlar	Keng
Mustaqil javob va bosqichli yordamga javob reaksiyasi	Mustaqillik darajasi, yordamga ehtiyoj, shakllanayotgan bilim	Yanada keng

Jadvaldagi tasnif baholash shakllarini qat'iy ierarxiyaga joylamaydi. Bir xil shaklning diagnostik qiymati topshiriq sifatiga va uning qanday qo'llanishiga qarab o'zgaradi. Asosiy qoida shundan iborat: **baholash qancha ko'p pedagogik jihatdan mazmunli dalil bersa, undan keyingi ta'limiy qarorlar uchun foydalanish imkoniyati shuncha ortadi.**

Shu ma'noda baholash samaradorligi faqat ishonchli ball hosil qilish bilan emas, o'qituvchiga "endi nima qilish kerak?" degan savolga javob bera olishi bilan ham belgilanadi.

Baholash savodxonligi — islohotdan oldingi metodik shart

Baholashning diagnostik imkoniyatlaridan foydalanish pedagogdan maxsus kasbiy tayyorgarlikni talab etadi. Ilmiy adabiyotda bu tayyorgarlik **baholash savodxonligi** tushunchasi bilan ifodalanadi.

Popham baholash savodxonligini zamonaviy pedagog faoliyati uchun zaruriy shart, ya'ni *sine qua non* sifatida baholagan [4]. Brookhart pedagogning baholash kompetensiyasi test tuzish va ball hisoblashdan kengroq ekanini ta'kidlaydi. Unga baholash maqsadini belgilash, mos usulni tanlash, natijalarni talqin qilish, formativ baholashni tashkil etish, sifatli qayta aloqa berish va natijalar asosida pedagogik qaror qabul qilish kiradi [5]. Xu va Brown esa baholash savodxonligini o'qituvchining bilimi, amaliyoti, kasbiy qarashlari va muassasa muhiti o'zaro ta'sirlashadigan dinamik kompetensiya sifatida izohlaydi [8].

O'zbekiston sharoitida bu yo'nalish keng va tizimli empirik tadqiqotni talab qiladi. Ayni paytda mavjud ayrim mahalliy natijalar muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. 2026-yilda uchta til universitetining ingliz tilini chet tili sifatida o'qitadigan 103 nafar o'qituvchisi ishtirokida o'tkazilgan tadqiqotda baholash bo'yicha nazariy bilim bilan amaliy baholash kompetensiyasi o'rtasidagi tafovut qayd etilgan [16]. Mazkur natijani barcha fan o'qituvchilariga umumlashtirib bo'lmaydi. Shunga qaramay, u muammoni O'zbekiston kontekstida kengroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan pedagog kadrlar tayyorlash dasturlarida baholash savodxonligi qanchalik tizimli shakllantirilayotganini fan dasturlari va malaka talablari bo'yicha alohida mazmun tahlili orqali tekshirish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.²

Demak, baholash islohotining muvaffaqiyati pedagogga yangi platforma yoki yangi test shaklini taqdim etish bilan ta'minlanmaydi. Pedagog **baholash vositasidan foydalanishni emas, baholash dalillari orqali pedagogik fikrlashni** ham o'zlashtirishi kerak.

Ko'p variantli test: muammo shaklning o'zidami?

O'zbekistonda hal qiluvchi ahamiyatga ega baholash amaliyotida ko'p variantli testning o'rni katta. Masalan, 2026/2027-o'quv yili bakalavriat qabulida abituriyentga beshta fan bo'yicha

jami 90 ta test topshirig'i beriladi [17]. Amaldagi qoidaga ko'ra, har bir topshiriqda to'rtta — A, B, C va D — javob varianti taklif etiladi va abituriyent bittasini belgilaydi [18].

Bu holatning o'zi ko'p variantli testni salbiy baholash uchun asos bo'la olmaydi. Yaxshi ishlab chiqilgan topshiriq faktini eslab qolishdan tashqari qo'llash va tahlil qilish ko'nikmalarini ham tekshira oladi. Ko'p sonli ta'lim oluvchini bir xil sharoitda tez va xolis baholash imkoniyati esa ushbu shaklning muhim afzalligidir.

Muammo ko'p variantli testning mavjudligida emas, baholashning shu test bilan tenglashtirib yuborilishida yuzaga keladi.

Bir o'quvchi savolning mohiyatini to'liq tushunib, to'g'ri javobni tanlashi mumkin. Ikkinchisi ikki variantni chiqarib tashlab, qolganlari orasidan taxmin qilishi mumkin. Uchinchisi ilgari ko'rgan o'xshash savoldagi variantni eslab qolishi mumkin. Uchalasi ham yakunda bir xil — **1 ball, to'g'ri javob** — natijasini oladi. Pedagogik diagnostika nuqtayi nazaridan esa bu uch holat bir xil emas.

Shu sababli **javobning to'g'riligi bilimning mavjudligi haqida dalil beradi, biroq har doim ham bilimning tabiati haqida yetarli dalil bermaydi.** Aynan shu yerda **natijaviy axborot** bilan **diagnostik axborot** o'rtasidagi farq yuzaga chiqadi.

Baholash ta'lim oluvchining o'qish strategiyasini ham shakllantiradi

Baholashning ta'siri faqat imtihon paytida yuzaga kelmaydi. Ta'lim oluvchi nimadan, qanday va qaysi shaklda baholanishini hisobga olib, tayyorgarlik strategiyasini moslashtiradi.

Scouller 206 nafar talaba ishtirokidagi tadqiqotida ko'p variantli imtihonga tayyorgarlik bilan yuzaki o'rganish yondashuvi o'rtasida bog'liqlik borligini ko'rsatgan. Esse topshirig'iga tayyorgarlik esa chuqur o'rganish strategiyalari bilan bog'liq chiqqan [9].

Stanger-Hall biologiya kursida faqat ko'p variantli testdan iborat imtihonni ko'p variantli test va ochiq javobli topshiriqlar birgalikda qo'llangan imtihon bilan qiyoslagan. Aralash shakldagi baholash bilan ishlagan talabalar faolroq o'rganish strategiyalaridan ko'proq foydalangan va yakuniy topshiriqlarda yaxshiroq natija ko'rsatgan [10].

Bu natijalar "ko'p variantli test o'quvchini fikrlamaydigan qiladi" degan umumiy xulosani bermaydi. Bunday sababiy da'vo ilmiy jihatdan haddan tashqari keng bo'lar edi. Ular boshqa qonuniyatni ko'rsatadi: **o'quvchining baholash shakli haqidagi tasavvuri uning qanday tayyorlanishiga ta'sir qilishi mumkin.**

Shunga ko'ra, baholash tizimi o'quvchini muntazam ravishda tayyor javobni tanib olish va tanlashga o'rgatsa, o'quv faoliyatining bir qismi bilimni mustaqil ishlab chiqishdan ko'ra **javobni topish strategiyasiga** moslashib qolishi xavfi bor.

Bu masala O'zbekiston uchun alohida empirik tekshiruvni talab qiladi. Maqolada "O'zbekiston o'quvchilari ko'p variantli test sababli yuzaki o'rganadi" degan xulosa chiqarilmaydi. Aksincha, hal qiluvchi ahamiyatga ega imtihonlarning uzoq muddatli ta'sirida qanday o'rganish strategiyalari shakllanishi kelgusi tadqiqot uchun muhim faraz sifatida ilgari suriladi.³

Summativ natijadan diagnostik qarorga

Summativ baholash ta'lim tizimi uchun zarur. Sertifikatlash, saralash, o'zlashtirish natijasini qayd etish va standartlarga erishilganini aniqlash uchun yakuniy natija talab qilinadi. Shuning uchun diagnostik baholashga o'tish summativ baholashni bekor qilish degani emas.

Muammo baholash natijasining pedagogik qaror qabul qilinmasdan tugab qolishidadir. Formativ baholashning mohiyati esa olingan dalilning keyingi pedagogik qarorni o'zgartirishida namoyon bo'ladi [3]. Qayta aloqa ham o'quvchiga faqat natijani bildirish emas. U o'quvchiga hozir qayerda ekanini, qanday natijaga erishishi kerakligini va bu tafovutni qanday qisqartirishni tushuntirgandagina pedagogik ahamiyat kasb etadi [11].

Shu sababli ta'lim uchun quyidagi o'tish muhim: "O'quvchi nechta savolga to'g'ri javob berdi?" degan savoldan "**O'quvchi nimani mustaqil bajara oladi, qayerda to'xtaydi va qanday yordam uning faoliyatini davom ettirishiga imkon beradi?**" degan savolga o'tish. Bu o'tish baholashning diagnostik axborot qiymatini oshiradi.

Bosqichli yordam — diagnostik axborotni kengaytirish vositasi

Ushbu muammoning zamonaviy yechimlaridan biri **dinamik baholash** doirasida rivojlangan. Statik baholash o'quvchining ayni paytdagi mustaqil natijasini qayd etadi. Dinamik baholash esa jarayonga maqsadli pedagogik yordamni kiritib, ta'lim oluvchining bu yordamga qanday javob berishini ham kuzatadi.

Wang ishlab chiqqan veb-asosli dinamik baholash tizimlarida **bosqichma-bosqich yo'naltirish** mexanizmi qo'llangan: yordam umumiy ko'rsatmadan aniq ko'rsatmaga qarab kuchaytirib boriladi [12, 13]. Poehner, Zhang va Lu kompyuterlashtirilgan dinamik baholashda tashxis javobning to'g'ri yoki noto'g'riligiga emas, balki yechim uchun **qancha pedagogik yordam talab qilinganiga** ham asoslanishi mumkinligini ko'rsatgan [14].

Bu yondashuv muhim metodologik xulosaga olib keladi: **o'quvchiga kerak bo'lgan yordam miqdorining o'zi ham baholash dalilidir.**

Masalan, bitta topshiriqni mutlaqo mustaqil bajargan o'quvchi; javob variantlarini ko'rgandan keyin bajargan o'quvchi; qoida eslatilgandan so'ng bajargan o'quvchi va batafsil yo'naltirishdan keyingina bajargan o'quvchi yakunda bir xil to'g'ri javobga kelishi mumkin. Ammo ularning bilim holati bir xil emas.

Muallif ishlab chiqayotgan diagnostik baholash yondashuvida ham topshiriq avval maksimal mustaqillik sharoitida bajariladi. Zarur bo'lganda pedagogik yordam bosqichma-bosqich ochiladi. Natijada baholash faqat **yakuniy javobni** emas, **mustaqil bajarish chegarasi va yordamga ehtiyojni** ham qayd etadi.

Mazkur maqolada bu modelning ball qo'yish mexanizmi, bosqichlarning aniq tartibi va empirik samaradorligi batafsil tahlil qilinmaydi. Ular alohida tajriba-sinov tadqiqotining predmeti hisoblanadi. Muhimi shuki, ushbu yondashuv O'zbekiston ta'limida diagnostik baholashni rivojlantirishga bo'lgan umumiy ehtiyojning amaliy ko'rinishlaridan biridir.

MUHOKAMA

O'zbekiston baholash tizimidagi o'zgarishlarni "eski tizim" va "yangi tizim" qarama-qarshiligi orqali baholash yetarli emas. Asosiy masala yangi atamalar — formativ, summativ, diagnostik — ishlatilayotganida emas, ularning pedagogik vazifasi qay darajada bajarilayotganidadir.

Formativ baholashga 10 ball ajratilishi o'z-o'zidan o'rganish uchun baholashni yuzaga keltirmaydi. Xuddi shunday, kompyuterlashtirilgan test yoki yangi topshiriq shakli ham o'z-o'zidan diagnostik baholashga aylanmaydi.

Baholash diagnostik bo'lishi uchun undan olingan axborot quyidagi talablarga javob berishi kerak: birinchidan, o'quvchilarning bilim holatini farqlashi; ikkinchidan, xato yoki qiyinchilik manbasini aniqlashga yordam berishi; uchinchidan, keyingi pedagogik harakat haqida qaror qabul qilish imkonini berishi; to'rtinchidan, imkon qadar o'quvchining mustaqillik darajasini ko'rsatishi.

Shu nuqtayi nazardan baholash amaliyotini takomillashtirishning kamida uchta o'zaro bog'liq yo'nalishi mavjud.

Birinchidan, pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirishda baholash savodxonligini test topshirig'i tuzish ko'nikmasidan kengroq kasbiy kompetensiya sifatida shakllantirish zarur.

Ikkinchidan, baholash vositasining qiymatini uning necha savoldan iboratligi yoki tekshirish tezligi bilangina emas, **qancha diagnostik axborot bera olishi** bilan ham o'lchash kerak.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar baholashni qog'ozdan ekranga ko'chirish uchun emas, ilgari qayd etish qiyin bo'lgan jarayon ma'lumotlarini — mustaqil javob, urinish, yordamga murojaat, yordam turi va undan keyingi faoliyatni — qayd etish uchun qo'llanishi lozim.

XULOSA

O'zbekistonda ta'lim natijalarini baholashni yangilash jarayoni boshlangan. Formativ va summativ baholashning me'yoriy jihatdan ajratilishi baholash vazifalarini kengaytirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Biroq baholash islohoti yangi ball tizimi yoki yangi test texnologiyasini joriy etish bilan yakunlanmaydi.

Maqolada ilgari surilgan asosiy tezis shundan iborat: **baholash vositasining pedagogik qiymati uning natijani qanchalik aniq qayd etishi bilan emas, o'quvchining bilim holati haqida qancha foydali diagnostik axborot bera olishi bilan ham belgilanadi.**

To'g'ri yoki noto'g'ri javob ta'lim oluvchining erishgan natijasini ko'rsatadi. Diagnostik baholash esa undan keyingi savolni beradi: **bu natija qanday yuzaga keldi?**

Shu sababli zarur metodologik o'zgarishni **“ko'proq test yaratish”dan “ko'proq pedagogik axborot beradigan baholashni loyihalash”ga** o'tish sifatida ifodalash mumkin.

Bunday o'zgarish pedagoglarning baholash savodxonligini oshirish, baholash shakllarini xilma-xillashtirish hamda ta'lim oluvchining mustaqil faoliyati va yordamga javob reaksiyasini qayd eta oladigan diagnostik texnologiyalarni rivojlantirishni talab qiladi.

IZOHLAR

¹ **Baholashning diagnostik axborot qiymati** maqolada mustaqil psixometrik ko'rsatkich sifatida emas, baholashdan olinadigan dalillarning keyingi pedagogik qaror uchun mazmuniy foydaliligini ifodalovchi tahliliy kategoriya sifatida ishlatiladi.

² Baholash savodxonligining haqiqiy holati haqida qat'iy xulosa chiqarish uchun turli oliy ta'lim muassasalarining malaka talablari, o'quv rejalari, fan dasturlari va bo'lajak pedagoglarning amaliy kompetensiyalarini tizimli mazmun tahlilidan o'tkazish talab qilinadi.

³ Mazkur farazni tekshirish uchun ta'lim oluvchilarning baholashga munosabati, testga tayyorgarlik strategiyalari, chuqur va yuzaki o'rganish yondashuvlari hamda hal qiluvchi ahamiyatga ega imtihon tajribasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik o'rganish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7–74. <https://doi.org/10.1080/0969595980050102>.
2. Sadler, D. R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. Instructional Science, 18, 119–144. <https://doi.org/10.1007/BF00117714>.
3. Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21, 5–31. <https://doi.org/10.1007/s11092-008-9068-5>.
4. Popham, W. J. (2009). Assessment literacy for teachers: Faddish or fundamental? Theory Into Practice, 48(1), 4–11. <https://doi.org/10.1080/00405840802577536>.
5. Brookhart, S. M. (2011). Educational assessment knowledge and skills for teachers. Educational Measurement: Issues and Practice, 30(1), 3–12. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.2010.00195.x>.
6. Mislevy, R. J., Almond, R. G., & Lukas, J. F. (2003). A brief introduction to evidence-centered design. ETS Research Report Series. <https://doi.org/10.1002/j.2333-8504.2003.tb01908.x>.
7. Mislevy, R. J., & Haertel, G. D. (2006). Implications of evidence-centered design for educational testing. Educational Measurement: Issues and Practice, 25(4), 6–20. <https://doi.org/10.1111/j.1745-3992.2006.00075.x>.
8. Xu, Y., & Brown, G. T. L. (2016). Teacher assessment literacy in practice: A reconceptualization. Teaching and Teacher Education, 58, 149–162. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.05.010>.
9. Scouller, K. (1998). The influence of assessment method on students' learning approaches: Multiple choice question examination versus assignment essay. Higher Education, 35(4), 453–472. <https://doi.org/10.1023/A:1003196224280>.
10. Stanger-Hall, K. F. (2012). Multiple-choice exams: An obstacle for higher-level thinking in introductory science classes. CBE—Life Sciences Education, 11(3), 294–306. <https://doi.org/10.1187/cbe.11-11-0100>.
11. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>.

12. Wang, T. H. (2010). Web-based dynamic assessment: Taking assessment as teaching and learning strategy for improving students' e-Learning effectiveness. *Computers & Education*, 54(4), 1157–1166. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2009.11.001>.
13. Wang, T. H. (2011). Implementation of Web-based dynamic assessment in facilitating junior high school students to learn mathematics. *Computers & Education*, 56(4), 1062–1071. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.09.014>.
14. Poehner, M. E., Zhang, J., & Lu, X. (2015). Computerized dynamic assessment (C-DA): Diagnosing L2 development according to learner responsiveness to mediation. *Language Testing*, 32(3), 337–357. <https://doi.org/10.1177/0265532214560390>.
15. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2025-yil 4-fevraldagi 1-mh-son buyrug'i. "5–9-sinf o'quvchilarining bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarorga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2025-yil 5-fevralda 2117-2-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.
16. Muradkasimova, K. S. (2026). Assessment literacy: Reconceptualizing the process of perception. *The Lingua Spectrum*, 1(1), 218–222. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18502265>.
17. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2026). 2026/2027-o'quv yili bakalavriatga qabul uchun test sinovi topshiriladigan fanlar bo'yicha test topshiriqlari soni hamda baholash mezonlari.
18. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Bilim va malakalarni baholash agentligi. (2026). Davlat oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga o'qishga kirishda test savollari kitobi va javoblar varag'i bilan ishlash qoidalari.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ К ОБУЧЕНИЮ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Тошева Х.Б., Мингбоева О.А.

преподаватели

ГОУ «Худжандский государственный университет
имени академика Бободжона Гафурова»

Аннотация. В статье рассматривается роль информационных технологий как эффективного средства повышения интереса учащихся к обучению во внеурочной деятельности. Особое внимание уделяется созданию условий для повышения мотивации, самостоятельности, активности и заинтересованности школьников в процессе внеурочной работы. Отмечается, что грамотное применение информационных технологий способствует разнообразию форм организации внеурочной деятельности, развитию познавательных способностей и формированию устойчивого интереса к обучению. В статье подчёркивается необходимость педагогически целесообразного использования цифровых средств с учётом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся.

Ключевые слова: информационные технологии, учащиеся, обучение, внеурочная деятельность, познавательный интерес, мотивация, цифровые ресурсы, образовательные технологии, интерактивные технологии.

Abstract. The article examines the role of information technologies as an effective means of increasing students' interest in learning through extracurricular activities. Particular attention is paid to creating conditions that enhance students' motivation, independence, activity, and interest in extracurricular learning. The article emphasizes that the appropriate use of information technologies contributes to diversifying the forms of extracurricular activities, developing students' cognitive abilities, and fostering a sustainable interest in learning. The importance of using digital tools in a pedagogically appropriate manner, taking into account students' age and individual characteristics, is also highlighted.

Keywords: *information technologies, students, learning, extracurricular activities, cognitive interest, motivation, digital resources, educational technologies, interactive technologies.*

Annotatsiya. *Maqolada axborot texnologiyalarining darsdan tashqari faoliyatda o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishning samarali vositasi sifatidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Darsdan tashqari ishlar jarayonida o'quvchilarning motivatsiyasi, mustaqilligi, faolligi va qiziqishini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratiladi. Axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanish darsdan tashqari faoliyatni tashkil etish shakllarini xilmaxillashtirish, bilish qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ta'limga barqaror qiziqishni shakllantirishga yordam berishi ta'kidlanadi. Maqolada o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli vositalardan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq foydalanish zarurligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *axborot texnologiyalari, o'quvchilar, ta'lim, darsdan tashqari faoliyat, bilishga qiziqish, motivatsiya, raqamli resurslar, ta'lim texnologiyalari, interaktiv texnologiyalar.*

ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий развитие интеллектуальных интересов учащихся считается одной из важнейших задач современной педагогики. Сегодня интеллектуальное развитие учащихся не ограничивается учебными занятиями: важную роль в формировании их мировоззрения и интересов играет и внеклассная деятельность.

В настоящее время развитие сферы образования и внедрение информационных технологий в учебный процесс считаются приоритетными направлениями государственной политики Республики Таджикистан. Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своих выступлениях неизменно уделяет особое внимание развитию информационных технологий и совершенствованию процесса получения знаний учащимися.

Эмомали Рахмон подчеркивает, что развитие информационных технологий является одним из ключевых факторов прогресса современного общества. По словам Лидера нации: «Мы должны создать благоприятные условия для развития информационного общества и использования современных технологий в сфере образования, поскольку знания и технологии являются главными движущими силами прогресса государства». Эти положения свидетельствуют о том, насколько важно использовать информационные технологии как в учебной, так и во внеучебной деятельности.

В связи с этим Лидер нации подчеркивает необходимость оснащения образовательных учреждений современным оборудованием. «В эпоху глобализации использование информационных технологий в учебно-воспитательном процессе является требованием времени, и образовательные учреждения должны быть оснащены современным оборудованием». Эти высказывания подчеркивают важность использования информационных технологий для развития у учащихся интеллектуальной любознательности. Действительно, применение цифровых инструментов способно сделать учебную деятельность увлекательной и эффективной.

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон также подчеркивает, что развитие цифровых навыков у учащихся является одной из ключевых задач педагогов. «Будущее страны зависит от уровня знаний и мировоззрения подрастающего поколения. Поэтому мы должны расширять использование современных технологий в образовательных учреждениях». Эти моменты также подчеркивают важность внеклассной деятельности, поскольку именно благодаря ей учащиеся получают больше возможностей для использования информационных технологий.

Президент Республики Таджикистан, Лидер нации Эмомали Рахмон отмечает: «Формирование всесторонне развитой личности возможно лишь при условии использования

современных технологий и совершенствования процесса получения знаний». На основании слов Лидера нации можно сделать вывод, что использование информационных технологий во внеклассной деятельности способствует росту интереса учащихся к обучению.

Таким образом, образовательная политика Лидера нации Эмомали Рахмона направлена на развитие информационных технологий и повышение вовлеченности учащихся в учебный процесс.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Информационные технологии открывают широкие возможности для вовлечения учащихся в образовательную деятельность. Использование цифровых инструментов, Интернета, образовательного программного обеспечения и интерактивных платформ позволяет повысить интерес учащихся к обучению.

При подготовке уроков с использованием информационных технологий учителям необходимо разрабатывать план занятия, исходя из его конкретных целей. Подбирая учебные материалы, следует придерживаться ключевых дидактических принципов: системности и последовательности, доступности, дифференцированного подхода, научной обоснованности и так далее. Важно помнить, что компьютер не заменяет учителя, а дополняет его работу.

Одной из главных задач образовательного процесса является вовлечение учащихся в изучение предмета и стимулирование их познавательной и творческой активности. Развитие информационных технологий существенно помогает в достижении этих целей.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

К основным целям внедрения информационных технологий в учебный процесс относятся:

- обучение учащихся ведению дискуссии, умению выделять и подчеркивать ключевые моменты, приводить аргументы и доказательства, а также находить рациональные способы выполнения заданий;
- повышение интереса учащихся к изучаемому предмету;
- формирование самостоятельности и стимулирование у учащихся стремления к обучению;
- развитие коммуникативных навыков;
- развитие мыслительных способностей учащихся, таких как анализ и сопоставление фактов и событий;
- воспитание чувства коллективизма и взаимопомощи среди учащихся;
- развитие межпредметных связей.

Стремление к знаниям - ключевой фактор личностного развития учащегося. Исследователи определяют его как желание человека приобретать новые знания и заниматься самостоятельной интеллектуальной деятельностью.

Современные педагоги подчеркивают, что внеклассная деятельность открывает широкие возможности для развития интересов учащихся.

В этом процессе использование информационных технологий может сделать занятия более динамичными и увлекательными.

Факторы, способствующие формированию стремления к знаниям:

- благоприятная образовательная среда;
- использование современных технологий;
- самостоятельная деятельность учащихся;
- интерактивные методы;
- поддержка со стороны педагога.

Роль информационных технологий во внеурочной деятельности: информационные технологии позволяют сделать внеурочные занятия разнообразными и увлекательными.

Использование компьютеров, интернета, интерактивных досок и образовательного программного обеспечения положительно влияет на развитие познавательной активности.

Формы использования информационных технологий:

- электронные викторины;
- презентации;
- цифровые проекты;
- виртуальные экскурсии;
- онлайн-олимпиады.

Способы повышения интереса учащихся к обучению:

1. Электронные викторины повышают интерес учащихся и стимулируют самостоятельную деятельность.
2. Учащиеся могут разрабатывать исследовательские проекты с использованием интернета.
3. Выездные экскурсии дают учащимся возможность посетить музеи и научные центры.
4. Онлайн-конкурсы стимулируют познавательную активность.

Эффективность использования информационных технологий:

Опыт показывает, что использование информационных технологий стимулирует вовлеченность учащихся и повышает их интерес к обучению.

Учащиеся активнее участвуют в учебной деятельности и развивают навыки самостоятельной работы.

Результаты внедрения:

- повышение интереса учащихся;
- развитие творческого мышления;
- повышение вовлеченности и активности;
- развитие цифровых навыков.

ВЫВОДЫ

Таким образом, использование информационных технологий во внеурочной деятельности является эффективным способом повышения интереса учащихся к обучению. Современные технологии делают образовательный процесс увлекательным и результативным. В результате у учащихся возрастает интерес к получению знаний и усиливается их познавательная активность.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020.
- [2] Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.
- [3] Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар Рӯзи дониш. Душанбе, 2022.
- [4] Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон дар масири рушди устувор. Душанбе: Ирфон, 2018.
- [5] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи технологияҳои иттилоотӣ». Душанбе, 2019.
- [6] Асроров Б. Технологияҳои муосири таълим. Душанбе: Маориф, 2018.
- [7] Саидов А. Технологияҳои иттилоотӣ дар таълим. Душанбе, 2019.
- [8] Юсупов Ш. Методикаи таълими муосир. Душанбе, 2020.
- [9] Полат Е.С. Новые педагогические технологии. Москва: Академия, 2019.
- [10] Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании. Москва, 2017.

РОЛЬ ИГР В СТИМУЛИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ

Бобозода Хуршеда Гуломджон
преподаватель
ГОУ «Худжандский государственный университет
имени академика Бободжона Гафурова»

Аннотация: в данной статье рассматривается использование игры как эффективного средства формирования познавательного интереса учащихся на уроках трудового обучения. Автор анализирует педагогическое значение игровых технологий, их влияние на активизацию познавательной деятельности учащихся, развитие творческих способностей и самостоятельности мышления. В статье представлены различные виды дидактических игр, методы их применения на уроках трудового обучения, а также результаты экспериментальной работы.

Ключевые слова: дидактическая игра, познавательный интерес, трудовое обучение, творческая деятельность, учащиеся, интерактивные методы.

Abstract: this article discusses the use of games as an effective means of developing students' cognitive interest in labor education lessons. The author analyzes the pedagogical importance of game-based learning, its influence on activating students' cognitive activity, developing creativity, and independent thinking. The article presents various types of educational games, methods of their application in labor education lessons, and results of experimental work.

Keywords: educational game, cognitive interest, labor education, creative activity, students, interactive methods.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehnat ta'limi darslarida o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning samarali vositasi sifatida o'yindan foydalanish masalasi ko'rib chiqiladi. Muallif o'yin texnologiyalarining pedagogik ahamiyatini, ularning o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ijodiy qobiliyatlari va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada didaktik o'yinlarning turli xil turlari, ularni mehnat ta'limi darslarida qo'llash usullari, shuningdek, tajriba-sinov ishlari natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yin, bilishga qiziqish, mehnat ta'limi, ijodiy faoliyat, o'quvchilar, interaktiv metodlar.

ВВЕДЕНИЕ

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем недавнем выступлении подчеркнул: «Сегодня в учебных заведениях необходимо широко применять активные методы обучения, способствующие формированию у учащихся самостоятельного мышления, поскольку это единственный способ повысить их интерес к получению знаний».

В контексте современного развития системы образования особое значение приобрел вопрос формирования личности учащихся. Ключевым фактором этого процесса является развитие их познавательных интересов. Выступая в качестве основной движущей силы учебной деятельности, познавательный интерес способствует повышению качества знаний и развитию творческих способностей.

В то же время Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон справедливо отметил в своих выступлениях на встречах с работниками сферы образования: «Учителям следует использовать в учебном процессе современные технологии и интерактивные методы, чтобы учащиеся сохраняли активность, а их творческие и познавательные способности развивались».

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Уроки трудового обучения открывают широкие возможности для формирования познавательных интересов учащихся. Использование активных методов обучения, в том числе игровых, способно стимулировать познавательную активность школьников. Будучи образовательным инструментом, игра позволяет учащимся действовать в свободной и творческой обстановке, одновременно развивая практические и интеллектуальные навыки. Игра считается одной из важных форм человеческой деятельности. В педагогике игра используется как эффективное средство обучения и воспитания. Она позволяет учащимся получать знания в естественной и увлекательной обстановке.

В процессе игры ребенок не только развивает мышление, воображение и моторику, но и познает окружающий мир. Играя, дети примеряют на себя различные роли, постигают принципы человеческого взаимодействия, получают новые знания и находят решения разнообразных задач – всё это пригодится им в дальнейшей жизни. Н.К. Крупская писала: «Игры имеют огромное значение для детей младшего школьного возраста; для них игра - это и учеба, и труд, и основная форма воспитания. Для детей игра - это способ познания окружающего мира». А.С. Макаренко рассматривал игру как подготовку к труду. Он утверждал: «Хорошая игра похожа на хорошую работу». Любая игра требует серьезных усилий и размышлений, поэтому необходимы контроль и руководство со стороны взрослых в процессе детских игр. Чем раньше мы начнем трудовое воспитание детей, тем лучше; готовить их к труду следует с раннего возраста.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Игры делают всё увлекательным, поднимают настроение и облегчают процесс получения знаний. По мнению психолога Л.С. Выготского, игра является важнейшей формой деятельности для детей; именно в ней определяются отношения ребенка с окружающим миром, с другими людьми и с самим собой.

Педагогическая значимость игры заключается в том, что она:

- стимулирует познавательную активность учащихся;
- формирует интерес к учебе;
- развивает творческие способности;
- формирует практические и профессиональные навыки;
- способствует развитию самостоятельной деятельности учащихся.

На уроках трудового обучения эффективно использование различных видов игр:

1. Дидактические игры.
2. Ролевые игры.
3. Творческие игры.
4. Игры-соревнования.
5. Групповые игры.

Использование игр на уроках трудового обучения эффективно. Учащиеся активно участвуют в игровом процессе и с энтузиазмом приобретают новые знания. Кроме того, игры способствуют развитию творческих способностей и самостоятельности учащихся.

Для эффективного использования игр на уроках трудового обучения необходимо соблюдать ряд педагогических условий:

- соответствие игры возрасту учащихся;
- соответствие игры теме урока;
- определение целей и задач игры;
- организация групповой работы;
- оценка результатов игры.

Соблюдение этих условий позволяет игре стать не только средством развлечения, но и эффективным инструментом обучения.

Методика использования игр на уроках трудового обучения включает несколько этапов:

Подготовительный этап: на этом этапе учитель определяет тему урока и выбирает вид игры, а также подготавливает необходимые материалы.

Этап проведения игры: на этом этапе учащиеся делятся на группы и выполняют конкретные задания, а учитель контролирует ход игры.

Заключительный этап: на этом этапе анализируются результаты игры и оценивается работа учащихся.

Пример использования игры на уроке трудового обучения.

Тема: «Изготовление простых поделок из бумаги».

Цель: развитие навыков ручного труда и творческих способностей.

Игра: «Творческая мастерская».

Ход игры:

- учащиеся делятся на группы;
- каждая группа получает конкретное задание;
- учащиеся изготавливают свои изделия;
- группы представляют результаты своей работы.

ВЫВОДЫ

Игры такого типа способствуют развитию творческой активности и формированию интеллектуальных интересов учащихся.

Использование данной игры дает следующие преимущества:

- повышение интереса учащихся;
- развитие творческих способностей;
- формирование практических навыков;
- стимулирование самостоятельной деятельности;
- повышение качества образования.

Максим Горький писал: «Игра - это путь детей к познанию окружающего мира - мира, в котором они живут и который преобразуют». Действительно, в игре дети отражают труд и жизнь взрослых, заменяя реальные предметы игрушками и подражая действиям взрослых. В процессе игры дети выполняют самые разные задачи: строят, ухаживают за кем-либо, лечат больных, обучают друг друга, ведут домашнее хозяйство, защищают родину от врагов, совершают героические поступки и так далее. В этих играх участвует большинство учеников. Это способствует формированию чувства коллективизма: дети учатся действовать сообща, брать на себя роль лидера и следовать за другими, а также соблюдать правила. Всё это содействует развитию силы воли, дисциплинированности и чувства ответственности, а также помогает формировать нравственный облик детей.

Одной из характеристик игры является то, что она отражает трудовую деятельность человека. Она готовит детей к жизни, хотя никто и не задумывается сознательно о значении игры: дети играют ради собственного удовольствия и для удовлетворения своих потребностей.

Благодаря играм учащиеся становятся физически крепкими, здоровыми, энергичными и ловкими, одновременно испытывая радость и счастье. Участие в играх способствует развитию мышления, позволяет лучше понять окружающий мир и вовлекает детей в разнообразную деятельность, напоминающую труд.

Таким образом, игра служит эффективным средством формирования познавательных интересов учащихся на уроках трудового обучения. Использование игровых методов способствует повышению качества обучения, развитию творческих способностей и формированию практических навыков. Широкое внедрение игр в учебный процесс на уроках трудового обучения имеет большое значение для всестороннего развития учащихся.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

[1] Рахимов А.М. Назарияи таълим. – Душанбе: Маориф, 2020. – 280 с.

[2] Давлатов М.Н. Методикаи таълими меҳнат. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 256 с.

- [3] Шарипов Ш.А. Педагогикаи муосир. – Душанбе, 2017. – 312 с.
[4] Исаев И.Ф. Педагогика профессионального образования. – Москва: Академия, 2016. – 368 с.
[5] Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – Москва: Интеллект-Центр, 2018. – 352 с.
[6] Коменский Я.А. Великая дидактика. – Москва: Педагогика, 2017. – 416 с.
[7] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ. – Душанбе: 26 декабри соли 2019.
[8] Эмомали Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо кормандони соҳаи маориф, - Душанбе, 2020.

ПЕДАГОГИКА СОТРУДНИЧЕСТВА КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ И СТУДЕНТАМИ

Рафибаева Насиба Исоевна

к.п.н., старший преподаватель

ГУ «Худжандский международный институт»

ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

e-mail: miss_nany@mail.ru ; тел.:(+992) 9277994434

***Аннотация.** В статье рассматриваются практические педагогические методы создания атмосферы доверия, сотрудничества и продуктивного взаимодействия в образовательном процессе. Особое внимание уделяется принципам педагогики сотрудничества, организации групповой работы, конструктивного диалога и совместной проектной деятельности. Раскрывается значение партнерских отношений между преподавателем и студентами для развития самостоятельности, инициативности, учебной мотивации и коммуникативных навыков. Подчеркивается роль совместной деятельности в формировании взаимной ответственности, способности к сотрудничеству и созданию благоприятной образовательной среды.*

***Ключевые слова:** педагогика сотрудничества, преподаватель, студент, педагогическое взаимодействие, партнерские отношения, групповая работа, совместная деятельность, учебная мотивация, самостоятельность, коммуникативные навыки.*

***Abstract.** The article examines practical pedagogical methods aimed at creating an atmosphere of trust, cooperation, and productive interaction in the educational process. Particular attention is paid to the principles of cooperative pedagogy, the organization of group work, constructive dialogue, and collaborative project activities. The importance of partnership between teachers and students in developing independence, initiative, learning motivation, and communication skills is highlighted. The role of collaborative activities in fostering mutual responsibility, cooperation skills, and a supportive educational environment is emphasized.*

***Keywords:** cooperative pedagogy, teacher, student, pedagogical interaction, partnership, group work, collaborative activity, learning motivation, independence, communication skills.*

***Annotatsiya.** Maqolada ta'lim jarayonida ishonch, hamkorlik va samarali o'zaro munosabat muhitini yaratishga qaratilgan amaliy pedagogik metodlar ko'rib chiqiladi. Hamkorlik pedagogikasi tamoyillari, guruhli ishlarni tashkil etish, konstruktiv mulqot va hamkorlikdagi loyiha faoliyatiga alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi sheriklik munosabatlarning mustaqillik, tashabbuskorlik, o'quv motivatsiyasi va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Hamkorlikdagi faoliyatning o'zaro mas'uliyatni, hamkorlik qilish qobiliyatini shakllantirish hamda qulay ta'lim muhitini yaratishdagi o'rni ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: hamkorlik pedagogikasi, o'qituvchi, talaba, pedagogik o'zaro munosabat, sheriklik munosabatlari, guruhli ish, hamkorlikdagi faoliyat, o'quv motivatsiyasi, mustaqillik, kommunikativ ko'nikmalar.

ВВЕДЕНИЕ

Практические педагогические методы, направленные на создание атмосферы доверия, сотрудничества и продуктивного взаимодействия на уроках и во внеурочной деятельности в образовательных учреждениях. Особое внимание уделяется применению принципов педагогики сотрудничества для развития самостоятельности студентов, поддержки их инициативы и формирования устойчивой мотивации к обучению. Рассматриваются эффективные способы организации групповой работы, конструктивного диалога и совместной проектной деятельности, способствующие установлению партнерских отношений между преподавателем и студентами. Использование данных подходов способствует не только повышению учебных достижений, но и развитию у учащихся коммуникативных способностей, навыков взаимодействия и эмоционального интеллекта. Совместная деятельность как система взаимоотношений имеет многогранный характер.

Однако центральное место в данном процессе занимает взаимодействие «преподаватель – студент». В традиционной образовательной модели педагог выступает в качестве субъекта обучения, тогда как студенты рассматриваются преимущественно как объект педагогического воздействия. В рамках педагогики сотрудничества учащиеся, напротив, воспринимаются как активный субъект собственной учебной деятельности, самостоятельно участвующий в процессе познания и развития. В связи с этим преподаватель и студент, объединённые общими целями и задачами, должны взаимодействовать на основе сотрудничества и партнёрства. Несмотря на различия в возрасте, опыте и уровне знаний, образовательное взаимодействие не должно строиться на чрезмерном доминировании одной стороны.

Важными условиями становятся взаимное уважение, доверие, поддержка и ответственность за общий результат. Особое значение имеют и отношения «преподаватель – студент», которые формируются в процессе совместной учебной и общественной деятельности студентов. Такие взаимоотношения основываются на взаимопомощи, сотрудничестве, соучастии, сопереживании и совместном принятии решений. Благодаря этому у студентов формируются навыки конструктивного общения, взаимодействия и ответственности перед сокурсниками.

Таким образом, принцип совместной деятельности распространяется на все основные формы взаимоотношений между учащимися, педагогами, руководством образовательного учреждения и представителями социальной среды. Его реализация способствует созданию единого образовательного пространства, основанного на сотрудничестве, взаимном уважении и партнёрстве.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Обучение в сотрудничестве и организация учебной деятельности в малых группах относятся к гуманистически ориентированным педагогическим технологиям. Основная цель данного подхода заключается в создании условий для активного взаимодействия учащихся в различных учебных ситуациях, развития их самостоятельности и способности осваивать новый опыт. В ходе такой работы студенты включаются в поисковую, групповую и коллективную деятельность, учатся обмениваться мнениями, оказывать взаимную помощь и совместно находить решения. Эффективность группового обучения повышается, если учащиеся объединяются в небольшие группы и получают общее задание, при этом каждому участнику определяется конкретная роль и зона ответственности. В результате каждый студент отвечает не только за выполнение собственной части работы, но и за общий результат всей группы. Такой подход способствует формированию чувства ответственности, взаимопомощи и навыков командной работы. Например, при организации работы в классе

учащихся можно разделить на три группы в соответствии с расположением рядов. Каждой группе предлагается совместное практическое задание - составить фигуру из элементов танграма. Роли между участниками распределяются заранее: одни учащиеся отвечают за подбор и размещение деталей, другие - за анализ образца, третьи - за контроль правильности выполнения задания и представление полученного результата. Такая организация позволяет вовлечь каждого студента в общую деятельность и создать условия для сотрудничества и сотворчества. Роли распределяются самими учащимися при обучении в сотрудничестве, преподаватель только может дать свои рекомендации:

Преподаватель следит за тем, чтоб все поняли задание. Организует работу, раздаёт подготовленный раздаточный материал, следит за временем, собирает материал, следит за выполнением материала, корректирует его, записывает, предоставляет свой материал, обсуждает и оценивает предоставленный другими материал.

Основные принципы обучения в сотрудничестве: Сущность обучения в сотрудничестве заключается не просто в совместном выполнении задания, а в организации такой учебной деятельности, при которой учащиеся учатся взаимодействовать, помогать друг другу и достигать общей цели посредством коллективных усилий. Перед группой ставится единая учебная задача, решить которую невозможно без активного участия каждого её члена. При этом каждый ученик располагает лишь частью необходимой информации, поэтому успешное выполнение задания требует обмена знаниями, обсуждения и согласованных действий. Обучение в сотрудничестве может осуществляться в различных формах и сочетать разнообразные методы и приёмы. Преподаватель вправе выбирать наиболее подходящий вариант групповой работы в зависимости от содержания урока, возраста учащихся и поставленных образовательных целей. Однако независимо от выбранной формы важно соблюдать основные принципы организации сотрудничества. Состав групп определяется преподавателем с учётом индивидуальных и психологических особенностей учащихся. Желательно, чтобы в каждой группе были студенты с разным уровнем учебной подготовки, а также сочетались мальчики и девочки. Если группа демонстрирует эффективное взаимодействие, взаимопомощь и слаженность, её состав не обязательно постоянно менять. [3]

Общая учебная задача. Каждая группа получает единое задание, выполнение которого предполагает распределение определённых ролей и обязанностей между участниками. Это позволяет каждому ученику внести свой вклад в достижение общего результата.

Коллективная оценка. При групповой работе оценивается не только индивидуальный вклад каждого учащегося, но и результат деятельности всей группы. При необходимости итоговая оценка может быть общей для всех участников, а выполненная работа должна отражать участие членов группы. Оценка усилий и вклада учащихся. Важным является не только конечный результат, но и активность, старание, ответственность и вклад каждого ребёнка в совместную деятельность. В некоторых ситуациях целесообразно предоставить учащимся возможность самостоятельно оценить результаты своей работы и работы группы. Представление результата. Для отчёта о выполненном задании преподаватель может самостоятельно выбрать одного или нескольких участников группы. При этом выступить может любой ученик, в том числе тот, кто испытывает определённые трудности в обучении. Такой подход способствует повышению ответственности каждого члена группы и обеспечивает равное участие учащихся в учебном процессе. [4]

Таким образом, обучение в сотрудничестве создаёт условия для активного взаимодействия учащихся, развития самостоятельности, ответственности, коммуникативных навыков и способности работать в команде. При этом общий результат рассматривается как продукт совместной деятельности, в котором важен вклад каждого участника.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Вкратце обучение в команде основывается на трёх ключевых принципах:

1. Общая оценка и поощрение командного результата. За совместную учебно-познавательную, творческую и практическую деятельность учащиеся получают коллективное поощрение. Оно может выражаться в виде общей балльной оценки, сертификата, знака отличия, похвалы или другого вида стимулирования. При этом итоговая оценка определяется с учётом не только качества выполненного задания, но и характера взаимодействия и сотрудничества участников внутри группы. [8]

2. Индивидуальная ответственность каждого участника. Каждый учащийся несёт индивидуальную ответственность за собственные результаты и одновременно за общий успех команды. Достижения всей группы во многом зависят от вклада каждого её члена. Такой принцип побуждает учащихся интересоваться результатами своих товарищей, оказывать им необходимую помощь и совместно работать над пониманием и усвоением учебного материала. В результате каждый участник получает возможность не только учиться у других, но и выступать в роли знатока или консультанта по определённому вопросу. [3]

3. Равные возможности для достижения успеха. Каждый студент имеет возможность внести свой вклад в общий результат команды, ориентируясь, прежде всего на улучшение собственных предыдущих достижений. При этом результаты учащегося сравниваются не с показателями одноклассников или членов других групп, а с его собственными ранее достигнутыми результатами. Такой подход позволяет учащимся с разным уровнем подготовки иметь равные возможности для получения баллов в пользу своей команды. Обучающий, независимо от уровня его первоначальной подготовки, может внести значительный вклад в успех группы, если ему удастся улучшить собственный результат. Это способствует формированию уверенности в собственных силах, ощущению значимости личного вклада и стремлению постоянно повышать уровень своих достижений. [2]

4. Командно-игровая работа. Сначала преподаватель объясняет новый учебный материал, после чего организует групповую деятельность в форме соревнования. В каждой группе участвуют по 4 студента. Учащиеся размышляют. Каждому участнику предоставляется вопросы, которые задаются поочерёдно сначала членам своей команды, а затем участникам другой команды. Основная задача учащихся заключалась в том, чтобы внимательно слушать ответы сокурсников, участвовать в обсуждении и фиксировать результаты работы в тетрадях. В ходе игры сами учащиеся определяют и исключают повторяющиеся, некорректные или не соответствующие по теме вопросы. За каждый правильно сформулированный вопрос начисляется один балл. По завершении игры команда, набравшая наибольшее количество баллов, объявляется победителем и получает соответствующее поощрение. [7,8]

На уроках иностранного языка данная форма работы может включать различные виды письменных и устных заданий: грамматические и лексические тесты, небольшие пересказы прочитанных текстов, письменные творческие работы и сочинения. При наличии технической возможности могут использоваться и устные задания — например, диалоги и полилоги участников группы с последующей записью и анализом их выполнения.

Таким образом, командно-игровая форма обучения сочетает элементы сотрудничества и соревнования, способствует повышению учебной активности учащихся, развитию коммуникативных навыков и формированию ответственности как за индивидуальный, так и за общий результат.

5. Метод Jigsaw («Пила») как форма обучения в сотрудничестве. Ещё один эффективный вариант организации обучения в сотрудничестве был разработан профессором Эллиот Аронсон в 1978 году и получил название Jigsaw. В переводе с английского это слово означает «ажурная пила» или «лобзик». В отечественной педагогической практике данный метод часто называют сокращённо «Пила». Суть метода заключается в организации учащихся в небольшие группы, обычно по 4–6 человек. Учебный материал при этом предварительно разделяется на несколько логически или содержательно взаимосвязанных частей. Например, при изучении темы «Биография» материал можно распределить по

следующим направлениям: ранние годы жизни, первые достижения, основные этапы деятельности, последние годы жизни и т. д. Каждый участник группы получает отдельный фрагмент темы и самостоятельно изучает соответствующую информацию. Затем учащиеся, работающие над одинаковыми частями материала, но являющиеся членами разных групп, объединяются во временные «экспертные группы». На этом этапе они обсуждают изученный материал, обмениваются информацией, уточняют содержание и готовятся объяснить его своим товарищам. После завершения работы в экспертных группах учащиеся возвращаются в свои первоначальные команды и по очереди представляют изученную часть материала остальным участникам. [6]

Таким образом, каждый студент становится своеобразным «экспертом» в своей области и передаёт полученные знания другим членам группы. Отдельные части информации постепенно объединяются в единое целое, подобно элементам одной «пилы».

При изучении иностранного языка всё взаимодействие учащихся осуществляется на изучаемом языке. Успешность работы каждого участника непосредственно связана с результатом всей команды, поскольку для полного освоения темы необходимо внимательно слушать выступления товарищей, задавать уточняющие вопросы и фиксировать важную информацию. Такая организация деятельности формирует у учащихся взаимную ответственность и заинтересованность в качественном выполнении задания каждым членом группы. От результатов работы одного ученика зависит уровень подготовки всей команды. Поэтому учащиеся получают дополнительную мотивацию помогать друг другу, объяснять сложные моменты и контролировать полноту усвоения материала.

На заключительном этапе проводится общее обсуждение изученной темы. Преподаватель может предложить любому студенту ответить на вопрос, относящийся к любой части материала. При этом вопросы могут задавать не только учитель, но и учащиеся других групп. Члены одной команды имеют возможность дополнить или уточнить ответ своего товарища, а внесённые дополнения учитываются при подведении общего результата. Вопросы, которые задаются представителями других групп, также могут учитываться при оценивании их активности и качества работы. Учитель фиксирует полученные баллы, но объявляет преимущественно итоговый результат, чтобы сама дискуссия не превращалась в механическое соревнование за баллы. Основная цель данного этапа заключается в естественном обмене мнениями, аргументации и совместном осмыслении изученного материала. Роль учителя состоит прежде всего в организации и поддержке обсуждения, а непосредственное взаимодействие и взаимное обучение осуществляются самими учащимися.

ВЫВОДЫ

Следовательно, педагогика сотрудничества позволяет объединить учебные и воспитательные задачи, сделать образовательный процесс более активным, содержательным и ориентированным на личность студента. Её систематическое применение способствует формированию не только прочных знаний и учебных умений, но и важных социальных качеств - ответственности, взаимоуважения, доброжелательности, способности работать в команде и конструктивно взаимодействовать с окружающими.

Таким образом, обучение в сотрудничестве может рассматриваться как один из значимых инструментов создания благоприятной образовательной среды, в которой преподаватель и учащиеся выступают партнёрами в достижении общей цели-успешного обучения, развития личности и формирования готовности студентов к дальнейшей самостоятельной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Ильин Е.Н. Путь к ученику. -М.: Просвещение, 1988.
- [2] Лысенкова С.Н. Когда легко учиться. М.: Просвещение, 1989.
- [3] Селевко Г.К. Опыт разработки теории педагогики сотрудничества // Республиканская конференция по активным методам обучения. - Пермь, 1991.

- [4] Соловейчик С.Л. Педагогика для всех. — М.: Просвещение, 1987.
- [5] Шаталов В. Ф. Куда и как исчезли тройки. — М.: Просвещение, 1990.
- [6] Aronson E., Blaney N., Sikes J., Stephan G., Snapp M. The Jigsaw Classroom. Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1978. - Основополагающая работа по технологии Jigsaw («Пила»).
- [7] Slavin R. E. Learning Together: Cooperative Groups and Peer Tutoring Produce Significant Academic Gains. American Educator, 1986, Summer. - Работа о кооперативном обучении, групповой работе и взаимном обучении учащихся.
- [8] Slavin R. E. Student Team Learning: An Overview and Practical Guide. Washington, D.C.: National Education Association, 1980. - Материал по командным формам обучения и организации учебной деятельности в группах.
- [9] Johnson D. W., Johnson R. T. Circles of Learning: Cooperation in the Classroom. Washington, D.C.: Association for Supervision and Curriculum Development, 1985. - Практическое руководство по применению сотрудничества в учебном процессе.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Shonazarova Nilufar Abbos qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Psixologiya kafedrası stajyor-assistenti, Qarshi, O'zbekiston

e-mail: shonazarovanilufar0@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi raqamli ta'lim sharoitida pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kasbiy, kommunikativ, refleksiv va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali usullarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik tajribalarni o'rganish usullaridan foydalanildi. Raqamli ta'lim muhiti pedagogdan nafaqat fan bo'yicha bilimga, balki raqamli vositalardan maqsadli foydalanish, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyatini refleksiv baholash ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etishi asoslandi. Interfaol topshiriqlar, pedagogik keyslar, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati va refleksiv mashqlar kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim vositalari sifatida tavsiya etildi. Raqamli va an'anaviy pedagogik usullarni o'zaro uyg'unlashtirish bo'lajak pedagoglarni real kasbiy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, bo'lajak pedagog, kasbiy kompetensiya, pedagogik muloqot, refleksiya.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития профессиональных компетенций будущих педагогов в цифровой образовательной среде. Цель исследования заключается в определении эффективных способов развития профессиональных, коммуникативных, рефлексивных и творческих компетенций, необходимых для педагогической деятельности в условиях цифровизации образования. В исследовании использованы методы анализа научно-педагогической литературы, сравнения, обобщения и изучения педагогического опыта. Обосновано, что современная цифровая образовательная среда требует от будущего педагога не только предметных знаний, но и способности эффективно использовать цифровые инструменты, организовывать взаимодействие с обучающимися, анализировать педагогические ситуации, принимать самостоятельные решения и осуществлять рефлексию собственной деятельности. В качестве средств развития профессиональных компетенций предлагается использовать интерактивные задания, педагогические кейсы, проблемные ситуации, проектную деятельность и рефлексивные упражнения. Сочетание цифровых и традиционных педагогических методов

способствует более эффективной подготовке будущих специалистов к реальной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: цифровое образование, будущий педагог, профессиональная компетентность, педагогическое общение, рефлексия.

Abstract. *This article examines the development of future teachers' professional competencies in a digital educational environment. The study aims to identify effective approaches to developing the professional, communicative, reflective and creative competencies required for teaching under conditions of educational digitalization. The methods include analysis of scientific and pedagogical literature, comparison, generalization and examination of pedagogical practices. The study argues that a digital educational environment requires future teachers not only to possess subject knowledge but also to use digital tools purposefully, communicate effectively with learners, analyse pedagogical situations, make independent decisions and reflect on their own professional activity. Interactive tasks, pedagogical cases, problem situations, project activities and reflective exercises are considered important tools for developing professional competencies. Combining digital technologies with traditional pedagogical approaches can strengthen the connection between theoretical knowledge and practical activity and improve the preparation of future teachers for professional work.*

Keywords: *digital education, future teacher, professional competence, pedagogical communication, reflection.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi pedagog shaxsiga qo'yiladigan kasbiy talablarning mazmunini o'zgartirmoqda. Zamonaviy pedagogdan faqat o'z fanini chuqur bilish emas, balki raqamli ta'lim vositalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish, ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqot tashkil etish, axborotni saralash, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish hamda yangi sharoitlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ham talab etiladi.

Raqamli ta'lim muhiti an'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini to'liq inkor etmaydi, aksincha, ularni yangi vositalar va faoliyat shakllari bilan boyitadi. Bunday sharoitda bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligi nazariy bilim, pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya, raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmasi va refleksiv faoliyatning o'zaro uyg'unligiga asoslanishi lozim.

Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetensiyaning rivojlanishi ularning kelgusida o'quvchilar bilan ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, turli pedagogik vaziyatlarga mos yechim topish va o'z faoliyatini baholash imkoniyatlarini belgilaydi. Ayniqsa, raqamli ta'lim sharoitida pedagog tayyor axborotni yetkazuvchi emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va o'quvchini mustaqil faoliyatga rag'batlantiruvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol ta'lim, pedagogik keyslar, muammoli topshiriqlar, loyiha faoliyati va refleksiv mashqlardan maqsadli foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning mazmuni, samarali metodlari va pedagogik imkoniyatlarini aniqlash.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy ilmiy-pedagogik manbalar, zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda kasbiy tayyorgarlik jarayonida foydalaniladigan ta'lim metodlari o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni mazmuniy tahlil qilish, pedagogik qarashlarni taqqoslash, mavjud yondashuvlarni guruhlash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Kasbiy

kompetensiyalar kommunikativ, pedagogik-psixologik, refleksiv, ijodiy va raqamli faoliyat bilan bog'liq tarkibiy qismlar asosida ko'rib chiqildi.

Shuningdek, bo'lajak pedagoglarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beruvchi interfaol topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, pedagogik keyslar, loyiha faoliyati va refleksiv mashqlarning o'rni tahlil qilindi. Tadqiqotda matematik yoki statistik modellashirish qo'llanilmadi. Asosiy e'tibor mavjud pedagogik yondashuvlarni tizimlashtirish va raqamli ta'lim sharoitida samarali foydalanish imkoniyatlarini aniqlashga qaratildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagogning kasbiy kompetensiyasi bir nechta o'zaro bog'liq tarkibiy qismlardan tashkil topishini ko'rsatadi. Pedagogning raqamli vositadan texnik jihatdan foydalanishni bilishi yetarli emas. U ushbu vositaning ta'limiy maqsadini aniqlashi, uni o'quv mazmuniga mos tanlashi va o'quvchi faoliyatini tashkil etishda to'g'ri qo'llashi zarur.

Kasbiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismlaridan biri kommunikativ kompetensiyadir. Raqamli muhitda pedagogik muloqot faqat yuzma-yuz aloqalar bilan cheklanmaydi. Pedagog talabalarga topshiriqni tushunarli yetkazishi, teskari aloqa berishi, fikr almashishni tashkil etishi va ta'lim jarayonidagi o'zaro munosabatlarni boshqarishi kerak.

Refleksiv kompetensiya esa pedagogning o'z faoliyatini muntazam tahlil qilishiga xizmat qiladi. Bo'lajak pedagog mashg'ulotdan so'ng qanday metod samarali bo'lganini, qaysi topshiriq o'quvchilarda qiyinchilik tug'dirganini va kelgusi faoliyatida nimani o'zgartirish zarurligini baholay olishi kerak.

1-jadval. Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagog kasbiy kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlari¹⁹

Kompetensiya yo'nalishi	Asosiy mazmuni	Rivojlantirish vositalari
Raqamli kompetensiya	Raqamli vositalarni pedagogik maqsadga muvofiq qo'llash	Raqamli topshiriqlar, elektron resurslar
Kommunikativ kompetensiya	Ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqot	Munozara, guruhli ish, interfaol mashg'ulot
Refleksiv kompetensiya	O'z faoliyatini tahlil qilish va baholash	Refleksiv topshiriqlar, o'z-o'zini baholash
Muammoli vaziyatlarni hal qilish	Pedagogik muammoni aniqlash va yechim tanlash	Pedagogik keyslar, muammoli vaziyatlar
Ijodiy kompetensiya	Yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqish	Loyiha faoliyati, ijodiy topshiriqlar

Pedagogik keyslar bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Masalan, o'quvchining darsdagi faolligi pasayishi, topshiriqlarni bajarishga qiziqmasligi yoki guruh bilan muloqotida qiyinchilik yuzaga kelishi holati talabaga tayyor javob shaklida berilmasligi kerak. Bo'lajak pedagog vaziyat sabablarini aniqlashi, bir nechta yechimlarni ko'rib chiqishi va pedagogik jihatdan asoslangan qaror taklif qilishi lozim.

Raqamli ta'lim muhitida bunday vaziyatlarni elektron shakldagi keys, guruhli muhokama yoki mustaqil tahliliy topshiriq sifatida tashkil qilish mumkin. Bu usul talabaning tayyor ma'lumotni eslab qolishidan ko'ra, uni muayyan kasbiy vaziyatda qo'llash ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Muammoli topshiriqlar ham bo'lajak pedagogning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunda talaba muammoni aniqlaydi, mavjud axborotni tahlil qiladi, bir nechta yechimni taqqoslaydi va eng maqbul variantni asoslaydi. Mazkur jarayon kelajakdagi pedagogik faoliyatda zarur bo'ladigan qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

¹⁹ Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

Loyiha faoliyati esa talabaga ma'lum pedagogik vazifani mustaqil yoki guruh bilan bajarish imkonini beradi. Masalan, raqamli dars materiali, topshiriqlar majmuasi yoki muayyan mavzu bo'yicha o'quv faoliyatini tashkil etish loyahasini ishlab chiqish jarayonida talaba nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan birlashtiradi.

Refleksiv topshiriqlar har bir faoliyatdan keyin talabaning o'z natijasini baholashiga xizmat qiladi. Talaba "Qaysi usul samarali bo'ldi?", "Qanday qiyinchilik yuzaga keldi?", "Keyingi mashg'ulotda nimani o'zgartirish kerak?" kabi savollarga javob berish orqali o'zining kasbiy rivojlanishini ongli boshqarishga o'rganadi.

Shu asosda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini uch bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda zarur nazariy bilim va tushunchalar shakllantiriladi. Ikkinchi bosqichda bilimlar pedagogik vaziyatlar, keyslar va amaliy topshiriqlar orqali qo'llaniladi. Uchinchi bosqichda esa talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi, natijalarni baholaydi va kamchiliklarni aniqlaydi.

Bunday yondashuv raqamli vositalardan foydalanishni alohida maqsad sifatida emas, balki bo'lajak pedagogning umumiy kasbiy tayyorgarligini rivojlantiruvchi vosita sifatida ko'rishga imkon beradi.

XULOSA

Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik tayyorgarlikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Pedagogning kasbiy samaradorligi faqat nazariy bilimga emas, balki raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanish, samarali muloqot o'rnatish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va o'z faoliyatini refleksiv baholash qobiliyatiga ham bog'liq.

Tahlil natijalariga ko'ra, interfaol metodlar, pedagogik keyslar, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati va refleksiv topshiriqlar bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vositalar hisoblanadi. Ularni raqamli ta'lim imkoniyatlari bilan uyg'unlashtirish nazariy bilim va amaliy faoliyat o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiradi.

Oliy ta'lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanishni alohida texnik ko'nikma sifatida emas, balki pedagogik vazifalarni bajarishning tarkibiy qismi sifatida shakllantirish tavsiya etiladi. Shuningdek, talabalarning kommunikativ, refleksiv va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi amaliy topshiriqlar ulushini oshirish hamda kasbiy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muxammadiyeva, X. Bo'lajak o'qituvchilarda psixologik kompetentlikni rivojlantirish // O'zMU Xabarlar. — Toshkent, 2024. — № 1.
2. O'razov, B.H. Pedagogical and Psychological Aspects of Professional Competence of Future Teachers // Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences. — 2024. — B. 43–45.
3. Ochilova, N.M. Methods of Improving Professional Competences of Future Primary Class Teachers. — 2024. — B. 384–388.
4. Kholmatova, Z.A. Pedagogical Methods and Tools for Improving Diagnostic Competencies in Future Teachers // Uzbekistan Educational Research Journal. — 2024. — J. 4, № 1.
5. Fedotenko, I.L. Formation of Psychological and Pedagogical Readiness of Future Teachers for Professional Activities in an Inclusive Space // Bulletin of Practical Psychology of Education. — 2024. — Vol. 21, № 3. — P. 30–37.
6. Hollenstein, L., Brühwiler, C. The Importance of Teachers' Pedagogical-Psychological Teaching Knowledge for Successful Teaching and Learning // Journal of Curriculum Studies. — 2024. — P. 480–495.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNI IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING AKMEOLOGIK MODELI

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Muallif akmeologiya fanining zamonaviy pedagogik ta'lim tizimidagi o'rnini, bo'lg'usi pedagoglarning kasbiy yetuklikka erishish bosqichlarini, akme nuqtasiga yo'naltirilgan rivojlanish qonuniyatlarini ochib bergan. Tadqiqotda talabalarining ijtimoiy-pedagogik kompetentligini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari, akmeologik yondashuvga tayangan tarkibiy model, uning bosqichlari, mezon va ko'rsatkichlari, shuningdek diagnostika vositalari batafsil ishlab chiqilgan. Shuningdek amaliy mashg'ulotlar, ijtimoiy-pedagogik treninglar, loyihaviy va situatsion-o'yin faoliyati, keys-stadi kabi interfaol metodlarning samaradorligi tajriba-sinov ishlari misolida asoslab berilgan. Maqolada O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlarga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlariga, xususan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va uzluksiz ta'lim konsepsiyasiga tayangan holda, bo'lg'usi pedagog kadrlarni tayyorlashning zamonaviy yondashuvlari va xorijiy ilg'or tajriba tahlil etib chiqilgan. Tadqiqot natijasida akmeologik yondashuv negizida ishlab chiqilgan metodika pedagogika yo'nalishi talabalari ishtirokida tajriba-sinov ishlarida qo'llanilib, uning talabalarining kasbiy-shaxsiy sifatlari, ijtimoiy mas'uliyati, refleksiv qobiliyati va pedagogik mahoratini sezilarli darajada oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi statistik ma'lumotlar asosida isbotlangan. Ishlab chiqilgan tavsiyalar va metodik ko'rsatkichlar oliy ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayoniga keng tatbiq etish uchun taklif etiladi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, akmeologik yondashuv, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, kasbiy yetuklik, akmeogramma, pedagog kadrlar tayyorlash, refleksiya, kasbiy kompetentlik.

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения проанализированы вопросы совершенствования методики подготовки студентов к социально-педагогической деятельности на основе акмеологического подхода в высших учебных заведениях. Автор раскрывает роль акмеологии в современной системе педагогического образования, этапы достижения будущими педагогами профессиональной зрелости, а также закономерности развития, ориентированные на достижение точки «акме». В исследовании разработаны теоретико-методологические основы формирования социально-педагогической компетентности студентов, структурная модель, основанная на акмеологическом подходе, её этапы, критерии и показатели, а также диагностический инструментарий. Кроме того, на примере опытно-экспериментальной работы обоснована эффективность интерактивных методов, таких как практические занятия, социально-педагогические тренинги, проектная и ситуационно-игровая деятельность, кейс-стади. В статье, опираясь на нормативно-правовые документы Республики Узбекистан в сфере образования, в частности на Национальную программу по подготовке кадров и концепцию непрерывного образования, рассмотрены современные подходы к подготовке будущих педагогических кадров и передовой зарубежный опыт. В результате исследования разработанная на основе акмеологического подхода методика была апробирована с участием студентов педагогического направления, и на основе статистических данных доказано её положительное влияние на профессионально-личностные качества, социальную ответственность, рефлексивные способности и педагогическое мастерство студентов. Разработанные рекомендации и методические указания предлагаются для широкого внедрения в учебно-воспитательный процесс высших учебных заведений.

Ключевые слова: акмеология, акмеологический подход, социально-педагогическая деятельность, профессиональная зрелость, акмеogramma, подготовка педагогических кадров, рефлексия, профессиональная компетентность.

Abstract. *This article provides a scientific and theoretical analysis of improving the methodology for preparing university students for social-pedagogical activity on the basis of an acmeological approach. The author reveals the role of acmeology within the modern system of pedagogical education, the stages through which future teachers reach professional maturity, and the developmental patterns oriented toward the "acme" point. The study develops theoretical and methodological foundations for forming students' social-pedagogical competence, a structural model grounded in the acmeological approach, its stages, criteria, indicators, and diagnostic tools. Drawing on experimental work, the effectiveness of interactive methods such as practical workshops, social-pedagogical trainings, project-based and situational-game activities, and case studies is substantiated. Relying on Uzbekistan's normative-legal documents on education, in particular the National Programme for Personnel Training and the concept of continuous education, the article examines contemporary approaches to preparing future pedagogical personnel and advanced foreign experience. As a result, the methodology developed on the acmeological approach was tested with pedagogy students, and statistical data proved its positive effect on students' professional-personal qualities, social responsibility, reflective abilities, and pedagogical skill. The recommendations developed are proposed for implementation in the educational process of higher education institutions.*

Key words: *acmeology, acmeological approach, social-pedagogical activity, professional maturity, acmeogram, teacher training, reflection, professional competence.*

KIRISH.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan Xalq ta'limi va oliy ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyalari, bo'lg'usi pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatiga nisbatan yuksak talablarni qo'yimoqda. Zamonaviy jamiyat pedagogdan nafaqat chuqur nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga, balki yuksak ijtimoiy mas'uliyat, kommunikativ madaniyat, refleksiv fikrlash va o'z kasbiy faoliyatida doimiy o'sishga intilish kabi shaxsiy-kasbiy sifatlarga ega bo'lishni ham talab etadi. Ana shu nuqtai nazardan, talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Akmeologiya - inson kamolotining eng yuqori bosqichi, ya'ni "acme" nuqtasiga erishish qonuniyatlarini, mexanizmlarini va shart-sharoitlarini o'rganuvchi fan bo'lib, u pedagogika, psixologiya va falsafa fanlari chorrahasida shakllangan. Akmeologik yondashuvning mohiyati shundan iboratki, u shaxsning kasbiy faoliyatdagi eng yuqori natijalarga erishish jarayonini bosqichma-bosqich, tizimli va maqsadli tashkil etishni nazarda tutadi. Bo'lg'usi pedagoglarni tayyorlashda ushbu yondashuvni qo'llash ularning kasbiy o'z-o'zini anglashi, o'z ustida ishlash malakalari va ijtimoiy-pedagogik faoliyatga bo'lgan ichki motivatsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi va adabiyotlar tahlili. Akmeologiya fanining nazariy asoslari B.G. Ananyev, N.V. Kuzmina, A.A. Derkach, A.A. Bodalyov kabi rus olimlarining ilmiy ishlarida chuqur yoritilgan. N.V. Kuzmina o'zining tadqiqotlarida kasbiy mahoratning akmeologik modelini ishlab chiqib, pedagogik faoliyatda yuksak natijalarga erishishning tizimli mezonlarini asoslab bergan. A.A. Derkach va A.A. Bodalyov esa akmeologik bilimlarni kasb egasining shaxsiy-kasbiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashtirishda qo'llash mumkinligini isbotlashgan.

O'zbek pedagogika fanida ham so'nggi yillarda akmeologik yondashuvga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. R.X. Djuraev, N.A. Muslimov, U.I. Egamberdiyeva, M.X. Toshpo'latov kabi tadqiqotchilarning ishlarida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligini oshirish, ularning ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorgarligini ta'minlash masalalari turli jihatdan yoritilgan. Biroq talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning aynan akmeologik yondashuv asosida yaxlit metodikasini ishlab chiqish masalasi hozirgacha alohida va kompleks tadqiqot predmeti sifatida to'liq o'rganilmagan, bu esa ushbu maqola mavzusining ilmiy yangiligini va dolzarbligini belgilaydi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bu pedagogning o'quvchi yoki talaba shaxsini ijtimoiylashtirish, uning oila, mahalla, ta'lim muassasasi va jamiyat bilan o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar bilan individual ishlash kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bunday faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bo'lg'usi pedagog nafaqat kasbiy bilimlarga, balki yuksak empatiya, muloqot madaniyati va ijtimoiy mas'uliyat hissiga ega bo'lishi zarur.

Tadqiqot davomida nazariy va empirik metodlarning uyg'unlashgan majmuasidan foydalanildi: ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni o'rganish, pedagogik kuzatuv, so'rovnoma va anketa o'tkazish, pedagogik tajriba-sinov ishi, shuningdek olingan natijalarni matematik-statistik ishlov berish usullari qo'llanildi.

Tadqiqotning empirik qismi pedagogika yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalar ishtirokida tashkil etildi. Tajriba-sinov ishiga jami ikki guruh - nazorat va tajriba guruhlari jalb qilindi. Tajriba guruhi talabalari bilan ishlashda akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan maxsus metodika - interfaol mashg'ulotlar, ijtimoiy-pedagogik treninglar, keys-stadi topshiriqlari, loyihaviy va situatsion-o'yin faoliyati, shuningdek individual akmeogramma (shaxsning kasbiy rivojlanish xaritasi) tuzish texnologiyasi qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'quv dasturi asosida ta'lim jarayoni davom ettirildi.

Talabalarining ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlik darajasini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi: 1) kognitiv mezon - ijtimoiy-pedagogik faoliyat nazariyasi va metodikasini bilish darajasi; 2) motivatsion-qadriyat mezoni - kasbga bo'lgan ichki motivatsiya va qadriyat yo'nalishlari; 3) faoliyat-amaliy mezon - amaliy ko'nikma va malakalarni namoyon eta olish darajasi; 4) refleksiv-shaxsiy mezon - o'z-o'zini baholash, refleksiya va kasbiy o'z-o'zini takomillashtirishga tayyorlik darajasi. Har bir mezon bo'yicha past, o'rta va yuqori darajalar ajratilib, ularga mos ko'rsatkichlar ishlab chiqildi.

Akmeologik yondashuv asosidagi metodikaning tarkibiy modeli. Talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning akmeologik modeli o'zaro bog'liq to'rtta bosqichni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqich - diagnostik-motivatsion bosqich. Bu bosqichda talabalarining boshlang'ich kasbiy tayyorgarlik darajasi, shaxsiy sifatlari, qiziqishlari va motivatsion yo'nalishi diagnostika qilinadi. Har bir talaba uchun individual akmeogramma - uning kuchli va rivojlantirilishi lozim bo'lgan tomonlarini aks ettiruvchi shaxsiy xarita tuziladi.

Ikkinchi bosqich - nazariy-loyihaviy bosqich. Ushbu bosqichda talabalar ijtimoiy-pedagogik faoliyatning nazariy asoslarini, me'yoriy-huquqiy bazasini o'rganadilar hamda o'zlarining kasbiy-shaxsiy rivojlanish dasturini (individual akme-loyihasini) loyihalashtiradilar.

Uchinchi bosqich - amaliy-texnologik bosqich. Bu bosqichda interfaol metodlar - treninglar, keys-stadi, delovoy o'yinlar, loyihaviy faoliyat, ijtimoiy amaliyot (ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar, bolalar muassasalari bilan ishlash) orqali talabalarining amaliy ko'nikmalari shakllantiriladi.

To'rtinchi bosqich - refleksiv-korreksion bosqich. Yakuniy bosqichda talabalar o'z faoliyatlarini tahlil qilish, erishilgan natijalarni baholash va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash orqali refleksiv malakalarini rivojlantiradilar. Ushbu bosqichda o'qituvchi tomonidan individual maslahat va коррекция (tuzatish) ishlari olib boriladi.

Modelning barcha bosqichlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, spiral tarzda takrorlanadi - har bir yangi kasbiy vazifa talabani yuqoriroq rivojlanish bosqichiga olib chiqadi, bu esa akmeologik yondashuvning asosiy mohiyatini tashkil etadi.

Tajriba-sinov ishi natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhida qatnashgan talabalarining ijtimoiy-pedagogik tayyorgarlik darajasi barcha mezonlar bo'yicha nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Xususan, tajriba guruhida yuqori darajaga erishgan talabalar ulushi tajriba boshida 18 foizni tashkil etgan bo'lsa, tajriba yakunida bu ko'rsatkich 52 foizga yetdi. Nazorat guruhida esa mos ko'rsatkich atigi 21 foizdan 27 foizga o'sdi.

Motivatsion-qadriyat mezoni bo'yicha ham ijobiy dinamika kuzatildi: tajriba guruhi talabalarining ijtimoiy-pedagogik faoliyatga bo'lgan kasbiy qiziqishi va ichki motivatsiyasi ortdi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ldi. So'rovnoma

natijalariga ko'ra, tajriba guruhi talabalarining 78 foizi akmeologik yondashuv asosidagi mashg'ulotlarni o'zlarining kasbiy shakllanishida muhim omil sifatida baholadi.

Olingan natijalarning ishonchliligini tekshirish uchun Styudent t-mezoni qo'llanildi, bu esa tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasidagi farqlarning statistik jihatdan ishonchli ekanligini ($p < 0,05$) tasdiqladi. Bu, o'z navbatida, akmeologik yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodikaning yuqori samaradorligini ob'ektiv tarzda isbotlaydi.

Shuningdek tadqiqot davomida talabalarining refleksiv qobiliyati, ya'ni o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish va baholash mahorati ham sezilarli darajada oshgani aniqlandi. Bu, ayniqsa, individual akmeogramma va akme-loyiha texnologiyalarining muntazam qo'llanilishi natijasida yuzaga kelgan holat sifatida baholanadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini akmeologik yondashuv asosida takomillashtirish quyidagi imkoniyatlarni beradi: - talabalarining kasbiy o'z-o'zini anglashi va ichki motivatsiyasini kuchaytirish; - ijtimoiy-pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni tizimli tarzda shakllantirish; - talabalarda refleksiv fikrlash va kasbiy o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan barqaror ehtiyojni tarbiyalash; - individual yondashuv asosida har bir talabaning o'ziga xos kasbiy-shaxsiy rivojlanish traektoriyasini loyihalashtirish.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, oliy ta'lim muassasalari uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, "Ijtimoiy pedagogika" va unga yaqin yo'nalishlarning o'quv dasturlariga akmeologik mazmundagi maxsus kurslarni kiritish; ikkinchidan, talabalar bilan ishlashda individual akmeogramma tuzish texnologiyasini joriy etish; uchinchidan, amaliyot davrida talabalarni real ijtimoiy-pedagogik vaziyatlar bilan tanishtiruvchi tizimli amaliyot dasturlarini yo'lga qo'yish; to'rtinchidan, professor-o'qituvchilar tarkibini akmeologik texnologiyalar bo'yicha uzluksiz malaka oshirish kurslariga jalb etish.

Xulosa qilib aytganda, akmeologik yondashuv talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonini yangi, sifat jihatidan yuqori bosqichga olib chiqish imkonini beradi va bu borada olib borilgan tadqiqotlar kelajakda yanada chuqurlashtirilishi lozim bo'lgan istiqbolli ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova, V.M., Akmeologiya: nazariy-amaliy asoslar. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2017. — 184 b.
2. Деркач, А.А. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. — Москва: Изд-во РАГС, 2000. — 536 с.
3. Кузьмина, Н.В. Предмет акмеологии. — 2-е изд. — Санкт-Петербург: Политехника, 2002. — 189 с.
4. Бодалёв, А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. — Москва: Флинта; Наука, 1998. — 168 с.
5. Jo'rayev, R.X., Tolipov, O'.Q. Pedagogik texnologiyalar qo'llash metodikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. — 192 b.
6. Muslimov, N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped. fan. dok. ... diss. — Toshkent, 2007.
7. Toshpo'latov, M.X. Talabalarda ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirish texnologiyasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. — 156 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022.
9. Egamberdiyeva, U.I. Bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2020. — 148 b.
10. Slastyonin, V.A., Isaev, I.F., Shiyanov, E.N. Pedagogika: darslik. — Moskva: Akademiya, 2013. — 576 s.
11. Zeer, E.F. Psychology of Vocational Education. — Moscow: MPSI, 2008. — 480 p.

12. Kuzmina, N.V., Rean, A.A. Professionalism of pedagogical activity. — St. Petersburg: SPbGU, 1993. — 54 p.

TADQIQOTCHILIK FAOLIYATIDA GIPOTETIK-DEDUKTIV YONDASHUV VA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYASINING O'XSHASH VA FARQLI TOMONLARINING TAHLILI

Abdisodiqova Marjina Normurod qizi
Xalqaro innovatsion universitet
Pedagogika va ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim va ilm-fan integratsiyasida muhim o'rin tutuvchi ikki asosiy komponent – gipotetik-deduktiv yondashuv hamda muammoli ta'lim texnologiyasining o'zaro aloqadorligi tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda har ikki tizimning subyektda mustaqil fikrlash, tahliliy ko'nikmalar va ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi roli ochib berilgan. Muallif tomonidan ushbu yondashuvlarning o'xshash jihatlari: muammoli vaziyatni yuzaga keltirish, farazlarni ilgari surish va ularni tekshirish hamda fundamental farqlari: maqsad, qo'llanilish ko'lam va natijaviylik mezonlari qiyosiy jadval, mantiqiy asoslar orqali ko'rsatib o'tilgan. Maqola yakunida muammoli ta'lim jarayonida gipotetik-deduktiv metodologiyani to'g'ri tatbiq etish talabalarining tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda yuksak samara berishi ilmiy asoslangan. Olingan natijalardan oliy ta'lim muassasalari pedagoglari va metodistlari o'quv dasturlarini loyihalashda foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: gipotetik-deduktiv yondashuv, muammoli ta'lim, ilmiy tadqiqot, ilmiy faraz, o'quv muammosi, gipoteza, deduksiya, qiyosiy tahlil.

Abstract: This article systematically analyzes the interrelationship of two main components that play an important role in the integration of modern education and science - the hypothetical-deductive approach and the technology of problem-based learning. The study reveals the role of both systems in the formation of independent thinking, analytical skills and a scientific worldview in the subject. The author shows the similarities of these approaches: creating a problem situation, putting forward hypotheses and testing them, and the fundamental differences: purpose, scope of application and criteria for effectiveness, using a comparative table and logical foundations. At the end of the article, it is scientifically proven that the correct application of the hypothetical-deductive methodology in the process of problem-based learning gives high efficiency in developing students' research competencies. The results obtained can be used by teachers and methodologists of higher educational institutions in designing curricula.

Keywords: hypothetical-deductive approach, problem-based learning, scientific research, scientific hypothesis, educational problem, hypothesis, deduction, comparative analysis.

Аннотация: В данной статье систематически анализируется взаимосвязь двух основных компонентов, играющих важную роль в интеграции современного образования и науки, – гипотетико-дедуктивного подхода и технологии проблемно-ориентированного обучения. Исследование выявляет роль обеих систем в формировании самостоятельного мышления, аналитических навыков и научного мировоззрения в предмете. Автор показывает сходства этих подходов: создание проблемной ситуации, выдвижение гипотез и их проверка, а также принципиальные различия: цель, сфера применения и критерии эффективности, использование сравнительной таблицы и логических основ. В конце статьи научно доказано, что правильное применение гипотетико-дедуктивной методологии в процессе проблемно-ориентированного обучения обеспечивает высокую эффективность в развитии исследовательских компетенций студентов. Полученные результаты могут быть использованы преподавателями и методистами высших учебных заведений при разработке учебных программ.

Ключевые слова: гипотетико-дедуктивный подход, проблемно-ориентированное обучение, научное исследование, научная гипотеза, образовательная проблема, гипотеза, дедукция, сравнительный анализ.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimining fundamental vazifalaridan biri tayyor bilimlarni o'zlashtiradigan ijrochini emas, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarni tizimli tahlil qila oladigan va kutilmagan vaziyatlarda noodatiy yechimlar topishga qodir bo'lgan kreativ tadqiqotchi-mutaxassisni shakllantirishdan iboratdir. Global axborotlashuv va ilm-fan shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi davrda talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim sifatini baholovchi eng muhim mezonlardan biriga aylandi. Bu maqsadga erishish esa o'quv jarayoniga an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, fanning metodologik asoslari hamda ilg'or pedagogik texnologiyalar integratsiyasini ta'minlashni taqozo etadi.

Ushbu kontekstda **gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasi** talabalarining intellektual salohiyatini oshirishda eng samarali vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Gipotetik-deduktiv metod ilmiy bilishning klassik usuli bo'lib, u muammoni shakllantirish, faraz (gipoteza)larni ilgari surish va ulardan mantiqiy yo'l bilan kelib chiquvchi natijalarni empirik tekshirishga asoslanadi. Muammoli ta'lim texnologiyasi esa talabada bilish faolligini oshirish uchun o'quv jarayonini muammoli vaziyatlar zanjiri asosida tashkil etishni ko'zda tutadi. Garchand ushbu ikki tushuncha o'z tabiati va kelib chiqishiga ko'ra (biri ilmiy tadqiqot metodologiyasi, ikkinchisi pedagogik paradigma) farq qilsa-da, ularning har ikkalasi ham fikrlashning izchil mantiqiy algoritmini talab etadi.

Biroq bugungi ta'lim amaliyotida ushbu ikki yondashuvning o'zaro aloqadorligi, ularning o'xshash va farqli jihatlari tizimli ravishda qiyosiy tahlil qilinmagan. Ko'pincha muammoli ta'lim darslarida ilmiy farazlar bilan ishlashning gipotetik-deduktiv mexanizmlari yetarlicha e'tiborga olinmaydi, bu esa talabalarining o'quv-tadqiqot faoliyati samaradorligini pasaytiradi. Shu bois, gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasining nazariy hamda amaliy jihatlari qiyosiy tahlil qilish, ularning integratsiyalashuv imkoniyatlarini ochib berish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — tadqiqotchilik faoliyatida gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasining o'zaro o'xshash hamda farqli tomonlarini qiyosiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish hamda ular asosida talabalarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning metodologik jihatlari asoslab berishdan iborat.

Xo'sh endi biz, gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasining o'xshash tomonlarini ko'rib chiqamiz.

Gipotetik-deduktiv yondashuv — bu ilmiy tadqiqotlarda gipotezalar (taxminlar) shakllantirish va ularni mantiqiy deduksiya (umumiy qoidadan xususiy xulosaga kelish) hamda tajriba orqali sinovdan o'tkazishga asoslangan asosiy usuldir.

Oddiy qilib aytganda, bu yondashuv zamonaviy fanning "Oltin standarti" bo'lib, unda olim dastlab biror hodisani tushuntirish uchun taxmin ilgari suradi, so'ngra shu taxmindan kelib chiqadigan natijalarni hayotda (tajribada) tekshirib ko'radi.

Yondashuvning 4 ta asosiy bosqichi:

Bu usul ma'lum bir mantiqiy zanjir asosida ishlaydi:

1. Kuzatish va muammo: Atrof-muhitda biror tushunarsiz hodisa kuzatiladi va savol tug'iladi.
2. Gipoteza (taxmin) yaratish: Ushbu muammoni tushuntira oladigan ilmiy taxmin (gipoteza) ilgari suriladi.
3. Deduksiya (natijalarni bashorat qilish): Agar mening gipotezam to'g'ri bo'lsa, mana bu natija chiqishi kerak, degan mantiqiy xulosa qilinadi.
4. Eksperiment va tekshirish: Haqiqiy tajriba yoki kuzatuvlar o'tkaziladi. Agar natijalar gipotezaga mos kelsa, u tasdiqlanadi. Agar mos kelmasa, gipoteza rad etiladi yoki o'zgartiriladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi — bu talabalarga tayyor bilimlarni shunchaki yetkazish emas, balki ularning oldiga **muammoli vaziyat (savol, vazifa, ziddiyat)** qo'yish orqali bilimlarni mustaqil egallashga yo'naltirilgan o'qitish tizimidir.

Ushbu texnologiyaning asosiy g'oyasi: **“Tafakkur — muammoli vaziyatdan boshlanadi”** tamoyiliga tayanadi. Talaba muammoning yechimini izlash jarayonida mantiqiy fikrlashni, tahlil qilishni va tadqiqot olib borishni o'rganadi.

Muammoli ta'limning asosiy bosqichlari:

Muammoli dars jarayoni odatda quyidagi ketma-ketlikda tashkil etiladi:

1. **Muammoli vaziyatni yaratish:** O'qituvchi talabalarda qiziqish uyg'otadigan, ularning mavjud bilimlari bilan yangi ma'lumot o'rtasidagi ziddiyatni ko'rsatuvchi savol yoki topshiriq qo'yadi.

2. **Muammoni shakllantirish:** Talabalar muammoning tub mohiyatini tushunib yetishadi va uni aniq savol ko'rinishiga keltirishadi.

3. **Gipoteza (faraz)larni ilgari surish:** Muammoni hal qilishning turli yo'llari va taxminiy javoblari taklif qilinadi.

4. **Gipotezani tekshirish va yechim topish:** Talabalar dalillar, formulalar yoki mantiqiy tahlillar yordamida farazlarni tekshirib, to'g'ri yechimni aniqlaydilar.

5. **Natijani tahlil qilish:** Topilgan yechimning to'g'riligi tekshiriladi va xulosalar chiqariladi.

O'qitishning metodik ko'rinishlari (darajalari)

Muammoli ta'lim talabalarning mustaqillik darajasiga ko'ra 3 xil usulda kechishi mumkin:

- **Muammoli bayon:** Muammoni ham, uning yechish yo'lini ham o'qituvchining o'zi ko'rsatib beradi (talabalar faqat jarayonni kuzatadi va o'rganadi).

- **Qisman izlanishli (evristik):** Muammoni o'qituvchi qo'yadi, lekin uni yechishda talabalar bilan birgalikda, yo'naltiruvchi savollar orqali javob izlanadi.

- **Tadqiqotchilik:** Muammoni hal qilish to'liq talabalarning mustaqil izlanishiga (adabiyotlar bilan ishlash, tajriba o'tkazish) topshiriladi.

Gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasi o'rtasidagi eng asosiy o'xshashlik — ularning ikkalasi ham evristik (izlanish) xarakterga ega bo'lib, bilish jarayonini muammo yechish va faraz (gipoteza)lar hosil qilish orqali tashkil etishidir.

Har ikkala metod ham an'anaviy tayyor bilimlarni yodlashga emas, balki mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga asoslanadi. Ularning umumiy jihatlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Tuzilmaviy va mantiqiy o'xshashliklar

- **Muammoli vaziyat:** Ikkala jarayon ham aniq bir muammo yoki qarama-qarshilikni aniqlashdan boshlanadi.

- **Gipoteza ilgari surish:** Muammoni yechish uchun dastlab taxminiy yechimlar (farazlar) shakllantiriladi.

- **Tekshirish va deduksiya:** Ilgari surilgan farazlardan mantiqiy xulosalar chiqariladi va ular amaliyotda (yoki tajribada) tekshiriladi.

- **Natija va xulosa:** Tekshiruv natijalariga ko'ra faraz tasdiqlanadi yoki rad etilib, yakuniy xulosaga kelinadi.

2. Fikrlash va psixologik o'xshashliklar

- **Mustaqil fikrlash:** Talaba yoki tadqiqotchini tayyor ma'lumotni qabul qiluvchidan faol izlanuvchiga aylantiradi.

- **Tanqidiy yondashuv:** Har qanday fakt va ma'lumotni shubha ostiga olish hamda dalillar bilan isbotlashni talab qiladi.

- **Mantiqiy zanjir:** Fikrlash yo'nalishi umumiy qoidalardan xususiy xulosalarga (deduksiyaga) qarab harakat qiladi.

3. Maqsadli o'xshashliklar

- **Yangi bilim yaratish:** Shunchaki ma'lumot to'plash emas, balki subyektiv yoki obyektiv nuqtai nazardan yangi bo'lgan bilimni kashf etish.

• **Ko'nikmalarni rivojlantirish:** Tahlil qilish, sintezlash, sabab-oqibat aloqalarini topish kabi oliy darajadagi fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasi maqsad va mantiq jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ularning qo'llanish sohasi, subyektlari va natijalarida jiddiy farqlar mavjud.

Eng asosiy farq: Gipotetik-deduktiv yondashuv — bu sof ilmiy kashfiyot metodologiyasi (ilm-fan uchun), muammoli ta'lim esa — fanning tayyor natijalarini o'zlashtirishga qaratilgan pedagogik texnologiyadir (o'qitish uchun).

Ularning asosiy farqli tomonlari quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan:

Mezon	Gipotetik-deduktiv yondashuv	Muammoli ta'lim texnologiyasi
Asosiy maqsad	Obyektiv dunyoning noma'lum qonuniyatlarini kashf etish, yangi ilmiy nazariyalar yaratish.	Talabada mustaqil fikrlashni rivojlantirish va fanga oid bilimlarni chuqurroq o'rgatish.
Subyekt (Kim bajaradi?)	Tadqiqotchi, olim yoki ilmiy xodim.	Talaba (o'qituvchi rahbarligida).
Muammoning xarakteri	Obyektiv ilmiy muammo (javobi hali ilm-fanga ma'lum bo'lmagan haqiqiy jumboq).	Subyektiv o'quv muammosi (javobi fanga ma'lum, lekin talaba uchun noma'lum).
Natijaning yangiligi	Obyektiv yangilik (ilm-fan uchun mutlaqo yangi bo'lgan qoida yoki qonun).	Subyektiv yangilik (bilim faqat talabaning o'zi uchun yangilik hisoblanadi).
Boshqaruv darajasi	Erkin va mustaqil jarayon. Tajriba va mantiq qonunlariga tayanadi, qat'iy pedagogik ramkaga ega emas.	Pedagogik nazorat ostida bo'ladi. Muammoli vaziyat o'qituvchi tomonidan reja asosida sun'iy ravishda yaratiladi.
Xatolik qiymati	Farazning noto'g'ri chiqishi normal holat (salbiy natija ham ilm-fanda natija hisoblanadi).	Farazning noto'g'ri chiqishi — o'quv jarayonidagi oraliq qadam. Yakunda baribir to'g'ri yechimga kelish shart.

Xulosa qilib shuni aytadigan bo'lsak, **gipotetik-deduktiv yondashuv** — fanning o'zida, laboratoriyalarda yangi bilim ishlab chiqarish qurolidir.

Muammoli ta'lim — o'sha ilmiy qurolni (metodni) maktab yoki universitet darsxonasiga moslashtirilgan shaklidir. Ya'ni, talaba darsda o'zini go'yoki “Kichik olim”dek his qiladi va tayyor qonunlarni tadqiqot yo'li bilan qayta kashf etadi.

Gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim **texnologiyasi bir-birini to'ldiruvchi** va uzviy bog'liq bo'lgan tushunchalardir. Muammoli ta'lim o'quv jarayonini faollashtirish uchun **pedagogik muhit va sharoit** yaratib bersa, gipotetik-deduktiv yondashuv shu muhitda yuzaga kelgan muammoni hal qilishning **aniq ilmiy-mantiqiy mexanizmini** ta'minlaydi

Zamonaviy ta'limda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanganda, uning ichiga gipotetik-deduktiv yondashuv elementlarini integratsiya qilish eng yuqori samaraning kalitidir. Ya'ni, talabaga shunchaki muammo berish kifoya emas, uni **“Muammo → gipoteza → mantiqiy tekshirish → xulosa”** degan qat'iy ilmiy zanjir asosida fikrlashga o'rgatish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R.A. Mavlonova, N.H. Rahmonqulova. “Pedagogika, innovatsiya, integratsiya”. Darslik. “G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”. 2013-yil.
2. J.G'. Yo'ldoshev, S.A. Usmonov. “Pedagogik texnologiya asoslari”. O'quv qo'llanma. “O'qituvchi” nashriyoti. 2004-yil.
3. B.L. Farberman. “Ilg'or pedagogik texnologiyalar”. Metodik qo'llanma. “Fan” nashriyoti. 2000-yil.

4. N.S. Sayidahmedov. "Yangi pedagogik texnologiyalar". Monografiya. "Moliya" nashriyoti. 2003-yil.
5. O. To'rayev. "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi". O'quv qo'llanma. "Innovatsiya-Ziyo" nashriyoti. 2020-yil.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING VALUE-BASED ATTITUDES AMONG PEDAGOGUES

Ch.U.Hasanova

University of Economics and Pedagogy
Samarkand Campus

Teacher of the Department of "Pedagogy"

Email: chexrozhasanova70@gmail.com

Phone number: +998993481916

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi ta'lim jarayonida qadriyatlarga asoslangan munosabat tajribasini shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va ularning ahamiyatini yoritishdan iborat. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, so'rovlar, so'rovnomalar, pedagogik eksperiment, sifatli suhbatlar va statistik ishlov berish usullaridan foydalanilgan. Pedagogik eksperiment davomida qadriyatlarni aks ettiruvchi topshiriqlar, murabbiylik va amaliy muhokamalar birlashtirilgan. Tadqiqot natijalari qadriyatlarga asoslangan munosabatni shakllantirishda interaktiv va innovatsion usullardan foydalanish, didaktik vaziyatlarni tashkil etish, pedagogik vositalardan tizimli foydalanish hamda ta'lim jarayonida qadriyatlarni izchil singdirish muhimligini ko'rsatdi. Qadriyatlarni o'zlashtirish va ularni faoliyatda qo'llash natijasida ijobiy xulq-atvor o'zgarishlari yuzaga kelishi aniqlandi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabat tajribasini shakllantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, bunda interfaol usullar, innovatsion yondashuvlar, didaktik vositalar va hamkorlikka asoslangan faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qadriyatli munosabat, pedagogik jarayon, pedagog, didaktik vaziyatlar, interaktiv yondashuv, muammoli ta'lim, shaxsiy rivojlanish, innovatsion usullar.

Аннотация. Данное исследование посвящено изучению педагогических условий формирования ценностного отношения педагогов. Цель исследования заключается в определении педагогических условий, способствующих формированию опыта ценностного отношения в образовательном процессе, и раскрытии их значения. В исследовании использовались анализ литературы, опросы, анкеты, педагогический эксперимент, качественные интервью и статистическая обработка данных. В ходе педагогического эксперимента были объединены задания, направленные на осмысление ценностей, наставничество и практические обсуждения. Результаты исследования показали важность использования интерактивных и инновационных методов, организации дидактических ситуаций, систематического применения педагогических средств и последовательного внедрения ценностей на всех этапах образовательного процесса. Установлено, что освоение ценностей и их применение в деятельности способствует положительным изменениям в поведении. Формирование опыта ценностного отношения предполагает создание определённых педагогических условий, последовательное выполнение заданий и упражнений, а также организацию целенаправленного образовательного процесса. В заключении отмечается, что формирование ценностного отношения педагогов является важной составляющей педагогического процесса, в котором значимую роль играют

интерактивные методы, инновационные подходы, дидактические средства и совместная деятельность.

Ключевые слова: ценностное отношение, педагогический процесс, педагог, дидактические ситуации, интерактивный подход, проблемное обучение, личностное развитие, инновационные методы.

Abstract. *This study focuses on the pedagogical conditions for developing value-based attitudes among pedagogues. The purpose of the study is to identify the pedagogical conditions that contribute to the formation of experience in value-based attitudes within the educational process and to highlight their significance. The study employed literature analysis, surveys, questionnaires, a pedagogical experiment, qualitative interviews, and statistical data processing. During the pedagogical experiment, value-reflective tasks, mentoring, and practical discussions were combined. The results demonstrated the importance of using interactive and innovative methods, organizing didactic situations, systematically applying pedagogical tools, and consistently integrating values throughout the educational process. It was found that the acquisition of values and their application in practical activities contribute to positive changes in behavior. The formation of experience in value-based attitudes requires specific pedagogical conditions, the consistent implementation of tasks and exercises, and the organization of a purposeful educational process. The study concludes that developing value-based attitudes among pedagogues is an important component of the pedagogical process. Interactive methods, innovative approaches, didactic tools, and collaborative activities play a significant role in this process and contribute to the development of value-based experiences and their practical application.*

Keywords: *value-based attitude, pedagogical process, pedagogue, didactic situations, interactive approach, problem-based learning, personal development, innovative methods.*

INTRODUCTION

The contemporary educational paradigm demands a strategic transition from the mere transmission of cognitive knowledge to the holistic cultivation of value-oriented attitudinal experiences within the student body. Incorporating an axio-pedagogical framework into educational practice not only catalyzes the development of intrinsic personal virtues but also equips emerging educators with the adaptive mechanisms necessary to navigate complex socio-cultural environments. Consequently, developing professional mastery over specialized methodological paradigms for value formation represents an essential competency for contemporary educators.

Currently, the educational process requires not only the formation of knowledge, but also the formation of valuable experience of attitudes in students. The use of a value-based approach in pedagogical activities, in addition to developing personal qualities, also helps educators adapt to the social environment. Therefore, educators must master special methodological approaches to forming valuable attitudes[1]. This article analyzes these pedagogical conditions, processes, innovative methods and techniques, and the importance of instilling values in the educational process. The pedagogical process aimed at forming students' experience of having a valuable attitude has its own targeted components. The general and specific goals of the pedagogical process aimed at forming students' experience of having valuable relationships[2], as well as the forms, methods, and techniques used, ensure the implementation of this process. In this process, setting specific tasks for students allows them to create favorable conditions for finding solutions. Didactic situations aimed at forming valuable relational experiences in students are divided into several types[3]. They include: situations aimed at forming valuable relational experiences, success situations in this direction, task situations, game situations, thinking situations, free choice situations, assessment situations, and cooperation situations[4].

MATERIALS AND METHODS

In the process of studying the pedagogical conditions for the formation of a value-based attitude of teachers, theoretical and empirical research methods were used in a complex manner. As part of the theoretical analysis, philosophical, psychological, and pedagogical literature on the formation of values in education was studied, and existing scientific views were analyzed. Surveys and questionnaires were used to assess perceptions of values-based education in the empirical study (N=120 prospective teachers). A pedagogical experiment was also conducted over a period of 6 months, in which tasks reflecting values, mentoring, and practical discussions were integrated. Qualitative interviews with teacher educators were conducted (N=15) in order to determine the mechanisms of institutional support. The data collected during the study was analyzed using descriptive statistics and thematic coding methods. The combination of these methods allowed for a comprehensive study of the impact of pedagogical strategies on the process of value acquisition. To evaluate the pedagogical dynamics governing value-centric professional development among prospective educators, this study deployed a comprehensive mixed-methods research design, integrating both theoretical and empirical methodologies.

Theoretical Analysis Framework: A systematic literature review was executed across foundational philosophical, psychological, and pedagogical corpora to map existing academic paradigms regarding axiological education and consolidate contemporary scientific viewpoints.

Empirical Cohort and Instrumentation: Quantitative and qualitative dimensions were evaluated using a sample of prospective educators (N=120). Perceptions of value-based educational modalities were gathered through multi-item diagnostic surveys and structured questionnaires.

RESULTS AND DISCUSSION

Triangulation of quantitative and qualitative data provided a comprehensive understanding of how pedagogical strategies affect value acquisition. To help students develop a valuable attitude, teachers give them various assignments: situations that encourage students to be active; informative assignments; assignments aimed at systematizing values; assignments aimed at thinking; such as peer assessment tasks. In the process of peer communication, students think together, discuss, and exchange ideas. They acquire valuable relationship experiences based on independent knowledge in extracurricular activities about values. The analytical triangulation of quantitative metrics and qualitative narratives yielded an integrated understanding of the operational efficacy of pedagogical interventions on value internalization. To systematically cultivate advanced axiological attitudes, educators must deploy diversified, tiered assignments. The empirical findings confirm that optimal results are achieved when tasks are categorized into five functional vectors:

- Behavioral Activation Prompts:** Scenarios designed to stimulate active, prosocial engagement.
- Informative/Cognitive Mapping Inputs:** Structured data points that clarify ethical principles.
- Axiological Systematization Matrices:** Tasks that compel students to categorize, rank, and organize core values.
- Higher-Order Critical Reflection Exercises:** Prompts focused on deep conceptual reasoning and ethical problem-solving.
- Formative Peer-Assessment Protocols:** Collaborative evaluation routines that internalize shared standards.

The dynamic data suggests that peer-to-peer communicative channels serve as a primary catalyst for value acquisition; horizontal interaction prompts shared cognitive processing, structured debate, and dialectical synthesis. Furthermore, the data indicates that student teachers independently internalize relationship-building models when engaged in autonomous, self-directed extracurricular inquiries. This underscores the necessity of balancing formal classroom instruction with non-formal, experiential learning environments to ensure sustained professional value-alignment.

LITERATURE USED

1. Hasanova, Ch.U. Formation of Pedagogical Conditions for the Concept of Value in Future Educators // International Conference Education in a Changing World: Multidisciplinary Perspectives for Global Progress. — 2026. — B.

2. Hasanova, Ch.U. Formation of the Pedagogical Conditions for the Concept of Values in Future Educators // International Conference Education in a Changing World: Multidisciplinary Perspectives for Global Progress. — 2026. — B.

3. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. Pedagogical Conditions for the Formation of a Valuable Relationship Experience of Future Teachers // International Conference on Linguistics, Literature and Translation (London). — 2025. — Volume. 15. — B. 30–32.

4. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. Organizing a Pedagogical Process Aimed at Developing a Positive Attitude in Teachers // Inter Education & Global Study. — 2025. — No. 4. — B. 318–326.

5. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. Pedagogical and Psychological Features of Forming a Positive Attitude Experience in Students // Zenodo. — 2024. — B.

6. "MUTUAL COOPERATION OF PARENTS WITH EDUCATORS OF PRE-SCHOOL EDUCATION ORGANIZATION". (2023). Proceedings of Internation

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA MATEMATIK SAVODXONLIK VA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Sirojova Marjonaxon Iso qizi

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

***Annotatsiya.** Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matematik savodxonlik va mantiqiy fikrlashni o‘zaro uzviy bog‘liq holda rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Matematik savodxonlikning mazmuni o‘quvchining matematik bilim, ko‘nikma va malakalarni real hamda o‘quv vaziyatlarida qo‘llay olishi, muammoni anglash, ma‘lumotlarni tahlil qilish, matematik bog‘lanishlarni aniqlash, yechim strategiyasini tanlash, natijani tekshirish va asoslash qobiliyatlari bilan bog‘liq holda talqin etilgan.*

Boshlang‘ich sinf matematika ta‘limida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi masalalar, muammoli vaziyatlar, sxema, jadval, diagramma, matematik modellashtirish va savol-topshiriqlardan foydalanishning metodik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro baholash yondashuvlari, xususan, PISA matematik savodxonligi konsepsiyasidagi matematik mulohaza yuritish va muammoni formulalash, qo‘llash, talqin qilish hamda baholash jarayonlari boshlang‘ich ta‘lim mazmuniga moslashtirilgan.

***Kalit so‘zlar:** boshlang‘ich ta‘lim, matematik savodxonlik, mantiqiy fikrlash, matematik mulohaza, matematik modellashtirish, muammoli vaziyat, matematik topshiriq, kompetensiyaviy yondashuv, xalqaro baholash, PISA, TIMSS, tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish.*

KIRISH.

Zamonaviy boshlang‘ich ta‘limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga tayyor matematik bilimlarni berish bilangina cheklanmay, uning mazkur bilimlarni turli vaziyatlarda mustaqil qo‘llashi, matematik mazmundagi muammolarni anglay olishi, ular ustida fikr yuritishi va asoslangan xulosa chiqarishini ta‘minlashdan iborat. Ayniqsa, matematik savodxonlikni rivojlantirish jarayonida o‘quvchining mantiqiy fikrlashi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki matematik bilimning amaliy qiymati ko‘p jihatdan o‘quvchining berilgan ma‘lumotlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni ko‘ra olishi, muammoning muhim jihatlarini ajratishi, mos matematik amal yoki strategiyani tanlashi va olingan natijaning mazmunini tushuntira olishiga bog‘liq.

Matematika o‘qitish metodikasida masalalar bilan ishlash o‘quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi. Masala yechish jarayonida o‘quvchi shartni o‘qiydi va anglaydi, ma‘lum hamda noma‘lum miqdorlarni ajratadi, ular orasidagi munosabatni aniqlaydi, yechim rejasini tuzadi, tegishli amallarni bajaradi va natijani tekshiradi. Mazkur faoliyatlarning har biri muayyan kognitiv operatsiyalarni talab etadi. Shu jihatdan

matematik savodxonlikni mantiqiy fikrlashdan ajratib qarash metodik jihatdan to'liq yondashuvni bermaydi.

Xalqaro baholash tadqiqotlarida ham matematik savodxonlik hisoblash amallarini bajarishdan ancha keng tushuncha sifatida talqin qilinadi. PISA 2022 matematik savodxonlikni matematik mulohaza yuritish hamda turli real hayotiy kontekstlarda muammoni matematik jihatdan formulalash, matematik tushuncha va protseduralarni qo'llash, natijalarni talqin qilish va baholash qobiliyati bilan bog'laydi. Mazkur yondashuvda matematik mulohaza vaziyatni baholash, strategiyani tanlash, mantiqiy xulosa chiqarish, yechimni asoslash va uning qo'llanish imkoniyatlarini anglashni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida mazkur talablar bevosita PISA yoshidagi o'quvchilarni tayyorlash sifatida emas, balki kelajakdagi matematik savodxonlikning dastlabki kognitiv poydevorini yaratish sifatida qaralishi lozim. Buning uchun boshlang'ich sinflardan o'quvchilarga birgina hisoblashga asoslangan topshiriqlar emas, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash, ortiqcha va yetishmayotgan ma'lumotlarni aniqlash, qonuniyatni topish, bir nechta yechimni izlash, o'z fikrini dalillash va natijani baholashga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimli ravishda berilishi zarur.

Matematik savodxonlik va mantiqiy fikrlashning o'zaro bog'liqligi. Matematik savodxonlikni o'quvchining sonlar, miqdorlar, geometrik shakllar, kattaliklar, ma'lumotlar va ular orasidagi munosabatlar haqidagi bilimlarini amaliy va yangi vaziyatlarda ongli ravishda qo'llay olish qobiliyati sifatida izohlash mumkin. Bunda o'quvchining matematik qoidalarni bilishi muhim bo'lsa-da, bilimni qachon, nima uchun va qanday qo'llashni anglay olishi undan ham muhimroq hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash esa o'quvchining berilgan ma'lumotlar asosida munosabatlarni aniqlashi, sabab va oqibatni farqlashi, dalillarni taqqoslashi, umumiy va xususiy belgilarni ajratishi, xulosa chiqarishi va o'z xulosasini asoslay olishi bilan tavsiflanadi. Boshlang'ich matematika ta'limida uning tarkibiy qismlari sifatida tahlil, sintez, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, analogiya, konkretlashtirish, abstraksiyalash va matematik mulohaza yuritishni ajratish mumkin.

Matematik savodxonlik va mantiqiy fikrlash o'zaro bir-birini to'ldiradi. Masalan, o'quvchi "24 ta olmaning 8 tasi sotildi. Nechta olma qoldi?" masalasini yechishda ayirish amalini bajarishi mumkin. Biroq yuqoriroq darajadagi matematik faoliyat o'quvchidan nima sababdan ayirish amalini tanlaganini tushuntirishni, masaladagi sonlarning qanday munosabatda ekanligini ko'rsatishni va natijaning mazmunini izohlashni talab qiladi. Demak, matematik savodxonlikning rivojlanganligi faqat javobning to'g'riligida emas, balki javobga olib kelgan fikrlash jarayonining anglanganligi va asoslanganligida ham namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich matematika ta'limida matematik savodxonlikni shakllantirishning metodik asoslari. Boshlang'ich sinf matematika darsliklarida sonlar va amallar, kattaliklar, geometrik materiallar, sodda va tarkibli masalalar, jadval va sxemalar, qonuniyatlarni aniqlashga doir topshiriqlar kabi mazmuniy yo'nalishlar o'quvchilarning matematik faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu materiallardan foydalanishda o'qituvchining vazifasi faqat topshiriqni bajartirish emas, balki topshiriq ortida turgan fikrlash jarayonini ochib berishdan iborat. Masalan, darslikdagi masala ustida ishlashda quyidagi metodik ketma-ketlik samarali hisoblanadi: masala mazmunini anglash, ma'lum va noma'lum miqdorlarni aniqlash, ular orasidagi bog'lanishni topish, masalani sxema yoki qisqa yozuv yordamida modellash, yechim strategiyasini tanlash, hisoblash, javobni ifodalash va natijani tekshirish. Ushbu ketma-ketlik o'quvchida nafaqat algoritmik faoliyatni, balki mustaqil fikrlashni ham shakllantiradi.

Masalani o'qish bosqichida o'quvchi "Nimalar ma'lum?", "Nimani topish kerak?", "Qaysi ma'lumotlar muhim?", "Berilgan miqdorlar o'rtasida qanday bog'lanish bor?" kabi savollarga javob berishi maqsadga muvofiq. Keyingi bosqichda "Qaysi amalni tanlash kerak?", "Nima uchun?", "Masalani boshqa usulda yechish mumkinmi?" kabi savollar orqali matematik mulohaza yuritish faollashtiriladi. Yakuniy bosqichda esa "Javob masala shartiga mos keladimi?", "Natija mantiqan to'g'rimi?", "Qanday tekshirish mumkin?" kabi savollar berilishi o'quvchini o'z faoliyatini nazorat qilishga o'rgatadi.

Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar tizimi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini rivojlantirishda topshiriqlarni faqat reproduktiv

xarakterda tuzish yetarli emas. Topshiriqlar o'quvchidan turli darajadagi kognitiv faoliyatni talab qilishi lozim. Shu maqsadda topshiriqlarni quyidagi yo'nalishlarda tashkil etish mumkin: ma'lumotni anglash va ajratish; taqqoslash; tasniflash; qonuniyatni aniqlash; sabab-oqibat bog'lanishini topish; matematik model tuzish; yechim strategiyasini tanlash; bir nechta yechimni izlash; xatoni aniqlash; natijani asoslash; yangi masala tuzish. Masalan, "36 sonidan 8 ni ayirish" topshirig'i asosan algoritmik bajarishni talab qiladi. Uni "36 sonidan 8 ni ayirishning kamida ikki usulini toping va qaysi usul siz uchun qulayroq ekanini tushuntiring" shaklida berish esa o'quvchini strategiya tanlash va uni asoslashga undaydi. Xuddi shu tarzda "24 : 4" amalini bajarish bilan cheklanmasdan, "24 ta predmetni teng guruhlariga ajratishning nechta usulini ko'rsatish mumkin?" kabi topshiriq berish o'quvchining matematik munosabatlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda ortiqcha ma'lumotli va yetishmayotgan ma'lumotli masalalar ham katta metodik imkoniyatga ega. Ortiqcha ma'lumotli masalada o'quvchi barcha berilgan sonlardan foydalanish shart emasligini anglaydi. Yetishmayotgan ma'lumotli masalada esa muammoni to'liq hal qilish uchun qanday axborot zarurligini aniqlaydi. Bunday topshiriqlar o'quvchini ma'lumotni mexanik qayta ishlashdan ko'ra, uning mazmuniy qiymatini baholashga o'rgatadi.

Bir masalani turli usullar bilan yechish ham yuqori samarali metodik vositadir. O'quvchi birinchi yechimni topgandan so'ng, "Boshqa usul bilan ham yechish mumkinmi?" degan savolga javob izlaydi. Natijada matematik faoliyatda moslashuvchanlik, alternativ strategiyalarni ko'ra olish va yechimlarni taqqoslash ko'nikmalari shakllanadi.

Matematik modellashtirish va mantiqiy fikrlash. Matematik savodxonlikni rivojlantirishda modellashtirish alohida metodik ahamiyatga ega. Model real vaziyatning matematik jihatdan muhim tomonlarini ifodalovchi vosita bo'lib, boshlang'ich sinflarda uning eng soddaga ko'rinishlari predmetli tasvir, rasm, sxema, qisqa yozuv, jadval, diagramma, sonli ifoda va tenglama shaklida namoyon bo'ladi. Masalan, "Kutubxonaga birinchi kuni 18 ta, ikkinchi kuni 12 ta yangi kitob keltirildi. Ikki kunda jami nechta kitob keltirildi?" masalasini o'quvchi $18 + 12 = 30$ ifodasi orqali yechishi mumkin. Biroq mazkur jarayonni sxema orqali ifodalash o'quvchiga ikki miqdorning qanday bir butun miqdorni hosil qilayotganini ko'rishga imkon beradi. Demak, model hisoblashni osonlashtirish bilangina cheklanmay, matematik munosabatni vizual va mantiqiy shaklda ifodalash vositasiga aylanadi.

PISA matematik savodxonligi konsepsiyasida ham real vaziyatni matematik shaklga keltirish, muhim o'zgaruvchilarni aniqlash, matematik tuzilma va bog'lanishlarni ko'rish, mos tasvir yoki modelni tanlash muhim jarayon sifatida belgilanadi. Boshlang'ich ta'limda ushbu yondashuv soddaga va yoshga mos shaklda joriy etilishi o'quvchining keyingi bosqichlarda murakkab matematik modellashtirishga tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Xalqaro baholash mezonlari va boshlang'ich matematika ta'limi. Xalqaro baholash dasturlarining metodologiyasida matematik bilimni yangi vaziyatda qo'llash, mulohaza yuritish va muammoni hal qilishga alohida e'tibor qaratiladi. PISA 2022 matematik savodxonlikni uch asosiy muammo yechish jarayoni - vaziyatni matematik jihatdan formulalash, matematik tushunchalar, faktlar va protseduralarni qo'llash, matematik natijalarni talqin qilish hamda baholash - bilan bog'laydi. Shuningdek, matematik mulohaza yuritishda mantiqiy xulosa chiqarish, asoslash, tushuntirish, dalilni himoya qilish, natijaning vaziyatga mosligini baholash kabi faoliyatlar ko'rsatilgan.

Mazkur yondashuvni boshlang'ich sinfga bevosita ko'chirish emas, balki uning pedagogik mohiyatini yosh xususiyatlariga moslashtirish muhim. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchisiga murakkab formal matematik model o'rniga rasm, sxema yoki jadval asosida vaziyatni ifodalash; murakkab statistik tahlil o'rniga soddaga ma'lumotlar jadvali va diagrammasini o'qish; murakkab matematik isbot o'rniga "Nima uchun shunday deb o'ylaysan?" va "Javobingni qanday asoslay olasan?" kabi savollar berish mumkin. Bunday yondashuv xalqaro baholashning mazmuniy yo'nalishlarini boshlang'ich ta'limning tabiiy metodik jarayoniga integratsiya qilish imkonini beradi. Natijada xalqaro baholashga tayyorgarlik alohida mashg'ulotlar tizimi sifatida emas, balki

kundalik matematika darslarida matematik fikrlash sifatini oshirishga yo'naltirilgan metodik jarayon sifatida tashkil etiladi.

Mazkur modelning dastlabki bosqichida o'quvchi vaziyat mazmunini anglaydi. Keyingi bosqichda muhim ma'lumotlarni ajratadi va ular o'rtasidagi munosabatlarni aniqlaydi. Matematik model tuzilgach, yechim strategiyasi tanlanadi. Hisoblashdan keyin natija tekshiriladi va real yoki o'quv vaziyat nuqtayi nazaridan izohlanadi. Yakunda o'quvchiga shu bilimni boshqa vaziyatda qo'llash imkonini beruvchi yangi topshiriq beriladi. Mazkur modelda o'qituvchi faoliyati ham o'zgaradi. O'qituvchi tayyor yechimni ko'rsatuvchi emas, balki o'quvchini fikrlashga yo'naltiruvchi metodik tashkilotchi sifatida faoliyat yuritadi. Uning savollari o'quvchining fikrlash jarayonini ochishga xizmat qiladi: "Nimani bilamiz?", "Nimani aniqlashimiz kerak?", "Qanday bog'lanishni ko'ryapsan?", "Qaysi model qulay?", "Nima uchun shu amalni tanlading?", "Natijani qanday tekshirasan?", "Boshqa yechim bormi?" Bunday savollar tizimi o'quvchining matematik nutqi va refleksiv faoliyatini ham rivojlantiradi.

Baholashning metodik mezonlari. Matematik savodxonlikni baholashda faqat yakuniy javobning to'g'riligiga asoslanish o'quvchining haqiqiy matematik faoliyatini to'liq ochib bermaydi. Shu sababli boshlang'ich sinfda baholashni bir necha mezon asosida tashkil etish maqsadga muvofiq: masalani anglash; muhim ma'lumotlarni ajratish; matematik model yoki tasvirni tanlash; yechim strategiyasini tanlash; hisoblashning to'g'riligi; yechimni izohlash; natijani tekshirish; xulosani asoslash va bilimni yangi vaziyatda qo'llash. Masalan, o'quvchi to'g'ri javobni topgan bo'lsa-yu, o'z yechimini tushuntira olmasa, uning natijasi ijobiy baholanishi bilan birga mulohaza va dalillash kompetensiyasini rivojlantirish zarurligi qayd etiladi. Aksincha, o'quvchi hisoblashda kichik xatoga yo'l qo'ygan, biroq masalaning mazmunini to'g'ri anglab, matematik modelni to'g'ri tuzgan va yechim strategiyasini asoslagan bo'lsa, uning fikrlash faoliyatidagi ijobiy jihatlar alohida e'tiborga olinishi kerak. PISA frameworkida ham matematik natijaning kontekstga mosligini baholash, yechimning mantiqan to'g'riligini aniqlash va natijani asoslash matematik savodxonlikning muhim ko'rinishlari sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan boshlang'ich ta'limda baholashning "javob to'g'ri yoki noto'g'ri" modelidan "o'quvchi qanday fikrladi, qanday model tuzdi, qaysi strategiyani tanladi va natijasini qanday asoslay oldi?" modeliga bosqichma-bosqich o'tish metodik jihatdan asosli hisoblanadi.

XULOSA.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlik va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bir-biridan ajralgan ikki metodik yo'nalish emas, balki yagona matematik-ta'limiy jarayonning o'zaro bog'liq tarkibiy qismlaridir. Matematik savodxonlik o'quvchining matematik bilimlardan amaliy va yangi vaziyatlarda foydalanishini taqozo etsa, mantiqiy fikrlash ushbu bilimlardan ongli foydalanish, munosabatlarni aniqlash, strategiya tanlash, xulosa chiqarish va yechimni asoslashning kognitiv mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich matematika ta'limida masalalar, muammoli vaziyatlar, matematik modellashtirish, sxema va jadvallar, diagrammalar, mantiqiy topshiriqlar, xatoni aniqlash, bir nechta yechimni izlash va o'z yechimini asoslashga yo'naltirilgan mashqlarni tizimli qo'llash o'quvchilarning matematik tafakkurini rivojlantirish uchun katta metodik imkoniyat yaratadi. Bunda darslikdagi topshiriqlardan foydalanish jarayonida ularning mazmunini oddiy bajarish bilan cheklanmay, topshiriqni tahlil qilish, yechimni izohlash va boshqa vaziyatga ko'chirishga yo'naltirish muhimdir.

Xalqaro baholash yondashuvlari, xususan, PISA matematik savodxonligi konsepsiyasidagi formulalash, qo'llash, talqin qilish, baholash va matematik mulohaza yuritish jarayonlari boshlang'ich ta'lim uchun metodik jihatdan moslashtirilganda o'quvchilarda yuqori darajadagi fikrlashning dastlabki asoslarini shakllantirish imkonini beradi. Shuning uchun xalqaro baholashga tayyorgarlikni alohida test mashg'ulotlariga qisqartirmasdan, kundalik matematika darslarining mazmuni va metodikasiga singdirish maqsadga muvofiqdir. Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirishning samaradorligi o'quvchiga qancha matematik ma'lumot berilganligi bilan emas, balki uning ushbu bilimlarni anglash, tahlil qilish,

matematiklashtirish, qo'llash, asoslash, tekshirish va yangi vaziyatga transfer qila olish darajasi bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy boshlang'ich matematika ta'limining ustuvor vazifalaridan biri "to'g'ri javobni topish"dan tashqari "javobga qanday kelganini tushuntirish va uni asoslash"ga o'rgatishdan iborat bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z.G'. **Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Bikbayeva N.U., Yangabayeva E. **Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi.** – Toshkent: O'qituvchi.
3. Jumayev M.E. **Matematika o'qitish metodikasidan praktikum.** – Toshkent: O'qituvchi.
4. Tadjiyeva Z.G'. **Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish.** – Toshkent: O'qituvchi.
5. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Muxitdinova M.N. **Boshlang'ich ta'limda matematika o'qitish metodikasi.** – Toshkent.
6. Bikbayeva N.U., Yangabayeva E. **Boshlang'ich sinflarda matematika darslarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.** – Toshkent: O'qituvchi.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

O'ktamova Mehriyo A'zamovna

Osiyo xalqaro universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Buxoro shahri

E-mail: mexrigiyouktamova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirishning zamonaviy metodlari, ularning pedagogik imkoniyatlari va ta'lim jarayonidagi samaradorligi yoritilgan. Yozma nutqni shakllantirish jarayonida interfaol metodlar, muammoli ta'lim, didaktik o'yinlar, kreativ topshiriqlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, lug'at boyligi, grammatik jihatdan to'g'ri va izchil yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Maqolada yozma nutqni rivojlantirishda individual va differensial yondashuvning ahamiyati ham asoslab berilgan.

Tayanch tushunchalar: boshlang'ich ta'lim, yozma nutq, yozish ko'nikmasi, nutqiy kompetensiya, interfaol metodlar, kreativ topshiriqlar, didaktik o'yinlar, raqamli ta'lim, mustaqil fikrlash, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматриваются современные методы развития письменной речи учащихся начальных классов, их педагогические возможности и эффективность в образовательном процессе. Анализируются вопросы использования интерактивных методов, проблемного обучения, дидактических игр, творческих заданий, информационно-коммуникационных технологий и цифровых образовательных средств в процессе формирования письменной речи. Особое внимание уделяется развитию самостоятельного мышления учащихся, обогащению их словарного запаса, формированию навыков грамотного, последовательного и логически связного письменного изложения мыслей. Также раскрывается значение индивидуального и дифференцированного подходов в развитии письменной речи младших школьников.

Ключевые слова: начальное образование, письменная речь, навыки письма, речевая компетентность, интерактивные методы, творческие задания, дидактические игры, цифровое образование, самостоятельное мышление, коммуникативная компетентность.

Abstract. This article examines modern methods for developing written speech among primary school students, their pedagogical potential, and their effectiveness in the educational process. The study analyzes the use of interactive methods, problem-based learning, didactic games, creative tasks, information and communication technologies, and digital educational tools in the development of students' writing skills. Particular attention is paid to developing students' independent thinking, enriching their vocabulary, and forming the ability to express ideas accurately, coherently, consistently, and logically in written form. The article also highlights the importance of individual and differentiated approaches in developing the written speech of primary school students.

Keywords: primary education, written speech, writing skills, speech competence, interactive methods, creative tasks, didactic games, digital education, independent thinking, communicative competence.

KIRISH.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda fundamental bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda, o'z fikrini aniq, izchil va mantiqiy ifodalash kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, yozma nutq o'quvchining tafakkuri, lug'at boyligi, savodxonligi, ijodiy qobiliyati va kommunikativ kompetensiyasini namoyon etuvchi muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda yozma nutqni rivojlantirish ta'lim mazmunining muhim tarkibiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaratiladi. Yozma nutqni egallash faqat harflar, so'zlar va gaplarni to'g'ri yozish bilan chegaralanmaydi. O'quvchi o'z fikrini shakllantirish, kerakli so'zlarni tanlash, gaplarni mazmunan bog'lash, fikrlarni izchil bayon qilish, matn yaratish va yozganlarini tahrir qilish kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishi zarur. Bunday ko'nikmalarning dastlabki poydevori aynan boshlang'ich sinflarda yaratiladi. O'quvchining ushbu bosqichda shakllangan yozma nutq kompetensiyasi keyingi ta'lim jarayonida turli fanlarni o'zlashtirishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

An'anaviy yozma mashqlar, jumladan, ko'chirish, diktant, savollarga yozma javob berish va bayon yozish o'quvchilarning savodxonligini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq zamonaviy ta'lim sharoitida ushbu mashqlarni o'quvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligini rag'batlantiruvchi metodlar bilan boyitish talab etiladi. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, didaktik o'yinlar, kreativ topshiriqlar, loyiha faoliyati va raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish o'quvchining yozish jarayoniga faol jalb etilishiga imkon beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish yozma nutqni rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda obrazli tafakkur va tasavvur faol rivojlanganligi sababli rasm, hikoya, ertak, hayotiy vaziyat va o'yin elementlariga asoslangan topshiriqlar samarali natija berishi mumkin. Masalan, rasm asosida hikoya tuzish, matnni davom ettirish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, qahramonga maktub yozish, berilgan so'zlardan matn yaratish kabi mashqlar o'quvchini mustaqil fikrlash va fikrini yozma shaklda ifodalashga undaydi. Yozma nutqni rivojlantirishda o'qish savodxonligi bilan integrativ yondashuv ham muhimdir. O'quvchi o'qigan matnining mazmunini anglash, asosiy fikrni ajratish, voqealar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va muallif fikrini tushunish orqali yozma nutq uchun zarur bo'lgan mazmuniy asosni egallaydi. Shu bois o'qilgan matn asosida savollarga javob yozish, matnga sarlavha tanlash, uning davomiy qismini yaratish, qahramonlarga tavsif berish va o'z munosabatini yozma ifodalash kabi topshiriqlar o'qish hamda yozish ko'nikmalarini birgalikda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi yozma nutqni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron ta'lim resurslari, interaktiv topshiriqlar, multimedia materiallari va raqamli hikoya yaratish vositalari o'quvchilarning yozishga

bo'lgan qiziqishini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, texnologiyadan foydalanish pedagogik maqsadga bo'ysundirilishi, ya'ni u o'quvchining tayyor axborotni qabul qilishiga emas, mustaqil fikr yaratishi va uni yozma shaklda ifodalashiga xizmat qilishi lozim. Yozma nutqni shakllantirish jarayonida individual va differensial yondashuvdan foydalanish ham zarur. O'quvchilarning lug'at boyligi, yozish tezligi, grammatik tayyorgarligi va fikrlash darajasi turlicha bo'lgani sababli topshiriqlarni ularning imkoniyatlariga moslashtirish ta'lim samaradorligini oshiradi. Bir o'quvchiga tayanch so'zlar asosida matn tuzish taklif etilsa, boshqasiga rasm asosida mustaqil hikoya yaratish yoki muayyan masala yuzasidan o'z fikrini asoslab yozish topshirig'i berilishi mumkin. Shuningdek, o'quvchining yozma ishini mustaqil tahlil qilishi va tahrirlay olishi zamonaviy yozma nutq ta'limining muhim natijalaridan biridir. O'z-o'zini tekshirish, xatolarni aniqlash, fikrlarning izchilligini baholash va matnni takomillashtirishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchida mas'uliyat va metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bunda o'qituvchining vazifasi faqat xatolarni ko'rsatish emas, balki o'quvchini xatoni mustaqil aniqlash va tuzatishga yo'naltirishdan iborat bo'ladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning funksional va kommunikativ savodxonligini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotgani bilan belgilanadi. O'quvchining o'z fikrini yozma ravishda tushunarli, mantiqiy va savodli ifodalay olishi nafaqat ona tili fanini, balki boshqa o'quv fanlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun ham zarur. Shu jihatdan yozma nutqni rivojlantirishni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy metodlarni ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish hamda ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llash imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida interfaol, kreativ, kommunikativ va raqamli metodlarning yozma nutqni shakllantirishdagi o'rni, individual yondashuv imkoniyatlari hamda o'quvchilarning mustaqil yozma faoliyatini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirishning zamonaviy metodlarini aniqlash, ularning pedagogik imkoniyatlarini asoslash hamda ta'lim jarayonida samarali qo'llash shartlarini belgilashga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi boshlang'ich ta'limda yozma nutqni shakllantirishga kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan, kommunikativ, shaxsga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlar asosida tashkil etildi. Ushbu yondashuvlarning umumiy jihati o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki fikrlaydigan, mustaqil xulosa chiqaradigan, o'z fikrini yozma shaklda ifodalay oladigan faol ta'lim ishtirokchisi sifatida qarashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda yozma nutq tushunchasi keng pedagogik mazmunda talqin qilindi. Ya'ni yozma nutq faqat harflarni to'g'ri yozish yoki imlo qoidalariga rioya qilish bilan chegaralanmaydi. U o'quvchining fikrini mazmunan izchil bayon qilishi, so'zlarni vaziyatga mos tanlashi, gaplarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzishi, matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlashi, fikrlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni saqlashi va yozilgan matnni mustaqil tahrir qila olishini ham qamrab oladi. Shu sababli tadqiqot davomida yozma nutqni rivojlantirish ko'p komponentli pedagogik jarayon sifatida qaraldi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvlari

Tadqiqotda, avvalo, **kompetensiyaviy yondashuv** asos qilib olindi. Mazkur yondashuvga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchisining yozma nutqini rivojlantirishdan asosiy maqsad faqat nazariy bilimlarni egallatish emas, balki olingan bilimlarni amaliy nutqiy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. O'quvchi so'z turkumlari, gap tuzilishi, imlo va tinish belgilariga oid bilimlarni bilishi bilan bir qatorda ushbu bilimlardan mustaqil matn yaratish jarayonida foydalana olishi kerak. Shu nuqtayi nazardan yozma nutq kompetensiyasi bir necha tarkibiy jihatlarni o'z ichiga oladi: lug'aviy boylik, grammatik savodxonlik, mantiqiy izchillik, matn tuzish, ijodiy fikrlash, tahrirlash va o'z-o'zini nazorat qilish.

Ikkinchi metodologik asos sifatida **faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv** tanlandi. Bu yondashuvda o'quvchi yozma nutqni tayyor qoida yoki namunalarni yodlash orqali emas, balki turli

amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida egallaydi. Masalan, rasm asosida hikoya tuzish, berilgan matnni davom ettirish, voqealar ketma-ketligini aniqlash, savollarga to'liq yozma javob berish, qisqa tavsif yozish, matnga sarlavha qo'yish, dialog yaratish va o'z matnini tahrirlash kabi mashqlar o'quvchining yozma faoliyatini faollashtiradi. Bunday topshiriqlar o'quvchini yozish jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylantirib, yozma nutqning amaliy xarakterini kuchaytiradi.

Tadqiqotda **kommunikativ yondashuv** ham muhim metodologik asos sifatida belgilandi. Yozma nutq kommunikatsiyaning muhim shakllaridan biri bo'lgani sababli o'quvchi nima uchun, kim uchun va qanday maqsadda yozayotganini anglab yetishi muhim. Masalan, do'stiga xat yozish, ota-onasiga tabrik tayyorlash, biror voqeani tasvirlash, kitob haqida fikr bildirish yoki kichik e'lon tuzish kabi topshiriqlar yozuvni real kommunikativ ehtiyoj bilan bog'laydi. Natijada yozish mexanik mashq emas, balki muayyan fikrni boshqa shaxsga yetkazish vositasiga aylanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa o'quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma nutqni bir xil tezlik va darajada egallamaydi. Ayrim o'quvchilar fikrini tez va erkin ifodalashi mumkin, boshqalari esa so'z tanlash, gap tuzish yoki fikrlar ketma-ketligini saqlashda qiyinchilikka duch keladi. Shu bois metodologiyada topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra tabaqalashtirishga alohida e'tibor qaratildi. O'quvchilarga bir xil mavzu doirasida turli hajm va murakkablikdagi vazifalar berilishi ularning individual rivojlanish sur'atini hisobga olish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalarini amalga oshirish metodlari. Tadqiqot maqsadiga erishish uchun nazariy va amaliy metodlar majmuasidan foydalanish ko'zda tutildi. Nazariy metodlar tarkibiga ilmiy-pedagogik, metodik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish va nazariy modellashtirish kiritildi. Ushbu metodlar yozma nutqni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash, mavjud metodlarning mazmunini o'rganish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning imkoniyatlarini belgilashga xizmat qiladi. Amaliy tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, yozma topshiriqlarni tahlil qilish, diagnostik topshiriqlar, o'quvchilarning ijodiy ishlari va pedagogik tajriba elementlaridan foydalanish mumkin bo'lgan metodlar sifatida belgilandi. Mazkur metodlarning kombinatsiyasi o'quvchining yozma nutqini faqat yakuniy natija asosida emas, balki rivojlanish jarayonida ham baholash imkonini beradi.

Pedagogik kuzatish orqali o'quvchilarning yozma topshiriqlarni bajarish jarayonidagi faolligi, mustaqilligi, so'z tanlashi, gap tuzishi, xatolarni aniqlashi va o'z matniga munosabati o'rganiladi. Kuzatish jarayonida o'qituvchi o'quvchining topshiriqni qanday qabul qilayotganiga, fikrini yozma shaklga qanday o'tkazayotganiga va qaysi bosqichlarda ko'makka ehtiyoj sezayotganiga e'tibor qaratadi.

Suhbat metodi o'quvchilarning yozish faoliyatiga bo'lgan munosabatini aniqlashda qo'llanadi. O'quvchilarga "Nima haqida yozishni yaxshi ko'rasan?", "Matn yozishda nimada qiynalasan?", "Yozgan matningni qayta o'qiysanmi?", "Rasm asosida hikoya tuzish senga qiziqmi?" kabi savollar berish orqali ularning individual qiyinchiliklari va qiziqishlari aniqlanadi. Bunday ma'lumotlar keyingi topshiriqlarni ishlab chiqishda metodik asos vazifasini bajaradi.

Yozma nutqni baholash mezonlari. Tadqiqot metodologiyasida yozma nutq rivojlanishini baholash uchun bir nechta mezonlardan foydalanish taklif etiladi.

✓ Birinchi mezon — **mazmuniy mezon**. Bunda o'quvchining mavzuni tushunishi, asosiy fikrni ifodalashi va berilgan vazifaga mos mazmun yaratishi baholanadi.

✓ Ikkinchi mezon — **mantiqiy-izchillik mezon**. Ushbu mezon orqali fikrlarning ketma-ketligi, gaplar o'rtasidagi mazmuniy bog'lanish, voqealarning izchil bayon qilinishi va matnning yaxlitligi aniqlanadi.

✓ Uchinchi mezon — **lug'aviy mezon**. O'quvchining so'z boyligi, so'zlarni mazmunga mos tanlashi, bir xil so'zlarni takrorlashdan qochishi va mavzuga oid leksik birliklardan foydalana olishi hisobga olinadi.

✓ To'rtinchi mezon — **grammatik mezon**. Bunda gaplarning grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishi, so'zlarning shaklan to'g'ri qo'llanishi va gap bo'laklari o'rtasidagi bog'lanish baholanadi.

✓ Beshinchi mezon — **imloviy va punktuatsion mezon**. O‘quvchining so‘zlarni to‘g‘ri yozishi, bosh harflardan foydalanishi, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llashi va yozuv qoidalariga rioya qilishi aniqlanadi.

✓ Oltinchi mezon — **ijodiylik mezoni**. Bu mezon o‘quvchining mustaqil fikr bildirishi, standart namunadan tashqari original fikrlar ilgari surishi, voqeaga o‘z munosabatini ifodalashi va matnни ijodiy davom ettira olishini baholashga xizmat qiladi.

✓ Yettinchi mezon — **tahrirlash va o‘z-o‘zini nazorat qilish mezoni**. O‘quvchining yozgan matnini qayta o‘qishi, xatolarini aniqlashi va tuzatishi yozma nutqning yuqori darajadagi shakllanish ko‘rsatkichi sifatida qaraladi.

Zamonaviy metodlarni tanlash tamoyillari. Tadqiqotda yozma nutqni rivojlantirish uchun zamonaviy metodlarni tanlashda bir nechta pedagogik tamoyillarga tayanildi.

✓ Birinchi tamoyil — **faollik va mustaqillik tamoyili**. Topshiriqlar o‘quvchini tayyor javobni ko‘chirishga emas, mustaqil fikrlash va yozma mahsulot yaratishga undashi lozim.

✓ Ikkinchi tamoyil — **izchillik va tizimlilik tamoyili**. Yozma nutq birdaniga shakllanmaydi. Avval so‘z va gap darajasidagi mashqlar, keyin kichik matnlar, undan so‘ng kengroq ijodiy yozuvlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Shunday ketma-ketlik o‘quvchining mavjud bilimlarini yangi nutqiy faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

✓ Uchinchi tamoyil — **oddiydan murakkabga o‘tish tamoyili**. Boshlang‘ich bosqichda o‘quvchi tayanch so‘zlar, rasmlar yoki savollar yordamida yozsa, keyingi bosqichlarda tayanch vositalar kamaytiriladi va mustaqil yozish darajasi oshiriladi.

✓ To‘rtinchi tamoyil — **ko‘rgazmalilik va multimodallik tamoyili**. Rasm, diagramma, jadval, audio, video va interaktiv materiallardan foydalanish o‘quvchining mavzuni idrok etishini yengillashtiradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida vizual materiallar yozma fikrni shakllantirish uchun samarali tayanch vazifasini bajarishi mumkin.

✓ Beshinchi tamoyil — **individual va differensial yondashuv**. Bir xil topshiriqni barcha o‘quvchilardan bir xil hajmda va bir xil murakkablikda bajarishni talab qilish o‘rniga ularning tayyorgarlik darajasiga mos variantlar taklif qilinadi.

Interfaol metodlardan foydalanish metodikasi. Yozma nutqni rivojlantirish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini kuchaytirishga xizmat qiladi. Masalan, “**Aqliy hujum**” metodi orqali muayyan mavzu bo‘yicha o‘quvchilarning dastlabki fikrlari yig‘iladi. O‘quvchilar mavzu yuzasidan so‘z va iboralarni taklif qiladilar, keyinchalik ushbu birliklardan foydalanib gap yoki kichik matn tuzadilar. Bu metod fikrni oldindan rejalashtirish bosqichini shakllantiradi.

“**Klaster**” metodidan mavzu bo‘yicha lug‘at boyligini faollashtirishda foydalanish mumkin. Masalan, “Bahor” mavzusi markazga yozilib, uning atrofida tabiat, ob-havo, gullar, qushlar, mehnat, bayram kabi tushunchalar hosil qilinadi. O‘quvchi klasterni kengaytirgach, undagi so‘zlardan foydalanib bog‘langan matn yaratadi.

“**Davomini top**” metodi ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. O‘quvchiga matnning boshlanish qismi berilib, voqeani mustaqil davom ettirish topshiriladi. Bunda yagona to‘g‘ri javob mavjud bo‘lmasligi mumkin. Asosiy e‘tibor o‘quvchining mantiqiy fikrlashi, voqealar izchilligini saqlashi va mustaqil mazmun yaratishiga qaratiladi.

“**Rasm asosida hikoya**” metodi esa vizual idrokni yozma nutq bilan bog‘lash imkonini beradi. Bir nechta ketma-ket rasmlar asosida o‘quvchi voqealarni tasvirlaydi, personajlarning harakatlarini ifodalaydi va yakuniy xulosani yozadi.

“**Tahrirchi**” metodida o‘quvchilar yozgan matnlarini qayta ko‘rib chiqadilar. Bunda ular imlo, tinish belgilari, gaplarning to‘g‘ri tuzilishi va mazmuniy izchillikni tekshiradilar. Keyinchalik juftlik yoki kichik guruhlarda bir-birining ishlarini ko‘rib chiqish ham tashkil etilishi mumkin. Bu jarayon o‘quvchida yozuvga tanqidiy yondashish va o‘z xatosini mustaqil aniqlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Muammoli ta‘lim va ijodiy topshiriqlardan foydalanish. Tadqiqot metodologiyasida muammoli ta‘lim elementlaridan foydalanishga ham e‘tibor qaratildi. Muammoli topshiriqlarda o‘quvchiga oddiy reproduktiv vazifa emas, balki fikrlashni talab qiladigan savol yoki vaziyat

beriladi. Masalan, “Agar qahramon voqea davomida boshqa qaror qabul qilganida, nima sodir bo‘lardi?” yoki “Ushbu hikoyaga boshqa yakun yozing” kabi topshiriqlar o‘quvchini sabab-oqibat munosabatlarini izlashga undaydi.

Ijodiy yozuv topshiriqlarining mavzulari o‘quvchining kundalik hayoti bilan bog‘lanishi maqsadga muvofiq. “Mening sevimli kunim”, “Agar men ertak qahramoni bo‘lganimda”, “Maktabimdagi bir kun”, “Kelajakdagi kasbim”, “Tabiatni qanday asrayman?” kabi mavzular o‘quvchining shaxsiy tajribasidan foydalanishiga imkon beradi. Shaxsiy tajriba asosida yozish fikrni mazmunli va tabiiy ifodalashni yengillashtiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy ta‘lim metodologiyasida raqamli texnologiyalar yozma nutqni rivojlantirishning qo‘shimcha vositasi sifatida qaraladi. Interaktiv taqdimotlar, elektron topshiriqlar, raqamli rasmlar, onlayn testlar, virtual doskalar va elektron matnlar o‘quvchilarning yozish jarayoniga qiziqishini oshirishi mumkin. Raqamli vositalardan foydalanishda asosiy e‘tibor texnologiyaning o‘ziga emas, uning pedagogik maqsadga xizmat qilishiga qaratilishi lozim. Masalan, o‘quvchiga rasm namoyish qilinib, uning asosida kichik hikoya yozish, berilgan matndagi xatolarni elektron shaklda aniqlash yoki bir nechta gaplarni mantiqiy ketma-ketlikka keltirish topshirig‘i berilishi mumkin. Raqamli muhitda bajariladigan topshiriqlar tezkor qayta aloqa olish imkoniyatini ham oshiradi. Biroq yozma nutqni rivojlantirish jarayonida raqamli vositalar an‘anaviy yozuv, qo‘lda bajariladigan mashqlar va o‘qituvchi bilan bevosita muloqotni to‘liq almashtirmasligi, balki ularni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanishi zarur.

Integrativ metodologiya. Yozma nutqni rivojlantirish boshqa fanlar bilan integratsiya asosida tashkil etilganda uning amaliy ahamiyati yanada ortadi. Ayniqsa, o‘qish savodxonligi, ona tili, tabiatshunoslik, matematika, tasviriy san‘at va texnologiya fanlari bilan integratsiya qilish imkoniyatlari keng.

O‘qish savodxonligi bilan integratsiyada o‘quvchi o‘qigan matnini qayta hikoya qiladi, qahramonlarga tavsif beradi, matnning asosiy g‘oyasini yozadi yoki unga boshqa sarlavha taklif qiladi. Tabiatshunoslik bilan integratsiyada kuzatish natijalarini yozma bayon qilish, o‘simlik yoki hayvon haqida tavsif tuzish mumkin. Tasviriy san‘at bilan integratsiyada chizilgan rasm asosida hikoya yaratish samarali natija beradi. Matematika fanida esa masala shartini mustaqil ifodalash, yechimni izohlash, natijani yozma tushuntirish kabi topshiriqlar o‘quvchining mantiqiy va yozma ifoda ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Demak, yozma nutq faqat ona tili darsining vazifasi emas, balki barcha fanlarni o‘zlashtirish jarayonida shakllanadigan universal kompetensiyadir.

Pedagogik tajriba modeli. Tadqiqot metodologiyasining amaliy qismini tashkil etishda yozma nutqni rivojlantirishning bosqichma-bosqich modeli taklif qilindi.

- Birinchi bosqich — **diagnostik bosqich.** Unda o‘quvchilarning dastlabki yozma nutq darajasi aniqlanadi. O‘quvchilarga rasm asosida gap tuzish, qisqa matn yaratish, berilgan hikoyani davom ettirish yoki savollarga yozma javob berish kabi topshiriqlar beriladi.

- Ikkinchi bosqich — **rivojlantiruvchi bosqich.** Bu bosqichda interfaol, ijodiy, muammoli va differensial topshiriqlar tizimli ravishda qo‘llanadi. O‘quvchilarning individual xususiyatlariga qarab tayanch so‘zlar, rasmlar, savollar yoki matn rejasidan foydalanish darajasi belgilanadi.

- Uchinchi bosqich — **nazorat va tahlil bosqichi.** Ushbu bosqichda o‘quvchilarning yozma ishlari dastlabki natijalar bilan taqqoslanadi. Mazmun, mantiqiy izchillik, lug‘at boyligi, grammatik savodxonlik, imlo va ijodkorlik mezonlari asosida o‘zgarishlar aniqlanadi.

Mazkur bosqichlar o‘rtasidagi uzviylik tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, dastlabki va yakuniy yozma ishlarni bir xil yoki mazmunan yaqin mezonlar asosida tahlil qilish o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi.

Ma‘lumotlarni tahlil qilish. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda sifat va miqdoriy tahlil usullarining uyg‘unligidan foydalanish maqsadga muvofiq. Sifat tahlilida o‘quvchilarning yozma ishlaridagi xatolar turi, fikr bayonining izchilligi, lug‘aviy tanlov, ijodiy yondashuv va mustaqillik darajasi o‘rganiladi. Miqdoriy tahlilda esa belgilangan mezonlar bo‘yicha natijalar foiz yoki ball ko‘rinishida ifodalanishi mumkin. Masalan, yozma nutqning shakllanish darajasini aniqlash uchun mazmun, izchillik, lug‘at, grammatika, imlo va ijodkorlik kabi mezonlar asosida analitik rubrika ishlab chiqiladi. Har bir mezon uchun bir necha daraja belgilanadi. Bunday baholash usuli faqat

yakuniy natijani emas, balki o'quvchining qaysi komponentda rivojlanganini yoki qaysi yo'nalishda qo'shimcha yordamga ehtiyoj sezayotganini aniqlash imkonini beradi. O'quvchilar ishlarini tahlil qilishda xatolarni faqat kamchilik sifatida qayd etish bilan cheklanmasdan, ularning kelib chiqish sabablarini ham aniqlash muhim. Masalan, so'zlarning takrorlanishi lug'at boyligining yetarli darajada faollashmaganini, fikrlar orasidagi uzilish matnni rejalashtirish qiyinligini, tinish belgilaridagi xatolar esa sintaktik tuzilmani anglashdagi muammoni ko'rsatishi mumkin. Shu asosda keyingi mashqlar individual ehtiyojlarga moslashtiriladi.

METODOLOGIK ISHONCHLILIK.

Tadqiqotning metodologik ishonchliligini ta'minlash uchun bir nechta metoddan parallel foydalanish muhim hisoblanadi. Pedagogik kuzatish natijalari o'quvchilarning yozma ishlari tahlili bilan, suhbat natijalari esa amaliy topshiriqlarning bajarilish ko'rsatkichlari bilan taqqoslanadi. Turli manbalardan olingan ma'lumotlarning o'zaro mosligi tadqiqot xulosalarining asoslanganligini kuchaytiradi.

Shuningdek, topshiriqlarning mazmuni boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. Haddan tashqari murakkab vazifalar o'quvchining yozma nutqini emas, balki topshiriqni tushunishdagi qiyinchiliklarini namoyon qilishi mumkin. Shu sababli metodik materiallar sodda, tushunarli, bosqichma-bosqich va amaliy yo'nalishga ega tarzda ishlab chiqiladi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning yozma ishlari baholashda subyektivlikni kamaytirish uchun oldindan belgilangan mezonlardan foydalanish muhimdir. Bir xil mezonlar asosida baholash natijalarni o'zaro taqqoslash imkonini beradi. Bundan tashqari, o'quvchining dastlabki imkoniyatlari bilan yakuniy natijasi o'rtasidagi farqni hisobga olish uning individual rivojlanishini aniqroq ko'rsatadi.

Metodologiyaning umumiy modeli. Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi "diagnostika — rejalashtirish — faoliyat — qayta aloqa — tahrirlash — baholash" ketma-ketligiga asoslanadi. Avvalo, o'quvchining mavjud yozma nutq darajasi aniqlanadi. Keyin uning ehtiyojlariga mos topshiriqlar belgilanadi. O'quvchi amaliy yozma faoliyatga jalb qilinadi, bajarilgan ish yuzasidan qayta aloqa beriladi va o'quvchi o'z matnini tahrir qiladi. Yakuniy bosqichda natijalar belgilangan mezonlar asosida baholanadi.

Mazkur metodologiyaning muhim jihati yozma nutqni bir martalik mashq emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi faoliyat sifatida qarashdir. O'quvchi muntazam ravishda yozish, o'qish, fikrlash, tahrirlash va qayta yozish faoliyatlarida ishtirok etgan sari uning yozma ifoda imkoniyatlari kengayib boradi. Shu sababli darslarda qisqa, ammo muntazam yozma topshiriqlardan foydalanish katta hajmdagi, kamdan-kam bajariladigan yozma ishlardan ko'ra samaraliroq metodik tashkil etilishi mumkin. Tadqiqot metodologiyasi natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirishda zamonaviy metodlardan foydalanishning kompleks modeli shakllantiriladi. Ushbu model interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, raqamli vositalar, integrativ faoliyat, differensial yondashuv va o'z-o'zini tahrirlash mexanizmlarini yagona pedagogik tizimga birlashtiradi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqotda metodologik yondashuvlar yozma nutqning alohida ko'nikmalarini emas, balki ularning o'zaro bog'langan tizimini rivojlantirishga yo'naltiriladi. O'quvchining yozma nutqi mazmun, mantiq, lug'at, grammatika, imlo, ijodkorlik va refleksiya komponentlari birligida ko'rib chiqiladi. Zamonaviy metodlarning ushbu komponentlar bilan uyg'unlashtirilishi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil yozish, fikrni aniq va izchil bayon qilish hamda o'z yozma faoliyatini baholash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun metodik asos yaratadi.

XULOSA.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish ularning umumiy savodxonligi, mustaqil fikrlashi va kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yozma nutqni rivojlantirish jarayonini faqat imlo va grammatik qoidalarni o'rgatish bilan chegaralash yetarli emas.

O'quvchining mustaqil fikrini yozma shaklda ifodalashi, mazmunli va izchil matn yaratishi, so'zlarni o'rinli tanlashi, yozganlarini tahlil qilishi va xatolarini mustaqil tuzata olishi yaxlit pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi zarur.

Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik metodlarning yozma nutqni shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinib, interfaol, ijodiy, muammoli, kommunikativ va faoliyatga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish o'quvchilarning yozma faoliyatini faollashtirish uchun muhim metodik vosita ekanligi asoslandi. Ayniqsa, rasm asosida hikoya tuzish, matnni davom ettirish, ijodiy yozuv, klaster, aqliy hujum, tahrirlash, savol-javob va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar o'quvchining fikrini mustaqil shakllantirish va uni yozma tarzda ifodalashiga imkon beradi. Yozma nutqni rivojlantirishda topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashib borishi alohida ahamiyatga ega. Dastlab so'z va gap darajasida tashkil etilgan mashqlar keyinchalik kichik matn yaratish, voqealar ketma-ketligini bayon qilish, tavsifiy va ijodiy matnlar tuzish kabi murakkabroq faoliyatlar bilan davom ettirilishi o'quvchilarning yozma kompetensiyasini izchil shakllantirish imkonini beradi. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olish muhim metodik shart sifatida belgilanadi. Tadqiqotda yozma nutqni baholashning mazmun, mantiqiy izchillik, lug'at boyligi, grammatik savodxonlik, imlo va punktuatsiya, ijodkorlik hamda o'z-o'zini tahrirlash kabi mezonlar asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Bunday mezonlar o'quvchining faqat xatolarini aniqlashga emas, balki uning individual rivojlanish dinamikasini kuzatishga xizmat qiladi. Ayniqsa, o'quvchining o'z yozgan matnini qayta o'qishi, xatolarini topishi va tahrir qilishi reflektiv ko'nikmalarning rivojlanishiga zamin yaratadi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida raqamli texnologiyalardan foydalanish ham yozma nutqni rivojlantirish metodikasini boyituvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Elektron topshiriqlar, interaktiv materiallar, raqamli rasmlar va multimediasiy resurslardan maqsadli foydalanish o'quvchilarning yozish faoliyatiga qiziqishini kuchaytirishi mumkin. Biroq texnologiya yozma nutqni shakllantirishning mustaqil maqsadi emas, balki pedagogik vazifalarni samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qo'llanishi lozim.

Yozma nutqning boshqa fanlar bilan integratsiyasi ham muhim metodik imkoniyatlardan biridir. O'qish savodxonligi, ona tili, tabiatshunoslik, matematika, tasviriy san'at va texnologiya fanlaridagi topshiriqlarni yozma ifoda bilan bog'lash orqali o'quvchilarning yozish ko'nikmalari tabiiy va amaliy vaziyatlarda mustahkamlanadi. Shu sababli yozma nutqni rivojlantirish faqat ona tili darsining vazifasi sifatida emas, balki boshlang'ich ta'limning barcha fanlari bilan bog'liq uzviy pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim. Umumlashtirib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirish samaradorligi zamonaviy metodlarning alohida qo'llanishidan ko'ra, ularning yagona metodik tizim asosida uyg'unlashtirilishiga bog'liq. Interfaol metodlar o'quvchi faolligini oshirsa, ijodiy topshiriqlar mustaqil fikrlashni, muammoli vazifalar mantiqiy tafakkurni, kommunikativ topshiriqlar esa yozuvning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

Differensial yondashuv va muntazam tahrirlash faoliyati esa har bir o'quvchining individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Shu asosda boshlang'ich ta'lim amaliyotida yozma nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlarni muntazam, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish, o'quvchilarga mustaqil ijodiy fikr bildirish imkoniyatini berish, o'z-o'zini nazorat qilish va tahrirlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda raqamli va an'anaviy ta'lim vositalarini maqsadli uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlashi, kommunikativ faolligi, ijodiy yondashuvi va umumiy o'quv kompetensiyalarini shakllantirish uchun ham metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 412 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida*. – Toshkent, 2022.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. *Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti*. – Toshkent, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. *Boshlang'ich ta'lim o'quv dasturi*. – Toshkent, 2023.
5. Avloniy Abdulla. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 160 b.
6. Qodirov B.R. *Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2020. – 256 b.
7. To'xtayeva G.M. *Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi*. – Toshkent: Fan, 2021. – 180 b.
8. Abduqodirov A.A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 220 b.
9. Ismoilova D.A. *Boshlang'ich sinflarda badiiy matnlarni o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 170 b.
10. Jo'rayev N.S. *Milliy tarbiya va yoshlar ma'naviyati*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019. – 220 b.

MAXSUS PEDAGOGIKA TALABALARINING METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Normurodov Mirkamol Nurmurod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Maxsus pedagogika o'qituvchisi.

e-mail:mirkamolnormurodov90@gmail.com

Abstract. *The article examines the pedagogical foundations and methodological conditions for developing methodological competencies of students in special pedagogy. In the professional preparation of a future special education specialist, methodological competence is associated not only with knowledge of teaching methods, but also with the ability to analyze educational needs, formulate learning objectives, select and adapt methods and materials, organize differentiated activities, use appropriate educational technologies, assess learning outcomes, and reflect on one's professional decisions. The specific character of special pedagogy requires students to consider individual developmental characteristics, communication needs, accessibility, differentiated tasks, visual and practical supports, and cooperation with participants of the educational process. The article identifies analytical-diagnostic, goal-setting, methodological-design, technological, communicative, assessment-reflective, and adaptive components of methodological competence. Project work, case analysis, problem situations, microteaching, differentiated assignments, peer feedback, and reflective tasks are considered as effective educational formats for their development. A staged model of competence formation is proposed: understanding the methodological task, analyzing the learner, designing the lesson, implementing the selected methods, evaluating the result, and improving the methodological solution. The article emphasizes that methodological competence should be formed systematically through practice-oriented learning rather than through mechanical memorization of methodological techniques.*

Keywords: *special pedagogy, methodological competence, professional training, teaching methods, differentiated instruction, inclusive education, educational technology, reflective practice.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические основы и методические условия развития методических компетенций студентов специальной педагогики. В профессиональной подготовке будущего специалиста специального образования методическая компетентность связана не только со знанием методов обучения, но и со способностью анализировать образовательные потребности, формулировать цели, выбирать и адаптировать методы и материалы, организовывать дифференцированную деятельность, использовать соответствующие образовательные технологии, оценивать*

результаты и осуществлять профессиональную рефлексию. Специфика специальной педагогики требует учета индивидуальных особенностей развития обучающихся, коммуникативных потребностей, доступности образовательной среды, дифференцированных заданий, визуальных и практических опор, а также взаимодействия участников образовательного процесса. Выделены аналитико-диагностический, целеполагающий, методико-проектировочный, технологический, коммуникативный, оценочно-рефлексивный и адаптационный компоненты методической компетентности. В качестве практико-ориентированных форм ее развития рассматриваются проектная деятельность, анализ кейсов, проблемные ситуации, микропреподавание, дифференцированные задания, взаимная оценка и рефлексивные задания. Предлагается поэтапная модель формирования компетентности: осмысление методической задачи, анализ обучающегося, проектирование занятия, реализация методов, оценка результата и совершенствование методического решения. Подчеркивается, что методическая компетентность должна формироваться системно через практико-ориентированное обучение, а не посредством механического запоминания методических приемов.

Ключевые слова: специальная педагогика, методическая компетентность, профессиональная подготовка, методы обучения, дифференцированное обучение, инклюзивное образование, образовательные технологии, рефлексивная практика.

Annotatsiya. Maqolada maxsus pedagogika talabalarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari va metodik shart-sharoitlari yoritiladi. Bo'lajak maxsus ta'lim mutaxassisining metodik kompetensiyasi faqat o'qitish metodlarini bilish bilan cheklanmay, ta'limiy ehtiyojlarni tahlil qilish, maqsadlarni belgilash, metod va materiallarni tanlash hamda moslashtirish, differensial faoliyatni tashkil etish, tegishli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, natijalarni baholash va o'z kasbiy qarorlarini refleksiv tahlil qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Maxsus pedagogikaning o'ziga xosligi o'quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlari, kommunikativ ehtiyojlari, ta'lim muhitining qulayligi, differensial topshiriqlar, vizual va amaliy tayanchlar hamda ta'lim jarayoni ishtirokchilari hamkorligini hisobga olishni talab qiladi. Metodik kompetensiyaning diagnostik-tahliliy, maqsadli, metodik-loyihaviy, texnologik, kommunikativ, baholash-refleksiv va moslashtiruvchi komponentlari ajratib ko'rsatiladi. Uni rivojlantirishning amaliy shakllari sifatida loyiha faoliyati, keys tahlili, muammoli vaziyatlar, mikrodars, differensial topshiriqlar, o'zaro baholash va refleksiv topshiriqlar taklif etiladi. Kompetensiyani shakllantirishning bosqichli modeli: metodik vazifani anglash, o'quvchini tahlil qilish, mashg'ulotni loyihalash, metodlarni amalda qo'llash, natijani baholash va metodik yechimni takomillashtirishdan iborat. Metodik kompetensiyani mexanik ravishda metodlarni yodlash orqali emas, balki amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim asosida tizimli shakllantirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: maxsus pedagogika, metodik kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, o'qitish metodlari, differensial ta'lim, inklyuziv ta'lim, ta'lim texnologiyalari, refleksiv faoliyat.

INTRODUCTION

Bugungi ta'lim jarayonida bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligiga qo'yilayotgan talablar faqat nazariy bilimlarni egallash bilan chegaralanmaydi. Pedagog o'quv jarayonini rejalashtirish, ta'lim mazmunini o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish, metod va vositalarni asosli tanlash, o'quv faoliyatini tashkil etish hamda natijalarni baholashni bilishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, metodik kompetensiya bo'lajak mutaxassisning kasbiy tayyorgarligini belgilovchi muhim tarkibiy jihatlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Maxsus pedagogika sohasida metodik kompetensiyaning ahamiyati yanada ortadi. Chunki maxsus ta'lim jarayonida o'quvchilarning rivojlanish sur'ati, kommunikativ imkoniyatlari, bilish faoliyati, sezgi va idrok xususiyatlari hamda ta'limiy ehtiyojlari bir-biridan farq qilishi mumkin. Bunday sharoitda pedagog bitta metodni barcha vaziyatlarga o'zgartirmasdan qo'llashdan ko'ra, metodni konkret o'quvchi va pedagogik vaziyatga moslashtira olishi kerak.

Metodik kompetensiya tushunchasini faqat «metodlarni bilish» bilan tenglashtirish mazkur hodisaning mazmunini toraytirib yuboradi. Amaliy jihatdan kompetensiyaga ega pedagog metodni tanlash sababini tushuntira oladi, uning kutilayotgan natijaga mosligini baholaydi, zarur holatda metodni o'zgartiradi va ta'lim natijalariga ko'ra o'z faoliyatini qayta tashkil etadi. Demak, metodik kompetensiya bilim, amaliy ko'nikma, pedagogik qaror va refleksiyaning o'zaro birligida shakllanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi maxsus pedagogika talabalarining metodik kompetensiyasini tashkil etuvchi asosiy komponentlarni yoritish, uni rivojlantirishning amaliy yo'llarini ko'rsatish va kasbiy tayyorgarlik jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan metodik shart-sharoitlarni asoslashdan iborat.

MATERIALS AND METHODS

Maqolani tayyorlashda metodik kompetensiya, kasbiy kompetensiya, maxsus pedagogika va amaliyotga yo'naltirilgan ta'limga oid ilmiy-metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, maxsus pedagogika talabalarining kelgusidagi kasbiy faoliyatida bajarishi mumkin bo'lgan metodik vazifalar tizimlashtirildi. Bunda bo'lajak mutaxassisning ta'lim jarayonini rejalashtirish, o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish, ta'lim metodlarini tanlash, o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ta'lim vositalaridan foydalanish hamda o'quv natijalarini baholash bilan bog'liq faoliyatlari asosiy yo'nalish sifatida belgilandi. Tahlil natijasida metodik kompetensiyani bir nechta o'zaro bog'liq komponentlar orqali tavsiflash mumkinligi asoslandi.

Metodik kompetensiyani shakllantirishning asosiy metodik mantig'i «tushunish — tahlil qilish — loyihalash — qo'llash — baholash — takomillashtirish» ketma-ketligi bilan ifodalanishi mumkin. Mazkur ketma-ketlikda talaba avvalo metodik vazifani anglaydi, uning maqsadi va mazmunini aniqlaydi, keyin o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini tahlil qiladi. Shundan so'ng mashg'ulot mazmunini rejalashtiradi, tegishli metod va vositalarni tanlaydi hamda ularni muayyan pedagogik vaziyatga moslashtiradi. Keyingi bosqichda tanlangan metodni amalda qo'llaydi, o'quvchilarning faoliyatini kuzatadi va kutilayotgan natijalar bilan amaliy natijalarni taqqoslaydi. Yakunda aniqlangan kamchiliklar asosida metodik yechimni qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish amalga oshiriladi.

Tadqiqot mazmunida metodik kompetensiyaning shakllanishi nazariy bilim va amaliy faoliyatning uzviy birligi asosida qaraldi. Talabaning metodik bilimlarni egallashi bilan bir qatorda, ularni turli pedagogik vaziyatlarda qo'llay olishi, o'z faoliyatini tahlil qilishi va zarur holatlarda metodik yondashuvni o'zgartira olishi muhim hisoblanadi. Shu sababli amaliy mashg'ulotlarda faqat tayyor metodlarni o'rganish emas, balki ularni tanlash, taqqoslash, asoslash va konkret ta'lim sharoitiga moslashtirishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Metodik kompetensiyani rivojlantirishda loyiha topshiriqlari, pedagogik vaziyatlar, keyslar, mikrodars, rolli o'yin, muammoli savollar, differensial topshiriqlar va reflektiv kundaliklardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyat shakllari talabani tayyor metodik ko'rsatmani takrorlashdan ko'ra, mustaqil pedagogik qaror qabul qilishga yo'naltiradi. Masalan, talabaga muayyan ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchi uchun mashg'ulot fragmentini ishlab chiqish, mos metod va topshiriqlarni tanlash hamda tanlovining pedagogik asosini izohlash vazifasi berilishi mumkin. Bunday topshiriqlar orqali talaba metodik bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, metodik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida talabalarining o'zaro hamkorligi va o'z faoliyatini baholashi ham muhim ahamiyatga ega. Mikrodars yoki loyiha taqdimotidan so'ng tengdoshlarning fikr-mulohazalarini olish, qo'llanilgan metodning samaradorligini muhokama qilish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish talabaning reflektiv faoliyatini kuchaytiradi. Shu asosda metodik kompetensiyani shakllantirish jarayoni uzluksiz va bosqichma-bosqich tashkil etilishi, nazariy tayyorgarlik amaliy topshiriqlar bilan muntazam mustahkamlanib borishi lozim.

RESULTS AND DISCUSSION

Nazariy-metodik tahlil asosida maxsus pedagogika talabalarining metodik kompetensiyasini quyidagi komponentlar orqali ifodalash mumkin:

Komponent	Mazmuni	Talaba faoliyatidagi namoyon bo'lishi
Diagnostic-tahliliy	Ta'limiy vaziyat va o'quvchi ehtiyojlarini aniqlash	O'quvchining imkoniyatlari va qiyinchiliklarini tahlil qiladi
Maqsadli	Kutilayotgan natijalarni aniq belgilash	Mashg'ulot maqsadini natija bilan bog'laydi
Metodik-loyihaviy	Metod, mazmun va topshiriqlarni tanlash	Dars yoki mashg'ulotning metodik modelini tuzadi
Texnologik	Metodlarni vosita va faoliyat bilan uyg'unlashtirish	Interfaol, vizual, raqamli va amaliy vositalarni tanlaydi
Kommunikativ	Pedagogik muloqot va hamkorlikni tashkil etish	Ko'rsatma, savol, qayta aloqa va hamkorlikni rejalashtiradi
Baholash-refleksiv	Natijani baholash va faoliyatni tahlil qilish	Mezon asosida o'z ishini baholaydi va tuzatish kiritadi
Moslashtiruvchi	Metodik yechimni individual ehtiyojga moslashtirish	Topshiriq, material yoki metodni o'quvchi imkoniyatiga moslaydi

Table 1. Components of methodological competence of special pedagogy students.

Diagnostic-tahliliy komponent metodik faoliyatning boshlang'ich nuqtasidir. Maxsus pedagog o'quvchini, ta'limiy vaziyatni va mavjud sharoitni tushunmasdan turib metodni asosli tanlay olmaydi. Shu sababli talabaga «o'quvchi nimani biladi?», «qaysi faoliyatda qiyinchilik kuzatilmoqda?», «qanday tayanch zarur?», «qaysi sharoitda faol ishtirok etishi mumkin?» kabi savollar asosida vaziyatni tahlil qilish topshiriqlari berilishi maqsadga muvofiq.

Maqsadli komponent metodik kompetensiyaning natijaga yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Talaba umumiy mavzu nomini maqsad sifatida ko'rsatishdan ko'ra, mashg'ulot yakunida o'quvchi qanday bilim, ko'nikma yoki faoliyatni namoyon etishi kerakligini aniqlashi lozim. Maqsadning aniqligi keyingi metod va baholash vositalarini tanlashni ham osonlashtiradi.

Metodik-loyihaviy komponent talabaning o'quv mazmunini metodlar bilan bog'lay olish qobiliyatini ifodalaydi. Bunda bir mavzu uchun bir nechta metodik yechim ishlab chiqish, ularni o'zaro taqqoslash va muayyan vaziyat uchun mosini asoslash foydali. Masalan, yangi materialni tushuntirish uchun og'zaki bayon, vizual tayanch, amaliy ko'rsatish yoki kichik guruhdagi faoliyatdan qaysi biri maqsadga muvofiq ekanini talaba pedagogik shartlardan kelib chiqib tanlaydi.

Texnologik komponent metodlarni ta'lim vositalari va faoliyat shakllari bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Bugungi sharoitda raqamli taqdimot, interaktiv topshiriq, video, elektron material yoki vizual sxemalardan foydalanish imkoniyati keng. Biroq vosita tanlashda uning yangiligi emas, pedagogik vazifani hal etishga qanchalik xizmat qilishi asosiy mezon bo'lishi kerak.

Kommunikativ komponent maxsus pedagog faoliyatining muhim qismidir. Metodik jihatdan puxta darsda o'qituvchining ko'rsatmasi tushunarli, savollari maqsadli, qayta aloqasi o'z vaqtida va o'quvchining faol ishtirokini qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi kerak. Talabalar mikrodarslar orqali qisqa vaqt ichida mashg'ulotning bir qismini olib borib, o'z nutqi, ko'rsatmasi va muloqotini tahlil qilishlari mumkin.

Baholash-refleksiv komponent metodik faoliyatning yakuniy, ammo doimiy takomillashtiriladigan bosqichidir. Talaba «mashg'ulot o'tdi» degan umumiy xulosa bilan cheklanmasdan, maqsadga erishilgan-erishilmaganini, qaysi metod ishlaganini, qaysi topshiriq qiyinchilik tug'dirganini va keyingi mashg'ulotda nimani o'zgartirish kerakligini aniqlashi kerak. Bu jarayon kasbiy refleksiyani rivojlantiradi.

Moslashtiruvchi komponent maxsus pedagogika uchun alohida ahamiyatga ega. Bir xil metodik materialni turli o'quvchilar uchun aynan bir shaklda qo'llash har doim ham maqsadga

muvofoq emas. Talaba topshiriq hajmini, ko'rsatma shaklini, vizual tayanchni, faoliyat vaqtini yoki javob berish usulini ta'lim ehtiyojiga qarab moslashtirishni o'rganishi kerak.

Metodik kompetensiyani rivojlantirishning samarali shakllaridan biri loyiha faoliyatidir. Talabaga muayyan mavzu bo'yicha mashg'ulot loyihasini yaratish topshiriladi. Loyiha tarkibida maqsad, kutilayotgan natija, o'quv material, metodlar, topshiriqlar, vositalar, baholash mezonlari va refleksiya savollari aks ettiriladi. Loyiha tayyor bo'lgach, talaba uni himoya qiladi va tengdoshlar fikri asosida takomillashtiradi.

Keys usulida talabaga tayyor pedagogik vaziyat berilib, undan metodik qaror talab qilinadi. Masalan, o'quvchi topshiriqni bajarishda qiynalayotgan vaziyatda talaba muammoning sabablarini tahlil qilib, metodni yoki topshiriqni qanday o'zgartirishni taklif qiladi. Muhimi, javobning o'zi bilan birga uning pedagogik asosini tushuntirish ham talab etiladi.

Mikrodars metodik kompetensiyani amaliy kuzatish uchun qulay formatdir. Talaba 5–10 daqiqalik kichik mashg'ulot qismini olib boradi. Boshqa talabalar kuzatuvchi sifatida maqsadning aniqligi, metod tanlovi, tushuntirish, muloqot, vaqt taqsimoti va qayta aloqa bo'yicha fikr bildiradilar. O'zaro tahlil talabani o'z faoliyatini tashqi nuqtayi nazardan ko'rishiga yordam beradi.

Differensial topshiriqlar metodik kompetensiyani moslashtiruvchi tomonini rivojlantiradi. Bunda bitta mavzu doirasida murakkablik darajasi, tayanch material yoki bajarish usuli turlicha bo'lgan topshiriqlar tuziladi. Talaba qaysi topshiriq qaysi o'quvchiga va nima sababdan mos kelishini izohlashi kerak.

Metodik kompetensiyani baholash uchun mezonli rubrikadan foydalanish mumkin.

Masalan, 1) ta'lim ehtiyojini tahlil qilish, 2) maqsadni belgilash, 3) metodni asoslash, 4) topshiriqni moslashtirish, 5) ta'lim vositasini tanlash, 6) baholash mezonini ishlab chiqish, 7) refleksiya qilish kabi mezonlar belgilanadi. Bunday yondashuv talabani qaysi kompetensiyasi shakllanganini va qaysi jihat ustida ishlash zarurligini ko'rsatadi.

Metodik kompetensiyani shakllantirish bir martalik topshiriq emas, balki muntazam takrorlanadigan kasbiy mashq sifatida tashkil etilganda mazmunliroq bo'ladi. Har bir amaliy mashg'ulotda talaba metodni tanlash, uni asoslash, qo'llash va natijani tahlil qilishga jalb etilsa, metodik fikrlash asta-sekin barqaror kasbiy odatga aylanishi mumkin.

CONCLUSION

Maxsus pedagogika talabalarining metodik kompetensiyasini rivojlantirish bo'lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim yo'nalishidir. Metodik kompetensiya metodlarni bilishdan kengroq tushuncha bo'lib, ta'limiy vaziyatni tahlil qilish, maqsadni belgilash, metodik yechimni loyihalash, uni amalda qo'llash, natijani baholash va zarur hollarda moslashtirish qobiliyatlarini birlashtiradi.

Maqolada metodik kompetensiyani diagnostik-tahliliy, maqsadli, metodik-loyihaviy, texnologik, kommunikativ, baholash-refleksiv va moslashtiruvchi komponentlari ajratildi. Ularni shakllantirishda loyiha faoliyati, keys, mikrodars, muammoli vaziyat, differensial topshiriq, o'zaro baholash va refleksiya kabi amaliy shakllardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Maxsus pedagogika ta'limida metodik kompetensiyani rivojlantirishning asosiy sharti talabani tayyor metodik ko'rsatmalarni takrorlovchi emas, balki pedagogik vaziyat uchun mustaqil va asoslangan metodik qaror ishlab chiquvchi faol subyekt sifatida ishtirok etishidir. Shu sababli amaliy mashg'ulotlar metodni yodlashga emas, metodni tanlash, asoslash, qo'llash va takomillashtirishga yo'naltirilishi lozim.

Natijada metodik kompetensiyani «bilish — qo'llash — tahlil qilish — moslashtirish — refleksiya» tamoyili asosida bosqichma-bosqich shakllantirish bo'lajak maxsus pedagogning kasbiy tayyorgarligini amaliy mazmun bilan boyitadi.

REFERENCES

1. Zimnyaya I.A. Key competencies — a new paradigm of the result of education // Higher Education Today. — 2003.

2. Khutorskoy A.V. Key competencies as a component of the personality-oriented paradigm of education. — Moscow, 2003.
3. Serikov V.V. Personal-oriented education: search for a new paradigm. — Moscow: Logos, 1998.
4. Branch R.M. Instructional Design: The ADDIE Approach. — New York: Springer, 2009.
5. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — 2nd ed. — Alexandria: ASCD, 2014.
6. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi. — 2021-yil 12-oktabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim bo‘yicha metodik materiallar.

INKLYUZIV TA’LIMDA DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA O‘QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Normurodov Mirkamol Nurmurod o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Maxsus pedagogika kafedrası o‘qituvchisi.

Normurodova Aziza Nurmurod qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Surdotarjimonlik yo‘nalishi

1-kurs talabasi

e-mail:mirkamolnormurodov90@gmail.com

Abstract. *The article examines the pedagogical possibilities of organizing learning activities in inclusive education on the basis of differentiated instruction. Differentiated instruction is considered as an approach that allows the teacher to vary learning content, tasks, support, learning pace, interaction and assessment according to learners’ educational needs and capabilities. The relevance of the approach is associated with the diversity of learners in an inclusive classroom and the need to create conditions for active participation without separating learners from the common educational environment. The article identifies the main directions of differentiation: content, process, learning tasks, learning resources, expected products and assessment. Particular attention is given to flexible grouping, visual supports, step-by-step instructions, practical tasks, peer interaction and formative feedback. The methodological sequence of differentiated instruction is described as analysis of learner characteristics, formulation of a common learning objective, preparation of differentiated tasks, organization of learning activities, monitoring of progress and adjustment of support. The article argues that differentiation should not be understood as lowering educational expectations, but as selecting appropriate ways for learners to achieve meaningful educational outcomes. The proposed approach can be applied in the professional preparation of future special education teachers and in the organization of inclusive learning activities.*

Keywords: *inclusive education, differentiated instruction, individual approach, learning activities, special pedagogy, educational needs, formative assessment, learning support.*

Аннотация. *В статье рассматриваются педагогические возможности организации учебной деятельности в условиях инклюзивного образования на основе дифференцированного подхода. Дифференцированное обучение рассматривается как подход, позволяющий учителю варьировать содержание, задания, поддержку, темп обучения, взаимодействие и оценивание в соответствии с образовательными потребностями и возможностями обучающихся. Актуальность подхода обусловлена разнообразием обучающихся в инклюзивном классе и необходимостью создавать условия для их активного участия без исключения из общего образовательного пространства. Выделены основные направления дифференциации: содержание, процесс, учебные задания, образовательные*

ресурсы, ожидаемый продукт и оценивание. Особое внимание уделяется гибкому формированию групп, визуальным опорам, пошаговым инструкциям, практическим заданиям, взаимодействию обучающихся и формативной обратной связи. Методическая последовательность дифференцированного обучения представлена как анализ особенностей обучающихся, определение общей учебной цели, подготовка дифференцированных заданий, организация учебной деятельности, мониторинг прогресса и корректировка поддержки. Подчеркивается, что дифференциация не должна пониматься как снижение образовательных требований, а как выбор доступных способов достижения значимых образовательных результатов. Представленный подход может использоваться при подготовке будущих специалистов специальной педагогики и организации инклюзивных учебных занятий.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дифференцированное обучение, индивидуальный подход, учебная деятельность, специальная педагогика, образовательные потребности, формативное оценивание, педагогическая поддержка.

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv faoliyatini differensial yondashuv asosida tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Differensial ta'lim o'quvchilarning ta'limiy ehtiyojlari va imkoniyatlariga muvofiq ta'lim mazmuni, topshiriqlar, yordam shakllari, o'quv sur'ati, hamkorlik va baholashni moslashtirish imkonini beruvchi yondashuv sifatida talqin qilinadi. Mazkur yondashuvning dolzarbligi inklyuziv sinfdagi o'quvchilarning xilma-xilligi va ularning umumiy ta'lim muhitidan ajratilmagan holda faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni yaratish ehtiyoji bilan belgilanadi. Differensiallashtirishning asosiy yo'nalishlari sifatida ta'lim mazmuni, jarayon, topshiriqlar, o'quv resurslari, kutilayotgan mahsulot va baholash ajratib ko'rsatiladi. Moslashuvchan guruhlash, vizual tayanchlar, bosqichma-bosqich ko'rsatmalar, amaliy topshiriqlar, o'quvchilararo hamkorlik va formativ qayta aloqaga alohida e'tibor qaratiladi. Differensial ta'limning metodik ketma-ketligi o'quvchilar xususiyatlarini tahlil qilish, umumiy o'quv maqsadini belgilash, differensial topshiriqlarni tayyorlash, o'quv faoliyatini tashkil etish, rivojlanishni monitoring qilish va qo'llab-quvvatlashni takomillashtirishdan iborat. Differensial yondashuvni ta'lim talablarini pasaytirish sifatida emas, balki o'quvchilarning mazmunli ta'lim natijalariga erishishi uchun mos yo'llarni tanlash sifatida tushunish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, differensial ta'lim, individual yondashuv, o'quv faoliyati, maxsus pedagogika, ta'limiy ehtiyojlar, formativ baholash, pedagogik qo'llab-quvvatlash.

INTRODUCTION

Inklyuziv ta'lim sharoitida sinf tarkibidagi o'quvchilarning ta'limiy imkoniyatlari, qiziqishlari, o'quv sur'ati va faoliyatni bajarish usullari turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli barcha o'quvchilar uchun aynan bir xil topshiriq, bir xil tushuntirish va bir xil vaqt me'yoridan foydalanish har doim ham kutilgan ta'lim natijasini ta'minlamaydi. Bunday sharoitda differensial yondashuv ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual xususiyatlariga mos tashkil etish imkonini beruvchi muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Differensial yondashuvning asosiy mazmuni o'quvchilarni bir-biridan ajratish emas, balki umumiy ta'lim maqsadiga erishishning turli yo'llarini yaratishdan iborat. Bir xil mavzu doirasida topshiriqning murakkablik darajasi, tayanch materiali, bajarish usuli, vaqt miqdori yoki yordam shakli o'zgartirilishi mumkin. Bunda o'quvchining imkoniyati hisobga olinadi, biroq uning ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki va rivojlanishiga bo'lgan talab saqlanib qoladi.

Maxsus pedagogika nuqtayi nazaridan differensial yondashuv ayniqsa muhimdir. Chunki ayrim o'quvchilarga qo'shimcha vizual tayanch, qisqa va aniq ko'rsatma, amaliy faoliyat yoki takroriy tushuntirish zarur bo'lishi mumkin. Boshqa o'quvchilar esa murakkabroq mustaqil topshiriqlarni bajarishga tayyor bo'lishi mumkin. Shuning uchun pedagog o'quvchilarni kuzatishi, ularning ehtiyojlarini tahlil qilishi va shunga muvofiq metodik yechimlarni tanlashi kerak.

Differensial yondashuvning samaradorligi o'qituvchining metodik tayyorgarligi bilan chambarchas bog'liq. Pedagog faqat turli darajadagi topshiriqlarni tayyorlashni emas, balki qaysi o'quvchiga qanday yordam kerakligini, topshiriqni qaysi shaklda taqdim etish maqsadga muvofiqligini va natijani qanday baholashni ham bilishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv ta'limda differensial yondashuv asosida o'quv faoliyatini tashkil etishning metodik imkoniyatlarini yoritish, differensiallashtirishning asosiy yo'nalishlarini tizimlashtirish hamda pedagogik amaliyotda foydalanish mumkin bo'lgan usullarni asoslashdan iborat.

MATERIALS AND METHODS

Maqolani tayyorlashda inklyuziv ta'lim, differensial ta'lim, individual yondashuv, maxsus pedagogika va formativ baholashga oid ilmiy-metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv faoliyatini tashkil etishda pedagog tomonidan bajariladigan metodik vazifalar tizimlashtirildi. Bunda ta'lim mazmunini moslashtirish, topshiriqlarni differensiallashtirish, o'quv resurslarini tanlash, guruhlash shakllarini belgilash va o'quv natijalarini kuzatish kabi faoliyatlar asosiy yo'nalish sifatida ko'rib chiqildi.

Differensial yondashuvni tashkil etishning metodik ketma-ketligi «o'quvchini tahlil qilish — umumiy maqsadni belgilash — farqlangan topshiriqni ishlab chiqish — faoliyatni tashkil etish — natijani monitoring qilish — yordamni takomillashtirish» tarzida ifodalanishi mumkin. Mazkur ketma-ketlik pedagogga o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni hisobga olgan holda umumiy ta'lim maqsadini saqlab qolish imkonini beradi.

Tadqiqot mazmunida differensiallashtirishning ta'lim mazmuni, jarayon, topshiriq, resurs, o'quv mahsuloti va baholash kabi yo'nalishlari ajratildi. Ushbu yo'nalishlar alohida yoki o'zaro uyg'un holda qo'llanishi mumkin. Masalan, murakkab topshiriqni soddalashtirish bilan birga vizual tayanch berish yoki topshiriqni bajarish uchun qo'shimcha vaqt ajratish mumkin.

Amaliy metodlar sifatida kichik guruhlarda ishlash, juftlikdagi faoliyat, loyiha topshiriqlari, vizual tayanchlar, bosqichli ko'rsatmalar, amaliy mashqlar va formativ qayta aloqadan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi. Bunday vositalar o'quvchining mustaqil ishlash darajasi va ehtiyojiga qarab moslashtirilishi mumkin.

RESULTS AND DISCUSSION

Tahlil natijasida inklyuziv ta'limda differensial yondashuvni quyidagi asosiy yo'nalishlarda tashkil etish mumkinligi aniqlandi:

Differensiallashtirish yo'nalishi	Mazmuni	Amaliy misol
Mazmunni differensiallashtirish	Bir mavzuni turli darajadagi tayanch va murakkablikda taqdim etish	Matnni qisqa variant, sxema yoki kengaytirilgan material shaklida berish
Jarayonni differensiallashtirish	Faoliyatni bajarish usulini moslashtirish	Juftlik, kichik guruh yoki individual ishlash
Topshiriqlarni differensiallashtirish	Topshiriq murakkabligi va hajmini o'zgartirish	Bir mavzu uchun turli darajadagi topshiriqlar
Resurslarni differensiallashtirish	Qo'shimcha o'quv tayanchlarini tanlash	Rasm, sxema, kartochka, audio yoki raqamli material
Baholashni differensiallashtirish	Natijani turli shakllarda aniqlash	Og'zaki, yozma, amaliy yoki vizual javob
Vaqt va yordamni moslashtirish	Bajarish vaqti va pedagogik yordamni o'zgartirish	Qo'shimcha vaqt yoki bosqichli ko'rsatma

Table 1. Main directions of differentiated instruction in inclusive education.

Ta'lim mazmunini differensiallashtirishda umumiy mavzu va maqsad saqlanadi, biroq materialni o'zlashtirish uchun zarur tayanchlar turlicha beriladi. Masalan, ayrim o'quvchilarga asosiy tushunchalar qisqa va soddashaklda taqdim etilsa, boshqa o'quvchilarga qo'shimcha

misollar va mustaqil tahlil uchun material berilishi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarning turli tayyorgarlik darajasini hisobga olish imkonini beradi.

Topshiriqlarni differensiallashtirish inklyuziv ta'limdagi eng amaliy yo'nalishlardan biridir. Bunda bitta mavzu bo'yicha bir nechta topshiriq varianti ishlab chiqiladi. Topshiriqlar mazmuni umumiy maqsad bilan bog'liq bo'lib, ularning murakkabligi, hajmi, bajarish shakli yoki tayanch darajasi farqlanishi mumkin. Muhimi, differensial topshiriq o'quvchini imkoniyati past deb belgilash uchun emas, balki uning ta'limda faol ishtirok etishiga yordam berish uchun qo'llanadi.

Vizual tayanchlar maxsus ta'lim ehtiyojlari mavjud bo'lgan ayrim o'quvchilar uchun topshiriq mazmunini tushunishni yengillashtirishi mumkin. Sxema, jadval, rasm, ketma-ketlik kartochkalari va namunaviy bajarish shakllari o'quvchiga mustaqil faoliyatni tashkil etishda yordam beradi. Vizual vosita topshiriqning o'rnini bosmasligi, balki uni bajarishga yo'naltiruvchi tayanch bo'lishi kerak.

Jarayonni differensiallashtirishda o'quvchilar uchun faoliyat shakli turlicha tashkil etiladi. Ayrim vazifalar individual bajarilsa, boshqalari juftlik yoki kichik guruhda bajarilishi mumkin. Moslashuvchan guruhlash o'quvchilarning hamkorlik qilish, bir-biridan o'rganish va o'z fikrini ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Baholashni differensiallashtirish o'quvchining bilimini faqat bitta javob shakli orqali aniqlash bilan cheklanmaslikni nazarda tutadi. Zarur vaziyatlarda og'zaki, yozma, amaliy yoki vizual javob shakllaridan foydalanish mumkin. Formativ baholash orqali pedagog o'quvchining ayni paytdagi rivojlanish holatini aniqlab, keyingi faoliyat uchun zarur yordamni belgilaydi.

Vaqt va pedagogik yordamni moslashtirish ham differensial yondashuvning muhim jihatidir. Ayrim o'quvchilar topshiriqni bajarish uchun qo'shimcha vaqtga yoki bosqichma-bosqich ko'rsatmaga ehtiyoj sezishi mumkin. Bunday yordam ta'lim talablarini bekor qilmaydi, balki o'quvchining topshiriqni bajarish imkoniyatini kengaytiradi.

Differensial yondashuvni tashkil etishda pedagogning kuzatuv va muntazam qayta aloqasi muhim. Agar tanlangan topshiriq o'quvchi uchun haddan tashqari murakkab yoki aksincha juda oson bo'lsa, pedagog keyingi faoliyatni moslashtirishi kerak. Demak, differensial ta'lim oldindan tuzilgan qat'iy sxema emas, balki o'quvchining faoliyatiga qarab takomillashtiriladigan dinamik jarayondir.

Maxsus pedagogika talabalarini tayyorlash jarayonida differensial yondashuvni amaliy topshiriqlar orqali o'rgatish mumkin. Masalan, talabaga bitta mavzu uchun uch xil murakkablikdagi topshiriq ishlab chiqish, har bir topshiriq kimga va nima sababdan mosligini izohlash, baholash mezonlarini tuzish va mashg'ulotni mikrodars shaklida namoyish etish topshiriladi. Bunday faoliyat bo'lajak mutaxassisning metodik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

CONCLUSION

Inklyuziv ta'limda differensial yondashuv o'quvchilarning turli ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda umumiy ta'lim maqsadlariga erishish uchun mos sharoit yaratishga xizmat qiladi. Differensiallashtirish o'quvchilarni bir-biridan ajratish yoki ta'lim talablarini pasaytirish emas, balki mazmun, jarayon, topshiriq, resurs, vaqt va baholash shakllarini pedagogik jihatdan moslashtirishni anglatadi.

Maqolada differensial yondashuvning mazmun, jarayon, topshiriq, resurs, baholash hamda vaqt va yordamni moslashtirish yo'nalishlari ajratib ko'rsatildi. Vizual tayanchlar, bosqichli ko'rsatmalar, moslashuvchan guruhlash, amaliy topshiriqlar va formativ qayta aloqa uning amaliy vositalari sifatida ko'rib chiqildi.

Differensial yondashuvning samaradorligi pedagogning o'quvchini kuzatishi, uning ehtiyojlarini tahlil qilishi va metodik qarorlarini natijaga ko'ra o'zgartira olishiga bog'liq. Shu sababli bo'lajak maxsus pedagoglarni tayyorlashda differensial ta'limni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki amaliy kasbiy faoliyat orqali o'zlashtirish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, inklyuziv ta'limda differensial yondashuv o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi ishtirokini kengaytirish, individual imkoniyatlarini hisobga olish va ta'lim faoliyatini moslashuvchan tashkil etish uchun muhim metodik imkoniyatlarni yaratadi.

REFERENCES

1. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — 2nd ed. — Alexandria: ASCD, 2014.
2. Tomlinson C.A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. — 3rd ed. — Alexandria: ASCD, 2017.
3. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. — Bristol: CSIE, 2002.
4. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017.
5. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. — 2021-yil 12-oktabr.
6. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogikaga oid metodik materiallar.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA IJODIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH.

Qahhorova Maftuna Ulug'bek qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Katta o'qituvchi
maftunaismailova0888@gmail.com

Annotatsiya. *Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ijodiy kompetentligini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar va ularning ta'sir xususiyatlar muhokama qilindi.*

Kalit so'zlar. *Boshlang'ich sinf o'qituvchi, ijodiy kompetentlik, innovatsion metodlar, emotsional barqarorlik.*

Аннотация. *Рассматриваются психолого-педагогические факторы, влияющие на развитие творческой компетентности будущих учителей начальных классов, а также особенности их воздействия.*

Ключевые слова. *Учитель начальных классов, творческая компетентность, инновационные методы, эмоциональная устойчивость.*

Abstract. *The pedagogical-psychological factors influencing the development of creative competence in prospective primary school teachers, as well as the characteristics of their impact, are discussed.*

Keywords. *Primary school teacher, creative competence, innovative methods, emotional stability.*

KIRISH.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik va psixologik aspektlarni aniqlashtirishning ahamiyati katta. Bizningcha, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik aspektlarini aniqlashtirish maqsadli yondoshuvni ta'minlash, innovatsion metodlarni joriy etish, ijodiy muhit yaratish imkonini beradi.

Maqsadli yondoshuvni ta'minlash: pedagogik aspektlarni aniqlashtirish orqali ta'lim jarayonida qanday metodlar va usullar samarali ekanligini aniqlash mumkin. Bu bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy kompetentligini rivojlantirishda maqsadli yondashuvni ta'minlaydi.

Innovatsion metodlarni joriy etish: aniqlashtirilgan pedagogik aspektlar asosida innovatsion ta'lim metodlarini ishlab chiqish va ularni joriy etish mumkin. Bu bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga yanada qiziqtirib, ularning ijodiylik darajasini oshiradi.

Ijodiy muhit yaratish: pedagogik shart-sharoitlarni to'g'ri tashkil qilish orqali talabalar uchun ijodiy muhit yaratish imkoniyati paydo bo'ladi. Bunday muhitda bo'lajak o'qituvchilar yangicha fikrlay oladi va yangi g'oyalarni amalga oshirishga qodir bo'ladi.

Asosiy qism. Bizningcha, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirishning psixologik aspektlarini aniqlashtirish bo'lajak o'qituvchilarning ijodiylikka ishonchini oshirish, motivatsiyani rag'batlantirish, emotsional barqarorlikni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiylikka ishonchini oshirish: psixologik aspektlarni aniqlashtirish bo'lajak o'qituvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi, bu esa ijodiylikning yanada rivojlanishiga olib keladi.

Motivatsiyani rag'batlantirish: psixologik aspektlardan xabardorlik bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga rag'batlantiruvchi omillarni aniqlashga yordam beradi. Bu motivatsiyani yuqori darajada saqlashni ta'minlaydi.

Emotsional barqarorlikni qo'llab-quvvatlash: aniq psixologik aspektlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning emotsional holatini yaxshilash mumkin. Bu ijodiy jarayondagi stressni kamaytiradi va ijodiylikning erkin namoyon bo'lishiga yo'l ochadi.

Ko'rinadiki, pedagogik va psixologik aspektlar bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy kompetentligini samarali rivojlantirishga olib keladi. Pedagogik aspektlar ta'lim jarayonidagi metod va usullarni aniqlab beradi, psixologik aspektlar esa bo'lajak o'qituvchilarning ijodiylikka bo'lgan motivatsiyasini va ishonchini oshiradi. Bunday yondashuv oliy ta'lim muassasalarida ijodiy kompetentlikni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Bo'lajak o'qituvchining ijodiy tayyorgarligi mazmunida o'qituvchilik malakalari emas, balki tarbiyaviy faoliyat malakalari birlamchi hisoblanadi. O'qituvchilik mahorati o'qitish va tarbiyaviy malakalarning umumiyligidir. Natijada o'qitishning muhim funksiyalari (ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi) hamda o'qituvchi faoliyatining mazmuni o'qituvchilarning faol va ongli bilishga oid faoliyatlarini boshqarishdan iborat xulosaga keladi.

MATERIALLAR VA USULLAR.

I.A.Zimnyaya pedagogik faoliyat mohiyatini tarbiyani ta'lim bilan birlashtirishda, pedagogning ta'lim oluvchi bilan samarali muvofiqlashtirilgan o'zaro munosabatlarini ko'radi [47]: "Pedagogik faoliyat o'qituvchining talabaning shaxsiy, intellektual va faoliyatli rivojlanishiga yo'naltirilgan, o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi takomillashtirishning asosi sifatida xizmat qiluvchi, ta'lim oluvchilarga tarbiyaviy va ta'limiy ta'sirini ifodalaydi". Inson faoliyatining boshqa ixtiyoriy maqsadga muvofiqligi, motivatsiya, fanga oidlik va mahsuldorlik kabi pedagogik faoliyat qator tavsiflarga ega. Muallifning fikricha, pedagogik faoliyat predmeti "ta'lim oluvchilarning rivojlanish asosi va shart-sharoitlari sifatidagi fanga oid ijtimoiy-madaniy tajribani egallashlariga yo'naltirilgan ularning o'quv faoliyatlarini tashkil etish" hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda o'qishga qiziqish, mustaqil fikrlash, muloqot qilish, kuzatish, tahlil qilish va ijodiy faoliyat ko'nikmalari shakllanadi. O'qituvchi mazkur jarayonni samarali tashkil etishi uchun darslarni an'anaviy usullar bilan cheklanib qolmagan holda turli pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etishi lozim.

Ijodiy kompetentlikka ega bo'lgan o'qituvchi:

- dars mazmunini o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtira oladi;
- turli pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qiladi;
- o'quvchilarning qiziqishini oshiruvchi yangi metod va vositalardan foydalanadi;
- dars jarayonida muammoli va ijodiy topshiriqlarni qo'llaydi;
- o'quvchilarni mustaqil fikrlash va o'z fikrini asoslashga undaydi;
- o'z pedagogik faoliyatini muntazam tahlil qilib boradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Shu jihatdan ijodiy kompetentlikni rivojlantirish o'qituvchining kasbiy o'sishi bilan bir qatorda o'quvchilarning ta'limiy natijalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy kompetentligini rivojlantirishda interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Muammoli ta'lim o'qituvchini mavjud muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqishga va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiruvchi topshiriqlar ishlab chiqishga undaydi. Masalan, matematika darsida masalaning yagona emas, bir nechta yechim usullarini izlash o'quvchilarda ham, o'qituvchida ham ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Loyiha metodi o'qituvchining mustaqil rejalashtirish, izlanish va natijani baholash ko'nikmalarini shakllantiradi. Boshlang'ich sinflarda tabiat, kitobxonlik, ekologiya, milliy qadriyatlar kabi mavzularda kichik loyihalarni tashkil etish mumkin.

Aqliy hujum usuli qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ilgari surish imkonini beradi. Ushbu metod o'qituvchining erkin fikrlashi va turli pedagogik vaziyatlarga yangicha yondashish qobiliyatini rivojlantiradi.

Klaster, "Insert", "Venn diagrammasi", rolli o'yinlar kabi metodlardan foydalanish esa dars jarayonini faollashtirish bilan birga o'qituvchidan ijodiy yondashuvni talab etadi.

Shuningdek, raqamli ta'lim vositalari va multimedia resurslaridan oqilona foydalanish o'qituvchining darsni loyihalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Elektron taqdimotlar, interaktiv topshiriqlar, ta'limiy videolar va raqamli resurslar boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

XULOSA.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy kompetentligi zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. O'qituvchining ijodiy salohiyati uning darsni samarali tashkil etishi, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishi, innovatsion metodlardan foydalanishi va pedagogik muammolarga yangicha yechim topishida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy kompetentlikni rivojlantirish uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish, interfaol metodlardan foydalanish, muammoli va loyiha asosidagi ta'limni tashkil etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda muntazam refleksiv faoliyatni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Eng muhimi, ijodiy kompetentlik tayyor holatda shakllanadigan sifat emas, balki o'qituvchining muntazam izlanishi, tajriba o'tkazishi, o'z faoliyatini tahlil qilishi va yangilikka intilishi orqali bosqichma-bosqich rivojlanadigan kasbiy sifatdir. Shu sababli pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonida ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoni «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida».

2. Зимняя И.А. Интегративный подход к оценке единой социально-профессиональной компетентности выпускников вузов / И.А. Зимняя, Е.В. Земцова // Высшее образование сегодня. - 2008. - № 5. - С. 14-19.

3. XX asrda ўзбек тили таълими масалалари. ЎТДА IX йиғини тезислари (Масъул муҳаррир: М. Абдураимова). – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2007. И

4. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для детей ред.сретен.высш.учеб.заведений. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – С. 40-141.

PEDAGOGIK TA'LIM KLASTERI: INKLYUZIV SINFI O'QUVCHILARINING RIVOJLANISHIDA MUSIQA FANINING AHAMIYATI HAMDA FANLARARO INTEGRATSIYASI

Mastura Abduvahabovna Asadullayeva
Musika ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
+998908161737, asadullayeva.cspu@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim klasteri sharoitida inklyuziv sinflarda musiqa fanining ahamiyati va uning umumta'lim maktablari fanlari bilan o'zaro bog'liqligi masalalariga qaratilgan. Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilar ta'limi oila, maktab, mahalla hamkorligida olib borilishi eng samarali hamda insonparvarlikka asoslangan jarayondir. Musika fani o'quvchilarning boshqa fanlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlarida o'ziga xos ta'sirga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Inklyuziv sinf o'quvchilari musiqa yordamida fiziologik, psixologik hamda aqliy jihatdan rivojlanadilar, musiqiy idrok, tafakkur, xotira va ijodkorlik qobiliyatlari rivojlanadi.

Kalit so'zlar: ta'lim klasteri, fanlararo integratsiya, inklyuziv, differensial guruh, multisensor yondashuv, korreksion, artikulyatsion apparat, vokal-xor malakalari.

Abstract: This article focuses on the importance of music in inclusive classes in the context of an educational cluster and its interrelation with the subjects of general education schools. The most effective and humane process for educating students with special educational needs is to conduct them in cooperation with the family, school, and community. Music is distinguished by its unique influence on the successful mastery of other subjects by students. Students in inclusive classes develop physiologically, psychologically, and intellectually with the help of music, and their musical perception, thinking, memory, and creative abilities develop.

Keywords: educational cluster, interdisciplinary integration, inclusive, differential group, multisensory approach, correction, articulation apparatus, vocal-choral skills.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность музыки в инклюзивных классах в контексте образовательного кластера и ее взаимосвязь с предметами общеобразовательных школ. Наиболее эффективным и гуманным процессом обучения учащихся с особыми образовательными потребностями является их проведение в сотрудничестве с семьей, школой и сообществом. Музыка отличается своим уникальным влиянием на успешное освоение учащимися других предметов. Учащиеся инклюзивных классов развиваются физиологически, психологически и интеллектуально с помощью музыки, у них развиваются музыкальное восприятие, мышление, память и творческие способности.

Ключевые слова: образовательный кластер, междисциплинарная интеграция, инклюзивный, дифференцированная группа, мультисенсорный подход, коррекция, артикуляционный аппарат, вокально-хоровые навыки.

KIRISH

O'zbekistonda ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan jamiki islohotlar negizida eng avvalo, farzandlarimizning komil inson bo'lib ulg'ayishi, yaratilayotgan imkoniyatlardan to'liq foydalanib barcha sohada dunyo sahnasini zabt etishga munosib farzandlar bo'lib kamolga yetishlari kabi dolzarb masalalarni hal etish vazifa etib belgilangan. Ushbu vazifani amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan insonlarning huquq va erkinliklari, jamiyatda tenglik imkoniyatlarini ta'minlash, ta'lim sohasida zamonaviy va maxsus yondashuv, uning samaradorligi hamda sifatini oshirish, aholining turli qatlamlari uchun ta'limning

uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash masalalari bo'yicha e'tiborga sazovor ishlar amalga oshirib borilmoqda.

Inklyuziv sinf o'quvchilari musiqa tarbiyasi zamonaviy maxsus pedagogika, musiqa psixologiyasi, tibbiyot va ijtimoiy integratsiya nazariyalariga tayanadigan kompleks tizim hisoblanadi. Uning samaradorligi bolaning biopsixoiijtimoiy rivojlanish omillarini hisobga olgan holda, turli ijtimoiy institutlar o'rtasidagi uzviy hamkorlikka bog'liq. Bu jarayonda oilaning pedagogik-psixologik vazifasi shundan iboratki, oila bolaning birinchi ijtimoiy muhiti bo'lib, musiqiy qobiliyatlarning shakllanishida emotsional xavfsizlik va motivatsiya manbai hisoblanadi. Ota-onaning qo'llab-quvvatlovchi munosabati bolada ijobiy "Men-konsepsiyasi"ning shakllanishiga, musiqiy faoliyatga ichki motivatsiyaning kuchayishiga, sensor va emotsional reaksiyalarning barqarorlashuviga olib keladi. Inklyuziv yondashuvda oila pedagogik hamkor sifatida qaralib, ularga musiqiy mashg'ulotlarni uy sharoitida adaptatsiya qilish bo'yicha tavsiyalar berilishi zarur.

Umumta'lim maktablari inklyuziv sinflarida musiqa darslari o'quvchilarning har tomonlama rivojlantiruvchi eng samarali fanlardan hisoblanadi, sababi umumta'lim maktablari inklyuziv ta'limning istitutsional markazi hisoblanadi. Bu jarayonda musiqa darsi faqat estetik tarbiya vositasi emas, balki korreksion-rivojlantiruvchi pedagogik muhit sifatida qaraladi. Inklyuziv ta'limda samarali hisoblangan tamoyillar quyidagilar:

- differensial va individuallashtirilgan o'qitish;
- multisensor yondashuv(ovoz,harakat,visual obrazlar uyg'unligi)
- faol ishtirokka yo'naltirilgan metodlar

Bunday yondashuvlar alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarda ritm hissi, diqqat va ijtimoiy kommunikatsiyani yaxshilashga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida musiqa darslari faqat estetik tarbiya vositasi emas, balki korreksion-rivojlantiruvchi, psixopedagogik va ijtimoiy integratsiyani ta'minlovchi kompleks ta'limiy mexanizmdir. Inklyuziv musiqa darslarida sensor integratsiya, ritmik-motor muvofiqlik, emotsional-irodaviy sohani rivojlantirish, kognitiv faollikni rag'batlantirish asosiy pedagogik maqsad sifatida belgilanadi. Noan'anaviy va integrativ ko'rgazmali vositalar(taktil musiqiy asboblar, vizual-ritmik kartalar, multimedia- audiovizual texnologiyalar) qo'llanilishi orqali dars jarayoni universal dizayn tamoyillariga moslashtiriladi. Bu esa barcha o'quvchilar uchun teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, musiqa darslarida art terapiya, musiqiy terapiya va kinestetik metodlar integratsiyasi ijtimoiy moslashuvni kuchaytirishga, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga, o'quvchilarning ichki resurslarini faollashtirishga asos bo'ladi. Natijada inklyuziv musiqa darsi ilmiy asoslangan, tizimli va amaliy samaradorlikka ega bo'lgan pedagogik model sifatida shakllanadi hamda nafaqat o'quvchilar, balki pedagoglar uchun ham professional konpetensiyani oshiruvchi innovatsion tajribaga aylanadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida musiqa fani alohida estetik yo'nalish sifatida emas, balki ko'p tarmoqli ta'limiy jarayonni birlashtiruvchi markaziy pedagogik komponent sifatida namoyon bo'ladi. Musiqa faoliyati inson psixikasiga kompleks ta'sir ko'rsatishi bilan ajralib turadi va bu xususiyat uni barcha o'quv fanlari bilan samarali integratsiyalash imkonini beradi.

Avvalo musiqa fanining til va nutq rivoji bilan uzviy bog'liqligi neyrolingvistik va psixofonetik mexanizmlar orqali izohlanadi. Ritm,ohang va intonatsiya elementlari nutqning hissiy tuzilmasini faollashtirib, fonematik eshituv hamda artikulyatsion apparat faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli, inklyuziv sinflar musiqa mashg'ulotlari nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun kompensator va korreksion vosita vazifasini bajaradi hamda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish jarayonini jadallashtiradi.

Shu bilan birga, musiqa fanining matematika bilan integratsiyasi kognitiv tizimlararo uyg'unlik tamoyiliga asoslanadi. Musiqiy ritm, metr va takt tushunchalari matematik ketma-ketlik, proporsiya va vaqt birliklari bilan bevosita mos keladi. Bu holat matematik tushunchalarni abstract shakldan chiqarib, ularni sezgi va harakat orqali o'zlashtirish imkonini beradi. Natijada,inklyuziv sinflarda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, diqqatni jamlash va muammoni hal etish kompetensiyalari barqaror rivojlanadi.

Musiqi fanining jismoniy tarbiya va ritmik harakat bilan integratsiyasi esa neyromotor muvofiqlik va sensor-motor integratsiya jarayonlarini kuchaytiradi. Ritmik harakatlar markaziy asab tizimi faoliyatini rag'batlantirib, harakat rejalashtirish, muvozanatni saqlash va koordinatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, harakat-tayanch tizimida cheklovlari bo'lgan o'quvchilarda musiqa tashqi motivatsion omil sifatida harakat faolligini oshiradi va reabilitatsion jarayonlarni pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Bundan tashqari, musiqa fanining tabiatshunoslik va biologiya fanlari bilan bog'liqligi sensor idrok va ilmiy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tovushning fizik xususiyatlari, tebranish va rezonans hodisalari orqali o'quvchilar sabab-oqibat munosabatlarini anglay boshlaydi. Bu jarayon nafaqat ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi, balki o'quvchilarning atrof-muhitga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatini kuchaytiradi.

Musiqi fanining ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan integratsiyasi esa ijtimoiy-emotsional rivojlanish va madaniy identifikatsiya jarayonlarini ta'minlaydi. Jamoaviy ijro, musiqiy muloqot va milliy musiqiy meros bilan tanishish orqali o'quvchilarda hamkorlik, empatiya va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalari shakllanadi. Bu holat inklyuziv muhitda tenglik va o'zaro hurmat tamoyillarining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Alohida ehtiyojga ega bo'lgan o'quvchilar musiqiy terapiyasida tibbiyotning ahamiyati beqiyosdir. Ushbu sinf o'quvchilari bilan musiqa tarbiyasini tibbiyot xodimlari, neyropsixologlar va reabilitologlar ishtirokisiz to'liq, samarali amalga oshirishning imkoni yo'q. Musiqa yordamida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilarda stress garmonlarini kamaytirish, motor koordinatsiyani yaxshilash, nutq va emotsional regulyatsiyani qo'llab-quvvatlash kabi ijobiy ta'sirlarga erishiladi. Shu bois musiqiy mashg'ulotlar bolaning salomatligidagi holatlar va individual rivojlanish dasturiga muvofiq rejalashtirilishi lozim.

Mahalla ijtimoiylashuv va jamoatchilik bilan faoliyat yurituvchi muhim maydon hisoblanadi. Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni jamiyatga qo'shish, ular uchun maxsus tadbirlar tashkil etish va ushbu guruh bolalarni ishtirokchi sifatida ta'minlash, qo'ni-qo'shniçilik munosabatlari kabi masalalar aynan mahalla ishtirokida amalga oshiriladi. Mahallada ota-onalar, farzandlar bir-birlari bilan muloqotda bo'ladilar, hayotiy tajriba almashadilar, nogironligi bo'lgan bolalarda mahallaning qo'llab-quvvatlashi orqali yolg'izlik hissi yo'qoladi, qo'rquv kamayadi. Mahallada insonlar tomonidan tan olingan, jamiyatga qo'shilgan bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi, hayotiy ko'nikmalari tabiiy shakllanadi, kelajakka bo'lgan intilishi sababli o'zida bor bo'lgan ijodiy-intellektual qirralarini namoyon etadi. Bu jarayonlar jamiyatda nogironlikka nisbatan stereotiplarni ham sekin-asta ijobiy shakllanishiga yordam beradi.

Inklyuziv musiqa ta'limi-bu pedagogik, tibbiy va ijtimoiy yondashuvlarni birlashtiruvchi integrativ tizimdir. Oila, maktab, tibbiyot va mahallaning uzviy hamkorligi asosida musiqa bolaning estetik rivojlanish vositasigina emas, balki uning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik barkamolligini ta'minlovchi ilmiy-pedagogik resursga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv sinf o'quvchilarining har tomonlama rivojlanishida musiqa fanining o'rni va ahamiyati nihoyatda katta. Musiqa ta'limi o'quvchilarning nafaqat estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi, balki ularning emotsional, ijtimoiy, intellektual va kommunikativ rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, turli xil ta'limiy ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni yagona ta'lim muhitiga jalb etishda musiqa mashg'ulotlari samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi. Birgalikda kuylash, musiqa tinglash, ritmik harakatlar, cholg'u asboblardan foydalanish va ijodiy topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilarda o'zaro hamkorlik, tinglash, muloqot qilish, o'z fikrini ifodalash hamda jamoada ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Musiqa fanining inklyuziv ta'limdagi imkoniyatlari uning boshqa fanlar bilan uzviy integratsiyasida yanada namoyon bo'ladi. Musiqa darslarini ona tili va adabiyot, matematika, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, tarix, tabiatshunoslik va boshqa fanlar bilan bog'lash orqali o'quvchilarning bilimlarni yaxlit holda idrok etishiga sharoit yaratiladi. Masalan, musiqiy ritmlar orqali matematik tushunchalarni mustahkamlash, qo'shiqlar va musiqiy asarlar yordamida nutq hamda lug'at boyligini rivojlantirish, musiqa va tasviriy san'at uyg'unligi asosida ijodiy tafakkurni

shakllantirish mumkin. Bunday fanlararo yondashuv ta'lim jarayonining mazmunini boyitib, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, inklyuziv sinflarda musiqa mashg'ulotlarini tashkil etishda har bir o'quvchining individual imkoniyati, qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Topshiriqlarni differensiallashtirish, turli ko'rgazmali va amaliy vositalardan foydalanish, musiqiy faoliyatning individual hamda guruhli shakllarini uyg'unlashtirish orqali barcha o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga erishish mumkin. Bunda o'qituvchining ijodkorligi, pedagogik mahorati va individual yondashuvi inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

Umuman olganda, musiqa fani inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilar o'rtasida teng imkoniyatlarni yaratish, ularning ijtimoiylashuvi va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash hamda ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababli umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa fanini o'qitishda fanlararo integratsiyaga asoslangan, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga oluvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — har bir o'quvchining qobiliyati va imkoniyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olishi hamda o'z salohiyatini namoyon etishi uchun qulay shart-sharoit yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodirova F. U. Methodical Cluster - An Innovative Mechanism To Increase The Efficiency Of General Secondary And Inclusive Education, Progressive Academic Publishing, 2020
2. M.Asadullayeva.Imkoniyati cheklangan bolalarning umumiy rivojlanishida musiqaning ahamiyati. Academic Research in Educational Sciences,3(9), 361–365.
3. M.Asadullayeva.Maktab yoshidagi bolalarda ovoz rejimi va gigiyenasi. —Maktab va hayotl
4. M.Asadullayeva. Musiqa va musiqiy ritmik harakatlar yordamida davolashning qisqacha tarixi. Research and publicational(respublika ilmiy –uslubiy jurnal)
5. M.Asadullayeva.Hasanxo'ja Nisoriyning musiqa san'atiga doir qarashlari.. Гармонично развитое поколение-условие стабильного развития Республики Узбекистан.Тошкент-2020 №9
6. M.Asadullayeva. Inklyuziv ta'limda musiqa terapiya. Science and education scientific journal.
7. M.Asadullayeva,Sh.Mahkamova. Pedagogik ta'limning innovatsion klasteri musiqa madaniyati darslarida. Academic Research in Educational Sciences, 2(12), 477-482.
8. https://www.pedopyt.ru/conference_notes/110
- 9.<https://harkla.co/blogs/special-needs/music-therapy-for-autism>
10. <https://www.2099.ru/2011/11/03/detskiij-autizm-i-muzyka/>
- 11.Sh.R.Mahkamova.O'quvchilar tarbiyasida musiqa fanining tutgan o'rni. Scientific progress, 2021
- 12.Sh.R.Mahkamova. Musiqa san'ati boshqaruvida innavatsion texnologiya. Ta'lim fidoiylari 2021, issue 9. sentabr 1-5pp
13. Sh.R.Mahkamova Imkoniyati cheklangan bolalar va har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalashda musiqaning o'rni. Maktab va hayot.Maxsus son №1 22-24pp
14. Asadullaeva M. A. Sound regime and hygiene in school-age children. School and life. Special End № Pages 125-26. [http:// library. cspi. uz / book / 68](http://library.cspi.uz/book/68)
15. Mahkamova Sh. R. The role of music in the upbringing of children with disabilities and the comprehensively mature generation. Special End № 1 Pages 2223. [http:// library. cspi. uz / book / 69 8](http://library.cspi.uz/book/698)
16. Инклюзивное образование в Испании. Пашкова.М, Скуднова. Т.Д.2018
- 17.Nurmuhamedova L.SH. Nogiron bolalarning huquqiy asosalari va

ilmiy-nazariy masalalari. Defektolog kadrlarni tayyorlash jarayoniga innovatsion ta'lim texnologiyalarini tadbiq etish: muammolar va istiqbollar.-T.,2014

18.Р.Шомахмудова, Д.Тулаганова, А.Бердиева. Жисмоний ривожланишида муаммолари бўлган болалар билан инклюзив ва махсус таълим тизимида олиб бориладиган коррекцион педагогик ишлар. Тошкент: ХТ «Розиқов О.Ж». 2007 й.

19. B. B. Boltabayevich et al. Digital Pedagogy for Organizing Independent Learning in Fine Arts Higher 1991Journal of Engineering Science and Technology December 2025, Vol. 20(6)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH.

Qahhorova Maftuna Ulug'bek qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

maftunaismailova0888@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik ahamiyati va samarali usullari yoritilgan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, savol berishi, ma'lumotlarni tahlil qilishi, turli fikrlarni taqqoslashi va o'z nuqtayi nazarini asoslay olishi muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmuni, uning boshlang'ich yoshdagi bolalar rivojlanishidagi o'rni hamda dars jarayonida "Aqliy hujum", "Klaster", "BBB", "Venn diagrammasi", "Muammoli vaziyat" kabi metodlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi roli va ta'lim jarayonini tashkil etishga qo'yiladigan talablar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiya, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, tahlil, xulosa, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье рассматривается педагогическая значимость и эффективные методы развития навыков критического мышления у учащихся начальной школы. В процессе начального образования одной из важных компетенций является способность учащихся мыслить самостоятельно, задавать вопросы, анализировать информацию, сравнивать различные мнения и обосновывать свою точку зрения. В статье анализируется содержание понятия критического мышления, его роль в развитии детей младшего школьного возраста, а также возможности использования в уроке таких методов, как «Мозговой штурм», «Кластеризация», «БББ», «Диаграмма Венна», «Проблемная ситуация». Также рассматривается роль учителя в развитии критического мышления у учащихся и требования к организации образовательного процесса.

Ключевые слова: начальное образование, критическое мышление, самостоятельное мышление, педагогические технологии, проблемно-ориентированное обучение, интерактивные методы, анализ, заключение, творческое мышление.

Annotation. This article examines the pedagogical significance and effective methods for developing critical thinking skills in primary school students. A key competency in primary education is the students' ability to think independently, ask questions, analyze information, compare diverse opinions, and substantiate their own viewpoints. The article analyzes the concept of critical thinking and its role in the development of primary school-aged children, as well as the potential for employing methods such as "Brainstorming," "Clustering," "KWL" (Know-Want to Know-Learned), "Venn Diagrams," and "Problem-Based Scenarios" during lessons. It also discusses the teacher's role in fostering critical thinking and the requirements for organizing the educational process.

Keywords: *primary education, critical thinking, independent thinking, pedagogical technology, problem-based learning, interactive methods, analysis, conclusion, creative thinking.*

KIRISH.

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustaqil fikrlaydigan, o'z qarashlarini asoslay oladigan va turli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iborat. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini to'g'ri yo'naltirish keyingi ta'lim jarayoni uchun muhim poydevor yaratadi.

Tanqidiy fikrlash o'quvchining ma'lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni anglash, tahlil qilish, savol berish, dalillarni baholash, turli qarashlarni taqqoslash va asoslangan xulosaga kelish jarayonidir. Shu sababli boshlang'ich sinflardan mazkur ko'nikmalarni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning mavjud ma'lumotni tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash, sabab va oqibatlarni aniqlash hamda asoslangan xulosaga kelish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlaydigan o'quvchi o'qituvchi yoki darslikdagi ma'lumotni passiv tarzda qabul qilmaydi. U “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Buning sababi nima?”, “Boshqacha bo'lishi mumkinmi?” kabi savollar orqali mavzuni chuqurroq o'rganishga intiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, avvalo, ularning tabiiy qiziquvchanligidan samarali foydalanishni talab qiladi. Bolalar ko'pincha atrof-muhitdagi hodisalarga nisbatan ko'plab savollar beradi. O'qituvchi ana shu qiziqishni qo'llab-quvvatlashi va dars jarayonida o'quvchini fikrlashga undaydigan vaziyatlarni yaratishi lozim.

Boshlang'ich ta'lim davrida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi;
- savol berish va javob izlash ko'nikmasi shakllanadi;
- o'quvchi o'z fikrini aniq ifodalashga o'rganadi;
- ma'lumotlarni taqqoslash va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi;
- muammoli vaziyatlardan chiqish yo'llarini izlash ko'nikmasi shakllanadi;
- o'quvchilarning darsga qiziqishi ortadi;
- o'z fikrini dalillar bilan asoslash qobiliyati rivojlanadi.

Bunday ko'nikmalar nafaqat o'quv jarayonida, balki o'quvchining kundalik hayotida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki inson turli ma'lumotlar orasidan keraklisini ajratishi, vaziyatni baholashi va mustaqil qaror qabul qilishi zarur. Boshlang'ich sinf darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun interfaol metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

MATERIALLAR VA USULLAR.

“Aqliy hujum” metodi. Ushbu metod orqali o'quvchilarga muayyan savol yoki muammo beriladi va ular imkon qadar ko'proq fikrlarni ilgari suradilar. Dastlab barcha javoblar tinglanadi, keyinchalik ular tahlil qilinadi. Bu usul bolalarni erkin fikr bildirishga o'rgatadi.

“Klaster” metodi. O'quvchilar asosiy tushuncha atrofida unga bog'liq bo'lgan fikrlarni guruhlab chiqadilar. Masalan, “Tabiat” mavzusida o'quvchilar tabiatning tarkibiy qismlarini mustaqil ravishda aniqlashlari mumkin. Ushbu metod mantiqiy bog'lanishlarni ko'rish va fikrlarni tizimlashtirishga yordam beradi.

“Venn diagrammasi”. Ikki yoki undan ortiq tushunchaning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash uchun qo'llaniladi. Masalan, “Uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar” mavzusida o'quvchilar ularning umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlashlari mumkin.

“BBB” metodi. “Bilaman — Bilishni xohlayman — Bilib oldim” bosqichlaridan iborat. Bu metod o'quvchining mavzu bo'yicha avvalgi bilimlarini aniqlash, yangi savollarni shakllantirish va dars yakunida o'zlashtirilgan bilimlarni baholash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Muammoli vaziyat yaratish. O'qituvchi dars davomida o'quvchini tayyor javobni aytishga emas, balki muammoning yechimini izlashga undashi mumkin. Masalan: "Agar o'simlikka suv berilmasa, nima sodir bo'ladi? Nima uchun?" kabi savollar o'quvchini sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga undaydi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchining fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi shaxs bo'lishi kerak. O'qituvchi darsda barcha savollarga tayyor javob berish o'rniga, o'quvchini javobni mustaqil izlashga yo'naltirishi maqsadga muvofiq. Buning uchun ochiq savollardan foydalanish, turli fikrlarni qabul qilish va o'quvchilarning xatolarini ta'limiy imkoniyat sifatida ko'rish muhimdir. Masalan, "Bu javob noto'g'ri" deyish o'rniga, "Nima uchun shunday deb o'ylaysan?", "Fikringni qanday dalil bilan asoslay olasan?", "Boshqa qanday javob bo'lishi mumkin?" kabi savollar berilishi o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat bitta fan doirasida emas, balki barcha fanlarni o'qitish jarayonida amalga oshirilishi mumkin. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn mazmunini tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, voqealarning sabablarini aniqlash va matnga boshqa yakun taklif qilish mumkin. Matematika darslarida masalani turli usullar yordamida yechish, javobning to'g'riligini tekshirish, bir masalaga bir nechta yechim topish kabi topshiriqlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Tabiiy fanlar darslarida kuzatish, tajriba, taxmin qilish, sabab-oqibatni aniqlash va natijani izohlash orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga quyidagi turdagi topshiriqlarni berish mumkin:

- "Nima uchun shunday deb o'ylaysan?"
- "Agar voqea boshqacha sodir bo'lganida nima bo'lardi?"
- "Ikki qahramonning o'xshash va farqli jihatlarini toping."
- "Berilgan fikrga qo'shilasizmi? Javobingizni asoslang."
- "Muammoni hal qilishning yana qanday usullari mavjud?"
- "Qaysi javob to'g'riroq? Nima uchun?"
- "Rasmga qarab voqeani davom ettiring va o'z taxminingizni tushuntiring."

Bunday topshiriqlar o'quvchidan oddiy eslab qolishni emas, balki tahlil qilish, taqqoslash, baholash va xulosa chiqarishni talab qiladi.

XULOSA.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. O'quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan bir qatorda ularni mustaqil fikrlashga, savol berishga, ma'lumotlarni tahlil qilishga, o'z nuqtayi nazarini asoslashga va muammolarga turli yechimlar topishga o'rgatish zarur. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, ochiq savollar, guruhli va juftlikdagi ishlar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunda o'qituvchi o'quvchining har bir fikrini tinglashi, uning mustaqil izlanishiga sharoit yaratishi va xatolarni o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilishi lozim. Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni izchil rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat akademik bilimlarini, balki mustaqil qaror qabul qilish, muloqot qilish, muammolarni hal etish va hayotiy vaziyatlarga moslashish kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'tkir Tolipov, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
2. Raximjon Ishmuhammedov, Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
3. Nishonova Z.. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018.
4. M. Quronov. Milliy tarbiya. — Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
5. R. J. Yo'ldoshev, Usmonova M. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent.

6. J. G'. Yo'ldoshev, Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
7. АЗИМОВА, И., Мамбетахунова, М. va boshqalar. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish. — Toshkent.
8. Tolipov, O'. Q., Usmonboyeva, M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
9. Ishmuhamedov, R., Abduqodirov, A., Pardaev, A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
10. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risidagi Qonun. — Toshkent, 2020.

“BOLA O'YIN PEDAGOG” LOYIHASI DOIRASIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI KUZATISH

Hazratova Hilola Normurodovna

Kasbi tuman 20-DMTT direktor o'rinbosari, Qarshi 180100, O'zbekiston

hilolahazratova 325@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Bola o'yin pedagog” loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatishning pedagogik imkoniyatlari, mazmuni va samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o'yin faoliyati orqali bolalarning bilish, muloqot, ijtimoiy-emotsional va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini tizimli kuzatish hamda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishdan iborat. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, suhbat, faoliyat mahsullarini tahlil qilish va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Kuzatuv jarayonida bolaning o'yindagi faolligi, mustaqil qaror qabul qilishi, tengdoshlari bilan hamkorligi, muammoli vaziyatlarni hal etishi va ijodiy tashabbus ko'rsatishi asosiy mezonlar sifatida belgilandi. Natijalar o'yin muhitining to'g'ri tashkil etilishi bolalarning ta'limiy faoliyatga qiziqishini oshirishi, muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashi va mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlashini ko'rsatdi. Shuningdek, muntazam kuzatuv pedagogga har bir bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash, ta'lim-tarbiya jarayonini moslashtirish va rivojlanish dinamikasini baholash imkonini beradi. Mazkur yondashuv maktabgacha ta'limda bolaga yo'naltirilgan pedagogik muhitni shakllantirish uchun amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari o'yin asosidagi ta'limni rejalashtirish, pedagogik monitoringni takomillashtirish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: bola, o'yin, pedagog, ta'lim-tarbiya, kuzatuv, maktabgacha ta'lim, pedagogik monitoring, rivojlanish, kompetensiya, o'yin faoliyati.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности, содержание и эффективность наблюдения за образовательным и воспитательным процессом в рамках проекта «Бола ўйин педагог». Основная цель исследования заключается в систематическом наблюдении за развитием познавательных, коммуникативных, социально-эмоциональных и творческих компетенций детей посредством игровой деятельности, а также в совершенствовании педагогических подходов. В исследовании использовались методы педагогического наблюдения, беседы, анализа продуктов деятельности и сравнительного анализа. В процессе наблюдения основными критериями были определены активность ребенка в игре, способность самостоятельно принимать решения, сотрудничать со сверстниками, решать проблемные ситуации и проявлять творческую инициативу. Результаты показали, что правильно организованная игровая среда повышает интерес детей к образовательной деятельности, способствует развитию коммуникативных навыков и поддерживает самостоятельное мышление. Регулярное наблюдение также позволяет педагогу выявлять индивидуальные образовательные потребности детей, адаптировать содержание воспитательно-образовательного процесса и оценивать динамику развития. Такой подход имеет практическое значение для формирования личностно ориентированной педагогической среды в дошкольном образовании. Полученные

результаты могут использоваться при планировании игровой образовательной деятельности, совершенствовании педагогического мониторинга и укреплении взаимодействия педагогов с родителями.

Ключевые слова: ребенок, игра, педагог, образование и воспитание, наблюдение, дошкольное образование, педагогический мониторинг, развитие, компетенция, игровая деятельность.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential, content, and effectiveness of observing the educational and воспитательный process within the framework of the “Bola o‘yin pedagog” project. The main purpose of the study is to systematically observe the development of children’s cognitive, communicative, social-emotional, and creative competencies through play activities and to improve pedagogical approaches. The study employed pedagogical observation, interviews, analysis of children’s activity products, and comparative analysis. During the observation process, children’s participation in play, independent decision-making, cooperation with peers, ability to solve problematic situations, and creative initiative were identified as key indicators. The findings demonstrate that a properly organized play environment increases children’s interest in educational activities, strengthens communication skills, and supports independent thinking. Regular observation also enables teachers to identify individual developmental needs, adapt educational and воспитательный activities, and assess children’s developmental dynamics. This approach is practically significant for creating a child-centered pedagogical environment in early childhood education. The results can serve as a methodological basis for planning play-based learning activities, improving pedagogical monitoring, and strengthening cooperation between teachers and parents. The study emphasizes the importance of systematic observation as an effective mechanism for improving the quality of education and воспитание through purposeful play.

Keywords: child, play, teacher, education, воспитание, observation, early childhood education, pedagogical monitoring, development, competence, play activity.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim tizimida bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, uning mustaqil fikrlashi, muloqotga kirishishi, ijodiy qobiliyatlari va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin tabiiy faoliyat turi bo‘lib, u orqali bola atrof-muhitni anglaydi, ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtiradi, turli vaziyatlarda o‘zini sinab ko‘radi va yangi tajriba hosil qiladi.

“Bola o‘yin pedagog” loyihasi o‘yin faoliyatidan ta’lim-tarbiya jarayonining samarali vositasi sifatida foydalanishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuvda pedagogning asosiy vazifasi bolaga tayyor bilimni berishdan ko‘ra, uning o‘yin faoliyatini kuzatish, qo‘llab-quvvatlash, kerakli pedagogik vaziyatlarni yaratish va rivojlanishiga mos sharoit tashkil etishdan iborat.

Ta’lim-tarbiya jarayonini kuzatish pedagogga bolaning real faoliyatini tabiiy sharoitda o‘rganish imkonini beradi. Kuzatuv natijasida bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, individual xususiyatlari, tengdoshlari bilan munosabatlari hamda mustaqil faoliyat darajasi aniqlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — “Bola o‘yin pedagog” loyihasi doirasida o‘yin faoliyatini tizimli kuzatish orqali ta’lim-tarbiya jarayonining pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va kuzatuv mezonlarini takomillashtirish.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

O‘yin faoliyatining ta’lim-tarbiya jarayonidagi pedagogik ahamiyatini aniqlash.

Bolalar faoliyatini kuzatish mezonlarini ishlab chiqish.

Kuzatuv orqali bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash.

Pedagogik kuzatuv natijalaridan ta’lim jarayonini takomillashtirishda foydalanish imkoniyatlarini belgilash.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda sifat va amaliy kuzatuvga asoslangan pedagogik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotida o'yin asosida tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni olindi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Pedagogik kuzatuv. Bolalarning erkin va pedagog tomonidan tashkil etilgan o'yinlardagi xatti-harakatlari, faolligi, tashabbuskorligi, muloqoti va muammoli vaziyatlarga munosabati kuzatildi.

Suhbat metodi. Bolalarning o'yin mazmuni, qiziqishlari va faoliyatga munosabatini aniqlash maqsadida yosh xususiyatlariga mos savollar berildi.

Faoliyat mahsullarini tahlil qilish. Bolalarning rasm, qurish-yasash, rolli o'yinlar natijalari va boshqa ijodiy ishlari tahlil qilindi.

Taqqoslash metodi. Kuzatuvning turli bosqichlarida olingan ma'lumotlar o'zaro taqqoslanib, bolalarning rivojlanish dinamikasi aniqlandi.

Kuzatuv mezonlari sifatida quyidagi ko'rsatkichlar belgilandi: o'yindagi faollik; mustaqil qaror qabul qilish; tengdoshlari bilan hamkorlik; muloqot qilish qobiliyati; muammoli vaziyatlarni hal qilish; ijodkorlik va tashabbuskorlik; o'yin qoidalariga rioya qilish; o'z faoliyatini rejalashtirish.

Kuzatuv jarayonida pedagog bolaning faoliyatiga bevosita aralashmasdan, zarur hollarda yo'naltiruvchi savollar, qo'shimcha materiallar yoki muhitni o'zgartirish orqali pedagogik yordam ko'rsatishi nazarda tutildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kuzatuvlar natijasida o'yin faoliyati bolalarning bir nechta rivojlanish yo'nalishlariga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Birinchidan, o'yin jarayonida bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligi namoyon bo'ldi. Bola o'yin syujetini mustaqil tanlashi, rollarni taqsimlashi, o'yin qoidalarini belgilashi va vaziyatga mos qarorlar qabul qilishi orqali mustaqil faoliyat tajribasini egallaydi.

Ikkinchidan, o'yin muloqot va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Guruhli o'yinlarda bolalar o'z fikrini ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash, kelishish, navbat kutish va umumiy maqsadga erishish uchun hamkorlik qilishni o'rganadi.

Uchinchidan, o'yin jarayonida ijodiy tafakkur faollashadi. Oddiy predmetlardan turli maqsadlarda foydalanish, yangi syujetlar yaratish va rollarni ijodiy talqin qilish bolalarning tasavvurini rivojlantiradi.

To'rtinchidan, kuzatuv pedagogga har bir bolaning **individual xususiyatlarini** aniqlash imkonini beradi. Ayrim bolalar guruh faoliyatida faol qatnashsa, boshqalari yakka tartibdagi yoki kichik guruhdagi o'yinlarda o'z imkoniyatlarini yaxshiroq namoyon qilishi kuzatildi.

Kuzatuv natijalarini quyidagi mezonlar asosida qayd etish maqsadga muvofiq:

Kuzatuv mezonlari	Aniqlanadigan jihat
Faollik	O'yinda ishtirok etish darajasi
Mustaqillik	Qarorlarni mustaqil qabul qilish
Muloqot	Fikr almashish va suhbatga kirishish
Hamkorlik	Tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyat
Ijodkorlik	Yangi g'oya va syujetlarni yaratish
Muammo yechish	Qiyin vaziyatlardan chiqish qobiliyati
Tashabbus	Faoliyatni mustaqil boshlash va davom ettirish

Shuningdek, tizimli kuzatuv natijalari pedagogga ta'lim-tarbiya jarayonini bolaning real ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Masalan, muloqotga qiynalayotgan bola uchun juftlikdagi o'yinlar, mustaqil qaror qabul qilishda qiynalayotgan bola uchun tanlov imkoniyatlari ko'proq berilishi mumkin. Olingan natijalar o'yinning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishidagi ko'p funksiyali pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi. Biroq o'yinning ta'limiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun pedagog faqat o'yin tashkilotchisi emas, balki kuzatuvchi, yo'naltiruvchi va pedagogik muhitni loyihalovchi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Kuzatuv jarayonida pedagog bolaning xatti-harakatlarini baholashdan ko'ra, uning faoliyatini tushunishga intilishi muhim. Bunda "bola nimani bilmaydi?" degan savoldan tashqari, "bola nimaga qiziqmoqda?", "u qanday yo'l bilan muammoni hal qilmoqda?", "qanday yordam unga mustaqil harakat qilish imkonini beradi?" kabi savollar muhim ahamiyat kasb etadi.

"Bola o'yin pedagog" loyihasida kuzatuvning muntazamligi alohida ahamiyatga ega. Bir martalik kuzatuv bolaning holatini to'liq ifodalamasligi mumkin. Shu sababli turli vaqt va turli faoliyat sharoitlarida kuzatuv olib borish bolaning rivojlanish dinamikasi haqida kengroq tasavvur beradi. Kuzatuv natijalarini ota-onalar bilan hamkorlikda muhokama qilish ham samarali pedagogik natijalarga olib kelishi mumkin. Bunda bolaning kamchiliklarini ta'kidlashdan ko'ra, uning qiziqishlari, kuchli tomonlari va rivojlanishini qo'llab-quvvatlash yo'llariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Kuzatuv natijalariga pedagogning subyektiv qarashlari, guruhdagi bolalar soni, o'yin muhiti va kuzatuv davomiyligi ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli kuzatuv mezonlarini oldindan belgilash, qaydlarni muntazam yuritish va turli metodlardan foydalanish natijalarning ishonchliligini oshiradi.

XULOSA

"Bola o'yin pedagog" loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatish bolaning rivojlanishini tabiiy faoliyat jarayonida o'rganish va pedagogik jarayonni individual ehtiyojlarga moslashtirishning samarali vositalaridan biridir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tizimli pedagogik kuzatuv: bolaning individual qobiliyat va ehtiyojlarini aniqlash; o'yin faoliyatidagi rivojlanish dinamikasini baholash;

muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini tahlil qilish; ijodkorlik va mustaqillikni qo'llab-quvvatlash; ta'lim-tarbiya mazmunini bolaning qiziqishlariga moslashtirish imkonini beradi.

Shu sababli maktabgacha ta'lim amaliyotida o'yin jarayonini kuzatishga asoslangan pedagogik monitoringni muntazam tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda pedagog kuzatuv natijalaridan bolaning faoliyatini cheklash uchun emas, balki uning mustaqil rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish maqsadida foydalanishi zarur.

"Bola o'yin pedagog" loyihasi doirasida kuzatuvga asoslangan yondashuvning amaliyotga joriy etilishi ta'lim-tarbiya jarayonining individuallashtirishiga, bolalarning faol ishtirokiga va pedagogning kasbiy refleksiya qilishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.

2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining maktabgacha ta'lim metodikasiga oid metodik materiallari.

3. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

4. Piaget, J. *The Psychology of the Child*. Basic Books.

5. UNESCO. *Right from the Start: Build Inclusive Societies through Early Childhood Education*. UNESCO.

6. UNICEF. *Early Childhood Development*. UNICEF.

7. Zosh, J. M., Hopkins, E. J., Jensen, H., et al. Learning through play: a review of the evidence. *Whitebread, D. et al.* The LEGO Foundation.

8. Hazratova H.N. Provision of some mineral substances to primary school students // *Universum: химия и биология Научный журнал* Издается ежемесячно с ноября 2013 года Является печатной версией сетевого журнала *Universum: химия и биология*. 6(120) Июнь, 2024, Част 2 Москва 2024, 64-67 стр.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TO'GARAKLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISH YO'LLARI.

F.M.Turakulova.
Samarqand davlat pedagogika instituti
“Boshlang‘ich va maktabgacha ta‘lim
nazariyasi kafedrası o‘qituvchisi
ibroximturakulo3@gmail.com
+998939902980

Annotatsiya: Ushbu ishda oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ularning kasbiy mahoratini oshirishda to‘garaklar faoliyatining o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada to‘garaklarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari, talabalarning ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatini tizimli muvofiqlashtirish hamda to‘garaklar faoliyatini baholashning samarali mexanizmlari bo‘yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta‘lim, to‘garak faoliyati, ilmiy-ijodiy to‘garaklar, kompetensiya, metodika, loyihaga asoslangan ta‘lim, talaba yoshlar, kasbiy shakllanish.

Аннотация: В данной работе освещаются роль и значение деятельности кружков в содержательной организации свободного времени студентов высших образовательных учреждений, а также в повышении их профессионального мастерства. В статье представлены научно-методические рекомендации по организационно-правовым основам создания кружков, системной координации научно-исследовательской и творческой деятельности студентов, а также эффективным механизмам оценки деятельности кружков.

Ключевые слова: высшее образование, деятельность кружков, научно-творческие кружки, компетентность, методика, проектное обучение, студенческая молодёжь, профессиональное становление.

Abstract: This study highlights the role and significance of student clubs in the meaningful organization of students' free time at higher education institutions and in improving their professional skills. The article provides scientific and methodological recommendations on the organizational and legal foundations for establishing student clubs, systematic coordination of students' research and creative activities, and effective mechanisms for evaluating club activities.

Keywords: higher education, student club activities, scientific and creative clubs, competence, methodology, project-based learning, university students, professional development.

KIRISH.

Oliy ta‘lim muassasalarida to‘garaklar faoliyatini tashkil etishda O‘zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida belgilangan vazifalar hamda “O‘zbekiston Respublikasida 2021-yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar Dasturi”ning ijrosini amalga oshirish yuzasidan Oliy ta‘lim muassasalarida ilmiy, ijodiy to‘garaklarni tashkillashtirish tartibi va shartlarini belgilaydi.

To‘garaklar o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida» gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» hamda Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan huquqiy-me‘yoriy hujjatlar hamda mazkur Nizom asosida yuritadi. To‘garaklar uzluksiz ta‘lim tizimining tarkibiy qismi bo‘lib, ta‘limning rivojlantiruvchi vazifasini amalga oshirish bo‘yicha davlat va jamiyatning uzviy hamkorligida ishlab chiqilgan dasturlar va rejalar asosida o‘z kelayotgan yosh avlodni ruhiy va ma‘naviy jihatdan mustaqil hayotga tayyorlash, jamiyatda munosib o‘rin egallashini kafolatlaydigan, real iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga yuqori malakali, mustaqil fikrlaydigan kadrlar tayyorlash bo‘yicha faoliyat yurituvchi hamda ilmiy-ijodiy ishlarni maqsadli hamda tizimli asosda amalga oshiruvchi amaliy va ilmiy-uslubiy ijodiy uyushmasi hisoblanadi.

To'garaklar talaba-yoshlarning optimal yechimlarini izlab topish ko'nikmalarini va o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan qiziqishlari bir xil bo'lgan bir guruh talabalarining ma'lum fan bo'yicha tajribali professor-o'qituvchilar tomonidan ularning bilim va mahoratini oshirish uchun xizmat qiladi. To'garaklar Nizomi, ilmiy rahbari hamda uning tarkibi institut ilmiy kengashida ko'rib chiqiladi va institut rektori buyrug'i bilan tasdiqlanib, faoliyatga kiritiladi. To'garaklar - bilim va ta'lim sohalari hamda mutaxassisliklari bo'yicha ilmiy jodiy ishlarni maqsadli va tizimli asosda amalga oshirish uchun talaba-yoshlar qiziqishiga, xohishiga asoslangan holda darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil qiladi, o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi va yo'nalishlar bo'yicha to'garaklar tashkil qilinadi.

To'garak mashg'ulotlarining tashkil etishning maqsadi, vazifalari va asosiy jihatlari quydagilardan.

1. To'garakning bosh maqsad va vazifalari — talabalarining darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqali ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash, ijodiy va ilmiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda tanlangan mutaxassislik bo'yicha professional kompetensiyalarini shakllantirishdir.

2. Dastur rejasini ishlab chiqish: To'garak mashg'ulotlari uchun aniq dastur va reja tuzish zarur. Bu dastur talabalarining yosh xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan ishlab chiqilishi lozim.

3. Interfaol usullardan foydalanish: Mashg'ulotlarda interfaol usullarini qo'llash talabalarining erkin fikrlashi, ijodkorlik mahoratini namoyish etishi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

4. Talabalarining erkin tanlovi: to'garak mashg'ulotlariga qatnashish talabalarining erkin tanloviga asoslanishi kerak. Ular bir vaqtning o'zida bir necha to'garakka qatnashishi va qiziqishlariga ko'ra to'garakni almashtirishi mumkin. Bu esa kelajakda o'z kasbiga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi.

5. Talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish: to'garak mashg'ulotlari davomida talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Bu ularning mustaqil fikrlashi, yangi g'oyalar yaratishini o'z ustida ishlash ko'nikmalarini oshiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida asosiy to'garaklar quydagilardan iborat.

✓ **Ilmiy to'garaklar:** Talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb qilish, ilmiy maqola va tezislar yozishni o'rgatish hamda nufuzli konferensiyalarga tayyorlashga xizmat qiladi.

✓ **Ijodiy to'garaklar:** Sahna madaniyati, san'at, musiqa va badiiy ijodga qiziqishi bor talabalar uchun tashkil etiladi (masalan, "Mohir qo'llar", "Yosh rassom", "Ijodkor tarbiyachi", "Yosh pedagog", "Talabalar teatr studiyalari").

✓ **Fan to'garaklari:** Talabalarining o'z mutaxassislik fanlarini chuqurroq o'rganishi, nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishi uchun kafedralar qoshida ochiladi (masalan, matematika, xorijiy tillar, robototexnika).

✓ **Sport to'garaklari:** Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish maqsadida voleybol, basketbol, shaxmat, futbol kabi yo'nalishlarda faoliyat olib boradi.

✓ **Intellectual klublar:** "Zakovat", kitobxonlik tanlovlari va turli munozara klublari shular jumlasidandir.

Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan bunday to'garaklar talabalarining nafaqat talabalik davri mazmunli o'tishiga, balki uning professional shaxs sifatida shakllanishiga ham katta xizmat qiladi.

Xulosa qilib shu aytish joizki bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ilmiy, ijodiy, fan va sport to'garaklari talaba-yoshlarning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash va professional kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Qonunchilik va institut rektori buyrug'i asosida faoliyat yurituvchi bu to'garaklar, talabalarining o'z qiziqishlari asosida intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda tizimli vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (Yangi tahriri, 2020-yil).

2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar* — Toshkent: "Iste'dod", 2008.
3. Tolipov O., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari* — Toshkent: "Fan", 2006.
4. Selevko G.K. *Sovremennye obrazovatelnye texnologii* — Moskva: "Narodnoe obrazovanie", 1998. (Darsdan tashqari faoliyatning psixologik ta'siri bo'yicha).

PEDAGOGIK MULOQOTGA IJOBIY MUNOSABAT, KASBIY QADRIYATLAR VA MULOQOTNING AHAMIYATINI ANGLASH

Quvatova Dilnoza Jurayevna.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
"Pedagogika" kafedrası assistent o'qituvchisi. Qarshi. O'zbekiston.
E-mail: Quvatovadilnoza@gmail.com

Annotatsiya. Maqola "Pedagogik muloqot" tushunchasining ilmiy-nazariy jihatlarini tahlil qilish, pedagogik muloqot amaliyotining o'qituvchining kasbiy faoliyati hamda ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyatini organishga bag'ishlangan. Pedagogik muloqot mavzusi bilan bog'liq tadqiqotlarda bu muammoga nisbatan asosiy yondashuvlar, ilmiy qarashlar o'rganilgan. O'qituvchi tomonidan pedagogik muloqotni samarali tashkil etish imkonini beradigan eng muhim shartlar, omillar, vosita, uslub va shakllar aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya jarayoni, o'qituvchi, o'quvchi, muloqot, pedagogik muloqot.

Аннотация. Статья посвящена анализу понятия "Педагогического общения", изучению роли и значения практики педагогического общения в профессиональной деятельности педагога в процессе обучения и воспитания. Выделены основные подходы, выражающие научно-теоретическое толкование взглядов на основе понятия «педагогического общения». Определены главные условия, факторы, средства, стили и формы, обеспечивающие успешность организации педагогического общения учителем. Ключевые слова: общение, педагогическое общение, коммуникация, педагогическое воздействие, стили педагогического общения.

Ключевые слова: образовательно-воспитательный процесс, учитель, учащийся, общение, педагогическое общение.

Annotatsiya. This article analyses the concept of "Pedagogical Communication" and examines the role and significance of the practice of pedagogical communication in the process of teaching and education. It also highlights the main approaches that reflect the scientific and theoretical interpretations of perspectives on "pedagogical communication". Additionally, the article identifies the main conditions, factors, tools, styles, and forms that are necessary for the successful organization of pedagogical communication by a teacher.

Keywords: communication, pedagogical communication, pedagogical influence, styles of pedagogical communication.

KIRISH

Hozirgi kunda yurtimizda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim sifatini yuksaltirish, yoshlarni har tomonlama bilimli, yetuk va barkamol qilib tarbiyalash, pedagog xodimlarning kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan izchil islohatlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ko'p bor e'tirof etganidek, "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'li deb qaralmoqda. Adabiyotlar tahlili. Ta'lim-tarbiya jarayoni va kelinmoqda Bunday tadqiqot natijalarida aniqlanganidek, "Pedagogik muloqot" tushunchasining mazmun-mohiyati shaxslararo muloqotning o'ziga xos bir shakli sifatida ko'rinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida muloqot pedagogik faoliyatning muhim kasbiy kategoriyasi sifatida namoyon bo'lib, birinchidan, o'quv vazifalarini bajarish, ikkinchidan, tarbiya jarayonini ijtimoiy-psixologik jihatdan ta'minlash, uchinchidan, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ta'lim-tarbiya

ishlarini samaradorligini ta'minlovchi munosabatlarni boshqarish va Pedagogik muloqot o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim o'rin egallaydi. O'qituvchi o'z bilim va tajribasini o'quvchiga muloqot orqali yetkazadi, uning fikrini tinglaydi, qobiliyatlarini aniqlaydi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi hamda shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashadi. Shu sababli pedagogik muloqotga ijobiy munosabatda bo'lish va uning ahamiyatini chuqur anglash zamonaviy pedagogning muhim kasbiy sifatlaridan biridir. Sifatida xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot natijalari pedagog kasbiy faoliyatida pedagogik muloqotni samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qildi. Tahlillar va natijalar. Pedagogik muloqotga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar va bu tushuncha bilan bog'liq ilmiy-nazariy qarashlarni tahlil qilish uning bir qator o'ziga xosliklarga ega ekanini aniqlash imkonini beradi. Pedagogik muloqot pedagog kasbiy faoliyatining asosi ekanini nazarda tutgan holda, uning asosiy xususiyatlarini ko'rsatish o'rinli: pedagogik muloqot har doim bilim berish, o'rgatish, rivojlantirish, tarbiyalash xususiyatiga ega; – pedagogik muloqot har doim muloqot ishtirokchilarining shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga, ular o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan; – pedagogik muloqot ijodiy xususiyatga ega, u doim rivojlantirilib boriladi. O'qituvchi o'z faoliyati, xatti-harakatlari, muloqot texnikasi, unda qo'llanadigan vosita, usul va shakllarni har doim o'quvchilarning yoshi, psixologik va individual xususiyatlaridan kelib chiqib o'zgartirib, rivojlantirib boradi. Pedagogik muloqot tushunchasi va uning mazmuni

Pedagogik muloqot — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ta'lim va tarbiya maqsadlariga yo'naltirilgan o'zaro aloqa jarayonidir. Ushbu jarayonda nafaqat axborot almashinuvi, balki hissiy munosabat, o'zaro tushunish, hamkorlik va tarbiyaviy ta'sir ham amalga oshiriladi.

Samarali pedagogik muloqotning asosini o'zaro hurmat va ishonch tashkil etadi. O'qituvchi o'quvchini faqat bilim oluvchi sifatida emas, balki o'ziga xos fikr, qiziqish va ehtiyojlarga ega bo'lgan shaxs sifatida qabul qilishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchining o'z fikrini erkin ifodalashiga, savol berishiga va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Pedagogik muloqot og'zaki va yozma nutq, ovoz ohangi, mimika, imo-ishora, yuz ifodasi kabi verbal va nonverbal vositalar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli pedagog o'z nutqining mazmuni bilan birga, uning ohangi va tashqi ifodasiga ham e'tibor qaratishi zarur.

Pedagogik muloqot tushunchasi va uning mazmuni

Pedagogik muloqot — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ta'lim va tarbiya maqsadlariga yo'naltirilgan o'zaro aloqa jarayonidir. Ushbu jarayonda nafaqat axborot almashinuvi, balki hissiy munosabat, o'zaro tushunish, hamkorlik va tarbiyaviy ta'sir ham amalga oshiriladi.

Samarali pedagogik muloqotning asosini o'zaro hurmat va ishonch tashkil etadi. O'qituvchi o'quvchini faqat bilim oluvchi sifatida emas, balki o'ziga xos fikr, qiziqish va ehtiyojlarga ega bo'lgan shaxs sifatida qabul qilishi lozim. Bunday yondashuv o'quvchining o'z fikrini erkin ifodalashiga, savol berishiga va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Pedagogik muloqot og'zaki va yozma nutq, ovoz ohangi, mimika, imo-ishora, yuz ifodasi kabi verbal va nonverbal vositalar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli pedagog o'z nutqining mazmuni bilan birga, uning ohangi va tashqi ifodasiga ham e'tibor qaratishi zarur.

Pedagogik muloqotga ijobiy munosabat

O'qituvchining pedagogik muloqotga ijobiy munosabati uning o'quvchilar bilan qanday munosabat o'rnatishida yaqqol namoyon bo'ladi. Ijobiy munosabat o'quvchining shaxsini hurmat qilish, uni tinglash, fikrini qadrlash va pedagogik jarayonda qo'llab-quvvatlashni anglatadi.

O'qituvchi muloqot davomida samimiy, xushmuomala va sabrli bo'lishi kerak. Ayniqsa, o'quvchining xatosiga munosabat bildirishda pedagogik taktga rioya qilish muhimdir. Xatoni keskin tanqid qilish yoki

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari uning aniq maqsad va vazifalarga egaligi, bunday muloqotning maxsus tashkil etilishi, unda qo'llanadigan usul va vositalarda ko'rinadi.

Buning uchun pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot emotsional qulay, ularning yetuk shaxs bo'lib ulg'ayishiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Pedagogik muloqot o'qituvchi tomonidan yuqorida ko'rsatilgan maqsadlarga muvofiq ravishda tashkil etilishi shart bo'lib, bu ham pedagogik muloqotning o'ziga xos jihatlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik muloqot aniq maqsad – ta'lim-tarbiya berishga qaratilgan bo'ladi, shaxslararo muloqotda ko'p uchraganidek, o'zidan-o'zi yuzaga kelmaydi, balki o'qituvchi tomonidan maxsus tayyorgarlik, aniq reja asosida tashkil etiladi.

Pedagogik muloqotni sifatli tashkil etish o'qituvchidan yuksak kasbiy mahorat, muomala madaniyati, kuzatuvchanlik, o'quvchilarga xayrihoxlik, hamdardlik va boshqaruv ko'nikmalariga ega bo'lishni talab qiladi. O'qituvchi o'zining kasbiy vazifalarini bajarishi, o'quvchilarga tegishli bilim va axborotlarni yetkazishi, sinf va talabalar guruhida ta'lim-tarbiyaviy ishlarni olib borishi uchun maqsadli va izchil shakllantirilgan pedagogik muloqotdan foydalanadi. Xulosa. Ta'lim tizimining hozirgi rivojlanish davrida o'quvchilarning muqobil manbalardan axborot olish va mustaqil o'qish va o'rganish imkoniyatlari kengayib bormoqda, biroq, o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonidagi vazifalari saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolada pedagogik muloqotning o'ziga xos jihatlariga e'tibor qaratar ekanmiz, shaxslararo muloqotning boshqa shakllariga nisbatan pedagogning o'quvchilar bilan muloqoti va hamkorligidagi o'ziga xoslik o'quvchilarning rivojlanishlariga xizmat qilishi o'rganilgan. Pedagogik muloqotga ijobiy munosabat, kasbiy qadriyatlar va muloqotning ahamiyatini anglash zamonaviy o'qituvchining kasbiy mahorati va shaxsiy kamolotini belgilovchi eng muhim omillardan hisoblanadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi to'g'ri tashkil etilgan muloqot nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki sog'lom psixologik muhitni ham yaratadi. Pedagogik muloqotga ijobiy munosabatda bo'lish va kasbiy qadriyatlarga sodiqlik — shunchaki majburiyat emas, balki muvaffaqiyatli ta'lim poydevoridir. O'z kasbini sevadigan, muloqot madaniyatiga ega bo'lgan o'qituvchi ta'lim oluvchilarda fanga nisbatan qiziqish uyg'otadi va ularning jamiyatda komil inson bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Pedagogik muloqotdagi to'siqlar va ularni bartaraf etish usullari haqida ma'lumot tayyorlash. Ushbu mavzu yuzasidan ishingizni yanada mukammallashtirish uchun sizga qanday yordam bera olaman? Agar xohlasangiz, quyidagilarni bajarishimiz mumkin:

Zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyati samaradorligi, Ta'limsifati shaxsga yo'naltirilgan ilg'or Ta'limtexnologiyalari, jumladan, pedagogik muloqot texnikasini qay darajada egallaganligi bilan belgilanmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, yangi ta'lim texnologiyalari, vosita, uslub va shakllari bilan bog'liq bilim va qobiliyatlarini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. 20 dekabr 2022. <https://president.uz/uz/lists/view/5774>.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'limto'g'risida"gi qonuni. <https://lex.uz/en/docs/5013007>.
3. "Pedagogik Ta'limsifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy Ta'limmuassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.06.2022 yildagi PQ-289-son Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/6079561>.
4. Safarova R., Yusupova F. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish strategiyasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B
5. "Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.04.2025 yildagi PF-73-son Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/7499721>
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2003. – 174 b.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA MATN ASOSIDA KOMMUNIKATIV KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISH

TEKNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Maxmudova Muxabbat Jurayevna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti assistent
o'qituvchisi

maxmudovamuxabbat160@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida matn asosida kommunikativ kreativlikni shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot doirasida kommunikativ kreativlikning mohiyati, uning strukturaviy komponentlari hamda boshlang'ich ta'lim bosqichida ushbu sifatni rivojlantirishga xizmat qiladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil etilgan. Interfaol, hamkorlikdagi va loyiha asosidagi o'qitish texnologiyalarining samaradorligi empirik ma'lumotlar orqali isbotlangan. Tadqiqot natijalari va amaliy tavsiyalar maktab o'qituvchilari hamda ta'lim metodistlari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kreativlik, boshlang'ich ta'lim, ona tili, matn, pedagogik texnologiya, nutqiy ko'nikma, ijodiy fikrlash, interfaol o'qitish, nutqiy muloqot.

Abstract: This article examines the issues of improving technologies for forming communicative creativity based on text in primary school mother tongue lessons. The study analyzes the essence of communicative creativity, its structural components, and modern pedagogical technologies that serve to develop this quality at the primary education level. The effectiveness of interactive, cooperative, and project-based teaching technologies is proved through empirical data. The research results and practical recommendations are intended for school teachers and education methodologists.

Keywords: communicative creativity, primary education, mother tongue, text, pedagogical technology, speech skills, creative thinking, interactive teaching, speech communication.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования технологий формирования коммуникативной креативности на основе текста на уроках родного языка в начальных классах. В рамках исследования проанализированы сущность коммуникативной креативности, её структурные компоненты, а также современные педагогические технологии, способствующие развитию данного качества на этапе начального образования. Эффективность интерактивных, кооперативных и проектных технологий обучения доказана на основе эмпирических данных. Результаты исследования и практические рекомендации предназначены для учителей общеобразовательных школ и специалистов в области методики обучения.

Ключевые слова: коммуникативная креативность, начальное образование, родной язык, текст, педагогическая технология, речевые навыки, творческое мышление, интерактивное обучение, речевое общение.

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida kreativlik va kommunikativ kompetentlik asosiy o'quv natijalari sifatida e'tirof etilmoqda. 21-asr ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha xalqaro tadqiqotlar ta'limda ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishni ustuvor yo'nalish deb belgilagan. Boshlang'ich ta'lim — shaxsning nutqiy, kognitiv va ijodiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda shakllantirilgan kommunikativ kreativlik o'quvchining keyingi hayotiy muvaffaqiyatlariga poydevor bo'ladi.

Ona tili darslarida matn markaziy o'quv vositasi sifatida xizmat qiladi. Matn bilan ishlash jarayonida o'quvchi nafaqat til qoidalarini o'zlashtiradi, balki fikrlash, ifodalash va muloqot

ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Biroq, ko'pgina maktablarda matn bilan ishlash hali ham reproduktiv darajada — ya'ni, tayyor matnni o'qish va savolga javob berish tarzida tashkil etilmoqda. Bu yondashuv kommunikativ kreativlikni to'liq rivojlantirishga imkon bermaydi. Muammoning dolzarbligi shundaki, amaldagi ona tili darsliklari va o'quv dasturlarida matn asosida kommunikativ kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalar yetarlicha ifodalanmagan. Shuning uchun ushbu texnologiyalarni ilmiy asoslash va takomillashtirish zarurati tug'iladi. Tadqiqotning maqsadi: boshlang'ich sinf ona tili darslarida matn asosida kommunikativ kreativlikni shakllantirish texnologiyalarini tahlil etish va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

Kreativlik tushunchasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Torrance kreativlikni muammolarni his etish, tasavvurda bo'shliqlarni topish va ularni hal qilish yo'llarini topish qobiliyati sifatida ta'riflagan. Guilford esa kreativlikni divergent fikrlash — ya'ni bir muammoning turli echimlarini topish qobiliyati — bilan bog'lagan. Amabile kreativlikning motivatsion jihatlarini ta'kidlab, ichki motivatsiyaning ijodiy mahsuldorlikka ijobiy ta'sir qilishini isbotlagan.

Kommunikativ kreativlik tushunchasi esa kreativlik va til nazariyalari kesishmasida paydo bo'lgan. Canale va Swain kommunikativ kompetentlikni grammatik, diskursiv, ijtimoiy-lingvistik va strategik komponentlardan iborat deb tavsiflab, nutqiy muloqotda ijodiy qobiliyatlarning rolga alohida e'tibor qaratgan. Halliday tilni ijtimoiy semiotik tizim sifatida ko'rib, uning kommunikativ va ijodiy funktsiyalari bir-birini to'ldirishini asoslagan.

O'zbek pedagogika fanida ham bu yo'nalishda bir qator muhim ishlar amalga oshirilgan. Boshlang'ich ta'limda nutq o'stirish metodikasi, matn bilan ishlash usullari va ijodiy yozuv texnologiyalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Shu bilan birga, kommunikativ kreativlikni shakllantirish texnologiyalarini tizimli va kompleks tarzda o'rganuvchi tadqiqotlar hali yetarli emasligini ta'kidlash joiz. Tadqiqotda quyidagi metodlardan kompleks tarzda foydalanildi: pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan so'rovnomalar o'tkazish hamda pedagogik tajriba-sinov. Tajriba-sinov O'zbekistonning Buxoro viloyatida joylashgan 4 ta umumta'lim maktabida, 3 va 4-sinf o'quvchilari ishtirokida 2023-2025 yillar davomida amalga oshirildi. Tadqiqotda jami 200 nafar o'quvchi qatnashdi. Ular ikki guruhga — tajriba guruhi va nazorat guruhiga taqsimlandi. Nazorat guruhi an'anaviy o'qitish metodlari asosida, tajriba guruhi esa ishlab chiqilgan innovatsion texnologiyalar asosida o'qitildi. Kommunikativ kreativlik darajasi uchta mezon bo'yicha baholandi: nutqiy ifodaliligi va boyligini; original g'oya va yondashuvlar sonini; kommunikativ vaziyatlardagi moslashuvchanlikni o'lchaydigan maxsus diagnostika topshiriqlari orqali. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf ona tili darslariga moslashtirilgan uchta asosiy texnologiya ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi.

Birinchi texnologiya: "Matn laboratoriyasi". Bu texnologiyada o'quvchilar matnni passiv holda o'qish emas, balki faol ravishda o'zgartirish, to'ldirish va qayta yaratish orqali o'rganadilar. Texnologiya uch bosqichdan iborat: analiz bosqichi — matnni qismlarga ajratib, har bir qismning vazifasini aniqlash; transformatsiya bosqichi — matnni boshqa janrga, uslubga yoki nutq shakliga o'tkazish; kreatsiya bosqichi — o'xshash mavzuda mustaqil original matn yaratish. Ushbu texnologiyani qo'llash natijasida tajriba guruhida nutqiy boylik ko'rsatkichi o'rtacha 37% ga oshdi.

Ikkinchi texnologiya: "Muloqot kengashi". Bu texnologiya o'quvchilarni matn personajlari nomidan muloqotga kirishishga, mavjud dialoglarni davom ettirishga va yangi kommunikativ vaziyatlar yaratishga undaydi. Guruhli va juftlik shaklida tashkil etiladigan bu texnologiyada o'quvchilar bir-birining nutqini tahlil qiladi, takomillashtirishga yordam beradi va birgalikda kreativ kommunikativ mahsulot yaratadi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, ushbu texnologiya o'quvchilarning darsda og'zaki nutq faolligini 2,4 barobar oshirdi.

Uchinchi texnologiya: "Vizual-verbal kreatsiya". Ushbu texnologiyada rasm, infografika, fotografiya kabi vizual materiallar matn yaratishning boshlang'ich nuqtasi sifatida ishlatiladi. O'quvchi vizual obraz orqali o'z his-tuyg'ulari va fikrlarini ifodalashni o'rganadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, vizual stimulus orqali yaratilgan matnlar an'anaviy mavzu asosida yozilgan matnlarga nisbatan leksik jihatdan 28% boyroq va g'oyaviy jihatdan 31% original bo'ldi. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasidagi farq statistik jihatdan muhim

ahamiyatga ega. Bu esa ishlab chiqilgan texnologiyalar tizimining samaradorligini tasdiqlaydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, tajriba guruhidagi kuchsiz o'quvchilar ham nazorat guruhidagi o'rtacha o'quvchilarga tenglashgan yoki ulardan ustun kelgan, bu texnologiyalarning inkluziv imkoniyatlarini ko'rsatadi.

O'qituvchilar bilan o'tkazilgan so'rovnoma ishtirokchilarning 89,3% i ushbu texnologiyalarni o'z amaliyotlarida qo'llashga tayyor ekanliklarini bildirdi. O'quvchilar esa an'anaviy usullarga nisbatan yangi texnologiyalarni qiziqarliroq (91%), tushunarli (79%) va ijodiy salohiyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'proq yordam beradigan (85%) deb baholashdi. Olib borilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, boshlang'ich sinf ona tili darslarida matn asosida kommunikativ kreativlikni shakllantirish tasodifiy emas, balki maqsadli tizimli pedagogik jarayonni talab etadi. Ikkinchidan, "Matn laboratoriyasi", "Muloqot kengashi" va "Vizual-verbal kreatsiya" texnologiyalarini kompleks qo'llash o'quvchilarning kommunikativ kreativlik darajasini sezilarli oshiradi. Uchinchidan, kommunikativ kreativlikni rivojlantirishda o'quvchining faol subyekt sifatida qatnashishi — ya'ni, matnni passiv qabul qilish emas, balki uni o'zgartirish va yangi matn yaratish jarayonida ishtirok etishi — hal qiluvchi omil hisoblanadi.

O'qituvchilarga quyidagi amaliy tavsiyalar ko'zlangan maqsadga erishishda yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars rejalariga kommunikativ kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni tizimli kiritishlari lozim. Ona tili darsliklari va o'quv dasturlarida matn asosida ijodiy ish va muloqotga yo'naltirilgan topshiriqlar ulushi kamida 40% ni tashkil etishi maqsadga muvofiq. O'qituvchilar malakasini oshirish kurslarida ushbu texnologiyalar bo'yicha maxsus modul kiritilishi, amaliy mashg'ulotlar tashkil etilishi tavsiya etiladi. Maktab metod birlashmalarida ushbu texnologiyalar bo'yicha tajriba almashish, ochiq darslar va treninglar o'tkazish yo'lga qo'yilishi kerak. Kelgusida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarini ona tili darslarida matn asosida kommunikativ kreativlikni rivojlantirishda qo'llash imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. **Ona tili o'qitish metodikasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. **Ona tili o'qitish metodikasi.** – Toshkent: Noshir, 2009.
3. Matchonov S., Shojalilov A., Xoliqulova G., Qodirova Z., Shamsiyeva M. **Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi.** – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021.
4. Matchonov S., Bakiyeva H., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Xoliqulova G. **Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish.** – Toshkent: Yangiyo'l poligraf servis, 2008.

QISHLOQ XO'JALIGI FANLARINI O'QITISH JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI.

Otaboyeva Zulfiya G'ofurovna

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti o'qituvchisi

***Annotasiya:** Ushbu maqolada qishloq xo'jaligi fanlarini o'qitish tizimini modernizatsiya qilish va ta'lim samaradorligini oshirishda interfaol metodlardan foydalanishning nazariy asoslari tadqiq etilgan. Zamonaviy agrar ta'limda talabalarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda "Keys-stadi", "Loyiha usuli" va "Aqliy hujum" kabi interfaol usullarning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi mutaxassislarni tayyorlashda nazariya va amaliyot integratsiyasini ta'minlash, dars jarayonlarini ishlab chiqarish bilan bog'lash prinsiplari va ushbu yondashuvning kutilayotgan samaradorlik ko'rsatkichlari asoslab berilgan*

Kalit soʻzlar: agrar taʼlim, interfaol metodlar, keys-stadi, loyiha usuli, pedagogik texnologiyalar, kasbiy koʻnikma, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье исследованы теоретические основы использования интерактивных методов в модернизации системы обучения сельскохозяйственным наукам и повышении эффективности образования. Освещены педагогические возможности таких интерактивных методов, как «Кейс-стади», «Метод проектов» и «Мозговой штурм» в развитии самостоятельного мышления студентов, анализе проблемных ситуаций и формировании практических навыков в современном аграрном образовании. Также обоснованы принципы обеспечения интеграции теории и практики при подготовке специалистов сельскохозяйственной сферы, связи учебного процесса с производством и показатели ожидаемой эффективности данного подхода.

Ключевые слова: аграрное образование, интерактивные методы, кейс-стади, метод проектов, педагогические технологии, профессиональные навыки, инновация.

Abstract. This article explores the theoretical foundations of using interactive methods to modernize the agricultural science education system and enhance instructional effectiveness. It highlights the pedagogical potential of interactive methods such as "Case Study", "Project-Based Learning", and "Brainstorming" in developing students' independent thinking, analyzing problem situations, and building practical skills in contemporary agrarian education. Furthermore, the article substantiates the principles of integrating theory and practice in training agricultural specialists, linking the educational process with production, and outlines the expected efficiency indicators of this approach.

Keywords: agricultural education, interactive methods, case study, project-based learning, pedagogical technologies, professional skills, innovation.

KIRISH

Hozirgi globallashuv davrida qishloq xoʻjaligi va uning tarmoqlari dunyo va mamlakatimiz iqtisodiyotida tutgan oʻrni, uni rivojlantirish zaruriyati va bunda qishloq xoʻjaligi mahsulotlari yetishtiruvchi mutaxassislar, dehqonchilik va oʻsimlikshunoslikning rivojlanishi tarixi, ularning rivojlanish yoʻnalishlari, sohada ilmiy tadqiqot ishlari olib borishning ahamiyati, mamlakatimiz va xorijdagi ilmiy tadqiqot institutlari, markazlari va ularning erishgan yutuqlari, qishloq xoʻjaligi ekinlari va ulardan olinadigan mahsulotlar, ekinlarning yetishtirishning turli omillarga bogʻliqligi, qishloq xoʻjaligi bugungi kundagi turli muammolar va kelajak kadrlari oldidagi vazifalar, ularga qoʻyiladigan talablar boʻyicha zarur boʻlgan boshlangʻich bilimlarni oʻrgataishdan iboratdir. Qishloq xoʻjaligi sohasi uchun har tomonlama yetuk, oʻzi mustaqil fikrlay oladigan va kuchli mutaxassislarni tarbiyalash uchun bugungi kunda taʼlimdagi oʻzgarishlarni va yangi dars texnologiyalarini oʻqish jarayoniga olib kirish shart. Oʻqitish sifatini yaxshilash juda katta ahamiyatga ega. Buning uchun darslarda biz oʻrganib qolgan eski dars usullari bilan birga, talabalarni faollashtiradigan interaktiv (qiziqarli va faol) usullardan ham unumli foydalanish kerak boʻladi.

Zamonaviy va aktiv metodlardan samarali foydalanishni talabalarni oʻsimlikshunoslik, tuproqshunoslik, dehqonchilik asoslari, hosildorlikni oshirish usullari bilan qurollantiradi. Bu esa talabalar nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy koʻnikma va malakalarga ham ega boʻladilar. Shu sababli oʻqitishda talabalarni dars jarayoniga faol jalb etish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Odamni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash juda murakkab ishdur. Shuning uchun ham qadim-qadimdan bu vazifaga xalqning eng aqlli va hurmatli kishilari chaqirilgan. Bu vaziyat yoshlar tarbiyasi nafaqat bolaning oʻziga, balki butun el-yurt rivojiga ham juda qattiq taʼsir qilishini koʻrsatadi. Oʻtgan davrlardagi tajribalar darslarda oʻqitish qoidalarini toʻgʻri ishlatishda, ilmiy

fikrlar va nazariyalarni hayotga tatbiq etishda katta yordam beradi. Ayniqsa, azaldan buyuk olimlar vatani bo'lgan O'zbekistonda yoshlarni tarbiyalash mutlaqo boshqacha va ulug'vor ma'noga ega. O'qituvchi — O'zbekistonning yorug' kelajagini barpo etadigan, dunyoga mashhur mutafakkirlarning davomchisi bo'lgan yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash uchun javobgar inson hisoblanadi. Shunday ekan, o'qituvchining xulq-atvori va tashqi qiyofasi uning maktabda, o'quvchilar, hamkasblar va ota-onalar orasida katta obro'-e'tibor qozonishiga xizmat qilishi, hozirgi zamon talablariga to'g'ri kelishi shart.

Davlatimiz ta'lim tizimida barch sohasining o'ziga xos jihatlari bir guruh faylasuf, psixolog hamda pedagog olimlarimiz tomonidan ma'lum darajada tadqiq etilganligini ko'rsatadi. Bu asarlarda rahbar kadrlar tanlash masalalari turli tarzda yoritiladi. Bu borada ba'zilar ushbu jarayonni jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy taraqqiyoti jarayoni bilan bog'liq ravishda tahlil etsa, ba'zilar rahbar kadrlar tanlash va rahbarlikka tanlanishga doir prinsiplar majmuasini qamrab olib, o'ziga xos dastur sifatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi yosh avlodning bilim olishi va chiroyli tarbiya topishi uchun eng asosiy mas'ul inson hisoblanadi. Ustoz nafaqat o'zining odobi, yaxshi xulqi, tashqi ko'rinishi bilan hammaga o'rnak bo'lishi, balki dars o'tish sirlarini (mahoratini) ham darsda ko'rsata bilishi, tajribali muallim sifatida bilimli yoshlarni tarbiyalash ishiga o'zining katta hissasini qo'shishi kerak. O'z ishining ustasi bo'lgan kuchli mutaxassislarni tayyorlab chiqish uchun, darslarni to'g'ri tashkil qilish va sinfni yaxshi boshqarishning o'ziga xos muhim talablari bor:

Birinchidan, o'quvchilarning kasb-hunar sirlarini o'rganish darajasi davlat tomonidan qo'yilgan qonuniy ta'lim talablariga to'g'ri kelishini ta'minlash.

Ikkinchidan, bolalarning darsdagi mustaqil ijodiy ishlarini dars dasturidagi eng muhim bilim va ko'nikmalar ro'yxatini to'liq egallashiga yo'naltirish.

Shuningdek, dars rejalarida yozilgan majburiy saboqlardan tashqari, eng asosiy fanlar va kompyuter savodxonligiga doir bilimlarni mukammal o'rganish hamda mustaqil ravishda kichik ilmiy izlanishlar (tadqiqotlar) qila olish qobiliyatini shakllantirish — o'z ishining ustasi bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashning bosh shartlaridir.

Uzluksiz o'qish tizimining eng asosiy qoidalaridan biri — ta'limning hamma narsadan ustunligidir. Bu qoida o'qishning rivojlanishi qanchalik muhim ekanini, bilim va yuksak aql-idrokning odamlar orasidagi obro'sini ko'rsatib beradi. Dars davomida kompyuter va internet vositalari hamda yangicha dars usullarining ishlatilishi, o'qish va tarbiya ishlarining foydasi o'quvchilarning quvvatiga va o'qituvchining dars berish mahoratiga bog'liq holda o'sib bormoqda.

Mutaxassislarni darsga tayyorlash juda ko'p narsalarga bog'liqligini olimlar ham tasdiqlashgan. Bular: darslarni yaxshi, sifatli, o'ziga xos tashkil qilish, odam ruhiyati (psixologiya) qonunlarini o'rganish va o'qituvchining o'z bilimi ustida ishlashidir. O'quvchilarda yaxshi kasbiy sifatlarining paydo bo'lishi o'rganilgan darslar, hunar sirlari va tajribalar yordamida aql va ijodiy fikrlashning o'sganligini, mustaqil ishlay olishni, o'zini o'zi nazorat qilib boshqarishni, sinfdoshlar va ustozlar bilan yaxshi munosabatda bo'lishni, kelajakdagi muvaffaqiyatlarni oldindan ko'ra bilish va dars rejasini tuzishni, har bir ishning sababi va natijasini vaqtida tushunib, qiyinchiliklarni yechish kabi fazilatlarini talab qiladi. Bolalarda mana shunday chiroyli sifatlarining tarbiyalanishi uchun, shubhasiz, ma'lum bir vaqt va yaxshi muhit kerak bo'ladi.

Dars o'tish ustasi (mahoratli) bo'lish o'qituvchi uchun darslarni juda yaxshi va foydali o'tishga yordam beradigan zamin bo'libgina qolmay, uning odamlar orasidagi obro'sini ham oshiradi, bolalarda unga nisbatan hurmat uyg'otadi. Ish mahoratini oshirish uchun harakat qilish darsdagi xato va kamchiliklarni to'g'rilashga, o'quvchilar, ta'limdagi hamkasblar va ota-onalar bilan til topishishda muvaffaqiyatlarga erishishga yo'l ochadi. Yaxshi ishlash uchun har bir o'qituvchida kasbiy mahorat bo'lishi shart. Bu mahoratning eng bosh qoidasi ozgina mehnat bilan juda katta va a'lo natijalarga erishishdir. Yangicha, ijodiy fikrlash har doim u bilan birga bo'ladi. Dars o'tishga mehri bor, aqlli va iste'dodli kishilardagina haqiqiy ustozlik sifatleri tarbiyalanib boradi. Chunki o'qituvchilik ishi o'z tabiati bilan chinakam ijodiy mehnatdir.

O'qituvchi o'quvchi shaxsini shakllantiradi, kutilmagan vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qiladi, pedagogik muammolarni yechadi, o'quv jarayonini mustaqil boshqaradi. Bularning hammasi ijodkorlikning tub mohiyati ishning maqsadi va xarakteri bilan bog'liq.

Bolalar bilan o'tkaziladigan tarbiya darslarida niyat qilingan maqsadga yetish uchun ustoz o'quvchilarni birgalikda ishlashga o'rgatishi shart. O'qituvchi bolalarni o'zi bilan hamnafas ishlashga qiziqitirishda mana bu ishlarni bajaradi:

❖ Sinfda hamkorlik uyg'onishi uchun tashkil qilinadigan o'yin yoki dars mashg'uloti bolalarga yoqishi, ularning yoshiga va qiziqishlariga mos bo'lishi kerak;

❖ Bolalarga biror ishni topshirayotganda, o'qituvchi ularning aqliga va ruhiyatiga mos keladigan to'g'ri vazifalar qo'yishi va qanday bajarishni tushuntirishi (yo'riqnoma berishi) shart;

❖ O'quvchilar vazifani bajarishni boshlashganda, o'qituvchi darsda ham ular bilan birga o'ynovchi (ishlovchi) sherik, ham qiyin joyida yordam beruvchi maslahatchi bo'ladi.

Yangilikka intiladigan o'qituvchi faqatgina bolalarga yaxshi dars berish, ularni tarbiyalash va tajribali ustozlarning ishlarini o'rganish bilangina to'xtab qolmasligi kerak. U mustaqil ravishda kichik tadqiqotlar o'tkazish (izlanish) yo'llarini ham bilishi shart. Hozirgi zamon o'qituvchisi ilmfan va texnikaning eng so'nggi yangiliklaridan darsda foydalanishi, yangicha dars texnologiyalarini to'g'ri ishlata olishi kerak. Oldin aytib o'tganimizdek, o'qituvchi bo'lmoqchi bo'lgan har bir inson yuragidan 'men bu kasbni yaxshi ko'ramanmi' deb so'raydi. Lekin masalaning yana bitta eng kerakli tomoni bor — kelajakda o'qituvchi bo'ladigan yoshda dars o'tish qobiliyati bormi yoki yo'qmi? Chunki har qanday hunar va kasb odamdagi qobiliyat yordamida mukammal o'rganiladi. Pedagogik qobiliyatlar darsdagi vazifasiga qarab umumiy va maxsus turlarga ajraladi. Umumiy qobiliyati bor o'qituvchi o'z ishini juda yaxshi o'rganib, darslarini chiroyli olib boradi hamda boshqa har xil foydali ishlar bilan ham shug'ullana oladi.

Pedagog talabalar, ota-onalar hamda hamkasblari bilan muloqot qilganda o'z fikrini aniq, tushunarli tarzda yetkazishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat davomida gapni darrov salbiy jihatlar yoki kamchiliklarni sanashdan boshlamasligi kerak. Aksincha, dastlab suhbatdoshning yutuqlarini aytish, ularni yanada rivojlantirishga bo'lgan ishonchini bildirish orqali muloqot o'rnatishi lozim. Suhbat jarayonida ustozning nutqidan samimiylilik, xayrixohlik, do'stona munosabat va ijodiy kayfiyat sezilib turishi zarur. Ustozning ushbu mezonlarga mos keladigan qiyofasi uning ta'lim oluvchilar hamda kasbdoshlari orasidagi obro'-e'tiborini yanada mustahkamlaydi. Bugungi kun yoshlariga motivatsiya, tushunish va yordam darkor, shu sabab ustoz bilimli, malakali, yetuk psixolog bo'lishi zamon talabidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Давыденко Т.Г. Е.А.Жиляков. О кластерном подходе к формированию профессиональных компетенций. Высшее образование в России. - 2008. - № 7. - С. 69-72.

2. Бех И. Д. Личностно-ориентированное воспитание. Киев: ІЗМН, 1998-204 с.

3. Kenjaboyev.A.E, Kenjaboyeva.D. A "Pedagogik deontologiya va kompetentlik O'quv qo'llanma .Termiz-2021, b-37

4.Xodjayev B.X. Umumta'lim maktabi o'quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizasiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish: ped. fanl. doktori ...diss. –T.: 2016. – 290 b. 13

UMUMTA'LIM MAKTAB DIREKTORLARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHIDA TA'LIM SIFATI MONITORINGINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Ibragimov Olimjon Ziyodullayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada umumta'lim maktablari direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishida ta'lim sifati monitoringining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Ta'lim*

sifati monitoringining mazmuni, tamoyillari, funksiyalari va boshqaruv jarayonidagi o'rni ilmiy jihatdan yoritilgan. Direktorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda monitoring natijalaridan foydalanish mexanizmlari hamda xalqaro tajribalar asosida ta'lim sifatini boshqarishning samarali yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi monitoring indikatorlari va konseptual model taklif etilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini takomillashtirish hamda ta'lim sifati monitoringi tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, monitoring, uzluksiz kasbiy rivojlanish, maktab direktori, ta'lim menejmenti, boshqaruv kompetensiyasi, sifat menejmenti, indikator, baholash, strategik boshqaruv.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы мониторинга качества образования в системе непрерывного профессионального развития директоров общеобразовательных школ. Раскрываются сущность, принципы, функции и значение мониторинга качества образования в управленческой деятельности руководителя образовательной организации. Проанализированы механизмы использования результатов мониторинга для развития профессиональных компетенций директоров школ с учетом международного опыта. Предложены система индикаторов мониторинга и концептуальная модель непрерывного профессионального развития руководителей школ. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании системы управления качеством образования и повышении профессиональной компетентности руководящих кадров.

Ключевые слова: качество образования, мониторинг, непрерывное профессиональное развитие, директор школы, образовательный менеджмент, управленческая компетентность, менеджмент качества, оценка, индикаторы, стратегическое управление.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of educational quality monitoring in the continuous professional development of general secondary school principals. It analyzes the essence, principles, functions, and role of educational quality monitoring in school management. The study highlights mechanisms for using monitoring results to enhance principals' professional competencies and reviews effective international approaches to educational quality management. In addition, a system of monitoring indicators and a conceptual model for the continuous professional development of school principals are proposed. The findings may contribute to improving educational quality management and strengthening the managerial competencies of school leaders.

Keywords: educational quality, monitoring, continuous professional development, school principal, educational management, managerial competence, quality management, assessment, indicators, strategic management.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim sifati milliy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu sababli maktab direktorlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim sifati monitoringini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb masalaga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" 2022-yil 11-maydagi PF-134-son, "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2023-yil 26-maydagi PF-79-son farmonlari ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi Davlat umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o'quv kurslarida o'qitish va ularga menejerlik sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida 2023-yil 25-dekabrda 681-sonli qaror qabul qildi. Vazirlar Mahkamasining ushbu qaroriga muvofiq 2024-yil 1-yanvardan boshlab

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutida O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimidagi umumiy o'rta ta'lim muassasasi direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o'quv kurslarida o'qitish tizimi joriy qilindi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, umumta'lim maktablarining boshqaruv samaradorligini oshirish hamda rahbar kadrlarning kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim boshqaruvi nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etish, balki uning natijadorligini ilmiy asoslangan monitoring orqali muntazam baholab borishni ham talab etadi.

METOD

Direktorning kasbiy rivojlanishi uzluksiz ta'lim tamoyiliga asoslangan holda tashkil etilishi lozim. Bunda monitoring tizimi mavjud holatni aniqlash, rivojlanish dinamikasini baholash hamda istiqboldagi rivojlanish strategiyasini belgilashning muhim vositasi hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, aksiologik, faoliyatli hamda andragogik yondashuvlardan foydalanildi.

Shuningdek quyidagi metodlar qo'llanildi:

- ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- qiyosiy tahlil;
- induksiya va deduksiya;
- modellashtirish;
- monitoring indikatorlarini tizimlashtirish;
- ilmiy umumlashtirish.

Mazkur metodlar direktorlarning kasbiy rivojlanish tizimini monitoring mexanizmlari bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Ta'lim sifati monitoringining nazariy asoslari

Monitoring termini lotincha monitor — "kuzatish", "nazorat qilish" ma'nolarini anglatadi. Pedagogik adabiyotlarda monitoring ta'lim tizimi holatini muntazam kuzatish, baholash, tahlil qilish va rivojlantirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga xizmat qiluvchi axborot tizimi sifatida talqin qilinadi.

Ta'lim sifati monitoringi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ta'lim natijalarini baholash;
- boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash;
- ta'lim muassasasining rivojlanish dinamikasini aniqlash;
- muammolarni barvaqt aniqlash;
- rivojlanish strategiyasini shakllantirish.

Monitoring nazoratdan farqli ravishda faqat kamchiliklarni aniqlash emas, balki rivojlanish istiqbollari prognoz qilish imkonini ham beradi.

Nazariy jihatdan monitoring quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- tizimlilik;
- uzluksizlik;
- obyektivlik;
- shaffoflik;
- ilmiylik;
- diagnostiklik;
- natijadorlik.

Mazkur tamoyillar direktorlarning kasbiy rivojlanish dasturlarini samarali tashkil etishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi va monitoring

Zamonaviy ta'lim menejmentida direktor faqat ma'muriy rahbar emas, balki strategik lider hisoblanadi. Shu sababli uning kasbiy rivojlanishi uzluksiz xarakterga ega bo'lishi zarur.

Kasbiy rivojlanish quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi:

- strategik boshqaruv;

- pedagogik liderlik;
- inson resurslarini boshqarish;
- moliyaviy boshqaruv;
- raqamli kompetensiyalar;
- sifat menejmenti;
- kommunikativ kompetensiyalar.

Monitoring esa ushbu kompetensiyalarning rivojlanish darajasini muntazam baholab boradi.

Kasbiy rivojlanish monitoringi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. diagnostika;
2. rejalashtirish;
3. amalga oshirish;
4. monitoring;
5. baholash;
6. refleksiya;
7. rivojlantirish.

Bunday siklik tizim uzluksiz takomillashuvni ta'minlaydi.

Monitoringning metodologik yondashuvlari

Direktorlar faoliyatini monitoring qilishda bir nechta ilmiy yondashuvlar muhim hisoblanadi.

Tizimli yondashuv

Maktab murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Monitoring barcha elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olishi zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv

Baholash faqat bilim emas, balki amaliy faoliyat natijalariga qaratiladi.

Faoliyatli yondashuv

Monitoring rahbarning real boshqaruv faoliyatini o'rganadi.

Aksiologik yondashuv

Rahbarning kasbiy qadriyatlari va etik tamoyillari ham monitoring obyektiga aylanadi.

Raqamli yondashuv

Bugungi kunda elektron monitoring platformalari orqali real vaqt rejimida ma'lumotlar yig'ilmoqda.

Monitoring indikatorlari

Direktorlarning kasbiy rivojlanishini baholash quyidagi indikatorlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Strategik boshqaruv

- rivojlanish dasturining mavjudligi;
- maqsadlarning amalga oshirilishi;
- innovatsiyalarni joriy etish.

Pedagogik boshqaruv

- dars sifatini monitoring qilish;
- metodik ishlarni tashkil etish;
- o'qituvchilarni rivojlantirish.

Ta'lim sifati

- o'quvchilar natijalari;
- xalqaro tadqiqotlarda ishtirok;
- ichki monitoring natijalari.

Kadrlar boshqaruvi

- motivatsiya;
- attestatsiya;
- malaka oshirish.

Raqamlashtirish

- elektron boshqaruv;
- EMIS platformalari;
- ma'lumotlar bazasi.

Xalqaro tajriba

Rivojlangan davlatlarda maktab rahbarlarini baholash monitoring tizimlari orqali amalga oshiriladi. Masalan:

Finlyandiyada ishonch va ichki sifat monitoringi modeli qo'llaniladi.

Singapurda direktorlarning Professional Learning Community modeli asosida rivojlanishi monitoring qilinadi.

Buyuk Britaniyada maktablar faoliyati mustaqil inspeksiya tizimi orqali baholanadi.

AQShda esa direktorlarning samaradorligi o'quvchilar natijalari, pedagoglar rivojlanishi va maktab iqlimi indikatorlari asosida aniqlanadi.

Mazkur tajribalar monitoringning boshqaruv samaradorligini oshirishdagi muhim vosita ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama

O'zbekistonda maktab direktorlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi izchil takomillashmoqda. Biroq monitoring mexanizmlarini yanada ilmiy asoslash zarur.

Monitoring natijalari quyidagilar uchun xizmat qilishi lozim:

- individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash;
- malaka oshirish dasturlarini individuallashtirish;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish;
- maktab reytingini shakllantirish;
- resurslarni samarali taqsimlash.

Monitoring faqat baholash vositasi emas, balki rivojlanishni boshqarish texnologiyasi sifatida qaralishi zarur.

Taklif etilayotgan konseptual model

Direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishida ta'lim sifati monitoringi quyidagi model asosida tashkil etilishi tavsiya etiladi:

Kirish bosqichi

Diagnostika

Kompetensiyalarni baholash

Individual rivojlanish dasturi

Malaka oshirish

Amaliy faoliyat

Monitoring

Tahlil

Refleksiya

Takomillashtirish

Yangi monitoring sikli

Mazkur model PDCA (Plan–Do–Check–Act) tamoyiliga mos keladi hamda uzluksiz rivojlanishni ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, ta'lim sifati monitoringi umumta'lim maktablari direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim boshqaruv mexanizmi hisoblanadi. Monitoringning ilmiy asosda tashkil etilishi rahbarlarning kasbiy kompetensiyalarini aniqlash, rivojlantirish va baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- monitoring direktorlarning kasbiy rivojlanishini boshqarishning asosiy vositasidir;
- kompetensiyaviy yondashuv monitoring samaradorligini oshiradi;
- raqamli monitoring platformalaridan foydalanish boshqaruv sifatini yaxshilaydi;
- xalqaro tajribalarni milliy tizimga moslashtirish zarur;
- monitoring natijalari individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusida sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarini monitoring tizimiga integratsiya qilish direktorlarning kasbiy rivojlanishini yanada samarali boshqarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasiga oid farmon va qarorlari.
3. O'zbekiston Respublikasi 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi maktab ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son
4. OECD. *Education Policy Outlook*. Paris: OECD Publishing.
5. UNESCO. *Global Education Monitoring Report*. Paris.
6. Bush T. *Educational Leadership and Management*. London.
7. Fullan M. *The New Meaning of Educational Change*. New York.
8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar.

O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI PEDAGOGIK USULLARI

Maxmudova Muxabbat Jurayevna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti assistent
o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishning pedagogik asoslari, samarali metod va texnologiyalari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchining tayyor bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, taqqoslash, dalillash, muammoni turli nuqtayi nazardan baholash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik metod, interfaol ta'lim, muammoli ta'lim, mustaqil fikrlash, tahlil, argumentatsiya, refleksiya, o'quvchilar kompetentligi, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические основы формирования и развития компетенции критического мышления у учащихся, а также эффективные методы и технологии его развития. В современном образовательном процессе наряду с усвоением учащимися готовых знаний важное значение приобретает развитие способности самостоятельно искать и анализировать информацию, сравнивать и аргументировать различные точки зрения, оценивать проблему с разных позиций и делать обоснованные выводы.

Ключевые слова: критическое мышление, педагогический метод, интерактивное обучение, проблемное обучение, самостоятельное мышление, анализ, аргументация, рефлексия, компетентность учащихся, эффективность образования.

Abstract. This article analyzes the pedagogical foundations of developing students' critical thinking competence, as well as effective methods and technologies for its development. In the modern educational process, alongside acquiring ready-made knowledge, it is essential to develop students' abilities to independently search for and analyze information, compare and provide arguments, evaluate problems from different perspectives, and draw well-founded conclusions. Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik metod, interfaol ta'lim, muammoli ta'lim, mustaqil fikrlash, tahlil, dalillash, refleksiya, o'quvchi kompetensiyasi, ta'lim samaradorligi.

Keywords. Critical thinking, pedagogical method, interactive learning, problem-based learning, independent thinking, analysis, argumentation, reflection, student competence, educational effectiveness.

KIRISH.

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarga muayyan hajmdagi bilimlarni berish bilangina cheklanib qolmay, ularni mustaqil fikrlaydigan, axborotni tanqidiy baholay oladigan, muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qiladigan va o'z nuqtayi nazarini asoslay oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Axborot oqimining keskin ortib borishi sharoitida har qanday ma'lumotni tayyor bilim sifatida qabul qilish emas, balki uning ishonchliligi, dolzarbligi va mantiqiy asoslanganligini baholash zarurati kuchaymoqda. Tanqidiy fikrlash o'quvchining ma'lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilish, dalillarni aniqlash, turli qarashlarni solishtirish, sabab va oqibatlarini anglash hamda mantiqiy xulosaga kelish jarayonini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy pedagogik jarayonda reproduktiv o'qitishdan o'quvchini faol fikrlashga undaydigan ta'lim modeliga o'tish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston ta'lim tizimida ham ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bu jarayonda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat akademik natijalarini, balki ularning ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash murakkab kognitiv faoliyat bo'lib, unda shaxs mavjud axborotni tahlil qiladi, uning manbasi va ishonchliligini baholaydi, dalillar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni aniqlaydi hamda asoslangan qarorga keladi. Tanqidiy fikrlashning muhim jihati shundaki, u shubha qilishning o'zi emas, balki muayyan fikr yoki xulosani dalillar asosida baholashni nazarda tutadi. Pedagogik nuqtayi nazardan tanqidiy fikrlash quyidagi asosiy ko'nikmalar majmuasini o'z ichiga oladi: axborotni izlash va saralash; asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlash; ma'lumotlarni tahlil qilish va taqqoslash; sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash; dalil va qarshi dalillarni baholash; muammoga turli nuqtayi nazardan yondashish; mustaqil xulosa chiqarish; o'z fikrini mantiqiy va dalillarga tayangan holda himoya qilish; o'z fikrini qayta ko'rib chiqish va refleksiya qilish.

Tanqidiy fikrlash o'quvchining faqat intellektual faoliyatini emas, balki uning kommunikativ, ijtimoiy va metakognitiv kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik usullaridan biri muammoli ta'lim o'quvchini tayyor javobni qabul qilishga emas, balki muammoni mustaqil hal qilishga yo'naltiradi. O'qituvchi dars jarayonida o'quvchilar uchun muayyan muammoli vaziyat yaratadi va ularni savollar, farazlar hamda dalillar yordamida yechim izlashga undaydi. Muammoli ta'limning afzalligi shundaki, bunda o'quvchi bilimni tayyor shaklda emas, balki faol izlanish jarayonida egallaydi. Munozara tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. Debat jarayonida o'quvchi o'z pozitsiyasini aniq ifodalashi, uni dalillar bilan asoslay olishi va boshqa tomonning fikrini tinglab, unga mantiqiy javob qaytarishi kerak.

Bunday mashg'ulotlarda o'qituvchi o'quvchilarni shaxsiy fikrga emas, dalilga tayanishga yo'naltirishi lozim. "Sizning fikringizni qanday dalil qo'llab-quvvatlaydi?", "Bu xulosaga qanday asosda keldingiz?", "Qarama-qarshi fikrga qanday javob berasiz?" kabi savollar o'quvchining fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi. "Aqliy hujum" o'quvchilarning muayyan muammo bo'yicha qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ilgari surishiga imkon beradi. Metodning asosiy sharti — dastlabki bosqichda bildirilgan fikrlarni tanqid qilmaslikdir. Keyingi bosqichda esa takliflar guruhlanadi, tahlil qilinadi va eng maqbul variantlar asoslanadi.

Mazkur usul o'quvchilarning ijodiy va erkin fikrlashini rag'batlantirish bilan birga, g'oyalarni keyinchalik tanqidiy baholash ko'nikmasini ham rivojlantiradi. "INSERT" texnologiyasi matn bilan ishlash jarayonida o'quvchining o'z bilimlarini yangi axborot bilan taqqoslashiga imkon beradi. O'quvchi matnni o'qish davomida ma'lumotlarni belgilaydi: ilgari bilgan ma'lumot, yangi ma'lumot, tushunarsiz yoki qo'shimcha izlanishni talab qiladigan ma'lumot va avvalgi qarashlariga zid bo'lgan fikrlar. Mazkur yondashuv o'quvchining metakognitiv faoliyatini kuchaytiradi. Ya'ni o'quvchi nafaqat "nimani bilaman?" degan savolga, balki "nimani bilmayman?", "qaysi fikrim o'zgardi?" va "qanday dalil menga ta'sir qildi?" kabi savollarga ham javob izlaydi. Ikki yoki undan ortiq tushuncha, hodisa yoki obyektни taqqoslash o'quvchining analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. "Venn diagrammasi" yordamida o'quvchilar o'rganilayotgan obyektlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlaydilar.

Ushbu metod ayniqsa adabiyot, tarix, biologiya, geografiya va boshqa fanlarda samarali qo'llanishi mumkin. Taqqoslash jarayonida o'quvchi faqat faktlarni sanab o'tmay, ularning o'zaro bog'liqligini ham tushunishga harakat qiladi. Keys-stadi real yoki shartli muammoli vaziyatni tahlil qilishga asoslangan. O'quvchilarga muayyan vaziyat tavsifi beriladi va ular mavjud ma'lumotlar asosida muammoning sabablarini aniqlash, mumkin bo'lgan yechimlarni ishlab chiqish hamda eng maqbul qarorni asoslashlari kerak.

Keys-stadi o'quvchida nazariy bilimlarni amaliy vaziyatga tatbiq etish, muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli an'anaviy "bilim beruvchi" modeldan ko'ra kengroqdir. Zamonaviy pedagog o'quvchiga tayyor javobni berishdan ko'ra, uni javobni mustaqil izlashga yo'naltirishi lozim. Ayniqsa, "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Buni qanday isbotlash mumkin?", "Boshqa yechim mavjudmi?", "Agar shart o'zgarsa, natija qanday bo'ladi?" kabi savollardan foydalanish o'quvchilarning yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini faollashtiradi. Tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan ta'limda faqat yakuniy javobni baholash yetarli emas. O'quvchining muammoni qanday tahlil qilgani, qanday dalillardan foydalangani va xulosaga qanday kelgani ham baholanishi kerak. Shu sababli formativ baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi o'quvchiga faqat "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" bahosini berish o'rniga, uning fikrlash jarayonini rivojlantiruvchi fikr-mulohaza bildirishi lozim.

Masalan, "Xulosangiz qiziqarli, biroq uni qo'shimcha dalil bilan mustahkamlash mumkin" kabi fikr o'quvchini o'z javobini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Pedagogik amaliyotda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni shartli ravishda quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

Muammo → Savol → Izlanish → Tahlil → Taqqoslash → Dalillash → Xulosa → Refleksiya.

Mazkur modelda o'quvchi ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi esa ushbu jarayonni tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi subyekt vazifasini bajaradi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Tanqidiy fikrlash o'quvchiga mavjud bilimlarni o'zlashtirish bilan bir qatorda, axborotni mustaqil tahlil qilish, dalillarni baholash, muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashish va asoslangan qaror qabul qilish imkonini beradi.

Tahlil natijasida muammoli ta'lim, munozara va debat, "aqliy hujum", "INSERT", taqqoslash, "Venn diagrammasi" hamda keys-stadi kabi metodlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vositalar ekanligi aniqlandi. Biroq ushbu metodlarning samaradorligi ularni shunchaki qo'llashga emas, balki dars maqsadi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hamda o'quv mazmuniga mos ravishda tanlashga bog'liq.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydigan, o'z fikrini erkin ifodalay oladigan va boshqalarning qarashlarini hurmat qiladigan ta'lim muhitini yaratish muhimdir. O'qituvchining savol berish mahorati, konstruktiv fikr-mulohaza berishi va refleksiyaning tashkil etishi ushbu jarayonning muhim pedagogik shartlaridan hisoblanadi.

Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchining nafaqat fan bo'yicha bilimlarini, balki uning mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilishi, muloqot qilishi va hayotiy vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilishi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo'jayeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.** – Toshkent: Fan, 2006.
3. Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. **Ta'limda innovatsion texnologiyalar.** – Toshkent: Iste'dod, 2008.
4. Ishmuhammedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. **Tarbiyada innovatsion texnologiyalar.** – Toshkent: Iste'dod, 2010.
5. Sayidahmedov N.S. **Yangi pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: Moliya, 2003.
6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. **Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari.** – Toshkent: Sano-standart, 2015.

MARKAZLI TA'LIM TEXNOLOGIYASI ORQALI BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Jamolova Shoyira Uyg'un qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Stajor – o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada markazli ta'lim texnologiyasidan foydalanish orqali bolalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish masalasi yoritilgan. Maqolada markazli ta'limning bolani faol ta'lim subyekti sifatida shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, muammoli vaziyatlar, savol-javob, munozara, kuzatish, taqqoslash, guruhli va ijodiy topshiriqlardan foydalanish orqali bolalarning mustaqil fikrlashi hamda fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari markazli yondashuvga asoslangan ta'lim texnologiyalari bolalarda fikrlash faolligi, mustaqil qaror qabul qilish, muammoni turli nuqtayi nazardan baholash va asoslangan xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: markazli ta'lim, ta'lim texnologiyasi, tanqidiy fikrlash, bolalar, mustaqil fikrlash, pedagogik jarayon, muammoli ta'lim, ijodiy fikrlash, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, fikrlash ko'nikmalari, interfaol metodlar, ta'lim samaradorligi.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining bosh maqsadi bolaga tayyor bilim berish emas, balki uning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va muammoni hal etish qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa maktabgacha ta'lim yoshi — bola shaxsining intellektual asoslari, dunyoqarashi va bilish faolligi shakllanadigan davr hisoblanadi. Shu sababli bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida an'anaviy, faqat tarbiyachi tomonidan boshqariladigan mashg'ulotlardan farqli o'laroq, bolaning mustaqil izlanishiga, tanlov erkinligiga va amaliy faoliyatiga asoslangan markazli ta'lim texnologiyasi tobora keng joriy etilmoqda.

Markazli ta'lim texnologiyasi — bu guruh xonasini bir necha mustaqil, ammo umumiy mavzu yoki maqsad bilan bog'langan faoliyat markazlariga bo'lish orqali tashkil etiladigan pedagogik yondashuv bo'lib, unda bolalar kichik guruhlarda yoki individual tarzda turli xil topshiriqlarni bajaradilar. Ushbu texnologiya bolaning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun ayniqsa qulay muhit yaratadi, chunki har bir markazda bola savol beradi, taxmin qiladi, sinab ko'radi, xatolardan xulosa chiqaradi va o'z fikrini boshqalar bilan muhokama qiladi.

Mazkur tezisda bitta mashg'ulotni besh markaz asosida tashkil etish orqali bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari, metodik xususiyatlari va amaliy imkoniyatlari yoritiladi.

Tanqidiy fikrlash — bu axborotni oddiy qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, baholash, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bu qobiliyat quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

➤ kuzatilgan hodisa yoki predmet haqida savol berish ("Nega?", "Qanday?", "Agar... bo'lsa-chi?");

➤ taxmin qilish va uni tekshirib ko'rish;

➤ ikki yoki undan ortiq narsani taqqoslash, o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash;

➤ oddiy sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunish;

➤ o'z fikrini asoslash va boshqa bolaning fikrini tinglab, unga munosabat bildirish;

➤ muammoli vaziyatda bir nechta yechim variantlarini taklif qilish.

Ushbu ko'nikmalar bola miyasining faol rivojlanish davrida — 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan bosqichda — eng samarali shakllanadi. Shu bois maktabgacha ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni qo'llash nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Markazli ta'lim texnologiyasi bolalarga bir vaqtning o'zida turli faoliyat turlarini tanlash imkonini beradi. Bu yondashuvning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi:

Tanlov erkinligi. Bola qaysi markazda ishlashni o'zi tanlaganda, u qaror qabul qilish jarayonini boshdan kechiradi — bu tanqidiy fikrlashning dastlabki bosqichidir.

Muammoli-izlanuvchan xarakter. Har bir markazda bolaga tayyor javob emas, balki muammoli vaziyat, savol yoki topshiriq taqdim etiladi, u orqali bola mustaqil izlanishga undaladi.

Kichik guruhlarda ishlash. Markazlarda bolalar kichik guruhlarda ishlaganda, ular fikr almashadi, bahslashadi, bir-birining fikrini tinglaydi va umumiy xulosaga kelishga harakat qiladi — bu ijtimoiy-kognitiv tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Amaliy-tajribaviy yondashuv. Bolalar nazariy tushuntirishni emas, balki bevosita amaliyot, tajriba va kuzatish orqali bilim oladi, bu esa xulosalarning ongli va puxta bo'lishini ta'minlaydi.

Tarbiyachining yo'naltiruvchi roli. Markazli mashg'ulotda tarbiyachi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi, savol beruvchi va rag'batlantiruvchi shaxs sifatida ishtirok etadi, bu esa bolaning mustaqil fikrlashiga keng imkoniyat yaratadi. Amaliyotda samarali natija berish uchun mashg'ulot quyidagi besh markaz asosida tashkil etilishi mumkin: Bolalar tabiat hodisalari, suv, havo, magnit, rang aralashmasi kabi mavzularda kichik tajribalar o'tkazadilar. Masalan: "Qaysi predmetlar suvda cho'kadi, qaysilari cho'kmaydi?" — bola avval taxmin qiladi (gipoteza), so'ng sinab ko'radi va xulosa chiqaradi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashning klassik modeli — taxmin, tekshirish, xulosa — asosida quriladi. Bu markazda bolalarga qatorni davom ettirish, ortiqchasini topish, taqqoslash, guruhlarga ajratish kabi topshiriqlar beriladi. Bunday topshiriqlar bolani tahlil qilishga, tizimlashtirishga va mantiqiy asoslashga o'rgatadi. Bu markazda bolalar hikoya davomini o'ylab topish, syujetli rasmlar asosida savol-javob qilish, "Agar men bo'lsam..." kabi vaziyatli topshiriqlarni bajaradilar. Bu bolaning o'z fikrini erkin ifodalash va boshqa fikrlarga asoslangan holda mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantiradi. Konstruktor, kublar yoki tabiiy materiallar yordamida bola muayyan maqsadga erishish uchun reja tuzadi, xato qilganda uni tuzatadi, muqobil yechim izlaydi. Bu markaz amaliy-loyihaviy tafakkurni va muammoni bosqichma-bosqich hal qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Rasm chizish, applikasiya yoki qo'g'irchoq teatri orqali bola o'z his-tuyg'ulari va tasavvurini ifodalaydi. Bu markazda bola ko'proq badiiy-obrazli fikrlashni rivojlantirsa-da, u o'z ishini tushuntirish va asoslash orqali tanqidiy-refleksiv fikrlashni ham mustahkamlaydi.

Barcha besh markaz bitta umumiy mavzu (masalan, "Fasllar", "Suv — hayot manbai", "Bizning shahrimiz" va h.k.) atrofida birlashtiriladi, bu esa mashg'ulotning yaxlitligini ta'minlaydi.

1. Motivatsion-kirish bosqichi. Muammoli vaziyat yoki qiziqarli savol orqali bolalarning e'tibori mavzuga qaratiladi.

2. Markazlarni tanlash va guruhlash. Bolalar o'z qiziqishlariga ko'ra markazlarni tanlaydilar (tarbiyachi tomonidan muvozanat saqlanadi).

3. Mustaqil-amaliy faoliyat. Har bir markazda bolalar topshiriqni bajaradilar, tarbiyachi yo'naltiruvchi savollar beradi ("Nega shunday deb o'ylaysan?", "Boshqacha qilib bo'ladimi?").

4. Almashinuv (rotatsiya). Vaqt taqsimotiga ko'ra bolalar boshqa markazga o'tishlari mumkin, bu ularga turli faoliyat turlarini sinab ko'rish imkonini beradi.

5. Refleksiya va umumlashtirish. Mashg'ulot yakunida bolalar o'z markazidagi natijalarni boshqalarga taqdim etadi, umumiy xulosa chiqariladi. Bunday tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida bolalarda quyidagi sifatlar shakllanadi:

- ✓ savol berish va javob izlash faolligi ortadi;
- ✓ mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasi rivojlanadi;
- ✓ sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunish qobiliyati oshadi;
- ✓ boshqalar bilan muloqotda o'z fikrini asoslash malakasi shakllanadi;
- ✓ xatodan qo'rqqanlik va uni tuzatishga intilish kabi ijobiy shaxsiy sifatlar tarbiyalanadi.

Bitta mashg'ulotni besh markaz asosida tashkil etish — bu shunchaki metodik yangilik emas, balki bolani markazga qo'yuvchi, uning tabiiy qiziquvchanligiga tayanuvchi va tanqidiy fikrlashni bosqichma-bosqich shakllantiruvchi samarali pedagogik yondashuvdir. Bunday tashkil etish bolaga

tanlov erkinligini, mustaqil izlanish imkoniyatini va o'z fikrini erkin ifodalash muhitini yaratadi. Kelgusida bu texnologiyani har xil yosh guruhlari va mavzular asosida moslashtirib qo'llash maktabgacha ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
3. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
4. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Nihol, 2013.
5. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.

DIZAYN-FIKRLASH METODI ASOSIDA TALABALARNING ILMIY SAVODXONLIGINI BOSQICHMA-BOSQICH RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODEL

Rahmonova Shoxruza Sobirjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada talabalarining ilmiy savodxonligini dizayn-fikrlash metodi vositasida rivojlantirish masalasi yoritilgan. Dizayn-fikrlash bosqichlarini ilmiy savodxonlik tarkibiy qismlari bilan uyg'unlashtiruvchi olti bosqichli "ilmiy dizayn sikli" modeli, uni baholash mezonlari va amaliy mashg'ulotlarda qo'llash namunasi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy savodxonlik, dizayn-fikrlash, ilmiy dizayn sikli, dalil artefakti, refleksiya, oliy ta'lim.

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития научной грамотности студентов посредством метода дизайн-мышления. Предложены шестиступенчатая модель «научного дизайн-цикла», объединяющая этапы дизайн-мышления с компонентами научной грамотности, критерии её оценки и пример применения на практических занятиях.

Ключевые слова: научная грамотность, дизайн-мышление, научный дизайн-цикл, артефакт-доказательство, рефлексия, высшее образование.

Abstract. The article addresses the development of students' scientific literacy through the design thinking method. A six-stage "scientific design cycle" model linking the stages of design thinking with the components of scientific literacy is proposed, together with assessment criteria and an example of its use in practical classes.

Keywords: scientific literacy, design thinking, scientific design cycle, evidence artefact, reflection, higher education.

KIRISH

Axborot hajmining keskin ortishi va ilmiy asoslanmagan ma'lumotlarning raqamli muhitda tez tarqalishi bugungi mutaxassisdan dalillarga tayanib fikrlash, manbaning ishonchligini baholash va asoslangan qaror qabul qilishni talab etmoqda. Shu bois ilmiy savodxonlik barcha yo'nalishdagi, ayniqsa, pedagog kadrlar uchun tayanch kompetensiyaga aylanmoqda. Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ta'lim

jarayoniga ilmiy faoliyatni integratsiyalash va talabalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilangan [1; 2].

Amaliyotda esa talabalar tadqiqot savolini shakllantirish, tajriba dizaynini tuzish va xulosani dalillar bilan asoslashda qiynaladi, ilmiy faoliyat ko‘pincha kurs ishi yoki bitiruv malakaviy ishi bilan cheklanadi. Insonga yo‘naltirilgan, iterativ va amaliy xarakterdagi dizayn-fikrlash (*design thinking*) metodi ushbu muammoni hal etishda katta imkoniyatlarga ega, biroq uning ilmiy savodxonlik tarkibiy qismlari bilan tizimli bog‘liqligi yetarlicha o‘rganilmagan.

Maqolaning maqsadi — dizayn-fikrlash bosqichlarini ilmiy savodxonlik tarkibiy qismlari bilan uyg‘unlashtirgan holda talabalarining ilmiy savodxonligini rivojlantirish modelini asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM.

Ilmiy adabiyotlarda “ilmiy savodxonlik” tushunchasi turlicha talqin qilinadi [3]. D.Roberts uni fanning ichki mazmunini egallash hamda ilmiy bilimlardan hayotiy vaziyatlarda foydalanish nuqtai nazaridan tahlil qilgan [4], R.Bybee esa uning nominal, funksional, konseptual-protsedural va ko‘p o‘lchovli darajalarini ajratgan [5]. PISA dasturida ilmiy savodxonlik hodisalarni ilmiy tushuntirish, ilmiy izlanishni baholash va loyihalash hamda ma’lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish kompetensiyalari orqali baholanadi [6].

Dizayn-fikrlash R.Buchanan tomonidan murakkab, shartlari oldindan aniq bo‘lmagan muammolarni hal qilish usuli sifatida asoslangan [7], T.Brown tomonidan esa insonga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuv sifatida ommalashtirilgan [8]. Stenford universiteti d.school instituti taklif etgan besh bosqichli model (empatiya, muammoni aniqlash, g‘oya yaratish, prototiplash, sinov) ta’limda keng qo‘llanilmoqda [9]. R.Razzouk va V.Shute dizayn-fikrlashning ta’limdagi ahamiyatini ta’kidlab, bu sohada empirik tadqiqotlar yetishmasligini qayd etgan [10]. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ilmiy bilish va dizayn-fikrlash umumiy mantiqqa ega: ikkalasi ham kuzatishdan boshlanadi, faraz ilgari suradi, uni sinovdan o‘tkazadi va natijaga ko‘ra qayta ko‘rib chiqadi.

Ushbu umumiylik asosida olti bosqichli “ilmiy dizayn sikli” modeli ishlab chiqildi. Unda dizayn-fikrlashning har bir bosqichi ilmiy savodxonlikning muayyan tarkibiy qismi va talaba yaratadigan baholanadigan natija — “dalil artefakti” bilan bog‘landi (1-jadval).

1-jadval. “Ilmiy dizayn sikli” modeli

Bosqich	Ilmiy savodxonlik tarkibiy qismi	Dalil artefakti
1. Empatiya	Hodisani ilmiy nuqtai nazardan kuzatish	Kuzatuv kundaligi, empatiya xaritasi
2. Muammoni aniqlash	Tadqiqot savoli va gipotezani shakllantirish	Gipoteza kartasi
3. G‘oya yaratish	Tadqiqot metodlarini tanlash va asoslash	G‘oyalar matritsasi, manbalar ro‘yxati
4. Prototiplash	Tajriba dizaynini tuzish	Prototip, tajriba protokoli
5. Sinov	Ma’lumot va dalillarni ilmiy talqin qilish	Natijalar jadvali, diagramma
6. Ilmiy refleksiya va taqdimot	Ilmiy kommunikatsiya va akademik halollik	Tezis yoki poster, refleksiv esse

Modelning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: klassik modelga ilmiy kommunikatsiya va akademik halollikni shakllantiruvchi oltinchi — “ilmiy refleksiya va taqdimot” bosqichi qo‘shildi; har bosqichda yaratiladigan dalil artefaktlari talabaning ilmiy portfoliosini tashkil etib, jarayon davomida shaffof baholash imkonini beradi; “ikki halqali iteratsiya” tamoyiliga ko‘ra dizayn halqasida prototip takomillashtirilsa, ilmiy halqada gipoteza olingan dalillar asosida qayta ko‘rib chiqiladi. Bu dizayn-fikrlashning faqat mahsulot yaratishga yo‘nalib qolish xavfining oldini oladi.

Ilmiy savodxonlik darajasi to‘rt mezon — kognitiv, tadqiqotchilik, analitik-baholash va kommunikativ-refleksiv mezonlar asosida test, keys topshiriqlar, portfolio tahlili va refleksiv esse yordamida aniqlanadi. Natijalarga ko‘ra past (nominal), o‘rta (funksional) va yuqori (ko‘p o‘lchovli) darajalar belgilanadi.

Masalan, pedagogika yo‘nalishi talabalari “Birinchii kurs talabalarining mustaqil ta‘lim vaqtini rejalashtirish muammosi” ustida to‘rtta amaliy mashg‘ulot davomida ishlaydi: tengdoshlari bilan roziligini olgan holda suhbat o‘tkazadi, tadqiqot savoli va gipotezani shakllantiradi, g‘oyalarni ilmiy manbalar bilan asoslaydi, reja-jadval prototipini yaratib, uni ikki hafta davomida kichik guruhda sinaydi va natijalarni poster shaklida taqdim etadi. Bunda o‘qituvchi fasilitator sifatida yo‘naltiruvchi savollar beradi va artefaktlarni rubrika asosida baholaydi.

XULOSA.

Ilmiy savodxonlik ilmiy bilimlarni egallash bilan birga ilmiy bilish jarayonini tushunish, dalillarni tanqidiy baholash va ilmiy kommunikatsiyani qamrab oluvchi integrativ kompetensiyadir. Taklif etilgan “ilmiy dizayn sikli” modeli dizayn-fikrlash bosqichlarini ilmiy savodxonlik tarkibiy qismlari va dalil artefaktlari bilan bog‘lab, uni jarayon davomida rivojlantirish va baholash imkonini yaratadi. Modelni pedagogika yo‘nalishidagi fanlarning amaliy mashg‘ulotlariga joriy etish, professor-o‘qituvchilarni dizayn-fikrlash metodikasiga o‘qitish hamda uning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
3. Laugksch R.C. Scientific literacy: A conceptual overview // Science Education. – 2000. – Vol. 84, № 1. – P. 71–94.
4. Roberts D.A. Scientific literacy/science literacy // Handbook of Research on Science Education / Ed. by S.K. Abell, N.G. Lederman. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2007. – P. 729–780.
5. Bybee R.W. Achieving Scientific Literacy: From Purposes to Practical Action. – Portsmouth, NH: Heinemann, 1997.
6. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019.
7. Buchanan R. Wicked Problems in Design Thinking // Design Issues. – 1992. – Vol. 8, № 2. – P. 5–21.
8. Brown T. Design Thinking // Harvard Business Review. – 2008. – Vol. 86, № 6. – P. 84–92.
9. Hasso Plattner Institute of Design at Stanford. An Introduction to Design Thinking: Process Guide. – Stanford: d.school, 2010.
10. Razzouk R., Shute V. What Is Design Thinking and Why Is It Important? // Review of Educational Research. – 2012. – Vol. 82, № 3. – P. 330–348.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA‘LIM MUHITIDA ISHLASHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Qoraqulova Manzura To‘rayevna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrası o‘qituvchi-assistenti
Qarshi, O‘zbekiston
e-mail: qoraqulovamanzura8707@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim muhitida ishlashga tayyorlashning pedagogik jihatlarini tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi oliy pedagogik ta’lim jarayonida talabalarda inklyuziv kompetensiyalarni shakllantirishning samarali metodika va vositalarini aniqlash hamda tizimlashtirishdan iborat. Maqolada xalqaro va milliy ta’lim tajribasi, inklyuziv yondashuvning pedagogik va psixologik qonuniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot usullari sifatida ilmiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv va intervyu metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar bo‘lajak pedagoglarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kasbiy tayyorgarligini oshirishda modulli o‘qitish va amaliy keys texnologiyalarining samaradorligini ko‘rsatdi. Xulosada inklyuziv ta’lim sifatini oshirish uchun pedagogika oliy ta’lim muassasalari o‘quv rejalariga maxsus pedagogik strategiyalarni integratsiya qilish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik tayyorgarlik, inklyuziv muhit, inklyuziv kompetensiya, integratsiyalashgan ta’lim.

Аннотация. В данной статье исследованы педагогические аспекты подготовки будущих учителей к работе в условиях инклюзивной образовательной среды. Целью исследования является определение и систематизация эффективных методик и средств формирования инклюзивных компетенций у студентов в процессе высшего педагогического образования. В статье проанализированы международный и национальный образовательный опыт, педагогические и психологические закономерности инклюзивного подхода. В качестве методов исследования использовались анализ научной литературы, педагогическое наблюдение и метод интервью. Полученные результаты показали эффективность модульного обучения и практических кейс-технологий в повышении профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию. В заключении обоснована необходимость интеграции специальных педагогических стратегий в учебные планы педагогических вузов для повышения качества инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, будущий учитель, педагогическая подготовка, инклюзивная среда, инклюзивная компетенция, интегрированное обучение.

Abstract. Reflecting on contemporary educational models, this article examines the pedagogical aspects of preparing future teachers to work in an inclusive educational environment. The purpose of the research is to identify and systematize effective methods and tools for the formation of inclusive competencies in students during higher pedagogical education. The article analyzes international and national educational experience, pedagogical and psychological patterns of the inclusive approach. Scientific literature analysis, pedagogical observation, and interview methods were used as research methods. The obtained results demonstrated the effectiveness of modular training and practical case technologies in improving the professional readiness of future educators for inclusive education. In conclusion, the necessity of integrating special pedagogical strategies into the curricula of pedagogical higher education institutions to improve the quality of inclusive education is substantiated.

Keywords: inclusive education, future teacher, pedagogical preparation, inclusive environment, inclusive competence, integrated education.

Bugungi kunda jahon ta'lim makonida inson kapitalini rivojlantirish va har bir shaxsning fundamental huquqlarini ta'minlashga qaratilgan global islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar o'zagini har bir bolaning, uning jismoniy, intellektual, ijtimoiy va hissiy holatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish imkoniyatini kafolatlovchi inklyuziv ta'lim yondashuvi tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish, jumladan, imkoniyati cheklangan va maxsus ehtiyojli bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda umumta'lim jarayoniga jalb etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Inklyuziv ta'lim modeliga o'tish shunchaki maktablar infratuzilmasini o'zgartirish yoki me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qabul qilish bilan cheklanmaydi; u birinchi navbatda umumta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatadigan pedagog kadrlar ongini, dunyoqarashini va kasbiy mahoratini butunlay yangilashni talab etadi.

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab bo'lajak o'qituvchilar oliy ta'lim muassasasini tamomlab, real maktab muhitiga qadam qo'yanlarida, sinfdagi xilma-xillik va maxsus ta'limiy ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashda jiddiy pedagogik va psixologik to'siqlarga duch kelmoqdalar. An'anaviy pedagogik ta'lim modellari ko'p hollarda o'rtacha ko'rsatkichga ega bo'lgan "standart" o'quvchiga yo'naltirilgan bo'lib, inklyuziv muhitning murakkab dinamikasini to'liq qamrab olmaydi. O'qituvchilarning tayyor emasligi o'quvchilarda diagnostika xatolariga, dars jarayonidan uzilib qolishga va pirovardida inklyuziv muhitning inqiroziga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarni oliy pedagogik ta'lim bosqichidayoq inklyuziv muhitda muvaffaqiyatli dars o'tish va ijtimoiy-psixologik adaptatsiyani ta'minlashga tayyorlash tizimini ilmiy va amaliy jihatdan takomillashtirish bugungi kunning kechiktirib bo'lmay pedagogik zaruriyatidir.

Davlat darajasida inklyuziv ta'limni joriy etish uchun zarur bo'lgan huquqiy va iqtisodiy normalar mavjud emas. Rasmiylar ushbu mashg'ulot usulining ijobiy va salbiy tomonlari haqida bilishadi, yo'nalish ustuvor deb hisoblanadi, ammo amalda uni amalga oshirish hali ham qiyin.

Kamchiliklarga qaramay, inklyuziv ta'lim juda ko'p afzalliklarga ega. Ushbu ta'lim tizimiga maktabgacha yoshdagi bolalar bog'chalari va boshqa muassasalar, o'rta maktablar va o'rta kasb-hunar va oliy kasb-hunar ta'limi kiradi. Inklyuzivning asosiy maqsadi - bu nogironlar uchun to'siqsiz muhit yaratishdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot jarayonida oliy pedagogik ta'limda inklyuziv yondashuvni shakllantirish bo'yicha mavjud o'quv rejalari, metodik qo'llanmalar va xalqaro andozalar tahlil qilindi. Eksperimental material sifatida Iqtisodiyot va pedagogika universiteti pedagogika yo'nalishi talabalari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar va amaliy dars kuzatishlari natijalari olindi. Tadqiqot doirasida tizimli yondashuv, pedagogik modellashtirish, qiyosiy-mantiqiy tahlil va eksperiment usullaridan foydalanildi. Talabalarining inklyuziv tayyorgarlik darajasini (Kt) baholash uchun quyidagi shartli matematik model qo'llanildi:

$$Kt = \sum (Mi \cdot Ci) / N \quad (1)$$

Bu yerda, Mi – muayyan inklyuziv kompetensiyaning shakllanganlik koeffitsiyenti, Ci – uning ahamiyatlilik vazni, N – baholanayotgan mezonlarning umumiy soni. Formulaviy va statistik hisob-kitoblar Microsoft Equation Editor va maxsus dasturiy paketlar yordamida qayta ishlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlash uchta asosiy pedagogik tarkibiy qismni o'z ichiga olishi lozim: kognitiv (inklyuziv ta'lim prinsiplari va metodikasini bilish), aksiologik (barcha bolalarni teng qabul qilish, tolerantlik) va pragmatik (amaliy dars o'tish, individual dasturlar tuza olish ko'nikmasi).

O'tkazilgan pedagogik eksperiment davomida maxsus ishlab chiqilgan inklyuziv-pedagogik modullar asosida tahsil olgan talabalarining kasbiy tayyorgarlik darajasi an'anaviy guruhlariga nisbatan sezilarli darajada yuqoriligi aniqlandi. Talabalar dars jarayonida har bir bolaning individual ehtiyojidan kelib chiqib, o'quv materialini tabaqalashtirishni o'rgandilar. Shuningdek,

bo'lajak pedagoglarda korreksion-pedagogik va rehabilitatsiya jarayonlariga integratsiyalashish darajasi oshdi.

1-jadval. Bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyalari shakllanganlik darajasi (foiz hisobida)

Baholash mezonlari (Komponentlar)	Tajriba guruhi (Eksperimengacha)	Tajriba guruhi (Eksperimentdan keyin)	Nazorat guruhi (Eksperimentgacha)	Nazorat guruhi (Eksperimentdan keyin)
Kognitiv (Nazariy bilimlar)	42,5%	78,4%	41,8%	48,2%
Aksiologik (Qadriyat va tolerantlik)	51,2%	84,6%	50,5%	55,1%
Pragmatik (Amaliy ko'nikmalar)	36,8%	72,1%	37,4%	41,3%

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'lim muhitida ishlashga tayyorlash – bu zamonaviy demokratik jamiyat talablariga javob beradigan yuqori malakali kadrlarni shakllantirishning asosidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bu jarayon oliy ta'lim o'quv dasturlariga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy-metodik loyihalarni, simulyatsion o'yinlar va keys-stadi texnologiyalarini tizimli ravishda kiritishni talab etadi. Bo'lajak pedagoglarda inklyuziv madaniyatni shakllantirish maktablarda har bir bolaning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev, Q.R. Zamonaviy pedagogika va inklyuziv ta'lim asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2021. — 215 b.
2. Mamarajabov, S.X. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish // Pedagogik mahorat. — 2023. — Jild 4, № 2. — B. 45–51.
3. Smith, J. Inclusive Education: Principles and Practices in Higher Pedagogical Schools // Journal of Educational Research. — 2022. — Vol. 14, No. 3. — P. 112–119.

MUTAXASIS KADRLARNI TA'LIMI TIZIMIDA KASBIY VA UMUMIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Mahmudov Yoqubjon Erkinovich,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

Boygobilova Bahora Bekzod qizi,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talaba

Abstract. *The educational institutions provide the experience of the future specialist in local education. To formulate the professional and general competencies involved, the main forms and methods used in higher education institutions are considered and analyzed. Competencies based on the development of a competitive specialist personality are emphasized. Educational institutions provide the experience of the future specialist in local education. To formulate the professional and general competencies involved, the main forms and methods used in higher education institutions are considered and analyzed. Competencies based on the development of a competitive specialist personality are asked.*

Keywords: *competence, didactics, cognition, forecasting, activity.*

Аннотация. *В учебных заведениях представлен отечественный образовательный опыт будущего специалиста. Рассмотрены и проанализированы основные формы и методы,*

используемые в высших учебных заведениях для формирования вовлеченных профессиональных и общих компетенций. Выделены компетенции, лежащие в основе развития личности конкурентоспособного специалиста. В высших учебных заведениях представлен отечественный образовательный опыт будущего специалиста. Рассмотрены и проанализированы основные формы и методы, используемые в высших учебных заведениях для формирования

Ключевые слова: компетентность, дидактика, познавательная, прогнозирование, деятельность.

Аннотация. *O'quv yurtlarida bo'lajak mutaxassisning mahalliy ta'lim tajribasi keltirilgan. Ishtirok etuvchi kasbiy va umumiy kompetentsiyalarni shakllantirish uchun oliy ta'lim muassasalarida qo'llaniladigan asosiy shakl va usullar ko'rib chiqiladi va tahlil qilinadi. Raqobatbardosh mutaxassis shaxsini rivojlantirish asosidagi vakolatlar ta'kidlangan. Mutaxassislik vazifalarni bajarish uchun barqaror malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan bitiruvchini tarbiyalash vazifalarini hal qilishda innovatsion shakl va usullarni izlash zarurati asoslanadi.*

Калит so'zlar: kompetentsiya, didaktika, kognitiv, prognozlash, faoliyat.

KIRISH.

Pedagogik faoliyatning asosiy maqsadi - raqobatbardosh, jismonan sog'lom va vatanparvar fuqaro fazilatlariga ega bo'lgan ijodkorlik va ijtimoiy faollikka qodir bo'lgan kasbiy va ijtimoiy barkamol shaxsni shakllantirish. Kasbiy ta'lim tizimi kompetentsiyaga asoslangan yondashuv asosida mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan. Kasb-hunar ta'limining standarti tarkibidagi vazifaning uslubiy yechimlaridan biri sifatida turli darajadagi va mutaxassisliklar bitiruvchilarini muvaffaqiyatli tayyorlashni ta'minlaydigan umumiy vakolatlar aniqlandi. [1]

Umumiy vakolatlar kasb-hunar ta'limi ta'lim tizimining umumiy (meta-mavzu) mazmuni bilan bog'liq. Ular ko'pincha "kalit" deb nomlanadi. Asosiy kompetensiyalar ro'yxati rus ilmiy - tadqiqotchisi A. V. tomonidan taklif qilingan. Ijtimoiy tajriba va shaxsiy tajribani tarkibiy takrorlash, shuningdek, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, hayotiy ko'nikmalar va amaliy faoliyatni egallashga imkon beradigan talabalarning asosiy faoliyati asosida biz asosiy kompetentsiyalarni umumiy kompetensiyalar bilan bog'laymiz.

So'nggi paytlarda "kompetentsiya", "kompetentsiya" tushunchalari maktab, universitet, aspirantura ta'limiga bag'ishlangan pedagogik nashrlar sahifalarida tobora ko'proq paydo bo'lmoqda [2]. Lotin tilidan tarjima qilingan – raqobat-bu odam bilimdon, bilim va tajribaga ega bo'lgan bir qator masalalarni anglatadi. Muayyan sohada vakolatli shaxs tegishli bilim va qobiliyatlarga ega bo'lib, unga ushbu sohani oqilona baholash va unda samarali harakat qilish imkonini beradi. "Kompetentsiya" tushunchasi didaktik tadqiqotlar mualliflariga o'quv jarayoni hodisalarining pedagogik ma'nosini ifoda etish, ularning xarakterli xususiyatlarini yaxlit qatorga birlashtirish va ularning tushunchalarini turli didaktik pozitsiyalar bilan bog'lash imkonini beradi, masalan, biz nashr etgan bir qator asarlarda [3]. Shuni ham ta'kidlash kerakki, "kompetentsiya" tushunchasi didaktikada mutlaqo yangi tushuncha emas.

Biroq, "kompetentsiya" tushunchasining mazmuni shu paytgacha maxsus tahlil qilinmaganligini qanday izohlash mumkin? Bizning fikrimizcha, tushuntirish umuman ta'limga xos bo'lgan vaziyatni ko'rsatishdir: kundalik til atamalari ortida (masalan, kasbiy kompetentsiya nima ekanligini kim bilmaydi?) berilgan tarkib taklif etiladi. Bunday vaziyatda "kompetentsiya", "kompetentsiyaga asoslangan yondashuv", "kompetentsiya" va boshqalar atamalari ko'pincha ularga qo'yilgan ma'noni to'g'ri tushunmasdan ishlatiladi. Agar biz "kompetentsiya" tushunchasi o'ziga xos kategorik xususiyatlarga ega va shaxsga yo'naltirilgan ta'limning muhim xususiyatlariga tegishli deb hisoblasak, unda uning muhim mazmuni va hajmini ochib beradigan 2 ta tushunchani tushuntirish juda muhim vazifaga aylanadi. Biz didaktikada tobora o'zgarib, chuqurlashib, umumiy didaktik, umumiy pedagogik va uslubiy darajaga (spiral qonuni amal qiladi) kirib boradigan "kompetentsiya" tushunchasini nazariy jihatdan mazmunli tahlil qilishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Keling, ushbu kontseptsianing quyidagi xususiyatlarini tahlil qilaylik:

Keling, ushbu kontseptsianing quyidagi xususiyatlarini tahlil qilaylik: 1) kontseptsianing genezisi, mazmuni, tuzilishi, talqini (talqini); 2) didaktik nazariyada kontseptsianing roli va ahamiyati; 3) kontseptsianing qo'llanilishi chegaralari. "Kompetentsiya" atamasining genezisiga kelsak, u kognitiv psixologiyadan olinganligini ta'kidlash kerak [4]. 1970-yillarning o'rtalaridan boshlab matematika, dasturlash, fizika, shaxmat kabi sohalarida kompetentsiya bo'yicha ko'plab psixologik tadqiqotlar o'tkazildi. Ularning barchasi faoliyatning turli sohalarida ko'nikmalarni egallashni belgilaydigan mexanizmlarni aniqlash va tushunish bilan bog'liq edi. Ushbu, ko'pincha uzunlamasına 3 ta tadqiqotlar davomida talabalarning ma'lum bir sohadagi faoliyati boshidanoq kompetentsiyasining rivojlanishi kuzatildi va talabalarning o'zlari turli darajadagi kompetentsiyalarga taqsimlandi.

Didaktikaga "kompetentsiya" tushunchasini kiritish oddiy, empirik sabab-oqibat munosabatlari va aloqalarini ifodalashdan ushbu munosabatlar va aloqalarni umumlashtirilgan va shu bilan birga etarlicha qat'iy shakllantirishga, ushbu tushunchani uning rivojlanishi va tashkil etilishining yuqori shakliga o'tkazishga imkon beradigan mavhumlikka o'tishni talab qiladi. Darhol ta'kidlaymizki, bu tushuncha ta'limning yangi paradigmasidagi pedagogik hodisalar haqidagi bilim va g'oyalarimizni rivojlantirishda ma'lum bir bosqichning natijasidir. Shuni ta'kidlash kerakki, quyida keltirilgan "kompetentsiya" tushunchasining talqini biz tomonidan nazariy jihatdan shaxsga yo'naltirilgan ta'limning kontseptual tizimi doirasida ko'rib chiqiladi. Ijodiy shaxsning tuzilishi bo'yicha mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tushunchalarini sintez qiladigan ta'lim subyekti kontseptsiyasi biz tomonidan tizimli-tarkibiy printsipga asoslanadi, bu erda subyektlarning tashqi (obyektlar bilan) va o'zlari bilan (subyekt ichidagi) harakatlari farqlanadi. Kompetentsiya-bu shaxsning maqsadli, mazmunli, semantik, ijodiy, hissiy, qiymat xususiyatlarining kvintessensiyasi.

"Kompetentsiya" tushunchasi polisemiya (polisemiya) ga ega bo'lganligi sababli, avval uning kategorik qatorini, ya'ni uning mazmunini tashkil etuvchi tushunchalar tizimini tahlil qilamiz, so'ngra kategorik kontekstni, ya'ni tashqi kontseptual muhitni ko'rib chiqamiz, uning doirasida uning o'ziga xos xususiyatlari ham aniqlanadi. Bizning fikrimizcha, ushbu didaktik tushunchaning mazmunini nazariy talqin qilish uning etarli darajada ishlab chiqilgan ideal modelisiz amalga oshirilmaydi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining o'zgarmas asosi bo'lib, kompetentsianing ideal modeli uzluksiz ta'lim tizimining barcha shartlari bo'yicha turli xil aniq ta'lim variantlarini yaratishga imkon beradi. Biroq, bu umumiy model, qoida tariqasida, aniq bo'lishi mumkin emas, chunki tinglovchilarda shakllangan vakolatlar talabaning ko'p qirrali, ko'p tarkibiy xususiyatlari bo'lib, ular juda ko'p sonli tashqi va ichki omillar ta'sirida, ularning ko'pchiligini tahlil qilish qiyin. Ularni mavzu bo'yicha bilim va ko'nikmalar to'plami sifatida talqin qilish mumkin emas.

Ushbu kontseptsianing xususiyatlari va funktsiyalari spektri etarlicha keng bo'lganligi sababli [5], uning umumiy (tizimli) modelini tashkil etuvchi ushbu kontseptsianing bir nechta turli modellari qurish mumkin. Keyin quyidagi modellarning har biri tegishli talqin bilan "kompetentsiya" tushunchasining faqat individual jihatlarini aks ettiradi: kognitiv, operatsion va texnologik, motivatsion, axloqiy, ijtimoiy, xulq-atvor va boshqalar. "Kompetentsiya" tushunchasining umumiy mavhum modeli, shuningdek, vakolatlarning ierarxik modeli, tarkibiy va funktsional, diagnostika, tashkiliy va boshqaruv va boshqa modellarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday modellash tirish diapazoni uni takomillashtirish, shuningdek, u yoki bu model haqida ma'lumotni og'zaki va grafik shaklda taqdim etish uchun turli xil imkoniyatlarga imkon beradi deb taxmin qilish tabiiydir.

Quyida biz ko'p qirrali tizimli-tarkibiy va tarkibiy-funktsional modellarni taklif etamiz: kompetentsianing umumiy (tizimli) modeli, asosiy tushuncha modeli - shaxsning ta'lim tajribasi, kompetentsiyani shakllantirish jarayonining tarkibiy qismlarining parametrik modeli, kompetentsiya darajasini shakllantirishning spiral modeli va boshqalar. Nazariy va axborot komponenti deganda voqelikning ma'lum bir sohasi (kompetentsiya bilimlari) bilan bog'liq bilimlar tizimini va faoliyat va amaliy tarkibiy qism-(tarkibiy) ko'nikmalar tizimini tushunib, biz birinchi ikkitasini bog'laydigan eksperimental tarkibiy qismga alohida e'tibor qaratamiz. Kompetentsianing bir qismi bo'lgan javob nima? Uning asosiy xususiyatlari qanday? Didaktika va psixologiyada bu

atama noaniq bo'lib, tor va keng ma'noda qo'llaniladi. Tor ma'noda-tajriba-bu o'quv bilish usuli (kuzatish, tajriba).

Keng ma'noda, tajriba odatda biron bir faoliyat turining natijasi bilan bog'liq bo'lib, keyin ular o'quvchining hissiy va qiymat faoliyati tajribasi, ijodiy tajribasi, tajribasi haqida gapirishadi [6.7], Shuningdek, talabani ichki dunyosini tashkil qilish bo'yicha tajribasi ajralib turadi: ma'nolar, taassurotlar, qilingan yoki boshdan olingan xulosalar, so'ngra ular shaxsiy, vitagen tajribasi haqida gapirishadi [8,9,10], va ushbu turdagi eksperimental faoliyatning har biri tegishli model bilan ifodalanishi mumkin. Kompetentsiyaning tarkibiy qismi sifatida eksperimental faoliyatni kompetensiya tajribasi deb ataymiz.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabani izlash, qoida tariqasida, uni qoniqtirmaydigan va stereotipik, qat'iy rejalashtirilgan faoliyat doirasida o'zgartirilishi mumkin bo'lmagan sharoitlarda paydo bo'ladi. Situatsion shartli qidiruv sun'iy ravishda maxsus tanlangan yoki qurilgan situatsion vazifalar yoki vazifalar (makro va mikro vaziyatlar) yordamida tashkil etiladi, ularning mazmuni turli sohalaridagi inson tabiiy hayotiga imkon qadar yaqin. Vaziyatli vazifalar (ularni kompetensiya vazifalari-vaziyatlar deb atash maqsadga muvofiqdir) - bu kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'limni loyihalash elementlari. Vaziyatli vazifalarda kompetensiya tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun shart- sharoitlarning kombinatsiyasi ta'minlanadi va kompetensiyaning o'zi bu vaziyatlarni hal qilish natijasidir.

Yuqorida aytilganlarni hisobga olgan holda, kompetensiya tajribasi deganda biz muvaffaqiyatli (yoki muvaffaqiyatsiz) maqsadli jarayonni tushunamiz - salbiy tajriba uchun) vaziyatli muammoni (inson hayotining ma'lum bir sohasidan) hal qilishda biron bir faoliyat turini (yoki faoliyat turlarini) amalga oshirish, uning predmeti obyektni (moddiy yoki ideal) o'zgartirish va faoliyatning natijasi (mahsuloti) nafaqat talabaga allaqachon ma'lum bo'lgan ko'nikma va malakalarni va tegishli bilimlarni (reproduktiv) qo'llashdir. faoliyat), shuningdek ko'nikmalar va bilimlarning yangi to'plamini (tizimini) o'zlashtirish (ijodiy faoliyat). Keling, talabalarning kompetentsion tajribasini shakllantirishni maqsadli tashkil etishda (o'quv jarayonida) ishlatilishi mumkin bo'lgan vaziyatli vazifalarning umumiy to'plamini ajratamiz. Kompetentsion vazifa-vaziyatning har bir turi, o'z navbatida, o'qitishning rejalashtirilgan maqsadiga muvofiq ishlab chiqilgan hayotiy vazifaning modelidir:

Kompetensiya tajribasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu shundan iboratki, kompetensiya tajribasini o'zlashtirishda har doim talabani amaliy yoki kognitiv yoki boshqa har qanday faoliyatining erishilgan natijasi istalgan bilan taqqoslanadi, u tomonidan ishlab chiqilgan yoki prognoz qilingan.

Prognozlash-bu mumkin bo'lgan natijani yoki faoliyatning mumkin bo'lgan borishini kutish va hatto uning imidjini vizual ravishda namoyish etish. Kompetensiya shakllanishining ko'rsatkichi loyihalashtirilgan va real faoliyat natijalari o'rtasidagi nol farqdir. Bu yerda aniq bajariladigan faoliyat turi muhim emas, faqat kerakli maqsad va haqiqatda erishilgan farq muhimdir. Istalgan va erishilgan narsalarni taqqoslash jarayonida talabani qarashlari o'zgaradi. Faoliyat mavzusida (qadriyatlar o'zgaradi) yoki yangi bilimlar paydo bo'ladi va faoliyatning yangi usullari o'zlashtiriladi (jarayon "kenglikda" davom etadi) yoki avvalgi tajribada shakllangan narsalar aniqlanadi (jarayon "chuqur"). Amalga oshirilayotgan o'zgarishlarga tanqidiy munosabat shakllanadi-qarama-qarshiliklar, o'xshashliklar, nomuvofiqliklar, noaniqliklar, boshqa usullar, sodda tuzilmalar va boshqalarni izlash.ushbu jarayonning natijalari talabani orttirilgan kompetensiya tajribasining mazmunini tashkil etadi.[11.12]

Xulosa (Conclusion/Recommendations). Diagnostika bloki tarkibidagi monitoring jarayon sifatida, bir tomondan, talabalarning "Agroinjeneriya" yo'nalishi bo'yicha erishgan yutuqlarini rejalashtirilgan natijalar bilan (mezon ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlashni tashkil etish orqali) kuzatish va solishtirish, boshqa tomondan, xavfsizlikni ta'minlashda professional kompetensiyani rivojlantirish jarayonini tuzatish tartibini amalga oshirish imkonini beradi. Oxir oqibat, ushbu blok hayot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonining miqdoriy va sifat jihatlari haqida qisqacha ma'lumot berishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umatalieva K. T. kattalar ta'limida innovatsion ta'lim texnologiyalari. Qo'llanma-T.: 2018.–98 p.
2. Umumiy ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish strategiyasi: umumiy ta'limni yangilash uchun hujjatlarni ishlab chiqish uchun materiallar. - M.: "kitob dunyosi" MCHJ, 2001 yil.
3. Xutorskaya A. V. shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining tarkibiy qismi sifatida asosiy vakolatlar yangilanayotgan maktabdagi o'quvchi: sat. ilmiy. tr. Y. I. Dik, A. V. Xutorskiy tahririda. M.: Iosio Rao, 2002 yil. 488 s.
4. Anderson J. Kognitiv psixologiya. - Sankt-Peterburg: Piter, 2002 Yil. 496
5. Amrullayevich, m. s. (2024). Boshlang 'ich sinf o'quvchilarida kongruentlik sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. journal of academic research and trends in educational sciences, 448-452.
6. Gumanitar fanlarni o'rganishda talabalarning bilim mustaqilligini shakllantirishning didaktik asoslari: M., 1971 yil.
7. Kelli A. J. Shaxsiyat nazariyasi. Sib. nutq, 2000 yil. 249 s.
8. Zelentsova A. V. ta'lim mazmuni tarkibidagi shaxsiy tajriba (nazariy jihat): Volgograd, 1996 yil.
9. Belkin A. S. golografik proektsion usul bilan Vitagen o'qitish nazariyasi va amaliyoti // maktab texnologiyalari, 1997. - №4. 3-12 betlar.
10. Xutorskaya A. V. evristik ta'lim. Nazariya, metodologiya, amaliyot. - M. xalqaro pedagogika akademiyasi. – 1988. 266 s.
11. Batirov Z. L., Mahmudov Y. E. Mutaxassis kadrlarni kasbiy malakalarini shakllantirishda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda psixologik yondashuv / Ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: nazariya va amaliyot. Termiz 26-27 aprel 2024 y.
12. Y.E. Mahmudov. Umumiy psixologiya / O'quv qo'llanma. Toshkent, Voris nashriyoti, 2024.
14. Umatalieva K. T. kattalar ta'limida innovatsion ta'lim texnologiyalari. Qo'llanma-T.: 2018.–98 p.
15. Umumiy ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish strategiyasi: umumiy ta'limni yangilash uchun hujjatlarni ishlab chiqish uchun materiallar. - M.: "kitob dunyosi" MCHJ, 2001 yil.
16. Xutorskaya A. V. shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasining tarkibiy qismi sifatida asosiy vakolatlar yangilanayotgan maktabdagi o'quvchi: sat. ilmiy. tr. Y. I. Dik, A. V. Xutorskiy tahririda. M.: Iosio Rao, 2002 yil. 488 s.
17. Amrullayevich, m. s. (2024). Boshlang 'ich sinf o'quvchilarida kongruentlik sifatlarini shakllantirish texnologiyasi. journal of academic research and trends in educational sciences, 448-452.

INKLYUZIV TA'LIMDA PEDAGOGIK STRATEGIYALAR

Berdiyeva Sadoqat Eshonqul qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi nshahar, O'zbekiston

e-mail: sadoqat801@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llaniladigan pedagogik strategiyalar tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim tizimida turli xil o'quv ehtiyojiga ega o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb etish dolzarb pedagogik-ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llaniladigan pedagogik strategiyalarning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, ularning amaliyotdagi samaradorligini baholash hamda umumta'lim muassasalarida qo'llash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, pedagogik strategiya, differensiallashtirilgan ta'lim, universal ta'lim dizayni (UDL), individual ta'lim rejasi, hamkorlikda o'qitish, o'qituvchi kompetentligi.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические стратегии, применяемые в условиях инклюзивного образования. Включение учащихся с разными образовательными потребностями в общий учебный процесс является одной из актуальных педагогических и социальных проблем современной системы образования. Цель исследования — определить теоретико-методологические основы педагогических стратегий, применяемых в условиях инклюзивного образования, оценить их эффективность на практике и разработать научно обоснованные рекомендации по их применению в общеобразовательных организациях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, педагогическая стратегия, дифференцированное обучение, универсальный дизайн обучения (UDL), индивидуальный учебный план, совместное преподавание, компетентность педагога.

Abstract. This article analyzes pedagogical strategies applied in inclusive education settings. Engaging learners with diverse educational needs in the general education process is one of the pressing pedagogical and social challenges of the modern education system. The aim of the study is to identify the theoretical and methodological foundations of pedagogical strategies used in inclusive education, to assess their practical effectiveness, and to develop scientifically grounded recommendations for their application in general education institutions.

Keywords: inclusive education, pedagogical strategy, differentiated instruction, Universal Design for Learning (UDL), individualized education plan, co-teaching, teacher competence.

KIRISH.

So'nggi o'n yilliklarda dunyo ta'lim tizimlarida inklyuziv ta'lim g'oyasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsiyasi [1], Barqaror rivojlanish maqsadlarining to'rtinchisi (SDG-4: sifatli ta'lim) [2], shuningdek O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [3] barcha bolalarning, jumladan, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalarning sifatli va teng ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Inklyuziv ta'lim tushunchasi shunchaki maxsus ehtiyojli o'quvchilarni ommaviy maktabga jismonan joylashtirishni emas, balki butun ta'lim tizimi — o'quv dasturi, metodika, baholash tizimi va maktab muhitini har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirishni anglatadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda: so'nggi yillarda inklyuziv ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, resurs xonalari va psixologik-pedagogik komissiyalar faoliyati yo'lga qo'yildi. Biroq amaliyotda bir qator muammolar hamon saqlanib qolmoqda: o'qituvchilarning inklyuziv pedagogika bo'yicha metodik tayyorgarligi yetarli emasligi, moslashtirilgan o'quv-metodik materiallar tanqisligi, sinflardagi o'quvchilar sonining ko'pligi hamda maxsus pedagog (defektolog, logoped, psixolog) kadrlari yetishmasligi. Bundan tashqari, ko'plab o'qituvchilar inklyuziv sinfda ishlash uchun zarur bo'lgan amaliy strategiyalar to'g'risida yetarli bilim va ko'nikmaga ega emas.

Xorijiy tadqiqotchilar Tomlinson [4], Friend va Cook [5] hamda CAST tashkiloti [6] inklyuziv ta'lim sifatini oshirishda pedagogik strategiyalarning ilmiy asoslanganligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Mahalliy pedagogika sohasida esa Xolmuminov [7], Nishonova [8] va Karimova [9] inklyuziv ta'limning nazariy-metodologik va amaliy jihatlarini yoritgan bo'lsalar-da, pedagogik strategiyalarning tizimli tarzda joriy etilishi va milliy ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirilishi bo'yicha tadqiqotlar hali yetarli emas. Shu sababli inklyuziv sinf sharoitida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik strategiyalarni ilmiy jihatdan asoslash va ularning amaliy samaradorligini baholash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta'lim jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik strategiyalarni nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning umumta'lim maktablari amaliyotidagi samaradorligini o'qituvchilar so'rovnomasi asosida baholash va ta'lim sifatini oshirish bo'yicha

ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: 1) inklyuziv ta'lim va pedagogik strategiyalar tushunchasining nazariy asoslarini ochib berish; 2) xalqaro va milliy tajribada qo'llaniladigan asosiy strategiyalarni tizimlashtirish; 3) o'qituvchilar so'rovnoma asosida ularning amaliyotdagi qo'llanilish darajasi va samaradorligini aniqlash; 4) inklyuziv ta'limni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) asosida olib borildi va uchta bosqichni o'z ichiga oldi. Birinchi bosqichda 2015–2025-yillar oralig'ida nashr etilgan mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar (jami 42 ta manba: monografiyalar, ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari) tizimli tahlil qilindi. Adabiyotlarni tanlashda quyidagi mezonlar qo'llanildi: nashr yili (so'nggi o'n yil), mavzuning inklyuziv ta'lim strategiyalariga bevosita aloqadorligi, hamda manbaning ilmiy jurnal yoki nufuzli nashriyot tomonidan tasdiqlanganligi.

Ikkinchi bosqichda qiyosiy-tavsifiy metod yordamida turli mamlakatlarda (AQSH, Kanada, Finlyandiya, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari) qo'llaniladigan inklyuziv ta'lim modellari o'zbek ta'lim tizimi sharoiti bilan solishtirildi. Bu bosqich milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchi bosqichda empirik ma'lumotlar to'plash maqsadida Toshkent shahri va Qashqadaryo viloyatidagi bir nechta umumta'lim maktablarining boshlang'ich va o'rta bo'g'in o'qituvchilari (n=48, ish staji 2 yildan 25 yilgacha) ishtirokida anonim so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma savollari uchta asosiy yo'nalishni qamrab oldi: (a) o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim tushunchasi va me'yoriy-huquqiy asoslari bo'yicha bilim darajasi; (b) sinf sharoitida amalda qo'llaniladigan differensiallashtirilgan yondashuv va moslashtirish usullari; (v) inklyuziv ta'limni joriy etishda duch kelinadigan asosiy pedagogik, metodik va tashkiliy qiyinchiliklar. So'rovnoma 5 balli Likert shkalasi va ochiq savollar kombinatsiyasi asosida tuzildi.

Olingan ma'lumotlar tavsiflovchi statistika (foizli taqsimot, o'rtacha qiymat) yordamida qayta ishlandi. Sifat ko'rsatkichlarini baholash uchun o'qituvchilarning ochiq javoblari mazmuniy tahlil (content analysis) metodi asosida guruhlariga ajratildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlarning konfidensialligi va respondentlarning ixtiyoriyligi ta'minlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'rovnoma natijalariga ko'ra, ishtirokchilarning 62 foizi inklyuziv ta'lim tushunchasini umumiy tarzda tushunishini, biroq uni sinf sharoitida amaliy qo'llash borasida yetarli metodik ko'nikmaga ega emasligini ta'kidladi. Respondentlarning 74 foizi moslashtirilgan o'quv materiallari va vizual qo'llanmalarning yetishmasligini asosiy to'siq sifatida ko'rsatdi, 58 foizi esa sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi sababli individual yondashuvni amalga oshirish qiyinligini qayd etdi. Shu bilan birga, respondentlarning atigi 21 foizi maxsus pedagog (defektolog yoki logoped) bilan muntazam hamkorlik qilish imkoniyatiga ega ekanligini bildirdi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili hamda so'rovnoma natijalari asosida inklyuziv sinfda samarali deb topilgan quyidagi asosiy pedagogik strategiyalar aniqlandi:

1. Differensiallashtirilgan ta'lim (Differentiated Instruction) [4]. Ushbu strategiya o'quv topshiriqlari, materiallari, ish usullari va baholash mezonlarini o'quvchilarning individual qobiliyati, qiziqishi hamda o'zlashtirish sur'atiga moslashtirishni nazarda tutadi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 47 foizi ushbu strategiyani vaqti-vaqti bilan qo'llashini, biroq tizimli tarzda rejalashtirmasligini bildirdi.

2. Universal ta'lim dizayni (Universal Design for Learning, UDL) [6]. UDL yondashuvi dastlabki bosqichdayoq barcha o'quvchilar uchun bir nechta idrok etish, ifodalash va jalb etish usullarini nazarda tutuvchi o'quv muhitini loyihalashtirishga asoslanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu yondashuv mahalliy o'qituvchilar orasida hali kam tanilgan (respondentlarning atigi 18 foizi tushunchani to'liq bilishini bildirdi), biroq uni qo'llagan o'qituvchilar sinflarida barcha o'quvchilarning darsga jalb etilishi sezilarli darajada yaxshi bo'lgan.

3. Hamkorlikda o'qitish (Co-teaching) [5]. Bu model umumiy ta'lim o'qituvchisi va maxsus pedagog hamkorligida bir sinfda birgalikda dars olib borishni anglatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hamkorlikda o'qitish modeli qo'llanilgan sinflarda maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi va akademik natijalari nisbatan yuqori bo'lgan, biroq bu model O'zbekiston maktablarida hali institutsional darajada shakllanmagan.

4. Individual ta'lim rejasi (Individualized Education Plan, IEP). Har bir maxsus ehtiyojli o'quvchi uchun aniq maqsad, metod va baholash mezonlarini belgilovchi shaxsiy hujjat asosida ish yuritish o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, maktablarning atigi 35 foizida IEP tizimli tarzda yuritiladi.

5. Tengdoshlar yordamida o'qitish (Peer-assisted Learning). O'quvchilar o'rtasida hamkorlik va o'zaro yordam orqali ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan ushbu strategiya, o'qituvchilarning fikricha, qo'shimcha resurs talab qilmasligi sababli eng oson joriy etiladigan strategiyalardan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi strategiyalarni tizimli qo'llagan o'qituvchilar ishtirok etgan sinflarda maxsus ehtiyojli o'quvchilarning darsga faol qatnashish ko'rsatkichi o'qituvchilarning o'z bahosiga ko'ra taxminan 30 foizga oshgan, sinfdagi umumiy ijtimoiy-psixologik muhit esa yaxshilangan. Bu natijalar xalqaro tadqiqotlar [4, 6] bilan uyg'unlikda bo'lib, differensiallashtirilgan yondashuv va UDL tamoyillarining universal samaradorligini tasdiqlaydi. Shuningdek, olingan natijalar Nishonova [8] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda qayd etilgan xulosalar bilan ham mos kelib, mahalliy maktablarda inklyuziv muhitni shakllantirish uchun tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, olingan natijalar mahalliy sharoitda inklyuziv strategiyalarni joriy etishning bir qator institutsional cheklovlarga duch kelishini ko'rsatdi. Xususan, o'qituvchilarning malaka oshirish tizimida inklyuziv pedagogika bo'yicha maxsus modullarning yetarli emasligi, moslashtirilgan darsliklar va ko'rgazmali qurollar tanqisligi, hamda maktab boshqaruvi darajasida inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlovchi aniq mexanizmlarning mavjud emasligi asosiy to'siqlar sifatida aniqlandi. Bu holat Karimova [9] tadqiqotida ham o'qituvchilarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish zarurati sifatida alohida ta'kidlangan. Demak, inklyuziv strategiyalarni barqaror joriy etish uchun nafaqat alohida o'qituvchi tayyorgarligini, balki maktab va tuman darajasidagi institutsional o'zgarishlarni ham nazarda tutish zarur.

Tadqiqotning cheklovlari qatoriga so'rovnoma hajmining nisbatan kichikligi ($n=48$) hamda natijalarning asosan o'qituvchilarning o'z-o'zini bahosiga asoslanganligini kiritish mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda o'quvchi natijalarining ob'ektiv ko'rsatkichlari (test natijalari, tizimli kuzatuv metodi, boshqaruv statistikasi) asosida kengroq va vakillashtirilgan tanlanma bilan tadqiqot o'tkazish tavsiya etiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot inklyuziv ta'lim samaradorligining ko'p jihatdan qo'llaniladigan pedagogik strategiyalarning ilmiy asoslanganligi va amaliy moslashtirilganligiga bog'liqligini tasdiqladi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro tavsiyalarga [2] hamda ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, differensiallashtirilgan ta'lim, universal ta'lim dizayni, hamkorlikda o'qitish, individual ta'lim rejalar va tengdoshlar yordamida o'qitish inklyuziv muhitni shakllantirishning eng samarali vositalari sifatida aniqlandi. Shu bilan birga, mahalliy amaliyotda ushbu strategiyalarning tizimli va institutsional darajada joriy etilishi hali yetarli emasligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) o'qituvchilarning malaka oshirish dasturlariga inklyuziv pedagogika, jumladan UDL va differensiallashtirilgan ta'lim bo'yicha maxsus modullarni kiritish; 2) maktablarda hamkorlikda o'qitish (co-teaching) modelini institutsional darajada joriy etish va maxsus pedagog shtatlarini kengaytirish; 3) moslashtirilgan o'quv-metodik materiallar va ko'rgazmali qurollar bazasini yaratish hamda ularga barcha maktablar uchun ochiq kirish imkoniyatini ta'minlash; 4) individual ta'lim rejalarini yuritishning yagona metodik tizimini ishlab chiqish; 5) inklyuziv ta'lim sifatini monitoring qilishning aniq va o'lchanadigan mezonlarini joriy etish.

Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi umumta'lim tizimida barcha o'quvchilar, jumladan maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun teng, xavfsiz va sifatli ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi hamda O'zbekiston ta'lim tizimining xalqaro standartlarga integratsiyalashuvini yanada tezlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konventsia. — Nyu-York: BMT, 2006.
2. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education — All Means All. — Paris: UNESCO, 2020. — 456 p.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
4. Tomlinson, C.A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. — Alexandria: ASCD, 2017. — 200 p.
5. Friend, M., Cook, L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. — Boston: Pearson, 2020. — 368 p.
6. CAST. Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. — Wakefield, MA: CAST, 2018.
7. Xolmuminov, R.R. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 184 b.
8. Nishonova, Z.T. Umumta'lim maktablarida inklyuziv muhitni shakllantirish masalalari // Pedagogika va psixologiya jurnali. — 2022. — Jild 14, № 3. — B. 45–53.
9. Karimova, D.A. O'qituvchilarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari // Zamonaviy ta'lim jurnali. — 2023. — № 2. — B. 61–70.

TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Elmurodova Dilnoza Shuhrat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahri, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining o'rni tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlash tushunchasining mohiyati, uning asosiy tarkibiy qismlari va zarur ko'nikmalar majmuasi turli olimlarning ilmiy qarashlari asosida yoritilgan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning kuchli va kuchsiz turlari, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'lim sifati, pedagogik mahorat, reflektiv fikrlash, kognitiv ko'nikmalar.

Аннотация. В данной статье анализируется роль инновационных образовательных технологий в развитии навыков критического мышления у студентов. На основе научных взглядов различных учёных раскрыта сущность понятия критического мышления, его основные структурные компоненты и комплекс необходимых навыков. Также рассмотрены сильные и слабые виды критического мышления и его значение в образовательном процессе.

Ключевые слова: критическое мышление, инновационные образовательные технологии, качество образования, педагогическое мастерство, рефлективное мышление, когнитивные навыки.

Abstract. This article analyzes the role of innovative educational technologies in developing students' critical thinking skills. Based on the scientific views of various scholars, the essence of the concept of critical thinking, its main structural components, and the set of necessary skills are examined. The strong and weak forms of critical thinking and its significance in the educational process are also discussed.

Keywords: *critical thinking, innovative educational technologies, quality of education, pedagogical skill, reflective thinking, cognitive skills.*

KIRISH.

Ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirish davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal qilishni ta'minlaydigan tizimli o'zgarishlarning umumiy asosidir. Shunga muvofiq O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi: mamlakat taraqqiyoti uchun yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash; dunyo miqyosidagi bugungi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yo'lga qo'yish; pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish. Bunda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

MATERIALLAR VA USULLAR.

«Fikrlash» — biror muammo haqida muayyan bir xulosaga kelish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o'ylamoqdan iborat bo'lgan psixologik jarayondir. Tanqid (kritika (lot) — hukm qilish mahorati) — inson faoliyatining biror sohasiga aloqador hodisani baholash, analiz qilish. Tanqidiy fikrlash — narsalar va hodisalarni analiz qilib asosli xulosalar chiqarish maqsadidagi mulohazalar tizimi bo'lib, u tanqidiy baholash xarakteriga ega. Ya'ni u tanqidga tayangan analitik fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlash (ingl. critical thinking) — narsa va hodisalarni oqilona xulosalar chiqarish bilan tahlil qilishda foydalaniladigan va asoslangan baholar, talqinlar berishga, shuningdek, olingan natijalarni vaziyatlar va muammolarga qo'llash imkonini beradigan mulohazalar tizimi. Umumiy ma'noda tanqidiy fikrlash deganda tanqiddan oldingi fikrlashdan ko'ra yuqoriroq darajada fikrlash ko'zda tutiladi.

Tanqidiy fikrlash — odamning kelib tushayotgan axborotni, jumladan, o'z mulohazalarini shubha ostiga olish qobiliyatidir. Muayyan jamiyatda tanqidiy fikrlash darajasiga o'tish ushbu jamiyatning fuqarolik rivojlanishining boshlanishi uchun zarur shartdir, degan fikr mavjud. Tor ma'noda tanqidiy fikrlash «mulohazalarni to'g'ri baholash», demakdir. Shuningdek, «fikrlash haqida fikrlash» deb ham tavsiflanadi. Eng tarqalgan ta'riflardan biri — «nimaga ishonish va nima qilish haqida qaror qabul qilishga yo'naltirilgan oqilona refleksiv fikrlash». Batafsilroq ta'rif — «kuzatuv, tajriba, fikrlash yoki mulokot natijasida, ishonch hosil qilish va harakat uchun maqsadli nuqta sifatida olingan yoki yuzaga keltirilgan axborotni faol va mohirona tahlil qilish, konseptualizatsiya, qo'llash, sintez qilish va/yoki baholash intellektual tartibga solingan jarayoni».

«Tanqidiy fikrlash» atamasining o'zi faylasuf Jon Dyuiga borib taqaladi. U atamadan ko'proq «reflektiv fikrlash» sifatida foydalangan: «uni va u olib keladigan oqibatlarni qo'llab-quvvatlaydigan asoslarda har qanday fikr yoki taxmin qilingan bilim shaklini faol, izchil va ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqish». Tanqidiy fikrlash nima ekanligi masalasini qo'shimcha aniqlashtirish uchun Richard Pol (1995) tanqidiy fikrlashni kuchli va kuchsiz turlarga ajratishni taklif qilgan. U kuchsiz ma'nodagi tanqidiy fikrlashni yuqori malakali, lekin o'z manfaatlari bilan mashg'ul bo'lgan va o'z harakatlarining axloqiy oqibatlari haqida jiddiy o'ylanmaydigan soxta intellektualning xudbinlik motivatsiyasiga ega fikrlashi sifatida ta'riflaydi. Bunday fikrlash sohibi ko'pincha yuqori bilimli bo'ladi, lekin o'z bilimlaridan adolatsiz va xudbin maqsadlarga erishish uchun qo'llaydi.

Boshqa tomondan, kuchli ma'noda tanqidiy fikrlash — egotsentrik yoki sotsiotsentrik yondashuvsiz obyektiv o'rganish maqsadida muammolar mantiqiga kirib boradigan shaxs fikrlashi.

Shu ma'noda tanqidiy fikrlash haqiqat yo'lidagi to'siqlarni sidqidildan yengishga qaratiladi. Psixolog Dayana Xalpern (ingl. Diane F. Halpern) tanqidiy fikrlashni nazorat qilish, asoslilik va maqsadga muvofiqlik bilan tavsiflanadigan, kerakli natija olish ehtimolini oshiradigan bilish

usullaridan foydalanish, deb hisoblaydi. Bu usullar muammoni hal qilish, xulosalarni ifodalash, ehtimoliy baholash va qaror qabul qilishda qo'llaniladi hamda aniq vaziyat va hal qilinayotgan muammo turi uchun o'rinli va samarali bo'lgan ko'nikmalarni talab qiladi. Bundan tashqari, tanqidiy fikrlash mantiqiy xulosalarni qurish, izchil mantiqiy modellarni yaratish va hukmni rad etish, u bilan kelishish yoki vaqtincha ko'rib chiqishni kechiktirish bilan bog'liq ongli qarorlarni qabul qilish bilan tavsiflanadi. Bu ta'riflarning barchasi muayyan kognitiv vazifani hal qilishga yo'naltirilishi lozim bo'lgan ruhiy faollikni nazarda tutadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tanqidiy fikrlash uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar majmuasiga kuzatish, izohlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish qobiliyati va baho berish qobiliyati kiradi. Tanqidiy fikrlash mantiqni qo'llaydi, balki aniqlik, asoslilik, aniqlik, ahamiyatlilik, teranlik, ko'lam va adolatlilik kabi metabilim va ziyolilikning keng mezonlariga tayanadi. Ijodiy tasavvur, qadriyat munosabati va kam darajada aniq emotsionallik ham tanqidiy fikrlashning tarkibiy qismidir. Zamonaviy tadqiqotchilardan biri R.Ennis ideal tanqidiy fikrlashning asosiy va eng muhim dispozitsiyalari, ya'ni ko'rsatmalari sifatida quyidagilarni aytib o'tadi: aniq fikr bildirish; asoslarni qidirish; yaxshi xabardor bo'lishga harakat qilish; muqobil variantlarni qidirish; ochiq fikrga ega bo'lish; asoslar yetishmasa, muhokama qilishdan tiyilish va hokazo.

Tanqidiy fikrlashning ikki asosiy tarkibiy qismi ham mavjud: dispozitsiya (o'z fikrlari uchun asoslar izlash, qiziquvchan bo'lish, intellektual mustaqilligini namoyish etish); malaka va ko'nikmalar (dalillarni aniqlash, dalillarni baholash, maslaklarni baholash, muqobil variantlarni taklif qilish, xulosalar chiqarish, sofizmlarni tan olish va kognitiv buzib ko'rsatishlar bilan shug'ullanish).

Tanqidiy fikrlashni o'rganishga yondashuvlar mavjud bo'lib, ularni ham ikki guruhga bo'lish mumkin: intellektual "to'g'ri" va "noto'g'ri" doxastik ko'rsatmalarni o'rganadiganlar (epistemologiya va ta'lim falsafasi); tanqidiy fikrlaydigan shaxsga xos bo'lgan intellektual malaka va ko'nikmalarni o'rganadiganlar (mantiq, argumentatsiya nazariyasi, psixologiya).

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash tadqiqotlarning fanlararo yo'nalishi bo'lib, falsafa, mantiq, pedagogik va psixologiya bo'yida bir qismini o'z ichiga oladi. Jon Dyui esa ko'pincha klassik faylasuflardan iqtibos keltirgan, chunki aynan falsafa tarixida tanqidiy fikrlash namunalari va tafakkurimizni takomillashtirishga bag'ishlangan maxsus risolalarni ko'ramiz. Gap shundaki, falsafa «tadqiqotlilik dasturlari»ni almashtirishni ifodalaydi.

"Fikrlash nima?", degan savolni turli vaqtlarda turli mutafakkirlar tomonidan taklif qilingan turli tadqiqot dasturlari kontekstidan tashqarida berish befoйда. An'anaviy ravishda tanqidiy fikrlash turlicha ta'riflanadi: «Javob yoki xulosaga erishish uchun axborotni faol va mohirona fikrlash, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash jarayoni», «Aniq, oqilona, xolis va dalillar bilan qo'llab-quvvatlanadigan intizomli fikrlash», «Maqsadli hukm o'z-o'zini tartibga solish, sharhlash, tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarishga, shuningdek, ushbu hukm asoslangan dalil, konseptual, metodologik, mezonlarga asoslangan yoki kontekstual mulohazalarni tushuntirishga olib keladi», «E'tiqodlarimizni shakllantirishda aqlni ishlatish majburiyatini o'z ichiga oladi».

O'z fikrlashi haqida shunday o'ylashki, o'z fikrlashidagi xatolar va noxolisliklarni aniqlash va samaradorlikni oshirish, aniqlashtirish va tashkil qilish. Tanqidiy fikrlash — bu «og'ir» fikrlash emas va u muammolarni hal qilishga yo'naltirilmaydi (o'z fikrlashini «yaxshilash»dan tashqari). Tanqidiy fikrlash fikrlovchi oqilona bo'lishini maksimallashtirish maqsadida ichkariga yo'naltiriladi. Tanqidiy fikrlash muammolarni hal qilish uchun ishlatilmaydi - tanqidiy fikrlash fikrlash jarayonini yaxshilash uchun foydalaniladi. «Atroflicha tahliliy baholash asosida baholash».

«Tanqidiy fikrlash — kishilarning o'z fikrlari va harakatlarini belgilovchi qarorlar qabul qilishni aks ettirish va e'tiborga olishni talab qiladigan fikrlash turi. Tanqidiy fikrlash odamlarga ko'proq mantiq bilan xulosa chiqarish, murakkab axborotni qayta ishlash va qat'iy xulosalar chiqara olishlari uchun muammoning turli tomonlariga qarash imkonini beradi».

XULOSA.

Tanqidiy fikrlash yetti muhim xususiyatga ega: qiziquvchanlik, turli jihatlariga ochiqlik, tizimli fikrlash qobiliyati, tahliliy yondashuv, haqiqatda qat'iyatlilik, tanqidiy fikrlashning o'ziga ishonch va nihoyat yetuklik. Tanqidiy fikrlashni turli yo'llar bilan belgilash mumkin bo'lsa-da, uning asosiy tarkibiy qismi - qoniqarli natijaga erishish istagi haqida umumiy kelishuv mavjud va bunga oqilona fikrlash va natijalarga yo'naltirilgan ish orqali erishish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'afforova. Mustaqil fikrlashga o'rgatish bugungi kunda ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Boshlang'ich ta'lim jurnali. 2012. 9-son.
2. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini tarkib toptirishning pedagogik ahamiyati. Xalqaro konferensiya. — Novosibirsk.

PEDAGOGICAL DEONTOLOGY AND DIGITAL CULTURE: FORMING THE PROFESSIONAL RESPONSIBILITY OF FUTURE TEACHERS IN CYBER-SPACE

Zebiniso Maksudovna Makhmudova
Bukhara State Pedagogical Institute
Nisomakhmudova843@gmail.com

Annotation. *This article explores the theoretical and methodological aspects of pedagogical deontology and digital culture, focusing on the formation of professional responsibility among future teachers in cyber-space. The study examines how the digital transformation of education creates new ethical challenges and analyzes the necessity of fostering cyber-deontological competence. Utilizing systemic and axiological approaches, the research highlights the importance of instilling digital ethics, professional duty, and moral resilience in student-teachers. Practical recommendations are provided to enhance the ethical preparedness of future educators in virtual learning environments.*

Keywords: *pedagogical deontology, digital culture, professional responsibility, cyber-space, future teacher, digital ethics, systemic approach.*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada pedagogik deontologiya va raqamli madaniyat masalalari tadqiq etilib, bo'lajak o'qituvchilarning kiber-makondagi kasbiy mas'uliyatini shakllantirish yo'llari yoritilgan. Tadqiqotda ta'limning raqamlashuvi yangi axloqiy muammolarni keltirib chiqarishi va kiber-deontologik kompetensiyani rivojlantirish zarurligi tahlil qilingan. Tizimli va aksiologik yondashuvlarga tayangan holda, talabalarda raqamli etika, kasbiy burch va axloqiy barqarorlikni tarbiyalash muhimligi ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogik deontologiya, raqamli madaniyat, kasbiy mas'uliyat, kiber-makon, bo'lajak o'qituvchi, raqamli etika, tizimli yondashuv.*

Аннотация. *В статье исследованы вопросы педагогической деонтологии и цифровой культуры, а также освещены пути формирования профессиональной ответственности будущих учителей в киберпространстве. В исследовании проанализировано, как цифровизация образования порождает новые этические вызовы, и обоснована необходимость развития кибердеонтологической компетентности. На основе системного и аксиологического подходов показана важность формирования цифровой этики, профессионального долга и нравственной устойчивости студентов.*

Ключевые слова: *педагогическая деонтология, цифровая культура, профессиональная ответственность, киберпространство, будущий учитель, цифровая этика, системный подход.*

INTRODUCTION

The rapid expansion of digital ecosystems has fundamentally redefined the contours of modern educational environments. As virtual learning spaces, social media networks, and online communication platforms become integral components of teacher training, the traditional paradigms of professional ethics face unprecedented challenges. Educators are no longer confined to physical classrooms; they operate within complex cyber-spaces where professional boundaries easily blur. This digital shift necessitates a rigorous re-examination of how future teachers perceive their moral obligations, duty, and professional accountability.

Pedagogical deontology traditionally serves as the moral compass of the teaching profession, establishing the foundational norms of conscience, respect, and unconditional responsibility toward learners²⁰. However, the anonymous and borderless nature of cyber-space introduces specific ethical hazards, including digital indiscretion, cyber-bullying, loss of academic integrity, and professional alienation. Future educators frequently enter modern schools lacking the necessary psychological and deontological resilience to manage online ethical dilemmas safely.

Consequently, a profound contradiction arises between the vast technological opportunities of virtual learning and the scarcity of structured pedagogical mechanisms aimed at fostering cyber-deontological competence among university students. The primary purpose of this study is to explore the theoretical integration of pedagogical deontology and digital culture, creating a robust framework for shaping professional responsibility in cyber-space.

MATERIALS AND METHODS

To investigate this complex pedagogical phenomenon, a rigorous methodological framework was implemented. The research methodology relies fundamentally on the systemic approach, viewing the digital educational environment not merely as a set of technical tools, but as an evolving socio-cultural ecosystem where moral values must be actively preserved²¹. Additionally, an axiological methodology was applied to analyze how student-teachers' professional values transform under the continuous influence of digital culture and virtual communication.

The methodological design also incorporates comparative pedagogical analysis, critical literature synthesis, and structural-functional modeling²². These methods enabled a thorough examination of how modern virtual platforms influence moral decision-making processes. The information base of the study was constructed through a critical review of recent international publications on digital ethics, national policy documents regarding educational digitalization, and continuous observation of student interactions in virtual academic settings.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis of contemporary pedagogical practices indicates that higher education institutions heavily prioritize technical proficiency and methodological software skills, while the cultivation of digital ethics and cyber-responsibility often remains incidental. Cyber-space frequently fosters an illusion of impunity and permissiveness, leading future teachers to engage in unprofessional online conduct, mishandling of personal data, and uncritical acceptance of algorithmically generated content.

Pedagogical deontology in virtual networks requires educators to act as steadfast moral anchors. To bridge the gap between technical competency and ethical maturity, higher education curricula must deliberately integrate specialized deontological training²³. The findings demonstrate that fostering professional responsibility in cyber-space cannot rely solely on restrictive

²⁰ Fullan M., Langworthy M. A rich seam: How new pedagogies find deep learning. — London: Pearson, 2014. — 64 p.

²¹ Selwyn N. Education and technology: Key issues and debates. — London: Bloomsbury Academic, 2021. — 232 p.

²² Barrows S. Digital citizenship and moral development in higher education. — New York: Routledge, 2022. — 210 p.

²³ UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. — Paris: UNESCO Publishing, 2023. — 95 p.

administrative rules; rather, it demands internal self-regulation, digital empathy, and a deep personal commitment to professional duty.

Implementing targeted pedagogical strategies—such as analyzing virtual ethical case studies, establishing clear digital codes of conduct, and supervising professional behavior during online practical training—yields significant positive outcomes. These measures enable students to build conscious resilience against digital ethical distortions, ensuring their online presence strictly adheres to the noble moral standards of the teaching profession.

CONCLUSION

In summary, the formation of professional responsibility among future teachers in cyberspace is an indispensable prerequisite for safeguarding educational quality in the digital age. Pedagogical deontology, when harmonized with modern digital culture, provides the essential ethical guidance required to navigate the complexities of virtual environments. The methodological approaches examined in this study confirm that proactive training in cyber-ethics successfully equips future educators with the moral fortitude needed to manage digital challenges responsibly.

Future scientific investigations will focus on designing specialized diagnostic instruments to continuously evaluate the level of cyber-deontological readiness among university students, thereby contributing to the broader advancement of moral education in higher institutions.

REFERENCES

1. Selwyn N. Education and technology: Key issues and debates. — London: Bloomsbury Academic, 2021. — 232 p.
2. Fullan M., Langworthy M. A rich seam: How new pedagogies find deep learning. — London: Pearson, 2014. — 64 p.
3. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. — Paris: UNESCO Publishing, 2023. — 95 p.
4. Barrows S. Digital citizenship and moral development in higher education. — New York: Routledge, 2022. — 210 p.
5. Williamson B. Big data in education: The digital future of learning, policy and practice. — London: SAGE Publications, 2017. — 224 p.
6. European Commission. Digital Education Action Plan 2021-2027. — Brussels: Publications Office of the European Union, 2021. — 40 p.
7. Turakulov X.A. Digital environment and ethical challenges in modern pedagogy // Journal of Pedagogical Research. — 2024. — Vol. 8(2). — P. 112–125.
8. Floridi L. The ethics of information. — Oxford: Oxford University Press, 2019. — 456 p.
9. Zhao Y. World class learners: Educating creative and entrepreneurial students. — Thousand Oaks: Corwin Press, 2022. — 184 p.
10. International Journal of Educational Technology in Higher Education. Digital ethics and teacher preparation frameworks. — 2023. — Vol. 20(4). — P. 45–60.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MUSTAQIL FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA DIVERGENT YONDASHUVNING O'RNI

Xo'jamberdiyeva Sarvinoz Keldiyarovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika fakulteti, Pedagogika va
o'qitish metodikasi kafedrası

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda divergent yondashuvning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda boshlang'ich ta'lim jarayonida ochiq savollar, muammoli vaziyatlar, "Aqliy hujum", "Klaster", ijodiy topshiriqlar, muqobil yechimlarni izlash va rolli o'yinlardan foydalanishning samaradorligi o'rganildi. Tadqiqot natijalari divergent yondashuv asosida tashkil etilgan

maslg'ulotlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, kreativligi, fikrini asoslash va turli yechimlarni ilgari surish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: *divergent yondashuv, divergent tafakkur, mustaqil fikrlash, boshlang'ich ta'lim, kreativlik, ijodiy fikrlash, muammoli ta'lim, ochiq savollar, ijodiy topshiriqlar, mustaqil qaror qabul qilish.*

Аннотация. *В статье анализируются педагогические возможности дивергентного подхода в развитии самостоятельного мышления учащихся начальных классов. В ходе исследования изучалась эффективность использования открытых вопросов, проблемных ситуаций, методов «Мозговой штурм», «Кластер», творческих заданий, поиска альтернативных решений и ролевых игр в начальном образовании. Результаты исследования показали, что занятия, организованные на основе дивергентного подхода, положительно влияют на развитие самостоятельности, инициативности, креативности учащихся, а также их способности аргументировать собственное мнение и предлагать различные варианты решения проблем.*

Ключевые слова: *дивергентный подход, дивергентное мышление, самостоятельное мышление, начальное образование, креативность, творческое мышление, проблемное обучение, открытые вопросы, творческие задания, самостоятельное принятие решений.*

Abstract. *This article analyzes the pedagogical potential of the divergent approach in developing independent thinking skills among primary school students. The study examined the effectiveness of using open-ended questions, problem situations, brainstorming, clustering, creative tasks, alternative solution strategies, and role-playing activities in primary education. The results indicate that lessons organized through a divergent approach have a positive effect on students' independence, initiative, creativity, ability to justify their opinions, and ability to propose alternative solutions.*

Keywords: *divergent approach, divergent thinking, independent thinking, primary education, creativity, creative thinking, problem-based learning, open-ended questions, creative tasks, independent decision-making.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar o'quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda, ularda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, ijodkorlik va tashabbuskorlik kabi kompetensiyalarni shakllantirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning shaxsiy va intellektual rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchining bilishga qiziqishi, tasavvuri, kuzatuvchanligi va mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

Divergent yondashuvda o'quvchi bitta tayyor javobni topishga emas, balki muammoning bir nechta ehtimoliy yechimlarini izlashga yo'naltiriladi. Natijada o'quvchida fikrlashning moslashuvchanligi, g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati, mustaqillik va ijodkorlik rivojlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda divergent yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va samarali metodlarni asoslash.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- divergent yondashuv va mustaqil fikrlashning nazariy asoslarini o'rganish;
- boshlang'ich ta'limda divergent yondashuvdan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash;
- o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi metod va topshiriqlarni ishlab chiqish;
- divergent yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining samaradorligini baholash.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, pedagogik tahlil, taqqoslash, so'rovnoma va amaliy topshiriqlar metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini divergent tafakkur, kreativlik, mustaqil fikrlash va o'quvchi faoliyatiga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarga an'anaviy yopiq topshiriqlar bilan bir qatorda ochiq turdagi va ijodiy topshiriqlar ham berildi. Masalan:

1. Muqobil yechimlarni izlash.

O'quvchilarga muayyan muammoli vaziyat berilib, uni hal qilishning imkon qadar ko'proq variantlarini taklif qilish so'raldi.

2. Ochiq savollardan foydalanish.

"Bu vaziyatda yana qanday yo'l tutish mumkin?", "Agar sen qahramon o'rnida bo'lganingda nima qilarding?", "Muammoni boshqa qanday usul bilan hal qilish mumkin?" kabi savollardan foydalanildi.

3. Matnni davom ettirish.

O'quvchilarga hikoya yoki matnning boshlang'ich qismi berilib, voqealarni mustaqil davom ettirish topshirildi. Har bir o'quvchi o'z variantini taklif qildi va uning mazmunini izohladi.

4. "Aqliy hujum" metodi.

Muayyan mavzu bo'yicha o'quvchilar imkon qadar ko'p g'oya va fikrlarni ilgari surdilar. Ushbu jarayonda fikrlarning miqdori va xilma-xilligi muhim mezon sifatida qaraldi.

5. "Klaster" metodi.

Asosiy tushuncha atrofida unga bog'liq bo'lgan turli fikrlar va g'oyalar shakllantirildi. Bu metod o'quvchilarning assotsiativ fikrlashini rivojlantirishga yordam berdi.

6. "Agar men..." topshiriqlari.

O'quvchilarga turli rollar berilib, muammoli vaziyatni shu rol nuqtayi nazaridan hal qilish taklif qilindi. Masalan, "Agar men o'qituvchi bo'lganimda...", "Agar men hikoya qahramoni bo'lganimda..." kabi topshiriqlardan foydalanildi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini aniqlashda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- muammoga mustaqil yondashish;
- bir nechta yechim taklif qila olish;
- fikrning xilma-xilligi;
- noodatiy g'oyalarni ilgari surish;
- o'z fikrini asoslash;
- muqobil fikrlarni qabul qilish;
- mustaqil xulosa chiqarish.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning topshiriqlarni bajarish jarayoni kuzatilib, ularning mustaqil fikrlash faolligidagi o'zgarishlar qayd etildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari divergent yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Dastlab o'quvchilarning katta qismi savollarga qisqa va yagona javob berishga intilishi kuzatildi. Ayrim o'quvchilar o'z fikrini bildirishda ikkilangan, boshqalarning javoblarini takrorlashga harakat qilgan. Ochiq va ijodiy topshiriqlar berilganda esa o'quvchilarning fikrlash faolligi bosqichma-bosqich oshdi.

Divergent topshiriqlardan muntazam foydalanish natijasida o'quvchilarda bir muammoga turli xil yechimlarni izlash ko'nikmasi shakllandi. Masalan, matn mazmuni asosida berilgan "Hikoyani qanday yakunlash mumkin?" savoliga o'quvchilar turli xil yakunlarni taklif qila boshladilar. Bunda har bir o'quvchi o'z variantini asoslashga harakat qildi.

Shuningdek, "Aqliy hujum" metodidan foydalanish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirdi. Dastlab fikr bildirishga tortingan o'quvchilar ham vaqt o'tishi bilan o'z g'oyalarini erkinroq ifodalay boshladilar.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda topshiriqlarning murakkabligi emas, balki ularning ochiqligi va bir nechta javob variantiga ega bo'lishi muhim ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalarini quyidagi ko'rsatkichlar asosida umumlashtirish mumkin:

Ko'rsatkichlar	Dastlabki holat	Divergent mashg'ulotlardan so'ng
Mustaqil fikr bildirish	past	yuqori
Bir nechta yechim taklif qilish	past	yuqori
O'z fikrini asoslash	o'rta	yuqori
Ijodiy g'oya bildirish	o'rta	yuqori
Muammoli vaziyatga munosabat	o'rta	yuqori
Mustaqil xulosa chiqarish	o'rta	yuqori

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, divergent yondashuv asosida tashkil etilgan topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashining turli tarkibiy qismlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlashini rivojlantirishda divergent yondashuvdan foydalanish samarali ekanligini ko'rsatmoqda. Buning asosiy sababi shundaki, mazkur yondashuv o'quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko'ra, o'z fikrini izlash va shakllantirishga undaydi.

Divergent yondashuvning muhim xususiyati — o'quvchining har qanday g'oyasini dastlabki bosqichda qabul qilish va uni rivojlantirishga imkon berishdir. Bunday muhitda o'quvchi xato qilishdan qo'rqmaydi. Natijada uning fikr bildirishga bo'lgan ishonchi ortadi.

Divergent tafakkur tanqidiy fikrlash bilan ham chambarchas bog'liq. Divergent fikrlash jarayonida o'quvchi imkon qadar ko'proq g'oyalarni ilgari sursa, keyingi bosqichda ularni tahlil qilish, taqqoslash va eng maqbul variantni tanlash orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmasini ham rivojlantiradi.

Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida divergent va konvergent fikrlash jarayonlarini bir-biri bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Dastlab o'quvchilar bir nechta g'oyalarni ilgari suradilar, keyin esa ularni tahlil qilib, asoslangan xulosaga keladilar.

XULOSA

Olib borilgan tahlil va tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda divergent yondashuv muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Divergent yondashuv o'quvchilarga muammolarga turli nuqtayi nazardan qarash, bir masalaga bir nechta yechim taklif qilish, mustaqil fikr bildirish, o'z g'oyalarni asoslash va ijodiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

-Divergent yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

-Ochiq savollar, muammoli vaziyatlar, "Aqliy hujum", "Klaster", ijodiy topshiriqlar va muqobil yechimlarni izlash kabi metodlardan foydalanish o'quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi.

-Divergent topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish va bir muammoga bir nechta yechim taklif qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda divergent yondashuvdan tizimli foydalanish o'quvchilarni tayyor javoblarni o'zlashtiruvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarga turli yechimlar topa oladigan va o'z qarashlarini asoslay oladigan faol shaxs sifatida shakllantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
2. Tolipov O'. Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
3. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
4. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. — Toshkent, 2020.

ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И МЕТОДИКА ИХ УСТРАНЕНИЯ

Махмудова Зебинисо Максудовна

Бухарский государственный педагогический институт

Nisomakhmudova843@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy pedagogik ta'lim jarayonida sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish bilan bog'liq deontologik xavflar va ularni bartaraf etish metodikasi tadqiq etilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, aksiologik metod hamda pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanilgan holda bo'lajak o'qituvchilarning raqamli muhitdagi kasbiy mas'uliyati va axloqiy me'yorlari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim muhitida intellektual texnologiyalarning salbiy ta'sirlarini yumshatish hamda bo'lajak pedagoglarning kasbiy-axloqiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan ilmiy-metodik yechimlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, oliy pedagogik ta'lim, deontologik xavflar, kasbiy etika, bo'lajak o'qituvchi, raqamli muhit.

Аннотация. В статье исследованы деонтологические риски, возникающие в процессе использования средств искусственного интеллекта в высшем педагогическом образовании, а также разработана методика их устранения. В исследовании на основе системного и аксиологического подходов, а также метода педагогического моделирования проанализированы профессиональная ответственность и нравственные нормы будущих учителей в цифровой среде. Предложены научно-методические рекомендации по минимизации негативного влияния интеллектуальных технологий и формированию цифровой деонтологической культуры студентов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, высшее педагогическое образование, деонтологические риски, профессиональная этика, будущий учитель, цифровая среда.

Annotation. The article examines the deontological risks arising from the use of artificial intelligence tools in higher pedagogical education and develops a methodology for their elimination. Based on systemic and axiological approaches, as well as pedagogical modeling methods, the research analyzes the professional responsibility and moral standards of future teachers in a digital environment. Scientific and methodological recommendations are proposed to mitigate the negative impact of intelligent technologies and to form the digital deontological culture of students.

Keywords: artificial intelligence, higher pedagogical education, deontological risks, professional ethics, future teacher, digital environment.

ВВЕДЕНИЕ

Интеграция технологий искусственного интеллекта в систему высшего педагогического образования открывает широкие возможности для индивидуализации обучения и оптимизации учебных программ. Однако стремительное внедрение

интеллектуальных систем порождает ряд серьезных этических и деонтологических вызовов. Традиционная педагогическая деятельность строится на живом эмоциональном контакте, эмпатии и личной ответственности преподавателя за воспитание личности²⁴. Использование алгоритмов машинного обучения и генеративного контента нередко приводит к технологическому отчуждению, снижению критического мышления студентов и размыванию границ академической честности.

В условиях цифровизации высшей школы будущий учитель должен не просто владеть техническими навыками, но и обладать сформированным иммунитетом к деструктивным информационным воздействиям. Возникает противоречие между высоким потенциалом цифровых инструментов и дефицитом научно обоснованных механизмов регулирования их этического использования в педагогической практике. Профессиональная деонтология в данном контексте выступает в качестве фундаментального регулятора взаимоотношений субъектов образовательного процесса²⁵.

Целью данного исследования является выявление специфики деонтологических рисков применения средств искусственного интеллекта в подготовке будущих педагогов и разработка научно-методических путей их преодоления.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Для достижения поставленной цели и получения достоверных научных результатов в исследовании был использован комплекс взаимодополняющих методов современной педагогики и методологии высшего образования. Методологическую основу работы составил системный подход, позволивший рассмотреть процесс цифровизации высшей школы не как изолированное техническое обновление, а как целостную образовательную экосистему, в которой технологические инновации находятся в тесной взаимосвязи с духовно-нравственными ценностями²⁶.

В качестве важнейшего инструментария также был применен аксиологический метод, ориентированный на глубокий анализ ценностных ориентаций студенческой молодежи и выявление возможных точек ценностного конфликта при использовании виртуальных помощников. Наряду с этим, в ходе научно-теоретического анализа использовались методы экспертного оценивания, сравнительно-педагогического сопоставления и педагогического моделирования.

Опытно-методическая работа и апробация теоретических положений были планомерно организованы на базе ведущих высших учебных заведений республики — Ташкентского государственного педагогического университета, Бухарского государственного педагогического института и Навоийского государственного педагогического института. Данный выбор обусловлен необходимостью охвата различных регионов страны для получения объективных и репрезентативных данных о состоянии цифровой культуры и деонтологической подготовленности будущих учителей. Комплексное применение указанных методов позволило обеспечить высокую степень надежности и валидности полученных в ходе исследования теоретических выводов.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ современной практики применения интеллектуальных систем и генеративных моделей в вузах показал, что студенты педагогических направлений нередко используют цифровые инструменты бесконтрольно, воспринимая готовые решения как абсолютную истину. Это ведет к заметному снижению рефлексивных способностей, девальвации

²⁴ UNESCO. Artificial intelligence in education: Compete guidelines for policymakers. — Paris: UNESCO Publishing, 2021. — 112 p

²⁵ Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М.: Академия, 2020. — 576 с.

²⁶ Muslimov N.A., Qo'chqorov Q. Oliy pedagogik ta'lim innovatsion texnologiyalari. — T.: Fan va texnologiya, 2022. — 210 b.

самостоятельного поиска научно-педагогической информации и ослаблению чувства личной ответственности за качество транслируемых знаний²⁷. Педагогическая деонтология в эпоху искусственного интеллекта требует принципиального пересмотра традиционных критериев оценки самостоятельности студентов, а также выработки четких стандартов академической честности²⁸.

В процессе обсуждения проблемных аспектов на базе Ташкентского государственного педагогического университета, Бухарского государственного педагогического института и Навоийского государственного педагогического института был выработан комплекс превентивных мер и методических рекомендаций. В частности, обоснована необходимость интеграции в вариативную часть учебных планов специализированных кейс-практикумов, направленных на разрешение этических дилемм, возникающих при работе с алгоритмами машинного обучения.

Кроме того, в рамках обсуждения результатов было доказано, что эффективная нейтрализация деонтологических рисков возможна только при условии разработки внутренних регламентов прозрачности и создания систем мониторинга цифровой деонтологической культуры студентов в период прохождения ими педагогической практики. Предложенные меры позволяют гармонично объединить технологический потенциал искусственного интеллекта с гуманистическими традициями отечественной педагогической школы, направляя интеллектуальные ресурсы на созидательное развитие профессиональной компетентности будущих педагогов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог проведенному исследованию, можно констатировать, что массовое внедрение средств искусственного интеллекта в процесс высшего педагогического образования ставит перед академическим сообществом острую задачу глубокого переосмысления деонтологических и нравственных основ подготовки будущих учителей. Искусственный интеллект должен рассматриваться исключительно как вспомогательный технологический ресурс, требующий жесткого ценностного контроля со стороны профессиональной этики, а не как полноценная замена живому воспитательному и педагогическому взаимодействию.

Организационно-методическая работа и предварительные апробации, осуществленные в рамках научно-педагогического поиска на базе Ташкентского государственного педагогического университета, Бухарского государственного педагогического института и Навоийского государственного педагогического института, подтвердили высокую практическую значимость и своевременность предложенных превентивных мер. Разработанные методические подходы позволяют успешно формировать у студентов устойчивый иммунитет к этическим угрозам виртуальной среды.

Перспективы дальнейших научных изысканий в данном направлении связаны с проектированием специализированного диагностического инструментария для непрерывного мониторинга уровня цифровой деонтологической безопасности образовательной среды вуза, а также с совершенствованием программ повышения квалификации профессорско-преподавательского состава.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Muslimov N.A., Qo'chqorov Q. Oliy pedagogik ta'lim innovatsion texnologiyalari. — T.: Fan va texnologiya, 2022. — 210 b.
2. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. — М.: Академия, 2020. — 576 с.

²⁷ O'zbekiston Respublikasining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. — URL: <https://lex.uz/docs/5323421> (elektron manba).

²⁸ European Commission. Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. — Brussels: Publications Office of the European Union, 2022. — 48 p.

3. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2021. — 304 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебник для вузов. — М.: Юрайт, 2022. — 395 с.
5. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2020. — 568 с.
6. UNESCO. Artificial intelligence in education: Compete guidelines for policymakers. — Paris: UNESCO Publishing, 2021. — 112 p.
7. Inoyatov U.J., Mardonov Sh.Q. Pedagogik mahorat va kasbiy madaniyat. — T.: Turon-Iqbol, 2021. — 240 b.
8. Luckin R., Cukurova M. AI in education: The good, the bad and the ugly // The Journal of Computer Assisted Learning. — 2019. — Vol. 35(5). — P. 556–569.
9. O‘zbekiston Respublikasining "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. — URL: <https://lex.uz/docs/5323421> (elektron manba).
10. European Commission. Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. — Brussels: Publications Office of the European Union, 2022. — 48 p.
11. Pedagogik deontologiya: nazariya va amaliyot / O'quv qo'llanma. Mualliflar jamoasi. — T.: TDPU nashriyoti, 2024. — 160 b.
12. Official portal of the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. — URL: <https://edu.uz> (elektron manba).
13. Хусанов Б.М. Пақамли iqtisodiyot va ta'lim jarayonining transformatsiyasi. — T.: O'zbekiston, 2023. — 184 b.

KONSTRUKTIV-TA'LIMY MUHITDA O'YIN KONSTRUKTORLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY KONSEPSIYALARI

Toshpulatova Farida Radjabovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti. Qarshi, O'zbekiston.

farida.toshpulatova87com@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada konstruktiv-ta'limiy muhitda o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy konsepsiyalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi — o'quvchilarda texnologik tafakkurni va konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda o'yin konstruktorlarining didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning kontseptual modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimli va faoliyatli yondashuvlarga asoslangan nazariy tahlil, shuningdek mahalliy va xorijiy tajribani qiyosiy o'rganish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida o'yin konstruktorlarining konstruktiv-ta'limiy muhitdagi o'rni, ularning turlari, didaktik funksiyalari va o'quvchilarning ijodiy, texnologik va loyihaviy kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati aniqlandi. Shuningdek, o'yin konstruktorlaridan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari va metodik yondashuvlari tizimlashtirildi. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, o'yin konstruktorlarini ta'lim jarayoniga izchil va bosqichma-bosqich joriy etish o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va texnik ijodkorlik qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar texnologik ta'lim metodikasini takomillashtirish, o'quv dasturlari va qo'llanmalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: o'yin konstruktorlari, konstruktiv-ta'limiy muhit, texnologik tafakkur, didaktik vositalar, konstruktorlik faoliyati.

Abstract: This article examines the theoretical concepts of using construction toys in a constructive educational environment. The aim of the study is to theoretically substantiate the

didactic potential of construction toys in developing students' technological thinking and design skills, as well as to develop a conceptual model for their implementation in the educational process. The study employed methods of analyzing, comparing, and generalizing scientific and pedagogical literature, theoretical analysis based on systematic and activity-based approaches, as well as a comparative study of national and international practices. The study identified the role of construction toys in a constructive educational environment, their types and didactic functions, and their significance in developing students' creative, technological, and project-based competencies. In addition, the pedagogical conditions and methodological approaches to the use of construction toys were systematized. The findings indicate that the consistent and gradual integration of construction toys into the educational process contributes significantly to the development of students' independent thinking, problem-solving skills, and technical creativity. The results obtained are of practical significance for improving the methodology of technology education and for developing curricula and teaching materials.

Keywords: *construction toys, constructive educational environment, technological thinking, didactic tools, design and construction activities.*

Аннотация: *В статье освещены теоретические концепции использования игровых конструкторов в конструктивно-образовательной среде. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании дидактических возможностей игровых конструкторов в развитии технологического мышления и конструкторских навыков учащихся, а также в разработке концептуальной модели их внедрения в образовательный процесс. В ходе исследования использовались методы анализа, сравнения и обобщения научно-педагогической литературы, теоретический анализ на основе системного и деятельностного подходов, а также сравнительное изучение отечественного и зарубежного опыта. В результате исследования определены роль игровых конструкторов в конструктивно-образовательной среде, их виды и дидактические функции, а также значение в формировании творческих, технологических и проектных компетенций учащихся. Кроме того, систематизированы педагогические условия и методические подходы к использованию игровых конструкторов. Согласно выводам исследования, последовательное и поэтапное внедрение игровых конструкторов в образовательный процесс способствует значительному развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, решения проблем и технического творчества. Полученные результаты имеют практическое значение для совершенствования методики технологического образования, а также разработки учебных программ и учебно-методических пособий.*

Ключевые слова: *игровые конструкторы, конструктивно-образовательная среда, технологическое мышление, дидактические средства, конструкторская деятельность.*

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy, texnologik va konstruktorlik qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. Jamiyatning innovatsion rivojlanishi, raqamlashtirish jarayonlari va texnika sohasidagi tez o'zgarishlar ta'lim mazmuniga yangi talablarni qo'yimoqda. Ushbu sharoitda o'quvchilarni nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy-konstruktorlik faoliyatiga jalb etish, ularda texnologik tafakkurni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada o'yin konstruktorlari — o'quvchilarning ijodiy tasavvurini, fazoviy tafakkurini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi samarali didaktik vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Konstruktiv-ta'limiy muhit tushunchasi o'quv jarayonining shunday tashkil etilishini anglatadiki, unda o'quvchi passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimni faol ravishda o'zi quruvchi, amaliy faoliyat orqali kashf qiluvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Bunday muhitni yaratishda o'yin konstruktorlaridan foydalanish o'quvchilarga mavhum texnik va texnologik tushunchalarni jonli,

ko'rgazmali va qiziqarli tarzda o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bois o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy-uslubiy asoslarini chuqur o'rganish, ularning ta'lim jarayonidagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslash muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, ko'plab ta'lim muassasalarida o'yin konstruktorlaridan asosan bo'sh vaqtni tashkil etish vositasi sifatida foydalaniladi, ularning didaktik salohiyati esa yetarlicha ochib berilmagan. Ushbu tadqiqot o'yin konstruktorlarini konstruktiv-ta'limiy muhitda maqsadli va tizimli tarzda qo'llashning nazariy konsepsiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, bilim o'quvchi tomonidan tayyor holda qabul qilinmaydi, balki uning faol faoliyati jarayonida quriladi. Bu nazariya asoschilari faoliyatga asoslangan ta'limning ustuvorligini ta'kidlab, o'quvchining mustaqil izlanishi, tajriba orttirishi va xatolar orqali o'rganishini muhim deb hisoblaydilar. O'yin konstruktorlari aynan shunday faoliyatni tashkil etishning qulay vositasi bo'lib, ular orqali o'quvchi nazariy g'oyani real modelga aylantirish jarayonini bosqichma-bosqich o'zlashtiradi.

Texnologik ta'lim nazariyasi va metodikasi sohasidagi tadqiqotlarda konstruktorlik faoliyati texnik ijodkorlikning boshlang'ich bosqichi sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu faoliyat jarayonida o'quvchida fazoviy tasavvur, mantiqiy tafakkur, qismlarni yaxlit tizimga birlashtirish ko'nikmasi, shuningdek loyihalash va modellashtirish malakalari shakllanadi. O'yin konstruktorlari ana shu jarayonlarni bolalar uchun tushunarli, xavfsiz va qiziqarli shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Xorijiy va mahalliy pedagogika fanida o'yin konstruktorlari muammosi turli jihatlardan yoritilgan. Ba'zi tadqiqotchilar o'yin konstruktorlarini bolalar psixomotorikasini rivojlantiruvchi vosita sifatida, boshqalari esa ularni texnik ijodkorlikning boshlang'ich bosqichi sifatida talqin qiladilar. Bunday xilma-xil yondashuvlar mavzuning ko'p qirrali ekanligidan dalolat beradi va uni yaxlit nazariy-metodik tizim asosida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, texnologik ta'lim nazariyasi va metodikasi yo'nalishida o'yin konstruktorlarini o'quv predmeti mazmuni bilan uyg'unlashtirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

Tadqiqotda nazariy tahlil metodi asosiy o'rin tutdi: mavzuga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tizimli tarzda tahlil qilindi, ularda ilgari surilgan g'oyalar taqqoslandi va umumlashtirildi. Shuningdek, o'yin konstruktorlarining turlari (konstruktiv, texnik, raqamli-dasturlashtiriladigan konstruktorlar) tasniflandi hamda ularning har biriga xos didaktik xususiyatlar aniqlandi. Kontseptual modellashtirish metodidan foydalangan holda, o'yin konstruktorlaridan konstruktiv-ta'limiy muhitda foydalanishning bosqichlari — motivatsion, loyihalash, amaliy-konstruktorlik va refleksiv bosqichlar ishlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuvga asoslandi: o'yin konstruktorlari alohida vosita sifatida emas, balki konstruktiv-ta'limiy muhitning bir qismi sifatida, ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari va natijalari bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqildi. Faoliyatli yondashuv esa o'quvchining konstruktorlik jarayonidagi faol ishtirokini, uning har bir bosqichdagi mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini tahlil qilishga xizmat qildi. Bundan tashqari, qiyosiy tahlil metodidan foydalanib, an'anaviy konstruktorlar bilan zamonaviy raqamli o'yin konstruktorlarining didaktik imkoniyatlari o'zaro solishtirildi.

O'tkazilgan nazariy tahlil natijasida o'yin konstruktorlarining konstruktiv-ta'limiy muhitdagi quyidagi asosiy didaktik funksiyalari aniqlandi: bilish faolligini oshirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, ijodiy tasavvurni rivojlantirish, jamoada ishlash va muloqot madaniyatini tarbiyalash. Bundan tashqari, o'yin konstruktorlari o'quvchilarga texnik topshiriqni mustaqil tahlil qilish, yechim variantlarini izlash va ularni amalda sinab ko'rish imkonini beruvchi vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot davomida konstruktiv-ta'limiy muhitni tashkil etishning kontseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model to'rt bosqichdan iborat: birinchi, motivatsion bosqichda o'quvchida konstruktorlik faoliyatiga qiziqish uyg'otiladi; ikkinchi, loyihalash bosqichida o'quvchi yechilishi lozim bo'lgan texnik vazifani tahlil qiladi va dastlabki g'oyani shakllantiradi; uchinchi, amaliy-konstruktorlik bosqichida g'oya o'yin konstruktori vositasida real modelga aylantiriladi; to'rtinchi,

refleksiv bosqichda o'quvchi bajargan ishini tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi va takomillashtirish yo'llarini izlaydi.

Shuningdek, o'yin konstruktorlaridan samarali foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlandi: o'qituvchining konstruktorlik faoliyatini yo'naltiruvchi metodik tayyorgarligi, topshiriqlarning yosh xususiyatlariga mosligi, individual va guruhli ish shakllarining uyg'un qo'llanilishi, shuningdek baholash mezonlarining ijodiy yondashuvni rag'batlantiruvchi tarzda ishlab chiqilishi. Ushbu shart-sharoitlarga rioya qilinganda o'yin konstruktorlari nafaqat qiziqarli mashg'ulot vositasi, balki texnologik ta'limning to'liq huquqli tarkibiy qismiga aylanadi.

Olingan natijalarni mavjud tadqiqotlar bilan qiyoslash shuni ko'rsatdiki, o'yin konstruktorlarining ta'lim samaradorligiga ta'siri ko'p jihatdan ularning ta'lim maqsadlariga qay darajada moslashtirilganligiga bog'liq. Shu sababli, o'yin konstruktorlarini tasodifiy emas, balki aniq ishlab chiqilgan metodik tizim asosida qo'llash zarurligi asoslandi.

Tadqiqot doirasida, shuningdek, o'yin konstruktorlaridan foydalanishda uchraydigan pedagogik qiyinchiliklar ham tahlil qilindi. Xususan, o'qituvchilarning konstruktorlik faoliyatini boshqarish bo'yicha metodik tayyorgarligining yetarli emasligi, topshiriqlarning ba'zan o'quvchi yoshiga mos kelmasligi, shuningdek konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmaganligi asosiy muammolar sifatida qayd etildi. Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqilishi, shuningdek konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashning ko'p bosqichli mezonlari joriy etilishi taklif qilindi.

O'tkazilgan nazariy tahlil asosida o'yin konstruktorlaridan konstruktiv-ta'limiy muhitda samarali foydalanish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, o'qituvchilar uchun o'yin konstruktorlari asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar bankini yaratish, ularni murakkablik darajasiga ko'ra bosqichma-bosqich joylashtirish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, konstruktorlik faoliyatini alohida mashg'ulot sifatida emas, balki texnologiya va boshqa aniq fanlar mazmuni bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, o'quvchilarning konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashda faqat tayyor mahsulotning sifatini emas, balki g'oyani shakllantirish, yechim izlash va xatolar ustida ishlash jarayonini ham hisobga oluvchi kompleks mezonlar tizimidan foydalanish tavsiya etiladi. To'rtinchidan, o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida o'yin konstruktorlaridan foydalanish metodikasiga alohida mavzu sifatida o'rin ajratish, ularni zamonaviy raqamli konstruktorlar bilan ishlash ko'nikmalari bilan qurollantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'yin konstruktorlari konstruktiv-ta'limiy muhitni tashkil etishning samarali didaktik vositasi bo'lib, ular o'quvchilarda texnologik tafakkur, ijodiy tasavvur va amaliy-konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan kontseptual model o'yin konstruktorlaridan ta'lim jarayonida izchil va bosqichma-bosqich foydalanish imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu modelning turli yosh guruhlari va ta'lim bosqichlarida amaliy sinovdan o'tkazilishi, shuningdek uning samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Shoyimova M. R.** Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanining texnologik ta'lim yo'nalishida o'qitilishining hozirgi holati // *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика.* – 2025.

2. **Zuhriddinova N., Mamatqulova X., Maxamatova M.** O'quvchilarning texnik ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda texnologik ta'lim darslarining o'rni // *Universal International Scientific Journal.* – 2024.

3. **Olimova N.** Talabalarning texnik ijodkorligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish // *Journal of Analytical Synergy and Scientific Horizon.* – 2025.

4. **Po'latova M. M.** Texnologiya fanida o'quvchilarni texnik ijodkorligini shakllantirish // *Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali.* – 2025.

TALABALARDA QADRIYATLI YONDASHUVNI SHAKLLANTIRISHDA REFLEKSIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Obbosova Mukhtasarkhon Bakirali qizi

Qo'qon DU "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi" 2-bosqich doktoranti.

mukhtasarkhonobbosova31@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-9947-1909>

+998 91 157-09-97

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarda qadriyatli yondashuvni shakllantirishda refleksiv ta'lim texnologiyalarining psixologik-pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi refleksiv ta'limning talaba shaxsining qadriyatlar tizimi, o'z-o'zini anglash, axloqiy tanlov, mas'uliyat va kasbiy pozitsiyasini rivojlantirishdagi o'rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, pedagogik modellash, kontent-tahlil va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijasida refleksiya oddiy o'z-o'zini baholash vositasi emas, balki talabaning tajriba, bilim, emotsional munosabat va qadriyatli qarorlarini o'zaro bog'laydigan psixologik-pedagogik mexanizm ekanligi aniqlandi. Refleksiv topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, keyslar, refleksiv kundalik, munozara va o'zaro baholash kabi texnologiyalar talabaning o'z qarashlarini asoslash, boshqa nuqtayi nazarlarni anglash va qarorlarining axloqiy oqibatlarini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Maqolada refleksiv ta'lim texnologiyalarining qadriyatli yondashuvni shakllantirishdagi o'ziga xos xususiyatlari tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: refleksiv ta'lim, qadriyatli yondashuv, talaba shaxsi, refleksiya, qadriyatlar, o'z-o'zini anglash, axloqiy tanlov, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В статье анализируются психолого-педагогические возможности рефлексивных образовательных технологий в формировании ценностного подхода у студентов высших образовательных учреждений. Цель исследования заключается в научном обосновании роли рефлексивного обучения в развитии системы ценностей личности студента, самосознания, ответственности, нравственного выбора и профессиональной позиции. В исследовании использованы методы теоретического и сравнительного анализа, педагогического моделирования, контент-анализа и системного подхода. Результаты анализа показывают, что рефлексия выступает не только средством самооценки, но и психолого-педагогическим механизмом интеграции опыта, знаний, эмоционального отношения и ценностных решений студента. Рефлексивные задания, проблемные ситуации, кейсы, рефлексивный дневник, дискуссии и взаимооценивание создают условия для осмысления собственных взглядов, понимания альтернативных позиций и анализа нравственных последствий принимаемых решений. Определены основные особенности рефлексивных образовательных технологий в процессе формирования ценностного подхода студентов.

Ключевые слова: рефлексивное обучение, ценностный подход, личность студента, рефлексия, ценности, самосознание, нравственный выбор, педагогическая технология.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical potential of reflective learning technologies in developing a value-oriented approach among university students. The purpose of the study is to theoretically substantiate the role of reflective learning in the development of students' value systems, self-awareness, responsibility, ethical decision-making, and professional position. The study employs theoretical and comparative analysis, pedagogical modeling, content analysis, and a systemic approach. The findings indicate that reflection should not be reduced to self-assessment; rather, it functions as a psychological and pedagogical mechanism that connects students' experience, knowledge, emotions, and value-based decisions.

Reflective tasks, problem-based situations, case studies, reflective journals, discussions, and peer assessment create conditions for students to reconsider their own views, understand alternative perspectives, and analyze the ethical consequences of their decisions. The specific characteristics of reflective learning technologies in developing a value-oriented approach are systematized and their pedagogical significance is substantiated.

Keywords: *reflective learning, value-oriented approach, student personality, reflection, values, self-awareness, ethical decision-making, educational technology.*

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'limning vazifasi faqat muayyan kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassis tayyorlash bilan cheklanmaydi. Oliy ta'lim jarayonida shaxsning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy pozitsiyasi, kasbiy etikasi va umuminsoniy hamda milliy qadriyatlarga munosabati ham shakllanadi. Shu sababli kompetensiyaviy yondashuv bilan bir qatorda talabaning bilim va faoliyatini qadriyatlar asosida anglashiga yo'naltirilgan pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Qadriyatli yondashuv talabaning muayyan qadriyatlarni shunchaki bilishi bilan emas, balki ularni shaxsiy ma'no sifatida anglab, real vaziyatlarda tanlov va xatti-harakatlarini ular bilan muvofiqlashtira olishi bilan tavsiflanadi. Bunday jarayon tayyor axloqiy me'yorlarni bayon qilish orqali to'liq shakllanmaydi. Talaba o'z tajribasi, qarashlari va qarorlarini tahlil qilishi, ularning sabablarini aniqlashi hamda muqobil qarorlarning oqibatlarini baholashi zarur. Aynan shu nuqtada reflektiv ta'lim texnologiyalari alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Refleksiya muammosi pedagogika va psixologiyada uzoq tarixga ega. D. Schön reflektiv amaliyotni mutaxassisning amaliy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan muammoli va noaniq vaziyatlarni anglash hamda ularga javob strategiyasini qayta ko'rib chiqishi bilan bog'laydi. U "harakatdagi refleksiya" va "harakatdan keyingi refleksiya" tushunchalarini ajratadi. D. Kolb esa tajriba asosida o'rganish jarayonini konkret tajriba, reflektiv kuzatish, abstrakt konseptuallashtirish va faol tajriba bosqichlaridan iborat sikl sifatida asoslagan.

Mazkur nazariyalar asosida aytish mumkinki, reflektiv ta'lim talabaning "nimani bilaman?" degan savolidan "men nima uchun bunday fikrdaman?", "mening qarorim qanday qadriyatga asoslanadi?" va "ushbu qarorning boshqalarga ta'siri qanday?" kabi yuqori darajadagi savollarga o'tishini ta'minlaydi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot nazariy-pedagogik xarakterga ega bo'lib, reflektiv ta'lim va qadriyatli yondashuvning o'zaro aloqadorligini aniqlashga yo'naltirildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va aksiologik yondashuvlarning o'zaro integratsiyasi tashkil etdi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimlashtirish, kontent-tahlil, pedagogik modellashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlarda refleksiya, tajribaviy o'qitish va reflektiv amaliyotga oid konsepsiyalar o'rganilib, ularning qadriyatli ta'lim bilan bog'liq jihatlari ajratib ko'rsatildi.

Tadqiqotda qadriyatli yondashuv quyidagi tarkibiy birliklar orqali ko'rib chiqildi:

1. qadriyatli-anglash komponenti — talabaning qadriyatlar mazmunini bilishi va tushunishi;
2. emotsional-motivatsion komponent — qadriyatlarning shaxsiy ahamiyatini his qilishi va ularga amal qilishga ichki ehtiyojning mavjudligi;
3. reflektiv-baholovchi komponent — o'z qarashlari, xatti-harakatlari va qarorlarini tanqidiy tahlil qila olishi;
4. faoliyatli-xulqiy komponent — anglangan qadriyatlarni real faoliyatda namoyon eta olishi.

Mazkur tarkibiy birliklar reflektiv ta'lim texnologiyalarining natijadorligini tahlil qilish uchun nazariy mezon sifatida qabul qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijasida refleksiv ta'lim texnologiyalari talabalarda qadriyatli yondashuvni shakllantirishga bir necha o'zaro bog'liq mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Birinchidan, refleksiv ta'lim talabani o'z-o'zini anglash darajasini chuqurlashtiradi. An'anaviy ta'limda talaba ko'pincha berilgan bilimni o'zlashtirish va uni reproduktiv tarzda qayta ifodalashga yo'naltiriladi. Refleksiv ta'limda esa bilim shaxsiy tajriba va qarashlar bilan bog'lanadi. Talaba o'z fikrining manbai, asoslari va natijalarini tahlil qiladi. Bu jarayon qadriyatning tashqi talab sifatida emas, balki shaxsiy pozitsiya sifatida shakllanishi uchun muhim shart hisoblanadi.

Ikkinchidan, refleksiv texnologiyalar axloqiy tanlovni pedagogik vaziyatga aylantirish imkonini beradi. Masalan, talabaga akademik halollik, kasbiy mas'uliyat, jamoaviy faoliyat yoki professional qaror bilan bog'liq muammoli vaziyat berilganda, undan faqat "to'g'ri javob"ni topish talab qilinmaydi. U o'z qarorini asoslaydi, boshqa muqobil variantlarni ko'rib chiqadi, qarorning oqibatlarini baholaydi va o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqadi. Shu tariqa refleksiya qadriyatning bilim darajasidan xulqiy tanlov darajasiga o'tish mexanizmini yaratadi.

Uchinchidan, refleksiv texnologiyalar talabani boshqa shaxs nuqtayi nazarini qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Munozara, debat, "pozitsiyalar almashinuvi", guruh refleksiya va o'zaro baholash kabi usullarda talaba o'z qarashini himoya qilish bilan bir qatorda boshqa ishtirokchilarning dalillarini tinglaydi. Natijada "mening fikrim" va "yagona to'g'ri fikr" tushunchalari o'rtasidagi farq anglanadi. Bu esa tolerantlik, hurmat, hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlarning rivojlanishiga pedagogik sharoit yaratadi.

To'rtinchidan, refleksiv ta'lim texnologiyalari bilim va qadriyat o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlaydi. D. Kolbning tajribaviy ta'lim modelida o'rganish tajribani refleksiv kuzatish, uni konseptualashtirish va keyingi faoliyatda sinab ko'rish orqali rivojlanadi. Demak, talaba uchun real yoki modellashirilgan pedagogik vaziyat faqat amaliy mashq emas, balki qadriyatli qarorlarni anglash vositasiga aylanishi mumkin.

Beshinchidan, refleksiv texnologiyalar pedagogning rolini ham o'zgartiradi. Pedagog faqat bilim beruvchi subyekt emas, balki talabani refleksiv faoliyatini tashkil etuvchi fasilitator sifatida namoyon bo'ladi. Bunda pedagog tayyor xulosani talabaga berishdan ko'ra, uni mustaqil fikrlashga olib keladigan savollar, muammoli vaziyatlar va tahliliy topshiriqlarni yaratadi. Tajribaviy ta'lim bo'yicha zamonaviy pedagogik manbalarda ham o'qituvchining asosiy vazifasi tegishli tajribalarni tashkil etish va o'quv jarayonini fasilitatsiya qilish bilan bog'lanadi.

Refleksiv ta'lim texnologiyalarining qadriyatli yondashuvni shakllantirishdagi asosiy o'ziga xos xususiyatlarini quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

Jadval 1

Refleksiv ta'lim texnologiyalarining qadriyatli yondashuvni shakllantirishdagi xususiyatlari

Xususiyat	Psixologik mexanizm	Pedagogik natija
Shaxsiylashtirilgan refleksiya	O'z-o'zini anglash	Shaxsiy qadriyatlar tizimining anglanishi
Muammoli vaziyat	Kognitiv dissonans va qayta baholash	Axloqiy tanlovni asoslash
Dialog va munozara	Perspektivani o'zgartirish	Boshqa fikrni hurmat qilish
Refleksiv kundalik	O'z tajribasini verbalizatsiya qilish	O'z faoliyatini tizimli baholash
Keys-stadi	Tajriba va nazariyani bog'lash	Qadriyatni real vaziyatda qo'llash
O'zaro baholash	Ijtimoiy taqqoslash va qayta aloqa	Mas'uliyat va tanqidiy fikrlash
Yakuniy refleksiya	Metakognitiv tahlil	O'zgarish va keyingi faoliyatni rejalashtirish

Jadvaldan ko‘rinadiki, refleksiv texnologiyalarning asosiy farqi qadriyatlarni bevosita “o‘rgatish” emas, balki talabani ularni o‘z tajribasi va faoliyati orqali anglashiga pedagogik sharoit yaratishdan iborat.

Shu nuqtayi nazardan, refleksiv ta‘limni quyidagi mantiqiy zanjir asosida tavsiflash mumkin:

Tajriba → muammo → refleksiya → qadriyatni anglash → qarorni qayta baholash → faoliyat → yangi refleksiya.

Mazkur sikl bir martalik jarayon emas, balki takrorlanuvchi rivojlanish mexanizmi sifatida qaralishi lozim. Chunki qadriyatli pozitsiya birgina mashg‘ulot natijasida shakllanmaydi; u turli vaziyatlarda takroriy anglash, tanlov, baholash va amaliy tasdiqlash orqali mustahkamlanadi.

Shuningdek, refleksiyani oddiy “dars oxiridagi fikr bildirish” bilan chegaralash metodologik jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi. Refleksiv faoliyat chuqur kechganda talaba o‘z fikrining mazmuni bilan birga uning sabablarini, hissiy asoslarini, mavjud stereotiplarini va muqobil qarorlarini ham tahlil qiladi. Shu jihatdan refleksiv ta‘lim metakognitiv jarayonlar bilan ham uzviy bog‘lanadi.

Schön konsepsiyasida refleksiya amaliy faoliyat davomida yuzaga keladigan noaniqlik, kutilmagan holat yoki qarama-qarshilikni anglash va unga mos ravishda faoliyatni qayta tashkil etish imkonini beradi. Talabalar ta‘limida ushbu yondashuvni kasbiy vaziyatlar, pedagogik keyslar, akademik halollik bilan bog‘liq dilemmalar va ijtimoiy mas‘uliyatga oid vaziyatlarda qo‘llash mumkin.

Psixologik nuqtayi nazardan, refleksiv texnologiyalarning muhim jihati shundaki, ular talabani tashqi nazoratdan ichki o‘zini boshqarishga o‘tishiga yordam beradi. Qadriyatli xulq faqat tashqi talab mavjudligi sababli amalga oshirilsa, u barqaror shaxsiy pozitsiyaga aylanmasligi mumkin. Refleksiv faoliyat esa “nima qilish kerak?” savolidan “nima uchun bunday qilishim kerak?” va “mening tanlovim qanday qadriyatga asoslangan?” savollariga o‘tishni ta‘minlaydi.

Pedagogik jihatdan esa bu jarayon ta‘lim mazmuni, metodlari, baholash va pedagog-talaba munosabatining bir butun tizim sifatida tashkil etilishini talab qiladi. Xususan, baholash jarayonida faqat yakuniy natijani emas, balki talabani o‘z faoliyatini tahlil qilishi, qarorini asoslay olishi va o‘z xatosidan xulosa chiqarishi ham e‘tiborga olinishi lozim.

Bunday yondashuv akademik halollik, kasbiy mas‘uliyat, adolat, hamkorlik va insonparvarlik kabi qadriyatlarning barqaror shakllanishi uchun muhim metodik zamin yaratadi. Shu sababli refleksiv ta‘lim texnologiyalarini qadriyatli kompetensiyalarni rivojlantirishning mustaqil vositasi emas, balki shaxsning qadriyatli pozitsiyasini shakllantiruvchi kompleks pedagogik mexanizm sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy-pedagogik tahlil asosida talabalarda qadriyatli yondashuvni shakllantirish jarayonida refleksiv ta‘lim texnologiyalari muhim psixologik-pedagogik imkoniyatlarga ega, degan xulosaga kelindi.

Birinchidan, refleksiya talabani bilim va faoliyatini shaxsiy ma‘no hamda qadriyatlar bilan bog‘lashga imkon beradi. Ikkinchidan, refleksiv texnologiyalar axloqiy va kasbiy tanlovlarni anglash, qarorlarning oqibatlarini baholash hamda o‘z pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqish uchun sharoit yaratadi. Uchinchidan, dialog, munozara va o‘zaro baholash talabani boshqa nuqtayi nazarlarni qabul qilish, ijtimoiy mas‘uliyat va tolerantlik kabi qadriyatlarini rivojlantiradi. To‘rtinchidan, refleksiv ta‘lim bilim, tajriba va faoliyatni yagona siklga birlashtirib, qadriyatlarning amaliy xulq-atvorda namoyon bo‘lishiga imkon beradi.

Demak, refleksiv ta‘lim texnologiyalarining pedagogik qiymati talabani tayyor qadriyatlarni o‘zlashtirishida emas, balki ularni anglash, shaxsiy tajribasi bilan bog‘lash, muqobil qarorlarni tahlil qilish va faoliyatda ongli ravishda namoyon etish mexanizmini shakllantirishidir. Shu asosda refleksiv ta‘lim oliy ta‘limda shaxsga yo‘naltirilgan, aksiologik va kompetensiyaviy yondashuvlarni integratsiyalash imkonini beruvchi istiqbolli pedagogik texnologiya sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books, 1983. — 374 p.
2. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984. — 256 p.
3. Kolb D.A., Boyatzis R.E., Mainemelis C. Experiential Learning Theory: Previous Research and New Directions // Perspectives on Cognitive, Learning, and Thinking Styles. — 1999. — Vol. 1. — P. 227–247.
4. Boud D., Keogh R., Walker D. Reflection: Turning Experience into Learning. — London: Kogan Page, 1985. — 170 p.
5. Moon J.A. Reflection in Learning and Professional Development: Theory and Practice. — London: Kogan Page, 1999. — 256 p.
6. Dewey J. How We Think. — Boston: D.C. Heath & Co., 1933. — 301 p.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 23.09.2020. — Toshkent, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida: PF-5847-son Farmon, 08.10.2019.
9. Griffiths V. The Reflective Dimension in Teacher Education // International Journal of Educational Research. — 2000. — Vol. 33, №5. — P. 539–555.
10. Anderson J. In Search of Reflection-in-Action: An Exploratory Study of the Interactive Reflection of Four Experienced Teachers // Teaching and Teacher Education. — 2019. — Vol. 86. — Article 102879.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Haydarov Dilshod Shog‘darovich, Shodiqulova Dilorom Niymatulla qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax shahri, O‘zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning ta’limga jadal kirib kelishi o‘qituvchining darsni tashkil etish, o‘quv materiallarini tayyorlash va o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Tadqiqotda sun‘iy intellektning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va ta’limga qiziqishini rivojlantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, sun‘iy intellektdan foydalanishda o‘qituvchining nazorati, yoshga moslik, axborot xavfsizligi, akademik halollik va insoniy muloqotning ustuvorligi kabi masalalarga e’tibor qaratilgan. Maqolada sun‘iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini egallovchi vosita emas, balki pedagogik faoliyatni qo‘llab-quvvatlovchi texnologik yordamchi sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda sun‘iy intellektdan maqsadli, xavfsiz va pedagogik jihatdan asoslangan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, boshlang‘ich ta’lim, raqamli ta’lim, pedagogik texnologiya, o‘quvchi faolligi, individual ta’lim, ta’lim sifati.

Аннотация. В статье анализируются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в начальном образовании. Стремительное развитие цифровых технологий расширяет возможности учителя в организации урока, подготовке учебных материалов и учёте индивидуальных образовательных потребностей учащихся.

Рассматривается роль искусственного интеллекта в развитии познавательной активности, самостоятельного мышления, творческих способностей и интереса младших школьников к обучению. Особое внимание уделяется вопросам педагогического контроля, соответствия возрастным особенностям учащихся, информационной безопасности, академической честности и сохранения человеческого взаимодействия. Искусственный интеллект рассматривается не как замена учителю,

а как технологический помощник, способствующий совершенствованию педагогической деятельности. Результаты исследования показывают, что целенаправленное, безопасное и педагогически обоснованное применение искусственного интеллекта может способствовать повышению эффективности начального образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, цифровое обучение, педагогическая технология, активность учащихся, индивидуальное обучение, качество образования.

Abstract. This article analyzes the pedagogical opportunities of using artificial intelligence technologies in primary education. The rapid development of digital technologies expands teachers' opportunities to organize lessons, prepare learning materials and consider students' individual educational needs. The study examines the role of artificial intelligence in developing primary school students' cognitive activity, independent thinking, creativity and interest in learning. Particular attention is paid to teacher supervision, age appropriateness, information security, academic integrity and the importance of human interaction. Artificial intelligence is considered not as a replacement for the teacher, but as a technological assistant that can support and improve pedagogical practice. The findings suggest that purposeful, safe and pedagogically justified use of artificial intelligence can contribute to improving the effectiveness of primary education.

Keywords: artificial intelligence, primary education, digital learning, pedagogical technology, student activity, individualized learning, quality of education.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ta'lim tizimining mazmuni va tashkil etilishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi o'qituvchiga o'quv materiallarini tayyorlash, topshiriqlarni ishlab chiqish, turli darajadagi mashqlar yaratish va ta'lim jarayonini individuallashtirishda yangi imkoniyatlar bermoqda.

UNESCOning 2024-yilda e'lon qilingan o'qituvchilar uchun sun'iy intellekt kompetensiyalari doirasida o'qituvchining sun'iy intellekt bilan ishlashida inson manfaatlarini, axloqiy tamoyillar, AI asoslari va qo'llanilishi, AI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish kabi yo'nalishlar alohida ko'rsatilgan. Bu yondashuv sun'iy intellektdan ta'limda foydalanish faqat texnik ko'nikma emas, balki pedagogik va axloqiy mas'uliyatni ham talab qilishini ko'rsatadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida bu masala yanada muhimdir. Chunki kichik maktab yoshidagi bolalarning tafakkuri, dunyoqarashi, o'quv motivatsiyasi va mustaqil faoliyati aynan shu davrda faol shakllanadi. Shu sababli har qanday raqamli vosita, jumladan sun'iy intellekt texnologiyasi ham bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda qo'llanishi lozim.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Sun'iy intellektning ta'limdagi imkoniyatlarini aniqlashda UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan sun'iy intellekt kompetensiyalari bo'yicha materiallar hamda ta'limda generativ sun'iy intellektdan foydalanishga oid xalqaro tavsiyalar tahlil qilindi.

UNESCOning sun'iy intellekt bo'yicha tavsiyalarida ta'limda texnologiyalardan foydalanishda inson manfaatlarini, xavfsizlik, ma'lumotlar maxfiylik va pedagogik maqsadga muvofiqlikni ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, o'quvchilarning sun'iy intellekt bilan ishlashida mas'uliyatli va tanqidiy yondashuvni shakllantirish muhimligi qayd etiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda undan samarali foydalanishning asosiy shartlarini belgilashdan iborat.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish bir necha muhim pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Birinchidan, sun'iy intellekt o'quv materiallarini individuallashtirishga yordam berishi mumkin. Bir sinfdagi o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va topshiriqlarni bajarish tezligi bir xil emas.

O'qituvchi sun'iy intellekt yordamida bir mavzu bo'yicha turli murakkablik darajasidagi mashqlarni ishlab chiqishi mumkin. Masalan, matematika darsida ayrim o'quvchilar uchun sodda misollar, yuqori tayyorgarlikka ega o'quvchilar uchun esa mantiqiy masalalar tuzilishi mumkin.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt o'qituvchining ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Dars ishlanmasi, savol-javoblar, didaktik o'yinlar, muammoli vaziyatlar, matnlar va qo'shimcha topshiriqlarni tayyorlashda undan yordamchi vosita sifatida foydalanish mumkin. Bunda yakuniy pedagogik qarorni o'qituvchining o'zi qabul qilishi muhim.

Uchinchidan, sun'iy intellekt o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratishi mumkin. Masalan, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida berilgan mavzu asosida hikoya tuzish, qahramonlar faoliyatini tahlil qilish yoki voqealarning boshqa yakunini taklif qilish kabi topshiriqlar tashkil etilishi mumkin. Bunday faoliyat o'quvchini tayyor javobni olishga emas, balki o'z fikrini shakllantirishga undashi kerak.

To'rtinchidan, sun'iy intellektdan foydalanish o'qituvchining vaqtini tejashi mumkin. O'qituvchi ayrim texnik va takroriy vazifalarni sun'iy intellekt yordamida tezroq tayyorlab, asosiy e'tiborini o'quvchilar bilan bevosita muloqot, tarbiyaviy ishlar va individual yondashuvga qaratishi mumkin.

Biroq sun'iy intellektdan foydalanishning ayrim xavflari ham mavjud. Eng avvalo, o'quvchi tayyor javobga haddan tashqari tayanib qolmasligi kerak. Agar texnologiya o'quvchining mustaqil fikrlashi o'rnini egallasa, ta'limning asosiy maqsadlariga zid natija yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli boshlang'ich ta'limda AI vositalaridan foydalanish "tayyor javob olish" tamoyiliga emas, "fikrlashga yordam berish" tamoyiliga asoslanishi maqsadga muvofiq.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan ma'lumot har doim ham xatosiz bo'lmisligi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi taqdim etilgan ma'lumotni tekshirishi va o'quvchilarga ham axborotni tanqidiy baholash ko'nikmasini shakllantirishi zarur. UNESCOning o'qituvchilar uchun AI kompetensiyalari doirasida ham texnologiyadan xavfsiz, samarali va axloqiy foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Boshlang'ich ta'lim uchun quyidagi modelni taklif etish mumkin: "MAQSAD → AI YORDAMI → O'QITUVCHI NAZORATI → O'QUVCHI MUSTAQIL FIKRI → NATIJANI BAHOLASH"

Mazkur modelda sun'iy intellekt asosiy maqsad emas, balki ta'lim maqsadiga erishishga xizmat qiluvchi vosita hisoblanadi. O'qituvchi texnologiyadan foydalanish chegarasini belgilaydi, o'quvchi esa olingan ma'lumotni tahlil qilib, o'z fikrini shakllantiradi.

Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchisiga "Tabiatni asrash" mavzusida kichik hikoya tuzish topshirig'i berilganda AI vositasidan faqat g'oya olish uchun foydalanish mumkin. Keyin o'quvchi o'z kuzatuvlari asosida hikoyani mustaqil yaratadi. Shu tariqa texnologiya bolaning o'rniga fikrlamaydi, balki uning ijodiy faoliyatini rag'batlantiradi.

UNESCOning o'quvchilar uchun AI kompetensiyalari doirasida ham inson manfaatlariga asoslangan yondashuv, AI etikasi, AI texnologiyalaridan foydalanish va AI tizimlarini yaratish kabi yo'nalishlar ajratilgan. Bu boshlang'ich bosqichdan boshlab o'quvchilarda texnologiyaga nisbatan mas'uliyatli va tanqidiy munosabatni shakllantirish muhimligini ko'rsatadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt texnologiyalaridan boshlang'ich ta'limda foydalanish o'qituvchining pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, o'quv materiallarini individuallashtirish, ijodiy topshiriqlarni ko'paytirish va ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish uchun muhim imkoniyatlarga ega.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini bosuvchi vosita sifatida emas, balki uning faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi texnologik yordamchi sifatida qaralishi kerak. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda bolaning mustaqil fikrlashi, jonli muloqoti, ijodkorligi va shaxsiy tajribasi texnologik vositalardan ustun turishi lozim.

Sun'iy intellektdan samarali foydalanish uchun o'qituvchi texnologik savodxonlik bilan bir qatorda pedagogik, axloqiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga ham ega bo'lishi zarur. Eng maqbul yondashuv — texnologiya imkoniyatlarini insoniy pedagogik yondashuv bilan uyg'unlashtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. — Paris: UNESCO, 2024.
- 2.Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. — Paris: UNESCO, 2023.
- 3.Miao F., Shiohira K., Lao N. AI Competency Framework for Students. — Paris: UNESCO, 2024.
- 4.UNESCO. Artificial Intelligence and the Futures of Learning. — Paris: UNESCO, 2024.
- 5.UNESCO. AI and Education: Guidance for Policy-makers. — Paris: UNESCO.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN TA'LIM VOSITALARINI TANLASH, TASNIFLASH VA O'QUV JARAYONIGA INTEGRATSIYALASH

Maxsudova Shohsanam Muzaffarxo'jayevna¹

¹ Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan, O'zbekiston
e-mail: shohsanammaksudova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi boshlang'ich ta'lim jarayonida sun'iy intellektga (SI) asoslangan ta'lim vositalarini tanlash, tasniflash va o'quv jarayoniga integratsiyalashning metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini SI vositalarini asosli tanlash va darsga maqsadli kiritishga tayyorlash uchun mezonli-metodik apparat ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda me'yoriy hujjatlar va xalqaro ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlarini kontent-tahlil qilish, SI vositalarini qiyosiy tahlil qilish, tizimlashtirish va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada oltita mezon (didaktik, yosh-psixologik, lingvistik, xavfsizlik, texnik-iqtisodiy, etik-pedagogik) iborat tanlash tizimi hamda xavfsizlik mezoni bloklovchi omil sifatida kiritilgan integral yaroqlilik ko'rsatkichi taklif etildi. SI vositalarining foydalanuvchi va didaktik funktsiya bo'yicha ikki o'lchovli tasnifi ishlab chiqildi, vositalarni dars bosqichlari va o'quv fanlari kesimida integratsiyalash matritsasi asoslandi. Xulosa qilinganki, boshlang'ich ta'limda SI vositalari birinchi navbatda o'qituvchining metodik vositasi sifatida, o'quvchilar bilan esa faqat o'qituvchi nazoratida qo'llanishi maqsadga muvofiq. Natijalardan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashga oid o'quv kurslari mazmunini takomillashtirishda hamda amaldagi o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, ta'lim vositalari, tanlash mezonlari, tasniflash, integratsiya, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik kompetensiya.

Аннотация. В тезисе освещены методические основы отбора, классификации и интеграции образовательных средств на основе искусственного интеллекта (ИИ) в учебный процесс начального образования. Цель исследования — разработка критериально-методического аппарата, позволяющего готовить будущих учителей начальных классов к обоснованному выбору и целенаправленному включению средств ИИ в урок. В исследовании использованы теоретический анализ нормативных документов и международной научной литературы, контент-анализ учебных программ начального образования, сравнительный анализ средств ИИ по функциям и условиям использования, методы систематизации и моделирования. В результате предложена система отбора из шести критериев (дидактический, возрастно-психологический, лингвистический, критерий безопасности, технико-экономический, этико-педагогический) и интегральный показатель пригодности, в котором критерий безопасности выступает блокирующим фактором. Разработана двумерная классификация средств ИИ по пользователю и дидактической функции, обоснована матрица их интеграции по этапам урока и учебным предметам. Сделан вывод о

том, что в начальном образовании средства ИИ целесообразно применять прежде всего как методический инструмент учителя, а с учащимися — только под контролем учителя. Результаты могут быть использованы при совершенствовании содержания учебных курсов подготовки будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, образовательные средства, критерии отбора, классификация, интеграция, будущий учитель, педагогическая компетенция.

Abstract. This paper addresses the methodological foundations for selecting, classifying and integrating artificial intelligence (AI) based educational tools into the learning process of primary education. The aim of the study is to develop a criteria-based methodological framework that prepares pre-service primary school teachers to make justified choices of AI tools and to embed them purposefully in lessons. The study employed theoretical analysis of regulatory documents and research literature, curriculum content analysis, comparative analysis of AI tools, systematisation and modelling. As a result, a selection system of six criteria (didactic, age-psychological, linguistic, safety, technical-economic and ethical-pedagogical) is proposed, together with an integral suitability index in which the safety criterion acts as a blocking factor. A two-dimensional classification of AI tools by user and didactic function has been developed, and a matrix for integrating the tools across lesson stages and school subjects has been substantiated. It is concluded that in primary education AI tools should serve primarily as the teacher's methodological instrument and be used with pupils only under teacher supervision.

Keywords: artificial intelligence, primary education, educational tools, selection criteria, classification, integration, pre-service teacher, pedagogical competence.

KIRISH

Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'limning barcha bosqichlariga, jumladan, boshlang'ich ta'limga faol kirib kelmoqda va bu jarayon O'zbekistonda davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda: «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi [1] va 2030-yilgacha sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi [2] ta'lim sohasida raqamli va intellektual texnologiyalarni keng joriy etish, pedagog kadrlarning tegishli kompetensiyalarini rivojlantirish vazifalarini belgilaydi.

UNESCO tomonidan 2023-yilda ta'limda generativ SI dan foydalanish bo'yicha qo'llanma [3], 2024-yilda esa o'qituvchilar uchun SI kompetensiyalari doirasi [4] e'lon qilindi; doira beshta yo'nalish va uch darajani (o'zlashtirish, chuqurlashtirish, yaratish) belgilaydi. Qo'llanmada esa generativ SI vositalarini sinfda mustaqil qo'llash uchun eng kamida 13 yosh chegarasini belgilash tavsiya etiladi [3]. Bu boshlang'ich sinf o'quvchilari (7–11 yosh) bilan ishlashda SI vositalarini tanlash masalasini alohida muammoga aylantiradi.

Ilmiy adabiyot tahlili SI ning bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashdagi imkoniyatlari faol o'rganilayotganini ko'rsatadi. E.B.Ponomarenko va hammualliflar 33 ta tadqiqotni tizimli sharhlab, maqsadli treninglar samarali bo'lsa-da, ular ko'pincha epizodik va qisqa muddatli ekanini qayd etgan [5]. Z.Liu va hammualliflarning qamrovli sharhida SI vositalari intellektual tyutorlar, generativ vositalar, avtomatlashtirilgan baholash va simulyatsiya muhitlariga ajratilgan, rivojlanayotgan mamlakatlar konteksti esa kam o'rganilgani ko'rsatilgan [6]. Avvalroq O.Zavacki-Rixter va hammualliflar SI tadqiqotlarida pedagogik nuqtai nazar yetarli aks etmaganini ta'kidlagan [7]; generativ SI paydo bo'lgach, uning ta'lim amaliyotiga ta'siri faol muhokama qilinmoqda [8]. O'qituvchi bilimlarining TPACK modeli [9] generativ SI sharoitiga moslab qayta ko'rib chiqilgan [10], I.Chelik esa unga etik bilimlarni qo'shgan [11]. Fan metodikasi darajasida Y.R.Kim va hammualliflar 38 nafar bo'lajak o'qituvchining ChatGPT yordamida matematik masala tuzish tajribasini o'rgangan [12], B.Liu va hammualliflar esa boshlang'ich matematika o'qituvchilarining SI ga texnologik-pedagogik tayyorligini baholagan [13]. O'qituvchilarning SI raqamli kompetensiyalari [14] va ularni SI ga tayyorlash [15] bo'yicha ishlar ham muhim asos bo'ladi.

Milliy tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanishga metodik tayyorgarligi o'rganilgan [16], ammo SI vositalarini boshlang'ich ta'lim xususiyatlarini hisobga olib tanlash, tasniflash va dars jarayoniga tizimli integratsiyalash metodikasi ishlab chiqilmagan.

Demak, bo'lajak o'qituvchi SI vositasining qaysi yosh, fan va dars bosqichi uchun yaroqliligini aniqlashning ilmiy asoslangan mezonlariga ega emas. **Tadqiqotning maqsadi** — boshlang'ich ta'limda SI ga asoslangan ta'lim vositalarini tanlash mezonlari, tasnifi va ularni o'quv jarayoniga integratsiyalash metodikasini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot materiallari sifatida O'zbekiston Respublikasining ta'limni raqamlashtirish va SI ni rivojlantirishga oid me'yoriy hujjatlari [1; 2], UNESCO ning xalqaro hujjatlari [3; 4], o'qituvchi kompetensiyasiga oid nazariy modellar [9–11; 14; 15], 2026-yilda Scopus bazasida e'lon qilingan sharh va empirik tadqiqotlar [5; 6; 12; 13], boshlang'ich ta'lim o'quv dasturlari va keng qo'llanilayotgan SI vositalari xizmat qildi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: me'yoriy hujjatlar va ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish; o'quv dasturlarini kontent-tahlil qilish (SI vositasi qaysi ta'lim natijasiga xizmat qilishini aniqlash uchun); SI vositalarini funksiyasi, interfeysi, til qo'llovi, yosh cheklovlari va ma'lumotlar siyosati bo'yicha qiyosiy tahlil qilish; tizimlashtirish va tasniflash; pedagogik modellashtirish. Metodologik asos — kompetensiyaviy, faoliyatli va tizimli yondashuvlar; bo'lajak o'qituvchining SI ga asoslangan pedagogik kompetensiyasi to'rt komponentli (motivatsion-qadriyat, kognitiv, faoliyat-metodik, etik-refleksiv) tuzilma sifatida qaraldi.

SI vositasining boshlang'ich ta'limga yaroqliligini miqdoriy baholash uchun integral ko'rsatkich taklif etildi:

$$K = k_x \cdot \sum_{j=1}^5 w_j k_j \quad (1)$$

bu yerda k_x — xavfsizlik va maxfiylik mezonini bo'lib, faqat 0 yoki 1 qiymat qabul qiladi (bloklovchi mezon); $k_j \in [0; 1]$ — qolgan beshta mezon bo'yicha normallashtirilgan baho; w_j — mezonlarning vazn koeffitsiyentlari ($\sum w_j = 1$). Formulaning mazmuni shundaki, xavfsizlik talabiga javob bermaydigan vosita boshqa ko'rsatkichlari qanchalik yuqori bo'lmasin, $K = 0$ qiymatni oladi va qo'llashga tavsiya etilmaydi. Joriy bosqichda vaznlar teng ($w_j = 0,2$) deb olindi, ular keyinchalik ekspert baholash usulida aniqlashtiriladi. Qaror qabul qilish uchun quyidagi chegaralar belgilandi: $K \geq 0,70$ — vosita darsda qo'llashga tavsiya etiladi; $0,50 \leq K < 0,70$ — faqat o'qituvchining metodik vositasi sifatida cheklangan holda qo'llanadi; $K < 0,50$ — tavsiya etilmaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Tanlash mezonlari tizimi. Adabiyotlar tahlili va boshlang'ich ta'lim xususiyatlari asosida SI vositalarini tanlashning oltita mezonini ajratildi (1-jadval). Ulardan didaktik, etik-pedagogik va xavfsizlik mezonlari xalqaro hujjatlardagi talablarga [3; 4; 11] tayanadi, yosh-psixologik va lingvistik mezonlar esa aynan boshlang'ich sinf va o'zbek tilidagi ta'lim sharoitini aks ettiradi.

1-jadval

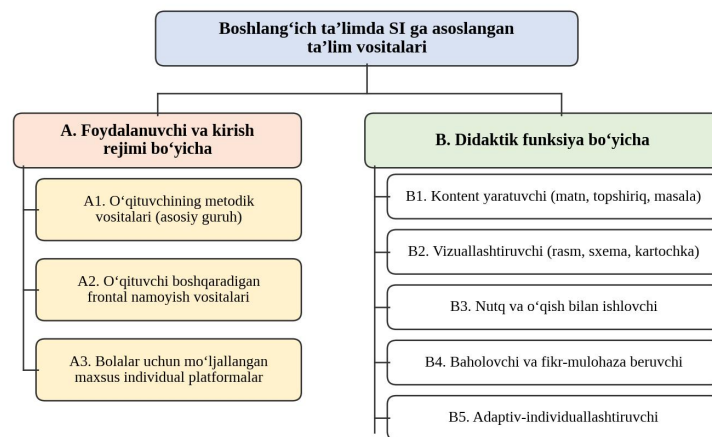
Boshlang'ich ta'limda SI vositalarini tanlash mezonlari

Mezon	Asosiy ko'rsatkichlar
k_x – Xavfsizlik va maxfiylik (bloklovchi)	Xizmatning yosh chegarasiga oid shartlariga rioya qilinishi; bola shaxsiy ma'lumotlarini talab qilmasligi; nomaqbul kontentni filtrlash imkoniyati
k_1 – Didaktik moslik	O'quv dasturi va ta'lim natijalariga moslik; muayyan dars bosqichiga xizmat qilishi; natijani o'qituvchi tahriray olishi
k_2 – Yosh-psixologik moslik	7–11 yosh uchun sodda interfeys; ko'rgazmalilik; ovoz va rasm orqali ishlash; qisqa ekran vaqti
k_3 – Lingvistik moslik	O'zbek tilida (lotin yozuvida) sifatli matn va nutq; imlo xatolari yo'qligi; atamalarning darslikka mosligi

Mezon	Asosiy ko'rsatkichlar
k ₄ – Texnik-iqtisodiy qulaylik	Bepul yoki ta'lim litsenziyasi mavjudligi; past tezlikdagi internetda va mobil qurilmada ishlashi
k ₅ – Etik-pedagogik nazorat	O'qituvchi natijani tekshira olishi; o'quvchining mustaqil fikrlashini almashtirmasligi; xatolarni aniqlash imkoni

Lingvistik mezon alohida ahamiyatga ega: SI yaratgan o'zbekcha matnda to'g'ri imlo (o', g', tutuq belgisi) va darslik atamalariga moslik har doim ta'minlanmaydi, shu bois matn o'quvchiga berilishidan oldin tahrir qilinadi.

2. SI vositalarining ikki o'lchovli tasnifi. Mavjud tasniflar, jumladan, eng yangi qamrovli sharhdagi taksonomiya [6], vositalarni asosan texnologik turiga ko'ra ajratadi. Boshlang'ich ta'lim uchun esa vositani kim va qanday rejimda ishlatishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois tasnif ikki o'lchovda qurildi: A — foydalanuvchi va kirish rejimi, B — didaktik funktsiya (1-rasm).

Ustuvorlik: A1 → A2 → A3 (7–11 yoshli o'quvchilar bilan faqat o'qituvchi nazoratida)

1-rasm. Boshlang'ich ta'limda SI ga asoslangan ta'lim vositalarining ikki o'lchovli tasnifi

A o'lchovida ustuvorlik tamoyili belgilandi: eng keng qo'llanadigan guruh — o'qituvchining darsga tayyorlanishdagi metodik vositalari (A1); ikkinchi guruh (A2) — o'qituvchi interaktiv doska orqali butun sinfga namoyish qiladigan vositalar, bunda o'quvchi SI bilan o'qituvchi orqali muloqot qiladi; uchinchi guruh (A3) — aynan bolalar uchun ishlab chiqilgan maxsus platformalar. Bu yondashuv UNESCO ning yosh chegarasiga oid tavsiyasiga [3] mos keladi. B o'lchovidagi funksional turlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

SI vositalarining didaktik funksiyalari va boshlang'ich sinfdagi vazifalari

Funksional tur	Boshlang'ich sinfdagi vazifasi	Vosita namunalari	Asosiy rejim
B1. Kontent yaratuvchi	Darajalangan topshiriqlar, matnli masalalar, ertak va hikoya matnlari, dars ishlanmasi loyihasi	ChatGPT, Gemini, Claude, MagicSchool	A1
B2. Vizuallashtiruvchi	Masala shartini rasmda ifodalash, ko'rgazmali kartochkalar, mavzuga oid illyustratsiyalar	Canva Magic Studio, Microsoft Designer	A1, A2
B3. Nutq va o'qish bilan ishlovchi	Matnni namunaviy ovozlashtirish, o'qish tezligi va to'g'riligini tahlil qilish	Nutq sintezi xizmatlari, Microsoft Reading Progress	A2, A3
B4. Baholovchi	Test va viktorina savollarini yaratish, javoblarni umumlashtirish	Kahoot! (SI generatori), MagicSchool	A1, A2
B5. Adaptiv-individuallashtiruvchi	O'quvchi darajasiga mos mashqlar, individual trenajyorlar	Khanmigo (o'qituvchi rejimi), adaptiv platformalar	A1, A3

Jadvaldagi vosita namunalari tavsiya ro'yxati emas, balki funksional turni ko'rsatuvchi misollardir: har bir vosita qo'llashdan oldin (1) formula va 1-jadval mezonlari bo'yicha baholanishi lozim. Masalan, yosh chegarasi bo'lgan umumiy chat-botlar A1 rejimida $k_x = 1$, A3 rejimida esa $k_x = 0$ qiymatni oladi — bir xil vosita rejimga qarab tavsiya etilishi yoki etilmasligi mumkin; bu ikki o'lovli tasnifning amaliy afzalligidir.

3. O'quv jarayoniga integratsiyalash matritsasi. O'quv dasturlarining kontent-tahlili asosida SI vositalarini integratsiyalash dars bosqichlari va o'quv fanlari kesimida asoslandi (3-jadval). Matritsa dars loyihasida «qaysi bosqichda, qaysi vosita, qanday rejimda» degan savollarga javob beradi.

3-jadval

SI vositalarini dars bosqichlariga integratsiyalash matritsasi

Dars bosqichi	Tur / rejim	Matematika (2-sinf)	Ona tili va o'qish savodxonligi (3-sinf)
Darsga tayyorgarlik	B1, B2 / A1	Uch darajali misollar va milliy muhitga oid rasmlar masala tayyorlash	Matn asosida savollar, lug'at ishi va topshiriqlar tayyorlash
Motivatsiya	B2 / A2	Mavzuga oid hayotiy vaziyat tasvirini ekranda namoyish qilish	Ertak qahramoni tasviri va voqea boshlanishini namoyish qilish
Yangi mavzu	B2, B3 / A2	O'nliklar va birliklarni qo'shish sxemasini vizuallashtirish	Matnni namunaviy ovozli o'qib berish
Mustahkamlash	B1, B5 / A1, A3	Guruhlariga darajalangan kartochkalar tarqatish	SI yordamida tayyorlangan darajalangan savol-topshiriqlar bilan ishlash
Baholash va refleksiya	B4, B3 / A2	Frontal viktorina va natijalarni muhokama qilish	O'qish texnikasini tahlil qilish va fikr-mulohaza berish

Amaliy misol sifatida 2-sinf matematika darsiga tayyorgarlikni ko'rib chiqamiz. Bo'lajak o'qituvchi SI vositasiga quyidagi so'rov (prompt) beradi: «2-sinf o'quvchilari uchun „Ikki xonali sonlarni o'nlikdan o'tmasdan qo'shish“ mavzusida uch darajali (oson, o'rta, murakkab) beshtadan misol va bitta matnli masala tuz; sonlar 100 dan oshmasin; masalada o'zbekcha ismlar va milliy muhitdan foydalan». So'ng o'qituvchi javobni hisob-kitob to'g'riligi, mavzu shartiga rioya va til sofliigi bo'yicha tekshiradi. SI javobida shartni buzuvchi misollar (masalan, o'nlikdan o'tadigan 47 + 38) uchrashi mumkin; aynan shu xatoni aniqlash va tuzatish bo'lajak o'qituvchining tanqidiy va refleksiv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Muhokama. Taklif etilgan yondashuv kompetensiyaning to'rt komponenti bilan uzviy bog'liq: mezonlar bilan ishlash kognitiv va etik-refleksiv, integratsiya matritsasi asosida dars loyihalash faoliyat-metodik, vositalar natijasini ko'rish esa motivatsion-qadriyat komponentini rivojlantiradi. Z.Liu va hammualliflar taksonomiyasidan [6] farqli ravishda, taklif etilgan tasnif qo'llash rejimi o'lovini kiritib, 7–11 yoshli o'quvchilar bilan ishlash xususiyatini hisobga oladi. Amaliy misoldagi yondashuv Y.R.Kim va hammualliflar natijalariga [12] mos: SI alohida kurs sifatida emas, fan metodikasi faoliyati ichida qo'llanadi; biz bunga SI natijasini tekshirish bosqichini qo'shdik. Treninglarning epizodikligi muammosini [5] esa SI ni har bir dars loyihasiga matritsa orqali tizimli kiritish bilan yumshatish mumkin. Natijalar Intellectual TPACK modelidagi etik bilimlar talabi [11] va UNESCO doirasi [4] bilan hamohang. Tadqiqotning cheklovi — mezonlar vaznlari hozircha gipotetik bo'lib, ekspert baholash va tajriba-sinov orqali empirik asoslanishi lozim.

XULOSA

Birinchidan, boshlang'ich ta'limda SI vositalarini tanlash oltita mezon asosida amalga oshirilishi, ularning ichida xavfsizlik va maxfiylik mezonini bloklovchi omil sifatida qaralishi lozim; buning uchun (1) integral ko'rsatkich va qaror qabul qilish chegaralari taklif etildi. Ikkinchidan, SI

vositalarining foydalanuvchi va kirish rejimi hamda didaktik funktsiya bo'yicha ikki o'lovli tasnifi bir xil vositaning turli rejimlarda turlicha baholanishini asoslab beradi. Uchinchidan, dars bosqichlari va o'quv fanlari kesimidagi integratsiya matritsasi bo'lajak o'qituvchiga SI vositalarini darsga tizimli va maqsadli kiritish uchun amaliy mo'ljallab xizmat qiladi. To'rtinchidan, boshlang'ich ta'limda SI vositalari birinchi navbatda o'qituvchining metodik vositasi sifatida, o'quvchilar bilan esa faqat o'qituvchi nazoratida qo'llanishi maqsadga muvofiq.

Natijalardan Boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi axborot texnologiyalariga oid fanlar mazmunini takomillashtirishda foydalanish mumkin; keyingi bosqichda metodika tajriba-sinovdan o'tkaziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «„Raqamli O'zbekiston – 2030“ strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — 06.10.2020.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. — 2024.

3. Miao, F., Holmes, W. Guidance for generative AI in education and research. — Paris: UNESCO, 2023. — 44 p.

4. Miao, F., Cukurova, M. AI competency framework for teachers. — Paris: UNESCO, 2024. — 52 p.

5. Ponomarenko, E.B., et al. Examining the use of artificial intelligence in pre-service teacher education // Contemporary Educational Technology. — 2026. — Vol. 18, № 2. — Article ep650. — DOI: 10.30935/cedtech/18458.

6. Liu, Z., Hu, Y., Zhang, Q. Harnessing artificial intelligence for preservice teachers' development: A scoping review // Computers and Education Open. — 2026. — Vol. 10. — Article 100330. — DOI: 10.1016/j.caeo.2026.100330.

7. Zawacki-Richter, O., Marín, V.I., Bond, M., Gouverneur, F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? // International Journal of Educational Technology in Higher Education. — 2019. — Vol. 16. — Article 39.

8. Chiu, T.K.F. The impact of Generative AI (GenAI) on practices, policies and research direction in education: a case of ChatGPT and Midjourney // Interactive Learning Environments. — 2024. — Vol. 32, № 10. — P. 6187–6203.

9. Mishra, P., Koehler, M.J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108, № 6. — P. 1017–1054.

10. Mishra, P., Warr, M., Islam, R. TPACK in the age of ChatGPT and Generative AI // Journal of Digital Learning in Teacher Education. — 2023. — Vol. 39, № 4. — P. 235–251.

11. Celik, I. Towards Intelligent-TPACK: An empirical study on teachers' professional knowledge to ethically integrate artificial intelligence (AI)-based tools into education // Computers in Human Behavior. — 2023. — Vol. 138. — Article 107468.

12. Kim, Y.R., Park, M.S., Joung, E. Exploring the integration of artificial intelligence in math education: Preservice teachers' experiences and reflections on problem-posing activities with ChatGPT // School Science and Mathematics. — 2026. — Vol. 126, № 1. — P. 9–23. — DOI: 10.1111/ssm.18336.

13. Liu, B., Zhang, W., Wang, F. Unlocking AI potential in primary mathematics: Teachers' technological pedagogical readiness in China // Acta Psychologica. — 2026. — Vol. 260. — Article 105558. — DOI: 10.1016/j.actpsy.2025.105558.

14. Ng, D.T.K., Leung, J.K.L., Su, J., Ng, R.C.W., Chu, S.K.W. Teachers' AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world // Educational Technology Research and Development. — 2023. — Vol. 71, № 1. — P. 137–161.

15. Luckin, R., Cukurova, M., Kent, C., du Boulay, B. Empowering educators to be AI-ready // Computers and Education: Artificial Intelligence. — 2022. — Vol. 3. — Article 100076.
16. Jumamuratov, A.P. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishning metodik tayyorgarligini takomillashtirish: ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati. — Nukus: NDPI, 2023. — 47 b.

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA MEDIA SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Shodiqulova Dilorom Niymatulla qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax shahri, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida media savodxonlikni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Bugungi raqamli axborot muhitida bolalar turli xil matn, tasvir, video, reklama va internet materiallari bilan erta yoshdan tanishmoqda. Shu sababli boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq o'quvchilarda axborotni anglash, uning mazmunini tahlil qilish, foydali va shubhali ma'lumotlarni farqlash, manbaga nisbatan savol bilan yondashish hamda raqamli muhitda mas'uliyatli xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Tadqiqotda media savodxonlikning boshlang'ich ta'limdagi mazmuni, uni shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik omillar va dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan usullar tahlil qilinadi.

Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda "manbani aniqlash", "savol berish", "taqqoslash", "dalilni tekshirish" va "axborot yaratish" kabi amaliy faoliyatlarni tashkil etish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Maqolada media savodxonlikni shakllantirish faqat texnologiyadan foydalanishni o'rgatish emas, balki o'quvchining tanqidiy, mustaqil va mas'uliyatli fikrlashini rivojlantirish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: media savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, axborot, raqamli muhit, tanqidiy fikrlash, axborot manbasi, media ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы формирования медиаграмотности у учащихся начальных классов. В современной цифровой информационной среде дети с раннего возраста сталкиваются с различными текстами, изображениями, видеоматериалами, рекламой и интернет-контентом. Поэтому одной из важных задач начального образования является формирование у учащихся навыков понимания и анализа информации, различения полезных и сомнительных сведений, критического отношения к источникам и ответственного поведения в цифровой среде. В исследовании анализируются содержание медиаграмотности в начальном образовании, педагогические факторы её формирования и методы, которые могут применяться на уроках. Особое внимание уделяется практическим заданиям, основанным на определении источника информации, постановке вопросов, сравнении материалов, проверке доказательств и самостоятельном создании медиаконтента. Медиаграмотность рассматривается не только как умение пользоваться цифровыми технологиями, но и как процесс развития критического, самостоятельного и ответственного мышления учащихся.

Ключевые слова: медиаграмотность, начальное образование, информация, цифровая среда, критическое мышление, источник информации, медиаобразование.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations of developing media literacy among primary school students. In today's digital information environment, children encounter different texts, images, videos, advertisements and online materials from an early age. Therefore, one of the important tasks of primary education is to develop students' ability to understand and analyze information, distinguish useful and questionable content, question information sources and behave

responsibly in digital environments. The study analyzes the meaning of media literacy in primary education, the pedagogical factors influencing its development, and methods that can be applied during lessons. Particular attention is given to practical activities such as identifying information sources, asking questions, comparing materials, checking evidence and creating simple media content independently. Media literacy is considered not merely as the ability to use digital technologies, but as a process of developing students' critical, independent and responsible thinking.

Keywords: media literacy, primary education, information, digital environment, critical thinking, information source, media education.

KIRISH

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida zamonaviy bola katta hajmdagi axborot oqimi ichida ulg'aymoqda. Televizion ko'rsatuvlar, internet sahifalari, ijtimoiy tarmoqlar, videolar, reklama materiallari va turli elektron resurslar bolalarning kundalik axborot muhitining bir qismiga aylanib bormoqda. Bunday sharoitda o'quvchiga faqat axborotni topish yoki qurilmadan foydalanishni o'rgatish yetarli emas. U axborotni tushunishi, uning manbasiga e'tibor berishi, turli ma'lumotlarni taqqoslashi va o'z fikrini asoslay olishi kerak.

Boshlang'ich ta'lim media savodxonlikning dastlabki ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda o'quvchilarda kuzatish, savol berish, taqqoslash, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash ko'nikmalari rivojlana boshlaydi.

UNESCO media va axborot savodxonligini odamlarning axborot va media mazmunidan foydalanish, uni tahlil qilish, tanqidiy baholash hamda yaratish imkonini beradigan kompetensiyalar bilan bog'laydi. Bu yondashuv boshlang'ich ta'limda media savodxonlikni oddiy texnik ko'nikma sifatida emas, balki fikrlash va mas'uliyatli faoliyat bilan bog'liq kompetensiya sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida media savodxonlikni shakllantirishning pedagogik asoslarini aniqlash va dars jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan samarali yondashuvlarni tavsiflash.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik tajribani tizimlashtirish usullaridan foydalanildi.

Media savodxonlikni shakllantirish masalasini o'rganishda o'quvchining yosh xususiyatlari asosiy mezon sifatida olindi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun murakkab nazariy tushunchalardan ko'ra, kundalik hayotdan olingan sodda va tushunarli vaziyatlar samaraliroq hisoblanadi.

Shu asosda media savodxonlikni shakllantirishning quyidagi ketma-ketligi taklif qilinadi: AXBOROTNI KO'RISH → SAVOL BERISH → MANBANI ANIQLASH → TAQQOSLASH → XULOSA CHIQARISH → MAS'ULIYATLI FOYDALANISH

Mazkur ketma-ketlik o'quvchining tayyor ma'lumotni shunchaki qabul qilishidan ko'ra, uning mazmuni ustida faol fikrlashiga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida media savodxonlikni shakllantirish bir necha o'zaro bog'liq pedagogik yo'nalishlarda olib borilishi mumkin.

Birinchi yo'nalish — axborot manbasini aniqlash. O'quvchiga biror ma'lumot berilganda "Bu ma'lumot qayerdan olingan?", "Uni kim tayyorlagan?", "Muallif nima demoqchi?" kabi sodda savollar berish mumkin. Bunday savollar bolani axborotning kelib chiqishi haqida o'ylashga o'rgatadi.

Ikkinchi yo'nalish — axborotni taqqoslash. Bir mavzu bo'yicha ikki xil matn yoki rasm berilib, ularning o'xshash va farqli jihatlarini topish topshirig'i tashkil etilishi mumkin. Masalan, "Tabiatni asraylik" mavzusida o'quvchilarga ikkita turli axborot materiali taqdim etiladi. O'quvchilar ulardagi asosiy fikrlarni ajratib, qaysi ma'lumot dalilga asoslanganini muhokama qiladilar.

Uchinchi yo'nalish — reklama va axborot o'rtasidagi farqni tushuntirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga reklamaning maqsadi sodda misollar yordamida tushuntirilishi mumkin. O'quvchi

reklamada mahsulotning faqat ijobiy jihatlari ko'rsatilishi mumkinligini anglab boradi. Bu esa unda media mazmuniga tanqidiy munosabat shakllanishiga xizmat qiladi.

To'rtinchi yo'nalish — tasvir va matnni tahlil qilish. Zamonaviy media muhitida axborot faqat matn ko'rinishida emas, balki rasm, video, ovoz va boshqa shakllarda ham taqdim etiladi. O'quvchilarga rasm asosida "Rasm nimani ko'rsatmoqda?", "Unda qanday kayfiyat berilgan?", "Rasmga qarab qanday xulosa chiqarish mumkin?" kabi savollar berish orqali media xabarni tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantirish mumkin. Beshinchi yo'nalish — o'quvchining o'zi media mazmun yaratishi. Masalan, o'quvchilarga "Maktabimizni toza saqlaymiz", "Kitob — bilim manbai", "Tabiatni asraylik" kabi mavzularda kichik plakat, rasmlar xabar yoki qisqa taqdimot tayyorlash topshirig'i berilishi mumkin. Bunday faoliyat o'quvchiga media mahsulot qanday yaratilishini amaliy ravishda anglash imkonini beradi.

Media savodxonlikni shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish ham muhim. "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "Savol-javob", "Rasmni tahlil qil", "To'g'ri yoki noto'g'ri?" kabi metodlar o'quvchilarni faol fikrlashga undaydi.

Masalan, "To'g'ri yoki noto'g'ri?" mashqida o'qituvchi turli axborotlarni o'qib beradi. O'quvchilar esa ushbu ma'lumotni darhol qabul qilmasdan, "Nega shunday deb o'ylaysan?" savoliga javob berishlari kerak. Bu usul o'quvchida dalillash va shubha bilan tekshirishning dastlabki ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Media savodxonlikni shakllantirishda o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchiga "bu ma'lumot to'g'ri" yoki "bu noto'g'ri" deb tayyor xulosa berishdan ko'ra, uni mustaqil fikrlashga yo'naltirishi maqsadga muvofiq. Buning uchun savollar, muammoli vaziyatlar va taqqoslash topshiriqlaridan foydalanish mumkin.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilariga raqamli muhitdagi xavfsizlik qoidalarini ham bosqichma-bosqich tushuntirish zarur. Shaxsiy ma'lumotlarni begonalarga bermaslik, noma'lum manbalardan kelgan xabar va havolalarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, internetdagi har qanday ma'lumotni haqiqat sifatida qabul qilmaslik kabi oddiy qoidalar amaliy misollar orqali o'rgatilishi mumkin.

Media savodxonlikni shakllantirishning yana bir muhim jihati — ota-onalar bilan hamkorlikdir. Bola maktabda olgan ko'nikmalarini uy sharoitida ham qo'llashi uchun ota-onalarga axborotdan mas'uliyatli foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilishi mumkin. Maktab, oila va o'quvchining hamkorligi bu jarayonning samaradorligini oshiradi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida media savodxonlikni shakllantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Chunki bugungi o'quvchi turli axborot manbalari bilan juda erta yoshdan munosabatga kirishadi. Shuning uchun unda axborotni anglash, manbani aniqlash, taqqoslash, savol berish, dalilga e'tibor qaratish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Tadqiqot asosida media savodxonlikni rivojlantirishda amaliy topshiriqlar, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, media materiallarni tahlil qilish va o'quvchilarning o'zlari sodda media mahsulotlar yaratishidan foydalanish samarali pedagogik yondashuv sifatida taklif qilindi.

Eng muhimi, media savodxonlikni faqat kompyuter yoki internetdan foydalanish ko'nikmasi sifatida talqin qilmaslik kerak. Uning asosiy mazmuni — o'quvchining axborotga ongli, tanqidiy, mustaqil va mas'uliyatli munosabatini shakllantirishdir.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda media savodxonlikni tizimli ravishda rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat raqamli muhitdan xavfsiz foydalanishiga, balki kelajakda mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qila oladigan va jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.UNESCO. Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers. — Paris: UNESCO, 2011.
- 2.UNESCO. Think Critically, Click Wisely! Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. — Paris: UNESCO.

- 3.Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. — Washington, DC: Aspen Institute, 2010.
- 4.Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. — Cambridge: Polity Press, 2003.
- 5.Potter W. J. Media Literacy. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019.

METAREJA” TEXNOLOGIYASI VOSITASIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KONGRUENTLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Qobilova Nilufar Xydoyshukurovna
Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi shahri

Annotatsiya. Tezisdan bo‘lajak o‘qituvchilarning kongruentlik qobiliyatini rivojlantirishda yetti bosqichli “Metareja” texnologiyasidan foydalanish metodikasi yoritilgan. Texnologiya muammoli vaziyatni tahlil qilish, muammoni aniqlash, yechim mezonlarini belgilash, jamoaviy g‘oyalarni ishlab chiqish, maqbul yechimni tanlash, uni sinovdan o‘tkazish va refleksiv baholash bosqichlaridan tashkil topadi. Ushbu jarayon talabaning shaxsiy qadriyatlari bilan kasbiy qarorlari o‘rtasidagi muvofiqlikni anglash va takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Metareja, kongruentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, refleksiya, guruh loyihasi, pedagogik vaziyat, kasbiy qaror.

Аннотация. В тезисе раскрыта методика использования семиэтапной технологии «Метаплан» в развитии конгруэнтности будущих учителей. Технология включает анализ проблемной ситуации, определение проблемы, установление критериев выбора решения, разработку коллективных идей, выбор оптимального решения, его апробацию и рефлексивную оценку. Данный процесс способствует осознанию и совершенствованию соответствия между личностными ценностями обучающегося и его профессиональными решениями.

Ключевые слова: Метаплан, конгруэнтность, будущий учитель, рефлексия, групповой проект, педагогическая ситуация, профессиональное решение.

Abstract. The thesis presents a methodology for using the seven-stage “Metaplan” technology to develop the congruence ability of future teachers. The technology includes analyzing a problem situation, identifying the problem, establishing criteria for selecting a solution, generating collective ideas, choosing the most appropriate solution, testing it, and conducting reflective evaluation. This process helps students recognize and improve the alignment between their personal values and professional decisions.

Keywords: Metaplan, congruence, future teacher, reflection, group project, pedagogical situation, professional decision.

KIRISH

Bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy faoliyatga tayyorlashda bilim va metodik kompetensiyalar bilan bir qatorda uning shaxsiy va kasbiy pozitsiyasi o‘rtasidagi uyg‘unlikni shakllantirish muhimdir. Pedagog real vaziyatda faqat metodik algoritmlarga emas, balki o‘z qadriyatlari, hissiy barqarorligi, muloqot madaniyati va mas’uliyatli tanloviga ham tayangan holda qaror qabul qiladi. Shu sababli pedagogik ta’limda kongruentlik qobiliyatini faoliyat jarayonida rivojlantiruvchi texnologiyalar zarur.

Loyihaviy ta’lim bo‘lajak o‘qituvchini muammoni mustaqil ko‘rish, jamoa bilan hamkorlik qilish, muqobil qarorlarni baholash va yakuniy natija uchun javobgarlikni qabul qilishga jalb etadi [1]. “Metareja” texnologiyasi ana shu imkoniyatlarni kongruentlikni rivojlantirish vazifasi bilan birlashtiradi. Uning asosiy afzalligi shundaki, talaba avval o‘z individual pozitsiyasini aniqlaydi,

keyin uni guruhdagi fikrlar bilan taqqoslaydi, amaliy qarorga aylantiradi va yakunda o'z xatti-harakatini refleksiv tahlil qiladi.

“Metareja” texnologiyasining yetti bosqichi:

1-bosqich — pedagogik vaziyatni tahlil qilish. Talabalarga ziddiyatli va bir nechta yechimga ega pedagogik holat taqdim etiladi. Masalan, darsda sust qatnashayotgan o'quvchini baholash, otananing asossiz talabiga munosabat yoki jamoada teng bo'lmagan vazifalar taqsimoti. Talaba vaziyatning faktlari, ishtirokchilari va ehtimoliy oqibatlarini ajratadi.

2-bosqich — muammoni aniqlash. Guruh vaziyatdagi asosiy ziddiyatni ifodalovchi savolni shakllantiradi. Bu bosqichda tashqi hodisa bilan ichki qadriyat o'rtasidagi bog'liqlik ochiladi. Masalan, “adolatli baholash va o'quvchini qo'llab-quvvatlash o'rtasidagi muvozanat qanday ta'minlanadi?” kabi muammoli savol talabaning kasbiy pozitsiyasini faollashtiradi.

3-bosqich — yechim tanlash mezonlarini belgilash. Talabalar taklif qilinadigan qaror qaysi mezonlarga javob berishi kerakligini aniqlaydi: pedagogik adolat, o'quvchi manfaatini himoya qilish, kasbiy etika, real bajarish imkoniyati, psixologik xavfsizlik va natijaning barqarorligi. Mezonlar talabaning qadriyatlarini amaliy qaror bilan bog'lovchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

4-bosqich — jamoaviy yechimlarni izlash. Har bir ishtirokchi o'z g'oyasini taklif qiladi, so'ng guruh g'oyalarni birlashtiradi, o'xshash va farqli tomonlarini tahlil qiladi. Ushbu bosqichda ochiq muloqot, o'z fikrini dalillash, boshqalarning pozitsiyasini tinglash va zarur hollarda o'z qarashini qayta ko'rib chiqish ko'nikmalari rivojlanadi.

5-bosqich — konkret jamoaviy yechimni tanlash. Guruh belgilangan mezonlar asosida eng maqbul variantni tanlaydi. Qaror faqat ko'pchilik fikri bilan emas, uning pedagogik va axloqiy asoslanganligi bilan baholanadi. Talabaning kongruentligi aynan shu yerda ko'rinadi: u ichki e'tiqodiga zid bo'lgan qarorni shunchaki guruh bosimi tufayli qabul qiladimi yoki o'z pozitsiyasini asosli va hurmatli shaklda ifodalay oladimi.

6-bosqich — yechimni modellashtirish va sinovdan o'tkazish. Tanlangan variant mikroo'qitish, rolli o'yin, pedagogik simulyatsiya yoki loyiha mahsuloti ko'rinishida namoyish etiladi. Talaba real xatti-harakat jarayonida o'z nutqi, hissiy reaksiyasi va qarorini kuzatadi. Bu bosqich kongruentlikning deklarativ emas, amaliy darajada namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

7-bosqich — refleksiya va qayta loyihalash. Talabalar “qarorim qaysi qadriyatga tayandi?”, “mening so'zim va harakatim bir-biriga mos bo'ldimi?”, “qaysi nuqtada ichki qarashim bilan tashqi xulqim o'rtasida farq yuzaga keldi?”, “keyingi safar nimani o'zgartiraman?” kabi savollar orqali faoliyatni tahlil qiladi. Shu bosqich texnologiyani oddiy guruhli muammo yechishdan shaxsiy-kasbiy rivojlanish mexanizmiga aylantiradi.

“Metareja” jarayonida kongruentlikni baholash motivatsion-qadriyatli, kognitiv, hissiy-refleksiv, kommunikativ va xulqiy-faoliyatli mezonlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Bunda bir martalik natijaga emas, loyiha davomida kuzatilgan oʻzgarish dinamikasiga eʼtibor qaratiladi. Refleksiv kundalik, loyiha portfoliosi, oʻz-oʻzini va oʻzaro baholash kartalari, pedagog kuzatuv varaqasi hamda mikrooʻqitish videoyozuvlari asosiy dalil manbalari boʻlib xizmat qiladi.

Yuqori darajada talaba oʻz kasbiy qadriyatlarini aniq anglaydi, murakkab vaziyatda hissiy muvozanatni saqlaydi, qarorini ochiq va hurmatli ifodalaydi hamda soʻz-harakat muvofiqligini refleksiv tahlil qiladi. Oʻrta darajada bu xususiyatlar vaziyatga bogʻliq holda namoyon boʻladi, past darajada esa kasbiy qadriyatlar deklarativ shaklda qolib, real qaror va xulq bilan yetarlicha uygʻunlashmaydi.

XULOSA:

“Metareja” texnologiyasi boʻlajak oʻqituvchilarning kongruentlik qobiliyatini rivojlantirishda individual pozitsiya, guruhli hamkorlik, pedagogik sinov va refleksiyani yagona jarayonga birlashtiradi. Texnologiyaning yetti bosqichi talabaning muammoni anglashdan boshlab kasbiy qarorni amalda sinash va oʻz xatti-harakatini qayta baholashigacha boʻlgan yaxlit rivojlanish siklini yaratadi. Shu sababli uni “Pedagogik mahorat”, “Umumiy pedagogika”, “Pedagogik texnologiyalar” hamda pedagogik amaliyot jarayoniga modulli tarzda integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Guo P., Saab N., Post L. S., Admiraal W. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures // International Journal of Educational Research. 2020. Vol. 102. 101586.
2. Tsybulsky D., Muchnik-Rozanov Y. The contribution of a project-based learning course to the development of pre-service teachers’ professional identity // Teaching and Teacher Education. 2023. Vol. 124. 104020.
3. Rogers C. R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. Columbus, Ohio: C. E. Merrill Publishing Company, 1969.
4. Al-Busaidi S., Al-Seyabi F. Project-based learning as a tool for student-teachers’ professional development // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research. 2021. Vol. 20, No. 4. P. 116–136.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-son “Pedagogik taʼlim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy taʼlim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarori.

UMUMTAʼLIM MAKTAB DIREKTORLARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANISHINI TAʼLIM SIFATI MONITORINGI ASOSIDA TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-BOSHQARUV XUSUSIYATLARI

Ibragimov Olimjon Ziyodulloyevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi 180100, Oʻzbekiston,
ibragimovolim5@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada umumtaʼlim maktablari direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini taʼlim sifati monitoringi asosida tashkil etish asoslari tahlil qilingan. Maktab direktori faoliyatida boshqaruv qarori markaziy oʻrin tutadi. Har bir qaror muayyan maʼlumot, tahlil, vaziyatni baholash, resurslarni hisobga olish va kutilayotgan natijani oldindan koʻra olishga tayanishi kerak. Agar direktor ichki monitoring natijalarini chuqur tahlil qilmasa, oʻquvchilar oʻzlashtirishidagi pasayish, oʻqituvchilar faoliyatidagi metodik qiyinchiliklar, ota-onalar bilan hamkorlikdagi uzilishlar yoki maktabdagi tarbiyaviy muhitga taʼsir etuvchi omillar vaqtida aniqlanmay qoladi. Shuning uchun direktorning kasbiy rivojlanishi, eng avvalo, uning dalillarga*

asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish salohiyati bilan bog'liq holda baholanishi zarur. Ushbu maqola ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini takomillashtirish hamda ta'lim sifati monitoringi tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, uzluksiz kasbiy rivojlanish, monitoring, boshqaruv, baholash, "yo'l xaritasi"

Аннотация. В данной статье проанализированы основы организации непрерывного профессионального развития директоров общеобразовательных школ на основе мониторинга качества образования. В деятельности директора школы центральное место занимает управленческое решение. Каждое решение должно основываться на конкретной информации, анализе, оценке ситуации, учёте имеющихся ресурсов и прогнозировании ожидаемых результатов. Если директор не проводит глубокий анализ результатов внутреннего мониторинга, своевременно могут остаться невыявленными снижение уровня успеваемости учащихся, методические трудности в деятельности учителей, нарушения взаимодействия с родителями, а также факторы, влияющие на воспитательную среду школы. Поэтому профессиональное развитие директора, прежде всего, необходимо оценивать во взаимосвязи с его способностью принимать управленческие решения, основанные на доказательных данных. Данная статья способствует совершенствованию управленческих компетенций руководителей образовательных учреждений, а также развитию системы мониторинга качества образования.

Ключевые слова: качество образования, непрерывное профессиональное развитие, мониторинг, управление, оценивание, «дорожная карта».

Abstract. This article analyzes the foundations for organizing the continuous professional development of principals of general education schools based on education quality monitoring. Management decisions play a central role in the activities of a school principal. Each decision should be based on relevant information, analysis, assessment of the situation, consideration of available resources, and the ability to anticipate expected outcomes. If a principal does not conduct an in-depth analysis of internal monitoring results, declines in students' academic performance, methodological difficulties in teachers' professional activities, disruptions in cooperation with parents, and factors affecting the school's educational environment may not be identified in a timely manner. Therefore, the professional development of school principals should, first and foremost, be assessed in relation to their capacity to make evidence-based management decisions. This article contributes to the improvement of the managerial competencies of educational institution leaders and the further development of the education quality monitoring system.

Keywords: education quality, continuous professional development, monitoring, management, assessment, roadmap.

KIRISH

Umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'lim sifati monitoringi asosida tashkil etish maktab boshqaruvini zamonaviy talablar bilan uyg'unlashtirishning muhim shartlaridan biridir. Chunki maktab direktori faoliyati faqat ma'muriy boshqaruv, hujjatlar ijrosi yoki tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish bilan cheklanmaydi. U ta'lim jarayonining strategik yo'nalishini belgilaydi, pedagogik jamoaning kasbiy faolligini boshqaradi, o'quvchilar natijalari bo'yicha tahliliy xulosalar chiqaradi, ichki monitoring tizimini shakllantiradi va maktabda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan qarorlar qabul qiladi. Shu sababli direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini tashkil etishda monitoring faqat o'quv kursi natijasini aniqlovchi vosita emas, balki rahbar faoliyatining real ehtiyojlarini, boshqaruvdagi bo'shliqlarni va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini ko'rsatib beruvchi pedagogik-boshqaruv mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

Uzluksiz kasbiy rivojlanish maktab direktori uchun nazariy bilimlarni yangilash jarayonidan ko'ra kengroq mazmunga ega. Direktor kasbiy faoliyati davomida ta'lim qonunchiligi, maktab boshqaruvi, pedagogik menejment, raqamli boshqaruv, strategik rejalashtirish, kommunikatsiya, jamoa bilan ishlash, ichki monitoring va natijalarni tahlil qilish bo'yicha o'z kompetensiyalarini muntazam rivojlantirib borishi kerak. Bunday rivojlanish direktorning shaxsiy tashabbusi, o'quv kurslari, amaliy tajribasi, metodik yordam, mentorlik, o'zini-o'zi baholash va kursdan keyingi faoliyat monitoringi bilan uzviy bog'liq bo'lgandagina samarali bo'ladi. Umumta'lim maktab direktori kasbiy rivojlanishining o'ziga xosligi shundaki, uning faoliyati ko'p subyektli pedagogik muhitda amalga oshadi. Direktor o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar, mahalla, hududiy boshqaruv organlari, metodik xizmat va jamoatchilik bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Shu bois uning boshqaruv kompetensiyasi faqat shaxsiy bilim darajasi bilan emas, balki turli manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikni tashkil etish, muammoli vaziyatlarda muvozanatli qaror qabul qilish, pedagogik jamoani rivojlanishga yo'naltirish va ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni birgalikda boshqarish qobiliyati bilan belgilanadi. Bu jihat direktorlar uzluksiz kasbiy rivojlanishini monitoring qilishda ko'p mezonli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Maktab direktori faoliyatida boshqaruv qarori markaziy o'rin tutadi. Har bir qaror muayyan ma'lumot, tahlil, vaziyatni baholash, resurslarni hisobga olish va kutilayotgan natijani oldindan ko'ra olishga tayanishi kerak. Agar direktor ichki monitoring natijalarini chuqur tahlil qilmasa, o'quvchilar o'zlashtirishidagi pasayish, o'qituvchilar faoliyatidagi metodik qiyinchiliklar, ota-onalar bilan hamkorlikdagi uzilishlar yoki maktabdagi tarbiyaviy muhitga ta'sir etuvchi omillar vaqtida aniqlanmay qoladi. Shuning uchun direktorning kasbiy rivojlanishi, eng avvalo, uning dalillarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish salohiyati bilan bog'liq holda baholanishi zarur.

MATERIALLAR VA USULLAR

Uzluksiz kasbiy rivojlanishni monitoring asosida tashkil etishda direktorning kasbiy ehtiyojlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Maktab direktorlarining tajribasi, lavozimdagi ish staji, maktab turi, hududiy sharoiti, pedagogik jamoa tarkibi, o'quvchilar kontingenti va mavjud resurslari turlicha bo'ladi. Shu sababli barcha direktorlar uchun bir xil mazmundagi o'quv kursi yoki bir xil baholash mezonlari yetarli natija bermasligi mumkin. Monitoring dastlab direktor qaysi yo'nalishda qiyinchilik sezayotganini, qaysi kompetensiyasini rivojlantirish zarurligini va uning maktabida qaysi boshqaruv muammolari dolzarb ekanini aniqlashi kerak. Bunday diagnostika o'quv kursini ehtiyojga yo'naltirish va individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash imkonini beradi.

Direktorlarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlashda faqat test natijalariga tayanish yetarli emas. Test direktorning muayyan mavzu bo'yicha bilimni aniqlashi mumkin, lekin u rahbarning real boshqaruv vaziyatida qanday qaror qabul qilishini to'liq ko'rsatmaydi. Shu sababli ehtiyojlarni aniqlashda anketa, suhbat, o'zini-o'zi baholash, maktab faoliyati bo'yicha tahliliy ma'lumotlar, muammoli vaziyatlarga berilgan javoblar va qisqa amaliy topshiriqlar birgalikda qo'llanishi lozim. Bunday yondashuv direktorning "nima bilishi" bilan birga "qaysi masalada metodik yordamga ehtiyoji borligi"ni ham aniqlashga imkon beradi. Umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'lim sifati monitoringi asosida tashkil etishda kattalar ta'limi xususiyatlarini hisobga olish zarur. Direktorlar o'quv jarayoniga tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi tinglovchi sifatida emas, balki tajribaga ega, real boshqaruv muammolari bilan ishlayotgan, o'z qarashlari va amaliy ehtiyojlariga ega rahbar sifatida kirib keladilar. Shu sababli ularning kasbiy rivojlanishi amaliy vaziyatlar, muammo tahlili, tajriba almashish, refleksiya, loyiha ishlari va kursdan keyingi amaliy natijalar bilan bog'langanda samarali bo'ladi.

Kattalar ta'limi nuqtai nazaridan direktorlar o'zlariga bevosita foydali bo'lgan, real faoliyatda qo'llanishi mumkin bo'lgan va maktabdagi muammolarni hal etishga yordam beradigan bilim hamda ko'nikmalarni tezroq o'zlashtiradilar. Shu bois uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslarida umumiy nazariy ma'ruzalardan ko'ra real maktab boshqaruvi bilan bog'liq keyslar, tahliliy topshiriqlar, boshqaruv vaziyatlari, strategik rejalashtirish mashqlari, "yo'l xaritasi" ishlab chiqish va elektron monitoring natijalarini talqin qilishga qaratilgan faoliyat turlari ko'proq samara beradi.

Monitoring esa aynan shu faoliyatlarda direktorning qanday rivojlanayotganini ko'rsatishi kerak. Direktorlarning kasbiy rivojlanishida boshqaruv kompetensiyasi asosiy baholash obyekti hisoblanadi. Boshqaruv kompetensiyasi direktorning bilim, ko'nikma, tajriba, shaxsiy sifatlar va amaliy faoliyatdagi natijalar birligida namoyon bo'ladi. Direktor maktabning maqsadini aniqlay olishi, ta'lim jarayonidagi muammolarni ko'ra olishi, pedagogik jamoani umumiy maqsadga yo'naltirishi, o'qituvchilar faoliyatini tahlil qilishi, resurslardan oqilona foydalanishi, ichki monitoring natijalari asosida korreksion chora belgilashi va natijalarni baholay olishi kerak. Shuning uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish monitoringida boshqaruv kompetensiyasi nazariy tushuncha emas, balki amaliy harakatlar tizimi sifatida baholanishi lozim.

Boshqaruv kompetensiyasini baholashda strategik fikrlash muhim o'rin tutadi. Strategik fikrlash direktorning maktabdagi mavjud holatni tahlil qilish, ustuvor muammolarni aniqlash, rivojlanish maqsadlarini belgilash, zarur resurslarni hisobga olish, amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish va natija indikatorlarini oldindan belgilash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Strategik fikrlashga ega direktor kundalik muammolarni alohida hodisa sifatida emas, balki maktab rivojlanishiga ta'sir etuvchi tizimli omillar sifatida ko'radi. Shu sababli direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini monitoring qilishda strategik rejalashtirish va "yo'l xaritasi" ishlab chiqish asosiy amaliy mezonlardan biri sifatida olinishi maqsadga muvofiq. Pedagogik jamoani boshqarish direktor kasbiy rivojlanishining yana bir muhim yo'nalishidir. Ta'lim sifati o'qituvchilar faoliyati, ularning metodik tayyorgarligi, kasbiy motivatsiyasi, o'zaro hamkorligi va innovatsion faoliyatga tayyorligi bilan bevosita bog'liq.

Direktor pedagogik jamoani faqat nazorat qiluvchi emas, balki rivojlantiruvchi boshqaruv subyekti sifatida harakat qilishi kerak. U o'qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini aniqlashi, metodik yordamni tashkil etishi, yosh pedagoglarni qo'llab-quvvatlashi, tajriba almashish muhitini yaratishi va o'qituvchilar faoliyatini ta'lim sifati maqsadlariga yo'naltirishi lozim. Direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini monitoring qilishda pedagogik jamoa bilan ishlash ko'nikmalari alohida indikatorlar orqali baholanishi kerak. Bunday indikatorlarga o'qituvchilar ehtiyojlarini aniqlash, metodik birlashmalar faoliyatini tashkil etish, dars tahlili natijalaridan foydalanish, pedagoglar bilan individual ishlash, mentorlik tizimini yo'lga qo'yish, kasbiy rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va jamoada sog'lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish kiradi. Mazkur indikatorlar direktorning pedagogik jamoa bilan ishlashdagi amaliy salohiyatini ko'rsatadi.

Ta'lim sifati monitoringini tashkil etish direktordan tahliliy fikrlashni talab qiladi. Maktabda o'quvchilar natijalari, davomat, baholash natijalari, fanlar kesimidagi o'zlashtirish, pedagoglar faoliyati, dars sifati, ota-onalar fikri, tarbiyaviy muhit va metodik ishlar bo'yicha turli ma'lumotlar shakllanadi. Ushbu ma'lumotlar alohida-alohida yig'ilsa-yu, lekin tizimli tahlil qilinmasa, ular boshqaruv qarorlariga ta'sir ko'rsatmaydi. Direktorning asosiy vazifasi mazkur ma'lumotlarni taqqoslash, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash, muammoli nuqtalarni belgilash va natijaga yo'naltirilgan qarorlar qabul qilishdan iboratdir. Ichki monitoringni tashkil etish direktorning kasbiy rivojlanishida markaziy ko'rsatkichlardan biri bo'lishi kerak. Chunki ichki monitoring maktabning real holatini aniqlash, o'quv jarayonidagi yutuq va kamchiliklarni ko'rish, pedagogik jamoa faoliyatiga metodik yordam ko'rsatish, o'quvchilar natijalaridagi o'zgarishlarni kuzatish va ta'lim sifatini oshirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish imkonini beradi. Direktor ichki monitoringni faqat nazorat shaklida emas, balki o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim jarayonini tahlil qilish va maktab rivojlanishini boshqarish vositasi sifatida yo'lga qo'yishi zarur.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Umumta'lim maktab direktorlarining maktab ichki monitoring jarayonlarini tashkil etish boshqichlari. Raqamli boshqaruv kompetensiyasi ham zamonaviy direktorning ajralmas kasbiy ko'nikmasiga aylanmoqda. Elektron jurnal, ta'lim axborot tizimlari, monitoring platformalari, onlayn hisobotlar, raqamli tahlil vositalari va elektron kommunikatsiya kanallari maktab boshqaruvi jarayoniga tobora chuqur kirib bormoqda. Biroq raqamli vositalardan foydalanish faqat texnik ko'nikma emas. Direktor ushbu vositalar yordamida ma'lumotlarni saralashi, tahlil qilishi,

vizuallashtirishi, pedagogik jamoa bilan muhokama qilishi va boshqaruv qarorlariga aylantirishi kerak.

Direktorlarning raqamli boshqaruv ko'nikmalarini monitoring qilishda bir nechta jihatlar e'tiborga olinadi. Birinchidan, direktor elektron platformalardan foydalanish texnikasini bilishi kerak. Ikkinchidan, platformadagi ma'lumotlarni tahlil qila olishi zarur. Uchinchidan, raqamli natijalar asosida pedagogik jamoaga aniq vazifa bera olishi lozim. To'rtinchidan, raqamli monitoring orqali aniqlangan muammolarni maktab rivojlanish rejasi bilan bog'lay olishi kerak. Ana shundagina raqamli boshqaruv formallikdan chiqib, ta'lim sifatini oshirish vositasiga aylanadi. Uzlüksiz kasbiy rivojlanishni monitoring asosida tashkil etishda direktorlarning refleksiv faoliyati ham muhimdir. Refleksiya rahbarning o'z faoliyatiga tanqidiy qarashi, o'z kuchli va zaif tomonlarini anglay olishi, qabul qilgan qarorlarining natijasini baholashi va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashidir. Agar direktor tashqi baholash natijalarini qabul qilsa-yu, lekin ularni ichki tahlil va o'zgarish rejasiga aylantirmasa, monitoring samarasi cheklanadi. Shuning uchun o'zini-o'zi baholash, refleksiv hisobot, individual rivojlanish rejasi va portfolio direktorlar monitoringining muhim vositalari bo'lishi kerak.

Direktorlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishida kursdan keyingi faoliyat monitoringi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki kurs jarayonida shakllangan bilim va ko'nikmalar maktab amaliyotida qo'llangandagina haqiqiy natija beradi. Kursdan keyingi monitoring direktorning "yo'l xaritasi" ijrosi, pedagogik jamoa bilan ishlashdagi o'zgarishlar, ichki monitoring tizimini takomillashtirish, raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish va ta'lim sifati ko'rsatkichlariga ta'sirini baholaydi. Bu bosqich uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslari samaradorligini real maktab boshqaruvi bilan bog'lash imkonini beradi. Kursdan keyingi monitoringning samarali bo'lishi uchun u oldindan belgilangan mezon va indikatorlarga asoslanishi kerak.

Direktor kurs davomida ishlab chiqqan "yo'l xaritasi"dagi vazifalar, belgilangan muddatlar, mas'ullar, resurslar va natija ko'rsatkichlari keyingi monitoring uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Agar "yo'l xaritasi" faqat kursdagi topshiriq sifatida qolsa, uning amaliy ahamiyati pasayadi. Aksincha, u kursdan keyingi faoliyatda direktorning real ish rejasi sifatida kuzatilsa, kasbiy rivojlanish va maktab amaliyoti o'rtasida uzviy bog'liqlik yuzaga keladi.

Ta'lim sifati monitoringi asosida uzluksiz kasbiy rivojlanishni tashkil etishda qayta aloqa mexanizmi muhim o'rin tutadi. Qayta aloqa direktorning natijalari haqida unga vaqtida, aniq va rivojlantiruvchi mazmunda ma'lumot berishni anglatadi. Bu jarayonda professor-o'qituvchi, metodist, ekspert va kurs tashkilotchisi direktorning kuchli jihatlari, rivojlantirish zarur bo'lgan ko'nikmalari va keyingi amaliy vazifalari haqida tavsiyalar beradi. Qayta aloqa baholashni yakuniy xulosa emas, balki keyingi o'sish uchun asosga aylantiradi. Uzlüksiz kasbiy rivojlanishni monitoring asosida tashkil etishning pedagogik shartlaridan biri baholash jarayonining shaffofligidir.

Direktor qanday mezonlar asosida baholanayotganini, qaysi indikatorlar asosida xulosa chiqarilishini va natijalardan qanday foydalanilishini oldindan bilishi kerak. Baholashning shaffofligi direktorning monitoring jarayoniga bo'lgan ishonchini oshiradi, subyektivlik ehtimolini kamaytiradi va uni o'z kasbiy rivojlanishiga faol jalb qiladi. Baholash mezonlari noaniq bo'lsa, monitoring rasmiy yoki nazoratga yo'naltirilgan jarayon sifatida qabul qilinishi mumkin. Yana bir muhim pedagogik shart — monitoring natijalarini o'quv dasturlarini takomillashtirishga yo'naltirishdir.

Agar direktorlarning ko'pchiligida strategik rejalashtirish, raqamli monitoring, pedagogik jamoani rivojlantirish yoki kursdan keyingi faoliyatni tashkil etish bo'yicha bo'shliqlar aniqlansa, keyingi kurslarda aynan shu modullar kuchaytirilishi zarur. Shu tariqa monitoring nafaqat direktorlarning rivojlanishini baholaydi, balki uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslari mazmunini yangilashga ham xizmat qiladi. Mazkur jarayonda individual rivojlanish trayektoriyasini ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega. Har bir direktorning boshqaruv tajribasi, ehtiyoji va rivojlanish darajasi turlicha bo'lgani sababli monitoring natijalari asosida umumiy tavsiyalar bilan cheklanib bo'lmaydi. Direktor uchun qaysi kompetensiyalar ustida ishlash zarurligi, qaysi qisqa muddatli kurslarda ishtirok etishi kerakligi, qaysi metodik yordamga ehtiyoji borligi va kursdan keyingi

davrdagi qanday natijaga erishishi lozimligi aniq belgilanadi. Bu yondashuv uzluksiz kasbiy rivojlanishni shaxsiylashtirish imkonini beradi.

Umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini monitoring asosida tashkil etishda ilmiy-metodik ta'minot ham muhim rol o'ynaydi. Diagnostik testlar, anketa savollari, suhbat materiallari, kuzatuv varaqalari, ekspert baholash shakllari, portfolio talablari, "yo'l xaritasi" namunasi, refleksiv hisobot shakli va elektron monitoring platformasi yagona metodik tizim sifatida ishlab chiqilishi kerak. Har bir vosita alohida maqsadga xizmat qilishi va umumiy monitoring modelining tarkibiy qismi bo'lishi lozim. Aks holda vositalar ko'payadi, lekin ularning natijalari boshqaruv qarorlariga aylantirilmay qoladi.

XULOSA

Monitoring asosida tashkil etilgan uzluksiz kasbiy rivojlanish direktorlar faoliyatida mas'uliyat, tahliliy fikrlash, o'zini-o'zi rivojlantirish va natijaga yo'naltirilganlikni kuchaytiradi. Direktor o'z faoliyatining kuchli va zaif jihatlari ko'ra boshlaydi, o'quvchilar natijalariga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qiladi, pedagogik jamoa bilan ishlash usullarini qayta ko'rib chiqadi va maktab rivojlanishida dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishga intiladi. Natijada uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslari formal malaka oshirish jarayonidan maktab boshqaruvini takomillashtiruvchi amaliy mexanizmga aylanadi. Shunday qilib, umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'lim sifati monitoringi asosida tashkil etish bir nechta o'zaro bog'liq pedagogik-boshqaruv shartlarni talab qiladi. Bular: dastlabki diagnostika, ehtiyojga asoslangan o'quv mazmuni, kompetensiyaviy baholash, amaliy topshiriqlar, "yo'l xaritasi", elektron monitoring, kursdan keyingi faoliyatni kuzatish, shaffof baholash, qayta aloqa va individual rivojlanish trayektoriyasidir.

Ushbu shartlar uyg'un ishlaganda direktorlarning kasbiy rivojlanishi nazorat qilinadigan jarayon emas, balki boshqariladigan, qo'llab-quvvatlanadigan va maktab amaliyotiga ta'sir ko'rsatadigan uzluksiz tizimga aylanadi. Mazkur paragrafda asoslangan pedagogik-boshqaruv xususiyatlari keyingi bo'limlarda direktorlarning boshqaruv faoliyatini baholash, monitoring texnologiyalarini ishlab chiqish, mezon va indikatorlar tizimini aniqlash hamda tajriba-sinov natijalarini tahlil qilish uchun nazariy-amaliy asos vazifasini bajaradi. Chunki maktab direktorlarining kasbiy rivojlanishini samarali baholash uchun avvalo ularning real boshqaruv faoliyati, kasbiy ehtiyojlari, kursdagi o'sish dinamikasi va kursdan keyingi amaliy natijalari yagona monitoring tizimida ko'rib chiqilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi «Maktab ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-5538-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.09.2018 y., 06/18/5538/1840-son, 13.12.2018 y., 06/18/5597/2300-son
2. O'zbekiston Respublikasi 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi maktab ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni. – Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son
3. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta'lim sifatini boshqarish. -T.: «Turon Iqbol», 2006 y 512-513 b.
4. Turg'unov S.T. va boshqalar. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. – T.: Sano-standart, 2012. –167 b.
5. Yuldashev M.A. Maktab ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish. Ped.fan. d-ri. ... dis. – Toshkent: PFITI, 2016. – 270 b.
6. Axmedov M. Maktab ta'limi pedagog xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslaridan keyingi faoliyatini monitoringi va uni tashkil etish amaliyoti // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent. 2018. – №3. – B. 3-8.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA DASTURIY METODIK TA'MINOTLARNING QIYOSIY TAHLILI

Xoshimova Feruzaxon Baxodirovna

Qo'qon universiteti Andijon filiali, Andijon shahri

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishga doir raqamli platformalar funksional jihatdan qiyoslandi. Xorijiy va milliy resurslar, shuningdek, 13.00.06 ixtisosligidagi mualliflik ishlanmalari diagnostika, ijodiy topshiriq, mahsulot, baholash, refleksiya va monitoring mezonlari asosida tahlil qilindi. Natijada mazkur komponentlarni uzviy bog'laydigan dasturiy metodik muhitga ehtiyoj asoslandi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, ijodkorlik faoliyati, raqamli ta'lim, dasturiy metodik ta'minot, diagnostika, refleksiya, monitoring.

Аннотация. В статье проведён функциональный сравнительный анализ цифровых платформ для развития творческой деятельности будущих учителей начальных классов. Зарубежные и национальные ресурсы, а также авторские разработки по специальности 13.00.06 рассмотрены по критериям диагностики, творческого задания, продукта, оценивания, рефлексии и мониторинга. Обоснована потребность в программно методической среде, объединяющей эти компоненты.

Ключевые слова: будущий учитель, творческая деятельность, цифровое образование, программно методическое обеспечение, диагностика, рефлексия, мониторинг.

Abstract. This article compares the functions of digital platforms used to develop creative activity among prospective primary school teachers. International and national resources, along with author developed solutions in digital education, are examined through the criteria of diagnosis, creative tasks, products, assessment, reflection, and monitoring. The analysis identifies a need for an integrated software and methodological environment.

Keywords: prospective teacher, creative activity, digital education, software and methodological support, diagnosis, reflection, monitoring.

KIRISH

Ta'limni raqamlashtirish elektron resurslarni taqdim etish bilan birga talabaning mustaqil izlanishi, hamkorlikda ishlashi va pedagogik mahsulot yaratishini tashkil etishga imkon beradi. Biroq platformaning mavjudligi ijodkorlik rivojlanishini o'z-o'zidan ta'minlamaydi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga vazifa mazmunini tanlash, muqobil g'oyalarni ishlab chiqish, natijani sinash va qayta ko'rib chiqish uchun metodik yordam zarur. Shu sababli raqamli vositalarni ularning alohida texnik imkoniyati bilan emas, ijodiy faoliyatning izchil bosqichlariga xizmat qilishi bilan baholash muhim.

Tadqiqotning maqsadi mavjud xorijiy va milliy platformalar hamda raqamli ta'lim bo'yicha mualliflik ishlanmalarining imkoniyatlarini qiyoslash orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodkorlik faoliyatiga yo'naltirilgan dasturiy metodik ta'minotga qo'yiladigan talablarni aniqlashdan iborat. Qiyosiy tahlilda olti mezon qo'llanildi: boshlang'ich diagnostika, variativ ijodiy topshiriq, ijodiy mahsulot yaratish, mezonli baholash, reflektiv qayta aloqa va rivojlanish dinamikasini monitoring qilish. Bu mezonlar platformalarning umumiy sifatiga baho berish uchun emas, tadqiqotning aniq pedagogik maqsadiga mosligini aniqlash uchun tanlandi.

Xorijiy raqamli platformalarning funksional imkoniyatlari

Moodle, Google Classroom va Canvas o'quv materiallarini joylashtirish, topshiriqlarni taqsimlash, muloqot va natijalarni qayd etishga xizmat qiladi. Ular masofaviy hamda aralash ta'limni boshqarish uchun qulay tashkiliy muhit yaratadi. Mazkur tizimlarda ijodiy topshiriqlarni

ham berish mumkin, ammo ijodkorlikning boshlang'ich holatini aniqlash, talabaning mahsulotlarini maxsus mezonlar bilan baholash va uning rivojlanish trayektoriyasini kuzatish o'qituvchi tomonidan qo'shimcha metodik loyihalashtirishni talab etadi.

Scratch, Canva, StoryJumper va Tinkercad mahsulot yaratish bosqichiga xizmat qiladi. Scratchda interaktiv ssenariy va algoritm, Canvada vizual material, StoryJumperda raqamli hikoya, Tinkercadda esa uch o'lchamli model tayyorlash mumkin. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi talaba bu vositalar orqali dars uchun didaktik o'yin, hikoya yoki maket ishlab chiqadi. Padlet va Miro hamkorlikdagi g'oyalarni jamlashga, Genially esa interaktiv taqdimotga yordam beradi. Ularning samaradorligi topshiriqning pedagogik maqsadi va baholash mezonlari oldindan belgilanishiga bog'liq.

Kahoot!, Quizizz, Quizlet va LearningApps interfaol mashq, tezkor javob hamda qayta aloqa imkoniyatlarini kengaytiradi. Bilimni tekshirish va auditoriya faolligini oshirishdagi foydasi ijodiy mahsulotning yangiligi, maqsadga muvofiqligi va qo'llash qiymatini baholash bilan tenglashtirilmasligi kerak. Ijodiy faoliyatni baholashda talabaning yakuniy javobi bilan birga g'oya tanlashi, qayta ishlashi va o'z qarorini asoslash jarayonlari ham inobatga olinadi.

Milliy resurslar va mualliflik ishlanmalari

O'zbekistondagi metodik resurs platformalari dars ishlanmalari, taqdimotlar, testlar va videomateriallardan foydalanishga yordam beradi. eMaktab o'quv jarayonini boshqarish va natijalarni qayd etishga, Ziyonet elektron axborot va o'quv resurslariga kirishga, "Mutolaa" esa raqamli o'qishga yo'naltirilgan. Ushbu xizmatlar o'z maqsadlari doirasida foydalidir. Biroq bo'lajak o'qituvchining individual ijodiy izlanishini diagnostikadan refleksiyagacha yuritish ularning asosiy vazifasi sifatida belgilangan emas.

13.00.06 ixtisosligi doirasidagi tadqiqotlarda raqamli ta'limning turli yo'nalishlari ishlab chiqilgan. X.A. Meliyevaning mobil ta'limga asoslangan ishlanmasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan [1]. A.M. Muxiyatdinova mediasavodxonlikni rivojlantirish platformasida o'quv faoliyatini kuzatish va qiyinchiliklarni aniqlash imkoniyatlariga e'tibor bergan [2]. D.O'. Qarshiyevaning kvestga asoslangan muhiti diagnostik test, ssenariy, mobil ilova va botni uyg'unlashtiradi [3]. Bu ishlanmalar raqamli muhitda faoliyat, nazorat va qayta aloqani birlashtirishning turli usullarini namoyon etadi.

D.A. Abduraxmonova bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda aralash ta'lim va ijodiy izlanishni bog'lagan [4]. Z.R. Muydinjonov elektron resursida ma'ruza, amaliy va mustaqil ta'lim materiallari, testlar hamda forumni jamlagan; kreativ yo'nalishdagi topshiriqlarga ham o'rin bergan [5]. G.B. Umarova raqamli savodxonlikni rivojlantirishda ijodiy mashqlar va baholash mezonlarini qo'llagan [6]. Ularning maqsadli natijalari turlicha bo'lsa ham, ijodiy faoliyat elementlarini raqamli muhitga kiritish tajribasi metodik jihatdan ahamiyatlidir.

Qiyosiy tahlil natijalari va metodik yechim

Ko'rib chiqilgan vositalarda ijodkorlikning ayrim bo'g'inlari mavjud: birida mahsulot yaratish, boshqasida hamkorlik, test, monitoring yoki refleksiya kuchliroq. Mualliflik ishlanmalariga oid xulosalar e'lon qilingan avtoreferatlarda yoritilgan funksiyalar chegarasida chiqarildi. Shuning uchun biror imkoniyat avtoreferatda batafsil berilmaganini uning amalda mutlaqo mavjud emasligi sifatida talqin qilish to'g'ri bo'lmaydi. Asosiy metodik masala aynan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodkorlik faoliyatini markaziy maqsad qilib olgan yaxlit siklni tashkil etishdir.

Bunday siklda avval talabaning ehtiyoji va boshlang'ich holati aniqlanadi. Keyin texnologiya faniga oid ochiq yechimli pedagogik vazifa tanlanib, muqobil g'oyalar ishlab chiqiladi. Talaba raqamli vositani vazifaga mos tanlaydi va o'quvchi yoshiga mos mahsulot yaratadi. Mahsulotning yangiligi bilan birga pedagogik maqsadga muvofiqligi, foydalanish qulayligi va takomillashtirish imkoniyati mezonlar asosida ko'riladi. Olingan fikrlar refleksiyada qayta ishlanadi va keyingi topshiriq murakkabligi shunga muvofiq belgilanadi.

"Kreativ pedagog" platformasi shu ketma-ketlikni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan mualliflik yechimi sifatida qaraladi. Undagi kreativlik, noodatiy fikrlash, raqamli va situatsion

diagnostika talabaniing dastlabki imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Texnologiya, raqamli metodika, loyihalar va kasbiy rivojlanish modullari ijodiy topshiriqlarni o'quv mazmuni bilan bog'lashga imkon beradi. Natijani baholash va refleksiya esa ijodiy mahsulotni yakuniy fayl sifatida emas, takomillashuvchi pedagogik yechim sifatida ko'rishga yordam beradi.

Platformaning maqsadli ixtisoslashuvi bilan bir qatorda joriy etish shartlari ham e'tiborga olinishi kerak. Topshiriqlar bazasini muntazam yangilash, baholash rubrikalarining pedagogik asoslanganligini tekshirish, foydalanuvchilarning raqamli tayyorgarligiga mos yo'riqnomalar berish va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash zarur. Avtomatlashtirilgan ko'rsatkichlar ijodiy mahsulotning barcha sifatlarini qamrab olmasligi mumkin; murakkab pedagogik qaror uchun o'qituvchining ekspert bahosi va talabaniing o'z refleksiyasi saqlanadi.

Qiyoslashda platformalarning funksiyasini o'quv vazifasi bilan bog'lash alohida ahamiyatga ega. Masalan, boshlang'ich sinf uchun geometrik shakllarni o'rgatishga doir mashg'ulot loyihalansa, talaba avval bolalarning yosh xususiyatlari va kutilayotgan natijani belgilaydi. Keyin bir necha didaktik g'oyani solishtiradi: qo'l bilan tayyorlanadigan model, Scratchdagi interaktiv mashq yoki Tinkercadda yaratilgan maket. Raqamli vosita tanlovi yangilik uchun emas, tushunchani ochib berish va bolaniing faol harakatini ta'minlash uchun asoslanadi. Shu yo'l bilan ijodiy mahsulot fan mazmuni, metod va texnologiya birligida shakllanadi.

Diagnostika bosqichida faqat umumiy kreativlik testiga tayanish yetarli emas. Talabaniing muammoni ko'ra olishi, bir nechta g'oyani taklif qilishi, raqamli vositani o'rinli ishlatishi, jamoa bilan fikr almashishi va o'z yechimini tanqidiy ko'rib chiqishi alohida kuzatiladi. Bular ijodkorlik faoliyatining turli tomonlarini aks ettiradi. Dastlabki natija keyingi topshiriqlarni tabaqalashtirishga yordam beradi: ayrim talabaga namuna va yo'riqnoma, boshqasiga ochiqroq loyiha yoki mustaqil tanlov beriladi. Diagnostika yorliq qo'yish vositasi emas, rivojlanish uchun boshlang'ich nuqtadir.

Variativ topshiriqlarni tashkil etishda bir xil vazifaga bir nechta maqbul yechim bo'lishi kerak. Masalan, "tabiat materiallaridan foydalanib boshlang'ich sinf uchun o'quv vositasi yaratish" topshirig'i vizual ko'rgazma, stol o'yini, animatsion yo'riqnoma yoki qo'l mehnati namunasi bilan bajarilishi mumkin. Bunda tanlov erkinligi baholash mezonlarini bekor qilmaydi: har bir variantning didaktik aniqligi, xavfsizligi, yoshga mosligi va foydalanish qulayligi umumiy mezonlarda ko'riladi. Shu tariqa individual yo'l va natijalarni qiyoslash uchun yagona metodik asos saqlanadi.

Ijodiy mahsulotni baholash jarayon bahosini ham qamrab olishi zarur. Bir qarashda chiroyli ishlangan raqamli resurs boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun haddan tashqari murakkab bo'lishi mumkin. Oddiy ko'ringan model esa tushunchani faol o'zlashtirishga ko'proq yordam berishi ehtimoli bor. Shu bois rubrikada dizayn bilan birga o'quv maqsadiga moslik, metodik yangilik, bajarishdagi mustaqillik va qayta ishlash sifati ko'rsatiladi. O'qituvchi bahosi, o'zaro baholash va talabaniing izohi birlashtirilganda yakuniy natijaniing sabablari ravshanlashadi.

Refleksiya va monitoring vaqt bo'yicha farqlanadi. Refleksiya muayyan vazifa tugagach "nima ishladi, nima qiyin bo'ldi, qanday o'zgartiraman" savollariga javob beradi. Monitoring esa bir necha topshiriqdagi natijalarni taqqoslab, g'oya yaratish va uni amaliyotga ko'chirishdagi o'sishni kuzatadi. Elektron portfolio bu ikki jarayonni bog'lashi mumkin: dastlabki eskiz, yakuniy mahsulot, fikr mulohazalar va qayta ishlangan variant saqlansa, rivojlanishning faqat balli emas, mazmuni ham ko'rinadi. Bunday yozuvlar talabaniing kasbiy o'sishini muhokama qilish uchun dalil yaratadi.

Integratsiyalashgan muhitning metodik qiymati barcha vositalarni bitta ekranga joylashtirish bilan o'lchanmaydi. Muhim jihat har bir bosqichdagi ma'lumot keyingisiga xizmat qilishidir. Diagnostika topshiriq tanlashga, bajarilgan loyiha baholashga, baholash fikr mulohazaga, refleksiya esa yangi vazifani belgilashga asos bo'ladi. Agar mazkur o'tishlar o'qituvchi va talaba uchun tushunarli bo'lsa, platforma foydalanishni soddalashtiradi va pedagogik qarorlarni izchil qiladi. Aks holda ko'p funksiyali tizim ham tarqoq fayllar jamlanmasiga aylanishi mumkin.

Qiyosiy tahlilning chegarasi shundaki, platformalar turli maqsad va foydalanuvchi guruhiga mo'ljallangan. Ularni yagona ijodkorlik sikli mezonlari bo'yicha ko'rish boshqa vazifalardagi afzalliklarini inkor etmaydi. Mualliflik ishlanmalariga doir dalillar esa tahlil qilingan avtoreferatlar

va dissertatsiya paragrafiga tayangan. Har bir platformaning yangi versiyasi, barcha yopiq modullari yoki amaliy samaradorligi ushbu maqolada mustaqil tajriba orqali sinovdan o'tkazilmadi. Keyingi tadqiqotda integratsiyalashgan yechimning ta'sirini nazorat va tajriba guruhlari natijalari asosida alohida tekshirish maqsadga muvofiq.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda mazkur tizim ma'ruza, amaliy mashg'ulot va mustaqil ta'limni bog'lash imkoniyatini beradi. Ma'ruzada ijodiy faoliyatning pedagogik asoslari va mahsulotga qo'yiladigan talablar muhokama qilinadi. Amaliy mashg'ulotda talaba vazifani rejalashtirib, vositani sinaydi va tengdoshlaridan fikr oladi. Mustaqil ishda esa mahsulotni qayta ishlab, uni boshlang'ich sinf darsi ssenariysiga moslashtiradi. Har bir bosqichda yaratilgan materiallar yagona portfolio bilan bog'lansa, o'qituvchi talabani alohida darsdagi faolligini emas, bir necha vazifadagi rivojlanishini ko'ra oladi.

Bunda texnologiya fanining amaliy tabiati muhim metodik imkoniyat yaratadi. Material tanlash, konstruksiyani ishlab chiqish, mahsulotni tayyorlash va uni bolalarga tushuntirish bir faoliyat ichida kechadi. Raqamli model fizik buyumni tayyorlashdan oldingi eskiz vazifasini bajarishi, tayyor buyum esa video yoki interaktiv yo'riqnomada taqdim etilishi mumkin. Shu aloqadorlik talabani g'oyani faqat tasvirlash bilan cheklanmay, undan darsda foydalanish yo'lini ham asoslashiga yordam beradi. Platforma topshiriqlari shu kasbiy vaziyatlarga tayansa, raqamli faoliyat mazmundan ajralib qolmaydi.

Tizim samaradorligini baholashda foydalanuvchi soni yoki yuklangan fayllar miqdori yetarli ko'rsatkich emas. Talabani muammoga taklif etgan muqobil yechimlari, mahsulotning maqsadga mosligi, qayta ishlash sifati va refleksiyaning aniqligi sifat jihatidan ham o'rganilishi kerak. Diagnostika va yakuniy natijalar bir xil mezonlarda baholansa, o'sish dinamikasini kuzatish mumkin. Natijalarni talqin qilishda topshiriq murakkabligi, o'qituvchi ko'magi va internetga kirish sharoiti kabi omillar ham qayd etiladi. Bu ehtiyotkorlik raqamli ko'rsatkichlarni pedagogik xulosa bilan asosli bog'lashga xizmat qiladi.

Raqamli ta'limda talaba uchun yo'riqnomaning ravshanligi ijodiy erkinlikka zid emas. Vazifaning maqsadi, ish bosqichlari, topshirish shakli va baholash mezonlari aniq yozilganda talaba kuchini texnik noaniqlikni bartaraf etishga emas, mazmunli yechim topishga sarflaydi. Shu bilan birga, yechimning shakli va ishlatiladigan ayrim vositalar talaba tanloviga qoldiriladi. Bunday muvozanat turli tayyorgarlikdagi talabalar uchun ham bir xil o'quv maqsadini saqlaydi. O'qituvchi zarur paytda qisqa ko'rsatma yoki namuna beradi, ammo tayyor mahsulotni takrorlashni talab qilmaydi.

Hamkorlikdagi faoliyatda individual hissa ko'rinadigan bo'lishi muhim. Guruh birgalikda dars materiali ishlab chiqsa, g'oya muhokamasi, dizayn, sinov va taqdimotdagi vazifalar qayd etiladi. Yakuniy mahsulot bilan birga qaror qabul qilish jarayonidagi dalillar ham saqlanadi. Bu talabani muloqot, muros va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tahlil qilishga yordam beradi. Jamoa ishida tengdoshlar fikri muhim manba bo'lsa-da, har bir talabani o'z hissasiga doir refleksiya baholashni aniqroq qiladi.

XULOSA

Mavjud platformalar ta'limni boshqarish, resurs taqdim etish, mahsulot yaratish va interfaol baholashda katta imkoniyatlarga ega. Qiyosiy tahlil ularning vazifalari turlicha ekanini va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodkorlik faoliyatini diagnostika, variativ topshiriq, mahsulot, mezonli baholash, refleksiya va monitoringning o'zaro bog'langan siklida rivojlantirish uchun maqsadli metodik integratsiya zarurligini ko'rsatdi. "Kreativ pedagog" platformasini joriy etish va takomillashtirishda ana shu funksional bog'liqlik, baholashning pedagogik ishonchliligi hamda talabani faol ishtiroki ustuvor mezon bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Meliyeva X.A. Mobil texnologiyalar vositasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati.

2. Muxiyatdinova A.M. Raqamlashtirish sharoitida talabalarning mediasavodxonligini rivojlantirishning dasturiy ta'minotini takomillashtirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025.

3. Qarshiyeva D.O'. "Kvest" texnologiyasi asosida maktab o'qituvchilarining darslarni loyihalash kompetentligini rivojlantirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati.

4. Abduraxmonova D.A. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmalarini raqamli platformalar vositasida takomillashtirish metodikasi: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025.

5. Muydinjonov Z.R. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning dasturiy-metodik ta'minotini takomillashtirish: PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025.

6. Umarova G.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli savodxonligini rivojlantirishga oid tadqiqot: PhD dissertatsiyasi avtoreferati.

LOYIHAVIY YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KONGRUENTLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Qobilova Nilufar Xydoyshukurovna
Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi shahri

Annotatsiya. Tezida bo'lajak o'qituvchilarning kongruentlik qobiliyatini loyihaviy yondashuv asosida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritilgan. Kongruentlik ichki qadriyat, hissiy holat, fikr, nutq va real pedagogik xatti-harakatning o'zaro uyg'unligini ifodalovchi integrativ kasbiy-shaxsiy qobiliyat sifatida talqin qilinadi. Loyihaviy faoliyatning autentik vazifalar, refleksiya, hamkorlik, psixologik xavfsizlik va ko'p manbali baholash bilan uyg'unlashtirilishi mazkur qobiliyatni rivojlantirishning muhim omili ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: kongruentlik, bo'lajak o'qituvchi, loyihaviy yondashuv, refleksiya, kasbiy identiklik, autentiklik, pedagogik shart-sharoit.

Аннотация. В тезисе освещены педагогические условия развития конгруэнтности будущих учителей на основе проектного подхода. Конгруэнтность рассматривается как интегративная профессионально-личностная способность, выражающая взаимную согласованность внутренних ценностей, эмоционального состояния, мышления, речи и реального педагогического поведения. Обосновано, что сочетание проектной деятельности с аутентичными заданиями, рефлексией, сотрудничеством, психологической безопасностью и многокомпонентным оцениванием является важным фактором развития данной способности.

Ключевые слова: конгруэнтность, будущий учитель, проектный подход, рефлексия, профессиональная идентичность, аутентичность, педагогические условия.

Abstract. The thesis examines the pedagogical conditions for developing the congruence ability of future teachers through a project-based approach. Congruence is interpreted as an integrative professional and personal ability reflecting the consistency between internal values, emotional state, thinking, speech, and actual pedagogical behavior. It is substantiated that the integration of project-based activities with authentic tasks, reflection, collaboration, psychological safety, and multi-source assessment is an important factor in developing this ability.

Keywords: congruence, future teacher, project-based approach, reflection, professional identity, authenticity, pedagogical conditions.

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta'lim bo'lajak o'qituvchidan faqat nazariy bilim va metodik ko'nikmalarni emas, balki kasbiy pozitsiyasi, qadriyatlari, hissiy holati va real pedagogik xatti-harakatlarini muvofiqlashtira olishni ham talab etadi. O'qituvchi o'quvchi bilan munosabatda aytayotgan fikri, namoyon etayotgan munosabati va amalda bajarayotgan harakati o'rtasida uyg'unlikni saqlay olishi pedagogik ishonch va samarali muloqotning muhim shartidir. Shu ma'noda kongruentlik bo'lajak pedagogning kasbiy-shaxsiy yaxlitligini ifodalovchi mezon sifatida qaraladi. K. Rogersning shaxsga yo'naltirilgan yondashuvida kongruentlik samimiylik, o'z tajribasini anglash va muloqotda ichki hamda tashqi holatning mosligi bilan bog'lanadi [1]. Zamonaviy tadqiqotlarda esa o'qituvchi kasbiy identikligi doimiy ravishda shakllanib boradigan, shaxsiy qadriyatlar, kasbiy rollar, tajriba va ta'lim konteksti o'rtasidagi murakkab munosabatlar mahsuli sifatida talqin qilinadi [2]. Bu holat kongruentlikni rivojlantirishni pedagogik ta'limning alohida metodik vazifasiga aylantiradi.

Loyihaviy yondashuv talabani tayyor bilimni qabul qilishi bilan cheklanmay, muammoni aniqlash, maqsad qo'yish, ma'lumot izlash, jamoada muzokara olib borish, qaror qabul qilish, mahsulot yaratish va natijani refleksiv baholash jarayoniga jalb etadi. Oliy ta'limda loyiha asosida o'qitish bo'yicha tadqiqotlar ushbu yondashuv muammoni hal etish, hamkorlik, mustaqillik va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi [3]. Bo'lajak o'qituvchilar uchun loyiha faoliyati ayniqsa muhim, chunki u kasbiy qadriyatlarning deklarativ shakldan real xatti-harakatga o'tishini ta'minlaydigan pedagogik vaziyatlarni yaratadi.

Kongruentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan loyiha vazifalari real pedagogik ziddiyatlarni aks ettirishi kerak. Masalan, "o'quvchining xatosiga munosabat", "baholashda adolat", "ota-ona bilan murakkab suhbat", "jamoada fikrlar qarama-qarshiligi" kabi vaziyatlar talabani ichki qadriyatlari bilan amaliy qarori o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Bunday topshiriqlar davomida talaba o'z pozitsiyasini asoslaydi, boshqalarning fikrini tinglaydi, muqobil yechimlarni taqqoslaydi va yakunda o'z qarorining kasbiy etikaga mosligini tahlil qiladi. Bunda quydagi asosiy pedagogik shart-sharoitlar mavjud:

Birinchi shart — autentik pedagogik muammolarni tanlash. Loyiha mazmuni talaba kelajak kasbiy faoliyatida duch kelishi mumkin bo'lgan real vaziyatlarga yaqin bo'lsa, unda kasbiy qadriyat, hissiy reaksiya va xulq o'rtasidagi nomuvofiqliklar aniqroq namoyon bo'ladi. Autentiklik loyiha topshirig'ining faqat "hayotiy" ko'rinishiga emas, balki qarorning pedagogik oqibatlarini his qilishga imkon beruvchi kontekstga bog'liq [4].

Ikkinchi shart — psixologik xavfsiz va dialogik muhit yaratish. Kongruentlik ochiqlikni talab qiladi, biroq talaba o'z fikri uchun kamsitilish yoki salbiy bahodan qo'rqsa, u haqiqiy pozitsiyasini emas, "to'g'ri javob" deb hisoblagan fikrni ifodalaydi. Shu sababli o'qituvchi fasilitator sifatida fikrlar xilma-xilligiga hurmat, dalilga tayangan bahs va o'zaro ishonch qoidalarini shakllantirishi lozim.

Uchinchi shart — muntazam refleksiyani loyiha sikliga kiritish. Refleksiya "men nima qildim?" savolidan tashqari "nega shunday qaror qildim?", "bu qaror qaysi qadriyatga tayandi?", "mening so'zim va harakatim mos bo'ldimi?", "boshqa vaziyatda qanday yo'l tutardim?" kabi savollarni qamrab oladi. Refleksiv kundalik, videorefleksiya va loyiha portfoliosi talabani ichki o'zgarishlarini kuzatish imkonini beradi.

To'rtinchi shart — ko'p manbali baholash. Kongruentlikni faqat test bilan o'lchash yetarli emas. O'z-o'zini baholash, o'zaro baholash, pedagog kuzatuvi, loyiha mahsuloti va vaziyatli qarorlarni birgalikda tahlil qilish natijani ishonchliroq talqin etish imkonini beradi. Bunda baholash jazolovchi emas, rivojlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi kerak.

Beshinchi shart — pedagogning o'zi kongruent xulq modelini namoyon etishi. Talabadan ochiqlik, adolat va mas'uliyat talab qilayotgan o'qituvchining o'zi ham baholash, muloqot va fikr bildirishda shu qadriyatlarga rioya qilishi zarur. Metodik muhitdagi so'z va harakatning mosligi talabalarga kongruent pedagogik pozitsiyaning amaliy namunasi bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Loyihaviy yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning kongruentlik qobiliyatini rivojlantirish uchun samarali didaktik platforma bo'la oladi. Uning rivojlantiruvchi ta'siri autentik pedagogik vazifalar, psixologik xavfsiz muhit, muntazam refleksiya, ko'p manbali baholash va pedagogning kongruent fasilitatorlik pozitsiyasi bilan ta'minlanganda kuchayadi. Mazkur shart-sharoitlar talabani kasbiy qadriyatlarini anglash, o'z hissiy holatini boshqarish, ochiq muloqot qilish va real pedagogik vaziyatda so'z bilan harakat uyg'unligini saqlashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rogers C. R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. Columbus, Ohio: C. E. Merrill Publishing Company, 1969.
2. Rushton E. A. C., Rawlings Smith E., Steadman S., Towers E. Understanding teacher identity in teachers' professional lives: A systematic review of the literature // Review of Education. 2023. Vol. 11. e3417.
3. Guo P., Saab N., Post L. S., Admiraal W. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures // International Journal of Educational Research. 2020. Vol. 102. 101586.
4. Nachtigall V., Shaffer D. W., Rummel N. The authenticity dilemma: towards a theory on the conditions and effects of authentic learning // European Journal of Psychology of Education. 2024. Vol. 39. P. 3483–3509.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 28-apreldagi PF-73-son "Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA FANLARARO INTEGRATSIYANI TASHKIL ETISHNING DIDAKTIK ASOSLARI.

Bobomurodov Ko'paysin Abdivayitovich
Rahmatullayeva Gulbegim Ismatulla qizi
Bekmurodova O'g'iloy Bobomurod qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Qarshi 180100, Uzbekistan, G-mail: kupaysin.bobomurodov@gmail.com

Abstract. *This article analyzes the theoretical and didactic foundations of organizing interdisciplinary integration in the primary education process. In modern education, enabling students to acquire knowledge not within the framework of individual subjects but in an interconnected manner, and to apply this knowledge in practical and real-life situations, is regarded as an important pedagogical requirement. From this perspective, interdisciplinary integration is substantiated as a didactic tool that contributes to the development of students' holistic scientific worldview, logical and critical thinking, and their ability to apply acquired knowledge in practical activities. The article examines the concept, principles, types, stages of organization, and effective pedagogical methods of interdisciplinary integration. In addition, it highlights the practical possibilities of organizing lessons in primary grades through the integration of subjects such as native language, reading literacy, mathematics, natural sciences, and technology.*

Keywords: *primary education, interdisciplinary integration, didactics, integrative approach, educational content, interdisciplinary relationships, pedagogical technology, competence, creative thinking, practical activity.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы теоретические и дидактические основы организации межпредметной интеграции в процессе начального образования. В условиях современного образовательного процесса овладение учащимися знаниями не в рамках отдельных учебных дисциплин, а во взаимосвязи между ними, а также способность применять полученные знания в практических и жизненных ситуациях рассматриваются как важное педагогическое требование. С этой точки зрения межпредметная интеграция*

обоснована как дидактическое средство, способствующее формированию целостного научного мировоззрения учащихся, развитию логического и критического мышления, а также расширению возможностей применения знаний в практической деятельности. В статье раскрываются содержание, принципы и виды междисциплинарной интеграции, этапы её организации, а также эффективные педагогические методы её реализации. Кроме того, рассмотрены практические возможности организации учебных занятий в начальных классах на основе интеграции таких учебных дисциплин, как родной язык, читательская грамотность, математика, естественные науки и технология.

Ключевые слова: начальное образование, междисциплинарная интеграция, дидактика, интегративный подход, содержание образования, междисциплинарные связи, педагогическая технология, компетентность, креативное мышление, практическая деятельность.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani tashkil etishning nazariy va didaktik asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarni alohida fanlar doirasida emas, balki o'zaro bog'liq holda egallashi, ularni amaliy va hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi muhim pedagogik talab sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, fanlararo integratsiya o'quvchilarning yaxlit ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish hamda bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytiruvchi didaktik vosita sifatida asoslangan. Maqolada fanlararo integratsiyaning mazmuni, tamoyillari, turlari, uni tashkil etish bosqichlari va samarali pedagogik metodlari yoritilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda ona tili, o'qish savodxonligi, matematika, tabiiy fanlar va texnologiya fanlarini integratsiyalash asosida darslarni tashkil etishning amaliy imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, fanlararo integratsiya, didaktika, integrativ yondashuv, ta'lim mazmuni, fanlararo bog'liqlik, pedagogik texnologiya, kompetensiya, kreativ fikrlash, amaliy faoliyat.

KIRISH.

Bugungi kunda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar o'quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni mustaqil fikrlash, turli manbalardan axborot olish, bilimlarni o'zaro bog'lash va amaliy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatishni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchining keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishda integrativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining tafakkuri yaxlitlikka intilishi bilan tavsiflanadi. Bola atrof-muhitni alohida fanlarga ajratilgan holda emas, balki o'zaro bog'liq hodisalar tizimi sifatida qabul qiladi. Masalan, tabiat haqidagi bilimlar o'qish, matematika, ona tili, tasviriy faoliyat va texnologiya bilan tabiiy ravishda bog'lanishi mumkin. Shuning uchun ta'lim mazmunini fanlar kesimida sun'iy chegaralashdan ko'ra, ular o'rtasidagi tabiiy aloqalarni ochib berish o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Fanlararo integratsiya ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari o'rtasidagi mantiqiy, mazmuniy va metodik aloqalarni ta'minlashga xizmat qiladi. Bunda bir fan doirasida o'zlashtirilgan bilim, tushuncha yoki ko'nikma boshqa fan mazmunini o'rganishda tayanch vosita sifatida qo'llanadi.

Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyadan foydalanishning dolzarbligi shundaki, o'quvchilarda shakllantirilayotgan bilimlarni alohida-alohida o'zlashtirish emas, balki ularning o'zaro aloqadorligini anglash orqali yaxlit bilim tizimini hosil qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Fanlararo integratsiyaning nazariy mohiyati

"Integratsiya" tushunchasi lotincha *integratio* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, yaxlitlash, birlashtirish, qismlarni yagona tizimga keltirish ma'nolarini anglatadi. Pedagogik nuqtai nazardan integratsiya ta'lim mazmunining turli tarkibiy qismlari o'rtasida o'zaro aloqadorlikni o'rnatish va ularni yagona ta'limiy maqsadga yo'naltirish jarayonidir.

Fanlararo integratsiya esa ikki yoki undan ortiq o'quv fanining mazmuni, tushunchalari, metodlari va faoliyat turlaridan umumiy ta'limiy maqsad asosida foydalanishni anglatadi.

Fanlararo integratsiyaning asosiy maqsadi fanlarni shunchaki mexanik tarzda birlashtirish emas. Uning mohiyati o'quvchida muayyan hodisa yoki jarayon haqida yaxlit tasavvur hosil qilishdan iborat.

Masalan, "Suv" mavzusini olaylik. Mazkur mavzuni:

- **o'qish savodxonligi** darsida suv haqidagi matnni o'qish;
- **ona tili** darsida suv mavzusiga oid gap va so'zlarni tahlil qilish;
- **matematika** darsida suv sarfini hisoblash;
- **tabiiy fanlar** darsida suvning tabiatdagi ahamiyatini o'rganish;
- **texnologiya** darsida suvni tejashga oid loyiha yoki plakat tayyorlash orqali o'zaro bog'lash mumkin.

Natijada o'quvchi bir mavzuni turli fanlar nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadi va uning mazmunini kengroq anglaydi.

Fanlararo integratsiyaning didaktik asoslari

Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyaning tashkil etish bir qator didaktik tamoyillarga asoslanadi.

1. Ilmiylik tamoyili

Integratsiyalashgan dars mazmuni ilmiy jihatdan asoslangan, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. Fanlar o'rtasidagi bog'liqlik tasodifiy emas, balki ilmiy va mantiqiy asosga ega bo'lishi lozim.

2. Tizimlilik va izchillik tamoyili

Fanlararo bog'liqlik bir martalik faoliyat bilan cheklanmasligi kerak. O'quvchilarning bilimlari bosqichma-bosqich murakkablashib borishi va avvalgi bilimlar keyingi mavzularni o'zlashtirish uchun tayanch vazifasini bajarishi zarur.

3. Onglilik va faollik tamoyili

Integratsiyalashgan darslarda o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Savol-javob, muammoli vaziyat, tajriba, loyiha va guruhli faoliyatlar o'quvchining ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi.

4. Nazariya va amaliyot birligi

Fanlararo integratsiyaning muhim didaktik asoslaridan biri nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lashdir. O'quvchi matematik bilimni hisob-kitobda, ona tili bilimni muloqotda, tabiiy fanlar bilimni kuzatish va tajribada qo'llashi mumkin.

5. Fanlararo bog'liqlik tamoyili

Har bir fan o'ziga xos mazmunga ega bo'lsa-da, ular o'rtasida umumiy tushuncha va faoliyatlar mavjud. Masalan, "miqdor", "vaqt", "tabiat", "oilalar", "mehnat", "sog'lom turmush tarzi" kabi mavzular bir nechta fan mazmunida uchraydi.

6. O'quvchiga yo'naltirilganlik tamoyili

Integratsiyalashgan ta'lim o'quvchining qiziqishi, ehtiyoji, tajribasi va individual imkoniyatlarini hisobga olishi kerak. Bunda o'quvchiga turli darajadagi topshiriqlarni taklif qilish maqsadga muvofiq.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi. Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyaning tashkil etish masalasi pedagogika va didaktikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning nazariy asoslari klassik pedagogik qarashlarda ham o'z aksini topgan. Xususan, **Ya.A. Komenskiy** ta'lim mazmunini tizimlashtirish, bilimlarni o'zaro bog'liq holda berish va o'quvchilarda borliq haqida yaxlit tasavvur hosil qilish zarurligini ta'kidlagan. Uning "hamma narsani o'zaro bog'liqlikda o'rgatish" g'oyasi bugungi kundagi fanlararo integratsiya yondashuvining dastlabki nazariy manbalaridan biri sifatida qaraladi.

I.G. Pestalotssi ta'lim jarayonida o'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirish, bilimlarni hayotiy tajriba bilan bog'lash va turli bilim sohalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlarida ta'limning tabiiyligi, izchilligi va o'quvchining faol ishtiroki muhim o'rin egallaydi. Bu g'oyalar boshlang'ich ta'limda turli fanlarni

integratsiyalash orqali o'quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Fanlararo aloqadorlik masalasi **K.D. Ushinskiy** pedagogik qarashlarida ham muhim o'rin tutadi. Olim ta'lim jarayonida bilimlarning o'zaro bog'liqligini ta'minlash, o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish va bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish zarurligini asoslagan. Uning fikricha, o'quv materiallarini bir-biridan ajratib emas, balki o'zaro aloqador holda o'rganish bolaning fikrlash faoliyatini faollashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini boshlang'ich ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani samarali tashkil etishga yo'naltirilgan **tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlar** tashkil etadi. Tadqiqotda fanlararo integratsiya o'quvchilarning turli fanlardan egallagan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini o'zaro bog'lash, ularni yaxlit tizim asosida o'zlashtirish hamda amaliy va hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beruvchi pedagogik jarayon sifatida talqin qilindi.

Tadqiqot metodologiyasida **tizimli yondashuv** asosida fanlararo integratsiya ta'lim mazmuni, maqsadi, metodlari, vositalari va natijalarining o'zaro uzviy bog'liqligi asosida o'rganildi. Ushbu yondashuv boshlang'ich ta'limda alohida fanlarni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki umumiy bilim va kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Kompetensiyaviy yondashuv orqali fanlararo integratsiyaning asosiy maqsadi o'quvchilarning turli fanlarga oid bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirish bilan bog'landi. Bunda o'quvchilarning bilimlarni yodlab olishidan ko'ra, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashi, muammolarni hal qilishi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi hamda turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglay olishi asosiy natija sifatida belgilandi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyaning asosiy shakllari

Fanlararo integratsiyani tashkil etishda bir nechta shakllardan foydalanish mumkin.

Tematik integratsiya

Bir nechta fanlarda umumiy mavzu asosida darslarni tashkil etish.

Masalan, "Bahor" mavzusi:

- o'qish darsida — bahor haqidagi she'r yoki hikoya;
- matematika darsida — gullar va daraxtlar sonini hisoblash;
- tabiiy fanlarda — bahorda tabiatdagi o'zgarishlar;
- tasviriy san'atda — bahor manzarasini tasvirlash.

Muammoli integratsiya

Bunda biror hayotiy muammo bir nechta fan vositasida hal qilinadi.

Masalan, "Maktabimiz hududini qanday obod qilamiz?" muammosi orqali o'quvchilar:

1. hududni kuzatadi;
2. mavjud muammolarni aniqlaydi;
3. matematik hisob-kitoblarni amalga oshiradi;
4. ekologik bilimlardan foydalanadi;
5. takliflar ishlab chiqadi;
6. loyiha taqdimotini tayyorlaydi.

Faoliyatga asoslangan integratsiya

Turli fanlarda o'rganilgan bilimlar yagona amaliy faoliyat jarayonida qo'llanadi. Bunday yondashuv ayniqsa loyiha, tajriba, modellashtirish va ijodiy topshiriqlarda samarali hisoblanadi.

Fanlararo integratsiyani tashkil etish bosqichlari

Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan darsni samarali tashkil etish uchun quyidagi bosqichlardan foydalanish mumkin:

1-bosqich. Maqsadni aniqlash.

O'qituvchi dars yakunida o'quvchi qanday bilim, ko'nikma va kompetensiyaga ega bo'lishini belgilaydi.

2-bosqich. Umumiy mavzuni tanlash.

Bir nechta fan uchun umumiy bo'lishi mumkin bo'lgan mavzu aniqlanadi.

3-bosqich. Fanlararo aloqalarni belgilash.

Tanlangan mavzu qaysi fanlar bilan qanday bog‘lanishi aniqlanadi.

4-bosqich. Topshiriqlar tizimini ishlab chiqish.

Topshiriqlar o‘quvchini bir fandan olingan bilimni boshqa fan faoliyatida qo‘llashga undashi kerak.

5-bosqich. Faoliyatni tashkil etish.

Individual, juftlik, kichik guruh yoki jamoaviy ish shakllari tanlanadi.

6-bosqich. Natijalarni baholash.

O‘quvchilarning nafaqat bilimlari, balki fikrlashi, hamkorligi, muammoni hal qilishi va o‘z fikrini asoslay olishi ham baholanadi.

7-bosqich. Refleksiya.

O‘quvchilar “Bugun nimani o‘rgandim?”, “Qaysi fanlar bir-biri bilan bog‘landi?”, “O‘rgangan bilimimni qayerda qo‘llashim mumkin?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini tahlil qiladi.

Fanlararo integratsiyada samarali pedagogik metodlar

Integratsiyalashgan darslarda an‘anaviy tushuntirish metodlari bilan bir qatorda faol va interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

“Aqliy hujum” metodi

O‘quvchilar muayyan muammo yuzasidan o‘z fikrlarini erkin bildiradilar. Masalan, “Tabiatni qanday asrashimiz mumkin?” savoli ona tili, o‘qish va tabiiy fanlar bilan bog‘lanishi mumkin.

“Klaster” metodi

Muayyan tushuncha atrofida turli fanlarga oid bilimlar tizimlashtiriladi. Masalan, “Suv” tushunchasi atrofida tabiat, matematika, sog‘liq, ekologiya va kundalik hayotga oid tushunchalar joylashtiriladi.

Loyiha metodi

O‘quvchilarga muayyan muammoni mustaqil yoki guruhda o‘rganish, yechim ishlab chiqish va natijani taqdim etish imkonini beradi.

Muammoli ta’lim

O‘quvchilarga tayyor javob bermasdan, ularni mustaqil fikrlash va izlanishga undaydigan muammoli vaziyat yaratiladi.

Didaktik o‘yinlar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, integratsiyalashgan o‘yinlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi.

Masalan, “**Aqli do‘kon**” o‘yinida matematika, ona tili, o‘qish savodxonligi va kommunikativ kompetensiyalar birgalikda rivojlantiriladi.

Integratsiyalashgan darsning amaliy modeli

Quyida “Suvni tejaylik” mavzusida fanlararo integratsiyaga asoslangan dars modelini ko‘rib chiqamiz.

Fan	Faoliyat	Shakllanadigan ko‘nikma
O‘qish	Suv haqidagi matnni o‘qish	Matnni tushunish
Ona tili	Matn asosida gaplar tuzish	Nutqiy kompetensiya
Matematika	Suv sarfini hisoblash	Matematik savodxonlik
Tabiiy fan	Suvning ahamiyatini aniqlash	Tabiiy-ilmiy tafakkur
Texnologiya	Suvni tejash plakatini tayyorlash	Ijodkorlik
Tarbiya	Suvga mas’uliyatli munosabat	Ekologik madaniyat

Bunday integratsiya natijasida o‘quvchi mavzuni birgina fan nuqtayi nazaridan emas, balki bir nechta bilim sohalari orqali o‘rganadi.

Fanlararo integratsiyaning o‘quvchi rivojlanishidagi ahamiyati

Fanlararo integratsiyaga asoslangan ta’lim bir qator pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

Birinchidan, o'quvchilarda **yaxlit bilim tizimi** shakllanadi. Ular turli fanlarda o'rganilgan ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra boshlaydilar.

Ikkinchidan, **mantiqiy va tanqidiy fikrlash** rivojlanadi. O'quvchi bir muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilishga o'rganadi.

Uchinchidan, **funksional savodxonlik** rivojlanadi. Chunki o'quvchi o'z bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llaydi.

To'rtinchidan, **kreativ fikrlash** uchun sharoit yaratiladi. Bir muammoga turli fanlar nuqtayi nazaridan yondashish o'quvchining muqobil yechimlar izlashiga yordam beradi.

Beshinchidan, o'quvchilarning **kommunikativ va hamkorlik ko'nikmalari** rivojlanadi. Guruhli loyihalar, munozaralar va taqdimotlar bunda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Fanlararo integratsiyani tashkil etishda o'qituvchining roli

Integratsiyalashgan ta'lim jarayonida o'qituvchining roli sezilarli darajada o'zgaradi. O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki ta'lim jarayonini loyihalashtiruvchi, muammoli vaziyatlarni tashkil etuvchi va o'quvchilarning mustaqil faoliyatini yo'naltiruvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchi:

- fanlararo aloqalarni oldindan rejalashtirishi;
- o'quv dasturlaridagi umumiy mavzularni aniqlashi;
- integratsiyalashgan topshiriqlar ishlab chiqishi;
- o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi;
- interfaol metodlardan foydalanishi;
- o'quvchilarni mustaqil izlanishga yo'naltirishi;
- natijalarni kompleks baholashi

zarur.

Shuningdek, integratsiya o'qituvchidan boshqa fanlar mazmunini ham ma'lum darajada bilishni va fan o'qituvchilari bilan hamkorlik qilishni talab etadi.

Fanlararo integratsiyaning muammolari

Fanlararo integratsiya katta pedagogik imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, uni amaliyotga joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud.

Jumladan:

1. fanlar mazmunining o'zaro bog'liqligini aniqlashdagi qiyinchiliklar;
2. integratsiyalashgan darslarni rejalashtirish uchun qo'shimcha vaqt talab qilinishi;
3. o'qituvchilarning fanlararo metodik tayyorgarligi yetarli bo'lmasligi;
4. o'quv materiallarini integratsiyalashgan shaklda ishlab chiqish zarurati;
5. baholash mezonlarini moslashtirishdagi qiyinchiliklar.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini oshirish, fanlararo metodik birlashmalar faoliyatini kuchaytirish, integratsiyalashgan dars ishlanmalari bankini yaratish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Fanlararo integratsiya boshlang'ich ta'lim mazmunini takomillashtirishning muhim metodik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy afzalligi o'quvchining bilimlarni alohida va uzilgan holda emas, balki o'zaro aloqador tizim sifatida qabul qilishiga sharoit yaratishidir.

Integratsiyalashgan ta'limda o'quvchi bir vaqtning o'zida bir nechta kompetensiyalarni rivojlantiradi. Masalan, hayotiy muammoga asoslangan topshiriqni bajarish jarayonida u matnni o'qiydi, ma'lumotlarni tahlil qiladi, hisob-kitob qiladi, fikrini bayon etadi, guruh bilan hamkorlik qiladi va o'z qarorini asoslaydi.

Bu esa fanlararo integratsiyaning zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Shuningdek, integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Chunki o'quvchi o'rganayotgan bilimining kundalik hayotdagi ahamiyatini anglaydi. "Bu bilim menga nima uchun kerak?" degan savolga amaliy faoliyat orqali javob topadi.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyani tashkil etish o'quvchilarning bilimlarini tizimlashtirish, ularning fanlar o'rtasidagi mantiqiy aloqalarni anglashini ta'minlash hamda bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali didaktik vositasidir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiyaning samaradorligi uni shunchaki bir nechta fan mazmunini bir darsga kiritish bilan emas, balki **umumiy maqsad, yagona muammo, mazmuniy bog'liqlik va o'quvchi faoliyati** asosida tashkil etish bilan belgilanadi.

Boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda hayotiy vaziyatlar, muammoli topshiriqlar, loyiha faoliyati, didaktik o'yinlar, interfaol metodlar va raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan ta'lim o'quvchilarda yaxlit dunyoqarash, mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, kommunikativ kompetensiya, matematik va funksional savodxonlik kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu sababli boshlang'ich ta'lim amaliyotida fanlararo integratsiyani tizimli ravishda joriy etish, integratsiyalashgan darslarning metodik modelini takomillashtirish va o'qituvchilarning ushbu yo'nalishdagi kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. — "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi". — Toshkent: Ilm ziyo, 2009.
2. Norbo'tayev X. — "Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'lim". — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2025. — 194 b.
3. Norbo'tayev X. — "Nodavlat umumta'lim maktablarida tabiiy fanlarni integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish mexanizmi". — Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2025. — 128 b.
4. Umarova D.A., Chaqqonova A.T. — "Boshlang'ich ta'lim fanlari integratsiyasi". — 2025.
5. Komiljonova G.N., Madumarova M. — "Boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqadorlik". — 2025.
6. Umarova D.A., Ortiqova E.O. — "Boshlang'ich maktabda integratsiyalashgan ta'limdan foydalanish". — 2025.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA FUNKSIONAL SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Bobomurodov Ko'paysin Abdivayitovich
Rahmatullayeva Gulbegim Ismatulla qizi
Bekmurodova O'g'iloy Bobomurod qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Qarshi 180100, Uzbekistan, G-mail: kupaysin.bobomurodov@gmail.com

Abstract. This article explores the theoretical and methodological foundations of developing functional literacy among primary school students. The content of the concept of functional literacy and its main components, including reading, mathematical, scientific, information, and communicative literacy, are analyzed. The study examines methodological approaches aimed at enabling students to apply the knowledge and skills they acquire in primary education to real-life situations. The potential of problem-based learning, interactive methods, interdisciplinary integration, project-based activities, didactic games, and real-life situation-based tasks in developing functional literacy is substantiated. In addition, methodological recommendations are developed to foster students' independent thinking, ability to analyze information, identify problems, select appropriate solutions, and apply their competencies effectively in various everyday situations.

Keywords: *functional literacy, primary education, reading literacy, mathematical literacy, competence, critical thinking, problem-based learning, interdisciplinary integration, interactive method, real-life situation.*

Аннотация. В данной статье освещаются теоретико-методические основы развития функциональной грамотности у учащихся начальных классов. Анализируется содержание понятия «функциональная грамотность», а также ее основные составляющие, такие как читательская, математическая, естественно-научная, информационная и коммуникативная грамотность. Рассматриваются методические подходы, направленные на формирование у учащихся способности применять полученные знания и умения в повседневных жизненных ситуациях. Обоснованы возможности проблемного обучения, интерактивных методов, межпредметной интеграции, проектной деятельности, дидактических игр и заданий, основанных на жизненных ситуациях, в формировании функциональной грамотности. Кроме того, разработаны методические рекомендации, направленные на развитие самостоятельного мышления учащихся, способности анализировать информацию, выявлять проблемы, находить оптимальные решения и эффективно применять полученные компетенции в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: функциональная грамотность, начальное образование, читательская грамотность, математическая грамотность, компетенция, критическое мышление, проблемное обучение, межпредметная интеграция, интерактивный метод, жизненная ситуация.

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari yoritilgan. Funksional savodxonlik tushunchasining mazmuni, uning o'qish, matematik, tabiiy-ilmiy, axborot va kommunikativ savodxonlik kabi tarkibiy yo'nalishlari tahlil qilingan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning egallagan bilimlarini kundalik hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishiga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Muammoli ta'lim, interfaol tanlashi kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Metodlar, fanlararo integratsiya, loyiha faoliyati, didaktik o'yinlar va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarning funksional savodxonlikni shakllantirishdagi imkoniyatlari asoslangan. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilishi, muammoni aniqlashi va maqbul yechimni topishdur.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, matematik savodxonlik, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, muammoli ta'lim, fanlararo integratsiya, interfaol metod, hayotiy vaziyat.

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan bir qatorda, uning mazkur bilimlardan amaliy va hayotiy vaziyatlarda foydalana olish qobiliyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, funksional savodxonlikni rivojlantirish boshlang'ich ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Funksional savodxonlik o'quvchining o'qigan yoki o'rgangan ma'lumotini tushunishi, tahlil qilishi, undan maqsadga muvofiq foydalanishi va turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olishini nazarda tutadi. Xalqaro yondashuvlarda ham savodxonlik oddiy o'qish yoki hisoblash ko'nikmasi bilan cheklanmay, bilimlarni turli kontekstlarda qo'llash, matn va ma'lumotlarni tushunish hamda baholash qobiliyatini qamrab oladi.

Boshlang'ich ta'lim funksional savodxonlikning fundamental asoslari shakllanadigan bosqichdir. Aynan shu davrda o'quvchilar o'qish, yozish, hisoblash, muloqot qilish, axborotni izlash va tahlil qilish kabi bazaviy ko'nikmalarni egallaydilar. Mazkur ko'nikmalar keyinchalik murakkabroq kompetensiyalarning rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu sababli boshlang'ich sinflarda darslarni faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishga emas, balki o'quvchilarning bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq etishiga yo'naltirish zarur. So'nggi ilmiy-metodik tadqiqotlarda ham funksional savodxonlikni rivojlantirishda integrativ yondashuv, interfaol metodlar, muammoli ta'lim, o'yin texnologiyalari va shakllantiruvchi baholashning ahamiyati ta'kidlanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi. Funksional savodxonlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va ta'lim metodikasida o'quvchining egallagan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda mustaqil va samarali qo'llay olish qobiliyatini ifodalovchi muhim pedagogik kategoriya sifatida qaralmoqda. UNESCOning ta'lim terminologiyasida funksional savodxonlik shaxsning jamiyat va kundalik hayotda samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalaridan foydalanish qobiliyati bilan bog'lanadi. Mazkur yondashuv savodxonlikni faqatgina o'qish va yozish texnikasi bilan cheklamasdan, uni shaxsning ijtimoiy hayotdagi faol ishtiroki bilan bog'laydi.

Funksional savodxonlikning zamonaviy talqinida xalqaro baholash dasturlarining metodologik yondashuvlari alohida ahamiyatga ega. Xususan, OECD tomonidan ishlab chiqilgan PISA konsepsiyasida o'quvchining bilimni shunchaki eslab qolishi emas, balki uni notanish va real hayotga yaqin vaziyatlarda qo'llay olishi muhim mezon sifatida belgilanadi. PISA doirasida o'qish, matematika va tabiiy-ilmiy savodxonlikning mazmuni ham aynan bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va muammolarni hal qilish kompetensiyalari bilan bog'lanadi.

O'qish savodxonligini rivojlantirish masalasida OECD tadqiqotlari o'quvchining matnni oddiy o'qib tushunishidan ko'ra, undan maqsadli foydalanishi, axborotni baholashi, turli manbalardagi ma'lumotlarni taqqoslashi va o'z xulosasini shakllantira olishini ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatadi. PISA 2018 o'qish savodxonligi konsepsiyasida matnni tushunish, undan foydalanish, baholash, tahlil qilish va mazmunini shaxsiy maqsadlar bilan bog'lash kabi ko'nikmalar bir butun kompetensiya sifatida qaraladi.

Mazkur qarashlar boshlang'ich ta'lim uchun ham muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchisida funksional savodxonlikning dastlabki elementlari aynan o'qilgan matndan kerakli ma'lumotni ajratib olish, berilgan topshiriq mazmunini tushunish, kundalik vaziyat bilan bog'lash, savollarga mustaqil javob berish va o'z fikrini asoslash jarayonida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, o'qish darslarida mazmunni qayta hikoya qilish bilan bir qatorda, matndagi axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, qahramonlarning harakatlariga baho berish va muqobil yechimlarni taklif qilishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirishga yo'naltirilgan kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda funksional savodxonlik o'quvchining egallagan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini kundalik hayotiy vaziyatlarda mustaqil ravishda qo'llay olish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llashi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi, axborotni izlash, tahlil qilish va undan samarali foydalanishi muhim mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvlari sifatida **kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, kommunikativ yondashuv va fanlararo integratsiya yondashuvi** asos qilib olindi. Kompetensiyaviy yondashuv orqali o'quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratildi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantirish, mustaqil fikrlash va amaliy topshiriqlarni bajarish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa o'quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va bilim darajasini hisobga olishni nazarda tutadi.

Tahlil va natijalar. Funksional savodxonlik tushunchasining pedagogik mazmuni

“Savodxonlik” tushunchasi an’anaviy pedagogik qarashlarda o‘qish va yozishni bilish bilan bog‘langan bo‘lsa, zamonaviy ta’limda uning mazmuni ancha kengaygan. Bugungi kunda savodxon shaxs nafaqat matnni o‘qiy olishi, balki uning mazmunini anglash, asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish, ma’lumotlarni taqqoslash, xulosa chiqarish va olingan bilimlardan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

OECD yondashuvida o‘qish savodxonligi matnni tushunish, undan foydalanish, baholash va unga munosabat bildirish qobiliyatini; matematik savodxonlik esa matematik bilimlarni turli kontekstlarda shakllantirish, qo‘llash va talqin qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining funksional savodxonligini quyidagi umumiy formula orqali ifodalash mumkin:

Bilim → tushunish → qo‘llash → tahlil qilish → baholash → mustaqil qaror.

Mazkur ketma-ketlik funksional savodxonlikning oddiy reproduktiv faoliyatdan yuqori darajadagi fikrlash faoliyatiga o‘tishini ko‘rsatadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida funksional savodxonlikning tarkibiy qismlari

Funksional savodxonlik ko‘p komponentli pedagogik hodisa bo‘lib, boshlang‘ich ta’lim sharoitida uning asosiy tarkibiy qismlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. O‘qish savodxonligi

O‘quvchining matnni ongli o‘qishi, mazmunini tushunishi, asosiy fikrni aniqlashi, savollarga javob berishi, xulosa chiqarishi va matndagi ma’lumotni hayotiy vaziyat bilan bog‘lay olishi o‘qish savodxonligining muhim ko‘rsatkichidir.

Masalan, o‘quvchiga oddiy e‘lon, jadval, yo‘l ko‘rsatkichi yoki mahsulot haqida ma’lumot berilib, undan muayyan savolga javob topish so‘ralishi mumkin. Bunday topshiriq o‘qish jarayonini real hayotiy faoliyat bilan bog‘laydi.

2. Matematik savodxonlik

Matematik savodxonlik o‘quvchining matematik bilim va amallarni kundalik hayotdagi muammolarni hal qilishda qo‘llay olish qobiliyatidir.

Masalan:

“Do‘kondan 12 000 so‘mlik daftar va 8 000 so‘mlik ruchka olindi. 30 000 so‘m berilsa, qancha qaytim olinadi?”

Mazkur topshiriqda o‘quvchi faqat arifmetik amalni bajarib qolmay, real vaziyatni tushunishi, kerakli ma’lumotlarni ajratishi va natijani hayotiy mazmun bilan izohlashi kerak.

3. Tabiiy-ilmiy savodxonlik

Tabiiy-ilmiy savodxonlik o‘quvchining tabiat hodisalarini kuzatishi, ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishi, oddiy tajribalarni amalga oshirishi va kuzatuv natijalari asosida xulosa chiqarish qobiliyatini anglatadi.

4. Axborot va raqamli savodxonlik

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axborot bilan ishlash ko‘nikmasini bosqichma-bosqich rivojlantirish ham funksional savodxonlikning muhim tarkibidir. O‘quvchi berilgan ma’lumotni topish, tushunish, taqqoslash va undan topshiriqni bajarishda foydalanishni o‘rganadi.

5. Kommunikativ savodxonlik

O‘quvchining o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda aniq ifodalashi, boshqalarning fikrini tinglashi, savol berishi va muloqot jarayonida tegishli javob bera olishi kommunikativ savodxonlikni tashkil etadi.

Funksional savodxonlikni rivojlantirishning metodik tamoyillari

Boshlang‘ich sinflarda funksional savodxonlikni samarali shakllantirish uchun quyidagi metodik tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq.

Birinchi tamoyil — hayotiylik. O‘quv topshiriqlari imkon qadar o‘quvchining kundalik hayoti bilan bog‘lanishi kerak.

Ikkinchi tamoyil — amaliy yo‘naltirilganlik. O‘quvchi egallagan bilimni amaliy faoliyatda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Uchinchi tamoyil — integrativlik. Ona tili, o‘qish, matematika, tabiiy fanlar, texnologiya va boshqa fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lash orqali o‘quvchining yaxlit fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

To‘rtinchi tamoyil — mustaqillik. O‘quvchiga tayyor javob berishdan ko‘ra, uni mustaqil izlanishga, muammoni aniqlashga va yechim topishga yo‘naltirish muhim.

Beshinchi tamoyil — refleksivlik. Dars yakunida o‘quvchi “Men nimani o‘rgandim?”, “Bu bilimni qayerda qo‘llashim mumkin?”, “Muammoni qanday hal qildim?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini baholashi kerak.

Funksional savodxonlikni rivojlantirish metodlari

Muammoli ta‘lim

Muammoli ta‘lim funksional savodxonlikni rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. O‘qituvchi o‘quvchiga tayyor ma‘lumot bermasdan, uni muayyan muammoli vaziyatga jalb qiladi.

Masalan:

“Sinfdoxlaringiz bilan tabiat qo‘yniga sayohatga chiqmoqchisiz. Sizga qanday buyumlar kerak bo‘ladi? Ularni qanday tartibda tanlaysiz?”

Bu topshiriq o‘quvchini fikrlash, taqqoslash, tanlash va qarorini asoslashga undaydi.

Interfaol metodlar

“Klaster”, “Aqliy hujum”, “BBB”, “Venn diagrammasi”, “Insert”, “Fikrlar xaritasi” kabi metodlardan foydalanish o‘quvchilarning faol ishtirokini ta‘minlaydi.

Bunda asosiy maqsad metodning o‘zini qo‘llash emas, balki o‘quvchini **fikrlash, izohlash, dalillash va xulosa chiqarishga** yo‘naltirishdan iborat.

Loyiha metodi

Loyiha faoliyati o‘quvchilarga o‘z bilimlarini bir nechta fan doirasida qo‘llash imkonini beradi.

Masalan, “Mening yashil maktabim” loyihasida o‘quvchilar:

maktabdagi ekologik muammolarni aniqlaydi;

ma‘lumot to‘playdi;

oddiy hisob-kitoblarni amalga oshiradi;

yechim variantlarini taklif qiladi;

o‘z loyihasini taqdim etadi.

Bunday faoliyat o‘quvchilarning kommunikativ, matematik, tabiiy-ilmiy va ijodiy kompetensiyalarini birgalikda rivojlantiradi.

Didaktik o‘yinlar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish katta pedagogik imkoniyatlarga ega. “Do‘kon”, “Sayohat”, “Kutubxona”, “Shifokor”, “Ekologik ekspert” kabi rolli o‘yinlar orqali real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish mumkin.

Fanlararo integratsiya

Funksional savodxonlikni rivojlantirishda fanlararo integratsiya alohida ahamiyatga ega. 2025-yildagi tadqiqotlarda ham integratsiyalashgan yondashuv o‘quvchilarning bilimlarini real muammolarni hal qilishda qo‘llash imkoniyatlarini kuchaytirishi ta‘kidlangan.

Masalan, “Suvni tejaylik” mavzusida:

O‘qish fanida suv haqidagi matn o‘qiladi;

Ona tili darsida matn asosida gaplar tuziladi;

Matematika darsida suv sarfi hisoblanadi;

Tabiiy fanlarda suvning tabiatdagi ahamiyati o‘rganiladi;

Texnologiya darsida suvni tejashga oid plakat tayyorlanadi.

Shunday qilib, bitta hayotiy muammo bir nechta fan mazmunini o‘zida birlashtiradi.

Funksional topshiriqlarni ishlab chiqish modeli

Boshlang‘ich sinflarda funksional topshiriqlarni ishlab chiqishda quyidagi bosqichlardan foydalanish mumkin:

1-bosqich — hayotiy vaziyatni tanlash.

O'quvchiga tanish bo'lgan do'kon, transport, oila, maktab, tabiat, sport, vaqt, pul yoki muloqot bilan bog'liq vaziyat olinadi.

2-bosqich — muammoni aniqlash.

O'quvchi vaziyatdagi asosiy muammoni tushunadi.

3-bosqich — ma'lumotlarni saralash.

Kerakli va ortiqcha ma'lumotlarni ajratadi.

4-bosqich — yechim ishlab chiqish.

O'quvchi mavjud bilimlaridan foydalanib yechim topadi.

5-bosqich — natijani izohlash.

O'quvchi o'z javobini asoslaydi.

6-bosqich — refleksiya.

O'quvchi olgan bilimining kundalik hayotda qayerda kerak bo'lishini aniqlaydi.

Mazkur modelni “**Vaziyat → Muammo → Tahlil → Yechim → Asoslash → Refleksiya**” ko'rinishida ifodalash mumkin.

Funksional savodxonlikka yo'naltirilgan ta'limning asosiy natijasi o'quvchining bilimni reproduktiv tarzda takrorlashdan uni amaliy vaziyatlarda qo'llashga o'tishidir. Bunda o'quvchi tayyor formulani yoki qoidani yodlab olishdan ko'ra, uning qachon, nima uchun va qanday qo'llanishini anglay boshlaydi.

Mazkur metodik yondashuv natijasida:

o'quvchilarning mustaqil fikrlashi rivojlanadi;

matn bilan ishlash ko'nikmalari takomillashadi;

matematik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash imkoniyati kengayadi;

muammoli vaziyatlarga yechim topish qobiliyati rivojlanadi;

muloqot va hamkorlik ko'nikmalari shakllanadi;

o'quvchilarning o'z bilimlariga nisbatan mas'uliyatli munosabati kuchayadi;

fanlar o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlikni anglash imkoniyati ortadi.

Shu jihatdan funksional savodxonlikni rivojlantirishni alohida bir fan doirasidagi vazifa sifatida emas, balki butun boshlang'ich ta'lim jarayonini tashkil etishning metodik tamoyili sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Funksional savodxonlik o'quvchining o'qish, yozish yoki hisoblash ko'nikmalarini egallashi bilan cheklanmay, mazkur bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda mustaqil va maqsadli qo'llay olish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Tadqiqot natijasida funksional savodxonlikni rivojlantirishda hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, loyiha faoliyati, didaktik o'yinlar va fanlararo integratsiya samarali metodik vosita bo'lishi asoslandi. Ayniqsa, o'quvchiga “to'g'ri javobni topish”dan ko'ra “nima uchun aynan shunday javobni tanlaganini tushuntirish” imkonini beruvchi topshiriqlar uning yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, boshlang'ich ta'limda funksional savodxonlikni rivojlantirishning samarali metodikasi **bilimni egallash → uni tahlil qilish → amaliy vaziyatda qo'llash → natijani baholash → mustaqil xulosa chiqarish** tamoyiliga asoslanishi lozim. Mazkur yondashuv o'quvchini nafaqat keyingi ta'lim bosqichlariga, balki kundalik hayotda mustaqil va mas'uliyatli faoliyat yuritishga ham tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Tashkenbayev U.N. (umumiy tahrir ostida). Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. – Toshkent: Sharq, 2019. – 91 b. Bu manba boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash va PIRLS topshiriqlarini tushunish uchun ayniqsa muhim.

2. Aydarova U.B. O'qish savodxonligi. II qism. 3-sinf. – Toshkent: Novda, 2023.

3. Mirxalilova N.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni shakllantirishning aspektlari. – *Tadqiqotlar*, 2025, 55-son, 1-qism. – B. 228–233.
4. Mahmudova Z. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning funksional savodxonligini shakllantirishning samarali usullari. – *Бюллетень студентов Нового Узбекистана*, 2025.
5. Obidova M.R. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi (PIRLS talablari asosida). – *Ilm fan xabarnomasi*, 2026.
6. Raxmonova Z.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish savodxonligi darslari orqali xalqaro baholash dasturlariga tayyorlash metodikasi. – *Modern Education and Development*, 2025.
7. Rajabova K. PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. – 2024.
8. Tursunaliyeva Sh.E. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishda PIRLS dasturining ahamiyati. – *Educational Research in Universal Sciences*, 2023, 2(16). – B. 372–375.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING SHAXSLARARO MUNOSABATLARI VA ULARNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Aralova Elnora Yashin qizi

Pedagogika yo'nalishi magistranti

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Elektron pochta: elnora.aralova@icloud.com

Tel.: 77 105 54 04

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishining psixologik xususiyatlari yoritilgan. O'quvchilarning tengdoshlari, o'qituvchilari va atrofda boshqa shaxslar bilan munosabatlari, ularning muloqotga kirishishi, jamoaga moslashuvi hamda ijtimoiy faolligiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, o'zaro hurmat, hamkorlik, ishonch va empatiya kabi ijtimoiy-psixologik sifatlarning rivojlanishi shaxslararo munosabatlarning samarali shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berilgan. Maqolada o'quvchilar o'rtasida sog'lom munosabatlarni shakllantirishda STEAM yondashuvining pedagogik-psixologik imkoniyatlari hamda uni joriy etishdagi muammolar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: yuqori sinf o'quvchilari, shaxslararo munosabatlar, muloqot, tengdoshlar, ijtimoiy moslashuv, empatiya, hamkorlik, o'zaro hurmat, psixologik xususiyatlar, STEAM.

Аннотация. В статье освещаются психологические особенности формирования и развития межличностных отношений у учащихся старших классов общеобразовательных школ. Анализируются взаимоотношения учащихся со сверстниками, учителями и окружающими людьми, а также факторы, влияющие на их коммуникативную активность, социальную адаптацию и взаимодействие в коллективе. Особое внимание уделяется развитию таких социально-психологических качеств, как взаимное уважение, сотрудничество, доверие и эмпатия, которые имеют важное значение в формировании конструктивных межличностных отношений. Рассматриваются также педагогико-психологические возможности подхода STEAM в формировании здорового взаимодействия между учащимися старших классов и проблемы его внедрения.

Ключевые слова: учащиеся старших классов, межличностные отношения, общение, сверстники, социальная адаптация, эмпатия, сотрудничество, взаимное уважение, психологические особенности, STEAM.

Annotation. This article examines the psychological characteristics of the formation and development of interpersonal relationships among high school students in general education schools. It analyzes students' relationships with peers, teachers, and other people around them, as well as the factors influencing their communication, social adaptation, and interaction within a group. Particular attention is paid to the development of such socio-psychological qualities as mutual respect, cooperation, trust, and empathy, which play an important role in establishing constructive interpersonal relationships. The article also considers the pedagogical and

psychological potential of the STEAM approach for developing healthy and positive interactions among high school students, as well as the challenges of implementing it.

Keywords: *high school students, interpersonal relationships, communication, peers, social adaptation, empathy, cooperation, mutual respect, psychological characteristics, STEAM.*

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini, shuningdek, ularning shaxsiy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori sinf davrida o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatga kirishishi, jamoada o'z o'rnini topishi hamda o'z fikrini erkin ifodalashi faol kechadi. Shu sababli yuqori sinf o'quvchilarida shaxslararo munosabatlarning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarini o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Shaxslararo munosabatlar – insonning boshqa kishilar bilan muloqoti, o'zaro ta'siri va hamkorligi jarayonida shakllanadigan ijtimoiy-psixologik aloqalardir. O'quvchining sinfdagi mavqei, tengdoshlari bilan munosabati, o'qituvchilar bilan muloqoti va oiladagi ijtimoiy muhit uning shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy va sog'lom shaxslararo munosabatlar o'quvchida o'ziga ishonch, mas'uliyat, hamkorlik, o'zaro hurmat va empatiya kabi sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Yuqori sinf o'quvchilari o'smirlikdan ilk o'spirinlik davriga o'tish bosqichida bo'lib, bu davrda ularning dunyoqarashi, qiziqishlari, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan ehtiyoji kengayadi. Ular uchun tengdoshlar bilan muloqot qilish, o'z qarashlarini boshqalarnikiga solishtirish va jamoada o'z mavqeini belgilash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, individual psixologik xususiyatlarning turlichaligi o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning ham turli shakllarda namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda o'quvchilar o'rtasidagi shaxslararo munosabatlarni hisobga olish muhim, chunki sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhit o'quvchilarning darsdagi faolligiga, ta'limga munosabatiga, jamoaga moslashuviga va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shu nuqtayi nazardan, bu munosabatlarga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish pedagog va psixologlar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi – yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlari xususiyatlarini yoritish hamda STEAM yondashuvining bu munosabatlarni rivojlantirishdagi o'zni va uni joriy etishdagi muammolarni ko'rib chiqishdan iborat.

STEAM ta'limining mohiyati va ahamiyati

STEAM yondashuvida “S” (Science) – tabiiy fanlar orqali o'quvchi atrof-muhit, hodisalar va tabiat qonuniyatlarini kuzatadi; “T” (Technology) – texnologiya orqali raqamli qurilmalar va amaliy ishlash usullarini o'rganadi; “E” (Engineering) – muhandislik orqali loyihalash va sinash faoliyatini bajaradi; “A” (Art) – san'at orqali estetik did va ijodkorlikni rivojlantiradi; “M” (Mathematics) – matematika orqali o'lchash, hisoblash va natijani asoslashni o'rganadi. Shu jihatdan STEAM o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki tadqiqotchi va yaratuvchi sifatida rivojlantiradi [1, 2].

Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlarning STEAM ta'limidagi roli

Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlari STEAM ta'limini samarali tashkil etishda muhim omillardan biridir. STEAM ta'limi mustaqil faoliyat bilan bir qatorda guruhda ishlash, fikr almashish, muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish va amaliy loyihalarni hamkorlikda bajarishni nazarda tutadi. Shu sababli o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning mazmuni va sifati ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

STEAM mashg'ulotlarida guruhli topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash, boshqalarning qarashlarini tinglash, vazifalarni taqsimlash va umumiy qarorga kelish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday faoliyat kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish bilan birga, o'zaro hurmat, ishonch, mas'uliyat va hamkorlik kabi ijtimoiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi [3, 4].

Ijobiy shaxslararo munosabatlar o'quvchilarning jamoada o'zini erkin his qilishiga va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi. Hamkorlikka asoslangan o'qitish va ijtimoiy-

emotsional ta'lim tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga xizmat qilishi mumkinligi tadqiqotlarda ko'rsatilgan [5–8]. Turli qobiliyat va qiziqishlarga ega o'quvchilarning birgalikda loyiha ustida ishlashi ularning bir-birining imkoniyatlarini qadrlashiga, o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Kelishmovchilik yuzaga kelganda esa o'quvchilar muammoni muloqot va kelishuv orqali hal qilish tajribasini egallaydi.

Demak, yuqori sinf o'quvchilarining ijobiy shaxslararo munosabatlari STEAM ta'limida hamkorlikka asoslangan muhitni shakllantirib, ijodiy, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun zarur sharoit yaratadi. Shu jihatdan STEAM ta'limi shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri bo'lishi mumkin.

Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlarini rivojlantirishda STEAM integratsiyasini joriy etishdagi muammolar

STEAM yondashuvidan foydalanish o'quvchilarning hamkorlik, muloqot, o'zaro hurmat va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Biroq uni ta'lim jarayoniga joriy etishda bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Birinchidan, STEAM mashg'ulotlarini samarali tashkil etish o'qituvchidan fanlararo yondashuv, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va guruhli faoliyatni tashkil etish bo'yicha yetarli tayyorgarlikni talab qiladi. O'qituvchining STEAM metodikasidan foydalanish tajribasi yetarli bo'lmasa, o'quvchilarning faol hamkorligini ta'minlash qiyinlashishi mumkin [9, 10].

Ikkinchidan, yuqori sinf o'quvchilarining xarakteri, qiziqishlari, dunyoqarashi va muloqot uslublari bir-biridan farq qiladi. Ayrim o'quvchilar jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etsa, boshqalari fikrini erkin ifodalashda qiyinlashishi mumkin. Natijada guruhdagi munosabatlarda tushunmovchilik yoki passivlik yuzaga kelishi ehtimoli bor.

Uchinchidan, ta'lim muassasalarida STEAM faoliyati uchun zarur texnik vositalar, jihozlar va o'quv resurslari yetarli emas. Moddiy-texnik imkoniyatlarning cheklanganligi amaliy va guruhli loyihalarni to'liq tashkil etishga to'sqinlik qilishi mumkin.

To'rtinchidan, loyihaga asoslangan mashg'ulotlar an'anaviy darsga nisbatan ko'proq vaqt talab qiladi, bu esa ularni dars soatlari doirasida tashkil etishni qiyinlashtiradi.

Shu sababli yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlarini rivojlantirishda STEAM integratsiyasidan foydalanish uchun o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar ishlab chiqish va zarur ta'lim resurslari bilan ta'minlash muhim.

Xulosa va tavsiyalar

Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlari ularning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning tengdoshlari bilan samarali muloqot qilishi, o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatlarni shakllantirishi ta'lim jarayonining samaradorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, STEAM yondashuvini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish o'quvchilarning jamoada ishlash, fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

STEAM mashg'ulotlarida guruhli loyihalar, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va ijodiy faoliyatdan foydalanish o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirishi hamda o'zaro hamkorlikni rivojlantirishi mumkin. Biroq STEAM integratsiyasini joriy etishda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, moddiy-texnik imkoniyatlarning yetarliligi, vaqt taqsimoti va o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Tavsiyalar:

Yuqori sinf o'quvchilari uchun shaxslararo muloqot va hamkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan STEAM loyihalarini muntazam tashkil etish.

Guruhli topshiriqlarda o'quvchilarning o'zaro fikr almashishi va vazifalarni teng taqsimlashi uchun sharoit yaratish.

O'qituvchilarning STEAM metodikasidan foydalanish bo'yicha metodik va amaliy tayyorgarligini oshirish.

Topshiriqlarni o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va muloqot darajasini hisobga olib ishlab chiqish.

Darslarda muammoli vaziyatlar, munozara, loyiha va ijodiy topshiriqlardan foydalanib, o'quvchilarning faol muloqotini rag'batlantirish.

Ta'lim muassasalarida STEAM mashg'ulotlarini tashkil etish uchun zarur o'quv-uslubiy va texnik resurslarni takomillashtirish.

O'quvchilarning shaxslararo munosabatlaridagi o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish va zarur hollarda pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlashni tashkil etish.

Umuman olganda, STEAM yondashuvini maqsadli va tizimli tashkil etish yuqori sinf o'quvchilarining nafaqat fanlar bo'yicha bilimlarini, balki muloqot, hamkorlik va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ham samarali pedagogik imkoniyat yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quigley C. F., Herro D. An Educator's Guide to STEAM: Engaging Students Using Real-World Problems. – New York: Teachers College Press, 2019.

2. Quigley C. F., Herro D., Jamil F. M. Developing a Conceptual Model of STEAM Teaching Practices. – School Science and Mathematics, 2017.

3. Zaqiah Q. Y., Hasanah A., Heryati Y. The Role of STEAM Education in Improving Student Collaboration and Creativity: A Case Study in Madrasah. – Jurnal Pendidikan Islam, 2024, 10(1).

4. Ramdhan D. F., Rizza, Hilyatun, Muharam M. Y. The Effect of STEAM-Based Learning on Critical Thinking, Creativity, and Collaboration Skills of Senior High School Students. – Nidhomul Haq: Jurnal Manajemen Pendidikan Islam, 2026, 11(1).

5. Low S., Van Ryzin M. J. Student-Centered Instruction Can Build Social-Emotional Skills and Peer Relations: Findings from a Cluster-Randomized Trial of Technology-Supported Cooperative Learning. – School Psychology Quarterly, 2024, 39(6), 672–681.

6. Van Ryzin M. J., Roseth C. J. Cooperative Learning in Middle School: A Means to Improve Peer Relations and Reduce Victimization, Bullying, and Related Outcomes. – Journal of Educational Psychology, 2018, 110(8), 1192–1201.

7. Stiehl K. A. M., Birchwood J., Schrank B., et al. Promoting Peer Connectedness Through Social-Emotional Learning. – Journal of Youth and Adolescence, 2023.

8. Meza B. P. L., Simões L., Ryan G., et al. Adolescent Perspectives on the Effect of Cooperative Classroom Learning on Social Networks and Health. – PLOS ONE, 2025, 20(7), e0328437.

9. White D., Delaney S. Full STEAM Ahead, but Who Has the Map? A PRISMA Systematic Review on the Incorporation of Interdisciplinary Learning into Schools. – LUMAT: International Journal on Math, Science and Technology Education, 2021, 9(2), 9–32.

10. Herro D., Quigley C. Exploring Teachers' Perceptions of STEAM Teaching through Professional Development: Implications for Teacher Educators. – Professional Development in Education, 2017, 43(3), 416–438.

KONVENSIAL YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI MUSTAQIL TA'LIM OLISH SAMARADORLIGI

Berdiyev Bahodir Ravshanovich

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti

E-mail: berdiyevbahodir36@gmail.com Phone number: +99897 222 14 72

Annatsiya: Ta'lim oluvchining individual dunyoqarashi va mustaqil mushohada yuritish layoqatini shakllantiruvchi, shuningdek, kognitiv faoliyat natijadorligini ta'minlovchi har qanday didaktik traektoriyaning fundamental asosini mustaqil ishlarni tashkil etish amaliyoti tashkil etishi maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ishlar, dunyoqarash, modellar, fizikaviy, matematik, metodik, obyekt, konvensional, aspekt, kompetentlilik, shakllantirish.

Mustaqil ishlarni umumta'lim maktablari sharoitda tashkil etish va olib borish masalalari hammasidan ko'proq tadqiq etilgan.

Bizning tadqiqotlarda “mustaqil ish” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirish ham muhimdir. Olimlar tashkil etiladigan mustaqil ishlarning maqsadlariga qarab, ularni turli nuqtai nazardan kelib chiqqan holda o‘rganadilar. Shuning uchun ham “mustaqil ish” tushunchasi ko‘p mazmunli bo‘lib, shunga muvofiq talqini ham har xildir.

Ta‘lim oluvchining individual dunyoqarashi va mustaqil mushohada yuritish layoqatini shakllantiruvchi, shuningdek, kognitiv faoliyat natijadorligini ta‘minlovchi har qanday didaktik traektoriyaning fundamental asosini mustaqil ishlarni tashkil etish amaliyoti tashkil etadi. Bu jarayon talabaning o‘quv-bilish faolligini ichki motivatsion mexanizmlar bilan integratsiyalashuviga xizmat qiladi. Biroq ta‘lim tizimida amalga oshirayotgan yangiliklar natijasida yuzaga kelgan sharoitlar “mustaqil ish” tushunchasining mohiyatini qayta ko‘rib chiqish va mazkur tushuncha bilan bog‘liq masalalarga munosabatlarni o‘zgartirishni taqozo etadi.

Mazkur tushunchani hosil qiluvchi so‘zlarni nazariy jihatdan alohida tahlil etish natijasida yangi munosabatning tub mohiyatini kuzatish mumkin. Ya‘ni ushbu o‘rinda “ish” tushunchasining muhim va birlamchi ekanligini ta‘kidlagan holda “mustaqillik”ka ham e‘tibor qaratiladi. Tadqiqot ishimiz mavzusiga doir ushbu ikki tushunchaning tub ma‘nosini chuqur tahlil etish natijasida “mustaqil ish” ning “talabalarining mustaqil ishi” tushunchasiga aynan mosligini ko‘ramiz. Tahlillarimiz va kuzatishlarimiz natijasida ko‘rdikki, mazkur masalani o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab pedagogik manbalarda “talabalarining mustaqil faoliyati” tushunchasidan keng foydalaniladi.

Bundan shunday savol tug‘iladi: tushunchalar talqinining har xilligiga sabab nima? Aynan bitta tushunchaga nazariy va amaliy yondashuv o‘rtasidagi farq qanday yuzaga keldi? Yoki bu hozirgi kundagi zamonaviy ta‘lim an‘anaviy pedagogikasining talaba-yetuk inson, shakllangan shaxs sifatida shakllanishiga unchalik “ishonmasligi”ning hosilasimi?

Tadqiq etilayotgan tushunchalarning xususiyatlari, paydo bo‘lish va rivojlanish omillari hamda ular o‘rtasidagi farqlarning o‘zaro nisbatini aniqlashga urinishlar bir qator zamonaviy tadqiqot ishlarda [46] o‘z ifodasini topgan. Tahliliy xulosalarga ko‘ra, «ish» kategoriyasi asosan ijtimoiy-gumanitar va iqtisodiy yo‘nalishdagi tadqiqotlarning ob‘yekti bo‘lib, u mohiyatan muayyan zaruriyat natijasida yuzaga keladigan, reglamentlangan faoliyat shaklini ifodalaydi. Bu tushuncha insonning ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga erishish yo‘lidagi irodaviy harakatlari, zimmasidagi majburiyatlari hamda tizimli intilishlarining majmui sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilimizda “ish” so‘zining eng yaqin sinonimi sifatida “mehnat” tushunchasidan keng foydalaniladi. “Mehnat” – muayyan manfaatli maqsadga yo‘naltirilgan, ma‘naviy va moddiy boyliklar yaratishni ko‘zda tutadigan va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan ongli faoliyatdir.

Shu o‘rinda quyidagi savol tug‘iladi oliy ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarining o‘quv faoliyati “mehnat” yoki “ish” tushunchasiga qanchalik yaqin? Bizga ma‘lumki, barcha ta‘lim tizimi (shu jumladan oliy ta‘lim ham) insonning istiqbolini, yetuk kadr bo‘lishini nazarda tutadi. Ya‘ni oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim oladigan talabalar kelajakda o‘z kasbini haqiqiy mutaxassisi bo‘lib yetishishi, kasbiy tayyorgarlik jarayonini o‘tashi, davlat ta‘lim standarti (va shu kabi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar) talablariga muvofiq ravishda dasturda belgilangan bilimlarni o‘zlashtirishi lozim. Talabalar nafaqat kelajakda ishlashlari, mehnat qilishlari uchun tayyorgarlik ko‘radilar, balki ta‘lim olish davridayoq mustaqil ravishda ishlay boshlaydi. Ya‘ni ta‘limning nazariy ma‘lumotlarini egallashlari bilan birga har kunlik qiyin, mashaqqatli mehnat jarayoni bo‘lgan mustaqil ta‘limni olib boradilar. Bu mehnat, mustaqil ishlar jarayoni uning oliy ta‘lim muassasalari o‘qituvchilari hamda xodimlari bilan kommunikativ muloqoti davomida o‘z ta‘lim va malaka yo‘nalishlarini belgilab borishida namoyon bo‘ladiki, ushbu muloqotlarni bozor iqtisodiyoti qonunlari asosida rivojlanayotgan jamiyatda “Iqtisodiy munosabatlar” deb qarash mumkin. Iqtisodiy deya tasniflanadigan har qanday munosabat zahirida manfaat olishga qaratilgan ongli faoliyat yotadi. Mazkur talqin yuqorida keltirib o‘tganimiz “Mehnat” tushunchasiga to‘la mos keladi.

Mustaqil ish hamda mustaqil ta‘lim – tizimlashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish kabi o‘quv-amaliy harakatlarni o‘z ichiga oladi [88].

Mustaqil ish hamda mustaqil ta'lim didaktika bilan bevosita bog'langan bo'lib, u axborotlar va ma'lumotlar shaklidagi yangi bilimlar bilan o'z intellektual zaxirasini boyitishdan iborat muddatli jarayon hisoblanadi. Mustaqil ishning tub mohiyatini shu ta'rif nuqtai nazaridan o'rganar ekanmiz, asosiy urg'uni o'qituv-chining tashkil etuvchilik va boshqaruvlik jihatlariga qaratish lozim deb hisoblay-miz. Mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishning klassik va vaqt bilan chegaralangan tizimida pedagogning dominant-boshqaruvchilik hamda konstruktorlik funksiyalari ustuvor ahamiyat kasb etib, ta'lim oluvchi (talaba) mazkur didaktik jarayonning passiv retsipienti, ya'ni metodologik obyekti sifatida talqin etiladi. Bunday yondashuvda o'quv jarayonini boshqarishning qat'iy ierarxik modeli amal qiladi, natijada talabaning avtonom-kognitiv imkoniyatlari hamda subyektiv faolligi pedagogning direktiv ko'rsatmalari va qat'iy reglamentatsiyalangan tashkilotchilik faoliyati doirasi bilan cheklanadi.

Shu bilan bir qatorda, mustaqil ishni tashkil qilish va yuritishda "bunday biryozqlama" yondashuv unchalik to'g'ri ham emas. Aytish kerakki, tadqiqot mavzusiga oid adabiyotlarning tahlili bilan tanishar ekanmiz, "ish" tushunchasi yetarli darajada tahlil etilmaganini ko'ramiz hamda "faoliyat" tushunchasiga ham alohida to'xtalib o'tish kerakligini qayd etmoqchimiz. Aslida, mustaqil ta'lim faoliyati — bu individual intellektual salohiyatni yuqori darajada realizatsiya qilish mexanizmi bo'lib, u tadqiq qilinayotgan muammoning konseptual mazmunini detallashtirish hamda o'rganilayotgan masalaning fundamental jihatlarini tizimli tahlil etishga yo'naltirilgan kognitiv jarayondir. Shuning uchun bizning tadqiqotlarimizda foydalaniladigan "ish" tushunchasining mohiyati aynan "faoliyat" tushunchasining zahirida yorqinroq namoyon bo'ladi. Ya'ni "ish"ning tub mohiyati "faoliyat" tahlilida ko'rinadi.

"Faoliyat" so'zi ilmiy tushuncha sifatida E.Kant tomonidan XVIII asrning falsafiy lug'atida iste'molga kiritilgan bo'lib, "Insonning atrof-muhit (jumladan, boshqa insonlar) bilan ongli ravishda maqsadli munosabatlar o'rnatish shakli" sifatida ta'rif etilgan. Keyinroq esa mazkur munosabatlarning "o'zaro zaruratlar", "Insonning tashqi muhitga ehtiyojmandligi" natijasida sodir etiladigan faollik ekanligi (S.L. Rubinshteyn) ta'rifga qo'shimcha sifatida ilova etilgan.

V.V. Davidov yuqoridagi talqinga qo'shilgan holda: "Hamma faollik ham faoliyat atalavermaydi. Inson o'zini qurshagan ashyoviy va ijtimoiy borliqni muayyan darajada o'zgartirishini ta'minlaydigan faollikkina "faoliyat" bo'la oladi. Ya'ni inson faolligi atrof-muhitdagi, borliqdagi narsalar, voqealar holatini sezilarli o'zgartirib, uning natijasida nimadir yangi narsa sodir bo'lsagina faoliyatga aylanadi", - deb yozadi [48].

Psixologik tadqiqotlar kontekstida Magomed Eminov o'zining «Psixika – ish sifatida» nomli ilmiy tahlilida «ish» (trud) hamda «faoliyat» (deyatelnost) kategoriyalarining semantik va funktsional chegaralarini psixologik yondashuvlar asosida differentsiallaydi. Tadqiqotchi insonning ichki psixofiziologik resurslariga tayanuvchi aqliy mehnati bilan subyektning obektiv voqelikni transformatsiya qilishga yo'naltirilgan tashqi faoliyati o'rtasidagi konseptual tafovutlarni ochib beradi. Olimning metodologik xulosalariga tayanib ta'kidlash joizki, psixika — subyekt hamda uning moddiy olamni maqsadli o'zgartirishga qaratilgan faoliyati o'rtasidagi universal vositachi (mediator) bo'lib, u insonning dunyo bilan o'zaro munosabatlarini kognitiv tartibga solish vazifasini bajaradi[49; S. 92-108.].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - Ростов-на-Дону, 2000.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati.T.: O'zbek milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 5-jild. 2011. -591b.
3. Qo'ysinov O. A. Talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish // Kasb-hunar ta'limi. –Toshkent, 2008. -№2. - B.22 - 23.
4. Qulmamatov S.I. Mustaqil ta'limni tashkil etishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Ped. fan. nom.diss. avtoreferati. Guliston: 2008, - 155 b.

5. Ямпольский В.З. Сидоренко Т.В. Квалиметрические оценки компетенций студентов в условиях вузовского образования [Электронный ресурс] //Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал) Письма в Эмиссия. Оффлайн. - Ноябрь. 2012. <http://www.emissia.org> (мурожаат қилинган вақти:10.07.2020).

6. Berdiyev B. R. “Bo‘lajak o‘qituvchilarning mustaqil ishlarini tashkil qilishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish”.“Malaka oshirish tizimida integratsiya va innovatsion tafakkur uyg‘unligi masalasi: muammo va yechimlar”” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi materiallari Qarshi. 2020-yil. 65-67 b.

7. Berdiyev B. R. “Teaching numbering within a hundred in elementary math classes (based on independent study”. Eura Afro Studies International Journal, ISSN: 2707-8965(Online) & 2708-3772(Print). SPECIAL ISSUE at Vol.:2, Issue:2. Lisbon, Portugal.- 2020. 61-67 p.

8. MATEMATIKA FANI VA UNING VUJUDGA KELISH DAVRLARI

9. Shodmonova Madina Otabek qizi

10. Xalqaro innovatsion universitet

11. Pedagogika mutaxassisligi 1-kurs magistranti

12. Ilmiy rahbar: Berdiyev Bahodir Ravshanovich

13. Qarshi DU “Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrasi dotsenti

14. E-mail: berdiyevbahodir36@gmail.com Phone number: +99897 222 14 72

15. **Annotatsiya:** Ushbu maqolada matematikaning qadimiy davrlardan boshlab insoniyat hayotida qanday paydo bo‘lgani va rivojlanganligi haqida oddiy va tushunarli tarzda bayon etilgan. Matematika fanining hayotdagi ahamiyati va uning tarixiy yo‘li haqida ma‘lumot berilgan. Matematika fanining dastlabki shakllari — sonlarni hisoblash va oddiy amallar bajarishdan boshlanganligi, keyinchalik geometriya, algebra va boshqa sohalarga kengayib borganligi tushuntiriladi. Shuningdek, maqolada turli xalqlarning matematikaga qo‘shgan hissasi, qadimgi Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Yunoniston va boshqa madaniyatlardagi o‘ziga xos rivojlanish yo‘llari haqida so‘z boradi.
16. **Kalit so‘zlar:** tarixi, qadimiy davrlar, Sonlar, Hisoblash, Geometriya, Algebra, Qadimgi sivilizatsiyalar, Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Yunoniston, Ilm-fan, Rivojlanish.
17. **Annotation:** article provides a detailed overview of the origin and development of mathematics throughout ancient times in human history. It explains how early mathematics began with simple counting and basic operations, later expanding into geometry, algebra, and other branches. The article also highlights the contributions of various civilizations such as ancient Egypt, Mesopotamia, India, and Greece, illustrating their unique paths in the evolution of mathematics. Furthermore, the importance of mathematics in everyday life and its role in modern science are discussed.
18. **Keywords:** History, Origin, Ancient times, Numbers, Counting, Geometry, Algebra, Ancient civilizations, Egypt, Mesopotamia, India, Greece, Science, Development, Everyday life, Inventions.
19. **Аннотация:** В этой статье подробно рассматривается происхождение и развитие математики с древнейших времен в истории человечества. Объясняется, как ранняя математика начиналась с простого счёта и базовых операций, а затем расширялась на геометрию, алгебру и другие разделы. Также в статье освещается вклад различных цивилизаций, таких как Древний Египет, Месопотамия, Индия и Греция, показывая их уникальные пути в развитии математики. Кроме того, рассматривается значение математики в повседневной жизни и её роль в современной науке.
20. **Ключевые слова:** История, Происхождение, Древние времена, Числа, Счёт Геометрия, Алгебра, Древние цивилизации, Египет Месопотамия, Индия, Греция, Наука, Развитие, Повседневная.
21. **Kirish:** Matematika — insoniyat tarixidagi eng qadimiy va muhim fanlardan biridir. Uning vujudga kelishi insonlarning atrofida dunyoni tushinishi va unga moslashishi bilan

chambarchas bog'liqdir. Qadim zamonlarda odamlar hayotlarida uchraydigan turli muammolarni hal qilish uchun sonlarni hisoblash, shakllarni o'lchash va tartibga solish zaruratini his qilishgan. Masalan, ovqatni taqsimlash, mol-mulkni hisoblash, vaqtni o'lchash yoki yer maydonlarini belgilash kabi vazifalar matematik bilimlarning paydo bo'lishiga turtki bo'lgan. Matematikani rivojlantirish jarayoni ming yillar davomida turli madaniyatlar va sivilizatsiyalar tomonidan olib borilgan. Qadimgi Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Yunoniston va boshqa ko'plab hududlarda matematik bilimlar o'ziga xos shakllarda rivojlanib, zamonaviy matematikaning asoslarini yaratgan. Har bir sivilizatsiya o'zining hisoblash usullari, raqam tizimlari, geometrik shakllari va matematik tushunchalari bilan ilm-fanga o'z hissasini qo'shgan.

22. **Adabiyotlar tahlili:** Matematika eng qadimiy fanlardan biri bo'lib, uzoq rivojlanish tarixini bosib o'tgan va buning barobarida „matematika nima?“ degan savolga javob ham o'zgarib, chuqurlashib borgan. Yunonistonda matematika deganda geometriya tushunilgan. IX—XIII asrlarda matematika tushunchasini algebra va trigonometriya kengaytirgan. 17—18-asrlarda matematikada analitik geometriya, differensial va integral hisob asosiy o'rinni egallaganidan so'ng, to XX asr boshlarigacha u „miqdoriy munosabatlar va fazoviy shakllar haqidagi fan“ mazmunida ta'riflangan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turli geometriyalar (Lobachevskiy geometriyasi, proyektiv geometriya, Riman geometriyasi kabi), algebralar (Bul algebrasi, kvaternionlar algebrasi, Keli algebrasi kabi), cheksiz o'lchovli fazolar kabi mazmunan juda xilma-xil, ko'pincha sun'iy tabiatli obyektlar o'rganila boshlanishi bilan matematikaning yuqoridagi ta'rifi o'ta tor bo'lib qolgan. Bu davrda matematik mantiq va to'plamlar nazariyasi asosida o'ziga xos mushohada uslubi hamda tili shakllanishi natijasida matematikada eng asosiy xususiyat — qat'iy mantiqiy mushohada, degan g'oya vujudga keldi (J. Peano, G. Frege, B. Russell, D. Hilbert). XX asr o'rtalarida Burbaki taxallusi ostida matematika ta'rifini qayta ko'rib chiqqan bir guruh fransuz matematiklari bu g'oyani rivojlantirib, „Matematika — matematik strukturalar haqidagi fan“ degan ta'rif kiritdi.
23. **Zamonaviy pedagogika va psixologiya tadqiqotlari:** Psixologiya ushbu yo'nalishida sub'ektning qat'iy qo'zg'atuvchisiga javobni miqdoriy baholash muhim bo'lgani sababli, o'lchov nazariyasi matematik psixologiya markaziy mavzularidan biridir. Shuning uchun matematik psixologiya psixometriya bilan chambarchas bog'liq. Biroq, psixometriya individual farqlar bilan bog'liq bo'lsa, matematik psixologiya „o'rtacha shaxs“ dan kelib chiqadigan pertseptiv, kognitiv va motor jarayonlari modellariga e'tibor beradi. Matematik modellashtirish psixologiyada uzoq tarixga ega bo'lib, XIX asrda Ernst Veber (1795—1878) va Gustav Fexner (1801—1887) psixologik jarayonlarni tavsiflashda funktsional tenglamalarning matematik texnikasini muvaffaqiyatli qo'llagan birinchilardan bo'lgan.
24. **O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari:** Matematika rivojlanishida Xorazm Ma'mun akademiyasi (Ibn Iroq, Beruniy) ham muhim rol o'ynagan. Sharq Matematikasi rivojining cho'qqisi esa Samarqand ilmiy maktabi davriga to'g'ri keladi. Ulug'bek va uning rahbarligidagi olimlar (Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi, Miram Chalabiy, Husayn Birjaniy va boshqalar) ulkan rasadxona qurish, yulduzlar koordinatalari va sayyoralar harakatini katta aniqlikda kuzatish ishlari bilan birga kuzatuv natijalari bo'yicha yoritqichlarning sferik koordinatalarini hisoblash usullarini, interpolyasiya formulalari, keyinchalik Gorner sxemasi deb atalgan usulni hamda ketma-ket yaqinlashishlar usulini ishlab chiqadilar.
25. **Adabiyotlar tahlili:** XVII asrdan Matematika tarixining J. Vallis, I. Kepler, R. Dekart, B. Kavalieri, P. Ferma, F. Viyet va boshqa Paskal nomlari bilan bog'liq yangi davri boshlanadi. Matematik belgilashlar keng joriy etiladi. Bu, o'z navbatida, Matematika rivojiga ijobiy ta'sir etadi, analitik geometriya, proyektiv geometriya, ehtimollar nazariyasi va sonlar nazariyasiga asos soladi. Birin-ketin ochila boshlagan universitetlarda Matematika asosiy predmetga aylanadi.
26. **Xulosa:** Matematikaning vujudga kelishi insonlarning hisob-kitob, o'lchash va tartibga solish ehtiyojidan kelib chiqqan. Dastlabki matematik bilimlar qadimgi sivilizatsiyalarda —

Mesopotamiya, Misr, Hindiston va qadimgi Yunonistonda rivojlangan. Ular asosiy hisoblash, geometriya, va oddiy formulalar yordamida yer o'lchash, savdo, qurilish kabi kundalik muammolarni hal qilishgan. Keyinchalik, matematika falsafa va ilm-fan rivojlanishi bilan yanada murakkablashib, algebra, trigonometriya, hisoblash (kalkulyus) kabi yo'nalishlarga ajraldi. Shunday qilib, matematika insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida shakllanib, ilm va texnologiyaning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytganda, matematika — bu insonlarning tabiat va jamiyat qonuniyatlarini tushunish, muammolarni hal qilish uchun yaratilgan universal til va vositadir.

27. Foydalanilgan adabiyotlar

28. 1. Kline, M. (1972). Matematika tarixi va uning g'oyalari .
29. 2. Vinner, N. (1986). Matematikaning falsafasi va metodi. Toshkent
30. 3. Qodirov, A, Jo'rayev, B. (2003). Matematika tarixi. Toshkent
31. 4. Rasulov, A. Statistika asoslari. – T.: Universitet, 2015. – 256 b.
32. 5. Jo'rayev M. O'zbekiston iqtisodiyoti: kecha va bugun. – Toshkent: «Fan», 2019. – 210 b.
33. 6. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. “Turon-Iqbol”, 2016 yil. 426 b.
34. 7. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. I kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. “ Fan va ta'lim ”, 2021 yil. 260 b.
35. 8. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. “ Fan va ta'lim ”, 2021 yil. 250 b.

KONSTRUKTIV TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING REFLEKSIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Amirullayeva Barno Abdulhaqovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada konstruktiv ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy-pedagogik, metodik va amaliy imkoniyatlari atroflicha yoritilgan. Tadqiqotda konstruktivistik yondashuvning tayanch tamoyillari, refleksiv faoliyatning kognitiv va kasbiy-shaxsiy mazmuni hamda ularning o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va pedagogik tajribani faol egallashi, o'zining kasbiy harakatlarini chuqur va kritik tahlil qilishi, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni oz vaqtida anglashi, muammoli vaziyatlarda muqobil yechimlarni mustaqil izlashi hamda kelgusi pedagogik faoliyatini qayta loyihalashi refleksiv rivojlanishning asosiy mexanizmlari va ichki omillari sifatida asoslangan. Shuningdek, maqolada muammoli-izlanishli vaziyatlar, hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat, refleksiv dialog, o'z-o'zini va tengdoshlarini baholash hamda noaniq pedagogik keyslarni tahlil qilish vositalari konstruktiv-refleksiv ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning muhim pedagogik shart-sharoitlari sifatida ko'rsatib berilgan. Tadqiqot xulosalari bo'lajak pedagoglarda kasbiy moslashuvchanlik va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: konstruktiv ta'lim, konstruktivizm, bo'lajak o'qituvchi, refleksiya, refleksiv faoliyat.

Аннотация. В данной статье подробно освещаются теоретико-педагогические и практические возможности развития рефлексивной деятельности будущих учителей в условиях конструктивистского обучения. В исследовании проанализированы основные принципы конструктивизма, содержание рефлексивной деятельности и их взаимосвязь. Обосновано, что активное освоение педагогического опыта, критический анализ собственной деятельности, осознание ошибок, поиск альтернативных решений и перепроектирование деятельности выступают ключевыми механизмами рефлексивного

развития. Проблемные ситуации, сотрудничество, рефлексивный диалог, самооценка и анализ кейсов определены как эффективные средства конструктивистско-рефлексивного обучения.

Ключевые слова: конструктивное обучение, конструктивизм, будущий учитель, рефлексия, рефлексивная деятельность.

Abstract. *This article comprehensively examines the theoretical, pedagogical, and practical potential for developing future teachers' reflective activity within constructivist learning environments. The study analyzes the core principles of constructivism, the content of reflective activity, and their interconnections. It substantiates that the active acquisition of pedagogical experience, critical self-analysis, error awareness, searching for alternative solutions, and redesigning future practice serve as key mechanisms of reflective growth. Problem-based situations, collaborative learning, reflective dialogue, self-assessment, and pedagogical case analysis are highlighted as effective tools for constructivist-reflective education.*

Keywords: *constructivist learning, constructivism, future teacher, reflection, reflective activity.*

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilimlarni egallash bilan chegaralanmay, uning o'z pedagogik faoliyatini anglash, tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatlarini shakllantirishni ham talab etmoqda. Refleksiv faoliyat aynan shu jarayonda bo'lajak o'qituvchining pedagogik tajribasini ongli ravishda qayta ko'rib chiqishi va undan keyingi faoliyat uchun xulosa chiqarishini ta'minlaydi. Conway bo'lajak o'qituvchilar refleksiyasini faqat o'tgan tajribani tahlil qilish bilan cheklamasdan, kelajakdagi pedagogik faoliyatni oldindan tasavvur qilish va rejalashtirishni ham qamrab oluvchi jarayon sifatida ko'rib chiqadi [1, 89–106-b.].

Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishda konstruktiv ta'lim alohida pedagogik imkoniyatga ega. Konstruktiv yondashuvda ta'lim oluvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki o'z tajribasi, mavjud bilimlari va faoliyati asosida bilimni faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuvda pedagogik faoliyatni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish, o'z qarorlarini asoslash va boshqa ishtirokchilarning fikrlari bilan taqqoslash muhim o'rin egallaydi. Bu fikrni bevosita bo'lajak o'qituvchilar ishtirokidagi tadqiqot natijalari ham tasdiqlaydi. Özden, Önder va Kabapinar o'z tadqiqotlarida refleksiv fikrlash amaliyotlari konstruktiv ta'lim muhitini yaratish ko'nikmalariga ijobiy ta'sir ko'rsatganini asoslaydilar [2, 459–471-b.].

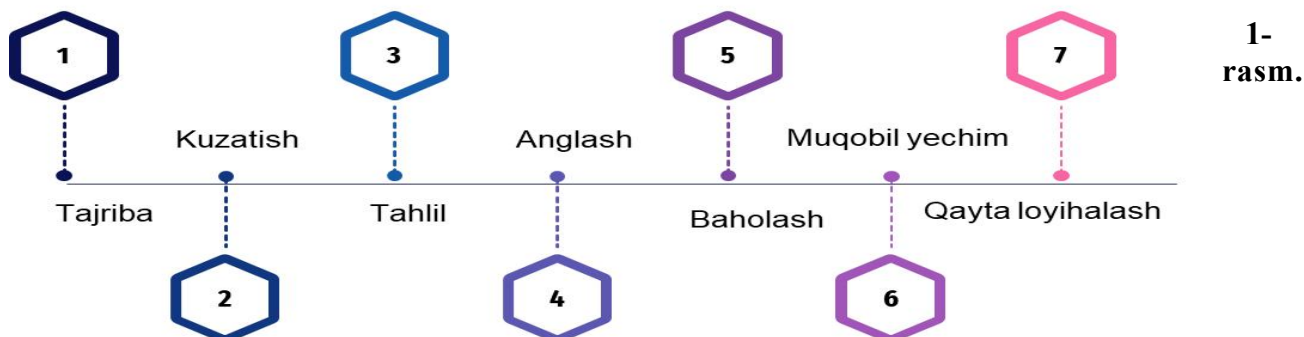
Shu jihatdan konstruktiv ta'lim va refleksiv faoliyatni o'zaro bog'liq pedagogik jarayonlar sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

MATERIALLAR VA USULLAR

Konstruktiv ta'lim nazariyasining asosiy g'oyalaridan biri ta'lim oluvchining bilimni faol ravishda konstruksiya qilishi hisoblanadi. Bunda mavjud tajriba, yangi pedagogik vaziyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi bog'liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli konstruktiv ta'limda talabaning mustaqil faoliyati, muammolarni hal etishi va o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishiga imkon beruvchi vaziyatlarni tashkil etish muhimdir. Refleksiya nazariyasida J.Dyuining qarashlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, keyinchalik D.Shon tomonidan refleksiv amaliyot konsepsiyasi rivojlantirilgan. Zamonaviy talqinlarda refleksiya individual kognitiv jarayon bilan chegaralanmay, ijtimoiy va madaniy muhit bilan bog'liq holda ham o'rganilmoqda. Shah refleksiv amaliyotni individual va texnik jarayon sifatida talqin qilishni tanqid qilib, uning ijtimoiy xarakteriga e'tibor qaratadi hamda Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasini refleksiv amaliyotni tushuntirishning muhim nazariy asoslaridan biri sifatida ko'rsatadi [3, 297–307-b.]. Shuningdek refleksiya bo'lajak o'qituvchining pedagogik tajribasini kelajakdagi faoliyat bilan

bog'lash imkonini beradi. Convay tadqiqotida refleksiyaning faqat retrospektiv, ya'ni o'tgan faoliyatga yo'naltirilgan shakli yetarli emasligi, bo'lajak o'qituvchining kelajakdagi pedagogik faoliyatini tasavvur qilish va rejalashtirishga yo'naltirilgan refleksiya ham muhimligi ko'rsatilgan [1, 89–106-b.].

Mazkur nazariy qarashlar bo'lajak o'qituvchining refleksiv faoliyatini quyidagi jarayonlar birligi sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi (1-rasm).

1-rasm.

Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish bosqichlari

Bo'lajak o'qituvchining refleksiv faoliyati uning pedagogik faoliyatini ongli ravishda kuzatishi, tahlil qilishi, baholashi va takomillashtirishga yo'naltirilgan jarayon sifatida talqin qilinadi. Bunda talaba o'z faoliyatining natijasini shunchaki qayd etibgina qolmay, uning sabablari va oqibatlarini ham aniqlaydi. O'zden, O'nder va Kabapinar tadqiqoti bu jarayonning konstruktiv ta'lim bilan bevosita aloqadorligini ko'rsatadi. Tadqiqotda refleksiv fikrlash amaliyotlaridan foydalangan bo'lajak o'qituvchilarning konstruktiv ta'lim muhitini tayyorlash qobiliyatlari oshgani va ular konstruktiv ta'lim tamoyillaridan amaliyot jarayonida ko'proq foydalangani aniqlangan [2, 459–471-b.]. Shundan kelib chiqadiki refleksiv faoliyatni "o'zini baholash" bilan cheklash to'g'ri emas. U pedagogik faoliyatning maqsadi, mazmuni, qo'llangan usullari, yuzaga kelgan qiyinchiliklari va natijalarini tahlil qilishni ham qamrab oladi. Shu asosda bo'lajak o'qituvchining refleksiv faoliyatini quyidagi savollar orqali konkretlashtirish mumkin:

- Men pedagogik vaziyatda nima qildim?
- Nima sababdan aynan shu qarorni qabul qildim?
- Qarorim qanday natija berdi?
- Qanday qiyinchilik yuzaga keldi?
- Men nimani boshqacha tashkil etishim mumkin edi?
- Keyingi pedagogik faoliyatimda nimani o'zgartiraman?

Bunday savollar talabaning pedagogik tajribasini qayta ko'rib chiqishiga va undan yangi pedagogik qarorlar uchun foydalanishiga yordam beradi. Konstruktiv ta'lim jarayonida refleksiv faoliyat bir qator mexanizmlar orqali rivojlanadi (1-jadval).

1-jadval.

Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish mexanizmi

Konstruktiv mexanizm	Bo'lajak o'qituvchi faoliyati	Refleksiv natija
Muammoli pedagogik vaziyat	Vaziyatni mustaqil tahlil qiladi	Muammoni anglash
Pedagogik tajriba	Amaliy faoliyatni bajaradi	Tajribani anglash
Hamkorlik	Fikrlarni taqqoslaydi	O'z qarashlarini qayta ko'rib chiqish
Refleksiv dialog	O'z qarorini asoslaydi	Pedagogik fikrni chuqurlashtirish

Konstruktiv mexanizm	Bo'lajak o'qituvchi faoliyati	Refleksiv natija
Xatolarni tahlil qilish	Xatoning sababini aniqlaydi	Xatodan xulosa chiqarish
O'z-o'zini baholash	Faoliyat natijasini mezonlar asosida baholaydi	O'z imkoniyatlarini anglash
Qayta loyihalash	Muqobil faoliyat variantini ishlab chiqadi	Keyingi faoliyatni takomillashtirish

Jadvalda keltirilgan mexanizmlarning ilmiy asosi refleksiyani individual emas, balki faoliyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir bilan bog'liq jarayon sifatida tushuntiruvchi tadqiqotlarda ko'rinadi. Xususan, Shah refleksiyaning ijtimoiy amaliyot sifatidagi xarakterini ta'kidlab, uni Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm qarashlari bilan bog'laydi [3, 297–307-b.].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning konstruktiv ta'lim tamoyillaridan foydalanishida refleksiv fikrlash amaliyotlarining ijobiy ta'siri eksperimental tadqiqot bilan ham asoslangan [2, 459–471-b.]. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish uchun o'z faoliyatini erkin tahlil qilishga imkon beruvchi ta'lim muhiti zarur. Bunday muhitda talaba o'z pedagogik qarorlarini asoslay olishi, xatolarini yashirmasdan tahlil qilishi va boshqa ishtirokchilarning fikrlari bilan taqqoslashi kerak.

Birinchi shart-sharoit - psixologik jihatdan xavfsiz va ochiq ta'lim muhiti. Bunday muhit refleksiv tahlil uchun zarur bo'lgan ochiqlikni ta'minlaydi.

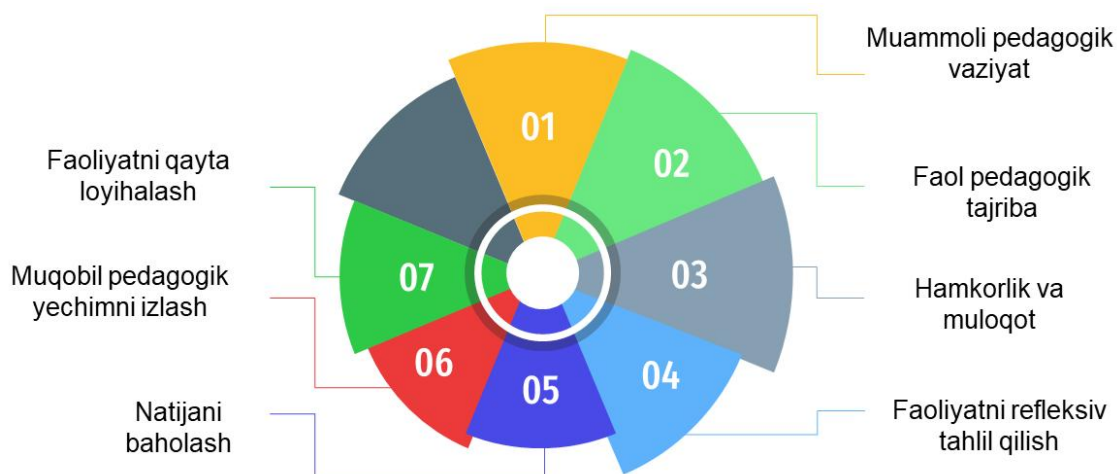
Ikkinchi shart-sharoit - subyekt-subyekt munosabatlari va hamkorlik. Shahning tahliliga ko'ra, refleksiya faqat shaxsning ichki kognitiv jarayoni emas, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali rivojlanadigan amaliyot sifatida ham qaralishi mumkin [3, 297–307-b.].

Uchinchi shart-sharoit - muammoli pedagogik vaziyatlardan foydalanish. Muammoli vaziyat talabaning tayyor algoritm asosida emas, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish orqali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

To'rtinchi shart-sharoit - refleksiv dialogni tashkil etish. Talabaning o'z qarorini izohlashi va boshqa fikrlar bilan taqqoslashi refleksiyaning ijtimoiy tomonini kuchaytiradi.

Beshinchi shart-sharoit - faoliyatni qayta loyihalash imkoniyati. Refleksiyaning yakuniy natijasi faqat xatoni aniqlash emas, balki keyingi faoliyatni yaxshilash uchun yangi variant ishlab chiqishdan iborat bo'lishi kerak. Convay bo'lajak o'qituvchilarning refleksiyasini kelajakdagi faoliyatni tasavvur qilish va rejalashtirish bilan bog'laydi [1, 89–106-b.].

Yuqoridagi nazariy va empirik manbalar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishning quyidagi konstruktiv-refleksiv modelini ishlab chiqildi (2-rasm):

2-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishning konstruktiv-refleksiv modeli

Mazkur modelning dastlabki bosqichi bo'lajak o'qituvchini real yoki modellashirilgan pedagogik vaziyatga jalb etishni nazarda tutadi. Keyingi bosqichda talaba faol tajribaga ega bo'ladi. Tajriba orttirilgach, u o'z faoliyatini tahlil qiladi, natijalarni baholaydi va yuzaga kelgan muammolarni aniqlaydi. Muqobil pedagogik yechim ishlab chiqiladi va faoliyat qayta loyihalashtiriladi. Bunday yondashuv refleksiyani "faoliyatdan keyingi fikrlash" darajasida qoldirmasdan, uni keyingi pedagogik harakatni boshqaruvchi mexanizmga aylantiradi. Conway tadqiqotida ham refleksiyaning vaqt jihatidan kengaytirilishi, ya'ni faqat o'tmishga emas, kelajakdagi faoliyatga ham yo'naltirilishi zarurligi asoslangan [1, 89–106-b.].

Tahlil natijalari konstruktiv ta'lim va refleksiv faoliyat o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bir tomondan, konstruktiv ta'lim talabaning faol tajriba orttirishi, muammolarni mustaqil hal etishi va hamkorlikda ishlashiga sharoit yaratadi. Ikkinchi tomondan, refleksiya ushbu tajribani anglash, baholash va undan yangi pedagogik bilim hamda qarorlar hosil qilish imkonini beradi. Bu bog'liqlik bo'lajak o'qituvchilar bilan olib borilgan tadqiqot natijalarida ham ko'rinadi. Özden, Önder va Kabapınar refleksiv fikrlash amaliyotlari bo'lajak o'qituvchilarning konstruktiv ta'lim muhitini yaratish qobiliyatlari va konstruktiv tamoyillardan foydalanish chastotasiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini aniqlaganlar [2, 459–471-b.]. Refleksiyaning ijtimoiy xarakteri konstruktiv ta'limdagi hamkorlik va muloqotning ahamiyatini kuchaytiradi. Shah refleksiv amaliyotni individual jarayondan ijtimoiy konstruktivizm tomon kengaytirish zarurligini asoslaydi [3, 297–307-b.]. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda refleksiyani mashg'ulot oxiridagi qisqa yakuniy faoliyat sifatida emas, balki pedagogik tajriba, tahlil, anglash, qayta loyihalash va yangi faoliyat sikli sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Tahlil qilingan ilmiy manbalar konstruktiv ta'limning faol va tajribaga asoslangan xususiyatlari refleksiv faoliyatni rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishini ko'rsatadi. Refleksiv faoliyatni o'z pedagogik tajribasini anglash, faoliyatni tahlil qilish, natijalarni baholash, muammolarni aniqlash, muqobil yechimlarni izlash va keyingi faoliyatni qayta loyihalash jarayonlarining yaxlit tizimi sifatida talqin qilish kerak.

Ilmiy tadqiqotlar, xususan, bo'lajak o'qituvchilar ishtirokidagi empirik tadqiqot refleksiv fikrlash amaliyotlari konstruktiv ta'lim muhitini yaratish va konstruktiv ta'lim tamoyillaridan foydalanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatmoqda [2, 459–471-b.]. Refleksiyaning ijtimoiy xarakterini hisobga olish bo'lajak o'qituvchilarning hamkorlikdagi faoliyati va refleksiv dialogini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi [3, 297–307-b.]. Konstruktiv ta'limda refleksiya pedagogik tajribani kasbiy rivojlanishga aylantiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Conway P. F. Anticipatory reflection while learning to teach: from a temporally truncated to a temporally distributed model of reflection in teacher education // *Teaching and Teacher Education*. — 2001. — Vol. 17, No. 1. — P. 89–106. — DOI: 10.1016/S0742-051X(00)00040-8.
2. Özden B., Önder A., Kabapınar Y. The influence of reflective thinking on prospective teachers' skills and frequencies of their use of constructivist learning principles // *Elementary Education Online*. — 2015. — Vol. 14, No. 2. — P. 459–471. — DOI: 10.17051/eeo.2015.00830.
3. Shah M.A. Teachers as Reflective Practitioners: From Individualism to Vygotskian Social Constructivism // *Alberta Journal of Educational Research*. — 2022. — Vol. 68, No. 3. — P. 297–307. — DOI: 10.55016/ojs/ajer.v68i3.68598.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY ERUDITSIYASINI RAQAMLI TA'LIM RESURLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini raqamli ta'lim resurslari asosida rivojlantirishning zamonaviy pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli ta'lim platformalari, ochiq ta'lim resurslari, multimedia vositalari, interaktiv elektron materiallar hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan maqsadli foydalanish bo'lajak pedagoglarning kasbiy bilimlarini kengaytirish, mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirish va pedagogik muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyatini rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kasbiy eruditsiya, raqamli ta'lim, raqamli ta'lim resurslari, raqamli kompetensiya, pedagogik faoliyat, ochiq ta'lim resurslari, sun'iy intellekt, interaktiv ta'lim, mustaqil ta'lim, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются современные педагогические возможности развития профессиональной эрудиции будущих учителей на основе цифровых образовательных ресурсов. Цифровые образовательные платформы, открытые образовательные ресурсы, мультимедийные средства, интерактивные электронные материалы и технологии искусственного интеллекта рассматриваются как инструменты расширения профессиональных знаний будущих педагогов, формирования навыков самостоятельного поиска информации и развития способности находить инновационные решения педагогических задач.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная эрудиция, цифровое образование, цифровые образовательные ресурсы, цифровая компетентность, педагогическая деятельность, открытые образовательные ресурсы, искусственный интеллект, интерактивное обучение, самостоятельное обучение, профессиональное развитие.

Abstract. This article examines contemporary pedagogical approaches to developing the professional erudition of future teachers through digital educational resources. Digital learning platforms, open educational resources, multimedia tools, interactive electronic materials, and artificial intelligence technologies are considered as instruments for expanding future teachers' professional knowledge, developing independent information-seeking skills, and strengthening their ability to find innovative solutions to pedagogical problems. Particular attention is given to the processes of searching for, analysing, evaluating, and applying digital information in professional practice. The study emphasizes the need to move beyond the simple use of digital technologies toward purposeful pedagogical design and meaningful integration of digital educational content.

Keywords: future teacher, professional erudition, digital education, digital educational resources, digital competence, pedagogical activity, open educational resources, artificial intelligence, interactive learning, independent learning, professional development.

KIRISH.

Bugungi ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi faqat muayyan fan bo'yicha bilimga ega bo'lish bilan cheklanmay, axborotni izlash, tahlil qilish, baholash, raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanish va yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish qobiliyatini ham qamrab olmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt, interaktiv platformalar, ochiq ta'lim resurslari, elektron kutubxonalar va multimedia vositalarining jadal rivojlanishi bo'lajak o'qituvchidan keng dunyoqarash hamda doimiy kasbiy izlanishni talab qilmoqda. Yevropa komissiyasining zamonaviy digcompedu yondashuvida pedagogning raqamli kompetensiyasi faqat texnik ko'nikma sifatida emas, balki raqamli resurslarni tanlash, yaratish, ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, baholash va kasbiy rivojlanishda ulardan foydalanish bilan bog'liq kompleks kompetensiya sifatida qaraladi.

Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini raqamli ta'lim resurslari asosida rivojlantirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish zamonaviy pedagogik ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur jarayonda talabaning mustaqil izlanishi, raqamli axborotni tanqidiy baholashi, fanlararo bilimlarni integratsiyalashi va zamonaviy texnologiyalar yordamida o'z kasbiy bilimlarini muntazam boyitishi asosiy metodik yo'nalish sifatida qaraladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kasbiy eruditsiya pedagogning faqat nazariy bilimlar yig'indisini emas, balki turli fanlarga oid bilimlarni o'zaro bog'lay olish, yangi axborotni mustaqil izlash, mavjud ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish, ilmiy-pedagogik yangiliklardan xabardor bo'lish va o'z faoliyatida ulardan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta'lim resurslari bo'lajak o'qituvchining kasbiy bilimlarini kengaytirish bilan birga, uning mustaqil ta'lim olish va o'z ustida ishlash imkoniyatlarini ham sezilarli darajada oshiradi.

Raqamli ta'lim resurslari tarkibiga elektron darsliklar, raqamli kutubxonalar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv topshiriqlar, ta'lim platformalari, elektron testlar, pedagogik simulyatorlar, multimedia materiallari hamda sun'iy intellekt asosidagi ta'lim vositalarini kiritish mumkin. Ushbu resurslarning asosiy afzalligi ta'lim oluvchiga bilimni tayyor shaklda qabul qilish bilan cheklanib qolmasdan, uni izlash, saralash, taqqoslash va amaliyotda qo'llash imkoniyatini berishidir. Natijada talabaning bilish faolligi va kasbiy qiziqishi ortib, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji shakllanadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini rivojlantirishda, avvalo, raqamli axborotni izlash va tanlash texnologiyasi muhim ahamiyatga ega. Internet muhitida mavjud ma'lumotlarning ko'pligi har doim ham ularning ilmiy va pedagogik jihatdan ishonchli ekanligini anglatmaydi. Shuning uchun talabalarga axborot manbalarini aniqlash, mualliflik va ilmiylik mezonlarini baholash, turli manbalardagi ma'lumotlarni solishtirish hamda ishonchli xulosaga kelish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bunday yondashuv kasbiy eruditsiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lgan tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Keyingi muhim yo'nalish — raqamli resurslardan muammoli ta'lim asosida foydalanishdir. Bunda talabaga tayyor bilim berish o'rniga muayyan pedagogik vaziyat yoki muammo taqdim etiladi. Talaba raqamli manbalar yordamida muammoni o'rganadi, zarur ma'lumotlarni izlaydi, turli yechimlarni taqqoslaydi va o'z nuqtayi nazarini asoslaydi. Masalan, kelajakdagi o'qituvchiga sinfdagi o'quvchilarning faolligi pasayganligi bilan bog'liq pedagogik vaziyat berilib, uning sabablarini aniqlash va yechim ishlab chiqish topshirilishi mumkin. Bunday faoliyat nazariy bilimni amaliy vaziyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Shunday qilib, raqamli ta'lim resurslari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini rivojlantirishda oddiy axborot manbasi emas, balki mustaqil bilim olish, axborotni tanqidiy baholash, fanlararo bilimlarni integratsiyalash, pedagogik muammolarni hal qilish va uzluksiz kasbiy rivojlanishni ta'minlovchi pedagogik vositalar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi. Ularni maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish natijasida bo'lajak pedagogning nafaqat raqamli savodxonligi, balki ilmiy dunyoqarashi, kasbiy tafakkuri, ijodkorligi va pedagogik faoliyatga tayyorgarligi ham rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini rivojlantirishda raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Elektron darsliklar, raqamli kutubxonalar, interaktiv platformalar, multimedia vositalari va sun'iy intellekt texnologiyalari talabalarining mustaqil izlanishi, axborotni tahlil qilishi va yangi bilimlarni egallash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday vositalardan tizimli foydalanish bo'lajak pedagoglarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, raqamli savodxonlik va kasbiy bilimlarni amaliyot bilan bog'lash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, raqamli ta'lim resurslari asosida tashkil etilgan muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, elektron portfolio va hamkorlikdagi ta'lim texnologiyalari talabaning o'z ustida mustaqil ishlashini kuchaytiradi. Shu sababli pedagoglarni tayyorlash jarayonida raqamli resurslardan faqat qo'shimcha axborot manbai sifatida emas, balki kasbiy rivojlanishning samarali pedagogik vositasi sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu esa zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan, bilimli, izlanuvchan va raqamli muhitda samarali faoliyat yurita oladigan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Unesco. *Global education monitoring report 2023: technology in education: a tool on whose terms?* — paris: unesco, 2023.
2. Unesco. *Ai competency framework for teachers.* — paris: unesco, 2024.
3. Redecker c. *European framework for the digital competence of educators: digcompedu.* — luxembourg: publications office of the european union, 2017.
4. Vuorikari r., kluzer s., punie y. *Digcomp 2.2: the digital competence framework for citizens.* — luxembourg: publications office of the european union, 2022.
5. Oecd. *Digital education outlook 2023: towards an effective digital education ecosystem.* — paris: oecd publishing, 2023.
6. Mishra p., koehler m. J. Technological pedagogical content knowledge: a framework for teacher knowledge // *teachers college record.* — 2006. — vol. 108, no. 6. — p. 1017–1054.
7. Anderson t. *The theory and practice of online learning.* — edmonton: athabasca university press, 2008.
8. Bates a. W. *Teaching in a digital age: guidelines for designing teaching and learning.* — vancouver: tony bates associates ltd., 2019.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ORQALI EVRISTIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Xaitaliyeva Xurshida Xaydarovna

*Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi, Termiz
e-mail: xaitaliyevaxurshida@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu tezida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish orqali ularda evristik qobiliyatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi - muammoli ta'lim, evristik suhbat va ijodiy-izlanuvchan topshiriqlarning o'zaro bog'liqligini asoslash hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan mavjud metodik yondashuvlarning kamchiliklarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-tavsifiy tahlil va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi. Mahalliy va xorijiy manbalar asosida evristik qobiliyatning mohiyati, uning ijodiy faoliyat bilan uzviy bog'liqligi hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu qobiliyatni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mavjud metodik ta'minot ko'pincha reproduktiv xarakterdagi topshiriqlar bilan chegaralanib qolmoqda, bu esa o'quvchilarning mustaqil izlanish va nostandart yechim topish qobiliyatini to'liq rivojlantirishga xalaqit beradi. Shu asosda muammoli vaziyatlar yaratish, evristik suhbat metodidan tizimli foydalanish va har bir mavzu doirasida ijodiy-

izlanuvchan topshiriqlarni kiritishga asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Xulosa qilib aytganda, taklif etilgan yondashuvlarning izchil qo'llanilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash faolligini va ijodiy tashabbuskorlikni barqaror shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *ijodiy faoliyat, evristik qobiliyat, muammoli ta'lim, boshlang'ich ta'lim, evristik suhbat, didaktik metod, mustaqil fikrlash.*

Аннотация. *В данных тезисах проанализированы вопросы совершенствования методики формирования эвристических способностей у учащихся начальных классов посредством развития их творческой деятельности. Цель исследования заключается в обосновании взаимосвязи проблемного обучения, эвристической беседы и творческо-поисковых заданий, а также в выявлении недостатков существующих методических подходов, применяемых в практике начального образования. В процессе исследования использовались методы систематического анализа научной литературы, сравнительно-описательного анализа и педагогического наблюдения. На основе отечественных и зарубежных источников раскрыты сущность эвристических способностей, их неразрывная связь с творческой деятельностью, а также педагогические условия развития данной способности у младших школьников. Результаты исследования показали, что существующее методическое обеспечение зачастую ограничивается заданиями репродуктивного характера, что препятствует полноценному развитию у учащихся навыков самостоятельного поиска и нахождения нестандартных решений. На этой основе разработаны методические рекомендации, основанные на создании проблемных ситуаций, систематическом использовании метода эвристической беседы и включении творческо-поисковых заданий в рамках каждой темы. В заключение можно сказать, что последовательное применение предложенных подходов способствует устойчивому формированию у учащихся активности самостоятельного мышления и творческой инициативности.*

Ключевые слова: *творческая деятельность, эвристические способности, проблемное обучение, начальное образование, эвристическая беседа, дидактический метод, самостоятельное мышление.*

Abstract. *This thesis analyzes the issue of improving the methodology for forming heuristic abilities in primary school pupils through the development of their creative activity. The purpose of the study is to substantiate the interrelation of problem-based learning, heuristic conversation and creative-search tasks, and to identify the shortcomings of the methodological approaches currently applied in primary education practice. The study employed methods of systematic analysis of scientific literature, comparative-descriptive analysis and pedagogical observation. Based on domestic and foreign sources, the essence of heuristic ability, its close interrelation with creative activity, and the pedagogical conditions for developing this ability in primary school pupils were revealed. The findings showed that the existing methodological support is often limited to tasks of a reproductive nature, which hinders the full development of pupils' ability to search independently and find non-standard solutions. On this basis, methodological recommendations were developed, based on creating problem situations, systematically using the heuristic-conversation method, and incorporating creative-search tasks within each topic. In conclusion, the consistent application of the proposed approaches contributes to the sustainable formation of pupils' independent thinking activity and creative initiative.*

Keywords: *creative activity, heuristic abilities, problem-based learning, primary education, heuristic conversation, didactic method, independent thinking.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va shu asosda ularda evristik qobiliyatlarni shakllantirish dolzarb pedagogik-metodik muammolardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish belgilangan (1). Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning butun keyingi bilim olish faoliyati uchun poydevor vazifasini bajaradi, shu bois aynan mana shu davrda ijodkorlik va mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi [2].

Evristik qobiliyat – o'quvchining mustaqil ravishda muammoli vaziyatni aniqlash, uni tahlil qilish va yangi, nostandart yechim topa olish layoqati bo'lib, u faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish yo'li bilan emas, balki faol ijodiy faoliyat jarayonida shakllanadi [3]. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda bu qobiliyatni maqsadli rivojlantirishning yaxlit metodik tizimi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan, mavjud yondashuvlar ko'pincha reproduktiv xarakterdagi topshiriqlar bilan chegaralanib qolmoqda [4]. Ushbu tezisning maqsadi - boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish orqali evristik qobiliyatlarni shakllantirishning mavjud metodikasini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha so'nggi yillarda chop etilgan mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar (ilmiy tezislari, monografiya, me'yoriy-huquqiy hujjatlar) tahlil predmeti sifatida tanlab olindi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-tavsifiy tahlil, umumlashtirish va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi. Manbalar tahlili quyidagi yo'nalishlar bo'yicha olib borildi: boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatni rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari; evristik va muammoli ta'lim metodlarining didaktik imkoniyatlari; mavjud metodik ta'minotdagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari. Olingan ma'lumotlar asosida boshlang'ich sinf sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi ko'pgina tadqiqotchilar e'tiborida bo'lgan. Xususan, ta'kidlanishicha, bola tez va turli yo'llar bilan natijaga erishishni o'rganadi, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini takomillashtiradi, o'z salohiyati va imkoniyatlarini amalga oshiradi hamda duch kelgan muammolarni moslashuvchan va samarali hal qilish xususiyatlariga ega bo'lib boradi [5]. Bunda bola shaxsining ijodkor bo'lib shakllanishi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan yaratiladigan pedagogik shart-sharoitlarga bog'liqligi alohida qayd etiladi. Kreativlik tushunchasi ijodkorlikka nisbatan kengroq mazmun kasb etishi, o'quvchining o'zi uchun qulay sharoitda hayotiy va o'quv tajribasiga tayanib fikrlash faoliyatini amalga oshirishi, shu jarayonda o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilishga ruhiy tayyorligi shakllanishi ilmiy asoslangan [6]. O'qituvchining bunday hamkorlikdagi vazifasi nafaqat ta'limiy, balki diagnostik xarakterga ham ega bo'lib, u o'quvchining qiziqish doirasi va ijodiy salohiyatini aniqlash imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida darslar jarayonida ijodiy fikrlashni shakllantirish yo'llari, ijodiy faollik, idrok etish va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tadqiq etilgan bo'lib, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning badiiy ijodga bo'lgan tabiiy moyilligi ularning shaxsini erkin ochib berish vositasi sifatida baholanadi [7]. Shu bilan birga, evristik yo'naltirilgan faoliyat va muammoli ta'limdan foydalanish ijodiy faoliyatni shakllantirishda alohida samara berishi, o'quvchining biror haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi aynan evristik hamda tadqiqotchilik metodlari bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan [8]. Bo'lajak pedagog kadrlarda evristik qobiliyatlarni shakllantirish tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy-reproduktiv yondashuvning ustunligi va evristik faoliyatga yo'naltirilgan metodik ta'minotning yetishmasligi bu jarayonni sekinlashtiradi [9]. Bu o'qituvchilarning o'zlari ham evristik suhbat va qisman-izlanuvchan metodlarni puxta egallashi zarurligini ko'rsatadi [10]; mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi bo'yicha tadqiqotlarda ham ijodiy-izlanuvchan topshiriqlarning tafakkur faolligini oshirishdagi o'rni ta'kidlangan [11].

Keltirilgan manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijodiy faoliyat va evristik qobiliyat o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan e'tirof etilgan bo'lsa-da, ularni boshlang'ich sinf amaliyotida uzviy va bosqichma-bosqich rivojlantiruvchi yaxlit metodik tizim sifatida qo'llash masalasi hali to'liq takomillashtirishni talab etadi. Tahlil natijalariga asoslanib, quyidagi metodik yo'nalishlar

taklif etiladi: o'quvchilarni mustaqil savol qo'yish va farazlar ilgari surishga o'rgatish; har bir mavzu doirasida kamida bitta muammoli-ijodiy topshiriq nazarda tutish; o'qituvchining evristik suhbatni tashkil etish bo'yicha metodik tayyorgarligini oshirish.

O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida evristik qobiliyatlarni shakllantirish ularning ijodiy faoliyatini muntazam va maqsadli rivojlantirish orqali samarali kechadi. Buning uchun muammoli vaziyatlar yaratish, evristik suhbat metodidan tizimli foydalanish va ijodiy-izlanuvchan topshiriqlarni darslarning barcha bosqichlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir. Taklif etilgan yondashuvlarning izchil qo'llanilishi o'quvchilarda mustaqil fikrlash faolligini, ijodiy tashabbuskorlikni va nostandart yechimlar topish layoqatini barqaror shakllantirishga xizmat qiladi hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotida qo'llash uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020. 23-sentabr, O'RQ-637-son. // Lex.uz.
2. O'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish // Fan va ta'lim jurnali. — 2022.
3. Bo'lajak o'qituvchilarda evristik qobiliyatlarni shakllantirish muammolari // Journal of universal science research. — 2024-2025.
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni rivojlantirish: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — 2024.
5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // CyberLeninka.ru.
6. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda o'qituvchining roli // CyberLeninka.ru.
7. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ tafakkurini shakllantirish // Jamiyat va innovatsiyalar. — 2022.
8. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish // CyberLeninka.ru.
9. Sadullayeva, M.Sh. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativlik qobiliyatlarni rivojlantirish // Integration of Science, Education and Practice: Scientific-methodical journal. — 2022.
10. Ta'lim metodlari va vositalari. Ta'limni tashkil etish shakllari va turlari // Ilmiybaza.uz.
11. Bakiyeva, H. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil ta'lim orqali nutq va tafakkurni rivojlantirish metodikasi: Monografiya. - Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021. — B. 16.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Umirzoqova Surayyo Xudoyberdiyevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Surayyoumirzoqova6@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada zamonaviy raqamli ta'lim muhitida oliy ta'lim muassasalari talabalarining mustaqil ta'lim jarayonini samarali va tizimli tashkil etish usullari hamda bu murakkab jarayonda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida an'anaviy ta'lim shakllari va zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalarining o'zaro integratsiyasi, interfaol metodlar, masofaviy ta'lim platformalari (Moodle, Coursera, Google Classroom) hamda raqamli resurslardan foydalanishning ta'lim sifatiga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri hamda yuqori samaradorligi ilmiy jihatdan ko'rsatib berilgan. Maqolada talabalarining o'quv motivatsiyasini oshirish, ularda o'z-o mehnati orqali o'z-o'zini rivojlantirish, axborot oqimini mustaqil tahlil qilish va kritik (tanqidiy) fikrlash ko'nikmalarini tizimli shakllantirish bo'yicha amaliy va uslubiy tavsiyalar hamda metodik ishlanmalar taqdim etilgan. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida

talabalarning mustaqil ishlarini nazorat qilish va baholash mexanizmlari yoritib berilgan. Olingan natijalar oliy pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirish va raqamli ta'lim resurslarini amaliyotga joriy etishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: pedagogika, raqamli ta'lim, mustaqil ta'lim, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar.

Abstract This article comprehensive analyze the methods of effectively organizing independent education for higher education institution students within a modern digital learning environment, as well as the significant role of advanced pedagogical and information technologies in this overall process. The research highlights the scientific integration of traditional face-to-face learning models and cutting-edge digital educational technologies, alongside evaluating the overall effectiveness of interactive teaching methods, distance learning management platforms (such as Moodle, Coursera, and Google Classroom), and open digital resources. Furthermore, the paper provides concrete practical, methodological recommendations aimed at boosting academic motivation, encouraging self-development, and systematically cultivating critical thinking skills, information analysis, and problem-solving abilities among university students during their independent study activities. Additionally, the paper addresses automated mechanisms for monitoring, assessing, and providing feedback on student independent assignments through specialized digital tools. The findings and recommendations presented in this study offer valuable insights for modernizing higher education curricula and successfully implementing digital pedagogical strategies into academic practice.

Keywords: pedagogy, digital education, independent study, pedagogical technologies, interactive methods.

Аннотация В данной научной статье подробно анализируются методы эффективной и систематической организации самостоятельной работы студентов высших учебных заведений в условиях современной цифровой образовательной среды, а также ключевая роль современных педагогических и информационно-коммуникационных технологий в этом процессе. В процессе исследования подробно раскрывается научно-практическая эффективность интеграции традиционных форм обучения и цифровых образовательных технологий, использования интерактивных методов, дистанционных платформ (таких как Moodle, Coursera, Google Classroom) и открытых электронных ресурсов. Кроме того, в работе представлены практические и методические рекомендации, направленные на повышение учебной мотивации, формирование у студентов навыков непрерывного саморазвития, аналитической обработки информации и критического мышления в процессе самостоятельной познавательной деятельности. Также в статье рассматриваются цифровые механизмы контроля, оценки и обратной связи при выполнении самостоятельных заданий. Результаты исследования могут быть успешно применены для совершенствования образовательного процесса и внедрения цифровых технологий в практику вузов.

Ключевые слова: педагогика, цифровое образование, самостоятельное обучение, педагогические технологии, интерактивные методы.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi va axborot texnologiyalarining barcha sohalarga kirib kelishi ta'lim tizimi oldiga tubdan yangi vazifalarni qo'ymoqda. Bugungi kunda oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi faqatgina tayyor bilimlarni berishdan emas, balki talabalarda bilimlarni mustaqil ravishda izlab topish, tahlil qilish va ularni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda pedagogika fani va uning amaliy tarmog'i bo'lmish zamonaviy pedagogik texnologiyalar hal qiluvchi o'rin tutadi.

Ta'lim tizimidagi islohotlar va raqamlashuv sharoitida talabalarning mustaqil ta'limi (self-directed learning) tushunchasi yangicha ma'no va mazmun kasb etmoqda. Mustaqil ta'lim — bu shunchaki uy

vazifasini bajarish emas, balki o'quvchining o'z bilmini boyitish bo'yicha shaxsiy mas'uliyatini anglagan holda amalga oshiradigan tizimli faoliyatidir. Biroq, an'anaviy pedagogik yondashuvlar ko'p hollarda talabalarning mustaqil ijodiy va tanqidiy fikrlashini to'liq ro'yobga chiqarishga yetarli imkoniyat bermaydi. Shu sababli, ta'lim jarayoniga zamonaviy raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom va b.), interfaol metodlar hamda keys-stadi (case-study), loyihalar usulini (project-based learning) keng joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda. Mustaqil ta'limni samarali tashkil etish va raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga to'g'ri integratsiya qilish masalalari bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. O'qituvchining roli endilikda faqat "axborot uzatuvchi" (lecturer) vazifasidan "yo'naltiruvchi va fasilitator" (facilitator) darajasiga o'tishi lozim. Bu esa pedagoglardan nafaqat o'me'yoriy bilimlarni, balki yuqori darajadagi raqamli kompetentlikni ham talab etadi. Ushbu tadqiqot ishining maqsadi — raqamli ta'lim muhitida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishning pedagogik va metodik asoslarini atroflicha yoritib berish hamda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Zamonaviy pedagogikada raqamli muhit va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) shunchaki axborot uzatishning qo'shimcha vositasi bo'lib qolmay, ta'lim jarayonining va mazmunining ajralmas, tizimlashtiruvchi qismiga aylandi. An'anaviy ta'lim modelida pedagog asosiy bilimlarni yetkazuvchi va nazorat qiluvchi markaziy figura bo'lgan bo'lsa, raqamli ta'lim muhitida ta'lim jarayoni talaba markaziga (student-centered learning) ko'chiriladi.

Raqamli pedagogika o'quv jarayonining moslashuvchanligi, interfaolligi va samaradorligini ta'minlashda quyidagi muhim imkoniyat va afzalliklarni beradi: Har bir talabaning axborotni qabul qilish tezligi, kognitiv imkoniyatlari hamda qiziqishlari har xil. Raqamli pedagogik texnologiyalar va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim platformalari (masalan, LMS — *Learning Management Systems*) talabalarga o'zlari uchun qulay vaqt, joy va sur'atda ta'lim olish imkonini yaratadi. O'zlashtirishi sekinroq bo'lgan talabalar ma'ruza va o'quv materiallarini bir necha bor takroran o'rganish imkoniyatiga ega bo'lsa, iqtidorli talabalar murakkablashtirilgan topshiriqlar hamda qo'shimcha resurslar ustida ishlashi mumkin. Bu esa ta'limda teng imkoniyatlarni va har bir shaxsning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishni ta'minlaydi.

Zudlik bilan va uzluksiz qayta aloqa (Feedback) tizimi: An'anaviy ta'limda talaba bajargan vazifasini o'qituvchi tekshirgunicha bir necha kun yoki hafta o'tishi mumkin, bu esa o'zlashtirishdagi xatolarni o'z vaqtida tuzatishga xalaqit beradi. Raqamli muhitda esa avtomatlashtirilgan testlar, interfaol simulyatsiyalar va online topshiriqlar orqali talaba natijani darsning o'zidayoq bilib oladi. Qayta aloqaning tezkorligi talabaga o'z bilimidagi uzilish va xatolarni зудlik bilan tahlil qilish, ularni bartaraf etish hamda o'z-o'zini korreksiya qilish (self-correction) ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi.

Interfaol va vizual materiallarning ko'pligi: Murakkab va abstrakt tushunchalarni tushuntirishda raqamli texnologiyalar (3D modellash, virtual va to'ldirilgan borliq — VR/AR, infografikalar va videodarslar) vizualizatsiya imkoniyatlarini keskin kengaytiradi. Bu talabalarning mantiqiy va tasavvuriy fikrlashini faolroq ishga soladi.

Mustaqil ta'limni tashkil etish va amaliyotga joriy etish bosqichlari

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta'limini raqamli platformalar orqali samarali tashkil etish tasodifiy xarakterga ega bo'lmasligi, aksincha, tizimli va ketma-ket pedagogik bosqichlardan iborat bo'lishi lozim.

Tayyorgarlik va loyihalash bosqichi: Ushbu bosqichda pedagog ta'lim maqsadi va kutilayotgan natijalardan kelib chiqqan holda o'quv-metodik ta'minotni yaratadi:

Digital resurslar bazasini shakllantirish: Fan bo'yicha elektron darsliklar, videoma'ruzalar, keys-stadilar (*case-study*), muammoli topshiriqlar va ilmiy manbalar havola shaklida LMS platformasiga joylashtiriladi.

Aniq mezon va yo'riqnomalarni ishlab chiqish: Talabaga topshiriqning maqsadi, uni bajarish muddati (deadline) va baholash mezonlari (rubrikalar) aniq va oshkora taqdim etiladi.

Amaliy-ijro va mustaqil izlanish bosqichi

Bu bosqichda talaba bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda o'zlashtirish faoliyatini olib boradi: Axborot bilan ishlash va tahlil: Talaba taqdim etilgan resurslar bilan birga internet tarmoqlaridagi ilmiy bazalardan (Google Scholar, Scopus va b.) foydalanib, muammoli savollarga javob izlaydi.

Guruhli va hamkorlikdagi ishlar: Raqamli vositalar (Google Docs, Miro taxtalari, forumlar) orqali talabalar masofadan turib birgalikda loyihalar tayyorlaydi. Bunda o'qituvchi jarayonni sirtidan kuzatib, zarur hollarda fasilitator sifatida yo'nalish beradi. Tahlil, refleksiya va baholash bosqich. Mustaqil ta'limning yakuniy bosqichi faqat o'qituvchi tomonidan baholanish bilan cheklanmaydi:

Taqdimot va himoya: Talabalar bajargan ishlarini (loyiha, essening natijalari, tahliliy materiallar) seminarlarda yoki onlayn konferensiyalarda taqdim etadilar. Tengdoshlarni baholash (*Peer-review*): Raqamli platformalarda talabalar bir-birlarining ishlarini tahlil qilib, xolis baho va taqriz berishadi. Bu ularda tanqidiy fikrlash hamda muloqot madaniyatini o'stiradi. Refleksiya: Talaba o'zining ta'lim jarayonidagi yutuqlari va qiyinchiliklarini o'zi tahlil qilib, kelajakdagi o'quv rejasini belgilaydi.

Zamonaviy pedagogik metodlar va ularning samaradorligi

Raqamli ta'lim sharoitida mustaqil ta'limni faollashtirish uchun bir qator zamonaviy va interfaol metodlardan foydalanish yuqori natija beradi:

"Aglangan sinf" (*Flipped Classroom*) metodi: Ushbu metodda an'anaviy dars tuzilmasi teskari tomonga o'zgartiriladi. Talabalar nazariy bilimlarni (videoma'ruza, matnli materiallar) darsdan oldin uyda raqamli platforma orqali mustaqil o'rganadilar. Boshlang'ich bilimga ega bo'lib kelgan talabalar dars vaqtida o'qituvchi bilan birgalikda ma'ruzani eshitishga vaqt sarflamay, faqat amaliy topshiriqlar, bahs-munozaralar, muammoli vaziyatlarni yechish va keyslar ustida ishlaydilar.

Loyiha asosida ta'lim (*Project-Based Learning — PBL*): Talabalarga hayotiy va kasbiy muammolardan tashkil topgan uzoq muddatli yoki qisqa muddatli loyiha mavzulari beriladi. Talabalar guruh bo'lib yoki yakka tartibda izlanish o'tkazadi, raqamli vositalar yordamida ma'lumot toplaydi va tayyor mahsulot (veb-sayt, taqdimot, dastur yoki model) ko'rinishida o'z ishini taqdim etadi.

Gamifikatsiya (O'yinlashtirish) texnologiyalari: O'quv jarayoniga o'yin elementlarini (ballar, darajalar, reyting jadvallari, nishonlar) olib kirish talabalarning ta'limga bo'lgan me'yordagi ichki motivatsiyasini va qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Kahoot, Quizizz kabi platformalar orqali o'tkaziladigan tezkor quiz-o'yinlar o'tilgan materialni mustahkamlashda juda samaralidir.

Mustaqil ta'limni tashkil etish va amaliyotga joriy etish bosqichlari

Oliy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ta'limini raqamli muhitda samarali tashkil etish tasodifiy xarakterga ega bo'lmazligi lozim. U aniq belgilangan maqsad, tizimli yondashuv va mantiqiy ketma-ketlikka ega bo'lgan uchta asosiy bosqichda amalga oshiriladi. doshlarni baholash

Tayyorgarlik va loyihalash bosqich: Ushbu bosqich pedagog tomonidan puxta rejalashtiriladigan va butun mustaqil ta'lim jarayonining poydevorini tashkil etuvchi davr hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor o'quv-metodik ta'minotni yaratish va talabaga aniq yo'nalish berishga qaratiladi: O'quv-uslubiy va raqamli resurslar bazasini yaratish: Pedagog fan dasturiga mos ravishda an'anaviy adabiyotlar ro'yxati bilan birga elektron darsliklar, videoma'ruzalar, ilmiy maqolalar havolalari hamda multimedia resurslarini tayyorlaydi va LMS (*Learning Management System — Moodle, Google Classroom* va b.) platformalariga joylashtiradi. Yo'riqnoma va topshiriqlarni shakllantirish: Mustaqil ish topshiriqlari (keyslar, loyiha mavzulari, tahliliy esselar) va ularni bajarish bo'yicha step-by-step (qadamma-qadam) metodik ko'rsatmalar ishlab chiqiladi.

Mezonlar va vaqt me'yorlarini (Deadline) belgilash: Talabaga topshiriqning maqsadi, topshirish muddati va baholash mezonlari (rubrikalar) oldindan ochiq-oydin taqdim etiladi. Bu talabada vaqtni to'g'ri taqsimlash (*Time-management*) mas'uliyatini shakllantiradi.

Amaliy-ijro va mustaqil izlanish bosqich. Bu bosqich бевосита talabaning faol va mustaqil bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchi bu jarayonda asosiy axborot manbasi emas, balki konsultant va fasilitator (yo'naltiruvchi) vazifasini bajaradi:

Axborotni izlash va saralash: Talaba taqdim etilgan manbalar va elektron ilmiy bazalardan (Google Scholar, Scopus, ScienceDirect) foydalanib, berilgan muammo bo'yicha ma'lumot toplaydi, ularning ishonchligini tahlil qiladi va saralaydi. Topshiriq va loyihalarni bajarish: Talaba guruh bo'lib yoki yakka tartibda keys-stadi (case-study) yechimlarini izlaydi, tadqiqot o'tkazadi va amaliy loyihalarni tayyorlaydi. Raqamli hamkorlik va masofaviy muloqot: Talabalar zamonaviy platformalar (Google Docs, Miro, Trello) orqali masofadan turib birgalikda hujjatlar ustida ishlaydilar. Qiyinchiliklar yuzaga kelganda platformadagi forum va chatlar orqali o'qituvchi yoki tengdoshlaridan maslahat oladilar.

Baholash, tahlil va refleksiya bosqichi

Yakuniy bosqich natijalarni sarhisob qilish, olingan bilimlarni mustahkamlash va kelgusi rivojlanish trayektoriyasini belgilashga xizmat qiladi:

Taqdimot va himoya: Talaba bajarilgan ish natijalarini (loyiha, tayyorlangan taqdimot, tahliliy hisobot) auditoriyada yoki onlayn vebinar shaklida taqdim etadi va o'z nuqtai nazarini himoya qiladi. O'z-o'zini va tengdoshlarni baholash (Self-assessment & Peer-review): Raqamli platforma imkoniyatlaridan foydalanib, talabalar bir-birlarining ishlarini maxsus rubrikalar bo'yicha xolis baholaydilar va taqriz berishadi. Bu jarayon talabalarda tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. Pedagogik qayta aloqa va refleksiya: O'qituvchi umumiy ishlarni tahlil qilib, erishilgan yutuqlar va yo'l qo'yilgan xatolarni ko'rsatib o'tadi. Talaba o'zining kuchli va kuchsiz tomonlarini anglagan holda bilimidagi uzilishlarni to'ldirish bo'yicha yakuniy xulosaga keladi

XULOSA

Olib borilgan tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy oliy ta'lim tizimida ta'lim jarayoniga raqamli pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni samarali joriy etish shunchaki texnik yangilanish emas, balki ta'lim sifatini oshirishning strategik zaruriyatidir. Raqamli ta'lim muhitida talabalarining mustaqil ta'limini to'g'ri va bosqichma-bosqich tashkil etish ularning bilish faolligini hamda o'quv motivatsiyasini keskin oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagi asosiy xulosalarni ta'kidlash lozim:

1. O'qituvchi va talaba rolining o'zgargani: Raqamli pedagogika sharoitida o'qituvchining vazifasi tayyor bilimlarni uzatuvchidan yo'naltiruvchi, fasilitator va mentor darajasiga o'tdi. Talaba esa ta'lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol, izlanuvchi hamda o'z ta'lim trayektoriyasini mustaqil belgilovchi sub'ektiga aylandi.

2. Ko'nikmalarning integratsiyalashuvi: Raqamli platformalar (*Moodle, Google Classroom*) va interfaol metodlar (*Flipped Classroom, Project-Based Learning*) orqali tashkil etilgan mustaqil ta'lim talabalarda nafaqat chuqur nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida eng muhim hisoblangan moslashuvchan ko'nikmalarni (*soft skills*) — tanqidiy va mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish hamda axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi.

3. Tizimli yondashuv samaradorligi: Mustaqil ta'limni tayyorgarlik, amaliy-ijro va refleksiya kabi mantiqiy bosqichlar asosida tashkil etish hamda *peer-review* (tengdoshlarni baholash) amaliyotini qo'llash talabalarda mas'uliyat, o'z-o'zini nazorat qilish va xolis tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. — T.: Iste'dod, 2015.

2. Tojiyev M., Ziyomuhamedov B. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. — T.: "Chashma-Print", 2010.

3. Garrison, D. R. *E-Learning in the 21st Century: A Community of Inquiry Framework for Research and Practice*. — Routledge, 2016.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING O'QUVCHILARDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH MASALALARI

Doniyarov Mavlonbek Arabovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax, O'zbekiston

e-mail: doniyarovmavlonbek84@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirishga tayyorlashning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. O'qish savodxonligi zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchining matnni o'qishi, tushunishi, tahlil qilishi, mazmunini baholashi hamda o'z fikrini asoslab bera olishini ta'minlovchi muhim kompetensiyalardan biri sifatida talqin etiladi. Maqolada bo'lajak pedagoglarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini egallash, matn bilan ishlashning zamonaviy usullaridan

foydalanish, savol-topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishning samarali metodlari va ularni pedagogik amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, o'qish savodxonligi, matn, o'qib tushunish, tanqidiy fikrlash, metodika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические и методические основы подготовки учителей будущих начальных классов к развитию читательской грамотности у учащихся. Грамотность чтения трактуется в современном образовательном процессе как одна из важнейших компетенций, обеспечивающая способность учащегося читать, понимать, анализировать, оценивать содержание текста, а также обосновывать свое мнение. В статье проанализированы вопросы овладения методикой развития читательской грамотности у будущих педагогов, использования современных методов работы с текстом, разработки системы вопросов-заданий, формирования критического и творческого мышления, эффективного использования цифровых технологий. В нем также представлены эффективные методы развития читательской грамотности в начальном образовании и рекомендации по их внедрению в педагогическую практику.

Ключевые слова: начальное образование, будущий учитель, читательская грамотность, текст, понимание прочитанного, критическое мышление, методика.

Abstract: This article covers the pedagogical and methodological foundations of preparing future primary school teachers to develop reading literacy in students. Reading literacy is considered one of the important competencies in modern education that ensures that a student can read, understand, analyze, evaluate the content of a text, and express their own opinion. The article analyzes the issues of mastering the methodology for developing reading literacy in future teachers, using modern methods of working with text, developing a system of questions and tasks, forming critical and creative thinking, and effectively using digital technologies. It also provides effective methods for developing reading literacy in primary education and recommendations for their implementation in pedagogical practice.

Keywords: primary education, future teacher, reading literacy, text, reading comprehension, critical thinking, methodology.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchiga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, uni mustaqil fikrlaydigan, axborotni izlaydigan, tahlil qiladigan va undan amaliy faoliyatda foydalana oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchining keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday kompetensiyalar orasida o'qish savodxonligi alohida o'rin egallaydi.

O'qish savodxonligi nafaqat harflarni tanish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish yoki matnni ifodali o'qishdan iborat. U o'quvchining o'qilgan matn mazmunini anglash, undagi asosiy va ikkilamchi axborotni ajratish, muallif fikrini tushunish, voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, xulosalar chiqarish, matnga nisbatan shaxsiy munosabatini bildirish va o'z fikrini dalillar asosida ifodalash qobiliyatlarini ham qamrab oladi.

Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi jarayonida o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini puxta egallash dolzarb masalalardan biridir. Bo'lajak o'qituvchi o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda turli

janrdagi matnlar bilan ishlash, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini aniqlash va ularga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqish kompetensiyasiga ega bo'lishi lozim.

O'QISH SAVODXONLIGINING PEDAGOGIK MOHIYATI

O'qish savodxonligi shaxsning ta'lim olish, axborotni o'zlashtirish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishida muhim vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun o'qish ko'nikmasining shakllanishi barcha fanlarni o'zlashtirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki o'quvchi matematika masalasining shartini, tabiatshunoslikka oid ma'lumotni yoki boshqa fanlardagi topshiriqlarni avvalo o'qish va tushunish orqali o'zlashtiradi.

O'qish savodxonligini shartli ravishda quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

Texnik o'qish ko'nikmasi – so'zlarni to'g'ri, ravon va ifodali o'qish.

Mazmunni tushunish – matndagi bevosita ifodalangan axborotni anglash.

Inferensial fikrlash – matnda ochiq berilmagan ma'nolarni kontekst asosida aniqlash.

Tahlil qilish – matnning tuzilishi, mazmuni, g'oyasi va muallif pozitsiyasini tahlil qilish.

Baholash – o'qilgan axborotning ishonchligi, mazmuni va ahamiyatiga baho berish.

Shaxsiy munosabat bildirish – matn yuzasidan mustaqil fikr va xulosalarni ifodalash.

Mazkur komponentlarning izchil shakllantirilishi o'quvchining nafaqat ona tili va o'qish fanlarini, balki boshqa o'quv predmetlarini ham samarali o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Shu sababli bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qish savodxonligini rivojlantirishni faqatgina "O'qish savodxonligi" yoki "Ona tili" darsining vazifasi sifatida emas, balki boshlang'ich ta'limning umumiy pedagogik maqsadi sifatida tushunishi zarur.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning ahamiyati

O'qish savodxonligini rivojlantirish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining metodik kompetensiyasiga bog'liq. O'qituvchi matnni o'quvchiga o'qitib, mazmunini qayta hikoya qildirish bilangina cheklanib qolsa, o'quvchining yuqori darajadagi o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish qiyinlashadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularga, avvalo, o'qish savodxonligining nazariy asoslarini tushuntirish, keyinchalik esa ushbu bilimlarni amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlash maqsadga muvofiq. Bunda talabalarga turli yoshdagi o'quvchilar uchun matn tanlash, matnning murakkablik darajasini aniqlash, savol va topshiriqlar ishlab chiqish, o'quvchilar javoblarini baholash kabi faoliyat turlarini bajarish imkonini berish zarur.

Bo'lajak pedagogning metodik tayyorgarligi quyidagi yo'nalishlarda tashkil etilishi mumkin:

- matnni pedagogik va metodik jihatdan tahlil qilish;
- o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos matn tanlash;
- matn oldi, matn jarayonidagi va matndan keyingi topshiriqlarni ishlab chiqish;
- ochiq va yopiq turdagi savollardan foydalanish;
- o'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirish;
- tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- o'qishdagi individual qiyinchiliklarni aniqlash;
- o'quvchilarning o'qish natijalarini mezonlar asosida baholash.

Bunday yondashuv bo'lajak o'qituvchini oddiy bilim beruvchidan o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etuvchi pedagog darajasiga olib chiqadi.

O'qish savodxonligini rivojlantirish metodlari

Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanish yaxshi natija beradi. Xususan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "BBB", "Venn diagrammasi", "B-B-B", "Savol-javob", "Davom ettir", "Matnni qismlarga ajratish", "Muallifga savol" kabi metodlar o'quvchilarning matn bilan faol ishlashini ta'minlaydi.

Masalan, "**Matn oldidan taxmin qilish**" usulida o'quvchilarga matn sarlavhasi yoki uning bir qismi taqdim etiladi. O'quvchilar matnda qanday voqealar sodir bo'lishi mumkinligi haqida o'z taxminlarini bildiradilar. Keyinchalik matn o'qilgach, dastlabki taxminlar bilan real mazmun taqqoslanadi. Bu usul o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va faol fikrlashga undaydi.

“Dalilni top” usulida esa o‘quvchiga muayyan fikr berilib, uning matndagi qaysi jumla yoki mazmun orqali tasdiqlanishini aniqlash topshiriladi. Mazkur metod o‘quvchida javobni matndan izlash, o‘z fikrini dalil bilan asoslash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Muallifga savol” metodida o‘quvchilar matn muallifiga berish mumkin bo‘lgan savollarni mustaqil tuzadilar. Bu topshiriq matn mazmunini chuqur anglash bilan bir qatorda o‘quvchining ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

Shuningdek, matn bilan ishlash jarayonini uch bosqichda tashkil etish samarali hisoblanadi:

Birinchi bosqich – matngacha bo‘lgan faoliyat. Ushbu bosqichda o‘quvchilarning mavjud bilimlari faollashtiriladi, matn mavzusi bo‘yicha taxminlar qilinadi, yangi so‘zlar bilan tanishiladi.

Ikkinchi bosqich – matnni o‘qish jarayoni. O‘quvchilar asosiy fikrni aniqlash, muhim ma’lumotlarni ajratish, notanish so‘zlarning ma’nosini kontekst asosida aniqlash, savollarga javob topish kabi faoliyatlarni amalga oshiradilar.

Uchinchi bosqich – matndan keyingi faoliyat. Bu bosqichda matn mazmuni tahlil qilinadi, xulosa chiqariladi, voqealar baholanadi, muallif pozitsiyasi aniqlanadi va o‘quvchining shaxsiy munosabati shakllantiriladi.

Mazkur bosqichlarning izchil tashkil etilishi o‘qish jarayonini oddiy reproduktiv faoliyatdan yuqori darajadagi fikrlash faoliyatiga aylantiradi.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda savol va topshiriqlarning o‘rni

O‘quvchining matnni qay darajada tushunganini aniqlashda savollar muhim metodik vosita hisoblanadi. Biroq barcha savollarning bir xil darajada bo‘lishi o‘quvchining fikrlash imkoniyatlarini to‘liq namoyon etmaydi.

Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchi savollarni oddiydan murakkabga qarab tuzishni o‘rganishi kerak. Masalan:

- Matnda kim haqida so‘z yuritilgan?
- Voqea qayerda sodir bo‘lgan?
- Qahramon nima qildi?
- Nima sababdan qahramon bunday qarorga keldi?
- Sizningcha, qahramonning xatti-harakati to‘g‘rimi?
- Agar siz qahramon o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?
- Matnning asosiy g‘oyasi nimadan iborat?
- Muallif o‘quvchiga qanday xulosani yetkazmoqchi bo‘lgan?

Ko‘rinib turibdiki, dastlabki savollar matnda bevosita mavjud axborotni topishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, keyingi savollar tahlil qilish, baholash va ijodiy fikrlashni talab etadi.

Shu jihatdan, bo‘lajak o‘qituvchilarni savol-topshiriqlar tuzishga o‘rgatish ularning kasbiy-metodik kompetensiyasini rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari

Zamonaviy ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalar o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Elektron matnlar, interaktiv topshiriqlar, audiomatnlar, raqamli lug‘atlar va ta‘lim platformalaridan oqilona foydalanish o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishi mumkin.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga pedagogik oliy ta‘lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanib o‘qish topshiriqlarini yaratish ko‘nikmasini shakllantirish maqsadga muvofiq. Masalan, talaba muayyan matn asosida elektron test, moslashtirish topshirig‘i, ketma-ketlikni aniqlash mashqi yoki matn bo‘yicha interaktiv savollar tizimini ishlab chiqishi mumkin.

Biroq texnologiyaning o‘zi ta‘lim sifatini avtomatik ravishda ta‘minlamaydi. Eng muhim jihat – undan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanishdir. Shuning uchun bo‘lajak o‘qituvchi har bir raqamli topshiriqning o‘quvchida qaysi ko‘nikmani shakllantirishini oldindan belgilashi kerak.

Raqamli muhitda o‘qish savodxonligini rivojlantirishda axborotni tanlash va uning ishonchliligini baholash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois boshlang‘ich ta‘limning yuqori bosqichlarida o‘quvchilarni turli axborot manbalaridagi ma’lumotlarni solishtirish, asosiy fikrni ajratish va sodda xulosalar chiqarishga o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy tayyorgarligini takomillashtirish

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini egallashi faqat nazariy ma'ruzalar bilan cheklanmasligi lozim. Amaliy mashg'ulotlar, mikro-darslar, pedagogik amaliyot va mustaqil metodik loyihalar ushbu kompetensiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Talabalarga quyidagi amaliy vazifalarni berish mumkin:

1. Boshlang'ich sinf uchun badiiy yoki informatsion matn tanlash.
2. Matnning o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligini tahlil qilish.
3. Matn asosida turli murakkablikdagi savollar tuzish.
4. Matn oldi, matn jarayonidagi va matndan keyingi topshiriqlarni ishlab chiqish.
5. O'quvchilarning javoblarini baholash mezonlarini yaratish.
6. 15–20 daqiqalik mikro-dars tashkil etish.
7. Dars jarayonini kuzatish va refleksiya qilish.
8. O'quvchilarning xatolari asosida individual yordam strategiyasini ishlab chiqish.

Bunday topshiriqlar bo'lajak o'qituvchini real pedagogik vaziyatlarga tayyorlaydi. Ayniqsa, mikro-darslar davomida talabalar o'z metodik qarorlarini amalda sinab ko'rish, o'quvchilarning reaksiyasini kuzatish va o'z faoliyatini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'qish savodxonligini baholash

O'qish savodxonligini rivojlantirish jarayonida baholash ham muhim ahamiyatga ega. Baholash faqat o'quvchining nechta savolga to'g'ri javob berganini aniqlashdan iborat bo'lmasligi kerak. Unda o'quvchining matnni tushunish darajasi, dalil keltira olishi, xulosa chiqarishi va fikrini mustaqil ifodalashi ham hisobga olinishi lozim.

Formativ baholash usullaridan foydalanish o'quvchining o'zlashtirish jarayonini muntazam kuzatish imkonini beradi. Masalan, "Ikki yutuq va bir taklif", "Svetofof", o'z-o'zini baholash, juftlikda baholash kabi usullar o'quvchiga o'z faoliyatini anglashga yordam beradi.

Bo'lajak o'qituvchilar baholash mezonlarini aniq va o'quvchiga tushunarli shaklda tuzishni bilishlari kerak. Masalan, matnni tushunish bo'yicha quyidagi oddiy mezonlardan foydalanish mumkin:

- matndagi asosiy fikrni aniqlay oladi;
- muhim ma'lumotlarni ajrata oladi;
- savollarga matn asosida javob beradi;
- o'z fikrini dalillar bilan asoslaydi;
- matn yuzasidan mustaqil xulosa chiqaradi.

Bunday mezonlar o'quvchiga undan nima kutilayotganini aniq tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish bugungi ta'lim jarayonining ustuvor vazifalaridan biridir. O'qish savodxonligi o'quvchining matnni texnik jihatdan o'qishigina emas, balki o'qilgan axborotni tushunish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish va undan amaliy faoliyatda foydalanish qobiliyatini ham ifodalaydi.

Mazkur jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy va metodik tayyorgarligiga bog'liq. Shu sababli pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasiga maxsus tayyorlash, ularda matnni tahlil qilish, savol-topshiriqlar yaratish, interfaol va raqamli metodlardan foydalanish hamda o'quvchilar faoliyatini mezonlar asosida baholash kompetensiyalarini shakllantirish zarur.

Bo'lajak o'qituvchilarning amaliy tayyorgarligini kuchaytirish, xususan, mikro-darslar, pedagogik amaliyot, metodik loyihalar va refleksiv faoliyatni ta'lim jarayoniga keng joriy etish o'qish savodxonligini rivojlantirish bo'yicha pedagogik kompetensiyalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Demak, o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirishning samarali modeli **"nazariy bilim – metodik loyiha – amaliy sinov – tahlil – takomillashtirish"** tamoyili asosida tashkil etilganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi yanada takomillashadi. Bu esa o'z navbatida mustaqil fikrlaydigan, axborot bilan ishlay oladigan va zamonaviy jamiyat talablariga mos kompetent o'quvchilarni tarbiyalash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yoʻldosheva Sh. **Savod oʻrgatish metodikasi.** – Toshkent. 2022-yil.
2. Qosimova K., Matchonov S., Gʻulomova X., Yoʻldosheva Sh., Sariyev Sh. **Ona tili oʻqitish metodikasi.** – Toshkent. 2013-yil
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. **Taʼlimda innovatsion texnologiyalar.** – Toshkent. 2019-yil.
4. Azizxoʻjayeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** – Toshkent. 2020-yil
5. OECD. **PISA 2018 Assessment and Analytical Framework: Reading, Mathematics and Science.** – Paris: OECD Publishing, 2019.
6. OECD. **PISA 2022 Assessment and Analytical Framework.** – Paris: OECD Publishing. 2023.

YOSH O'QITUVCHILARNING KASBIY ADAPTATSIYASI VA MENTORLIK TIZIMI

Berdiyeva Sadoqat Eshonqul qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahar, O'zbekiston
e-mail: sadoqat801@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh o'qituvchilarning kasbiy faoliyatining dastlabki yillaridagi moslashuv (adaptatsiya) jarayoni hamda ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlovchi mentorlik tizimi tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi — yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiyasi jarayonidagi asosiy qiyinchiliklarni aniqlash, mentorlik tizimining ushbu jarayonga ta'sirini baholash hamda umumta'lim muassasalarida samarali mentorlik modelini joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: yosh o'qituvchi, kasbiy adaptatsiya, mentorlik tizimi, kasbiy moslashuv, malaka oshirish, pedagogik kadrlar barqarorligi, kasbiy qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс профессиональной адаптации молодых учителей в первые годы педагогической деятельности, а также система наставничества (менторства), поддерживающая этот процесс. Цель исследования — выявить основные трудности в процессе профессиональной адаптации молодых учителей, оценить влияние системы наставничества на этот процесс и разработать рекомендации по внедрению эффективной модели наставничества в общеобразовательных организациях.

Ключевые слова: молодой учитель, профессиональная адаптация, система наставничества, профессиональное сопровождение, повышение квалификации, стабильность педагогических кадров, профессиональная поддержка.

Abstract. This article analyzes the process of professional adaptation of young teachers during the early years of their teaching career, as well as the mentoring system that supports this process. The aim of the study is to identify the main challenges in the professional adaptation of young teachers, to assess the impact of the mentoring system on this process, and to develop recommendations for implementing an effective mentoring model in general education institutions.

Keywords: young teacher, professional adaptation, mentoring system, professional support, professional development, teacher workforce retention, induction support.

KIRISH

Pedagogik kadrlar barqarorligini ta'minlash va ta'lim sifatini oshirish dunyo ta'lim tizimlari uchun dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)

tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra [1], o'qituvchi kasbiy faoliyatining birinchi uch-besh yili uning butun kasbiy taraqqiyoti uchun asos bo'lib xizmat qiladi, biroq aynan shu davrda yosh mutaxassislarning muhim qismi kasbiy qiyinchiliklar sababli sohani tark etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [2] pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishi va ularni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishni davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilaydi.

Yosh o'qituvchining kasbiy faoliyati boshlanishi bilan u nafaqat metodik, balki psixologik-ijtimoiy qiyinchiliklarga ham duch keladi: sinfni boshqarish ko'nikmalarining yetarli emasligi, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqot o'rnatishdagi qiyinchiliklar, hujjat yuritish va me'yoriy talablarni bajarishdagi tajriba yetishmasligi, shuningdek nazariy bilim bilan amaliy vaziyat o'rtasidagi farq. Ushbu omillar majmuasi "amaliyot zarbasi" (reality shock) deb ataluvchi holatni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa o'z navbatida kasbiy charchash va sohadan chiqib ketish xavfini oshiradi.

Xorijiy tadqiqotchilar Feiman-Nemser [3], Ingersoll va Strong [4], hamda Hobson va boshqalar [5] mentorlik dasturlarining yosh o'qituvchilarning kasbiy moslashuvi, ish faoliyatidan qoniqishi va sohada qolish niyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'plab tadqiqotlar orqali tasdiqlashgan. Mahalliy pedagogika sohasida esa Karimov [6], Yusupova [7] va Rashidov [8] yosh mutaxassislarning kasbiy moslashuvi va mentorlik amaliyoti masalalarini yoritgan bo'lsalar-da, mentorlik tizimini institutsional darajada tashkil etish va uning samaradorligini empirik baholash bo'yicha tadqiqotlar hali yetarli emas. Shu sababli yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiya jarayonini va mentorlik tizimining ushbu jarayondagi rolini ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiyasi jarayonidagi asosiy qiyinchiliklarni aniqlash, mentorlik tizimining ushbu jarayonga ta'sirini o'qituvchilar so'rovnomasi asosida baholash hamda umumta'lim muassasalarida samarali mentorlik modelini joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: 1) kasbiy adaptatsiya va mentorlik tushunchalarining nazariy asoslarini ochib berish; 2) xalqaro tajribada qo'llaniladigan mentorlik modellari tizimlashtirish; 3) yosh o'qituvchilar va mentorlar so'rovnomasi asosida amaliyotdagi holatni aniqlash; 4) mentorlik tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) asosida olib borildi va uchta bosqichni o'z ichiga oldi. Birinchi bosqichda 2010–2025-yillar oralig'ida nashr etilgan mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar (jami 38 ta manba: monografiyalar, ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari) tizimli tahlil qilindi. Adabiyotlarni tanlashda quyidagi mezonlar qo'llanildi: nashr yili, mavzuning yosh o'qituvchilar adaptatsiyasi va mentorlik tizimiga bevosita aloqadorligi, hamda manbaning ilmiy jurnal yoki nufuzli nashriyot tomonidan tasdiqlanganligi.

Ikkinchi bosqichda qiyosiy-tavsifiy metod yordamida turli mamlakatlarda (Finlyandiya, Buyuk Britaniya, Singapur, Janubiy Koreya) qo'llaniladigan yosh o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash (induction) va mentorlik modellari o'zbek ta'lim tizimi sharoiti bilan solishtirildi. Bu bosqich milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchi bosqichda empirik ma'lumotlar to'plash maqsadida Toshkent shahri va Samarqand viloyatidagi bir nechta umumta'lim maktablarining 1–3 yillik ish stajiga ega yosh o'qituvchilari (n=52) hamda ularga biriktirilgan mentor-o'qituvchilar (n=20) ishtirokida anonim so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnoma savollari uchta asosiy yo'nalishni qamrab oldi: (a) yosh o'qituvchilarning kasbiy faoliyatning dastlabki yillarida duch kelgan asosiy qiyinchiliklari; (b) maktabda mavjud mentorlik amaliyotining mazmuni va tizimlili; (v) mentorlik dasturining o'qituvchilarning kasbiy o'zini his etishi va sohada qolish niyatiga ta'siri. So'rovnoma 5 balli Likert shkalasi va ochiq savollar kombinatsiyasi asosida tuzildi.

Olingan ma'lumotlar tavsiflovchi statistika (foizli taqsimot, o'rtacha qiymat) yordamida qayta ishlandi. Sifat ko'rsatkichlarini baholash uchun respondentlarning ochiq javoblari mazmun

tahlil (content analysis) metodi asosida guruhlarga ajratildi. Tadqiqot davomida ma'lumotlarning konfidensialligi va respondentlarning ixtiyoriyligi ta'minlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'rovnoma natijalariga ko'ra, yosh o'qituvchilarning 68 foizi kasbiy faoliyatining birinchi yilida sinfni boshqarish va intizom masalalarida jiddiy qiyinchilik chekkanini bildirdi. Respondentlarning 55 foizi hujjat yuritish va me'yoriy talablarni bajarishda, 43 foizi esa ota-onalar bilan muloqot o'rnatishda qiyinchilikka duch kelganini qayd etdi. Ayniqsa e'tiborga molik jihati shundaki, so'rovnoma ishtirokchilarining 31 foizi birinchi ish yilida kasbni tark etish haqida jiddiy o'ylab ko'rganini ta'kidladi — bu ko'rsatkich pedagog kadrlar barqarorligi nuqtai nazaridan alohida tashvish uyg'otadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili hamda so'rovnoma natijalari asosida yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiyasini qo'llab-quvvatlashda samarali deb topilgan mentorlik tizimining quyidagi asosiy tarkibiy qismlari aniqlandi:

1. Tizimli induksion dastur (Induction Programme) [1, 4]. Yosh o'qituvchi kasbga kirgan dastlabki oylardanoq aniq rejalashtirilgan, bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlash dasturiga jalb etiladi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, tizimli induksion dasturga ega maktablarda yosh o'qituvchilarning moslashuv muddati o'rtacha 2 baravar qisqargan.

2. Individual mentor biriktirish (One-to-one Mentoring) [3, 5]. Har bir yosh o'qituvchiga tajribali, maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mentor biriktiriladi, u muntazam kuzatuv, fikr-mulohaza va hissiy qo'llab-quvvatlash bilan ta'minlaydi. Respondentlarning 71 foizi individual mentor mavjudligini kasbiy o'zini his etishning eng muhim omili sifatida baholadi.

3. Hamkasblar hamjamiyati (Professional Learning Community) [4]. Yosh o'qituvchilar o'zaro tajriba almashish, birgalikda dars ishlanmalari tayyorlash va muammolarni muhokama qilish uchun muntazam uchrashuvlarda ishtirok etadi. Bu format hissiy izolyatsiyani kamaytirish va kasbiy hamjihatlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

4. Kuzatuv va konstruktiv fikr-mulohaza (Observation and Feedback) [5]. Mentor tomonidan darslarni muntazam kuzatish va konstruktiv tanqidiy fikr-mulohaza berish orqali yosh o'qituvchining metodik ko'nikmalari izchil rivojlantiriladi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, mentorlarning atigi 40 foizi darslarni oyiga bir martadan ko'proq kuzatish imkoniyatiga ega, bu ko'rsatkich yetarli emas deb baholandi.

5. Kasbiy rag'batlantirish mexanizmlari. Mentorlik faoliyati uchun moddiy va ma'naviy rag'batlantirish (qo'shimcha haq, malaka toifasi berishda hisobga olish, tan olish sertifikatlari) mentorlarning motivatsiyasi va faoliyat sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'rovnomada ishtirok etgan mentorlarning 63 foizi hozirgi rag'batlantirish tizimini yetarli emas deb baholadi.

Tizimli mentorlik dasturiga ega maktablarda ishlaydigan yosh o'qituvchilar ishtirok etgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ularning kasbiy stress darajasi past, ish faoliyatidan qoniqish yuqori va sohada kamida besh yil davom etish niyati sezilarli darajada kuchli bo'lgan (mentorlik dasturi bo'lmagan maktablarga nisbatan taxminan 35 foizga yuqori). Bu natijalar xalqaro tadqiqotlar [3, 4, 5] bilan to'liq uyg'unlikda bo'lib, mentorlik tizimining yosh o'qituvchilarni saqlab qolishdagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, olingan natijalar Yusupova [7] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda qayd etilgan xulosalar bilan ham mos kelib, mahalliy maktablarda mentorlik amaliyotini institutsional shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari mahalliy sharoitda mentorlik tizimini joriy etishning bir qator institutsional cheklavlarga duch kelishini ko'rsatdi. Xususan, mentorlarni tanlash va tayyorlashning yagona metodik tizimi mavjud emasligi, mentorlik faoliyati uchun alohida ish vaqti ajratilmasligi, hamda mentorlik natijalarini monitoring qilish mexanizmlarining yo'qligi asosiy to'siqlar sifatida aniqlandi. Bu holat Rashidov [8] tadqiqotida ham yosh o'qituvchilarning kasbiy dastlabki yillardagi qo'llab-quvvatlanish sifatini oshirish zarurati sifatida alohida ta'kidlangan. Demak, mentorlik tizimini barqaror joriy etish uchun nafaqat alohida ishtiyoqmand o'qituvchilarning tashabbusiga tayanish, balki maktab va tuman darajasidagi institutsional mexanizmlarni ham shakllantirish zarur.

Tadqiqotning cheklovlari qatoriga so'rovnoma hajmining nisbatan kichikligi (n=52 yosh o'qituvchi, n=20 mentor) hamda natijalarning asosan respondentlarning o'z-o'zini bahosiga asoslanganligini kiritish mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda yosh o'qituvchilarning kasbiy natijalari va sohada qolish holatining uzoq muddatli (longitudinal) kuzatuv metodi asosida kengroq tanlanma bilan o'rganilishi tavsiya etiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiyasi samaradorligi ko'p jihatdan tizimli va institutsional darajada tashkil etilgan mentorlik dasturining mavjudligiga bog'liqligini tasdiqladi. Xalqaro tajriba [1, 3, 4, 5] hamda ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, tizimli induksion dastur, individual mentor biriktirish, hamkasblar hamjamiyati, muntazam kuzatuv-fikr-mulohaza va kasbiy rag'batlantirish mexanizmlari yosh o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashning eng samarali vositalari sifatida aniqlandi. Shu bilan birga, mahalliy amaliyotda mentorlik tizimining tizimli va institutsional darajada joriy etilishi hali yetarli emasligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) har bir umumta'lim muassasasida yosh o'qituvchilar uchun rasmiy induksion dastur va mentorlik tizimini institutsional hujjat sifatida joriy etish; 2) mentorlarni tanlash, tayyorlash va malakasini oshirishning yagona metodik tizimini ishlab chiqish; 3) mentorlik faoliyati uchun alohida ish vaqti va moddiy-ma'naviy rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish; 4) yosh o'qituvchilar va mentorlar o'rtasidagi hamkorlikni muntazam monitoring qilish va natijalarni baholashning aniq mezonlarini belgilash; 5) hududiy va respublika miqyosida yosh o'qituvchilar uchun hamkasblar hamjamiyati platformalarini yaratish.

Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi pedagog kadrlar barqarorligini oshirish, yosh o'qituvchilarning kasbiy dastlabki yillardagi charchash va sohadan chiqib ketish xavfini kamaytirish, hamda umumta'lim tizimida ta'lim sifatini uzoq muddatli barqaror oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. Teachers Matter: Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers. — Paris: OECD Publishing, 2005. — 232 p.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
3. Feiman-Nemser, S. Helping Novices Learn to Teach: Lessons from an Exemplary Support Teacher // Journal of Teacher Education. — 2001. — Vol. 52, № 1. — P. 17–30.
4. Ingersoll, R.M., Strong, M. The Impact of Induction and Mentoring Programs for Beginning Teachers: A Critical Review of the Research // Review of Educational Research. — 2011. — Vol. 81, № 2. — P. 201–233.
5. Hobson, A.J., Ashby, P., Malderez, A., Tomlinson, P.D. Mentoring Beginning Teachers: What We Know and What We Don't // Teaching and Teacher Education. — 2009. — Vol. 25, № 1. — P. 207–216.
6. Karimov, Sh.A. Yosh mutaxassislarni kasbiy moslashtirish masalalari // Pedagogika va psixologiya jurnali. — 2021. — Jild 13, № 2. — B. 30–39.
7. Yusupova, N.T. Umumta'lim maktablarida mentorlik tizimini tashkil etish tajribasi // Zamonaviy ta'lim jurnali. — 2022. — № 4. — B. 55–63.
8. Rashidov, B.M. Yosh o'qituvchilarning kasbiy dastlabki yillardagi qiyinchiliklari: tadqiqot natijalari // Xalq ta'limi jurnali. — 2023. — № 1. — B. 12–20.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK TERMINOLOGIK KOMPETENSIYANI LINGVOKOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Najmiddinova G.B.
Buxoro soliq texnikumi

Annotatsiya. Maqolada bo'ljak o'qituvchilarda pedagogik terminologik kompetensiyani lingvokognitiv yondashuv asosida rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida pedagogdan nafaqat fan bo'yicha bilim, balki kasbiy terminologiyani chuqur anglash, ilmiy tushunchalarni to'g'ri talqin qilish va pedagogik muloqotda o'rinni qo'llash ko'nikmasi ham talab etilmoqda. Mavzuning dolzarbligi raqamli pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv va integrativ ta'lim g'oyalarining joriy etilishi bilan belgilanadi. Ishda pedagogik terminlarning lingvistik va kognitiv mohiyati asoslanib, kompetensiyaning bilim, kommunikativ, kognitiv va metodik komponentlari tahlil qilindi. Tadqiqotda pedagogik kuzatish, qiyosiy va lingvokognitiv tahlil, suhbat, so'rovnoma hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi. Natijalar terminologik kompetensiya talabalarining ilmiy tafakkuri, kasbiy nutqi va metodik tayyorgarligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanini ko'rsatdi. Terminlarni lingvokognitiv yondashuv asosida o'qitish terminologik tafakkurni shakllantirib, kasbiy muloqot samaradorligini oshiradi. Interfaol metodlar, TPACK modeli, elektron lug'atlar, multimediya vositalari va sun'iy intellekt texnologiyalariga tayangan mashg'ulotlar esa terminlarni o'zlashtirishni yanada samarali qiladi. Shu bois pedagogik oliy ta'limda terminologik kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tizimni takomillashtirish dolzarb vazifadir.

Kalit so'zlar: pedagogik terminologiya, terminologik kompetensiya, lingvokognitiv yondashuv, pedagogik tafakkur, kasbiy kompetensiya, terminologik savodxonlik, pedagogik kommunikatsiya, innovatsion ta'lim.

Аннотация. В статье обосновываются теоретические и методические основы развития педагогической терминологической компетенции у будущих учителей на основе лингвокогнитивного подхода. В условиях глобализации и цифровизации от педагога требуются не только предметные знания, но и глубокое понимание профессиональной терминологии, точная интерпретация научных понятий и уместное их использование в педагогической коммуникации. Актуальность обусловлена внедрением цифровой педагогики и компетентностного подхода. Раскрыта лингвистическая и когнитивная сущность педагогических терминов, проанализированы знаниевый, коммуникативный, когнитивный и методический компоненты компетенции. В исследовании применялись педагогическое наблюдение, сравнительный и лингвокогнитивный анализ, беседа, анкетирование и опытно-экспериментальное обучение. Результаты показали, что терминологическая компетенция — один из ключевых факторов формирования научного мышления, профессиональной речи и методической подготовленности студентов. Обучение терминам на основе лингвокогнитивного подхода формирует терминологическое мышление и повышает эффективность профессионального общения. Занятия, построенные на интерактивных методах, модели TPACK, электронных словарях, мультимедийных средствах и технологиях искусственного интеллекта, ещё лучше способствуют усвоению терминов. Поэтому дальнейшее совершенствование методической системы развития терминологической компетенции в педагогическом вузе — актуальная методическая задача.

Ключевые слова: педагогическая терминология, терминологическая компетенция, лингвокогнитивный подход, педагогическое мышление, профессиональная компетенция, терминологическая грамотность, педагогическая коммуникация, инновационное образование.

Annotation. The article substantiates the theoretical and methodological foundations for developing pedagogical terminological competence in future teachers through a linguocognitive approach. Under globalization and digitalization, teachers are expected not only to master subject knowledge but also to understand professional terminology deeply, interpret scientific concepts accurately, and use them appropriately in pedagogical communication. The competence's knowledge, communicative, cognitive, and methodological components are analysed. The study employed pedagogical observation, comparative and linguocognitive analysis, interviews,

questionnaires, and experimental teaching. The findings show that terminological competence is one of the key factors shaping students' scientific thinking, professional speech, and methodological preparedness. Teaching terms within the linguocognitive approach fosters terminological thinking and makes professional communication more effective. Classes built on interactive methods, the TPACK model, electronic dictionaries, multimedia tools, and artificial intelligence technologies further improve term acquisition. Therefore, further refining a methodological system aimed at developing terminological competence in pedagogical higher education is an urgent task.

Keywords: pedagogical terminology, terminological competence, linguocognitive approach, pedagogical thinking, professional competence, terminological literacy, pedagogical communication, innovative education.

KIRISH

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish pedagogik faoliyatga nisbatan yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi, ilmiy tafakkuri va metodik tayyorgarligini takomillashtirish bugungi ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Zamonaviy o'qituvchidan nafaqat fan doirasidagi nazariy bilimlar, balki kasbiy-pedagogik terminologiyani chuqur anglash, ilmiy tushunchalarni to'g'ri talqin qilish hamda pedagogik kommunikatsiyada samarali qo'llash ko'nikmalari ham talab etiladi.

Ta'lim amaliyotida "kompetensiyaviy yondashuv", "raqamli pedagogika", "integrativ ta'lim", "interfaol metod", "kreativ fikrlash", "sun'iy intellekt texnologiyalari", "adaptiv ta'lim" kabi atamalarning faol qo'llanilishi pedagogik terminologik kompetensiyani rivojlantirish masalasini yanada dolzarb qilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi — pedagogik terminologik kompetensiyaning lingvokognitiv mohiyatini ilmiy-pedagogik jihatdan asoslash, bo'lajak o'qituvchilarda terminologik tafakkurni rivojlantirish omillarini aniqlash hamda pedagogik terminlarni samarali o'zlashtirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, lingvokognitiv tahlil, suhbat, so'rovnoma hamda tajriba-sinov metodlaridan foydalanildi; pedagogik terminologiya, psixolingvistika, kognitiv lingvistika va kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Shuningdek, talabalarning terminologik savodxonlik darajasi, terminlarni qo'llash ko'nikmalari hamda kasbiy kommunikativ faoliyatdagi terminologik kompetensiyasi tahlil qilindi.

ADABIYOTLAR SHARXI

Pedagogik terminologiya pedagogik fan va amaliyotning muhim tarkibiy qismidir. Terminologik birliklar ilmiy tafakkurning shakllanishida, kasbiy bilimlarni tizimlashtirishda va pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishda asosiy vosita vazifasini bajaradi. Pedagogik terminlarni chuqur anglagan bo'lajak o'qituvchi metodik faoliyatni samarali yo'lga qo'yadi, ilmiy-pedagogik matnlarni tahlil qiladi va kasbiy muloqotda terminlardan maqsadga muvofiq foydalanadi. Shu sababli terminologik kompetensiya pedagogning kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi.

Ixtisoslashtirilgan terminologiya zamonaviy tilshunoslik, pedagogika va lingvodidaktikaning kesishmasida markaziy kategoriya sifatida talqin etiladi. Har bir fan o'z konseptual tizimiga tayangan holda ilmiy va amaliy jarayonlarni qat'iy nomlash me'yorlari orqali tasvirlaydi, terminlar esa ana shu me'yorlarning tayanch birliklari hisoblanadi. Terminlar tizimining shakllanishi va evolyutsiyasi tilning struktur imkoniyatlarini kengaytiradi, mutaxassislararo muloqotning aniqligi, operativligi va standartlashuv darajasini oshiradi. Natijada ixtisoslashtirilgan terminologiya tilning maxsus qatlamini hosil qilib, ilmiy tafakkurni tartibli, aniq va izchil ifodalashning asosiy vositasiga aylanadi.

Terminlar oddiy lug'aviy birliklardan tubdan farq qiladi: ular ko'p ma'nolilikka yo'l qo'ymaydi va har doim muayyan konseptga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu ilmiy va kasbiy sohada tushunmovchiliklarning oldini oladi, muloqotda aniqlikni ta'minlaydi. Terminlarning aniqligi va

barqarorligi soha doirasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi hamda bilimlarning tizimli o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Terminologiya masalalari tilshunoslik va pedagogika fanlari doirasida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida E. Begmatov o'zbek terminologiyasining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab bergan; A. Hojiyev terminlarning izohli lug'atini yaratib, terminologik birliklarning semantik mohiyatini ochib bergan; I. Islomov esa terminologiyaning tizimli va leksikografik xususiyatlarini tadqiq etgan. Rus tilshunosligida E.A. Konovalova, A.V. Superanskaya va V.A. Tatarinov terminologiyaning paradigmatic va derivatsion xususiyatlarini tahlil qilgan. Mazkur tadqiqotlar terminologik birliklarning ilmiy tafakkur bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Terminologik kompetensiyani shakllantirish masalasi xalqaro miqyosda ham, MDH davlatlarida ham, O'zbekiston ta'lim tizimida ham chuqur o'rganilgan. E.G. Azimov va A.N. Shchukin tomonidan yaratilgan lingvistik lug'atlar terminologiyani o'qitish nazariyasi uchun muhim manba hisoblanadi. I.L. Bim va N.D. Galskova chet tilini o'qitishda metodika va kompetensiyaviy yondashuvni asoslab, terminologik kompetensiyaning o'quv jarayonidagi o'rnini alohida ta'kidlagan. V.V. Safonova ishlab chiqqan madaniyatlararo kompetensiya nazariyasi kasbiy terminlarni o'zlashtirish bilan bevosita bog'liq bo'lib, talabning xalqaro miqyosda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. A.V. Khutorskoy kompetensiyaviy yondashuv nazariyasida terminologik kompetensiyani umumiy kasbiy kompetensiyalarning ajralmas qismi sifatida belgilaydi.

O'zbekistonlik olimlar ham bu masalaga alohida e'tibor qaratgan: S.S. Sodiqova ingliz tilini o'qitishda lingvistik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bo'yicha izlanishlar olib borgan; R.X. Jo'rayevning lingvodidaktik tadqiqotlari kasbiy ta'limda terminologik kompetensiyani rivojlantirish metodlarini o'z ichiga oladi; M. Qo'shjonov terminologiyani fanlararo bog'liqlikda o'zlashtirish masalasini yoritgan; N. Qodirova va X. Abduazizovanning ilmiy ishlari esa kasbiy terminologik savodxonlik hamda pedagogik kompetensiyaning nazariy asoslarini o'rganishga qaratilgan.

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy rivojlanishida terminologik kompetensiya muhim o'rin tutadi. Mutaxassislik fanlari bo'yicha o'rganiladigan ilmiy tushuncha va atamalarni puxta o'zlashtirmay turib, na ilmiy faoliyatni, na kasbiy muloqotni samarali tashkil etish mumkin. Shu bois o'quv jarayonida terminologik kompetensiyani shakllantirish nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganishni talab etadi.

Terminologik kompetensiya — ta'lim oluvchilarning o'z sohasi bo'yicha maxsus terminlarni to'g'ri idrok etish, tushunish, ulardan ongli foydalanish va muloqot jarayonida samarali qo'llash qobiliyatidir. U nafaqat bilimni, balki kommunikativ, kognitiv va amaliy ko'nikmalarni ham qamrab oladi. Masalan, ingliz tilini kasbiy yo'nalishda o'rgatishda o'quvchi terminlarning lug'aviy ma'nosini bilish bilan cheklanib qolmaydi, ularni turli kontekstlarda qo'llay olish ko'nikmasini ham egallaydi.

METODLAR

Pedagogik terminologik kompetensiyaning shakllanishida lingvokognitiv yondashuv muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuvga ko'ra, til birliklari inson tafakkuri va kognitiv faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. A.N. Leontyev til va tafakkurning uzviy aloqadorligini asoslab, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida til birliklari muhim vosita ekanini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan pedagogik terminlar nafaqat lingvistik birlik, balki ilmiy tushunchalarni shakllantiruvchi kognitiv vosita sifatida ham namoyon bo'ladi.

Lingvokognitiv yondashuv terminlarni yodlash bilan cheklanmasdan, ularni ongli ravishda tushunish va kasbiy faoliyat bilan bog'lashni nazarda tutadi. Bunday ta'lim jarayonida talabalar terminlarning lingvistik, semantik va funksional xususiyatlarini tahlil qiladi. Natijada terminologik tafakkur shakllanadi, ilmiy tushunchalarni mantiqiy idrok etish ko'nikmalari rivojlanadi, bu esa bo'lajak pedagoglarning kasbiy nutqi va metodik tayyorgarligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik terminologik kompetensiya to'rt o'zaro bog'liq komponentni o'z ichiga oladi (1-jadval).

1-jadval. Pedagogik terminologik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari

№	Komponent	Mazmuni
1	Terminologik bilim	Pedagogik terminlarning mazmunini anglash va ularni ilmiy jihatdan to'g'ri talqin qilish ko'nikmasi
2	Kommunikativ komponent	Pedagogik terminlarni kasbiy muloqotda o'rinli qo'llash
3	Kognitiv komponent	Terminologik birliklarni ilmiy tafakkur bilan bog'lash va kasbiy faoliyatda qo'llash
4	Metodik komponent	Pedagogik terminlarni o'quv jarayonida samarali o'qitish va tushuntirish usullari

Bugungi pedagogik oliy ta'limda terminologik kompetensiyaning rivojlantirishga yetarli e'tibor qaratilmayotgani kuzatilmoqda. Ko'plab talabalar pedagogik terminlarning mazmunini yuzaki anglaydi yoki ularni noto'g'ri qo'llaydi. Ayniqsa, xorijiy tillardan kirib kelayotgan yangi pedagogik terminlar terminologik chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda, bu esa pedagogik kommunikatsiya sifati va metodik faoliyat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois pedagogik terminologiyani tizimli o'qitish, terminologik tafakkurni rivojlantirish va terminologik savodxonlikni oshirish pedagogik ta'limning dolzarb vazifalaridan biridir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar terminologik kompetensiyaning rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, TPACK modeli pedagogik bilim, texnologik bilim va fan mazmunining integratsiyasiga asoslanib, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. P. Mishra va M.J. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan bu model pedagogik terminlarni amaliy faoliyat bilan bog'liq holda o'qitish imkonini beradi: TPACK asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalar terminologik birliklarni nafaqat nazariy, balki interfaol metodlar va raqamli vositalar orqali amaliy jihatdan ham o'zlashtiradilar.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining rivoji pedagogik terminologiyani o'qitishda yangi metodik imkoniyatlar ochmoqda. Elektron lug'atlar, multimediyalar, virtual ta'lim platformalari va sun'iy intellektga asoslangan dasturlar terminologik birliklarning samarali o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. B.P. Woolf sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi imkoniyatlarini tahlil qilib, adaptiv ta'lim tizimlari individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish orqali bilimlarni samarali o'zlashtirishga imkon berishini ta'kidlaydi. Bu terminologik kompetensiyaning differensial yondashuv asosida rivojlantirish imkonini yaratadi.

Tadqiqotlar pedagogik terminologiyani interfaol metodlar asosida o'qitish terminologik tafakkurning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Xususan, "Aqliy hujum", "Konseptual xarita", "Case-study", "Klaster", "Debat" kabi metodlar talabalarning terminologik faolligini oshiradi. Talabalar pedagogik terminlarni tahlil qilish, qiyoslash va amaliy vaziyatlarda qo'llash orqali terminologik kompetensiyaning shakllantiradi, bu esa pedagogik kommunikatsiya sifatining oshishiga xizmat qiladi. Ushbu vositalar va shart-sharoitlarning lingvokognitiv yondashuv bilan o'zaro bog'liqligi 1-rasmda umumlashtirilgan.

1-rasm. Pedagogik terminologik kompetensiyani rivojlantirishning lingvokognitiv modeli

Terminologik tafakkuri rivojlangan pedagog zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ongli qo'llaydi, ilmiy matnlarni tahlil qiladi va kasbiy faoliyatda samarali kommunikatsiyani amalga oshiradi. Terminologik kompetensiya, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning kreativ fikrlashi, innovatsion faoliyati va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Tahlillar asosida kompetensiyani rivojlantirishning quyidagi samarali pedagogik shart-sharoitlari aniqlandi:

- pedagogik terminlarni tizimli o'qitish;
- lingvokognitiv yondashuvdan foydalanish;
- raqamli texnologiyalarni integratsiyalash;
- interfaol metodlarni qo'llash;
- elektron lug'atlar va multimediya vositalaridan foydalanish;
- o'qitishda fanlararo integratsiyani ta'minlash.

XULOSA

Pedagogik terminologik kompetensiyaning lingvokognitiv mohiyati bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi, ilmiy tafakkuri va metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Pedagogik terminlarni ongli o'zlashtirish, ularning lingvistik va kognitiv xususiyatlarini anglash hamda amaliy faoliyatda samarali qo'llash pedagogik ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli pedagogik oliy ta'lim tizimida terminologik kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tizimni takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish hamda o'qitishni lingvokognitiv yondashuv asosida tashkil etish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allamuratov G.A. System of exercises aimed at developing linguocognitive competence in future psychologists // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – № 3(4). – B. 324–326.
2. Allamuratov G.A. Psixologiya yo'nalishi talabalarining lingvokognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning motivatsion yondashuvga asoslangan modeli // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендирий илмий-методик журнал. – 2025. – № 2/1. – B. 163–166.
3. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, № 6. – P. 1017–1054.

4. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – 168 б.
5. Sodiqova S.S. Ingliz tili o'qitishda lingvistik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish metodlari. Toshkent: TDPU, 2018.
6. Jo'rayev R.X. Lingvodidaktika va kasbiy ta'limda kompetensiya masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV NUTQINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Bekberganova Nazokat Oybek qizi

Urganch innovatsion universiteti
bekberganovanazokat8@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligi darslari jarayonida o'quvchilarning kommunikativ nutqini rivojlantirishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. O'qish savodxonligi faqat matnni o'qish va uning mazmunini tushunish ko'nikmasi sifatida emas, balki o'quvchining o'qilgan axborotni anglash, talqin qilish, unga munosabat bildirish, o'z fikrini mantiqiy va izchil ifodalash hamda kommunikativ vaziyatlarda nutqiy faoliyat olib borish qobiliyatlarini shakllantiruvchi integrativ jarayon sifatida tahlil qilinadi. Maqolada matn ustida ishlash, savol-javob, muammoli vaziyat, dialogik muloqot, qayta hikoyalash, munozara, rolli topshiriqlar va ijodiy nutq mashqlarining kommunikativ nutqni rivojlantirishdagi metodik ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, o'qish savodxonligi darslarida kommunikativ nutqni rivojlantirishning bosqichli metodik tizimi taklif etilib, uning motivatsion, mazmuniy-kognitiv, kommunikativ-faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlari tavsiflangan.*

***Kalit so'zlar:** o'qish savodxonligi, kommunikativ nutq, boshlang'ich ta'lim, matn bilan ishlash, dialogik nutq, monologik nutq, kommunikativ kompetensiya, nutqiy faoliyat, interfaol metod, refleksiya.*

***Аннотация.** В данной статье освещаются педагогические и методические возможности развития коммуникативной речи учащихся на уроках читательской грамотности в начальном образовании. Читательская грамотность рассматривается не только как умение читать и понимать содержание текста, но и как интегративный процесс, направленный на формирование у учащихся способности осмысливать и интерпретировать прочитанную информацию, выражать своё отношение к ней, логично и последовательно излагать собственные мысли, а также осуществлять речевую деятельность в различных коммуникативных ситуациях. В статье раскрывается методическое значение работы с текстом, вопросно-ответной деятельности, проблемных ситуаций, диалогического общения, пересказа, дискуссий, ролевых заданий и творческих речевых упражнений в развитии коммуникативной речи учащихся. Кроме того, предложена поэтапная методическая система развития коммуникативной речи на уроках читательской грамотности и охарактеризованы её мотивационный, содержательно-когнитивный, коммуникативно-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты.*

***Ключевые слова:** читательская грамотность, коммуникативная речь, начальное образование, работа с текстом, диалогическая речь, монологическая речь, коммуникативная компетенция, речевая деятельность, интерактивный метод, рефлексия.*

***Abstract.** This article examines the pedagogical and methodological opportunities for developing pupils' communicative speech in reading literacy lessons in primary education. Reading literacy is considered not merely as the ability to read and comprehend a text, but as an integrative process aimed at developing pupils' ability to comprehend and interpret information, express their*

attitudes towards what they have read, articulate their ideas logically and coherently, and engage effectively in speech activities in various communicative situations. The article highlights the methodological significance of text-based activities, question-and-answer techniques, problem-based situations, dialogic communication, retelling, discussions, role-playing tasks, and creative speaking exercises in developing pupils' communicative speech. Furthermore, a step-by-step methodological system for developing communicative speech in reading literacy lessons is proposed, and its motivational, content-cognitive, communicative-activity, and reflective-evaluative components are described.

Keywords: *reading literacy, communicative speech, primary education, text-based activities, dialogic speech, monologic speech, communicative competence, speech activity, interactive methods, reflection.*

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda, ularni turli hayotiy va kommunikativ vaziyatlarda qo'llay olishi muhim natija sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'qish savodxonligini shakllantirish ularning keyingi ta'lim faoliyati, mustaqil fikrlashi, axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi va boshqalarga yetkazishi uchun muhim pedagogik asos yaratadi.

O'qish savodxonligi mazmunan matnni texnik jihatdan to'g'ri va ravon o'qish doirasi bilan cheklanmaydi. U matndagi axborotni tushunish, muhim va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlash, mazmuniy bog'lanishlarni aniqlash, xulosa chiqarish, matnga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish hamda olingan axborot asosida kommunikativ faoliyat olib borishni ham qamrab oladi. Shu jihatdan o'qish savodxonligi va kommunikativ nutq o'zaro uzviy bog'liq pedagogik hodisalar hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi matnni tushunishi bilan birga, uning mazmuni yuzasidan savol bera olishi, savollarga asosli javob qaytarishi, o'z fikrini ifodalashi, suhbatdoshining fikrini tinglashi, voqea-hodisalarga munosabat bildirishi va o'qilgan matnni ijodiy qayta bayon eta olishi lozim. Demak, o'qish savodxonligi darslarini kommunikativ yondashuv asosida tashkil etish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishning samarali metodik yo'nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi — o'qish savodxonligi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ nutqini rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini aniqlash hamda samarali metod va topshiriqlar tizimini tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida kompetensiyaviy, kommunikativ-faoliyatli, shaxsga yo'naltirilgan va refleksiv yondashuvlarning metodologik imkoniyatlariga tayanildi. Muammoni nazariy jihatdan o'rganishda ilmiy-pedagogik va metodik manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Kommunikativ-faoliyatli yondashuvga ko'ra, nutq tayyor bilimlar majmui sifatida emas, balki real muloqot jarayonida rivojlanadigan faoliyat sifatida qaraladi. Shu sababli o'qish savodxonligi darsida o'quvchi faqat matnni qabul qiluvchi emas, balki uning mazmunini tahlil qiluvchi, savol beruvchi, fikr bildiruvchi, suhbatga kirishuvchi va yangi kommunikativ mahsulot yaratuvchi faol subyekt bo'lishi zarur.

Adabiyotlar tahlili. O'qish savodxonligini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim metodikasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro tadqiqotlarda o'qish savodxonligi o'quvchining matnni tushunishi, undan foydalanishi, uni baholashi, matn yuzasidan fikr yuritishi hamda o'z maqsadlariga erishish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun matn bilan o'zaro munosabatga kirishishi bilan bog'liq murakkab kompetensiya sifatida talqin etiladi.

Kommunikativ kompetensiya nazariyasida esa nutqiy faoliyatning samaradorligi faqat til birliklarini bilish bilan emas, balki ulardan muayyan ijtimoiy va kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq foydalana olish bilan belgilanadi. Bu nuqtai nazardan boshlang'ich ta'limda o'qish jarayoni tinglash, gapirish, o'qish va yozish faoliyatlarini o'zaro integratsiyalash imkoniyatiga ega.

O‘qilgan matn yuzasidan suhbat tashkil qilish, mazmunni qayta bayon etish, qahramonlar xatti-harakatiga munosabat bildirish, matnning davomini taxmin qilish va muammoli savollarga javob berish o‘quvchining reproduktiv nutqdan produktiv va ijodiy nutqqa o‘tishini ta’minlaydi. Shu sababli o‘qish savodxonligi darslarida matn kommunikativ faoliyatni yuzaga keltiruvchi asosiy didaktik vosita sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Muhokama va natijalar. O‘qish savodxonligi darslarida kommunikativ nutqni rivojlantirish uchun matnni shunchaki o‘qitish emas, balki uning asosida turli nutqiy vaziyatlarni yaratish muhimdir. Bunda metodik jarayonni to‘rtta o‘zaro bog‘liq bosqichda tashkil etish mumkin.

Bosqich	Asosiy maqsad	Metod va topshiriqlar	Kutiladigan kommunikativ natija
Motivatsion bosqich	Muloqot va matnga qiziqish uyg‘otish	Muammoli savol, rasm asosida suhbat, taxmin qilish	O‘z fikrini erkin ifodalashga intilish
Mazmuniy-kognitiv bosqich	Matn mazmunini anglash va tahlil qilish	Savol-javob, kalit so‘zlar, mazmuniy xarita, INSERT	Matndagi axborotni tushunish va izohlash
Kommunikativ-faoliyatli bosqich	Nutqiy faoliyatni rivojlantirish	Dialog, munozara, rolli o‘yin, qayta hikoyalash	Dialogik va monologik nutqning rivojlanishi
Refleksiv-baholash bosqichi	Fikrni umumlashtirish va baholash	“Menimcha...”, “Men shuni angladim...”, xulosa tuzish	Mustaqil fikr, munosabat va nutqiy refleksiya

Birinchi — motivatsion bosqichda o‘qituvchi o‘quvchini matn mazmuniga kommunikativ jihatdan tayyorlaydi. Masalan, matn sarlavhasi yoki illyustratsiyasi asosida “Sizningcha, matnda nima haqida so‘z boradi?”, “Qahramon o‘rnida siz nima qilgan bo‘lardingiz?” kabi savollar berilishi mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchini hali matnni o‘qimasdan turib fikr bildirishga va o‘z taxminini nutq orqali ifodalashga undaydi.

Ikkinchi — mazmuniy-kognitiv bosqichda matnni ongli o‘qish va tushunishga yo‘naltirilgan faoliyat amalga oshiriladi. O‘quvchilarga matndagi asosiy fikrni aniqlash, kalit so‘zlarni topish, voqealar ketma-ketligini belgilash, sabab va oqibat munosabatlarini izohlash kabi topshiriqlar beriladi. Ushbu faoliyat nutqning mazmuniy asosini shakllantiradi. Chunki mazmunni chuqur tushunmagan o‘quvchi uni izchil ifodalay olmaydi.

Uchinchi — kommunikativ-faoliyatli bosqich kommunikativ nutqni bevosita rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu bosqichda “Juftlikda suhbat”, “Qahramon bilan intervyu”, “Muallifga savol”, “Bahs-munozara”, “Rolli dialog”, “Matnni boshqa qahramon nomidan hikoya qilish” kabi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, “Qahramon bilan intervyu” metodida bir o‘quvchi matndagi qahramon rolini bajaradi, boshqa o‘quvchilar esa unga savollar beradi. Qahramon rolidagi o‘quvchi matn mazmuniga tayangan holda javob berishi kerak. Natijada savol tuzish, tinglash, vaziyatga mos javob qaytarish va fikrni asoslash ko‘nikmalari bir vaqtning o‘zida rivojlanadi. “Matnni davom ettir” topshirig‘ida esa o‘quvchilarga asardagi voqealarning keyingi rivojini tasavvur qilish taklif etiladi. O‘quvchi o‘z variantini sinfdoshlariga og‘zaki bayon qiladi va nima sababdan aynan shunday davomni tanlaganini tushuntiradi. Bu usul tasavvur, mantiqiy fikrlash va monologik nutqni uyg‘un rivojlantiradi.

To‘rtinchi — refleksiv-baholash bosqichida o‘quvchi o‘qilgan matn hamda muloqot jarayonidagi shaxsiy faoliyatini baholaydi. “Men bugun bildimki...”, “Menga eng qiziqarli fikr...”, “Men qahramonning fikriga qo‘shilaman/qo‘shilmayman, chunki...” kabi nutqiy konstruksiyalardan foydalanish o‘quvchilarda fikrni asoslash va xulosalash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Kommunikativ nutqni rivojlantirishda savollar tizimining murakkablik darajasiga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Savollarni quyidagicha bosqichma-bosqich tashkil qilish mumkin:

Reproduktiv savol: Matnda qanday voqea sodir bo‘ldi?

Izohlovchi savol: Nima sababdan qahramon shunday yo‘l tutdi?

Tahliliy savol: Qahramonning qarorini qanday baholaysiz? Fikringizni matndan dalil bilan asoslang.

Ijodiy savol: Agar siz muallif bo'lganingizda voqeani qanday yakunlagan bo'lardingiz?

Kommunikativ savol: Ushbu voqea haqida do'stingiz bilan suhbatlashsangiz, unga qanday fikrni yetkazgan bo'lardingiz?

Bunday ketma-ketlik o'quvchini matn mazmunini qayta aytib berishdan mustaqil fikr bildirish va kommunikativ vaziyatda o'z pozitsiyasini asoslash darajasiga olib chiqadi. Shu asosda o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning kommunikativ nutqini rivojlantirishning metodik mexanizmini quyidagi tizimda ifodalash mumkin:

Mazkur mexanizm o'qish faoliyatining kommunikativ faoliyat bilan integratsiyasini ta'minlaydi. Natijada o'quvchi o'qilgan matnning passiv tinglovchisi yoki mazmunini qayta aytuvchi emas, balki matn bilan faol muloqot qiluvchi va undan olingan axborot asosida mustaqil nutq yaratuvchi subyektga aylanadi.

Xulosa. O'qish savodxonligi darslari boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ nutqini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Bunda matn faqat o'qish obyekti sifatida emas, balki o'quvchini fikrlashga, savol berishga, munosabat bildirishga, suhbatga kirishishga va mustaqil nutqiy mahsulot yaratishga undaydigan kommunikativ vosita sifatida qo'llanilishi zarur.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qish savodxonligi va kommunikativ nutqni rivojlantirish jarayonlarini integratsiyalash matnni tushunish, talqin qilish va baholash bilan dialogik hamda monologik nutq faoliyatini yagona metodik tizimga birlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, muammoli savollar, juftlik va guruhdagi muloqot, rolli dialoglar, qayta hikoyalash, munozara, ijodiy topshiriqlar hamda refleksiv nutq mashqlaridan tizimli foydalanish o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, o'qish savodxonligi darslarida kommunikativ nutqni rivojlantirish metodikasining samaradorligi "o'qish — anglash — tahlil qilish — muloqot — ijodiy ifodalash — refleksiya" uzviyligini ta'minlash bilan belgilanadi. Ushbu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z fikrini aniq, mantiqiy, izchil va kommunikativ vaziyatga mos tarzda ifodalash kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. *PISA 2022 Assessment and Analytical Framework*. Paris: OECD Publishing, 2023.
2. Mullis I.V.S., Martin M.O. (Eds.). *PIRLS 2021 Assessment Frameworks*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
3. Hymes D. *On Communicative Competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

4. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
5. Richards J.C. *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge University Press.
6. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim tizimiga oid amaldagi davlat ta'lim standartlari va boshlang'ich ta'lim bo'yicha o'quv-metodik manbalar.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING TANQIDIY VA TAHLILIIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Elamonova Shahlo Ilyos qizi.

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti magistranti.

O'zbekiston Respublikasi Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar.

Elektron pochta: zarinaibrohimoisha@gmail.com

Tel raqam: 939027666

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirishning pedagogik mazmuni, zarurati hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Tanqidiy fikrlash axborotni xolis baholash, dalillarning ishonchligini tekshirish va asoslangan xulosaga kelish qobiliyati sifatida, tahliliy fikrlash esa muammoni tarkibiy qismlarga ajratish, ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va muqobil yechimlarni ishlab chiqish jarayoni sifatida talqin etiladi. Bo'lajak pedagoglarda mazkur ko'nikmalarni shakllantirishda muammoli ta'lim, keys-stadi, munozara va debat, loyiha hamda tadqiqotga asoslangan ta'lim, refleksiv topshiriqlar va raqamli ta'lim vositalarining imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tanqidiy va tahliliy fikrlashning rivojlanishi bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik vaziyatlarni mustaqil baholashi, kasbiy qarorlarni dalillar asosida qabul qilishi, axborot manbalariga tanqidiy munosabatda bo'lishi hamda innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorligini oshirishga xizmat qilishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, tanqidiy fikrlash, tahliliy fikrlash, pedagogik texnologiya, muammoli ta'lim, refleksiya, kasbiy kompetensiya, mustaqil fikrlash, pedagogik vaziyat.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогическое содержание, необходимость и значение развития критического и аналитического мышления будущих педагогов в современном образовательном процессе. Критическое мышление характеризуется как способность объективно оценивать информацию, проверять достоверность аргументов и формулировать обоснованные выводы, тогда как аналитическое мышление предполагает структурирование проблемы, выявление причинно-следственных связей и поиск альтернативных решений. Анализируются возможности проблемного обучения, кейс-метода, дискуссий и дебатов, проектной и исследовательской деятельности, рефлексивных заданий и цифровых образовательных средств в формировании данных навыков. Обосновывается, что развитие критического и аналитического мышления способствует способности будущих учителей самостоятельно оценивать педагогические ситуации, принимать профессиональные решения на основе доказательств, критически работать с источниками информации и повышать готовность к инновационной педагогической деятельности.

Ключевые слова: будущий педагог, критическое мышление, аналитическое мышление, педагогические технологии, проблемное обучение, рефлексия, профессиональная компетентность, самостоятельное мышление, педагогическая ситуация.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations, necessity, and significance of developing critical and analytical thinking among future teachers in contemporary education. Critical thinking is considered the ability to evaluate information objectively, assess the reliability of evidence, and draw well-grounded conclusions, while analytical thinking involves breaking

complex problems into components, identifying cause-and-effect relationships, and generating alternative solutions. Particular attention is given to the potential of problem-based learning, case studies, discussions and debates, project- and research-based learning, reflective tasks, and digital educational tools in developing these skills. The article argues that strengthening critical and analytical thinking enables future teachers to evaluate pedagogical situations independently, make evidence-based professional decisions, critically assess information sources, and improve their readiness for innovative professional practice.

Keywords: *future teachers, critical thinking, analytical thinking, pedagogical technologies, problem-based learning, reflection, professional competence, independent thinking, pedagogical situation.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning kasbiy kompetentligi faqat muayyan fan doirasidagi bilimlarni egallashi yoki ularni o'quvchilarga yetkazib bera olishi bilan belgilanmaydi. Axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi bo'lajak pedagoglardan olingan ma'lumotlarni saralash, ularning ishonchliligini tekshirish, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash, dalillarni tahlil qilish va pedagogik vaziyatlarga nisbatan asoslangan qaror qabul qilishni talab etmoqda.

Shu sababli bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish oliy pedagogik ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash shaxsning ma'lumot yoki fikrni tayyor haqiqat sifatida qabul qilmasdan, uning mazmuni, dalillari, manbasi va mantiqiy asoslarini tekshirishga yo'naltirilgan faol intellektual jarayondir. Tahliliy fikrlash esa muayyan muammo yoki vaziyatni tarkibiy qismlarga ajratish, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash, sabab va oqibatlarni farqlash hamda mavjud ma'lumotlar asosida umumlashtirilgan xulosaga kelishni nazarda tutadi. Ushbu ikki tafakkur shakli o'zaro bog'liq bo'lib, pedagogning kasbiy vaziyatlarni chuqur anglashiga xizmat qiladi. Pedagogik ta'lim bo'yicha sistematik tadqiqotlar tanqidiy fikrlash tushunchasining ko'p qirrali va kontekstga bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Xususan, bo'lajak o'qituvchilarning bir vaziyatda shakllangan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini boshqa pedagogik vaziyatlarga avtomatik ravishda ko'chira olishi doimo kafolatlanmaydi. Bu esa mazkur kompetensiyani pedagogik faoliyat bilan bevosita bog'langan topshiriqlar orqali rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish nazariy bilim berish bilangina cheklanmasdan, ularni muammoli vaziyatlar, kasbiy keyslar, munozara, refleksiya, loyiha va tadqiqotchilik faoliyatiga muntazam jalb etishni talab qiladi.

Bo'lajak pedagog uchun tanqidiy fikrlash, avvalo, pedagogik axborotni ongli ravishda qabul qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Talaba ilmiy manba, metodik tavsiya, raqamli axborot yoki pedagogik g'oyani o'rganayotganda uning muallifi, daliliy asosi, qo'llanish shartlari va ehtimoliy cheklovlarini tahlil qilishi lozim. Bunday yondashuv talabaning tayyor xulosalarni takrorlashidan mustaqil intellektual pozitsiya shakllantirish tomon o'tishini ta'minlaydi.

Tahliliy fikrlash esa pedagogik hodisalarni qismlarga ajratib o'rganish imkonini beradi. Masalan, o'quvchining darsdagi faolligi pasaygan vaziyatda bo'lajak pedagog buning sababini faqat o'quvchining shaxsiy xususiyatlariga bog'lamasdan, o'qitish metodlari, motivatsiya, topshiriqning murakkabligi, sinfdagi psixologik muhit, individual xususiyatlar va boshqa omillarni o'zaro bog'liq holda tahlil qilishi zarur. Shu jihatdan tanqidiy fikrlash "berilgan axborot qanchalik asoslangan?" degan savolga javob izlashga xizmat qilsa, tahliliy fikrlash "mazkur holat qanday omillardan tashkil topgan va ular qanday bog'langan?" degan masalani aniqlashtirishga yordam beradi. Ularning integratsiyasi esa bo'lajak pedagogda dalillarga tayangan kasbiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. 2026-yilgi keng qamrovli sistematik sharh pedagogik ta'limda tanqidiy fikrlash bo'yicha ilmiy ishlar soni keskin oshganini, shu bilan birga uni konseptuallashtirish va o'rganishda sezilarli xilma-xillik saqlanib qolayotganini ko'rsatadi. Bu holat pedagog tayyorlashda tanqidiy

fikrlashni alohida bir metod bilan emas, kompleks pedagogik faoliyat orqali shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa va tavsiyalar: Bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. Tanqidiy fikrlash axborotni xolis baholash va dalillangan xulosaga kelishga, tahliliy fikrlash esa pedagogik muammolarning sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash hamda maqbul yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Muammoli ta'lim, keys-stadi, debat, loyiha va tadqiqot faoliyati hamda refleksiv topshiriqlardan tizimli foydalanish bo'lajak pedagoglarning mustaqil fikrlashi, pedagogik vaziyatlarni chuqur tahlil qilishi va asoslangan kasbiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois mazkur ko'nikmalarni pedagogik ta'limning barcha bosqichlariga integratsiya qilish kelajakdagi o'qituvchining zamonaviy ta'lim talablariga mos kasbiy tayyorgarligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish uchun oliy ta'lim mashg'ulotlarida muammoli vaziyatlar va pedagogik keyslardan muntazam foydalanish, talabalarga axborot manbalarini qiyoslash va ularning ishonchligini baholashga qaratilgan topshiriqlar berish, debat va ilmiy munozaralarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, loyiha va tadqiqotchilik faoliyatini kengaytirish, pedagogik amaliyot natijalarini refleksiv tahlil qilish, raqamli hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishda axborotni tekshirish madaniyatini shakllantirish va talabalarning fikrlash jarayonini aniq mezonlar asosida muntazam baholab borish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muslimov, N. A. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / N. A. Muslimov, M. H. Usmonboyeva, D. M. Sayfurov, A. B. To'rayev. – Toshkent : Sano-standart, 2015. – 208 b.
2. Ishmuhamedov, R. J. Ta'limda innovatsion texnologiyalar : ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar / R. J. Ishmuhamedov, A. A. Abduqodirov, A. Pardaev. – Toshkent : Iste'dod, 2008. – 180 b.
3. Tolipov, O'. Q. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari : o'quv qo'llanma / O'. Q. Tolipov, M. H. Usmonboyeva. – Toshkent : Fan, 2006. – 261 b.
4. Huang, J. Conceptualising critical thinking and its research in teacher education: A systematic review / J. Huang, G. Sang // *Teachers and Teaching: Theory and Practice*. – 2023. – Vol. 29, № 6. – P. 638–660. – DOI: 10.1080/13540602.2023.2212364.
5. Yuan, R. Critical thinking in teacher education: Where do we stand and where can we go? / R. Yuan, W. Liao // *Teachers and Teaching: Theory and Practice*. – 2023. – Vol. 29, № 6. – P. 543–552. – DOI: 10.1080/13540602.2023.2252688.
6. Bubikova-Moan, J. The Concept of Critical Thinking in Teacher Education: A Systematic Review / J. Bubikova-Moan, L. E. Ferguson, A. Andresen // *Review of Educational Research*. – 2026. – DOI: 10.3102/00346543261438479.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПОСРЕДСТВОМ АРТ-ТЕХНОЛОГИЙ

Худайбердиева Нигара Канжахуновна

магистрант ЖУ им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган, Республика Казахстан
E-mail: n.khodayberdiyeva@bk.ru

Аннотация В статье рассматривается проблема формирования профессиональной компетентности будущих педагогов посредством арт-технологий. Актуальность исследования обусловлена необходимостью подготовки современного педагога, способного применять творческие и личностно ориентированные методы обучения в условиях трансформации образовательной среды. Арт-технологии рассматриваются как совокупность педагогически организованных способов использования различных видов искусства и художественно-творческой деятельности в образовательном процессе. Анализируются возможности изобразительного искусства, музыки,

театрализации, сторителлинга, коллажа, фотографии и арт-проектирования в профессиональной подготовке студентов педагогических специальностей. Определены основные компоненты профессиональной компетентности, которые могут развиваться посредством арт-технологий: мотивационно-ценностный, когнитивный, коммуникативный, творческий, организационно-деятельностный и рефлексивный. Предложена модель формирования профессиональной компетентности будущих педагогов, включающая мотивационно-ориентационный, содержательно-практический, проектировочный и рефлексивно-оценочный этапы. Обосновывается необходимость включения арт-технологий в содержание педагогических дисциплин и педагогической практики. Делается вывод о том, что систематическое применение арт-технологий способствует развитию творческого мышления, способности к педагогическому проектированию, коммуникации, рефлексии и готовности будущих педагогов к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, будущий педагог, арт-технологии, арт-педагогика, педагогическое образование, творческая деятельность, педагогическое проектирование, профессиональная подготовка.

Аңдатпа. Мақалада болашақ педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арт-технологиялар арқылы қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі білім беру ортасының өзгеруі жағдайында шығармашылық және тұлғаға бағытталған оқыту әдістерін қолдана алатын заманауи педагогтерді даярлау қажеттілігімен байланысты. Арт-технологиялар білім беру үдерісінде өнердің әртүрлі түрлері мен көркемдік-шығармашылық әрекеттерді педагогикалық мақсатта ұйымдастыру тәсілдерінің жиынтығы ретінде қарастырылады. Педагогикалық мамандық студенттерін кәсіби даярлауда бейнелеу өнері, музыка, театрландыру, сторителлинг, коллаж, фотография және арт-жобалау мүмкіндіктері талданады. Арт-технологиялар арқылы дамытын кәсіби құзыреттіліктің негізгі компоненттері анықталды: мотивациялық-құндылықтық, когнитивтік, коммуникативтік, шығармашылық, ұйымдастырушылық-әрекеттік және рефлексивтік. Болашақ педагогтердің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың мотивациялық-бағдарлау, мазмұндық-практикалық, жобалаушылық және рефлексивтік-бағалау кезеңдерінен тұратын моделі ұсынылады. Арт-технологияларды педагогикалық пәндер мен педагогикалық практика мазмұнына енгізудің қажеттілігі негізделді. Арт-технологияларды жүйелі қолдану шығармашылық ойлауды, педагогикалық жобалау қабілетін, коммуникацияны, рефлексияны және болашақ педагогтердің кәсіби қызметке дайындығын дамытуға ықпал етеді деген қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: кәсіби құзыреттілік, болашақ педагог, арт-технологиялар, арт-педагогика, педагогикалық білім беру, шығармашылық іс-әрекет, педагогикалық жобалау, кәсіби даярлық.

Abstract. The article examines the problem of developing the professional competence of future teachers through art technologies. The relevance of the study is determined by the need to prepare modern teachers who are able to apply creative and learner-centered approaches in a changing educational environment. Art technologies are considered as a set of pedagogically organized ways of using different forms of art and artistic activity in education. The article analyzes the potential of visual arts, music, drama, storytelling, collage, photography, and art-based project work in the professional preparation of pre-service teachers. The main components of professional competence that can be developed through art technologies are identified: motivational-value, cognitive, communicative, creative, organizational-activity, and reflective components. A model for developing future teachers' professional competence is proposed, including motivational-orientational, content-practical, design, and reflective-evaluative stages. The necessity of integrating art technologies into teacher education courses and teaching practice is substantiated.

The article concludes that systematic use of art technologies can contribute to the development of creative thinking, pedagogical design skills, communication, reflection, and readiness for professional teaching activity.

Keywords: *professional competence, future teachers, art technologies, art pedagogy, teacher education, creative activity, pedagogical design, professional training.*

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование предъявляет новые требования к профессиональной подготовке будущего педагога. Учитель XXI века должен не только владеть системой предметных и психолого-педагогических знаний, но и уметь создавать развивающую образовательную среду, использовать разнообразные методы взаимодействия с обучающимися, учитывать их индивидуальные особенности, стимулировать самостоятельность, творчество и познавательную активность. В этих условиях особое значение приобретают технологии, позволяющие соединить образовательное содержание с эмоциональным, творческим и практическим опытом обучающихся. Одним из таких направлений являются арт-технологии. Под арт-технологиями в настоящем исследовании понимаются педагогически организованные способы использования произведений искусства, художественных средств и творческой деятельности для решения образовательных, развивающих и воспитательных задач. К ним могут относиться изобразительное творчество, музыка, театрализация, драматизация, фотография, коллаж, создание визуальных историй, сторителлинг, арт-проектирование и другие формы художественно-творческой деятельности. Актуальность данного направления подтверждается современными исследованиями. Систематический обзор арт-ориентированного обучения в педагогическом образовании, включивший 19 рецензируемых исследований из восьми стран, показал, что применение различных видов искусства в подготовке будущих педагогов связано с изменениями в эмоциональной сфере, отношении к обучению, готовности действовать и профессиональных установках [1]. Другие исследования подчёркивают значение практического и рефлексивного опыта взаимодействия с искусством для формирования профессиональной идентичности будущего учителя [2]. В отечественной и постсоветской педагогической исследовательской традиции также развивается направление арт-педагогической деятельности в системе профессиональной подготовки будущего учителя. Исследования рассматривают интеграцию общепедагогических и художественных компонентов подготовки как средство профессионального развития будущих педагогов [3].

Цель статьи — теоретически обосновать возможности арт-технологий в формировании профессиональной компетентности будущих педагогов и разработать модель их применения в процессе профессиональной подготовки.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АРТ-ТЕХНОЛОГИЙ

Использование искусства в подготовке будущих педагогов имеет несколько взаимосвязанных направлений.

Первое направление — развитие творческого мышления. Педагогическая деятельность постоянно требует решения нестандартных задач. Один и тот же учебный материал может быть представлен различными способами в зависимости от возраста обучающихся, их интересов и уровня подготовки. Творческие задания позволяют будущему педагогу отрабатывать способность видеть несколько вариантов решения педагогической задачи. Например, студентам может быть предложено представить одну и ту же учебную тему посредством рисунка, театральной миниатюры, коллажа или короткой визуальной истории. После выполнения задания проводится обсуждение педагогических возможностей каждого варианта.

Второе направление — развитие коммуникативной компетентности. Арт-технологии часто предполагают групповое взаимодействие. Подготовка спектакля, создание коллективного коллажа, музыкального проекта или визуальной презентации требует

распределения ролей, согласования решений, аргументации собственной позиции и принятия позиции другого человека. Таким образом, художественно-творческая деятельность может выступать своеобразной моделью будущего педагогического взаимодействия.

Третье направление — развитие эмоциональной компетентности. Педагог ежедневно взаимодействует с обучающимися, испытывающими различные эмоциональные состояния. Умение распознавать эмоции, понимать другого человека и корректно выражать собственные чувства является значимой частью профессиональной деятельности. Художественные средства позволяют моделировать эмоционально насыщенные ситуации и обсуждать их в безопасной образовательной среде.

Четвёртое направление — развитие рефлексивных умений. После выполнения творческого задания студент может ответить на вопросы: почему выбран именно такой способ выражения? Какие чувства возникали во время работы? Что было сложным? Как данный опыт можно перенести в педагогическую деятельность? Именно рефлексивная составляющая превращает творческую деятельность в средство профессионального развития.

Пятое направление — формирование педагогической идентичности. Исследование А. Kenny, М. Finneran и Е. Mitchell показало значение практического и рефлексивного опыта в искусстве для формирования профессиональной идентичности будущих педагогов [2]. Авторы рассматривали опыт работы студентов с музыкой, драмой и визуальным искусством и показали его связь с формированием профессиональных представлений и педагогических ценностей. На основании анализа научной литературы можно выделить компоненты профессиональной компетентности будущего педагога, развитию которых способствует применение арт-технологий, могут быть включены практически во все компоненты профессиональной подготовки. При этом важно понимать, что сам факт выполнения художественного задания ещё не означает формирования профессиональной компетентности. Необходима связь между творческой деятельностью и конкретной педагогической задачей.

МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ

Для систематического применения арт-технологий целесообразно использовать поэтапную модель.

Первый этап — мотивационно-ориентационный. На данном этапе формируется понимание будущими педагогами возможностей искусства в образовании. Преподаватель демонстрирует примеры использования арт-технологий и организует обсуждение их педагогического потенциала.

Второй этап — содержательно-практический. Студенты знакомятся с конкретными арт-технологиями и непосредственно участвуют в творческой деятельности. Используются рисование, коллаж, музыка, драматизация, фотография, сторителлинг и другие формы.

Третий этап — проектировочный. Студент самостоятельно проектирует фрагмент образовательного занятия с применением выбранной арт-технологии. Например, будущему учителю предлагается разработать 15–20-минутный фрагмент урока, в котором искусство выполняет конкретную дидактическую функцию: мотивационную, объяснительную, коммуникативную, рефлексивную или оценочную.

Четвёртый этап — практико-ориентированный. Разработанное задание реализуется в микрогруппе студентов или во время педагогической практики. Остальные студенты выступают в роли обучающихся. Это позволяет будущему педагогу получить практический опыт организации творческой деятельности.

Пятый этап — рефлексивно-оценочный. На заключительном этапе проводится анализ результатов. Студент оценивает:

- была ли достигнута поставленная учебная цель;
- насколько понятным было задание;

- проявляли ли участники активность;
- какие трудности возникли;
- насколько выбранная арт-технология соответствовала содержанию;
- что необходимо изменить при повторном проведении занятия.

Подобная модель соответствует современному пониманию профессионального обучения, в котором важна связь теории, практической деятельности и рефлексии. Исследования практико-ориентированного обучения будущих педагогов также подчёркивают необходимость создавать связи между теоретическими знаниями и реальными педагогическими действиями [4].

ФОРМЫ АРТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В профессиональной подготовке можно использовать различные формы арт-технологий. **Арт-дискуссия** предполагает обсуждение произведения искусства или творческого продукта. Студенты анализируют содержание, эмоциональную реакцию, возможные педагогические интерпретации. **Арт-проектирование** предполагает создание студентом собственного образовательного проекта с использованием средств искусства. Данный подход особенно важен для формирования проектировочных и коммуникативных компетенций. Исследования арт-проектирования в подготовке будущих педагогов изобразительного искусства рассматривают его как средство формирования и развития коммуникативной компетентности [5]. **Театрализация и драматизация** позволяют моделировать педагогические ситуации. Например, студенты могут разыгрывать ситуации конфликта между педагогом и учащимся, взаимодействия с родителями, проведения групповой работы. **Сторителлинг** позволяет развивать способность будущего педагога создавать и представлять содержательные истории. Такая технология может использоваться как для объяснения учебного материала, так и для формирования коммуникативных навыков. **Визуальный арт** включает рисунок, плакат, коллаж, инфографику и другие формы визуального выражения.

Музыкальные арт-технологии могут использоваться для развития эмоциональной выразительности, группового взаимодействия и творческого самовыражения. **Арт-рефлексия** представляет собой использование художественного образа для осмысления собственного профессионального опыта. Например, студенту можно предложить изобразить «мой образ современного учителя», «мой первый урок» или «педагог, которым я хочу стать», после чего организовать обсуждение.

АРТ -ТЕХНОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОЗИЦИИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

Особое значение имеет возможность арт-технологий создавать ситуации, в которых будущий педагог становится не только исполнителем задания, но и его автором. В традиционном учебном процессе студент часто получает готовую инструкцию и выполняет определённую последовательность действий. В творческой деятельности возможны несколько правильных решений. Это требует от будущего педагога самостоятельности и ответственности за собственный выбор. Современные исследования арт-ориентированного педагогического образования показывают, что подобный опыт может быть связан с изменением отношения студентов к обучению и их готовности к действию [1]. Особенно важно, что арт-технологии позволяют объединять индивидуальную и групповую работу. Например, студент сначала создаёт индивидуальный визуальный образ своей педагогической позиции, затем представляет его группе и участвует в обсуждении. В результате формируются навыки самопрезентации, аргументации, слушания и профессионального диалога. Современные исследования также подчёркивают значение арт-подходов для развития профессиональной идентичности и рефлексии будущих педагогов [6]. В исследованиях, посвящённых подготовке педагогов, искусство рассматривается не только как содержание обучения, но и как средство осмысления собственной профессиональной

позиции. Таким образом, арт-технологии могут способствовать переходу будущего педагога от позиции пассивного потребителя образовательной информации к позиции активного субъекта профессионального развития. Для эффективного формирования профессиональной компетентности посредством арт-технологий необходимо соблюдать ряд педагогических условий. Арт-технологии должны применяться не эпизодически, а последовательно включаться в различные дисциплины и виды педагогической практики. Будущий педагог должен не только выполнять творческие задания, но и самостоятельно проектировать их для будущих обучающихся. После каждого значимого творческого опыта необходимо обсуждать полученный результат и его связь с профессиональной деятельностью. Необходимо учитывать, что студенты имеют различный художественный опыт. Поэтому арт-технологии не должны требовать высокого уровня художественного мастерства. Основной целью является не создание профессионального произведения искусства, а решение педагогической задачи посредством творческой деятельности. Это особенно важно для студентов, которые не считают себя творческими или не имеют специальной художественной подготовки. Современные исследования арт-ориентированной подготовки педагогов обращают внимание на необходимость переосмысления представления о том, что для применения arts-based approaches будущий педагог обязательно должен обладать профессиональными художественными навыками [6].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, формирование профессиональной компетентности будущих педагогов посредством арт-технологий представляет собой перспективное направление совершенствования педагогического образования. Арт-технологии позволяют объединить теоретическую подготовку студентов с творческой и практической деятельностью. Их использование создаёт возможности для развития профессиональной мотивации, творческого мышления, коммуникативных навыков, педагогического проектирования и рефлексивной культуры. Проведённый анализ показывает, что наиболее значимым является не само использование искусства, а его педагогически целесообразная интеграция в профессиональную подготовку будущего педагога. Творческое задание приобретает профессиональное значение тогда, когда оно связано с конкретной педагогической задачей и сопровождается последующей рефлексией. Предложенная модель включает четыре основных взаимосвязанных блока: мотивационно-ориентационный, содержательно-практический, проектировочный и рефлексивно-оценочный. Реализация данной модели позволяет постепенно переводить студента от знакомства с арт-технологиями к их самостоятельному педагогическому применению. Особую перспективу представляет использование арт-технологий в сочетании с проектным обучением, цифровыми образовательными ресурсами и междисциплинарными подходами. Современные исследования STEAM-подготовки педагогов также подчёркивают значение интеграции искусства с другими образовательными областями для развития творческого и критического мышления будущих педагогов [7]. Таким образом, арт-технологии могут рассматриваться как средство формирования профессионально активного, творческого и рефлексивного педагога, способного проектировать разнообразные образовательные ситуации и учитывать личностные особенности обучающихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Møller-Skau M., Lindstøl F. Arts-based teaching and learning in teacher education: “Crystallising” student teachers' learning outcomes through a systematic literature review // Teaching and Teacher Education. – 2022. – Vol. 109. – Article 103545. – DOI: 10.1016/j.tate.2021.103545.
2. Kenny A., Finneran M., Mitchell E. Becoming an educator in and through the arts: Forming and informing emerging teachers' professional identity // Teaching and Teacher Education. – 2015. – Vol. 49. – P. 159–167. – DOI: 10.1016/j.tate.2015.03.004.

3. Шевченко А.В. Организация арт-педагогической деятельности в системе профессиональной подготовки будущего учителя // Проблемы современного образования. – 2025. – № 1. – С. 146–159. – DOI: 10.31862/2218-8711-2025-1-146-159.

4. Risan M. Creating theory-practice linkages in teacher education: Tracing the use of practice-based artefacts // International Journal of Educational Research. – 2020. – Vol. 104. – Article 101670. – DOI: 10.1016/j.ijer.2020.101670.

5. Фоломкина С.К. Арт-проектирование как метод формирования и развития коммуникативной компетентности будущих педагогов изобразительного искусства // [Электронный ресурс]. – 2025.

6. “But I Am Not an Artist”: Empowering Preservice Teachers to Reimagine and Embrace Arts-Based Teaching Practices // The Educational Forum. – 2025. – Vol. 89, No. 3. – DOI: 10.1080/00131725.2025.2501907.

7. Mutseekwa C., Chikuvadze P. Exploring the balance between theory and practice of transformative science, technology, engineering, arts, and mathematics teacher education: a systematic literature review // Discover Education. – 2025. – Vol. 4. – Article 386.DOI:10.1007/s44217-025-00695-0.

8. Titarenko V. Формування готовності майбутніх учителів технологій до художньо-трудової діяльності засобами артпедагогіки // Молодь і ринок. – 2025. – DOI: 10.24919/2308-4634.2025.349391.

9. Art technology as a means of preparing competent teachers for pre-school activities // Education 3-13. – 2024. – Vol. 54, No. 3. – P. 603–611. – DOI: 10.1080/03004279.2024.2331578.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MA‘NAVİY- AXLOQIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISH PRINSIPLARI

Amirxanova Diana Nurmaxan qizi

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarning ma‘naviy-axloqi tarbiyasini ota-ona va atrof muhitga munosabatini rivojlantirish haqida bayon qilingan.

Tayanch so‘zlar: ma‘naviy-axloqiy, tarbiya, ustoz, xayrixohlik, muhabbat, mehr-oqibat, axloq, meros, kasb.

Аннотация: В данной статье описывается духовно-нравственное воспитание школьников, формирование у них отношения к родителям и окружающему миру.

Ключевые слова: Духовное – нравственность, воспитание, учитель, благожелательность, любовь, доброта, нравственность, наследие, профессия.

Annotation: This article describes the spiritual and moral education of students, the development of their relationship with parents and the environment.

Key words: Spiritual and moral, upbringing, teacher, benevolence, love, kindness, morality, heritage, job

KIRISH

Boshlang‘ich sinflarda ma‘naviy-axloqiy sifatlarini rivojlanishda o‘qituvchining ro‘li, unung oldidagi ma‘sulyati juda katta hisoblanadi. Talim va tarbiya doimo hamohanglikda bir biri bilan chambarchast bog‘liq holda olib boriladi. Ta‘limsiz tarbiyani, tarbiyasiz esa ta‘limni tasavvur etib bo‘lmaydi. Manaviyatli-axloqli kelajak qurishimiz uchun bularga juda katta e‘tibor berishimiz kerak [4. 132] Bugungi kunda axloq tushunchasi juda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bilamizki kitoblar dunyo qarashni rivojlantiradi, hayotdagi har bir javhada ustoz sanaladi. Kitob

o'qimagan odam faqat o'zining hayotida yashaydi, o'qigan odam esa har bir asar qahramoni bilan yashaydi va minglab hayotlarni ko'radi. Lekin afsuski hozirgi kunda kitob o'qib o'tirgan o'quvchini uchratish juda qiyin. Bunga asosiy sabab o'zimiz, ota-onalar, ustozlar va atrof muhit hisoblanadi. Bolani yoshligidanoq telefonga, televizorga o'zimiz bilmagan holda o'rgatamiz. Kitob o'qi deymiz-u o'zimiz kitobni qo'lga olmaymiz, bolani shovqin qilmasligi uchun televizor yoki telefon bilan band qilamiz. Ular bu manbadan qanday ma'lumot olmoqda, unga bu ma'lumotlar qanday ta'sir qilmoqda, ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga qay tarizda ta'sir etmoqda. Kelajaklarimiz bo'lmish farzandlarimizning har bir qilayotgan hatti – xarakatlariga barchamiz birdek javobgar hisoblanamiz. Shu jumladan bo'shlang'ich sinf o'qituvchilari ham o'quvchining ma'naviy – axloqiy tarbiyasiga ma'sul hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy rivojlanishi va tarbiyalash prinsiplari ta'lim faoliyatining majburiy elementidir. Ma'naviy-axloqiy tarbiya o'quvchini o'z-o'zini tushunishga, rivojlantirishga, oyoqqa turishga yordam beradi. Shunday ekan dars jarayonida o'qituvchi faqat ta'lim beribgina qolmay ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish ham shart.[1. 213bet]

Tabiyani asosan so'z bilan emas amalda qo'llab ko'rsatib ya'ni dars jarayonidan chiqib, tashqi olam bilan hamohanglikda tabiatga, oilaga bo'lgan axloqiy tarbiyani ekskursiyalar va mehmondorchiliklarga borib rivojlantirish kerak. O'qish kitobida "Mehmonga borish odobi" mavzusida o'quvchilar bilan biror oilaga amaliy tarzda uchrashuv o'tkazish kerak.[3. 213] Usha jarayonda ustoz o'zining hatti-xarakati so'zlashish odobi, yon atrofdagi insonlarga qilayotgan muomalasi bilan o'quvchilarga o'rnak bo'la olish kerak va har aytgan so'ziga izoh berib o'tishi shart. Ota-ona bilan o'tkazilgan suhbat davomida barcha o'quvchilarning ahilligini, odobli va har javhada intiluvchan ekanligini ta'kidlab o'quvchilarga axloqiy -ma'naviy tarbiyani singdirib boriladi.

Axloq – o'quvchining bir-biriga oilaga atrof-muhitga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvori, odoblari majmuidir.[2.131] Albatta o'quvchilardagi axloq oilada rivojlanib keladi.

O'z kasbining yetuk mutaxxassislari uni takomillashtiradi. Har bir bola uchun ta'lim muassasasi moslashish, axloq va ko'rsatmalarni shakllantirish, dunyo qarashni o'stirish muhitiga aylanadi. Aynan boshlang'ich sinflarda bola ijtimoiylashadi, ma'naviy va axloqiy rivojlanadi, muloqot doirasini kengaytiradi, shaxsiy xususiyatlarini namoyon qiladi, uni ichki dunyosini belgilaydi. Bu davrda odatda shaxsiy va ma'naviy fazilatlarini shakllantiradigan vaqt deb nomlanadi. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchisi har bir o'quvchining oilaviy sharoiti, psixologik jihati, atrofdagilarga qilayotgan muomalasini baholay olish kerak.

Hozirgi kunda ota-onalarda ma'naviy-axloqiy tarbiya haqida tushunchasi kamligi, ilmiy darajasi yetmasligi, farzandi bilan shug'ullanishga vaqti kamligi, e'tiborsizligi, o'quvchilarning axloqiy jihatdan passiv ekanligiga olib keladi. Biz avvalo maktablarda ota-onalar yig'ilishlari, muhokama kechalari, davomida ularga ma'naviy-axloqiy tarbiya bo'yicha bilim va ko'nikmalarni asta sekinlik bilan singdirib borishimiz kerak.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ota-onalar bilan birgalikda o'quvchidagi kamchiliklarni bosqichma-bosqich yo'qotib borish mumkin. O'qituvchiga bo'lgan e'tiqodni o'quvchida shallantirib uning ijodkorlikka izlanishini oshirishimiz, "Ma'no" va "Maqsad" kategoriyalari orqali belgilangan ma'naviy-axloqiy yuksalish sirlari ochiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini doima erkin fikrlashga va har doim o'z fikrini aytishga o'rgatish lozim. O'quvchilarni axloqiy meyyorlar bilan tanishtirishni avvalo unung ota-onasidan boshlashimiz kerak, chunki bolalar aksariyat vaqtini oilada davrasida o'tkazishadi.

Xulasa qilib aytganda shaxsning ma'naviy-axloqiy tushunchasi qachon boshlanadi. Bolani oilada ham maktabda ham xayrixohlik va muhabbat, mehr- oqibat va munosabatlarning pokligi muhitini o'rab olish kerak. Xalqimizda "Bola aziz odobi undan aziz "degan maqol bejizga aytilmagan. Kelajagimiz uchun farzandlarimizning ma'naviy –axloqiy tarbiyasiga befarq bo'lmaylik. Ota - ona bilan o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni yanada rivojlantirish orqali biz o'zimizning kelajagimiz bo'lmish farzandlarimizni har tomonlama mukammal shaxs qilib tarbiyalashimiz mumkin. Buning uchun bolamizdagi bo'sh vaqtlarni to'g'ri taqsimlab berishimiz,

uning qiziqishlari bo'yicha yo'naltirish, kelajakdagi orzulariga yonma-yon turib yelkadosh bo'lishimiz, hayotning past – balandliklarini ko'rsatib borishimiz lozim. Biz har bir jihatdan farzandlarimizga, o'quvchilarimizga o'rnak bo'lishimiz shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh. Mirziyoyev "Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug' va kelajagi ham farovon bo'ladi" 2019-yil Toshkent nashri
2. X. To'raqulov "Ilmiy tadqiqot asoslari" 2019 yil
3. R.A Movlanava "Umumiy pedagogika" 2018 yil Toshkent nashri
4. J Xasanov, X To'raqulov "Pedagogika" 2011 yil Toshkent nashri

TA'LIM JARAYONIDA PAREMIOLOGIK BIRLIKLARDAN FOYDALANISHNING LINGVODIDAKTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK JIHATLARI

Islomova Shoira Xushbokovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

shoiraislomova67@gmail.com

Azimova Latofat Olimovna

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada paremiologik birliklarning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati, ularni ona tili, adabiyot hamda xorijiy tillarni o'qitishda qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Paremiologik birliklar xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, milliy dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlari va madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida tadqiq etiladi. Maqolada maqol, matal va hikmatli so'zlardan ta'lim jarayonida foydalanishning, nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, mustaqil va ijodiy fikrlashini shakllantirishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, paremiologik birliklarning lingvokulturologik va tarbiyaviy ahamiyati hamda ularni interfaol metodlar asosida o'rgatishning samaradorligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, paremiologik birlik, maqol, matal, hikmatli so'z, ta'lim, lingvokulturologiya, kommunikativ kompetensiya, nutqiy kompetensiya, milliy qadriyat.

Аннотация. В данной статье анализируются роль и значение паремнологических единиц в образовательном процессе, а также возможности их использования при обучении родному языку, литературе и иностранным языкам. Паремнологические единицы рассматриваются как важные языковые средства, отражающие многовековой жизненный опыт народа, национальное мировоззрение, духовно-нравственные ценности и культурные особенности. В статье раскрываются возможности использования пословиц, поговорок и изречений в образовательном процессе для обогащения словарного запаса учащихся, развития их речевой и коммуникативной компетенций, формирования самостоятельного и творческого мышления. Особое внимание уделяется лингвокультурологическому и воспитательному потенциалу паремнологических единиц, а также эффективности их изучения на основе интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: паремнология, паремнологическая единица, пословица, поговорка, изречение, образование, лингвокультурология, коммуникативная компетенция, речевая компетенция, национальные ценности.

Abstract. This article analyzes the role and significance of paremiological units in the educational process and explores the possibilities of their application in teaching the native language, literature, and foreign languages. Paremiological units are considered important linguistic means that reflect the centuries-old life experience, national worldview, spiritual and

moral values, and cultural characteristics of a people. The article highlights the potential of using proverbs, sayings, and aphorisms in education to enrich students' vocabulary, develop their speech and communicative competences, and foster independent and creative thinking. Particular attention is paid to the linguistic and cultural as well as educational potential of paremiological units and the effectiveness of teaching them through interactive methods.

Keywords: *paremiology, paremiological unit, proverb, saying, aphorism, education, linguoculturology, communicative competence, speech competence, national values.*

KIRISH

Til xalqning tarixiy xotirasi, milliy tafakkuri va madaniy tajribasini aks ettiruvchi muhim vositadir. Til birliklari orasida paremiologik birliklar alohida o'rin egallaydi. Chunki maqol, matal, hikmatli so'z va boshqa paremiologik birliklarda xalqning uzoq yillik hayotiy kuzatishlari, axloqiy qarashlari, ijtimoiy tajribasi va dunyo haqidagi tasavvurlari ixcham hamda obrazli tarzda ifodalanadi [1]. Ta'lim jarayonida bunday birliklardan foydalanish nafaqat til materialini o'zlashtirish, balki o'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash imkonini ham beradi. Ayniqsa, ona tili va adabiyot darslarida paremiologik birliklarning semantik, grammatik, uslubiy va lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganish o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Zamonaviy ta'limda asosiy e'tibor o'quvchining tayyor bilimni egallashidan ko'ra, bilimni mustaqil qo'llay olishiga, muloqotga kirishishiga, tanqidiy va ijodiy fikrlashiga qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan paremiologik birliklar ta'lim jarayonida samarali didaktik vosita vazifasini bajarishi mumkin.

Paremiologiya tilshunoslikning maqol, matal va boshqa turg'un hikmatli ifodalarni o'rganuvchi sohasi hisoblanadi [2]. "Paremiologik birlik" tushunchasi keng ma'noda xalqning tajribasi va kuzatuvlarini umumlashtirgan, turg'un shaklga ega bo'lgan, ko'pincha didaktik yoki hikmatli mazmunni ifodalovchi birliklarni qamrab oladi.

O'zbek tilidagi paremiologik birliklarga quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin:

"Mehnat qilgan — elda aziz."

"Yetti o'Ichab, bir kes."

"Ilm — aql chirog'i."

"Birlik bor joyda — tiriklik bor."

"Odob — inson ziynati."

"Bugungi ishni ertaga qo'yma."

Mazkur birliklar qisqa shaklda katta mazmunni ifodalashi bilan ajralib turadi. Ularning mazmunida mehnatsevarlik, ilm olish, birlik, odob, sabr-toqat, vatanparvarlik va boshqa insoniy fazilatlar ulug'lanadi.

Paremiologik birliklarning ta'limdagi asosiy afzalliklaridan biri ularning qisqa, obrazli va mazmunan serqirra ekanligidir. Birgina maqol asosida o'quvchilar bilan leksik, grammatik, semantik, uslubiy va kommunikativ mashg'ulotlarni tashkil etish mumkin.

Birinchidan, paremiologik birliklar lug'at boyligini oshirish vositasi sifatida xizmat qiladi. O'quvchi maqol tarkibidagi yangi so'zlarning ma'nosini izohlash, sinonim va antonimlarini topish, ularni gapda qo'llash orqali o'z lug'at boyligini kengaytiradi.

Ikkinchidan, ular nutqni rivojlantirish uchun samarali material hisoblanadi. O'quvchiga muayyan maqol mazmunini izohlash, unga hayotiy misollar keltirish yoki maqol asosida kichik matn tuzish topshirig'ining berilishi mustaqil fikrlash va izchil nutq tuzish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Uchinchidan, paremiologik birliklar milliy-madaniy kompetensiyani shakllantiradi. Maqollar orqali o'quvchilar xalqning turmush tarzi, qadriyatlari, axloqiy me'yorlari va dunyoqarashi haqida tasavvurga ega bo'ladilar.

To'rtinchidan, paremiologik birliklar tarbiyaviy vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Ularda ilgari surilgan axloqiy g'oyalar o'quvchilarda mehnatsevarlik, halollik, do'stlik, kattalarga hurmat, bilimga intilish kabi ijobiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Ona tili darslarida paremiologik birliklardan turli lingvistik mavzularni o'rgatishda foydalanish mumkin. Masalan, maqollar asosida so'z turkumlari, gap bo'laklari, sodda va qo'shma gaplar, sinonimiya, antonimiya, omonimiya hamda frazeologik birliklarni o'rganish mumkin. Masalan, "Yetti o'lchab, bir kes" maqoli asosida o'quvchilarga:

- maqolning mazmunini izohlash;
- undagi so'z turkumlarini aniqlash;
- fe'llarni topish;
- maqolning grammatik tuzilishini tahlil qilish;
- mazmuniga mos hayotiy vaziyat yaratish;
- maqol asosida kichik hikoya tuzish kabi topshiriqlar berilishi mumkin.

Bunday mashg'ulotlar til hodisasini sun'iy misollar asosida emas, balki mazmunli va hayotiy kontekstda o'rganish imkonini beradi.

Adabiyot darslarida paremiologik birliklar badiiy asarning g'oyaviy mazmunini ochib berish vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Ko'plab badiiy asarlarda xalq maqollari, matallari va hikmatli iboralaridan foydalanilgan. Ularni tahlil qilish orqali asar qahramonlarining dunyoqarashi, xarakteri va muallifning badiiy maqsadini yaxshiroq anglash mumkin. O'quvchilarga badiiy matndan maqol va matallarni topish, ularning mazmunini sharhlash, maqolning asar g'oyasi bilan bog'liqligini aniqlash kabi topshiriqlar berish mumkin. Shuningdek, "Maqolni davom ettiring", "Maqolga mos vaziyat yarating", "Maqol asosida esse yozing", "Maqol va badiiy asar g'oyasini taqqoslang" kabi ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning faolligini oshiradi [3].

Paremiologik birliklardan xorijiy tillarni o'qitishda ham samarali foydalanish mumkin. Bunda o'quvchi nafaqat yangi til birliklarini o'zlashtiradi, balki boshqa xalqning madaniyati va dunyoqarashi bilan ham tanishadi. Masalan, o'zbek tilidagi maqolning ingliz yoki boshqa xorijiy tildagi ekvivalentini topish topshirig'i o'quvchilarning qiyosiy tafakkurini rivojlantiradi. Bunda maqollarning mazmun jihatidan o'xshashligi yoki farqli jihatlarini aniqlanadi.

Paremiologik birliklarni qiyoslash orqali:

- turli xalqlarning umumiy qadriyatlarini;
- milliy-madaniy farqlar;
- obrazli tafakkur xususiyatlari;

so'z va iboralarning ko'chma ma'nolari haqida tushuncha hosil qilish mumkin. Shu sababli paremiologik materiallar xorijiy til darslarida lingvokulturologik yondashuvni amalga oshirish uchun samarali vositalardan biridir.

Ta'lim jarayonida paremiologik birliklardan foydalanishda an'anaviy va interfaol metodlarni uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

"Maqolni davom ettir" metodi. O'qituvchi maqolning bir qismini aytadi, o'quvchilar esa uning ikkinchi qismini topadilar.

"Ma'nosini izohla" metodi. O'quvchilar berilgan maqolning bevosita va ko'chma ma'nosini tushuntiradilar.

"Vaziyat yarat" metodi. O'quvchilarga maqol mazmuniga mos hayotiy vaziyat yaratish topshiriladi.

"Maqollarni guruhla" metodi. Maqollar mavzusiga ko'ra guruhlariga ajratiladi: mehnat, ilm, do'stlik, odob, vatan, birlik va boshqalar.

"Qiyosla" metodi. O'zbek maqoli boshqa tildagi maqol bilan qiyoslanadi va umumiy hamda farqli jihatlar aniqlanadi.

"Ijodiy matn" metodi. O'quvchi berilgan maqol asosida hikoya, esse yoki dialog yaratadi.

Mazkur metodlar o'quvchining darsdagi faolligini oshirish bilan birga, uning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Paremiologik birliklar til va madaniyatning uzviy bog'liqligini namoyon etuvchi muhim vositalardan biridir. Ularning mazmunida xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlarini va mentaliteti aks etadi. Masalan, "Birlik bor joyda — tiriklik bor" maqolida jamoaviylik va hamjihatlik qadriyati ifodalangan bo'lsa, "Ilm — aql chirog'i" maqolida bilimning inson hayotidagi o'rni yoritiladi. Bunday birliklarni ta'lim jarayonida tahlil qilish orqali o'quvchilar til birliklarining faqat lug'aviy

yoki grammatik xususiyatlarini emas, balki ularning ortida turgan madaniy mazmunni ham anglaydilar. Shunday qilib, paremiologik birliklar til o'rgatish va madaniyat o'rgatish jarayonlarini birlashtiruvchi vosita vazifasini bajaradi.

Ta'limda paremiologik birliklardan foydalanish o'quv jarayonining mazmuniy va metodik imkoniyatlarini kengaytiradi. Maqol, matal va hikmatli so'zlar qisqa, obrazli hamda mazmunan boy til birliklari sifatida o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish, nutqiy faoliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish va milliy-madaniy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. Paremiologik birliklarni ona tili va adabiyot darslari bilan bir qatorda xorijiy til ta'limida ham qo'llash mumkin. Ayniqsa, ularni interfaol metodlar, muammoli topshiriqlar, qiyosiy tahlil va ijodiy mashqlar bilan uyg'unlashtirish yuqori pedagogik samaradorlikni ta'minlaydi[4].

Demak, paremiologik birliklar ta'lim jarayonida oddiy til materiali emas, balki ta'limiy, tarbiyaviy, kommunikativ va lingvokulturologik imkoniyatlarga ega bo'lgan kompleks pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ularni tizimli va metodik jihatdan to'g'ri qo'llash zamonaviy ta'limning shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy talablariga mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslova V. A. *Lingvokulturologiya*. — Moskva: Akademiya, 2001.
2. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. — Jizzax, 2006.
3. Yo'ldoshev B. *O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasi masalalari*. — Samarqand, 2011.
4. Mahmudov N. *Til*. — Toshkent: Yozuvchi, 1998.
5. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. — Westport: Greenwood Press, 2004.
6. Taylor A. *The Proverb*. — Cambridge: Harvard University Press, 1931.
7. Kunin A. V. *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka*. — Moskva: Vysshaya shkola, 1996.

ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING INTELEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH

Mamatova Mexribonu Ulug'bek qizi

Pedagogika mutaxassizligi ,magistranti

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, qarshi, o'zbekiston

Elektron pochta: mamatovamexribonu3@gmail.com

Tel. Raqam: 994248898

Annotatsiya: Mazkur tezisda umumta'lim maktablari o'quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. O'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, axborotni izlash, qayta ishlash hamda undan samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta'lim, loyihaviy ta'lim, hamkorlikda o'qitish, interfaol metodlar va raqamli ta'lim vositalarining o'quvchilarning intellektual faolligiga ta'siri ochib berilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish o'quvchining bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi subyektdan faol izlanuvchi, tahlil qiluvchi va yangi bilim yaratuvchi shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, pedagogik texnologiya, innovatsion ta'lim, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, muammoli ta'lim, interfaol metod, raqamli ta'lim, mustaqil fikrlash.

Аннотация. В данном тезисе рассматриваются педагогические возможности применения современных образовательных технологий в развитии интеллектуального потенциала учащихся общеобразовательных школ. Анализируется значение проблемного обучения, проектной деятельности, интерактивных методов и цифровых образовательных

средств в формировании у учащихся навыков самостоятельного, критического, аналитического и творческого мышления. Особое внимание уделяется возможностям развития познавательной активности учащихся, способности анализировать информацию, находить решения проблемных ситуаций и применять полученные знания в практической деятельности посредством целенаправленной интеграции современных педагогических технологий в образовательный процесс. Представлены педагогические выводы, направленные на совершенствование образовательной среды, способствующей развитию интеллектуального потенциала учащихся.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, современные педагогические технологии, инновационное образование, критическое мышление, аналитическое мышление, творческое мышление, интерактивные методы, проблемное обучение, цифровое образование, познавательная активность.

Abstract. *This thesis examines the pedagogical potential of modern educational technologies in developing the intellectual potential of students in general secondary schools. The role of problem-based learning, project-based activities, interactive methods, and digital educational tools in fostering students' independent, critical, analytical, and creative thinking skills is analyzed. Particular attention is paid to the opportunities for enhancing students' cognitive activity, their ability to analyze information, solve problem situations, and apply acquired knowledge in practice through the purposeful integration of modern pedagogical technologies into the educational process. The thesis also presents pedagogical conclusions aimed at improving the educational environment and creating favorable conditions for the development of students' intellectual potential.*

Keywords: *intellectual potential, modern pedagogical technologies, innovative education, critical thinking, analytical thinking, creative thinking, interactive methods, problem-based learning, digital education, cognitive activity.*

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik taraqqiyoti ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'yamoqda. Zamonaviy maktabning asosiy vazifasi o'quvchiga faqat muayyan hajmdagi bilimlarni yetkazish bilan cheklanmay, balki uning intellektual imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish hamda o'z bilimlarini yangi vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat. Intellektual salohiyat shaxsning bilimlarni o'zlashtirish darajasinigina emas, balki uning tafakkur jarayonlari, ijodkorligi, tahliliy yondashuvi, bilishga bo'lgan ehtiyoji va muammolarni hal etish imkoniyatlarini ham qamrab oladigan murakkab pedagogik-psixologik tushunchadir. Shu jihatdan o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

An'anaviy ta'limda o'qituvchi bilimning asosiy manbai sifatida namoyon bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o'quvchining ta'lim jarayonidagi faolligi ustuvor ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi esa o'quv faoliyatini tashkil qiluvchi, yo'naltiruvchi va o'quvchining mustaqil izlanishiga sharoit yaratuvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Bunday yondashuv o'quvchilarning intellektual rivojlanishi uchun qulay pedagogik muhitni shakllantiradi. O'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligi, avvalo, ta'lim jarayonining faoliyatga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi.

Bunda o'quvchi tayyor ma'lumotni eslab qolish bilan cheklanmaydi, balki uni tahlil qiladi, taqqoslaydi, umumlashtiradi, muammoga turli nuqtayi nazardan yondashadi va mustaqil xulosa chiqaradi. Muammoli ta'lim texnologiyasi intellektual rivojlanishni ta'minlovchi samarali yondashuvlardan biridir. O'quvchi oldiga muammoli vaziyat yoki savol qo'yilganda, u mavjud bilimlarini faollashtirish, yetishmayotgan axborotni izlash, turli yechimlarni solishtirish va maqbul

variantni asoslashga majbur bo'ladi. Natijada bilimni shunchaki eslab qolish emas, balki tafakkur operatsiyalaridan faol foydalanish yuzaga keladi.

Loyihaviy ta'lim ham o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Loyiha ustida ishlash davomida o'quvchilar muammoni belgilash, maqsad qo'yish, axborot izlash, ma'lumotlarni saralash, vazifalarni rejalashtirish va yakuniy mahsulot yaratish bosqichlarini mustaqil yoki guruhda bajaradilar.

Bunday faoliyat o'quvchilarda nafaqat bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, balki mas'uliyat, tashabbuskorlik va ijodiy yondashuvni ham rivojlantiradi. Interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. "Aqliy hujum", "Klaster", "BBB", "Insert", "Case-study", konseptual xaritalar, bahs-munozara va kichik guruhlarda ishlash kabi metodlar o'quvchilar o'rtasida fikr almashish, o'z qarashlarini dalillar asosida himoya qilish va boshqa nuqtayi nazarlarni tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada kommunikativ ko'nikmalar bilan bir qatorda tahliliy va tanqidiy tafakkur ham rivojlanadi. Tanqidiy fikrlash texnologiyalari intellektual salohiyatni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'quvchi axborotning ishonchliligini baholash, fakt va fikrni farqlash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, qarama-qarshi ma'lumotlarni solishtirish hamda o'z xulosasini asoslashga o'rgatiladi. Axborot oqimi nihoyatda kengaygan hozirgi sharoitda bunday kompetensiyalar o'quvchining nafaqat ta'limdagi, balki kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi o'quvchilarning intellektual rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallari, interfaol topshiriqlar, simulyatsiyalar va sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari o'quv materialini turli shakllarda o'zlashtirish imkonini beradi. Biroq raqamli vositaning o'zi ta'lim samaradorligini avtomatik tarzda ta'minlamaydi. Uning pedagogik maqsadga muvofiq tanlanishi va o'quvchini faol fikrlashga undaydigan vazifalar bilan uyg'unlashtirilishi muhimdir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishda individual yondashuv ham alohida o'rin tutadi. Har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishi, o'zlashtirish sur'ati va intellektual imkoniyatlari turlicha bo'lganligi sababli differensial topshiriqlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Murakkablik darajasi bosqichma-bosqich oshib boradigan vazifalar o'quvchining mavjud imkoniyatlarini faollashtirib, keyingi rivojlanish darajasiga erishishiga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda reflektiv faoliyat muhim hisoblanadi.

Dars yakunida "Nimani o'rgandim?", "Qaysi muammoni hal qila oldim?", "Qaysi savollar ochiq qoldi?", "Olgan bilimimni qayerda qo'llashim mumkin?" kabi savollardan foydalanish o'quvchining o'z bilish faoliyatini tahlil qilishiga imkon beradi. Bu esa metakognitiv ko'nikmalar, ya'ni o'z fikrlash jarayonini anglash va boshqarish qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida quyidagi pedagogik zanjir shakllanadi:

muammoli vaziyat → mustaqil izlanish → axborotni tahlil qilish → fikrlar almashinuvi → yechim ishlab chiqish → natijani asoslash → refleksiya → yangi bilim va intellektual tajriba.

Mazkur jarayonning izchil tashkil etilishi o'quvchida bilimlarni mexanik o'zlashtirishdan ko'ra ularni anglash, qayta ishlash va yangi vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi.

XULOSA

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish ta'limning muhim strategik vazifalaridan biridir. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning bilish faolligini kuchaytirish, mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ijodiy yondashuvini rag'batlantirish hamda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Muammoli va loyihaviy ta'lim, interfaol metodlar, hamkorlikdagi o'qitish, raqamli vositalar hamda reflektiv yondashuvlarning o'zaro uyg'un qo'llanilishi o'quvchining intellektual rivojlanishi uchun samarali pedagogik muhit yaratadi. Bunda asosiy e'tibor texnologiyaning o'ziga emas, balki uning o'quvchini fikrlash, izlanish, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilishga qay darajada

undashiga qaratilishi lozim. Umumta'lim maktablarida darslarni tashkil etishda o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini talab qiladigan muammoli topshiriqlar ulushini oshirish; loyihaviy va tadqiqotga yo'naltirilgan faoliyatni fanlar mazmuniga muntazam integratsiya qilish; raqamli ta'lim vositalaridan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish; o'quvchilarning individual intellektual imkoniyatlarini hisobga olgan differensial topshiriqlar tizimini ishlab chiqish hamda pedagoglarning innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha metodik kompetentligini muntazam rivojlantirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
2. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi, 2006.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. — New York: David McKay Company, 1956.
6. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 2001.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London; New York: Routledge, 2009.

O'QUVCHILARNING JAMOAVIY VA HAMKORLIKDAGI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH METODLARI VA TEXNOLOGIYALARI

Vohidova Fayoza Samad qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti
fayozavohidova0@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari, psixologik-pedagogik mexanizmlari hamda zamonaviy innovatsion texnologiyalari chuqur yoritilgan. Tadqiqotda hamkorlikda o'qitish (collaborative and cooperative learning) konsepsiyasining ilmiy-nazariy negizlari, kichik guruhlarda ishlash shakllari, "jigsaw", "bumerang", loyihalar va muammoli ta'lim metodlarining o'quvchilarning kognitiv hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning jamoaviy faoliyatdagi faollik darajalari empirik asosda aniqlanib, ularni takomillashtirishga qaratilgan amaliy-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoaviy faoliyat, hamkorlikda o'qitish, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, kognitiv rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy moslashuv, kichik guruhlar.

Аннотация. В данной статье подробно освещены теоретико-методологические основы организации коллективной и совместной деятельности учащихся, психолого-педагогические механизмы, а также современные инновационные технологии. В исследовании проанализированы научно-теоретические основы концепции совместного обучения (collaborative and cooperative learning), формы работы в малых группах, а также роль таких методов, как «jigsaw», «бумеранг», проектное и проблемное обучение, в развитии когнитивных и коммуникативных компетенций учащихся. Кроме того, на эмпирической основе определены уровни активности учащихся в коллективной

деятельности и разработаны практические педагогические рекомендации, направленные на их совершенствование.

Ключевые слова: коллективная деятельность, совместное обучение, интерактивные методы, педагогические технологии, когнитивное развитие, коммуникативная компетентность, социальная адаптация, малые группы.

Abstract. This article provides an in-depth examination of the theoretical and methodological foundations of organizing students' collective and collaborative activities, as well as the psychological and pedagogical mechanisms and modern innovative technologies involved in this process. The study analyzes the scientific and theoretical foundations of the concept of collaborative and cooperative learning, forms of small-group work, and the role of such methods as "jigsaw," "boomerang," project-based learning, and problem-based learning in developing students' cognitive and communicative competencies. In addition, the levels of students' activity in collective learning were empirically identified, and practical pedagogical recommendations aimed at improving their participation and effectiveness were developed.

Keywords: collective activity, collaborative learning, interactive methods, pedagogical technologies, cognitive development, communicative competence, social adaptation, small groups.

KIRISH.

Zamonaviy jahon ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida barkamol avlodni mustaqil fikrlaydigan, o'zaro muloqot madaniyatiga ega, jamoada muvaffaqiyatli ishlay oladigan va shiddat bilan o'zgarib borayotgan muhitga tez moslashadigan qilib tarbiyalash ta'lim siyosatining ustuvor vazifalaridan biridir. An'anaviy ta'lim paradigmasi ko'pincha subyekt-obyekt munosabatlariga va individual o'zlashtirishga asoslangan bo'lib, u zamonaviy jamiyat talab etadigan ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni to'laqonli shakllantirishda cheklangan imkoniyatlarga ega. Shu bois, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tizimli tashkil etish dolzarb ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etmoqda.

Hamkorlikdagi o'qitish texnologiyalari o'quvchilarga nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish, balki bir-biridan o'rganish, umumiy kognitiv maqsad sari hamjihatlikda harakat qilish, mas'uliyatni o'zaro taqsimlash hamda ijtimoiy rollarni bajarish ko'nikmalarini singdiradi. L.Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi va ijtimoiy interaktsiya g'oyalariga ko'ra, har qanday oliy psixologik funksiya avval odamlararo (jamoaviy) faoliyat sifatida yuzaga keladi va keyinchalik shaxsning ichki psixologik jarayoniga aylanadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – o'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishning zamonaviy metodlari hamda texnologiyalarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish va ularning ta'lim samaradorligini oshirish mexanizmlarini ochib berishdan iborat.

Materiallar va usullar. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini o'rganish hamda amaliyotga joriy etish maqsadida kompleks va tizimli yondashuvga asoslangan quyidagi ilmiy-pedagogik usullardan foydalanildi:

Nazariy tahlil va sintez: Jamoaviy ta'lim, interfaol pedagogika va hamkorlikda o'qitish nazariyalariga oid ilmiy manbalar, monografiyalar hamda metodik qo'llanmalarni o'rganish va tizimlashtirish;

Qiyosiy pedagogik tahlil: Xorijiy va mahalliy ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan guruhli ishlash texnologiyalarining afzalliklari hamda cheklovlarini o'zaro solishtirish;

Empirik kuzatuv va diagnostika: Ta'lim jarayonida o'quvchilarning jamoaviy faoliyatdagi ishtirok etish darajasini, ularning o'zaro muloqot madaniyatini va guruhdagi mas'uliyat xissini kuzatish hamda tabaqalashtirilgan tahlil qilish.

Natijalar va muhokama. O'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonining sifatini tubdan o'zgartiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim amaliyotida quyidagi texnologiyalar va metodlar eng yuqori ilmiy-pedagogik samara beradi:

Hamkorlikda o'qitish (Collaborative / Cooperative learning) texnologiyasi: Sinf kichik guruhlariga (3–5 kishidan iborat) bo'linib, ularga yagona o'quv vazifasi topshiriladi. Bunda guruhning umumiy muvaffaqiyati har bir a'zoning faolligi va qo'shgan hissasiga bog'liq bo'lib, o'quvchilar orasida raqobat emas, balki o'zaro yordam va hamjihatlik muhiti yuzaga keladi.

"Jigsaw" (Mozaika / Bumerang) metodi: O'quvchilar dastlab "boshlang'ich guruh"larda ma'lum bir mavzuning alohida qismini chuqur o'rganadilar, so'ngra "ekspertlar guruhi"ga birlashib bilimlarini boyitadilar va oxirida o'z boshlang'ich guruhlariga qaytib, o'rganilgan ma'lumotlarni bir-biriga tushuntirib beradilar. Bu usul o'quvchida mas'uliyat hissini va kommunikativ ko'nikmalarni keskin rivojlantiradi.

Loyihalar va muammoli ta'lim metodi (Project and Problem-based learning): O'quvchilar jamoa bo'lib muayyan amaliy muammoni hal qilish, kichik tadqiqot o'tkazish yoki jamoaviy mahsulot yaratish ustida hamkorlikda ishlaydilar. Uzoqroq muddatga mo'ljallangan jamoaviy faoliyatni tashkil etish imkonini beradi. O'quvchilar muammoni aniqlash, ma'lumot to'plash, uni tahlil qilish, mahsulot yaratish va natijani taqdim etish jarayonlarida hamkorlik qiladi.

"Think–Pair–Share" metodi: O'quvchi avval individual ravishda fikrlaydi, keyin juftlikda o'z fikrini muhokama qiladi va yakunda umumiy fikrni sinf bilan baham ko'radi. Bu usul barcha o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash imkonini beradi.

"Aqliy hujum" metodi: Muayyan muammo yuzasidan qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ilgari surishga xizmat qiladi. Bunda dastlab o'quvchilarning fikrlari erkin qabul qilinadi, keyingi bosqichda esa ular tahlil va saralashdan o'tkaziladi.

O'qituvchi bu jarayonda faqat axborot beruvchi emas, balki faoliyatni tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va monitoring qiluvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi quyidagi pedagogik shartlarga amal qilishi maqsadga muvofiq:

- jamoaviy topshiriqning maqsadi aniq bo'lishi;
- topshiriq o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos kelishi;
- guruhdagi vazifalar adolatli taqsimlanishi;
- har bir o'quvchining faol ishtiroki ta'minlanishi;
- guruhlar o'rtasida sog'lom raqobat bilan birga o'zaro hurmat shakllantirilishi;
- baholashda individual va guruh natijalari hisobga olinishi;
- o'quvchilarga o'z faoliyatini baholash imkoniyati berilishi.

Hamkorlikdagi ta'limning yana bir muhim natijasi kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanishidir. O'quvchi o'z fikrini aniq ifodalash, suhbatdoshini tinglash, savol berish, fikrga munosabat bildirish va o'z pozitsiyasini dalillar asosida himoya qilishni o'rganadi.

Shuningdek, jamoaviy faoliyat o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Guruhdagi turli fikrlar bilan ishlash, kelishmovchiliklarni konstruktiv tarzda hal etish va umumiy maqsad sari harakat qilish o'quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitadi.

Shu bilan birga, hamkorlikdagi ta'limni tashkil etishda ayrim muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan, guruhdagi ayrim o'quvchilarning haddan tashqari faolligi, boshqalarining esa passiv qolishi, vazifalarning notekis taqsimlanishi yoki guruh ishini baholashdagi subyektivlik ta'lim samaradorligini pasaytirishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish uchun o'qituvchi aniq rollar, baholash mezonlari va individual javobgarlik mexanizmlarini belgilashi zarur.

Umuman olganda, jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatni to'g'ri tashkil etish o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi hamda bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning kompleks rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

XULOSA.

O'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish zamonaviy ta'limning muhim pedagogik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hamkorlikka asoslangan metod va texnologiyalar o'quvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. juftlikdagi faoliyat, "Jigsaw", "Think–Pair–Share", "Aqliy hujum", loyiha metodi va muammoli

ta'lim kabi metodlar o'quvchilarning o'zaro muloqotini kuchaytirish va umumiy ta'limiy maqsadga erishish imkonini beradi.

Hamkorlikdagi faoliyatning samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchi tomonidan aniq maqsad qo'yilishi, guruhlarining pedagogik jihatdan to'g'ri shakllantirilishi, vazifalarning oqilona taqsimlanishi, har bir o'quvchining individual mas'uliyati ta'minlanishi hamda baholash mezonlarining oldindan belgilanishi muhimdir.

Shunday qilib, o'quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tizimli ravishda tashkil etish ta'lim jarayonining interfaolligini oshirish bilan birga, o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorlashning samarali pedagogik vositasi sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938.
3. Slavin R.E. Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice. — Boston: Allyn & Bacon, 1995.
4. Johnson D.W., Johnson R.T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. — Boston: Allyn & Bacon, 1999.
5. Gillies R.M. Cooperative Learning: Integrating Theory and Practice. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007.
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009.
7. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
8. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.

BOSHLANG'ICH TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING NAZARIY-METODIK TAYYORGARLIGINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Nurboyeva Fazilat Sarvar qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Pedagogika mutaxassisligi magistranti

O'zbekiston. Qashqadaryo viloyati, Qarshi shahar.

Elektiron Pochta: [Email: nurboyevafazilat65@gmail.com](mailto:nurboyevafazilat65@gmail.com)

Tel raqam: 973134748

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy pedagogik ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy, xususan nazariy-metodik tayyorgarligini zamonaviy integrativ yondashuvlar asosida takomillashtirish prinsiplari, metodologik asoslari va pedagogik tizimi yoritilgan. Tadqiqot doirasida boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan turdosh fanlar metodikalarining uzviyligini ta'minlash mexanizmlari, ta'lim dasturlariga integrativ modullarni joriy etish masalalari atroflicha tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy refleksiyasi, kreativ fikrlashi hamda metodik kompetentligini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, nazariy-metodik tayyorgarlik, boshlang'ich ta'lim, fanlararo integratsiya, kasbiy kompetensiya, metodik tizim, binar ma'ruzalar, modulli o'qitish, STEAM ta'lim, pedagogik modellashtirish.

Abstract. This article describes the principles, methodological foundations, and pedagogical system of improving the professional, in particular, theoretical and methodical training of students in the field of primary education in higher pedagogical educational institutions based on modern

integrative approaches. Within the framework of the study, the mechanisms for ensuring the continuity of the methods of kindred subjects taught in primary school, and the issues of introducing integrative modules into educational programs are analyzed in detail. Practical suggestions and methodical recommendations aimed at increasing the professional reflection, creative thinking, and methodical competence of future teachers have been developed.

Keywords: *integrative approach, theoretical and methodical training, primary education, interdisciplinary integration, professional competence, methodical system, binary lectures, modular teaching, STEAM education, pedagogical modeling.*

Аннотация. *В данной статье описаны принципы, методологические основы и педагогическая система совершенствования профессиональной, в частности, теоретико-методической подготовки студентов в области начального образования в высших педагогических учебных заведениях на основе современных интегративных подходов. В рамках исследования подробно анализируются механизмы обеспечения преемственности методик смежных предметов, преподаваемых в начальной школе, и вопросы внедрения интегративных модулей в образовательные программы. Разработаны практические предложения и методические рекомендации, направленные на повышение профессиональной рефлексии, креативного мышления и методической компетентности будущих учителей.*

Ключевые слова: *интегративный подход, теоретико-методическая подготовка, начальное образование, междисциплинарная интеграция, профессиональная компетенция, методическая система, бинарные лекции, модульное обучение, STEAM-образование, педагогическое моделирование.*

KIRISH.

Jahon miqyosida global axborotlashuv va ta'lim paradigmalarining shiddatli transformatsiyasi bo'lajak mutaxassislarining, ayniqsa, boshlang'ich sinf pedagoglarining tayyorgarlik darajasiga tubdan yangi, yuqori sifat mezonlarini yuklamoqda. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim o'z tabiati va gnoseologik xususiyatiga ko'ra o'zida sinkretik hamda yaxlit xarakterni namoyon etadi. Bola maktab ostonasiga qadam qo'ygan ilk davrlardanoq atrof-muhitni, til qonuniyatlarini, matematik prinsiplarni hamda ijtimoiy-axloqiy normalarni alohida, bir-biridan ajralgan fanlar ko'rinishida emas, balki yagona butunlikda — yaxlit dunyo manzarasida qabul qilishga moyil bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, oliy pedagogik ta'lim tizimida talabalarni tayyorlashning an'anaviy, tor fan yo'nalishlariga asoslangan klassik modelidan voz kechib, ta'lim jarayonini fundamental integrativ yondashuv negizida qayta qurish zaruratini keltirib chiqaradi.

Pedagogik kadrlarni tayyorlashda integrativ yondashuv shunchaki bir nechta fanning mazmunini tasodifiy yoki mexanik tarzda birlashtirishni anglatmaydi. Balki u bo'lajak mutaxassisning kasbiy dunyoqarashini tizimlashtirishga, unda pedagogik, psixologik, falsafiy hamda xususiy metodik bilimlarni yagona funksional-kasbiy blokda sintez qila olish qobiliyatini yuzaga keltirishga qaratilgan murakkab pedagogik hodisadir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining nazariy-metodik tayyorgarligi uning dars faoliyatini loyihalash, ta'lim texnologiyalarini tanlash va kognitiv jarayonlarni boshqarish borasidagi integrativ kompetensiyalarini belgilaydi. Biroq, bugungi oliy ta'lim amaliyotida xususiy metodika fanlarining (ona tili, matematika, tarbiya, tabiatshunoslik va h.k.) hamon bir-biridan izolyatsiyalashgan holda, alohida-alohida o'qitilayotgani talabalarda bilimlarni parchalangan (fragmentar) shaklda shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Ushbu qarama-qarshilikni bartaraf etish hamda boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish bugungi pedagogika fanining eng dolzarb, tizimli yechim talab qiladigan muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, oliy pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsini tayyorlash va uning kasbiy shakllanish jarayonlari N. A. Muslimov tomonidan tizimli tadqiq etilgan bo'lib, u bo'lajak pedagogning kasbiy shakllanishi bevosita metodologik, nazariy va amaliy tayyorgarlikning

konseptual uyg'unligiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Pedagogik faoliyatning jadallashuvi sharoitida o'qituvchi tayyorlash modelini intensivlashtirish va optimallashtirish masalalari F. R. Yuzlikaev asarlarida o'z aksini topgan. Olim oliy maktabda o'qitish metodikalarini modernizatsiya qilishda bilimlarni ko'p tarmoqli transfer qilish mexanizmlaridan unumli foydalanish lozimligini ko'rsatib o'tgan. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida integratsiyani joriy etishning didaktik asoslari, maktab darslarida fanlararo uzviylikni tashkil etish muammolari respublikamiz pedagog olimlaridan R. A. Mavlonova va N. H. Raxmonqulova tomonidan keng tadqiq qilingan. Ularning ishlanmalarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual salohiyatini oshirishda integratsiyalashgan darslarning imkoniyatlari yoritilgan bo'lsa-da, bevosita oliy pedagogik ta'lim tizimida talabalarning o'zini ushbu jarayonga tayyorlash tizimi alohida konseptual tadqiqotni talab etadi. G'arb pedagogikasida esa integrativ ta'lim muhiti asosan kurikulumlarni muvofiqlashtirish va STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi kontekstida o'rganiladi. Jumladan, S. M. Drake va R. C. Burns tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, integratsiyalashgan o'quv dasturlari talabalarning amaliy muammolarni yechish va nostandart vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini bir necha barobarga oshiradi. Mazkur nazariy manbalar va konseptual yondashuvlar bizning tadqiqotimiz uchun metodologik zamin bo'lib xizmat qildi.

Asosiy qism: integrativ nazariy-metodik tayyorgarlikning pedagogik modeli. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nazariy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni oliy ta'lim tizimining barcha komponentlarini (maqsad, mazmun, metod, shakl va vositalar) qamrab oluvchi yaxlit pedagogik modelni loyihalashni taqozo etadi. Bizning tadqiqotimiz doirasida ishlab chiqilgan integrativ-metodik tayyorgarlik modeli uchta fundamental darajada amalga oshiriladi (1-jadval):

1-jadval. Talabalarning nazariy-metodik tayyorgarligini integratsiyalash darajalari

Integratsiya darajasi	Mazmuni va qamrovi	Kutilayotgan pedagogik natija
Metodologik daraja	Pedagogika, yosh psixologiyasi va falsafa qonuniyatlarining xususiy metodikalar bilan sintezi.	Kasbiy dunyoqarash, konseptual fikrlash va metodik refleksiyaning shakllanishi.
Mazmuniy-didaktik daraja	Oliy ta'lim o'quv rejalaridagi matematika, ona tili, tabiatshunoslik metodikalarining o'zaro turdosh mavzularini blok-modul shakliga keltirish.	Tizimli bilimlar bazasi, fanlararo bog'liqlik zanjirini tuza olish ko'nikmasi.
Texnologik-amaliy daraja	Binar ma'ruzalar, keys-stadi, integratsiyalashgan loyihalar va maktab laboratoriyalaridagi amaliyot uyg'unligi.	Kreativ metodik faoliyat, integratsiyalashgan dars ishlanmalarini mustaqil yaratish malakasi.

Ushbu modelning birinchi, ya'ni *metodologik darajasida* talaba pedagogik jarayonni yaxlit tizim sifatida ko'rishni o'rganadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisining yosh fiziologiyasi va psixik taraqqiyoti qonuniyatlarini bilish (masalan, Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari yoki Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi) tor doiradagi mavhum bilim bo'lib qolmasdan, dars jarayonida konkret matematik tushunchalarni shakllantirish yoki nutq o'stirish darslarida so'z boyligini oshirish metodikasiga to'g'ridan-to'g'ri proeksiya qilinadi.

Modelning ikkinchi, ya'ni *mazmuniy-didaktik darajasi* to'g'ridan-to'g'ri oliy ta'lim o'quv dasturlarini transformatsiya qilish bilan bog'liq. Mavjud tizimda talaba kunning birinchi yarmida ona tili o'qitish metodikasini, ikkinchi yarmida esa matematika o'qitish metodikasini bir-biriga mutlaqo bog'lanmagan holda o'rganadi. Integrativ yondashuv esa ushbu fanlarning o'quv dasturlaridagi kesishuvchi nuqtalarni topishni talab etadi. Masalan, boshlang'ich maktab darsliklarida matnli masalalar bilan ishlash jarayoni ham matematik hisoblashni, ham matn

mazmunini lingvistik jihatdan tahlil qilishni (ona tili ko'nikmasini) talab qiladi. Oliy ta'limda ushbu ikki metodikani o'zaro uzviylikda o'qitish talabalarda dars vaqtini tejash va ta'lim samaradorligini oshirish algoritmlarini shakllantiradi.

Uchinchi, ya'ni texnologik-amaliy daraja o'qitishning innovatsion shakllarini joriy etishga tayanadi. An'anaviy monologik ma'ruzalardan voz kechib, oliy pedagogik ta'limga **binar ma'ruzalarni** kiritish maqsadga muvofiqdir. Binar ma'ruza — bu darsni ikki nafar mutaxassisning (masalan, matematika metodisti va tabiatshunoslik metodisti) bir vaqtda, hamkorlikda olib borishidir. Bunday darslarda o'qituvchilar talabalar ko'z o'ngida muayyan mavzuni ikki xil fan nuqtai nazaridan tahlil qilib, interaktiv munozara muhitini yaratadilar. Masalan, "Boshlang'ich sinflarda tabiiy jarayonlarni matematik modellashirish" mavzusidagi binar darsda tabiatshunoslik o'qituvchisi yil fasllarining almashinishi, ob-havo haroratining o'zgarishi kabi tabiiy hodisalarni bayon qilsa, matematika o'qituvchisi ushbu ma'lumotlar asosida grafiklar, diagrammalar chizish va tenglamalar tuzish metodikasini ko'rsatib beradi. Bu jarayon talabalarda kreativ kasbiy tafakkurning shakllanishiga kuchli turtki bo'ladi.

XULOSA.

Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarimiz hamda tajriba-sinov ishlari yakunlari quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

1. Integrativ yondashuv oliy ta'limda talabalarining tarqoq, bir-biri bilan uzviy bog'lanmagan bilimlarini yagona tizimga keltiradi. Bu esa bo'lajak mutaxassisda ob'ektiv dunyoning yaxlit ilmiy manzarasini shakllantirib, uni kelajakda boshlang'ich maktabdagi real, sinkretik xarakterdagi pedagogik jarayonga to'liq moslashishini ta'minlaydi.

2. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalari va fan dasturlariga tarkibiy va mazmuniy o'zgartirishlar kiritish, xususan, xususiy metodika fanlarini uzviy modullarda birlashtirish hamda ta'lim jarayoniga binar ma'ruzalar, loyihaviy o'qitish texnologiyalarini joriy etish talabalarining kreativ kasbiy tafakkurini, metodik tashabbuskorligini va refleksiyasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

3. Tajriba-sinov natijalarining ko'rsatishicha, integrativ metodik model asosida tayyorlangan talabalar an'anaviy dastur asosida o'qigan talabalarga qaraganda amaliy pedagogik faoliyatda ancha yuqori kompetentlik namoyish etadilar. Bu model bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat metodik bilimini, balki maktabda STEAM ta'lim muhitini yarata olish qobiliyatini tarkib toptiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, oliy pedagogik ta'lim tizimida xususiy metodika fanlarini bosqichma-bosqich integratsiyalashgan kurslarga transformatsiya qilish hamda pedagogik amaliyot dasturlarini loyihaviy-integrativ faoliyat ko'rinishida tashkil etish zamonaviy professional o'qituvchi modelini shakllantirishning eng istiqbolli strategiyasi bo'lib xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Muslimov N. A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari.: Ped. fan. dok. diss. avtoreferati. – Toshkent: TDPU, 2007. – 42 b.

2. Борулава М. Н. Интеграция содержания образования. – М.: Педагогика, 1993. – 172 с.

3. Yuzlikaev F. R. Intensifikatsiya podgotovki uchitelya v pedagogicheskom vuze. – Tashkent: Fan, 2008. – 214 p.

4. Mavlonova R. A., Raxmonqulova N. H. Boshlang'ich ta'limda integratsiya. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2008. – 148 b.

5. Drake S. M., Burns R. C. Meeting Standards Through Integrated Curriculum. – Alexandria: ASCD, 2004. – 618 p.

6. Ishmuhammedov R. J., Abduqodirov A. A., Pardaev A. H. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.

7. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 132 b.

8. Xodjaev B. X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – Toshkent: Sano-standart, 2017. – 416 b.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY-PEDAGOGIK REFLEKSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Karomova Dilobar Ilhom qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika kafedrası, 2-bosqich magistranti
Qarshi, O'zbekiston
e-mail: dilobarkaromova1993@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy oliy pedagogik ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik refleksiyasini, ya'ni o'z-o'zini anglash, tahlil qilish va baholash mexanizmlarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — pedagogik amaliyot va nazariy ta'lim jarayonida talabalarining refleksiv ko'nikmalarini shakllantiruvchi samarali pedagogik shart-sharoitlar va interaktiv texnologiyalar tizimini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Tadqiqotda tahliliy-qiyosiy, modellash, pedagogik eksperiment, refleksiv so'rovnomalar va keys-stadi metodlaridan foydalanildi. Olingan natijalar bo'lajak pedagoglarning refleksiv-tahliliy faoliyatga muntazam jalb etilishi (refleksiv portfolio, mikro-darslarni tahlil qilish, pedagogik vaziyatlarni modellash orqali) ularning kasbiy moslashuvchanligi, kreativligi va mustaqil qaror qabul qilish salohiyatini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Xulosa sifatida, oliy ta'lim tizimida refleksiv yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish bo'lajak o'qituvchining doimiy kasbiy o'sishini ta'minlashning fundamental omili ekanligi asoslandi.

Kalit so'zlar: kasbiy-pedagogik refleksiya, o'z-o'zini tahlil qilish, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik mahorat, refleksiv portfolio, mikro-dars, kasbiy kompetensiya, oliy pedagogik ta'lim.

Аннотация. В данной статье освещается методика развития профессионально-педагогической рефлексии (самоанализа, самооценки и критического осмысления педагогической деятельности) будущих педагогов в условиях современного высшего педагогического образования. Основная цель исследования заключается в разработке и научном обосновании дидактических условий и интерактивных технологий, способствующих формированию рефлексивной компетентности студентов. В процессе исследования применялись теоретико-методологический анализ, моделирование педагогических ситуаций, метод кейс-стади, педагогический эксперимент и диагностическое анкетирование. Результаты показали, что системное внедрение рефлексивных методов (рефлексивное портфолио, видеоанализ микроуроков, разбор педагогических дилемм) стимулирует личностно-профессиональный рост студентов, повышает осознанность выбора педагогических приемов и гибкость принятия решений. В заключении подчеркивается, что развитие рефлексивных механизмов является ключевым фактором непрерывного профессионального самосовершенствования будущих учителей.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая рефлексия, самоанализ, будущий педагог, педагогическое мастерство, рефлексивное портфолио, микроурок, профессиональная компетентность, высшее педагогическое образование.

Abstract. *This article is devoted to the methodology of developing professional-pedagogical reflection (self-analysis, self-awareness, and critical evaluation of educational activities) among prospective teachers in the context of modern higher pedagogical education. The primary objective of the study is to develop, theoretically substantiate, and implement an effective system of pedagogical conditions and interactive technologies that cultivate students' reflective competence. The research methodology includes theoretical and comparative analysis, pedagogical modeling, case-study techniques, pedagogical experimentation, and reflective diagnostic surveys. The findings reveal that systematically engaging student teachers in reflective practices—such as reflective e-portfolios, video self-analysis of micro-teaching sessions, and situational simulations—substantially enhances their professional autonomy, pedagogical creativity, and adaptive decision-making skills. In conclusion, embedding reflective frameworks into higher educational curricula is demonstrated to be a fundamental prerequisite for continuous professional development.*

Keywords: *professional-pedagogical reflection, self-analysis, prospective teacher, pedagogical competence, reflective portfolio, micro-teaching, teacher education, self-evaluation.*

KIRISH

Zamonaviy davrda ta'lim tizimining transformatsiyalashuvi pedagog kadrlarni tayyorlash sifatiga, xususan, bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil fikrlashi, o'zgaruvchan pedagogik muhitga moslashuvchanligi va kasbiy faoliyatini tanqidiy tahlil qila olish salohiyatiga yangicha talablarni qo'yimoqda. Yangilanayotgan pedagogik paradigma sharoitida o'qituvchi shunchaki tayyor bilimlarni uzatuvchi («translyator») emas, balki ta'lim jarayonini loyihalashtiruvchi, o'quvchilar bilan samarali hamkorlik o'rnatuvchi hamda o'z xatti-harakatlari natijalarini muntazam tahlil qilib boruvchi refleksiv mutaxassis sifatida namoyon bo'lishi zarur.

Pedagogik refleksiya (lotincha «reflexio» — orqaga qaytish, o'z aksini ko'rish) — bu pedagogning o'z ichki dunyosi, hissiy kechinmalari, kasbiy qarorlari, darsdagi metodik yondashuvlari va ularning ta'lim oluvchilarga ko'rsatgan ta'sirini ongli ravishda qayta ko'rib chiqish hamda baholashdan iborat murakkab ko'p bosqichli intellektual jarayondir. Oliy pedagogik ta'lim bosqichida bo'lajak mutaxassislar ko'pincha dars rejasi va nazariy bilimlarni o'zlashtirgan bo'lsalar-da, kutilmagan vaziyatlarda metodik jihatdan dovdirash, auditoriyadagi ruhiy muhitni to'g'ri baholay olmaslik yoki o'z xatolariga subyektiv baho berish kabi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Kasbiy refleksianing yetarli darajada rivojlanmaganligi faoliyatda qoliplilik (stereotiplar), kasbiy turg'unlik va yosh mutaxassislarda erta yuzaga keladigan kasbiy hissiy so'nish (emotional burnout) holatlarini keltirib chiqaradi.

Jahon pedagogik tajribasida, xususan, D. Shyonning refleksiv amaliyot konsepsiyasida mutaxassisning faoliyat ichidagi tahlili (reflection-in-action) va faoliyatdan keyingi tahlili (reflection-on-action) uning professional yetuklikka erishishidagi eng asosiy omil sifatida ko'rsatiladi. Mahalliy pedagog olimlar (N.A. Muslimov, J.G'. Yo'ldoshev va boshqalar) ham o'qituvchining kasbiy shakllanishida o'z-o'zini tahlil qilish va baholash komponentlarining o'rnini alohida ta'kidlab o'tganlar. Biroq an'anaviy ta'lim jarayonida talabalarning refleksiv faoliyati ko'proq passiv (shunchaki hisobot topshirish) xususiyatga ega bo'lib qolmoqda. Talabalarda o'z darslarini mikro-tahlil qilish, kasbiy ikkilanishlarni xolis baholash va xatolardan to'g'ri didaktik xulosa chiqarish bo'yicha tizimli metodik vositalar yetarli darajada amaliyotga joriy etilmagan.

Mazkur ziddiyatlarni bartaraf etish uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik refleksiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yaxlit metodik tizimni ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi talabalarda o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish, nazariya va pedagogik amaliyotning uzviy integratsiyasini ta'minlash hamda ularda refleksiv madaniyatni qaror toptirish metodikasini yaratish bilan belgilanadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot jarayoni Iqtisodiyot va pedagogika universiteti pedagogika yo'nalishi talabalari ishtirokida tashkil etildi. Tadqiqot metodologiyasi doirasida tahliliy-qiyosiy tahlil, pedagogik

kuzatuv, modellashtirish, sotsiologik so'rovnoma, kasbiy keyslar yechish hamda pedagogik eksperiment metodlaridan foydalanildi.

Pedagogik refleksiyaning rivojlanganlik darajasini baholash uchun talabalarining reflektiv faolligi quyidagi ko'rsatkichlar asosida uch bosqichda monitoring qilindi:

1. Retrospektiv refleksiya — bajarilgan pedagogik harakatlarni, o'tilgan darslarni ortga qaytib xolis tahlil qilish;

2. Situativ refleksiya — bevosita dars davomida, dars jarayonidagi o'zgarishlarga tezkor munosabat bildirish va harakatni to'g'rilash;

3. Prospektiv refleksiya — kelgusi pedagogik faoliyatni, uning ehtimoliy natijalari va xavf-xatarlarini oldindan rejalashtirish hamda modellashtirish.

Refleksivlik darajasini miqdoriy ifodalashda A.V. Karpovning reflektivlik so'rovnomasi va muallif tomonidan moslashtirilgan pedagogik o'z-o'zini baholash mezonlaridan foydalanildi. Pedagogik tajriba davomida guruhlariga mikro-darslar video-tahlili (Micro-teaching), reflektiv kundalik va portfolio yuritish hamda SWOT-tahlil texnologiyalari integratsiya qilindi. Talabalarining umumiy kasbiy-reflektiv o'sish koeffitsiyenti (Kr) quyidagi formula yordamida hisoblandi:

$$K_r = (R_{ret} + R_{sit} + R_{pro}) / (3 \cdot R_{max}) \quad (1)$$

Bu yerda: R_{ret} — retrospektiv, R_{sit} — situativ, R_{pro} — prospektiv refleksiya ko'rsatkichlari yig'indisi; R_{max} — mezon bo'yicha maksimal mumkin bo'lgan ball.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida nazorat (N = 40) va tajriba (N = 40) guruhlarini shakllantirilib, tajriba guruhida ishlab chiqilgan reflektiv metodika (mikro-darslar tahlili, reflektiv portfolio, simulyatsion keyslar) muntazam qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish usullari saqlab qolindi.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi talabalarida o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, darsdagi metodik xatolarni mustaqil aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini izlash qobiliyati sezilarli darajada oshdi. Talabalarining kasbiy-pedagogik refleksiya darajalari bo'yicha tajribadan oldingi va keyingi ko'rsatkichlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Tajriba va nazorat guruhlarida kasbiy-pedagogik refleksiyaning shakllanganlik darajalari dinamikasi (%)

Guruhlar	Bosqich	Past daraja (%)	O'rta daraja (%)	Yuqori daraja (%)
Nazorat guruhi	Tajribadan oldin	47.5	40.0	12.5
	Tajribadan keyin	37.5	47.5	15.0
Tajriba guruhi	Tajribadan oldin	50.0	37.5	12.5
	Tajribadan keyin	12.5	50.0	37.5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhida yuqori reflektivlik darajasiga ega bo'lgan talabalar ulushi tajribadan so'ng 12.5% dan 37.5% gacha oshdi, past darajadagilar esa 50.0% dan 12.5% gacha qisqardi. Nazorat guruhida esa o'sish ko'rsatkichlari ancha sust ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, reflektiv metodika yordamida quyidagi muhim o'zgarishlarga erishildi: birinchidan, talabalarining o'z-o'zini baholash obyektivligi oshdi va aniq didaktik mezonlarga tayanish odat tusiga kirdi; ikkinchidan, pedagogik empatiya shakllanib, o'quv jarayoniga talabalar ko'zi bilan qarash ko'nikmasi rivojlandi; uchinchidan, darslardagi metodik kamchiliklarni boshqalarning ko'rsatmasisiz mustaqil payqash va to'g'rilash salohiyati mustahkamlandi.

XULOSA

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik refleksiyaning rivojlantirish — zamonaviy pedagogik ta'lim sifatini oshirishning hal qiluvchi omillaridan biridir. Refleksiya shunchaki nazariy tushuncha emas, balki shaxsiy-kasbiy mahoratni doimiy charxlab boruvchi ichki intellektual mexanizmdir.

Tadqiqot natijalari asosida oliy pedagogik ta'lim o'quv rejalariga mikro-darslarni videoga olish va ularni jamoaviy-refleksiv tahlil qilish amaliyotini majburiy komponent sifatida kiritish, an'anaviy amaliyot hisobotlari o'rniga refleksiv kundalik va portfolio yuritishni kengaytirish hamda simulyatsion keyslarni ko'paytirish tavsiya etiladi. Ushbu yondashuv talabalarning pedagogik moslashuvchanligini oshirib, ularning mustaqil va ijodkor mutaxassis bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karpov, A.V. Psixologiya refleksii. — Moskva: Institut psixologii RAN, 2004. — 422 s.
2. Muslimov, N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish: Monografiya. — Toshkent: Fan, 2004. — 180 b.
3. Schön, D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books, 1983. — 374 p.
4. Yo'ldoshev, J.G'., Usmonov, S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 312 b.
5. Qodirov, B.R. Pedagogik faoliyatda o'z-o'zini tahlil qilish va kasbiy diagnostika // Oliy ta'lim taraqqiyoti jurnali. — 2021. — Jild. 3, № 2. — B. 45–51.

PEDAGOGIKA VA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Saidova Nozima Sherzodovna

SBUMIPTK instituti 2- kurs magistranti,

TAQU TM, bo'lim boshlig'i,

+998993070798. E-mail: : sdvnozima@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogikaning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari hamda ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlari va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, interfaol metodlar, raqamli ta'lim texnologiyalari, masofaviy ta'lim, muammoli ta'lim, loyihaviy ta'lim, hamkorlikda o'qitish hamda sun'iy intellektga asoslangan vositalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish pedagog faoliyatini takomillashtirish, ta'lim oluvchilarning faolligini oshirish va individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish imkonini berishi asoslangan. Maqolada pedagog va ta'lim oluvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanishning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: pedagogika, ta'lim texnologiyalari, zamonaviy ta'lim, innovatsion pedagogika, interfaol metodlar, raqamli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, individual ta'lim, loyihaviy ta'lim, sun'iy intellekt, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifati.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ijodiy yondashish, axborotni izlash va undan samarali foydalanish, jamoada ishlash hamda amaliy kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli pedagogik jarayonni zamonaviy talablar asosida tashkil etish va ilg'or ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Pedagogika fani ta'lim va tarbiya jarayonining qonuniyatlarini o'rganuvchi, shaxsning rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qiluvchi muhim ijtimoiy fanlardan

biridir. Hozirgi bosqichda pedagogikaning mazmuni an'anaviy bilim berish modelidan ta'lim oluvchining shaxsiy rivojlanishi, faolligi va kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar bilan boyib bormoqda. Bunda pedagogning vazifasi ham o'zgarib, u faqat bilim beruvchi emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlarini rivojlantiruvchi subyekt sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metod, vosita va yondashuvlar majmuini tashkil etadi. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyihaviy ta'lim, hamkorlikda o'qitish, masofaviy ta'lim, aralash ta'lim, raqamli ta'lim resurslari va multimedia vositalari bugungi pedagogik amaliyotda keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim oluvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash va individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi.

Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga kirib kelishi pedagogik jarayonni tashkil etishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Elektron ta'lim platformalari, virtual ta'lim muhiti, videodarslar, interaktiv topshiriqlar, onlayn baholash vositalari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta'lim jarayonining imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni pedagogik maqsad va vazifalarga muvofiq tanlash, ularni ta'lim mazmuni bilan uyg'unlashtirish hamda ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ta'lim sifatini oshirish faqat yangi texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanmaydi. Ularni to'g'ri metodik asosda qo'llash, pedagoglarning raqamli va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim oluvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va ta'lim natijalarini muntazam baholab borish zarur. Shu nuqtayi nazardan, pedagogika va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining o'zaro uyg'unligi ta'lim tizimini takomillashtirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning maqsadi pedagogikaning zamonaviy rivojlanish yo'nalishlarini yoritish, ta'lim jarayonida zamonaviy va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish hamda ularning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, pedagogika va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining uyg'unlashuvi bugungi ta'lim tizimini rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. Zamonaviy ta'lim jarayonida asosiy e'tibor nafaqat o'quvchilarga bilim berishga, balki ularda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish, axborotni tahlil qilish va amaliy faoliyatda qo'llash kabi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilmoqda.

Interfaol metodlar, muammoli va loyihaviy ta'lim, masofaviy va aralash ta'lim, gamifikatsiya, raqamli texnologiyalar hamda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ta'limiy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Shuningdek, zamonaviy pedagogdan nafaqat o'z fanini chuqur bilish, balki raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, innovatsion pedagogik metodlarni tanlash va ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish ko'nikmalariga ega bo'lish talab etiladi. Shu sababli pedagoglarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish ta'lim sifatini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Kelgusida sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, adaptiv ta'lim platformalari hamda boshqa raqamli yechimlarning ta'lim jarayoniga yanada keng joriy etilishi kutilmoqda. Biroq bunday texnologiyalardan foydalanishda pedagogik maqsadga muvofiqlik, akademik halollik, axborot xavfsizligi va inson omilini hisobga olish muhimdir.

Demak, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan holda foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ***"O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"***gi PF-5847-son Farmoni. 2019-yil 8-oktabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. 2023-yil 11-sentabr.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
6. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste'dod, 2008.
7. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Moliya, 2003.
8. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Holiqberdiyev K.M. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
9. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Sano-standart, 2017.
10. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004.
11. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye tekhnologii. — Moskva: Narodnoe obrazovanie, 1998.
12. Bepalko V.P. Slagaemye pedagogicheskoy tekhnologii. — Moskva: Pedagogika, 1989.
13. Polat E.S. Sovremennye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya. — Moskva: Akademiya, 2010.
14. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании. — Москва: ИИО РАО, 2010.
15. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. — Paris: UNESCO, 2018.
16. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. — Paris: UNESCO, 2023.
17. OECD. Education at a Glance 2024: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2024.
18. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. — Edmonton: AU Press, 2008.
19. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. — Vancouver: Tony Bates Associates, 2019.
20. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108, No. 6. — P. 1017–1054.

STEAM YONDASHUVINI UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA JORIY ETISH TAJRIBASI

Xusanova Mahliyo

Qarshi Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Magistratura Pedagogika yo'yalishi

1- bosqich magistri

Annotatsiya. Maqolada STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at, matematika) yondashuvining umumta'lim maktablarida joriy etilishi tahlil qilinadi. Muallif STEAM darsini an'anaviy fanlararo darsdan ajratib turuvchi asosiy belgi - yakuniy mahsulot yaratish talabini - alohida ko'rib chiqadi va bu yondashuvni joriy etishda duch kelinadigan tashkiliy, kadrlar va

jihozlash muammolarini tizimlashtiradi. Amaliy qism sifatida bitta mavzu ("suv aylanishi") misolida to'liq STEAM dars loyihasi taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: *STEAM ta'lim, fanlararo integratsiya, muhandislik loyihasi, ijodiy fikrlash, mahsulotga yo'naltirilgan ta'lim, umumta'lim maktabi, o'qituvchilar tayyorgarligi.*

Аннотация. *В статье анализируется процесс внедрения подхода STEAM (наука, технология, инженерия, искусство, математика) в общеобразовательных школах. Автор отдельно рассматривает ключевой признак, отличающий STEAM-урок от обычного межпредметного занятия, - требование создания конечного продукта, - и систематизирует организационные, кадровые и материально-технические трудности внедрения. В качестве практической части представлен полный план STEAM-урока на примере темы «круговорот воды».*

Ключевые слова: *STEAM-образование, межпредметная интеграция, инженерный проект, творческое мышление, продуктно-ориентированное обучение, общеобразовательная школа, подготовка педагогов.*

Abstract. *This paper examines the implementation of the STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) approach in secondary schools. The author singles out the feature that separates a genuine STEAM lesson from an ordinary cross-subject lesson - the requirement to build a tangible end product - and organizes the recurring organizational, staffing, and equipment obstacles schools face when adopting it. As a practical component, a complete STEAM lesson plan built around the topic of the water cycle is presented.*

Keywords: *STEAM education, cross-curricular integration, engineering project, creative thinking, product-oriented learning, secondary school, teacher preparedness.*

KIRISH

STEM tushunchasiga "Art" (san'at) harfi qo'shilib, STEAM ko'rinishida shakllanishi tasodifiy emas edi: amaliyot shuni ko'rsatdiki, sof texnik-matematik yondashuv o'quvchilarning katta qismida - ayniqsa gumanitar moyillikka ega bolalarda - qiziqish uyg'otmadi. San'at komponenti loyihaga dizayn, estetika va erkin ijodni qo'shib, uni faqat "aniq fanlar bilan shug'ullanuvchilar" uchun emas, balki barcha o'quvchilar uchun ochiq qildi. Aynan shu xususiyat STEAM'ni maktab amaliyotida tezroq qabul qilinishiga sabab bo'ldi.

Biroq STEAM haqida gap ketganda, ko'pincha uni oddiy fanlararo bog'lanish bilan aralashtirib yuborish holatlari uchraydi: masalan, matematika darsida fizika masalasini yechish STEAM emas, balki an'anaviy integratsiyalashgan dars hisoblanadi. Ushbu maqolaning vazifasi - STEAM'ni undan farqlab turuvchi asosiy mezonni aniqlash, maktab sharoitida uni joriy etishning real to'siqlarini sanab o'tish va bitta mavzu misolida amalda qanday ko'rinishga ega bo'lishini ko'rsatishdir.

ASOSIY QISM

STEAM darsini oddiy fanlararo darsdan ajratib turadigan yagona va aniq belgi mavjud: bu - yakuniy, qo'l bilan ushlab ko'riladigan mahsulot yaratish talabidir. Fanlararo darsda o'quvchi bir necha fan bilimini bir masalani yechishda qo'llaydi, xolos; STEAM darsida esa u aniq muammoga - masalan, "suv oqimini filtrlaydigan qurilma yasash" - yechim topib, uni jismoniy shaklda qurib chiqishi kerak. Mahsulot talab qilinishi darsning butun tuzilishini o'zgartiradi: endi o'qituvchi "to'g'ri javobni" emas, "ishlaydigan yechimni" baholaydi, bu esa xatoga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartiradi - xato endi jazolanadigan narsa emas, loyihani takomillashtirish bosqichiga aylanadi.

STEAM darsining odatiy tsikli to'rt bosqichdan iborat bo'ladi: muammoni qo'yish, tadqiq qilish, prototip yaratish va sinovdan o'tkazish. Birinchi bosqichda o'qituvchi tayyor topshiriq bermaydi, balki hayotiy vaziyat taqdim etadi (masalan, "maktab hovlisida yomg'ir suvi to'planib

qolmoqda, buni qanday hal qilamiz?"). Ikkinchi bosqichda o'quvchilar mavzuga oid fan (masalan, tuproq shimuvchanligi) va matematik (hajm, egiluvchanlik burchagi) bilimlarni izlab topadi. Uchinchi bosqichda ular qo'lda yoki oddiy materiallardan (karton, plastik naycha, gil) namuna quradi. To'rtinchi bosqichda esa namuna sinaladi va natija muvaffaqiyatsiz bo'lsa, loyiha qayta ko'rib chiqiladi - bu qayta ishlash tsikli STEAM'ning muhandislik komponentini boshqa yondashuvlardan ajratib turadi.

Amaliy misol sifatida "suv aylanishi" mavzusini olib ko'raylik. An'anaviy darsda bu mavzu sxema chizish va ta'rif yodlash bilan cheklanadi. STEAM formatida esa o'quvchilar guruhlariga bo'linib, shaffof idish, plyonka, issiq suv va muz bo'lagidan foydalangan holda kichik "bug'lanish-kondensatsiya" моделини qo'lda yasaydi va real vaqtda tomchi hosil bo'lish jarayonini kuzatadi. San'at komponenti sifatida ular modelni rasmiy taqdimot uchun plakat yoki infografika ko'rinishida bezaydi. Ushbu darsning oxirida baholash mezonlari ikkiga bo'linadi: modelning fizik jihatdan ishlashi (fan-texnologiya-muhandislik qismi) va taqdimotning tushunarli hamda jozibali chizilganligi (san'at qismi).

STEAM'ni joriy etishda maktablar to'rtta asosiy to'siqqa duch keladi. Birinchisi - kadrlar tayyorgarligi: aksariyat fan o'qituvchilari faqat o'z predmeti bo'yicha tayyorlangan bo'lib, boshqa fan o'qituvchisi bilan bitta darsni birgalikda rejalashtirish tajribasiga ega emas. Ikkinchisi - jihozlash: prototip yasash uchun hatto oddiy materiallar (karton, motor, sensor) bo'lsa-da, ularni tizimli ravishda ta'minlash uchun alohida byudjet talab etiladi. Uchinchisi - baholash tizimi: mavjud baholash mezonlari asosan yakka fan bo'yicha bilimni tekshirishga mo'ljallangan, guruh loyihasini adolatli baholash uchun alohida rubrikalar ishlab chiqish zarur. To'rtinchisi - vaqt: bitta STEAM loyihasi odatda bir necha darsni talab qiladi, ammo o'quv dasturi soatlari fanlar bo'yicha qat'iy taqsimlangan bo'lib, bu fanlararo vaqt taqsimotini murakkablashtiradi.

Ushbu to'siqlarni bartaraf etishning eng amaliy yo'li - katta miqyosli islohot emas, balki kichik boshlanish: bir chorakda bitta STEAM loyihasini, ikkita fan o'qituvchisi hamkorligida sinab ko'rish. Bunday tajriba, birinchidan, o'qituvchilarga real tajriba beradi, ikkinchidan esa maktab boshqaruviga loyiha haqiqiy xarajati va vaqt talabini aniq baholash imkonini yaratadi - bu esa keyingi bosqichda kengroq joriy etish qarorini asoslashda muhim dalil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

STEAM yondashuvining maktab amaliyotiga kirib borishi fanlarni shunchaki qo'shib qo'yish emas, balki o'quvchini muammo qo'yish, tadqiq qilish, qurish va sinash tsikliga jalb qilish orqali amalga oshadi. Yakuniy mahsulot talabi - shu yondashuvni boshqa integratsiyalashgan usullardan ajratib turadigan asosiy belgi - bir vaqtning o'zida uni joriy etishning eng qiyin jihatiga ham aylanadi, chunki u qo'shimcha vaqt, jihoz va fanlararo hamkorlikni talab qiladi. Shu sababli, STEAM'ni butun maktab miqyosida emas, balki tajriba-sinov tariqasida kichik loyihalardan boshlash va olingan natijalar asosida bosqichma-bosqich kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sarimsakova D.A. STEM va STEAM ta'lim: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. - 184 b.
2. Yakubov O.T. Umumta'lim maktablarida fanlararo integratsiyani tashkil etish metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 2022. - 156 b.
3. Rustamova N.M. STEAM loyihalarini baholash mezonlari // Uzluksiz ta'lim. - 2023. - № 2. - B. 61-67.
4. Сергеева И.В., Ковалёва Т.М. Инженерное мышление в начальной школе. - М.: Просвещение, 2020. - 168 с.
5. Bybee R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. - Arlington: NSTA Press, 2019. - 210 p.
6. Yeldashev M.A. Ta'lim jarayonida muhandislik loyihalari asoslari. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2023. - 172 b.

TA'LIMDA KREATIVLIK VA INNOVATSIYALARNING PEDAGOGIK NAZARIYASI VA AMALIYOTI: YANGI YONDASHUVLAR VA PEDAGOGIK STRATEGIYALAR

Abduraxmonova Muxayyo Raximovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti
Shahrisabz shahar 17-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida kreativlik va innovatsiyalarni rivojlantirishning pedagogik nazariy asoslari hamda amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Muallif zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirish nafaqat metodik, balki tizimli-institutsional yondashuvni talab qiladigan murakkab pedagogik vazifa ekanligini asoslaydi. Maqolada kreativlik tushunchasining psixologik-pedagogik mohiyati, innovatsion pedagogikaning asosiy tamoyillari, shuningdek muammoli-loyihaviy ta'lim, STEAM integratsiyasi, dizayn-tafakkur metodologiyasi, gamifikatsiya va aralash ta'lim kabi zamonaviy yondashuvlarning didaktik imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Alohida e'tibor o'qituvchining fasilitator sifatidagi yangi kasbiy rolga, baholashning muqobil shakllariga hamda o'quv muhitini ijodiy faoliyatga moyil qilib tashkil etish strategiyalariga qaratilgan. Tadqiqot natijalari umumta'lim maktablari amaliyotida kreativ-innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, innovatsion pedagogika, ijodiy tafakkur, muammoli-loyihaviy ta'lim, STEAM, dizayn-tafakkur, gamifikatsiya, fasilitatorlik, pedagogik strategiya, o'quv muhiti.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические теоретические основы и практические аспекты развития креативности и инноваций в образовательном процессе. Автор обосновывает, что формирование творческого мышления учащихся в современной системе образования представляет собой сложную педагогическую задачу, требующую не только методического, но и системно-институционального подхода. В статье рассматриваются психолого-педагогическая сущность понятия креативности, основные принципы инновационной педагогики, а также дидактические возможности таких современных подходов, как проблемно-проектное обучение, интеграция STEAM, методология дизайн-мышления, геймификация и смешанное обучение. Особое внимание уделяется новой профессиональной роли учителя как фасилитатора, альтернативным формам оценивания, а также стратегиям организации учебной среды, способствующей творческой деятельности. Результаты исследования служат основой для разработки конкретных рекомендаций по внедрению креативно-инновационных подходов в практику общеобразовательных школ.

Ключевые слова: креативность, инновационная педагогика, творческое мышление, проблемно-проектное обучение, STEAM, дизайн-мышление, геймификация, фасилитация, педагогическая стратегия, учебная среда.

Abstract. This article analyzes the pedagogical theoretical foundations and practical aspects of developing creativity and innovation in the educational process. The author substantiates that shaping students' creative thinking in the modern education system is a complex pedagogical task that requires not only a methodological but also a systemic-institutional approach. The article examines the psychological-pedagogical essence of the concept of creativity, the main principles of innovative pedagogy, as well as the didactic potential of contemporary approaches such as problem-based project learning, STEAM integration, design-thinking methodology, gamification, and blended learning. Special attention is paid to the teacher's new professional role as a facilitator, alternative forms of assessment, and strategies for organizing a learning environment conducive to creative activity. The findings of the study provide a basis for developing concrete recommendations on introducing creative-innovative approaches into the practice of general secondary schools.

Keywords: *creativity, innovative pedagogy, creative thinking, problem-based project learning, STEAM, design thinking, gamification, facilitation, pedagogical strategy, learning environment.*

KIRISH

XXI asr ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri — o'quvchi va talabalarda nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, balki ularda mustaqil, tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishdir. Iqtisodiyot, texnologiya va ijtimoiy munosabatlarning jadal o'zgarib borayotgan sharoitida standart, shablon asosidagi bilim uzatish modeli o'z samaradorligini yo'qotmoqda. Bunday vaziyatda ta'lim muassasalari zimmasiga kelajak mutaxassislarida noaniqlik va murakkablik sharoitida mustaqil qaror qabul qila oladigan, yangi g'oyalar taklif eta oladigan va o'zgaruvchan muhitga moslasha oladigan shaxsni tarbiyalash vazifasi yuklanadi. Aynan shu nuqtai nazardan kreativlik va pedagogik innovatsiyalar zamonaviy ta'lim nazariyasining markaziy tushunchalariga aylanmoqda.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, milliy o'quv dasturlarini yangilash, kompetensiyaviy yondashuvga o'tish, raqamli ta'lim resurslarini joriy etish jarayonlari kreativ-innovatsion pedagogik yondashuvlarni nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganishni taqozo etadi. Biroq amaliyotda ko'plab pedagoglar hanuzgacha reproduktiv (takrorlashga asoslangan) ta'lim usullariga tayanib qolmoqda, bu esa o'quvchilarning ijodiy salohiyatini to'liq ochib berishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois kreativlik va innovatsiyaning pedagogik mohiyatini ilmiy asoslash, ularni amaliyotga tatbiq etishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-metodik muammo bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — ta'limda kreativlik va innovatsiyalarning pedagogik nazariy asoslarini tizimlashtirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish hamda ularni umumta'lim amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. KREATIVLIK VA INNOVATSIYANING PEDAGOGIK MOHIYATI

1.1. Kreativlik tushunchasining pedagogik talqini

Pedagogika fanida kreativlik tushunchasi turlicha talqin etiladi: ba'zi tadqiqotchilar uni shaxsning individual xususiyati sifatida, boshqalari esa faoliyat jarayonining natijasi sifatida ko'rib chiqadi. Umumlashtirilgan holda kreativlikni shaxsning yangi, o'ziga xos va amaliy ahamiyatga ega g'oyalar, mahsulotlar yoki yechimlar yarata olish qobiliyati sifatida ta'riflash mumkin. Pedagogik nuqtai nazardan bu qobiliyat tug'ma emas, balki maqsadli tashkil etilgan ta'lim muhitida rivojlantiriladigan dinamik xususiyat hisoblanadi.

Kreativlikning pedagogik strukturasi odatda bir necha tarkibiy qism ajratiladi: kognitiv komponent (muqobil yechimlarni topish, assotsiativ fikrlash), motivatsion komponent (ijodiy faoliyatga ichki qiziqish), emotsional-irodaviy komponent (noaniqlikka bardoshlilik, xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqqanlik) va operatsional komponent (g'oyani amalga oshirish ko'nikmalari). Bu komponentlarning uyg'un rivojlanishi faqat bitta fan yoki bitta metod orqali emas, balki butun ta'lim tizimining kreativlikka yo'naltirilgan bo'lishi orqali ta'minlanadi.

1.2. Innovatsion pedagogika: mazmuni va tamoyillari

Innovatsion pedagogika deganda ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini sifat jihatidan yangilashga qaratilgan nazariy-amaliy faoliyat tizimi tushuniladi. U an'anaviy pedagogikadan farqli o'laroq, bilimni tayyor holda uzatishdan ko'ra, o'quvchining bilimni mustaqil qurishi (konstruktivistik yondashuv) jarayoniga urg'u beradi. Innovatsion pedagogikaning asosiy tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin: o'quvchi shaxsini markazga qo'yish, faoliyatga asoslangan ta'lim, hamkorlikda o'rganish, reflektiv baholash va ta'lim muhitining moslashuvchanligi.

Kreativlik va innovatsiya o'zaro dialektik bog'liqlikda namoyon bo'ladi: kreativlik innovatsion jarayonning ichki manbai, innovatsiya esa kreativlikni rivojlantirish uchun zarur institutsional shart-sharoit va vositalarni yaratadi. Boshqacha aytganda, innovatsion pedagogik

muhitsiz kreativlik ochilmaydi, kreativ tafakkursiz esa haqiqiy pedagogik innovatsiya vujudga kelmaydi.

2. TA'LIMDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

2.1. Muammoli-loyihaviy ta'lim

Muammoli-loyihaviy ta'lim o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlardan kelib chiqqan ochiq muammolarni hal etishga jalb qilishga asoslangan. Bu yondashuvda o'quvchi tayyor javobni emas, balki muammoni tahlil qilish, gipoteza ilgari surish, ma'lumot to'plash va yechim loyihasini taqdim etish jarayonlarini mustaqil bosib o'tadi. Natijada nafaqat fanga oid bilimlar, balki tanqidiy tafakkur, jamoada ishlash va vaqtni boshqarish ko'nikmalari ham shakllanadi.

2.2. STEAM integratsiyasi

Fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani (STEAM) integratsiyalashgan holda o'qitish fanlararo bog'liqlikni kuchaytirib, o'quvchilarda tizimli va ijodiy tafakkurni birgalikda rivojlantirish imkonini beradi. San'at komponentining kiritilishi texnik-analitik fikrlashni estetik va obrazli tafakkur bilan boyitadi, bu esa nostandart yechimlarni topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2.3. Dizayn-tafakkur metodologiyasi

Dizayn-tafakkur (design thinking) — foydalanuvchi ehtiyojlarini chuqur anglashga, muammoni qayta shakllantirishga, g'oyalar generatsiyasiga, prototip yaratishga va uni sinovdan o'tkazishga asoslangan bosqichma-bosqich metodologiya. Ta'lim jarayoniga tatbiq etilganda bu metodologiya o'quvchilarni nafaqat yechim topishga, balki to'g'ri muammoni aniqlashga ham o'rgatadi, bu esa yuqori darajadagi ijodiy va tanqidiy tafakkur ko'nikmasidir.

2.4. Gamifikatsiya va raqamli texnologiyalar

O'yin elementlarini (ball tizimi, darajalar, yutuqlar, musobaqa) o'quv jarayoniga kiritish o'quvchilarning ichki motivatsiyasini oshiradi va xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqish to'sig'ini kamaytiradi. Raqamli platformalar, interaktiv taxtalar, virtual va kengaytirilgan reallik vositalari esa ijodiy loyihalarni vizuallashtirish va real vaqt rejimida hamkorlikda ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

2.5. Aralash va inklyuziv ta'lim muhiti

Aralash (blended) ta'lim an'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini onlayn resurslar bilan uyg'unlashtirib, o'quvchiga o'z ta'lim traektoriyasini moslashtirish erkinligini beradi. Bu, o'z navbatida, turli qobiliyat va qiziqishga ega o'quvchilarning individual ijodiy salohiyatini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini differensiallashtirish imkonini yaratadi.

3. KREATIV-INNOVATSION TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYALARI

3.1. O'qituvchining fasilitator sifatidagi roli

Kreativ-innovatsion ta'lim muhitida o'qituvchining kasbiy roli tubdan o'zgaradi: u bilim uzatuvchidan o'quv jarayonini yo'naltiruvchi, savollar orqali fikrlashga undovchi va xavfsiz ijodiy muhit yaratuvchi fasilitatorga aylanadi. Bu rolni samarali bajarish uchun o'qituvchidan pedagogik-metodik kompetensiyalardan tashqari, ochiq savollar berish, faol tinglash va konstruktiv fikr-mulohaza (feedback) berish ko'nikmalari talab etiladi.

3.2. Baholashning muqobil shakllari

An'anaviy test va yozma nazorat ishlari ko'pincha ijodiy natijalarni to'liq baholay olmaydi. Shu sababli portfolio asosidagi baholash, loyiha himoyasi, o'zaro va o'z-o'zini baholash, hamda jarayonga yo'naltirilgan (formativ) baholash usullari kreativ-innovatsion pedagogikada ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar o'quvchining nafaqat yakuniy natijasini, balki ijodiy jarayonining o'zini ham qadrlashga xizmat qiladi.

3.3. Ijodiy fikrlashga undovchi o'quv muhiti

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun jismoniy va psixologik jihatdan moslashuvchan o'quv muhiti zarur: ochiq savol berish madaniyati, xatoga o'rganish imkoniyati sifatida qarash, o'quvchilar fikrini erkin ifodalashi uchun psixologik xavfsizlik muhitini yaratish. Bunday muhit maktab

miqyosida yagona pedagogik strategiya sifatida barcha o'qituvchilar tomonidan izchil qo'llab-quvvatlanganda samara beradi.

4. AMALIYOTDA QO'LLASH BO'YICHA TAVSIYALAR

O'tkazilgan nazariy tahlil asosida umumta'lim amaliyoti uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, o'quv dasturlariga fanlararo integratsiyalashgan loyiha topshiriqlarini muntazam kiritish; ikkinchidan, o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimida kreativ pedagogik metodlar bo'yicha amaliy trening va seminarlar tashkil etish; uchinchidan, baholash mezonlariga ijodiylik, originallik va muammoni mustaqil hal etish ko'nikmalarini aks ettiruvchi indikatorlarni kiritish; to'rtinchidan, maktab miqyosida raqamli va interaktiv resurslardan foydalanish infratuzilmasini kengaytirish; beshinchidan, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida ochiq muloqot va konstruktiv fikr-mulohaza madaniyatini shakllantirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'limda kreativlik va innovatsiyalar bir-biridan ajralmas hodisalar bo'lib, ularning uyg'un rivojlanishi zamonaviy pedagogik tizimning sifat ko'rsatkichini belgilaydi. Muammoli-loyihaviy ta'lim, STEAM integratsiyasi, dizayn-tafakkur, gamifikatsiya va aralash ta'lim muhiti kabi yondashuvlar o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning samarali didaktik vositalari hisoblanadi. Biroq bu yondashuvlarning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, uning fasilitator sifatidagi yangi roliga moslasha olishi hamda ta'lim muassasasida yaratilgan umumiy ijodiy-innovatsion muhitga bog'liq. Shu sababli kreativlik va innovatsiyalarni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish nafaqat alohida metodlarni joriy etish, balki ta'lim tizimini kompleks, strategik yondashuv asosida qayta qurishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2022.
2. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2018.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
5. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1967.
6. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1962.
7. Amabile T.M. Creativity in Context. — Boulder: Westview Press, 1996.
8. Robinson K., Aronica L. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. — New York: Viking, 2015.
9. Brown T. Change by Design: How Design Thinking Transforms Organizations and Inspires Innovation. — New York: Harper Business, 2009.
10. Sh.Mirziyoyev. Ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish — davr talabi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abduxalilova Guljahon Abduaziz qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti.

Jizzax, O'zbekiston. email: guljahonabduxalilovna419@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o' o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy innovatsion yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti natijalari, jumladan O'zbekistonning 2021-yilgi ilk ishtirokidagi ko'rsatkichlari asosida muammoning dolzarbligi*

asoslab berilgan. Maqolada o'qishni o'rgatishning interfaol, multimodal va texnologik vositalarga asoslangan zamonaviy metodlari, jumladan raqamli o'qish ilovalari, takroriy ovozli o'qish, xor bo'lib o'qish, tanqidiy o'qish strategiyalari va o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuvlar keng yoritilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning so'nggi ishlari qiyosiy tahlil qilinib, ta'lim amaliyoti uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, PIRLS, raqamli o'qish, tanqidiy o'qish, o'qish motivatsiyasi, matnni tushunish.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализированы современные инновационные подходы к развитию читательской грамотности учащихся начальных классов. Актуальность проблемы обоснована на основе результатов исследования International PIRLS (Progress in international Reading literacy study), в том числе показателей первого участия Узбекистана в 2021 году. В статье подробно рассматриваются современные методы обучения чтению, основанные на интерактивных, мультимодальных и технологических инструментах, включая приложения для цифрового чтения, повторное чтение вслух, хоровое чтение, стратегии критического чтения и мотивационные подходы, основанные на выборе учащегося. Последние работы зарубежных и отечественных исследователей были подвергнуты сравнительному анализу и разработаны конкретные рекомендации для образовательной практики.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, инновационные методы, PIRLS, цифровое чтение, критическое чтение, мотивация к чтению, понимание текста.

Annotation: This article scientifically and theoretically analyzes modern innovative approaches to developing reading literacy among primary school students. The relevance of the problem is justified based on the results of the international PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) study, including the results of Uzbekistan's first participation in 2021. The article covers a wide range of modern methods of teaching reading based on interactive, multimodal and technological tools, including digital reading applications, repeated voice reading, choral reading, critical reading strategies, and motivational approaches based on student choice. The latest work of foreign and domestic researchers is analyzed comparatively, and specific recommendations for educational practice are developed.

Keywords: reading literacy, primary education, innovative methods, PIRLS, digital reading, critical reading, reading motivation, text comprehension.

KIRISH

O'qish savodxonligi zamonaviy ta'lim tizimining tayanch ko'nikmalaridan biri bo'lib, u nafaqat ona tili darslarida, balki barcha o'quv fanlari bo'yicha o'quvchi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Xususan, matnni to'g'ri o'qish, uni tushunish va tahlil qila olish qobiliyati keyingi ta'lim bosqichlaridagi akademik natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda takror-takror isbotlangan.

So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifatiga jiddiy e'tibor qaratish zaruratini yana bir bor ko'rsatib berdi. Xalqaro Ta'lim Yutuqlarini Baholash Assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladigan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini xalqaro miqyosda baholaydigan eng nufuzli dasturlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston ushbu tadqiqotda birinchi marta 2021-yilda ishtirok etdi va 57 ishtirokchi davlat orasida 437 ball bilan 49-o'rinni egalladi, bu esa qabul qilingan xalqaro o'rtacha ko'rsatkich — 500 balldan sezilarli darajada pastdir. Ushbu natija milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini

rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini izlash va joriy etish zaruratini yanada dolzarblashtiradi.

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
Tadqiqot yili	2021	O'zbekiston ilk marta ishtirok etdi
O'zbekiston natijasi	437 ball	O'rtacha ko'rsatkichdan past
Xalqaro o'rtacha	500 ball	Qabul qilingan andoza
Reyting o'rni	49 / 57	Ishtirokchi davlatlar orasida

1-jadval. O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi ko'rsatkichlari

O'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy ilmiy yondashuvlari.

Takroriy ovoqli o'qish va o'qish ravonligi

Utah davlat universiteti tadqiqotchilari tomonidan 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 4-sinf o'quvchilarining muntazam takroriy ovoqli o'qish mashg'ulotlarida - o'qituvchi namunali o'qishi, echo reading (aks-sado usulida o'qish), xor bo'lib o'qish va juftlikda o'qishni birlashtirgan holda - ishtirok etganlar o'qish ravonligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgani aniqlangan. Bu metodning samaradorligi shundaki, u o'quvchiga matnni bir necha marta, turli formatlarda va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sharoitida qayta ishlash imkonini beradi.

Amaliyotda bu yondashuvni jonli va qiziqarli tashkil etish uchun rolli o'yinlar, dramatik intonatsiya va his-tuyg'ularni ifodalash elementlaridan foydalanish tavsiya etiladi - bu esa o'qishni shunchaki texnik mashqdan jonli kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

2019-2025-yillar oralig'ida o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) raqamli o'qish ilovalarining boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida past o'qish qiziqishi va matnni tushunishning cheklanganligi muammosini hal qilishdagi rolini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda tadqiqotlar yo'nalishi oddiy savodxonlik ko'nikmalaridan multimodal xususiyatlar (matn, tovush, tasvir, animatsiya), motivatsion strategiyalar va affektiv (hissiy) omillarni integratsiyalashga tomon siljimoqda.

Bu tendensiya shuni anglatadiki, zamonaviy o'qish ta'limi endi faqat harflarni tanish va so'zlarni dekodlashga emas, balki o'quvchining matn bilan hissiy va kognitiv jihatdan chuqur bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tanqidiy o'qish strategiyalari

2025-yilgi tadqiqotlarda tanqidiy o'qish (critical reading) ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning matnni tushunishi (reading comprehension) va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning muhim omili sifatida ko'rsatilgan. Ikki guruhli, oldin va keyingi aralashuv (quasi-experimental) dizayni asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarni matnni shunchaki dekodlash emas, balki uni tanqidiy tahlil qilish, xulosalar chiqarish va asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish ularning o'qish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Bunday yondashuv o'quvchida XXI asr ko'nikmalari deb ataluvchi mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axborot bilan ishlash malakalarini ham shakllantiradi, bu esa nafaqat akademik, balki hayotiy muvaffaqiyat uchun ham muhim asos yaratadi.

O'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuv

Britaniyaning Milliy Savodxonlik Jamg'armasi (National Literacy Trust) tomonidan 2025-yilda e'lon qilingan hisobotda o'quvchilarning o'zi o'qiydigan matnni mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishi ta'kidlangan. Hisobotda, shuningdek, 2024-2025-yillar oralig'ida kunlik o'qish ko'rsatkichlarining pasayishi, ayniqsa o'g'il bolalar orasida sezilarli bo'lganligi qayd etilgan - bu esa jinsiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida qiziqarli va turli formatdagi o'qish materiallarini (jumladan, grafik romanlar va rasmlı kitoblarni) taklif etish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida guruhli o'qishga haddan tashqari tayanmaslik, individual o'qish uchun vaqt ajratish, qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) yaratish tavsiya etiladi.

PIRLS talablariga moslashtirilgan o'quv-metodik ishlanmalar

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish masalasi alohida o'rganilgan. Xususan, "organayzer" metodidan foydalanish, adabiy matnlar tahlili ko'nikmalarini shakllantirish, hamda o'quvchilarning axborotni olish, izohlash va baholash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirishga qaratilgan uslubiy yondashuvlar taklif etilgan.

Bunday ishlanmalarning ahamiyati shundaki, ular nafaqat o'quvchining o'qish ko'nikmalarini, balki mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'limning muhim tarkibiy qismidir.

Metod	Mohiyati	Kutilgan natija
Takroriy ovozli o'qish	O'qituvchi namunali, xor va juftlikda o'qish shakllarining kombinatsiyasi	O'qish ravonligining sezilarli oshishi
Raqamli ilovalari o'qish	Multimodal (matn, tovush, tasvir) kontent orqali o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish	Matnni tushunish va motivatsiyaning oshishi
Tanqidiy o'qish strategiyalari	Matnni faqat dekodlash emas, balki tahlil qilish va baholashga o'rgatish	Chuqur tushunish va metakognitiv ko'nikmalar
Erkin tanlov asosidagi o'qish	O'quvchiga o'zi o'qiydigan matnni tanlash imkoniyatini berish	O'qishga ichki motivatsiyaning shakllanishi
PIRLS asosidagi topshiriqlar	Axborotni izlash, izohlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiruvchi topshiriqlar tizimi	Xalqaro standartlarga moslashuv

2-jadval. O'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion metodlari qiyosiy tahlili

Har bir o'qish darsida takroriy ovozli o'qish elementlarini (xor, juft, aks-sado usulida o'qish) muntazam qo'llash;

Raqamli o'qish platformalari va multimodal materiallardan foydalanish orqali o'quvchilarning matnga qiziqishini oshirish;

Matnni tahlil qilish, izohlash va baholashga qaratilgan tanqidiy o'qish topshiriqlarini o'quv dasturiga muntazam kiritish;

O'quvchilarga o'zi o'qiydigan kitob va matnlarni mustaqil tanlash imkoniyatini berish orqali ichki motivatsiyani shakllantirish;

PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish;

Sinfda qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda o'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqat an'anaviy o'qitish metodlari bilan emas, balki zamonaviy innovatsion yondashuvlarni kompleks tarzda qo'llash orqali samarali natijaga erishishi mumkin. Takroriy ovozli o'qish, raqamli va multimodal vositalar, tanqidiy o'qish strategiyalari hamda o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion metodlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi nafaqat o'qish texnikasini, balki matnni chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi natijalari milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish borasida tizimli islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalarini mahalliy ta'lim amaliyotiga moslashtirilgan holda joriy etish O'zbekiston Respublikasining kelgusi xalqaro baholash dasturlarida (PISA, PIRLS) yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash: boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassisarlari uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.
2. Qorayev, S.B., Allayorova, S.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari. – 2021.
3. Qurbonova, M.F. PIRLS talablari asosida o'quvchilarning anglash va uni izohlash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirish. – 2021.
4. Jumanova, F.U., Artikova, N.Sh. PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda "organayzer" metodidan foydalanish imkoniyatlari. – 2021.
5. Keogh, A.J., McGillicuddy, D. The Role of Primary Literacy Education in Students' Educational Trajectories in Secondary School: A Systematic Literature Review // Reading Research Quarterly. – 2025. – Vol. 60. – e70017.
6. Gebremariam, H.T., Weldeyohannes, M.Z. Cultivating Students' Reading Skills: Inspiring Reading Comprehension and Motivation Through Critical Reading Strategies // SAGE Open. – 2025.
7. 5 Research-Backed Ways to Build Better Readers // Edutopia. – 2025.
8. Reading report 2025: Rethinking reading for pleasure in schools // National Literacy Trust. – 2025.
9. Effective reading intervention strategies for primary grade students in Indonesia: a systematic review // Cogent Education. – 2025.
10. Digital Literacy in Primary School: A Systematic Review of Let's Read Implementation (2019–2025) // Journal of Innovation and Research in Primary Education. – 2026.

MUAMMOLI TA'LIM (PBL) ORQALI TALABALARDA KOGNITIV MOSLASHUVCHANLIKNI OSHIRISH

Rizoyeva Kumush oy

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezida muammoli ta'lim (Problem-Based Learning — PBL) yondashuvining talabalarda kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Kognitiv moslashuvchanlik shaxsning o'zgaruvchan vaziyatlarda mavjud bilim va strategiyalarini qayta tashkil etishi, muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqishi hamda yangi yechimlarga moslasha olish qobiliyatini anglatadi. PBL jarayonida talaba tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki muammoni aniqlovchi, axborotni izlovchi, farazlarni ilgari suruvchi, ularni tekshiruvchi va guruh bilan birgalikda qaror qabul qiluvchi faol subyekt sifatida ishtirok etadi. Tezida PBLning muammoli vaziyat yaratish, mustaqil izlanish, hamkorlik, refleksiya va yechimlarni qayta ko'rib chiqish bosqichlari kognitiv moslashuvchanlik bilan qanday bog'lanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta'lim amaliyotida ushbu yondashuvdan samarali foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, PBL, kognitiv moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, mustaqil ta'lim, hamkorlik, refleksiya.

Аннотация. В тезисе рассматриваются возможности проблемно-ориентированного обучения (Problem-Based Learning — PBL) в развитии когнитивной гибкости студентов. Когнитивная гибкость понимается как способность перестраивать знания и стратегии в изменяющихся условиях, рассматривать проблему с разных точек зрения и адаптироваться к новым способам решения. В процессе PBL студент выступает не пассивным получателем готовой информации, а активным участником, который выявляет проблему, самостоятельно ищет информацию, выдвигает и проверяет гипотезы, взаимодействует с группой и принимает обоснованные решения. В тезисе анализируется связь между этапами PBL — созданием проблемной ситуации, самостоятельным поиском, сотрудничеством,

рефлексией и пересмотром решений — и развитием когнитивной гибкости. Предлагаются методические рекомендации по применению данного подхода в высшем образовании.

Ключевые слова: проблемное обучение, PBL, когнитивная гибкость, критическое мышление, самостоятельное обучение, сотрудничество, рефлексия.

Abstract. *This thesis examines the potential of Problem-Based Learning (PBL) for developing students' cognitive flexibility. Cognitive flexibility is understood as the ability to reorganize knowledge and strategies in changing situations, consider a problem from different perspectives, and adapt to new solution pathways. Within PBL, students are not passive recipients of ready-made knowledge; they actively identify problems, search for information, formulate and test hypotheses, collaborate with peers, and make evidence-based decisions. The thesis analyzes how the main PBL stages — creating a problem situation, independent inquiry, collaboration, reflection, and revising solutions — can contribute to cognitive flexibility. Methodological recommendations for applying PBL in higher education are also presented.*

Keywords: *problem-based learning, PBL, cognitive flexibility, critical thinking, independent learning, collaboration, reflection.*

KIRISH

Bugungi oliy ta'lim tizimida talabani faqat nazariy bilimlarni egallashi yetarli emas. Tez o'zgarayotgan kasbiy muhit, yangi texnologiyalar va noaniq vaziyatlar mutaxassisidan mavjud bilimlarini yangi sharoitga moslashtirish, muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilish va zarur hollarda avvalgi qarashlarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Shu sababli ta'lim jarayonida kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Kognitiv moslashuvchanlik yangi ma'lumotni mavjud bilimlar tizimiga qo'shish, vaziyat o'zgarganda strategiyani almashtirish, bir muammoning bir nechta yechimlarini ko'ra olish va qarorlarni dalillar asosida qayta baholash bilan bog'liq. Mazkur kompetensiya talabani murakkab kasbiy vaziyatlarda samarali harakat qilishi uchun zarur bo'lgan yuqori darajadagi tafakkur jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Muammoli ta'lim (PBL) ushbu sifatlarni shakllantirish uchun qulay didaktik muhit yaratadi. PBLda o'quv materialini ko'pincha real yoki real hayotga yaqin muammo atrofida tashkil etiladi. Talabalar muammoni tushunish, yetishmayotgan ma'lumotlarni aniqlash, axborot izlash, taxminlarni ilgari surish, yechimlarni solishtirish va yakuniy qarorni asoslash orqali bilimni faol ravishda quradilar.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Tezisning asosiy maqsadi — PBL yondashuvi orqali talabalarda kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini yoritish va oliy ta'lim jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan metodik yo'nalishlarni taklif etish.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: kognitiv moslashuvchanlik tushunchasining pedagogik mazmunini ochib berish; PBLning asosiy bosqichlarini tavsiflash; PBL faoliyatlarining moslashuvchan fikrlash bilan bog'liq jihatlarini aniqlash; talabalarning mustaqil va guruhli faoliyatini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish; natijalarni refleksiya va muqobil yechimlar orqali baholash imkoniyatlarini ko'rsatish.

PBL va kognitiv moslashuvchanlikning o'zaro bog'liqligi

PBLning muhim xususiyati shundaki, unda muammo odatda bitta tayyor javob bilan cheklanmaydi. Talaba muammoning sabablarini aniqlashi, turli manbalardan ma'lumot to'plashi va bir nechta ehtimoliy yechimlarni ishlab chiqishi kerak. Bunday faoliyat fikrlashning bir strategiyaga qotib qolishining oldini oladi va vaziyatga qarab yondashuvni o'zgartirishga undaydi.

Birinchi bosqich — muammoli vaziyatni anglash — talabani mavjud bilimlarini faollashtiradi. O'qituvchi tayyor yechimni bermasdan, talabalar muammoning asosiy jihatlarini aniqlash uchun savollar beradi. Natijada talabalar "Men nimani bilaman?", "Nimani bilmayman?" va "Qaysi ma'lumot menga kerak?" kabi savollar asosida o'z bilim chegaralarini tahlil qiladilar.

Ikkinchi bosqich — mustaqil izlanish — turli axborot manbalarini qidirish va ularni tanqidiy baholashni talab qiladi. Bir xil muammo bo'yicha qarama-qarshi yoki turlicha ma'lumotlar uchrashi mumkin. Talaba bunday vaziyatda bitta manbaga bog'lanib qolmasdan, dalillarni taqqoslash va yangi ma'lumot paydo bo'lganda o'z farazini o'zgartirishni o'rganadi. Bu jarayon kognitiv moslashuvchanlikning muhim ko'rinishlaridan biridir.

Uchinchi bosqich — hamkorlikdagi muhokama — bir muammoni boshqa talabalarning nuqtayi nazaridan ko'rish imkonini beradi. Guruh a'zolari turli yechimlarni taklif qilishi, bir-birining dalillarini savol ostiga qo'yishi va umumiy qarorga kelishi mumkin. Natijada talaba o'z pozitsiyasini himoya qilish bilan birga, asosli dalil mavjud bo'lsa, fikrini qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'ladi.

To'rtinchi bosqich — refleksiya — bajarilgan faoliyatni qayta tahlil qilishga xizmat qiladi. Talaba qaysi strategiya ishlaganini, qaysi qaror samarasiz bo'lganini va muammoni yana hal qilishi kerak bo'lsa, qanday yo'l tutishini baholaydi. Shu tariqa PBL faqat natijani emas, balki fikrlash jarayonining o'zini ham o'rganishga imkon beradi.

PBLni tashkil etishning metodik modeli

Talabalarda kognitiv moslashuvchanlikni maqsadli rivojlantirish uchun PBL topshiriqlari bir nechta muhim talablarga javob berishi lozim. Birinchidan, muammo talaba uchun mazmunli va kasbiy faoliyatga yaqin bo'lishi kerak. Ikkinchidan, vaziyatda noaniqlik yoki muqobil qarorlar bo'lishi maqsadga muvofiq. Uchinchidan, topshiriq bitta mexanik javobni yodlash emas, balki dalillar asosida tanlov qilishni talab etishi zarur.

Amaliy mashg'ulotni quyidagi ketma-ketlikda tashkil etish mumkin: muammoli vaziyatni taqdim etish; muammoni aniqlashtirish; dastlabki farazlarni ishlab chiqish; bilim va axborot ehtiyojlarini belgilash; mustaqil izlanish; guruhli muhokama; bir nechta yechim variantlarini ishlab chiqish; yechimni dalillar bilan himoya qilish; yangi shart kiritib, yechimni qayta ko'rib chiqish; yakuniy refleksiya.

Ayniqsa, "yangi shart kiritish" bosqichi kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirishda samarali bo'lishi mumkin. Masalan, talabalar muammoning dastlabki yechimini ishlab chiqqanidan so'ng o'qituvchi resurs, vaqt, byudjet yoki mijoz talabi o'zgarganini bildiradi. Talabalar avvalgi yechimni yangi sharoitga moslashtiradilar. Bunda ular o'z strategiyasini o'zgartirish, ustuvorliklarni qayta belgilash va muqobil variantlarni ko'rib chiqishga majbur bo'ladilar.

Baholashda faqat yakuniy javobga emas, balki talabaning muammoni tahlil qilishi, turli strategiyalarni sinab ko'rishi, dalillarni taqqoslashi, fikrini asosli ravishda o'zgartirishi va refleksiya qilishi ham e'tiborga olinishi kerak. Formativ baholash, o'z-o'zini baholash va tengdoshlar baholashi PBL jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Kutilayotgan natijalar

PBL asosida muntazam tashkil etilgan mashg'ulotlar natijasida talabalar murakkab vaziyatlarni qismlarga ajratish, muammoni bir nechta nuqtayi nazardan ko'rib chiqish, ma'lumotlarni tanqidiy saralash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va sharoit o'zgarganda strategiyani moslashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Bundan tashqari, guruhli faoliyat kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni, refleksiya esa metakognitiv jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, PBLning samaradorligi topshiriq sifati, o'qituvchining fasilitatorlik roli, talabalarning tayyorgarligi, vaqt va resurslar hamda baholash mezonlarining aniqligiga bog'liq. Shuning uchun PBLni joriy etishda uni oddiy "guruhli topshiriq" bilan cheklamasdan, muammo, izlanish, dalillash, muqobil yechim va refleksiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash muhim.

XULOSA

Muammoli ta'lim talabalarning bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash bilan birga, fikrlash strategiyalarini o'zgartirish va yangi sharoitga moslashtirish imkonini beruvchi faol o'quv muhitini yaratadi. PBLning muammoni aniqlash, mustaqil izlanish, hamkorlikdagi muhokama, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va refleksiya bosqichlari kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirish uchun metodik jihatdan muhim imkoniyatlarga ega.

Oliy ta'limda PBLdan foydalanish jarayonida o'qituvchi tayyor javobni beruvchi emas, balki savollar orqali izlanishni yo'naltiruvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq. Talabaga esa xatodan qo'rqmasdan faraz qilish, dalillarni tekshirish va zarur hollarda o'z qarorini qayta ko'rib chiqish imkoniyati berilishi kerak. Shunday tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning moslashuvchan, mustaqil va asoslangan fikrlashini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barrows H. S. Problem-Based Learning in Medicine and Beyond: A Brief Overview. New Directions for Teaching and Learning. 1996. No. 68. P. 3–12.
2. Savery J. R. Overview of Problem-based Learning: Definitions and Distinctions. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning. 2006. Vol. 1, No. 1. P. 9–20.
3. Hmelo-Silver C. E. Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Educational Psychology Review. 2004. Vol. 16. P. 235–266.
4. Spiro R. J., Feltovich P. J., Jacobson M. J., Coulson R. L. Cognitive Flexibility, Constructivism, and Hypertext: Random Access Instruction for Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structured Domains. Educational Technology. 1991. Vol. 31, No. 5. P. 24–33.
5. Martin A. J., Anderson J. The Development and Evaluation of a Cognitive Flexibility Measure. Journal of Educational Psychology. 2010. (Conceptual and measurement literature on flexible thinking).
6. Loyens S. M. M., Magda J., Rikers R. M. J. P. Self-Directed Learning in Problem-Based Learning and its Relationships with Self-Regulated Learning. Educational Psychology Review. 2008. Vol. 20. P. 411–427.

O'SMIRLARDA AXBOROT OLIISH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI VA TARKIBIY MODELI

Abdulxamidova Moxigul Bobirjon qizi.

Andijon Davlat Pedagogika Instituti magistranti

mohigulabdulkhamidova@gmail.com

+998979963494

0009-0006-7374-4950

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi o'smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Raqamli muhitda o'smirlarning axborotni izlash, tanlash, tushunish, tanqidiy baholash va undan xavfsiz hamda mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. "Axborot olish madaniyati" tushunchasining mazmuni aniqlashtirilib, uning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyat-amaliy, tanqidiy-tahliliy, etik-huquqiy va refleksiv-baholash komponentlaridan iborat nazariy-tarkibiy modeli asoslangan. Mazkur model o'smirlarning zamonaviy axborot muhitida mustaqil va tanqidiy faoliyat yuritishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: axborot olish madaniyati, o'smir, axborot savodxonligi, media savodxonlik, raqamli muhit, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi.

Аннотация: В тезисе рассматриваются педагогические основы развития информационной культуры подростков в условиях цифровой среды. Раскрываются вопросы формирования навыков поиска, отбора, понимания, критической оценки и ответственного использования информации. Обоснована структура информационной культуры подростков, включающая мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический, критико-аналитический, этико-правовой и рефлексивно-оценочный компоненты.

Ключевые слова: информационная культура, подростки, информационная грамотность, медиаграмотность, цифровая среда, критическое мышление, информационная безопасность.

Annotation: *This thesis examines the pedagogical foundations of developing adolescents' information culture in a digital environment. It focuses on developing skills in searching, selecting, understanding, critically evaluating, and responsibly using information. A structural model of adolescents' information culture is proposed, including motivational-value, cognitive, practical, critical-analytical, ethical-legal, and reflective-evaluative components.*

Keywords: *information culture, adolescents, information literacy, media literacy, digital environment, critical thinking, information security.*

KIRISH.

XXI asrda jamiyat taraqqiyoti raqamli transformatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va sun'iy intellekt vositalarining keng qo'llanilishi bilan tavsiflanadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron ta'lim resurslari, mobil ilovalar va sun'iy intellektga asoslangan xizmatlar axborotni izlash, qabul qilish, qayta ishlash va tarqatish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda.

Biroq axborot hajmining ortishi uning ishonchliligi va foydaliligini kafolatlamaydi. Raqamli muhitda noto'g'ri, manipulyativ va tekshirilmagan axborotlarning keng tarqalishi shaxsdan manbalarni qiyoslash, ma'lumotlarni tekshirish va tanqidiy baholash ko'nikmalarini talab etmoqda. Bu muammo, ayniqsa, o'smirlik davrida muhimdir. Chunki mazkur davrda mustaqil fikrlash va raqamli manbalardan foydalanish faollashadi, biroq axborotni tanqidiy baholash kompetensiyalari hali to'liq shakllanmagan bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda ta'limni raqamlashtirish va yoshlarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining raqamli ko'nikmalarini oshirish vazifalari belgilangan [1]. Shuningdek, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmon bilan tasdiqlangan xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta'lim sifatini oshirish, mustaqil fikrlash va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga e'tibor qaratilgan [2].

Shu sababli o'smirlarni zamonaviy axborot muhitida mustaqil, tanqidiy, xavfsiz va mas'uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlash dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. O'smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirish muammosi axborot savodxonligi, media savodxonlik, raqamli savodxonlik va axborot madaniyati konsepsiyalari bilan bog'liq.

O'smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirish masalasi axborot savodxonligi, media savodxonlik, raqamli savodxonlik va axborot madaniyati yo'nalishlaridagi tadqiqotlar bilan bog'liq. P. G. Zurkowski axborot resurslaridan muammolarni hal etishda samarali foydalanishni axborot savodxonligining muhim belgisi sifatida izohlagan [3]. Amerika Kutubxonalar Assotsiatsiyasi esa axborot savodxonligini axborotga ehtiyojni anglash, uni izlash, baholash va samarali qo'llash kompetensiyalari bilan bog'laydi [4]. M. B. Eisenberg va R. E. Berkowitz tomonidan ishlab chiqilgan Big6 modeli axborot bilan ishlashni muammoni aniqlash, izlash, manbalarni tanlash, axborotni qayta ishlash, natijani taqdim etish va faoliyatni baholash bosqichlari asosida tashkil etadi [5]. D. Buckingham media mazmunini tanqidiy tushunish va tahlil qilishga, R. Hobbs esa axborotni izlash, tahlil qilish, baholash, yaratish va mas'uliyatli ulashishga alohida e'tibor qaratadi [6; 7]. UNESCO yondashuvida media va axborot savodxonligi axborotni izlash, tushunish, baholash va undan mas'uliyatli foydalanish bilan birga tanqidiy fikrlashni ham qamrab oladi [8; 9]. Mahalliy tadqiqotlarda shaxsning axborot oqimida mustaqil yo'l topishi, manbalarni qiyoslashi va axborotga tanqidiy munosabatda bo'lishi muhimligi ta'kidlangan [11]. M. Jaakkola media va axborot savodxonligini milliy-madaniy xususiyatlar asosida tadqiq etish zarurligini qayd etadi [12]. J. M.

Pérez-Tornero va hammualliflar esa o'smirlarning media va axborot savodxonligini baholashga imkon beruvchi kompetensiyalarni asoslagan [13].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, axborotni izlash, baholash va tanqidiy tahlil qilish masalalari yetarlicha o'rganilgan. Biroq o'smirlarda axborot olish madaniyatini motivatsion, kognitiv, faoliyat-amaliy, tanqidiy, etik-huquqiy va refleksiv jihatlarining yaxlit birligi sifatida tadqiq etish yetarlicha tizimlashtirilmagan. Bu holat mazkur muammoni kompleks pedagogik tadqiqot sifatida o'rganish zaruratini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, faoliyatga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv axborot olish madaniyatini o'zaro bog'liq komponentlardan iborat yaxlit pedagogik hodisa sifatida ko'rishga imkon berdi. Faoliyatga asoslangan yondashuv uning amaliy faoliyat jarayonida shakllanishini asoslashga xizmat qildi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'smirlarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishni, kompetensiyaviy yondashuv esa bilim, ko'nikma, qadriyat va amaliy tajribaning integratsiyasini nazarda tutdi.

Tadqiqotda nazariy, qiyosiy va tarixiy-mantiqiy tahlil, kontent-tahlil, tizimlashtirish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Axborot olish madaniyatining rivojlanishi. Axborot olish madaniyatining rivojlanishi axborot-kommunikatsiya vositalari evolyutsiyasi bilan bog'liq. Uning rivojlanishini og'zaki axborot almashinuvi, yozuv va qo'lyozma, bosma axborot, ommaviy kommunikatsiya, raqamli axborot hamda sun'iy intellektga asoslangan axborot muhiti bosqichlariga ajratish mumkin.

Dastlab axborotni tinglash, eslab qolish va tajriba orqali uzatish ustuvor bo'lgan bo'lsa, yozuvning paydo bo'lishi axborotni saqlash va avlodlarga yetkazish imkonini kengaytirdi. Bosma axborot davrida kitobxonlik va bibliografik madaniyat shakllandi. Radio va televideniye ommaviy axborotning tez tarqalishini ta'minladi. Internet va mobil texnologiyalar esa axborot olishni tezkor, interaktiv va global jarayonga aylantirdi. Hozirgi bosqichda sun'iy intellekt axborotni izlash, qayta ishlash va yaratish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Natijada axborot olish madaniyatiga qo'yiladigan talablar ham o'zgarib, axborot manbasini aniqlash, uning ishonchligini tekshirish, turli manbalarni qiyoslash va sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentga tanqidiy yondashish muhim kompetensiyalarga aylanmoqda.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqotda "axborot", "axborot olish", "axborot savodxonligi", "axborot madaniyati" va "axborot olish madaniyati" tushunchalarining mazmuniy bog'liqligi aniqlandi.

Axborot — shaxsning borliq va jamiyat haqidagi bilimlarini boyituvchi ma'lumotlar majmui. Axborot olish — muayyan ehtiyojni qondirish maqsadida zarur ma'lumotni izlash, tanlash, qabul qilish, tushunish va o'zlashtirish jarayoni. Axborot savodxonligi — axborotga ehtiyojni aniqlash, uni izlash, baholash va foydalanish qobiliyati. Axborot madaniyati esa axborot bilan ishlash jarayonida shakllangan bilim, ko'nikma, qadriyat va mas'uliyatli munosabatlar tizimidir.

Ushbu tushunchalar asosida o'smirlarda axborot olish madaniyati quyidagicha ta'riflandi: O'smirning axborotga bo'lgan ehtiyojini anglagan holda turli manbalardan zarur ma'lumotlarni mustaqil izlash, tanlash, qabul qilish, tushunish, tanqidiy baholash hamda ulardan maqsadga muvofiq, xavfsiz va mas'uliyatli foydalanishga tayyorligini ifodalovchi integrativ shaxsiy sifat.

Mazkur sifat texnik ko'nikmalar yig'indisi emas, balki o'smirning motivatsiyasi, bilimlari, amaliy ko'nikmalari, tanqidiy tafakkuri, etik-huquqiy qarashlari va refleksiv qobiliyatlarining integratsiyasini ifodalaydi.

Tadqiqot natijasida axborot olish madaniyatining olti komponentli tarkibiy modeli taklif etildi. Unga motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyat-amaliy, tanqidiy-tahliliy, etik-huquqiy va refleksiv-baholash komponentlari kiritildi. Motivatsion-qadriyatli komponent axborotga ehtiyojni anglash va ishonchli ma'lumotga intilishni; kognitiv komponent axborot manbalari va ular bilan ishlash haqidagi bilimlarni; faoliyat-amaliy komponent axborotni izlash, tanlash va qayta ishlash ko'nikmalarini qamrab oladi. Tanqidiy-tahliliy komponent manba ishonchligini tekshirish va noto'g'ri axborotni aniqlashni, etik-huquqiy komponent axborot xavfsizligi, mualliflik huquqi va raqamli muomala me'yorlariga rioya qilishni, refleksiv-baholash komponent esa o'z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishni nazarda tutadi.

Ilmiy yangilik

Tadqiqotning ilmiy yangiligi o'smirlarda axborot olish madaniyatining pedagogik mazmunini aniqlashtirish, mazkur tushunchaga integrativ shaxsiy sifat sifatida mualliflik ta'rifini ishlab chiqish hamda uning olti komponentli tarkibiy modelini asoslashdan iborat.

Shuningdek, axborot olish madaniyatining shakllanishi axborot-kommunikatsiya vositalarining tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq holda tizimlashtirildi. Raqamli va sun'iy intellektga asoslangan muhitda axborotning ishonchliligini tekshirish, tanqidiy baholash, xavfsiz va mas'uliyatli foydalanishning pedagogik ahamiyati asoslandi.

Xulosa. Zamonaviy raqamli jamiyatda o'smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirish ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning rivojlanishi o'smirlarning axborot imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ularni noto'g'ri va manipulyativ axborotdan himoyalash, tanqidiy fikrlash va mas'uliyatli axborot xulq-atvorini shakllantirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Tadqiqot natijasida axborot olish madaniyati axborotni topish qobiliyatidan kengroq mazmunga ega bo'lib, axborotga ehtiyojni anglash, mustaqil izlash, tanlash, tushunish, ishonchliligini tekshirish, tanqidiy baholash, etik va xavfsiz foydalanish hamda o'z faoliyatini refleksiv baholashni qamrab olishi aniqlandi.

O'smirning axborot olish madaniyati integrativ shaxsiy sifat sifatida asoslanib, uning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyat-amaliy, tanqidiy-tahliliy, etik-huquqiy va refleksiv-baholash komponentlaridan iborat modeli taklif etildi. Mazkur model kelgusida diagnostik mezon va indikatorlarni ishlab chiqish, shakllanganlik darajalarini aniqlash hamda o'smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirishning pedagogik modeli va metodik tizimini yaratish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son Farmoni. “O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”.
3. Zurkowski P. G. *The Information Service Environment: Relationships and Priorities*. Washington, DC: National Commission on Libraries and Information Science, 1974.
4. American Library Association. *Presidential Committee on Information Literacy: Final Report*. Chicago: American Library Association, 1989.
5. Eisenberg M. B., Berkowitz R. E. *Information Problem-Solving: The Big6 Skills Approach to Library and Information Skills Instruction*. Norwood, NJ: Ablex Publishing, 1990.
6. Buckingham D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. Cambridge: Polity Press, 2003.
7. Hobbs R. *Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom*. Thousand Oaks, CA: Corwin, 2011.
8. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris: UNESCO, 2011.
9. UNESCO. *Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO, 2013.
10. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C. K. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris: UNESCO, 2011.
11. Abdullayeva B. S., Ro'ziyev Y. Z., Ismoilova K. V. *Mediasavodxonlik va axborot madaniyati: o'quv qo'llanma*.
12. Jaakkola M. Domestication of Media Literacy Theory in a Non-Western Context: Models of Media and Information Literacy in Academic Discourse in Uzbekistan // *Media Education*. 2025.

13. Pérez-Tornero J. M., Tayie S., Tejedor S., Pulido C. Media and Information Literacy: A Measurement Instrument for Adolescents // *Educational Review*. 2021.

PEDAGOGICAL EFFECTIVENESS OF INTEGRATING STEAM EDUCATIONAL TECHNOLOGIES INTO THE LEARNING PROCESS

G'aniyeva Dilzoda Nasriddin qizi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri, Qarshi, O'zbekiston Elektron pochta: dilzodaganiyeva3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilishning pedagogik samaradorligi ko'rib chiqiladi. STEAM faqat beshta yo'nalish — tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning oddiy integratsiyasi sifatida emas, balki ilmiy bilimlarni texnologik vositalar, muhandislik loyihalash, badiiy ijodkorlik va matematik tafakkur bilan uyg'unlashtiruvchi ta'limiy yondashuv sifatida qaraladi. Maqolada STEAM faoliyatlari talabalarning ta'lim jarayonidagi faolligini, bilimlarni amaliyotda qo'llashini, hamkorlik qilishini, ijodkorligi va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Loyiha asosida ta'lim, tadqiqot faoliyati, loyihalash topshiriqlari, raqamli vositalar va formativ baholashga alohida e'tibor qaratiladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, STEAM ta'limining samaradorligi texnologiyaning mavjudligidan ko'ra topshiriqlarni sifatli loyihalash, fanlararo aloqalarni shakllantirish, o'qituvchining metodik rahbarligi hamda talabalarga o'z yechimlarini sinab ko'rish, takomillashtirish va tushuntirish imkoniyatlarini yaratishga ko'proq bog'liq.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, fanlararo ta'lim, ta'lim texnologiyalari, loyiha asosida ta'lim, ijodkorlik, muammolarni hal qilish, talabalarning faolligi, formativ baholash.

Аннотация. В данной статье рассматривается педагогическая эффективность интеграции образовательных технологий STEAM в учебный процесс. STEAM рассматривается не просто как интеграция пяти направлений - естественных наук, технологий, инженерии, искусства и математики, — а как образовательный подход, объединяющий научные знания с технологическими инструментами, инженерным проектированием, художественным творчеством и математическим мышлением. В статье анализируются условия, при которых STEAM-деятельность способствует повышению учебной активности студентов, практическому применению знаний, развитию сотрудничества, творческих способностей и навыков решения проблем. Особое внимание уделяется проектному обучению, исследовательской деятельности, проектным заданиям, цифровым инструментам и формативному оцениванию. Результаты анализа показывают, что эффективность STEAM зависит не столько от наличия самих технологий, сколько от качества проектирования учебных заданий, формирования междисциплинарных связей, методического руководства преподавателя и предоставления студентам возможностей для апробации, совершенствования и объяснения своих решений.

Ключевые слова: STEAM-образование, междисциплинарное обучение, образовательные технологии, проектное обучение, творчество, решение проблем, учебная активность студентов, формативное оценивание.

Abstract. This article examines the pedagogical effectiveness of integrating STEAM educational technologies into the learning process. STEAM is viewed not merely as the integration of five disciplines - Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics-but as an instructional approach that integrates scientific knowledge with technological tools, engineering design, artistic creativity, and mathematical reasoning. The article discusses the conditions under which STEAM activities can improve students' engagement, practical application of knowledge,

collaboration, creativity and problem-solving. Particular attention is paid to project-based learning, inquiry, design challenges, digital tools and formative assessment. The analysis shows that the effectiveness of STEAM depends less on the presence of technology itself than on the quality of task design, interdisciplinary links, teacher guidance and opportunities for students to test, revise and explain their solutions.

Keywords: *STEAM education, interdisciplinary learning, educational technology, project-based learning, creativity, problem-solving, student engagement, formative assessment.*

INTRODUCTION.

Contemporary education increasingly requires students to use knowledge rather than only reproduce it. Scientific and technological changes, together with complex social and professional tasks, make it necessary to develop learners who can analyse information, formulate questions, design solutions and justify decisions. In this context, STEAM education has become an important pedagogical approach because it creates conditions for connecting Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics within meaningful learning tasks.

The OECD defines creative thinking as the capacity to generate diverse and original ideas and to evaluate and improve ideas. Its PISA 2022 framework also emphasises that creative thinking can be developed through education and is closely connected with exploration, discovery and problem solving.

MATERIALS AND METHODS

The central principle of STEAM is integration. A learner may begin with a scientific problem, use technology to obtain or process information, apply engineering principles to design a solution, use artistic means to communicate the result, and employ mathematics to measure, model or evaluate it. Thus, the learning process becomes a sequence of inquiry, design, testing, reflection and improvement rather than a linear transmission of information.

Effective integration requires a clear educational objective. Technology should not be added merely because it is available. Digital simulations, sensors, modelling software, interactive presentations or online collaboration tools are valuable when they help learners investigate a phenomenon, compare alternatives, visualise an abstract concept or document evidence. This principle is particularly important because the pedagogical value of technology is determined by how it changes the learning activity, not by the technology itself.

The first indicator of effectiveness is increased student involvement. STEAM tasks usually contain an authentic problem and require a visible product or solution. This gives students a concrete reason to learn theoretical material. The second indicator is transfer: students apply concepts from several disciplines to one situation. The third is the development of higher-order thinking, including analysing conditions, generating alternatives, testing hypotheses and revising an initial design.

Creative thinking is especially relevant. OECD evidence shows that education systems that perform well in creative thinking often also perform strongly in mathematics, reading and science, although creative performance is not reducible to academic achievement in one subject.

Recommended STEAM learning model

1. Problem situation. The teacher presents a real or simulated problem that has more than one possible solution.
2. Inquiry. Students identify what they know, what they need to know and what evidence is required.
3. Idea generation. Individual and group brainstorming is used to produce several possible solutions.
4. Design and modelling. Students select criteria, create a prototype, model or plan and explain their decisions.

5. Testing. The solution is tested against previously defined criteria; errors are treated as information for improvement.
6. Revision and presentation. Students modify their product and present both the result and the reasoning behind it.
7. Reflection. Learners evaluate what worked, what failed and how the solution could be improved.

RESULTS AND DISCUSSION

STEAM assessment should combine knowledge assessment with assessment of process and product. A practical rubric may include conceptual understanding, originality of ideas, quality of problem analysis, application of mathematics and science, appropriate use of technology, collaboration, prototype improvement and ability to justify the final solution. Such assessment makes the learning process visible and reduces the risk of evaluating only the final product.

Implementation can be limited by insufficient teacher preparation, lack of equipment, restricted lesson time and difficulties in coordinating several subjects. Another risk is superficial integration, when the activity contains several disciplines but does not establish meaningful conceptual links between them. To avoid this, teachers should begin with a learning problem and curriculum outcome, then select technologies and disciplines that genuinely contribute to solving that problem.

CONCLUSION

Integrating STEAM educational technologies can strengthen the learning process when it is organised around authentic problems, interdisciplinary connections and iterative design. The main pedagogical effect is not the use of devices itself, but the transformation of students from passive recipients into active investigators and designers. For this reason, STEAM should be implemented as a purposeful instructional strategy supported by teacher scaffolding, collaborative work, formative assessment and reflection.

REFERENCES

1. OECD. (2024). PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en>.
2. OECD. (2024). PISA 2022 Creative Thinking Framework. In PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing.
3. OECD. (2024). New PISA results on creative thinking: Can students think outside the box? PISA in Focus, No. 125. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b3a46696-en>.
4. Quigley, C. F., & Herro, D. (2016). Finding the Joy in the Unknown: Implementation of STEAM Teaching Practices in Middle School Science and Math Classrooms. *Journal of Science Education and Technology*, 25, 410–426.
5. Perignat, E., & Katz-Buonincontro, J. (2019). STEAM in practice and research: An integrative literature review. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 31–43.

O‘QITUVCHILARNING KASBIY FAOLIYATINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA BAHOLASH MEZONLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Berdimuratova Dilnura Rahmatillayevna

Osiyo xalqaro universiteti MM13-P-25 guruh 2-kurs magistri

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash tizimini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchining nafaqat fan bo‘yicha bilimga ega bo‘lishi, balki ushbu bilimlarni pedagogik vaziyatlarda samarali qo‘llay olishi, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishi, o‘quvchilar bilan samarali kommunikativ munosabat o‘rnatishi, ta’lim jarayonini rejalashtirishi va natijalarni obyektiv baholashi muhimligi asoslangan. Maqolada pedagogik*

kompetensiyalarning asosiy tarkibiy qismlari, ularni baholash mezonlari va indikatorlari tahlil qilinib, o'qituvchi faoliyatini baholashda aniqlik, shaffoflik, xolislik, izchillik va amaliy yo'naltirilganlik tamoyillarining ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, kompetensiyaviy baholash natijalaridan o'qituvchining kasbiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik faoliyat, o'qituvchi kompetensiyasi, baholash mezonlari, kasbiy rivojlanish, pedagogik mahorat, ta'lim sifati, baholash indikatorlari.

Abstract. This article explores the theoretical and practical aspects of developing a system for assessing teachers' professional activities based on a competency-based approach. It substantiates the importance of not only teachers' subject-matter knowledge but also their ability to effectively apply this knowledge in pedagogical situations, use modern educational technologies, establish effective communication with students, plan the educational process, and objectively assess learning outcomes. The article analyzes the main components of pedagogical competencies, as well as the criteria and indicators for their assessment. It also highlights the importance of accuracy, transparency, objectivity, consistency, and practical orientation in evaluating teachers' professional activities. In addition, the article examines the possibilities of using the results of competency-based assessment to determine directions for teachers' professional development.

Keywords: competency, competency-based approach, pedagogical activity, teacher competence, assessment criteria, professional development, pedagogical mastery, quality of education, assessment indicators.

Аннотация. В данной статье освещены теоретические и практические аспекты формирования системы оценки профессиональной деятельности учителей на основе компетентностного подхода. Обоснована важность не только наличия у учителя предметных знаний, но и способности эффективно применять эти знания в педагогических ситуациях, использовать современные образовательные технологии, устанавливать эффективные коммуникативные отношения с учащимися, планировать образовательный процесс и объективно оценивать его результаты. В статье анализируются основные структурные компоненты педагогических компетенций, критерии и индикаторы их оценки, а также раскрывается значение принципов точности, прозрачности, объективности, последовательности и практической направленности при оценивании деятельности учителя. Кроме того, рассматриваются возможности использования результатов компетентностного оценивания для определения направлений профессионального развития учителя.

Ключевые слова: компетенция, компетентностный подход, педагогическая деятельность, компетентность учителя, критерии оценивания, профессиональное развитие, педагогическое мастерство, качество образования, показатели оценивания.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarning mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi, yangi pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi, o'quvchilarning individual ehtiyoj va qobiliyatlariga e'tiborning kuchayishi o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikni talab etmoqda. Shu sababli pedagogning faoliyatini faqat uning egallagan nazariy bilimlari yoki dars o'tish jarayonini kuzatish asosida baholash yetarli emas. "...o'qituvchining samaradorligi o'quvchida bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantira olish darajasi bilan belgilanadi".[1] Zamonaviy baholash tizimida o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini kompleks ravishda aniqlash, uning amaliy faoliyatdagi natijalarini tahlil qilish va rivojlanish ehtiyojlarini

belgilash muhim vazifalardan biridir. Bunda kompetensiyaviy yondashuv o'qituvchi faoliyatini baholashning samarali metodologik asosi sifatida namoyon bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy xususiyati shundaki, unda pedagogning bilimga egaligi bilan bir qatorda, mazkur bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyati ham baholanadi. Ya'ni, "o'qituvchi nimani biladi?" degan savol bilan bir qatorda "o'qituvchi o'z bilimini qanday qo'llaydi?", "o'quvchilarning ta'limiy ehtiyojlariga qanday javob beradi?" va "pedagogik faoliyatini qanday takomillashtiradi?" kabi savollarga ham e'tibor qaratiladi.

Kasbiy kompetensiya o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, tajriba, qadriyat va shaxsiy sifatlarning o'zaro uyg'unligini ifodalaydi. Kompetensiyaviy yondashuvda pedagogik faoliyatning natijasi alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini quyidagi tarkibiy qismlar orqali ifodalash mumkin:

1. Fan-metodik kompetensiya – o'qituvchining o'z fanini chuqur bilishi, fan mazmunini o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda yetkazib bera olishi.

2. Pedagogik-psixologik kompetensiya – o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, individual yondashuvni amalga oshirish va ta'lim jarayonida qulay psixologik muhit yaratish qobiliyati.

3. Kommunikativ kompetensiya – o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va boshqa ta'lim subyektlari bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati.

4. Raqamli kompetensiya – raqamli vositalar, elektron ta'lim resurslari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish.

5. Baholash kompetensiyasi – o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini belgilangan mezonlar asosida obyektiv baholash hamda baholash natijalaridan ta'lim jarayonini takomillashtirishda foydalanish.

6. Refleksiv kompetensiya – o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarini aniqlash hamda kasbiy rivojlanish strategiyasini belgilash qobiliyati.

Mazkur kompetensiyalar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi o'qituvchining kasbiy faoliyat samaradorligini belgilaydi. "Ta'lim mazmunini yangilash va ta'lim sifatini oshirishning muhim kontseptual qoidalaridan biri sifatida oliy ta'lim muassasalarida professional mutaxassis tayyorlashga kompetensiyaga asoslangan yondashuv joriy qilingan. Ushbu yondashuv kontseptsiyasi "natijadan" shakllanadigan ta'lim mazmunini talqin qilish mafkurasini o'z ichiga oladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv – bu professional mutaxassisni samarali tayyorlashni ta'minlaydigan nazariy bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar, kasbiy ahamiyatga ega va shaxsiy fazilatlarining optimal nisbati asosida kompetensiya va malakalarni shakllantirishga qaratilgan uslubiy, paradigmatic tarkibiy qismlarning majmui hisoblanadi". [2;14]

Kompetensiyalarga yo'naltirilgan baholash tizimining samaradorligi, avvalo, baholash mezonlarining to'g'ri ishlab chiqilishiga bog'liq. Mezon pedagogning ma'lum bir kasbiy kompetensiyani qay darajada namoyon eta olayotganini aniqlash imkonini berishi kerak. O'qituvchining kasbiy faoliyatini baholashda bir qator muhim tamoyillarga amal qilish talab etiladi.

1. Baholash mezonlari o'qituvchi uchun tushunarli va bir ma'noli bo'lishi kerak. Har bir kompetensiya bo'yicha qanday faoliyat yoki natija kutilayotganligi oldindan belgilanishi maqsadga muvofiq.

2. Baholash tartibi, mezonlari, indikatorlari va natijalarni aniqlash usullari pedagoglarga ochiq bo'lishi lozim. Bu baholash jarayoniga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

3. Baholash shaxsiy munosabat yoki subyektiv qarashlarga emas, balki aniq dalillar va kuzatiladigan faoliyat natijalariga asoslanishi kerak.

4. O'qituvchining kasbiy faoliyati faqat bir ko'rsatkich orqali emas, balki o'zaro bog'liq bir nechta kompetensiyalar majmui asosida baholanishi zarur.

5. Baholashning asosiy maqsadi faqat pedagogni nazorat qilish emas, balki uning kasbiy rivojlanishiga ko'maklashishdan iborat bo'lishi lozim.

6. Baholashda o'qituvchining real pedagogik vaziyatlardagi faoliyati, darsni tashkil etishi, o'quvchilar bilan ishlashi va ta'lim natijalariga erishishi hisobga olinishi kerak.

Kompetensiyaviy baholash tizimida birgina baholash vositasidan foydalanish to'liq va obyektiv natija bermasligi mumkin. Shu sababli turli metodlarning uyg'unlashuvi maqsadga muvofiq. Jumladan, quyidagi vositalardan foydalanish mumkin.

- dars kuzatuv;
- pedagogik faoliyat portfoliolarini tahlil qilish;
- o'z-o'zini baholash;
- hamkasblar tomonidan baholash;
- metodik ishlarni ekspertizadan o'tkazish;
- pedagogik vaziyatlar asosidagi topshiriqlar;
- o'quvchilar fikr-mulohazalarini tahlil qilish;
- kasbiy rivojlanish faoliyatini o'rganish;
- amaliy topshiriqlar;
- suhbat va refleksiv tahlil.

Masalan, o'qituvchining raqamli kompetensiyasini aniqlashda faqat nazariy testdan foydalanish yetarli emas. Pedagogning dars jarayonida raqamli vositalarni qanday tanlashi, ulardan ta'lim maqsadiga muvofiq foydalana olishi va o'quvchilarning faoliyatini tashkil etishdagi samaradorligi ham kuzatilishi lozim. Xuddi shuningdek, kommunikativ kompetensiyani baholashda o'qituvchining nazariy bilimidan ko'ra, o'quvchi bilan muloqot qilishi, savollarga munosabati, fikr-mulohaza bildirishi va nizoli vaziyatlarni pedagogik jihatdan to'g'ri boshqara olishi muhimroq amaliy ko'rsatkich sifatida qaraladi.

Baholash jarayonining yakuniy natijasi faqat ball yoki daraja bilan cheklanib qolmasligi kerak. Eng muhim jihat – olingan natijalarni o'qituvchining keyingi kasbiy rivojlanishi uchun amaliy vositaga aylantirishdir. Buning uchun baholash yakunida pedagogning kuchli jihatlari, rivojlantirilishi zarur bo'lgan kompetensiyalari va ular bo'yicha tavsiya etiladigan rivojlanish yo'nalishlari aniqlanishi mumkin. Masalan, darsni rejalashtirish kompetensiyasi yetarli darajada shakllangan, biroq raqamli pedagogika bo'yicha rivojlanish ehtiyoji mavjud bo'lgan o'qituvchi uchun individual kasbiy rivojlanish rejasi ishlab chiqilishi mumkin. Ushbu rejada malaka oshirish kurslari, metodik seminarlar, hamkasblar tajribasini o'rganish, ochiq darslar va mustaqil ta'lim faoliyati kabi yo'nalishlar belgilanishi mumkin. Shu tariqa baholash "nazorat qilish" vositasidan "rivojlantirish" mexanizmiga aylanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash zamonaviy ta'lim sifatini ta'minlashning muhim omillaridan biridir. Bunday yondashuv pedagogning faqat nazariy bilimlarini emas, balki ularni amaliy pedagogik faoliyatda qo'llay olish qobiliyatini ham kompleks ravishda aniqlash imkonini beradi.

Kompetensiyaviy baholash tizimida fan-metodik tayyorgarlik, pedagogik mahorat, kommunikativ qobiliyat, raqamli kompetensiya, baholash savodxonligi, refleksivlik va uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilish kabi jihatlarning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash mezonlari aniq, shaffof, xolis, kuzatiladigan va amaliy faoliyat bilan bog'langan bo'lishi lozim. Shu bilan birga, baholash natijalari pedagogning kasbiy faoliyatini cheklash yoki faqat nazorat qilish vositasi sifatida emas, balki uning individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va pedagogik mahoratini takomillashtirish mexanizmi sifatida qo'llanilishi zarur. Umuman olganda, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan baholash tizimini takomillashtirish o'qituvchining kasbiy salohiyatini muntazam rivojlantirish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun metodik asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. Paris: UNESCO, 2016.

2. Maxsudov P.M. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchisini pedagogik faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2025.

3. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. 1986. Vol. 15, No. 2

4. Yusupov N.B. Kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni virtual ta'lim vositasida kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2024.

5. Xusenova S.B. Bo'lajak pedagoglarni kompetensiyaviy yondashuv asosida sinf rahbari faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiya avtoreferati. — Toshkent, 2026

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abduxalilova Guljahon Abduaziz qizi

JDPU 2 -bosqich magistranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy innovatsion yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti natijalari, jumladan O'zbekistonning 2021-yilgi ilk ishtirokidagi ko'rsatkichlari asosida muammoning dolzarbligi asoslab berilgan. Maqolada o'qishni o'rgatishning interfaol, multimodal va texnologik vositalarga asoslangan zamonaviy metodlari, jumladan raqamli o'qish ilovalari, takroriy ovoqli o'qish, xor bo'lib o'qish, tanqidiy o'qish strategiyalari va o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuvlar keng yoritilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning so'nggi ishlari qiyosiy tahlil qilinib, ta'lim amaliyoti uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, PIRLS, raqamli o'qish, tanqidiy o'qish, o'qish motivatsiyasi, matnni tushunish.

KIRISH

O'qish savodxonligi zamonaviy ta'lim tizimining tayanch ko'nikmalaridan biri bo'lib, u nafaqat ona tili darslarida, balki barcha o'quv fanlari bo'yicha o'quvchi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Xususan, matnni to'g'ri o'qish, uni tushunish va tahlil qila olish qobiliyati keyingi ta'lim bosqichlaridagi akademik natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda takror-takror isbotlangan.

So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifatiga jiddiy e'tibor qaratish zaruratini yana bir bor ko'rsatib berdi. Xalqaro Ta'lim Yutuqlarini Baholash Assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladigan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini xalqaro miqyosda baholaydigan eng nufuzli dasturlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston ushbu tadqiqotda birinchi marta 2021-yilda ishtirok etdi va 57 ishtirokchi davlat orasida 437 ball bilan 49-o'rinni egalladi, bu esa qabul qilingan xalqaro o'rtacha ko'rsatkich — 500 balldan sezilarli darajada pastdir. Ushbu natija milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini izlash va joriy etish zaruratini yanada dolzarblashtiradi.

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
Tadqiqot yili	2021	O'zbekiston ilk marta ishtirok etdi
O'zbekiston natijasi	437 ball	O'rtacha ko'rsatkichdan past
Xalqaro o'rtacha	500 ball	Qabul qilingan andoza

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
Reyting o'rni	49 / 57	Ishtirokchi davlatlar orasida

1-jadval. O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi ko'rsatkichlari

O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLARI.

1. Takroriy ovozli o'qish va o'qish ravonligi

Utah davlat universiteti tadqiqotchilari tomonidan 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 4-sinf o'quvchilarining muntazam takroriy ovozli o'qish mashg'ulotlarida — o'qituvchi namunali o'qishi, echo reading (aks-sado usulida o'qish), xor bo'lib o'qish va juftlikda o'qishni birlashtirgan holda — ishtirok etganlar o'qish ravonligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgani aniqlangan. Bu metodning samaradorligi shundaki, u o'quvchiga matnni bir necha marta, turli formatlarda va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sharoitida qayta ishlash imkonini beradi.

Amaliyotda bu yondashuvni jonli va qiziqarli tashkil etish uchun rolly o'yinlar, dramatik intonatsiya va his-tuyg'ularni ifodalash elementlaridan foydalanish tavsiya etiladi — bu esa o'qishni shunchaki texnik mashqdan jonli kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

2. va multimodal o'qish vositaraqamlialari

2019–2025-yillar oralig'ida o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) raqamli o'qish ilovalarining boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida past o'qish qiziqishi va matnni tushunishning cheklanganligi muammosini hal qilishdagi rolini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda tadqiqotlar yo'nalishi oddiy savodxonlik ko'nikmalaridan multimodal xususiyatlar (matn, tovush, tasvir, animatsiya), motivatsion strategiyalar va affektiv (hissiy) omillarni integratsiyalashga tomon siljimoqda.

Bu tendensiya shuni anglatadiki, zamonaviy o'qish ta'limi endi faqat harflarni tanish va so'zlarni dekodlashga emas, balki o'quvchining matn bilan hissiy va kognitiv jihatdan chuqur bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

3. Tanqidiy o'qish strategiyalari

2025-yilgi tadqiqotlarda tanqidiy o'qish (critical reading) ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning matnni tushunishi (reading comprehension) va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning muhim omili sifatida ko'rsatilgan. Ikki guruhli, oldin va keyingi aralashuv (quasi-experimental) dizayni asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarni matnni shunchaki dekodlash emas, balki uni tanqidiy tahlil qilish, xulosalar chiqarish va asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish ularning o'qish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Bunday yondashuv o'quvchida XXI asr ko'nikmalari deb ataluvchi mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axborot bilan ishlash malakalarini ham shakllantiradi, bu esa nafaqat akademik, balki hayotiy muvaffaqiyat uchun ham muhim asos yaratadi.

4. O'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuv

Britaniyaning Milliy Savodxonlik Jamg'armasi (National Literacy Trust) tomonidan 2025-yilda e'lon qilingan hisobotda o'quvchilarning o'zi o'qiydigan matnni mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishi ta'kidlangan. Hisobotda, shuningdek, 2024–2025-yillar oralig'ida kunlik o'qish ko'rsatkichlarining pasayishi, ayniqsa o'g'il bolalar orasida sezilarli bo'lganligi qayd etilgan — bu esa jinsiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida qiziqarli va turli formatdagi o'qish materiallarini (jumladan, grafik romanlar va rasmlı kitoblarni) taklif etish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida guruhli o'qishga haddan tashqari tayanmaslik, individual o'qish uchun vaqt ajratish, qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) yaratish tavsiya etiladi.

5. PIRLS talablariga moslashtirilgan o'quv-metodik ishlanmalar

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish masalasi alohida o'rganilgan. Xususan, "organayzer" metodidan foydalanish, adabiy matnlar tahlili ko'nikmalarini

shakllantirish, hamda o'quvchilarning axborotni olish, izohlash va baholash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirishga qaratilgan uslubiy yondashuvlar taklif etilgan.

Bunday ishlanmalarning ahamiyati shundaki, ular nafaqat o'quvchining o'qish ko'nikmalarini, balki mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'limning muhim tarkibiy qismidir.

Metod	Mohiyati	Kutilgan natija
Takroriy ovozli o'qish	O'qituvchi namunali, xor va juftlikda o'qish shakllarining kombinatsiyasi	O'qish ravonligining sezilarli oshishi
Raqamli o'qish ilovalari	Multimodal (matn, tovush, tasvir) kontent orqali o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish	Matnni tushunish va motivatsiyaning oshishi
Tanqidiy o'qish strategiyalari	Matnni faqat dekodlash emas, balki tahlil qilish va baholashga o'rgatish	Chuqur tushunish va metakognitiv ko'nikmalar
Erkin tanlov asosidagi o'qish	O'quvchiga o'zi o'qiydigan matnni tanlash imkoniyatini berish	O'qishga ichki motivatsiyaning shakllanishi
PIRLS asosidagi topshiriqlar	Axborotni izlash, izohlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiruvchi topshiriqlar tizimi	Xalqaro standartlarga moslashuv

2-jadval. O'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion metodlari qiyosiy tahlili

AMALIY TAVSIYALAR

- Har bir o'qish darsida takroriy ovozli o'qish elementlarini (xor, juft, aks-sado usulida o'qish) muntazam qo'llash;
- Raqamli o'qish platformalari va multimodal materiallardan foydalanish orqali o'quvchilarning matnga qiziqishini oshirish;
- Matnni tahlil qilish, izohlash va baholashga qaratilgan tanqidiy o'qish topshiriqlarini o'quv dasturiga muntazam kiritish;
- O'quvchilarga o'zi o'qiydigan kitob va matnlarni mustaqil tanlash imkoniyatini berish orqali ichki motivatsiyani shakllantirish;
- PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish;
- Sinfda qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) tashkil etish.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqat an'anaviy o'qitish metodlari bilan emas, balki zamonaviy innovatsion yondashuvlarni kompleks tarzda qo'llash orqali samarali natijaga erishishi mumkin. Takroriy ovozli o'qish, raqamli va multimodal vositalar, tanqidiy o'qish strategiyalari hamda o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion metodlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi nafaqat o'qish texnikasini, balki matnni chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi natijalari milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish borasida tizimli islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalarini mahalliy ta'lim amaliyotiga moslashtirilgan holda joriy etish O'zbekiston

Respublikasining kelgusi xalqaro baholash dasturlarida (PISA, PIRLS) yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash: boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassisleri uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.
2. Keogh, A.J., McGillicuddy, D. The Role of Primary Literacy Education in Students' Educational Trajectories in Secondary School: A Systematic Literature Review // Reading Research Quarterly. – 2025. – Vol. 60. – e70017.
3. Gebremariam, H.T., Weldeyohannes, M.Z. Cultivating Students' Reading Skills: Inspiring Reading Comprehension and Motivation Through Critical Reading Strategies // SAGE Open. – 2025.
4. 5 Research-Backed Ways to Build Better Readers // Edutopia. – 2025.
5. Reading report 2025: Rethinking reading for pleasure in schools // National Literacy Trust. – 2025.
6. Effective reading intervention strategies for primary grade students in Indonesia: a systematic review // Cogent Education. – 2025.
7. Digital Literacy in Primary School: A Systematic Review of Let's Read Implementation (2019–2025) // Journal of Innovation and Research in Primary Education. – 2026.
8. Qorayev, S.B., Allayorova, S.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari. – 2021.
9. Qurbonova, M.F. PIRLS talablari asosida o'quvchilarning anglash va uni izohlash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirish. – 2021.
10. Jumanova, F.U., Artikova, N.Sh. PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda "organayzer" metodidan foydalanish imkoniyatlari. – 2021.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY-AXLOQNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Ochilova Sabina Pirnazar qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti magistranti, Qarshi, O'zbekiston

Elektron pochta: ochilovasabina@gamil.com

Tel. raqam: 906794644

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy ompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi pedagogik omillar, ta'lim va tarbiya jarayonining o'zaro uyg'unligi hamda o'quvchilarda ijobiy axloqiy xulq-atvorni shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarning mazmuni, tarkibiy komponentlari va ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilari, ma'naviy-axloqiy kompetensiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, axloqiy sifatlar, pedagogik shart-sharoitlar.

Аннотация: В статье представлен научно-теоретический анализ педагогических условий развития духовно-нравственных компетенций у учащихся начальных классов. Освещены педагогические факторы, влияющие на духовно-нравственное развитие учащихся на начальном этапе образования, взаимосвязь процессов обучения и воспитания, а также возможности формирования положительного нравственного поведения учащихся. Кроме того, уточнены содержание духовно-нравственных компетенций, их структурные компоненты и педагогические условия, способствующие их развитию.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся начальных классов, духовно-нравственная компетентность, духовно-нравственное воспитание, нравственные качества, педагогические условия.

Abstract: This article presents a scientific and theoretical analysis of the pedagogical conditions for developing spiritual and moral competencies among primary school students. It examines the pedagogical factors influencing students' spiritual and moral development at the primary education level, the interrelationship between teaching and upbringing, and the possibilities of developing positive moral behavior among students. The content and structural components of spiritual and moral competencies, as well as the pedagogical conditions that contribute to their development, are also clarified.

Keywords: Primary education, primary school students, spiritual and moral competence, spiritual and moral education, moral qualities, pedagogical conditions.

KIRISH.

So'ngi yillarda, axborot oqimining jadallashuvi va ta'lim mazmunining modernizatsiyalashuvi sharoitida yosh avlodni har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan hamda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega shaxs sifatida tarbiyalash ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri o'quvchining axloqiy me'yorlarni shunchaki bilishi emas, balki ularni kundalik faoliyatida namoyon eta olishidir. Tadqiqotlarda ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida o'qituvchining metodik mahorati, badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi, milliy qadriyatlar va amaliy faoliyatning ahamiyati ta'kidlangan. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchisining yosh xususiyatlari, milliy qadriyatlar, interfaol ta'lim, refleksiya, ijtimoiy-emotsional rivojlanish va oila-maktab hamkorligini yagona pedagogik tizimga birlashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonining nazariy va pedagogik tahlili ushbu kompetensiyaning bir nechta o'zaro bog'langan tarkibiy qismlardan tashkil topishini ko'rsatdi.

Mazkur tarkibiy qismlar o'quvchining axloqiy tushunchalarni bilishi, qadriyatlarga ongli munosabat bildirishi, muayyan vaziyatda maqbul xulq usulini tanlashi hamda o'z harakatlarini baholay olishini qamrab oladi. Shu sababli ma'naviy-axloqiy kompetensiyani faqat bilim yoki xulq-atvor ko'rsatkichi orqali baholash yetarli emas. Uning shakllanish darajasini aniqlashda kognitiv, qadriyatli-motivatsion, faoliyatli-xulqiy va refleksiv komponentlarning yaxlitligi hisobga olinishi lozim. Kognitiv komponent o'quvchilarning yaxshilik va yomonlik, halollik, adolat, mas'uliyat, vatanparvarlik, mehr-oqibat, bag'rikenglik hamda o'zaro hurmat haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi. Faoliyatli-xulqiy komponent ma'naviy-axloqiy bilim va munosabatlarning real xatti-harakatlarda namoyon bo'lishini anglatadi. Mazkur komponent o'quvchining jamoada ishlashi, tengdoshlariga yordam berishi, umumiy qoidalarga rioya qilishi, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashishi, nizoli vaziyatlarda o'zini boshqarishi va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi orqali kuzatiladi. Bu jihatdan hamkorlikdagi topshiriqlar, rolli o'yinlar, ijtimoiy loyihalar, o'zaro yordamga asoslangan mashqlar va real hayotiy vaziyatlarni modellash tirish katta pedagogik imkoniyatga ega.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda refleksiv ko'nikmalar hali to'liq shakllanmaganligi sababli o'qituvchi tomonidan yo'naltiruvchi savollar, o'zini baholash varaqalari, "Men bugun nimani o'rgandim?", "Mening harakatim boshqalarga qanday ta'sir qildi?", "Bu vaziyatda yana qanday yo'l tutish mumkin edi?" kabi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. O'quvchini axloqiy tanlovni talab qiladigan faol vaziyatlarga jalb etishtirish, oddiy nasihat va tayyor qoidalarni yod oldirish o'quvchining xulqiy tajribasini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Muammoli vaziyatlar, axloqiy dilemmalar, rolli o'yinlar va kichik guruhlardagi munozaralar esa o'quvchini qaror qabul qilish, uning sabablarini tushuntirish va mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan baholashga undaydi. Bunday topshiriqlarda yagona tayyor javobni talab qilishdan ko'ra, o'quvchining fikrlash jarayoni va axloqiy asoslash qobiliyatiga e'tibor qaratish samaraliroq hisoblanadi. O'qituvchining bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, adolatli baholashi, o'zaro

yordamni rag'batlantirishi hamda nizolarni muloqot orqali hal qilishi o'quvchilar uchun amaliy axloqiy namuna vazifasini bajaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari mavhum axloqiy tushunchalarga qaraganda obrazli misollar, hayotiy voqealar, ertaklar, hikoyalar va faol o'yinlar orqali berilgan mazmunni yaxshiroq o'zlashtiradilar.

Ta'lim jarayonida muntazam refleksiya va pedagogik monitoringni yo'lga qo'yish, ma'naviy-axloqiy kompetensiyadagi o'zgarishlarni faqat yozma test orqali aniqlash to'liq natija bermaydi. Chunki o'quvchining javobi bilan kundalik xulqi o'rtasida farq bo'lishi mumkin. Shuning uchun diagnostikada kuzatuv, vaziyatli topshiriq, suhbat, o'zini o'zi baholash, tengdoshlar bahosi va o'qituvchi tavsifini o'zaro uyg'unlashtirish zarur. Bunda baholash jazolash yoki o'quvchilarni bir-biri bilan solishtirish vositasi emas, balki ularning rivojlanish dinamikasini aniqlash vositasi bo'lishi lozim.

Xulosa va tavsiyalar: Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, ta'lim jarayoniga ma'naviy-axloqiy mazmundagi topshiriqlarni tizimli integratsiya qilish, interfaol metodlardan foydalanish, muammoli vaziyatlarni tashkil etish va refleksiv faoliyatni yo'lga qo'yish o'quvchilarning kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qildi. Tajriba-sinov natijalari ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi. Shunday qilib, olingan natijalar ishlab chiqilgan pedagogik shart-sharoitlar majmuasi boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishda ijobiy pedagogik samaraga ega ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakimova N.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari // International Journal of Scientific Researchers. – 2023. – Vol. 2, № 2. – B. 1–6. Uniwork
2. Qurbonova B.Q., Madaminova S.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axloqiy-ma'naviy qadriyatlarini shakllantirish // Iqro jurnali. – 2025. – № 9. – B. 80–84. inLibrary
3. Akaboyeva M. Hadislar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2026.
4. UNESCO. What you need to know about social and emotional learning [Elektron resurs]. – Paris: UNESCO, 2024. – URL: UNESCO rasmiy sayti.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida: 2017-yil 6-apreldagi 187-son qaror.
6. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son.
7. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi. – Toshkent, 2021.

O'QUVCHILARNING MUSTAQIL TA'LIM KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Xayrullayeva Fazilat Ashur qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti
hayrullayevafazilat@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada o'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rni nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. O'z-o'zini boshqarib o'qish (self-regulated learning) va o'quvchi avtonomiyasi nazariyalariga tayangan holda, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy innovatsion*

yondashuvlar — *teskari o'qitish (flipped learning)*, loyihaviy va muammoli ta'lim, raqamli-adaptiv resurslar — *tizimli tarzda ko'rib chiqilgan*. Xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlili asosida ushbu texnologiyalarning o'quvchida maqsad qo'yish, rejalashtirish, monitoring va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi hamda ularni joriy etishda uchraydigan pedagogik va tashkiliy qiyinchiliklar (o'quvchi intizomi, raqamli tayyorgarlik, o'qituvchi roli o'zgarishi) yoritilgan. Tadqiqot natijalari o'qituvchi konsultant va tashkilotchi sifatida ishtirok etadigan, bosqichma-bosqich boshqariladigan mustaqillik modelini taklif etadi.

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, o'z-o'zini boshqarib o'qish (self-regulated learning), o'quvchi avtonomiyasi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, teskari o'qitish (flipped learning), loyihaviy ta'lim, yaqin rivojlanish zonasi.*

Аннотация. В статье проведён теоретико-методологический анализ роли инновационных педагогических технологий в развитии навыков самостоятельного обучения учащихся. Опираясь на теории саморегулируемого обучения (*self-regulated learning*) и автономии учащегося, систематически рассмотрены ключевые инновационные подходы, способствующие формированию навыков самостоятельного обучения, — *перевёрнутое обучение (flipped learning)*, проектное и проблемное обучение, цифровые адаптивные ресурсы. На основе анализа зарубежных и отечественных научных источников раскрыта эффективность данных технологий в развитии у учащихся навыков целеполагания, планирования, мониторинга и самооценки, а также освещены педагогические и организационные трудности их внедрения (дисциплина учащихся, цифровая готовность, изменение роли преподавателя). Результаты исследования предлагают модель поэтапно управляемой самостоятельности, в которой преподаватель выступает в роли консультанта и организатора.

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, саморегулируемое обучение (self-regulated learning), автономия учащегося, инновационные педагогические технологии, перевёрнутое обучение (flipped learning), проектное обучение, зона ближайшего развития.*

Abstract. This article presents a theoretical and methodological analysis of the role of innovative pedagogical technologies in developing students' independent learning skills. Drawing on self-regulated learning theory and learner autonomy, the article systematically examines key innovative approaches that foster independent learning skills — *flipped learning, project- and problem-based learning, and adaptive digital resources*. Based on an analysis of international and domestic scholarly sources, it reveals the effectiveness of these technologies in developing students' goal-setting, planning, monitoring, and self-assessment skills, and addresses the pedagogical and organizational challenges of their implementation, including student discipline, digital readiness, and the changing role of the teacher. The findings propose a model of gradually scaffolded independence, in which the teacher acts as consultant and facilitator.

Keywords: *independent learning, self-regulated learning, learner autonomy, innovative pedagogical technologies, flipped learning, project-based learning, zone of proximal development.*

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim falsafasida bilim berish emas, o'qishni o'rgatish — ya'ni o'quvchida mustaqil bilim olish qobiliyatini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda. O'z-o'zini boshqarib o'qish nazariyasiga ko'ra, o'quvchi o'z ta'lim faoliyatini maqsad qo'yish, strategiya tanlash, jarayonni kuzatish va natijani baholash orqali shaxsan boshqarganda o'quv yutuqlari sezilarli darajada ortadi. Bu jarayonning ijtimoiy-madaniy asosi L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasida ham o'z aksini topgan: o'quvchi mustaqillikka birdaniga emas, balki kattalar yoki hamkorlar ko'magida bajargan faoliyatdan asta-sekin mustaqil bajaradigan faoliyatga o'tish orqali erishadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham o'quvchilarda mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasida belgilangan. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim tizimining vazifalari qatorida shaxsning mustaqil fikrlash, bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirish alohida ta'kidlangan. Shunga qaramay, amaliyotda mustaqil ta'lim ko'pincha an'anaviy "uyga vazifa" shaklida cheklanib qolib, o'quvchining bilim olishga bo'lgan ichki motivatsiyasi va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini yetarlicha rivojlantirmayapti. Mahalliy tadqiqotlarda ham mustaqil ta'limni shakllantirishning muhim pedagogik omillari — o'quvchining maqsad qo'yishi, rejalashtirishi va o'z faoliyatini nazorat qilishi kabi jihatlar hali yetarlicha tizimli tarzda amaliyotga tatbiq etilmayotgani qayd etilgan. Mazkur maqolaning maqsadi — o'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalarni nazariy jihatdan tizimlashtirish va ularning amaliy imkoniyatlari hamda cheklovlarini yoritishdan iborat. Tadqiqot vazifalari: 1) mustaqil ta'lim ko'nikmalarining nazariy asoslarini (o'z-o'zini boshqarib o'qish, o'quvchi avtonomiyasi) tahlil qilish; 2) ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan asosiy innovatsion texnologiyalarni tavsiflash; 3) ularni joriy etishning pedagogik shart-sharoitlari va qiyinchiliklarini aniqlash.

Materiallar va usullar. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, 1981–2025 yillar oralig'ida chop etilgan xorijiy (Scopus, ERIC, Springer bazalaridagi) va mahalliy (O'zbekiston OAK tomonidan tan olingan jurnallardagi) ilmiy manbalar tahlil qilindi. Manbalarni izlashda "self-regulated learning", "learner autonomy", "flipped learning", "mustaqil ta'lim ko'nikmalari", "innovatsion pedagogik texnologiyalar" kabi kalit so'zlardan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

a) ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish metodi — mavjud nazariy modellar va empirik natijalarni qiyoslash uchun;

b) qiyosiy-tipologik metod — turli innovatsion texnologiyalarning mustaqil ta'lim ko'nikmalariga ta'sirini solishtirish uchun;

v) umumlashtirish va sintez metodi — tahlil natijalarini yaxlit pedagogik tavsiyalar shaklida taqdim etish uchun.

Tadqiqotda empirik ma'lumot to'plash yoki eksperiment o'tkazilmagan; ishning yangiligi mavjud nazariy-amaliy natijalarni mahalliy ta'lim kontekstiga moslashtirilgan holda sintez qilishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini o'rganish va ularni rivojlantirish usullarini har tomonlama tahlil qilish maqsadida kompleks va tizimli yondashuvga asoslangan quyidagi ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil va sintez: Mustaqil ta'lim, innovatsion pedagogika va zamonaviy ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish hamda tizimlashtirish;

Modellashtirish va loyihalashtirish: O'quvchilarning mustaqil kognitiv faoliyatini tashkil etuvchi innovatsion texnologiyalarning ishlash prinsiplarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish;

Empirik kuzatish va diagnostika: Ta'lim jarayonida mustaqil ishlarni bajarish ko'nikmalarining shakllanganlik darajasini tabaqalashtirilgan holda kuzatish, baholash va qiyosiy tahlil qilish.

Natijalar va muhokama. O'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini tubdan yaxshilaydi. Mustaqillikni ta'minlovchi asosiy innovatsion usul va texnologiyalarga quyidagilar kiradi:

Loyihalar metodi (Project-based learning): O'quvchilarning muayyan bir mavzu yuzasidan mustaqil ravishda axborot izlashi, uni tanqidiy tahlil qilishi, amaliy ish bajarishi va yakuniy natijani taqdim etishini ta'minlaydi. Bu ularda yuqori darajadagi mas'uliyat va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi: O'qituvchi tomonidan ongli ravishda qo'yilgan muammoli vaziyatni o'quvchining mustaqil ravishda mantiqiy fikrlash va izlanish orqali hal qilishiga asoslanadi.

Raqamli va elektron ta'lim resurslari: Onlayn platformalar, elektron kutubxonalar va masofaviy kurslar o'quvchiga o'zining shaxsiy vaqti va imkoniyatidan kelib chiqqan holda mustaqil ravishda bilim olish, bilimni sinab ko'rish hamda yo'l qo'ygan xatolarini to'ldirish imkonini beradi.

Tahlil natijasida mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalar uchta yo'nalish bo'yicha tizimlashtirildi: teskari o'qitish (flipped learning), loyihaviy-muammoli ta'lim, va raqamli-adaptiv resurslar. Ularning barchasi umumiy nazariy asosga — o'quvchi avtonomiyasi kontseptsiyasiga tayanadi, unga ko'ra o'quvchining o'z ta'limi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishi, ya'ni maqsad qo'yish, jarayonni kuzatish va o'z-o'zini baholash qobiliyati mustaqillikning markaziy mezonini hisoblanadi.

Teskari o'qitish (flipped learning).

Ushbu texnologiyada nazariy materialni mustaqil o'zlashtirish darsdan tashqarida (video-dars, matn, elektron resurs orqali), amaliy mashqlar, muhokama va muammoni hal qilish esa auditoriya sharoitida — o'qituvchi ishtirokida amalga oshiriladi. Bunday tashkillashtirish o'quvchini materialni o'z sur'atida, mustaqil o'rganishga undaydi, o'qituvchining vazifasi esa bilim uzatuvchidan konsultant va tashkilotchiga aylanadi. Xalqaro tibbiy ta'lim sohasida o'tkazilgan meta-tahlilda teskari o'qitish modelining an'anaviy o'qitishga nisbatan o'quvchilarda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini ishonchli darajada oshirishi statistik jihatdan tasdiqlangan. Mahalliy sharoitda o'tkazilgan meta-tahlilda ham teskari o'qitishning o'z-o'zini boshqarish, tanqidiy fikrlash va raqamli resurslar orqali mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlashdagi samaradorligi tasdiqlangan, biroq bir vaqtning o'zida o'quvchining o'z-intizomi va raqamli vositalarga tayyorligidagi tafovutlar natijaning barqaror bo'lmasligiga olib kelishi mumkinligi ham ta'kidlangan. Loyihaviy va muammoli ta'lim.

Ushbu yondashuvda o'quvchi real yoki real hayotga yaqin muammoni hal qilish jarayonida ma'lumot qidiradi, uni tahlil qiladi va yechim taklif etadi, bu esa mustaqil izlanish, tanqidiy tahlil va vaqtni boshqarish ko'nikmalarini bevosita mashq qildiradi. Loyihaviy ta'limning afzalligi shundaki, u nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lash orqali o'quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, natijada mustaqil ishlash tashqi majburiyat emas, balki ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi.

Raqamli-adaptiv resurslar.

Zamonaviy o'quv platformalari o'quvchining shaxsiy sur'ati va ehtiyojlariga moslashgan o'quv trayektoriyasini taklif etish orqali individuallashtirilgan mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlaydi. Bunday resurslar o'quvchiga o'z bilim darajasini real vaqtda kuzatish va zaif tomonlarini mustaqil aniqlash imkonini beradi, biroq ularning samaradorligi faqat o'qituvchi tomonidan berilgan izchil metodik yo'l-yo'riq va aks-alloqa bilan birgalikda to'liq namoyon bo'ladi.

Uchala yo'nalish bo'yicha umumiy xulosa shuki, innovatsion texnologiyalarning o'zi mustaqillikni avtomatik shakllantirmaydi — ular faqat o'qituvchi tomonidan bosqichma-bosqich boshqariladigan, tuzilmalashgan pedagogik jarayon doirasida samarali natija beradi. Bu xulosa "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi bilan ham uyg'un: o'quvchi mustaqillikka o'qituvchining "skaffolding" (tayanch ko'rsatish) faoliyati orqali, ya'ni yordamni bosqichma-bosqich kamaytirib borish orqali erishadi. Mahalliy tadqiqotda ham xuddi shu fikr tasdiqlangan: o'quvchi o'z ta'lim maqsadlarini aniqlash, rejalashtirish, monitoring qilish va baholash bosqichlarida faol ishtirok etgandagina bilim samaradorligi yuqori bo'ladi, bu esa o'qituvchidan izchil metodik boshqaruvni talab qiladi.

Mazkur yondashuvlarni O'zbekiston ta'lim tizimida joriy etishda bir qator amaliy qiyinchiliklar mavjud: birinchidan, ko'plab o'quvchilarda mustaqil ishlash uchun zarur o'z-intizomi va vaqtni boshqarish ko'nikmalari yetarlicha shakllanmagan; ikkinchidan, raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari hududlar va maktablar kesimida notekis taqsimlangan; uchinchidan, o'qituvchining an'anaviy "bilim uzatuvchi" rolidan "tashkilotchi-konsultant" roliga o'tishi maxsus metodik tayyorgarlik va uzluksiz malaka oshirishni talab qiladi.

XULOSA.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida o'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish innovatsion pedagogik texnologiyalarning mexanik joriy etilishi orqali emas, balki o'qituvchi tomonidan bosqichma-bosqich boshqariladigan, tuzilmalashgan pedagogik jarayon sifatida amalga oshirilganda samarali natija berishi asoslandi. Teskari o'qitish, loyihaviy-muammoli ta'lim va raqamli-adaptiv resurslar o'quvchida maqsad qo'yish, rejalashtirish, o'z-o'zini kuzatish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi eng samarali vositalar sifatida aniqlandi. Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi:

1) mustaqil ishlash topshiriqlarini o'quvchining mavjud ko'nikma darajasiga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish;

2) o'qituvchilar uchun teskari o'qitish va loyihaviy ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish;

3) raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini hududlar kesimida tenglashtirish;

4) mustaqil ishning har bir bosqichida o'quvchiga aniq mezonlar asosida aks-aloha berib borish. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan yondashuvlarni aniq o'quv fani va ta'lim bosqichi misolida empirik sinovdan o'tkazish dolzarb yo'nalish bo'lib qolmoqda. O'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim va dolzarb vazifalaridan biridir. Loyihalar metodi, muammoli ta'lim va raqamli resurslar kabi innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiradi, tanqidiy hamda mantiqiy fikrlashni shakllantiradi hamda ularni kelgusida hayotiy muammolarni mustaqil hal qilishga to'la tayyorlaydi. O'z vaqtida va ilmiy asoslangan holda tashkil etilgan mustaqil ta'lim muhiti o'quvchining raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishining asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zimmerman B. J. A social cognitive view of self-regulated academic learning // Journal of Educational Psychology. — 1989. — Vol. 81, No. 3. — P. 329–339.

2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — 2020-yil 23-sentabr. Holec H. Autonomy and Foreign Language Learning. — Oxford: Pergamon, 1981.

4. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. — Washington, DC: ISTE/ASCD, 2012.

5. Liu Y.-Q., Li Y.-F., Lei M.-J., Liu P.-X., Theobald J., Meng L.-N., Liu T.-T., Zhang C.-M., Jin C.-D. Effectiveness of the flipped classroom on the development of self-directed learning in nursing education: a meta-analysis // Frontiers of Nursing. — 2018. — Vol. 5, No. 4. — P. 317–329. DOI: 10.1515/fon-2018-0032.

6. Baybabayeva Sh. Flipped Learning orqali mustaqil o'qish strategiyalarini rivojlantirishning meta-tahlili // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. — 2025. — T. 3, №1. — B. 132–137. DOI: 10.47689/2181-3701-vol3-iss1-pp132-137.

7. Bobomurodova L. E. Talabalar mustaqil ta'limini shakllantirishning muhim pedagogik omillari // FarDU. Ilmiy xabarlar. — 2023. — №6. — B. 537–540.

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING INTERAKTIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Istamova Shahrizoda Otabek qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
pedagogika yo'nalishi, magistratura 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchining o'z fikrini erkin ifodalashi, tengdoshlari

bilan muloqot qilishi, fikr almashishi, hamkorlikda ishlashi va umumiy qarorga kelishi muhim ko'nikmalar sifatida qaraladi. Maqolada didaktik o'yinlarning mazkur qobiliyatlarni shakllantirishdagi o'rni ochib berilib, ularni dars jarayonida qo'llashning ayrim metodik usullari yoritilgan. Shuningdek, didaktik o'yinlarni tanlashda ta'limiy maqsad, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, faol ishtirokini ta'minlash va o'yin yakunlarini tahlil qilish zarurligi asoslangan. Tadqiqot natijasida didaktik o'yinlardan maqsadli va tizimli foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali metodik vositalaridan biri sifatida tavsiflangan.

Kalit so'zlar. *Boshlang'ich ta'lim, didaktik o'yin, interaktiv qobiliyat, interfaol ta'lim, muloqot, hamkorlik, kommunikativ qobiliyat, mustaqil fikrlash, o'quv faolligi.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchining faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishi muhim pedagogik vazifalardan biridir. O'quvchining savol berishi, o'z fikrini bayon qilishi, tengdoshining fikrini tinglashi, birgalikda topshiriq bajarishi va muayyan vaziyat yuzasidan qaror qabul qilishi uning keyingi ta'lim faoliyati uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantiradi.

Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida bunday ko'nikmalarni rivojlantirish o'ziga xos metodik yondashuvni talab qiladi. Boshlang'ich maktab yoshida o'yin faoliyati bolaning tabiiy qiziqishlari bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli o'yin elementlarini ta'lim mazmuni bilan maqsadli uyg'unlashtirish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish va o'quv materialini amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Didaktik o'yin oddiy o'yindan ta'limiy maqsadga yo'naltirilganligi bilan farq qiladi. Unda o'quvchi o'yin faoliyati orqali muayyan bilim, ko'nikma yoki qobiliyatni egallaydi. Shuning uchun didaktik o'yinlar boshlang'ich ta'limda ta'limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy vazifalarni birlashtiruvchi vosita sifatida qaralishi mumkin.

O'zbek pedagogik tadqiqotlarida ham boshlang'ich ta'limda didaktik o'yinlardan foydalanishning turli jihatlari o'rganilgan. Jumladan, 2025-yilda chop etilgan tadqiqotlarda didaktik o'yinlarning o'quvchilarning motivatsiyasi, bilimlarni mustahkamlashi va o'quv faoliyatini faollashtirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda matematika va o'qish darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasiga oid tadqiqotlar ham mavjud.

Biroq didaktik o'yinlarning imkoniyatlarini faqat darsni qiziqarli tashkil etish yoki o'quv materialini mustahkamlash bilan chegaralash yetarli emas. O'yin jarayonida o'quvchi boshqa o'quvchilar bilan bevosita muloqotga kirishadi, o'z fikrini bildiradi, boshqa fikrlarni tinglaydi va umumiy vazifani bajarishda hamkorlik qiladi. Shu jihatdan didaktik o'yinlar o'quvchilarning interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

TADQIQOT MAQSADI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanishning o'quvchilarning interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni samarali tashkil etishning metodik shartlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqotda pedagogik va ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, kuzatish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Didaktik o'yinlarning pedagogik imkoniyatlari ularning ta'limiy mazmuni bilan bir qatorda, o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro faoliyatni tashkil etish imkoniyati asosida tahlil qilindi.

Maqolada interaktiv qobiliyat o'quvchining boshqa shaxslar bilan muloqotga kirishishi, fikr almashishi, hamkorlikda faoliyat yuritishi, o'z fikrini asoslay olishi va boshqalarning fikrini tinglashi bilan bog'liq ko'nikmalar majmuasi sifatida talqin qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Didaktik o'yinlarning asosiy pedagogik imkoniyati o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish bilan bog'liq. O'quvchi topshiriqni bajarish jarayonida fikrlaydi, tanlaydi, savol beradi, javob qaytaradi va zarur hollarda o'z fikrini asoslaydi.

Interaktiv qobiliyatlarni rivojlantirish nuqtayi nazaridan didaktik o'yinlarning quyidagi yo'nalishlarini ajratish mumkin:

Didaktik o'yin turi	Asosiy vazifa	Rivojlantiriladigan qobiliyat
“Savol-javob zanjiri”	Savol berish va javob qaytarish	Muloqot
“Juftini top”	Juftlikda topshiriq bajarish	Hamkorlik
“Fikrni davom ettir”	Berilgan fikrni rivojlantirish	Fikr almashish
“Rolli vaziyat”	Vaziyatni ijro etish	O'z fikrini ifodalash
“Muammoni hal qil”	Guruhda yechim izlash	Qaror qabul qilish
“Fikrlar chorrahasi”	Turli qarashlarni taqqoslash	Tinglash va kelishuv

Masalan, “Savol-javob zanjiri” o'yinida o'quvchilar navbat bilan mavzu yuzasidan savol beradi va javob qaytaradi. O'yin o'quvchidan nafaqat mavzuni bilishni, balki savolni mustaqil shakllantirish va suhbatdoshining javobini tinglashni ham talab qiladi. Shu sababli u muloqotga kirishish va tinglash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Juftini top” o'yinida o'quvchilarga bir-biriga mos tushunchalar, savol-javoblar yoki rasmlar tarqatiladi. O'quvchilar o'z juftini izlash jarayonida bir-biriga murojaat qiladi, savol beradi va javoblarni taqqoslaydi. Natijada o'yin individual faoliyatdan ko'ra o'zaro hamkorlikka asoslangan faoliyatga aylanadi.

“Fikrni davom ettir” o'yinida o'qituvchi mavzu bilan bog'liq fikrning boshlanish qismini beradi. O'quvchilar esa uni mantiqan davom ettiradi. Keyingi o'quvchi avvalgi javobni tinglab, unga o'z fikrini qo'shadi. Bunday faoliyat o'quvchilarni bir-birining fikrini hisobga olgan holda fikrlashga undaydi.

“Rolli vaziyat” o'yini boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy faolligi va muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun qo'llanishi mumkin. “Kutubxonada”, “Do'konda”, “Mehmonda”, “Sinfidoshga yordam berish” kabi hayotiy vaziyatlarni modellash orqali o'quvchilar turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday muloqot qilishni amaliy ravishda mashq qiladilar.

“Muammoni hal qil” o'yinida o'quvchilarga ma'lum muammoli vaziyat beriladi va ular kichik guruhlarda uning yechimini izlaydi. Masalan, “Sinfda chiqindilarni kamaytirish uchun nimalar qilish mumkin?” kabi savol o'quvchilarni birgalikda fikrlashga undaydi. Guruh a'zolari takliflarini bildiradi, ularni muhokama qiladi va umumiy qarorga keladi. Bu jarayonda hamkorlik, fikr almashish va kelishuvga erishish ko'nikmalari shakllanadi.

Didaktik o'yinlardan foydalanishda o'qituvchining roli ham muhimdir. O'qituvchi o'yinni shunchaki darsning qiziqarli qismi sifatida emas, balki muayyan pedagogik natijaga yo'naltirilgan metod sifatida tashkil etishi kerak. Buning uchun o'yin maqsadi, qoidalari, ishtirokchilar vazifasi va kutilayotgan natija oldindan belgilanadi.

O'yinni tashkil etish jarayonida barcha o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash ham muhim. Guruhli faoliyatda rollarni taqsimlash, vazifalarni navbat bilan bajarish va har bir o'quvchiga fikr bildirish imkoniyatini yaratish orqali faoliyatning teng taqsimlanishiga erishish mumkin.

Didaktik o'yinning yakuniy bosqichida qisqa refleksiya tashkil etilishi maqsadga muvofiq. “Bugun qanday fikr bildirdingiz?”, “Guruhda ishlashda nimalarga e'tibor berdingiz?”, “Boshqa o'quvchining fikridan nimani o'rgandingiz?” kabi savollar o'quvchini o'z faoliyatini anglashga undaydi.

Shu asosda didaktik o'yinlarni tashkil etishning quyidagi ketma-ketligini tavsiya etish mumkin:

maqsadni belgilash → mos o'yinni tanlash → qoidalarni tushuntirish → faoliyatni tashkil etish → natijani muhokama qilish → interaktiv qobiliyatni tahlil qilish.

Mazkur yondashuv didaktik o'yinni oddiy ko'ngilochar faoliyatdan aniq ta'limiy natijaga yo'naltirilgan pedagogik metodga aylantiradi.

XULOSA

Boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularning o'zaro muloqoti, hamkorligi va mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun ham muhim imkoniyat yaratadi.

Tadqiqotda didaktik o'yinlar orqali rivojlantirilishi mumkin bo'lgan interaktiv qobiliyatlarning asosiy komponentlari sifatida muloqotga kirishish, fikr almashish, hamkorlik qilish, o'z fikrini asoslash, boshqalarning fikrini tinglash va umumiy qarorga kelish ko'nikmalari ajratib ko'rsatildi.

Didaktik o'yinning samaradorligi uning qiziqarliligi bilangina emas, balki aniq ta'limiy maqsadga yo'naltirilganligi, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi va o'yin yakunida o'quv faoliyatining tahlil qilinishi bilan belgilanadi.

Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi didaktik o'yinni tanlashda dars maqsadi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hamda rivojlantirilishi ko'zda tutilayotgan interaktiv qobiliyatni hisobga olishi lozim.

Umuman olganda, didaktik o'yinlarni tizimli va maqsadli qo'llash boshlang'ich ta'limda faol muloqot muhitini shakllantirish, o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini kuchaytirish va interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali metodik vositalaridan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Piaget J. *The Psychology of the Child*. – New York: Basic Books, 1972.
4. Bruner J.S. *Toward a Theory of Instruction*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1966.
5. O'marova G.E., G'apbarova L.L. Boshlang'ich sinflarni o'qitishda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati. *Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali*. 2025.
6. Bozarov D.U., Uralova R.A. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar orqali matematika fanini o'qitishning usullari. *Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali*. 2025. 2-jild, 6-son. B. 163–165.
7. Yusupbayeva L. The Importance of Didactic Games in Developing Reading Skills of Primary School Students. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*. 2025. 3-jild, 6-son. B. 748–751.
8. Giannakoulas A., Xinogalos S. Studying the effects of educational games on cultivating computational thinking skills to primary school students: a systematic literature review. *Journal of Computers in Education*. 2024. Vol. 11. P. 1283–1325.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Mamatova Mexribonu Ulug'bek qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,

Pedagogika mutaxassisligi, magistranti

Qarshi, O'zbekiston

Elektron pochta: mamatovamexribonu3@gmail.com

Tel. raqam: 994248898

Annotatsiya: Mazkur tezisda umumta'lim maktablarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari yoritilgan. Intellektual salohiyat o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda, mustaqil va tanqidiy fikrlashi, axborotni tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi, yangi g'oyalarni ilgari surishi hamda o'z bilish faoliyatini boshqara olishi bilan bog'liq kompleks sifat sifatida talqin etilgan. Tezisda muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, STEAM yondashuvi, hamkorlikdagi ta'lim, raqamli va adaptiv ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanishning o'quvchilar bilish faolligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishda texnologik vositaning o'zi emas, balki uning pedagogik maqsad, o'quvchining individual xususiyatlari va faol mustaqil fikrlash jarayoni bilan uyg'unligi ustuvor ekanligi asoslanadi. Mazkur yondashuvlar o'quvchilarning intellektual mustaqilligi, kreativligi va bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, pedagogik texnologiya, umumta'lim maktabi, tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, muammoli ta'lim, STEAM, raqamli ta'lim, mustaqil ta'lim, o'quvchi faolligi.

Аннотация : В данном тезисе рассматриваются дидактические возможности современных педагогических технологий, направленных на развитие интеллектуального потенциала учащихся общеобразовательных школ. Интеллектуальный потенциал рассматривается как комплексное качество личности, включающее не только усвоение знаний, но и способность самостоятельно и критически мыслить, анализировать информацию, находить решения проблемных ситуаций, выдвигать новые идеи и управлять собственной познавательной деятельностью. Анализируются возможности проблемного и проектного обучения, STEAM-подхода, совместной учебной деятельности, а также целенаправленного применения цифровых и адаптивных образовательных средств для повышения познавательной активности учащихся. Обосновывается положение о том, что эффективность современных технологий определяется не самим фактом использования цифровых средств, а их педагогически обоснованной интеграцией с целями обучения, индивидуальными особенностями учащихся и организацией активной самостоятельной мыслительной деятельности. Показано, что применение данных подходов способствует развитию интеллектуальной самостоятельности, креативности и способности учащихся применять полученные знания в новых учебных и практических ситуациях.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, педагогические технологии, общеобразовательная школа, критическое мышление, креативное мышление, проблемное обучение, STEAM, цифровое образование, самостоятельное обучение, познавательная активность.

Abstract: *This thesis examines the didactic potential of modern pedagogical technologies aimed at developing the intellectual capacity of students in general secondary schools. Intellectual capacity is interpreted as a complex personal quality that involves not only the acquisition of knowledge but also the ability to think independently and critically, analyse information, solve problem-based situations, generate new ideas, and regulate one's own learning activities. Particular attention is given to problem-based learning, project-based learning, the STEAM approach, collaborative learning, and the purposeful use of digital and adaptive educational tools to enhance students' cognitive engagement. The thesis argues that the effectiveness of modern educational technologies depends not merely on the use of technological tools, but on their pedagogically meaningful integration with learning objectives, students' individual characteristics, and active independent thinking. These approaches are considered important for strengthening students' intellectual independence, creativity, problem-solving abilities, and capacity to transfer acquired knowledge to new academic and practical situations.*

Keywords: *intellectual capacity, pedagogical technologies, general secondary education, critical thinking, creative thinking, problem-based learning, STEAM, digital education, independent learning, cognitive engagement.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda ilm-fan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli muhitning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi kunda o'quvchiga tayyor bilimlarni yetkazishning o'zi yetarli bo'lmay, unda axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni anglash, dalillarga asoslangan xulosa chiqarish, yangi g'oyalarni ilgari surish hamda o'z bilimlarini turli vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini shakllantirish zarurati kuchaymoqda. Shu jihatdan umumta'lim maktablarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning ustuvor pedagogik vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchining intellektual salohiyati faqat egallangan bilimlar hajmi yoki o'zlashtirish ko'rsatkichlari bilan chegaralanmaydi. U shaxsning mantiqiy, tanqidiy va kreativ fikrlashi, muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilishi, mavjud bilimlar o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashi, yangi sharoitda mustaqil qaror qabul qilishi hamda bilish faoliyatini ongli ravishda boshqara olishini qamrab oladigan murakkab pedagogik-psixologik hodisadir.

Shuning uchun intellektual salohiyatni rivojlantirish o'quvchining bilish faolligi, mustaqilligi, ijodkorligi va tadqiqotchilik ko'nikmalarini bir butun holda shakllantirishni talab etadi. An'anaviy ta'limda bilimlarni tushuntirish, o'zlashtirish va takrorlashga asoslangan yondashuvlar muhim o'rin tutgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik jarayonda o'quvchini ta'limning faol subyektiga aylantirishga yo'naltirilgan texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda. Natijada o'quvchi o'z fikrini shakllantirish, uni dalillar bilan asoslash va muammoga muqobil yechimlarni taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhitining kengayishi o'quvchilarning intellektual rivojlanishi uchun yangi pedagogik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

Elektron ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, interfaol platformalar, simulyatsiyalar, adaptiv ta'lim tizimlari hamda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish ta'lim mazmunini individuallashtirish, murakkab jarayonlarni vizuallashtirish va o'quvchilarning mustaqil izlanishini tashkil etishga yordam beradi. Biroq texnologik vositalarning mavjudligi o'z-o'zidan yuqori ta'lim natijasini ta'minlamaydi. Ularning samaradorligi pedagogik maqsadga muvofiqligi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mosligi, o'qituvchi tomonidan to'g'ri tashkil etilishi hamda o'quvchining faol fikrlash jarayoniga jalb qilinishi bilan belgilanadi. O'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishda individual va differensial yondashuv ham alohida ahamiyat kasb etadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Muammoli va loyiha asosidagi ta'lim, STEAM yondashuvi, interfaol metodlar hamda raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish

o'quvchilarning **mustaqil, tanqidiy va kreativ fikrlashi, muammolarni hal etishi hamda bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini** rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tizimli qo'llanilishi muhimdir. Umumta'lim maktablarida intellektual salohiyatni rivojlantirish uchun darslarda muammoli, ijodiy va tadqiqotchilik topshiriqlarini ko'paytirish; loyiha va STEAM texnologiyalarini fanlar mazmuniga integratsiya qilish; raqamli vositalardan o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantiruvchi tarzda foydalanish; individual va differensial yondashuvni kuchaytirish hamda o'quvchilarning intellektual rivojlanishini muntazam diagnostika qilib borish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M.H. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
2. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent, 2015. – 208 b.
4. OECD. PISA 2022 Results. Vol. III: Creative Minds, Creative Schools. – Paris: OECD Publishing, 2024. – 301 p. – DOI: 10.1787/765ee8c2-en.
5. Miao F., Shiohira K., Lao N. AI Competency Framework for Students. – Paris: UNESCO, 2024.

SHAXSIYLASHTIRILGAN TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK VA RAQAMLI ASOSLARI

Ismatullayev Asilbek Baxrullo og'li

Osiyo Xalqaro Universiteti

Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsiylashtirilgan ta'limning mazmuni, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Shaxsiylashtirilgan ta'limni amalga oshirishda adaptiv yondashuv, sun'iy intellekt texnologiyalari hamda elektron ta'lim resurslarining (ETR) imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qobiliyati va ta'lim olish sur'atini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishning afzalliklari, elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan samarali foydalanish aspektlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shaxsiylashtirilgan ta'limni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim kompetensiyalarini shakllantirishga hamda individual salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: shaxsiylashtirilgan ta'lim, adaptiv yondashuv, elektron ta'lim resurslari (ETR), sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, individual ta'lim trayektoriyasi, o'quv analitikasi, interaktiv ta'lim, mustaqil ta'lim, ta'lim texnologiyalari.

Abstract. This article examines the essence, significance, and role of personalized learning in the modern education system. It analyzes the possibilities of adaptive learning approaches, artificial intelligence technologies, and electronic educational resources (EER) in organizing personalized instruction. The study also discusses the advantages of designing the educational process based on learners' individual needs, abilities, interests, and learning pace, as well as the principles of developing and effectively using electronic educational resources. The findings indicate that integrating personalized learning with digital technologies enhances the quality and effectiveness of education, supports learners' independent learning skills, and promotes the development of their individual potential.

Keywords: *personalized learning, adaptive learning, electronic educational resources (EER), artificial intelligence, digital education, individual learning trajectory, learning analytics, interactive learning, independent learning, educational technologies.*

Аннотация. В данной статье раскрываются сущность, значение и роль персонализированного обучения в современной системе образования. Проанализированы возможности адаптивного подхода, технологий искусственного интеллекта и электронных образовательных ресурсов (ЭОР) в организации персонализированного обучения. Рассмотрены преимущества построения образовательного процесса с учетом индивидуальных потребностей, способностей, интересов и темпа обучения учащихся, а также особенности разработки и эффективного использования электронных образовательных ресурсов. Результаты исследования показывают, что внедрение персонализированного обучения на основе цифровых технологий способствует повышению качества и эффективности образования, развитию навыков самостоятельного обучения и раскрытию индивидуального потенциала обучающихся.

Ключевые слова: *персонализированное обучение, адаптивный подход, электронные образовательные ресурсы (ЭОР), искусственный интеллект, цифровое образование, индивидуальная образовательная траектория, образовательная аналитика, интерактивное обучение, самостоятельное обучение, образовательные технологии.*

KIRISH

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim texnologiyalari, ayniqsa, sunʼiy intellekt va maʼlumotlarni tahlil qilish tizimlari yordamida, oʻquvchilar uchun maxsus oʻrganish yoʻllarini taklif qiladi. Misol uchun, oʻquvchilarning oʻrganish faoliyati va muvaffaqiyatlari kuzatilib, bu maʼlumotlar asosida shaxsiy tavsiyalar va oʻqishrejalarni ishlab chiqish mumkin. Bu yondashuv oʻquvchilarning ehtiyojlariga yanada moslashtirilgan taʼlimni taʼminlaydi, ularga oʻzlarini rivojlantirish uchun kerakli resurslarni va yordamni taqdim etadi. Shuningdek, oʻquvchilarga real vaqt rejimida oʻz natijalarini baholash va oʻzlashtirish jarayonini kuzatish imkoniyati beriladi. Masalan, onlayn testlar va interaktiv mashqlar orqali oʻquvchilar oʻz bilimlarini oʻlchash va aniqlik darajasini oshirishlari mumkin.

"Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimning asosiy uslublari oʻquvchilarni darslarga faol jalb qilishni, ular bilan doimiy muloqot oʻrnatishni va oʻquvchilarni oʻz bilimlarini mustahkamlashga ragʻbatlantirishni oʻz ichiga oladi. Shuningdek, kollaborativ oʻrganish uslubi ham shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimda muhim oʻrin tutadi. Bu uslubda oʻquvchilar bir-biri bilan hamkorlikda ishlaydi, tajriba va bilim almashadi. Oʻqituvchi oʻquvchilarni bir-biriga yordam berish, birgalikda muammolarni hal qilishga undaydi. Bu, oʻz navbatida, oʻquvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimda oʻquvchilarning mustaqil ishlashiga katta eʼtibor beriladi. Bu uslubda oʻquvchilar oʻz- oʻzini oʻrganish va mustaqil fikrlashni oʻrganadilar.

Oʻqituvchi oʻquvchiga faqat yoʻl-yoʻriq koʻrsatadi, ammo ularning oʻrganish jarayonini oʻzi boshqaradi. Oʻquvchilarning mustaqil ishlashini qoʻllab-quvvatlash uchun oʻqituvchilar turli xil materiallar va vositalar taqdim etadi, shuningdek, oʻquvchilarga oʻzlarining oʻrganish jarayonlarini baholash imkoniyatini yaratadi". [1;131]Shaxsiylashtirilgan taʼlimda adaptiv yondashuv har bir oʻquvchining individual xususiyatlari, bilim darajasi, qobiliyati, qiziqishlari, oʻrganish uslubi va taʼlim olish surʼatini hisobga olgan holda oʻquv jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi barcha oʻquvchilarga bir xil mazmundagi va bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni berish emas, balki ularning ehtiyojlariga mos keladigan taʼlim mazmuni, metodlari va baholash usullarini tanlash orqali yuqori natijalarga erishishdir.

Adaptiv yondashuvning muhim xususiyatlaridan biri taʼlim jarayonining moslashuvchanligidir. Oʻquvchining oʻzlashtirish darajasi muntazam monitoring qilinadi, tahlil qilinadi va olingan natijalarga muvofiq keyingi oʻquv faoliyati rejalashtiriladi. Agar oʻquvchi mavzuni tez va toʻliq oʻzlashtirayotgan boʻlsa, unga murakkabroq topshiriqlar, ijodiy loyihalar yoki tadqiqot

xarakteridagi vazifalar taklif etiladi. Aksincha, mavzuni o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelayotgan o'quvchilar uchun qo'shimcha tushuntirishlar, sodda misollar, takrorlash mashqlari va individual maslahatlar tashkil etiladi. Adaptiv yondashuvni amalga oshirishda diagnostik baholash muhim o'rin tutadi. O'qituvchi o'quvchilarning dastlabki tayyorgarlik darajasini aniqlaydi, ularning kuchli va rivojlantirilishi zarur bo'lgan tomonlarini baholaydi hamda shu asosda individual ta'lim strategiyasini ishlab chiqadi. Ta'lim jarayoni davomida joriy va yakuniy baholash natijalari muntazam tahlil qilinib, o'quv rejasiga zarur o'zgartirishlar kiritiladi.

Raqamli texnologiyalar adaptiv ta'limni samarali tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy elektron ta'lim platformalari, sun'iy intellektga asoslangan dasturlar, adaptiv testlar va o'quv analitikasi tizimlari o'quvchining faoliyatini real vaqt rejimida tahlil qiladi. Ushbu ma'lumotlar asosida tizim o'quvchining bilim darajasiga mos yangi mavzular, topshiriqlar, videodarslar, elektron qo'llanmalar va mustaqil ta'lim materiallarini tavsiya etadi. Natijada har bir o'quvchi o'ziga mos ta'lim trayektoriyasi bo'yicha rivojlanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Adaptiv yondashuv o'qituvchining faoliyatiga ham yangi talablarni qo'yadi. Pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki maslahatchi, yo'naltiruvchi va ta'lim jarayonini muvofiqlashtiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. U o'quvchilarning individual rivojlanishini kuzatadi, ularni rag'batlantiradi, ta'lim mazmunini moslashtiradi hamda zarur metod va texnologiyalarni tanlaydi. Bu esa o'qituvchidan raqamli kompetensiyalarni, pedagogik diagnostika usullarini va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini puxta egallashni talab qiladi. Adaptiv yondashuvda o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z ta'lim maqsadlarini belgilash, o'z faoliyatini rejalashtirish, natijalarini baholash va xatolar ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa ularda o'z-o'zini boshqarish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, axborotni tahlil qilish va umrbod ta'lim olish kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, adaptiv yondashuv differensial o'qitish, kompetensiyaviy yondashuv, individual ta'lim trayektoriyasi va inklyuziv ta'lim tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir. Turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun mos ta'lim sharoitlarini yaratish ta'limning adolatlilik va sifatini ta'minlashga yordam beradi. Adaptiv yondashuvning asosiy afzalliklari sifatida o'quvchilarning o'quv motivatsiyasining ortishi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishi, o'zlashtirishdagi bo'shliqlarning o'z vaqtida aniqlanishi, mustaqil ta'lim ko'nikmalarining rivojlanishi, individual salohiyatning namoyon bo'lishi hamda ta'lim samaradorligining oshirishini ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga, mazkur yondashuv ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan, samarali va natijador tashkil etishga imkon beradi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitishda elektron ta'lim resurslari (ETR) ham muhim o'rin egallaydi. ETR o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim darajasi va o'zlashtirish sur'atini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Bunday resurslar yordamida har bir o'quvchi o'z imkoniyatlariga mos ravishda bilim olishi, topshiriqlarni bajarishi hamda mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirishi mumkin. ETR yaratishda birinchi navbatda ta'lim maqsadi va o'quv natijalari aniq belgilanishi lozim. Resurs mazmuni davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga mos bo'lishi, ilmiy jihatdan ishonchli hamda zamonaviy axborotlarni o'z ichiga olishi zarur. Shuningdek, materiallar turli murakkablik darajalarida ishlab chiqilishi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi muhimdir. Elektron ta'lim resurslarini yaratishda interaktiv elementlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Video darslar, animatsiyalar, virtual laboratoriyalar, elektron testlar, simulyatsiyalar, infografikalar va multimedia vositalari o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi hamda o'quv materialining samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi. Interaktiv topshiriqlar o'quvchining faol ishtirokini ta'minlab, mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shaxsiylashtirilgan o'qitishda ETRLardan foydalanish jarayonida adaptiv yondashuv muhim hisoblanadi. Adaptiv tizimlar o'quvchining bilim darajasini tahlil qilib, unga mos topshiriqlar, tavsiyalar va qo'shimcha o'quv materiallarini avtomatik ravishda taqdim etadi. Bu esa har bir o'quvchining o'z sur'atida ta'lim olishini ta'minlaydi va o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. ETRLardan foydalanishda o'quv natijalarini monitoring qilish va tahlil etish imkoniyati ham muhim afzalliklardan biridir. Elektron platformalar orqali o'quvchilarning faolligi, bajarilgan topshiriqlari,

test natijalari va rivojlanish dinamikasi muntazam kuzatilib boriladi. Ushbu ma'lumotlar asosida o'qituvchi individual tavsiyalar ishlab chiqishi, o'quv jarayoniga zarur o'zgartirishlar kiritishi mumkin.

Elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish uchun ularning qulay interfeysga ega bo'lishi, mobil qurilmalar bilan mos ishlashi, axborot xavfsizligi talablariga javob berishi va nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ham foydalanish imkoniyatini yaratishi zarur. Shu bilan birga, resurslar muntazam ravishda yangilanib borilishi va zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida takomillashtirilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, shaxsiylashtirilgan ta'lim zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyati, qiziqishi va ta'lim olish sur'atini hisobga olgan holda samarali o'quv muhitini yaratishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonida o'quvchini markaziy subyekt sifatida e'tirof etib, uning bilimlarni mustaqil egallashi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirishga keng imkoniyat yaratadi. Tahlil qilingan adaptiv yondashuv, sun'iy intellektga asoslangan texnologiyalar hamda elektron ta'lim resurslaridan foydalanish shaxsiylashtirilgan ta'limni samarali tashkil etishning muhim omillari ekanligi aniqlandi. Adaptiv ta'lim tizimlari o'quvchilarning bilim darajasini doimiy monitoring qilish, individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish va ta'lim mazmunini ularning ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Elektron ta'lim resurslari esa o'quv jarayonini interaktiv, moslashuvchan va samarali tashkil etishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlashga hamda o'quv natijalarini muntazam tahlil qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, shaxsiylashtirilgan ta'limni amaliyotga samarali joriy etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, zamonaviy elektron ta'lim resurslarini yaratish va takomillashtirish, sun'iy intellekt hamda o'quv analitikasi imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlarni ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, har bir o'quvchining individual salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda raqamli jamiyat talablariga mos, raqobatbardosh va kompetent kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nuriddinova G. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlari va texnologiyalari. Maqola. <https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/> Science shine International scientific journal. Issue 13(48), Volume 1 | ISSN 3030-377X | 5.06.2025

2. Park, J., & Kim, H. (2023). Multimodal learning environments for EFL: Integrating AI-based speech and gesture recognition systems. *Journal of Educational Technology & Society*, 26(1), 87–98. 9. Tomlinson, C. A. (2017). *How to differentiate instruction in academically diverse classrooms* (3rd ed.). ASCD. 10.

3. Tomlinson, C. A. (2021). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners* (3rd ed.). ASCD. 11.

4. UNESCO. (2023). *Artificial Intelligence and Personalized Learning: Global Trends and Practices*. UNESCO Publishing. 12.

5. Zhang, Y., & Huang, L. (2023). Learning analytics in adaptive classrooms: Data-driven personalization approaches. *Educational Technology Research and Development*, 71(4), 1871–1890. 13.

6. Zhao, Y., & Chen, M. (2022). Big data-driven adaptive learning systems in higher education: Conceptual frameworks and applications. *Computers & Education*, 182, 104462. 14.

7. Williams, P., & Brown, K. (2024). Metacognitive engagement in personalized digital learning environments. *British Journal of Educational Technology*, 55(2), 521–538. 15.

LOYIHA ASOSIDA O'QITISH TEXNOLOGIYASINING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Bo'ronova Dildora Erali qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: boronovadildora6@gmail.com

TEL.908940097

Annotatsiya. Ushbu tezisda loyiha asosida o'qitish texnologiyasining mazmun-mohiyati hamda uning ta'lim jarayonini samarali tashkil etishdagi didaktik tamoyillari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Loyiha asosida o'qitishning ta'lim oluvchi faolligi va mustaqilligini ta'minlash, nazariya bilan amaliyot integratsiyasi, muammolilik, hamkorlik, izchillik, refleksiya hamda natijaga yo'naltirilganlik kabi asosiy tamoyillarining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Mazkur texnologiyaning o'quvchilarda bilimlarni mustaqil izlash, axborotni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga yechim topish, ijodiy va tanqidiy fikrlash, jamoada samarali faoliyat yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslangan. Shuningdek, loyiha faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish, natijalarni taqdim etish, baholash va refleksiya bosqichlarida didaktik tamoyillarning o'zaro uyg'unligini ta'minlash zarurati ochib berilgan. Loyiha asosida o'qitish ta'lim oluvchini tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyektdan faol izlanuvchi, yaratuvchi va o'z faoliyati natijasini baholay oladigan shaxs sifatida rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: loyiha asosida o'qitish, didaktik tamoyillar, pedagogik texnologiya, faol ta'lim, mustaqil ta'lim, muammoli vaziyat, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, ijodiy faoliyat, refleksiya, kompetensiya.

Аннотация. В тезисе рассматриваются сущность технологии проектного обучения и её основные дидактические принципы, обеспечивающие эффективную организацию образовательного процесса. Раскрывается педагогическое значение таких принципов, как активность и самостоятельность обучающихся, интеграция теории и практики, проблемность, сотрудничество, последовательность, рефлексия и ориентация на

конкретный образовательный результат. Обоснованы возможности проектного обучения в развитии у обучающихся навыков самостоятельного поиска знаний, анализа информации, решения проблемных ситуаций, критического и творческого мышления, а также эффективного взаимодействия в группе. Особое внимание уделяется взаимосвязи дидактических принципов на этапах планирования и реализации проекта, представления результатов, оценивания и рефлексии. Подчёркивается, что технология проектного обучения способствует переходу обучающегося от пассивного усвоения готовой информации к активной исследовательской, творческой и практико-ориентированной деятельности.

Ключевые слова: проектное обучение, дидактические принципы, педагогическая технология, активное обучение, самостоятельное обучение, проблемная ситуация, сотрудничество, критическое мышление, творческая деятельность, рефлексия, компетентность.

Abstract. *This thesis examines the essence of project-based learning technology and its key didactic principles that contribute to the effective organization of the educational process. Particular attention is given to such principles as learner activity and autonomy, integration of theory and practice, problem orientation, collaboration, consistency, reflection, and outcome-oriented learning. The study highlights the potential of project-based learning to develop learners' abilities to independently acquire knowledge, analyze information, solve authentic problems, think critically and creatively, and collaborate effectively with others. It also emphasizes the importance of ensuring coherence among didactic principles throughout the stages of project planning and implementation, presentation of outcomes, assessment, and reflection. Project-based learning is considered an educational approach that transforms learners from passive recipients of ready-made knowledge into active participants who investigate problems, create meaningful products, make informed decisions, and evaluate the results of their own learning activities.*

Keywords: *project-based learning, didactic principles, educational technology, active learning, independent learning, problem solving, collaboration, critical thinking, creative activity, reflection, competence.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, axborotni izlash va qayta ishlash, o'z g'oyalarini amaliy faoliyat orqali ro'yobga chiqarishga o'rgatish muhim pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. Ta'lim mazmunining kompetensiyaviy yo'nalishga ega bo'lishi o'qitish jarayonida o'quvchi faolligini oshiruvchi, nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan bog'lovchi hamda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etishga imkon beruvchi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni talab etadi. Shu jihatdan loyiha asosida o'qitish texnologiyasi zamonaviy ta'limning istiqbolli didaktik yondashuvlaridan biri hisoblanadi.

Loyiha asosida o'qitish — ta'lim oluvchining muayyan muammo, savol yoki amaliy vazifani mustaqil va hamkorlikda o'rganishi, ma'lumotlarni izlash va tahlil qilishi hamda yakunda aniq natija yoki mahsulot yaratishiga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasidir. Bunday yondashuvda o'qituvchi faqat bilim manbai sifatida emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Loyiha asosida o'qitishning didaktik imkoniyatlari, avvalo, o'quv faoliyatining muammolilik tamoyiliga asoslanishida namoyon bo'ladi.

O'quvchiga tayyor yechim taqdim etish o'rniga uning oldiga tadqiq qilish, tahlil etish va asoslangan xulosaga kelishni talab qiladigan muammo qo'yiladi. Natijada bilim o'quvchi tomonidan faqat eslab qolinadigan axborot emas, balki muammoni hal qilish vositasi sifatida o'zlashtiriladi. Bu esa bilimlarning ongli va amaliy xarakter kasb etishiga xizmat qiladi. Loyiha texnologiyasining yana bir muhim didaktik tamoyili nazariya va amaliyot birligidir. An'anaviy ta'lim jarayonida ayrim hollarda nazariy bilim bilan uning amaliy qo'llanilishi o'rtasida uzilish kuzatilishi mumkin. Loyiha faoliyatida esa o'quvchi o'zlashtirgan bilimlarini muayyan vazifani bajarish, mahsulot yaratish, tajriba o'tkazish yoki ijtimoiy-amaliy muammoni hal etishda qo'llaydi. Natijada bilimning funksional ahamiyati ortadi. Mustaqillik va faollik tamoyili ham loyiha asosida o'qitishning markaziy didaktik asoslaridan hisoblanadi.

Loyiha mavzusini aniqlash, maqsadni belgilash, ish rejasini ishlab chiqish, axborot manbalarini tanlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va yakuniy natijani taqdim etish jarayonida o'quvchi faol subyektga aylanadi. Bunday faoliyat o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyat, tashabbuskorlik va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Loyiha asosida o'qitishda hamkorlik tamoyili alohida ahamiyatga ega. Guruhiy loyihalarni amalga oshirish jarayonida ta'lim oluvchilar vazifalarni taqsimlaydi, fikr almashadi, umumiy qaror qabul qiladi, yuzaga kelgan muammolarni birgalikda hal etadi. Natijada kommunikativ kompetensiyalar, jamoada ishlash madaniyati, o'zaro hurmat va mas'uliyat kabi ijtimoiy sifatlarning rivojlanishi uchun pedagogik sharoit yaratiladi. Shuningdek, loyiha asosida o'qitishda refleksivlik tamoyili muhim o'rin tutadi. O'quvchi faqat yakuniy mahsulotni yaratish bilan cheklanmay, balki o'z faoliyati jarayonini tahlil qiladi: qanday natijalarga erishilgani, qanday qiyinchiliklar yuzaga kelgani, qaysi usullar samarali bo'lgani va kelgusida nimalarni takomillashtirish zarurligini aniqlaydi. Refleksiya o'quvchida o'z ta'lim faoliyatiga ongli munosabat va o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Loyiha asosida o'qitishning didaktik tuzilishini tahlil qilish uning bir nechta o'zaro bog'liq tamoyillarga asoslanishini ko'rsatadi. Bular: muammolilik, mustaqillik va faollik, nazariya va amaliyot birligi, hamkorlik, fanlararo integratsiya, natijaga yo'naltirilganlik, individuallashtirish hamda refleksivlik tamoyillaridir. Muammolilik tamoyili o'quvchida bilishga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirsa, mustaqillik tamoyili ushbu ehtiyojni faol izlanish orqali qondirish imkonini beradi. Nazariya va amaliyot birligi o'zlashtirilgan bilimning real vaziyatlarda qo'llanishini ta'minlaydi. Hamkorlik tamoyili individual bilim va tajribalarni umumiy faoliyat doirasida birlashtiradi. Loyiha faoliyatida fanlararo integratsiya ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, ekologik muammoga bag'ishlangan loyiha biologiya va geografiya fanlari bilan bir qatorda matematika, axborot texnologiyalari hamda ona tili fanlari bo'yicha olingan bilimlardan foydalanishni talab qilishi mumkin. O'quvchi statistik ma'lumotlarni tahlil qiladi, raqamli vositalardan foydalanadi, natijalarni vizual shaklda ifodalaydi va loyiha himoyasida o'z fikrlarini mantiqiy asoslaydi. Natijada turli fanlarda egallangan bilimlar yagona amaliy vazifani bajarishga yo'naltiriladi. Loyiha asosida tashkil etilgan ta'limda baholash jarayoniga ham kengroq yondashish zarur. Faqat yakuniy mahsulotni emas, balki muammoni tushunish, ma'lumotlarni izlash, manbalarni tanlash, hamkorlikda ishlash, ijodkorlik, vazifalarni o'z vaqtida bajarish, natijani asoslash va refleksiya ko'nikmalarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Shu sababli mezonli baholash, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash usullaridan kompleks foydalanish loyiha faoliyatining didaktik samaradorligini oshiradi. Tahlillar loyiha asosida o'qitishning asosiy pedagogik qiymati o'quvchini ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantirishida ekanligini ko'rsatadi. Bunda o'quvchi "bilimni qabul qilish" modelidan "bilimni izlash — tahlil qilish — qo'llash — yangi natija yaratish — baholash" modeliga o'tadi. Mazkur jarayon o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashi, kommunikativ

kompetensiyasi, muammoni hal qilish qobiliyati hamda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay didaktik muhit yaratadi.

XULOSA

Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi zamonaviy ta'lim jarayonini o'quvchi shaxsiga yo'naltirish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish hamda mustaqil va ijodiy fikrlaydigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali didaktik yondashuvlardan biridir. Uning muammolilik, mustaqillik, faollik, hamkorlik, nazariya va amaliyot birligi, fanlararo integratsiya, natijaga yo'naltirilganlik va refleksivlik kabi tamoyillari o'zaro uyg'un holda amalga oshirilganda ta'lim jarayonining mazmuni va natijadorligi oshadi. Loyiha texnologiyasining didaktik ahamiyati faqat o'quvchilarga muayyan bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini berish bilan cheklanmaydi. U ta'lim oluvchida axborot bilan mustaqil ishlash, muammoni aniqlash, yechim variantlarini ishlab chiqish, qaror qabul qilish, jamoada faoliyat yuritish, natijani taqdim etish va o'z faoliyatini baholash kabi zamonaviy ta'lim uchun muhim kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Loyiha asosida o'qitishni tashkil etishda loyiha mavzularini o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari hamda real hayotiy muammolar bilan bog'lash; loyihalarda o'quvchining mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini kengaytirish; individual va guruhviy faoliyatni uyg'unlashtirish; raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish; loyiha natijasi bilan bir qatorda uning bajarilish jarayonini ham baholash; o'zaro baholash va refleksiya usullarini muntazam qo'llash maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, pedagoglar uchun loyiha asosida o'qitishni rejalashtirish, loyiha topshiriqlarini ishlab chiqish va mezonli baholash vositalaridan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. — Toshkent: Sano-standart, 2021.
2. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Sano-standart, 2022.
3. Ishmuhammedov R.J., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Nihol, 2021.
4. Zhang L., Ma Y. A study of the impact of project-based learning on student learning effects: a meta-analysis study *Frontiers in Psychology*. — 2023.
5. Santhosh M., Farooqi H., Ammar M., Siby N., Bhadra J., Al-Thani N.J., Sellami A. et al. A Meta-Analysis to Gauge the Effectiveness of STEM Informal Project-Based Learning: Investigating the Potential Moderator Variables *Journal of Science Education and Technology*. — 2023.
6. The efficacy of project-based learning in enhancing computational thinking among students: A meta-analysis of 31 experiments and quasi-experiments *Education and Information Technologies*. — 2024.

INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abduxalilova Guljahon Abduaziz qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti.

Jizzax, O'zbekiston. email: guljahonabduxalilovna419@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'q'uvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy innovatsion yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti natijalari, jumladan O'zbekistonning 2021-yilgi ilk ishtirokidagi ko'rsatkichlari asosida muammoning dolzarbligi asoslab berilgan. Maqolada o'qishni o'rgatishning interfaol, multimodal va texnologik vositalarga asoslangan zamonaviy metodlari, jumladan raqamli o'qish ilovalari, takroriy ovoqli o'qish, xor bo'lib o'qish, tanqidiy o'qish strategiyalari va o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuvlar keng yoritilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning so'nggi ishlari qiyosiy tahlil qilinib, ta'lim amaliyoti uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, PIRLS, raqamli o'qish, tanqidiy o'qish, o'qish motivatsiyasi, matnni tushunish.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализированы современные инновационные подходы к развитию читательской грамотности учащихся начальных классов. Актуальность проблемы обоснована на основе результатов исследования International PIRLS (Progress in international Reading literacy study), в том числе показателей первого участия Узбекистана в 2021 году. В статье подробно рассматриваются современные методы обучения чтению, основанные на интерактивных, мультимодальных и технологических инструментах, включая приложения для цифрового чтения, повторное чтение вслух, хоровое чтение, стратегии критического чтения и мотивационные подходы, основанные на выборе учащегося. Последние работы зарубежных и отечественных исследователей были подвергнуты сравнительному анализу и разработаны конкретные рекомендации для образовательной практики.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, инновационные методы, PIRLS, цифровое чтение, критическое чтение, мотивация к чтению, понимание текста.

Annotation: This article scientifically and theoretically analyzes modern innovative approaches to developing reading literacy among primary school students. The relevance of the problem is justified based on the results of the international PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) study, including the results of Uzbekistan's first participation in 2021. The article covers a wide range of modern methods of teaching reading based on interactive, multimodal and technological tools, including digital reading applications, repeated voice reading, choral reading, critical reading strategies, and motivational approaches based on student choice. The latest work of foreign and domestic researchers is analyzed comparatively, and specific recommendations for educational practice are developed.

Keywords: reading literacy, primary education, innovative methods, PIRLS, digital reading, critical reading, reading motivation, text comprehension.

KIRISH

O'qish savodxonligi zamonaviy ta'lim tizimining tayanch ko'nikmalaridan biri bo'lib, u nafaqat ona tili darslarida, balki barcha o'quv fanlari bo'yicha o'quvchi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Xususan, matnni to'g'ri o'qish, uni tushunish va tahlil qila olish qobiliyati keyingi ta'lim bosqichlaridagi akademik natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda takror-takror isbotlangan.

So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifatiga jiddiy e'tibor qaratish zaruratini yana bir bor ko'rsatib berdi. Xalqaro Ta'lim Yutuqlarini Baholash Assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladigan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini xalqaro miqyosda baholaydigan eng nufuzli dasturlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston ushbu tadqiqotda birinchi marta 2021-yilda ishtirok etdi va 57 ishtirokchi davlat orasida 437 ball bilan 49-o'rinni egalladi, bu esa qabul qilingan xalqaro o'rtacha ko'rsatkich — 500 balldan sezilarli darajada pastdir. Ushbu natija milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini izlash va joriy etish zaruratini yanada dolzarblashtiradi.

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
Tadqiqot yili	2021	O'zbekiston ilk marta ishtirok etdi
O'zbekiston natijasi	437 ball	O'rtacha ko'rsatkichdan past
Xalqaro o'rtacha	500 ball	Qabul qilingan andoza
Reyting o'rni	49 / 57	Ishtirokchi davlatlar orasida

1-jadval. O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi ko'rsatkichlari

O'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy ilmiy yondashuvlari.

Takroriy ovoqli o'qish va o'qish ravonligi

Utah davlat universiteti tadqiqotchilari tomonidan 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 4-sinf o'quvchilarining muntazam takroriy ovoqli o'qish mashg'ulotlarida - o'qituvchi namunali o'qishi, echo reading (aks-sado usulida o'qish), xor bo'lib o'qish va juftlikda o'qishni birlashtirgan holda - ishtirok etganlar o'qish ravonligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgani aniqlangan. Bu metodning samaradorligi shundaki, u o'quvchiga matnni bir necha marta, turli formatlarda va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sharoitida qayta ishlash imkonini beradi.

Amaliyotda bu yondashuvni jonli va qiziqarli tashkil etish uchun rolli o'yinlar, dramatik intonatsiya va his-tuyg'ularni ifodalash elementlaridan foydalanish tavsiya etiladi - bu esa o'qishni shunchaki texnik mashqdan jonli kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

2019-2025-yillar oralig'ida o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) raqamli o'qish ilovalarining boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida past o'qish qiziqishi va matnni tushunishning cheklanganligi muammosini hal qilishdagi rolini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda tadqiqotlar yo'nalishi oddiy savodxonlik ko'nikmalaridan multimodal xususiyatlar (matn, tovush, tasvir, animatsiya), motivatsion strategiyalar va affektiv (hissiy) omillarni integratsiyalashga tomon siljimoqda.

Bu tendensiya shuni anglatadiki, zamonaviy o'qish ta'limi endi faqat harflarni tanish va so'zlarni dekodlashga emas, balki o'quvchining matn bilan hissiy va kognitiv jihatdan chuqur bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tanqidiy o'qish strategiyalari

2025-yilgi tadqiqotlarda tanqidiy o'qish (critical reading) ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning matnni tushunishi (reading comprehension) va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning muhim omili sifatida ko'rsatilgan. Ikki guruhli, oldin va keyingi aralashuv (quasi-experimental) dizayni asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarni matnni shunchaki dekodlash emas, balki uni tanqidiy tahlil qilish, xulosalar chiqarish va asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish ularning o'qish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Bunday yondashuv o'quvchida XXI asr ko'nikmalari deb ataluvchi mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axborot bilan ishlash malakalarini ham shakllantiradi, bu esa nafaqat akademik, balki hayotiy muvaffaqiyat uchun ham muhim asos yaratadi.

O'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuv

Britaniyaning Milliy Savodxonlik Jamg'armasi (National Literacy Trust) tomonidan 2025-yilda e'lon qilingan hisobotda o'quvchilarning o'zi o'qiydigan matnni mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishi ta'kidlangan. Hisobotda, shuningdek, 2024-2025-yillar oralig'ida kunlik o'qish ko'rsatkichlarining pasayishi, ayniqsa o'g'il bolalar orasida sezilarli bo'lganligi qayd etilgan - bu esa jinsiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida qiziqarli va turli formatdagi o'qish materiallarini (jumladan, grafik romanlar va rasmlı kitoblarni) taklif etish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida guruhli o'qishga haddan tashqari tayanmaslik, individual o'qish uchun vaqt ajratish, qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) yaratish tavsiya etiladi.

PIRLS talablariga moslashtirilgan o'quv-metodik ishlanmalar

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish masalasi alohida o'rganilgan. Xususan, "organayzer" metodidan foydalanish, adabiy matnlar tahlili ko'nikmalarini shakllantirish, hamda o'quvchilarning axborotni olish, izohlash va baholash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirishga qaratilgan uslubiy yondashuvlar taklif etilgan.

Bunday ishlanmalarning ahamiyati shundaki, ular nafaqat o'quvchining o'qish ko'nikmalarini, balki mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'limning muhim tarkibiy qismidir.

Metod	Mohiyati	Kutilgan natija
Takroriy ovozli o'qish	O'qituvchi namunali, xor va juftlikda o'qish shakllarining kombinatsiyasi	O'qish ravonligining sezilarli oshishi
Raqamli ilovalari o'qish	Multimodal (matn, tovush, tasvir) kontent orqali o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish	Matnni tushunish va motivatsiyaning oshishi
Tanqidiy o'qish strategiyalari	Matnni faqat dekodlash emas, balki tahlil qilish va baholashga o'rgatish	Chuqur tushunish va metakognitiv ko'nikmalar
Erkin tanlov asosidagi o'qish	O'quvchiga o'zi o'qiydigan matnni tanlash imkoniyatini berish	O'qishga ichki motivatsiyaning shakllanishi
PIRLS asosidagi topshiriqlar	Axborotni izlash, izohlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiruvchi topshiriqlar tizimi	Xalqaro standartlarga moslashuv

2-jadval. O'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion metodlari qiyosiy tahlili

Har bir o'qish darsida takroriy ovozli o'qish elementlarini (xor, juft, aks-sado usulida o'qish) muntazam qo'llash;

Raqamli o'qish platformalari va multimodal materiallardan foydalanish orqali o'quvchilarning matnga qiziqishini oshirish;

Matnni tahlil qilish, izohlash va baholashga qaratilgan tanqidiy o'qish topshiriqlarini o'quv dasturiga muntazam kiritish;

O'quvchilarga o'zi o'qiydigan kitob va matnlarni mustaqil tanlash imkoniyatini berish orqali ichki motivatsiyani shakllantirish;

PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish;

Sinfda qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda o'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u faqat an'anaviy o'qitish metodlari bilan emas, balki zamonaviy innovatsion yondashuvlarni kompleks tarzda qo'llash orqali samarali natijaga erishishi mumkin. Takroriy ovozli o'qish, raqamli va multimodal vositalar, tanqidiy o'qish strategiyalari hamda o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion metodlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi nafaqat o'qish texnikasini, balki matnni chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi natijalari milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish borasida tizimli islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalarini mahalliy ta'lim amaliyotiga moslashtirilgan holda joriy etish O'zbekiston Respublikasining kelgusi xalqaro baholash dasturlarida (PISA, PIRLS) yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash: boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.

2. Qorayev, S.B., Allayorova, S.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari. – 2021.

3. Qurbonova, M.F. PIRLS talablari asosida o'quvchilarning anglash va uni izohlash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirish. – 2021.

4. Jumanova, F.U., Artikova, N.Sh. PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda "organayzer" metodidan foydalanish imkoniyatlari. – 2021.

5. Keogh, A.J., McGillicuddy, D. The Role of Primary Literacy Education in Students' Educational Trajectories in Secondary School: A Systematic Literature Review // Reading Research Quarterly. – 2025. – Vol. 60. – e70017.

6. Gebremariam, H.T., Weldeyohannes, M.Z. Cultivating Students' Reading Skills: Inspiring Reading Comprehension and Motivation Through Critical Reading Strategies // SAGE Open. – 2025.

7. 5 Research-Backed Ways to Build Better Readers // Edutopia. – 2025.

8. Reading report 2025: Rethinking reading for pleasure in schools // National Literacy Trust. – 2025.

9. Effective reading intervention strategies for primary grade students in Indonesia: a systematic review // Cogent Education. – 2025.

10. Digital Literacy in Primary School: A Systematic Review of Let's Read Implementation (2019–2025) // Journal of Innovation and Research in Primary Education. – 2026.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRUVCHI INTERAKTIV METODLAR

Istamova Shahrizoda Otabek qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika yo'nalishi, magistratura 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv metodlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlash o'quvchining ma'lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni tahlil qilishi, savol berishi, dalillarni taqqoslashi, o'z fikrini asoslash va muayyan xulosaga kelishi bilan bog'liq murakkab bilish jarayoni sifatida yoritilgan. Maqolada muammoli ta'lim, "Aqliy hujum", "Klaster", "B-B-B", "Fikrlar chorrahasi", savol-javob va munozaraga asoslangan interaktiv metodlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashiga ta'siri ko'rib chiqilgan. Shuningdek, metodlarni tanlashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ta'lim mazmuni va o'qituvchining yo'naltiruvchi roli muhimligi asoslangan. Tadqiqot natijasida interaktiv metodlarni maqsadli va tizimli qo'llash o'quvchilarning tahliliy fikrlashi, dalillash va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar. boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, interaktiv metod, muammoli ta'lim, mustaqil fikrlash, tahlil, dalillash, savol-javob, refleksiya, o'quv faolligi.

KIRISH

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchining tayyor ma'lumotlarni yod olishi bilan bir qatorda, olingan axborotni tushunishi, tahlil qilishi, turli qarashlarni taqqoslashi va asoslangan xulosa chiqarishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu talab boshlang'ich ta'lim bosqichiga ham bevosita taalluqlidir. Chunki aynan boshlang'ich sinflarda o'quvchining bilishga bo'lgan munosabati, savol berish odati, mustaqil fikrlashi va o'z fikrini asoslash ko'nikmalarining dastlabki asoslari shakllanadi.

Tanqidiy fikrlashni faqat tanqid qilish yoki biror fikrni rad etish sifatida tushunish noto'g'ri. Ta'lim nuqtayi nazaridan u ma'lumotni tahlil qilish, dalillarni baholash, sabab va oqibatni aniqlash, muqobil fikrlarni ko'rib chiqish hamda asoslangan qarorga kelish jarayonlarini qamrab oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisida bu jarayonlar murakkab ilmiy terminlar orqali emas, balki uning yoshiga mos savollar, topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va muloqotga asoslangan faoliyatlar orqali shakllantiriladi.

So'nggi xalqaro tadqiqotlar ham boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga bo'lgan ilmiy qiziqish ortib borayotganini ko'rsatadi. 2025-yilda *Educational Research Review* jurnalida e'lon qilingan tizimli sharhda 2010–2021-yillarda chop etilgan 105 ta tadqiqot tahlil qilingan. Unda boshlang'ich ta'limdagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar dialogik, matnli, raqamli va amaliy shakllarga ajratilgan. Tadqiqotchilar, xususan, mazmunli dialog va real muammolarni hal qilishga asoslangan faoliyatlarni muhim yondashuvlar sifatida ko'rsatgan.

O'zbekistondagi tadqiqotlarda ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashini shakllantirishda analitik savollar, muammoli topshiriqlar va interaktiv o'qish faoliyatlaridan foydalanish imkoniyatlari o'rganilgan.

Shu jihatdan boshlang'ich ta'limda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi subyektdan savol beruvchi, tahlil qiluvchi va o'z qarashini asoslovchi faol ishtirokchiga aylantirish imkonini beradi.

TADQIQOT MAQSADI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interaktiv metodlarning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni dars jarayonida qo'llashning metodik jihatlarini yoritishdan iborat.

Tadqiqotda pedagogik va ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, kuzatish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tanqidiy

fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar o'quvchining bilish faoliyatiga ta'siri nuqtayi nazaridan tahlil qilindi.

Maqolada tanqidiy fikrlashning boshlang'ich ta'lim uchun muhim bo'lgan quyidagi komponentlari ajratib ko'rsatildi:

- ma'lumotni tahlil qilish;
- savol qo'yish va savolga asos izlash;
- taqqoslash;
- sabab va oqibatni aniqlash;
- dalil keltirish;
- muqobil fikrlarni ko'rib chiqish;
- xulosa chiqarish va qarorni asoslash.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Interaktiv metodlarning asosiy xususiyati o'quvchini ta'lim jarayonida faol fikrlashga jalb etishdan iborat. An'anaviy savol-javobda o'qituvchi savol beradi va o'quvchi javob qaytaradi. Interaktiv yondashuvda esa o'quvchining o'zi ham savol beradi, fikrlarni taqqoslaydi, muammoga yechim izlaydi va o'z xulosasini boshqa o'quvchilar bilan muhokama qiladi.

Shu sababli interaktiv metodlarni tanqidiy fikrlash komponentlari bilan quyidagicha bog'lash mumkin:

Interaktiv metod	Asosiy faoliyat	Rivojlantiriladigan tanqidiy fikrlash komponenti
“Aqliy hujum”	G'oyalarni ilgari surish	Muqobil fikrlarni shakllantirish
“Klaster”	Tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash	Tahlil va tizimlashtirish
“B-B-B”	Bilgan, bilishni istagan va o'rgangan ma'lumotlarni ajratish	O'z bilimini tahlil qilish
“Fikrlar chorrahasi”	Turli qarashlarni taqqoslash	Taqqoslash va baholash
Muammoli ta'lim	Muammoga yechim izlash	Tahlil va qaror qabul qilish
Munozara	Fikrni dalillar bilan himoya qilish	Dalillash
“Nima uchun?” savollari	Sabablarni izlash	Sabab-oqibat aloqasini aniqlash
Refleksiya	O'z faoliyatini baholash	Metakognitiv fikrlash

“Aqliy hujum” metodi boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning muayyan masala bo'yicha turli fikrlarni ilgari surishiga imkon beradi. Masalan, tabiatshunoslik darsida “Nima uchun daraxtlarni asrash kerak?” degan savol berilganda o'quvchilar turli javoblarni taklif qiladilar. Keyingi bosqichda javoblar birgalikda tahlil qilinadi. Muhim jihat shundaki, metod faqat ko'p javob olish bilan tugamasligi, balki ilgari surilgan fikrlarning asoslari ham muhokama qilinishi kerak.

“Klaster” metodi tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanadi. Masalan, “Suv” tushunchasi markazga yozilib, o'quvchilar uning inson hayoti, tabiat, hayvonot va o'simliklar bilan bog'liq jihatlarini ajratadilar. Keyinchalik ular ushbu bog'liqliklarning sabablarini izohlashga harakat qiladilar. Bu jarayon ma'lumotni oddiy sanab o'tishdan ko'ra, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi aloqani anglashga yordam beradi.

“B-B-B” metodi o'quvchining o'z bilimini tahlil qilishiga xizmat qiladi. “Bilaman – bilishni istayman – bildim” ketma-ketligi asosida o'quvchi mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini, yangi bilishni istagan jihatlarini va dars yakunida o'zlashtirgan ma'lumotlarini ajratadi. Mazkur metod

refleksiya bilan bog‘langanligi sababli o‘quvchining o‘z fikrlash jarayoniga e‘tibor qaratishiga imkon yaratadi.

“Fikrlar chorrahasi” metodida bitta masala yuzasidan turli qarashlar ilgari suriladi. O‘quvchilar fikrlarni taqqoslaydi va o‘z nuqtayi nazarini asoslashga harakat qiladi. Masalan, “Kitob o‘qish uchun elektron qurilmalar yetarli?” kabi savol o‘quvchilarni bir nechta nuqtayi nazarni ko‘rib chiqishga undashi mumkin. Bunda o‘qituvchi ma‘lum bir javobni oldindan to‘g‘ri deb belgilamasdan, o‘quvchilardan o‘z qarashlarini dalillar bilan tushuntirishni talab qiladi.

Muammoli ta‘lim tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Muammoli topshiriqda o‘quvchiga tayyor algoritmi yoki javob berilmaydi. U mavjud bilimlaridan foydalanib, muammoning sababini aniqlaydi va mumkin bo‘lgan yechimlarni izlaydi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham muammoli va amaliy masalalarni hal qilish, dialog va rolli faoliyatlar boshlang‘ich ta‘limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi yondashuvlar qatorida qayd etilgan.

Masalan, o‘qish darsida o‘quvchilarga hikoya qahramonining qarori bilan bog‘liq savol berish mumkin: **“Agar siz qahramonning o‘rnida bo‘lganingizda, qanday yo‘l tutardingiz? Nima uchun?”** Bunday savol o‘quvchidan matndagi tayyor jumlaning takrorlashni emas, balki vaziyatni baholash, muqobil qarorni tasavvur qilish va o‘z fikrini asoslashni talab qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda **savolning sifati** alohida ahamiyatga ega. “Bu nima?” yoki “Qachon sodir bo‘lgan?” kabi savollar faktik bilimni tekshirish uchun zarur bo‘lsa-da, ular har doim ham yuqori darajadagi fikrlashni talab qilmaydi. “Nima uchun?”, “Qanday dalil keltira olasiz?”, “Boshqa yechim bo‘lishi mumkinmi?”, “Agar shunday bo‘lmaganida nima yuz berardi?” kabi savollar esa o‘quvchini sabab izlash, taqqoslash va taxmin qilishga undaydi.

Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining savol berish mahorati interaktiv metodlarning samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish ham mumkin. Biroq texnologiyaning mavjudligi o‘z-o‘zidan tanqidiy fikrlashni shakllantirmaydi. 2026-yilda e‘lon qilingan tizimli sharhda 81 ta empirik tadqiqot tahlil qilinib, raqamli texnologiyalarning ta‘siri ularning pedagogik dizayn bilan qanday integratsiya qilinganiga bog‘liqligi qayd etilgan. Tadqiqotda muammoli va faol ta‘lim metodlari texnologiyadan samarali foydalanishning muhim sharti sifatida ko‘rsatilgan.

Demak, interaktiv metodni tanlashda “qaysi metod qiziqarli?” degan savoldan ko‘ra, **“ushbu metod o‘quvchini qanday fikrlash faoliyatiga jalb qiladi?”** degan savol muhimroqdir.

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING METODIK KETMA-KETLIGI

Boshlang‘ich sinf darslarida interaktiv metodlarni qo‘llashni quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

muammoli vaziyat yaratish → savol qo‘yish → individual fikrlash → juftlik yoki guruhda muhokama → dalillarni taqqoslash → xulosa chiqarish → refleksiya.

Bunday ketma-ketlik o‘quvchining fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich murakkablashtiradi. Dastlab u muammo bilan tanishadi, keyin o‘z fikrini shakllantiradi, boshqa qarashlarni eshitadi va yakunda o‘z qarorini asoslashga harakat qiladi.

O‘qituvchi esa bu jarayonda tayyor javobni beruvchi emas, balki o‘quvchining fikrlash faoliyatini yo‘naltiruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Zarur holatda qo‘shimcha savol berish, dalil talab qilish yoki boshqa nuqtayi nazarni ko‘rib chiqishga undash orqali o‘quvchining fikrlash jarayonini chuqurlashtirishi mumkin.

XULOSA

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarga murakkab nazariy tushunchalarni o'rgatishdan ko'ra, ularni **savol berish, tahlil qilish, taqqoslash, dalillash va xulosa chiqarishga o'rgatish** orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot tahlili shuni ko'rsatadiki, "Aqliy hujum", "Klaster", "B-B-B", "Fikrlar chorrahasi", muammoli ta'lim, munozara va refleksiya asoslangan metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarini faol fikrlash jarayoniga jalb qilish imkoniyatiga ega.

Bunda interaktiv metodning samaradorligi uning nomi yoki tashqi shakli bilan emas, balki o'quvchini qanday fikrlash faoliyatiga jalb qilishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, muammoli savollar, ochiq topshiriqlar va turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashga asoslangan faoliyatlar o'quvchining tahliliy va dalillovchi fikrlashini rivojlantirish uchun muhimdir.

Shu sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisiga dars jarayonida tayyor javobni berishga shoshilmasdan, o'quvchini javobni izlashga, o'z qarashini tushuntirishga va boshqa fikrlarni tahlil qilishga undaydigan savol va topshiriqlardan tizimli foydalanish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, interaktiv metodlarni maqsadli tashkil etish boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi, dalillash qobiliyati va asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali pedagogik sharoit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Dewey J. *How We Think*. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933.
4. Facione P.A. *Critical Thinking: What It Is and Why It Counts*. – Insight Assessment, 2015.
5. Jegstad K.M., Heggernes S.L., Jøsok E., Ryen E., Svanes I.K., Tørnby H. Approaches to critical thinking in primary education classrooms: A systematic review. *Educational Research Review*. 2025. Vol. 48, 100711. DOI: 10.1016/j.edurev.2025.100711.
6. Leon Diaz F.Y., Boude Figueredo O.R., Vargas Sanchez A.D. Pedagogical mediation with ICT for the development of critical thinking in primary education: A systematic review. *Thinking Skills and Creativity*. 2026. Vol. 60, 102085. DOI: 10.1016/j.tsc.2025.102085.
7. Khaitova F., Azizjonova A. Methods of developing critical thinking skills in primary school students. *Journal of Applied Science and Social Science*. 2025. Vol. 15, Issue 06.
8. Jumayeva N. Interactive methods as a factor in developing critical thinking of elementary school students. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning*. 2023. Vol. 4, No. 02. P. 85–91. DOI: 10.17605/OSF.IO/JQ3CT.

OLIIY TA'LIMDA TALABALARNING NAZARIY-METODIK TAYYORGARLIGINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Turdiyeva Setora Shermamat qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: shohmaliktulqunov0@gmail.com

Tel raqam: 975195511

Annotatsiya: Mazkur tezisda oliy ta'lim jarayonida talabalarning nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish masalalari yoritilgan. Integrativ ta'limning mazmuni, fanlararo aloqadorlikni ta'minlash imkoniyatlari hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, integrativ yondashuv asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir metodik jihatlar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: oliy taʼlim, integrativ yondashuv, nazariy tayyorgarlik, metodik tayyorgarlik, fanlararo integratsiya, kasbiy kompetensiya.

Аннотация: В тезисе рассматриваются вопросы совершенствования теоретико-методической подготовки студентов высших учебных заведений на основе интегративного подхода. Анализируются содержание интегративного обучения, возможности междисциплинарных связей и педагогическое значение сочетания теоретических знаний с практической деятельностью. Также раскрываются методические аспекты развития профессиональных компетенций студентов посредством интегративного подхода.

Ключевые слова: высшее образование, интегративный подход, теоретическая подготовка, методическая подготовка, междисциплинарная интеграция, профессиональная компетентность.

Abstract: This thesis examines the improvement of students' theoretical and methodological training in higher education based on an integrative approach. It analyzes the essence of integrative education, the possibilities of interdisciplinary connections, and the pedagogical significance of combining theoretical knowledge with practical activities. Methodological aspects of developing students' professional competencies through an integrative approach are also discussed.

Keywords: higher education, integrative approach, theoretical training, methodological training, interdisciplinary integration, professional competence.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish, talabalarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Mehnat bozori talabalarining muntazam yangilanib borishi, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi bo'lajak mutaxassisdan nafaqat muayyan fan doirasidagi bilimlarni, balki turli sohalarga oid bilim va ko'nikmalarni o'zaro bog'lab, kasbiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish kompetensiyasini ham talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta'limda talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Integrativ yondashuv ta'lim mazmunining alohida tarkibiy qismlarini o'zaro bog'lash, fanlararo aloqalarni kuchaytirish hamda talabalarda o'zlashtirilgan bilimlarning yaxlit tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvda nazariy bilimlar alohida ma'lumotlar majmui sifatida emas, balki amaliy faoliyat, metodik tayyorgarlik va kasbiy kompetensiyalar bilan uzviy bog'langan holda o'zlashtiriladi. Natijada talabaning muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilishi, mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarga tatbiq etishi, mustaqil qaror qabul qilishi hamda kasbiy vazifalarni samarali bajarishi uchun zarur pedagogik sharoit yaratiladi. Talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Nazariy tayyorgarlik mutaxassislikka oid tushuncha, qonuniyat va tamoyillarni chuqur egallashni nazarda tutsa, metodik tayyorgarlik ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda maqsadga muvofiq qo'llash, faoliyatni rejalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiya va metodlardan foydalanish ko'nikmalarini qamrab oladi. Mazkur ikki komponentning o'zaro integratsiyasi talabaning bilimlarni shunchaki o'zlashtirishidan ularni kasbiy faoliyatda ijodiy va mustaqil qo'llash darajasiga o'tishini ta'minlaydi. Shu sababli oliy ta'lim jarayonida integrativ yondashuv imkoniyatlaridan samarali foydalanish, fanlararo bog'liqlikni kuchaytirish, nazariya va amaliyot birligini ta'minlovchi metod hamda texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish bilan birga, ularning kasbiy kompetentligi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarga kompleks yondashishi hamda o'z kasbiy faoliyatini muntazam takomillashtirib borish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tezisning maqsadi — oliy ta'limda talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish hamda nazariy bilim, metodik ko'nikma va kasbiy kompetensiyalar integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan samarali yondashuvlarni yoritishdan iborat.

Tahlil va natijalar: Oliy ta'lim jarayonida talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida tashkil etish fanlararo bilimlarni o'zaro bog'lash, nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash imkonini beradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, integrativ ta'lim jarayonida talaba tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi subyekt sifatida emas, balki bilimlarni tahlil qiluvchi, umumlashtiruvchi va amaliy vaziyatlarda qo'llovchi faol ishtirokchi sifatida shakllanadi. Integrativ yondashuvni amalga oshirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, fanlararo topshiriqlar va amaliy mashg'ulotlardan kompleks foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mazkur metodlar nazariy bilimlarni metodik va amaliy faoliyat bilan bog'lashga xizmat qiladi.

Natijada talabalarining nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, mustaqil va tanqidiy fikrlash, kasbiy muammolarni kompleks tahlil qilish hamda samarali yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun pedagogik imkoniyatlar kengayadi. Shu bois integrativ yondashuv nazariy-metodik tayyorgarlikning yaxlitligini ta'minlovchi samarali pedagogik vosita sifatida qaralishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar: Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish zamonaviy ta'lim jarayonining

muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Integrativ yondashuv turli fanlar doirasida egallangan bilimlarni o‘zaro bog‘lash, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish hamda talabalarda kasbiy faoliyatga yaxlit yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Bunda talaba faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki ularni tahlil qiluvchi, umumlashtiruvchi va muayyan kasbiy vaziyatlarda mustaqil qo‘llay oluvchi faol subyekt sifatida rivojlanadi. Tahlillar integrativ yondashuv nazariy, metodik va amaliy tayyorgarlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta‘minlash uchun muhim pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Ayniqsa, fanlararo topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari, keys-stadi, mustaqil tadqiqot va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish talabalarning bilimlarni bir tizimga keltirishi hamda ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Integrativ ta‘lim jarayonida talabalarning mustaqil va tanqidiy fikrlashi, axborotni tahlil qilish va umumlashtirish, muammoning yechimini bir nechta fan nuqtai nazaridan izlash kabi kompetensiyalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi. Shu bilan birga, nazariy bilimlarning metodik tayyorgarlik bilan uyg‘unlashishi bo‘lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatga moslashuvchanligi va zamonaviy kasbiy vazifalarni mustaqil hal etish salohiyatini oshirishga yordam beradi. Shu asosda oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv fanlari mazmunini o‘zaro integratsiyalash, fanlararo aloqadorlikni ta‘minlovchi topshiriqlarni ko‘paytirish hamda nazariya va amaliyot uyg‘unligiga asoslangan mashg‘ulotlarni tizimli tashkil etish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, loyiha metodi, muammoli ta‘lim, keys-stadi, hamkorlikdagi ta‘lim va zamonaviy raqamli texnologiyalardan kompleks foydalanishga alohida e‘tibor qaratish zarur. Umuman olganda, integrativ yondashuvni oliy ta‘lim jarayoniga izchil tatbiq etish talabalarning nazariy-metodik tayyorgarligini yaxlit rivojlantirish, kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlash va egallangan bilimlarni real kasbiy vaziyatlarda samarali qo‘llashga tayyorlashga xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy talablar asosida mustaqil fikrlaydigan, kasbiy muammolarga kompleks yondasha oladigan va o‘z faoliyatini muntazam rivojlantirib borishga qodir mutaxassislarni tayyorlash uchun muhim pedagogik asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusupova N. Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash O‘zMU xabarleri. – Toshkent, 2024.
2. Suyunov A.G‘. Integrativ yondashuvning mazmun-mohiyati va uning tamoyillari Fan, ta‘lim va amaliyot integratsiyasi: ilmiy-metodik jurnal. – 2023.
4. Ibadullaev G.A. Strategies for Using an Integrative Approach in Teaching Methodology of Physics in Higher Education European International Journal of Pedagogics. – 2023.
5. Sengupta E. Integrative Curricula: A Multi-Dimensional Approach to Pedagogy. – Bingley: Emerald Publishing Limited, 2023. – 200 p.
6. Kindelan N. *STEM, Theatre Arts, and Interdisciplinary Integrative Learning: Bridging the Cultures*. – Cham: Palgrave Macmillan, 2022.
7. Barber J.P. *Facilitating the Integration of Learning: Five Research-Based Practices to Help College Students Connect Learning Across Disciplines and Lived Experience*. – New York: Routledge, 2023. – 190 p.

INNOVATION YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abduxalilova Guljahon Abduaziz qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti.

Jizzax, O‘zbekiston. email: guljahonabduxalilovna419@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o' o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy innovatsion yondashuvlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Xalqaro PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti natijalari, jumladan O'zbekistonning 2021-yilgi ilk ishtirokidagi ko'rsatkichlari asosida muammoning dolzarbligi asoslab berilgan. Maqolada o'qishni o'rgatishning interfaol, multimodal va texnologik vositalarga asoslangan zamonaviy metodlari, jumladan raqamli o'qish ilovalari, takroriy ovoqli o'qish, xor bo'lib o'qish, tanqidiy o'qish strategiyalari va o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuvlar keng yoritilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning so'nggi ishlari qiyosiy tahlil qilinib, ta'lim amaliyoti uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodlar, PIRLS, raqamli o'qish, tanqidiy o'qish, o'qish motivatsiyasi, matnni tushunish.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализированы современные инновационные подходы к развитию читательской грамотности учащихся начальных классов. Актуальность проблемы обоснована на основе результатов исследования International PIRLS (Progress in international Reading literacy study), в том числе показателей первого участия Узбекистана в 2021 году. В статье подробно рассматриваются современные методы обучения чтению, основанные на интерактивных, мультимодальных и технологических инструментах, включая приложения для цифрового чтения, повторное чтение вслух, хоровое чтение, стратегии критического чтения и мотивационные подходы, основанные на выборе учащегося. Последние работы зарубежных и отечественных исследователей были подвергнуты сравнительному анализу и разработаны конкретные рекомендации для образовательной практики.

Ключевые слова: грамотность чтения, начальное образование, инновационные методы, PIRLS, цифровое чтение, критическое чтение, мотивация к чтению, понимание текста.

Annotation: This article scientifically and theoretically analyzes modern innovative approaches to developing reading literacy among primary school students. The relevance of the problem is justified based on the results of the international PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) study, including the results of Uzbekistan's first participation in 2021. The article covers a wide range of modern methods of teaching reading based on interactive, multimodal and technological tools, including digital reading applications, repeated voice reading, choral reading, critical reading strategies, and motivational approaches based on student choice. The latest work of foreign and domestic researchers is analyzed comparatively, and specific recommendations for educational practice are developed.

Keywords: reading literacy, primary education, innovative methods, PIRLS, digital reading, critical reading, reading motivation, text comprehension.

KIRISH

O'qish savodxonligi zamonaviy ta'lim tizimining tayanch ko'nikmalaridan biri bo'lib, u nafaqat ona tili darslarida, balki barcha o'quv fanlari bo'yicha o'quvchi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi. Xususan, matnni to'g'ri o'qish, uni tushunish va tahlil qila olish qobiliyati keyingi ta'lim bosqichlaridagi akademik natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatishi ilmiy tadqiqotlarda takror-takror isbotlangan.

So'nggi yillarda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish sifatiga jiddiy e'tibor qaratish zaruratini yana bir bor ko'rsatib berdi. Xalqaro Ta'lim Yutuqlarini Baholash Assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladigan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini xalqaro miqyosda baholaydigan eng nufuzli dasturlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston ushbu tadqiqotda birinchi marta 2021-yilda ishtirok etdi va 57 ishtirokchi davlat orasida 437 ball bilan 49-o'rinni egalladi, bu esa qabul qilingan xalqaro o'rtacha ko'rsatkich — 500 balldan sezilarli darajada pastdir. Ushbu natija milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion yondashuvlarini izlash va joriy etish zaruratini yanada dolzarblashtiradi.

Ko'rsatkich	Qiymat	Izoh
Tadqiqot yili	2021	O'zbekiston ilk marta ishtirok etdi
O'zbekiston natijasi	437 ball	O'rtacha ko'rsatkichdan past
Xalqaro o'rtacha	500 ball	Qabul qilingan andoza
Reyting o'zni	49 / 57	Ishtirokchi davlatlar orasida

1-jadval. O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi ko'rsatkichlari

O'qish savodxonligini rivojlantirishning zamonaviy ilmiy yondashuvlari.

Takroriy ovoqli o'qish va o'qish ravonligi

Utah davlat universiteti tadqiqotchilari tomonidan 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda 4-sinf o'quvchilarining muntazam takroriy ovoqli o'qish mashg'ulotlarida - o'qituvchi namunali o'qishi, echo reading (aks-sado usulida o'qish), xor bo'lib o'qish va juftlikda o'qishni birlashtirgan holda - ishtirok etganlar o'qish ravonligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgani aniqlangan. Bu metodning samaradorligi shundaki, u o'quvchiga matnni bir necha marta, turli formatlarda va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sharoitida qayta ishlash imkonini beradi.

Amaliyotda bu yondashuvni jonli va qiziqarli tashkil etish uchun rolly o'yinlar, dramatik intonatsiya va his-tuyg'ularni ifodalash elementlaridan foydalanish tavsiya etiladi - bu esa o'qishni shunchaki texnik mashqdan jonli kommunikativ faoliyatga aylantiradi.

2019-2025-yillar oralig'ida o'tkazilgan tizimli adabiyotlar sharhi (systematic literature review) raqamli o'qish ilovalarining boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida past o'qish qiziqishi va matnni tushunishning cheklanganligi muammosini hal qilishdagi rolini tahlil qilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda tadqiqotlar yo'nalishi oddiy savodxonlik ko'nikmalaridan multimodal xususiyatlar (matn, tovush, tasvir, animatsiya), motivatsion strategiyalar va affektiv (hissiy) omillarni integratsiyalashga tomon siljimoqda.

Bu tendensiya shuni anglatadiki, zamonaviy o'qish ta'limi endi faqat harflarni tanish va so'zlarni dekodlashga emas, balki o'quvchining matn bilan hissiy va kognitiv jihatdan chuqur bog'lanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Tanqidiy o'qish strategiyalari

2025-yilgi tadqiqotlarda tanqidiy o'qish (critical reading) ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning matnni tushunishi (reading comprehension) va o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishning muhim omili sifatida ko'rsatilgan. Ikki guruhli, oldin va keyingi aralashuv (quasi-experimental) dizayni asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarni matnni shunchaki dekodlash emas, balki uni tanqidiy tahlil qilish, xulosalar chiqarish va asoslangan qarorlar qabul qilishga o'rgatish ularning o'qish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Bunday yondashuv o'quvchida XXI asr ko'nikmalari deb ataluvchi mustaqil fikrlash, tahlil qilish va axborot bilan ishlash malakalarini ham shakllantiradi, bu esa nafaqat akademik, balki hayotiy muvaffaqiyat uchun ham muhim asos yaratadi.

O'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion yondashuv

Britaniyaning Milliy Savodxonlik Jamg'armasi (National Literacy Trust) tomonidan 2025-yilda e'lon qilingan hisobotda o'quvchilarning o'zi o'qiydigan matnni mustaqil tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishi ta'kidlangan. Hisobotda,

shuningdek, 2024-2025-yillar oralig'ida kunlik o'qish ko'rsatkichlarining pasayishi, ayniqsa o'g'il bolalar orasida sezilarli bo'lganligi qayd etilgan - bu esa jinsiy tafovutlarni kamaytirish maqsadida qiziqarli va turli formatdagi o'qish materiallarini (jumladan, grafik romanlar va rasmlı kitoblarnı) taklif etish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida guruhli o'qishga haddan tashqari tayanmaslik, individual o'qish uchun vaqt ajratish, qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) yaratish tavsiya etiladi.

PIRLS talablariga moslashtirilgan o'quv-metodik ishlanmalar

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish masalasi alohida o'rganilgan. Xususan, "organayzer" metodidan foydalanish, adabiy matnlar tahlili ko'nikmalarini shakllantirish, hamda o'quvchilarning axborotni olish, izohlash va baholash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirishga qaratilgan uslubiy yondashuvlar taklif etilgan.

Bunday ishlanmalarning ahamiyati shundaki, ular nafaqat o'quvchining o'qish ko'nikmalarini, balki mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa shaxsga yo'naltirilgan rivojlantiruvchi ta'limning muhim tarkibiy qismidir.

Metod	Mohiyati	Kutilgan natija
Takroriy ovozli o'qish	O'qituvchi namunali, xor va juftlikda o'qish shakllarining kombinatsiyasi	O'qish ravonligining sezilarli oshishi
Raqamli o'qish ilovalari	Multimodal (matn, tovush, tasvir) kontent orqali o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish	Matnni tushunish va motivatsiyaning oshishi
Tanqidiy o'qish strategiyalari	Matnni faqat dekodlash emas, balki tahlil qilish va baholashga o'rgatish	Chuqur tushunish va metakognitiv ko'nikmalar
Erkin tanlov asosidagi o'qish	O'quvchiga o'zi o'qiydigan matnni tanlash imkoniyatini berish	O'qishga ichki motivatsiyaning shakllanishi
PIRLS asosidagi topshiriqlar	Axborotni izlash, izohlash va baholash ko'nikmalarini shakllantiruvchi topshiriqlar tizimi	Xalqaro standartlarga moslashuv

2-jadval. O'qish savodxonligini rivojlantirishning innovatsion metodlari qiyosiy tahlili

Har bir o'qish darsida takroriy ovozli o'qish elementlarini (xor, juft, aks-sado usulida o'qish) muntazam qo'llash;

Raqamli o'qish platformalari va multimodal materiallardan foydalanish orqali o'quvchilarning matnga qiziqishini oshirish;

Matnni tahlil qilish, izohlash va baholashga qaratilgan tanqidiy o'qish topshiriqlarini o'quv dasturiga muntazam kiritish;

O'quvchilarga o'zi o'qiydigan kitob va matnlarni mustaqil tanlash imkoniyatini berish orqali ichki motivatsiyani shakllantirish;

PIRLS xalqaro dasturi talablariga mos topshiriqlar tizimini o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich joriy etish;

Sinfda qulay va ilhomlantiruvchi o'qish muhitini (o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari) tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda o'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u

faqat an'anaviy o'qitish metodlari bilan emas, balki zamonaviy innovatsion yondashuvlarni kompleks tarzda qo'llash orqali samarali natijaga erishishi mumkin. Takroriy ovoqli o'qish, raqamli va multimodal vositalar, tanqidiy o'qish strategiyalari hamda o'quvchi tanloviga asoslangan motivatsion metodlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi nafaqat o'qish texnikasini, balki matnni chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

O'zbekistonning PIRLS-2021 xalqaro tadqiqotidagi natijalari milliy ta'lim tizimida o'qish savodxonligini oshirish borasida tizimli islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar natijalarini mahalliy ta'lim amaliyotiga moslashtirilgan holda joriy etish O'zbekiston Respublikasining kelgusi xalqaro baholash dasturlarida (PISA, PIRLS) yuqori natijalarga erishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash: boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.
2. Qorayev, S.B., Allayorova, S.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari. – 2021.
3. Qurbonova, M.F. PIRLS talablari asosida o'quvchilarning anglash va uni izohlash malakalarini mustaqil ishlar jarayonida rivojlantirish. – 2021.
4. Jumanova, F.U., Artikova, N.Sh. PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda "organayzer" metodidan foydalanish imkoniyatlari. – 2021.
5. Keogh, A.J., McGillicuddy, D. The Role of Primary Literacy Education in Students' Educational Trajectories in Secondary School: A Systematic Literature Review // Reading Research Quarterly. – 2025. – Vol. 60. – e70017.
6. Gebremariam, H.T., Weldeyohannes, M.Z. Cultivating Students' Reading Skills: Inspiring Reading Comprehension and Motivation Through Critical Reading Strategies // SAGE Open. – 2025.
7. 5 Research-Backed Ways to Build Better Readers // Edutopia. – 2025.
8. Reading report 2025: Rethinking reading for pleasure in schools // National Literacy Trust. – 2025.
9. Effective reading intervention strategies for primary grade students in Indonesia: a systematic review // Cogent Education. – 2025.
10. Digital Literacy in Primary School: A Systematic Review of Let's Read Implementation (2019–2025) // Journal of Innovation and Research in Primary Education. – 2026.

UMUMTA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARIDA SOG'LOM TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Xujalova Sojida Toirovna

Pedagogika mutaxassisligi ,magistranti

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, qarshi, o'zbekiston

Elektron pochta: sojidaXujalova@gmail.com

Tel raqam: 918196031

***Annotatsiya:** Mazkur tezisda umumta'lim maktablari o'quvchilarida sog'lom tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari yoritilgan. Sog'lom tafakkur o'quvchining mustaqil fikrlashi, voqea-hodisalarga xolis baho berishi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishi hamda ijtimoiy muhitga moslashuvini ta'minlovchi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Tadqiqotda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, tanqidiy*

fikrlash strategiyalari va psixologik yondashuvlardan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning intellektual va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, sog'lom tafakkurni shakllantirishda o'qituvchi faoliyati, ta'lim muhiti va tarbiyaviy jarayonning o'zaro uyg'unligi muhim pedagogik shart sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: *sog'lom tafakkur, o'quvchi shaxsi, pedagogik mexanizm, psixologik yondashuv, tanqidiy fikrlash, innovatsion texnologiyalar, ta'lim muhiti, mustaqil fikrlash.*

Аннотация : *В данной тезисной работе рассматриваются педагогико-психологические механизмы развития здорового мышления у учащихся общеобразовательных школ. Здоровое мышление анализируется как важный фактор формирования самостоятельности, способности объективно оценивать окружающую действительность, принимать обоснованные решения и успешно адаптироваться в социальной среде. В исследовании раскрывается значение использования интерактивных методов обучения, инновационных педагогических технологий, стратегий критического мышления и психологических подходов в процессе формирования интеллектуального и личностного потенциала учащихся. Обоснована роль деятельности учителя, образовательной среды и воспитательного процесса в создании эффективных педагогических условий для развития здорового мышления школьников.*

Ключевые слова: *здоровое мышление, личность учащегося, педагогический механизм, психологический подход, критическое мышление, инновационные технологии, образовательная среда, самостоятельное мышление.*

Abstract : *This thesis explores the pedagogical and psychological mechanisms of developing healthy thinking among students in general education schools. Healthy thinking is considered as an important factor that contributes to students' independent reasoning, objective evaluation of events, effective decision-making in challenging situations, and successful social adaptation. The study highlights the significance of interactive teaching methods, innovative educational technologies, critical thinking strategies, and psychological approaches in supporting students' intellectual and personal development. Furthermore, the research emphasizes the importance of teacher activities, educational environment, and the integration of educational and upbringing processes as essential pedagogical conditions for fostering healthy thinking among school students.*

Keywords: *healthy thinking, student personality, pedagogical mechanisms, psychological approach, critical thinking, innovative technologies, educational environment, independent thinking.*

KIRISH

Bugungi axborotlashgan jamiyat sharoitida yosh avlodning mustaqil, tanqidiy va sog'lom fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biriga aylanmoqda. Zamonaviy o'quvchi nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi, balki turli axborot manbalarini tahlil qilishi, ishonchli va noto'g'ri ma'lumotlarni farqlashi, muammoli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qila olishi zarur. Shu jihatdan sog'lom tafakkur shaxsning intellektual rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va ma'naviy-axloqiy shakllanishini ta'minlovchi muhim psixologik-pedagogik resurs hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida sog'lom tafakkurni rivojlantirish masalasi o'quvchilarning kognitiv faolligi, ijodiy fikrlashi, refleksiya qobiliyati va mustaqil xulosaga kelish ko'nikmalarini shakllantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Xususan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlari o'quvchilarning dalillarga asoslangan xulosalar chiqarishi, turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilishi va ongli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Sog'lom tafakkur tushunchasi faqat bilim va aqliy faoliyat bilan chegaralanib qolmay, balki shaxsning hissiy barqarorligi, qadriyatlari, ijtimoiy tajribasi va axloqiy qarashlarini ham qamrab oladi.

O'quvchi tafakkurining sog'lom shakllanishida oilaviy muhit, maktabdagi psixologik iqlim, pedagogning kommunikativ kompetensiyasi hamda tarbiyaviy jarayonning mazmuni muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki sog'lom fikrlovchi shaxs atrof-muhit hodisalarini ongli idrok etadi, o'z xatti-harakatlarini nazorat qiladi va jamiyatdagi o'z o'rnini to'g'ri belgilay oladi. Bugungi kunda raqamli axborot oqimining keskin ortishi o'quvchilarning tafakkur jarayonlariga yangi talablarni qo'yimoqda. Internet va sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi bilan birga, axborotni tanqidiy baholash, media savodxonlik va intellektual mustaqillikni shakllantirish masalalari dolzarb bo'lib bormoqda.

Tadqiqotlarda raqamli ta'lim vositalaridan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning fikrlash faolligini oshirishi mumkinligi, biroq bunda pedagogik nazorat va metodik yondashuvlarning muhimligi qayd etiladi. Umumta'lim maktablari sog'lom tafakkurni rivojlantirish samarali pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi. Bunday shart-sharoitlar qatoriga o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tashkil etish, o'quvchilarning fikrini erkin ifodalash imkoniyatini yaratish, muammoli vaziyatlardan foydalanish, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijodiy faoliyatni rag'batlantirish kiradi. Mazkur jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchining fikrlash faoliyatini boshqaruvchi, uning intellektual va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli umumta'lim maktablari o'quvchilarida sog'lom tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini o'rganish, uning samarali usul va vositalarini ishlab chiqish hamda ta'lim amaliyotiga joriy etish zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar: Umumta'lim maktablari o'quvchilarida sog'lom tafakkurni rivojlantirish jarayonini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayon o'quvchilarning intellektual faolligi, mustaqil fikrlash qobiliyati hamda ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirish uchun yaratilgan pedagogik shart-sharoitlar ularning voqea-hodisalarni tahlil qilish, muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashish va asoslangan xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Olib borilgan pedagogik-psixologik tahlillar asosida sog'lom tafakkurni rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

Birinchidan, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiruvchi interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish ularning mustaqil fikrlash darajasini oshiradi. Muammoli vaziyatlar, munozara, loyiha ishlari va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarda tahliliy yondashuv, fikrni asoslash va qaror qabul qilish kompetensiyalari rivojlanadi.

Ikkinchidan, ta'lim muhitining psixologik qulayligi sog'lom tafakkurning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. O'quvchi o'z fikrini erkin ifodalay oladigan, xatolaridan xulosa chiqarishga imkon beradigan ijobiy muhitda yanada faol fikrlaydi. Shu sababli o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali pedagogik muloqot tafakkur rivojining asosiy shartlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, raqamli axborot vositalaridan ongli foydalanish o'quvchilarning axborotni tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Media savodxonlik elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish orqali o'quvchilar turli axborot manbalariga tanqidiy yondashish, ishonchli ma'lumotlarni ajratish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, sog'lom tafakkurni rivojlantirish faqatgina aqliy jarayonlarni takomillashtirish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchining hissiy barqarorligi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy mas'uliyatini ham shakllantiradi. Pedagogik jarayonda zamonaviy texnologiyalar, psixologik qo'llab-quvvatlash va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning uyg'unligi o'quvchilarning sog'lom fikrlash madaniyatini rivojlantirish uchun samarali mexanizm bo'lib xizmat qiladi

XULOSA VA TAVSIYALAR

Umumta'lim maktablari o'quvchilarida sog'lom tafakkurni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sog'lom tafakkur o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborotni tahlil qilish qobiliyati, ongli qaror qabul qilishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi muhim omildir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interfaol metodlar, tanqidiy fikrlash texnologiyalari hamda psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Sog'lom tafakkurni shakllantirish nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda ijobiy dunyoqarash, mas'uliyat, ijodiy yondashuv va fikr erkinligini rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Tavsiyalar: Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan interfaol metodlardan muntazam foydalanish;

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar, munozaralar va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning tahliliy fikrlash faoliyatini rag'batlantirish;

O'quvchilarda axborotni saralash va baholash ko'nikmalarini shakllantirish uchun media savodxonlik elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish;

Pedagoglar uchun sog'lom tafakkurni rivojlantirish metodlari bo'yicha metodik seminar va treninglarni tashkil etish;

Maktab, oila va psixologik xizmat hamkorligini kuchaytirish orqali o'quvchilarning intellektual va shaxsiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Nishonova Z.T., Alimova G.K.** Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018. – 240 b.

2. **Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O.** Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 352 b.

3. **3. Vygotsky L.S.** Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

4. **4. Facione P.A.** Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. – Millbrae: Insight Assessment, 2020. – 28 p.

5. **5. OECD.** The OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 45 p.

TALABALARDA KASBIY QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY TAHLILI

Bo'ronova Dildora Erali qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: boronovadildora6@gmail.com

Tel. Raqam: 908940097

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishning nazariy asoslari, mazmun-mohiyati va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kasbiy qobiliyat tushunchasining pedagogik-psixologik mazmuni yoritilib, uning talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini ta'minlovchi muhim omil sifatidagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoniga ta'sir etuvchi ta'lim mazmuni, motivatsiya, mustaqil faoliyat, amaliy tajriba, muammoli vaziyatlarni hal etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda talabalarining kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari hamda mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar tizimlashtiriladi. Nazariy tahlil natijalari oliy ta'lim jarayonida talabalarining kasbiy salohiyatini rivojlantirish, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: kasbiy qobiliyat, talaba, kasbiy kompetensiya, kasbiy tayyorgarlik, oliy ta'lim, pedagogik shart-sharoit, kasbiy faoliyat, mustaqil ta'lim, ijodiy fikrlash, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В тезисе анализируются теоретические основы, содержание и педагогические возможности формирования профессиональных способностей студентов. Раскрывается педагогико-психологическая сущность понятия «профессиональные способности» и определяется его значение как одного из важных факторов подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности. Теоретически рассматриваются возможности содержания образования, профессиональной мотивации, самостоятельной деятельности, практического опыта, решения проблемных ситуаций и современных педагогических технологий в развитии профессиональных способностей студентов. Систематизированы основные педагогические условия и факторы, обеспечивающие эффективность процесса формирования профессиональных способностей в системе высшего образования. Результаты теоретического анализа могут служить научно-методической основой для совершенствования образовательного процесса, развития профессионального потенциала студентов, формирования у них самостоятельного и творческого мышления, а также подготовки к успешному осуществлению будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональные способности, студент, профессиональная компетентность, профессиональная подготовка, высшее образование, педагогические условия, профессиональная деятельность, самостоятельное обучение, творческое мышление, педагогические технологии.

Abstract. This thesis analyzes the theoretical foundations, content, and pedagogical potential of developing students' professional abilities. The pedagogical and psychological essence of the concept of professional abilities is examined, and its role as an important factor in preparing students for future professional activity is highlighted. Particular attention is given to the theoretical potential of educational content, professional motivation, independent learning, practical

experience, problem-solving activities, and modern pedagogical technologies in the development of students' professional abilities. The main pedagogical conditions and factors contributing to the effective formation of professional abilities within higher education are systematized. The findings of the theoretical analysis can serve as a scientific and methodological basis for improving the educational process, developing students' professional potential, fostering independent and creative thinking, and preparing them for effective professional activity in the future.

Keywords: *professional abilities, students, professional competence, professional training, higher education, pedagogical conditions, professional activity, independent learning, creative thinking, pedagogical technologies.*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri talabalarga muayyan fan doirasida nazariy bilim berish bilan bir qatorda, ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga mustaqil, ijodiy va amaliy jihatdan tayyorlashdan iborat. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassisidan egallagan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llay olish, muammolarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, jamoada samarali faoliyat yuritish hamda o'z kasbiy faoliyatini muntazam takomillashtirish kabi ko'nikmalarni talab etmoqda. Shu sababli talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirish masalasi oliy ta'limning mazmuni va metodlarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Kasbiy qobiliyat tushunchasi shaxsning muayyan kasbiy faoliyatni egallashi va uni samarali amalga oshirishiga imkon beruvchi individual-psixologik, intellektual, amaliy va ijodiy imkoniyatlar majmuini ifodalaydi.

Talabaning kasbiy qobiliyati uning faqat bilim darajasi bilan emas, balki o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay olishi, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishi, muammolarga maqbul yechim topishi va o'z faoliyatiga tanqidiy yondasha olishi bilan ham belgilanadi. Demak, kasbiy qobiliyatni shakllantirish jarayoni bilim, ko'nikma, tajriba, motivatsiya va shaxsiy sifatlarning o'zaro uyg'un rivojlanishini talab qiladi.

Oliy ta'lim jarayonida kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishning samaradorligi, avvalo, ta'limning amaliy yo'naltirilganligi bilan belgilanadi. Nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash, amaliy topshiriqlar, loyihalar, muammoli vaziyatlar, mustaqil tadqiqotlar va kasbiy faoliyatga yaqinlashtirilgan mashg'ulotlardan foydalanish talabaning o'z bilimlarini faoliyat jarayonida sinab ko'rishiga imkon beradi. Bunday yondashuv talabaning tayyor bilimni o'zlashtiruvchidan bilimni mustaqil izlovchi, tahlil qiluvchi va amaliyotda qo'llovchi faol subyektga aylanishini ta'minlaydi. Shuningdek, kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishda talabaning kasbiy motivatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kasbga bo'lgan qiziqish, kelajakdagi faoliyatni anglash, o'z imkoniyatlarini baholash va kasbiy maqsadlarni belgilash ta'lim jarayonidagi faollikni kuchaytiradi. Motivatsion omillar bilimlarni chuqur o'zlashtirish bilan bir qatorda, talabaning mustaqil izlanishi, ijodiy faoliyati va kasbiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishni alohida fan yoki mashg'ulot doirasidagi vazifa sifatida emas, balki ta'lim jarayonining barcha tarkibiy qismlarini qamrab oluvchi tizimli pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarur. Bunda ta'lim mazmuni, pedagogik texnologiyalar, amaliy faoliyat, mustaqil ta'lim, raqamli vositalar, kasbiy muhit va refleksiv faoliyatning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning maqsadi talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish, uning mazmunini ochib berish hamda samarali shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy pedagogik omillarni aniqlashdan iborat.

NAZARIY TAHLIL

Talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirish masalasini nazariy jihatdan o'rganishda "qobiliyat", "kasbiy qobiliyat", "kasbiy kompetensiya" va "kasbiy tayyorgarlik" tushunchalarining mazmuniy munosabatini aniqlash muhimdir. Qobiliyat shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishiga imkon beruvchi individual imkoniyatlarini ifodalasa, kasbiy qobiliyat ushbu imkoniyatlarning ma'lum bir kasbiy faoliyat talablariga mos ravishda namoyon bo'lishini anglatadi. Kasbiy kompetensiya esa mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni muayyan kasbiy vaziyatlarda samarali qo'llashga tayyorlikni ifodalaydi.

Shuning uchun kasbiy qobiliyat va kompetensiya bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, ularni aynan bir xil tushuncha sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Kasbiy qobiliyat kompetensiyaning shakllanishiga zamin yaratadigan individual va rivojlantiriladigan imkoniyatlarni ham qamrab oladi. Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, talabaning kasbiy qobiliyati bir necha tarkibiy komponentlarning o'zaro ta'siri asosida rivojlanadi. Ularni quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

Motivatsiya → bilim → amaliy faoliyat → ijodiy yondashuv → refleksiya → kasbiy rivojlanish.

Mazkur ketma-ketlikda motivatsiya talabaning kasbiy faoliyatga qiziqishini shakllantiradi; bilim kasbiy faoliyatning nazariy asosini yaratadi; amaliy faoliyat bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi; ijodiy yondashuv yangi yechimlarni izlashga undaydi; refleksiya esa bajarilgan faoliyatni tahlil qilish va kelgusidagi faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishda loyiha asosida ta'lim alohida pedagogik imkoniyatlarga ega.

Loyiha faoliyati jarayonida talaba muammoni aniqlaydi, ma'lumot izlaydi, uni tahlil qiladi, mustaqil qaror qabul qiladi, amaliy mahsulot yoki yechim yaratadi va o'z faoliyati natijasini taqdim etadi. Shu jihatdan loyiha faoliyati nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lash, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va mas'uliyatni rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Bundan tashqari, muammoli ta'lim, keys-stadi, amaliy mashg'ulotlar, kasbiy vaziyatlarni modellashtirish va jamoaviy loyihalar talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytiruvchi vositalar sifatida qaraladi. Bunday metodlarda talaba tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki muammoni mustaqil tahlil qiluvchi va uning yechimini izlovchi faol ishtirokchiga aylanadi.

Kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishda raqamli ta'lim muhitining imkoniyatlaridan foydalanish ham muhimdir. Raqamli platformalar, elektron resurslar, interaktiv topshiriqlar va virtual amaliy muhitlar talabalarning axborot bilan ishlash, mustaqil ta'lim olish va kasbiy vazifalarni turli sharoitlarda bajarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Nazariy tahlil natijasida talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirish ko'p komponentli va uzluksiz pedagogik jarayon ekanligi aniqlandi. Kasbiy qobiliyat talabaning nazariy bilimlarni egallashi bilan cheklanmay, ularni amaliy faoliyatda qo'llashi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi, ijodiy faoliyat yuritishi, samarali muloqot qilishi va o'z faoliyatini refleksiv tahlil qila olishi bilan tavsiflanadi. Tahlillar asosida kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishda ta'limning amaliy yo'naltirilganligi, kasbiy motivatsiya, mustaqil ta'lim, loyiha faoliyati, muammoli vaziyatlar, raqamli ta'lim vositalari va refleksiv yondashuvning o'zaro uyg'unligi muhim ekanligi asoslandi. Shuningdek, talabaning kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun "bilim berish" modelidan "bilimni faoliyatda qo'llash" modeliga bosqichma-bosqich o'tish zarur.

Bunday yondashuv talabaning nafaqat mavjud kasbiy bilimlarni o'zlashtirishiga, balki yangi vaziyatlarga moslasha oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan va o'z kasbiy faoliyatini takomillashtira oladigan mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR:

Zamonaviy raqamli vositalardan kasbiy maqsadda foydalanish Ushbu komponentlarning o'zaro uyg'unligi talabaning kasbiy qobiliyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Bunda pedagogning vazifasi faqat bilim berishdan iborat bo'lmay,

balki talabaning mustaqil faoliyati, izlanishi, amaliy tajribasi va kasbiy rivojlanishini tashkil etuvchi ta'lim muhitini yaratishdan iborat bo'ladi. Talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishni oliy ta'limning barcha bosqichlari va fanlari bilan uzviy bog'langan tizimli jarayon sifatida tashkil etish.

Nazariy mashg'ulotlarni kasbiy vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, keyslar va muammoli vazifalar bilan boyitish. Talabalarning mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida loyiha asosida a'limdan muntazam foydalanish.

Ta'lim jarayonida real kasbiy faoliyatga yaqin vaziyatlarni modellashtirish va talabalarni mustaqil qaror qabul qilishga yo'naltirish. Kasbiy qobiliyatlarni baholashda faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy faoliyat, ijodiy yondashuv, muammoni hal qilish, kommunikativ va refleksiv ko'nikmalarni ham hisobga olish.

Raqamli ta'lim vositalaridan foydalanib, talabalarning mustaqil izlanishi va kasbiy axborot bilan ishlash imkoniyatlarini kengaytirish. Talabalarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirish uchun ularni individual kasbiy maqsadlar belgilash, o'z faoliyatini baholash va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga jalb etish. Oliy ta'lim muassasalari va amaliyot tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirib, talabalarning real kasbiy muhitda tajriba oltirish imkoniyatlarini kengaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamanazarov U.B., Mirsagatova N.S. Pedagogical features of formation of professional competence in students Research Focus International Scientific Journal. — 2024.
2. Ibroximova Sh.A. Pedagogical Factors for the Development of Students' Professional Competence in the Educational Process: A Study in Uzbekistan Wahana Pendidikan Fisika. — 2025.
3. Pakirdinova Sh.A. Methods of Developing Students' Professional Competence in English Language Teaching Based on Blended Learning Technology International Journal of Pedagogics. — 2025.
4. Kurakbayeva A.K., Xembayeva S. Enhancing professional abilities of university students through digital educational interventions: a study in Kazakhstani universities Frontiers in Education. — 2025.
5. Kozhamberdieva N., Kudaybergenova A. Professional Competence as an Object of Research in Higher Education: A Systematic Review Pedagogy and Psychology. — 2025.
6. Guo J., Zhuang H., Howlader M.H. Global competence in higher education: a ten-year systematic literature review Frontiers in Education. — 2024.

O'QITISH METODLARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MUVOFIQLASHTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Jumasheva Nigora Ziyodullo qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: dildoraboronova9@gmail.com

TEL RAQAM: 889520402

***Annotatsiya:** Mazkur tezisda ta'lim jarayonida o'qitish metodlarini integrativ yondashuv asosida muvofiqlashtirishning nazariy va pedagogik jihatlari yoritilgan. An'anaviy, interfaol va innovatsion ta'lim metodlarini o'quv maqsadi, mazmuni hamda talabalarning individual xususiyatlariga mos ravishda uyg'unlashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. O'qitish metodlarini maqsadli integratsiyalash ta'lim oluvchilarning bilish faolligi, mustaqil va tanqidiy fikrlashi, amaliy kompetensiyalari hamda o'quv motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslangan.*

Kalit soʻzlar: taʼlim jarayoni, oʻqitish metodlari, integrativ yondashuv, metodlarni muvofiqlashtirish, interfaol metodlar, innovatsion taʼlim, pedagogik texnologiya, kompetensiya, taʼlim samaradorligi.

Аннотация: В тезисе рассматриваются теоретические и педагогические аспекты согласования методов обучения на основе интегративного подхода. Анализируются возможности сочетания традиционных, интерактивных и инновационных методов в соответствии с целями и содержанием образовательного процесса, а также индивидуальными особенностями обучающихся. Обосновано, что целенаправленная интеграция методов обучения способствует развитию познавательной активности, самостоятельного и критического мышления, практических компетенций и учебной мотивации обучающихся.

Ключевые слова: образовательный процесс, методы обучения, интегративный подход, согласование методов, интерактивные методы, инновационное обучение, педагогические технологии, компетенции, эффективность образования.

Abstract: This thesis examines the theoretical and pedagogical aspects of coordinating teaching methods based on an integrative approach. It analyzes the possibilities of combining traditional, interactive, and innovative teaching methods according to educational objectives, learning content, and the individual characteristics of learners. The purposeful integration of teaching methods is considered an important means of developing learners' cognitive activity, independent and critical thinking, practical competencies, and learning motivation.

Keywords: educational process, teaching methods, integrative approach, coordination of methods, interactive methods, innovative education, pedagogical technology, competence, educational effectiveness

KIRISH

Zamonaviy taʼlim tizimida oʻquv jarayonining samaradorligi faqat taʼlim mazmunining mukammalligi bilan emas, balki mazkur mazmunni oʻquvchilarga yetkazishda qoʻllaniladigan metodlarning toʻgʻri tanlanishi va oʻzaro muvofiqlashtirilishi bilan ham belgilanadi. Axborot hajmining ortishi, raqamli taʼlim vositalarining rivojlanishi hamda kompetensiyaviy yondashuvning keng qoʻllanilishi pedagogdan birgina metod doirasida faoliyat yuritishni emas, balki turli metodlarning didaktik imkoniyatlarini maqsadga muvofiq birlashtirishni talab qilmoqda. Integrativ yondashuv oʻqitish metodlarini alohida-alohida qoʻllashdan koʻra, ularning oʻzaro bogʻliqligi va bir-birini toʻldiruvchi xususiyatlaridan foydalanishni nazarda tutadi. Bunda tushuntirish, suhbat, muammoli taʼlim, loyiha metodi, hamkorlikda oʻqitish, munozara, keys-stadi, mustaqil izlanish va raqamli taʼlim metodlari yagona didaktik maqsadga yoʻnaltiriladi.

Metodlarni muvofiqlashtirishda darsning maqsadi, oʻquv materialining murakkablik darajasi, taʼlim oluvchilarning tayyorgarligi, individual ehtiyojlari, mavjud pedagogik sharoit va kutilayotgan natijalar hisobga olinishi zarur. Shu jihatdan oʻqitish metodlarini integrativ yondashuv asosida muvofiqlashtirish zamonaviy taʼlimning muhim metodik masalalaridan biri hisoblanadi.

Tahlil va natijalar: O'qitish metodlarini integrativ yondashuv asosida tashkil etish metodlarning oddiy yig'indisini emas, balki ularning didaktik vazifalariga ko'ra mantiqiy va izchil uyg'unlashtirilishini anglatadi. Bunda har bir metod ta'lim jarayonining muayyan bosqichidagi vazifani bajaradi. Masalan, yangi mavzuni o'rganishning dastlabki bosqichida muammoli savol yoki "aqliy hujum" yordamida talabalarning mavjud bilimlarini faollashtirish mumkin. Asosiy bosqichda tushuntirish, vizual materiallar va kichik guruhlardagi hamkorlik faoliyati birlashtiriladi. Bilimlarni amaliyotda qo'llash bosqichida esa keys-stadi, loyiha, muammoli topshiriq yoki vaziyatli mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Yakuniy bosqichda refleksiya, o'zini baholash va formativ baholash metodlari qo'llanishi mumkin. Bunday yondashuvda o'qituvchi tayyor bilimni uzatuvchi subyekt sifatida emas, balki o'quv faoliyatini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va metodlar o'rtasidagi didaktik aloqani ta'minlovchi fasilitator sifatida faoliyat olib boradi. Ta'lim oluvchi esa axborotni passiv qabul qiluvchi emas, balki muammoni tahlil qiluvchi, fikr bildiruvchi, axborotni izlovchi va olingan bilimni yangi vaziyatlarda qo'llovchi faol ishtirokchiga aylanadi.

O'qitish metodlarini muvofiqlashtirishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi:

ta'lim maqsadini belgilash → o'quv mazmunini tahlil qilish → ta'lim oluvchilar xususiyatlarini aniqlash → mos metodlarni tanlash → metodlarni o'zaro integratsiyalash → amaliy faoliyatni tashkil etish → natijalarni baholash → refleksiya.

Mazkur mexanizm o'qitish metodlarini tasodifiy tanlashning oldini olib, har bir metoddan aniq pedagogik maqsad asosida foydalanish imkonini beradi. Integrativ muvofiqlashtirish natijasida ta'lim jarayonida reproduktiv faoliyatdan produktiv va ijodiy faoliyatga o'tish uchun sharoit yaratiladi. Talabalar ma'lumotni shunchaki eslab qolish bilan chegaralanmay, uni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muammoga turli nuqtayi nazardan yondashish hamda mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltiriladi.

Shuningdek, an'anaviy va raqamli metodlarning uyg'unlashtirilishi auditoriya hamda mustaqil ta'lim o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash imkoniyatini kengaytiradi. Elektron ta'lim resurslari, interaktiv topshiriqlar va raqamli baholash vositalari an'anaviy tushuntirish, suhbat va amaliy mashg'ulotlarni to'ldirib, ta'lim oluvchining individual sur'atda ishlashiga sharoit yaratadi.

Shunday qilib, tahlillar o'qitish metodlarini integrativ asosda muvofiqlashtirish ta'lim mazmuni, metod, vosita, o'qituvchi faoliyati va talaba faoliyatini yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etishga imkon berishini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'qitish metodlarini integrativ yondashuv asosida muvofiqlashtirish zamonaviy ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizmlardan biridir. Turli metodlarning maqsadli uyg'unlashtirilishi ta'lim oluvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Shu asosda pedagoglarga metodlarni tanlashda dars maqsadi va kutilayotgan natijalarni asosiy mezon sifatida belgilash; an'anaviy va innovatsion metodlarning optimal nisbatini ta'minlash; muammoli, loyihaviy va hamkorlikka asoslangan metodlardan keng foydalanish; raqamli vositalarni metodik jihatdan asoslangan holda integratsiyalash; ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish hamda har bir mashg'ulot yakunida refleksiya va formativ baholashni tashkil etish tavsiya etiladi.

Demak, o'qitish metodlarini integrativ yondashuv asosida muvofiqlashtirish alohida metodlarni ko'paytirish emas, balki ularning imkoniyatlarini yagona pedagogik maqsad sari yo'naltirishni anglatadi. Bu esa ta'lim jarayonining mazmuniy, metodik va amaliy yaxlitligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Suyunov A.G'. Integrativ yondashuvning mazmun-mohiyati va uning tamoyillari Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. – 2023. Baratov F.S.,
2. Abdullayeva B.S. Integrativ yondashuv va ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni qo'llashning pedagogik asoslari // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023.
3. Otajanov O.A. Ta'limda integrativ yondashuv: oldin va hozir Pedagogika i psixologiya v sovremennom mire: teoreticheskie i prakticheskie issledovaniya. – 2024.
4. McLay K.F., Thomasse L., Reyes V.C. Embracing discomfort in active learning and technology-rich higher education settings: sensemaking through reflexive inquiry *Educational Technology Research and Development*. – 2023.
5. Idoiaga Mondragon N., Beloki N., Yarritu I., Zarrazquin I., Artano K. Active methodologies in Higher Education: reasons to use them (or not) from the voices of faculty teaching staff *Higher Education*. – 2024.
6. Barbeta P.M. Technologies as Tools to Increase Active Learning During Online Higher-Education Instruction *Journal of Educational Technology Systems*. – 2023.

A METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE AND PROBLEM-SOLVING THINKING SKILLS THROUGH STEAM EDUCATION

G'aniyeva Dilzoda Nasriddin qizi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistri,
Qarshi, O'zbekiston

Elektron pochta: dilzodaganiyeva3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM ta'limi orqali talabalarning ijodiy va muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan amaliy metodika taklif etiladi. Mazkur metodika muammoni aniqlash, tadqiqot olib borish, turli xil g'oyalarni yaratish, loyihalash, prototip yaratish, sinovdan o'tkazish, refleksiya va takomillashtirish bosqichlaridan iborat siklga asoslanadi. Metodika ta'lim oluvchilarni tayyor va ma'lum axborotni takrorlashdan muqobil yechimlarni ishlab chiqish hamda ularni baholashga yo'naltirishni ko'zda tutadi. Maqolada metodik tamoyillar, STEAM darsining bosqichlari, topshiriqlarga misollar hamda ijodiy va muammolarni hal qilish natijalarini baholash mezonlari keltiriladi. Taklif etilayotgan yondashuv tabiiy fanlar, matematika va texnologiyaga oid darslarga moslashtirilishi hamda raqamli vositalar yoki arzon va mavjud materiallardan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so'zlar: STEAM, ijodiy tafakkur, muammolarni hal qilish, dizayn tafakkuri, tadqiqot faoliyati, loyiha asosida ta'lim, prototip, refleksiya, baholash.

Аннотация. В статье предлагается практическая методика развития творческого мышления и навыков решения проблем у студентов посредством STEAM-образования. Методика основана на цикле, включающем выявление проблемы, исследование, генерацию разнообразных идей, проектирование, создание прототипа, тестирование, рефлексию и совершенствование. Данный подход направлен на переход обучающихся от воспроизведения известной информации к разработке и оценке альтернативных решений. В статье представлены методические принципы, этапы проведения STEAM-занятия, примеры заданий, а также критерии оценки результатов развития творческого мышления и навыков решения проблем. Предлагаемый подход может быть адаптирован к занятиям по естественным наукам, математике и технологиям и реализован с использованием как цифровых инструментов, так и доступных недорогих материалов.

Ключевые слова: STEAM, творческое мышление, решение проблем, дизайн-мышление, исследовательская деятельность, проектное обучение, прототип, рефлексия, оценивание.

Abstract. *The article proposes a practical methodology for developing students' creative and problem-solving thinking through STEAM education. The methodology is based on a cycle of problem identification, inquiry, divergent idea generation, design, prototyping, testing, reflection and improvement. It is intended to move learners from reproducing known information toward generating and evaluating alternative solutions. The article presents methodological principles, stages of a STEAM lesson, examples of tasks and criteria for evaluating creative and problem-solving outcomes. The proposed approach can be adapted to science, mathematics and technology-related lessons and can be implemented with both digital and low-cost materials.*

Keywords: *STEAM, creative thinking, problem-solving, design thinking, inquiry, project learning, prototype, reflection, assessment.*

INTRODUCTION.

Developing students' ability to solve unfamiliar problems is one of the major objectives of contemporary education. Traditional tasks often lead to one expected answer, while real-life problems may have several reasonable solutions and require decisions under incomplete information. STEAM education provides a suitable environment for such learning because it combines inquiry, design and communication across several fields.

The PISA 2022 Creative Thinking Framework describes creative thinking through processes such as generating diverse ideas, generating creative ideas, and evaluating and improving ideas. It also notes that creative thinking is a developable competence that can be nurtured through targeted educational practice.

MATERIALS AND METHODS

Methodological principles. Problem orientation: each activity begins with a meaningful question or challenge rather than a ready-made procedure.

Multiple solutions: students are encouraged to generate more than one possible explanation, design or answer. Evidence and testing: ideas must be supported by observations, measurements, calculations or trials. Iteration: students are expected to revise an initial solution after receiving evidence or feedback. Collaboration: roles are distributed so that learners explain, question, design, calculate and evaluate.

Reflection: students describe not only what they produced, but why they selected a particular solution. The proposed STEAM-CPS cycle is designed as a structured and iterative methodology for developing students' creative and problem-solving thinking skills through interdisciplinary learning. The cycle consists of nine interconnected stages:

Stage1.Challenge.

The learning process begins with a real-world problem or authentic challenge. The teacher presents the problem together with clearly defined criteria and constraints. Students identify the main issue and determine what needs to be solved.

Stage2.Explore. Students investigate the problem by collecting relevant information, observing phenomena, conducting simple experiments, analysing data, and discussing possible causes and relationships. At this stage, the teacher provides guidance without giving students a ready-made solution.

Stage3.Generate. Students generate several possible solutions to the identified problem. Brainstorming, discussion, visualisation, modelling and other creative techniques are used to

encourage divergent thinking. At this stage, students are encouraged to consider different alternatives before evaluating them.

Stage4.Select. The proposed alternatives are analysed according to predetermined criteria such as feasibility, accuracy, safety, cost, available resources and environmental impact. Students compare the advantages and limitations of each idea and select the most appropriate solution for further development.

Stage5.Create. Students transform the selected idea into a tangible or visual representation. Depending on the learning task, this may involve constructing a prototype, developing a model, creating an algorithm, preparing a diagram or producing another form of solution. The teacher facilitates the process and provides methodological support when necessary.

Stage6. Test. The developed product, model or solution is tested under specified conditions. Students collect and record relevant data and compare the obtained results with the initial criteria. Errors and unexpected results are treated as an important part of the learning process rather than simply as failures.

Stage7.Improve. Based on the testing results, students identify weaknesses in their initial solution and make appropriate modifications. The improved version is tested again when necessary. This stage makes the methodology iterative and encourages students to understand that an effective solution can emerge through repeated testing and refinement. Such iterative improvement is a characteristic feature of engineering-oriented STEAM learning.

Stage8.Explain. Students present their final solution to classmates or another appropriate audience. They explain the problem they addressed, describe the development process, present the evidence obtained during testing and justify why the final solution was selected. This stage develops communication, argumentation and the ability to defend decisions using evidence.

Stage9.Reflect. At the final stage, students evaluate their own learning process. They identify the knowledge and skills they acquired, analyse which strategies were successful or unsuccessful, and formulate possible improvements for future tasks. Reflection also helps students recognise how their creative and problem-solving approaches changed during the activity. Reflection is commonly incorporated into contemporary STEAM/design-thinking approaches as a means of supporting metacognitive development.

Example of a STEAM task

A suitable task for a science lesson is: “Design a simple structure that can carry the greatest load using a limited amount of material.” Science is used to examine forces and stability; mathematics is used to measure dimensions and compare load-to-material ratios; engineering is used to design and improve the structure; technology may be used for modelling or documentation; and arts contribute to visual communication and presentation. The important point is that no single subject completes the task independently.

RESULTS AND DISCUSSION.

A four-level rubric can be used. Level 1 indicates reproduction of a known procedure; Level 2 indicates an appropriate solution with limited justification; Level 3 indicates several alternatives, evidence-based selection and successful testing; Level 4 indicates original ideas, systematic testing, meaningful revision and a well-justified final solution. Assessment should also include self-assessment and peer feedback because students need to recognise the quality of their own reasoning.

The need for such methodology is particularly clear in light of international evidence. In PISA 2022, students in Uzbekistan had a mean creative-thinking score of 14 out of 60, compared with an OECD average of 33; 16% reached at least the baseline proficiency level, compared with 78% across OECD countries. Cite turn search These results should not be interpreted as a judgment

on individual students or teachers. Rather, they indicate the importance of creating more systematic opportunities for open-ended problem solving, idea generation and revision in classroom practice.

Regular implementation of the proposed cycle is expected to improve students' ability to formulate questions, generate alternatives, select solutions according to criteria, use evidence, work collaboratively and revise unsuccessful attempts. It also supports metacognitive awareness because learners must explain the reasoning that led from the original problem to the final product.

Conclusion

The proposed STEAM-CPS methodology treats creativity and problem solving as teachable and observable learning outcomes. Its strength lies in combining open-ended tasks with evidence, design, testing and reflection. The methodology does not require expensive equipment in every lesson; the essential condition is that students have an opportunity to make decisions, test their ideas and improve them. Consequently, STEAM can function not only as an interdisciplinary content model but also as a structured pedagogy for developing flexible and productive thinking.

REFERENCES

1. OECD. (2024). PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en>.
2. OECD. (2024). PISA 2022 Creative Thinking Framework. In PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing.
3. OECD. (2024). PISA Results 2022 (Volume III) — Factsheets: Uzbekistan. OECD Publishing.
4. OECD. (2024). New PISA results on creative thinking: Can students think outside the box? PISA in Focus, No. 125. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b3a46696-en>.
5. Perignat, E., & Katz-Buonincontro, J. (2019). STEAM in practice and research: An integrative literature review. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 31–43.
6. Quigley, C. F., & Herro, D. (2016). Finding the Joy in the Unknown: Implementation of STEAM Teaching Practices in Middle School Science and Math Classrooms. *Journal of Science Education and Technology*, 25, 410–426.
7. Henriksen, D. (2017). Creating STEAM with Design Thinking: Beyond STEM and Arts Integration. *The STEAM Journal*, 3(1).

ZAMONAVIY TA'LIMDA PEDAGOGNING RAQAMLI KOMPETENSIYASI: MUAMMO VA ISTIQBOLLAR

Madaminov Egamberdi Marifjon o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti

Jismoniy madaniyat yo'nalishi

3-bosqich talabasi

madaminovegamberdi@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning raqamli kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi pedagogdan nafaqat o'z fanini chuqur bilishni, balki raqamli vositalardan pedagogik maqsadga muvofiq va samarali foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishni ham talab etmoqda. Maqolada pedagogning raqamli kompetensiyasi tushunchasining mazmun-mohiyati, uning asosiy tarkibiy qismlari, ta'lim jarayonida uchrayotgan muammolar hamda ularni bartaraf etishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: raqamli kompetensiya, raqamli savodxonlik, zamonaviy taʼlim, pedagog, raqamli texnologiyalar, taʼlim platfomalari, innovatsion pedagogika, sunʼiy intellekt, masofaviy taʼlim, raqamli baholash.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования и развития цифровой компетентности педагога в современной системе образования. Стремительное внедрение цифровых технологий в образовательный процесс требует от педагога не только глубокого знания своего предмета, но и способности эффективно и педагогически целесообразно использовать цифровые инструменты. Раскрываются содержание и сущность понятия цифровой компетентности педагога, ее основные компоненты, актуальные проблемы, возникающие в образовательной практике, а также приоритетные направления их решения.

Ключевые слова: цифровая компетентность, цифровая грамотность, современное образование, педагог, цифровые технологии, образовательные платформы, инновационная педагогика, искусственный интеллект, дистанционное обучение, цифровое оценивание.

Abstract: This article examines the formation and development of teachers' digital competence in modern education. The rapid integration of digital technologies into the educational process requires teachers not only to have strong subject knowledge but also to use digital tools effectively and pedagogically appropriately. The article discusses the essence and content of teachers' digital competence, its main components, current challenges, and priority areas for improvement.

Keywords: digital competence, digital literacy, modern education, teacher, digital technologies, educational platforms, innovative pedagogy, artificial intelligence, distance learning, digital assessment.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning keng qoʻllanilishi taʼlim tizimiga ham sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Taʼlim mazmuni, uni tashkil etish shakllari va pedagogik yondashuvlar zamon talablariga muvofiq ravishda takomillashib bormoqda. Ayniqsa, internet texnologiyalari, elektron taʼlim resurslari, multimedia vositalari, taʼlim platfomalari va sunʼiy intellekt imkoniyatlarining kengayishi pedagog faoliyatiga yangicha talablarni yuzaga keltirmoqda. Anʼanaviy pedagogik faoliyatda asosiy eʼtibor bilimlarni oʻquvchiga yetkazishga qaratilgan boʻlsa, zamonaviy taʼlimda pedagogning vazifasi ancha kengaydi. Bugungi pedagog oʻquvchini mustaqil izlanishga, axborotni tahlil qilishga, tanqidiy fikrlashga va oʻz bilimni amaliy vaziyatlarda qoʻllashga yoʻnaltirishi kerak. Bunday jarayonda raqamli vositalardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, pedagogning raqamli kompetensiyasi zamonaviy taʼlim sifatini belgilovchi muhim kasbiy omillardan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Raqamli kompetensiya oddiy texnik qurilmalardan foydalanish koʻnikmasi bilan cheklanmaydi.

U pedagogning raqamli muhitda axborotni izlash, baholash, yaratish, almashish, taʼlim jarayoniga moslashtirish hamda raqamli xavfsizlik qoidalariga rioya qilish qobiliyatlarini ham qamrab oladi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan raqamli kompetensiya shaxsning raqamli texnologiyalarni maqsadli, masʼuliyatli, xavfsiz va samarali qoʻllay olish qobiliyatini anglatadi. Pedagog uchun esa bu tushuncha yanada keng mazmun kasb etib, texnologik bilimlarni pedagogik metodlar bilan uygʻunlashtirishni talab qiladi. Pedagogning raqamli kompetensiyasini bir nechta oʻzaro bogʻliq tarkibiy qismlarga ajratish mumkin.

Birinchidan, texnologik komponent mavjud bo'lib, u kompyuter, mobil qurilmalar, interaktiv doska, videokonferensiya tizimlari va turli dasturlardan foydalanish ko'nikmalarini ifodalaydi.

Ikkinchidan, axborot komponenti pedagogning internetdagi ma'lumotlarni izlash, ularning ishonchliligini tekshirish, manbalarni taqqoslash va ta'lim maqsadlari uchun saralash qobiliyatini qamrab oladi.

Uchinchidan, pedagogik-metodik komponent muhim ahamiyatga ega. Chunki texnologiyaning mavjudligi o'z-o'zidan ta'lim sifatini oshirmaydi. Muhimi, pedagog ma'lum bir raqamli vositani qaysi maqsadda, qaysi metod bilan va qanday pedagogik vaziyatda qo'llashni bilishi lozim. To'rtinchidan, kommunikativ komponent raqamli muhitda o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilish, elektron aloqa vositalaridan foydalanish hamda onlayn hamkorlikni tashkil etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Beshinchidan, raqamli xavfsizlik komponenti shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, kuchli parollardan foydalanish, shubhali havolalardan ehtiyot bo'lish, mualliflik huquqiga rioya qilish hamda internetdagi axborot xavflarini anglashni nazarda tutadi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan va interaktiv tashkil etish imkonini beradi. Elektron darsliklar, videodarslar, virtual laboratoriyalar, taqdimotlar, test tizimlari va ta'lim platformalaridan foydalanish o'quv materialini turli shakllarda taqdim etishga yordam beradi. Ayniqsa, aralash ta'lim modelida an'anaviy auditoriya mashg'ulotlari mustaqil onlayn faoliyat bilan uyg'unlashadi. Bunda o'quvchi o'zlashtirish tezligi va imkoniyatlariga mos ravishda qo'shimcha materiallar bilan ishlashi mumkin.

Pedagog esa o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni differensiallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Raqamli vositalarning yana bir muhim jihati — ta'lim natijalarini tezkor baholash imkoniyatidir. Elektron testlar va interaktiv topshiriqlar orqali o'quvchilarning bilim darajasi haqida qisqa vaqt ichida ma'lumot olish mumkin. Bu esa pedagogga o'z metodikasini tahlil qilish va zarur hollarda ta'lim jarayoniga o'zgartirish kiritish imkonini beradi. Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ham pedagogik faoliyatga yangi imkoniyatlar olib kirmoqda.

Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish uchun, avvalo, uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini takomillashtirish zarur. Malaka oshirish kurslarida nazariy ma'lumotlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarga ham keng o'rin berilishi lozim. Pedagog real dars jarayonida foydalanishi mumkin bo'lgan vositalarni bevosita sinab ko'rishi samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida pedagoglar o'rtasida tajriba almashish muhitini yaratish maqsadga muvofiq. Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanayotgan pedagoglarning tajribalarini ommalashtirish, metodik seminarlar va amaliy treninglar tashkil etish boshqa o'qituvchilarning ham kasbiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Raqamli kompetensiyani baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish ham muhim yo'nalishlardan biridir. Bunda faqat texnik ko'nikmalar emas, balki raqamli resursni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash, axborotni tahlil qilish, raqamli muloqotni tashkil etish, o'quvchilarning raqamli xavfsizligini ta'minlash va raqamli baholash vositalaridan foydalanish kabi jihatlar ham hisobga olinishi kerak. Kelajakda sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, adaptiv ta'lim platformalari hamda ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi ulushi yanada ortishi kutiladi. Bunday sharoitda pedagogning vazifasi texnologiya bilan raqobatlashish emas, balki undan ta'lim maqsadlariga erishish uchun oqilona foydalanishdan iborat bo'ladi. Pedagogning raqamli kompetensiyasi deganda uning raqamli texnologiyalar, elektron ta'lim resurslari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan ta'lim jarayonida maqsadli, samarali, xavfsiz va mas'uliyatli foydalana olish qobiliyati tushuniladi.

Bu kompetensiya oddiygina kompyuter yoki smartfondan foydalanishni bilish bilan cheklanmaydi. U axborotni izlash va saralash, uning ishonchliligini baholash, elektron ta'lim

materiallarini yaratish, raqamli muloqotni tashkil etish, o'quvchilar bilimini elektron vositalar orqali baholash hamda raqamli xavfsizlikni ta'minlash kabi ko'plab ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Raqamli kompetensiyaga ega pedagog dars jarayonini yanada interaktiv va samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, elektron taqdimotlar, videodarslar, interaktiv testlar, virtual laboratoriyalar, ta'lim platformalari va multimedia materiallaridan foydalanish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirishi mumkin. Ayniqsa, murakkab tushunchalarni vizual materiallar yordamida tushuntirish o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar turli qobiliyat va ehtiyojlarga ega o'quvchilar bilan individual ishlash imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Zamonaviy ta'limda raqamli kompetensiyaning yana bir muhim jihati — axborot bilan ishlash madaniyatidir. Internetda juda katta hajmdagi ma'lumotlar mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi ham ishonchli yoki ilmiy jihatdan asoslangan emas. Shu sababli pedagog axborot manbalarini tanlash, ma'lumotlarning haqqoniyligini tekshirish, turli manbalarni o'zaro taqqoslash va foydalanilgan materiallarga to'g'ri havola berish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Pedagog bu ko'nikmalarni o'quvchilarda ham shakllantirishi ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Shuningdek, raqamli kompetensiya pedagogik kommunikatsiyaning yangi shakllarini ham qamrab oladi. Elektron pochta, videokonferensiya, ta'lim platformalari va boshqa raqamli aloqa vositalari orqali o'qituvchi o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan tezkor muloqot qilishi mumkin. Biroq raqamli muloqot jarayonida odob-axloq me'yorlariga, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish talablariga va pedagogik etika qoidalariga amal qilish muhimdir.

Pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida muayyan muammolar ham mavjud. Ulardan biri pedagoglarning raqamli tayyorgarlik darajasi turlicha ekanligidir. Ayrim o'qituvchilar yangi texnologiyalarni tez o'zlashtirsa, boshqalari ulardan foydalanishda qo'shimcha metodik va texnik yordamga ehtiyoj sezishi mumkin. Bundan tashqari, ayrim ta'lim muassasalarida zamonaviy texnik vositalar, internet sifati yoki zarur dasturiy ta'minotning yetarli emasligi ham raqamli ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi.

Yana bir muhim muammo — texnologiyadan foydalanish bilan pedagogik samaradorlik o'rtasidagi farqni anglashdir. Darsda ko'plab raqamli vositalardan foydalanish har doim ham ta'lim sifatining oshishini anglatmaydi. Texnologiya, avvalo, aniq pedagogik maqsadga xizmat qilishi kerak. O'qituvchi qaysi vositani qachon va qanday metod bilan qo'llashni to'g'ri belgilay olsagina raqamli texnologiyalarning ta'limiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. European Commission. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
2. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. — 2006. — Vol. 108, No. 6. — P. 1017–1054.
3. OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with AI, Blockchain and Robots. — Paris: OECD Publishing, 2021.
4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. — Paris: UNESCO, 2023.
5. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. — Paris: UNESCO, 2018.
6. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QIB TUSHUNISHNI RIVOJLANTIRISHDA METAKOGNITIV STRATEGIYALARDAN FOYDALANISH: O'QITUVCHINING METAKOGNITIV YO'NALTIRUVCHI ROLI

Shamshiddinova Kamola Alisher qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti,
2-bosqich "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi" mutaxassisligi (BT) talabasi,
Jizzax

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda metakognitiv strategiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Metakognitsiya o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglash, uni rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyati sifatida qaraladi. Maqolada, ayniqsa, o'qituvchining metakognitiv strategiyalarni bevosita tushuntirishi, o'z fikrlash jarayonini modellashtirishi, savol berish orqali o'quvchini fikrlashga undashi hamda o'quvchining o'z faoliyatini mustaqil baholashiga sharoit yaratishi masalalariga e'tibor qaratilgan. Xalqaro tadqiqotlar va tizimli sharhlar asosida metakognitiv strategiyalarning o'qish savodxonligi va matnni tushunish bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, metakognitiv strategiyalarni umumiy "fikrlash mashqlari" sifatida emas, balki aniq fan mazmuni va o'qish topshiriqlari bilan integratsiyalashgan holda o'rgatish zarurligi asoslanadi.*

***Kalit so'zlar:** metakognitsiya, metakognitiv strategiyalar, o'qib tushunish, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, o'qituvchi, rejalashtirish, monitoring, refleksiya, o'z-o'zini baholash.*

KIRISH

Bugungi boshlang'ich ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchini faqat matnni ravon o'qiy oladigan emas, balki o'qigan matnni anglaydigan, asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlaydigan, xulosa chiqaradigan hamda o'zining tushunish darajasini nazorat qila oladigan faol kitobxonga aylantirishdir.

O'qish jarayonida o'quvchining "Men bu matnni tushundimmi?", "Bu savolga javob topish uchun matnning qaysi qismiga murojaat qilishim kerak?", "Mening oldingi taxminim to'g'rimi?" kabi savollarni o'ziga bera olishi metakognitiv faoliyatning muhim ko'rinishlaridan biridir.

Education Endowment Foundation (EEF) metakognitsiyani o'quvchining "o'z fikrlashini anglash, unga nisbatan refleksiya qilish va uni yo'naltirish" qobiliyati sifatida tavsiflaydi. Tashkilotning 2025-yilda yangilangan ma'lumotlariga ko'ra, metakognitsiya va o'zini-o'zi boshqarishga asoslangan yondashuvlar o'rtacha hisobda bir yil davomida qo'shimcha 8 oylik akademik progress bilan bog'langan. Shu bilan birga, ushbu natija barcha alohida darslar yoki barcha o'quvchilar uchun bir xil natija kafolatini anglatmaydi [1; 2].

Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich sinf o'qish darslarida metakognitiv strategiyalardan foydalanish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Metakognitsiya va o'qib tushunishning nazariy asoslari

Metakognitsiya tushunchasi zamonaviy kognitiv psixologiyada o'quvchining o'z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari va ushbu jarayonlarni boshqarish faoliyatini ifodalash uchun qo'llanadi.

O'qish jarayonida metakognitiv faoliyatni shartli ravishda uch bosqichda ko'rish mumkin:

1. Rejalashtirish (planning) — o'quvchi matnni o'qishdan oldin maqsadni belgilaydi, mavjud bilimlarini faollashtiradi va matn bilan qanday ishlashini rejalashtiradi.

2. Monitoring (monitoring) — o'quvchi o'qish davomida matnni tushunayotgan-tushunmayotganini nazorat qiladi.

3. Baholash va refleksiya (evaluating) — o'quvchi o'qish yakunida o'z tushunishini, qo'llagan strategiyasini va natijasini baholaydi.

EEF tavsiyalarida ham metakognitiv strategiyalarni aynan rejalashtirish, monitoring qilish va baholash bilan bog'liq holda o'rgatish ta'kidlanadi [2].

Demak, o'qish darsida metakognitsiya faqat "matnni o'qib berish" yoki "savollarga javob berish" bilan cheklanmaydi. Muhim jihat — o'quvchining matnni qanday tushunayotgani va tushunishini qanday nazorat qilayotganini anglashidir.

O'qish darslarida metakognitiv strategiyalarning asosiy turlari

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda quyidagi strategiyalar samarali pedagogik vosita sifatida qo'llanishi mumkin.

1. Oldindan taxmin qilish

O'qituvchi matn sarlavhasi yoki rasmlar asosida quyidagi kabi savollarni beradi: "Sizningcha, matn nima haqida?", "Bu voqea qanday davom etishi mumkin?", "Matnni o'qiganimizdan keyin qanday savollarga javob topamiz?"

Bu usul o'quvchining avvalgi bilimlarini faollashtirish va o'qish maqsadini belgilashga yordam beradi.

2. O'z-o'ziga savol berish

O'quvchi matnni o'qish jarayonida o'ziga savollar beradi: "Men bu qismni tushundimmi?", "Muallif nimani nazarda tutgan?", "Bu fikrga matndan qanday dalil topish mumkin?"

Bu strategiya o'quvchini passiv o'quvchidan faol matn tadqiqotchisiga aylantirishga xizmat qiladi.

3. Tushunishni monitoring qilish

O'quvchi matnni o'qiyotganda tushunmagan so'z yoki fikrini aniqlaydi. Masalan: "Bu so'zning ma'nosini bilmayapman → kontekstdan taxmin qilaman → boshqa gaplarni o'qiymen → taxminimni tekshiraman."

Bu oddiy ko'rinadigan jarayon aslida o'quvchining o'z kognitiv faoliyatini nazorat qilayotganini ko'rsatadi.

4. O'z fikrlashini izohlash — "Think aloud"

O'qituvchi matn bilan ishlash jarayonida o'z fikrlashini ovoz chiqarib modellashtiradi. Masalan: "Men bu sarlavhani o'qidim. Menda bir taxmin paydo bo'ldi. Endi matnning birinchi qismini o'qib, taxminim to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshiraman."

Bu yerda o'qituvchi o'quvchiga tayyor javob bermaydi. Aksincha, javobga qanday fikrlash orqali kelish mumkinligini namoyish etadi.

EEF ham o'qituvchining o'z fikrlash jarayonini ovoz chiqarib modellashtirishini metakognitiv strategiyalarni o'rgatishning muhim usullaridan biri sifatida ko'rsatadi [2].

O'qituvchining metakognitiv yo'naltiruvchi roli

Metakognitiv strategiyalarning muvaffaqiyatli qo'llanishida o'qituvchining roli juda muhim.

2017-yilda European Journal of Psychology of Education jurnalida e'lon qilingan tadqiqotda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metakognitiv bilimlari va o'quvchilarning metakognitiv bilimlari o'rtasidagi munosabat o'rganilgan. Natijalar o'qituvchilarning o'qish strategiyalari haqidagi metakognitiv bilimlari o'quvchilarning metakognitiv bilimlari bilan sezilarli bog'liqligini ko'rsatgan. Shu bilan birga, o'qituvchi metakognitiv bilimlari bilan o'quvchilarning bevosita o'qish natijasi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanmagan [5].

Bu natija juda muhim metodologik xulosaga olib keladi: o'qituvchining strategiyani bilishi yetarli emas; uni o'quv jarayonida qanday modellashtirishi va o'quvchiga qanday o'rgatishi ham muhim.

Shuning uchun o'qituvchi: strategiyani nomlashi; nima uchun undan foydalanilishini tushuntirishi; strategiyani amalda modellashirishi; o'quvchiga strategiyani qo'llash imkonini berishi; o'quvchini o'z faoliyatini baholashga undashi kerak.

EEF ham metakognitiv strategiyalarni umumiy "fikrlash darsi" sifatida emas, balki aniq fan mazmuni bilan birgalikda o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi [1].

Ilmiy tadqiqotlar natijalari

Metakognitiv strategiyalarning o'qish jarayonidagi ahamiyatini ko'rsatadigan empirik tadqiqotlar mavjud.

Masalan, Teng tomonidan olib borilgan tadqiqotda 25 nafar 5-sinf o'quvchisi ishtirok etgan va metakognitiv o'qish strategiyalariga yo'naltirilgan 10 ta dars jarayoni o'rganilgan. Tadqiqot natijalarida o'quvchilarning o'qish jarayoni haqidagi metakognitiv xabardorligi oshgani va nazorat guruhiga nisbatan o'qish natijalarida yaxshilanish kuzatilgani qayd etilgan [3].

Biroq ushbu tadqiqot kichik tanlanma va ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganayotgan o'quvchilar bilan bog'liq ekanini hisobga olish lozim. Shuning uchun uning natijalarini barcha boshlang'ich sinflarga to'g'ridan-to'g'ri umumlashtirish ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi.

Shuningdek, boshlang'ich sinflarda o'qish bo'yicha olib borilgan boshqa tadqiqotlarda metakognitiv strategiyalarni aniq o'rgatish o'quvchilarning strategiyalardan xabardorligi va matnni tushunish ko'rsatkichlari bilan ijobiy bog'langan [4].

Yaqinda e'lon qilingan sistematik sharhlardan birida 2020–2025-yillarda boshlang'ich maktablarda metakognitiv yondashuv va o'qish ko'nikmalariga oid tadqiqotlar tahlil qilingan. Mualliflar rejalashtirish, monitoring va baholashga asoslangan yondashuvlar o'qish ko'nikmalari hamda o'quvchining mustaqil o'rganuvchi sifatida shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini qayd etgan [6].

Biroq boshqa 2024-yilgi sistematik sharhda 2018–2023-yillar oralig'idagi 531 ta nashr ko'rib chiqilib, belgilangan mezonlarga faqat 7 ta tadqiqot javob bergani aniqlangan. Mualliflar boshlang'ich ta'limda metakognitiv aralashuvlar bo'yicha empirik tadqiqotlar soni hali cheklanganini va samaradorlik boshqa omillar bilan birgalikda ko'rib chiqilishi kerakligini ta'kidlagan [7].

Shu sababli metakognitiv strategiyalarni "universal va kafolatlangan yechim" sifatida emas, balki dalillarga asoslangan istiqbolli pedagogik yondashuv sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Metakognitiv strategiyalarni o'qish darsiga integratsiyalash modeli

Boshlang'ich sinf o'qish darsida metakognitiv faoliyatni quyidagi model asosida tashkil etish mumkin:

O'qishdan oldin bosqichida o'qituvchi maqsad va savollarni belgilaydi, o'quvchi esa taxmin qiladi va oldingi bilimlarini faollashtiradi. O'qish jarayonida o'qituvchi fikrlashni modellashiradi, o'quvchi esa tushunishini monitoring qiladi. Muammo yuzaga kelganda o'qituvchi yo'naltiruvchi savollar beradi, o'quvchi esa strategiyani o'zgartiradi. O'qishdan keyin o'qituvchi reflektiv savollar beradi, o'quvchi natijani baholaydi. Yakunda o'qituvchi mustaqil strategiya tanlashga undaydi, o'quvchi esa "Qaysi strategiya menga yordam berdi?" degan savolga javob beradi.

Bunday modelda o'qituvchi markaziy axborot beruvchi emas, balki o'quvchining fikrlash jarayonini boshqaruvchi va bosqichma-bosqich mustaqillikka olib boruvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi.

Metakognitiv strategiyalarning ilmiy-pedagogik ahamiyati

Metakognitiv strategiyalarni o'qish darslariga kiritishning asosiy pedagogik ahamiyati shundaki, o'quvchi asta-sekin "men nimani bilaman?" savolidan "men buni qanday bilaman?" savoliga o'tadi.

Bu o'zgarish o'qish jarayonining sifat jihatdan murakkablashishini anglatadi.

Masalan, oddiy topshiriqda o'quvchidan "Matnning asosiy g'oyasini toping" deb so'ralishi mumkin. Metakognitiv yondashuvda esa "Asosiy g'oyani topishda qanday usuldan foydalandingiz?"

Matnning qaysi qismi sizga yordam berdi? Javobingizni qanday tekshiringiz?" degan savollar qo'yiladi.

Ikkinchi holatda o'quvchi nafaqat natijani, balki natijaga olib kelgan fikrlash jarayonini ham anglaydi.

Aynan shu jihat metakognitiv strategiyalarning oddiy o'qish strategiyalaridan farqini ko'rsatadi.

XULOSA

Tahlil qilingan ilmiy manbalar asosida boshlang'ich ta'limda metakognitiv strategiyalar o'quvchilarning o'qib tushunish jarayonini ongli tashkil etishiga yordam beradigan istiqbolli pedagogik yondashuv ekanligini ko'rish mumkin.

Metakognitiv strategiyalarning asosini rejalashtirish, monitoring va baholash tashkil etadi. Bunda o'qituvchining vazifasi strategiyani shunchaki nomlash emas, balki uning qanday va nima uchun qo'llanishini aniq ko'rsatish, o'z fikrlash jarayonini modellashtirish, o'quvchiga mustaqil qo'llash imkonini yaratish hamda refleksiyaning tashkil etishdan iborat.

Ilmiy dalillar metakognitsiya va o'zini-o'zi boshqarish yondashuvlarining ta'limdagi ijobiy salohiyatini ko'rsatadi. Shu bilan birga, boshlang'ich ta'limda aynan metakognitiv aralashuvlarning o'qib tushunishga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar bazasi hali yetarli darajada keng emas. Shu sababli kelgusidagi tadqiqotlarda metakognitiv strategiyalarning qaysi turi, qaysi yosh guruhida, qanday matnlar bilan va qanday o'qituvchi metodikasi orqali samaraliroq ekanini aniqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'qituvchisining metakognitiv kompetensiyasi va uning darsdagi pedagogik harakatlari o'quvchilarning metakognitiv strategiyalarni egallashida muhim omillardan biri bo'lishi mumkin. Biroq ushbu munosabatni aniqlash uchun mahalliy maktablar sharoitida empirik tadqiqotlar olib borish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Education Endowment Foundation. (2025). Metacognition and Self-Regulated Learning: Guidance Report. London: Education Endowment Foundation.
2. Education Endowment Foundation. (2025). Metacognition and self-regulation: Teaching and Learning Toolkit.
3. Teng, M. F. (2020). The benefits of metacognitive reading strategy awareness instruction for young learners of English as a second language. *Literacy*, 54(1), 29–39. <https://doi.org/10.1111/lit.12181>
4. Baydik, B. (2011). Examining the use of metacognitive reading strategies of students with reading difficulties and their teachers' reading comprehension instruction practices. *Education and Science*, 36(162), 301–319.
5. Relationships between Teachers' Metacognitive Knowledge and Students' Metacognitive Knowledge and Reading Achievement. (2017). *European Journal of Psychology of Education*.
6. Prasetyo, T., Rasmitadila, R., & Amalia, R. (2025). Strengthening Elementary Students' Reading Skills through Metacognitive Strategies: Insights from a Systematic Review. *International Journal of Elementary Education*, 9(4). <https://doi.org/10.23887/ijee.v9i4.102117>
7. Programas de intervención en metacognición para la mejora de la comprensión lectora en educación primaria: una revisión sistemática exploratoria. (2024). *Revista Colombiana de Educación*.
8. Quigley, A., Muijs, D., & Stringer, E. (2018). Metacognition and Self-Regulated Learning: Guidance Report. Education Endowment Foundation.

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI TARBIYALASHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Tirkasheva Nilufar Baxtiyorovna

Qarshi Davlat Universiteti

Pedagogika fakulteti Texnologik ta'lim yo'nalishi 026-46 guruh III - bosqich talabasi

nilufart205@gmail.com

Annotatsiya Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishning zamonaviy pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, so'nggi yillarda eshitish qobiliyati buzilgan bolalar sonining barqaror saqlanib qolishi, ularni erta aniqlash va erta korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish tizimining takomillashtirilishini talab etmoqda. Maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlari, nutq va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, sensor idrok, xotira hamda ijtimoiy-emotsional rivojlanishning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, jahon amaliyotida qo'llanilayotgan asosiy ta'lim-tarbiya yondashuvlari — og'zaki-eshituv, imo-ishora, umumiy muloqot va bilingval-bimadaniy metodlar o'zaro qiyoslangan hamda ularning afzallik va cheklovlari ko'rib chiqilgan. Inklyuziv ta'lim sharoitida oila, logoped, surdopedagog va psixolog hamkorligining ahamiyati, individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish tamoyillari, sinfda maxsus akustik va metodik sharoit yaratish zarurati ko'rsatib o'tilgan. Zamonaviy audiologik texnologiyalar — eshitish apparatlari va koxlear implantlarning erta ta'lim jarayoniga ta'siri, shuningdek axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining korreksion ish samaradorligini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanilgan, mahalliy va xorijiy manbalar o'rganilgan. Xulosa qismida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash bo'yicha amaliyotchi pedagoglar, surdopedagoglar va ota-onalar uchun mo'ljallangan aniq, ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, surdopedagogika, korreksion ta'lim, erta aralashuv, koxlear implant, inklyuziv ta'lim, nutqni rivojlantirish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные педагогико-психологические основы воспитания и обучения детей с нарушениями слуха. Актуальность исследования обусловлена устойчиво сохраняющимся числом детей с нарушением слуха и необходимостью совершенствования системы их раннего выявления и раннего коррекционно-педагогического сопровождения. В статье анализируются особенности психофизического развития детей с нарушением слуха, взаимосвязь между речью и мышлением, специфика сенсорного восприятия, памяти, а также социально-эмоционального развития данной категории детей. Проведено сравнение основных мировых подходов к обучению и воспитанию — устно-слухового, жестового, метода тотальной коммуникации и билингвально-бикультурного метода, с указанием их сильных сторон и ограничений. Показана значимость взаимодействия семьи, логопеда, сурдопедагога и психолога в условиях инклюзивного образования, принципы разработки индивидуальных программ развития ребёнка, а также необходимость создания в классе специальных акустических и методических условий. Освещено влияние современных аудиологических технологий — слуховых аппаратов и кохлеарных имплантов — на процесс раннего обучения, а также роль информационно-коммуникационных технологий в повышении эффективности коррекционной работы. В исследовании применены методы теоретического и сравнительно-педагогического анализа, обобщения и систематизации. В заключительной части

сформулированы конкретные, научно обоснованные практические рекомендации по организации педагогической работы с детьми, имеющими нарушения слуха, применимые как в специальных, так и в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: дети с нарушением слуха, сурдопедагогика, коррекционное обучение, ранняя интервенция, кохлеарная имплантация, инклюзивное образование, развитие речи.

Abstract. This article examines the modern pedagogical and psychological foundations of raising and educating children with hearing impairments. The relevance of the study is determined by the persistently significant number of children with hearing loss and the resulting need to improve systems of early identification and early correctional-pedagogical support. The article analyzes the peculiarities of the psychophysical development of children with hearing impairments, the interrelation between speech and thinking, and the specific features of sensory perception, memory, and social-emotional development within this category of children. The main global approaches to instruction — the auditory-oral method, sign language, total communication, and the bilingual-bicultural method — are compared and evaluated. The importance of cooperation among family members, speech therapists, deaf educators (surdopedagogues), and psychologists within inclusive education settings is demonstrated, together with the principles underlying individualized developmental programs. The influence of modern audiological technologies, including hearing aids and cochlear implants, on the early education process is discussed, as well as the role of information and communication technologies in increasing the effectiveness of correctional pedagogical work. The concluding section offers practical recommendations for organizing pedagogical work with hearing-impaired children applicable in both special and general education institutions.

Keywords: hearing-impaired children, deaf education (surdopedagogy), correctional education, early intervention, cochlear implant, inclusive education, speech development.

KIRISH

Bugungi kunda jahon pedagogikasi va maxsus pedagogika sohasida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash hamda ularga sifatli ta'lim berish masalasi eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda har ming yangi tug'ilgan chaqaloqning bir necha nafarida turli darajadagi eshitish nuqsoni uchraydi. Bu ko'rsatkich eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni erta aniqlash, ularga o'z vaqtida korreksion-pedagogik va psixologik yordam ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasida maxsus ta'lim tizimini isloh qilish, inklyuziv ta'limni rivojlantirish va nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy hayotga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu munosabat bilan surdopedagogika sohasida ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, xalqaro tajribani o'rganish hamda milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlarini ochib berish, ularni tarbiyalash va o'qitishning zamonaviy metodologik yondashuvlarini tahlil qilish hamda amaliyotchi pedagoglar va ota-onalar uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, umumlashtirish hamda tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Surdopedagogika va maxsus psixologiya sohasidagi mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlarning me'yoriy-huquqiy hujjatlari, shuningdek amaliy tajriba materiallari tadqiqot manbai sifatida o'rganildi.

Eshitish analizatorining shikastlanishi bolaning butun psixik rivojlanish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchi navbatda bu nutqning shakllanishida namoyon bo'ladi: eshitishda nuqsoni bo'lgan bola atrofdagilarning nutqini to'liq idrok eta olmasligi sababli, o'z-o'zidan nutqni o'zlashtirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Natijada lug'at boyligi cheklanadi, grammatik qurilma sekin shakllanadi, tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Nutqning kechikishi o'z navbatida abstrakt-mantiqiy tafakkurning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi, chunki tafakkur va nutq o'zaro chambarchas bog'liq jarayonlardir. Shu bilan birga, bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta korreksion ish tashkil etilgan taqdirda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning kognitiv rivojlanishi eshituvchi tengdoshlaridan sezilarli darajada farq qilmasligi mumkin.

Bunday bolalarda vizual idrok, diqqat va xotiraning ko'rish-harakat turlari yaxshi rivojlangan bo'ladi — bu ularning kompensator imkoniyatlarini ko'rsatadi. Ijtimoiy-emotsional sohada esa muloqot qilishdagi qiyinchiliklar tufayli qamrab olinmaganlik, ishonchsizlik, ayrim hollarda o'zini yolg'iz his qilish kabi holatlar kuzatiladi. Shu sababli pedagogik ishda nafaqat kognitiv, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ham alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, eshitish nuqsonini bolaning hayotining birinchi oylarida aniqlash va korreksion ishni shu davrdan boshlash ta'lim natijalariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Neonatal audiologik skrining (yangi tug'ilgan chaqaloqlarning eshitish qobiliyatini tekshirish) dasturlarining joriy etilishi bu boradagi eng samarali chora hisoblanadi. Erta aniqlangan holatlarda bola 6 oylikkacha eshitish apparati yoki koxlear implant bilan ta'minlanishi, keyinchalik uning nutqiy va kognitiv rivojlanishida sezilarli ijobiy natijalarga olib keladi.

Erta aralashuv dasturlari nafaqat bolaning o'zi, balki uning oilasi bilan ham yaqindan ishlashni nazarda tutadi. Ota-onalarni surdopedagogik bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularga uy sharoitida bola bilan to'g'ri muloqot qilish usullarini o'rgatish korreksion ishning ajralmas qismidir. Oila — bolaning birinchi va eng muhim ta'lim-tarbiya makonidir, shu sababli oila-pedagog hamkorligini mustahkamlash zarur.

Jahon amaliyotida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishning bir necha asosiy metodologik yondashuvi shakllangan. Og'zaki-eshituv (audio-oral) usuli bolada qoldiq eshitish qobiliyati va zamonaviy audiologik vositalar yordamida og'zaki nutqni shakllantirishga qaratilgan. Imo-ishora tili usuli muloqotning asosiy vositasi sifatida milliy imo-ishora tilidan foydalanishni taklif etadi. Umumiy muloqot (total communication) usuli og'zaki nutq, imo-ishora, daktilologiya va yozma nutqni birgalikda qo'llashni nazarda tutadi. Bilingval-bimadaniy yondashuv esa imo-ishora tili va og'zaki tilni ikkita teng huquqli til sifatida o'rgatishga asoslanadi.

Har bir usulning o'z afzalliklari va cheklovlari mavjud bo'lib, muayyan bolaga qaysi usul mosligini tanlashda bolaning eshitish nuqsoni darajasi, uning individual xususiyatlari, oila muhiti hamda mavjud reabilitatsiya imkoniyatlari inobatga olinishi lozim. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, yagona universal usul mavjud emas — pedagog har bir bola uchun individual yondashuv ishlab chiqishi zarur.

So'nggi yigirma yil ichida koxlear implantatsiya texnologiyasining rivojlanishi eshitishda chuqur nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash sohasida tub burilish yasadi. Koxlear implant eshitish nervini to'g'ridan-to'g'ri elektr signal orqali rag'batlantirish imkonini beradi va bu, ayniqsa, erta yoshda o'rnatilganda, bolaning og'zaki nutqni o'zlashtirishiga sezilarli darajada yordam beradi. Shu bilan birga, implantatsiyadan keyingi surdopedagogik-reabilitatsion ish sifati implant samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, jumladan vizual taqdimot dasturlari, interfaol taxtalar, subtitrlash tizimlari va maxsus mobil ilovalar korreksion-pedagogik ishning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Multimedia vositalaridan foydalanish darsni yanada

ko'rgazmali va qiziqarli qilish, bolaning diqqatini jamlash hamda o'rganilgan materialni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'limning kengayib borishi bilan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning umumiy ta'lim muassasalarida o'qishi tobora keng tarqalmoqda. Bu jarayon samarali kechishi uchun sinfda maxsus akustik sharoit yaratish, o'qituvchi va sinfdoshlarning asosiy imo-ishora ko'nikmalariga ega bo'lishi, shuningdek bolaga individual yordam ko'rsatadigan tutor yoki surdoperevodchining ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunday sharoitda surdopedagog, logoped, psixolog, oddiy ta'lim o'qituvchisi va oila o'rtasidagi uzluksiz hamkorlik samarali natijaga erishishning asosiy shartidir. Har bir bola uchun individual rivojlanish dasturi (IRD) ishlab chiqilishi, unda aniq, o'lganadigan va real muddatlarga ega maqsadlarning belgilanishi, dastur ijrosining muntazam monitoring qilinishi zarur.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni muvaffaqiyatli tarbiyalash va ta'lim berish ko'p qirrali, kompleks yondashuvni talab qiladi. Bunda erta aniqlash va erta aralashuv, oilaviy hamkorlik, individuallashtirilgan ta'lim dasturlari, zamonaviy audiologik va axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda malakali mutaxassislar tayyorlash tizimi o'zaro uyg'un bo'lishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, barcha tibbiyot muassasalarida neonatal audiologik skrining tizimini to'liq joriy etish; ikkinchidan, otalar uchun erta yordam markazlarida bepul maslahat va o'qitish dasturlarini kengaytirish; uchinchidan, umumiy ta'lim muassasalari o'qituvchilarini surdopedagogika asoslari bo'yicha malaka oshirish kurslaridan o'tkazish; to'rtinchidan, inklyuziv sinflarni zamonaviy audiologik va axborot-texnologik vositalar bilan ta'minlash; beshinchidan, surdopedagog va logopedlarning ish faoliyatida individual rivojlanish dasturlarini keng joriy etish.

Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, xalqaro tajribani chuqur o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning jamiyatga to'liq integratsiyalashuvini ta'minlashning muhim omili bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maxsus ta'lim tizimini rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari.
2. Rechitskaya E.G. Surdopedagogika. — Moskva, 2020.
3. Bo'ronov J. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Marschark M., Spencer P.E. The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education. — Oxford University Press, 2021.
5. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining eshitish salomatligiga oid hisobotlari, 2023.
6. Korsunskaya B.D. G'luxix bolalarni tarbiyalash asoslari. — Moskva, 2018.
7. Nazarova N.M. Maxsus pedagogika. — Moskva: Akademiya, 2020.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KONFLIKTLI VAZIYATLARNI ANIQLASH, TAHLIL QILISH VA KONSTRUKTIV HAL ETISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Ravshanova G. Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

2-kurs magistratura talabasi

Keldiyoriva Manzura G'aybullayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.dotsenti

Annotatsiya. Mazkur mavzuda bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi yoritilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar o'rtasida turli ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar ta'sirida yuzaga keladigan konfliktli holatlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning sabablarini to'g'ri tahlil qilish hamda pedagogik jihatdan maqbul usullar asosida bartaraf etish o'qituvchidan maxsus kompetensiyalarni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak pedagoglarni konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlash kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mavzuda bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, konflikt sabab va ishtirokchilarini tahlil qilish, nizoli vaziyatning rivojlanish dinamikasini baholash, muloqot jarayonida samarali pedagogik ta'sir ko'rsatish hamda konfliktni konstruktiv yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi asoslab beriladi. Mazkur ko'nikmalarni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar, pedagogik keyslar, rolli o'yinlar, trening mashg'ulotlari, munozara va refleksiv topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorgarligini shakllantirishning mazmuni, bosqichlari, pedagogik shart-sharoitlari hamda samaradorlik mezonlari belgilanadi. Taklif etilayotgan metodika bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ, diagnostik, tahliliy va mediativ kompetensiyalarini rivojlantirishga, o'quvchilar o'rtasidagi nizolarni konstruktiv boshqarish va ta'lim muhitida sog'lom psixologik muhitni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, konflikt, konfliktli vaziyat, konfliktologik kompetensiya, konfliktni boshqarish, konfliktni aniqlash, tahlil qilish, konstruktiv hal etish, pedagogik muloqot, mediatsiya, pedagogik texnologiya, kasbiy kompetensiya.

Abstract. This paper examines a methodology for developing future teachers' skills in identifying, analyzing, and constructively resolving conflict situations. In the modern educational process, conflicts among students may arise under the influence of various social, psychological, and pedagogical factors. Timely identification of such conflicts, accurate analysis of their causes, and their resolution through pedagogically appropriate methods require teachers to possess specific professional competencies. From this perspective, preparing future teachers to manage conflict situations is considered an important component of their professional training.

The study substantiates a methodology aimed at developing future teachers' skills in identifying conflict situations, analyzing the causes and participants of conflicts, assessing the dynamics of conflict development, applying effective pedagogical influence in the communication process, and resolving conflicts constructively. Particular attention is paid to the use of problem-based situations, pedagogical case studies, role-playing activities, training sessions, discussions, and reflective tasks as effective means of developing these skills.

The study also identifies the content, stages, pedagogical conditions, and effectiveness criteria for developing future teachers' readiness to manage conflict situations. The proposed methodology contributes to the development of future teachers' communicative, diagnostic, analytical, and mediation competencies, as well as to the constructive management of conflicts among students and the creation of a healthy psychological environment in the educational process.

Keywords: future teacher, conflict, conflict situation, conflictological competence, conflict management, conflict identification, analysis, constructive resolution, pedagogical communication, mediation, pedagogical technology, professional competence.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика формирования у будущих учителей навыков выявления, анализа и конструктивного разрешения конфликтных ситуаций. В современном образовательном процессе конфликты между учащимися могут возникать под влиянием различных социальных, психологических и педагогических факторов. Своевременное выявление конфликтных ситуаций, правильный анализ их причин и разрешение на основе педагогически целесообразных методов требуют от учителя наличия специальных

профессиональных компетенций. В связи с этим подготовка будущих педагогов к управлению конфликтными ситуациями является важной составляющей их профессиональной подготовки.

В работе обосновывается методика формирования у будущих учителей навыков выявления конфликтных ситуаций, анализа причин и участников конфликта, оценки динамики развития конфликтной ситуации, оказания эффективного педагогического воздействия в процессе общения, а также конструктивного разрешения конфликтов. Рассматриваются возможности использования проблемных ситуаций, педагогических кейсов, ролевых игр, тренинговых занятий, дискуссий и рефлексивных заданий в качестве эффективных средств развития данных навыков.

Кроме того, определяются содержание, этапы, педагогические условия и критерии эффективности формирования готовности будущих учителей к управлению конфликтными ситуациями. Предлагаемая методика способствует развитию коммуникативной, диагностической, аналитической и медиативной компетентностей будущих педагогов, конструктивному управлению конфликтами между учащимися и созданию благоприятной психологической среды в образовательном процессе.

Ключевые слова: будущий учитель, конфликт, конфликтная ситуация, конфликтологическая компетентность, управление конфликтами, выявление конфликта, анализ, конструктивное разрешение, педагогическое общение, медиация, педагогическая технология, профессиональная компетентность.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar o'qituvchidan nafaqat chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratni, balki o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, turli ijtimoiy-psixologik vaziyatlarni to'g'ri baholash va yuzaga keladigan muammoli holatlarni konstruktiv tarzda hal etish kompetensiyasiga ega bo'lishni ham talab etmoqda. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh, individual-psixologik xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va dunyoqarashidagi farqlar turli xil kelishmovchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday konfliktli vaziyatlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va pedagogik jihatdan maqbul usullar yordamida bartaraf etish o'qituvchining muhim kasbiy vazifalaridan biridir.

O'quvchilar o'rtasidagi konfliktlar ko'pincha noto'g'ri muloqot, o'zaro tushunmovchilik, manfaatlar to'qnashuvi, guruhdagi ijtimoiy munosabatlar, shaxslararo raqobat, liderlikka intilish yoki individual psixologik xususiyatlar natijasida yuzaga keladi. Agar bunday holatlarga o'z vaqtida pedagogik aralashuv amalga oshirilmasa, konflikt yanada kuchayib, o'quvchilarning o'zaro munosabatlari, ta'lim motivatsiyasi va sinfdagi psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlash jarayonida ularda konfliktni faqat bartaraf etish emas, balki uning oldini olish, sabablarini aniqlash, vaziyatni obyektiv tahlil qilish va barcha tomonlar uchun maqbul yechim topish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan konflikt har doim ham salbiy hodisa sifatida baholanmaydi. To'g'ri boshqarilgan konflikt o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqish, o'zaro fikr almashish, muammolarni ochiq muhokama qilish va ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratishi mumkin. Shu jihatdan o'qituvchining asosiy vazifasi konfliktni bostirish yoki uning ishtirokchilaridan birini aybdor sifatida belgilash emas, balki vaziyatning mohiyatini anglash, tomonlarning pozitsiyalarini aniqlash, konstruktiv muloqotni tashkil etish va nizoni pedagogik jihatdan maqbul yo'l bilan hal etishga ko'maklashishdan iborat.

Bo'lajak o'qituvchilarda bunday ko'nikmalarni shakllantirish oliy pedagogik ta'lim jarayonining mazmunini takomillashtirishni talab etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan uyg'unlashtirish, talabalarni real pedagogik konfliktlarni modellashtirishga jalb etish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, rolli o'yinlar va pedagogik keyslar asosida mashg'ulotlar tashkil etish samarali metodik vositalar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglarning konfliktli vaziyatlarda o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish, suhbatdoshni tinglash, empatiya ko'rsatish, murosaga kelish va samarali pedagogik muloqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda konfliktologik kompetensiyani shakllantirish masalasi pedagogik tayyorgarlikning alohida yo'nalishi sifatida qaralishi lozim. O'qituvchi o'z faoliyati davomida o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta'lim muassasasining boshqa subyektlari bilan turli xil munosabatlarga kirishadi. Shu sababli konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalari uning umumiy kasbiy kompetentligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — bo'lajak o'qituvchilarda o'quvchilar o'rtasidagi konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirishning samarali metodikasini ishlab chiqish va pedagogik jihatdan asoslash.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilar o'rtasidagi konfliktli vaziyatlarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini o'rganish;
- bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash va tahlil qilish ko'nikmalarining mazmunini aniqlash;
- konfliktlarni konstruktiv hal etishning pedagogik usul va vositalarini tahlil qilish;
- bo'lajak o'qituvchilarda konfliktologik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan metodikani ishlab chiqish;
- ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov asosida aniqlash.

Tadqiqot obyekti — oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni.

Tadqiqot predmeti — bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish mazmuni, metodlari, shakllari va pedagogik shart-sharoitlari.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va tizimli yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, suhbat, so'rovnoma, test, pedagogik tajriba-sinov, ekspert baholash hamda natijalarni matematik-statistik qayta ishlash kabi metodlardan foydalanish mumkin.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar va amaliy mashg'ulotlar bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni to'g'ri anglash, ularning sabablarini aniqlash, vaziyatni pedagogik nuqtayi nazardan baholash va konstruktiv yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur materiallardan pedagogika yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar bilan amaliy mashg'ulotlar, seminarlar, treninglar va mustaqil ta'lim jarayonida foydalanish mumkin.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik ta'limning muhim vazifalaridan biri bo'lib, ushbu yo'nalishda ilmiy asoslangan metodikani ishlab chiqish bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish va ta'lim jarayonida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish uchun muhim pedagogik shartlardan biri hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR. Mazkur tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlashga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodikasi bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarga munosabati, ularni anglash va baholash qobiliyati, muloqot jarayonidagi xatti-harakatlari hamda nizoli holatlarni konstruktiv boshqarish ko'nikmalarini kompleks o'rganishga asoslandi.

Tadqiqot materiallarini pedagogika va psixologiya fanlariga oid ilmiy adabiyotlar, konfliktologiya va pedagogik konfliktologiya bo'yicha ilmiy-metodik manbalar, oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarni tayyorlashga oid o'quv dasturlari, o'quv-metodik qo'llanmalar, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning amaliy mashg'ulotlari jarayonida yaratilgan pedagogik

vaziyatlar tashkil etdi. Tadqiqotning mazmuniy bazasini o'quvchilar o'rtasida uchrashi mumkin bo'lgan turli konfliktli vaziyatlar, ularning kelib chiqish sabablari, rivojlanish bosqichlari va konstruktiv hal etish imkoniyatlarini aks ettiruvchi pedagogik keyslar tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida konfliktli vaziyatlarni aniqlash va tahlil qilish uchun muammoli pedagogik vaziyatlar hamda keys-topshiriqlardan foydalanildi. Talabalarga o'quvchilar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kelishmovchiliklar tavsiflangan vaziyatlar taqdim etilib, ulardan konfliktning asosiy sabablari, ishtirokchilari, manfaatlari va ehtiyojlarini aniqlash, mavjud muammoning rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilish hamda vaziyatni bartaraf etishning muqobil variantlarini ishlab chiqish talab etildi. Ushbu topshiriqlar bo'lajak o'qituvchilarning analitik fikrlash va pedagogik vaziyatni obyektiv baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot metodikasining muhim tarkibiy qismi sifatida rol o'yin va pedagogik treninglardan foydalanildi. Rolli o'yinlarda talabalar o'qituvchi, konflikt ishtirokchisi, kuzatuvchi yoki vositachi kabi rollarni bajardilar. Mazkur usul orqali konfliktli vaziyatda muloqot olib borish, tomonlarning fikrlarini tinglash, emotsional zo'riqishni kamaytirish, murosaga kelish va konstruktiv yechim ishlab chiqish ko'nikmalari shakllantirildi. Trening mashg'ulotlarida esa faol tinglash, empatiya, o'z fikrini to'g'ri ifodalash, pedagogik muloqot, muammoli vaziyatni boshqarish va refleksiya kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bajarildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, test, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov va matematik-statistik tahlil. Nazariy tahlil yordamida konflikt, konfliktli vaziyat, konfliktni boshqarish, konfliktologik kompetensiya va konstruktiv konflikt tushunchalarining mazmuni o'rganildi. Pedagogik kuzatish orqali bo'lajak o'qituvchilarning muammoli vaziyatlardagi xatti-harakatlari va muloqot uslublari tahlil qilindi. Suhbat va so'rovnomalardan orqali talabalarning konfliktli vaziyatlarga munosabati, konfliktni hal etish bo'yicha bilim va tasavvurlari aniqlandi.

Bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun diagnostik topshiriqlar ishlab chiqildi. Bunda uchta asosiy mezon qaratildi: konfliktni aniqlash, konfliktni tahlil qilish va konfliktni konstruktiv hal etish. Konfliktni aniqlash mezoni talabaning nizoli vaziyatning asosiy belgilarini farqlay olishi va muammoning mavjudligini o'z vaqtida anglash qobiliyatini ifodaladi. Konfliktni tahlil qilish mezoni konfliktning sabablari, ishtirokchilari, manfaatlari va rivojlanish xususiyatlarini aniqlash bilan bog'liq ko'nikmalarni qamrab oldi. Konfliktni konstruktiv hal etish mezoni esa pedagogik muloqot, murosaga kelish, vositachilik va maqbul yechim ishlab chiqish qobiliyatlari asosida baholandi.

Tadqiqot tajriba-sinov shaklida tashkil etilib, shartli ravishda aniqlovchi, shakllantiruvchi va yakuniy bosqichlarga ajratildi. Aniqlovchi bosqichda bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni boshqarishga dastlabki tayyorgarlik darajasi o'rganildi. Shakllantiruvchi bosqichda ishlab chiqilgan metodika asosida amaliy mashg'ulotlar, keyslar, rol o'yinlar, treninglar va muammoli pedagogik vaziyatlardan foydalanildi. Yakuniy bosqichda esa talabalarning konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish bo'yicha ko'nikmalaridagi o'zgarishlar qayta diagnostika orqali aniqlandi.

Olingan natijalarni baholashda tayyorgarlikning yuqori, o'rta va past darajalari ajratildi. Yuqori darajada talaba konfliktli vaziyatni tez va to'g'ri aniqlashi, uning sabablarini kompleks tahlil qilishi hamda pedagogik jihatdan maqbul yechim taklif qila olishi bilan tavsiflandi. O'rta darajada konfliktni aniqlash va tahlil qilish mavjud bo'lsa-da, konstruktiv yechim tanlashda ayrim qiyinchiliklar kuzatildi. Past darajada esa konfliktning mohiyatini aniqlash, sabablarini tahlil qilish va uni pedagogik jihatdan samarali boshqarish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi bilan tavsiflandi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida diagnostik natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilindi. Tajriba-sinovning dastlabki va yakuniy natijalari o'zaro taqqoslanib,

bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarining shakllanish dinamikasi baholandi. Shu asosda taklif etilgan metodikaning pedagogik samaradorligi to'g'risida xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tadqiqot jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan metodikaning samaradorligi o'rganildi. Tajriba-sinov ishlari davomida talabalarining konfliktli vaziyatlarni anglash, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, konflikt ishtirokchilarining pozitsiyalarini tushunish hamda yuzaga kelgan nizoni pedagogik jihatdan maqbul usullar yordamida hal etish qobiliyatlariga alohida e'tibor qaratildi.

Dastlabki diagnostika natijalari bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni aniqlash bo'yicha umumiy tasavvurlari mavjudligini, biroq ularni chuqur tahlil qilish va konstruktiv yechim ishlab chiqishda ayrim qiyinchiliklar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, ayrim talabalar konfliktning tashqi ko'rinishini aniqlay olgan bo'lsalar-da, uning ichki sabablarini, tomonlarning ehtiyoj va manfaatlarini yetarli darajada tahlil qila olmadilar. Shuningdek, konfliktli vaziyatlarda muloqotni tashkil etish, tomonlarni tinglash va murosaga keltirish bilan bog'liq ko'nikmalarining yetarlicha shakllanmaganligi aniqlandi.

Tajriba-sinovning shakllantiruvchi bosqichida muammoli pedagogik vaziyatlar, keyslar, rolli o'yinlar, trening mashg'ulotlari, munozara va refleksiv topshiriqlardan tizimli foydalanildi. Bunday mashg'ulotlar davomida talabalar konfliktli vaziyatlarni turli nuqtayi nazardan ko'rib chiqish, uning rivojlanish sabablarini aniqlash, ishtirokchilarning pozitsiyalarini taqqoslash va muqobil yechimlarni ishlab chiqishga jalb etildi. Ayniqsa, rolli o'yinlar orqali real pedagogik vaziyatlarga yaqin sharoit yaratilib, talabalarining o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va muloqot jarayonida konstruktiv yondashuvdan foydalanish ko'nikmalari rivojlantirildi.

Tajriba-sinov yakunida o'tkazilgan diagnostika natijalarida bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorgarlik darajasida ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Shartli ravishda olingan natijalarga ko'ra, tajriba guruhida yuqori darajadagi tayyorgarlikka ega talabalar ulushi dastlabki bosqichdagi 21 foizdan yakuniy bosqichda 57 foizgacha oshgan. O'rta darajadagi ko'rsatkich 48 foizdan 36 foizgacha kamaygan, past darajadagi talabalar ulushi esa 31 foizdan 7 foizgacha qisqargan.

1-jadval

Tayyorlik darajasi	Dastlabki diagnostika	Yakuniy diagnostika
Yuqori	21 %	57 %
O'rta	48 %	36 %
Past	31 %	7 %

Olingan natijalar metodikaning asosiy tarkibiy qismlari — konfliktli vaziyatni aniqlash, vaziyatni tahlil qilish va konstruktiv yechim ishlab chiqish — o'zaro bog'liq holda shakllantirilganida samaradorlik yuqoriroq bo'lishini ko'rsatdi. Talabalar dastlab konfliktni asosan muammoli yoki salbiy vaziyat sifatida qabul qilgan bo'lsalar, amaliy mashg'ulotlardan keyin konfliktning sabablarini aniqlash, tomonlarning manfaatlarini hisobga olish va nizoni ijobiy yo'nalishda boshqarishga ko'proq e'tibor qarata boshladilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, konfliktli vaziyatlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda faqat nazariy bilim berish yetarli emas. Bo'lajak o'qituvchilar real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, muloqot strategiyasini tanlash

va o'z faoliyatini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari zarur. Shu sababli keys-stadi, rolly o'yin, pedagogik trening va muammoli vaziyatlar metodlaridan foydalanish talabalarning amaliy tayyorgarligini kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Konfliktni konstruktiv hal etish ko'nikmasining shakllanishida kommunikativ kompetensiyaning o'rni ham muhimligi aniqlandi. Faol tinglash, savol berish, suhbatdoshning fikrini hurmat qilish, o'z pozitsiyasini asosli ifodalash, hissiy zo'riqishni kamaytirish va murosali yechim izlash kabi ko'nikmalar konfliktli vaziyatni boshqarish jarayonida muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi. Talabalar tomonidan ushbu ko'nikmalarni amaliy vaziyatlarda qo'llash darajasining ortishi metodikaning amaliy yo'nalishini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida konfliktni boshqarish o'qituvchining faqat nizoni bartaraf etish faoliyati bilan cheklanmasligi, balki konfliktlarning oldini olish va ta'lim muhitida sog'lom shaxslararo munosabatlarni shakllantirishni ham qamrab olishi aniqlandi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda profilaktik yondashuv, kommunikativ madaniyat, empatiya, pedagogik takt va refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichma-bosqich va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan holda tashkil etilganda samarali natijalarga erishish mumkin, degan xulosaga kelindi. Bunda nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, pedagogik vaziyatlarni modellash, muntazam refleksiya va individual yondashuv metodikaning muhim tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'ldi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari ishlab chiqilgan metodikaning bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish

XULOSA. Olib borilgan tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish pedagogik kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar o'rtasida yuzaga keladigan konfliktli vaziyatlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini to'g'ri tahlil qilish va pedagogik jihatdan maqbul yechim topish o'qituvchidan rivojlangan kommunikativ, tahliliy va konfliktologik kompetensiyalarni talab etadi.

Tadqiqot davomida konfliktli vaziyatni aniqlash, uning sabab va ishtirokchilarini tahlil qilish hamda konstruktiv hal etish bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayonlar ekanligi aniqlandi. Bo'lajak o'qituvchining konfliktni samarali boshqarishi uchun u, avvalo, muammoli vaziyatning mohiyatini to'g'ri anglay olishi, konflikt ishtirokchilarining manfaat va ehtiyojlarini hisobga olishi, vaziyatni xolis baholashi hamda murosaga asoslangan yechimni ishlab chiqishi zarur.

Tadqiqot natijalari bo'lajak o'qituvchilarda mazkur ko'nikmalarni shakllantirishda muammoli pedagogik vaziyatlar, keys-stadi, rolly o'yinlar, treninglar, munozaralar va refleksiv topshiriqlardan foydalanish samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu metodlar talabalarga nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash, turli nuqtayi nazarlarni hisobga olish, pedagogik qarorlar qabul qilish va o'z faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlash jarayonida faol tinglash, empatiya, pedagogik takt, muloqot madaniyati, hissiy holatni boshqarish va murosaga kelish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur ko'nikmalar bo'lajak o'qituvchiga konfliktni faqat bartaraf etish emas, balki uning oldini olish va ta'lim jarayonida sog'lom psixologik muhitni shakllantirish imkonini beradi.

Umuman olganda, bo'lajak o'qituvchilarni konfliktli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlash tizimli, bosqichma-bosqich va amaliyotga yo'naltirilgan tarzda tashkil etilishi lozim. Bunda nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish, pedagogik vaziyatlarni modellash, mustaqil tahlil va refleksiyani yo'lga qo'yish muhim metodik shartlar sifatida belgilanadi.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- pedagogik oliy ta'lim jarayonida konfliktologik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish;
- bo'lajak o'qituvchilar bilan konfliktli vaziyatlarga oid pedagogik keyslar va muammoli topshiriqlardan muntazam foydalanish;
- roli o'yin va treninglar orqali talabalarning kommunikativ hamda mediativ ko'nikmalarini rivojlantirish;
- konfliktli vaziyatlarni tahlil qilishda sabab, ishtirokchi, manfaat, ehtiyoj va mumkin bo'lgan oqibatlarni kompleks baholashga o'rgatish;
- bo'lajak o'qituvchilarning o'z pedagogik xatti-harakatlarini baholashi va refleksiya qilishi uchun sharoit yaratish;
- pedagogik amaliyot jarayonida konfliktli vaziyatlarni kuzatish va ularni konstruktiv hal etish bo'yicha amaliy topshiriqlarni joriy etish.

Shu asosda aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini maqsadli va metodik jihatdan to'g'ri shakllantirish ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, o'quvchilar o'rtasidagi sog'lom munosabatlarni ta'minlash hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya: darslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2020. – 304 b.
2. Axmedova M.T. Pedagogik konfliktologiya: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 320 b.
3. Qo'chqarova F.M. Pedagogik konfliktologiya: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2021.
4. Ernazarova G.O. Pedagogik konfliktologiya: o'quv qo'llanma. – 2021. – 305 b.
5. Shernafasova H., Atayeva G., Axmedova D. Pedagogik konfliktologiya: uslubiy qo'llanma. – Urganch: Xorazm nashriyoti, 2026. – 76 b.
6. Xujaniyozova Z., Dusmetova M., Nafasov D. Pedagogik konfliktologiya: uslubiy qo'llanma. – Andijon: Andijon davlat pedagogika instituti.)
7. Tuzelboyeva D. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida pedagogikalik konfliktlarni yechishda o'qituvchining kompetentligi // Modern Science and Research. – 2025.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KONFLIKTLARNI BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Ravshanova G. Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

2-kurs magistratura talabasi

Keldiyoriva Manzura G'aybullayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.dotsenti

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim muhitida pedagogning o'quvchi, ota-ona, hamkasb va ma'muriyat bilan muloqotida kelib chiqadigan qarama-qarshiliklarni konstruktiv hal qila olishi uning kasbiy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijasida konfliktologik bilimlarni tizimli o'qitish, interaktiv metodlardan foydalanish, real pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, refleksiv faoliyatni tashkil etish,*

kommunikativ-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish hamda xavfsiz psixologik ta'lim muhitini yaratish asosiy pedagogik shart-sharoitlar sifatida ajratildi.

Kalit so'zlar: *konflikt, konfliktlarni boshqarish, kompetensiya, pedagogik kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik shart-sharoit, kommunikativ ko'nikma, refleksiya, emotsional intellekt.*

Аннотация. *В данной статье теоретически и практически анализируются педагогические условия формирования компетенции управления конфликтами у будущих учителей. В современной образовательной среде способность педагога конструктивно разрешать противоречия, возникающие во взаимодействии с учащимися, родителями, коллегами и администрацией, является важной составляющей его профессиональной подготовки. В исследовании использовались методы анализа научной литературы, сравнительного анализа, обобщения, систематизации и педагогического моделирования. В результате анализа были выделены следующие основные педагогические условия: систематическое обучение конфликтологическим знаниям, использование интерактивных методов, моделирование реальных педагогических ситуаций, организация рефлексивной деятельности, развитие коммуникативных и эмоциональных навыков, а также создание безопасной психологической образовательной среды.*

Ключевые слова: *конфликт, управление конфликтами, компетенция, педагогическая компетентность, будущий учитель, педагогические условия, коммуникативные навыки, рефлексия, эмоциональный интеллект.*

Abstract. *This article theoretically and practically analyzes the pedagogical conditions for developing conflict management competence among future teachers. In the modern educational environment, a teacher's ability to constructively resolve contradictions arising in interactions with students, parents, colleagues, and administration is an important component of professional training. The study employed the methods of scientific literature analysis, comparative analysis, generalization, systematization, and pedagogical modeling. The analysis identified the following key pedagogical conditions: systematic instruction in conflictology, the use of interactive methods, modeling of real pedagogical situations, organization of reflective activities, development of communicative and emotional skills, and creation of a safe psychological educational environment.*

Keywords: *conflict, conflict management, competence, pedagogical competence, future teacher, pedagogical conditions, communication skills, reflection, emotional intelligence.*

Kirish. Ta'lim tizimida shaxslararo munosabatlar murakkablashib borayotgan hozirgi sharoitda pedagogdan nafaqat fan bo'yicha chuqur bilim, balki turli ijtimoiy-psixologik vaziyatlarni to'g'ri boshqarish, qarama-qarshiliklarni erta aniqlash va ularni konstruktiv yechimga yo'naltirish qobiliyati ham talab etiladi. O'qituvchi faoliyati tabiatan ko'p subyektli bo'lib, u o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta'lim muassasasi rahbariyati bilan doimiy muloqotda bo'ladi. Bunday tizimda manfaatlar, ehtiyojlar, qadriyatlar va xulq-atvor usullarining mos kelmasligi konfliktli vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Konflikt pedagogik jarayon uchun faqat salbiy hodisa emas. To'g'ri boshqarilgan konflikt muammoni aniqlashtirish, munosabatlarni qayta ko'rib chiqish, ishtirokchilarning mas'uliyatini oshirish va yangi hamkorlik mexanizmlarini shakllantirish imkonini beradi. Biroq konfliktning nazoratsiz rivojlanishi ta'lim muhitida psixologik zo'riqish, motivatsiyaning pasayishi, dars samaradorligining susayishi va shaxslararo ishonchning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini pedagog kasbiy kompetensiyasining mustaqil va muhim komponenti sifatida rivojlantirish zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv bo'lajak mutaxassisni muayyan vaziyatda bilim, ko'nikma, tajriba va qadriyatlarni integrativ qo'llashga tayyorlashni nazarda tutadi. Konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi ham shunday integrativ xususiyatga ega bo'lib, u konfliktning mohiyatini tushunish, sabablarini aniqlash, tomonlarning pozitsiya va manfaatlarini tahlil qilish, adekvat kommunikativ strategiyani tanlash, muzokara olib borish, emotsiyalarni boshqarish va qarorni refleksiv baholash qobiliyatlarini qamrab oladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va ularni tizimli tavsiflashdan iborat.

Metodologiya. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, unda konfliktologiya, pedagogik psixologiya, o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Asosiy metod sifatida ilmiy adabiyotlar kontent-tahlili qo'llanildi. Ushbu metod orqali konflikt tushunchasi, konfliktni boshqarish strategiyalari, o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi va pedagogik shart-sharoitlar bilan bog'liq ilmiy qarashlar ajratib olindi va mazmuniy jihatdan guruhlandi.

Qiyosiy tahlil yordamida turli mualliflarning konfliktga yondashuvlari solishtirildi. Thomas va Kilmann tomonidan taklif qilingan konfliktlarni boshqarish uslublari modeli, Rahimning tashkiliy konfliktlarni boshqarish konsepsiyasi, Goleman tomonidan rivojlantirilgan emotsional intellekt yondashuvi hamda Schönning refleksiv amaliyot haqidagi qarashlari pedagogik tayyorgarlik kontekstida tahlil qilindi.

Tizimlashtirish metodida konfliktlarni boshqarish kompetensiyasining tarkibiy qismlari kognitiv, kommunikativ, emotsional-irodaviy, faoliyatli va refleksiv komponentlarga ajratildi. Pedagogik modellashtirish esa ushbu komponentlarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari va baholash vositalarini o'zaro bog'liq tizim sifatida tasvirlash imkonini berdi.

Tadqiqotda pedagogik shart-sharoit deganda ma'lum bir kasbiy kompetensiyaning samarali shakllanishiga imkon beruvchi tashkiliy, mazmuniy, metodik va psixologik omillar majmui tushunildi. Shu asosda aniqlangan shart-sharoitlarning har biri bo'lajak o'qituvchining nazariy bilimdan amaliy xatti-harakatga o'tishini ta'minlash nuqtayi nazaridan baholandi.

Natijalar. Ilmiy manbalarni tahlil qilish natijasida bo'lajak o'qituvchilarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini samarali shakllantirish uchun bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan oltita asosiy pedagogik shart-sharoit ajratildi.

Birinchi pedagogik shart-sharoit — konfliktologik bilimlarni kasbiy-pedagogik tayyorgarlik mazmuniga tizimli integratsiya qilishdir. Talaba konflikt tushunchasi, uning strukturasi, turlari, bosqichlari, kelib chiqish omillari, eskalatsiya mexanizmlari va boshqarish strategiyalarini bilmasdan turib real pedagogik vaziyatda asosli qaror qabul qila olmaydi. Shu sababli pedagogika, psixologiya, pedagogik mahorat va tarbiyaviy ish metodikasi kabi fanlarda konfliktologik mazmunning uzviy berilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi shart-sharoit — interaktiv va muammoli ta'lim metodlaridan foydalanish. Konfliktlarni boshqarish faqat nazariy ma'ruza orqali to'liq o'zlashtirilmaydi. Case-study, rol o'yinlari, munozara, debat, simulyatsiya, "aqliy hujum", muammoli vaziyatlar tahlili va mikroo'qitish kabi metodlar talabani faol qaror qabul qilishga majbur qiladi. Masalan, "o'qituvchi-o'quvchi", "o'qituvchi-ota-ona", "o'qituvchi-hamkasb" va "o'qituvchi-ma'muriyat" o'rtasidagi konfliktli vaziyatlar modellashtirilib, turli boshqarish strategiyalarining oqibatlari muhokama qilinishi mumkin.

Uchinchi shart-sharoit — real pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va pedagogik amaliyot bilan integratsiya. Talaba o'quv jarayonida o'rgangan nazariy bilimlarini haqiqiy maktab muhitidagi

kommunikativ vaziyatlar bilan bog'lay olishi zarur. Pedagogik amaliyot davomida kuzatilgan konfliktli vaziyatlar bo'yicha kundalik yuritish, vaziyat tahlili, sabab–oqibat zanjirini tuzish va muqobil yechim variantlarini ishlab chiqish bu borada samarali vosita hisoblanadi.

To'rtinchi shart-sharoit — kommunikativ va emotsional kompetensiyalarni maqsadli rivojlantirish. Konfliktni boshqarish jarayonida faol tinglash, savol berish, “men-xabarlar”dan foydalanish, verbal va noverbal signallarni talqin qilish, empatiya ko'rsatish, agressiv yoki manipulyativ muloqotga konstruktiv javob qaytarish muhimdir. Shuningdek, o'qituvchi o'z emotsional holatini anglash va boshqarish, stressli vaziyatda impulsiv reaksiyani cheklash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Beshinchi shart-sharoit — refleksiv faoliyatni tashkil etish. Refleksiya talabaning o'z xatti-harakati, qarori, muloqot uslubi va konfliktga munosabatini tahlil qilishiga yordam beradi. Konfliktli vaziyatdan keyin “Nima sodir bo'ldi?”, “Men qanday yo'l tutdim?”, “Qaysi strategiya samarali bo'ldi?”, “Qanday xatoga yo'l qo'ydim?” va “Keyingi safar nimani o'zgartiraman?” kabi savollar asosida refleksiv tahlil tashkil etilishi mumkin. Bunday yondashuv tajribaning kasbiy o'sishga aylanishiga xizmat qiladi.

Oltinchi shart-sharoit — psixologik xavfsiz va hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitini yaratish. Talaba o'z fikrini erkin bildira oladigan, xato qilishdan qo'rqmaydigan, turli nuqtayi nazarlar hurmat qilinadigan muhitda konstruktiv konflikt madaniyatini samaraliroq o'zlashtiradi. Oliy ta'limdagi pedagogning o'zi ham nizoli vaziyatlarga munosabatda namuna ko'rsatishi, talabalar o'rtasida hamkorlik, adolat va o'zaro hurmat me'yorlarini qo'llab-quvvatlashi lozim.

1-jadval

Komponent	Mazmuni	Shakllantirish vositalari
Kognitiv	Konflikt sabablari, turlari, bosqichlari va strategiyalarini bilish	Ma'ruza, tahliliy topshiriq, konseptual xarita
Kommunikativ	Muzokara, faol tinglash, savol berish, fikrni aniq ifodalash	Rol o'yini, debat, trening
Emotsional-irodaviy	Stress va emotsiyalarni boshqarish, empatiya	Psixologik mashqlar, refleksiv topshiriqlar
Faoliyatli	Konfliktli vaziyatda maqsadga muvofiq strategiyani tanlash	Case-study, simulyatsiya, pedagogik amaliyot
Refleksiv	O'z xatti-harakati va qarorlarini baholash	Refleksiv kundalik, portfolio, o'zini baholash

Muhokama. Aniqlangan pedagogik shart-sharoitlar konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini alohida ko'nikma sifatida emas, balki bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatini ta'minlovchi integrativ sifat sifatida tushunish zarurligini ko'rsatadi. Konfliktni faqat bostirish yoki undan qochish samarali kasbiy xulq modeli bo'la olmaydi. Vaziyatga qarab hamkorlik, murosa, moslashish, raqobat yoki vaqtinchalik chekinish strategiyalaridan ongli foydalanish talab etiladi.

Thomas va Kilmann modeli konfliktli vaziyatlarda turli xulq strategiyalarini ajratishga yordam beradi, biroq pedagogik faoliyatda strategiyani tanlashda o'quvchining yoshi, shaxsiy xususiyatlari, konflikt sababi, vaziyatning davomiyligi va ta'lim maqsadlari hisobga olinishi lozim. Masalan, xavfsizlik yoki intizom bilan bog'liq keskin vaziyatda qat'iy pozitsiya zarur bo'lishi mumkin, uzoq muddatli munosabatlarda esa hamkorlik va muzokara ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Emotsional intellektga oid tadqiqotlar o'z emotsiyalarini anglash va boshqalarning hissiy holatini tushunish samarali muloqotning muhim omili ekanini ko'rsatadi. O'qituvchining emotsional o'zini boshqarishi konflikt paytida vaziyatni shaxsiylashtirmaslik, keskinlashuvni kamaytirish va pedagogik maqsadni saqlab qolish imkonini beradi. Shu sababli oliy ta'limda konfliktologik tayyorgarlik kommunikativ trening va emotsional o'zini boshqarish mashqlari bilan birlashtirilishi kerak.

Refleksiv yondashuv esa tajribaning oddiy takrorlanib qolmasdan, kasbiy bilimga aylanishini ta'minlaydi. Talaba konfliktli vaziyatdagi o'z rolini tahlil qilganda, uning sabablarini faqat tashqi omillar bilan izohlashdan voz kechib, shaxsiy muloqot uslubi, kutishlari va qarorlarining vaziyatga ta'sirini ko'ra boshlaydi. Bu esa pedagogik mas'uliyat va kasbiy o'zini rivojlantirishning muhim omilidir.

Shuningdek, konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini baholashda faqat test natijalari bilan cheklanmaslik lozim. Situatsion topshiriqlar, kuzatuv, rolli o'yinlarda ekspert bahosi, refleksiv esse, portfolio va o'zaro baholash kabi ko'p manbali diagnostik vositalar qo'llansa, kompetensiyaning haqiqiy rivojlanish darajasi aniqroq aks etadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy pedagogik ta'limning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Ushbu kompetensiya konfliktologik bilim, kommunikativ mahorat, emotsional o'zini boshqarish, vaziyatni tahlil qilish, qaror qabul qilish va refleksiya komponentlarining integratsiyasi asosida shakllanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, konfliktologik mazmunni kasbiy fanlarga tizimli integratsiya qilish; interaktiv va muammoli metodlardan foydalanish; real pedagogik vaziyatlarni modellashtirish; kommunikativ-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish; refleksiv faoliyatni tashkil etish hamda psixologik xavfsiz ta'lim muhitini yaratish asosiy pedagogik shart-sharoitlar hisoblanadi. Mazkur shart-sharoitlarning o'zaro uyg'un qo'llanilishi bo'lajak o'qituvchilarning konfliktli vaziyatlarga nisbatan ongli, moslashuvchan va konstruktiv munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda mazkur shart-sharoitlarga asoslangan maxsus trening dasturini ishlab chiqish, uni tajriba va nazorat guruhlarida sinovdan o'tkazish, konfliktlarni boshqarish kompetensiyasining mezonlari va darajalarini diagnostika qilish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Deutsch, M. (1973). *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven: Yale University Press.
2. Fisher, R., Ury, W., & Patton, B. (2011). *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. 3rd ed. New York: Penguin Books.
3. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1996). Conflict resolution and peer mediation programs in elementary and secondary schools: A review of the research. *Review of Educational Research*, 66(4), 459–506.
5. Rahim, M. A. (2002). Toward a theory of managing organizational conflict. *The International Journal of Conflict Management*, 13(3), 206–235.
6. Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books.
7. Thomas, K. W. (1992). Conflict and conflict management: Reflections and update. *Journal of Organizational Behavior*, 13(3), 265–274.
8. Thomas, K. W., & Kilmann, R. H. (1974). *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. Mountain View, CA: CPP, Inc.
9. Tjosvold, D. (2008). The conflict-positive organization: It depends upon us. *Journal of Organizational Behavior*, 29(1), 19–28.
10. UNESCO. (2015). *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*. Paris: UNESCO.
11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

12. Zins, J. E., Weissberg, R. P., Wang, M. C., & Walberg, H. J. (Eds.). (2004). Building Academic Success on Social and Emotional Learning: What Does the Research Say? New York: Teachers College Press.

ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Kenjayeva Dildora Terkashevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti. Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishning pedagogik imkoniyatlari hamda ushbu jarayonda Sharq mutafakkirlarining milliy-ma'naviy merosida ilgari surilgan ilg'or g'oyalardan foydalanish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning mazmuni, mohiyati va pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Mustaqil fikrlash bolaning atrof-muhitni anglash, voqea-hodisalarni kuzatish, ularni tahlil qilish, savollar berish, o'z fikrini erkin ifodalash va muayyan xulosalarga kelish jarayonida muhim omil sifatida talqin etilgan. Maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari, jumladan, ertak, maqol, topishmoq, rivoyat va hikmatli so'zlardan tarbiyaviy-ta'limiy jarayonda foydalanish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Sharq mutafakkirlari asarlarida ilgari surilgan ilm olish, aql-zakovat, odob-axloq, ezgulik, mehnatsevarlik va insonparvarlik kabi g'oyalarni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim jarayoniga tatbiq etishning ahamiyati ochib berilgan. Mazkur merosdan foydalanishda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'limiy faoliyatni savol-javoblar, muammoli vaziyatlar, didaktik o'yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan boyitish zarurligi ta'kidlangan. Bunday metodlar bolalarda kuzatuvchanlik, mantiqiy mushohada yuritish, o'z nuqtayi nazarini asoslash va vaziyatlarda mustaqil yechim izlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg'unligi maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, mustaqil fikrlash, shakl, metod, vosita...

Аннотация: В данной статье освещаются педагогические возможности обучения детей дошкольного возраста самостоятельному мышлению, а также пути использования передовых идей, представленных в национально-духовном наследии мыслителей Востока. Рассматриваются содержание, сущность и педагогическое значение формирования навыков самостоятельного мышления у дошкольников. Самостоятельное мышление рассматривается как важный фактор в процессе познания ребёнком окружающей действительности, наблюдения за событиями и явлениями, их анализа, постановки вопросов, свободного выражения собственного мнения и формирования определённых выводов. В статье раскрываются возможности использования образцов узбекского устного народного творчества, в частности сказок, пословиц, загадок, преданий и мудрых изречений, в образовательном и воспитательном процессе. Раскрывается значение применения идей учёности, интеллекта, нравственности, добра, трудолюбия и гуманизма, отражённых в трудах восточных мыслителей, в современном процессе дошкольного образования. Подчёркивается необходимость учитывать возрастные и индивидуальные особенности детей, обогащать образовательную деятельность вопросами и ответами, проблемными ситуациями, дидактическими играми и творческими заданиями. Такие методы развивают у детей наблюдательность, логическое мышление, способность аргументировать собственную позицию и самостоятельно находить решения.

Результаты исследования показывают, что сочетание национальных ценностей и современных педагогических технологий способствует повышению качества дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, самостоятельное мышление, формы, методы, средства.

Abstract: This article explores the pedagogical possibilities of teaching preschool children to think independently, as well as ways of using the advanced ideas presented in the national and spiritual heritage of Eastern thinkers. The content, essence, and pedagogical significance of developing independent thinking skills among preschool children are analyzed. Independent thinking is considered an important factor in the process of understanding the surrounding environment, observing events and phenomena, analyzing them, asking questions, expressing personal opinions freely, and drawing appropriate conclusions. The article highlights the educational potential of Uzbek oral folklore, including fairy tales, proverbs, riddles, legends, and wise sayings, in the educational and upbringing process. It also emphasizes the importance of incorporating ideas related to knowledge, intellectual development, morality, goodness, diligence, and humanism reflected in the works of Eastern thinkers into modern preschool education. The necessity of considering children's age and individual characteristics and enriching educational activities with questions and answers, problem-based situations, didactic games, and creative tasks is emphasized. Such methods contribute to the development of children's observation skills, logical thinking, ability to justify their opinions, and capacity to independently seek solutions. The findings demonstrate that integrating national values with modern pedagogical technologies contributes to improving the quality of preschool education.

Ключевые слова: дошкольное образование, самостоятельное мышление, формы, методы, средства.

Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham shaxsni xar tomonlama tarbiyalash dolzarb muammo bo'lib kelgan. O'zbek xalqi yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs qilib tarbiyalashda boy tarixiy tajribaga ega

“Fikr tarbiyasi, - deya ta'kidlagan edi ulkan ma'rifatparvar Abdulla Avloniy, - ko'p zamonlardan beri tadqiq qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir sharofatlik, g'ayratlik bo'lishiga sabab bo'ladi”.

Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tarbiyaviy qarashlaridan maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashlarini o'stirishda foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Zamonaviy ta'lim ta'lim oluvchilar oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- tezkor o'zgarishlarga ko'nikish, hayotiy faoliyat, shuningdek, mavjud muammolarni hal qilishda o'zlashtirgan bilimlarini mohirlik bilan qo'llay olish;

- mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lish, real borliq va yuzaga keluvchi muammolar mohiyatini anglay olish, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ularni bartaraf etish yo'llarini izlab topish;

- egallagan bilimlarni amaliyotda qo'llashning samarali usullarini topish, yangi g'oyalarni ilg'ab olish va ijodiy fikrlash;

- axborot texnologiyalaridan o'z vaqtida samarali foydalana olish va ularni qo'llay bilish.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda uning mustaqil fikrlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida talabalarni fikrlashga, o'zlashtirilgan bilimlarni mushohada qilishga o'rgatish zarurdir.

Sharq mutafakkirlarining asarlarida yosh avlodda yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish, ularni barkamol shaxs bo'lib voyaga yetkazishga oid pedagogik g'oyalar, shaxs tarbiyasining mazmuni, shakl va metodlari o'z aksini topgan bo'lib, ular bugungi kunda ham muhim pedagogik qiymatga ega. Ushbu asarlarda inson tafakkurini rivojlantirish, aqliy-axloqiy yetuklik va jismoniy barkamollik, estetik madaniyatni shakllantirish masalalari ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o'z yechimiga ega bo'lgan.

Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan doston, ertak, maqol va xalq qo'shiqlarida, shuningdek, Yusuf xos Hojib, Kaykovus, Ahmad Yugnakiy, Muslihiddin Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy va boshqa mutafakkirlarning pedagogik qarashlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishish chog'ida yosh avlodda barkamol shaxsga xos fazilatlarini tarbiyalashga juda qadimdan alohida e'tibor berib kelinayotganligining guvohi bo'lish mumkin.

Tarbiyaviy mazmunga ega pand-nasihatlarini xalq og'zaki ijodining ertak, doston, aytishuv, topishmoq kabi janrlarida ko'plab uchratish mumkin. Pand-nasihat metodi xalq og'zaki ijodi namunalari bilan birga ta'limiy-axloqiy asarlarda ham samarali qo'llanilgan.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari pand-nasihat uslubida yozilgan asar sanaladi, unda pand-nasihat tarkibida qiyoslash uslubidan ham samarali foydalangan. Asarda yaxshilik bilan yomonlikni, rostlik bilan yolg'onchilikni, yorug'lik bilan qorong'ulikni, samimiylilik bilan quvlikni, kamtarlik bilan takabburlikni, bilimlilik bilan johillikni, saxiylilik bilan baxillikni o'zaro qiyoslash asosida ularning mohiyati ochib berilgan.

Kaykovus "Qobusnoma" asarida barkamol inson (shaxs) tarbiyasi haqidagi qarashlarni bayon etar ekan, ayniqsa, jismoniy tarbiyani tashkil etish masalasiga katta e'tibor beradi. Buni asarning "Shikorga chiqmoq zikrida", "Chavgon o'ynamoq zikrida", "Sipohsolarlik shartlari va odatlari zikrida" kabi boblarida ko'rish mumkin.

Munozara usulida mujbot (sabab) va nomunosabot, mumkinot va nomumkinot bo'lsa, ayb ermasdur. Oxirgi maqsadni aniq ma'lum qilg'il va so'zni ziynat bila deg'il. Bag'oyat qisqa va bag'oyat uzun so'z aytmag'il, bema'ni so'z demag'il" [2, 99-100].

Mazkur misoldan ko'rinib turibdiki, ilm olishda munozaradan samarali foydalanish, bu jarayonda shaxsiy fikrni bayon etish fikrlar xilma-xilligini yuzaga keltiradi. Shuningdek, munozara chog'ida shaxsda faraz, isbot, yakun, bahs yurita olish ko'nikmalari shakllanadi.

Sharqning buyuk siymolaridan Muslihiddin Sa'diy ta'lim va tarbiya to'g'risida fikr yuritir ekan, u ham boshqa mutafakkirlar kabi ilmda munozara uslubini qo'llashni tavsiya etadi. Lekin munozarani tashkil etish muayyan qoidalarga asoslanishi, unga amal qilinishi zarur. Xususan, bilimdon va nodonlar bilan bahslashishda doimo meyorini bilish zarur: "Johil bilan bahslashgan olim – izzat, umid qilmay qo'ya qolsin. Basharti bellashuvda johil olimdan ustun chiqsa, ajablanarlik yeri yo'qdir, chunki, hamisha tosh gavharni sindiradi" [3, 143-146].

Ulug' mutafakkir Alisher Navoiy tarbiyada namuna metodini ma'qullagan. Bu borada tarbiyachi va ota-ona namunasi birinchi o'ringa qo'yilgan bo'lsa-da, tarbiyada jismoniy jazoni qoralagan. Bolaga xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lish, lekin qattiqqo'llikda ham, xushmuomalalikda ham meyor bo'lishini alohida ta'kidlagan.

Anbar otin o‘zining “Yakka baytlar” deb nomlangan asarida arab alifbosidagi 27 harfning har biriga alohida bayt bag‘ishlaydi. Har bir bayt misralarining oxirgi so‘zi albatta arab yozuvidagi bitta harf bilan tugallangan bo‘ladi. Masalan: “Alif” harfiga:

Odam ersang ma’ni bil dona-dona,
Vatan erur sanga ikkinchi ona!
So‘zlamasdan oldin so‘zingni sina,
Har bir so‘zdir umring ichinda sina.

Yoki “k-kof” harfiga:

Odam ersang ko‘ngling etgil pok-pok,
Sandin etmasdin o‘zini ulki pok.
Har nafas mazmun ila o‘tsa kerak,
Odamida bo‘lsa gar yaxshi tilak,
Xalq uchun tebratgusi doim bilak [6, 140].

Mazkur she‘r mazmun jihatdan pedagogik xususiyatga ega. Unda shoira yoshlarni ilm olish, vatanni sevish, odobli va mehnatsevar bo‘lish, ijod qilish, ona tilida foydali so‘zlarni so‘zlashga da‘vat etadi. Asarning eng muhim jihati bolaning tezroq va puxtarroq bilim olishi uchun har bir harfni pand-nasihatga boy misralar orqali qiziqib o‘zlashtirishiga yordam beradi. O‘quvchi ushbu asar orqali bir tomondan badiiy zavq olib, estetik didi o‘ssa, ikkinchi tomondan zehni o‘tkirlashadi. She‘rni yodlash barobarida harflarni ham puxta o‘zlashtirib oladi [6, 140-141].

Jadidizm vakillaridan bo‘lgan Abdulla Avloniyning “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy Guliston yohud axloq”, “Maktabi guliston” singari darsliklari bir necha bor bosilib chiqdi hamda bu darsliklar o‘sha davrda ochilgan Turkistonning ko‘plab maktablari uchun muhim qo‘llanma bo‘ldi.

Alloma o‘z davrining dolzarb muammolarini inobatga olgan holda “Turkiy guliston yohud axloq” asarida barkamol insonni tarbiyalashda “Badan tarbiyasi”, “Fikr tarbiyasi”, “Axloq tarbiyasi”ga jiddiy e‘tibor qaratdi, barkamol inson egallashi lozim bo‘lgan fazilatlar tizimini yaratadi.

Abdurauf Fitrat esa badan tarbiyasida bolani go‘dakligidan boshlab ovqatlanishi, uyqu, poklik, harakatning farzandning kamolga yetishidagi ahamiyati haqida fikr yuritadi. Fitrat oila tarbiyasini samarali tashkil etishda quyidagi shartlarga amal qilish zarur deb hisoblaydi:

- 1) farzandlarning badan va fikriy tarbiyasida sustkashlik qilmaslik;
- 2) ota-ona farzandlariga o‘z nuqsonlarini bildirmasliklari;
- 3) bolalarga ibratli kishilar haqida hikoyalar so‘zlab berish;
- 4) bolalarning o‘z iroda va aqliga qarab harakat qilishga erkinlik berish [9, 91-92].

Demak, Sharq mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyaviy qarashlaridan maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashlarini o‘stirishda dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib ulardan bugungi kun talablari darajasida foydalanish nihoyatda muhim sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq mutafakkirlarining milliy-ma’naviy merosida ilgari surilgan g‘oyalar maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashlarini o‘stirishda boy tajribaga ega bo‘lib, uning mazmuni, shakl va metodlari bugungi kun talablariga ham mos keladi. Ulardan ta’lim jarayonida eng zamonaviy metod va usullar bilan uyg‘un holda maqsadga muvofiq foydalanish ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda hususan, maktabgacha yoshdagi bolalarni mustakil fikrlashga o‘rgatishda yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI;

1. Xos Hojib, Yusuf. Qutadg‘u bilig (Saodatga yo‘llovchi bilim) /TranskripsiY. Hozirgi o‘zbek tiliga tavsif va nashrga tayyorlovchi Q.Karimov. – T.: Fan, 1971.
2. Kaykovus, Qobusnoma /Nashrga tayyorlovchi: S.Dolimov. T.: O‘qituvchi, 1986.
3. Navoiy, Alisher. Mahbub-ul qulub (Qalblar sevgilisi). – T.: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1983.
4. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992.
5. Fitrat, Abdurauf. Oila yoki oila boshqarish tartiblari /Mas’ul muharrir: D.A.Alimova. tarj.: SH.Vohidov. – T.: Ma’naviyat, 1998.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA 2017-YILDAN KEYIN MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIM TIZIMINING MODERNIZATSIYASI: ISLOHOTLAR, MUAMMOLAR VA NATIJALAR

Sodiqova Yulduzxon Maxamat qizi tadqiqotchi

e-mail.yulduzsodiqova8@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston Respublikasida 2017-yildan keyin maktabgacha va maktab ta’lim tizimida amalga oshirilgan modernizatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Unda ta’lim boshqaruvi, maktabgacha ta’lim qamrovini kengaytirish, umumiy o‘rta ta’lim mazmunini yangilash, pedagoglar salohiyatini oshirish va ta’limni raqamlashtirish yo‘nalishidagi islohotlar yoritiladi. Rasmiy statistik ma’lumotlar asosida islohotlarning asosiy natijalari hamda mavjud muammolar tahlil qilinib, ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, maktab ta’limi, modernizatsiya, ta’lim islohotlari, 2017-yil, umumiy o‘rta ta’lim, ta’lim sifati, pedagog kadrlar, maktabgacha ta’lim qamrovi, raqamlashtirish, ixtisoslashtirilgan ta’lim, nodavlat ta’lim.

Аннотация. В данной тезисе анализируются процессы модернизации системы дошкольного и школьного образования в Республике Узбекистан после 2017 года. Освещаются реформы в сфере управления образованием, расширения охвата дошкольным образованием, обновления содержания общего среднего образования, повышения потенциала педагогических кадров и цифровизации образования. На основе официальных статистических данных анализируются основные результаты проведённых реформ и существующие проблемы, а также формулируются выводы по дальнейшему совершенствованию системы образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, школьное образование, модернизация, образовательные реформы, 2017 год, общее среднее образование, качество образования, педагогические кадры, охват дошкольным образованием, цифровизация, специализированное образование, негосударственное образование.

Abstract. This thesis analyzes the modernization processes of the preschool and school education system in the Republic of Uzbekistan after 2017. It examines reforms in education management, expanding access to preschool education, updating the content of general secondary education, improving the capacity of teaching staff, and digitalizing education. Based on official statistical data, the main results and existing challenges of the reforms are analyzed, and conclusions are drawn on further improving the education system.

Keywords: preschool education, school education, modernization, educational reforms, 2017, general secondary education, quality of education, teaching staff, preschool education coverage, digitalization, specialized education, non-governmental education.

KIRISH

2017-yildan boshlab O'zbekistonda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu davrda islohotlar faqat alohida ta'lim muassasalarini ta'mirlash yoki moddiy-texnik bazani yangilash bilan cheklanib qolmay, balki boshqaruv tizimini qayta tashkil etish, ta'lim mazmunini takomillashtirish, pedagogning jamiyatdagi maqomini oshirish, ta'lim xizmatlarining qamrovini kengaytirish va sifatni baholashning yangi mexanizmlarini joriy etishni ham qamrab oldi.

Mazkur jarayon, ayniqsa, maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim bo'g'inlarida yaqqol namoyon bo'ldi. 2017-yilda maktabgacha ta'limni boshqarishning alohida tizimi shakllantirilib, sohada davlat siyosatini yagona asosda olib borish uchun Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi. 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-son Farmon bilan maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini takomillashtirish, davlat va nodavlat tarmoqni kengaytirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, pedagog kadrlar bilan ta'minlash va bolalarni qamrab olishni oshirish kabi vazifalar belgilandi.[1]

Umumiy o'rta ta'limda esa 2017-yildan boshlab 11 yillik ta'limga qaytish, maktablar faoliyatini qayta tashkil etish, o'quv dasturlarini yangilash va o'quvchilarning kasbiy hamda hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan o'zgarishlar kuchaydi. 2019-yilda xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi ushbu jarayonni uzoq muddatli strategik maqsadlar bilan bog'ladi.[2]

2020-yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun esa ta'lim tizimining huquqiy asoslarini yangilab, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, ta'lim shakllari va ta'lim jarayonining zamonaviy tamoyillarini huquqiy jihatdan mustahkamladi.[3] 2022-yilda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturning qabul qilinishi bilan maktablar infratuzilmasi, pedagoglarning kasbiy rivoji, darsliklar va ta'lim sifatini oshirish bo'yicha yangi bosqich boshlandi.[4] 2023-yilda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining tashkil etilishi esa ikki bo'g'indagi islohotlarni yagona boshqaruv siyosati doirasida muvofiqlashtirishga xizmat qildi.[5]

Dolzarbli. 2017-yildan keyingi islohotlarning muhim xususiyati maktabgacha ta'limni uzluksiz ta'lim tizimining strategik bo'g'ini sifatida qayta ko'rib chiqishdan iborat bo'ldi. Avvalo, boshqaruvning alohida tizimi yaratildi, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini rivojlantirishga sharoit kengaydi. 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonunning qabul qilinishi esa mazkur sohaning huquqiy maqomini yanada mustahkamladi.[6]

Islohotlarning natijasini qamrov ko'rsatkichlari orqali yaqqol ko'rish mumkin. Milliy statistika qo'mitasining SIAT ma'lumotlariga ko'ra, 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi 2017-yilda 25,4 foiz bo'lgan bo'lsa, 2018-yilda 32,0 foiz, 2019-yilda 46,6 foiz, 2020-yilda 50,9 foiz, 2021-yilda 62,0 foiz, 2022-yilda 68,3 foiz, 2023-yilda 71,1 foiz va 2024-yilda 72,4 foizga yetgan.[7] Demak, 2017-2024-yillar oralig'ida ushbu ko'rsatkich qariyb uch baravar oshgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi tarbiyalanuvchilar soni ham sezilarli ravishda ko'paygan. Rasmiy statistik ma'lumotlarda 2017-yilda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida 732,9 ming nafar tarbiyalanuvchi qayd etilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 2,35 million nafarga yaqinlashgan.[8] Bu dinamika tizimning qamrovi kengayganini ko'rsatadi. Biroq son jihatidagi o'sishni avtomatik ravishda ta'lim sifati oshishi bilan tenglashtirish mumkin emas. Sifatli natija uchun tashkilotlarning moddiy bazasi, tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi, ta'lim dasturlari va bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari ham birgalikda baholanishi zarur.

Maktabgacha ta'limni modernizatsiya qilishda davlat-xususiy sheriklik va nodavlat sektorni rivojlantirish ham muhim yo'nalishga aylandi. Bu mexanizm davlat mablag'lari bilan bir qatorda xususiy tashabbuslarni ham ta'lim infratuzilmasiga jalb etish imkonini berdi.

Natijada ayniqsa aholi soni tez o'sayotgan hududlarda qo'shimcha quvvat yaratish imkoniyatlari kengaydi. Shu bilan birga, hududlar o'rtasidagi qamrov tafovuti, qishloq joylarda infratuzilmaning yetarli emasligi va malakali pedagoglarga ehtiyoj masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

2017-yildan keyingi maktab ta'limi islohotlarining asosiy yo'nalishlaridan biri ta'lim mazmunini zamonaviy talablar asosida yangilash bo'ldi. 11 yillik umumiy o'rta ta'lim tizimining tiklanishi o'quvchilarning maktabdagi ta'lim davrini izchil tashkil etish va ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlash imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu davrda o'quv dasturlari va darsliklarni yangilash, fanlarni chuqurroq o'qitishga ixtisoslashgan maktablarni rivojlantirish, xorijiy tillar, aniq va tabiiy fanlar hamda axborot texnologiyalariga e'tiborni kuchaytirish jarayoni davom etdi.

Rasmiy statistika umumiy o'rta ta'lim tizimining ko'lami ham kengayayotganini ko'rsatadi. Umumta'lim muassasalarida o'quvchilar soni 2017-yilda 5 271,3 ming nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda 6 287,9 ming, 2023-yilda 6 645,1 ming, 2025-yilda esa 6 870,5 ming nafarga yetgan.[9] O'quvchilar sonining ortishi yangi maktablar, qo'shimcha sinf xonalari va pedagog kadrlarga bo'lgan ehtiyojni ham oshirmoqda.

Pedagoglar sonidagi o'zgarish ham tizim kengayishini aks ettiradi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2017/2018-o'quv yili boshida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida o'rindoshlarsiz 409,4 ming nafar o'qituvchi faoliyat yuritgan bo'lsa, 2024/2025-o'quv yili boshida bu ko'rsatkich 564,9 ming nafarga yetgan.[10] Biroq pedagoglar sonining ko'payishi bilan birga ularning kasbiy kompetensiyasi, fan bo'yicha ixtisoslashuvi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish qobiliyati va hududlar bo'yicha teng taqsimlanishi masalalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab ta'limining modernizatsiyasida ixtisoslashtirilgan ta'limning kengayishi ham alohida o'rin tutadi. Fanlarni chuqurlashtirib o'qitadigan umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida o'quvchilar soni 2017-yildagi 197,5 ming nafardan 2025-yilda 433,4 ming nafarga yetgan.[11] Bu ko'rsatkich o'quvchilarning individual qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ta'lim olish imkoniyatlari kengayayotganidan dalolat beradi.

2017-yildan keyingi modernizatsiyaning yana bir muhim yo'nalishi ta'limni raqamlashtirish bilan bog'liq. Elektron kundalik va jurnal tizimlari, ta'limga oid axborot platformalari, masofaviy ta'lim resurslari, elektron hujjat aylanishi va raqamli monitoring vositalari boshqaruv hamda o'quv jarayonining ayrim bosqichlarini avtomatlashtirishga imkon berdi. 2020-yilgi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun masofaviy ta'lim kabi zamonaviy shakllarning huquqiy asoslarini ham belgilab berdi.[3]

Pandemiya davri raqamli ta'limning zaruratini yanada kuchaytirdi. Shu bilan birga, ushbu tajriba raqamli infratuzilmaning hududlar bo'yicha bir xil emasligi, ayrim oilalarda internet va qurilmalardan foydalanish imkoniyati cheklanganligi hamda pedagoglarning raqamli kompetensiyasi turlicha ekanini ko'rsatdi. Shuning uchun raqamlashtirishni faqat texnik vositalar soni bilan emas, balki uning o'quvchilarning real ta'lim natijalariga ta'siri bilan baholash maqsadga muvofiq.

2023-yilda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining tashkil etilishi boshqaruvni muvofiqlashtirish, maktabgacha va maktab ta'limi o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirish hamda yagona davlat siyosatini amalga oshirish uchun institutsional asos yaratdi.[5] Bunda ta'lim sifatini monitoring qilish, pedagoglarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim tashkilotlarini boshqarish va raqamli ma'lumotlar asosida qaror qabul qilishning ahamiyati ortib bormoqda.

2017-yildan keyingi modernizatsiyaning eng muhim natijalaridan biri maktabgacha ta'lim qamrovining keskin kengayishi bo'ldi. 3–6 yoshli bolalarni qamrab olishning 25,4 foizdan 72,4 foizgacha o'sishi tizimning miqdoriy jihatdan jiddiy kengayganini ko'rsatadi.[7]

Umumiy o'rta ta'limda esa o'quvchilar va pedagoglar sonining ortishi, maktablar tarmog'ining kengayishi, ixtisoslashtirilgan va nodavlat ta'lim muassasalarining ko'payishi tizimning institutsional imkoniyatlari kengayayotganini ko'rsatmoqda.[9; 10; 11]

Shu bilan birga, modernizatsiya jarayonining hal etilishi lozim bo'lgan muammolari mavjud. Birinchidan, ta'lim infratuzilmasining hududlar bo'yicha teng emasligi saqlanib qolmoqda. Ikkinchidan, o'quvchilar sonining tez o'sishi ayrim hududlarda maktab quvvati va pedagoglarga bo'lgan talabni oshirmoqda. Uchinchidan, maktabgacha ta'lim qamrovi yuqori sur'atlarda kengaygan bo'lsa-da, hududlar o'rtasida farq mavjud. To'rtinchidan, ta'lim sifatini miqdoriy ko'rsatkichlardan tashqari o'quvchilarning funksional savodxonligi, mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilish va amaliy kompetensiyalari orqali baholash zarur.

Bundan tashqari, pedagoglarning ish yuklamasi, malaka oshirishning amaliy samaradorligi, zamonaviy darsliklarning sifati, ta'limda raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanish, o'quvchilar o'rtasidagi imkoniyatlar tafovuti kabi masalalar ham doimiy e'tiborni talab etadi. Demak, modernizatsiyaning keyingi bosqichida asosiy e'tibor tizimni shunchaki kengaytirishdan uning sifat va natijadorligini oshirishga qaratilishi lozim.

XULOSA

O'zbekiston Respublikasida 2017-yildan keyin maktabgacha va maktab ta'limi tizimida amalga oshirilgan islohotlar ta'lim boshqaruvi, qamrov, infratuzilma, ta'lim mazmuni, pedagog kadrlar, ixtisoslashtirilgan va nodavlat ta'lim hamda raqamlashtirish yo'nalishlarini qamrab olgan keng ko'lamli modernizatsiya jarayonini shakllantirdi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim qamrovining 2017-yildagi 25,4 foizdan 2024-yilda 72,4 foizgacha oshishi, umumiy o'rta ta'limda o'quvchilar va pedagoglar sonining ko'payishi islohotlarning muhim miqdoriy natijalarini ko'rsatadi.[7; 9; 10]

Biroq modernizatsiyaning yakuniy samarasi faqat tashkilotlar yoki o'quvchilar sonining ko'payishi bilan emas, balki ta'lim sifatining barqaror yaxshilanishi, hududlar o'rtasidagi tafovutlarning qisqarishi, pedagoglarning kasbiy salohiyati va o'quvchilarning amaliy kompetensiyalari bilan belgilanadi. Shu sababli kelgusida maktabgacha va maktab ta'limida "qamrovdan sifatga", "resursdan natijaga" va "raqamlashtirishdan samarali raqamli pedagogikaga" o'tish modernizatsiyaning asosiy mezonlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-son "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son "2022-2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

MAKTABGACHA TA'LIM XIZMATLARINI GEYMIFIKATSIYALASH ASOSIDA BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Aslonova Rushano Ilxomovna

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha ta'lim xizmatlarini geymifikatsiyalash asosida tashkil etish va boshqarishning asosiy tamoyillari tahlil qilingan. Geymifikatsiyaning ta'lim sifati, bolalarning qiziqishi va ichki motivatsiyasini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, raqamli integratsiya, individual yondashuv, tizimli baholash, axborot xavfsizligi va teng imkoniyatlarni ta'minlash masalalari ko'rib chiqilgan. Maktabgacha ta'lim muassasalarida geymifikatsiyani joriy etishda uchraydigan asosiy muammolar va ularning amaliy yechimlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, geymifikatsiya, raqamli boshqaruv, innovatsiya, motivatsiya, raqamli texnologiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные принципы организации и управления услугами дошкольного образования на основе геймификации. Раскрыта роль геймификации в повышении качества образования, интереса детей и их внутренней мотивации. Также рассмотрены вопросы цифровой интеграции, индивидуального подхода, систематического оценивания, обеспечения информационной безопасности и равных возможностей. Предложены практические решения основных проблем, возникающих при внедрении геймификации в учреждениях дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, геймификация, цифровое управление, инновации, мотивация, цифровые технологии.

Abstract. This thesis analyzes the key principles of organizing and managing preschool education services based on gamification. It highlights the role of gamification in improving the quality of education, increasing children's interest, and enhancing their intrinsic motivation. The study also examines issues related to digital integration, individualized approaches, systematic assessment, information security, and ensuring equal opportunities. Practical solutions are proposed to address the main challenges encountered in implementing gamification in preschool education institutions.

Keywords: preschool education, gamification, digital management, innovation, motivation, digital technologies.

Bugungi kunda ta'lim tizimini raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanishi va bilim olishga bo'lgan qiziqishini hisobga olgan holda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosiy faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga maqsadli va tizimli ravishda kiritish, ya'ni geymifikatsiyalash, ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Geymifikatsiya orqali bolalarning diqqatini jalb qilish, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin.

Geymifikatsiya faqat o'yin tashkil etish bilan cheklanmaydi. U ta'lim jarayonini qiziqarli, interaktiv va motivatsion muhitga aylantirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda geymifikatsiya ta'lim jarayonini monitoring qilish, baholash va boshqarish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, mantiqiy yondashuv, umumlashtirish va guruhlash usullaridan foydalanildi. Maktabgacha ta'limda geymifikatsiya va raqamli boshqaruv tamoyillari o'zaro bog'liq holda tahlil qilindi. Mavjud muammolar va ularning yechimlari jadval usulida tizimlashtirildi.

NATIJA

Maktabgacha ta'lim tizimida geymifikatsiyani joriy etishning asosiy maqsadi bolalarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshirish, ta'lim jarayonida faol ishtirokni ta'minlash va individual rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Geymifikatsiya asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida turli o'yin elementlari, interaktiv topshiriqlar, raqamli vositalar va rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalaniladi.

Maktabgacha ta'lim xizmatlarini geymifikatsiyalash va boshqarishda qiziqishga asoslangan ta'lim, individual yondashuv, raqamli integratsiya, innovatsion ta'lim muhiti, tizimli boshqaruv va baholash, teng imkoniyatlar, yumshoq ko'nikmalarni rivojlantirish, axborot xavfsizligi hamda ilmiy asoslangan qaror qabul qilish tamoyillari muhim ahamiyatga ega.

1-jadval.

Geymifikatsiya va boshqaruvning asosiy tamoyillari

№	Tamoyil	Asosiy mazmuni	Amaliy ahamiyati
1	Qiziqishga asoslangan ta'lim	O'yin elementlari orqali motivatsiyani oshirish	Bolaning darsdagi faolligini kuchaytiradi
2	Individual yondashuv	Bolaning yoshi va rivojlanish darajasiga mos ta'lim	O'zlashtirish samaradorligini oshiradi
3	Raqamli integratsiya	Raqamli vositalar va platformalardan foydalanish	Monitoring va tahlilni yengillashtiradi
4	Innovatsion ta'lim muhiti	Interaktiv va zamonaviy muhit yaratish	Ijodkorlikni rivojlantiradi
5	Tizimli boshqaruv	Indikatorlar asosida nazorat va baholash	Boshqaruv qarorlarining aniqligini oshiradi
6	Ta'limda teng imkoniyat	Barcha bolalar uchun bir xil imkoniyat yaratish	Ijtimoiy tenglikni ta'minlaydi
7	Yumshoq ko'nikmalar	Muloqot va jamoada ishlashni rivojlantirish	XXI asr ko'nikmalarini shakllantiradi
8	Axborot xavfsizligi	Ma'lumotlar va bolalar huquqlarini himoya qilish	Xavfsiz raqamli muhitni yaratadi

9	Ilmiy asoslangan qaror	Ma'lumotlar va tahlil asosida qaror qabul qilish	Subyektivlikni kamaytiradi
---	---------------------------	--	-------------------------------

GEYMIFIKATSIYANING BOSHQARUV SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Geymifikatsiya va raqamli texnologiyalar o'zaro integratsiya qilinganda maktabgacha ta'lim muassasalarini boshqarish samaradorligi oshadi. Raqamli boshqaruv tizimi orqali ta'lim jarayoni haqidagi ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, tahlil qilish va ular asosida qaror qabul qilish mumkin.

Raqamli monitoring orqali bolalarning o'zlashtirish darajasi, faolligi va rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa tarbiyachilarga har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik yondashuvni tanlashga yordam beradi.

2-jadval.

Geymifikatsiya asosida boshqaruv samaradorligi

Yo'nalish	Amalga mexanizmi	oshirish	Kutiladigan natija
Monitoring	Raqamli platformalar orqali ma'lumot yig'ish		Bolalar rivojlanishini tezkor kuzatish
Baholash	Indikatorlar asosida tahlil qilish		Obyektiv baholash tizimi
Pedagog faoliyati	Raqamli hisobot va tahlil		Tarbiyachilar samaradorligini oshirish
Ota-ona bilan hamkorlik	Raqamli axborot almashinuvi		Ota-onalar ishtirokini kuchaytirish
Qaror qabul qilish	Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv		Samarali strategik qarorlar
Ta'lim sifati	Geymifikatsiya natijalarini tahlil qilish		Ta'lim sifati va natijadorligini oshirish

GEYMIFIKATSIYANI JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR

Maktabgacha ta'lim tizimida geymifikatsiya va raqamli boshqaruvni joriy etishda qator muammolar mavjud. Ularning asosiylari texnik infratuzilmaning yetishmasligi, tarbiyachilarning raqamli kompetensiyasi pastligi, milliy raqamli kontentning kamligi va axborot xavfsizligi bilan bog'liq masalalardir.

Ayrim maktabgacha ta'lim muassasalarida kompyuter, planshet, interaktiv doska va yuqori tezlikdagi internet tarmog'i yetarli emas. Shuningdek, geymifikatsiyani samarali tashkil qilish uchun pedagoglarning raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha amaliy malakasini oshirish talab etiladi.

3-jadval.

Asosiy muammolar va ularning yechimlari

№	Muammo	Taklif etiladigan yechim
1	Texnik infratuzilma yetishmasligi	Texnik ta'minotni bosqichma- bosqich yaxshilash
2	Raqamli kompetensiya pastligi	Malaka oshirish va amaliy seminarlar
3	Milliy raqamli	Pedagog va dasturchilar

	kontent kamligi	hamkorligi
4	Ota-onalar ishtiroki pastligi	Seminar va tushuntirish ishlari
5	Yagona metodika yo'qligi	Metodik qo'llanmalar ishlab chiqish
6	Axborot xavfsizligi	Kontent filtrlari va nazorat tizimi
7	Baholash subyektivligi	Avtomatlashtirilgan monitoring
8	Raqamli tengsizlik	Chekka hududlarni raqamli qamrab olish
9	Raqamli charchoq	Mashg'ulotlar va dam olish muvozanati
10	Innovatsiyaga sust yondashuv	Pilot loyihalar va tajriba almashinuvi

AMALIY TAKLIF VA TAVSIYALAR

1. Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun geymifikatsiya bo'yicha yagona metodik tavsiyalar ishlab chiqish;
2. Bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos raqamli o'yinlar va interaktiv ta'lim materiallarini yaratish;
3. Tarbiyachilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlarini tashkil etish;
4. Bolalarning rivojlanishini baholash uchun raqamli indikatorlar tizimini joriy qilish;
5. Shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi raqamli tengsizlikni kamaytirish;
6. Ota-onalarning raqamli ta'lim jarayonidagi ishtirokini oshirish;
7. Bolalarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va yoshga mos raqamli kontentdan foydalanish tizimini kuchaytirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim xizmatlarini geymifikatsiyalash va raqamli texnologiyalar asosida boshqarish zamonaviy ta'lim tizimining muhim innovatsion yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Geymifikatsiya bolalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning faol ishtirokini ta'minlash va individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Geymifikatsiyaning raqamli boshqaruv tizimi bilan integratsiya qilinishi ta'lim jarayonini monitoring qilish, baholash va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada boshqaruv qarorlarini aniq ma'lumotlar va ilmiy ko'rsatkichlar asosida qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot natijalari geymifikatsiyani samarali joriy etish uchun texnik infratuzilmani takomillashtirish, tarbiyachilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, milliy raqamli kontentlarni yaratish va axborot xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aslonova R. I. Maktabgacha va maktab ta'limi tizimida bilimlar iqtisodiyotini "gamifikatsiyalash"ning uslubiy asoslari // Marketing jurnali. - 2025-yil, yanvar. - № 1. - B. 95–100.

2. Aslonova R. I. Maktabgacha ta'lim tizimining uslubiy asoslarini qo'llash va ta'lim jarayoni bosqichlari // Science and Education in Agriculture. - 2025-yil, yanvar. - Vol. 1. - № 1. - B. 304–309.
3. Aslonova R. I. Principles of Using Digital Technologies in Gamification of Preschool Education Services // Science and Education in Karakalpakstan. - 2025. - № 2/2. - ISSN 2181-9203. - Nukus, 2025. - P. 304–308.
4. Aslonova R. I. Evaluation of Factors Increasing the Efficiency of Gamifying Preschool Educational Services // Academic Journal of Digital Economy and Stability. - 2025-yil, iyul. - Vol. 38. - Issue 3. - P. 387–391.
5. Isxakova M. R. Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Ibragimova G. N. Maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

METODIKASI

Raxmatova Gulnoz

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari va metodik jihatlarini yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish, bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muloqotga kirishish ko'nikmalari hamda amaliy faoliyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari, muammoli ta'lim, loyiha metodi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va rivojlantiruvchi ta'lim vositalaridan foydalanish metodikasi, ularning afzalliklari hamda pedagog uchun qo'yiladigan talablar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, innovatsiya, pedagogik texnologiya, interfaol metod, o'yin texnologiyasi, loyiha metodi, ijodkorlik, bolalar faolligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье освещены педагогические возможности и методические аспекты использования инновационных педагогических технологий в организациях дошкольного образования. Проанализированы вопросы организации образовательного и воспитательного процесса на основе современных технологий с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей дошкольного возраста, а также развития их познавательного интереса, самостоятельного мышления, творческих способностей, навыков общения и практической деятельности. Кроме того, представлены методика использования интерактивных методов, игровых технологий, проблемного обучения, метода проектов, информационно-коммуникационных технологий и развивающих образовательных средств, их преимущества, а также требования, предъявляемые к педагогу.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновация, педагогическая технология, интерактивный метод, игровая технология, метод проектов, творчество, активность детей, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract. This thesis highlights the pedagogical potential and methodological aspects of using innovative pedagogical technologies in preschool education organizations. It

analyzes the organization of the educational and upbringing process based on modern technologies, taking into account the age-related and individual characteristics of preschool children, as well as the development of their cognitive interest, independent thinking, creativity, communication skills, and practical activities. In addition, the methodology of using interactive methods, play-based technologies, problem-based learning, the project method, information and communication technologies, and developmental learning tools is presented, along with their advantages and the requirements imposed on teachers.

Keywords: *preschool education, innovation, pedagogical technology, interactive method, play-based technology, project method, creativity, children's activity, information and communication technologies.*

Maktabgacha ta'lim bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning bilishga bo'lgan qiziqishi, atrof-muhitni anglashga intilishi, nutqi, tasavvuri, ijodiy qobiliyatlari va ijtimoiy munosabatlarga kirishish ko'nikmalari jadal rivojlanadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini an'anaviy yondashuvlar bilan cheklab qo'ymasdan, zamonaviy va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biridir.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar deganda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, tarbiyalanuvchining faol ishtirokini ta'minlashga, uning mustaqil va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan yangi pedagogik g'oyalar, usullar, vositalar va tashkiliy shakllar majmui tushuniladi. Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llashdan asosiy maqsad bolaga tayyor bilimni berish emas, balki uni izlanishga, kuzatishga, savol berishga, taqqoslashga, xulosa chiqarishga va o'z fikrini ifodalashga yo'naltirishdan iborat.

Tadqiqotlar va pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish bir necha muhim yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, o'yin texnologiyalari, interfaol ta'lim metodlari, muammoli vaziyatlar, loyiha asosida ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, STEAM yondashuvi hamda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda samarali qo'llanilishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining yetakchi turi o'yin bo'lganligi sababli o'yin texnologiyalari innovatsion pedagogik yondashuvlarning eng maqbul shakllaridan biri hisoblanadi. Didaktik, rol, harakatli va ijodiy o'yinlar orqali bolalarda matematik tasavvurlar, nutqiy ko'nikmalar, tabiat haqidagi bilimlar, ijtimoiy munosabatlar va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantirish mumkin. Masalan, "Kasbni top", "Ortiqchasini ajrat", "Nima o'zgardi?", "Muammoni yech" kabi o'yinlar bolaning kuzatuvchanligi, xotirasi, mantiqiy fikrlashi va diqqatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Interfaol metodlardan foydalanish ham maktabgacha ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunda tarbiyalanuvchi mashg'ulotning passiv tinglovchisi emas, balki faol ishtirokchisiga aylanadi. "Aqliy hujum", "Klaster", "Baliq skeleti", "BBB", "Venn diagrammasi" kabi metodlarning maktabgacha yoshga moslashtirilgan sodda shakllaridan foydalanish orqali bolalarni savol-javobga, taqqoslashga, guruhlashga va o'z fikrini bildirishga o'rgatish mumkin. Biroq mazkur metodlarni tanlashda bolaning yoshi, psixologik holati va individual imkoniyatlari albatta hisobga olinishi lozim.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanishning yana bir samarali yo'nalishi muammoli ta'lim elementlarini qo'llashdir. Tarbiyachi bolalarga tayyor javobni bermasdan, ularni muayyan vaziyatni tahlil qilish va yechim topishga undaydi. Masalan, "Nima uchun o'simlik suvga muhtoj?", "Agar yomg'ir yog'sa, sayrga qanday tayyorgarlik ko'ramiz?", "Qanday qilib

o'yinchoqlarni teng taqsimlash mumkin?" kabi savollar orqali bolalarda sabab-oqibat munosabatlarini anglash, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Loyiha texnologiyasi ham maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun muhim innovatsion yondashuvlardan biridir. Kichik hajmdagi loyihalarni bolalarning qiziqishlari asosida tashkil etish ularda jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash, kuzatish, ma'lumot to'plash va natijani taqdim etish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Masalan, "Bizning bog'imiz", "Suvning xususiyatlari", "Uy hayvonlari", "Tabiatni asraymiz" kabi loyihalar davomida bolalar kuzatish va amaliy faoliyat orqali yangi bilimlarni egallaydilar.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham ta'lim jarayonini qiziqarli va ko'rgazmali tashkil etishga yordam beradi. Multimediali taqdimotlar, qisqa animatsiyalar, elektron didaktik o'yinlar, audio va video materiallardan me'yorida foydalanish bolalarning mavzuga qiziqishini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli vositalar tarbiyachining bevosita pedagogik faoliyatini to'liq almashtirmasligi, balki uni to'ldiruvchi vosita sifatida qo'llanishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etishda tarbiyachining kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyatga ega. Tarbiyachi texnologiyani shunchaki yangiligi uchun emas, balki aniq pedagogik maqsadga erishishga xizmat qilgani uchun tanlashi kerak. Mashg'ulotni rejalashtirish jarayonida "Qanday texnologiyadan foydalanaman?" degan savol bilan bir qatorda "Ushbu texnologiya bolada qaysi ko'nikmani rivojlantiradi?", "Bola qanday faoliyatni amalga oshiradi?", "Natijani qanday aniqlayman?" kabi savollarga ham javob berilishi zarur.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash metodikasini shartli ravishda bir necha bosqichga ajratish mumkin. Birinchi bosqichda ta'limiy maqsad va kutilayotgan natija belgilanadi. Ikkinchi bosqichda bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos texnologiya tanlanadi. Uchinchi bosqichda zarur didaktik materiallar va faoliyat muhiti tayyorlanadi. To'rtinchi bosqichda bolalar faoliyati tashkil etilib, tarbiyachi ularga yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi yordam ko'rsatadi. Yakuniy bosqichda esa bolalarning ishtiroki, faolligi, mustaqilligi va egallagan ko'nikmalari pedagogik kuzatuv asosida baholanadi.

Maktabgacha ta'limda innovatsion texnologiyalarni baholashda faqat yakuniy natijaga emas, balki bolaning ta'lim jarayonidagi faolligiga ham e'tibor qaratish lozim. Jumladan, bolaning topshiriqni mustaqil bajarishi, savol berishi, o'z fikrini ifodalashi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi, muammoli vaziyatga yechim taklif qilishi va ijodiy yondashuvi muhim mezonlar sifatida qaralishi mumkin.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi, avvalo, ularning bolaning tabiiy qiziqishi va faoliyatiga mos tashkil etilishiga bog'liq. Haddan tashqari murakkab yoki bolaning yoshiga mos kelmaydigan texnologiyalar kutilgan natijaning aksini berishi mumkin. Shuning uchun innovatsion yondashuvni qo'llashda "ko'proq texnologiya – yuqoriroq natija" tamoyiliga emas, balki "maqsadga mos texnologiya – samarali ta'lim" tamoyiliga amal qilish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, bolalarning bilish faolligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil fikrlash hamda ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, o'yin, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, STEAM elementlari va raqamli ta'lim vositalarini pedagogik maqsadga muvofiq uyg'unlashtirish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois tarbiyachilarning innovatsion pedagogik texnologiyalarni tanlash, moslashtirish va amaliyotga joriy etish kompetensiyasini muntazam rivojlantirish maktabgacha ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008.
6. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Holiqberdiyev K.H. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
7. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2006.
8. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi tizimiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar va metodik qo'llanmalar.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH (FEMP) MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Jamolova Shoyira Uyg'un qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti stajor o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tezida maktabgacha ta'limtashkilotlarida bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish (FEMP) mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tezis an'anaviy uslublarning cheklovlarini ko'rib chiqib, o'yin texnologiyalari, amaliy-tadqiqot faoliyati, individuallashtirilgan yondashuv va integratsiyalashgan mashg'ulotlarning bola tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyatini asoslaydi. Tezis maktabgacha ta'limtarbiyachilari, metodistlari va ushbu sohada tadqiqot olib boruvchi mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, elementar matematik tasavvurlar (FEMP), didaktik o'yin, kognitiv rivojlanish, individual yondashuv, integratsiyalashgan mashg'ulot, sensor tarbiya, mantiqiy tafakkur.*

Аннотация. *В данной статье анализируются современные направления организации занятий по формированию элементарных математических представлений (ФЭМП) у детей в организациях дошкольного образования. В работе рассматриваются ограничения традиционных методов и обосновывается значение игровых технологий, практико-исследовательской деятельности, индивидуализированного подхода и интегрированных занятий в развитии мышления ребёнка. В заключительной части представлены практические рекомендации для воспитателей дошкольных образовательных организаций, методистов и специалистов, проводящих исследования в данной области.*

Ключевые слова: дошкольное образование, элементарные математические представления (ФЭМП), дидактическая игра, когнитивное развитие, индивидуальный подход, интегрированное занятие, сенсорное воспитание, логическое мышление.

Abstract. This thesis analyzes modern approaches to organizing activities aimed at developing elementary mathematical concepts (FEMP) among children in preschool education organizations. The thesis examines the limitations of traditional methods and substantiates the importance of play-based technologies, practical research activities, individualized approaches, and integrated learning activities in the development of children's thinking. The thesis concludes with practical recommendations for preschool educators, methodologists, and specialists conducting research in this field.

Keywords: preschool education, elementary mathematical concepts (FEMP), didactic game, cognitive development, individualized approach, integrated learning activity, sensory education, logical thinking.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'limtizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri — yosh avlodni erkin fikrlaydigan, izlanuvchan va mantiqiy xulosa chiqara oladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bu jarayonning poydevori aynan maktabgacha yoshda qo'yiladi, chunki 3–7 yosh davri bolaning idrok qilish, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatlari faol shakllanadigan davr hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish (FEMP) mashg'ulotlari nafaqat sanoq va shakl haqidagi bilimlarni berish vositasi, balki bolaning butun kognitiv rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaraladi.

Zamonaviy pedagogika fani va amaliyoti bugungi kunda bolalarni matematikaga o'rgatishning yangicha, bolaning yosh xususiyatlariga mos, faollikka asoslangan usullarini talab etmoqda. Ta'lim standartlarining yangilanishi, raqamli texnologiyalarning tarbiya jarayoniga kirib kelishi hamda har bir bolaning individual rivojlanish sur'atini hisobga olish zarurati — FEMP mashg'ulotlarini tashkil etish metodikasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab maktabgacha ta'lim tashkilotlarida matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayoni hamon og'zaki tushuntirish va reproduktiv (takrorlashga asoslangan) usullar asosida olib borilmoqda. Bunday yondashuv bolaning faolligini pasaytiradi, uning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini yetarlicha rivojlantirmaydi. Natijada bolalar maktabga o'tganda matematik tushunchalarni mexanik yodlab olgan, ammo ularni amaliy vaziyatlarda qo'llay olmaydigan holatga tushib qolishadi.

Shu bois, FEMP mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy, bolani faoliyatga jalb qiluvchi yo'llarini ilmiy asoslash va amaliyotga tatbiq etish dolzarb pedagogik-metodik muammo bo'lib qolmoqda.

Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish muammosi pedagogika va psixologiya fanida uzoq yillar davomida o'rganib kelinmoqda. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning ishlarida bolaning matematik tafakkuri sensor tajriba, amaliy faoliyat va o'yin orqali izchil rivojlanishi ta'kidlanadi. Xususan, bola dastlab konkret predmetlar bilan ish ko'rish orqali miqdor, kattalik va shakl haqidagi tasavvurlarni egallaydi, so'ngra bu tasavvurlar asta-sekin mavhum tushunchalarga aylanadi. Ushbu qonuniyat FEMP mashg'ulotlarini loyihalashtirishda "konkretidan mavhumga", "amaliyotdan nazariyaga" tamoyiliga amal qilish zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy metodik adabiyotlarda, shuningdek, o'yin faoliyatining yetakchi rol o'ynashi, bolaning bilish faolligini o'yin orqali rag'batlantirish g'oyasi keng yoritilgan. Bu yondashuv FEMP mashg'ulotlarini quruq mashq bajarishdan ko'ra, qiziqarli va motivatsiyaga boy jarayonga aylantirish zaruratini asoslaydi. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayoni quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: miqdor va sanoq

haqidagi tasavvurlar, kattalik haqidagi tasavvurlar, geometrik shakllar haqidagi bilimlar, fazoda mo'ljol olish ko'nikmalari va vaqt haqidagi tushunchalar. Ushbu yo'nalishlarning har biri bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirilib boriladi: kichik guruhda oddiy taqqoslash va guruhlash amallaridan boshlanib, tayyorlov guruhida sonlar tarkibi, oddiy arifmetik amallar va masala yechish darajasiga yetkaziladi.

Mashg'ulotlarni tashkil etishda muhim nazariy tamoyillardan biri — bilim berishning izchilligi va tizimlilikidir. Har bir yangi tushuncha avvalgi bilimlarga tayangan holda, amaliy faoliyat orqali mustahkamlanib boriladi. Bunda tarbiyachining vazifasi tayyor bilimni yetkazish emas, balki bolani mustaqil kuzatish, taqqoslash va xulosa chiqarish faoliyatiga yo'naltirishdan iborat bo'ladi. Bugungi kunda FEMP mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda quyidagi yondashuvlar o'zining yuqori natijadorligi bilan ajralib turadi:

O'yin orqali o'rgatish texnologiyasi — didaktik o'yinlar, mantiqiy topishmoqlar, rol va harakatli o'yinlar bola diqqatini uzoq vaqt jamlashga hamda bilimni tabiiy, zo'riqishsiz tarzda o'zlashtirishga xizmat qiladi.
Amaliy-tadqiqot (eksperimental) usul — bola narsalarni bevosita o'lchash, taqqoslash, guruhlariga ajratish orqali mustaqil xulosaga keladi, natijada olingan bilim mexanik emas, balki ongli va mustahkam bo'ladi.
Individual va differensial yondashuv — har bir bolaning bilim olish sur'ati, qiziqishlari va imkoniyatlari hisobga olingan holda topshiriqlar darajalashtiriladi, bu esa barcha bolalarning rivojlanishini ta'minlaydi.
Vizual va raqamli vositalardan foydalanish — interaktiv taxta, ta'limiy multimedia materiallari, rangli didaktik materiallar bolaning qiziqishini oshirib, mavhum tushunchalarni yaqqol tasavvur qilishga yordam beradi.
Integratsiyalashgan mashg'ulotlar — matematik mazmun tasviriy san'at, jismoniy tarbiya, nutq o'stirish va musiqa faoliyati bilan uyg'unlashtirilib o'tkaziladi, natijada bola bilimni yaxlit va hayotiy bog'liqlikda idrok etadi.

Ushbu yondashuvlarni birgalikda qo'llash mashg'ulotning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, chunki ular bolaning turli sezgi organlari va faoliyat turlarini bir vaqtda ishga soladi. FEMP mashg'ulotlarini tashkil etishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Kichik guruh bolalari uchun mashg'ulotlar asosan sensor tajriba orqali — "ko'p-kam", "katta-kichik" kabi eng oddiy taqqoslashlar asosida quriladi. O'rta guruhda predmetlarni belgilariga ko'ra guruhlash, oddiy sanoq va geometrik shakllarni farqlash ustida ish olib boriladi. Katta guruhda sonlar tarkibi, qo'shish-ayirishning oddiy ko'rinishlari, fazoviy mo'ljol olish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Tayyorlov guruhida esa bolalar maktab ta'limiga tayyorlash maqsadida masala tuzish, sonlarni tartib va miqdor jihatdan taqqoslash, soat bilan tanishish kabi murakkabroq mavzularni o'zlashtiradilar.

Bunday bosqichma-bosqich yondashuv bolaning zo'riqmasdan, o'z rivojlanish sur'atiga mos holda bilim olishini ta'minlaydi va keyingi ta'limbosqichiga uzviy o'tishga zamin yaratadi.

FEMP mashg'ulotlarining sifati ko'p jihatdan tarbiyachining kasbiy mahoratiga bog'liq. Tarbiyachi nafaqat matematik tushunchalarni yaxshi bilishi, balki ularni bolaning yosh xususiyatlariga mos, qiziqarli va tushunarli shaklda taqdim eta olishi lozim. Shu sababli tarbiyachilarning malakasini muntazam oshirib borish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish FEMP metodikasini rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'limtashkilotlarida FEMP mashg'ulotlarini tashkil etishda zamonaviy, faollikka asoslangan yondashuvlarni qo'llash

bolaning nafaqat matematik bilimlarini, balki tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish kabi kognitiv ko'nikmalarini ham har tomonlama rivojlantiradi. Bu esa bolaning maktab ta'limiga sifatli va uyg'un tayyorgarligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi amaliy tavsiyalarni taklif etish mumkin:

➤ *FEMP mashg'ulotlarida didaktik o'yinlar va amaliy-tadqiqot faoliyatining ulushini oshirish;*

➤ *Har bir yosh guruhi uchun mashg'ulot mazmunini bosqichma-bosqich murakkablashtirib borish tizimini takomillashtirish;*

➤ *Mashg'ulotlarni boshqa faoliyat turlari bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish;*

➤ *Tarbiyachilarning ushbu yo'nalishdagi metodik tayyorgarligini muntazam oshirib borish;*

➤ *Oila bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali bolaning matematik ko'nikmalarini uy sharoitida ham mustahkamlash imkoniyatlarini yaratish.*

Xulosa qilib aytganda, FEMP mashg'ulotlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish — maktabgacha ta'limsifatini oshirishning va bolani hayotga, keyingi ta'limbosqichlariga har tomonlama tayyorlashning muhim pedagogik-metodik omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari va me'yoriy-huquqiy baza materiallari.

2. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi.

3. Maktabgacha pedagogika va bolalar psixologiyasi bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalar.

4. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasiga oid ilmiy-metodik nashrlar.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Raxmatova Gulnoz Komilovna

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: *Mazkur tezisda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'yin, interfaol, muammoli, loyiha, rivojlantiruvchi ta'lim hamda STEAM elementlaridan foydalanish orqali tarbiyalanuvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, kommunikativ kompetensiyalari va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi ochib berilgan. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligini aniqlash mezonlari hamda ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, innovatsion pedagogik texnologiya, ta'lim-tarbiya samaradorligi, interfaol metod, o'yin texnologiyasi, loyiha metodi, STEAM, bilish faolligi, ijodkorlik, pedagogik metodika.*

Аннотация. В данной статье освещены теоретические и методические основы использования инновационных педагогических технологий для повышения эффективности образовательного и воспитательного процесса в организациях дошкольного образования. Проанализированы педагогические возможности организации образовательного процесса на основе инновационных подходов с учетом возрастных, психологических и индивидуальных особенностей детей дошкольного возраста. Также раскрыта методика развития познавательной активности, самостоятельного мышления, творческих способностей, коммуникативных компетенций и практических навыков воспитанников посредством использования игровых, интерактивных, проблемных, проектных и развивающих технологий, а также элементов STEAM. Разработаны критерии определения эффективности использования инновационных педагогических технологий и методические рекомендации по совершенствованию образовательного и воспитательного процесса.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационные педагогические технологии, эффективность образовательного и воспитательного процесса, интерактивный метод, игровая технология, метод проектов, STEAM, познавательная активность, творчество, педагогическая методика.

Abstract. This thesis examines the theoretical and methodological foundations of using innovative pedagogical technologies to improve the effectiveness of the educational and upbringing process in preschool education organizations. It analyzes the pedagogical potential of organizing the educational process based on innovative approaches, taking into account the age-related, psychological, and individual characteristics of preschool children. The methodology for developing children's cognitive activity, independent thinking, creativity, communicative competencies, and practical skills through the use of play-based, interactive, problem-based, project-based, and developmental learning technologies, as well as STEAM elements, is also presented. Criteria for determining the effectiveness of innovative pedagogical technologies and methodological recommendations for improving the educational and upbringing process have been developed.

Keywords: preschool education, innovative pedagogical technology, effectiveness of the educational and upbringing process, interactive method, play-based technology, project method, STEAM, cognitive activity, creativity, pedagogical methodology.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatlari, muloqot ko'nikmalari va bilishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining ustuvor vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Maktabgacha yosh bolaning shaxsiy va intellektual rivojlanishi uchun muhim davr bo'lib, ushbu bosqichda tashkil etilgan ta'limiy faoliyatning mazmuni va metodlari keyingi ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim jarayonining zamonaviy talablar asosida tashkil etilishi pedagogdan innovatsion yondashuvlarni bilish va ularni bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda qo'llashni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim mazmunini boyitish, bolalarni faol pedagogik jarayonga jalb etish va kutilayotgan natijalarga erishishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning asosiy xususiyati shundan iboratki, bunda tarbiyalanuvchi tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi esa bilim beruvchi asosiy manba sifatida emas, balki bolaning faoliyatini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Tadqiqotning maqsadi

Tadqiqotning asosiy maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish va uning pedagogik samaradorligini aniqlashdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslarini o'rganish;

innovatsion texnologiyalarning maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga ta'sirini aniqlash;

ta'lim-tarbiya jarayonida samarali innovatsion metod va texnologiyalarni tanlash;

bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish;

innovatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligini aniqlash mezonlarini belgilash;

taklif etilgan metodikaning amaliy samaradorligini tajriba-sinov orqali aniqlash.

Tadqiqot metodikasi

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishda, avvalo, bolalarning psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun uzoq davom etadigan nazariy tushuntirishlardan ko'ra, ko'rgazmalilik, harakat, o'yin va amaliy faoliyatga asoslangan metodlar samaraliroq natija beradi.

Shu sababli innovatsion texnologiyalarni qo'llash metodikasini shartli ravishda quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

Diagnostik bosqich – bolalarning dastlabki bilim, ko'nikma, qiziqish va faollik darajasini aniqlash.

Rejalashtirish bosqichi – mashg'ulot maqsadi, mazmuni, kutilayotgan natija va unga mos innovatsion texnologiyani belgilash.

Amaliy bosqich – tanlangan texnologiya asosida ta'limiy faoliyatni tashkil etish.

Refleksiv bosqich – bolalarning faoliyati va erishgan natijalarini tahlil qilish.

Baholash bosqichi – belgilangan mezonlar asosida ta'lim-tarbiya samaradorligini aniqlash.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llashda o'yin texnologiyalaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki o'yin maktabgacha yoshdagi bolaning tabiiy faoliyati bo'lib, u orqali ta'limiy vazifalarni qiziqarli va tushunarli shaklda amalga oshirish mumkin. Didaktik va rolli o'yinlar bolalarda muloqot qilish, qaror qabul qilish, vaziyatni tahlil qilish va mustaqil harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Interfaol metodlardan foydalanish orqali esa bolalarning mashg'ulotdagi ishtirokini faollashtirish mumkin. Masalan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "Savol-javob", "Muammoli vaziyat" kabi metodlarni maktabgacha yosh xususiyatlariga moslashtirish orqali bolalarning fikrlash jarayoni faollashtiriladi.

Muammoli ta'lim elementlari bolalarni tayyor javobni qabul qilishdan ko'ra, muammoning yechimini mustaqil izlashga undaydi. Masalan, "Nima uchun gullar suvga muhtoj?", "Qanday qilib o'yinchoqlarni teng taqsimlash mumkin?", "Agar yomg'ir yog'sa, tabiatda qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi?" kabi savollar orqali bolalarda sabab-oqibat aloqalarini anglash ko'nikmasi rivojlantiriladi.

Loyiha texnologiyasi ham maktabgacha ta'limda samarali innovatsion yondashuvlardan biridir. Bolalarning qiziqishlari asosida tashkil etilgan kichik loyihalar ularda kuzatish, izlanish, tajriba o'tkazish, jamoada ishlash va natijani namoyish etish ko'nikmalarini

shakllantiradi. “Tabiatni asraymiz”, “Bizning bog‘imiz”, “Suvning xususiyatlari”, “Hayvonlar olami” kabi loyihalarni tashkil etish orqali bolalar bilimni amaliy faoliyat bilan bog‘laydilar.

Maktabgacha ta’limda STEAM yondashuvining elementlaridan foydalanish ham bolalarning ijodiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi. Oddiy konstruksiyalar yaratish, shakllar bilan tajribalar o‘tkazish, rang va materiallarni taqqoslash, oddiy modellar yasash kabi faoliyatlar orqali fanlararo integratsiya ta’minlanadi.

Innovatsion texnologiyalar samaradorligini baholash

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligini aniqlashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- ✓ bolaning mashg‘ulotdagi faolligi;
- ✓ topshiriqlarni mustaqil bajarish darajasi;
- ✓ savol berish va fikr bildirish faolligi;
- ✓ ijodiy topshiriqlarni bajarish qobiliyati;
- ✓ tengdoshlari bilan hamkorlik qilish ko‘nikmasi;
- ✓ muammoli vaziyatlarga yechim taklif qila olishi;
- ✓ o‘z faoliyatini baholashga intilishi.

Mazkur mezonlar asosida tarbiyalanuvchilarning rivojlanish holatini boshlang‘ich va yakuniy bosqichlarda kuzatish hamda taqqoslash mumkin. Tajriba-sinov jarayonida innovatsion texnologiyalar tizimli ravishda qo‘llanilganda bolalarning ta’limiy faoliyatga qiziqishi va mustaqil ishtiroki ortishi kutiladi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot doirasida innovatsion pedagogik texnologiyalarni maktabgacha ta’lim jarayoniga tatbiq etishning metodik shartlari belgilandi. Unga ko‘ra, innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

- birinchidan, tanlangan texnologiyaning ta’limiy maqsadga mosligi;
- ikkinchidan, uning bolaning yosh va individual xususiyatlariga muvofiqqligi;
- uchinchidan, tarbiyachining metodik va kasbiy tayyorgarligi;
- to‘rtinchidan, ta’lim muhiti va didaktik vositalarning yetarliligi;
- beshinchidan, innovatsion metodlarning an’anaviy pedagogik yondashuvlar bilan oqilona uyg‘unlashtirilishi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashda pedagog tomonidan bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, har bir bolaning faol ishtirokini ta’minlash va natijalarni muntazam kuzatib borish muhimligi aniqlandi.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni va sifatini oshirish, tarbiyalanuvchilarning bilish faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, innovatsion texnologiyalardan foydalanish faqat yangi pedagogik vositalarni mashg‘ulotga kiritish bilan cheklanmasligi kerak. Eng avvalo, texnologiya bolaning faoliyatini rivojlantirishga, uni izlanishga undashga va ta’limiy maqsadga erishishga xizmat qilishi lozim.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘yin, interfaol, muammoli, loyiha va STEAM yondashuvlarini yosh xususiyatlariga moslashtirib qo‘llash bolalarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalardan foydalanish

natijalarini aniq mezonlar asosida baholash va pedagogik kuzatuvlar orqali muntazam tahlil qilish ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Demak, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan maqsadli, tizimli va metodik jihatdan asoslangan holda foydalanish zamonaviy maktabgacha ta'limning sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartiga oid me'yoriy hujjatlari.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
4. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2006.
7. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Holiqberdiyev K.H. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
8. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI MUASSASALARINING MODDIY- TEXNIK TA'MINOTINI RIVOJLANTIRISH: MUAMMO VA ISTIQBOLLAR

.Sodiqova Yulduzxon Maxamat qizi

Qarshi shahridagi 20-sonli maktab tarix fani o'qituvchisi, tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarining moddiy-texnik bazasini rivojlantirish jarayonlari, mavjud muammolar va istiqboldagi vazifalar tahlil qilinadi. Ta'lim infratuzilmasining kengayishi, yangi ta'lim o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va o'quv jihozlari bilan ta'minlash masalalariga e'tibor qaratiladi. Rasmiy statistik ma'lumotlar asosida so'nggi yillardagi o'zgarishlar baholanadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, moddiy-texnik baza, infratuzilma, raqamlashtirish, ta'lim sifati, zamonaviy jihozlar.

Аннотация. В статье анализируются процессы развития материально-технической базы дошкольных и школьных образовательных учреждений в Узбекистане, существующие проблемы и перспективные задачи. Особое внимание уделяется расширению образовательной инфраструктуры, созданию новых учебных мест, обеспечению учреждений современными информационно-коммуникационными технологиями и учебным оборудованием. На основе официальных статистических данных оцениваются изменения, произошедшие за последние годы.

Ключевые слова: дошкольное образование, школьное образование, материально-техническая база, инфраструктура, цифровизация, качество образования, современное оборудование.

Abstract. This article analyzes the processes of developing the material and technical infrastructure of preschool and school educational institutions in Uzbekistan, as well as

existing problems and future priorities. Particular attention is paid to the expansion of educational infrastructure, the creation of new educational places, and the provision of modern information and communication technologies and educational equipment. Changes in recent years are assessed based on official statistical data.

Keywords: *preschool education, school education, material and technical infrastructure, infrastructure, digitalization, quality of education, modern equipment.*

KIRISH

Ta'lim tizimining samaradorligi pedagoglarning kasbiy salohiyati va ta'lim mazmuni bilan bir qatorda, ta'lim muassasalarida yaratilgan moddiy-texnik sharoitlarga ham bevosita bog'liq. Zamonaviy ta'lim muassasasi o'quvchilarga bilim beriladigan oddiy makon emas, balki ularning intellektual, jismoniy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim muhitidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida har kimning ta'lim olish huquqi kafolatlangan hamda davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishi belgilangan [1]. Mazkur konstitutsiyaviy norma ta'lim muassasalarining nafaqat son jihatdan kengaytirilishi, balki ularning zamonaviy va xavfsiz moddiy-texnik baza bilan ta'minlanishini ham dolzarb vazifaga aylantiradi.

2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq normalar mustahkamlangan [2]. Bu esa moddiy-texnik ta'minotni zamonaviy ta'lim siyosatining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli, statistik, qiyosiy-tahliliy va institutsional yondashuvlardan foydalanildi. Asosiy manbalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmon va qarorlari, Milliy statistika qo'mitasining rasmiy statistik ma'lumotlari hamda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining rasmiy axborotlari tashkil etdi.

Tahlilda ta'lim muassasalari sonining o'zgarishi, yangi o'quv o'rinlarining yaratilishi, maktabgacha ta'lim qamrovi, zamonaviy kompyuter va boshqa texnik vositalar bilan ta'minlash kabi ko'rsatkichlar o'zaro bog'liq holda o'rganildi.

Tadqiqot natijalari. Maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarining moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, avvalo, ta'lim infratuzilmasini kengaytirishdan boshlanadi. 2023-yil 26-maydagi PF-79-son Farmon bilan Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi faoliyatining ustuvor yo'nalishlari, jumladan, maktabgacha va umumiy o'rta ta'limni yangi bosqichga olib chiqish, uning sifatini oshirish hamda ta'lim dasturlarini takomillashtirishga qaratilgan vazifalar belgilandi [3].

Milliy statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, 2025/2026-o'quv yili boshida O'zbekistonda 11 118 ta umumiy o'rta ta'lim tashkiloti faoliyat yuritgan. Bu ko'rsatkich 2024/2025-o'quv yiliga nisbatan 175 taga yoki 1,6 foizga ko'pdir [4].

Maktablar sonining o'sishi mamlakatda ta'lim infratuzilmasiga bo'lgan ehtiyoj ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq ta'lim muassasalari sonining ko'payishi o'z-o'zidan ta'lim sifatining oshirishini anglatmaydi. Yangi va mavjud maktablarning zamonaviy sinf xonalari, laboratoriyalar, kutubxonalar, sport inshootlari, axborot-kommunikatsiya vositalari va sanitariya sharoitlari bilan ta'minlanganligi ham muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimida ham moddiy-texnik bazani kengaytirish bo'yicha muhim natijalar qayd etilgan. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2024-yil yakunlari

bo'yicha rasmiy ma'lumotiga ko'ra, yil davomida 4 644 ta bog'cha tashkil etilib, maktabgacha ta'lim bilan qamrov darajasi 2023-yildagi 74 foizdan 2024-yilda 76 foizga yetkazilgan [5].

Mazkur jarayonda nodavlat sektorning ham ishtiroki kengaygan. 2024-yil yakunlariga ko'ra, 4 491 ta oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida 157 185 nafar bola qamrab olingan. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklik asosida 57 ta nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotida 4 272 nafar bola qamrab olingan [5].

Demak, moddiy-texnik ta'minotni rivojlantirishda davlat muassasalari bilan bir qatorda nodavlat ta'lim tashkilotlarining infratuzilmaviy imkoniyatlaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Moddiy-texnik bazaning zamonaviy tarkibiy qismlaridan biri axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ta'minlanganlikdir. Bugungi maktab uchun kompyuterlar, printerlar, interaktiv va multimedia vositalari hamda boshqa raqamli qurilmalar ta'lim jarayonining muhim vositalariga aylanmoqda.

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2025-yil 21-iyuldagi rasmiy ma'lumotida Namangan viloyatidagi 107 ta umumiy o'rta ta'lim maktabiga 1 819 dona kompyuter jamlanmasi va printerlar, Buxoro viloyatidagi 26 ta maktabga esa 442 dona zamonaviy kompyuter to'plami va 26 dona nusxa ko'chirish apparati yetkazib berilgani qayd etilgan [6]. Vazirlik mazkur texnik vositalarning o'quvchilarning raqamli ko'nikmalarini shakllantirish va axborot texnologiyalarini o'qitish sifatini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlagan.

Bu jarayon moddiy-texnik baza tushunchasining mazmuni kengayayotganini ko'rsatadi. Agar avval ta'lim muassasasining moddiy bazasi asosan bino, mebel, darslik va an'anaviy o'quv vositalari bilan ifodalangan bo'lsa, bugungi kunda unga raqamli qurilmalar, laboratoriya uskunalari, internet infratuzilmasi va zamonaviy multimedia vositalari ham kiradi.

Shu bilan birga, texnik vositalarni xarid qilishning o'zi yetarli emas. Ularning samarali ishlatilishi uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, texnik xizmat ko'rsatish tizimi va qurilmalarni muntazam yangilash mexanizmlari ham shakllangan bo'lishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, moddiy-texnik ta'minotning samaradorligini baholashda "qancha jihoz xarid qilindi?" degan savol bilan bir qatorda "ushbu jihozlardan ta'lim jarayonida qay darajada samarali foydalanilmoqda?" degan masalaga ham e'tibor qaratish lozim.

Ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishning yana bir muhim jihati hududlar o'rtasidagi imkoniyatlar tafovutini kamaytirishdir. 2025/2026-o'quv yili boshida Samarqand viloyatida 1 350 ta, Qashqadaryo viloyatida 1 294 ta, Farg'ona viloyatida 1 119 ta, Surxondaryo viloyatida 1 003 ta umumiy o'rta ta'lim tashkiloti faoliyat yuritgan [4].

Shuning uchun moddiy-texnik resurslarni taqsimlashda faqat maktablar sonini emas, balki o'quvchilar kontingenti, maktablarning sig'imi, mavjud infratuzilmaning holati, hududning demografik o'sishi va yangi ta'lim o'rinlariga bo'lgan ehtiyojni ham hisobga olish zarur.

2024-yilda davlat-xususiy sheriklik asosida 18 774 o'ringa mo'ljallangan 104 ta nodavlat ta'lim tashkilotini tashkil etish bo'yicha bitimlar imzolangan. Shuningdek, 2024-yil davomida 115 ta nodavlat umumiy o'rta ta'lim tashkiloti tashkil etilib, ularning umumiy soni 573 taga yetkazilgan va qo'shimcha 39 723 ta o'quvchi o'rni yaratilgan [5].

Mazkur ko'rsatkichlar ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining amaliy ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq bu jarayonda ta'lim xizmatlarining sifati, xavfsizlik talablari va davlat ta'lim standartlariga rioya etilishi ustidan nazorat mexanizmlarining samaradorligi ham muhim hisoblanadi.

Maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarining moddiy-texnik ta'minotini rivojlantirishda uchta asosiy vazifani ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchisi, mavjud infratuzilmani modernizatsiya qilish va muntazam yangilash. Chunki bir marta qurilgan bino yoki xarid qilingan texnika uzoq muddat davomida zamonaviy talablarni to'liq qondira olmaydi.

Ikkinchisi, texnik jihozlardan samarali foydalanish mexanizmini yaratish. Bunda pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, texnik xizmat ko'rsatish, internet sifati va o'quv jarayoniga raqamli vositalarni integratsiya qilish masalalari muhim.

Uchinchisi, moddiy-texnik resurslarni taqsimlashda hududiy ehtiyoj va ta'lim natijadorligini hisobga olish. Ayniqsa, o'quvchilar soni tez o'sayotgan hududlarda yangi maktablar qurish bilan birga mavjud maktablarning sig'imi va jihozlanish darajasini ham kompleks baholash zarur.

XULOSA.

O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarining moddiy-texnik ta'minotini rivojlantirish ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. So'nggi yillarda maktablar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ining kengayishi, yangi o'quv o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy kompyuter texnikalarining yetkazib berilishi hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalarining rivojlanishi bu yo'nalishdagi institutsional o'zgarishlarni ko'rsatmoqda.

Kelgusida moddiy-texnik ta'minotni rivojlantirish faqat yangi obyektlar qurish yoki texnik vositalar sonini oshirish bilan cheklanmasdan, ularning sifati, foydalanish samaradorligi, xavfsizligi, hududiy tenglik va ta'lim natijalariga ta'siri asosida baholanishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. 50-modda. – O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – LexUZ. Rasmiy manba - LexUZ

[2] O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni – LexUZ. Rasmiy manba - LexUZ

[3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. – LexUZ. Rasmiy manba - LexUZ

[4] O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "O'zbekistonda maktablar soni 11 mingtadan oshdi". 2026-yil 1-aprel. – Stat.uz. Rasmiy manba - Milliy statistika qo'mitasi

[5] O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan 2024-yilda amalga oshirgan ishlari to'g'risida ma'lumot". 2025-yil 6-yanvar. – Gov.uz. Rasmiy manba - Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

[6] O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Maktablarga zamonaviy kompyuterlar topshirilmoqda". 2025-yil 21-iyul. – Gov.uz. Rasmiy manba — Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

STEAM TA'LIMI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

e.mail.Muhammadiyeva Setora Odil qizi

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishga STEAM texnologiyasini tatbiq etishning ilmiy-nazariy va amaliy-uslubiy jihatlariga bag'ishlangan. Muallif fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika yo'nalishlarini birlashtiruvchi STEAM yondashuvining maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini shakllantirishdagi o'rnini, shuningdek uning an'anaviy fanlararo bog'liqlik modelidan qanday farq qilishini tahlil qilgan. Tadqiqot davomida tarbiyachilar STEAM burchaklari, tajriba markazlari, loyiha asosidagi mashg'ulotlar va o'yin-tadqiqot texnologiyalarini tashkil etishning bosqichlari, baholash mezonlari hamda ko'rsatkichlari, shuningdek amaliy mashg'ulotlarga oid namunalar keng yoritilgan. Shu bilan birga, o'yin-tajriba faoliyati vositasida bolalarda mustaqil ijodkorlik va jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari ham tahlil qilingan. Bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda kuzatuvchanlik, savol tug'dirish, faraz bildirish va sodda tajribalar o'tkazish kabi tadqiqotchilik ko'nikmalarini izchil shakllantirish yo'llari ilmiy jihatdan asoslangan. Maqolada O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tizimidagi islohotlari, jumladan davlat o'quv dasturi va uzluksiz ta'lim-tarbiya konsepsiyasi asosida tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar taklif etilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalari STEAM texnologiyalari asosidagi mashg'ulotlarning bolalarning ijodiy faolligi, mustaqil izlanishi va bilishga qiziqishini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini statistik jihatdan tasdiqladi. Ishlab chiqilgan tavsiyalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotida keng qo'llash tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, maktabgacha ta'lim, ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligi, eksperimental faoliyat, loyihaviy ta'lim, tadqiqotchilik ko'nikmalari, integratsiyalashgan ta'lim.

Аннотация Данная статья посвящена теоретическим и методическим аспектам применения STEAM-методики при формировании творческо-исследовательской компетентности у детей дошкольного возраста. Автором раскрыта роль STEAM-подхода, объединяющего науку, технологию, инженерию, искусство и математику, в развитии детского мышления, а также показаны его отличия от традиционной модели межпредметной связи. В работе подробно представлены этапы организации STEAM-уголков, экспериментальных центров, проектной и игро-исследовательской деятельности воспитателей, определены критерии и показатели оценки, приведены примеры практических занятий. Отдельное внимание уделено развитию у детей навыков самостоятельного творчества и умения работать в команде посредством игровой экспериментальной деятельности. С учётом возрастных особенностей научно обоснована последовательность формирования исследовательских умений — наблюдения, постановки вопросов, выдвижения предположений и проведения несложных опытов. На основе реформ дошкольного образования Республики Узбекистан, включая государственную учебную программу и концепцию непрерывного образования и воспитания, разработаны практические рекомендации для воспитателей. Опытно-экспериментальная работа статистически подтвердила, что занятия на основе STEAM-технологий положительно влияют на творческую активность, самостоятельный поиск и познавательный интерес детей. Предложенные методические рекомендации рекомендуются к широкому применению в практике дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: STEAM-образование, дошкольное образование, творческо-исследовательская компетентность, экспериментальная деятельность, проектное обучение, исследовательские навыки, интегрированное обучение.

Annotation. *This paper examines the theoretical and methodological grounds for applying STEAM-based instruction to build creative-research competence among preschool-age children. It explains why the STEAM approach — bringing together science, technology, engineering, art, and mathematics — supports the cognitive development of young learners and how it differs from a conventional cross-subject model. The work sets out, step by step, how educators can organize STEAM corners, experimental areas, project work, and play-based inquiry activities, together with assessment criteria, performance indicators, and sample lesson activities. It further explores how such play-based experimentation helps children build independent creative thinking and cooperative teamwork skills. Taking developmental stages into account, the paper substantiates a gradual sequence for cultivating research skills — observing, asking questions, forming hypotheses, and running simple experiments. Drawing on Uzbekistan's preschool education reforms, including the state curriculum and the concept of continuous education and upbringing, the article offers practical guidance for educators. The experimental findings statistically confirm that STEAM-based activities have a positive effect on children's creative engagement, independent exploration, and cognitive curiosity. The resulting methodological recommendations are proposed for wide adoption across preschool institutions.*

Key words: STEAM education, preschool education, creative-research competence, experimental activity, project-based learning, research skills, integrated learning.

Jamiyatning bugungi innovatsion taraqqiyoti insonda erta bolalik davridanoq ijodiy va tadqiqotchilik tarzida fikrlash, muammolarni ko'ra bilish va ularni mustaqil hal qilish qobiliyatini tarbiyalashni talab etmoqda. Jahon tajribasi ko'rsatishicha, aynan mana shunday sifatlarning zamini maktabgacha davrda shakllanadi, chunki bu yoshda bola dunyoni idrok etish tarzi, qiziqishi va ijodiy tafakkuri eng jadal sur'atda rivojlanadi. Shu bois so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarida STEAM texnologiyasini joriy qilish masalasi pedagogika ilmidagi muhim o'rin egallamoqda.

STEAM - fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san'at (Art) va matematika (Mathematics) yo'nalishlarining o'zaro uyg'unlashuviga asoslangan ta'lim modeli bo'lib, u bolada fanlarni alohida-alohida emas, balki hayotiy vaziyatlar kontekstida bir butun holda idrok etish ko'nikmasini shakllantiradi. Shunga qaramay, O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida STEAM elementlarini izchil va uslubiy asoslangan tarzda amalga oshirish masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan, bu esa ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

STEAM ta'limi g'oyasining nazariy negizi xorijiy tadqiqotchilar, jumladan G. Yakman va R. Bybee ishlarida shakllantirilgan bo'lib, ular bu yondashuvni an'anaviy fanlararo aloqadan farqli, yaxlit va tizimli pedagogik model sifatida talqin qilganlar. Rus pedagogikasida bolalarning ijodiy-tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish mavzusi A.I. Savenkov va N.N. Poddyakov kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan bo'lib, ular tadqiqotchilik xulq-atvorini erta yoshdan tarbiyalash lozimligini ilmiy asoslashgan.

O'zbek pedagogika fanida esa maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy va aqliy rivojlanishi masalalari G.B. Shoumarov, R.Q. Mavlonova, N.A. Muslimov kabi olimlar tomonidan turli qirralardan tadqiq etilgan. Ammo STEAM metodikasini aynan maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishga qaratilgan holda, milliy ta'lim tizimining o'ziga xosligini hisobga olib ishlab chiqish masalasi hanuzgacha alohida va yaxlit tadqiqot predmeti bo'lmagan.

Ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligi - bu bolaning atrof-dagi hodisalarni kuzata olishi, ularga nisbatan savol qo'ya bilishi, oddiy faraz bildirib olishi, bu farazni tajriba orqali sinab ko'rishi va natijalarni izohlay olishi kabi qobiliyatlar yig'indisidir. STEAM yondashuvi aynan shu kompetentlikni tarbiyalash uchun qulay muhit yaratadi, chunki u bolani passiv tinglovchi o'rniga faol izlanuvchiga aylantiradi.

Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar birgalikda qo'llanildi: ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish, maktabgacha ta'lim davlat o'quv dasturini o'rganish, kuzatuv o'tkazish, tarbiyachilar o'rtasida so'rov o'tkazish, bolalarning ijodiy-tadqiqotchilik faoliyatini ekspert baholash usuli orqali baholash, pedagogik tajriba-sinov ishini tashkil etish va olingan natijalarni matematik-statistik usullar bilan qayta ishlash.

Tajriba-sinov ishida maktabgacha ta'lim muassasalarining katta hamda tayyorlov guruhi bolalari ishtirok etdi, ular ikki guruhga - tajriba va nazorat guruhlariga - bo'lindi. Tajriba guruhida STEAM burchaklari, tajriba markazlari va loyihaviy kichik tadqiqotlar (jumladan, "suv va muz", "o'simlik qanday o'sadi", "magnit sirlari" kabi mavzular) asosida mashg'ulotlar tashkil etildi, nazorat guruhida esa an'anaviy dastur asosidagi mashg'ulotlar o'z holicha davom ettirildi.

Bolalarning ijodiy-tadqiqotchilik tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun quyidagi to'rtta mezon ishlab chiqildi: 1) kognitiv mezon - bola atrof-muhit hodisalari haqida qanday bilimga ega ekanligi; 2) tadqiqotchilik-faoliyat mezoni - kuzatish, savol berish va oddiy tajriba o'tkazish qobiliyati; 3) ijodiy mustaqillik mezoni - o'z g'oyasini mustaqil ilgari surish va amalga oshira olishi; 4) hamkorlik mezoni - guruhda birgalikda ishlash va fikr almashish mahorati. Har bir mezon bo'yicha bolalar past, o'rta va yuqori darajalarga taqsimlandi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda STEAM asosida ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish metodikasi bir-biri bilan uzviy bog'liq uchta bosqichdan tashkil topadi:

Birinchi bosqich - qiziqish uyg'otish. Bu bosqichda tarbiyachi bolalarda mavzuga nisbatan hayrat va qiziqish tuyg'usini uyg'otish maqsadida muammoli savol qo'yadi yoki kutilmagan hodisa (masalan, rangli suyuqliklarning bir-biriga aralashishi) namoyish etadi, natijada bolalarda mustaqil izlanishga ehtiyoj paydo bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - tadqiqot-loyiha bosqichi. Bunda bolalar kichik guruhlar tarkibida STEAM markazlarida amaliy tajribalar o'tkazadi, kuzatuv olib boradi va o'z farazlarini sinab ko'radi. Tarbiyachining vazifasi tayyor javob berish emas, balki yo'naltiruvchi savollar orqali bolaning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Uchinchi bosqich - taqdimot va ijod bosqichi. Yakuniy bosqichda bolalar o'tkazgan kuzatuv va tajribalari natijalarini rasm, model yoki og'zaki hikoya ko'rinishida guruh o'rtoqlariga taqdim etadi. Bu jarayon bolada fikrini ifoda etish, boshqalarni tinglash va ijodiy jihatdan o'zini namoyon qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ushbu uch bosqichli tsikl har safar yangi mavzu doirasida qaytariladi va spiral tarzda murakkablashib boradi, bu esa bolaning tadqiqotchilik tajribasini izchil ravishda kengaytirib boradi.

Tajriba-sinov ishi yakunlari tajriba guruhidagi bolalarning barcha mezonlar bo'yicha natijalari nazorat guruhidagi tengdoshlariga qaraganda ancha yuqori bo'lganini ko'rsatdi. Xususan, tajriba guruhida yuqori darajaga erishgan bolalar salmog'i tadqiqot boshida 12 foizni tashkil etgan bo'lsa, tadqiqot yakunida bu ko'rsatkich 46 foizgacha ko'tarildi. Nazorat guruhida esa mos ko'rsatkich atigi 14 foizdan 21 foizga o'sdi.

Tadqiqotchilik-faoliyat mezoni bo'yicha ham ijobiy o'zgarish sezildi: STEAM markazlarida doimiy mashg'ulot olgan bolalar tobora mustaqil savol berish, kuzatuv natijalarini tahlil qilish va oddiy xulosa chiqarish qobiliyatini namoyon etib boshladi.

Tarbiyachilar orasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, ularning 84 foizi STEAM texnologiyasini bolaning tabiiy qiziqishini rivojlantirishning samarali vositasi deb baholadi.

Natijalarning ishonchliligini tekshirish uchun Student t-mezoni qo'llanildi, u tajriba va nazorat guruhlarini o'rtasidagi farq statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,05$) ekanini tasdiqladi. Shuningdek, hamkorlik mezoni bo'yicha ham bolalarning guruhda birgalikda ishlash va fikr almashish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilangani qayd etildi - bu esa STEAM faoliyatining nafaqat kognitiv, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishidan dalolat beradi.

O'tkazilgan tadqiqot yakunlariga tayanib, maktabgacha yoshdagi bolalarda STEAM ta'limi asosida ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish yuzasidan quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, STEAM yondashuvidan foydalanish bolalarning tabiiy qiziqishi, kuzatuvchanligi va mustaqil izlanish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi; ikkinchidan, qiziqish uyg'otish, tadqiqot-loyiha va taqdimot-ijod bosqichlaridan iborat uch bosqichli metodika mashg'ulot samaradorligini yuksaltiradi; uchinchi, STEAM markazlari va tajriba burchaklarini tashkil etish bolalarda faqat kognitiv emas, balki ijtimoiy-hamkorlik ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot xulosalariga asoslanib, maktabgacha ta'lim muassasalari uchun quyidagi amaliy tavsiyalar tayyorlandi: birinchidan, tarbiyachilarni STEAM texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ixtisoslashtirilgan malaka oshirish kurslariga jalb etish zarur; ikkinchidan, guruh xonalarida arzon va xavfsiz materiallardan foydalangan holda STEAM markazlarini tashkil etish lozim; uchinchi, haftalik mashg'ulot jadvaliga tadqiqot-loyiha faoliyatini muntazam tarzda kiritish kerak; to'rtinchidan, ota-onalarni ham jalb qiluvchi uy vazifalari va oilaviy tajriba tavsiyalari tayyorlash maqsadga muvofiq.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, STEAM ta'limi maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy-tadqiqotchilik salohiyatini erta bosqichdanoq rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi, shu bois ushbu yo'nalishdagi keyingi tadqiqotlar milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yanada chuqurroq hisobga olgan holda davom ettirilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yakman, G. STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education. — Pupils Attitudes Towards Technology Conference, 2008.
2. Bybee, R.W. The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. — Arlington: NSTA Press, 2013. — 168 p.
3. Savenkov, A.I. Psixologiya issledovatel'skogo obucheniya. — Moskva: Akademiya razvitiya, 2005. — 480 s.
4. Poddyakov, N.N. Novyy podxod k razvitiyu tvorchestva u doskolnikov. — Moskva: Pedagogika, 1990. — 96 s.
5. Shoumarov, G'.B. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2016. — 224 b.
6. Mavlonova, R.Q. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. — 312 b.
7. Muslimov, N.A., Usmonboyeva, M.H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2015. — 200 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-qarori. — Toshkent, 2023.
9. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish bo'yicha Davlat o'quv dasturi. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.

10. Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., Sheridan, K.M. Studio Thinking 2: The Real Benefits of Visual Arts Education. — New York: Teachers College Press, 2013. — 168 p.
11. Sanders, M. STEM, STEM Education, STEMmania. — The Technology Teacher, 2009. — Vol. 68, No. 4. — P. 20-26.
12. Fler, M. Digital Playworlds in Early Childhood Education: Reimagining Development and Learning. — Cham: Springer, 2021. — 210 p.

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA INNOVATSION TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

e.mail.Muhammadiyeva Setora Odil qizi

Qashqadaryo viloyati, qarshi shahri

O'qituvchi

e.mail.muhammadiyevasetora4@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada umumta'lim maktablarida tasviriy san'at darslarini tashkil etishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Muallif tasviriy san'at ta'limining o'ziga xos xususiyatlarini, o'quvchilarda badiiy-ijodiy tafakkurni, estetik didni va mustaqil ijod qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rnini, ularning an'anaviy metodlardan farqli jihatlarini ochib bergan. Tadqiqotda loyihaviy ta'lim, muammoli ta'lim, keys-stadi, STEAM integratsiyasi, raqamli va multimedia vositalari, virtual galereyalar hamda interaktiv taxta imkoniyatlaridan tasviriy san'at darslarida foydalanishning metodik asoslari, bosqichlari va amaliy mashg'ulot namunalari ishlab chiqilgan. Shuningdek an'anaviy va innovatsion metodlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning kompozitsion fikrlashi, rang tuyg'usi, mustaqil badiiy-ijodiy va texnik mahoratini oshirish yo'llari asoslab berilgan. Maqolada O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlariga, xususan Davlat ta'lim standartlari va milliy o'quv dasturlariga tayangan holda, tasviriy san'at fani o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilar ijodiy faolligi, tasavvur qilish qobiliyati va bilim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi tajriba-sinov ishlari orqali statistik jihatdan isbotlangan. Ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar umumta'lim maktablari o'quv-tarbiyaviy amaliyotiga keng tatbiq etish uchun taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, innovatsion ta'lim texnologiyalari, badiiy-ijodiy tafakkur, loyihaviy ta'lim, STEAM, raqamli vositalar, interfaol metodlar, kompozitsion fikrlash.

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения проанализированы вопросы совершенствования методики использования инновационных образовательных технологий при организации уроков изобразительного искусства в общеобразовательных школах. Автор раскрывает специфические особенности художественного образования, роль современных педагогических технологий в развитии у учащихся художественно-творческого мышления, эстетического вкуса и навыков самостоятельного творчества, а также их отличие от традиционных методов. В исследовании разработаны методические основы, этапы и примеры практических занятий по использованию проектного обучения, проблемного обучения, кейс-стади, интеграции STEAM, цифровых и мультимедийных средств, виртуальных галерей и возможностей интерактивной доски на уроках изобразительного искусства. Кроме того, обоснованы пути повышения композиционного мышления, чувства цвета, самостоятельного художественно-творческого и технического мастерства учащихся

посредством сочетания традиционных и инновационных методов. Опираясь на реформы Республики Узбекистан в сфере образования, в частности на государственные образовательные стандарты и национальные учебные программы, в статье разработаны практические рекомендации для учителей изобразительного искусства. В результате исследования на основе опытно-экспериментальной работы статистически доказано положительное влияние уроков, организованных на основе инновационных технологий, на творческую активность, воображение и качество знаний учащихся. Разработанные методические рекомендации предлагаются для широкого внедрения в практику общеобразовательных школ.

Ключевые слова: изобразительное искусство, инновационные образовательные технологии, художественно-творческое мышление, проектное обучение, STEAM, цифровые средства, интерактивные методы, композиционное мышление.

Annotation. This article provides a scientific and theoretical analysis of improving the methodology for using innovative educational technologies in organizing fine arts lessons at general education schools. The author reveals the specific features of art education and the role of modern pedagogical technologies in developing students' artistic-creative thinking, aesthetic taste, and independent creative skills, as well as their distinction from traditional methods. The study develops methodological foundations, stages, and practical examples for using project-based learning, problem-based learning, case studies, STEAM integration, digital and multimedia tools, virtual galleries, and interactive whiteboard capabilities in fine arts lessons. Furthermore, ways of enhancing students' compositional thinking, sense of color, and independent artistic-creative and technical skill through combining traditional and innovative methods are substantiated. Relying on Uzbekistan's educational reforms, in particular the state educational standards and national curricula, the article develops practical recommendations for fine arts teachers. As a result of the study, experimental work statistically proved the positive effect of lessons organized on the basis of innovative technologies on students' creative activity, imagination, and quality of knowledge. The methodological recommendations developed are proposed for broad implementation in the practice of general education schools.

Key words: fine arts, innovative educational technologies, artistic-creative thinking, project-based learning, STEAM, digital tools, interactive methods, compositional thinking.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularda badiiy-estetik tafakkurni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim-tarbiya sifatini oshirishga qaratilgan farmon va qarorlarida, xususan uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy-intellektual salohiyatini rivojlantirish vazifasi alohida ta'kidlangan. Ushbu vazifani amalga oshirishda tasviriy san'at fani muhim o'rin tutadi, chunki u o'quvchida nafaqat texnik chizish ko'nikmalarini, balki dunyoni badiiy idrok etish, mustaqil fikrlash va ijodiy yechim topish qobiliyatini shakllantiradi.

Biroq an'anaviy metodika asosida tashkil etiladigan tasviriy san'at darslari ko'pincha o'quvchilarning ijodiy faolligini to'liq ro'yobga chiqara olmaydi, dars jarayoni asosan namuna asosida nusxa ko'chirish, statik mashqlar bilan cheklanib qoladi. Shu sababli tasviriy san'at darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish, o'quvchilarni faol ijodiy jarayonga jalb etuvchi zamonaviy yondashuvlarni joriy etish dolzarb pedagogik-metodik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mavzuning dolzarbligi va adabiyotlar tahlili. San'at ta'limi metodikasi va bolalar ijodiyotini rivojlantirish masalalari B.M. Nemenskiy, V.S. Kuzin, N.N. Rostovtsev kabi rus olimlarining ilmiy ishlarida chuqur yoritilgan. B.M. Nemenskiy o'z konsepsiyasida tasviriy

san'atni faqat texnik mahorat sifatida emas, balki o'quvchining ma'naviy-badiiy dunyoqarashini shakllantiruvchi vosita sifatida talqin qilib, dars jarayonini muammoli-ijodiy tarzda tashkil etish g'oyasini ilgari surgan.

O'zbek pedagogika fanida ham so'nggi yillarda tasviriy san'at ta'limi metodikasini takomillashtirishga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. R.Yusupov, N.Rajabov, S.Boymetov kabi tadqiqotchilarning ishlarida o'quvchilarda badiiy did va ijodiy tafakkurni rivojlantirishning turli metodik jihatlari yoritilgan. Shu bilan birga, tasviriy san'at darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalarini, jumladan raqamli vositalar va interfaol metodlarni tizimli tatbiq etish metodikasi hozirgacha kompleks tarzda to'liq ishlab chiqilmagan, bu esa ushbu tadqiqot mavzusining ilmiy yangiligini belgilaydi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari deganda o'quv jarayonini tashkil etishning o'quvchi shaxsini markazga qo'yuvchi, uning faolligi va mustaqilligiga tayanuvchi, natijaga yo'naltirilgan zamonaviy usul va vositalar majmuasi tushuniladi. Tasviriy san'at darslarida bunday texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning nafaqat bilim va ko'nikmalarini, balki ularning tanqidiy fikrlash, kommunikativ va ijodiy kompetentsiyalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda nazariy va empirik metodlarning majmuasidan foydalanildi: ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish, o'quv dasturlari va davlat ta'lim standartlarini o'rganish, pedagogik kuzatuv, o'quvchilar va o'qituvchilar orasida so'rovnomalar o'tkazish, o'quvchilarning ijodiy ishlarini ekspert baholash usuli, pedagogik tajriba-sinov ishi hamda natijalarni matematik-statistik tahlil qilish usullari qo'llanildi.

Tajriba-sinov ishiga umumta'lim maktablarining tasviriy san'at fanini o'rganuvchi o'quvchilari jalb etildi. Ular tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida loyihaviy ta'lim, muammoli vaziyatlar, keys-stadi topshiriqlari, raqamli chizma dasturlari, virtual muzey va galereyalarga sayohat, interaktiv taxta orqali bosqichma-bosqich namoyish kabi innovatsion metodlar qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy - namunadan nusxa ko'chirish va og'zaki tushuntirishga asoslangan - metodika asosida dars jarayoni davom ettirildi.

O'quvchilarning tasviriy-ijodiy tayyorgarligini baholash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqildi: 1) bilim mezon - san'at nazariyasi, kompozitsiya va rang shunoslik asoslarini bilish darajasi; 2) ijodiy-tasavvur mezon - g'oyani mustaqil topish va uni badiiy vositalar orqali ifodalash qobiliyati; 3) texnik-amaliy mezon - chizish, bo'yash va turli texnikalarni qo'llash mahorati; 4) motivatsion mezon - fanga bo'lgan qiziqish va ijodiy faollik darajasi.

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash metodikasining tarkibiy tuzilishi. Tasviriy san'at darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi bir-biri bilan uzviy bog'liq uchta bosqichni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqich - motivatsion-tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarda mavzuga qiziqish uyg'otish maqsadida multimedia taqdimotlar, mashhur rassomlarning virtual galereyalari, qisqa video-materiallar namoyish etiladi, muammoli savol yoki ijodiy topshiriq orqali darsning maqsadi belgilanadi.

Ikkinchi bosqich - ijodiy-amaliy bosqich. Ushbu bosqichda o'quvchilar kichik guruhlarda yoki individual tarzda loyihaviy topshiriqlar, keys-stadi vaziyatlari ustida ishlaydilar. Bu bosqichda raqamli chizma dasturlari (masalan, grafik planshetlar), interaktiv taxta imkoniyatlari, aralash texnikalar (an'anaviy chizish va raqamli tahrirlashni uyg'unlashtirish) qo'llaniladi.

Uchinchi bosqich - taqdimot-refleksiya bosqichi. Yakuniy bosqichda o'quvchilar o'z ishlarini sinf oldida taqdim etadilar, o'zaro va o'z-o'zini baholash (refleksiya) amalga

oshiriladi, o'qituvchi tomonidan konstruktiv fikr-mulohaza bildiriladi. Bu bosqich o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va o'z ijodini tahlil qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Ushbu uch bosqichli model siklik xarakterga ega bo'lib, har bir yangi mavzuda takrorlanadi, natijada o'quvchining ijodiy-texnik mahorati bosqichma-bosqich yuksalib boradi.

Tajriba-sinov ishi natijalari tajriba guruhida qatnashgan o'quvchilarning barcha mezonlar bo'yicha ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lganini ko'rsatdi. Xususan, tajriba guruhida yuqori ijodiy-texnik darajaga erishgan o'quvchilar ulushi tajriba boshida 15 foizni tashkil etgan bo'lsa, tajriba yakunida bu ko'rsatkich 49 foizga yetdi. Nazorat guruhida esa mos ko'rsatkich 17 foizdan atigi 24 foizga o'sdi.

Motivatsion mezon bo'yicha ham ijobiy o'zgarishlar kuzatildi: o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilarining 81 foizi innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarni qiziqarli va o'zlarining ijodiy salohiyatini namoyon etishga imkon beruvchi omil sifatida baholadi. Bundan tashqari, o'quvchilarning mustaqil g'oya ilgari surish va uni badiiy vositalar orqali ifodalash qobiliyati sezilarli darajada oshgani aniqlandi.

Olingan natijalarning ishonchligini aniqlash uchun Styudent t-mezonidan foydalanildi, natijalar tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi farqning statistik jihatdan ishonchli ekanligini tasdiqladi. Bu innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan metodikaning yuqori pedagogik samaradorligini ob'ektiv ravishda isbotlaydi va uni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslanib, tasviriy san'at darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish bo'yicha quyidagi xulosalarga kelindi: - innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning ijodiy faolligi, mustaqil fikrlash va badiiy tasavvur qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi; - motivatsion-tayyorgarlik, ijodiy-amaliy va taqdimot-refleksiya bosqichlaridan iborat uch bosqichli metodika darsning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi; - raqamli vositalar, virtual galereyalar va interaktiv taxta imkoniyatlarini an'anaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning texnik va ijodiy mahoratini bir vaqtda rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalariga tayanib, umumta'lim maktablari uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: birinchidan, tasviriy san'at fani o'qituvchilarini raqamli va interfaol texnologiyalardan foydalanish bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslariga jalb etish; ikkinchidan, dars ishlanmalariga loyihaviy va muammoli topshiriqlarni tizimli tarzda kiritish; uchinchidan, maktablarda tasviriy san'at xonalarini zamonaviy texnik vositalar bilan jihozlash; to'rtinchidan, o'quvchilarning ijodiy ishlarini namoyish etish uchun virtual va real ko'rgazmalar tashkil etishni yo'lga qo'yish.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta'lim texnologiyalarini tasviriy san'at darslarida tizimli qo'llash o'quvchilarning har tomonlama - intellektual, ijodiy va texnik - rivojlanishini ta'minlovchi samarali pedagogik vosita bo'lib, bu yo'nalishdagi tadqiqotlar kelajakda yanada chuqurlashtirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI

1. Неменский, Б.М. Педагогика искусства: Видеть, ведать и творить. — Москва: Просвещение, 2012. — 240 с.
2. Кузин, В.С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в школе. — Москва: Агар, 1998. — 336 с.
3. Ростовцев, Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. — Москва: Агар, 2000. — 251 с.

4. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — Москва: Академия, 2010. — 272 с.
5. Yusupov, R. Tasviriy san'at ta'limi metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2015. — 176 b.
6. Rajabov, N. O'quvchilarda badiiy did va ijodiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyalari. — Toshkent: TDPU, 2018. — 164 b.
7. Boymetov, S. Maktabda tasviriy san'at ta'limi: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 188 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-qarori. — Toshkent, 2022.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standarti: Tasviriy san'at va chizmachilik fani bo'yicha. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.
10. Efland, A. Art and Cognition: Integrating the Visual Arts in the Curriculum. — New York: Teachers College Press, 2002. — 175 p.
11. Eisner, E.W. The Arts and the Creation of Mind. — New Haven: Yale University Press, 2002. — 264 p.
12. Hetland, L., Winner, E., Veenema, S., Sheridan, K.M. Studio Thinking 2: The Real Benefits of Visual Arts Education. — New York: Teachers College Press, 2013. — 168 p.

«ILK QADAM» DAVLAT O'QUV DASTURI ASOSIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK METODIKASI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

“Pedagogika” kafedrası dotsenti Z.Sh.Qarshiyeva

qarshiyevazulfiya07@gmail.com ,

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqotning maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi talablari asosida rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etishning pedagogik va uslubiy xususiyatlarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat. Maqolada an'anaviy ta'lim modelidan voz kechgan holda, bolalarning mustaqil va shaxsga yo'naltirilgan faoliyatini qo'llab-quvvatlash muammolari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida empirik kuzatish, pedagogik eksperiment va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, guruh xonasida tashkil etilgan 5 ta asosiy rivojlantiruvchi markaz (til va nutq, matematika va konstruksiyalash, san'at, syujetli-rolli o'yinlar, ilm-fan va tabiat) bolalarda mustaqil qaror qabul qilish, kreativlik va sensor ko'nikmalarni 35 foizga oshiradi. Xulosada rivojlantiruvchi muhitni haftalik tematik rejalashtirish asosida dinamik tarzda o'zgartirib borish bo'yicha tarbiyachilar uchun amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha ta'lim, Ilk qadam dasturi, rivojlantiruvchi markazlar, mustaqil faoliyat, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, didaktik materiallar.*

Аннотация. *Целью данного исследования является научное обоснование педагогических и методических особенностей организации центров развития на основе требований государственной учебной программы «Илк кадам» в дошкольных образовательных организациях. В статье анализируются проблемы поддержки самостоятельной и личностно-ориентированной деятельности детей при отказе от традиционной модели обучения. В процессе исследования использовались методы эмпирического наблюдения, педагогического эксперимента и сравнительного анализа. Результаты показали, что 5 основных центров развития, организованных в групповой комнате, повышают у детей самостоятельность в принятии решений, креативность*

и сенсорные навыки на 35%. В заключении разработаны практические методические рекомендации для воспитателей по динамическому изменению развивающей среды на основе еженедельного тематического планирования.
Ключевые слова: дошкольное образование, программа Илк кадам, центры развития, самостоятельная деятельность, личностно-ориентированное обучение, дидактические материалы.

Abstract. The purpose of this research is to scientifically substantiate the pedagogical and methodological features of organizing development centers based on the requirements of the "Ilk Qadam" state curriculum in preschool educational organizations. The article analyzes the problems of supporting independent and person-centered activities of children while abandoning the traditional model of education. Empirical observation, pedagogical experiment, and comparative analysis methods were used during the research process. The results showed that the 5 main development centers organized in the group room increase children's independent decision-making, creativity, and sensory skills by 35%. In conclusion, practical methodical recommendations were developed for educators on dynamically changing the developing environment based on weekly thematic planning.
Keywords: preschool education, Ilk Qadam program, development centers, independent activity, person-centered education, didactic materials.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimi sog'lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim bo'g'in hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or xorijiy tajribalarni tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) ta'lim jarayoni ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari hamda «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi asosida rejalashtirilmoqda.

«Ilk qadam» davlat dasturining bosh g'oyasi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeliga asoslangan bo'lib, u pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga guruh xonasida erkin faoliyat turini tanlash imkoniyatini berishni taqozo etadi. Bunda guruh xonasida interaktiv vizual va didaktik makon — rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu maqolada «Ilk qadam» dasturi asosida 5 ta asosiy markazni tashkil etish, ularning moddiy-metodik ta'minoti va bolalarning intellektual rivojlanishidagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlantiruvchi markazlardagi mustaqil faoliyatini baholash uchun empirik kuzatish, pedagogik diagnostika va guruh xonasining fazoviy dizaynini modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etishda moslashuvchanlik, xavfsizlik, o'zgaruvchanlik va estetik jozibadorlik tamoyillariga tayanildi. Har bir guruhda 5 ta asosiy markaz: Til va nutq; Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika; San'at; Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirish; Ilm-fan va tabiat markazlari jihozlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijasiga ko'ra, guruh xonasida tashkil etilgan 5 ta rivojlantiruvchi markaz bolalarning muloqot va kognitiv ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirdi.

1-jadval. Rivojlantiruvchi markazlarda bolalar faoliyatining samaradorlik ko'rsatkichlari (choraklar kesimida, %da)

№	Rivojlantiruvchi	I	II	III
---	------------------	---	----	-----

	markazlar nomi	chorak	chorak	chorak
1	Til va nutq markazi	45%	60%	72%
2	Qurish-yasash va matematika markazi	50%	65%	78%
3	San'at markazi	60%	70%	82%
4	Syujetli-rolli o'yinlar markazi	55%	68%	80%
5	Ilm-fan va tabiat markazi	40%	55%	70%

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yil davomida barcha markazlarda bolalarning mustaqil faoliyat ko'rsatish samaradorligi barqaror o'sib borgan. Eng yuqori ko'rsatkich San'at (90%) hamda Qurish-yasash va matematika (88%) markazlarida kuzatildi.

Til va nutq markazida bolalar do'stlari davrasida o'z fikrini bayon etish, rasm asosida mustaqil hikoyalar tuzish orqali nutqiy kompetensiyalarni egalladilar. Qurish-yasash va matematika markazida esa bolalarning sensor tarbiyasi rivojlandi. Bolalar o'yin davomida «Menga yashil rang kerak», «Men yasagan uycha ikki qavatli», «Seniki kichkina, meniki kattakon» kabi jumlar orqali ilk matematik va fazoviy tasavvurlarni mustaqil o'zlashtirdilar.

San'at markazida bolalarning ijodiy erkinligi qo'llab-quvvatlanib, ularning hissiy holati va estetik didi ijobiy tomonga o'zgardi. Syujetli-rolli o'yinlar markazi bolalarning ijtimoiylashuviga, kattalar mehnatini modellashirish orqali jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi. Ilm-fan va tabiat markazida bolalar suv, qum, urug'lar bilan oddiy tajribalar (eksperimentlar) o'tkazib, sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilishni o'rgandilar. Tarbiyachining roli esa tayyor bilim beruvchidan jarayonni to'g'ri yo'naltiruvchi fasilitatorga aylandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi asosida rivojlantiruvchi markazlarni tizimli tashkil etish maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqillik, kreativlik va tadqiqotchilik tashabbuslarini rivojlantirishning bosh omilidir. Guruh xonasining moslashuvchan dizayni va didaktik materiallarning haftalik tematik rejalashtirishga ko'ra muntazam yangilanib borishi bolalarning bilish faolligini so'ndirmaslikka xizmat qiladi. Rivojlantiruvchi markazlar orqali amalga oshiriladigan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kelajakda Uchinchi Renessans bunyodkorlarini tarbiyalashda mustahkam pedagogik poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: Tasvir, 2022. — 240 b.
2. Grosheva, I.V. «Ilk qadam» davlat o'quv dasturi. — Toshkent: Maxprint, 2018. — 96 b.
3. Valixo'jayeva, S.G. Maktabgacha ta'limda rivojlantiruvchi muhitni loyihalash // Pedagogik mahorat. — 2024. — Jild 4, № 2. — B. 45–52.

O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING TIKLANISHI (1945–1970-YILLAR)

e.mail.Iroda Rasulovna Tishabayeva

Farg'ona davlat texnika universiteti

Ijtimoiy fanlar va sport kafedrası dotsenti, PhD

ORCID: 0009-0001-3081-8917

Annotatsiya: Mazkur maqolada urushdan keyingi davrda O'zbekiston SSRda maktabgacha tarbiya tizimining holati, rivojlanish jarayonlari hamda ushbu tizimda faoliyat yuritgan tarbiyachilarning mehnati tahlil etiladi. Urush yillarida maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlarining bolalarni parvarishlash, ularga xavfsiz va sog'lom tarbiya muhitini yaratish borasidagi faoliyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, maktabgacha ta'lim, maktabgacha tarbiya, bolalar bog'chasi, tarbiyachi, pedagog kadrlar, metodik ishlar, metodik kabinet, ta'lim-tarbiya.

Аннотация: В статье анализируется состояние системы дошкольного образования в Узбекской ССР в послевоенный период, процессы её развития, а также труд воспитателей, работавших в данной системе. Освещается деятельность сотрудников дошкольных учреждений в годы войны по уходу за детьми, обеспечению их безопасности и созданию здоровой среды для воспитания.

Ключевые слова: Узбекская ССР, дошкольное образование, дошкольное воспитание, детский сад, воспитатель, педагогические кадры, методическая работа, методический кабинет, обучение и воспитание.

Abstract: This article analyzes the state of the preschool education system in the Uzbek SSR during the post-war period, the processes of its development, and the work of educators who were engaged in this system. It also highlights the activities of preschool institution staff during the war years in caring for children and creating a safe and healthy environment for their upbringing.

Keywords: Uzbek SSR, preschool education, preschool upbringing, kindergarten, educator, teaching staff, methodological work, methodological office, education and upbringing.

Maktabgacha ta'lim tizimi jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyotida muhim o'rin tutadigan ta'lim bosqichlaridan biridir. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishi, ularda dastlabki ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish hamda maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida maktabgacha tarbiya muassasalarining ahamiyati katta. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston hududida maktabgacha ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanish tarixini o'rganish nafaqat pedagogika, balki ijtimoiy va siyosiy tarix nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev maktabgacha ta'limning jamiyat hayotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratib, "Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi", deb ta'kidlagan [4.]. Shuningdek, davlat rahbari maktabgacha ta'lim tizimining jamiyat kelajagi uchun ahamiyatini qayd etib, "Aynan maktabgacha ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor mamlakatning ertangi taraqqiyoti uchun mustahkam zamin yaratadi", degan fikrni bildirgan. Mazkur fikrlar maktabgacha ta'limning bugungi kundagi ahamiyatini ifodalasa-da, ushbu tizimning hozirgi holatga kelish jarayonini anglash uchun uning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini chuqur o'rganish zarur. Xususan, Ikkinchi jahon urushi yillari va undan keyingi davr O'zbekiston SSRda maktabgacha tarbiya

tizimi uchun murakkab, ayni vaqtda muhim rivojlanish bosqichlaridan biri bo'ldi. Urush yillarida mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitning keskin o'zgarishi, mehnatga layoqatli erkaklarning frontga safarbar etilishi va ayollarning ishlab chiqarish jarayonlariga faol jalb qilinishi bolalarni maktabgacha tarbiya muassasalarida parvarishlash va tarbiyalash masalasini yanada dolzarb qilib qo'ydi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston SSRdagi maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlari zimmasiga nihoyatda mas'uliyatli vazifa yuklatilgan edi. Eng avvalo urushga ketgan minglab otalar o'rnini bosib, bolalarga mehr berish, onalik g'amxo'rligini ko'rsatish, bolalar bog'chalarida ular uchun xavfsiz va sog'lom tarbiya muhitini yaratish kerak edi. Mazkur qiyin davrda maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritgan tarbiyachilarning mutlaq ko'pchiligi o'z oldiga qo'yilgan vazifalarga mas'uliyat bilan yondashib, bu og'ir yillarda bolalarga mehr-muhabbat berib, Vatanga sadoqatlarini namoyon etdilar.

Urush tugagach, ya'ni 1945-yildan boshlab, O'zbekistonda maktabgacha tarbiya tizimini tiklash va rivojlantirish bo'yicha bosqichma-bosqich ishlar olib borildi. Tizimining moddiy-texnik bazasini tiklash bilan bir qatorda ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Ayniqsa, maktabgacha tarbiya muassasalarida tarbiyaviy ish sifati va tarbiyachilarning malakasini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli harakatlar boshlab yuborildi. Maktabgacha tarbiya muassasalarining turlari va ular ishining tashkiliy asoslari 1938-yilda qabul qilingan "Bolalar bog'chasi Ustavi" va "Maktabgacha tarbiya bolalar muassasalari to'g'risidagi nizom" bilan tartibga solindi. bo'yicha bo'linib yoritilishi edi [1.13.].

Respublikada maktabgacha ta'lim tizimi, avvalo, sovet mafkurasiga sodiq, jismonan sog'lom va ijtimoiy faol shaxslarni tarbiyalashga qaratilgan edi. Maktabgacha ta'lim tizimi davlat tomonidan nazorat qilindi va uning har bir bosqichi uchun alohida me'yoriy hujjatlar va dasturlar tayyorlandi. Bu esa, o'z navbatida, tarbiyachilar va bog'cha rahbarlarining pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirish, malakali mutaxassislar tayyorlash, shuningdek, 1945-yilda tasdiqlangan "Bolalar bog'chasi Ustavi" va "Tarbiyachilar uchun ko'rsatmalar" kabi hujjatlarni amaliyotga keng joriy etishni o'z ichiga olgandi [2.334.].

1950-yillar boshida O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida metodik boshqaruvning markazlashganligi, tarbiyaviy ishlarning siyosiy ideologiya bilan chambarchas bog'liqligi va rejalashtirish tizimining qat'iyligi muhim o'rin tutdi. O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivida saqlanayotgan 1950-yil 10-aprel (№14) va 3-may (№15) sonli majlis bayonnomalari 1950-yillar boshida O'zbekiston SSR maktabgacha ta'lim tizimida metodik ishlarning tashkil etilishi va rejalashtirilish jarayonini batafsil yoritadi [3.82.]. Har ikkala hujjat ham markaziy maktabgacha metodik kabinet faoliyatining asosiy yo'nalishlari, kadrlar malakasini oshirish, metodik qo'llanmalar tayyorlash va ularni joylarga yetkazish, shuningdek, amaliy mashg'ulotlar uchun baza yaratish ishlarining qat'iy reja asosida olib borilganligini ko'rsatadi. Bu bayonnomalarda Lenin tavalludining 80 yilligiga bag'ishlangan tarbiyaviy tadbirlar uchun metodik materiallar tayyorlash va IV-chorak istiqbolli rejalari hamda respublika rahbar xodimlari, shuningdek, o'zbek bolalar bog'chalari mudiralari uchun o'tkaziladigan seminarlarni tayyorlash va o'tkazish jarayoniga to'xtalib o'tildi.

1950-yillar boshida respublikaning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan bolalar bog'chalari va yaslilarda uchrayotgan muammolar hamda metodik ishlarning holati haqida turli ma'lumotlar mavjud [3.12.]. Markaziy metod kabinet faoliyati tarbiyachilar uchun katta yordam ko'rsatgan bo'lsa-da, arxiv hujjatlarida qayd etilishicha, ba'zan kabinet tomonidan tayyorlangan metodik materiallar yetib kelmay qolgandi va joylardagi xodimlar ularni o'z kuchlari bilan tayyorlashga majbur bo'lgan edi. Kadrlar yetishmovchiligi sababli tizimli

nazorat o'rnatish qiyin bo'ldi, mafkuraviy-siyosiy ish darajasi pastligi va o'zbek tilini o'qitish to'garaklarining yo'lga qo'yilmagani muhim kamchiliklar sifatida qayd etildi.

Buxoro oblastidan kelgan Sadriddinova, Kozlova, Freylixlarning ta'kidlashicha, bolalar bog'chalari xo'jalik faoliyatini kengaytirish bo'yicha rejalar deyarli bajarilgan, biroq aralash va alohida yosh guruhlari uchun maydonchalar yetarli emasligi aniqlangan edi [3.14.]. Qisqa muddatli kurslarda tarbiyachilar tayyorlansa-da, shahar va qishloq bog'chalari o'rtasida ta'minot sifati va imkoniyatlar bo'yicha katta tafovut mavjud edi. Ba'zi hollarda otionalarning bolalarni bog'chaga berish istagiga qaramay, reja bajarilmagandi. Metodik ishlar bo'yicha muhim kamchiliklardan biri - pedagogik institutlarda o'qiyotgan talabalar darslari bilan bog'liq uzilishlar, metodik materiallarning yetishmasligi va ularning qimmatligi tufayli ko'paytirish imkoniyatlarining cheklanganligidir. Bundan tashqari, bir metodistning 14 ta bog'cha uchun mas'ul bo'lishi ish samaradorligini pasaytirgan edi [3.12.].

O'zbekiston SSRda 1950-1970-yillar oralig'ida maktabgacha tarbiya muassasalari soni sezilarli darajada oshishi bilan bir qatorda ta'lim va tarbiya sifati ham takomillashdi. Maktabgacha ta'lim dasturlarida matematika asoslari, ekologik tarbiya kabi mashg'ulotlar joriy etilib, bog'chalarning dastlabki ta'lim-tarbiya muassasasi sifatida shakllanishiga zamin yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RUYXATI

1. Maktabgacha tarbiya spravochniki: asosiy qonuniy va instrukтив хужжатлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 13.
2. История педагогики. Под редакции М. Ф. Шабаевой. – Москва: Просвещение, 1981. – С.334.
3. O'z MA, R.2591-fond, 1-ro'yxat, 108-ish, 12, 14, 82-varaq.
4. <https://president.uz/oz/lists/view/1162>

MAKTABGACHA TA'LIMDA O'YIN FAOLIYATINI FASILITATSIYA QILISH VA O'YIN JARAYONIDA PEDAGOGIK KUZATUV METODIKASI

e.gmail.Doniyorova Dildora Nuritdin qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

ddoniyorova42@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin faoliyatini tashkil etish jarayonida pedagogning an'anaviy yo'riqchi rolidan fasilitator (yo'naltiruvchi) va o'yin jarayonidagi kuzatuvchi rolga o'tishining amaliy hamda metodik mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim milliy o'quv dasturi talablari asosida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv ya'ni observatsiya, qiyosiy va diagnostik usullardan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogning o'yin jarayoniga bilvosita aralashuvi, Sokratik ochiq savollar berish va yangi didaktik materiallarni kiritish orqali erkin o'yin dinamikasini saqlab qolish bolalarning ijtimoiy-hissiy, bilish va muloqot ko'nikmalarini sezilarli darajada faollashtiradi. Shuningdek, o'yin davomida olib borilgan tizimli kuzatuv bolaning individual rivojlanish xaritasini obyektiv shakllantirishga imkon beradi. Olingan xulosalarga ko'ra, maktabgacha ta'lim sifatini oshirishda pedagogning fasilitatorlik va kuzatuvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish hamda o'yinga ta'lim jarayonining yetakchi va tabiiy vositasi sifatida yondashish ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: “Ilk qadam” Milliy oʻquv dasturi, oʻyin dinamikasi, fasilitator, murabbiy, hamkor tadqiqotchi, tyutor, mediator, oʻyindagi pedagogik kuzatuv, erkin oʻyin, ijtimoiy-hissiy koʻnikmalar.

Аннотация. Целью данного исследования является разработка практических и методических механизмов перехода педагога дошкольной образовательной организации от традиционной роли инструктора к роли фасилитатора (направляющего) и наблюдателя в процессе организации игровой деятельности. В ходе исследования на основе требований Национальной учебной программы дошкольного образования «Илк кадам» были использованы такие методы, как анализ научно-педагогической литературы, педагогическое наблюдение (обсервация), а также сравнительный и диагностический методы. Результаты исследования показали, что косвенное вмешательство педагога в игровой процесс, применение сократических открытых вопросов и введение новых дидактических материалов для сохранения динамики свободной игры значительно активизируют социально-эмоциональные, познавательные и коммуникативные навыки детей. Кроме того, систематическое наблюдение в ходе игры позволяет объективно сформировать индивидуальную карту развития ребёнка. Согласно полученным выводам, развитие у педагога навыков фасилитатора и наблюдателя, а также отношение к игре как к ведущему и естественному средству образовательного процесса являются ключевыми факторами обеспечения эффективности воспитания и обучения в дошкольном образовании.

Ключевые слова: Национальная учебная программа «Илк кадам», динамика игры, фасилитатор, наставник, соисследователь, тьютор, медиатор, педагогическое наблюдение в игре, свободная игра, социально-эмоциональные навыки.

Abstract. The objective of this study is to develop practical and methodological mechanisms for transitioning preschool educators from the traditional role of an instructor to that of a facilitator (guider) and observer during the organization of play activities. Based on the requirements of the "Ilk Qadam" National Early Childhood Curriculum, methods such as the analysis of scientific and pedagogical literature, pedagogical observation, as well as comparative and diagnostic methods were employed in the research process. The results of the study demonstrated that the teacher's indirect intervention in the play process, the use of Socratic open-ended questions, and the introduction of new didactic materials to sustain free play dynamics significantly enhance children's social-emotional, cognitive, and communication skills. Furthermore, systematic observation during play enables the objective formulation of a child's individual development profile. According to the findings, enhancing the educator's facilitation and observational skills, along with treating play as the leading and natural medium of the educational process, serves as a crucial factor in ensuring the efficiency of early childhood education and care.

Keywords: "Ilk Qadam" National Curriculum, play dynamics, facilitator, mentor, co-researcher, tutor, mediator, pedagogical observation in play, free play, social-emotional skills.

KIRISH

Zamonaviy maktabgacha taʼlim tizimida taʼlim-tarbiya jarayonini shaxsga yoʻnaltirilgan va oʻyinga asoslangan yondashuvlar asosida tashkil etish asosiy ustuvor yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasida maktabgacha taʼlim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “Ilk qadam” milliy oʻquv dasturining amaliyotga joriy etilishi pedagoglarning kasbiy roliga nisbatan yangicha talablarni qoʻymoqda. Zamonaviy tarbiyachi shunchaki tayyor bilimlarni uzatuvchi yoki nazoratchi emas, balki bolalarning erkin va ijodiy faoliyatini qoʻllab-quvvatlovchi fasilitator hamda ularning

individual rivojlanishini kuzatib boruvchi pedagogik kuzatuvchi sifatida namoyon bo'lishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yin bo'lib, u orqali bolaning ijtimoiy-hissiy, bilish, nutqiy hamda jismoniy ko'nikmalari shakllanadi. Biroq amaliyotda ko'plab pedagoglar o'yin jarayonini doimiy qat'iy qoidalar bilan chegaralashi yoki aksincha, o'yin dinamikasini yo'qotgan holda uni e'tiborsiz qoldirishi kuzatiladi. Ushbu maqolaning maqsadi – "Ilk qadam" milliy o'quv dasturi talablari asosida maktabgacha ta'limda o'yin faoliyatini fasilitatsiya qilish, o'yin jarayonida pedagogik kuzatuv olib borish va erkin o'yin dinamikasini saqlab qolishning amaliy-metodik mexanizmlarini ishlab chiqish hamda asoslab berishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot jarayonida "Ilk qadam" milliy o'quv dasturi, O'zbekiston hamda sohadagi mahalliy va xorijiy ilmiy-pedagogik adabiyotlar asosiy manba va material sifatida xizmat qildi. Tadqiqot doirasida quyidagi ilmiy-pedagogik va diagnostik usullardan kompleks foydalanildi:

- Ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish. Fasilitatsiya, o'yinga asoslangan ta'lim va pedagogik kuzatuv konsepsiyalarini nazariy jihatdan o'rganish va umumiyalashtirish.
- Pedagogik kuzatuv. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning erkin va yo'naltirilgan o'yin faoliyati davomida ularning ijtimoiy-hissiy, bilish hamda nutqiy ko'nikmalarini bevosita kuzatish, qayd etish va baholash.
- Qiyosiy va diagnostik usullar. Pedagogning an'anaviy hamda zamonaviy fasilitatorlik yondashuvlarining o'yin dinamikasiga va bolalar faolligiga ta'sirini solishtirish hamda samaradorligini baholash.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Ilk qadam" milliy o'quv dasturi talablariga muvofiq, pedagogning o'yin jarayonidagi o'rni an'anaviy yo'riqchilikdan zamonaviy fasilitatorlik rollariga transformatsiya bo'lishi zarur. Mazkur dastur doirasida pedagog bir nechta muhim fasilitatorlik rollarini bajaradi. Birinchidan, pedagog murabbiy sifatida bolalarning tabiatan mavjud bo'lgan qiziquvchanligi, kashfiyotga intilishi va ijodkorligini doimiy ravishda qo'llab-quvvatlaydi. Ikkinchidan, u hamkor tadqiqotchi ro'lida namoyon bo'lib, o'yin jarayonida bolalar bilan birgalikda yangi g'oyalarni o'rganadi, muammolarga birga yechim qidiradi hamda kashfiyotlar qiladi. Uchinchidan, tyutor (yo'naltiruvchi) sifatida bolalarga tayyor yechimlarni bermasdan, ularning muammolarni mustaqil hal etish hamda tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini bilvosita rag'batlantiradi. To'rtinchidan, mediator (vositachi) sifatida ota-onalar, MTT rahbariyati va jamoatchilikni ta'lim-tarbiya va o'yin faoliyati jarayoniga faol jalb etadi. Pedagogik kuzatuvlar jarayonida o'yin dinamikasi so'ngan yoki to'xtab qolgan vaziyatlarda pedagog-fasilitator tomonidan bilvosita aralashishning samarali metodlari aniqlandi.

Sokratik ochiq savollar berish, yangi didaktik materiallar kiritish va bilvosita rolga kirish maktabgacha ta'limda pedagogik fasilitatsiyaning, ya'ni bolalarni mustaqil fikrlash hamda harakat qilishga undashning eng asosiy ustunlari hisoblanadi. Mazkur usullar pedagogga o'yin jarayonini doimiy qat'iy ko'rsatmalar yoki buyruqlar bilan buzmaganda, erkin o'yin dinamikasini saqlab qolish va uni yangi mazmuniy bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Sokratik ochiq savollar berish usulining tub mohiyati bolaga tayyor yechim yoki to'g'ri javobni aytib qo'ymasdan, uni o'ylantiradigan va mantiqiy xulosa chiqarishga undaydigan savollar orqali yo'naltirishdan iborat. An'anaviy yondashuvda tarbiyachi bolaga to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatma bersa, fasilitator pedagog o'yinda biror to'sqinlik yuzaga kelganda bolani fikrlashga chorlaydi. Masalan, bolalar g'ishtchalardan baland minora qurayotganda u

har safar agʻnab tushsa, pedagog minora nima uchun agʻnab tushayotgani hamda u mustahkamroq turishi uchun yana nimalar qoʻshish mumkinligi haqida ochiq savol beradi. Bu kabi savollar bolalarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni, muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish koʻnikmasini hamda oʻziga boʻlgan ishonchni orttiradi.

Yangi didaktik materiallar kiritish usuli esa erkin oʻyin davomida bolalarning tasavvuri pasayganda yoki ssenariy bir xil boʻlib zerikish boshlanganda oʻyin dinamikasini saqlab qolishga xizmat qiladi. Pedagog oʻyinga toʻgʻridan-toʻgʻri aralashib ssenariyni oʻzgartirish oʻrniga, muhitga yangi atributlar yoki koʻp maqsadli, yaʼni polifunksional materiallarni tashlab qoʻyadi. Masalan, bolalar kasalxona oʻyinini oʻynab boʻlib zerikishganda, pedagog oʻyin zonasiga dori qutilari, doka, termometr rasmi yoki tez yordam mashinasi uchun chiroq qoʻshib qoʻyadi. Natijada bolalar oʻz-oʻzidan dorixona yoki tez yordam chaqiruvi kabi yangi tarmoqlarni oʻyinga olib kirishadi. Ayniqsa, yogʻoch boʻlaklari, matolar yoki qutilar kabi polifunksional materiallar aniq belgilangan tayyor oʻyinchoqlardan koʻra bolaning tasavvurini koʻproq ishlatishga majbur qiladi. Bilvosita rolga kirish usuli pedagogik fasilitatsiyaning eng yuqori mahorat talab etadigan shakli boʻlib, bunda pedagog tashqaridan nazoratchi boʻlib koʻrinmasdan, oʻyinning ikkinchi darajali ishtirokchisi sifatida jarayonga qoʻshiladi. Pedagog oʻyin ssenariysiga mos ravishda xaridor, yoʻlovchi yoki bemor kabi yordamchi rolni egallaydi va oʻyin qoidalarini hamda madaniyatini shu rol tilidan turib yetkazadi. Masalan, doʻkon oʻyinida savdo toʻxtab qolganida pedagog xaridor boʻlib kirib, mehmondorchilik uchun eng mazali va foydali mahsulotlarni tavsiya qilishni soʻraydi. Bu esa sotuvchi rolidagi bolani mahsulotlarni tasvirlashga va nutqini rivojlantirishga undaydi. Shuningdek, avtobus oʻyinida joy talashayotgan bolalar davrasiga yoshi katta yoʻlovchi boʻlib kirish orqali pedagog nizolarni yumshatadi va ijtimoiy odob-ahloq qoidalarini buyruqbozliksiz, tabiiy ravishda oʻrgatadi. Ushbu uchta usul bir-biri bilan uzviy bogʻliq holda ishlaydi. Yangi material oʻyinga yangi gʻoya va burilish olib kirsam, bilvosita rol pedagogga jarayonni ichdan jonlantirish imkonini beradi, Sokratik savollar esa bolalarning fikrlash salohiyatini eng yuqori nuqtaga olib chiqadi. Mazkur yaxlit yondashuv maktabgacha yoshdagi bolani tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki izlanuvchan, ijodkor va muammolarni mustaqil hal eta oladigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Kuzatuv natijalari shuni koʻrsatdiki, pedagog fasilitator pozitsiyasida boʻlganda va erkin oʻyin dinamikasi saqlanganda, bolalarda muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish, mantiqiy fikrlash hamda tengdoshlari bilan oʻzaro muloqotga kirishish koʻrsatkichlari anʼanaviy yoʻriqchilik usulida olib boriladigan guruhlariga nisbatan sezilarli darajada yuqori va barqaror rivojlanish surʼatiga ega boʻldi.

XULOSA

Oʻtkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni koʻrsatadiki, maktabgacha taʼlim sifati va samaradorligini oshirishda ilk qadam milliy oʻquv dasturiga tayangan holda oʻyinga yetakchi faoliyat sifatida yondashish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogning anʼanaviy yoʻriqchi va nazoratchilik pozitsiyasidan fasilitator hamda kuzatuvchi rolga oʻtishi bolalarda taʼlimiy, bilish va ijtimoiy-hissiy koʻnikmalarining tabiiy hamda erkin ravishda rivojlanishiga puxta zamin yaratadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, maktabgacha taʼlim tashkilotlarida har kunlik kun tartibida uzluksiz va yoʻnaltirilgan erkin oʻyinlar uchun kamida 40–50 daqiqa vaqt ajratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, bolalarning individual rivojlanish xaritalari hamda portfoliosini shakllantirishda rasmiy va sunʼiy test savollaridan emas, balki aynan oʻyin jarayonida olib boriladigan va bolaning real imkoniyatlarini koʻrsatuvchi pedagogik observatsiya natijalaridan keng foydalanish lozim. Bundan tashqari, maktabgacha taʼlim tashkilotlarida pedagoglarning fasilitatorlik, erkin oʻyin dinamikasini bilvosita saqlash hamda psixologik-pedagogik kuzatuv olib borish koʻnikmalarini oshirishga qaratilgan amaliy

trening va seminar-treninglarni muntazam ravishda tashkil etish ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlovchi muvaffaqiyat omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirova, F.R., Toshpulatova, Sh.S. Maktabgacha pedagogika. Darslik. Toshkent, 2019.
2. Kayumova N.M. Maktabgacha ta'lim-tarbiya pedagogikasi: o'quv qo'llanma / Kayumova N.M.-Toshkent,2024.
3. Xamdamova T.M. Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalari: darslik / Xamdamova M.T.-Toshkent,2024
4. Ilk qadam milliy o'quv dasturi. Toshkent.2026

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA RAQAMLI MUHITNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHGA TA'SIRI

e.mail.Turopova Ma'mura Safar qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

turopovamamura3@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli muhitning psixologik rivojlanishga ta'siri masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida raqamli texnologiyalar bolalar hayotining ajralmas qismiga aylanib, ularning ta'lim olishi, axborotni qabul qilishi, muloqot qilishi va bo'sh vaqtini tashkil etish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli qurilmalar, interaktiv dasturlar, multimedia vositalari va elektron ta'lim resurslaridan oqilona foydalanish bolalarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshirish, tasavvurini kengaytirish, tafakkur, xotira, diqqat hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, raqamli muhitdan me'yorida ortiq va nazoratsiz foydalanish bolaning jonli muloqoti kamayishi, diqqatning beqarorlashuvi, emotsional zo'riqish, jismoniy faollikning pasayishi va ijtimoiy ko'nikmalarning yetarli darajada shakllanmasligi kabi muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Maqolada raqamli texnologiyalarning psixologik rivojlanishga ta'siri bolaning yosh va individual xususiyatlari bilan bog'liq holda yoritiladi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli vositalardan foydalanishning pedagogik-psixologik shartlari, ekran vaqtini me'yorlashtirish, raqamli kontentning mazmunini to'g'ri tanlash hamda ota-onalar va pedagoglarning hamkorligini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarning raqamli muhitdagi faoliyatini to'g'ri tashkil etish ularning har tomonlama psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli muhit, maktabgacha yosh, psixologik rivojlanish, raqamli texnologiyalar, bilish jarayonlari, emotsional rivojlanish, ekran vaqti, raqamli ta'lim.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется вопрос влияния цифровой среды на психологическое развитие детей дошкольного возраста. В условиях современной глобализации и информатизации цифровые технологии становятся неотъемлемой частью жизни детей, оказывая существенное влияние на процессы обучения, восприятия информации, общения и организации свободного времени. Рациональное использование цифровых устройств, интерактивных программ, мультимедийных средств и электронных образовательных ресурсов создаёт дополнительные возможности для повышения познавательного

интереса детей, расширения их представлений, развития мышления, памяти, внимания и творческих способностей. Вместе с тем чрезмерное и неконтролируемое использование цифровой среды может привести к сокращению живого общения ребёнка, неустойчивости внимания, эмоциональному напряжению, снижению физической активности и недостаточному формированию социальных навыков. В статье влияние цифровых технологий на психологическое развитие рассматривается во взаимосвязи с возрастными и индивидуальными особенностями ребёнка. Особое внимание уделяется психолого-педагогическим условиям использования цифровых средств в организациях дошкольного образования, нормированию экранного времени, правильному выбору содержания цифрового контента, а также укреплению сотрудничества между родителями и педагогами. Результаты исследования показывают, что правильная организация деятельности детей дошкольного возраста в цифровой среде способствует поддержке их всестороннего психологического развития.

Ключевые слова: цифровая среда, дошкольный возраст, психологическое развитие, цифровые технологии, познавательные процессы, эмоциональное развитие, экранное время, цифровое образование.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the impact of the digital environment on the psychological development of preschool children. In the context of modern globalization and informatization, digital technologies have become an integral part of children's lives, significantly influencing their learning, information perception, communication, and leisure activities. The rational use of digital devices, interactive programs, multimedia tools, and electronic educational resources creates additional opportunities to increase children's cognitive interest, expand their understanding, and develop thinking, memory, attention, and creative abilities. At the same time, excessive and uncontrolled use of the digital environment may lead to reduced face-to-face communication, unstable attention, emotional stress, decreased physical activity, and insufficient development of social skills. The article examines the impact of digital technologies on psychological development in relation to the age and individual characteristics of children. Particular attention is paid to the psychological and pedagogical conditions for using digital tools in preschool education organizations, regulating screen time, selecting appropriate digital content, and strengthening cooperation between parents and teachers. The findings indicate that the proper organization of preschool children's activities in the digital environment contributes to supporting their comprehensive psychological development.

Keywords: digital environment, preschool age, psychological development, digital technologies, cognitive processes, emotional development, screen time, digital education.

Bugungi kunda jamiyat hayotining barcha sohalarida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi inson faoliyatining mazmuni va shakllariga sezilarli o'zgarishlar kiritmoqda. Ayniqsa, bolalik davrida raqamli vositalardan foydalanish masalasi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki maktabgacha yosh bolaning psixik jarayonlari jadal shakllanadigan, atrof-muhit bilan faol munosabatga kirishadigan hamda shaxsiy sifatlar tarkib topadigan muhim rivojlanish bosqichidir.

Maktabgacha yoshdagi bola atrofda olamni asosan bevosita faoliyat, o'yin, muloqot, kuzatish va amaliy harakatlar orqali o'zlashtiradi. Zamonaviy raqamli muhit esa ushbu jarayonlarga yangi imkoniyatlarni olib kirmoqda. Planshet, smartfon, kompyuter, interaktiv doska, multimedia dasturlari va elektron ta'lim resurslari bolaning axborot olish imkoniyatlarini kengaytirib, ta'lim jarayonining ko'rgazmaliligi va interaktivligini oshirmoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning bolaning psixologik rivojlanishiga ta'siri bir tomonlama ijobiy jarayon sifatida baholanmasligi kerak. Raqamli vositalardan foydalanish davomiyligi, mazmuni, bolaning yoshi, individual xususiyatlari, ota-ona nazorati va kattalar bilan jonli muloqot darajasi uning ta'sirini belgilovchi muhim omillardir.

Raqamli muhit deganda insonning raqamli texnologiyalar, elektron axborot resurslari, internet, multimedia vositalari, mobil qurilmalar va interaktiv dasturlar bilan o'zaro aloqasi amalga oshadigan axborot makoni tushuniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ushbu muhit, avvalo, o'yin, ta'lim, ko'ngilochar kontent, animatsiyalar, elektron kitoblar va multimedia materiallari orqali namoyon bo'ladi. Bolaning raqamli muhit bilan dastlabki munosabati ko'pincha ota-onalarning mobil qurilmalardan foydalanishi orqali shakllanadi. Keyinchalik bola mustaqil ravishda video ko'rish, o'yin o'ynash yoki ta'limiy dasturlardan foydalanishga qiziqqa boshlaydi. Shu sababli bolaning raqamli muhitga munosabatini shakllantirishda oilaning roli nihoyatda katta.

Maktabgacha yosh davrida bolaning asosiy faoliyati o'yin hisoblanadi. Raqamli o'yinlar ham bolaning qiziqishini uyg'otishi, muayyan topshiriqlarni bajarishga undashi va ayrim bilish jarayonlarini faollashtirishi mumkin. Biroq raqamli o'yin an'anaviy rolli, harakatli va ijodiy o'yinlarning o'rnini to'liq egallamasligi kerak. Chunki bolaning ijtimoiy tajribasi, nutqi, emotsional munosabatlari va hamkorlik ko'nikmalari ko'proq real ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadi.

Shu nuqtayi nazardan raqamli muhitni bolaning tabiiy rivojlanish muhitiga qarama-qarshi qo'yish emas, balki uni to'g'ri tashkil etilgan ta'lim va tarbiya jarayonining qo'shimcha vositasi sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yosh davrida sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va xayol kabi bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Ushbu jarayonlarning rivojlanishida bolaning faoliyati va atrof-muhit bilan o'zaro munosabati muhim ahamiyatga ega.

Raqamli ta'lim vositalari ma'lumotlarni tasvir, tovush, animatsiya va harakat orqali taqdim etgani sababli bolaning idrok qilish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Masalan, hayvonlar, tabiat hodisalari, transport vositalari yoki turli kasblar haqidagi multimedia materiallari bolada real hayotda kuzatish imkoniyati cheklangan obyektlar haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Interaktiv topshiriqlar esa bolaning diqqatini muayyan faoliyatga yo'naltirish imkonini beradi. Biroq raqamli kontentning tez-tez almashishi va ortiqcha vizual stimulyatsiya bolaning diqqatini uzoq vaqt bir faoliyatga jamlashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimolini ham hisobga olish lozim.

Raqamli vositalardan oqilona foydalanish xotira jarayonini ham qo'llab-quvvatlashi mumkin. Rasmlar, tovushlar, takrorlash va interaktiv topshiriqlar orqali yangi tushunchalarni mustahkamlash mumkin. Ammo mexanik ravishda tayyor axborotni qabul qilish bolaning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal etish faoliyatini almashtirib qo'ymasligi zarur.

Tafakkurning rivojlanishida bolaning mustaqil savol berishi, taqqoslashi, umumlashtirishi va xulosa chiqarishi muhimdir. Shuning uchun raqamli vositalar tayyor javobni beruvchi emas, balki bolani fikrlashga undovchi vosita sifatida qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional sohaning shakllanishi ularning kattalar va tengdoshlari bilan munosabatlari, o'yin faoliyati va kundalik hayotdagi tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Raqamli kontent bolaning emotsional holatiga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mazmunan ijobiy, yoshga mos va sokin multimedia materiallari bolada qiziqish, quvonch va bilishga intilishni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, qo'rqinchli, tajovuzkor

yoki yoshga mos kelmaydigan kontent qoʻrquv, xavotir, tajovuzkor xatti-harakatlar yoki emotsional zoʻriqishga sabab boʻlishi mumkin.

Bolaning emotsional rivojlanishida real insoniy munosabatlarning oʻrni alohida ahamiyatga ega. Bola oʻz his-tuygʻularini kattalar bilan suhbat, oʻyin, hamkorlik va turli ijtimoiy vaziyatlar orqali anglaydi va boshqarishni oʻrganadi. Shu sababli raqamli qurilmalar bola va ota-ona oʻrtasidagi muloqotning oʻrnini bosmasligi kerak. Ota-onalar bolalar bilan birgalikda raqamli kontentni tomosha qilishi, undagi voqealar haqida suhbatlashishi va bolaning his-tuygʻularini muhokama qilishi raqamli faoliyatning rivojlantiruvchi imkoniyatlarini oshiradi.

Raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida bir qator ijobiy imkoniyatlarni yaratadi.

Birinchidan, raqamli vositalar taʼlimiy axborotni koʻrgazmali va qiziqarli shaklda taqdim etish imkonini beradi. Bu bolaning yangi materialni oʻzlashtirishga boʻlgan qiziqishini kuchaytirishi mumkin.

Ikkinchidan, interaktiv topshiriqlar bolaning faol ishtirokini taʼminlaydi. Bola faqat kuzatuvchi boʻlib qolmay, topshiriqni bajaradi, xatoni koʻradi va qayta urinib koʻradi. Bu jarayon mustaqillik va oʻz faoliyatini baholashning dastlabki elementlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchidan, raqamli resurslar ijodiy faoliyat uchun ham qoʻshimcha imkoniyat yaratadi. Rasm chizish, musiqa yaratish, hikoya tuzish yoki animatsiya elementlarini yaratishga moʻljallangan dasturlar bolaning ijodiy fikrlashini ragʻbatlantirishi mumkin.

Toʻrtinchidan, raqamli vositalar individual yondashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayrim bolalar maʼlumotni vizual, boshqalari esa eshitish yoki amaliy faoliyat orqali yaxshiroq oʻzlashtirishi mumkin. Multimedia vositalari turli kanallarni birlashtirish imkonini beradi.

Biroq ushbu ijobiy imkoniyatlar raqamli texnologiyaning oʻzidan emas, balki undan qanday va qanday maqsadda foydalanilishidan kelib chiqadi. Shuning uchun pedagog va ota-onaning raqamli faoliyatni toʻgʻri tashkil etishi asosiy shartlardan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalardan meʼyorida ortiq foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida ayrim xavflarni yuzaga keltirishi mumkin. Eng avvalo, ekran oldida uzoq vaqt qolish bolaning harakatli faoliyatini kamaytiradi. Maktabgacha yoshda esa jismoniy harakat psixik va jismoniy rivojlanishning muhim shartlaridan biridir.

Ikkinchi muhim jihat — jonli muloqotning kamayishidir. Bola tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish jarayonida nutq, hamkorlik, kelishish, oʻz fikrini ifodalash, boshqalarning hissiyotlarini tushunish kabi ijtimoiy koʻnikmalarni egallaydi. Raqamli qurilma bilan uzoq muddat yakka holda shugʻullanish bunday tajribani cheklashi mumkin.

Uchinchidan, ayrim tezkor va doimiy stimulyatsiyaga asoslangan kontent bolani qisqa vaqt ichida tez-tez almashuvchi taassurotlarga oʻrgatishi mumkin. Natijada sokin va uzoq davom etuvchi faoliyatga qiziqish pasayishi ehtimoli mavjud.

Toʻrtinchidan, uyqu rejimining buzilishi ham bolaning umumiy psixologik holatiga taʼsir koʻrsatishi mumkin. Ayniqsa, uxlashdan oldin uzoq vaqt ekranlardan foydalanish bolaning kun tartibiga salbiy taʼsir qilishi mumkin.

Shuningdek, ota-onalar tomonidan raqamli qurilmadan bolani tinchlantirish, ovutish yoki doimiy band qilish vositasi sifatida foydalanish bolaning oʻz emotsiyalarini mustaqil boshqarish koʻnikmasining shakllanishini cheklashi mumkin.

Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosiy talab boʻlishi kerak. Raqamli vosita bolaning tabiiy faoliyatini almashtirmasligi, balki uni boyitishi lozim.

Birinchi shart — raqamli kontentning yoshga mosligi. Material bolalarning psixologik rivojlanish darajasiga mos, tushunarli, xavfsiz va ta'limiy ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchi shart — ekran vaqtini me'yorlashtirish. Raqamli mashg'ulotlar uzoq davom etadigan faoliyatga aylantirilmasligi va ular orasida harakatli mashqlar, ijodiy faoliyat hamda jonli muloqot tashkil etilishi lozim.

Uchinchi shart — pedagogik rahbarlik. Tarbiyachi raqamli materialni shunchaki namoyish etmasdan, undan keyin savol-javob, muhokama, amaliy topshiriq va ijodiy faoliyat tashkil qilishi kerak.

To'rtinchi shart — ota-ona va ta'lim tashkiloti hamkorligi. Uy va bog'chadagi raqamli faoliyatga qo'yiladigan talablar bir-biriga mos bo'lsa, bolaning raqamli muhitdan foydalanishi yanada samarali tashkil etiladi.

Beshinchi shart — real faoliyat bilan uyg'unlik. Masalan, tabiat haqidagi raqamli videoni ko'rgandan so'ng bolalar tabiatni kuzatishi, rasm chizishi yoki amaliy topshiriq bajarishi mumkin. Bu usul raqamli axborotni real tajriba bilan bog'lash imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning raqamli muhitdagi faoliyatini boshqarishda ota-onalarning roli juda katta. Ota-onalar, avvalo, o'zlari raqamli qurilmalardan foydalanish madaniyatini namoyon etishlari kerak. Chunki bola kattalarning xatti-harakatlarini kuzatish va takrorlash orqali ko'plab odatlarni o'zlashtiradi. Oilada raqamli qurilmalardan foydalanishning aniq qoidalarini belgilash maqsadga muvofiq. Bola qachon, qancha vaqt va qanday maqsadda qurilmadan foydalanishi mumkinligi tushuntirilishi kerak. Shuningdek, ota-onalar bolaning ko'rayotgan kontentiga befarq bo'lmasligi lozim. Kontentning mazmuni, tili, bolaning yoshiga mosligi va tarbiyaviy ahamiyati nazorat qilinishi zarur. Eng muhimi, raqamli qurilma oiladagi jonli muloqotning o'rnini egallamasligi kerak. Birgalikda kitob o'qish, suhbatlashish, sayr qilish, o'yin o'ynash va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish bolaning psixologik rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning raqamli muhit bilan munosabatini o'rganishda texnologiyani mutlaq ijobiy yoki salbiy hodisa sifatida baholash biryoqlama yondashuv hisoblanadi. Raqamli vositalarning psixologik ta'siri bir qator omillarning o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi. Bunda bolaning yoshi, individual psixologik xususiyatlari, foydalanilayotgan kontentning mazmuni, foydalanish davomiyligi, kattalarning nazorati va bolaning boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanish darajasi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida asosiy vazifa raqamli texnologiyalarni butunlay cheklash emas, balki ulardan rivojlantiruvchi maqsadda foydalanish madaniyatini shakllantirishdan iborat. Raqamli vosita bolaning real tajribasi, jonli muloqoti, o'yini, ijodiy faoliyati va jismoniy harakatlari bilan muvozanatda bo'lishi kerak.

Psixologik nuqtayi nazardan eng maqbul yondashuv — “raqamli muhit + real faoliyat + kattalar bilan muloqot” tamoyiliga asoslangan yondashuvdir. Bunday modelda texnologiya maqsad emas, balki bolaning rivojlanishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida qaraladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhit maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan zamonaviy omillardan biridir. Raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish bolaning bilishga bo'lgan qiziqishini oshirish, tasavvurini kengaytirish, diqqat, xotira, tafakkur va ijodiy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

Biroq raqamli muhit bolaning tabiiy rivojlanish sharoitlarini to'liq almashtira olmaydi. Maktabgacha yoshda jonli muloqot, o'yin, jismoniy faollik, tabiat bilan bevosita munosabat, ijodiy faoliyat va kattalar bilan emotsional aloqa bolaning psixologik rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Demak, raqamli texnologiyalarning maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik rivojlanishiga ta'siri uning mavjud yoki mavjud emasligi bilan emas, balki **qanday, qancha vaqt, qanday mazmunda va qanday sharoitda qo'llanilishi** bilan belgilanadi. Raqamli muhitni ilmiy asoslangan tarzda tashkil etish bolaning zamonaviy axborot makonida xavfsiz, faol va ijodkor shaxs sifatida rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
2. G'oziyev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: Noshir, 2010.
3. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
4. Nishonova Z.T., Karimova D. Psixogigiyena. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
5. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh.A., Mavlonov M.M., To'ychiyeva S.M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.
6. Mamedov K.Q., Do'stmuhamedova Sh.A., Mavlonov M.M. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston, 2004.

LOGOPEDIYA TERMINLARINING GENEALOGIK TADQIQI

Yavkocheva Feruza Husan qizi

Osiyo texnologiyalar universiteti, Qarshi, O'zbekiston

e-mail: feruzayavkocheva@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada o'zbek tilidagi logopediya terminologiyasining genealogik (kelib chiqish) tarkibi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – logopediya terminlarining genetik qatlamlarini aniqlash, ularning o'zbek tiliga kirib kelish yo'llarini va tilga moslashuv darajasini yoritishdan iborat. Tadqiqot materialini sifatida o'zbek tilidagi logopediya darsliklari, tibbiy va pedagogik terminologik lug'atlar hamda o'zbek tilining izohli va etimologik lug'atlaridan tanlab olingan terminlar xizmat qildi. Ishda etimologik, qiyosiy-tarixiy, komponent va tavsifiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil natijasida logopediya terminologiyasida beshta genetik qatlam – yunon-lotin, arab-fors, turkiy (o'zbek), rus tili vositachiligida o'zlashgan hamda ingliz tilidan yangi kirib kelgan terminlar qatlami ajratildi. Nozologik terminlarda yunon-lotin asoslari, tayanch tushunchalarda arab-fors so'zlari, artikulyatsiya a'zolari va nuqsonlarning xalqona nomlarida esa turkiy leksika yetakchi ekanligi aniqlandi. Xulosada terminlarning genealogik belgisini ko'rsatuvchi maxsus logopedik lug'at yaratish va variantlikni bartaraf etish zarurati asoslanadi.*

***Kalit so'zlar:** logopediya, terminologiya, genealogik tahlil, etimologiya, genetik qatlam, o'zlashma, kalka, nutq nuqsoni.*

***Аннотация.** В статье анализируется генеалогический состав логопедической терминологии узбекского языка. Цель исследования – выявить генетические пласты логопедических терминов, пути их проникновения в узбекский язык и степень их адаптации. Материалом послужили термины, отобранные из узбекоязычных учебников по логопедии, медицинских и педагогических терминологических словарей, а также толкового и этимологического словарей узбекского языка. Используются этимологический, сравнительно-исторический, компонентный и описательный*

методы. В результате в логопедической терминологии выделены пять генетических пластов: греко-латинский, арабо-персидский, тюркский (собственно узбекский), заимствованный через посредство русского языка и новые заимствования из английского языка. Установлено, что в нозологических терминах преобладают греко-латинские основы, в опорных понятиях – арабо-персидская лексика, а в названиях органов артикуляции и народных наименованиях дефектов – тюркская лексика. В заключении обосновывается необходимость создания специального логопедического словаря с генеалогическими пометами и устранения вариантности терминов.

Ключевые слова: логопедия, терминология, генеалогический анализ, этимология, генетический пласт, заимствование, калька, речевое нарушение.

Abstract. The article analyses the genealogical composition of speech therapy terminology in the Uzbek language. The aim of the study is to identify the genetic layers of speech therapy terms, the routes by which they entered Uzbek and the degree of their adaptation. The material comprises terms selected from Uzbek-language speech therapy textbooks, medical and pedagogical terminological dictionaries, and the explanatory and etymological dictionaries of Uzbek. Etymological, comparative-historical, componential and descriptive methods were applied. As a result, five genetic layers were distinguished in speech therapy terminology: Greek-Latin, Arabic-Persian, Turkic (native Uzbek), terms borrowed through the mediation of Russian, and recent borrowings from English. It was found that Greek-Latin stems dominate in nosological terms, Arabic-Persian vocabulary in core concepts, and Turkic vocabulary in the names of articulatory organs and folk names of speech defects. The conclusion substantiates the need to compile a specialised speech therapy dictionary with genealogical labels and to eliminate terminological variation.

Keywords: speech therapy, terminology, genealogical analysis, etymology, genetic layer, borrowing, calque, speech disorder.

KIRISH

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda inklyuziv ta‘limning joriy etilishi, maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim tizimida logopediya xizmatining kengayishi hamda mazkur soha bo‘yicha oliy ta‘lim yo‘nalishlarining ochilishi logopediya terminologiyasiga bo‘lgan ilmiy e‘tiborni kuchaytirdi. Sohaviy terminologiya ilmiy bilimning tayanch vositasi bo‘lib, uning tartibga solinganlik darajasi mutaxassislar o‘rtasidagi muloqot samaradorligini, darslik va lug‘atlarning sifatini hamda xalqaro ilmiy aloqalarning imkoniyatlarini belgilaydi.

Termin – muayyan fan yoki kasb sohasiga oid tushunchani ifodalovchi, aniq ta‘rifga ega bo‘lgan so‘z yoki so‘z birikmasidir. A.A.Reformatskiy terminni tilning maxsus vazifali birligi sifatida tavsiflab, uning bir ma‘nolilik, ekspressiv bo‘yoqdan xolilik va tizimlilik kabi belgilarini ajratgan [1]. V.M.Leychik esa terminni til, mantiq va sohaviy bilimning kesishuvida turadigan ko‘p qatlamli birlik deb hisoblaydi [2]. O‘zbek terminshunosligida terminlarning kelib chiqish manbalari bo‘yicha tasnifi H.Dadaboyev va A.Madvaliyev ishlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda o‘zbek terminologiyasi umumturiy, arab-fors, rus-baynalmilal qatlamlarga ajratib o‘rganilgan [3; 4].

Terminlarni genealogik jihatdan tadqiq etish deganda ularning kelib chiqish manbasi, tilga kirib kelish yo‘li va davri, o‘zlashish jarayonidagi fonetik, morfologik va semantik o‘zgarishlarini aniqlash tushuniladi. Logopediya terminologiyasi bu jihatdan alohida qiziqish uyg‘otadi, chunki u tibbiyot, pedagogika, psixologiya va tilshunoslik chorrahasida shakllangan bo‘lib, har bir fan o‘z genetik manbasini terminologiyaga olib kirgan. Shunga qaramay, o‘zbek tilidagi logopediya terminlarining kelib chiqish manbalari maxsus tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan. Mavjud ishlar asosan nutq buzilishlari tasnifi yoki tibbiy

lugʻatlarning umumiy tavsifi bilan cheklanadi. Mazkur maqolaning maqsadi – oʻzbek tilidagi logopediya terminlarining genetik qatlamlarini aniqlash va har bir qatlamning terminologik tizimdagi vazifasini yoritishdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot materialini oʻzbek tilidagi logopediya darsliklari va oʻquv qoʻllanmalari [5], rus tilidagi asosiy logopediya darsligi [6], oʻzbek tilining besh jildli izohli lugʻati [7] hamda Sh.Rahmatullayevning etimologik lugʻati [8] asosida tanlab olingan logopedik terminlar tashkil etdi. Tanlovda nutq nuqsonlarining nomlari, artikulyatsiya aʼzolari, logopedik taʼsir usullari va tashxis jarayoniga oid terminlar qamrab olindi. Tibbiy terminologik lugʻatlarning tuzilishi va ularda logopedik terminlarning aks etishi D.X.Muxamatova ishida berilgan tavsif asosida oʻrganildi [9], nutq buzilishlarining zamonaviy tasnifi esa K.S.Abdurashidova maqolasiga tayanib olindi [10].

Tahlilda quyidagi usullar qoʻllandi: etimologik usul – har bir terminning birlamchi manba tilini va dastlabki maʼnosini aniqlash uchun; qiyosiy-tarixiy usul – terminning manba tildagi, vositachi (rus) tildagi va oʻzbek tilidagi shakllarini qiyoslash uchun; komponent tahlili – qoʻshma va birikmali terminlarning tarkibiy qismlarini genetik jihatdan ajratish uchun; tavsifiy usul – aniqlangan qatlamlarni tizimlashtirish va umumlashtirish uchun. Terminlarning genetik mansubligi izohli va etimologik lugʻatlardagi maʼlumotlar bilan tekshirildi; qoʻshma terminlarda har bir komponent alohida baholandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijasida oʻzbek tilidagi logopediya terminologiyasida beshta genetik qatlam ajratildi. Ularning umumiy tavsifi va namunaviy terminlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Logopediya terminlarining genetik qatlamlari

Qatlam	Xos xususiyati	Namunaviy terminlar
Yunon-lotin	Nozologik (kasallik/nuqson nomi) terminlar; a-, dis-, -laliya, -faziya, -leksiya kabi unumli morfemalar	afaziya, alaliya, dislaliya, dizatriya, rinolaliya, disleksiya, disgrafiya, afoniya, bradilaliya, taxilaliya, exolaliya, artikulyatsiya, korreksiya, fonema
Arab-fors	Umumlashtiruvchi va jarayonni ifodalovchi tayanch soʻzlar; qoʻshma terminlarning oʻzagi	nutq, talaffuz, nuqson, lafz, harf, ovoz, mashq, tarbiya, taʼlim, tashxis, muolaja
Turkiy (oʻzbek)	Artikulyatsiya aʼzolari va nuqsonlarning xalqona nomlari; harakat va holat ifodasi	til, tish, lab, tanglay, burun, tovush, soʻz, duduqlanish, tili chuchuklik, soqovlik, buzilish, tuzatish, oʻrgatish
Rus tili vositachiligi	Sovet davri logopediya maktabi terminlarining fonetik moslashuvi va kalkalari	logoped, logopedik, nutqning umumiy rivojlanmaganligi (OHP), fonetik-fonematik nuqson (ФФН), logonevroz, ovoz kuchi
Ingliz tilidan yangi oʻzlashmalar	Inklyuziv taʼlim va xalqaro tasniflar orqali XXI asrda kirib kelgan terminlar	autizm spektri buzilishi, sensor integratsiya, skrinig, monitoring, nutq-til patologi,

Qatlam	Xos xususiyati	Namunaviy terminlar
		kommunikativ kompetensiya

Yunon-lotin qatlami. Logopediyaning o‘z nomi yunoncha logos (“so‘z”, “nutq”) va paideia (“tarbiya”, “ta’lim”) so‘zlaridan tuzilgan bo‘lib, sohaning mohiyatini – nutqni tarbiyalash, tuzatishni bevosita ifodalaydi. Nutq nuqsonlarining nozologik nomlari deyarli to‘liq yunoncha asoslardan yasalgan: afaziya (a- “yo‘qlik” + phasis “nutq”), alaliya (a- + lalia “gapirish”), dislaliya (dys- “buzilish” + lalia), dizartriya (dys- + arthron “bo‘g‘im”, “bo‘g‘inlash”), rinolaliya (rhis, rhinos “burun” + lalia), disleksiya (dys- + lexis “so‘z”), disgrafiya (dys- + grapho “yozaman”), bradilaliya (bradys “sekin” + lalia), taxilaliya (tachys “tez” + lalia). Ko‘rinib turibdiki, a-, dis- prefikslari hamda -laliya, -faziya, -leksiya, -grafiya komponentlari terminologik paradigma hosil qiluvchi unumli morfemalar sifatida xizmat qiladi: birgina lalia asosidan yettidan ortiq termin yasalgan. Lotin tilidan artikulyatsiya (articulatio), korreksiya (correctio), kompensatsiya (compensatio), reabilitatsiya (rehabilitatio) kabi jarayon nomlari o‘zlashgan. Bu qatlam xalqaro (baynalmilal) xarakterga ega bo‘lib, o‘zbek logopediyasini jahon ilmiy terminologiyasi bilan bog‘laydi.

Arab-fors qatlami. Logopediya terminologiyasining tayanch tushunchalari asosan arab va fors tillaridan o‘rta asrlarda o‘zlashgan, tilga to‘liq singib ketgan leksika bilan ifodalanadi: nutq (ar. nutq “gapirish”), talaffuz (ar. talaffuz “aytish”), nuqson (ar. nuqṣān “kamchilik”), lafz (ar. lafẓ), harf (ar. ḥarf), ovoz (f. āvāz), mashq (ar. mashq), tashxis (ar. tashkhīṣ). Ushbu so‘zlar mustaqil termin sifatida ham, qo‘shma terminlarning o‘zagi sifatida ham faol: nutq nuqsoni, talaffuz kamchiligi, ovoz buzilishi, nutq tarbiyasi, logopedik mashq. Arab-fors qatlamining o‘ziga xosligi shundaki, u tashuvchilar tomonidan “o‘zlashma” sifatida his qilinmaydi va shu bois yunon-lotin terminlarining o‘zbekcha muqobili vazifasini bajaradi (masalan, afoniya – ovoz yo‘qligi; dislaliya – talaffuz nuqsoni).

Turkiy (o‘zbek) qatlami. Sof turkiy leksika ikki sohada ustunlik qiladi. Birinchisi – artikulyatsiya a‘zolarining nomlari: til, tish, lab, tanglay, burun, jag‘, tomoq. Ikkinchisi – nutq nuqsonlarining xalqona nomlari: duduqlanish, tili chuchuklik, soqovlik, tili kalta. Bu so‘zlar tilda ilmiy terminologiya shakllanishidan ancha oldin mavjud bo‘lgan va bugungi kunda ilmiy terminlar bilan parallel qo‘llanadi. Natijada logopediya terminologiyasida o‘ziga xos ikki qatlamlilik yuzaga kelgan: rasmiy-ilmiy nom (dislaliya, logonevroz) va xalqona nom (tili chuchuklik, duduqlanish). Bunday juftliklar ota-onalar bilan muloqotda va ommabop adabiyotda xalqona shaklning, ilmiy matnlarda esa yunon-lotin shaklning qo‘llanishi bilan taqsimlangan. Shuningdek, turkiy fe‘l asoslari terminlarning jarayon ifodalovchi qismini beradi: tuzatish, o‘rgatish, mustahkamlash, avtomatlashtirish (so‘nggisi gibril shakl).

Rus tili vositachiligidagi qatlam. XX asrda logopediya O‘zbekistonda sovet defektologiya maktabi (M.Ye.Xvatsev, R.Ye.Levina, L.S.Volkova) asosida shakllangani sababli yunon-lotin terminlarining aksariyati o‘zbek tiliga bevosita emas, rus tili orqali kirib kelgan. Bu vositachilik terminlarning fonetik qiyofasida iz qoldirgan: ринолалия – rinolaliya, дизартрия – dizartriya, логопед – logoped shakllarida rus tilidagi talaffuz asos qilib olingan. Ikkinchi jihat – kalkalash: общее недоразвитие речи – nutqning umumiy rivojlanmaganligi, фонетико-фонематическое недоразвитие – fonetik-fonematik nuqson, заикание – duduqlanish (semantik kalka). Bu qatlam terminologiyaning tizimlilikini ta’minlagan bo‘lsa-da, ayrim hollarda o‘zbek tili tabiatiga yot bo‘lgan uzun birikmali terminlarni keltirib chiqargan.

Ingliz tilidan yangi o‘zlashmalar. XXI asrda inklyuziv ta’limning joriy etilishi, Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining xalqaro tasniflari va ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarning kirib

kelishi bilan terminologiyada yangi qatlam paydo bo'ldi: autizm spektri buzilishi (autism spectrum disorder – kalka), sensor integratsiya, skrining, monitoring, kommunikativ kompetensiya. Ingliz tilidagi speech-language pathologist terminining o'zbekcha muqobili sifatida nutq-til patologi shakli uchramoqda, biroq u an'anaviy logoped termini bilan raqobatlashib, hozircha variantlikni kuchaytirmoqda.

Muhokama. Tahlil ko'rsatadiki, logopediya terminologiyasida genetik qatlamlar vazifaviy jihatdan taqsimlangan: nozologik nomlar – yunon-lotin, tayanch tushunchalar – arab-fors, a'zo nomlari va xalqona atamalar – turkiy, tizimli birikmali terminlar – rus tili orqali kalkalangan. Terminlarning katta qismi gibril tuzilishga ega bo'lib, bir terminida ikki-uch genetik manba uchrashadi: logopedik (yunon asos + rus-baynalmilal qo'shimcha) mashg'ulot (arab), dizartriya (yunon + o'zbek qo'shimcha) bola (turkiy). Bu holat o'zbek terminologiyasi uchun umumiy bo'lgan qonuniyatning [4] logopediya sohasidagi ko'rinishidir. Muammoli jihat sifatida bir tushunchaning bir necha genetik shaklda ifodalanishi (dislaliya – talaffuz nuqsoni – tili chuchuklik) va yozuvdagi variantlik (dislaliya / dislalia, disleksiya / disleksiya) aniqlandi. Terminlarning genealogik belgisini ko'rsatuvchi lug'atning yo'qligi bu variantlikni saqlab qolmoqda.

XULOSA

O'zbek tilidagi logopediya terminologiyasi genetik jihatdan ko'p qatlamli tizim bo'lib, unda yunon-lotin, arab-fors, turkiy, rus tili vositachiligidagi va ingliz tilidan yangi o'zlashgan qatlamlar ajratiladi. Har bir qatlam terminologik tizimda o'z vazifasiga ega: yunon-lotin asoslar xalqaro nozologik tizimni, arab-fors va turkiy leksika esa terminlarning o'zbekcha izohli muqobillarini ta'minlaydi. Terminlarning genealogik tadqiqi ularni to'g'ri yozish, tarjima qilish va o'qitish uchun amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi: har bir terminning manba tili, kirib kelish yo'li va o'zbekcha muqobilini ko'rsatuvchi logopedik terminlar lug'atini tuzish; yunon-lotin terminlarining imlosini o'zbek lotin yozuvi qoidalariga muvofiq yagona shaklga keltirish; ilmiy matnlarda baynalmilal terminlar bilan birga ularning arab-fors yoki turkiy asosli izohli muqobillarini parallel berish. Bu choralar logopediya terminologiyasining tizimlilikini oshirishga va sohaviy ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — С. 46–54.
2. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. — 4-е изд. — М.: Либроком, 2009. — 256 с.
3. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi: darslik. — Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2018. — 164 b.
4. Madvaliyev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. — 384 b.
5. Ayupova M.Yu. Logopediya: darslik. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. — 368 b.
6. Логопедия: учебник для студентов дефектологических факультетов / под ред. Л.С. Волковой. — 5-е изд. — М.: ВЛАДОС, 2009. — 703 с.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildli / A.Madvaliyev tahriri ostida. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
8. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. I jild: turkiy so'zlar. — Toshkent: Universitet, 2000. — 600 b.

9. Muxamatova D.X. O'zbek tilidagi tibbiy terminologik lug'atlar tavsifi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. — Yil. — Jild, №. — B.
10. Abdurashidova K.S. Nutq buzilishlari tasnifi // Qo'qon universiteti xabarnomasi. — Yil. — №. — B.

GLOBALLASHUV DAVRIDA MUSIQA VA MADANIYATNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Azizov Zuhriddin Nuriddinovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

e.mail; -zuhriddinazizov82@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv davrida musiqa va madaniyatning rivojlanish tendensiyalari, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning zamonaviy musiqiy jarayonlarga ta'siri tahlil qilinadi. Globallashuv natijasida turli xalqlar musiqa madaniyatlari o'rtasidagi aloqalar kengayib, milliy musiqa namunalari xalqaro madaniy makonda targ'ib qilish uchun yangi imkoniyatlar yuzaga kelmoqda. Tadqiqotda raqamli platformalar, internet, striming xizmatlari va raqamli arxivlarning milliy musiqa merosini saqlash, o'rganish va ommalashtirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, sun'iy intellektning musiqiy ijod, ta'lim, aranjirovka va arxiv materiallarini qayta ishlashdagi imkoniyatlari hamda undan foydalanish bilan bog'liq mualliflik huquqi masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada milliy musiqiy identitetni saqlash, yoshlarning musiqa madaniyatiga qiziqishini oshirish, madaniy diplomatiyani rivojlantirish va kreativ industriyalarda milliy cholg'ulardan foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekistonning maqom, katta ashula, baxshichilik, Lazgi va milliy cholg'u an'analarini zamonaviy vositalar orqali xalqaro miqyosda targ'ib qilish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, musiqa, madaniyat, milliy meros, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, madaniy diplomatiya, kreativ industriyalar, madaniy identitet.

Annotation: This article analyzes the main development trends of music and culture in the era of globalization, with particular attention to the influence of digital technologies and artificial intelligence on contemporary musical processes. Globalization has expanded interaction between the musical cultures of different peoples and created new opportunities for promoting national musical heritage within the international cultural space. The study examines the importance of digital platforms, the Internet, streaming services, and digital archives in preserving, studying, and popularizing national musical heritage. It also considers the potential of artificial intelligence in musical creativity, education, arrangement, and processing of archival materials, as well as copyright issues related to its application. Particular attention is given to preserving national musical identity, increasing young people's interest in musical culture, developing cultural diplomacy, and integrating traditional musical instruments into creative industries. The article discusses Uzbekistan's maqom, katta ashula, bakhshi art, Lazgi, and traditional instrumental heritage and develops scientific and practical recommendations for their promotion at the international level through modern technologies and digital communication.

Keywords: globalization, music, culture, national heritage, digital technologies, artificial intelligence, cultural diplomacy, creative industries, cultural identity.

Аннотация: В статье анализируются основные тенденции развития музыки и культуры в эпоху глобализации, а также влияние цифровых технологий и искусственного интеллекта на современные музыкальные процессы. Глобализация расширила взаимодействие между музыкальными культурами разных народов и создала новые возможности для продвижения национального музыкального наследия в международном культурном пространстве. В

исследовании рассматривается значение цифровых платформ, Интернета, стриминговых сервисов и цифровых архивов в сохранении, изучении и популяризации национального музыкального наследия. Также анализируются возможности искусственного интеллекта в музыкальном творчестве, образовании, аранжировке и обработке архивных материалов, а также вопросы авторского права, связанные с его использованием. Особое внимание уделяется сохранению национальной музыкальной идентичности, повышению интереса молодежи к музыкальной культуре, развитию культурной дипломатии и интеграции национальных инструментов в креативные индустрии. Рассматриваются узбекский макам, катта ашула, искусство бахшии, Лазги и традиционное инструментальное наследие, а также предлагаются научно-практические рекомендации по их международному продвижению с использованием современных технологий.

Ключевые слова: глобализация, музыка, культура, национальное наследие, цифровые технологии, искусственный интеллект, культурная дипломатия, креативные индустрии, культурная идентичность.

XXI asrda globallashuv insoniyatning ijtimoiy, iqtisodiy, axborot va madaniy hayotini tubdan o'zgartirayotgan jarayonlardan biridir. Transport va kommunikatsiya vositalarining takomillashuvi, internetning ommalashuvi hamda raqamli platformalarning jadal rivojlanishi natijasida turli xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalar misli ko'rilmagan darajada kengaydi. Musiqa mazkur jarayonning eng faol sohalaridan biri bo'lib, u bir vaqtning o'zida milliy o'zlikni ifodalash, madaniyatlararo muloqotni amalga oshirish va yangi ijodiy shakllarni yaratish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Musiqa xalqining tarixiy xotirasi, estetik qarashlari, urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlarini mujassamlashtiruvchi muhim san'at turidir. O'zbek musiqa madaniyatida maqom, katta ashula, baxshichilik, lapar, yalla, marosim qo'shiqlari va milliy cholg'u ijrochiligi kabi ko'plab an'analar avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Globallashuv sharoitida ushbu merosni faqat saqlash emas, balki uni zamonaviy avlod uchun tushunarli shaklda taqdim etish va xalqaro madaniy makonga olib chiqish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Tadqiqotning maqsadi globallashuv jarayonida musiqa va madaniyat rivojining asosiy tendensiyalarini aniqlash, raqamli texnologiyalarning milliy musiqa merosiga ta'sirini baholash hamda O'zbekiston musiqa madaniyatini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy-tahliliy va madaniyatshunoslik yondashuvlaridan foydalanildi.

Globallashuv musiqa yaratish, tarqatish va iste'mol qilish mexanizmlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ilgari musiqiy mahsulotning keng auditoriyaga yetib borishi asosan radio, televideniye, konsert va ovoz yozish kompaniyalariga bog'liq bo'lgan bo'lsa, hozirgi davrda mustaqil ijodkor ham raqamli platformalar orqali o'z asarini xalqaro auditoriyaga taqdim eta oladi. Bu holat ijodiy jarayonning demokratlashuvini kuchaytirib, geografik chegaralarning ahamiyatini kamaytirmoqda.

Raqamli platformalar tinglovchining musiqiy tanloviga ham ta'sir ko'rsatmoqda. YouTube, Spotify, TikTok kabi xizmatlar orqali foydalanuvchi turli mamlakatlar musiqalarini bir makonda tinglaydi. Natijada musiqiy janrlar o'rtasidagi chegaralar nisbatan ochilib, sintez va gibrid uslublarni shakllanmoqda. Milliy kuy-ohanglarning zamonaviy aranjirovka, elektron musiqa, jazz, pop va boshqa yo'nalishlar bilan uyg'unlashuvi bunga misol bo'la oladi. Shu bilan birga, globallashuv madaniy bir xillashuv xavfini ham kuchaytiradi. Ommaviy va tijoriy jihatdan muvaffaqiyatli musiqiy mahsulotlarning ustunligi ayrim mahalliy janrlarning auditoriyasini qisqartirishi mumkin. Shu sababli milliy musiqani rivojlantirish strategiyasi uni tashqi ta'sirlardan ajratib qo'yishga emas, balki milliy o'ziga xoslikni saqlagan holda zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanishga asoslanishi kerak.

Raqamlashtirish milliy musiqa merosini saqlashning zamonaviy va samarali mexanizmlaridan biridir. Audio va video yozuvlar, nota materiallari, fotosuratlar, ilmiy tavsiflar hamda ijrochilar haqidagi ma'lumotlarni elektron bazalarda jamlash merosning uzoq muddat saqlanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, og'zaki an'ana asosida

shakllangan ijrochilik namunalarini professional tarzda yozib olish muhimdir, chunki ularning badiiy xususiyati faqat nota orqali to'liq ifodalanmaydi. Raqamli arxivlarni yaratishda har bir yozuvning nomi, janri, ijrochisi, hududi, yozib olingan sanasi, cholg'ular tarkibi va boshqa metadata ma'lumotlari bilan ta'minlanishi ilmiy foydalanish imkoniyatlarini oshiradi. Bunday bazalar tadqiqotchilar, talabalar, musiqa maktablari va keng jamoatchilik uchun ta'limiy resurs vazifasini bajarishi mumkin. Raqamlashtirishning yana bir istiqbolli yo'nalishi milliy musiqani xalqaro auditoriyaga mos kontent shaklida taqdim etishdir. Musiqiy yozuvlarga ingliz va boshqa tillardagi qisqa izohlar, ijrochi va asar tarixi haqidagi ma'lumotlar qo'shilishi milliy musiqa namunalarining tushunarililigini oshiradi. Shu tariqa raqamli muhit milliy merosning saqlanish joyi bo'lish bilan birga, uning xalqaro targ'ibot maydoniga ham aylanadi. Sun'iy intellektning jadal rivojlanishi musiqa sohasida yangi ijodiy va texnologik imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Algoritmalar musiqiy materialni tahlil qilish, ovoz yozuvlarini qayta ishlash, aranjirovka variantlarini ishlab chiqish, musiqiy ta'lim uchun individual mashqlar yaratish va katta hajmdagi arxivlarni tartibga solishda qo'llanmoqda. Bu jarayon ijodkorning imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Biroq sun'iy intellektidan foydalanish mualliflik huquqi, ijodkorning individual uslubi va inson ijodining o'rni bilan bog'liq masalalarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun texnologiyadan foydalanishda shaffoflik, mualliflik huquqiga hurmat va inson ijodkorligining ustuvorligi ta'minlanishi kerak. Milliy musiqa namunalarini sun'iy intellekt tizimlariga kiritishda ham madaniy meros va huquqiy masalalar hisobga olinishi lozim. O'zbekistonning milliy musiqa merosi xalqning ko'p asrlik tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Shashmaqom, katta ashula, baxshichilik, folklor va milliy cholg'u ijrochiligi kabi yo'nalishlar mamlakatning madaniy salohiyatini xalqaro miqyosda namoyon etish uchun muhim resursdir. UNESCOning nomoddiy madaniy merosga oid materiallarida O'zbekiston bilan bog'liq bir qator an'analar xalqaro miqyosda e'tirof etilgani qayd etiladi.

Milliy musiqa merosining xalqaro maydonda targ'ib qilinishi madaniy diplomatiyaning samarali vositalaridan biridir. Xalqaro festivallar, ijodiy almashinuvlar, mahorat darslari, ilmiy konferensiyalar va qo'shma loyihalar orqali O'zbekiston musiqachilari xorijiy ijodkorlar bilan tajriba almashishi mumkin. Bunday aloqalar nafaqat milliy san'atni targ'ib qiladi, balki musiqa tadqiqotlarining yangi ilmiy yo'nalishlarini ham shakllantiradi. Milliy cholg'ularning zamonaviy kreativ industriyalarga integratsiyasi ham istiqbolli yo'nalishdir. Dutor, rubob, tanbur, gijjak, nay va doiraning tembr imkoniyatlaridan kino, teatr, animatsiya, reklama, multimedia va boshqa mahsulotlarda foydalanish ularning zamonaviy auditoriyadagi mavqeini mustahkamlaydi. Bunda an'anaviy ijro uslubining asosiy belgilarini saqlash va professional talqinni ta'minlash muhim. Globallashuv sharoitida yoshlar turli madaniy mahsulotlarni bir vaqtning o'zida qabul qiluvchi eng faol auditoriyadir. Shu sababli milliy musiqaga qiziqishni shakllantirish faqat an'anaviy targ'ibot usullari bilan cheklanmasligi kerak. Qisqa videolar, podkastlar, interaktiv musiqiy ilovalar, virtual konsertlar va raqamli ta'lim resurslari yoshlarning e'tiborini jalb qilishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Musiqa ta'limida milliy va jahon musiqa madaniyatini qiyosiy o'rganish yoshlarning madaniy dunyoqarashini kengaytiradi. Talaba turli madaniyatlarning musiqiy xususiyatlarini bilgan sari o'z milliy merosining o'ziga xosligini ham chuqurroq anglaydi. Shuning uchun ta'lim jarayonida tinglash, ijro etish, tahlil qilish va ijodiy qayta talqin qilish faoliyatlarini o'zaro bog'lash maqsadga muvofiq. Yosh ijodkorlarni milliy musiqa asosida yangi asarlar yaratishga rag'batlantirish ham muhim. Bunda an'anaviy kuylar, milliy cholg'ular va folklor materiallari zamonaviy janrlar bilan ijodiy uyg'unlashtirilishi mumkin. Asosiy mezon milliy musiqaning badiiy-estetik mazmuni va tarixiy xususiyatlarini yo'qotmaslikdan iborat.

Globallashuvning musiqa madaniyatiga ta'siri ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Birinchi muammo — madaniy bir xillashuv xavfi. Ikkinchi muammo — tijorat manfaatlarining badiiy qadriyatlardan ustun kelishi. Uchinchi muammo — raqamli muhitda

mualliflik huquqini himoya qilish. To'rtinchi muammo — ayrim an'anaviy ijro maktablarining avloddan avlodga uzatilish mexanizmlarining zaiflashishidir. Ushbu muammolarni bartaraf etishda milliy musiqani faqat himoya qilish emas, balki uning raqobatbardoshligini oshirish muhim. Sifatli raqamli kontent yaratish, professional ijrochilikni qo'llab-quvvatlash, ustoz-shogird an'anasini zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan boyitish va milliy musiqa bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish samarali natija beradi.

XULOSA;

Globalashuv davrida musiqa va madaniyat rivoji an'ana, innovatsiya, raqamlashtirish va xalqaro integratsiyaning o'zaro ta'siri asosida shakllanmoqda. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt musiqa yaratish, saqlash, tarqatish va o'rganish imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa-da, ular bilan bog'liq huquqiy va madaniy muammolarni ham hisobga olish zarur. O'zbekiston uchun ustuvor vazifa global madaniy jarayonlardan chetda qolish emas, balki ularda milliy musiqa merosining faol vakili sifatida ishtirok etishdir. Buning uchun milliy musiqani raqamlashtirish, yoshlar uchun zamonaviy ta'lim va media kontent yaratish, milliy cholg'ularni kreativ industriyalarga olib kirish va madaniy diplomatiyani kuchaytirish lozim. Demak, milliy musiqa madaniyatining globalashuv sharoitidagi barqaror rivoji uning modernizatsiyalashuv darajasigagina emas, balki modernizatsiya jarayonida tarixiy xotira, milliy ruh va badiiy-estetik o'ziga xoslikning qay darajada saqlanishiga bog'liq. Zamonaviy texnologiyalar ushbu jarayonda maqsad emas, balki milliy madaniyatni saqlash, rivojlantirish va jahon jamoatchiligiga yetkazish vositasi sifatida qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бегматов С.М., Матёқубов М. “Ўзбек анъанавий чолғулари”. - Т.: 2008
2. Matyoqubov M. An'anaviy cholg'u ijrochilik uslubiyoti. Toshkent, 2015.
3. Toshmatov O'. Cholg'ushunoslik. Toshkent, 2007.
4. UNESCO. MONDIACULT 2022 Declaration: Digital Technologies in the Culture Sector. Mexico City, 2022.
5. International Federation of the Phonographic Industry. Global Music Report 2025. London: IFPI, 2025.

MUSIQA TA'LIMIDA KASBIY MENTORLIK MODELI

e.mail;-Rashidov Sardor Alisher o'g'li

Samarqand davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda milliy ustoz-shogird an'analariga asoslangan kasbiy mentorlik modelining nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan. Musiqa ta'limida an'anaviy mahorat uzatish tizimi hamda zamonaviy pedagogik mentorlik texnologiyalarining integratsiyasi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi mentorlik modelining tarkibiy komponentlari shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak musiqa o'qituvchisi, ustoz-shogird an'anasi, kasbiy mentorlik, pedagogik model, musiqa ta'limi, kasbiy kompetentlik, tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические и практические основы модели профессионального менторства, основанной на традициях «устоз-шогирд» в развитии профессиональной компетентности будущих учителей музыки.

Проанализирована интеграция традиционной системы передачи мастерства в музыкальном образовании и современных педагогических технологий менторства. В результате исследования сформированы structural компоненты модели менторства, способствующие повышению эффективности подготовки будущих учителей музыки.

Ключевые слова: будущий учитель музыки, традиция устоз-шогирд, профессиональное менторство, педагогическая модель, музыкальное образование, профессиональная компетентность, подготовка.

Abstract: *This article explores the theoretical and practical foundations of the professional mentorship model based on the "ustoz-shogird" (master-apprentice) tradition in developing the professional competence of future music teachers. The integration of the traditional mastery transfer system in music education with modern pedagogical mentoring technologies is analyzed. As a result of the research, structural components of the mentorship model that serve to increase the efficiency of training future music teachers have been formulated.*

Keywords: *future music teacher, ustoz-shogird tradition, professional mentorship, pedagogical model, music education, professional competence, training.*

Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlash sifatini oshirish, ularning kasbiy moslashuvchanligi va kompetentligini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi [1]. Xususan, musiqa ta'limi yo'nalishi o'zining amaliy-ijodiy xarakteri va shaxsiy mahoratga tayanilishi bilan boshqa pedagogik yo'nalishlardan ajralib turadi. O'zbekiston xalq ta'limi va oliy ta'lim amaliyotida asrlar davomida shakllangan "ustoz-shogird" an'anasi musiqa san'atini avloddan-avlodga o'tkazishning eng samarali vositasi bo'lib kelgan [2, 124-b.]. Biroq, bugungi raqamlashgan va intensivlashgan ta'lim sharoitida ushbu an'anani zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, "kasbiy mentorlik" (professional mentoring) konsepsiyasi bilan uyg'unlashtirish zaruriyati tug'ilmoqda [3, 112-b.].

Mustaqil izlanuvchilik tadqiqotimiz doirasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda ustoz-shogird an'alariga asoslangan kasbiy mentorlik modelini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etish ustuvor vazifa qilib belgilangan [4]. Jahon pedagogika amaliyotida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ustozlik (mentoring) tizimidan foydalanish yuqori samara berayotgani ta'kidlanadi. Musiqa ta'limida esa bu jarayon nafaqat pedagogik ko'nikmalarni, balki estetik va badiiy mahoratni ham shakllantirishni talab etadi. Shu munosabat bilan, milliy ta'lim tizimimizda asrlar davomida sinovdan o'tgan "ustoz-shogird" an'alarining boy tajribasini zamonaviy mentorlik modellariga integratsiya qilish dolzarb masalalardan biridir. Bu yondashuv talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda to'g'ri qo'llash, pedagogik mahoratni bevosita amaliy faoliyat jarayonida egallash imkonini beradi.

TADQIQOT METHODOLOGIYASI VA MODELNING MAZMUNI

Musiqa o'qituvchisini tayyorlashda shunchaki nazariy bilimlarni berish yetarli emas. Musiqa ijrochiligi va uni o'qitish metodikasi bevosita tajribali ustozning amaliy ko'rsatmalari, emotsional-psixologik muloqoti hamda shaxsiy namuna ko'rsatishi orqali shakllanadi [5, 45-b.]. Shu sababli, biz taklif etayotgan **Kasbiy mentorlik modeli** quyidagi asosiy bloklardan tashkil topadi:

1. **Maqsadli-qadriyatli blok:** O'quvchilarda milliy musiqa merosiga, pedagogik faoliyatga nisbatan kasbiy mas'uliyat va qadriyatli munosabatni shakllantirish [6].

2. **Mazmuniy-faoliyatli blok:** Ustoz va shogird o'rtasidagi hamkorlik faoliyatini tashkil etish. Bu jarayonda an'anaviy og'zaki va amaliy mahorat uzatish (ustoz-shogird) zamonaviy vaqtni boshqarish, diagnostika va refleksiv tahlil (mentorlik) metodlari bilan boyitiladi [7, 15-b.].

3. **Natijaviy-baholash bloki:** Bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy-pedagogik hamda ijrochilik kompetensiyalarining o'sish dinamikasini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari [8, 102-b.].

Kasbiy mentorlik modelini muvaffaqiyatli amalga oshirishda mentor (ustoz) va menti (shogird) o'rtasidagi hamkorlik bosqichlarini aniq belgilab olish zarur. Ushbu model quyidagi uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi:

- **Diagnostic-mo'ljal bosqichi:** Talabaning musiqiy-ijrochilik hamda pedagogik salohiyatini tashxis qilish, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash.

- **Amaliy-faoliyatli bosqichi:** Ustoz va shogirdning birgalikdagi ijodiy hamda pedagogik faoliyati. Bu bosqichda darslarni kuzatish, birgalikda dars ishlanmalarini tayyorlash, cholg'u va vokal ijrochiligida mahorat saboqlarini o'tkazish amalga oshiriladi.

- **Refleksiv-tahliliy bosqichi:** Olingan natijalarni birgalikda tahlil qilish, kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha metodik tavsiyalar berish va erishilgan kasbiy o'sishni baholash.

Quyidagi jadvalda an'anaviy ustoz-shogird an'anasi va kasbiy mentorlik modelining qiyosiy xarakteristikasi keltirilgan:

Jadval 1

Mezonlar	An'anaviy Ustoz-Shogird an'anasi	Kasbiy Mentorlik Modeli
Muloqot shakli	Bevosita, yakka tartibdagi ijodiy muloqot	Tizimlashtirilgan, o'quv reja va maqsadga yo'naltirilgan
Ta'sir mexanizmi	Shaxsiy namuna, emotsional va hissiy bog'liqlik	Pedagogik va ijrochilik kompetensiyalarini tizimli rivojlantirish
Jarayonni nazorat qilish	Ustozning shaxsiy tajribasi va subyektiv qaroriga tayanadi.	Diagnostic vositalar va aniq baholash mezonlariga tayanadi.
Qayta aloqa (Feedback)	Asosan og'zaki va doimiy kuzatuv asosida beriladi.	Konstruktiv tahlil, refleksiv baholash va muammoli topshiriqlar orqali amalga oshiriladi.
Natija	Musiqiy va amaliy mahoratni egallash	Kasbiy-metodik tayyorgarlik va o'z-o'zini rivojlantirish

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Samarqand davlat pedagogika institutida olib borilayotgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatadiki, kasbiy mentorlik modelini qo'llash bo'lajak musiqa o'qituvchilarining metodik tayyorgarlik darajasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tajribada belgilangan kasbiy kompetentlik ko'rsatkichini quyidagi oddiy formula orqali baholash tavsiya etiladi:

$$K_p = \frac{I_k + M_k + R_k}{23}$$

Bu yerda:

- K_p — Kasbiy kompetentlikning umumiy darajasi;
- I_k — Musiqiy-ijrochilik kompetensiyasi ko'rsatkichi;
- M_k — Metodik va pedagogik tayyorgarlik ko'rsatkichi;
- R_k — Refleksiv va o'z-o'zini baholash darajasi.

Tajriba-sinov ishlari davomida K_p (kasbiy kompetentlik) ko'rsatkichini baholashda talabalarning uchta asosiy yo'nalish bo'yicha o'sish dinamikasi tahlil qilindi:

- **Musiqiy-ijrochilik yo'nalishi I_k** : Cholg'uda ijro etish texnikasi, musiqiy asarni talqin qilish va vokal ko'nikmalarining shakllanishi.

- **etodik-pedagogik yo'nalishi M_k** : Dars samaradorligini oshirish usullarini qo'llay olish, o'quvchilar bilan muloqot o'rnatish va ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanish.

- **Refleksiv yo'nalish R_k** : O'z faoliyatini tanqidiy baholay olish, kamchiliklar ustida mustaqil ishlash hamda kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilish.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, kasbiy mentorlik modeliga asoslangan guruhda talabalarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va amaliyot davridagi psixologik tayyorgarlik darajasi sezilarli darajada ortdi.

Olingan natijalar asosida, mentorlik ko'magi ostida faoliyat yuritgan talabalar guruhida K_p ko'rsatkichi an'anaviy shaklda tahsil olgan guruhga nisbatan sezilarli darajada yuqori o'sish dinamikasini namoyon etdi. Ustoz-shogird an'alariga tayangan mentorlik bo'lajak o'qituvchida kasbiy o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va pedagogik amaliyot davridagi psixologik to'siqlarni bartaraf etadi.

XULOSA

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda ustoz-shogird an'anasiga asoslangan kasbiy mentorlik modelining joriy etilishi ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu model bir tomondan milliy musiqiy va pedagogik qadriyatlarni saqlab qolsa, ikkinchi tomondan bo'lajak o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim muhitiga tez va samarali moslashuvini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari oliy pedagogik ta'lim muassasalarining musiqa ta'limi yo'nalishlarida o'quv jarayonini takomillashtirishda amaliy tavsiya sifatida xizmat qilishi mumkin. Umuman olganda, musiqa ta'limida kasbiy mentorlik modelini tatbiq etish oliy ta'lim muassasalarida kadrlarni tayyorlash sifatini oshirishning zamonaviy va samarali omilidir. Ushbu model talabalarda nafaqat ijrochilik va pedagogik mahoratni shakllantiradi, balki ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga ruhiy va metodik jihatdan to'liq tayyorlaydi. Kelgusida ushbu tadqiqot natijalarini oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimining boshqa san'at yo'nalishlariga ham tatbiq etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish rejalashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son Qarori. — Toshkent, 2020-yil 6-noyabr.
2. Asqarova S., Muhammadjonova M. O'zbek xalq musiqa ijodida ustoz-shogird an'analari // Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире. — Toshkent, 2023. — №1(4). — B. 124–128.
3. Isroilov J.A. Musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida mentorlikning pedagogik imkoniyatlari // Pedagogik mahorat. — Buxoro, 2025. — №4. — B. 112–116.

4. Begmatov S.M. Ustoz-shogird an'analari va zamonaviy musiqa ta'limi. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 148 b.
5. Panjiyev Q.B. O'zbek xalq qo'shiqlari vositasida bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy mahoratini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2021. – 68 b.
6. Yuldasheva S.N. Musiqa pedagogikasi va ijrochiligi. Darslik. – Toshkent: Sano-standart, 2020. – 232 b.
7. Goodrich A. Peer Mentoring in Music Education: Developing Effective Student Leadership. – London & New York: Routledge, 2022. – 184 p. ISBN: 9781003243618.
8. Luke M. Mentorship in Music Education // Voices: A World Forum for Music Therapy. – 2022. – Vol. 40, No. 1. – P. 98–105.

O'ZBEKISTON BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARIDA O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.

Akbarova Nigora A'zamxonovna –

Farg'ona davlat texnika universiteti

Ijtimoiy fanlar va sport kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston bolalar musiqa va san'at maktablarida ta'lim berish tizimining o'ziga xos xususiyatlari, uning metodik va amaliy jihatlari atroflicha tahlil qilinadi. Ushbu maqolaning dolzarbligi O'zbekiston bolalar musiqa va san'at maktablaridagi o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligiga asoslangan pedagogik yondashuvlar va ularning yosh musiqachilarni tayyorlashdagi samaradorligini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Maqola doirasida mavjud o'qitish metodikalarining afzalliklari, ularni takomillashtirish imkoniyatlari hamda sohaga zamonaviy innovatsiyalarni joriy etish masalalari atroflicha yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: bolalar musiqa va san'at maktablari, musiqiy ta'lim, milliy va jahon musiqa an'analari, cholg'u ijrochiligi, pedagogik texnologiyalar, estetik tarbiya, musiqiy idrok, O'zbekiston musiqa pedagogikasi.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются особенности системы образования в детских музыкальных и художественных школах Узбекистана, а также её методические и практические аспекты. Актуальность статьи обусловлена необходимостью научно-практического анализа специфики образовательного процесса в детских музыкальных и художественных школах Узбекистана, педагогических подходов, основанных на гармоничном сочетании национальных и общечеловеческих ценностей, а также их эффективности в подготовке юных музыкантов. В рамках статьи подробно рассматриваются преимущества существующих методик обучения, возможности их совершенствования, а также вопросы внедрения современных инноваций в данную сферу.

Ключевые слова: детские музыкальные и художественные школы, музыкальное образование, национальные и мировые музыкальные традиции, инструментальное исполнительство, педагогические технологии, эстетическое воспитание, музыкальное восприятие, музыкальная педагогика Узбекистана.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the specific characteristics of the educational system in children's music and art schools in Uzbekistan, with particular

attention to its methodological and practical aspects. The relevance of the study is determined by the need for a scientific and practical analysis of the specific features of the educational process in children's music and art schools in Uzbekistan, pedagogical approaches based on the harmonious integration of national and universal human values, and their effectiveness in training young musicians. The article also examines the advantages of existing teaching methodologies, opportunities for their improvement, and issues related to the introduction of modern innovations into the field.

Keywords: *children's music and art schools, music education, national and world musical traditions, instrumental performance, pedagogical technologies, aesthetic education, musical perception, music pedagogy in Uzbekistan.*

Bugungi kunda har qanday jamiyatning ma'naviy va madaniy tarqqiyot darajasi uning yosh avlodga berayotgan e'tibori, xususan, estetik tarbiya tizimi bilan uzviy bog'liqdir. Musiqa san'ati shaxsning emotsional intellektini, dunyoqarashini va ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda eng ta'sirchan vositalardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda mustaqillik yillarida, ayniqsa, so'nggi davrda yoshlarning musiqiy va san'at yo'nalishidagi iqtidorini yuzaga chiqarish, bolalar musiqa va san'at maktablari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash hamda ta'lim mazmunini tubdan isloh qilish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi.

Mamlakatimizdagi musiqa maktablarida o'qitish tizimi o'ziga xos murakkab va serqirra jarayon bo'lib, u bir vaqtning o'zida asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan milliy musiqiy merosni (ustoz-shogird an'analari, maqom, xalq kuylari) va jahon mumtoz musiqa ta'limining ilg'or metodikalarini o'zida mujassam etadi. Cholg'u ijrochiligi, solfedjio, musiqiy savodxonlik hamda musiqa adabiyoti fanlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalari yordamida o'qitish o'quvchilarning nazariy hamda amaliy bilimlarini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda.

Istiqlol yillarida musiqa maktablarida fanlar o'qitilishi kun tartibidagi muhim masalalardan biriga aylandi. O'quv jarayonini sifatli tashkil etishda ta'lim standartlari, fan dasturlari, o'quv rejalari, kerakli darslik va adabiyotlar bilan ta'minlashning muhimligini anglagan holda, 2006-yil may oyida respublikada ilk marta musiqa va san'at maktablari rahbarlari ishtirokida uslubiy seminar tashkil etildi. Seminar davomida o'quv-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar muhokama qilindi [1].

Musiqa maktablari ta'lim tizimining o'ziga xos bir qancha jihatlari mavjud bo'lib, ulardan eng muhimi darslarning guruhli va yakka tartibda olib borilishidir. Musiqa maktablarida ta'lim yo'nalishlari musiqa va san'at yo'nalishlariga ajratilgan. Musiqa yo'nalishining barchasida 10 ta fandan, san'at yo'nalishida esa 8-10 ta fandan tahsil beriladi. Musiqa yo'nalishida darslar fanga qarab yakka tartibda yoki guruhli tashkil etiladi. Masalan o'qish mudati 7 yilni tashkil etgan fortepiano, torli cholg'ular hamda shu ikki cholg'ular estrada ijrochiligi yo'nalishlarida asosiy mutaxassislik fani (1-7-sinflarda)dan tashqari 1-7-sinflarda solfedjio, jamoa ijrochiligi yoki umumiy fortepiano (torli cholg'ularda); 2-5-sinflarda notani varaqdan o'qish; 3-7-sinflarda ansambl; 3-sinfda maqom alifbosi; 5-7-sinflarda akkompanement; 4-5-sinflarda xorijiy musiqa adabiyoti; 6-7-sinflarda o'zbek musiqa adabiyoti; 2-7-sinflarda esa tanlov fanlari o'qitiladi. Bulardan mutaxassislik fani, ansambl, akkompanement, notani varaqdan o'qish, tanlov fanlarda yakka tartibda, qolganlarida guruhli tarzda darslar tashkillanadi. Ta'lim 5 yilni tashkil qiluvchi qolgan musiqa yo'nalishlarida ham mutaxassislik fani bilan birga yuqoridagi predmetlar o'rgatiladi. Akademik xonandalik, an'anaviy xonandalik, estrada xonandaligi yo'nalishlarida ansambl va notani varaqdan o'qish darslari o'rniga ovozni sozlash, aktyorlik mahorati fanlari o'tiladi. San'at yo'nalishidagi fanlar

o'ziga xos bo'lib, tasviriy va amaliy san'at yo'nalishlarida mashg'ulotlar deyarli bir xil o'quv rejaga muvofiq olib boriladi.

Xoreografiyada mutaxassislik, tanlov, o'zbek raqs, ritmika, xalq sahna raqsi, tarixiy-maishiy raqs, zamonaviy raqs, balet va o'zbek raqsi tarixi, musiqa savodi va musiqa tinglash darslari o'tilsa, teatr san'ati yo'nalishida mutaxassislik va tanlov fan bilan birga sahna nutqi, sahna harakati, jahon san'ati va teatr tarixi, ritmika va raqs, vokal, sahna amaliyoti fanlaridan ta'lim beriladi. San'at yo'nalishida sahna nutqi, vokal, tanlov fanidan tashqari barcha fanlar guruhli tartibda olib boriladi [7].

Musiqa va san'at maktablari o'quv fanlaridagi o'zgarishlar maktablarning taraqqiyot bosqichlarida katta farq qilmadi. Asosiy tafovutlar fanlarda emas ularga ajratilgan soatlarda bo'ldi. Xususan, musiqa maktablari uchun Xalq ta'limi vazirligining 2011-yil 1-fevraldagi 15-sonli buyrug'i asosida ishlab chiqilgan o'quv rejada tanlov fan, notani varaqdan o'qish, ansambl darslari barcha sinflarga 1 soatdan ajratilgan. 2019-yilda Madaniyat vazirligi Ta'lim muassasalari va tarmoqlarni metodik ta'minlash boshqarmasi tomonidan amaliyotga kiritilgan o'quv rejada bu fanlar 0,5 soatga qisqartirildi, barcha yo'nalishlarning birinchi sinflaridan tanlov fan olib tashlandi. Musiqa maktablari ta'lim dasturiga an'anaviy cholg'u ijrochiligi yo'nalishi qo'shilganda unda o'qitilgan "Ovoz sozlash" fani ham olib tashlandi. Bu sozandalarning asosan cholg'u asbobi bilan ishlash ko'nikmasi birlamchi o'rinda turishi, ovoz imkoniyatlarini shakllantirish ortiqcha yuklama ekanligi bilan izohlanadi. Yangi qo'shilgan fanlardan eng asosiysi "Maqom alifbosi" va "Maqom va shoshmaqom asoslari darslari bo'lib, ular o'quv reja tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3391-son "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risi" [2] gi qarori ijrosini ta'minlash uchun kiritildi. Jumladan, o'quvchilarda maqom san'atiga qiziqishni shakllantirish, uning nazariy asoslarini anglashlariga imkon yaratish maqsadida 2020-yildan bolalar musiqa va san'at maktablarining 7 yillik ta'lim yo'nalishi 3-sinf o'quvchilariga, 5 yillik ta'lim yo'nalishi 1-sinf o'quvchilariga "Maqom alifbosi" fanini o'qitish yo'lga qo'yildi [3]. "Maqom asoslari" predmeti bunga qadar 1972-yildan O'zbekiston davlat konservatoriyasida fan sifatida o'tilgan bo'lsada, musiqa maktablari uchun yangi yo'nalish edi. Boshqa barcha predmetlar yo'nalishlar paydo bo'lgan davrdan boshlab doim o'quv rejada mavjud bo'lgan. Shu bilan birga yuqoridagi Qarorga asosan Farg'ona shahridagi 4-musiqa va san'at maktabi negizida maqom maktab-internati tashkil topdi [4]. Farg'ona vodiysi uchun yagona bo'lgan mazkur mintaqaviy maktabda Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlaridan tanlab olingan iste'dodli yoshlarga maqom san'ati sirlari yetuk mutaxassislar tomonidan o'rgatilib kelinmoqda. Professional darajada berilgan ta'lim natijasida maktab o'quvchilari xalqaro va Respublika doirasida tashkil etilayotgan tanlovlarda munosib ishtirok etmoqdalar. Ushbu maktab-internatdan tashqari maqom san'atini har bir maktablarda musiqa darslari orqali yosh avlodga singdirish ustida ham mutaxassislar tomonidan takliflar berilayotganligi mazkur yo'nalish taraqqiyoti uchun yana bir pog'ona bo'ladi. Xususan, ushbu san'at falsafasini, tarixini o'quvchilarga yetkazib berishda oson va qiziqarli bo'lgan uslublardan foydalanib, o'quv dasturlariga to'rt yilni qamrab oluvchi dasturiy reja ishlab chiqish ayni muddaodir [5]. Maqomni barcha birdek kuylay olmasligini uni o'qitish dasturlari ishlab chiqishda alohida yondashuvni talab qiladi. Maqomlarni o'rgatishga doir fan dasturlarini milliy musiqamizni eshittirishga asoslanib amalga oshirilsa samaradorlik yanada yuqori bo'ladi [6]. Hozirgi davrda shu maqsadga xizmat qilayotgan madaniyat markazlari, musiqa va san'at maktablari, ixtisoslashtirilgan maqom maktab-internatlari, 2017-yilda asos solingan Milliy maqom san'ati markazi, 2020-yili tashkil etilgan Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti faoliyat ko'rsatmoqda. Milliy maqom an'anaviy xalq musiqasi bo'lish bilan birga,

xalqni birlashtiruvchi, ularni madaniy va estetik jihatdan tarbiyalovchi kuch sifatida ham namoyon bo'lmoqda.

Musiqqa maktablaridagi darslar o'ziga xos usullar asosida tashkil etiladi. Aynan musiqqa va san'at ta'limida qo'llanadigan metodlar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

1. Musiqiy tinglash — asarni eshitib, mazmuni, xarakteri va janrini anglash.
2. Musiqiy ijro — asarni cholg'uda ijro etish yoki kuylash orqali o'rganish.
3. Musiqiy-ritmik mashq — ritmni chapak, harakat yoki cholg'u yordamida bajarish.
4. Solfedjio usuli — notani o'qish, kuylash va eshitish orqali musiqiy savodni shakllantirish.
5. Eshitish orqali aniqlash — tovush balandligi, interval, akkord, ritm yoki ladni eshitib topish.
6. Improvizatsiya — berilgan ohang, ritm yoki mavzu asosida erkin ijod qilish.
7. Ansambl usuli — birgalikda ijro etish orqali musiqiy hamkorlikni shakllantirish.
8. Dirijyorlik usuli — qo'l harakatlari orqali temp, ritm va ijroni boshqarishni o'rgatish.
9. Naturadan tasvirlash — real predmet yoki manzaraga qarab rasm ishlash.
10. Qoralama (etyud) usuli — qisqa vaqt ichida predmet yoki holatning asosiy xususiyatlarini tasvirlash.
11. Rang bilan ishlash — ranglarni aralashtirish, tus va koloritni aniqlash orqali o'rganish.
12. Kompozitsion yechim — tasvir elementlarini badiiy jihatdan to'g'ri joylashtirish.
13. Plener usuli — tabiat qo'ynida kuzatish va tasvirlash.
14. Ijodiy interpretatsiya — mavjud obraz yoki asarni o'quvchining o'z badiiy qarashlari asosida qayta talqin qilishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Usmonov A. Nafosat saboqlari // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. – 2006. – № 21. – B. 1.
2. Qambarov A., Mannopov S., Najmetdinova M. O'zbek san'ati tarixi. – Farg'ona, 2021. – B. 99.
3. Sobirova G. "Maqom va shahmaqom asoslari" fanining o'qitish bo'yicha amaliy tavsiyalar // Musiqqa ta'limi va san'atning bugungi globalashuv sharoitida milliy-ijtimoiy ahamiyati: muammo va yechimlar. – Toshkent, 2024.
4. Haydarov A. Milliy madaniyat-renessans poydevori // Madaniyat. – 2020. – № 48. – B. 4
5. Maqsumova F.Q. Milliy san'atimizni kundalik ehtiyojga aylantiraylik // Madaniyat. – 2020. – № 22. – B. 5.
6. Mannopov S. O'zbek xalq musiqqa madaniyati asrlar silsilasida. – B. 57.
7. Akbarova Nigora A'zamxonovna. (2025). BEGINNING OF CONSTRUCTION AND RECONSTRUCTION WORK AT MUSIC SCHOOLS IN ANDIJAN, NAMANGAN AND FERGANA REGIONS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 5(6), 1776–1779. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15713655>.

“MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIIY-EMOTSIONAL KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI”

Ruzikulova Surayyo Muxiddinova,

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi,

Amaliy fanlar va maktabgacha ta'lim metodikalari

kafedrasi, katta o'qituvchisi

t.a.boynazarov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni, uning bola shaxsining har tomonlama shakllanishidagi

ahamiyati hamda mazkur jarayonda qo'llaniladigan samarali pedagogik yondashuvlar tahlil etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy jihatdan rivojlanishida uning atrof-muhiti, oilasi va tarbiyachi-pedagoglar bilan o'zaro hamkorligi muhim omil sifatida qaraladi. Tadqiqot jarayonida bolalarda muloqotga kirishish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamdardlik kabi ijtimoiy sifatlarni shakllantirishning amaliy imkoniyatlari o'rganildi. Shuningdek, o'yin faoliyati, rolli o'yinlar, jamoaviy mashg'ulotlar va interfaol pedagogik metodlardan foydalanish orqali bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish hamda mustahkamlash masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, jamoada faol ishtirok etishga tayyorlash, atrofdegilar bilan samarali muloqot qilish madaniyatini shakllantirish va ijtimoiy munosabatlarga muvaffaqiyatli kirishishini ta'minlash bo'yicha amaliy-metodik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bola shaxsi, ijtimoiy ko'nikma, bola, muloqot, tarbiya jarayoni, o'yin faoliyati, ijtimoiy moslashuv, hamkorlik, tarbiyachi roli.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс развития социальных навыков у детей дошкольного возраста, его значение в формировании личности ребенка и эффективные педагогические подходы, применяемые в данном процессе. Социальное развитие ребенка дошкольного возраста рассматривается с учетом его окружающей среды, семьи и взаимодействия с воспитателями-педагогами как важного фактора. В ходе исследования изучены практические возможности формирования у детей таких социальных качеств, как вступление в коммуникацию, сотрудничество со сверстниками, взаимное уважение, толерантность и эмпатия. Особое внимание также уделено вопросам развития и закрепления социальных навыков детей посредством игровой деятельности, ролевых игр, коллективных занятий и интерактивных педагогических методов. В статье представлены практико-методические рекомендации по адаптации детей дошкольного возраста к социальной среде, подготовке их к активному участию в коллективе, формированию культуры эффективного общения с окружающими и обеспечению успешного включения в социальные отношения.

Ключевые слова: дошкольное образование, личность ребенка, социальные навыки, ребенок, общение, образовательный процесс, игровая деятельность, социальная адаптация, сотрудничество, роль воспитателя.

Abstract: This article analyzes the process of developing social skills in preschool children, its significance in the comprehensive formation of the child's personality, and effective pedagogical approaches applied in this process. The social development of preschool children is considered in relation to their social environment, family, and interaction with educators as important contributing factors. The study examines practical opportunities for developing such social qualities as communication, cooperation with peers, mutual respect, tolerance, and empathy. Particular attention is also given to the development and reinforcement of children's social skills through play activities, role-playing games, group activities, and interactive pedagogical methods. The article provides practical and methodological recommendations for adapting preschool children to the social environment, preparing them for active participation in a group, developing a culture of effective communication with others, and ensuring their successful integration into social relationships.

Keywords: preschool education, child's personality, social skills, child, communication, educational process, play activities, social adaptation, cooperation, the role of the educator.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya tizimining muhim va mas'uliyatli bosqichlaridan biri maktabgacha ta'lim jarayoni hisoblanadi. Chunki bolaning shaxs sifatida shakllanishi,

xarakteri, axloqiy fazilatlari hamda ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyatining asosiy jihatlari aynan maktabgacha yosh davrida tarkib topadi. Ushbu davr bola hayotidagi eng faol o'sish va rivojlanish bosqichi bo'lib, bu jarayonda bola o'zini o'rab turgan muhitni anglaydi, muloqotga kirishish, o'z fikrini bayon etish va o'zini jamiyatning bir qismi sifatida his qilish ko'nikmalarini egallaydi.

Ijtimoiy ko'nikmalar bolaning atrofdagilar bilan muloqot o'rnatishi, jamoada o'zini munosib tutishi, boshqalarga ko'maklashishi, ularni tinglashi, hurmat qilishi va hamkorlikda faoliyat yuritishi kabi ijtimoiy fazilatlarni o'zlashtirish jarayonini anglatadi. Mazkur ko'nikmalarning shakllanishi natijasida bola nafaqat o'z xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini, balki atrofidagi insonlarning fikri va kechinmalarini ham anglay boshlaydi. Bu esa uning keyingi ta'lim bosqichlariga, xususan, maktab muhitiga moslashish jarayonini yengillashtiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda o'yin faoliyati, muloqot jarayonlari, jamoaviy topshiriqlar, rolli o'yinlar va interfaol pedagogik metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'yin vositasida bola nafaqat ma'lum bilim va ko'nikmalarni egallaydi, balki turli ijtimoiy rollarni bajarib ko'radi, o'z his-tuyg'ularini ifodalash hamda boshqalarning kechinmalarini tushunishni o'rganadi. Shu bois pedagoglar har bir bolaning individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ijtimoiy ko'nikmalarni izchil va bosqichma-bosqich rivojlantirishlari zarur.

Mazkur jarayonda oila va tarbiyachi-pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar farzandlarining kundalik hayotida o'zini tutish, tengdoshlari va kattalar bilan muomala qilish, navbatga rioya etish, yordam so'rash hamda boshqalarga yordam ko'rsatish kabi oddiy, biroq muhim ijtimoiy odatlarni shakllantirishga e'tibor qaratishlari lozim. Tarbiyachilar esa ushbu jarayonni ta'limiy faoliyat bilan uzviy bog'lagan holda tashkil etib, har bir bola uchun qulay va ijobiy psixologik muhit yaratishlari kerak.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan murakkab jarayondir. Mazkur jarayon bolaning mustaqil shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy muhitga moslashishi va kelgusidagi ta'lim faoliyatiga tayyorlanishida muhim poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga tizimli yondashish, zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish hamda oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ta'minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi mahalliy va xorijiy olimlarning pedagogik hamda psixologik tadqiqotlarida keng o'rganilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar bolaning ijtimoiylashuvi, muloqot madaniyati, axloqiy tarbiyasi, kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari bilan uzviy bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarda ham bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, ularni ijtimoiy faol, mustaqil fikrlaydigan va jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan. Ushbu yondashuv maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Pedagogika va psixologiya sohasida faoliyat olib borgan L.S. Vygotskiy, A.V. Zaporjets, D.B. Elkonin, E. Erikson kabi olimlarning tadqiqotlarida bolaning ijtimoiy rivojlanishida o'yin va muloqot faoliyatining o'zni alohida ta'kidlangan. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, bola ijtimoiy tajribani kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabat, faoliyat hamda muloqot jarayonida o'zlashtirib boradi. J. Piaget tadqiqotlarida esa bolalarning

ijtimoiy xulq-atvor va ko'nikmalarni kuzatish, taqlid qilish hamda shaxsiy tajriba orqali egallashi asoslab berilgan.

Mahalliy tadqiqotchilardan N. G'aybullayeva, G. To'xtayeva, R. Tursunova, M. Xoliqova, D. Qodirova kabi olimlarning ilmiy ishlarida maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi, muloqot madaniyati va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Ularning ilmiy izlanishlarida bolaning mustaqil fikrlashi, o'zini erkin ifodalashi, tengdoshlari bilan munosabatga kirishishi va jamoaga moslashish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Keyingi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda interfaol o'yinlar, treninglar, dramatizatsiya mashg'ulotlari, guruhli faoliyat va loyihaviy yondashuv kabi metodlarning samaradorligi qayd etilmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim vositalaridan oqilona foydalanish ham bolalarda muloqotga kirishish, hamkorlik qilish va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish ko'p qirrali va kompleks jarayon bo'lib, unda psixologik, pedagogik, kommunikativ, ijtimoiy va axloqiy jihatlari o'zaro uyg'un holda namoyon bo'ladi. Bu esa zamonaviy tarbiyachi-pedagogdan nafaqat kasbiy bilim va metodik mahoratni, balki bolaning psixologik xususiyatlarini chuqur anglash, ijtimoiy muhitni to'g'ri tashkil etish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llashni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini shaxs rivojlanishi, bolaning ijtimoiylashuvi hamda maktabgacha ta'lim nazariyasiga oid ilmiy-pedagogik va psixologik qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida bola shaxsining ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy-psixologik moslashuvi, muloqot kompetensiyasi hamda emotsional rivojlanishi bilan bog'liq ilmiy tushunchalarga tayanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, J. Piaget, E. Erikson kabi olimlarning shaxs rivojlanishi, ijtimoiy tajribani egallash va bola faoliyatining rivojlantiruvchi xususiyatlari haqidagi ilmiy qarashlari tashkil etdi. Shuningdek, o'zbek pedagog olimlari N. G'aybullayeva, R. Tursunova, M. Xoliqova va boshqa tadqiqotchilarning maktabgacha ta'lim hamda bola psixologiyasiga oid ilmiy ishlari nazariy manba sifatida o'rganildi.

Tadqiqot metodikasi quyidagi yondashuvlarga asoslandi:

- **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** – bolaning individual, psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish;
- **Faoliyatga asoslangan yondashuv** – o'yin, muloqot, ijodiy va jamoaviy faoliyat orqali bolaning ijtimoiy tajribani egallashiga sharoit yaratish;
- **Hamkorlik pedagogikasi** – tarbiyachi, ota-ona va bola o'rtasidagi samarali o'zaro munosabatni yo'lga qo'yish orqali bolaning ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash;
- **Suhbat va so'rovnomalar metodi** – tarbiyachilar va ota-onalar bilan suhbatlar o'tkazish orqali bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish holatini o'rganish;
- **Pedagogik kuzatuv** – bolalarning kundalik faoliyati, tengdoshlari bilan muloqoti, hamkorligi va jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini kuzatish;
- **Pedagogik eksperiment** – ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'yin, rolli mashg'ulot va interfaol metodlarni amaliyotda sinovdan o'tkazish.

Tahlil, natija va mulohaza

Tadqiqot davomida maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarning shakllanish holati kuzatildi va mazkur jarayonning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar o'rganildi. Kuzatuvlar natijasida ayrim bolalarda jamoada o'z fikrini erkin ifodalash, navbat kutish, boshqalarni tinglash, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va o'zaro munosabatlarda faol ishtirok etish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagani aniqlandi.

Bunday holatlarning asosiy sabablari sifatida oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti o'rtasidagi hamkorlikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani, o'yin faoliyatining maqsadli va tizimli tashkil etilmasligi hamda bolalarning individual xususiyatlariga yetarlicha e'tibor qaratilmasligi ko'rsatildi.

Tadqiqot jarayonida bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida o'yin faoliyati, muloqot mashg'ulotlari, rolli o'yinlar, guruhli topshiriqlar va turli interfaol metodlardan foydalanildi. Mazkur faoliyatlar davomida bolalarga muloqotga kirishish, o'z fikrini ifodalash, tengdoshlarini tinglash, yordam so'rash va yordam berish, navbatga rioya qilish hamda o'zaro hurmat asosida munosabat o'rnatish imkoniyatlari yaratildi.

Olingan natijalar ushbu metodlarning bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda ijobiy samara berishini ko'rsatdi. Xususan, o'yin va rolli faoliyat jarayonida bolalarning muloqotga kirishish faolligi oshgani, o'z fikrini ifodalashga bo'lgan ishonchi kuchaygani va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga intilishi ortgani kuzatildi. Bolalar o'yin jarayonida turli ijtimoiy rollarni bajarish orqali o'zlarini boshqalar o'rniga qo'yish, his-tuyg'ularini ifodalash va boshqalarning kechinmalarini anglash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Ota-onalar bilan olib borilgan suhbatlar natijasida ayrim oilalarda bolaning ijtimoiy xulq-atvori va tengdoshlari bilan munosabatlariga nisbatan yetarlicha e'tibor berilmasligi, ko'proq uning intellektual rivojlanishiga urg'u berilishi aniqlandi. Shu sababli ota-onalarga bolaning ijtimoiy rivojlanishida oilaning o'rnini, kundalik muloqot va ijobiy namunaning ahamiyati haqida tegishli tavsiyalar berildi.

Pedagogik tajriba natijalari o'yin asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda ishtirok etgan bolalarning ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari yaxshilanganini ko'rsatdi. Ularning o'zaro munosabatlarida ijobiy emotsiyalar ko'proq namoyon bo'lib, muloqot jarayonidagi faolligi va o'ziga bo'lgan ishonchi ortdi. Mazkur natijalar o'yin faoliyati, rolli o'yinlar va interfaol metodlardan maqsadli foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali vositalaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bolaning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy muhitga moslashishi va keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan jarayondir. Tadqiqot natijalari ijtimoiy ko'nikmalar, avvalo, bolaning tabiiy faoliyati bo'lgan o'yin, muloqot, kuzatish va hamkorlik jarayonlari orqali samarali shakllanishini ko'rsatdi.

Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun tarbiyachi-pedagog, ota-ona va bola o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ta'minlash, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish zarur. Bolaga qulay va ijobiy psixologik muhit yaratish uning o'z fikrini erkin ifodalashi, boshqalarni tinglashi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi uchun muhim shartlardan biridir.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish, jamoada o'zini erkin tutish, boshqalarning fikrini tinglash, hamkorlik qilish va o'zaro hurmat asosida munosabat o'rnatish ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois ta'limiy va tarbiyaviy faoliyatni ijtimoiy-

emotsional rivojlanish bilan uyg'unlashtirish, mashg'ulotlarda muloqot, o'yin va hamkorlik elementlaridan muntazam foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari o'yin faoliyati va rolli mashg'ulotlarning ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqladi. O'yin jarayonida bola turli ijtimoiy rollarni bajarib ko'radi, o'zini boshqa inson o'rniga qo'yishni, his-tuyg'ularini boshqarishni, navbat kutishni, boshqalarni tinglashni va yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni tinch yo'l bilan hal etishni o'rganadi. Natijada uning ijtimoiy moslashuvi, muloqot madaniyati va hamkorlik qilish qobiliyati rivojlanadi.

Shuningdek, bolaning ijtimoiylashuvida oilaning o'rni ham nihoyatda muhimdir. Ota-onalarning ijobiy namunasi, mehr-muhabbati, e'tibori va rag'batlantirishi bolada o'ziga bo'lgan ishonch, o'zini qadrlash hamda boshqalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Shu sababli tarbiyachi-pedagoglar va ota-onalar o'rtasida muntazam hamkorlikni yo'lga qo'yish, bolani tarbiyalash va rivojlantirishda yagona pedagogik yondashuvga amal qilish maqsadga muvofiqdir.

Umuman, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga kompleks yondashish, o'yin va interfaol metodlardan samarali foydalanish, oila va ta'lim tashkiloti hamkorligini mustahkamlash bolaning ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashishi hamda har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha va maktab ta'limi to'g'risida"gi Qonuni. —Toshkent, 2020-yil.
2. Vygotskiy L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. — Moskva: Pedagogika, 1991.
3. Piaget J. Psixologiya intellektualnogo razvitiya rebenka. — Moskva: Prosveshchenie, 1997.
4. Erikson E. Detstvo i obshchestvo. — Sankt-Peterburg: Rech, 2000.
5. Elkonin D.B. Psixologiya igri. — Moskva: Pedagogika, 1989.
6. G'aybullayeva N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish.

—
Toshkent: O'qituvchi, 2018

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MATEMATIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Vaxabova Gulshan Vafaqul qizi – Oriental universiteti

Samarqand kampusi v.b.dotsenti

e-mail: gulshanvaxabova7@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tafakkur va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy raqamli texnologiyalar hamda interaktiv vositalardan foydalanishning ahamiyati, afzalliklari va uslubiy asoslari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida raqamli o'yinlar, multimedia vositalari va pedagogik dasturlardan foydalanishning samarali yo'llari hamda bu jarayonda bolalarning yosh va ruhiy-fiziologik xususiyatlarini hisobga olish mezonlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, matematik tafakkur, raqamli texnologiyalar, interaktiv o'yinlar, mantiqiy fikrlash, multimedia, ta'lim samaradorligi, pedagogik vositalar.

Аннотация: В данной статье освещены значение, преимущества и методические основы использования современных цифровых технологий и

интерактивных средств в развитии математического мышления и навыков логического мышления у детей дошкольного возраста. Также проанализированы эффективные способы использования цифровых игр, мультимедийных средств и педагогических программ в образовательном процессе, а также критерии учета возрастных и психофизиологических особенностей детей в данном процессе.

Ключевые слова: дошкольное образование, математическое мышление, цифровые технологии, интерактивные игры, логическое мышление, мультимедиа, эффективность образования, педагогические средства.

Abstract: This article highlights the significance, advantages, and methodological foundations of using modern digital technologies and interactive tools to develop mathematical thinking and logical reasoning skills in preschool children. Furthermore, it analyzes effective ways to integrate digital games, multimedia tools, and educational software into the learning process, while considering the criteria for accommodating children's age-specific and psycho-physiological characteristics.

Keywords: preschool education, mathematical thinking, digital technologies, interactive games, logical thinking, multimedia, educational efficiency, pedagogical tools.

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, shu jumladan maktabgacha ta'lim jarayonida ham tub islohotlarni amalga oshirishni talab etmoqda. Maktabgacha yosh davri bolaning intellektual, ruhiy va ijodiy salohiyati poydevori shakllanadigan eng mas'uliyatli bosqichdir. Shu munosabat bilan, bolalarda mantiqiy, fazoviy va matematik tafakkurni shakllantirish ta'lim xodimlarining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

An'anaviy pedagogik usullar va ko'rgazmali qurollar o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lsa-da, bugungi raqamli avlod vakillari uchun ta'limni vizual, interaktiv va o'yinlashtirilgan shaklda tashkil etish yuqori natija beradi. Raqamli texnologiyalardan unumli va to'g'ri foydalanish bolalarga mavhum matematik tushunchalarni tushunarli hamda qiziqarli shaklda o'zlashtirishga yordam beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga, shu jumladan maktabgacha ta'lim tizimiga ham jadal kirib bormoqda. Ilk yoshdagi bolalarda mantiqiy va matematik tafakkurni shakllantirishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir.

Maktabgacha ta'lim tizimida ham raqamli texnologiyalar foydalanish bugungi kunda keng qo'llanilmoqda. Maktabgacha yosh davri bola rivojlanishida muhim davr. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar bu yoshda har tamonlama rivojlanib boradi va shu bilan birga raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmasi rivojlanib boradi. Barcha yo'nalishlarda aqliy, hissiy, kommunikativ va matematik jihatdan ham bilimlarni yoshga mos ravishta berib borish zarur. Hozirgi kunda raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda mashg'ulotlarda keng foydalanib, bolalarda samrali ta'limni tashkil etish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjud:

Ko'rgazmalilik va interaktivlik: Interaktiv ta'limiy o'yinlar, animatsiyalar va ilovalar orqali bolalar geometrik shakllar, raqamlar hamda miqdor tushunchalarini osonroq o'zlashtiradi.

Mantiqiy va fazoviy tafakkur: Maxsus matematik o'yinlar (masalan, shakllarni moslashtirish, ketma-ketlikni topish, oddiy mantiqiy jumboqlar) bolalarning fazoviy tasavvurini va tahlil qilish ko'nikmalarini oshiradi.

Ta'limda motivatsiya: O'yinlashtirilgan raqamli kontent bolalarda ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishni orttiradi va o'rganishni quvnoq mashg'ulotga aylantiradi.

An'anaviy ta'lim metodlarini raqamli dasturlar bilan integratsiya qilish bolada kompleks matematik tafakkurni shakllantiradi. Ammo bu jarayonda bolalarning yosh xususiyatlari va texnikadan foydalanish vaqti me'yorlarini (gigiyenik talablar) qat'iy nazorat qilish lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik bilimlarni rivojlantirish aqliy qobiliyatini rivojlantirishda muhim. Kichik yoshdagi bolalarda matematik tushunchalar son-sanoq, geometrik shakllar, kattalik va miqdor, vaqt haqida tasavvur, fazoda mo'ljal olish ko'nikmalar rivojlantirib boriladi.

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bo'g'inidir. Avvallari bu tizim xalq xo'jaligining turli sohalarida mehnat qilayotgan ota-onalarning ijtimoiy faoliyati uchun shart-sharoit yaratishgagina xizmat qilgan bo'lsa, endilikda bolalar MTT ish mazmuniga qo'yilgan talablar ham o'zgartirildi. Asosiy vazifalardan biri kichkintoylarni maktab bosqichidagi o'qishga tayyorlashdir. Bolalar MTT tarbiyalanuvchilariga ta'lim berishda maktablar o'quv dasturlariga yaqinlashtirilgan 12 ta yo'nalishli yangi dasturlar ishlab chiqildi, sinovdan o'tkazilib, joriy etishga kirishildi. Jumladan, maktab oldiga yangi maqsadlarning qo'yilishi MTTda matematik ta'lim berish mazmunining tubdan o'zgarishga olib keldi. MTT bolalariga matematikadan samarali ta'lim berish uchun bo'lajak tarbiyachi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun ishlab chiqilgan «Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish» kursini o'qish metodikasini egallab, chuqur o'zlashtirib olmog'i zarur. Bolalarga real olamdagi yuz beradigan eng sodda hodisalardagi miqdoriy nisbatlarni tushunishga va olamdagi fazoviy shakllarni (joylashishlarini); natural son, geometrik shakl, miqdor va boshqa tushunchalar abstrakt, ammo ular real borliqdagi predmetlarga xos bo'lgan bog'lanish va munosabatlarni aks ettiradigan hajmda bilimlar berish. Bu bilimlar fazoviy tasavvurlarni rivojlantirishga mantiqiy fikrlay bilishga yordam berishi kerak. Matematikani o'rgatish bolalarda o'z ona tilida xatosiz so'zlashga, o'z fikrini aniq va ravon qilib bayon eta bilishga o'rgatishda yordam berishi kerak. Matematikani bayon etishda sergaplikka yo'l qo'yish mumkin emas, bunda har bir so'zni o'z o'rnida ishlata bilish ayniqsa muhimdir.

Ilk yoshdagi bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish masalalari ko'plab mahalliy hamda xorijiy psixolog va pedagog olimlar tomonidan tadqiq etilgan (J.Piaje, L.Vigotskiy, A.Leontyev va boshqalar). Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalar amaliy-ko'rgazmali va ko'rgazmali-obrazli fikrlash bosqichida bo'ladi. Bu esa bilimlarni bevosita harakat va vizual idrok orqali o'zlashtirishni taqozo etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, raqamli texnologiyalar (interaktiv doskalar, planshetlar, maxsus ta'limiy dasturlar va mobil ilovalar) bolaning hissiy idrok etish kanallarini birdaniga faollashtiradi. Bu jarayonda bola passiv tinglovchidan aktiv ishtirokchiga aylanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tafakkurni shakllantirishda raqamli texnologiyalar quyidagi asosiy yo'nalishlar va afzalliklarga ega:

Raqamli vositalar orqali oddiy shakllar, raqamlar va matematik amallar harakatli animatsiyalar shaklida namoyish etiladi. Masalan, obyektlarni guruhlash, ketma-ketlikni topish va solishtirish jarayonlari o'yin va sarguzasht ko'rinishida taqdim etiladi.

Dasturlashtirilgan interaktiv jumboqlar (pazllar, labirintlar, shakllarni o'z o'rniga joylashtirish) bolada:

Tahlil qilish va taqqoslash,

Sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash,

Fazoviy mo'ljal olish (o'ng, chap, yuqori, past) ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli dasturlar har bir bolaning o'zlashtirish darajasiga moslashish imkoniyatini beradi. Bola topshiriqni o'z sur'atida bajaradi va darhol qayta aloqa (rag'batlantirish yoki

xatoni ko'rsatuvchi signal) oladi, bu esa o'z-o'zini nazorat qilish va ta'limiy motivatsiyani oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda quyidagi muhim qoidalarga rioya qilish shart:

Vaqt me'yorlariga amal qilish: Maktabgacha yoshdagi (4–6 yosh) bolalar uchun ekran oldidagi uzluksiz mashg'ulot vaqti 10–15 daqiqadan oshmasligi lozim.

An'anaviy va raqamli metodlar integratsiyasi: Texnologiyalar an'anaviy ta'limni to'liq almashtirmasligi, balki unga qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qilishi kerak (masalan, interaktiv o'yindan so'ng real ko'rgazmali qurollar yoki tarqatma materiallar bilan ishlash).

Pedagogning yo'naltiruvchi roli: Raqamli mashg'ulot davomida tarbiyachi bola bilan doimiy muloqotda bo'lishi, savollar berishi va uni fikrlashga undashi zarur.

Raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tafakkurini, mantiqiy fikrlashini va tahliliy salohiyatini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega zamonaviy pedagogik vositadir. U bolalarda ta'limga nisbatan barqaror qiziqish uyg'otadi va maktab ta'limiga tayyorgarlik sifatini oshiradi.

Tizim samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

Maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi pedagog xodimlarning raqamli va mediamadaniy savodxonligini oshirish;

Bolalarning milliy va madaniy xususiyatlariga mos keladigan maktabgacha ta'limiy dastur va ilovalarni ishlab chiqish;

Raqamli texnologiyalardan foydalanishda sanitariya-gigiyena talablariga va yosh me'yorlariga qat'iy rioya qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni.
2. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari". Tashkent.2020 y.
3. Yo.O'.Irisboyeva Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish. Darslik. Toshkent: "METHODIST NASHRIYOTI", 2024. – 248 b.
4. Djanpeisova G.E., Xodjimuratova B.N. Matematik tasavvurlarini shakllantirish.O'quv qo'llanma/ T.: "Tafakkur", 2020
5. Takomillashtirilgan "Ilk qadam" o'quv dasturi.T.2022
6. Beck, M., Vogler, A.M. Fostering Responsiveness in Early Mathematics Learning. In: Teaching Mathematics as to be Meaningful. Springer, 2023. Open Access.

MEZROBLI CHOLG'ULAR TERMINOLOGIYASI: TIL, MUSIQA VA MADANIYATSHUNOSLIK TUTASHGAN NUQTADA

Azizov Zuhridin Nuriddinovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

e.mail; -zuhriddinazizov82@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada o'zbek xalq mezrobli cholg'ulari — dutor, tanbur, rubob, qashqar rubobi kabi asboblari — nomlarining lisoniy tabiati til, musiqa va madaniyatshunoslik fanlari tutashgan nuqtada tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, mavjud ilmiy adabiyotlarda mezrobli cholg'ularning tashqi tuzilishi, ijro texnikasi va tarixiy taraqqiyoti alohida-alohida yoritilgan bo'lsa-da, ularning nomlanish*

tizimini til, musiqa va madaniyatshunoslik fanlari kesishmasida yaxlit tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlar hali yetarli emas. Maqolada etimologik tahlil, tarixiy-qiyosiy usul va lingvomadaniyatshunoslik metodologiyasidan foydalanilgan holda mezrob, dutor, tanbur, rubob va qashqar rubobi atamalarining kelib chiqishi, shuningdek cholg'u qismlarini ifodalovchi kosa, quloq, bo'yin, parda kabi atamalarining antropomorfik nomlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Muallif ushbu atamalarining arabcha, forsha va mahalliy turkiy til qatlamlariga mansubligini aniqlab, ularning ma'no taraqqiyoti hamda zamonaviy musiqa madaniyati va raqamli ta'lim muhitida tutgan o'rnini lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan yoritadi. Shuningdek, mazkur atamalarining boshqa turkiy va forsiy tillardagi mos so'zlar bilan qiyosiy jihatlari qisman ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida musiqa terminologiyasi nafaqat texnik atamalar tizimi, balki xalq tarixiy tafakkuri va madaniy xotirasining tilda mustahkamlangan ifodasi ekanligi asoslab beriladi. Maqola natijalari milliy cholg'ular merosini zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etish, terminologik bazalar va elektron lug'atlar yaratish borasida amaliy ahamiyat kasb etadi hamda kelgusi qiyosiy-lisoniy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mezrobli cholg'ular, terminologiya, lingvomadaniyatshunoslik, etimologiya, dutor, tanbur, rubob, mezrob, musiqa leksikasi.

Аннотация: В данной статье анализируется языковая природа названий узбекских народных плекторных (мезробли) музыкальных инструментов — дутара, танбура, рубаб, кашгарского рубаб — на стыке языкознания, музыковедения и культурологии. Актуальность исследования заключается в том, что, несмотря на то что в существующей научной литературе отдельно освещены внешнее строение, техника исполнения и историческое развитие мезробли инструментов, специальных исследований, комплексно рассматривающих их систему наименований на стыке языкознания, музыковедения и культурологии, пока недостаточно. В статье с использованием этимологического анализа, историко-сравнительного метода и методологии лингвокультурологии рассматривается происхождение терминов мезроб, дутар, танбур, рубаб и кашгарский рубаб, а также антропоморфные особенности наименования таких частей инструмента, как коса, кулок, бойин, пarda. Автор определяет принадлежность данных терминов к арабскому, персидскому и местному тюркскому языковым пластам, освещая эволюцию их значений, а также их место в современной музыкальной культуре и цифровой образовательной среде с позиций лингвокультурологии. Также частично рассматриваются сопоставительные аспекты данных терминов с соответствующими словами в других тюркских и персидском языках. В результате исследования обосновывается, что музыкальная терминология является не только системой технических понятий, но и закреплённым в языке выражением исторического мышления и культурной памяти народа. Результаты статьи имеют практическое значение для внедрения национального инструментального наследия в современную систему образования, создания терминологических баз и электронных словарей, а также служат теоретической основой для дальнейших сопоставительно-лингвистических исследований.

Ключевые слова: мезробли (плекторные) инструменты, терминология, лингвокультурология, этимология, дутар, танбур, рубаб, мезроб, музыкальная лексика.

Annotation: This article analyzes the linguistic nature of the names of Uzbek folk plectrum (mezrobli) musical instruments — the dutar, tanbur, rubab, and Kashgar rubab — at the intersection of linguistics, musicology, and cultural studies. The relevance of the study lies in the fact that, although the external structure, performance technique, and historical development of mezrobli instruments have been separately addressed in existing scholarship,

specialized research examining their naming system as a whole remains insufficient. Using etymological analysis, the historical-comparative method, and linguoculturological methodology, the article examines the origin of the terms mezrob, dutar, tanbur, rubab, and Kashgar rubab, as well as the anthropomorphic naming features of instrument parts such as kosa (body), quloq (peg), boyin (neck), and parda (fret). The author identifies the Arabic, Persian, and local Turkic linguistic layers underlying these terms, tracing the evolution of their meanings and their place in contemporary musical culture and the digital educational environment from a linguoculturological perspective. The study substantiates that musical terminology is not merely a system of technical concepts but a linguistically embedded expression of a people's historical thinking and cultural memory. The findings have practical significance for integrating national instrumental heritage into modern education and developing terminological databases and electronic dictionaries, and serve as a theoretical foundation for further comparative-linguistic research.

Key words: plectrum (mezrobli) instruments, terminology, linguoculturology, etymology, dutar, tanbur, rubab, mezrob, musical lexicon.

Har qanday xalqning moddiy va ma'naviy madaniyati o'sha xalq tilida o'z ifodasini topadi. Musiqa madaniyati, xususan cholg'ushunoslik sohasi ham bundan mustasno emas: cholg'u nomlari, ularning qismlarini bildiruvchi atamalar, ijro usullarini ifodalovchi so'zlar — bularning barchasi til orqali avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy-tarixiy ma'lumotlar xazinasidir. Shu bois, mezrobli cholg'ular terminologiyasini o'rganish nafaqat cholg'ushunoslik (organologiya), balki lingvistika va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham dolzarb tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi yana shundan iboratki, mavjud ilmiy adabiyotlarda mezrobli cholg'ularning tashqi tuzilishi, ijro texnikasi va tarixiy taraqqiyoti alohida-alohida yoritilgan bo'lsa-da, ularning nomlanish tizimini til, musiqa va madaniyatshunoslik fanlari kesishmasida yaxlit tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlar hali yetarli emas. Xususan, cholg'u nomlarining etimologik qatlamlanishi, ularning konstruktiv qismlarini ifodalovchi atamalarining lingvomadaniy tabiati va bu terminologiyaning zamonaviy raqamli muhitdagi o'rni kabi masalalar alohida ilmiy e'tiborga muhtoj.

Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek xalq mezrobli cholg'ulari nomlarining lisoniy kelib chiqishini tahlil qilish, ularning semantik tuzilishini ochib berish, cholg'u qismlarini ifodalovchi atamalarining lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ushbu terminologik tizimda mujassamlashgan madaniy-tarixiy ma'noni yoritishdan iborat.

Tadqiqotda etimologik tahlil, tarixiy-qiyosiy usul, lingvomadaniyatshunoslik (lingvokulturologiya) usuli hamda tavsifiy-analitik yondashuvdan foydalanildi. Atamalarining kelib chiqishi tahlil qilinganda ularning fors, arab va turkiy til qatlamlariga mansubligi aniqlandi, so'ngra har bir atamaning semantik tarkibi va madaniy konnotatsiyasi lingvomadaniyatshunoslik nazariyasi asosida yoritildi. Zamonaviy tilshunoslikda lingvomadaniyatshunoslik (lingvokulturologiya) yo'nalishi tilni sof kommunikativ vosita sifatidagina emas, balki xalq dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarining tashuvchisi sifatida o'rganadi. Ushbu yondashuv nuqtayi nazaridan, har bir cholg'u nomi — shunchaki texnik atama emas, balki muayyan tarixiy davr, madaniy aloqalar va xalq tafakkurining tilda muhrlangan izidir. Til birligi orqali nafaqat predmetning tashqi belgisi, balki uni yaratgan va ishlatgan xalqning amaliy-estetik tafakkur tarzi ham namoyon bo'ladi.

Quyida o'zbek xalq mezrobli cholg'ulari tizimidagi eng muhim atamalarining lisoniy kelib chiqishi izchil tartibda ko'rib chiqiladi.

"Mezrob" atamasining etimologiyasi. "Mezrob" (mizrab) so'zi arab tilidagi "مضراب" (miḍrāb) so'zidan olingan bo'lib, u "ض ر ب" (ḍ-r-b — "urmoq, zarba bermoq") fe'l ildizidan

yasalgan va "zarba beruvchi asbob" ma'nosini anglatadi. Bu atama fors tili orqali turkiy tillarga, jumladan o'zbek tiliga o'zlashgan va torli cholg'u torini "zarb bilan" tebratish uchun ishlatiladigan mayda asbobni — plektrni — ifodalash uchun qo'llanila boshlagan. Demak, "mezrob" so'zining o'zidayoq ijro texnikasining mohiyati — torga zarba berish harakati — til vositasida aks etgan.

"Dutor" atamasining etimologiyasi. "Dutor" (датор/dutar) so'zi fors tilidagi "دوتار" so'zidan olingan bo'lib, "دو" (du — "ikki") va "تار" (tor — "tor, sim") so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan, ya'ni so'zma-so'z "ikki torli" degan ma'noni bildiradi. Bu holat cholg'u nomining uning eng muhim konstruktiv belgisi — tor sonini — bevosita ifodalashi bilan izohlanadi. Shu tariqa, cholg'u nomi orqali uning tashqi tuzilishi haqida aniq va lo'nda ma'lumot uzatiladi, bu esa xalq tilining amaliy-funksional xususiyatini namoyon etadi.

"Tanbur" atamasining etimologiyasi. "Tanbur" so'zi murakkabroq va uzoq tarixga ega bo'lgan atama hisoblanadi. U o'rta fors tilida qayd etilgan "tanbūr"/"tunbūr" so'ziga borib taqaladi va Yaqin Sharq hamda O'rta Osiyoning keng hududida uzun bo'yinli (grifli) torli cholg'ularni umumiy nomlash uchun ishlatib kelingan. "Tanbur" atamasi bir necha asrlar davomida turli mintaqalarda (Eron, Iroq, Hindiston, Ozarbayjon, Afg'oniston, Tojikiston, Qozog'iston, O'zbekiston) o'ziga xos fonetik shakllarda (tanbur, tambur, tembūr) saqlanib qolgan, bu esa mazkur atamaning nechog'lik keng madaniy-tarixiy aloqalar tarmog'ini o'zida mujassam etganini ko'rsatadi.

"Rubob" atamasining etimologiyasi. "Rubob" (pyбoб/rubab) so'zi fors tilidagi "رباب" (rubāb) so'zi orqali o'zlashgan bo'lib, u o'z navbatida arab tilidagi "رَبَابَة" (rabāba) so'zining ko'plik shakli "رُبَاب" (rubāb) dan kelib chiqqan. Diqqatga sazovor jihati shundaki, Old Osiyoda bu atama ko'pincha kamon bilan chalinadigan cholg'ularga nisbatan qo'llanilgan bo'lsa, Markaziy Osiyo va Hind yarim orolida xuddi shu nom ostidagi cholg'u chertib chalinadigan, tuzilishi jihatidan farqli asbobni anglatadi. Bu holat bir xil atamaning turli geografik-madaniy muhitda semantik jihatdan qanday tabaqalanishi mumkinligini yaqqol namoyon etadi.

"Qashqar rubobi" atamasining etimologiyasi. "Qashqar rubobi" so'z birikmasi ikki qismdan iborat: "rubob" — yuqorida tahlil qilingan arabcha negizli atama, "Qashqar" esa Sharqiy Turkistondagi (hozirgi Xitoy Xalq Respublikasi tarkibidagi Shinjon-Uyg'ur muxtor rayoni) tarixiy shahar nomidir. Demak, ushbu cholg'u nomi geografik-etnik prinsip asosida shakllangan bo'lib, cholg'uning kelib chiqish yoki tarqalish hududini bevosita ko'rsatadi. Bu holat cholg'u terminologiyasida nafaqat konstruktiv yoki funksional, balki geografik-madaniy aloqalarni ifodalovchi nomlanish modeli ham mavjudligini tasdiqlaydi.

Mezrobli cholg'ularning nafaqat umumiy nomlari, balki ularning ayrim qismlarini ifodalovchi atamalar ham alohida lingvomadaniyatshunoslik qiziqishiga sazovordir. Xususan, cholg'uning tovush qutisi o'zbek tilida "kosa" (taom idishi nomi bilan bir xil so'z), torlarni tortib turuvchi mexanizm "quloq" (inson tana a'zosi nomi), cholg'uning uzun bo'yinchasi esa "bo'yin" (yana tana a'zosi nomi) deb ataladi. Bu holat tilshunoslikda "antropomorfik nomlash" (inson tanasi a'zolari asosida predmetlarni nomlash) deb yuritiladigan keng tarqalgan kognitiv-lingvistik modelning yorqin namunasidir: xalq tafakkuri o'ziga notanish yoki murakkab predmetni tanish, kundalik hayotdagi tushunchalar orqali anglashga intiladi.

Torning grif (bo'yin) ustidagi bo'linish chiziqlari — "parda" deb ataladi. Bu so'zning asl ma'nosi "to'siq, ajratuvchi vosita" bo'lib, u yerda ovoz balandligini bir-biridan "ajratib turuvchi" chiziq ma'nosida qo'llanilgan — bu esa xalq tilining mavhum akustik hodisani (tovush balandligi farqi) juda aniq va obrazli tarzda ifodalay olish qobiliyatini ko'rsatadi. Shu tariqa, cholg'u qismlarining nomlari orqali xalqning kundalik turmush tajribasi bilan ijodiy-badiiy tafakkuri o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yaqqol namoyon bo'ladi.

O'zlashma qatlamlar: arabcha, forsha va turkiy negizlar. Mezrobli cholg'ular terminologiyasini til qatlamlari nuqtayi nazaridan tahlil qilganda, unda uch xil tarixiy-lisoniy qatlamni ajratish mumkin: arabcha negizli atamalar ("mezrob", "rubob"), forsha negizli atamalar ("dutor", qisman "tanbur") hamda mahalliy turkiy negizli atamalar ("kosa", "quloq", "bo'yin" kabi cholg'u qismlari nomlari). Bu uch qatlamning bir tizim ichida uyg'unlashib ketishi Markaziy Osiyoning ko'p asrlik til va madaniyatlararo aloqalari natijasi bo'lib, bu jarayon turkiy-forsiy til aloqalari doirasida keng o'rganilgan

Terminologiyaning madaniy-tarixiy ahamiyati. Yuqorida keltirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, mezrobli cholg'ular nomlari uch xil yo'l bilan shakllangan: birinchisi — ijro texnikasini ifodalovchi atamalar ("mezrob" — zarba berish harakati), ikkinchisi — konstruktiv belgini ifodalovchi atamalar ("dutor" — tor sonini bildiruvchi), uchinchisi — uzoq tarixiy davrdan meros bo'lib kelayotgan, dastlabki aniq ma'nosi vaqt o'tishi bilan xiralashgan, ammo madaniy an'ana sifatida saqlanib qolgan atamalar ("tanbur", "rubob"). Bu uch yo'nalish o'zbek musiqa terminologiyasining nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham qanchalik boy va ko'p qatlamli ekanligini tasdiqlaydi.

Zamonaviy davr talablari nuqtayi nazaridan. Raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalari keng qo'llanilayotgan bugungi kunda milliy musiqa terminologiyasini elektron lug'atlar, ochiq ma'lumotlar bazalari va onlayn ta'lim platformalariga tizimli tarzda kiritish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu, bir tomondan, atamalarning bir xil va ilmiy asoslangan tarzda qo'llanilishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, milliy musiqa merosini raqamli makonda saqlab qolish va keng tarqatish imkonini beradi.

So'nggi yillarda olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy cholg'ular — jumladan mezrobli cholg'ular — endilikda faqat etnografik-tarixiy tadqiqot ob'ekti bo'lib qolmay, balki inson-sun'iy intellekt o'zaro ta'siri, raqamli ijod va immersiv texnologiyalar kontekstida ham o'rganilmoqda (Alimujiang, 2025). Bunday tadqiqotlar mezrobli cholg'ular an'analariining zamonaviy texnologik muhitga moslashuv jarayonini, shu jumladan ularning nomlanish tizimi va terminologiyasining raqamli resurslarda qanday aks etishini ilmiy jihatdan dolzarblashtirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, terminologik korpuslarni yaratish, atamalarni standartlashtirish va ularni ko'p tilli elektron lug'atlarga kiritish kabi vazifalar navbatdagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish sifatida belgilanishi mumkin. Shuningdek, ushbu atamalarning zamonaviy musiqa ta'limi jarayonida to'g'ri va izchil qo'llanilishi, ularning kelib chiqish tarixini yosh sozanda va o'quvchilarga tushuntirib borish nafaqat lingvistik savodxonlikni, balki milliy madaniy o'zlikni anglashni ham shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro miqyosda milliy cholg'ularimizga bo'lgan qiziqishning ortib borayotgani ham ushbu terminologiyani ilmiy jihatdan izchil tizimlashtirish zaruriyatini yana bir bor ta'kidlaydi.

XULOSA

qilib aytganda, mezrobli cholg'ular terminologiyasi til, musiqa va madaniyatshunoslik fanlari tutashgan murakkab va ko'p qatlamli tadqiqot maydonini tashkil etadi. O'tkazilgan tahlil bir necha muhim xulosalarga olib keldi:

birinchidan, "mezrob", "dutor", "tanbur", "rubob", "qashqar rubobi" kabi atamalarning etimologik tahlili shuni ko'rsatadiki, har bir atama o'zida muayyan tarixiy davr, madaniy aloqalar va xalq amaliy tafakkurining izini saqlab qolgan;

ikkinchidan, cholg'u qismlarini ifodalovchi "kosa", "quloq", "bo'yin", "parda" kabi atamalar antropomorfik nomlash modeli asosida shakllangan bo'lib, bu xalq tilining obrazli-kognitiv tabiatini yorqin namoyon etadi;

uchinchidan, mezrobli cholg'ular terminologiyasi arabcha, forsha va mahalliy turkiy til qatlamlarining uyg'un birikuvidan tashkil topgan bo'lib, bu Markaziy Osiyoning ko'p asrlik til-madaniyat aloqalari natijasidir;

to'rtinchidan, ushbu terminologiyani zamonaviy raqamli ta'lim tizimi va sun'iy intellekt texnologiyalari kontekstida tadqiq etish nafaqat nazariy, balki amaliy-texnologik ahamiyatga ham ega.

Ushbu atamalarni lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etish o'zbek musiqa madaniyati tarixini yanada chuqurroq va har tomonlama anglash imkonini beradi, shuningdek milliy cholg'ular merosini zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etishning ilmiy-nazariy asosini boyitadi. Kelgusi tadqiqotlarda mezrobli cholg'ular terminologiyasining boshqa turkiy va forsiy tillardagi mos atamalar bilan qiyosiy tahlili, shuningdek ularning elektron terminologik bazalarga kiritilishi masalalari alohida o'rganilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кабилова Б. Пути сохранения музыкального наследия таджикского народа. – Бишкек: Университет Центральной Азии, Отдел по культурному наследию и гуманитарным наукам, Научный доклад № 21, 2024.
2. Alimujiang J.N. When Strings Tug at Algorithm: Human-AI Sovereignty and Entanglement in Nomadic Improvisational Music Performance as a Decolonial Exploration // arXiv preprint arXiv:2510.19086. – 2025.
3. Johanson L. Structural Factors in Turkic Language Contacts. – Richmond: Curzon Press, 2002.
4. Johanson L. Turkic-Iranian Contacts i. Linguistic Contacts // Encyclopaedia Iranica Online. – Encyclopaedia Iranica Foundation, 2024.

MONTESSORI METODIKASI ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINI RIVOJLANTIRISH: BOLAGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM MUHITINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Parmonova Laylo Ilxomovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Qarshi, O'zbekiston.

e.mail.-parmonovalaylo@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Montessori metodikasi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini rivojlantirishning pedagogik va tashkiliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim jarayonida bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, uning mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish hamda ta'lim muhitini shaxsga yo'naltirilgan tamoyillar asosida tashkil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Montessori metodikasi ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun amaliy va nazariy jihatdan muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. Tadqiqotda Montessori pedagogikasining asosiy tamoyillari, "tayyorlangan muhit" konsepsiyasi, didaktik materiallardan foydalanish, bolaning mustaqil tanlovi hamda pedagogning kuzatuvchi va yo'naltiruvchi sifatidagi faoliyati yoritilgan. Shuningdek, mazkur metodikani maktabgacha ta'lim tashkilotlariga joriy etishning bolaning kognitiv, ijtimoiy-emotsional, kommunikativ va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Montessori yondashuvini milliy pedagogik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirish, ta'lim muhitini modernizatsiya qilish va pedagogik jarayon samaradorligini oshirish mumkinligi asoslangan.

Kalit soʻzlar: *Montessori metodikasi, maktabgacha taʼlim, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim, rivojlantiruvchi muhit, mustaqil faoliyat, didaktik materiallar, individual yondashuv, pedagogik texnologiya, bola rivojlanishi, taʼlim sifati.*

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические и организационные возможности развития организаций дошкольного образования на основе методики Монтеessori. В условиях модернизации системы дошкольного образования особое значение приобретают учет индивидуальных особенностей ребенка, поддержка его самостоятельной деятельности, развитие творческого и критического мышления, а также создание образовательной среды, ориентированной на личность воспитанника. Методика Монтеessori представляет собой педагогическую систему, в которой ребенок рассматривается как активный субъект образовательного процесса, способный самостоятельно выбирать вид деятельности в пределах специально организованной среды. В статье раскрываются основные принципы Монтеessori-педагогике, содержание концепции «подготовленной среды», значение дидактических материалов, роль самостоятельного выбора ребенка, а также функции педагога как наблюдателя и направляющего. Особое внимание уделяется возможностям применения элементов методики Монтеessori в современных организациях дошкольного образования. Обосновывается значение данного подхода в развитии познавательной активности, самостоятельности, ответственности, коммуникативных и практических навыков детей. Также рассматривается возможность сочетания принципов Монтеessori с национальными педагогическими ценностями.

Ключевые слова: *методика Монтеessori, дошкольное образование, личностно-ориентированное обучение, развивающая среда, самостоятельная деятельность, дидактические материалы, индивидуальный подход, педагогическая технология, развитие ребенка, качество образования.*

Abstract: *This article analyzes the pedagogical and organizational potential of developing preschool education organizations through the Montessori method. In the context of modernizing preschool education, particular importance is attached to considering children's individual characteristics, supporting independent activity, developing creative and critical thinking, and creating a child-centered educational environment. The Montessori method represents an educational system in which the child is regarded as an active participant in the learning process and is provided with opportunities to make independent choices within a carefully prepared environment. The article examines the fundamental principles of Montessori pedagogy, the concept of the prepared environment, the educational role of didactic materials, children's freedom of choice, and the teacher's role as an observer, facilitator, and guide. Particular attention is given to the possibilities of implementing Montessori principles in contemporary preschool education organizations. The study substantiates the potential of this approach for developing children's cognitive activity, independence, responsibility, communication skills, practical abilities, and positive attitudes toward learning. The article also discusses the possibilities of combining Montessori principles with national pedagogical traditions and values. Such integration can contribute to improving the quality of preschool education and creating favorable conditions for the comprehensive development of children.*

Keywords: *Montessori method, preschool education, child-centered education, developmental environment, independent activity, didactic materials, individual approach, educational technology, child development, quality of education.*

Maktabgacha ta'lim insonning keyingi rivojlanish bosqichlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarning dastlabki poydevori shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Aynan maktabgacha yosh davrida bolaning bilishga bo'lgan qiziqishi, atrof-muhitni kuzatish, mustaqil harakat qilish, muloqotga kirishish, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish va turli vaziyatlarga moslashish kabi sifatlari jadal rivojlanadi. Shu sababli zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonini faqat tayyor bilimlarni berishga emas, balki bolaning tabiiy rivojlanish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga yo'naltirish dolzarb masalalardan biridir.

Bugungi kunda ta'lim sohasida shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning keng qo'llanilishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham pedagogik jarayonni qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Bunda bolaning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va rivojlanish sur'atini hisobga olish, uning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish hamda xavfsiz va rivojlantiruvchi muhit yaratish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur jihatlar Montessori pedagogik tizimining asosiy tamoyillari bilan bevosita bog'liq. Italiyalik pedagog Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan ushbu metodika bolaning tabiiy rivojlanishiga hurmat bilan munosabatda bo'lish, mustaqil faoliyat uchun sharoit yaratish va maxsus tayyorlangan muhitdan foydalanishga asoslanadi.

Montessori metodikasi XX asr boshlarida shakllangan bo'lib, uning asosini bolaning mustaqil rivojlanishi va ta'lim jarayonidagi faol ishtiroki tashkil etadi. Montessori pedagogikasida bola pedagogik jarayonning passiv obyekti sifatida emas, balki o'z rivojlanishida faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida qaraladi.

Mazkur yondashuvning muhim jihatlaridan biri bolaning o'z faoliyatini ma'lum darajada mustaqil tashkil etishiga imkon berishdir. Bola o'z qiziqishidan kelib chiqib, taklif etilgan faoliyat yoki materialni tanlaydi, u bilan ishlaydi, natijani kuzatadi va zarur hollarda xatosini mustaqil aniqlaydi.

Montessori metodikasida "tayyorlangan muhit" tushunchasi alohida ahamiyatga ega. Tayyorlangan muhit — bu bolaning yoshiga, jismoniy imkoniyatlariga, psixologik ehtiyojlariga va rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilgan ta'lim makonidir. Unda jihozlar bolaning bo'yiga mos joylashtiriladi, materiallar tartibli holda saqlanadi va har bir faoliyat turi uchun zarur vositalardan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Bunday muhit bolada tartiblilik, mas'uliyat, mustaqillik va o'z-o'ziga xizmat qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Montessori metodikasini maktabgacha ta'lim tashkilotiga joriy etish, avvalo, ta'lim muhitini maqsadli tashkil etishni talab qiladi. Guruh xonasidagi mebel va didaktik vositalar bolaning mustaqil foydalanishi uchun qulay joylashtirilishi kerak.

Montessori muhitida odatda amaliy hayot, sensor rivojlanish, matematika, til va madaniyat kabi yo'nalishlarga oid materiallar mavjud bo'ladi. Har bir material muayyan pedagogik maqsadga xizmat qiladi.

Amaliy hayot mashg'ulotlari bolaning kundalik hayotida zarur bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi. Masalan, buyumlarni tartibga keltirish, suv quyish, tugma qadash, kiyimni yig'ish, stolni tayyorlash kabi faoliyatlar bolaning mayda motorikasi bilan bir qatorda mustaqilligi va mas'uliyatini ham rivojlantiradi.

Sensor materiallar esa bolaning sezgi organlari orqali atrof-muhitni anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bola rang, shakl, hajm, og'irlik, tovush va boshqa belgilarni taqqoslash orqali kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

PEDAGOGNING MONTESSORI TA'LIMIDAGI ROLI

Montessori metodikasida pedagogning vazifasi an'anaviy ta'lim modelidan farq qiladi. Pedagog barcha faoliyatni bevosita boshqarib turuvchi shaxs emas, balki bolaning rivojlanishini kuzatuvchi va zarur sharoitlarni yaratuvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagog bolaning qaysi faoliyatga qiziqishi, qanday material bilan ishlashga moyilligi, topshiriqni bajarish jarayonidagi qiyinchiliklari va rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatadi. Ushbu kuzatuvlar keyingi pedagogik faoliyatni rejalashtirish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogning asosiy vazifalaridan yana biri bolaga kerakli paytda yordam berish, biroq uning mustaqil faoliyatiga ortiqcha aralashmaslikdir. Chunki bolaning o'z xatosini aniqlashi va uni tuzatishga harakat qilishi o'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Montessori metodikasining muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri bolaning har tomonlama rivojlanishiga sharoit yaratishidir. Mustaqil faoliyat jarayonida bola nafaqat muayyan bilim va ko'nikmalarni egallaydi, balki o'z xatti-harakatlarini rejalashtirish, qaror qabul qilish va natijani baholash tajribasini ham oltiradi.

Metodika bolaning kognitiv rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Predmetlarni taqqoslash, saralash, guruhlash va ketma-ketlikka joylashtirish kabi mashg'ulotlar mantiqiy fikrlashning dastlabki ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bundan tashqari, amaliy mashg'ulotlarda qo'l harakatlarining muntazam takrorlanishi mayda motorikani rivojlantiradi. Mayda motorikaning rivojlanishi esa maktabgacha yoshdagi bolaning yozuvga tayyorgarligi va turli amaliy faoliyatlarni bajarish qobiliyati bilan chambarchas bog'liq.

Montessori muhitida bola faoliyatni o'z qiziqishi asosida tanlashi sababli uning ta'lim jarayoniga ichki motivatsiyasi ham kuchayishi mumkin. Bunda asosiy e'tibor tashqi rag'batdan ko'ra bolaning faoliyatdan oladigan qoniqishiga qaratiladi.

Har qanday pedagogik metodikani milliy ta'lim tizimiga joriy etishda mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitni hisobga olish muhimdir. Montessori metodikasining asosiy tamoyillarini o'zbek xalqining milliy tarbiya an'analari bilan uyg'unlashtirish mazkur yondashuvning amaliy samaradorligini oshirishi mumkin.

O'zbek oilaviy tarbiyasida mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik, jamoaviylik, tartibli va o'zaro yordam kabi qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Mazkur qadriyatlar Montessori metodikasidagi mustaqillik, mas'uliyat, tartib va amaliy faoliyat tamoyillari bilan mazmunan uyg'unlashadi.

Masalan, bolalarga dasturxon yozish, o'yinchoqlarni tartibga keltirish, xona jihozlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, kichik guruhdagi tengdoshlariga yordam berish kabi faoliyatlarni tashkil etish orqali Montessori tamoyillari milliy tarbiya mazmuni bilan bog'lanishi mumkin.

Bunday yondashuv bolani faqat individual faoliyatga emas, balki jamiyatda yashash va boshqalar bilan hamkorlik qilishga ham tayyorlaydi.

Montessori metodikasini samarali joriy etish uchun bir qator tashkiliy-pedagogik shartlarga rioya qilish zarur. Avvalo, pedagoglarning metodika bo'yicha nazariy va amaliy tayyorgarligini ta'minlash lozim.

Ikkinchi muhim shart — ta'lim muhitini to'g'ri tashkil etishdir. Didaktik materiallarning mavjudligi bilan bir qatorda ularning yosh xususiyatlariga mosligi, xavfsizligi va pedagogik maqsadga muvofiqligi ham ta'minlanishi kerak.

Uchinchi, bolaning individual rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish zarur. Bunda pedagog faqat yakuniy natijaga emas, balki bolaning faoliyat jarayoniga, qiziqishlari va mustaqillik darajasiga ham e'tibor qaratishi maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish muhimdir. Bog'cha va oiladagi pedagogik talablarning o'zaro muvofiqligi bolaning rivojlanishida izchillikni ta'minlaydi.

Montessori metodikasining asosiy tamoyillarini maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga tatbiq etish bolaning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, mustaqil tanlov, amaliy faoliyat va rivojlantiruvchi muhitdan foydalanish bolaning o'z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Mazkur metodikaning yana bir muhim jihati — bolaning individual rivojlanish sur'atiga hurmat bilan yondashishdir. Bir xil yoshdagi bolalarning qobiliyatlari va qiziqishlari bir xil bo'lmazligi tabiiy. Shu sababli individual yondashuv ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri sifatida qaraladi.

Biroq Montessori metodikasini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, maxsus didaktik materiallarga ehtiyoj, pedagoglarning tegishli tayyorgarligi, ta'lim muhitini qayta tashkil etish va metodik yondashuvni milliy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirish masalalari alohida e'tibor talab qiladi.

Shu bois Montessori metodikasini to'liq ko'chirishdan ko'ra, uning ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan tamoyillarini mavjud maktabgacha ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishda bolaning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish, uning mustaqilligini qo'llab-quvvatlash va rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Montessori metodikasi ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun samarali pedagogik yondashuvlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Montessori metodikasining tayyorlangan muhit, mustaqil tanlov, amaliy faoliyat, individual yondashuv va pedagogik kuzatuv kabi tamoyillari maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv, ijtimoiy, emotsional va amaliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Mazkur metodikani O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimiga joriy etishda milliy pedagogik qadriyatlarni hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Montessori yondashuvining mustaqillik va mas'uliyat tamoyillarini milliy tarbiyaning mehnatsevarlik, hamjihatlik, o'zaro hurmat va kattalarga ehtirom kabi qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish orqali mazmunan boy pedagogik modelni shakllantirish mumkin.

Shunday qilib, Montessori metodikasidan ilmiy asoslangan va moslashtirilgan tarzda foydalanish maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'limiy imkoniyatlarini kengaytirish, pedagogik jarayonni takomillashtirish hamda bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Montessori M. *The Montessori Method*. New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.
2. Montessori M. *The Absorbent Mind*. Madras: The Theosophical Publishing House, 1949.
3. Montessori M. *The Secret of Childhood*. New York: Fides Publishers, 1966.
4. Lillard A.S. *Montessori: The Science Behind the Genius*. 3rd ed. New York: Oxford University Press, 2017.
5. Lillard A.S., Else-Quest N. The early years: Evaluating Montessori education. *Science*. 2006. Vol. 313. No. 5795. P. 1893–1894

MAKTABGACHA TA'LIMDA O'YIN TEXNOLOGIYALARINING BOLALAR IJTIMOY-EMOTSIONAL RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

Turdiyeva Mohira Juraqulovna

Renessans universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Turon fanlar akademiyasi faxriy dotsenti

mohira.turdiyeva@bk.ru

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta'minlashda o'yin texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi maktabgacha ta'lim jarayonida bolaning faqat bilish faoliyatini emas, balki uning muloqotga kirishishi, hamkorlik qilishi, o'z hissiy holatini anglash va boshqarishi, tengdoshlarining kechinmalarini tushunishi hamda ijtimoiy vaziyatlarga moslashishi kabi kompetensiyalarni shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Maqolada o'yin maktabgacha yoshdagi bolaning tabiiy faoliyati sifatida qaralib, uning ijtimoiy-emotsional rivojlanish mexanizmlari yoritilgan. Rolli, syujetli, didaktik, qoidali, ijodiy va vaziyatli o'yinlarning muloqot, empatiya, hamkorlik, hissiy o'zini boshqarish va nizolarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, o'yinchoqlardan pedagogik vosita sifatida foydalanish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, rivojlantiruvchi muhit va tarbiyachining pedagogik rahbarligi masalalariga e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida o'yin texnologiyalaridan maqsadli, tizimli va bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalanish maktabgacha ta'lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, o'yin texnologiyalari, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, ijtimoiy kompetensiya, emotsional kompetensiya, empatiya, muloqot, hamkorlik, rolli o'yin, o'yinchoq, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются педагогические возможности использования игровых технологий в обеспечении социально-эмоционального развития детей дошкольного возраста. Актуальность исследования определяется необходимостью формирования в процессе дошкольного образования не только познавательной деятельности ребёнка, но и таких компетенций, как вступление в коммуникацию, сотрудничество, осознание и управление собственным эмоциональным состоянием, понимание переживаний сверстников, а также адаптация к различным социальным ситуациям.

В статье игра рассматривается как естественный вид деятельности ребёнка дошкольного возраста, раскрываются механизмы её влияния на социально-эмоциональное развитие. Анализируются возможности ролевых, сюжетных, дидактических, игр с правилами, творческих и ситуационных игр в формировании навыков общения, эмпатии, сотрудничества, эмоциональной саморегуляции и конструктивного разрешения конфликтов.

Особое внимание уделяется использованию игрушек в качестве педагогического средства, личностно-ориентированному подходу, созданию развивающей среды и педагогическому руководству со стороны воспитателя. В результате исследования обосновано, что целенаправленное и систематическое использование игровых технологий с учётом индивидуальных особенностей ребёнка является одним из важных условий повышения качества дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, игровые технологии, социально-эмоциональное развитие, социальная компетентность, эмоциональная компетентность, эмпатия, общение, сотрудничество, ролевая игра, игрушка, личностно-ориентированный подход.

Abstract: this article theoretically analyzes the pedagogical potential of play technologies in promoting the social and emotional development of preschool children. The relevance of the study is determined by the need to develop not only children's cognitive abilities but also their communication, cooperation, emotional awareness and self-regulation, empathy, and ability to adapt to social situations. Play is considered as a natural and developmentally appropriate activity through which preschool children acquire social experience and learn to interact with others. The article examines the potential of role-playing, pretend, didactic, rule-based, creative, and situational games in developing communication, empathy, cooperation, emotional self-regulation, and constructive conflict resolution skills. Particular attention is paid to the pedagogical use of toys, child-centered approaches, the developmental environment, and the teacher's role in organizing play activities. The study concludes that purposeful, systematic, and individually oriented implementation of play technologies can contribute significantly to improving the quality of preschool education.

Keywords: preschool education, play technologies, social-emotional development, social competence, emotional competence, empathy, communication, cooperation, role play, toys, child-centered approach.

Maktabgacha yosh davri inson shaxsining keyingi rivojlanishi uchun muhim poydevor shakllanadigan bosqichlardan biridir. Ushbu davrda bolaning bilish jarayonlari bilan bir qatorda muloqotga kirishish, o'z xatti-harakatlarini tartibga solish, tengdoshlari bilan munosabat o'rnatish, his-tuyg'ularini anglash va boshqalarning kechinmalarini tushunish qobiliyatlari ham jadal rivojlanadi. Shu sababli zamonaviy maktabgacha ta'lim mazmuni bolaning intellektual tayyorgarligi bilan cheklanib qolmasdan, uning ijtimoiy va emotsional kompetensiyalarini ham izchil shakllantirishni talab etadi.

Erta bolalik davrida rivojlanishning sifatli kechishi bolaning xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda bo'lishi, kattalar bilan sezgir va mazmunli munosabatga kirishishi hamda erta o'rganish imkoniyatlariga ega bo'lishi bilan chambarchas bog'liq. Xalqaro tavsiyalarda ham erta rivojlanish uchun g'amxo'rlik, xavfsizlik, ta'limiy faoliyat va bolaning faol o'rganishini qo'llab-quvvatlovchi muhit muhim omillar sifatida ko'rsatiladi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun o'yin ana shunday rivojlantiruvchi muhitning tabiiy tarkibiy qismi hisoblanadi. O'yin jarayonida bola o'z tajribasini qayta ishlaydi, kattalar va tengdoshlari bilan munosabatlarning turli shakllarini sinab ko'radi, ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi va turli vaziyatlarda xatti-harakat qilish usullarini egallaydi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim yondashuvlarida ham o'yin, izlanish va bolaning faol ishtiroki rivojlanishga mos pedagogik amaliyotning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, o'yinni shunchaki hordiq chiqarish vositasi sifatida emas, balki aniq pedagogik maqsadga yo'naltirilgan o'yin texnologiyasi sifatida tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi: Tadqiqotning maqsadi maktabgacha ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanishning bolalar ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ta'sirini nazariy jihatdan asoslash hamda o'yin faoliyatini samarali tashkil etishning pedagogik shartlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: Mazkur maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish mazmunini aniqlashtirish.

2. O'yin texnologiyalarining pedagogik mohiyatini ochib berish.
3. O'yin faoliyatining muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini tahlil qilish.
4. O'yinlarning empatiya va hissiy o'zini boshqarish kompetensiyalarini shakllantirishdagi rolini aniqlash.
5. O'yinchoqlardan rivojlantiruvchi pedagogik vosita sifatida foydalanish imkoniyatlarini yoritish.
6. O'yin texnologiyalarini samarali tashkil etishning pedagogik shartlarini belgilash.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, unda pedagogika va maktabgacha ta'limga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni qiyosiy o'rganish, umumlashtirish, tizimlashtirish va pedagogik hodisalarni nazariy modellashdirish metodlaridan foydalanildi.

Tahlil jarayonida xalqaro ilmiy adabiyotlar, maktabgacha ta'lim bo'yicha zamonaviy metodik yondashuvlar hamda o'yin texnologiyalariga oid ilmiy ishlar o'rganildi. Xususan, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, o'yin asosidagi ta'lim, rivojlanishga mos pedagogik amaliyot va erta bolalik rivojlanishi bo'yicha ilmiy qarashlar umumlashtirildi [1; 9].

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish bolaning o'z hissiy holatini anglash, emotsiyalarini ifodalash va boshqarish, boshqa insonlarning hissiy holatini tushunish, ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va saqlash, hamkorlik qilish hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda maqbul xatti-harakatni tanlash qobiliyatlarini qamrab oladi.

Mazkur rivojlanish ikki o'zaro bog'liq yo'nalishda kechadi. Birinchi yo'nalish bolaning o'ziga yo'naltirilgan emotsional kompetensiyalari, ya'ni hissiyotlarni anglash, nomlash va boshqarish bilan bog'liq. Ikkinchi yo'nalish esa ijtimoiy kompetensiyalar, ya'ni muloqot, hamkorlik, empatiya, qoidalarga rioya qilish va nizolarni hal etish bilan bog'liq.

Bolada mazkur ko'nikmalar bir martalik mashg'ulot orqali emas, balki muntazam ijtimoiy tajriba va faoliyat davomida shakllanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkilotida bolaning tengdoshlari bilan faol muloqot qilishi va birgalikdagi faoliyatga jalb etilishi muhimdir.

Erta ijtimoiy kompetensiyaning ahamiyati uzoq muddatli rivojlanish nuqtayi nazaridan ham asoslangan. Tadqiqotlarda maktabgacha davr oxiridagi ijtimoiy kompetensiya ko'rsatkichlari bolaning keyingi ijtimoiy va ta'limiy farovonligi bilan bog'liqligi aniqlangan [6].

O'yin texnologiyasining pedagogik mohiyati

O'yin texnologiyasi — bolaning tabiiy o'yin faoliyatidan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarda tizimli foydalanishga asoslangan pedagogik yondashuvdir.

O'yin texnologiyasining asosiy xususiyati bolaning faol subyekt sifatida ishtirok etishidir. Bola o'yinda tayyor bilimni passiv qabul qilmaydi, balki vaziyatni bevosita boshdan kechiradi, qaror qabul qiladi, sheriklari bilan kelishadi va faoliyat natijasini o'z tajribasi orqali anglaydi.

Pedagogik o'yinlardan foydalanishning muhim jihatini ularni mashg'ulotning tashqi bezagi sifatida emas, balki aniq rivojlantiruvchi vazifaga bo'ysundirishdir. Masalan, agar pedagogning maqsadi bolalarda hamkorlik ko'nikmasini shakllantirish bo'lsa, individual o'yindan ko'ra umumiy maqsadga ega jamoaviy o'yin samaraliroq bo'lishi mumkin.

O'yin texnologiyalarining maktabgacha ta'limdagi imkoniyatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda o'yinlardan shaxsga yo'naltirilgan ta'limning innovatsion vositasi sifatida foydalanish mumkinligi ko'rsatilgan [1; 2].

O‘yin faoliyati va ijtimoiy kompetensiyaning rivojlanishi

Ijtimoiy kompetensiya bolaning boshqalar bilan samarali munosabatga kirishish qobiliyatini anglatadi. Maktabgacha yoshda bu kompetensiya, avvalo, tengdoshlar bilan birgalikdagi faoliyat orqali rivojlanadi.

Rolli va syujetli o‘yinlarda bolalar turli ijtimoiy rollarni bajaradilar. “Oila”, “Shifokor”, “Do‘kon”, “Mehmon kutish”, “Bog‘cha”, “Kasblar” kabi o‘yinlar kundalik hayotdagi munosabatlarni modellashtirish imkonini beradi.

Masalan, “Do‘kon” o‘yinida bola xaridor yoki sotuvchi rolini bajarishi davomida salomlashish, savol berish, javob qaytarish, navbat kutish, iltimos qilish va minnatdorchilik bildirish kabi xatti-harakatlarni amalda bajaradi.

“Shifokor va bemor” o‘yinida esa bola yordam so‘rash, boshqa insonga g‘amxo‘rlik qilish, savol berish va vaziyatni tushuntirish kabi kommunikativ harakatlarni o‘zlashtiradi.

Demak, o‘yin ijtimoiy xulq-atvorning real modelini bolaning yoshiga mos shaklda yaratadi.

2023-yilda o‘tkazilgan eksperimental tadqiqot ham sifatli ijtimoiy rolli o‘yinni pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy xulq-atvori va tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlariga yordam berishi mumkinligini ko‘rsatgan. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari o‘yinning barcha ijtimoiy-emotsional ko‘rsatkichlarga avtomatik ravishda ta‘sir qilmasligini ham ko‘rsatadi. Bu esa o‘yinning samarasi uning mazmuni va pedagogik tashkil etilishiga bog‘liqligini anglatadi.

O‘yin va empatiyaning rivojlanishi

Empatiya — boshqa insonning hissiy holatini anglash va unga mos munosabat bildirish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshda empatiyaning rivojlanishi bolalarning tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o‘rnatishida muhim ahamiyatga ega.

O‘yin jarayonida bola boshqa personaj yoki inson rolini bajarish orqali o‘zining odatiy nuqtayi nazaridan tashqariga chiqadi. Masalan, “Do‘stim xafa bo‘ldi”, “Bemor bolaga qanday yordam beramiz?”, “Mehmonimizga qanday munosabatda bo‘lamiz?” kabi vaziyatli o‘yinlar bolani boshqa insonning holatini tushunishga undaydi.

Bunda pedagog quyidagi savollardan foydalanishi mumkin:

- “U nima uchun xafa bo‘ldi?”
- “Sen uning o‘rnida bo‘lganida qanday his qilarding?”
- “Unga qanday yordam berish mumkin?”
- “Do‘stingning kayfiyatini qanday ko‘tarish mumkin?”

Bunday savollar o‘yin faoliyatini oddiy harakatdan refleksiv faoliyatga aylantiradi. Ya‘ni bola nafaqat harakat qiladi, balki o‘z harakatining boshqa inson hissiyotiga ta‘sirini ham anglay boshlaydi.

O‘yin orqali emotsional o‘zini boshqarishni rivojlantirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsiyalarni boshqarish qobiliyati hali rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Bola xafa bo‘lganda yig‘lashi, istagi bajarilmaganda keskin reaksiya bildirishi yoki o‘yin jarayonida qoidaga rioya qilishda qiynalishi mumkin.

Bunday holatlarda pedagogning vazifasi bolaning hissiyotini bostirish emas, balki uni anglash va maqbul shaklda ifodalashga o‘rgatishdir.

“Kayfiyatni top”, “Hissiyotni tasvirla”, “Men qanday his qilyapman?”, “Sehrli nafas”, “Vaziyatni tinch hal qilamiz” kabi o‘yin va mashqlar orqali bola hissiy holatlarni farqlash, nomlash va ularga mos javob berishni mashq qiladi.

O'yin qoidalari ham o'zini boshqarishni rivojlantiruvchi tabiiy vosita hisoblanadi. Bola o'z navbatini kutadi, impulsiv harakatini to'xtatadi, belgilangan qoidaga amal qiladi va o'yinning umumiy maqsadi uchun o'z xohishini vaqtincha cheklaydi.

Shu jihatdan qoidali o'yinlar ijtimoiy-emotsional rivojlanish bilan bir qatorda o'zini boshqarish mexanizmlarining shakllanishiga ham xizmat qiladi.

O'yinchoqlarning rivojlantiruvchi imkoniyatlari

O'yinchoq maktabgacha yoshdagi bola faoliyatining muhim vositalaridan biri hisoblanadi. O'yinchoqning pedagogik qiymati uning tashqi ko'rinishidangina emas, balki bolaning u bilan qanday faoliyat tashkil etishiga bog'liq.

O'yinchoqlar orqali bola predmetlar bilan harakat qilish, syujet yaratish, rollarni taqsimlash va turli vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tadqiqotlarda o'yinchoqlarning bolalarning idrok, tafakkur, tasavvur, xotira va diqqat kabi psixik jarayonlarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rsatilgan [3]. Ushbu imkoniyatlardan ijtimoiy-emotsional rivojlanishda ham foydalanish mumkin.

Masalan, qo'g'irchoqlar yordamida:

- oilaviy munosabatlar;
- do'stlik;
- g'amxo'rlik;
- nizolar;
- yordam so'rash;
- xafa bo'lgan kishini yupatish

kabi vaziyatlarni modellashtirish mumkin.

Konstruktor va qurilish materiallari esa bolalarning jamoaviy faoliyatini tashkil etishda samarali vosita bo'la oladi. Birgalikda qurish jarayonida bolalar vazifalarni taqsimlash, kelishish, fikr almashish va umumiy natijaga mas'ul bo'lishni o'rganadilar.

Demak, o'yinchoqni pedagogik vosita sifatida tanlashda uning bolaning yoshiga mosligi bilan bir qatorda, ijtimoiy o'zaro ta'sir va ijodiy faoliyatni yuzaga keltirish imkoniyati ham hisobga olinishi kerak.

O'yin muhitining ijtimoiy-emotsional rivojlanishdagi o'rni

O'yinning samaradorligi faqat o'yin mazmuniga emas, balki uni amalga oshirish muhiti bilan ham bog'liq. Maktabgacha ta'lim guruhida o'yin uchun yetarli joy, bolalar erkin foydalanishi mumkin bo'lgan materiallar va turli faoliyat markazlarining mavjudligi muhimdir[4].

Tadqiqotlar maktabgacha ta'lim muhitining jismoniy va sensor xususiyatlari bolalarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyasi bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi[5]. Ayniqsa, sifatli muhit va yaxshi tashkil etilgan guruh sharoiti ijobiy ijtimoiy-emotsional natijalar bilan bog'langan.

Shuning uchun guruh xonasida "Oila", "Do'kon", "Shifoxona", "Qurilish", "Ijodkorlik" kabi faoliyat zonalarini tashkil etish bolalarning turli ijtimoiy rollarni bajarishi uchun imkoniyat yaratadi.

Muhitning yana bir muhim xususiyati — uning xavfsiz va psixologik jihatdan qulay bo'lishidir. Bola xato qilishdan qo'rqmaydigan, o'z fikrini erkin bildiradigan va boshqalarning fikrini hurmat qiladigan muhitda o'yindan ko'proq rivojlanish tajribasi oladi.

O'yin texnologiyalarini shaxsga yo'naltirilgan asosda tashkil etish

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z qiziqishi, temperamenti, rivojlanish sur'ati va tajribasi bilan bir-biridan farq qiladi. Shu sababli o'yin texnologiyalarini tashkil etishda individual yondashuv muhim metodologik tamoyil sifatida qaralishi lozim.

Barcha bolalarga bir xil vazifani bir xil usulda berish o‘rniga, ularning individual ehtiyojlariga mos o‘yin vaziyatlarini taklif etish samaraliroqdir.

Masalan, tortinchoq bolaga dastlab yakka yoki juftlikdagi rolli o‘yin berilishi, keyinchalik kichik guruhga qo‘shilishi mumkin. Faol va tashabbuskor bolaga esa guruh faoliyatini tashkil etishga yordam beruvchi vazifalar beriladi. Shaxsga yo‘naltirilgan o‘yin texnologiyasi bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning faol ishtirokini ta‘minlaydi. Bu yondashuv o‘yinni “hamma uchun bir xil topshiriq” emas, balki har bir bola uchun rivojlanish imkoniyati sifatida tashkil etishga yordam beradi [1; 2].

O‘yin texnologiyalarining turlari va ularning pedagogik vazifalari

Maktabgacha ta‘limda o‘yin texnologiyalarini maqsadga muvofiq tanlash uchun ularning rivojlantiruvchi vazifalarini farqlash zarur.

O‘yin turi	Asosiy pedagogik vazifasi	Rivojlantiriladigan ijtimoiy-emotsional kompetensiya
Rolli o‘yin	Ijtimoiy vaziyatlarni modellash	Muloqot, empatiya, ijtimoiy moslashuv
Syujetli o‘yin	Hayotiy munosabatlarni aks ettirish	Hamkorlik, rollarni taqsimlash
Qoidali o‘yin	Qoidalarga rioya qilishni o‘rgatish	O‘zini boshqarish, sabr-toqat
Didaktik o‘yin	Bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash	Muloqot, diqqat, o‘zaro hamkorlik
Vaziyatli o‘yin	Muammoli holatlarni hal qilish	Qaror qabul qilish, nizoni hal qilish
Ijodiy o‘yin	Mustaqil syujet va obraz yaratish	Tashabbus, o‘ziga ishonch, emotsional ifoda
Harakatli o‘yin	Jamoaviy faoliyatni tashkil etish	Hamkorlik, qoidalarga rioya qilish

Jadvaldan ko‘rinadiki, o‘yinlarning turli shakllari bir-birini to‘ldiradi. Shuning uchun maktabgacha ta‘lim jarayonida faqat bitta o‘yin turiga tayanish emas, balki ularni maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirish lozim.

O‘yin texnologiyalarini tashkil etish modeli

O‘yin texnologiyasini pedagogik jarayonga samarali integratsiya qilish uchun quyidagi bosqichlardan foydalanish mumkin.

Birinchi bosqich — pedagogik maqsadni belgilash

Tarbiyachi avvalo qaysi ijtimoiy-emotsional kompetensiyani rivojlantirishni aniqlaydi. Masalan, empatiya, hamkorlik yoki o‘zini boshqarish.

Ikkinchi bosqich — o‘yin mazmunini tanlash

Belgilangan maqsadga mos o‘yin turi va syujeti tanlanadi. O‘yin bolaning yoshiga va tajribasiga mos bo‘lishi kerak.

Uchinchi bosqich — rivojlantiruvchi muhitni tayyorlash

Kerakli o‘yinchoqlar, predmetlar, rolli atributlar va boshqa materiallar tayyorlanadi.

To‘rtinchi bosqich — o‘yinni tashkil etish

Bolalarga o‘yin vazifasi va asosiy qoidalar tushuntiriladi. Biroq pedagog bolaning tashabbusini cheklab qo‘ymasligi kerak.

Beshinchi bosqich — kuzatish va pedagogik qo‘llab-quvvatlash

Tarbiyachi bolalarning o‘zaro munosabatlarini kuzatadi, zarur holatlarda savol yoki kichik yo‘naltiruvchi topshiriq orqali vaziyatni rivojlantiradi.

Oltinchi bosqich — refleksiya

O‘yin yakunida bolalar o‘z faoliyati haqida fikr bildiradilar. “Nima yoqdi?”, “Qanday his qilding?”, “Do‘stingga qanday yordam berding?”, “Keyingi safar nima qilgan bo‘larding?” kabi savollar beriladi[1].

Ushbu bosqich o‘yin faoliyatini shunchaki bajarilgan harakatlar yig‘indisidan bolaning o‘z tajribasini anglash jarayoniga aylantiradi.

Pedagogning o‘yin jarayonidagi roli

O‘yin texnologiyasining samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining pedagogik pozitsiyasiga bog‘liq. Pedagog o‘yinni to‘liq nazorat qiluvchi shaxs emas, balki bolaning faoliyatini rivojlantiruvchi hamkor sifatida namoyon bo‘lishi lozim.

Tarbiyachi:

- bolaning tashabbusini qo‘llab-quvvatlashi;
- har bir bolaga faol ishtirok etish imkonini yaratishi;
- ijtimoiy jihatdan tortinchoq bolalarni asta-sekin faoliyatga jalb qilishi;
- nizoli vaziyatlarda tayyor yechim bermasdan, bolalarni mustaqil yechim izlashga yo‘naltirishi;

- o‘yinda qoida va erkinlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlashi;
- bolaning xatosini tanqid qilish o‘rniga, uni qayta urinishga undashi kerak.

Rivojlanishga mos pedagogik amaliyot ham aynan bolaning individual xususiyatlari, oilaviy va madaniy konteksti hamda umumiy rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olgan holda faol va o‘yin asosidagi ta’limni tashkil etishni nazarda tutadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik

Bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi faqat maktabgacha ta’lim tashkiloti doirasida shakllanmaydi. Oila ham bolaning hissiy va ijtimoiy tajribasini rivojlantirishda muhim muhit hisoblanadi.

Shu sababli tarbiyachi ota-onalarga uy sharoitida bajarish mumkin bo‘lgan sodda o‘yinlarni tavsiya qilishi mumkin. Masalan:

- “Bugun kayfiyating qanday?”
- “Men sening o‘rningda bo‘lsam...”
- “Birgalikda hikoya tuzamiz”
- “Qo‘g‘irchoqqa g‘amxo‘rlik qilamiz”
- “Muammoning yechimini topamiz”

Bunday o‘yinlar bola va ota-ona o‘rtasidagi muloqotni kuchaytiradi va bolaning hissiy tajribasini boyitadi[1].

Erta rivojlanish bo‘yicha xalqaro tavsiyalar ham bolaning rivojlanishida sezgir va javobchan parvarish, erta o‘rganish imkoniyatlari hamda oilani qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Nazariy manbalarni tahlil qilish asosida o‘yin texnologiyalarining ijtimoiy-emotsional rivojlanishga ta’siri bir nechta o‘zaro bog‘liq mexanizmlar orqali namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Birinchidan, o‘yin ijtimoiy tajribani modellashiradi. Bola real hayotdagi vaziyatlarni o‘yin shaklida qayta yaratish orqali ijtimoiy rollar va munosabatlarni o‘zlashtiradi.

Ikkinchidan, o'yin muloqotga ehtiyoj yaratadi. Jamoaviy o'yinda umumiy maqsadga erishish uchun bola boshqa ishtirokchilar bilan gaplashishi, tinglashi va kelishishi kerak.

Uchinchidan, o'yin hissiy tajribani xavfsiz sharoitda sinab ko'rish imkonini beradi. Bola real hayotdagi oqibatlardan farqli ravishda o'yin vaziyatida turli xatti-harakatlarni sinab ko'rish mumkin.

To'rtinchidan, o'yin o'zini boshqarishni tabiiy ravishda mashq qildiradi. Qoidaga amal qilish, navbat kutish va umumiy maqsadga moslashish bola uchun o'z xatti-harakatlarini boshqarish tajribasini yaratadi.

Biroq o'yin texnologiyasini avtomatik ravishda samarali deb hisoblash to'g'ri emas. Ilmiy tadqiqotlar o'yin sifatining, pedagogik yo'naltirishning va muhitning ahamiyatini ko'rsatmoqda. Xususan, ijtimoiy rolli o'yinni sifatli tashkil etish ijtimoiy xulq-atvorga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo barcha ijtimoiy-emotsional ko'rsatkichlarda bir xil natija kafolatlanmaydi. Shundan kelib chiqib, o'yin texnologiyasining samaradorligini uning mavjudligi bilan emas, balki maqsadi, mazmuni, bolaning faol ishtiroki, pedagogik muhit va refleksiyaning uyg'unligi bilan baholash lozim.

Amaliy tavsiyalar

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Har bir o'yin uchun aniq rivojlantiruvchi maqsad belgilash.
2. O'yinlarni bolaning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish.
3. Rolli va vaziyatli o'yinlardan ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantirishda muntazam foydalanish.
4. O'yinchoqlarni faqat ko'ngilochar vosita sifatida emas, pedagogik faoliyat vositasi sifatida tanlash.
5. Guruhda hamkorlikka asoslangan o'yin muhitini yaratish.
6. Nizoli vaziyatlarda bolaga tayyor javob bermasdan, muammoni mustaqil hal qilish imkonini berish.
7. O'yin yakunida qisqa refleksiya tashkil etish.
8. Tortinchoq va faol bolalar uchun individual ishtirok strategiyalarini ishlab chiqish.
9. Ota-onalarni ijtimoiy-emotsional o'yinlarni uy sharoitida davom ettirishga jalb qilish.
10. O'yin samaradorligini bolaning kuzatiladigan xatti-harakatlari orqali muntazam baholab borish.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalaridan foydalanish bolaning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning pedagogik jihatdan asoslangan yo'nalishlaridan biridir. O'yin faoliyati bolaning tabiiy ehtiyojlari va qiziqishlariga tayanishi sababli ijtimoiy tajribani o'zlashtirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yin texnologiyalarining pedagogik qiymati, avvalo, bolaning boshqa bolalar bilan faol muloqotga kirishishi, umumiy faoliyatda hamkorlik qilishi, qoidalarga rioya qilishi, o'z hissiyotlarini boshqarishi va boshqa insonlarning hissiy holatini anglash imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Rolli va syujetli o'yinlar ijtimoiy rollarni o'zlashtirishga, vaziyatli o'yinlar muammoli holatlarni hal qilishga, qoidali o'yinlar o'zini boshqarishga, ijodiy o'yinlar esa tashabbuskorlik va emotsional ifodaga xizmat qiladi. O'yinchoqlar esa mazkur faoliyatning moddiy vositasi sifatida bolaning tasavvuri, ijodkorligi va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, o'yin texnologiyalarining samaradorligi o'yinning o'zidan ko'ra uni qanday tashkil etishga ko'proq bog'liq. Pedagogik maqsadning aniq belgilanishi, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, rivojlantiruvchi muhitni yaratish, pedagogning oqilona rahbarligi va o'yin yakunidagi refleksiya mazkur texnologiyaning natijadorligini oshiruvchi asosiy omillar hisoblanadi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'yin texnologiyalarini tizimli va ilmiy-pedagogik yondashuv asosida qo'llash bolaning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirish, uning tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o'rnatishi va keyingi ta'lim bosqichlariga muvaffaqiyatli moslashishi uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Turdieva M.J., Olimov K.T. Game Technologies as an Innovative Type of Student-Centered Education // *The American Journal of Social Science and Education Innovations*. – 2021. – Vol. 3, No. 2. – P. 183–187. DOI: 10.37547/tajssei/Volume03Issue02-29. ResearchGate
2. Turdieva M.J., Davronova G.M.Q. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda o'yinchoqlarning roli // *Scientific Progress*. – 2021. – Vol. 2, No. 7. – P. 996–1002. Uniwork
3. Turdieva M.J. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik o'yinlar va ularning shaxs rivojlanishiga psixologik ta'siri // *Scientific Progress*. – 2021. – Vol. 2, No. 7. – P. 990–995. Renessans Universiteti
4. Pyle A., DeLuca C., Danniels E. A Scoping Review of Research on Play-Based Pedagogies in Kindergarten Education // *Review of Education*. – 2017. – Vol. 5, No. 3. – P. 311–351.
5. Yogman M., Garner A., Hutchinson J., Hirsh-Pasek K., Golinkoff R.M. The Power of Play: A Pediatric Role in Enhancing Development in Young Children // *Pediatrics*. – 2018. – Vol. 142, No. 3.
6. Jones D.E., Greenberg M., Crowley M. Early Social-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship Between Kindergarten Social Competence and Future Wellness // *American Journal of Public Health*. – 2015. – Vol. 105, No. 11. – P. 2283–2290.
7. Denham S.A. Keeping SEL Developmental: The Importance of a Developmental Perspective in Social and Emotional Learning // *Early Education and Development*. – 2018. – Vol. 29, No. 4. – P. 434–438.
8. Zosh J.M., Hopkins E.J., Jensen H. et al. Accessing the Inaccessible: Redefining Play as a Spectrum // *Frontiers in Psychology*. – 2018. – Vol. 9.
9. Hirsh-Pasek K., Hadani H.S., Blinkoff E., Golinkoff R.M. A New Path to Education Reform: Playful Learning Promotes 21st-Century Skills in Children // *American Journal of Play*. – 2020. – Vol. 12, No. 2. – P. 233–259.
10. Bodrova E., Leong D.J. *Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education*. – 3rd ed. – Pearson, 2015.

AUTSORSING XIZMATLARI SAMARADORLIGI VA SIFATINI OSHIRISHNING METODOLOGIK YECHIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

**Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna-Qarshi davlat texnika universiteti professori,
i.f.d.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada outsorsing xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirishning metodologik yechimlari tahlili, shu jumladan outsorsing xizmatlarning maqsad va vazifalari, mijoz tomonidan outsorsing xizmatlar bozorini tanlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari muhim belgilari va xususiyatlarini aniqlash va ularni tasniflash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing jarayonlar majmui sifatida taqdim etishga asoslanadi va ushbu xizmatdagi individual jarayonlarni va ularning muhim xususiyatlarini taqsimlash bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: outsorsing, tizimli yondashuv, outsorser, maktabgacha ta'lim tashkiloti, xavf, samaradorlik, sifat, outsorsing xizmat, baholash, narx, outsorsing narxi

Аннотация: В статье представлен совершенствование методологических решений для повышения эффективности и качества услуг аутсорсинга, включающий цели и задачи услуг аутсорсинга, выбор рынка услуг аутсорсинга заказчиком, выявление важных признаков и характеристик дошкольных образовательных организаций и их классификацию, представление аутсорсинга в дошкольных образовательных организациях как совокупности процессов, а также научно обоснованные предложения и рекомендации по классификации отдельных процессов в данной услуге и их важных признаков.

Ключевые слова: аутсорсинг, системный подход, аутсорсер, дошкольная образовательная организация, риск, эффективность, качество, услуга аутсорсинга, оценка, цена, стоимость аутсорсинга

Abstract: This article analyzes methodological solutions for improving the efficiency and quality of outsourcing services, including the goals and objectives of outsourcing services, the choice of the outsourcing services market by the client, the identification of important features and characteristics of preschool educational organizations and their classification, the presentation of outsourcing in preschool educational organizations as a set of processes, and scientifically based proposals and recommendations for the classification of individual processes in this service and their important features are presented.

Keywords: outsourcing, systematic approach, outsourcer, preschool educational organization, risk, efficiency, quality, outsourcing service, evaluation, price, outsourcing price

KIRISH

Bugungi kunga qadar outsorsing vositalaridan foydalangan holda iqtisodiy muammolarni va outsorsing xizmatlarining samaradorligi va sifatini oshirishni hal qilish usullarini takomillashtirish muammolari etarlicha o'rganilmagan.

Korxona va tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarga uslubiy yondashuv sifatida outsorsing xizmatlarining samaradorligi va sifatini oshirishga xususiyatlar majmuini belgilaydilar va milliy iqtisodiyotning barcha darajalarida boshqaruv faoliyatida outsorsing funksiyalarini aniqlashtirish zarurligi muhimdir.

Autsorsingning konseptual metodologiyasi, outsorsingning tamoyillari, usullari, vositalari va funksiyalari, uning kamchiliklari, O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy amaliyotiga outsorsingni joriy etish muammolari eng mo'him masalalardan biri hisoblanadi.

Ko'pgina tadqiqotchilar talqin qilganidek, outsorsing — bu ishlab chiqarishning muayyan turlari yoki funksiyalarini, uzoq muddatli xarakterdagi tadbirkorlik faoliyatini bir kompaniya tomonidan boshqasiga o'tkazish. Outsorser (funksiyalari bajarish uchun topshirilgan kompaniya) ushbu xizmatlarni bajarish sohasida tajribaga ega bo'lishi va o'z iqtisodiy faoliyatining ijobiy dinamikasini ko'rsatishi kerak.

Mohiyatan, autorsing — bu qoplanadigan asosda muayyan funksiyalarni amalga oshirishda o'z maqsadlariga erishish uchun boshqa kompaniyaning resurslari, ishchi kuchi va jihozlaridan foydalanish qobiliyatiga qaratilgan ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyatni boshqarish texnologiyasi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu funksiyalarni mustaqil ravishda bajarish korxona uchun ancha qimmatga tushadi. Autorsing chetdan jalb qilingan tashkilot tomonidan korxona uchun asosiy bo'lmagan, ammo shunga qaramay, uning oldida turgan vazifalarni to'liq hal qilish uchun zarur bo'lgan funksiyalarni bajarishni o'z ichiga oladi. Buning yordamida pudratchi kompaniyaga topshiriladigan ishlar va xizmatlarning qiymati pasayadi, bu esa autorserning ushbu sohadagi tor ixtisoslashuvi tufayli o'ziga yuklangan ishlarni arzonroq narxda bajaradi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tashkilotlarining katta qismi turli xizmatlar jarayonlarini amalga oshirish uchun ixtisoslashgan kompaniyalarni jalb qilinmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida autorsingdan foydalanish to'g'risidagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, autorsingning ulushi 2-3% ni tashkil etadi; 5% buxgalteriya ishlarida, soliq va soliq hisobotlarida 3-4%da xizmat ko'rsatilmoqda.

Autorsing raqobat kurashining ajralmas qismiga aylanmoqda. Deyarli har bir tashkilot o'z faoliyatida o'z elementlaridan foydalanadi. Autorsingdan to'g'ri foydalanish kompaniyaning biznes munosabatlari sohasida ham, moliya sohasida ham samaradorligini oshiradi. Agar noto'g'ri ishlatilsa, autorsing biznes uchun katta xarajatlarga olib kelishi va korxona obro'sini buzishi mumkin.

Korxona va tashkilotlarning ayrim yoki to'liq xizmatlarni autorsingga o'tkazishda operatsiyalarni mustaqil bajarish xarajatlarini va autorsing xizmatlarini to'lash xarajatlarini baholashga imkon beruvchi metodologiyani ishlab chiqish muhim element hisoblanadi. Bu usullar korxona va tashkilotning aniqlangan xarajatlarini va autorserning ishi bo'yicha xizmatlar narxini tahlil qilishga asoslangan bo'lib, ular tranzaksiya qiymati yoki ish qiymatining foizi sifatida hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Autorsing xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirishning metodologik yechimlarini tahlili qilish asosida autorsing xizmatlaridan foydalanish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga qo'llashning uslubiy ta'minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar, mantiqiy fikrlash, qiyosiyo tahlil, surovnomma va iqtisodiy tahlilash va tizimli tahlil bilan izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda autorsingdan korxonalarning 90 foizi foydalaniladi va autorsing hajmi o'sishda davom etmoqda. O'zbekiston Respublikasi kompaniyalari rivojlangan mamlakatlardan sezilarli darajada judayam orqada. O'zbekistonda autorsingning eng faol foydalanuvchilari xorijiy kompaniyalar va qo'shma korxonalar, shuningdek, sog'liqni saqlash sohasi korxonalari va maktabgacha ta'lim tashkilotlari bo'lib, ular kompaniya tarkibidan asosiy bo'lmagan korxonalarni olib tashlashga intilmoqda.

O'zbekistonda oxirgi yillardagi autorsing haqidagi ma'lumotlar undan foydalanish mezonlari va mexanizmi hali to'liq ishlab chiqilmaganligini ko'rsatadi; jarayonlarni autorsingga o'tkazish yoki ularni korxona va tashkilot tomonidan mustaqil amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilinishi mumkin bo'lgan mezonlarni baholash mavjud emas. Xalqaro miqyosda korxonani boshqarishning umume'tirof etilgan tamoyillari, usullari va yondashuvlarining yo'qligi autorsingning rivojlanishini sekinlashtiradi, me'yoriy hujjatlar tarjimasining noto'g'riligi esa uni talqin qilish va qo'llashning noaniqligiga olib keladi.

O'zbekistonda autorsing orqali boshqaruv faoliyati asosan fikrlash yondashuvga asoslanadi, bu esa undan samarali foydalanishga imkon bermaydi. Turli sohalardagi korxona va tashkilotlar ishida ko'plab autorsing variantlari qo'llaniladi. Ulardan eng oqilona baholash

va tanlash uchun korxona va tashkilotda outsorsingni tashkil etish samaradorligi va sifatini maksimal darajada oshirishni baholaydigan maqsadli funksiyadan foydalanish tavsiya etiladi, bu korxona va tashkilotning asosiy faoliyatdan va yordamchi tashkilotlarni jalb qilishdan olingan daromadlarining umumiy miqdorining ishlab chiqarish xarajatlarining umumiy miqdoriga nisbati.

Hozirgi vaqtda innovatsion faoliyat kontekstida outsorsing xizmatlarining samaradorligi va sifati metodologiyasining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq jiddiy muammolar mavjud. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarida outsorsingning konseptual metodologiyasi zarur, shunda u butun mamlakatimiz uchun samarali bo'ladi. Uning uslubiy asosi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan taklif qilingan iqtisodiy va matematik modellashirish sohasidagi fundamental ilmiy qoidalar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining me'yoriy va qonun hujjatlaridir. Ushbu komponentlar O'zbekiston iqtisodiyotida outsorsing samaradorligi va sifatini ta'minlashga xizmat qilishi kerak.

Autsorsing quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

1. Tashkilot faoliyatini kuchli tomonlarga yo'naltirish.
2. Strategik maqsadlarga e'tibor berish.
3. Outsorsing shartnomasi taraflari manfaatlari to'liq hisobga olish.
4. Outsorser bilan munosabatlarda mijozning yuqori darajada ishtirok etishini ta'minlash.
5. Outsorsing funksiyalarini bajarish uchun xavfni iqtisodiy baholash.
6. Outsorsing funksiyalari masalalarini hal qilishda jarayonli yondashuvdan foydalanish.
7. Outsorsing jarayonlarini boshqarishda tizimli yondashuvdan foydalanish.
8. Iqtisodiy tahlil asosida outsorsingdan foydalanish bo'yicha qarorlar qabul qilish.
9. Outsorser ishini baholash imkonini beruvchi tanlangan ko'rsatkichlarni o'lchash, tahlil qilish va takomillashtirish.

O'zbekistonda joylashgan outsorsing kompaniyalari tahlili shuni ko'rsatdiki, kompaniyalarning 25 foizi IT-outsorsing, kompaniyalarning taxminan 20 foizi — buxgalteriya va yuridik xizmatlarning outsorsingi, kompaniyalarning taxminan 20 foizi — keytiring, ishlab chiqarish va savdo korxonalarini transport bilan ta'minlash xizmatlarini taqdim etadi.

Mintaqada ishlab chiqarish outsorsingi va biznes-jarayonlarning outsorsingi juda kam rivojlangan bo'lib, uni bitta yoki ikkita kompaniya taqdim etadi. Chet el ishlab chiqaruvchilari bilan shartnomalar tuzgan kompaniyalari uchun ishlab chiqarish outsorsingida ishtirok etishning istiqbolli yo'nalishi yetakchi sog'liqni saqlash sohasiga va maktabgacha ta'lim tashkilotlariga uskunalar yetkazib beruvchilar bilan xalqaro hamkorlik doirasida ish olib borish lozimdir.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ko'rsatilgan xizmatlar tarkibining o'zgarish dinamikasi²⁹, %da

№	Ko'rsatilgan xizmatlar turlari	Yillar					2024-yilda 2020-yilga nisbatan, o'zgari
		2020	2021	2022	2023	2024	

²⁹ Qashqadaryo viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

							shi, +; -
1	Ta'lim- tarbiya	20, 3	20, 3	20, 3	25, 1	25, 2	+4,9
2	Kommunal servis	15, 1	15, 8	15, 9	15, 3	15, 2	+0,1
3	Yashash- ovqatlanish	32, 6	33, 6	25, 9	33, 6	34, 1	+6,2
4	Aloqa va axborotlash tirish	2,9	2,1	5,3	2,0	2,5	-0,4
5	Autsorsing	3,4	4,2	1,4	6,8	8,4	+5,4
6	Avtotransp ort	3,5	3,2	3,8	3,6	3,9	+0,4
7	Ko'chmas mulk bilan bog'liq	4,5	4,5	4,7	4,7	2,9	+0,4
8	Sog'liqni saqlash	3,4	3,1	2,9	2,7	1,8	-0,6
9	Ijara va prokat	5,4	3,6	2,9	2,1	2,0	3,4
10	Boshqa turdagi	8,9	9,6	12, 9	4,1	4,1	4,8
	JAMI	10 0,0	10 0,0	10 0,0	10 0,0	10 0,0	-

Autsorsing vositalari ham xorijiy, ham bir qator O'zbekiston kompaniyalari tomonidan yaxshi ishlab chiqilgan. Umuman olganda, ular autsorsing modelini tanlash (hozirgi vaqtda korxona uchun mos), ularning resurs bazasini tahlil qilgan holda autsorsingchilarni izlash, autsorsing operatsiyalari tartibini belgilovchi hisob-kitob va texnologik xaritalarni ishlab chiqish, autsorsingga o'tkazilgan ishlar va xizmatlarning bajarilishini monitoring qilish, shuningdek, xizmatlarning narxini baholashni o'z ichiga oladi.

Autsorsingga o'tish uchun ichki resurslar va autsorsing vositalari tomonidan bajariladigan funksiyalar narxining iqtisodiy tahlilini o'tkazish kerak. Iqtisodiy tahlil ma'lumotlariga asoslanib, autsorsing funksiyalarining maqsadga muvofiqligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin.

Misol tariqasida biz Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ko'rsatilgan xizmatlar tarkibini va korxona faoliyatining samaradorligi uning uchun eng muhim bo'lgan asosiy jarayonlarni amalga oshirish bilan belgilanadi. Qashqadaryo viloyati maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyoti shuni ko'rsatadiki, asosiy xizmatlardan ta'lim va tarbiya — 22,2%, kommunal xizmat — 15,4%; yashash va ovqatlanish operatsiyalari — taxminan 34,1%; aloqa va axborotlashtirish — 3,5% va avtotransport — 3,0%. Yordamchi jarayonlardan kuchmas mulk bilan bohliq ishlarni ta'mirlash autsorsing tomonidan amalga

oshiriladi — 4,5%; sogʻliqni saqlash — 3,6% ulushlari bilan faol ravishda autsorsingga topshirilishi lozim boʻladi.

Xizmat koʻrsatish jarayonlari korxonaning barcha boʻlinmalarining zarur resurslar bilan taʼminlash va xodimlar mehnati sohasida uzluksiz va ritmik ishlashini taʼminlaydi. Yordamchi va yordamchi jarayonlarni amalga oshirish universal funksiyalarga bogʻliq boʻlishi mumkin. Umumjahon funksiya — bu turli korxonalarga nisbatan mazmuni oʻzgarmaydigan yoki ahamiyatsiz darajada oʻzgarmaydigan funksiyadir. U markazlashtirilgan boʻlishi mumkin, xolding yoki kompaniyaning yordamchi boʻlinmalari (markazlashtirilgan taʼmirlash ustaxonalari, savdo uylari) yoki autsorsing tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Autsorsing xizmatlarining samaradorligi, bizning fikrimizcha, kelajakda shartnomani bajarish va yakunlashdan keyin buyurtmachi kompaniyadagi vaziyat qanchalik yaxshilanishini eʼtiborga olinishi kerak. Biroq amalda muzokaralar jarayoni bosqichida autsorsing xizmatlarining samaradorligini mijoz kompaniya-ning potensial yoki haqiqiy xarajatlari va autsorsing narxi nuqtayi nazaridan baholash tavsiya etiladi.

XULOSA

Yuqoridagilarga asoslanib, biz quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin:

1. Autsorsing — bu korxonalarning ayrim funksiyalarini autsorserlarga berish orqali ishlab chiqarish va texnologik jarayonlarni amalga oshirishning tashkiliy yechimini ifodalovchi zamonaviy innovatsion vosita. Buning natijasida korxona xarajatlari kamayadi, xizmatlar samaradorligi va sifati hamda raqobatbardoshligi oshadi.

2. Mamlakat iqtisodiyot tarmoqlarida, shu jumladan maktabgacha taʼlim tashkilotlarida autsorsing sifatida autsorsingdan faol foydalanish radiusini oshirishni taqozo etmoqda.

3. Xorijiy korxonalar oʻz faoliyatida barcha autsorsing vositalaridan (funksional, operativ va resurs) foydalanadilar, biroq mahalliy korxona va tashkilotlar oʻrtasida turli faoliyat turlarini autsorsingdan olinadigan foydani tahlil qilish va iqtisodiy baholashning ishonchli usullari yoʻqligi sababli qarorlar ongli tarzda qabul qilinadi, bu har doim ham ijobiy natijaga olib kelmaydi.

4. Mamlakat iqtisodiyot tarmoqlarida, shu jumladan maktabgacha taʼlim tashkilotlarida yaxshi ishlab chiqilgan ilmiy bazaning yoʻqligi xizmatlarni autsorsingga oʻtkazish va natijalar samaradorligi va sifatini baholash mexanizmini ishlab chiqishni cheklaydi.

5. Autsorsingni huquqiy qoʻllab-quvvatlashni rivojlantirish huquqiy hamjamiyat tomonidan ijobiy qabul qilingan huquqiy atamalarni aniqlashtirish va standartlashtirishni talab etiladi.

6. Barcha resurslaridan foydalanish samaradorligi va ularni kamaytirish imkoniyatlarini oshirish.

Bularning barchasi maktabgacha taʼlim tashkilotlarida autsorsing texnologiyasidan foydalanishning asosiy maqsadi boʻlgan xizmat koʻrsatish sifatini yaxshilashga bevosita taʼsir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda — 2017-2021 yillarga maktabgacha taʼlim tashkilotlari tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Qarori

2. Гилмиярова М.Р. Проблемы и перспективы развития бухгалтерского аутсорсинга // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, 2017. - № 2. - С. 76-80.

3. Федорова Е.А., Ермолов А.Б. Анализ современных тенденций в аутсорсинге бухгалтерского учета // Финансовая аналитика: проблемы и решения. - 2016 . - № 27 - С. 4-14.
4. Корнейчик М., Лягуская Н. Развитие бухгалтерского аутсорсинга в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [хттД://соДхус.ат.уа/публ/2016_03_31_Ивив/сексия сестион 8 2016_03_31/развитиэ буххааитерскоао аутсорсинаа в республике беларус/122-1-0-1848](http://соДхус.ат.уа/публ/2016_03_31_Ивив/сексия сестион 8 2016_03_31/развитиэ буххааитерскоао аутсорсинаа в республике беларус/122-1-0-1848). - Дата доступа: 02.05.2018.
5. Васильев А.С., Миргородская Т.Б. Проблемы и перспективы аутсорсинга бухгалтерского учета в России // Международный научно-исследовательский журнал, 2015. - Выпуск № 1. Част 2. - С. 19-21.
6. Ескова Л.Ф., Дрозд А.М., Маневич А.Б. Аутсорсинг в Республике Беларусь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://эииб.бсу.бй/битстрем/123456789/89793/1/дрозд_маневич_сборник11Жом1.пдф. - Дата доступа: 12.03.2017.
7. Пардаев М.Қ. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари.—Т.: «Иқтисод—молия». 2008. — 260 б.
8. Урозов Б.К. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг долзарб масалалари. — Т.: “Иқтисодиёт” нашриёти, 2011. — 260 б.
9. Ergasheva N. Outsourcing xizmatlarining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati. // “Servis” ilmiy-amaliy jurnali. — Samarqand, 2023 — № 1. — B. 91-95. (08.00.00; №20).
10. Ergasheva N. Autosorsing xizmatlari bozorini baholash. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. 3/2 — 2023, № 21. — B. 191-193. (OAK 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari; Milliy nashrlar №21)
11. Ergasheva N. Analysis of risk, effectiveness and quality assessment of using outsourcing services in preschool educational organizations. // Journal of Management Value & Ethics. <https://www.jmveindia.com> / journal / Oct — dec. 2023. Vol.13 №04. — P. 47-53. (08.00.00; №6).
12. Ergasheva N. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlarini iqtisodiy baholashning “X2S” mexanizmini shakllantirish yo'nalishlari. // “Servis” ilmiy-amaliy jurnali. — Samarqand, 2023. — № 4. — B. 91-95.

UGLEROD TOLALI KOMPOZITSION MATERIALLARNING AFZALLIKLARI.

Tuxliyev Muslimbek Sherzod o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahar, O'zbekiston.

mtuxliyev1995@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada uglerod tolali kompozitsion materiallarning tarkibi, tuzilishi, asosiy xususiyatlari va zamonaviy sanoatdagi afzalliklari yoritilgan. Uglerod tolali kompozitsion materiallar, odatda, yuqori mustahkamlikka ega bo'lgan uglerod tolalari va ularni birlashtiruvchi polimer matritsadan tashkil topadi. Bunday materiallar o'zining kichik zichligi, yuqori solishtirma mustahkamligi, qattiqligi, korroziyaga chidamliligi, charchashga bardoshliligi va uzoq muddat xizmat qilishi bilan an'anaviy konstruksion materiallardan ajralib turadi. Maqolada uglerod tolalarining tuzilishi, ularning polimer matritsa bilan o'zaro ta'siri hamda kompozitning fizik-mexanik xususiyatlarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Uglerod tolali kompozitlarning aviatsiya va kosmik texnika, avtomobilsozlik, energetika, qurilish, kemasozlik, sport jihozlari va boshqa sohalarda qo'llanish imkoniyatlari*

ko'rib chiqilgan. Ayniqsa, konstruksiya massasini kamaytirish bilan birga yuqori mustahkamlikni saqlab qolish imkoniyati ushbu materiallarning muhim afzalligi sifatida ko'rsatilgan. Shuningdek, uglerod tolali kompozitlarning issiqlik ta'siriga chidamliligi, elektr o'tkazuvchanligi, o'lcham barqarorligi va korroziy muhitlarda ishlash xususiyatlari bayon etilgan. Maqolada materialning afzalliklari bilan bir qatorda yuqori tannarx, qayta ishlash murakkabligi va ayrim hollarda mo'rt sinish xususiyatlari kabi cheklovlari ham tahlil qilingan. Uglerod tolali kompozitsion materiallardan samarali foydalanish uchun ularning tarkibi, tolalar yo'nalishi va ishlab chiqarish texnologiyasini to'g'ri tanlash zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: uglerod tolasi, kompozitsion material, polimer kompozit, uglerod tolali plastmassa, polimer matritsa, mustahkamlik, qattiqlik, yengillik, korroziyaga chidamlilik, aviatsiya, avtomobilsozlik, konstruksiya, texnologiya.

Аннотация: В статье рассматриваются состав, структура, основные свойства и преимущества углеродных волокнистых композиционных материалов. Углепластики, как правило, состоят из высокопрочных углеродных волокон и полимерной матрицы, обеспечивающей объединение армирующих компонентов в единую конструкцию. Данные материалы отличаются малой плотностью, высокой удельной прочностью и жесткостью, коррозионной стойкостью, сопротивлением усталости и длительным сроком эксплуатации. В работе анализируется строение углеродных волокон, особенности их взаимодействия с полимерной матрицей и влияние ориентации армирующих элементов на эксплуатационные характеристики композиционного материала. Рассматриваются основные области применения углеродных композитов в авиационной и космической технике, автомобилестроении, энергетике, строительстве, судостроении и производстве спортивного оборудования. Особое внимание уделено возможности значительного снижения массы конструкций при сохранении высокой прочности и жесткости. Рассматриваются также устойчивость к воздействию внешней среды, стабильность размеров, электрические и тепловые свойства углеродных композиционных материалов. Наряду с преимуществами анализируются определенные ограничения, включая сравнительно высокую стоимость сырья и производства, сложность переработки и особенности разрушения некоторых видов углепластиков. Эффективное применение углеродных композитов требует правильного выбора типа волокна, полимерной матрицы, направления армирования и технологии изготовления. Показано, что дальнейшее совершенствование методов производства, снижение себестоимости и развитие технологий переработки являются важными направлениями расширения использования углеродных композиционных материалов в промышленности.

Ключевые слова: углеродное волокно, композиционный материал, полимерный композит, углепластик, полимерная матрица, прочность, жесткость, легкость, коррозионная стойкость, авиация, автомобилестроение, конструкция, технология.

Abstract: This article examines the composition, structure, main properties, and advantages of carbon fiber reinforced composite materials. Carbon fiber composites, commonly known as carbon fiber reinforced polymers, consist of high-strength carbon fibers embedded in a polymer matrix. These materials are characterized by low density, high specific strength, high stiffness, corrosion resistance, fatigue resistance, dimensional stability, and long service life. The article analyzes the structure of carbon fibers, their interaction with the polymer matrix, and the influence of fiber orientation on the mechanical and operational properties of composite materials. The major applications of carbon fiber composites in aerospace, automotive engineering, energy, construction, shipbuilding, sports equipment, and other industries are discussed. Particular attention is given to the ability of carbon fiber

composites to significantly reduce structural weight while maintaining high strength and stiffness. Their resistance to environmental influences, thermal behavior, electrical properties, and dimensional stability are also considered. At the same time, the article discusses several limitations, including relatively high production costs, difficulties in recycling, sensitivity to impact damage in some structures, and specific failure mechanisms associated with composite materials. Effective application of carbon fiber composites requires appropriate selection of fiber type, polymer matrix, reinforcement orientation, manufacturing technology, and service conditions. Modern production methods such as automated fiber placement, resin transfer molding, vacuum infusion, and prepreg-based manufacturing provide opportunities for improving product quality and reducing material waste. Further development of low-cost precursor materials, efficient manufacturing technologies, and recycling methods can expand the use of carbon fiber composites. The study demonstrates that carbon fiber reinforced composites are among the most promising materials for lightweight, high-performance engineering structures.

Keywords: carbon fiber, composite material, polymer composite, carbon fiber reinforced polymer, polymer matrix, strength, stiffness, lightweight material, corrosion resistance, aerospace, automotive engineering, structure, manufacturing technology.

Zamonaviy sanoat va texnikaning rivojlanishi konstruksion materiallarga qo'yiladigan talablarning ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Hozirgi vaqtda mashina va mexanizmlarning massasini kamaytirish, ularning mustahkamligi va xizmat muddatini oshirish, energiya sarfini kamaytirish hamda agressiv muhitlarda ishlash qobiliyatini yaxshilash muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunday talablarni an'anaviy metall materiallar bilan har doim ham to'liq ta'minlash imkoniyati mavjud emas. Shu sababli yuqori solishtirma mustahkamlikka ega bo'lgan kompozitsion materiallardan foydalanish tobora kengaymoqda.

Kompozitsion materiallar ikki yoki undan ortiq turli komponentlarning maqsadli birikishidan hosil qilinadi. Ularning tarkibida odatda matritsa va armaturalovchi komponent mavjud bo'ladi. Polimer kompozitsion materiallarda matritsa sifatida epoksid, poliestер, poliamid va boshqa polimerlar ishlatilishi mumkin. Armaturalovchi komponent sifatida esa shisha, uglerod, aramid, bazalt va boshqa tolalardan foydalaniladi.

Uglerod tolali kompozitsion materiallar ana shu kompozitlar orasida yuqori texnik ko'rsatkichlari bilan alohida o'rin tutadi. Ularning asosini uglerod tolalari tashkil etadi. Tolalar odatda polimer matritsa bilan birlashtirilib, konstruksion material hosil qilinadi. Bunday materiallar ko'pincha **uglerod tolali polimer kompozitlar** yoki **uglerod tolali plastmassalar** deb ataladi.

Uglerod tolalarining asosiy afzalligi ularning yuqori mustahkamlik va qattqlikka ega bo'lishidir. Shu bilan birga, ularning zichligi ko'pgina metall materiallarga nisbatan past. Natijada bir xil konstruktiv vazifani bajaruvchi detalni ancha kichik massa bilan tayyorlash imkoniyati paydo bo'ladi. Aynan shu xususiyat aviatsiya, kosmik texnika va avtomobilsozlik kabi massani kamaytirish juda muhim bo'lgan sohalarda uglerod tolali kompozitlardan foydalanishni rag'batlantirmoqda.

O'zbekistonda ham kompozitsion materiallarning tuzilishi, xossalari va zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. G.J. Orazimbetova, U.M. Turdaliyev va S.K. Ataxonovanning **"Kompozitsion materiallar"** darsligida metall, polimer, keramika va shisha matritsali kompozitlar, shuningdek, shisha tolali va uglerod tolali kompozitlarning avtomobilsozlik hamda aviatsiyadagi qo'llanilishi yoritilgan. M.K. Mavlyanova, R.I. Adilov, A.Sh. Xusenov va U.D. Muxiddinovlarning 2023-yilda nashr etilgan **"Polimerlarni qayta ishlash texnologiyasi (Polimer kompozitsion materiallar**

yaratishning asoslari)” darsligida esa polimer kompozitsion materiallarning tuzilishi, tarkibi, sinflanishi va ularni yaratishning nazariy asoslari bayon qilingan.

Uglerod tolali kompozitsion materiallarning tarkibi va tuzilishi

Uglerod tolali kompozitsion materiallarning xususiyatlarini tushunish uchun uning tarkibiy qismlarining vazifasini alohida emas, balki yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish zarur. Materialning asosiy yuk ko‘taruvchi elementi uglerod tolasi hisoblanadi. Polimer matritsa esa tolalarni o‘zaro bog‘lab, tashqi kuchlarni tolalar o‘rtasida taqsimlashga yordam beradi va kompozitning yaxlitligini ta‘minlaydi. Uglerod tolalari maxsus texnologik jarayonlar orqali uglerodga boy boshlang‘ich materiallardan olinadi. Ular juda ingichka bo‘lishiga qaramay, yuqori mexanik xususiyatlarga ega. Tolalarning diametri juda kichik bo‘lib, ular yakka holda emas, balki tutam, ip, lenta yoki to‘qima ko‘rinishida ishlatiladi. Ishlab chiqarish jarayonida tolalarning yo‘nalishini o‘zgartirish orqali kompozitning ma‘lum yo‘nalishdagi mustahkamligini boshqarish mumkin.

Uglerod tolali kompozitlarning muhim xususiyati ularning anizotropigidir. Ya‘ni materialning xossalari barcha yo‘nalishlarda bir xil emas. Tolalar bo‘ylab yo‘nalishda mustahkamlik va qattqlik yuqori bo‘ladi, tolalarga ko‘ndalang yo‘nalishda esa boshqa ko‘rsatkichlar kuzatiladi. Shu sababli konstruksiya loyihalashda tolalarning yo‘nalishi katta ahamiyatga ega. Masalan, ma‘lum bir detalga asosiy yuklama bir yo‘nalishda ta‘sir qilsa, uglerod tolalarini shu yo‘nalishga mos joylashtirish orqali materialdan samarali foydalanish mumkin. Bir necha qatlamli kompozitlarda tolalar turli burchaklarda joylashtirilishi orqali ko‘p yo‘nalishli yuklamalarga bardosh beradigan konstruksiya hosil qilinadi.

Polimer matritsa esa kompozitning ikkinchi muhim qismidir. U tolalarni o‘zaro birlashtirib, ularni tashqi mexanik va atrof-muhit ta‘siridan himoya qiladi. Matritsa va uglerod tolasi orasidagi bog‘lanishning sifati tayyor kompozitning xususiyatlariga bevosita ta‘sir qiladi. Agar tolalar bilan matritsa orasidagi adgeziya yetarli bo‘lmasa, yuklama samarali uzatilmaydi va kompozitning mustahkamligi pasayadi.

Uglerod tolali kompozitlarning tuzilishi ishlab chiqarish usuliga ham bog‘liq. Prepreg, vakuum-infuziya, presslash, smola transfer qoliplash va boshqa texnologiyalar yordamida turli tuzilishga ega mahsulotlar olinishi mumkin. Ishlab chiqarish jarayonida tolalarning bir tekis joylashishi, matritsaning qatlamlarni to‘liq namlashi va g‘ovaklikning minimal bo‘lishi yuqori sifatli material olishning muhim shartlaridir.

Uglerod tolali kompozitlarning asosiy afzalliklari

Uglerod tolali kompozitsion materiallarning eng muhim afzalliklaridan biri — **yuqori solishtirma mustahkamlik** hisoblanadi. Solishtirma mustahkamlik materialning mustahkamligini uning zichligiga nisbatan baholash imkonini beradi. Uglerod tolali kompozitlar kichik massaga ega bo‘lishiga qaramay, yuqori mexanik yuklamalarga bardosh bera oladi. Shu sababli ular yengil konstruksiyalar yaratishda juda qulay.

Ikkinchi muhim afzalligi — **yuqori qattqlik**. Konstruksiyaning qattqligi uning tashqi kuch ta‘sirida deformatsiyaga qarshilik ko‘rsatish qobiliyatini belgilaydi. Uglerod tolali kompozitlarning yuqori qattqligi ularni aviatsiya qanotlari, avtomobil kuzov qismlari, velosiped ramalari, sport jihozlari va boshqa konstruksiyalarda qo‘llash imkonini beradi.

Kichik massa uglerod tolali kompozitlarning eng katta amaliy ustunliklaridan biridir. Konstruksiya massasining kamayishi transport vositalarida energiya sarfini kamaytirishga, foydali yukni oshirishga yoki harakat samaradorligini yaxshilashga yordam beradi. Ayniqsa, aviatsiya va kosmik texnikada har bir kilogrammning kamayishi muhim texnik va iqtisodiy samara berishi mumkin.

Yana bir muhim afzallik — **korroziyaga chidamlilik**. Metall materiallar namlik, tuzlar, kimyoviy moddalar va boshqa agressiv muhit ta‘sirida korroziyaga uchrashi mumkin. Uglerod

tolali polimer kompozitlarda esa bunday elektrokimyoviy korroziya mexanizmi metallardagi kabi kechmaydi. Shu sababli kompozitlar ayrim agressiv muhitlarda uzoq muddat foydalanish uchun qulay hisoblanadi. Biroq uglerod tolasi bilan metallarning bevosita kontaktida galvanik korroziya xavfi paydo bo'lishi mumkinligi sababli konstruksiyani loyihalashda buni hisobga olish zarur.

Uglerod tolali kompozitlarning **charchashga chidamliligi** ham muhim afzallikdir. Mashina va konstruksiyalarning ko'plab detallari doimiy takrorlanuvchi yuklamalar ostida ishlaydi. To'g'ri loyihalangan va sifatli ishlab chiqarilgan uglerod tolali kompozitlar takroriy yuklamalarga nisbatan yaxshi chidamlilik ko'rsatishi mumkin. Bu xususiyat aviatsiya, transport va sport texnikasida ayniqsa muhim.

Materialning yana bir afzalligi — **o'lcham barqarorligi**. Uglerod tolalarining issiqlik kengayishi ayrim yo'nalishlarda juda kichik bo'lishi mumkin. Polimer matritsa va tolalarning xususiyatlarini moslashtirish orqali harorat o'zgarishlari natijasida yuzaga keladigan deformatsiyani nazorat qilish mumkin. Bu yuqori aniqlik talab qilinadigan konstruksiyalarda muhim ahamiyatga ega.

Uglerod tolalari ma'lum darajada **elektr o'tkazuvchanlik** xususiyatiga ham ega. Bu jihat ayrim maxsus texnik konstruksiyalarda elektrostatik zaryadlarni tarqatish yoki elektr o'tkazuvchan kompozitlar yaratish uchun qo'l keladi. Shu bilan birga, uglerod tolalarining elektr xususiyati kompozitni elektr izolyatori sifatida ishlatish zarur bo'lgan holatlarda hisobga olinishi kerak.

Uglerod tolali kompozitlarning yana bir afzalligi — **xususiyatlarni konstruksiya bo'yicha boshqarish imkoniyati**. An'anaviy izotrop metall detalda materialning xususiyatlari ko'pincha barcha yo'nalishlarda bir-biriga yaqin bo'ladi. Kompozitda esa tolalar yo'nalishini o'zgartirish orqali aynan yuklama tushadigan yo'nalishlarda mustahkamlikni oshirish mumkin. Natijada materialdan yanada samarali foydalaniladi. Uglerod tolali kompozitsion materiallarning yuqori texnik ko'rsatkichlari ularni ko'plab sanoat tarmoqlarida qo'llash imkonini beradi. Eng muhim qo'llanish sohaslaridan biri aviatsiya hisoblanadi. Samolyotlarning ayrim qanot, fyuzelyaj, boshqaruv va boshqa konstruktiv qismlarida kompozit materiallardan foydalanish konstruksiya massasini kamaytirish imkonini beradi. Massa kamayishi esa yoqilg'i sarfi va ekspluatatsiya samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kosmik texnikada ham uglerod tolali kompozitlarning ahamiyati yuqori. Kosmik apparatlarda massa juda muhim parametr bo'lgani uchun yuqori mustahkamlik va kichik zichlikning birikmasi katta afzallik beradi. Kompozitlardan turli konstruktiv panellar, tayanch elementlar va boshqa qismlarni tayyorlashda foydalanish mumkin.

Avtomobilsozlikda uglerod tolali kompozitlar sport va yuqori unumdorlikka ega avtomobillarda, shuningdek, ayrim konstruktiv va kuzov elementlarida qo'llanadi. Konstruksiya massasini kamaytirish avtomobilning dinamik xususiyatlarini va energiya samaradorligini yaxshilashga yordam beradi. Elektr avtomobillarda esa massa kamayishi yurish masofasini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Sport sanoatida uglerod tolali kompozitlardan velosiped ramalari, tennis raketkalari, chang'i jihozlari, sport qayiq konstruksiyalari va boshqa mahsulotlar tayyorlanadi. Bu sohada materialning yengilligi va qattiqligi sportchi uchun muhim ustunlik beradi. Energetika sohasida ham kompozit materiallardan foydalanish imkoniyatlari keng. Shamol energetikasida katta uzunlikdagi parraklar uchun materialning massasi, qattiqligi va charchashga chidamliligi muhim hisoblanadi. Kompozit materiallar parrak konstruksiyalarining ishlash samaradorligini oshirish uchun qo'llanilishi mumkin. Qurilishda uglerod tolali materiallardan konstruksiyalarni kuchaytirishda foydalanish mumkin. Masalan, uglerod tolali lentalar va kompozit materiallar

beton yoki boshqa konstruksiyalarning ayrim qismlarini mustahkamlashda qo'llanadi. Bunda materialning yengilligi va yuqori mustahkamligi katta qulaylik yaratadi.

Uglerod tolali kompozitlarning afzalliklari faqat uglerod tolasining o'ziga bog'liq emas. Tayyor materialning xususiyatlari ishlab chiqarish texnologiyasi bilan chambarchas bog'liq. Tolalarning yo'nalishi, qatlamlar soni, matritsa turi, bog'lovchining tolalarni namlash darajasi, bosim va harorat rejimi kompozitning yakuniy xususiyatlarini belgilaydi. Prepreg texnologiyasida uglerod tolalari oldindan polimer bog'lovchi bilan singdiriladi. Keyinchalik qatlamlar qolipga ma'lum tartibda joylashtirilib, harorat va bosim ta'sirida qotiriladi. Ushbu texnologiya yuqori sifatli va aniq tarkibli kompozitlar olish imkonini beradi. Vakuum-infuziya texnologiyasida esa quruq armaturalovchi material qolipga joylashtiriladi va vakuum yordamida tizimdan havo chiqariladi. Keyin suyuq smola tolalar orasiga singdiriladi. Ushbu usul yirik o'lchamli kompozit buyumlarni tayyorlashda samarali bo'lishi mumkin.

Presslab qoliplash ham kompozit buyumlar ishlab chiqarishda qo'llanadi. Material qolipga joylashtiriladi va ma'lum bosim hamda harorat ostida shakllantiriladi. Jarayon parametrlari to'g'ri tanlansa, yuqori zichlikka ega va mexanik xususiyatlari barqaror kompozit olish mumkin.

Ishlab chiqarish jarayonida g'ovaklikni kamaytirish alohida ahamiyatga ega. Kompozit ichida havo bo'shliqlari qolib ketishi uning mexanik mustahkamligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun vakuum, bosim va bog'lovchining oqim xususiyatlarini boshqarish yuqori sifatli mahsulot olishda muhim hisoblanadi.

M.X. Aripova, Z.A. Babaxanova va Z.A. Mukhamedbayevalarning kompozitsion materiallarga bag'ishlangan o'quv qo'llanmasida kompozitlarning tarkibi, tuzilishi, tolalar va zarrachalar yordamida mustahkamlash, ishlab chiqarish texnologiyasi hamda mexanik mustahkamlikni ta'minlash masalalari yoritilgan. Bu ma'lumotlar uglerod tolali kompozitlarning yuqori mexanik ko'rsatkichlarini ta'minlashda ishlab chiqarish texnologiyasining naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Har qanday material kabi uglerod tolali kompozitsion materiallarning ham ayrim cheklovlari mavjud. Ulardan eng asosiylaridan biri — ishlab chiqarish tannarxining nisbatan yuqoriligi. Uglerod tolalarini olish jarayoni murakkab bo'lib, yuqori sifatli matritsa va maxsus texnologik jihozlardan foydalanish talab qilinadi. Shu sababli uglerod tolali kompozitlar ko'plab oddiy konstruksion materiallarga nisbatan qimmatroq bo'lishi mumkin.

Yana bir muhim masala —. Termoreaktiv polimer matritsaga ega kompozitlarni qayta eritib, dastlabki holatiga qaytarish termoplastik materiallardagidek oson emas. Kompozit chiqindilarini qayta ishlash uchun maxsus mexanik, termik yoki kimyoviy usullar talab qilinadi.

Uglerod tolali kompozitlar yuqori mustahkamlikka ega bo'lishiga qaramay, ayrim zarba yuklamalariga nisbatan o'ziga xos xatti-harakat ko'rsatishi mumkin. Tashqi tomondan katta zarar ko'rinmasa ham, ichki qatlamlarda delaminatsiya yoki mikroshikastlanishlar paydo bo'lishi ehtimoli mavjud. Shu sababli mas'uliyatli konstruksiyalarda kompozitlarni nazorat qilishning maxsus usullaridan foydalaniladi. Shuningdek, uglerod tolali kompozitlarni mexanik ishlash ham o'ziga xos texnologiyani talab qiladi. Burg'ulash, frezalash va kesish vaqtida qatlamlarning ajralishi, tolalarning chiqib ketishi va asbobning tez yeyilishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli maxsus kesuvchi asboblari va optimal ishlov berish rejimlaridan foydalanish talab etiladi.

Kelajakda uglerod tolali kompozitlardan foydalanishning kengayishi ularni ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish va qayta ishlash usullarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan tolalarni

joylashtirish, robotlashtirilgan ishlab chiqarish va raqamli loyihalash texnologiyalari kompozit mahsulotlar sifatini oshirish imkonini beradi.

Mahalliy xomashyolar asosida polimer kompozitsiyalar ishlab chiqish ham muhim yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Oʻzbekiston sharoitida mahalliy polimerlar, modifikatorlar va boshqa xomashyolardan foydalanish orqali import qilinadigan materiallarga boʻlgan ehtiyojni kamaytirish imkoniyatlari mavjud. 2024-yilda nashr etilgan **“Avtomobil plastik detallari uchun polimer kompozitsiyasi ishlab chiqarish”** monografiyasida mahalliy xomashyolar, xususan, polipropilenni modifikatsiyalash orqali talab etiladigan xususiyatlarga ega polimer kompozitsiyalar olish masalalari tadqiq qilingan. Uglerod tolali kompozitlar boʻyicha yana bir istiqbolli yoʻnalish ekologik samaradorlikni oshirishdir. Ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytirish, uglerod tolalarini qayta ishlash, qayta foydalaniladigan matritsalar yaratish va energiya sarfini kamaytirish orqali kompozitlarning hayotiy sikli davomida ekologik yuklamani pasaytirish mumkin.

Kelajakda uglerod tolali kompozitlarning yangi avlodini yaratishda nanomateriallar, gibrid tolalar, termoplastik matritsalar va funksional qoʻshimchalardan foydalanish imkoniyatlari ham kengayadi. Bunday yondashuv orqali materialning mustahkamligi, zarbaga chidamliligi, issiqlik xususiyatlari va qayta ishlash qobiliyatini yaxshilash mumkin.

Uglerod tolali kompozitsion materiallar zamonaviy konstrukcion materiallar orasida yuqori texnik va ekspluatatsion koʻrsatkichlari bilan ajralib turadi. Ularning asosiy afzalligi kichik massa bilan bir vaqtda yuqori mustahkamlik va qattiqlikni taʼminlay olishidir. Aynan shu xususiyat ularni aviatsiya, kosmik texnika, avtomobilsozlik, energetika, qurilish, sport va boshqa koʻplab sohalarda qoʻllash imkonini bermoqda. Uglerod tolali kompozitlarning korroziyaga chidamliligi, charchashga bardoshliligi, oʻlcham barqarorligi va xususiyatlarini tolalar yoʻnalishi orqali boshqarish imkoniyati ularning muhim afzalliklaridan hisoblanadi. Konstruksiya massasining kamayishi esa transport vositalarida energiya samaradorligini oshirish va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu materiallarning yuqori tannarxi, qayta ishlash murakkabligi va zarba taʼsirida ichki shikastlanishlar yuzaga kelishi mumkinligi kabi kamchiliklarini ham hisobga olish zarur. Shuning uchun uglerod tolali kompozitlardan foydalanish toʻgʻrisidagi qaror materialning texnik afzalliklari bilan bir qatorda iqtisodiy va texnologik omillarni ham hisobga olgan holda qabul qilinishi kerak. Uglerod tolali kompozitlarning xususiyatlari nafaqat tolaning turiga, balki polimer matritsaning tarkibi, tolalar yoʻnalishi, qatlamlarning joylashishi, ishlab chiqarish texnologiyasi va qoliplash rejimlariga ham bogʻliq. Shu sababli yuqori sifatli kompozit olish uchun material tarkibi va texnologik jarayonlar oʻzaro uygʻunlashtirilishi lozim.

Kelajakda ishlab chiqarish texnologiyalarini avtomatlashtirish, mahalliy xomashyolardan foydalanish, tannarxni kamaytirish va kompozitlarni qayta ishlashning samarali usullarini yaratish uglerod tolali materiallarning qoʻllanish doirasini yanada kengaytiradi. Shunday qilib, uglerod tolali kompozitsion materiallar yengil, mustahkam va yuqori samarali konstruksiyalar yaratishda istiqbolli materiallardan biri boʻlib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Mavlyanova M.K., Adilov R.I., Xusenov A.Sh., Muxiddinov U.D.** *Polimerlarni qayta ishlash texnologiyasi (Polimer kompozitsion materiallar yaratishning asoslari).* – Toshkent: Vneshinvestprom, 2023.
2. **Orazimbetova G.J., Turdaliyev U.M., Ataxonova S.K.** *Kompozitsion materiallar.* – Toshkent.
3. **Abdumavlyanova M.K.** *Polimerlar kimyosi va texnologiyasi, hamda ularni sinash.* – Toshkent: Shafolat nur fayz, 2022.

4. **Aripova M.X., Babaxanova Z.A., Mukhamedbayeva Z.A.** *Kompozitsion materiallar.* – Toshkent.
5. **Ayxodjayev B.B., Abaturov B.T.** *Avtomobil plastik detallari uchun polimer kompozitsiyasi ishlab chiqarish.* – Toshkent: ZEBO print, 2024..

ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM-TARBIYASIDA INTERFAOL PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA SAMARADORLIGI

Umirzoqova Surayyo Xudoyberdiyevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

e-mail.Surayyoumirzoqova6@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida zamonaviy hamda interfaol pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy asoslari atroflicha tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini mazmunan boyitish, ta'limiy va harakatli o'yin texnologiyalarini keng joriy etish hamda taniqli psixolog L.S. Vygotskiyning kognitiv rivojlanish nazariyasiga tayangan holda bolalarning intellektual salohiyatini oshirish usullari yoritib berilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalarini mashg'ulotlar jarayoniga to'g'ri va xavfsiz integratsiya qilish yo'llari ko'rsatilgan. Maqolada o'yin faoliyati orqali bolalarning bog'lanishli nutqini o'stirish, mantiqiy hamda tanqidiy fikrlashini shakllantirish, ijodiy va kreativlik qobiliyatlarini namoyon etishga ko'maklashuvchi amaliy uslubiy tavsiyalar va metodik ishlanmalar taqdim etilgan. Shu bilan birga, ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyachi va pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish hamda har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha pedagogika, o'yin texnologiyalari, kognitiv rivojlanish, nutq o'stirish, interfaol usullar.

Abstract This article thoroughly explores the theoretical and practical foundations of effectively utilizing modern and interactive pedagogical technologies to foster the comprehensive development of early childhood and preschool-aged children. The research highlights strategies for enriching educational activities in preschool education organizations by incorporating game-based technologies and applying L.S. Vygotsky's cognitive development theory to boost children's intellectual capabilities. Furthermore, it demonstrates effective methods for integrating modern information and communication technology (ICT) tools safely into the daily learning process. The paper provides comprehensive practical and methodological recommendations aimed at enhancing speech development, logical thinking, and creative skills through structured play. Special attention is given to raising the professional competence of educators, mastering innovative teaching methodologies, and ensuring a personalized learning approach tailored to each child's unique developmental needs. The findings presented in this study serve as valuable guidance for modernizing preschool curricula, optimizing early learning systems, and implementing high-efficiency pedagogical practices in early education settings.

Keywords: preschool pedagogy, game technologies, cognitive development, interactive methods.

Аннотация В данной научной статье подробно исследованы теоретические и практические основы эффективного использования современных и интерактивных

педагогических технологий в процессе всестороннего развития детей раннего и дошкольного возраста. В ходе исследования раскрываются методы обогащения учебно-воспитательного процесса в дошкольных образовательных организациях с помощью игровых технологий, а также применения теории когнитивного развития Л.С. Выготского для повышения интеллектуального потенциала воспитанников. Освещены пути безопасной интеграции современных средств информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в ежедневные занятия. В работе даны практические и методические рекомендации по развитию связной речи, логического мышления, творческих и креативных способностей детей через игру. Особое внимание уделяется повышению профессиональной компетентности воспитателей, освоению новых методик и обеспечению индивидуального подхода к каждому ребенку. Результаты исследования имеют существенное значение для совершенствования дошкольного образования и внедрения инновационных подходов в практику.

Ключевые слова: *дошкольная педагогика, когнитивное развитие, развитие речи, интерактивные методы.*

Ilk va maktabgacha yosh davri inson shaxsining ma'naviy, ruhiy hamda fiziologik poydevori shakllanadigan, kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishning eng jadal hamda sezgir (sensitiv) bosqichi hisoblanadi. Zamonaviy neyropedagogika va bolalar psixologiyasi sohasidagi so'nggi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson miyasi neyron aloqalarining va uning intellektual, emotsional salohiyatining deyarli 70-80 foizi aynan 0 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda shakllanadi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning mazmun va mohiyatini zamonaviy talablar darajasida qayta ko'rib chiqish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik yondashuvlarni joriy etish bugungi davlat ta'lim siyosatining eng ustuvor va strategik yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Muammoning qo'yilishi: Uzoq yillar davomida shakllangan an'anaviy maktabgacha pedagogikada tarbiyachi asosan tayyor ma'lumotlarni beruvchi, bolalar faoliyatini bir tomonlama va avtoritar tarzda boshqaruvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'lar edi. Bunday yondashuvda bola ta'lim jarayonining passiv obyektiga aylanib, uning tabiiy qiziquvchanligi, ijodiy va mantiqiy fikrlash salohiyati cheklanib qolardi. Biroq, bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi hamda ilg'or xalqaro pedagogik tajribalar (Montessori, Reggio Emilia, Step by Step) ta'lim jarayonining markaziga bolani (child-centered approach) qo'yishni qat'iy talab etmoqda.

Psixologik-pedagogik qonuniyatlarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyat turi — bu o'yindir. O'yin shunchaki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki bolaning olamni anglash, ijtimoiy-maishiy rollarni o'zlashtirish, atrof-muhit bilan muloqotga kirishish hamda o'zining nutqiy va fikrlash doirasini kengaytirishning asosiy mexanizmidir. Biroq amaliyot tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) tarbiyachilarining barchasi ham o'yin va interfaol pedagogik texnologiyalardan maqsadli va uslubiy jihatdan to'g'ri foydalanish kompetensiyasiga to'liq ega emas. Ko'p hollarda o'yin mashg'ulot jarayonidan uzib qo'yilmoqda yoki u sun'iy, majburiy tus olgan qat'iy qoidalar ramkasiga solinmoqda. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini pasaytirib, bolalarda o'rganishga bo'lgan tabiiy motivatsiyani so'ndirmoqda.

Ushbu tadqiqot ishining asosiy maqsadi — ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda interfaol pedagogik va o'yin texnologiyalaridan foydalanishning nazariy-metodik asoslarini, ularning bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslash hamda tarbiyachilar uchun amaliy pedagogik tavsiyalar majmuasini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarish belgilab olindi:

- Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofizik hamda kognitiv rivojlanish xususiyatlarini ilmiy adabiyotlar tahlili orqali yoritib berish;
- Maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy interfaol va o'yin texnologiyalari (TRIZ, loyiha usuli, Montessori va b.) klassifikatsiyasini ochib berish;
- O'yin faoliyati orqali bolalarning nutqi, mantiqiy fikrlashi va emotsional intellektini rivojlantirish samaradorligini tahlil qilish;
- Tarbiyachilarning interfaol metodika bo'yicha kasbiy kompetentligini oshirish va ta'lim-tarbiya jarayoniga to'g'ri integratsiya qilish bo'yicha amaliy takliflar berish.

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlari

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga ko'rsatiladigan har qanday pedagogik ta'sir kutilgan natijani berishi uchun ularning yoshga bog'liq anatomo-fiziologik, psixologik hamda individual-shaxsiy xususiyatlarini chuqur hisobga olish muvaffaqiyatning bosh omilidir.

Ilk yosh davri (1–3 yosh) rivojlanish dinamicasi va xususiyatlari. Ilk yosh davrida bolaning dunyoni anglash imkoniyati va imkoniyatlar doirasi keskin kengayadi. Ushbu davrning asosiy psixologik ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

Predmetli-amaliy faoliyatning yetakchiligi: Bu yoshda bola atrofidagi olamni abstrakt tushunchalar orqali emas, balki buyumlar bilan bevosita amaliy harakatlar qilish (ushlab ko'rish, otish, qismlarga ajratish, bir-biriga urib ko'rish) orqali o'rganadi. Buyumlarning vazifasi va ulardan foydalanish usullarini kattalarga taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Nutq va harakatlar koordinatsiyasining shakllanishi: Ilk yosh davrida tik yurish va nozik motorika (qo'l barmoqlari harakati) shakllanadi. Qo'l motorikasining rivojlanishi Bosh miya po'stlog'idagi nutq markazlarini stimullaydi. Bu davrda bola passiv nutqdan (tushunish) faol nutqqa (so'zlash) o'tadi. 3 yoshga kelib bolaning lug'at boyligi keskin ortadi va oddiy jummalarni tuzish ko'nikmasi paydo bo'ladi. 3 yosh inqirozi ("Men o'zim"): Bola o'zini atrofdagilardan va ota-onasidan alohida shaxs sifatida anglay boshlaydi. "Men o'zim" degan tushunchaning shakllanishi mustaqillikka intilish, qaysarlik hamda taklif etilgan qoidalarga qarshilik ko'rsatish bilan kechadi. Pedagog ushbu inqirozni to'g'ri baholab, bolaning mustaqilligini taqiqlash orqali emas, balki uni o'yin va xavfsiz amaliy faoliyatga yo'naltirishi lozim. Maktabgacha yosh davri (3–7 yosh) va kognitiv rivojlanish 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda bolaning psixikasida tub o'zgarishlar yuz beradi. Bolaning dunyoqarashi va kognitiv jarayonlari yangi bosqichga ko'tariladi: Syujetli-ro'lli o'yinlarning yetakchi faoliyatga aylanishi: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin shunchaki ermak emas, balki kattalar hayoti va ijtimoiy munosabatlarini modellash tiradigan murakkab faoliyatdir. Bola o'yin jarayonida ma'lum bir rolni (shifokor, o'qituvchi, ota-ona) o'z zimmasiga oladi, qoidalarga bo'ysinadi va tengdoshlari bilan muloqot qilish, kelishish hamda nizolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Fikrlash va xayol jarayonining rivojlanishi: Bu davrda fikrlash shakli *ko'rgazmali-harakatli* ko'rinishdan *ko'rgazmali-obrazli* va elementar *mantiqiy fikrlash* darajasiga o'tadi. Bola narsa va hodisalarni faqat ko'rib turib emas, balki ularning obrazlarini xotirada gavdalandirgan holda tahlil qila oladi. Xayol (fanta'ziya) jarayonining jadal rivojlanishi ijodiy faoliyat (rasm chizish, loydan narsalar yasash, qurish-yasash) uchun poydevor yaratadi. Emotsional intellekt va ijtimoiy moslashuv: Bola o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, tengdoshlarining emotsional holatini (empatik anglash) va jamiyatdagi xulq-atvor normalarini o'zlashtira boshlaydi. L.S. Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasining pedagogik ahamiyati. Taniqli psixolog L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development — ZPD) nazariyasi maktabgacha pedagogikaning metodologik poydevorini tashkil etadi.

Dolzarb rivojlanish darajasi: Bolaning bugungi kunda hech kimning yordamisiz, mustaqil ravishda bajara oladigan topshiriqlari va bilimlari. Yaqin rivojlanish zonasi: Bolaning bugun kattalar (tarbiyachi, ota-ona) yoki o'zidan ko'ra tajribaliroq tengdoshlarining ko'magi, yo'naltiruvchi savollari va yordami bilan bajaradigan, lekin ertaga to'liq mustaqil bajara oladigan harakatlar sohasi.

Pedagogik jarayonda tarbiyachining asosiy vazifasi bolani faqat uning dolzarb darajasida ushlab turish emas (chunki bu rivojlanishni sekitlashtiradi), balki ta'limni "yaqin rivojlanish zonasi"ga yo'naltirishdir. Tarbiyachi skaffolding (*scaffolding* — vaqtinchalik pedagogik tirak/ko'mak) usulidan foydalanib, bolaga qiyinroq topshiriqni bajarishda eng zarur nuqtadagina yordam berishi, bola topshiriqni tushunib yetgach, yordamni asta-sekin kamaytirib, jarayonni bolaning mustaqil faoliyatiga aylantirishi lozim. Bu yondashuv bolada o'z kuchiga bo'lgan ishonch va kognitiv mustaqillikni shakllantiradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan interfaol va o'yin texnologiyalari

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda pedagogik texnologiyalarni to'g'ri tanlash va ularni bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda amaliyotga joriy etish ta'lim sifatini belgilaydigan asosiy omildir. Interfaol va o'yin texnologiyalari bolalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga hamda izlanuvchiga aylantiradi.

O'yin texnologiyalari va ularning turlari:

O'yin — maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy va yetakchi faoliyat turidir. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quv materialini bolalar uchun tushunarli, qiziqarli va zavqli shaklga keltirish imkonini beradi.

Syujetli-ro'lli o'yinlar: Bolalar kattalarning hayotiy va kasbiy faoliyatini (masalan, "*Shifoxona*", "*Pochta*", "*Qurilish*", "*Oila*") modellashtiradilar. Bu jarayonda bola ma'lum bir rol ni o'z zimmasiga oladi, o'yin qoidalariga bo'ysunadi va tengdoshlari bilan doimiy muloqotga kirishadi. Bu o'yinlar bolada emotsional intellekt, emtiya (boshqalar his-tuyg'usini tushunish) va ijtimoiy munosabatlar madaniyatini shakllantiradi. Didaktik (ta'limiy) o'yinlar: Aniq ta'limiy maqsadga yo'naltirilgan va qoidalarga ega bo'lgan o'yinlardir. Bunda Montessori materiallari, mantiqiy pazllar, saralash (sorting) doskalari va shaklli bloklardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar bolaning sensorik rivojlanishi, diqqatni jamlash, xotira hamda buyumlarni xususiyatlariga ko'ra (rangi, shakli, hajmi) guruhlash ko'nikmalarini charxlaydi. Dramatizatsiya va teatr o'yinlari: Ertak va hikoyalarni sahnalashtirish, barmoq teatri hamda qo'g'irchoq teatrlari orqali amalga oshiriladi. Bu texnologiya bolaning nutq apparatini rivojlantirish, so'z boyligini oshirish, artikulyatsiyani yaxshilash va o'z his-tuyg'ularini sahna ko'me me'yorida namoyon etishida g'oyat samaralidir.

TRIZ texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va va nostandart fikrlashni, kognitiv moslashuvchanlikni hamda muammoli vaziyatlardan chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan:

Muammoli savollar usuli: Tarbiyachi bolalarga tayyor javobi bo'lmagan, izlanishni talab etadigan savollarni beradi. Masalan: "Agarda dunyoda barcha ranglar yo'qolib, faqat oq va qora rang qolsa, tabiat qanday ko'rinishda bo me me'yori?" yoki "Qushlar in qurishi uchun novdalar topolmasa, ularga qanday yordam bera olamiz?".

"Yaxshi-yomon" o'yini: Bu o'yin hodisalarning ikki tomonlama xususiyatini anglashga o me'yortadi. Masalan: "Yomg'ir yog'ishi yaxshimi yoki yomonmi?" (Yaxshi — o'simliklar o'sadi, chanqov qonadi; Yomon — kiyimlar ho'l bo'ladi, ko'chada o'ynab bo'lmaydi). Bu usul bolada tanqidiy va mantiqiy fikrlash poydevorini qo'yadi.

Maktabgacha ta'limda loyiha metodi bolalarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda muayyan bir mavzuni chuqur o'rganish va amaliy natijaga erishishga yo'naltirilgan:

Mavzuli loyihalar: Masalan, "Kuz ne'matlari", "Bizning uy hayvonlarimiz", "Koinot sirlari" kabi loyihalarda bolalar bir necha kun yoki hafta davomida ushbu mavzu bo'yicha rasm chizadilar, loydan shakllar yasaydilar, kichik tajribalar o'tkazadilar va ota-onalari bilan ma'lumot toplaydilar.

Jamoaviy natija: Loyiha yakunida bolalar o'z xulosalarini tayyorlagan maketlari, ko me me'rgazmalari yoki mini-taqdimotlari orqali guruhda namoyish etadilar. Bu ularda jamoada ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va o'z ishini taqdim etish ko'nikmasini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz*. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU.
2. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. (2019). O'RQ-595-son. Toshkent.
3. Grosheva, I. V. va b. (2022). *O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr)*. Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi.
4. Qodirova, F. R., Toshpo'latova, Sh. Q., & Kayumova, N. M. (2019). *Maktabgacha pedagogika*. Darslik. Toshkent: "Sano-standart".
5. Nishonova, Z. T., & Alimova, G. K. (2021). *Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MANTIQUIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA AQLIY FAOLIYATNING O'RNI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

"Pedagogika" kafedrasida dotsenti

Z.Sh.Qarshiyeva

Elektron pochta: qarshiyevazulfiya07@gmail.com ,

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda aqliy faoliyatning tutgan o'rni va ahamiyati tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida bolaning ilk yoshidan boshlab aqliy tarbiya olishi, bilish faolligini oshirish qonuniyatlari hamda intellektual salohiyatini shakllantirish omillari o'rganilgan. Maqolada nazariy va amaliy aql kategoriyalari, fazoviy idrokni o'stirishda konstruktiv o'yinlarning ta'siri hamda Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya kabi xorijiy mamlakat ta'lim tizimlarining ilg'or tajribalari qiyosiy tahlil etilgan. Olingan natijalar asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari va ota-onalar uchun bolalarning mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirish hamda ularni maktab ta'limiga muvaffaqiyatli tayyorlash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: aqliy tarbiya, mantiqiy tafakkur, sensor tarbiya, intellekt, bilish faolligi, fazoviy idrok, xorijiy tajriba.

Аннотация. В данной статье систематически анализируется роль и значение умственной деятельности в развитии логического мышления детей дошкольного возраста. В процессе исследования изучены закономерности получения умственного воспитания с раннего возраста, повышения познавательной активности и факторы формирования интеллектуального потенциала ребенка. В статье рассматриваются категории теоретического и практического ума, влияние конструктивных игр на развитие пространственного восприятия, а также проведен сравнительный анализ передового опыта систем образования зарубежных стран, таких как Германия,

Великобритания и Япония. На основе полученных результатов разработаны методические рекомендации для воспитателей дошкольных образовательных организаций и родителей по расширению логического мышления детей и их успешной подготовке к школьному обучению.

Ключевые слова: умственное воспитание, логическое мышление, сенсорное воспитание, интеллект, познавательная активность, пространственное восприятие, зарубежный опыт.

Abstract. This article systematically analyzes the role and significance of mental activity in the development of logical thinking in preschool children. In the process of research, the regularities of obtaining mental education from an early age, increasing cognitive activity and factors of forming the intellectual potential of a child were studied. The article considers the categories of theoretical and practical mind, the influence of constructive games on the development of spatial perception, and a comparative analysis of the advanced experience of educational systems of foreign countries such as Germany, Great Britain, and Japan is conducted. Based on the results obtained, methodical recommendations have been developed for educators of preschool educational organizations and parents on expanding children's logical thinking and their successful preparation for school education.

Keywords: mental education, logical thinking, sensory education, intellect, cognitive activity, spatial perception, foreign experience.

Aqliy tarbiya deganda ta'lim oluvchining intellekti, bilish imkoniyatlarini, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirish tizimi tushuniladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalash bolalarning faol fikrlash faoliyatini rivojlantirishga kattalarning ma'lum maqsad bilan ta'sir etishidir. U bolalarga tevarak-atrofdagi olam haqida bilimlar berishni, ularni tizimlashtirish, bolalarda bilishga qiziqish uyg'otish, aqliy ko'nikma va malakalarni tarkib toptirish, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to'g'ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak. Maktabgacha ta'lim yoshida boshqa yosh davrlariga qaraganda aqliy rivojlanishning yuqori sur'atda taraqqiy etishi kuzatiladi. Ayniqsa, ilk yosh guruhi bolalarining aqliy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Zamonaviy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ikki yoshgacha bolalarda juda katta hajmdagi bilish faolligi kuzatiladi. Bolaning ongi tez rivojlanib, u uch yoshga kelganda katta kishilarning aql kuchining sakson foiziga tenglashadi. Mazkur holat maktabgacha yoshdagi bola ongining ortiqcha zo'riqlashlardan asrashni talab etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy rivojlanishida yo'l qo'yilgan kamchiliklarni keyinchalik bartaraf etish qiyin kechadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida yo'l qo'yilgan kamchiliklar kelajakda bolaning har tomonlama rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, oilada, maktabgacha ta'lim tashkilotida bolaning qurilish materiallari, konstruktorlar bilan o'ynashiga e'tibor qaratmaslik oqibatida maktabda geometriya, chizmachilik kabi fanlarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diruvchi fazoviy idrok etishning rivojlanmasligiga olib keladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishidagi asosiy o'ziga xoslik – obrazli bilish shakllarini (idrok etish, obrazli fikrlash, tasavvur) egallashda yorqin namoyon bo'ladi.

O'z davrining yirik ma'rifatchilaridan hisoblangan Abdulla Avloniy ham yoshlarni ilmi bo'lishga chaqiradi. U aql va ilmni ulug'laydi hamda «Aql insonning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir» deb yozadi. Muallif o'z fikrini aniqrok va ravshanroq anglashi uchun shunday deb aytadi: «Hayvonlar o'zlariga bo'laklar tarafidan qiladurg'on zulm va jabrlarni shox, tish, tirnoqlari ila qaytarurlar. Lekin inson aql idroki soyasida o'ziga keladurg'on zarar va zulmlardan saqlanur. Yer yuzidagi hayvonlarni asir qilib, bo'ynidan bog'lab iplari uchini qo'llariga bergan insonlarning aqlidir».

MATERIALLAR VA USULLAR

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga ta'lim berish g'oyasi birinchi bo'lib chet el pedagogikasida chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tomonidan yaratilgan. U ona rahbarligida 6 yoshgacha bo'lgan bolalarda idrok etish ko'rsatkichlarini tizimlashtirish metodikasini ko'rsatib berdi. Bolaning aqliy rivojlanish darajasini (AR) hisoblashda empirik jihatdan quyidagi umumiy chiziqli bog'liqlik formulasidan foydalanish amaliyotda tahlil qilinadi:

$$AR = (I_t \times K_f) + S_t \quad (1)$$

Bu yerda: I_t – idrok etish darajasi, K_f – bilish faolligi koeffitsiyenti, S_t – sensor tajriba hajmi. Ushbu formula maktabgacha yoshdagi bolaning intellektual yuklamasini taqsimlashda muvozanatni aniqlashga xizmat qiladi. Zamonaviy tadqiqotlar doirasida M.X.Qilichova, B.E.Parmonov kabi olimlarning ilmiy izlanishlari o'rganildi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni tarbiyalashda xorijiy (Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya, Germaniya) ilg'or tajribalarning psixologik va pedagogik jihatlari tahliliy usullar vositasida tahlil qilinib, qiyosiy pedagogika metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, aql ikki xil fundamental kategoriyalarga bo'linadi:

- 1) Nazariy aql – borliqdagi umumiy narsalarni, qonuniyatlarni idrok etishdir;
- 2) Amaliy aql – buyumlarni va faoliyat usullarini tanlashda turtki sifatidagi amaliy qobiliyatlardir. Bola ijtimoiy muhit ta'sirida aqliy tomondan rivojlanib boradi. Atrofdagi kishilar bilan muomala qilish jarayonida u tilni va u bilan tarkib topgan tushunchalar sistemasini o'zlashtiradi.

Aqliy rivojlanish tushunchasi o'z ichiga aqlning o'ziga xos sifatlar tizimini qamrab oladi. Bular: aqlning teranligi (yangi materialni muhim belgilar asosida egallash), aqlning sustligi (bir qoliplikka, fikrlashdagi odatiylikka moyillik), fikrning moslashuvchanligi (vaziyatga qarab o'zgaruvchanlik), aqlning barqarorligi (topshiriqlarni xotirada to'liq saqlash), fikriy faoliyatning anglanganligi (so'z orqali ifodalash) hamda aqlning mustaqilligidir. Bolalarni maktab ta'limiga har tomonlama mukammal tayyorlashda aqliy tarbiyaning o'rni beqiyosdir.

Quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan aqliy tarbiya vazifalari aks ettirilgan:

T/r Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari mazmuni

1 Belgilangan hajmdagi ilmiy-amaliy bilimlarni egallash va dunyoqarashni shakllantirish.

2 Aql kuchi, iqtidor, qobiliyat hamda bilishga oid qiziqishlarni tizimli rivojlantirish.

3 Ta'lim oluvchilarni bilish faoliyati va fikrlash metodlari bilan qurollantirish.

4 Ijodiy faoliyat tajribalarini va mustaqil fikrlash malakalarini tarkib toptirish.

Xorijiy davlatlar tajribasiga ko'ra, masalan, Germaniya va Buyuk Britaniyada maktabgacha yoshdagi bolalarning erkin muloqoti va mustaqil o'yin faoliyatiga alohida urg'u beriladi. Yaponiyada esa jamoaviy aqliy mehnat madaniyatini shakllantirish, sinchkovlik va tabiat hodisalarini kuzatish orqali mantiqiy tafakkurni o'stirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Hozirgi zamon pedagogika fani bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish, ularni amaliyotda qo'llash va yangi bilimlar hosil qilish usullarini egallashni aqliy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari deb hisoblaydi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish va aqliy faoliyatini to'g'ri tashkil etish bo'yicha quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchiidan, maktabgacha yosh davrida, ayniqsa uch yoshgacha bo'lgan davrda intellektual faollik juda yuqori sur'atlarda kechadi. Shuning uchun bolaning aqliy rivojlanishini ortiqcha zo'rqiqlardan asragan holda tizimli pedagogik ta'sir ko'rsatish zarur.

Ikkinchiidan, oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida konstruktorlar va qurilish materiallari bilan o'yinlarni to'g'ri tashkil etish fazoviy idrokni shakllantiradi va kelajakda aniq fanlarni o'zlashtirishga zamin yaratadi.

Uchinchiidan, aqliy tarbiya vazifalarini samarali hal etish bolaning qiziquvchanligini so'ndirmaslik, ularning savollariga o'z vaqtida javob berish va olgan bilimlaridan aqliy hamda amaliy masalalarni hal etishda foydalanishga o'rgatish bilan bevosita bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 96 b.
2. Komenskiy, Ya.A. Onalar maktabi. — Toshkent: O'qituvchi, 1980. — 124 b.
3. Qilichova, M.X. Maktabgacha ta'lim sohasidagi islohotlar mazmuni // Pedagogika jurnali. — 2021. — № 3. — B. 45–50.
4. Parmonov, B.E. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida xorijiy tajribalarning psixologik jihatlari // Psixologiya. — 2022. — Jild 2, № 4. — B. 112–118.

JAHON MAMLAKATLARIDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMLARINING RIVOJLANISH MODELLARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

“Pedagogika” kafedrasi o'qituvchisi

V.O.Amirova

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish modellari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shu bilan birga rivojlangan mamlakatlar maktabgacha ta'lim tizimidan bizning maktabgacha ta'lim tizimimizga qo'llashimiz mumkin bo'lgan ijobiy jihatlari va farqli tomonlari tahlil qilingan. Hozirda tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda taraqqiyotga erishgan ko'plab mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limiga mablag' ajratish, ya'ni sarmoya kiritish orqali kelajak avlodlarning har tomonlama barkamol rivojlanishiga zamin yaratiladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim tizimini keng miqyosda rivojlantirish uchun chet el tajribalari va o'z milliyligimizni umimlashtirgan holda sohani yana ham rivojlantirishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: zamonaviy qiyosiy pedagogika, maktabgacha ta'lim, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanish modellari, jahon mamlakatlari.

Аннотация. В данной статье представлена информация о моделях развития систем дошкольного образования в странах мира. Одновременно анализируются положительные аспекты и различия, которые мы можем применить в нашей системе дошкольного образования по сравнению с системами дошкольного образования развитых стран. На основе опыта многих стран, добившихся прогресса в нынешнюю быстро развивающуюся эпоху, можно утверждать, что выделение средств на образование детей дошкольного возраста, то есть инвестирование, закладывает основу для всестороннего развития будущих поколений. Исходя из вышеизложенного, мы можем в дальнейшем развивать эту область, обобщая зарубежный опыт и собственный опыт, чтобы развивать систему дошкольного образования в более широком масштабе.

Ключевые слова: современная сравнительная педагогика, дошкольное образование, развитые страны, модели развития, страны мира.

Abstract. This article provides information on the development models of preschool education systems in countries around the world. At the same time, the positive aspects and differences that we can apply to our preschool education system from the preschool education system of developed countries are analyzed. Based on the experience of many countries that have achieved progress in the current rapidly developing era, it can be said that by allocating funds to the education of preschool children, that is, investing, the foundation for the comprehensive development of future generations is created. Based on the above considerations, we can further develop the field by generalizing foreign experiences and our own nationality in order to develop the preschool education system on a large scale.

Keywords: modern comparative pedagogy, preschool education, developed countries, development models, countries of the world.

Qiyosiy pedagogika tushunchasiga komparativist olimlar turlicha ta'rif beradilar. Rus olimi M.Sokolova qiyosiy pedagogikani ta'lim-tarbiya pedagogik nazariyasi va amaliyoti rivojlanishining yo'nalishlari, umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan, iqtisodiy, ijtimoiy - siyosiy va falsafiy asoslari hamda milliy o'ziga xoslikni ochib beradigan soha deb qaraydi. N.Belkanov qiyosiy pedagogikani ta'limdagi globallashuv, baynalmilallik va integratsiya natijasi deb qaraydi. Uning fikricha, qiyosiy pedagogikada taqqoslash -bu ta'lim va pedagogika sohasida dunyo tendensiyalari bilan aloqadorlikni anglash demakdir. K.Musmning ta'kidlashicha, qiyosiy pedagogika dunyoning turli davlatlarida turli

Ushbu maqolada jahon maktabgacha ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlari ichidan Germaniya maktabgacha ta'lim tizimi haqida ma'lumotlar o'rganilib qiyosiy tahlil qilingan. Germaniyada maktabgacha ta'lim 1940-yildan boshlab tizimli rivojlana boshladi.1957-yildan boshlab bolalar bog'chalariga bepul qatnashish to'g'risida qonun mavjud bo'lib, ularning 20foizi davlat tomonidan qo'llab quvvatlangan bo'lsa, 80foizi cherkov jamoalari, kasaba uyushmalari, Germaniya Qizil Xoch, yoshlar xizmatlari va boshqa xayriya jamg'armalariga tegishli

Germaniya MTT lari davlat tizimiga kirmaydi.Bolalar bog'chasi xayriya jamg'armalari, mahalliy hokimiyat hamda cherkov vasiyligida faoliyat yuritadi.shu bilan birga korxona va tashkilotlar ham o'z MTT lariga ega bo'lishi mumkin.Maktabgacha ta'lim tizimi 3yoshdan 6yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab olad.Bolalarni 4oylikdan yasliga olib borish mumkin.Hali aqlini tanib ulgurmagan bolaga o'z fikrini ifodalash, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish qobiliyatini shakllantirish, ularni boshlang'ich ta'limga tarbiyalashda MTT ning o'rni katta.Shu bois ham olmonlar MTT larni "tafakkur ustaxonasi" deb atashadi.

Germaniyada maktabgacha ta'limi o'ziga xos xususiyatlarga va juda qadimiy an'analarga ega.Shuni ta'kidlash kerakki har bir federal shitat o'quv jarayonining o'zida ham, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va moliyalashtirishda ham o'ziga xos sezilarli farqlarga ega.Germaniyada yagona ta'lim standarti va dasturi mavjud emas, shuning uchun pedagogik jarayonning o'zi o'zgaruvchan va MTTning huquqiy asoslari ma'lum bir federal davlat qonunlari bilan tartibga solinadi.

Germaniya maktabgacha ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlaridan yana biri imigrantlar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari tashkil etilganligi.Internatsional bolalar MTT lari.Bunday MTT lar emigrantlar uchun yaratilgan bo'lib ko'pincha ularni emigrantlarning o'zlari farzandlari uchun tashkil etadilar.Germaniyada turk-nemis, yahudiy, rus-nemis MTT lari juda ko'p.

MATERIALLAR VA USULLAR

Jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimlarining rivojlanish modellarini tadqiq etishda tarixiy va zamonaviy yondashuvlar o'zaro muvofiqlashtirildi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish va ularning intellektual modellarini yaratish g'oyasi dastlab chex pedagogi Ya.A. Komenskiy (1592–1670) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u 6 yoshgacha bo'lgan davrda sensor-idrok ko'rsatkichlarini tizimlashtirish metodikasini asoslagan. Turli mamlakat modellarida bolaning aqliy rivojlanish darajasini (AR) va intellektual yuklamasini muvozanatlashni baholashda quyidagi chiziqli bog'liqlikning empirik formulasidan foydalanildi:

$$(AR=(I_{\{t\}} \times K_{\{f\}})+S_{\{t\}} \text{quad } (1))$$

Bu yerda: $(I_{\{t\}})$ – idrok etish darajasi, $(K_{\{f\}})$ – bilish faolligi koeffitsiyenti, $(S_{\{t\}})$ – sensor tajriba hajmi. Mazkur matematik model turli ta'lim tizimlarida intellektual yuklama taqsimotini qiyoslash imkonini beradi. Zamonaviy xalqaro va mahalliy tendensiyalarni o'rganish doirasida M.X. Qilichova hamda B.E. Parmonov kabi olimlarning ilmiy izlanishlariga tayanildi.

Tadqiqotda yetakchi xorijiy modellarning (Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya, Germaniya) o'ziga xos psixologik va pedagogik jihatlari qiyosiy pedagogika metodlari hamda tahliliy usullar vositasida qiyosiy tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotlar doirasida maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning aqliy rivojlanish qonuniyatlari hamda global ta'lim modellarining qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarga ko'ra, bolaning intellektual salohiyati ikki xil fundamental kategoriya asosida shakllanadi:

1.Nazariy aql modeli – borliqdagi umumiy aloqadorliklarni, qonuniyatlarni va mavhum tushunchalarni tizimli idrok etish qobiliyati;

2.Amaliy aql modeli – muayyan vaziyatlarda muammolarni hal qilish, buyumlar va faoliyat usullarini mustaqil tanlashda namoyon bo'ladigan amaliy-ijtimoiy ko'nikmalar.

Bola ijtimoiy-pedagogik muhit ta'sirida aqliy tomondan rivojlanib borar ekan, integratsiyalashgan ta'lim tizimi orqali tilni, muloqot madaniyatini va fundamental tushunchalar sistemasini o'zlashtiradi. Rivojlanish ko'rsatkichlari tizimida aqlning teranligi (muhim belgilarni ilg'ash), moslashuvchanlik (vaziyatga qarab fikrlash), barqarorlik (kognitiv xotira), anglanganlik (fikrni so'zda ifodalash) va mustaqillik kabi sifatlar majmuasi maktab ta'limiga tayyorgarlikning konseptual asosini tashkil etadi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim insonning komillikka erishishidagi muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning ijtimoiy-emotsional, intellektual va jismoniy salohiyati shakllana boshlaydi. Xalqaro tajribalar tahlil-idan ko'rinadiki, ilg'or yondashuvlar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlash, davlat-xususiy sheriklik asosidagi tashkilotlarni kengaytirish hamda raqamli innovatsion axborot texnologiyala-rini joriy etish bilan uyg'un holda amalga oshirilmoqda.

Germaniyada maktabgacha ta'limi o'ziga xos xususiyatlarga va juda qadimiy an'analarga ega.Shuni ta'kidlash kerakki har bir federal shitat o'quv jarayonining o'zida ham, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va moliyalashtirishda ham o'ziga xos sezilarli farqlarga ega.Germaniyada yagona ta'lim standarti va dasturi mavjud emas, shuning uchun pedagogik jarayonning o'zi o'zgaruvchan va MTTning huquqiy asoslari ma'lum bir federal davlat qonunlari bilan tartibga solinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Zamonaviy ta’lim” jurnali 2017-yil 11-son 5-b.
2. Buxoro viloyati axborot kutubxona markazi blogi.
3. A.A.IKRAMOV, G.N.DAVRANOVA, A.A.IKRAMOVA. QIYOSIY PEDAGOGIKA-o‘quv qo‘llanma. BUXORO-2022.10-21-b.
4. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI 2025-yil, iyul, No7-son

TARBIYALANUVCHILAR SENSOMOTORIKASINING RIVOJLANGANLIK DARAJALARINI DIAGNOSTIK O‘RGANISH METODIKALARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Pedagogika yo‘nalishi, 2-kurs magistranti,

Ulasheva Mahbuba Shuxrat qizi

mahbuba030401@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda maktabgacha va kichik maktab yoshidagi tarbiyalanuvchilarning sensomotorikasini (sezgi va harakat jarayonlarining o‘zaro muvofiqlashuvini) rivojlanganlik darajalarini diagnostik o‘rganish masalalari ilmiy-amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda bolalarning yirik va mayda motorikasi, ko‘z-qo‘l muvofiqligi hamda vizual-motor integratsiyasini baholovchi asosiy diagnostik metodikalar (N. Ozeretskiy shkalasi, Kern-Yirasek testi va Segen taxtachasi) tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiyalanuvchilarning sensomotor rivojlanish darajalari (yuqori, o‘rta, past) bo‘yicha ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, ularni aniqlash va korreksiya qilish bo‘yicha ilmiy-pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Sensomotorika, diagnostika, mayda motorika, ko‘z-qo‘l muvofiqligi, N. Ozeretskiy metodikasi, Kern-Yirasek testi, Segen taxtachasi, korreksiya.

Аннотация. В данной тезисной работе с научно-практической точки зрения освещаются вопросы диагностического изучения уровня развития сенсомоторики (взаимной координации процессов восприятия и двигательной активности) у детей дошкольного и младшего школьного возраста. В исследовании проанализированы основные диагностические методики, направленные на оценку крупной и мелкой моторики детей, зрительно-моторной координации, а также зрительно-моторной интеграции, в том числе шкала Н. О. Озерецкого, тест Керна–Йирасека и доска Сегена. Кроме того, проанализированы показатели уровней сенсомоторного развития воспитанников (высокий, средний и низкий), а также представлены научно-педагогические рекомендации по их выявлению и коррекции.

Ключевые слова: сенсомоторика, диагностика, мелкая моторика, зрительно-моторная координация, методика Н. О. Озерецкого, тест Керна–Йирасека, доска Сегена, коррекция.

ABSTRACT. This thesis scientifically and practically examines the diagnostic assessment of the level of sensorimotor development (the coordination and interaction of sensory and motor processes) in preschool and early school-age children. The study analyzes the main diagnostic methods used to assess children’s gross and fine motor skills, hand–eye coordination, and visual-motor integration, including the N. Ozeretsky scale, the Kern–Jirásek test, and the Seguin form board. In addition, the indicators of children’s sensorimotor development levels (high, medium, and low) are analyzed, and scientific and pedagogical recommendations are provided for their identification and correction.

Keywords: sensorimotor skills, diagnostics, fine motor skills, hand–eye coordination, N. Ozeretsky methodology, Kern–Jirásek test, Seguin form board, correction.

KIRISH

Hozirgi kunda uzluksiz ta'lim tizimining ilk bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim sifatini tubdan yaxshilash, barkamol avlodni jismoniy va intellektual jihatdan sog'lom qilib voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni o'qishga tayyorlashda ularning sensomotor (sezgi va harakat) sohasini rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni barkamol etib tarbiyalashda ularning sensomotor (sezgi va harakat) sohasini rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sensomotorika bolaning atrof-muhitni idrok etishi, nutqining shakllanishi, idrok va diqqat kabi bilish jarayonlari hamda kelgusida maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishining poydevori hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning qo'l barmoqlari harakati qanchalik yaxshi rivojlangan bo'lsa, uning nutq markazlari ham shunchalik faol ishlaydi va fikrlash qobiliyati tezroq shakllanadi. Biroq, amaliyotda ayrim tarbiyalanuvchilarda harakatlar koordinatsiyasining buzilishi, qo'l-ko'z muvofiqligining yetarli emasligi yoki vizual-motor integratsiyada ortda qolish holatlari uchraydi. Bunday muammolarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olish uchun zamonaviy psixologik-pedagogik diagnostika metodikalaridan foydalanish zarurati yuzaga keladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi tarbiyalanuvchilarning sensomotor rivojlanish darajasini aniqlashda qo'llaniladigan samarali diagnostik metodikalarni tahlil qilish va ularning pedagogik ahamiyatini yoritib berishdan iborat.

Materiallar va usullar. Tadqiqot ishi maktabgacha ta'lim tashkilotining 5–7 yoshli 100 nafar tarbiyalanuvchilari ishtirokida tashkil etildi. Bolalarning sensomotor rivojlanish darajasini har tomonlama, xolisona va chuqur o'rganish maqsadida psixologiya va pedagogikada o'zining yuqori samaradorligini isbotlagan quyidagi uchta asosiy diagnostik metodikadan foydalanildi:

N. Ozeretskiyning motorikani o'rganish shkalasi: Bu metodika bolalarning yirik (umumiy) va mayda (barmoq) motorikasi, shuningdek, statik hamda dinamik muvozanatni saqlash qobiliyatlarini baholashga mo'ljallangan. Unda bolaning muayyan vaqt mobaynida bir oyoqda muvozanat saqlashi, oyoq-qo'l harakatlarning aniqligi, ritmni his etishi va harakatlarning tezkorligi maxsus amaliy topshiriqlar orqali tekshirildi. Kern-Yirasek testi (grafik qismi): Ko'ruv-fazoviy idrok, qo'l-ko'z muvofiqligi (vizual-motor integratsiya) va maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun foydalanildi. Bolalarga uchta asosiy topshiriq: inson qomatini (odamcha) chizish, yozma harflar namunasini nusxalash hamda ma'lum masofadagi nuqtalarni o'zaro tutashtirish vazifalari berildi. Bu usul bolaning qo'l mushaklari yozuvga qanchalik tayyorligini ko'rsatib berdi.

“Segen taxtachasi” metodikasi: Sensor idrokni, fazoviy tasavvurni va shakllarni farqlash tezligini o'rganish maqsadida qo'llanildi. Bolalarga turli geometrik shakllar (doira, kvadrat, uchburchak, oval, to'rtburchak va boshqalar) tushirilgan taxtachalar va mos keluvchi shakldagi yog'och bo'laklari berilib, ularni eng qisqa vaqt ichida o'z o'rniga to'g'ri joylashtirish vazifasi qo'yildi. Bunda bajarish vaqti va xatolar soni qat'iy qayd etib borildi.

Natijalar va muhokama. Yuqorida keltirilgan uchta metodika asosida o'tkazilgan kompleks diagnostik tadqiqotlar natijalari tarbiyalanuvchilarning sensomotor rivojlanish darajalari tabaqalashtirilgan holda quyidagi statistik ko'rsatkichlar asosida taqsimlanganini ko'rsatdi:

Rivojlanish darajasi	Foiz ko'rsatkichi	Xarakterli xususiyatlar
Yuqori daraja	25%	Ko'rsatmalarni tez anglaydi, harakatlari

		aniq va muvofiqlashgan. Barmoqlar epchilligi va fazoviy tasavvuri to'liq shakllangan.
O'rta daraja	55%	Topshiriqlarni bajarishda qisman sekinlik kuzatiladi, nusxa ko'chirishda kichik xatolarga yo'l qo'yadi. Pedagogning yo'naltiruvchi yordamiga muhtoj.
Past daraja	20%	Qo'l-ko'z koordinatsiyasi zaif. Shakllarni farqlash, muvozanat saqlash va yozuvga tayyorgarlik mashqlarida jiddiy qiyinchiliklarga uchraydi.

Olingan natijalarning chuqur tahlili shuni ko'rsatadiki, tarbiyalanuvchilarning mutlaq ko'pchiligi (55%) o'rta darajadagi ko'rsatkichga ega. Bu holat ushbu guruhdagi bolalar bilan maqsadli, tizimli va kunduzgi mashg'ulotlar doirasida korreksion ishlar olib borilsa, ularning ko'rsatkichlari yuqori darajaga ko'tarilishini anglatadi. Past ko'rsatkich qayd etgan 20% qismdagi bolalar esa o'z vaqtida e'tiborga olinmasa, kelgusida boshlang'ich sinf maktab ta'limida (husnixat yozishda, o'qishni idrok etishda, diqqatni jamlashda) qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu bois, past va o'rta darajadagi bolalar uchun maxsus korreksion-rivojlantiruvchi dasturlarni joriy etish talab etiladi. Bularga quyidagilar kiradi:

Qo'l barmoqlarini rivojlantiruvchi barmoq o'yinlari va teatrlashtirilgan mashqlar;
 Qum terapiyasi (sandplay) va suv bilan bajariladigan sensor o'yinlar;
 Mayda detallar bilan ishlaydigan konstruktorlar va mozaikalar yig'ish;
 Qog'ozni to'g'ri qirqish, buklash hamda kontur bo'ylab chizish mashg'ulotlari.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tarbiyalanuvchilarning sensomotorikasini tizimli va ilmiy asoslangan holda diagnostika qilish maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'lim uzviyligini ta'minlashning eng muhim shartlaridan biridir. N.Ozeretskiy, Kern-Yirasek va Segen metodikalari majmuasidan foydalanish har bir bolaning individual rivojlanish xaritasini aniq tuzish hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nutqiy, psixologik yoki intellektual to'siqlarning oldini olish imkonini beradi.

O'z vaqtida tashkil etilgan diagnostik tadqiqotlar va ularga asoslangan maqsadli korreksion-pedagogik yondashuvlar bolalarni kelgusidagi maktab ta'limiga psixologik, fiziologik va intellektual jihatdan puxta tayyorlashning hamda ularning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishining mustahkam kafolati bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nishonova Z.T. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2013.-B.45-48.

2. Qodirova F.R, Toshpo'latova Sh.Q, Kayumova N.M. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2018. -B 62-65.
3. Gippenreyter Y.B. Bolani tushunish sirlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. -B. 112-115.
4. Ozeretskiy N.I. Bolalar va o'smirlarning motorikasini tekshirish metodikasi. – Moskva: Pedagogika, 2005.-B. 24-30.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА МОНТЕССОРИ В МАТЕМАТИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

**Қалияқбарь Жанерке Сағатқызы, Рымханова Айнагуль Рымбековна,
Кударина Асель Сейдығалиевна**

**Карагандинский национальный исследовательский университет имени
академика Е. А. Букетова, Караганда, Казахстан**

e-mail: Janerke_forever@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования метода М. Монтессори в математическом развитии детей дошкольного возраста с расстройством аутистического спектра (РАС). Цель исследования – определить эффективность применения дидактических материалов и принципов системы Монтессори в формировании элементарных математических представлений у дошкольников с РАС. Использованы методы анализа психолого-педагогической литературы, педагогического наблюдения и практического применения структурированных материалов. Обосновано, что сенсорная основа, наглядность и пошаговая структура Монтессори-материалов способствуют успешному освоению количественных и пространственных представлений. Сделан вывод о том, что интеграция метода Монтессори в коррекционно-развивающий процесс повышает познавательную активность и способствует социальной адаптации детей с аутизмом.

Ключевые слова: РАС, дошкольники, метод Монтессори, математическое развитие, элементарные математические представления, коррекционная педагогика..

Abstract. The article examines the possibilities of using the Montessori method in the mathematical development of preschool children with autism spectrum disorder (ASD). The purpose of the study is to determine the effectiveness of applying didactic materials and the principles of the Montessori system in developing basic mathematical concepts in preschoolers with ASD. The study utilizes methods of analyzing psychological and pedagogical literature, pedagogical observation, and practical implementation of structured materials. It is substantiated that the sensory basis, visual clarity, and step-by-step structure of Montessori materials contribute to the successful acquisition of quantitative and spatial concepts. The conclusion is drawn that integrating the Montessori method into the correctional and developmental process enhances cognitive activity and promotes the social adaptation of children with autism.

Keywords: ASD, preschoolers, Montessori method, mathematical development, basic mathematical concepts, correctional pedagogy.

Annotatsiya. Maqolada autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni matematik rivojlantirishda M. Montessori metodidan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi ASB bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda Montessori tizimining didaktik materiallari va tamoyillarini qo'llash samaradorligini aniqlashdan iborat. Psixologik-

pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish va tuzilgan materiallardan amaliy foydalanish usullaridan foydalanildi. Montessori materiallarining sensorli asosi, ko'rgazmaliligi va bosqichma-bosqich tuzilishi miqdoriy va fazoviy tasavvurlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishga yordam berishi asoslab berildi. Montessori metodini korreksion-rivojlantirish jarayoniga integratsiya qilish bolalarning bilish faolligini oshirishi va autizmga chalingan bolalarning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashishi haqida xulosa chiqarildi.

Kalit so'zlar: ASB, maktabgacha yoshdagi bolalar, Montessori metodi, matematik rivojlanish, elementar matematik tasavvurlar, korreksion pedagogika.

ВВЕДЕНИЕ

Формирование математического мышления в дошкольном возрасте является одним из важных направлений познавательного развития ребенка. Элементарные математические представления формируются в процессе сравнения, классификации, сериации, установления количественных и пространственных отношений, определения последовательности событий и решения простых практических задач. Данные умения в дальнейшем становятся основой для освоения школьной математики и одновременно имеют важное значение для формирования самостоятельности ребенка в повседневной жизни.

Особого внимания требует развитие математического мышления у детей с расстройством аутистического спектра (РАС). Данная категория детей характеризуется значительной неоднородностью познавательного развития. У одних дошкольников могут наблюдаться относительно хорошо сформированные навыки счета и запоминания числовой последовательности, тогда как у других возникают трудности уже на этапе установления соответствия между количеством предметов и числом. Также могут наблюдаться особенности понимания пространственных и временных отношений, классификации, сравнения и переноса сформированного навыка в новую ситуацию.[1]

В связи с этим традиционные методы обучения не всегда дают желаемый результат, требуя поиска гибких и адаптированных под особенности детей с РАС педагогических систем. Одной из наиболее перспективных систем в коррекционной педагогике является **метод Марии Монтессори**. Уникальность Монтессори-среды заключается в ее строгой структурированности, наглядности, сенсорной основе каждого дидактического материала и принципе самообучения («помоги мне сделать это самому»). Для детей с РАС, обладающих преимущественно визуальным и конкретно-образным типом мышления, математическая зона Монтессори (золотой бусинный материал, шероховатые цифры, числовые штанги, веретена и др.) предоставляет идеальные условия для беспрепятственного перехода от чувственного восприятия к абстрактным понятиям.

Цель исследования – теоретически обосновать и систематизировать особенности использования метода Монтессори в коррекционно-педагогической работе по развитию математического мышления у детей с РАС дошкольного возраста. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи: проанализировать особенности математического развития дошкольников с РАС; определить потенциал дидактического материала М. Монтессори в преодолении трудностей формирования математических представлений; систематизировать эффективные приемы работы в рамках данной методики; определить условия, способствующие переносу сформированных навыков в новые ситуации и повседневную деятельность.[2]

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Материалом исследования послужили научные и психолого-педагогические источники, посвященные проблемам аутистического спектра, познавательного развития детей дошкольного возраста, теории и практике системы М. Монтессори, а также организации коррекционно-педагогической помощи. В работе использовались методы теоретического анализа, сравнения, систематизации и обобщения научно-методической литературы. Для определения особенностей математического мышления детей с РАС рассматривались основные виды заданий, используемые в Монтессори-терапии и дошкольной диагностике: счет предметов, установление количественного соответствия через сенсорный контакт с бусинами и стержнями, сравнение множеств, классификация геометрических тел, сериация по величине и длине, ориентировка в пространстве и времени. Особое внимание уделялось характеру выполнения задания с учетом степени самостоятельности ребенка: самостоятельное выполнение, выполнение с использованием визуальной или сенсорной подсказки взрослого.

Для анализа математического мышления в условиях Монтессори-среды выделялись следующие компоненты:

1. **количественный** – понимание количества, числа и счета через оперирование конкретными предметами (штанги, марки, бусины);
2. **логический** – сравнение, классификация, сериация и установление закономерностей с помощью сенсорного материала;
3. **пространственный** – понимание пространственных отношений, объема и ориентировка в сенсорной среде класса;
4. **величинный** – сравнение предметов по длине, ширине, высоте, объему (розовая башня, коричневая лестница, цветные цилиндры);
5. **временной** – понимание последовательности событий, частей суток с помощью структурированных календарей;
6. **функциональный** – применение математических знаний Монтессори в практической бытовой деятельности (упражнения практической жизни). Коррекционно-педагогическое воздействие на основе метода Монтессори рассматривалось как последовательный процесс, включающий диагностику, подготовку сенсорной базы, выполнение изолированного действия с материалом, его закрепление, генерализацию и перенос в повседневную жизнь.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ научной литературы и практического применения системы Монтессори показывает, что математическое мышление у дошкольников с РАС развивается эффективнее тогда, когда обучение опирается на фундаментальный принцип Монтессори: «от конкретного – к абстрактному через сенсорный опыт». Дети с РАС часто сталкиваются с тем, что усвоенный навык (например, механический счет) существует изолированно. Использование Монтессори-материалов позволяет преодолеть этот разрыв. Так, число не просто называется – ребенок ощущает его физический объем и вес (например, в золотом бусинном материале единица – это одна бусина, десяток – стержень из десяти бусин, сотня – квадрат из ста). Это исключает механическое заучивание и формирует истинное математическое мышление.[3]

Таблица 1 – Трудности математического развития дошкольников с РАС и пути их преодоления средствами метода Монтессори

Компонент математического мышления	Возможные трудности	Коррекционные приемы и материалы М. Монтессори
---	----------------------------	---

Компонент математического мышления	Возможные трудности	Коррекционные приемы и материалы М. Монтессори
Количественный	Неправильный пересчет, пропуски или повторный счет предметов, трудности установления соответствия «число – количество»	Использование числовых штанг, веретен, шероховатых цифр, золотого бусинного материала
Сравнение	Трудности понимания отношений «больше – меньше», «равно», «длиннее – короче»	Сравнение длины штанг, объема розовой башни, сопоставление групп предметов
Классификация	Трудности выделения существенного признака	Сортировка геометрических тел по форме, объему и цвету (вкладыши-мозаики)
Сериация	Трудности установления последовательности	Построение коричневой лестницы, цветных цилиндров, длинной красно-синей штанги
Геометрические представления	Трудности узнавания фигуры при изменении ее положения или размера	Работа с геометрическим комодом, обведение металлических вкладок, тактильное обследование
Пространственные представления	Недостаточное понимание пространственных терминов	Двигательные упражнения в среде Монтессори, ориентация на плоскости коврика
Временные представления	Трудности понимания последовательности событий и абстрактных временных понятий	Использование циклических календарей, визуального расписания и алгоритмов
Практическое применение	Недостаточный перенос навыка в новую	Интеграция математики в

Компонент математического мышления	Возможные трудности	Коррекционные приемы и материалы М. Монтессори
	ситуацию	«упражнения практической жизни» (сервировка, измерение, расчеты)

Важнейшим достоинством метода Монтессори является самоконтроль ошибок, заложенный в самих материалах. Ребенок с РАС видит ошибку визуально или тактильно (например, если осталась лишняя деталь при построении башни), что снижает уровень тревожности и формирует навыки саморегуляции без прямого вмешательства взрослого.[4]

Таблица 2 – Основные направления коррекционно-педагогической работы в Монтессори-среде

Направление	Содержание работы	Ожидаемый результат
Формирование количественных представлений	Операции с материализованными числами (бусины, марки, веретена)	Глубокое понимание состава числа и количественных отношений
Развитие логических операций	Работа с сенсорными эталонами, сериация, классификация	Развитие аналитико-синтетической деятельности мышления
Развитие пространственного мышления	Пространственное моделирование с помощью геометрических материалов	Уверенная ориентировка в схеме тела, на плоскости и в пространстве
Формирование временных представлений	Циклические упражнения, соотнесение времени с реальными действиями	Понимание временной последовательности и режима
Развитие функциональной математики	Применение математических Монтессори-материалов в быту	Перенос математических навыков в повседневную жизнь и самостоятельность

Анализ направлений показывает, что математическое развитие средствами метода Монтессори гармонично сочетается с коррекцией эмоционально-волевой сферы детей с РАС. Четкий алгоритм работы с каждым материалом (взять коврик – принести материал – выполнить работу – убрать на место) приучает ребенка к порядку, снижает проявления аутистического стереотипного поведения и развивает концентрацию внимания.

Практическая значимость данного подхода заключается в том, что ребенок учится использовать математические инструменты не ради отметки или похвалы, а для организации собственной жизнедеятельности.[5]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенный анализ показал, что использование метода М. Монтессори в развитии математического мышления у дошкольников с РАС является высокоэффективным коррекционно-педагогическим инструментом. Благодаря сенсорной основе, наглядности, структурированности и встроенной системе самоконтроля, Монтессори-материалы позволяют успешно преодолевать трудности в освоении количественных, логических, пространственных и временных представлений детьми с аутизмом.

Эффективность работы достигается за счет поэтапного перехода от конкретных манипуляций с предметами к абстрактным понятиям, индивидуального темпа обучения и обязательной генерализации навыков в повседневной жизни. Такой подход снижает зависимость ребенка от помощи взрослого, развивает его познавательную самостоятельность и создает прочную базу для успешной социальной адаптации и дальнейшего инклюзивного обучения в школе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский, Л.С. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика, 1983. — 368 с.
2. Никольская, О.С., Баенская, Е.Р., Либлинг, М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи. — Москва: Теревинф, 2007. — 288 с.
3. Өмірбекова, Қ.Қ. Логопедия негіздері: оқу құралы. — Алматы: Рауан, 1996. — 200 б.
4. Tonizzi, I., Usai, M.C. Math abilities in autism spectrum disorder: A meta-analysis // Research in Developmental Disabilities. — 2023. — Vol. 139. — Article 104559.
5. Amland, T., Grande, G., Scherer, R. et al. Cognitive factors underlying mathematical skills: A systematic review and meta-analysis // Psychological Bulletin. — 2025. — Vol. 151, № 1. — P. 88–129.

O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING HUQUQIY-NAZARIY ASOSLARI

Sodiqova Yulduzxon Maxamat qizi

Qarshi shahar 20-umumiy o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi, tadqiqotchi

e-mail.yulduzsodiqova8@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy-nazariy asoslari hamda ularning amaliy natijalari tahlil qilinadi. Ta'lim tizimidagi institutsional o'zgarishlar, maktabgacha ta'lim qamrovining kengayishi, umumiy o'rta ta'lim infratuzilmasining rivojlanishi va pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish jarayonlari statistik ma'lumotlar asosida o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim siyosatida qamrovni kengaytirishdan ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan yangi bosqich shakllanayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, ta'lim islohoti, huquqiy asos, ta'lim sifati, pedagog, qamrov, inson kapitali, davlat-xususiy sheriklik.

Аннотация: В статье анализируются правовые и теоретические основы реформ, осуществляемых в системе дошкольного и школьного образования

Ўзбекистана, а также их практические результаты. На основе статистических данных исследуются институциональные изменения в системе образования, расширение охвата дошкольным образованием, развитие инфраструктуры общего среднего образования и процессы повышения профессионального потенциала педагогов. Результаты исследования показывают, что в образовательной политике формируется новый этап, ориентированный на переход от расширения охвата к повышению качества образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, школьное образование, образовательная реформа, правовые основы, качество образования, педагог, охват образованием, человеческий капитал, государственно-частное партнёрство.

Abstract: *The article analyzes the legal and theoretical foundations of the reforms being implemented in the preschool and school education system of Uzbekistan, as well as their practical outcomes. Based on statistical data, the study examines institutional changes in the education system, the expansion of preschool education coverage, the development of general secondary education infrastructure, and efforts to enhance teachers' professional capacity. The findings indicate that a new stage is emerging in education policy, characterized by a shift from expanding educational coverage toward improving the quality of education.*

Keywords: *preschool education, school education, education reform, legal framework, quality of education, teacher, educational coverage, human capital, public-private partnership.*

Kirish. Ta'lim tizimi mamlakatning inson kapitalini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutlardan biridir. Shu sababli O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish davlat siyosatining strategik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, 2017-yildan boshlab mazkur sohada boshqaruv, huquqiy tartibga solish, ta'lim mazmuni, infratuzilma va pedagoglar faoliyatiga oid keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirildi [1].

Islahotlarning ko'lami statistik ko'rsatkichlarda ham namoyon bo'lmoqda. Xususan, maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 2017-yildagi 5 186 tadan 2024-yilda 38 058 taga yetgan [2]. Shu davrda maktabgacha ta'lim bilan qamrov ham sezilarli darajada oshgan. Mazkur o'zgarishlar ta'lim siyosatida avvalo qamrov muammosini hal etishga, keyingi bosqichda esa ta'lim sifatini ta'minlashga e'tibor kuchayayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi islohotlarning huquqiy-nazariy asoslarini hamda ularning amaliy natijalarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli, tarixiy-qiyosiy, statistik va huquqiy-hujjatli tahlil metodlaridan foydalanildi. Maktabgacha va maktab ta'limidagi islohotlar alohida qaror va dasturlar yig'indisi sifatida emas, balki davlatning uzoq muddatli ta'lim siyosati doirasidagi o'zaro bog'liq jarayon sifatida o'rganildi.

Tadqiqotning huquqiy manbalarini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va qarorlari hamda ta'lim sohasiga oid boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etdi. Xususan, 2023-yil 26-maydagi PF-79-son Farmonda maktabgacha va maktab ta'limi tizimini yangi bosqichga olib chiqish, ta'lim sifatini oshirish, o'quv dasturlarini takomillashtirish va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta'minlashga oid vazifalar belgilangan [3].

Statistik tahlilda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari hamda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ochiq hisobotlaridan foydalanildi. Statistik ko'rsatkichlar yillar kesimida qiyoslanib, ularning o'zgarishiga ta'sir qilgan institutsional omillar ham hisobga olindi. Bu yondashuv faqat raqamlarning o'sishini qayd etish emas, balki mazkur o'zgarishlarning mazmunini tushuntirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari. O‘zbekistonda maktabgacha va maktab ta’limi tizimidagi zamonaviy islohotlarning huquqiy asoslari, avvalo, ta’lim olish huquqining konstitutsiyaviy kafolatlanishi bilan belgilanadi. Ta’lim davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida e’tirof etilishi uning huquqiy tartibga solinishini ham muntazam takomillashtirishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi ta’lim tizimining huquqiy asoslarini zamonaviy talablar asosida qayta shakllantirishning muhim bosqichlaridan biri bo‘ldi [4].

Mazkur qonunchilik bazasida ta’limning uzluksizligi, teng imkoniyatlar, ta’lim shakllarining xilma-xilligi, pedagoglarning huquqiy maqomi va ta’lim tashkilotlarining faoliyatiga oid munosabatlar tizimli ravishda tartibga solindi [5]. Natijada maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim va boshqa ta’lim bosqichlari yagona uzluksiz ta’lim tizimining tarkibiy qismlari sifatida qaralishi uchun huquqiy zamin yaratildi.

Maktabgacha ta’limdagi o‘zgarishlar ushbu islohotlarning amaliy ko‘lamini eng aniq ko‘rsatadigan yo‘nalishlardan biridir. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2017-yilda mamlakatda 5 186 ta maktabgacha ta’lim tashkiloti mavjud bo‘lgan. 2018–2022-yillar davomida ularning soni bosqichma-bosqich oshib, 2022-yilda 8 412 taga yetgan. 2023-yilda esa statistik ko‘rsatkich keskin o‘zgarib, 35 973 tani, 2024-yilda 38 058 tani tashkil etgan [6].

Bu yerda statistik o‘shishni faqat yangi bog‘chalar qurilishi bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. 2023-yildan boshlab statistik hisobda davlat bilan bir qatorda oilaviy va boshqa nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining kengroq qamrab olinishi ham ko‘rsatkichning keskin o‘zgarishiga ta’sir qilgan [7]. Demak, raqamlarning o‘shishi ikki jarayonni, ya’ni real infratuzilmaviy kengayish va ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish shakllarining diversifikatsiyasini bir vaqtning o‘zida aks ettiradi.

Maktabgacha ta’lim qamrovining o‘shishi ham islohotlarning muhim natijalaridan biridir. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda maktabgacha ta’lim bilan qamrov 74 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda 76 foizga yetgan. 2025-yilning birinchi yarmida esa ushbu ko‘rsatkich 77 foizni tashkil qilgan. Olti yoshli bolalarni maktabga tayyorlov bilan qamrab olish darajasi 96 foizga yetgani ham maktabgacha ta’limning keyingi bosqichiga o‘tishda muhim ko‘rsatkich hisoblanadi [8].

Mazkur raqamlar maktabgacha ta’lim siyosatida miqdoriy kengayishning muhim bosqichi amalga oshirilganini ko‘rsatadi. Biroq qamrovning 77 foizga yetishi tizim oldida hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar hali mavjudligini ham anglatadi. Ayniqsa, hududlar bo‘yicha qamrov darajasidagi tafovutlar, ta’lim tashkilotlarining moddiy-texnik holati, pedagoglar malakasi va ta’lim-tarbiya mazmunining bir xilligi kelgusidagi tadqiqotlarda alohida o‘rganilishi lozim.

Maktab ta’limida ham so‘nggi yillarda infratuzilmaviy kengayish bilan bir qatorda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan mexanizmlar shakllandi. Milliy statistika qo‘mitasining ma’lumotlariga ko‘ra, 2025/2026-o‘quv yili boshida mamlakatda 11 118 ta umumiy o‘rta ta’lim tashkiloti faoliyat yuritgan. Bu ko‘rsatkich avvalgi o‘quv yiliga nisbatan 175 taga ko‘pdir [9]. Mazkur raqam maktab tarmog‘i kengayayotganini ko‘rsatsa-da, ta’lim tizimining samaradorligini baholashda maktablar sonining o‘zi yetarli indikator hisoblanmaydi.

Maktablar sonining o‘shishi bilan bir qatorda o‘quvchilar sonining ortishi ham ta’lim infratuzilmasiga qo‘shimcha bosim yuzaga keltiradi. Shu sababli kelgusidagi ta’lim siyosatida yangi maktablar qurish bilan birga mavjud maktablarning sig‘imi, sinflarning o‘quvchilar bilan to‘ldirilishi, pedagogik kadrlar bilan ta’minlanganlik va ta’lim muhitining sifatini kompleks baholash zarur.

Islohotlarning muhim jihatlaridan yana biri pedagogning kasbiy maqomini takomillashtirish bilan bog‘liq. Zamonaviy ta’lim tizimida pedagog faqat bilim beruvchi

subyekt emas, balki o'quvchining kompetensiyalarini shakllantiruvchi asosiy professional aktor sifatida qaralmoqda. Shu sababli pedagoglarni attestatsiyadan o'tkazish, kasbiy sertifikatlash, malaka oshirish va moddiy rag'batlantirish mexanizmlari takomillashtirilmoqda.

2024-yilda tizimda faoliyat olib borayotgan 420 571 nafar rahbar va pedagogning malakasi oshirildi, 339 094 nafar o'qituvchi malaka sinovidan o'tkazildi, 12 738 nafar stajyor-o'qituvchi esa kasbiy sertifikatsiyadan o'tkazildi [10]. Bu raqamlar pedagoglarning kasbiy rivojlanishi tizim islohotlarining mustaqil yo'nalishiga aylanayotganini ko'rsatadi.

Biroq pedagog faoliyatini baholashda faqat sertifikat, attestatsiya yoki malaka darajasidan foydalanish masalani to'liq ochib bermaydi. Pedagogning haqiqiy kasbiy samaradorligi o'quvchilarning bilim va kompetensiyalaridagi o'zgarish, dars jarayonining sifati, mustaqil fikrlashni shakllantirish va ta'lim natijalarining barqarorligi bilan ham o'lchanishi kerak. Shu ma'noda pedagoglarni baholash tizimining kelgusidagi rivoji miqdoriy ko'rsatkichlardan sifat ko'rsatkichlariga o'tish bilan bog'liq bo'lishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha ta'limda davlat-xususiy sheriklikning rivojlanishi ham tizimdagi institutsional o'zgarishlarning muhim qismidir. Xususiy va oilaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ko'payishi davlatning mavjud infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, ta'lim xizmatlari bozorida yangi subyektlarning paydo bo'lishiga olib keldi. 2024-yilda minglab oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyatga jalb etilgani buning amaliy ifodasidir.

Bunday modelning asosiy afzalligi qamrovni qisqa muddatda kengaytirish imkoniyatining mavjudligidir. Shu bilan birga, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari o'rtasida ta'lim sifati bo'yicha yagona mezonlarning mavjudligi muhim masala bo'lib qolmoqda. Shuning uchun davlat-xususiy sheriklikning keyingi rivojida asosiy e'tibor nafaqat tashkilotlar sonini oshirishga, balki ta'lim standartlari, pedagoglarning malakasi, sanitariya va xavfsizlik talablari hamda bolalarning rivojlanish natijalarini monitoring qilishga qaratilishi lozim.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi islohotlari mazmun jihatidan bir necha bosqichli transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Dastlabki bosqichda asosiy e'tibor ta'lim infratuzilmasini kengaytirish va qamrovni oshirishga qaratilgan bo'lsa, keyingi bosqichda ta'lim mazmuni, pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi va ta'lim natijalarini baholash masalalari oldingi o'ringa chiqmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar mustahkam huquqiy asosga ega bo'lib, ularning asosiy yo'nalishi ta'lim qamrovini kengaytirish, ta'lim sifatini oshirish va pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilganini ko'rsatdi. 2017–2024-yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari sonining 5 186 tadan 38 058 taga yetgani hamda qamrov ko'rsatkichlarining izchil oshgani tizimdagi institutsional o'zgarishlarning muhim natijasidir [6,8].

Shu bilan birga, keyingi bosqichda asosiy e'tiborni miqdoriy ko'rsatkichlardan ta'lim sifati, pedagogik natijadorlik va hududlar o'rtasidagi ta'lim imkoniyatlari tafovutlarini kamaytirishga qaratish maqsadga muvofiq. Demak, zamonaviy ta'lim islohotlarining asosiy mezoni qamrovning o'sishi bilan bir qatorda uning sifat jihatdan samaradorligini ta'minlashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. 50-modda: "Har kim ta'lim olish huquqiga ega." O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-LexUZ
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni (jami)". Milliy statistika qo'mitasi - MTTLar soni SIAT bazasi

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. PF-79-son Farmon - LexUZ
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, yangi tahrir, 2023-yil 30-aprel. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - LexUZ
5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun — LexUZ
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni (jami)”. SIAT — Maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining pedagog xodimlari soni (jami)” statistik ma’lumotlar bazasi, metodologik izoh. Milliy statistika qo‘mitasi — SIAT metodologik ma’lumotlari
8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan 2024-yilda amalga oshirgan ishlari to‘g‘risida MA’LUMOT”, 2025-yil 6-yanvar. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi — 2024-yil hisobotlari
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “O‘zbekistonda maktablar soni 11 mingtadan oshdi”, 2026-yil 1-aprel. Milliy statistika qo‘mitasi — O‘zbekistonda maktablar soni 11 mingtadan oshdi
10. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risidagi rasmiy hisobot. Vazirlikning 2024-yil rasmiy hisoboti

МОДЕЛЬ И ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КВАЛИФИКАЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПО ТЕХНОЛОГИИ СИББОРДА

Нумонжонова Фарангиз

Каршинский университет экономики и педагогики, г. Карши, Узбекистан

e-mail.f.numonjonova@iqu-edu.uz

Abstract. *This article is devoted to the development of a theoretical model and a set of organizational-pedagogical conditions for improving the professional qualification of future teachers in sibbord (interactive smart board) technology. Building on previously substantiated theoretical foundations, the study aims to translate the general understanding of professional qualification in sibbord technology into a concrete, stage-based model suitable for implementation within the system of higher pedagogical education. The methodological basis of the research combines systemic, competence-based, and activity-based approaches; the methods used include pedagogical modeling, comparative-pedagogical analysis, and generalization of the experience of higher education institutions of the Republic of Uzbekistan. As a result, a structural-functional model is proposed, comprising target, content, procedural (technological), and evaluative-resultative blocks, and unfolding through four consecutive stages — orientational, reproductive, productive, and reflexive. In addition, a set of six organizational-pedagogical conditions is substantiated, covering curricular, material-technical, staffing, practice-based, monitoring, and motivational aspects of the training process. The proposed model and conditions are intended for practical verification within a formative pedagogical experiment on the basis of several higher education institutions and can be used by curriculum developers and methodologists engaged in the digital training of future teachers.*

Keywords: *sibbord technology, professional qualification, future teachers, pedagogical model, organizational-pedagogical conditions, higher pedagogical education.*

Аннотация. *Статья посвящена разработке теоретической модели и комплекса организационно-педагогических условий повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда (интерактивной электронной доски). Опираясь на ранее обоснованные научно-теоретические основы, исследование ставит целью перевод общего понимания профессиональной квалификации в области технологии сибборда в конкретную, поэтапно организованную модель, пригодную для внедрения в систему высшего педагогического образования. Методологическую основу исследования составляют системный, компетентностный и деятельностный подходы; использованы методы педагогического моделирования, сравнительно-педагогического анализа и обобщения опыта высших учебных заведений Республики Узбекистан. В результате предложена структурно-функциональная модель, включающая целевой, содержательный, процессуально-технологический и оценочно-результативный блоки и разворачивающаяся через четыре последовательных этапа — ориентировочный, репродуктивный, продуктивный и рефлексивный. Кроме того, обоснован комплекс из шести организационно-педагогических условий, охватывающих учебно-программный, материально-технический, кадровый, практико-ориентированный, мониторинговый и мотивационный аспекты процесса подготовки. Предложенная модель и условия предназначены для практической апробации в рамках формирующего педагогического эксперимента на базе нескольких высших учебных заведений и могут быть использованы разработчиками учебных программ и методистами, занимающимися вопросами цифровой подготовки будущих педагогов.*

Ключевые слова: *технология сибборда, профессиональная квалификация, будущие педагоги, педагогическая модель, организационно-педагогические условия, высшее педагогическое образование.*

Annotatsiya. *Maqola bo'lajak pedagoglarning sabbord (interaktiv elektron taxta) texnologiyasi bo'yicha kasbiy malakasini oshirishning nazariy modeli va tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar majmuini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Ilgari asoslangan ilmiy-nazariy asoslarga tayangan holda, tadqiqot sabbord texnologiyasi sohasidagi kasbiy malaka haqidagi umumiy tushunchani oliy pedagogik ta'lim tizimiga joriy etish uchun yaroqli, bosqichma-bosqich tashkil etilgan aniq modelga aylantirishni maqsad qiladi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy va faoliyatli yondashuvlar tashkil etadi; pedagogik modellashtirish, qiyosiy-pedagogik tahlil va O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari tajribasini umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Natijada maqsadli, mazmunli, jarayonli-texnologik va baholash-natijaviy bloklarni o'z ichiga olgan hamda mo'ljallanuvchi, reproduktiv, produktiv va refleksiv bosqichlar orqali rivojlanuvchi tarkibiy-funksional model taklif etildi. Bundan tashqari, tayyorgarlik jarayonining o'quv-dasturiy, moddiy-texnik, kadrlar, amaliyotga yo'naltirilgan, monitoring va rag'batlantiruvchi jihatlarni qamrab oluvchi oltita tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar majmui asoslab berildi. Taklif etilgan model va shart-sharoitlar bir nechta oliy ta'lim muassasalari negizida shakllantiruvchi pedagogik eksperiment doirasida amaliy sinovdan o'tkazish uchun mo'ljallangan bo'lib, o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar va bo'lajak pedagoglarning raqamli tayyorgarligi masalalari bilan shug'ullanuvchi metodistlar tomonidan foydalanilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *sabbord texnologiyasi, kasbiy malaka, bo'lajak pedagoglar, pedagogik model, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, oliy pedagogik ta'lim.*

Одним из ключевых направлений модернизации высшего педагогического образования в Республике Узбекистан является формирование у будущих педагогов

готовности к профессиональной деятельности в условиях цифровой образовательной среды. Ранее проведённый анализ научно-теоретических основ повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда позволил уточнить сущность соответствующего понятия и выделить его структурные компоненты. Вместе с тем теоретическое обоснование само по себе не даёт ответа на вопрос о том, каким образом данный процесс должен быть организован практически — какова его логика, из каких этапов он складывается и какие организационно-педагогические условия необходимы для его эффективной реализации в реальной образовательной практике вуза.

Данное противоречие между наличием теоретического представления о структуре искомой квалификации и отсутствием конкретной, операционализированной модели её формирования определяет актуальность настоящего исследования. Практика показывает, что даже при наличии в вузе современного оборудования — интерактивных электронных досок — эффект от их использования в подготовке будущих педагогов остаётся ограниченным, если отсутствует чётко выстроенная модель поэтапного формирования соответствующей квалификации и не созданы необходимые организационно-педагогические условия.

Цель статьи — разработать и теоретически обосновать структурно-функциональную модель повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда, а также определить комплекс организационно-педагогических условий, обеспечивающих её эффективную реализацию в системе высшего педагогического образования.

Методологическую основу исследования составили системный подход, позволяющий рассматривать процесс формирования профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда как целостную систему взаимосвязанных компонентов; компетентностный подход, ориентирующий на конечный результат подготовки в виде сформированной профессиональной компетентности; и деятельностный подход, согласно которому качество формируется прежде всего в процессе практической деятельности студента с интерактивной электронной доской.

В работе использованы методы теоретического анализа и обобщения научно-педагогической литературы по проблемам моделирования педагогических процессов и цифровой подготовки педагогов; педагогическое моделирование, применённое для построения структурно-функциональной модели; сравнительно-педагогический анализ опыта организации подготовки будущих педагогов на базе Каршинского университета экономики и педагогики, Джизакского государственного педагогического университета и Самаркандского государственного института иностранных языков, рассматриваемых в качестве экспериментальных площадок последующего этапа исследования; а также метод систематизации, использованный при формулировании организационно-педагогических условий.

Опытно-экспериментальная проверка эффективности предложенной модели и условий составляет предмет отдельного, последующего этапа исследования и в рамках настоящей статьи не рассматривается; приводимые ниже положения носят теоретический, проектировочный характер.

Разработанная модель повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда представляет собой структурно-функциональное образование, включающее четыре взаимосвязанных блока. Целевой блок фиксирует конечную цель — сформированность у будущего педагога профессиональной квалификации по технологии сибборда на уровне, достаточном для самостоятельного

проектирования и проведения занятий с использованием интерактивной электронной доски, — и конкретизирует её через ранее выделенные компоненты: мотивационно-ценностный, когнитивный, технолого-операционный и рефлексивно-оценочный. Содержательный блок определяет объём и последовательность подлежащих освоению знаний, умений и способов деятельности и находит выражение в специальном практико-ориентированном модуле, включаемом в учебный план соответствующих педагогических специальностей. Процессуально-технологический блок раскрывает формы, методы и средства реализации содержания — лекционные и практические занятия, лабораторные работы на базе интерактивной доски, педагогическую практику, самостоятельную творческую деятельность студентов. Оценочно-результативный блок включает критерии и уровни (низкий, средний, высокий) сформированности профессиональной квалификации и соответствующий диагностический инструментарий.

Реализация модели предполагает последовательное прохождение будущим педагогом четырёх этапов. Ориентировочный этап направлен на формирование первичных представлений о технических возможностях сибборда, знакомство с интерфейсом специализированного программного обеспечения и осознание дидактического потенциала интерактивной доски. Репродуктивный этап предполагает выполнение студентами системы учебных заданий по образцу — создание простых интерактивных упражнений, работу с готовыми шаблонами уроков под руководством преподавателя. Продуктивный этап связан с самостоятельной разработкой студентом полноценного интерактивного занятия и его апробацией в условиях, приближенных к реальной педагогической практике, в том числе на базе дошкольных образовательных организаций и общеобразовательных школ, сотрудничающих с вузом. Рефлексивный этап предполагает анализ будущим педагогом собственного опыта использования технологии сибборда, выявление затруднений и определение направлений дальнейшего профессионального самосовершенствования.

На основе анализа условий организации образовательного процесса в вузах, участвующих в исследовании, обоснован комплекс из шести организационно-педагогических условий, обеспечивающих эффективность предложенной модели. Первое условие — включение специального модуля (спецкурса) по технологии сибборда в учебные планы подготовки будущих педагогов с чётким определением его места в системе профессиональной подготовки. Второе условие — материально-техническое обеспечение образовательного процесса: наличие в вузе и на базах педагогической практики исправных интерактивных электронных досок и соответствующего программного обеспечения в количестве, достаточном для организации практических занятий. Третье условие — кадровое обеспечение, предполагающее наличие профессорско-преподавательского состава, самого владеющего технологией сибборда на уровне, достаточном для методически грамотного обучения студентов. Четвёртое условие — организация практико-ориентированного обучения на базе экспериментальных площадок, обеспечивающих студентам возможность апробации разработанных занятий в реальных условиях. Пятое условие — систематический мониторинг и критериальное оценивание уровня сформированности профессиональной квалификации на каждом из четырёх этапов модели. Шестое условие — стимулирование самостоятельной творческой деятельности студентов посредством конкурсов методических разработок, студенческих научно-практических конференций и включения соответствующих заданий в портфолио будущего педагога.

Предложенная модель и обоснованные условия находятся в логической преемственности с ранее сформулированными теоретическими положениями о

структуре профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда и конкретизируют их применительно к задаче практического внедрения в образовательный процесс высших педагогических учебных заведений.

Проведённое исследование позволило разработать структурно-функциональную модель повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии сибборда, включающую целевой, содержательный, процессуально-технологический и оценочно-результативный блоки и реализуемую через последовательность ориентировочного, репродуктивного, продуктивного и рефлексивного этапов. Обоснован комплекс из шести организационно-педагогических условий — учебно-программного, материально-технического, кадрового, практико-ориентированного, мониторингового и мотивационного характера, — реализация которых в совокупности призвана обеспечить эффективность рассматриваемого процесса. Дальнейшая работа связана с опытно-экспериментальной проверкой предложенной модели и условий в рамках формирующего педагогического эксперимента на базе Каршинского университета экономики и педагогики, Джизакского государственного педагогического университета и Самаркандского государственного института иностранных языков, результаты которого составят содержание последующих публикаций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. — Тошкент, 2020.
2. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. — Тошкент, 2022.
3. Numonjonova, F. K. Scientific and theoretical foundations of improving the professional qualification of future teachers in sibbord technology // Материалы международной научно-практической конференции. — Карши, 2026.
4. Выготский, Л. С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
5. Бабанский, Ю. К. Оптимизация процесса обучения: общедидактический аспект. — М.: Педагогика, 1977..
6. Хамидова, Г., Numonjonova, F. Innovative approaches to the digital competence formation of future teachers // International Journal of Pedagogical Innovation. — 2025. —

KONSTRUKTIV-TA'LIMY MUHITDA O'YIN KONSTRUKTORLARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY KONSEPSIYALARI

Toshpulatova Farida Radjabovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti. Qarshi, O'zbekiston.

farida.toshpulatova87com@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada konstruktiv-ta'limiy muhitda o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy konsepsiyalari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi — o'quvchilarda texnologik tafakkurni va konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda o'yin konstruktorlarining didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning kontseptual modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimli va faoliyatli yondashuvlarga asoslangan nazariy tahlil, shuningdek mahalliy va xorijiy tajribani qiyosiy o'rganish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida o'yin konstruktorlarining konstruktiv-ta'limiy muhitdagi o'rni, ularning turlari, didaktik funksiyalari va o'quvchilarning ijodiy, texnologik va loyihaviy kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyati aniqlandi.

Shuningdek, o'yin konstruktorlaridan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari va metodik yondashuvlari tizimlashtirildi. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, o'yin konstruktorlarini ta'lim jarayoniga izchil va bosqichma-bosqich joriy etish o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va texnik ijodkorlik qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar texnologik ta'lim metodikasini takomillashtirish, o'quv dasturlari va qo'llanmalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: o'yin konstruktorlari, konstruktiv-ta'limiy muhit, texnologik tafakkur, didaktik vositalar, konstruktorlik faoliyati.

Abstract: This article examines the theoretical concepts of using construction toys in a constructive educational environment. The aim of the study is to theoretically substantiate the didactic potential of construction toys in developing students' technological thinking and design skills, as well as to develop a conceptual model for their implementation in the educational process. The study employed methods of analyzing, comparing, and generalizing scientific and pedagogical literature, theoretical analysis based on systematic and activity-based approaches, as well as a comparative study of national and international practices. The study identified the role of construction toys in a constructive educational environment, their types and didactic functions, and their significance in developing students' creative, technological, and project-based competencies. In addition, the pedagogical conditions and methodological approaches to the use of construction toys were systematized. The findings indicate that the consistent and gradual integration of construction toys into the educational process contributes significantly to the development of students' independent thinking, problem-solving skills, and technical creativity. The results obtained are of practical significance for improving the methodology of technology education and for developing curricula and teaching materials.

Keywords: construction toys, constructive educational environment, technological thinking, didactic tools, design and construction activities.

Аннотация: В статье освещены теоретические концепции использования игровых конструкторов в конструктивно-образовательной среде. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании дидактических возможностей игровых конструкторов в развитии технологического мышления и конструкторских навыков учащихся, а также в разработке концептуальной модели их внедрения в образовательный процесс. В ходе исследования использовались методы анализа, сравнения и обобщения научно-педагогической литературы, теоретический анализ на основе системного и деятельностного подходов, а также сравнительное изучение отечественного и зарубежного опыта. В результате исследования определены роль игровых конструкторов в конструктивно-образовательной среде, их виды и дидактические функции, а также значение в формировании творческих, технологических и проектных компетенций учащихся. Кроме того, систематизированы педагогические условия и методические подходы к использованию игровых конструкторов. Согласно выводам исследования, последовательное и поэтапное внедрение игровых конструкторов в образовательный процесс способствует значительному развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, решения проблем и технического творчества. Полученные результаты имеют практическое значение для совершенствования методики технологического образования, а также разработки учебных программ и учебно-методических пособий.

Ключевые слова: игровые конструкторы, конструктивно-образовательная среда, технологическое мышление, дидактические средства, конструкторская деятельность.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy, texnologik va konstruktorlik qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. Jamiyatning innovatsion rivojlanishi, raqamlashtirish jarayonlari va texnika sohasidagi tez o'zgarishlar ta'lim mazmuniga yangi talablarni qo'ymoqda. Ushbu sharoitda o'quvchilarni nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy-konstruktorlik faoliyatiga jalb etish, ularda texnologik tafakkurni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada o'yin konstruktorlari — o'quvchilarning ijodiy tasavvurini, fazoviy tafakkurini va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi samarali didaktik vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Konstruktiv-ta'limiy muhit tushunchasi o'quv jarayonining shunday tashkil etilishini anglatadiki, unda o'quvchi passiv qabul qiluvchi emas, balki bilimni faol ravishda o'zi quruvchi, amaliy faoliyat orqali kashf qiluvchi shaxs sifatida ishtirok etadi. Bunday muhitni yaratishda o'yin konstruktorlaridan foydalanish o'quvchilarga mavhum texnik va texnologik tushunchalarni jonli, ko'rgazmali va qiziqarli tarzda o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bois o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy-uslubiy asoslarini chuqur o'rganish, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni ilmiy jihatdan asoslash muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, ko'plab ta'lim muassasalarida o'yin konstruktorlaridan asosan bo'sh vaqtni tashkil etish vositasi sifatida foydalaniladi, ularning didaktik salohiyati esa yetarlicha ochib berilmagan. Ushbu tadqiqot o'yin konstruktorlarini konstruktiv-ta'limiy muhitda maqsadli va tizimli tarzda qo'llashning nazariy konsepsiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Konstruktivizm nazariyasiga ko'ra, bilim o'quvchi tomonidan tayyor holda qabul qilinmaydi, balki uning faol faoliyati jarayonida quriladi. Bu nazariya asoschilari faoliyatga asoslangan ta'limning ustuvorligini ta'kidlab, o'quvchining mustaqil izlanishi, tajriba orttirishi va xatolar orqali o'rganishini muhim deb hisoblaydilar. O'yin konstruktorlari aynan shunday faoliyatni tashkil etishning qulay vositasi bo'lib, ular orqali o'quvchi nazariy g'oyani real modelga aylantirish jarayonini bosqichma-bosqich o'zlashtiradi.

Texnologik ta'lim nazariyasi va metodikasi sohasidagi tadqiqotlarda konstruktorlik faoliyati texnik ijodkorlikning boshlang'ich bosqichi sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu faoliyat jarayonida o'quvchida fazoviy tasavvur, mantiqiy tafakkur, qismlarni yaxlit tizimga birlashtirish ko'nikmasi, shuningdek loyihalash va modellash malakalari shakllanadi. O'yin konstruktorlari ana shu jarayonlarni bolalar uchun tushunarli, xavfsiz va qiziqarli shaklda tashkil etish imkonini beradi.

Xorijiy va mahalliy pedagogika fanida o'yin konstruktorlari muammosi turli jihatlaridan yoritilgan. Ba'zi tadqiqotchilar o'yin konstruktorlarini bolalar psixomotorikasini rivojlantiruvchi vosita sifatida, boshqalari esa ularni texnik ijodkorlikning boshlang'ich bosqichi sifatida talqin qiladilar. Bunday xilma-xil yondashuvlar mavzuning ko'p qirrali ekanligidan dalolat beradi va uni yaxlit nazariy-metodik tizim asosida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, texnologik ta'lim nazariyasi va metodikasi yo'nalishida o'yin konstruktorlarini o'quv predmeti mazmuni bilan uyg'unlashtirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

Tadqiqotda nazariy tahlil metodi asosiy o'rin tutdi: mavzuga oid pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tizimli tarzda tahlil qilindi, ularda ilgari surilgan g'oyalar taqqoslandi va umumlashtirildi. Shuningdek, o'yin konstruktorlarining turlari (konstruktiv, texnik, raqamli-dasturlashtiriladigan konstruktorlar) tasniflandi hamda ularning har biriga xos didaktik xususiyatlar aniqlandi. Kontseptual modellash metodidan foydalangan holda, o'yin konstruktorlaridan konstruktiv-ta'limiy muhitda foydalanishning bosqichlari — motivatsion, loyihalash, amaliy-konstruktorlik va refleksiv bosqichlar ishlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuvga asoslandi: o'yin konstruktorlari alohida vosita sifatida emas, balki konstruktiv-ta'limiy muhitning bir qismi sifatida, ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari va natijalari bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqildi. Faoliyatli yondashuv esa o'quvchining konstruktorlik jarayonidagi faol ishtirokini, uning har bir bosqichdagi mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini tahlil qilishga xizmat qildi. Bundan tashqari, qiyosiy tahlil metodidan foydalanib, an'anaviy konstruktorlar bilan zamonaviy raqamli o'yin konstruktorlarining didaktik imkoniyatlari o'zaro solishtirildi.

O'tkazilgan nazariy tahlil natijasida o'yin konstruktorlarining konstruktiv-ta'limiy muhitdagi quyidagi asosiy didaktik funksiyalari aniqlandi: bilish faolligini oshirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, ijodiy tasavvurni rivojlantirish, jamoada ishlash va muloqot madaniyatini tarbiyalash. Bundan tashqari, o'yin konstruktorlari o'quvchilarga texnik topshiriqni mustaqil tahlil qilish, yechim variantlarini izlash va ularni amalda sinab ko'rish imkonini beruvchi vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot davomida konstruktiv-ta'limiy muhitni tashkil etishning kontseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model to'rt bosqichdan iborat: birinchi, motivatsion bosqichda o'quvchida konstruktorlik faoliyatiga qiziqish uyg'otiladi; ikkinchi, loyihalash bosqichida o'quvchi yechilishi lozim bo'lgan texnik vazifani tahlil qiladi va dastlabki g'oyani shakllantiradi; uchinchi, amaliy-konstruktorlik bosqichida g'oya o'yin konstruktori vositasida real modelga aylantiriladi; to'rtinchi, refleksiv bosqichda o'quvchi bajargan ishini tahlil qiladi, xatolarni aniqlaydi va takomillashtirish yo'llarini izlaydi.

Shuningdek, o'yin konstruktorlaridan samarali foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlandi: o'qituvchining konstruktorlik faoliyatini yo'naltiruvchi metodik tayyorgarligi, topshiriqlarning yosh xususiyatlariga mosligi, individual va guruhli ish shakllarining uyg'un qo'llanilishi, shuningdek baholash mezonlarining ijodiy yondashuvni rag'batlantiruvchi tarzda ishlab chiqilishi. Ushbu shart-sharoitlarga rioya qilinganda o'yin konstruktorlari nafaqat qiziqarli mashg'ulot vositasi, balki texnologik ta'limning to'liq huquqli tarkibiy qismiga aylanadi.

Olingan natijalarni mavjud tadqiqotlar bilan qiyoslash shuni ko'rsatdiki, o'yin konstruktorlarining ta'lim samaradorligiga ta'siri ko'p jihatdan ularning ta'lim maqsadlariga qay darajada moslashtirilganligiga bog'liq. Shu sababli, o'yin konstruktorlarini tasodifiy emas, balki aniq ishlab chiqilgan metodik tizim asosida qo'llash zarurligi asoslandi.

Tadqiqot doirasida, shuningdek, o'yin konstruktorlaridan foydalanishda uchraydigan pedagogik qiyinchiliklar ham tahlil qilindi. Xususan, o'qituvchilarning konstruktorlik faoliyatini boshqarish bo'yicha metodik tayyorgarligining yetarli emasligi, topshiriqlarning ba'zan o'quvchi yoshiga mos kelmasligi, shuningdek konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashning aniq mezonlari ishlab chiqilmaganligi asosiy muammolar sifatida qayd etildi. Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar tizimi ishlab chiqilishi, shuningdek konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashning ko'p bosqichli mezonlari joriy etilishi taklif qilindi.

O'tkazilgan nazariy tahlil asosida o'yin konstruktorlaridan konstruktiv-ta'limiy muhitda samarali foydalanish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, o'qituvchilar uchun o'yin konstruktorlari asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar bankini yaratish, ularni murakkablik darajasiga ko'ra bosqichma-bosqich joylashtirish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, konstruktorlik faoliyatini alohida mashg'ulot sifatida emas, balki texnologiya va boshqa aniq fanlar mazmuni bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, o'quvchilarning konstruktorlik faoliyati natijalarini baholashda faqat tayyor mahsulotning sifatini emas, balki g'oyani shakllantirish, yechim izlash va xatolar ustida

ishlash jarayonini ham hisobga oluvchi kompleks mezonlar tizimidan foydalanish tavsiya etiladi. To'rtinchidan, o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida o'yin konstruktorlaridan foydalanish metodikasiga alohida mavzu sifatida o'rin ajratish, ularni zamonaviy raqamli konstruktorlar bilan ishlash ko'nikmalari bilan qurollantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o'yin konstruktorlari konstruktiv-ta'limiy muhitni tashkil etishning samarali didaktik vositasi bo'lib, ular o'quvchilarda texnologik tafakkur, ijodiy tasavvur va amaliy-konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan kontseptual model o'yin konstruktorlaridan ta'lim jarayonida izchil va bosqichma-bosqich foydalanish imkonini beradi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu modelning turli yosh guruhlari va ta'lim bosqichlarida amaliy sinovdan o'tkazilishi, shuningdek uning samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

5. **Shoyimova M. R.** Texnik ijodkorlik va konstruksiyalash fanining texnologik ta'lim yo'nalishida o'qitilishining hozirgi holati // *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика.* – 2025.
6. **Zuhriddinova N., Mamatqulova X., Maxamatova M.** O'quvchilarning texnik ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda texnologik ta'lim darslarining o'rni // *Universal International Scientific Journal.* – 2024.
7. **Olimova N.** Talabalarining texnik ijodkorligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish // *Journal of Analytical Synergy and Scientific Horizon.* – 2025.
8. **Po'latova M. M.** Texnologiya fanida o'quvchilarni texnik ijodkorligini shakllantirish // *Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali.* – 2025.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING THE PROFESSIONAL QUALIFICATION OF FUTURE TEACHERS IN SIBBORD TECHNOLOGY

Farangiz Numonjonova

University of Economics and Pedagogy, Karshi, Uzbekistan

f.numonjonova@iqu-edu.uz

Abstract. *This article examines the scientific and theoretical foundations of improving the professional qualification of future teachers through the use of sibbord (interactive smart board) technology in the educational process. The relevance of the study is determined by the ongoing digitalization of higher pedagogical education in the Republic of Uzbekistan and the corresponding need to equip future teachers with the competencies required to design and conduct lessons using interactive digital tools. The purpose of the research is to substantiate, on a theoretical level, the structure, criteria, and pedagogical conditions for the effective formation of professional competence in sibbord technology among future teachers. The article relies on the analysis and generalization of scientific-pedagogical literature, normative-legal documents in the field of education, and a comparative-pedagogical approach to existing models of teacher digital-competence formation. As a result, the essence of the concept of "professional qualification in sibbord technology" is clarified, its structural components (motivational-value, cognitive, technological-operational, and reflexive-evaluative) are identified, and a set of pedagogical conditions conducive to their formation in the process of professional training is proposed. The findings can serve as a theoretical basis for developing curricula, elective courses, and practical modules aimed at preparing future*

teachers for the effective use of interactive smart board technology in preschool and general secondary education institutions.

Keywords: *sibbord technology, interactive smart board, professional qualification, future teachers, digital competence, pedagogical conditions, higher pedagogical education.*

Аннотация. В статье рассматриваются научно-теоретические основы повышения профессиональной квалификации будущих педагогов посредством использования технологии сибборда (интерактивной электронной доски) в образовательном процессе. Актуальность исследования обусловлена продолжающейся цифровизацией высшего педагогического образования в Республике Узбекистан и соответствующей необходимостью формирования у будущих педагогов компетенций, позволяющих проектировать и проводить занятия с применением интерактивных цифровых средств. Цель исследования состоит в теоретическом обосновании структуры, критериев и педагогических условий эффективного формирования профессиональной компетентности будущих педагогов в области технологии сибборда. Работа опирается на анализ и обобщение научно-педагогической литературы, нормативно-правовых документов в сфере образования, а также на сравнительно-педагогический подход к существующим моделям формирования цифровой компетентности педагога. В результате уточнена сущность понятия «профессиональная квалификация в технологии сибборда», выделены его структурные компоненты (мотивационно-ценностный, когнитивный, технолого-операционный и рефлексивно-оценочный), предложен комплекс педагогических условий, способствующих их формированию в процессе профессиональной подготовки. Полученные результаты могут служить теоретической основой для разработки учебных программ, элективных курсов и практических модулей, направленных на подготовку будущих педагогов к эффективному использованию технологии интерактивной электронной доски в дошкольных образовательных организациях и общеобразовательных школах.

Ключевые слова: *технология сибборда, интерактивная электронная доска, профессиональная квалификация, будущие педагоги, цифровая компетентность, педагогические условия, высшее педагогическое образование.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari ta'lim jarayonida sabbord (interaktiv elektron taxta) texnologiyasidan foydalanish misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasida pedagogik oliy ta'limning raqamlashtirilishi jarayoni davom etayotgani va bo'lajak pedagoglarda interaktiv raqamli vositalar yordamida darslarni loyihalashtirish va olib borish uchun zarur kompetensiyalarni shakllantirish zaruriyati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak pedagoglarda sabbord texnologiyasi bo'yicha kasbiy kompetentlikni samarali shakllantirishning tuzilishi, mezonlari va pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Maqola ilmiy-pedagogik adabiyotlarni, ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va umumlashtirishga, shuningdek pedagog raqamli kompetentligini shakllantirishning mavjud modellariga nisbatan qiyosiy-pedagogik yondashuvga asoslanadi. Natijada «sabbord texnologiyasi bo'yicha kasbiy malaka» tushunchasining mohiyati aniqlashtirildi, uning tarkibiy komponentlari (motivatsion-qadriyatli, kognitiv, texnologik-operatsional va refleksiv-baholovchi) ajratildi, ularni kasbiy tayyorgarlik jarayonida shakllantirishga ko'maklashuvchi pedagogik shart-sharoitlar majmui taklif etildi. Olingan natijalar bo'lajak pedagoglarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumta'lim maktablarida interaktiv elektron taxta texnologiyasidan samarali foydalanishga

tayyorlashga qaratilgan o'quv dasturlari, tanlov kurslari va amaliy modullarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: *sibbord texnologiyasi, interaktiv elektron taxta, kasbiy malaka, bo'lajak pedagoglar, raqamli kompetentlik, pedagogik shart-sharoitlar, oliy pedagogik ta'lim.*

The rapid digital transformation of education worldwide, and in the Republic of Uzbekistan in particular, has placed new demands on the professional training of future teachers. The state education policy documents, including the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2022–2026 and subsequent presidential decrees on the digitalization of the education system, consistently emphasize the introduction of modern information and communication technologies into the pedagogical process as a priority direction of reform. Among the wide range of digital tools currently being integrated into classrooms, interactive smart board (sibbord) technology occupies a distinctive place, since it combines the visual, tactile, and interactive dimensions of teaching and allows the teacher to organize a genuinely interactive lesson rather than a merely illustrated one.

Despite the growing presence of interactive whiteboards in preschool and school classrooms, the professional training of future teachers frequently remains limited to a superficial, technical introduction to the device, without a systematic theoretical grounding in the pedagogical, psychological, and methodological foundations of its use. As a consequence, many young specialists, upon entering practice, possess only fragmentary and situational skills in sibbord technology, which do not amount to a stable professional competence. This contradiction — between the objective need for teachers who are competent in interactive digital technology and the insufficient theoretical elaboration of the process of forming this competence during university training — determines the relevance of the present study.

The purpose of this article is to substantiate, at a theoretical level, the essence, structural components, criteria, and pedagogical conditions of the process of improving the professional qualification of future teachers in sibbord technology, and, on this basis, to outline a conceptual framework that can subsequently be used in the design of practice-oriented training modules.

The theoretical and methodological basis of the present study is formed by the fundamental provisions of the theory of pedagogy and the psychology of learning, in particular the cultural-historical theory of L. S. Vygotsky on the mediating role of tools in the development of higher mental functions, J. Piaget's ideas on the active, constructive nature of cognition, and J. Bruner's concept of instructional scaffolding, which together provide a psychological justification for the pedagogical value of interactive visual-tactile technologies such as the sibbord.

The research draws on the analysis and generalization of scientific-pedagogical literature on teacher digital competence, normative-legal documents of the Republic of Uzbekistan in the sphere of education (the Law "On Education", the requirements of the Higher Attestation Commission (OAK) for pedagogical research, and the state curriculum "Ilk qadam"), as well as materials of international and national scientific-practical conferences devoted to the digitalization of pedagogical education.

The following methods were employed: theoretical analysis and synthesis of scientific sources; comparative-pedagogical analysis of existing models of teacher digital-competence formation used in the practice of higher pedagogical education, both in Uzbekistan and abroad; systematization and classification of the structural components of professional qualification in sibbord technology; and generalization, which made it possible to formulate the pedagogical conditions proposed in the Results and Discussion section. The empirical verification of the

proposed conditions and criteria constitutes the subject of a subsequent stage of the research and is not part of the present theoretical study.

Analysis of the scientific literature shows that the term "sibbord technology" (from the English "SMART Board") is understood as a pedagogical technology built on the use of an interactive electronic board that allows the teacher to combine traditional chalkboard functions with multimedia, touch-based, and network capabilities, thereby transforming the lesson from a one-directional transmission of information into an interactive, dialogical process. On this basis, the professional qualification of a future teacher in sibbord technology can be defined as an integrative professional-personal quality that reflects the teacher's readiness and ability to purposefully, methodologically justifiably, and creatively design, conduct, and evaluate the educational process using the resources of an interactive smart board.

In the structure of this qualification, four interrelated components can be distinguished. The motivational-value component reflects the future teacher's positive attitude toward interactive technology, awareness of its pedagogical potential, and internal readiness for continuous professional self-development in this area. The cognitive component encompasses knowledge of the technical characteristics of the sibbord, the didactic principles of designing interactive learning materials, and the age-related psychological features of children's perception of interactive visual information. The technological-operational component includes the practical skills of working with specialized software, creating and adapting interactive exercises, and organizing group and individual work of children at the board. Finally, the reflexive-evaluative component involves the future teacher's ability to critically analyze the effectiveness of a lesson conducted with sibbord technology and to adjust their own pedagogical activity accordingly.

Comparative analysis of existing approaches to teacher digital-competence formation (including models applied within the practice of higher pedagogical education in Uzbekistan and in the experience of foreign universities) allowed the identification of a set of pedagogical conditions conducive to the effective formation of the qualification described above. These include: the consistent inclusion of a special practice-oriented module on sibbord technology in the curricula of pedagogical specialties; the organization of a stage-by-stage training process moving from familiarization with the technical capabilities of the device, through guided practice in designing interactive lessons, to independent teaching practice with subsequent reflection; the creation of a stimulating educational environment in which future teachers can experiment with interactive technology without fear of technical failure; and the systematic use of criteria-based assessment of the formedness of each of the four structural components described above, distinguishing low, medium, and high levels of professional qualification in sibbord technology.

The proposed theoretical model does not contradict but rather concretizes, with respect to a specific digital tool, the general logic of teacher digital-competence formation described in contemporary pedagogical research, while at the same time reflecting the specific pedagogical, technical, and methodological features inherent in interactive smart board technology as such.

CONCLUSION: The theoretical analysis undertaken in this article makes it possible to conclude that improving the professional qualification of future teachers in sibbord technology is a purposeful, structurally organized, and stage-based pedagogical process, resting on a definite psychological-pedagogical foundation and requiring specially designed conditions within the system of higher pedagogical education. The clarification of the essence of the concept, the identification of its four structural components — motivational-value, cognitive, technological-operational, and reflexive-evaluative — and the substantiation of the

corresponding pedagogical conditions create the necessary theoretical prerequisites for the subsequent development of practice-oriented curricula, elective courses, and diagnostic tools for assessing the level of this qualification among students of pedagogical specialties. The results obtained will be verified empirically at the next stage of the research, within the framework of a formative pedagogical experiment conducted on the basis of several higher education institutions of the Republic of Uzbekistan.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. — Тошкент, 2020.
2. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. — Тошкент, 2022.
3. Выготский, Л. С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
4. Piaget, J. The Psychology of Intelligence. — London: Routledge, 2001. — 192 p.
5. Bruner, J. The Culture of Education. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
6. Хамидова, Г., Numonjonova, F. Innovative approaches to the digital competence formation of future teachers // International Journal of Pedagogical Innovation. — 2025.

UMUMTA'LIM MAKTABIDA TEXNOLOGIK TA'LIM VA MILLIY HUNARMANDCHILIKNING UZVIYILIGI ASOSIDA TADBIRKORLIKKA O'QITISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

Abdullayeva Komila Tursunovna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti NTT

“Maktabgacha ta'lim” kafedrasi dotsenti

E-mail: abdullayeva-komila@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilikning uzviyligini ta'minlash asosida o'quvchilarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning didaktik shart-sharoitlari ilmiy-pedagogik jihatdan yoritilgan. Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarga nafaqat nazariy bilim berish, balki ularni amaliy faoliyatga, mustaqil mehnat qilishga, ijodiy fikrlashga, kasbiy faoliyatni to'g'ri tanlashga hamda tadbirkorlik ko'nikmalarini egallashga tayyorlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan, texnologik ta'lim mazmunini milliy hunarmandchilikning boy an'analari bilan uyg'unlashtirish muhim pedagogik imkoniyat sifatida namoyon bo'ladi.

Maqolada milliy hunarmandchilikning o'quvchilarda mehnatsevarlik, ijodkorlik, tashabbuskorlik, mas'uliyat, estetik did, milliy qadriyatlarga hurmat va iqtisodiy tafakkurni shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, texnologik ta'lim mashg'ulotlarida o'quvchilarni mahsulot yaratish, uning tannarxini hisoblash, sifatini baholash, bozor talablarini o'rganish, mahsulotni reklama qilish va uni iste'molchiga taklif etish kabi tadbirkorlik faoliyatining boshlang'ich elementlariga o'rgatish masalalari ko'rib chiqilgan.

Tadqiqotda texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilik integratsiyasi asosida tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik shartlari sifatida ta'limning amaliy yo'nalganligi, nazariya va amaliyotning uyg'unligi, loyihaviy va muammoli ta'lim metodlaridan foydalanish, interfaol pedagogik texnologiyalarni qo'llash, milliy hunarmandchilik namunalaridan ta'lim vositasi sifatida foydalanish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish hamda mahalliy hunarmandlar va tadbirkorlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurligi asoslangan.

Kalit soʻzlar: *texnologik taʼlim, milliy hunarmandchilik, tadbirkorlik, tadbirkorlik kompetensiyasi, didaktik shart-sharoitlar, kasbiy tayyorgarlik, amaliy taʼlim, integratsiya, milliy qadriyatlar, ijodkorlik, innovatsion taʼlim, iqtisodiy tafakkur, loyiha faoliyati, mehnat taʼlimi.*

АННОТАЦИЯ: В данной статье с научно-педагогической точки зрения рассматриваются дидактические условия подготовки учащихся общеобразовательных школ к предпринимательской деятельности на основе органичного взаимодействия технологического образования и национального ремесла. В современных условиях одной из важнейших задач образования является не только предоставление учащимся теоретических знаний, но и формирование у них практических навыков, способности к самостоятельной трудовой деятельности, творческого мышления, профессионального самоопределения и предпринимательских компетенций. В связи с этим интеграция содержания технологического образования с богатым наследием национального ремесла рассматривается как важное педагогическое средство.

В статье анализируются возможности национального ремесла в формировании у учащихся трудолюбия, творчества, инициативности, ответственности, эстетического вкуса, уважения к национальным ценностям и экономического мышления. Особое внимание уделяется обучению учащихся основам предпринимательской деятельности посредством создания различных изделий, определения их себестоимости, оценки качества, изучения потребительского спроса, разработки рекламы и представления готовой продукции потенциальному потребителю.

Обоснованы основные дидактические условия формирования предпринимательских компетенций на основе интеграции технологического образования и национального ремесла. К ним относятся практическая направленность обучения, взаимосвязь теории и практики, использование проектных и проблемных методов обучения, применение интерактивных педагогических технологий, использование образцов национального ремесла в качестве образовательного ресурса, внедрение информационно-коммуникационных технологий, а также сотрудничество с местными мастерами и предпринимателями..

Ключевые слова: технологическое образование, национальное ремесло, предпринимательство, предпринимательские компетенции, дидактические условия, профессиональная подготовка, практическое обучение, интеграция, национальные ценности, творчество, инновационное образование, экономическое мышление, проектная деятельность.

ABSTRACT: This article scientifically and pedagogically examines the didactic conditions for preparing students of general education schools for entrepreneurial activity through the integration of technological education and national handicrafts. In the modern educational environment, one of the important objectives of education is not only to provide students with theoretical knowledge, but also to develop their practical skills, ability to work independently, creative thinking, professional self-determination, and entrepreneurial competencies. From this perspective, integrating technological education with the rich traditions of national handicrafts represents an important pedagogical opportunity for improving the effectiveness of education.

The article analyzes the potential of national handicrafts in developing students' diligence, creativity, initiative, responsibility, aesthetic taste, respect for national values, and economic thinking. Particular attention is paid to introducing students to the basic elements of entrepreneurial activity through practical technological education. These elements include

creating products, calculating production costs, assessing product quality, studying consumer demand, developing promotional materials, and presenting products to potential consumers.

The study substantiates the main didactic conditions for developing entrepreneurial competencies through the integration of technological education and national handicrafts. These conditions include the practical orientation of education, the integration of theoretical knowledge with practical activities, the use of project-based and problem-based learning methods, the application of interactive pedagogical technologies, the effective use of national handicraft examples as educational resources, the introduction of information and communication technologies, and cooperation with local craftsmen and entrepreneurs.

Keywords: *technological education, national handicrafts, entrepreneurship, entrepreneurial competencies, didactic conditions, professional training, practical education, integration, national values, creativity, innovative education, economic thinking, project-based learning.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash, ularda kasbiy va tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni amaliy faoliyatga, mustaqil fikrlashga, mehnat bozorida o'z o'rnini topishga va mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanishga o'rgatish talab etiladi.

Umumta'lim maktablaridagi texnologik ta'lim ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Chunki texnologik ta'lim jarayonida o'quvchilar turli materiallar bilan ishlash, mahsulot yaratish, texnologik jarayonlarni rejalashtirish, mehnat qurollaridan foydalanish, ijodiy loyihalarni amalga oshirish kabi amaliy faoliyatlarni bajaradilar.

Ayniqsa, texnologik ta'limni milliy hunarmandchilik bilan uzviy bog'lash o'quvchilarning nafaqat amaliy ko'nikmalarini, balki milliy o'zlikni anglash, estetik did, ijodkorlik, mehnatsevarlik va tadbirkorlik sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Milliy hunarmandchilik xalqimizning ko'p asrlik moddiy va ma'naviy merosining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Zardo'zlik, kashtachilik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, gilamdo'zlik, misgarlik va boshqa hunar turlari avloddan-avlodga o'tib kelayotgan boy tajriba manbalaridir. Mazkur hunarlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilarda amaliy faoliyatga qiziqish uyg'otish va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga yo'naltirish mumkin.

Asosiy qism. Texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilikning o'zaro bog'liqligi. Texnologik ta'limning asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarda mehnat faoliyati bilan bog'liq bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Bunda ta'limning amaliy yo'nalganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy hunarmandchilik esa amaliy faoliyatning tarixiy va madaniy jihatdan shakllangan ko'rinishi sifatida texnologik ta'lim mazmunini boyitish imkonini beradi. O'quvchilar milliy hunarmandchilik namunalarini o'rganish jarayonida turli texnologik usullarni egallaydilar, mahsulot yaratishning ketma-ketligini o'zlashtiradilar va o'z ijodiy g'oyalarini amaliyotga tatbiq etadilar.

Masalan, kashtachilik mashg'ulotlarida o'quvchilar naqsh yaratish, ranglarni uyg'unlashtirish, mato va iplarni tanlash, mahsulotni bezash kabi ko'nikmalarni egallashlari mumkin. Yog'och o'ymakorligi mashg'ulotlarida esa yog'och materialining xususiyatlarini aniqlash, asbob-uskunalaridan xavfsiz foydalanish, naqsh tushirish va tayyor mahsulotni bezash ko'nikmalari shakllantiriladi.

Bunday faoliyat o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularda yaratilgan mahsulotning amaliy va iqtisodiy qiymatini anglashga ham yordam beradi.

Tadbirkorlikka o'qitishning pedagogik imkoniyatlari

Tadbirkorlikka o'qitish o'quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, tashabbuskorlik, mas'uliyat, iqtisodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va risklarni baholash kabi sifatlarni shakllantirishni nazarda tutadi.

Texnologik ta'lim mashg'ulotlarida o'quvchilarga oddiy biznes-loyihalar tuzdirish orqali tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bunda o'quvchilar o'zlari yaratadigan mahsulot turini tanlaydilar, kerakli materiallarni aniqlaydilar, mahsulot tannarxini hisoblaydilar, uning taxminiy narxini belgilaydilar va xaridor ehtiyojlarini o'rganadilar.

Masalan, o'quvchilar milliy hunarmandchilik asosida suvenir, bezak buyumlari, milliy naqshlar tushirilgan uy-ro'zg'or buyumlari yoki boshqa mahsulotlarni tayyorlashlari mumkin. Ushbu jarayonda quyidagi bosqichlardan foydalanish maqsadga muvofiq: mahsulot g'oyasini ishlab chiqish; bozor ehtiyojini o'rganish; mahsulot dizaynini yaratish; xomashyo va materiallarni tanlash; mahsulotni tayyorlash; tannarxni hisoblash; mahsulot sifatini baholash; mahsulotni reklama qilish; sotuv va foyda tushunchalarini o'rganish. Shunday yondashuv o'quvchiga mehnat natijasining iqtisodiy qiymatini anglash imkonini beradi.

Tadbirkorlikka o'qitishning didaktik shart-sharoitlari

Texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilikning uzviyligi asosida tadbirkorlikka o'qitish samaradorligini ta'minlash uchun bir qator didaktik shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Birinchi shart — **ta'lim mazmunining amaliy yo'nalganligi**. O'quvchilar o'zlashtirayotgan nazariy bilimlarini amaliy topshiriqlar orqali mustahkamlashlari lozim. Nazariya va amaliyotning uyg'unligi o'quvchining bilimni real faoliyatda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Ikkinchi shart — **milliy hunarmandchilik namunalaridan samarali foydalanish**. Dars jarayonida mahalliy hunarmandlar tajribasi, milliy naqshlar, an'anaviy texnologiyalar va zamonaviy dizayn elementlaridan foydalanish o'quvchilarning fanga qiziqishini oshiradi.

Uchinchi shart — **loyihaviy faoliyatni tashkil etish**. O'quvchilarga mustaqil ravishda mahsulot yaratish va uni iqtisodiy jihatdan asoslash imkonini beruvchi loyihalar berilishi tadbirkorlik kompetensiyalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

To'rtinchi shart — **muammoli va interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish**. "Aqliy hujum", "klaster", "aqliy xarita", "loyiha", "case-study", "rolli o'yin" kabi metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Beshinchi shart — **zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish**. O'quvchilar tayyorlagan mahsulotlarini raqamli platformalarda taqdim etish, reklama materiallarini tayyorlash, mahsulot dizaynini grafik dasturlar yordamida ishlab chiqish kabi faoliyatlarni bajarishlari mumkin.

Oltinchi shart — **mahalliy tadbirkorlar va hunarmandlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish**. Amaliyotchi hunarmandlarning darslarga taklif qilinishi, mahorat darslari tashkil etilishi o'quvchilarning kasbiy qiziqishini oshiradi. Bu orqali o'quvchilar hunarmandchilikning real mehnat bozori bilan bog'liqligini ko'radilar.

O'quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish

Tadbirkorlik kompetensiyasi bir qator o'zaro bog'liq ko'nikmalar majmuasidan tashkil topadi. Jumladan, o'quvchilarda: tashabbuskorlik; mustaqil qaror qabul qilish; ijodiy fikrlash; iqtisodiy bilim; mehnat madaniyati; muloqot qilish; jamoada ishlash; vaqtni to'g'ri taqsimlash; mahsulot sifatini baholash; mijoz ehtiyojlarini tushunish; o'z faoliyatini rejalashtirish kabi kompetensiyalarni shakllantirish muhimdir.

Bunda o'qituvchi tayyor bilimlarni beruvchi emas, balki o'quvchining mustaqil faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi sifatida faoliyat olib borishi maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning tadbirkorlik faoliyatini baholashda faqat tayyor mahsulotning tashqi ko'rinishiga emas, balki g'oyaning yangiligi, mahsulotning amaliy ahamiyati, texnologik jarayonning to'g'ri tashkil etilishi, iqtisodiy hisob-kitoblarning asoslanganligi va taqdimot sifati kabi mezonlarga ham e'tibor qaratish lozim.

Milliy qadriyatlar va tadbirkorlik ta'limining uyg'unligi

Milliy hunarmandchilik asosida tadbirkorlikka o'qitishning muhim jihatlaridan biri — iqtisodiy ta'limni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishdir.

O'quvchi milliy hunarmandchilik mahsulotini yaratish orqali ajdodlar merosini o'rganadi, uning mazmun-mohiyatini anglaydi va uni zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga harakat qiladi. Natijada an'anaviy hunar faqat tarixiy meros sifatida emas, balki zamonaviy iqtisodiy faoliyat manbai sifatida ham namoyon bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, texnologik ta'limda "an'ana va innovatsiya" tamoyiliga asoslanish maqsadga muvofiq. Ya'ni o'quvchilar an'anaviy hunarmandchilik usullarini o'rganish bilan birga, ularni zamonaviy dizayn, yangi materiallar va zamonaviy bozor talablariga moslashtirishni ham o'rganishlari kerak.

XULOSA

Umumta'lim maktablarida texnologik ta'limni milliy hunarmandchilik bilan uzviy bog'lash o'quvchilarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Bunday yondashuv orqali o'quvchilarning amaliy ko'nikmalari bilan bir qatorda, ijodkorlik, tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash, iqtisodiy tafakkur va milliy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarini rivojlantirish mumkin.

Tadqiqot va pedagogik tajribalar nuqtai nazaridan, texnologik ta'lim jarayonida milliy hunarmandchilikka oid amaliy mashg'ulotlar, loyihaviy topshiriqlar, biznesga yo'naltirilgan vazifalar, mahalliy hunarmandlar bilan hamkorlik va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilikning integratsiyasi o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish va mustaqil daromad manbalarini yaratishga yo'naltirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. — Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim, yoshlarni qo'llab-quvvatlash va kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining umumiy o'rta ta'lim va kasb-hunarga yo'naltirishga oid me'yoriy hujjatlari.
4. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. — Toshkent.
5. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent.
7. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent.

8. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. — Toshkent.
9. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. — Toshkent.
10. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining texnologiya fani bo'yicha amaldagi davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDAGI 6-7 YOSHLI BOLALARINING JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Samarkand, Uzbekistan

Ziyatov Muhammad Namazovich

Samarkand State Medical University

Lecturer at the Department of Physical Education and Sports,

doctor of philosophy on pedagogical sciences (PhD), docent

Ziyatovmuxammad@gmail

Annotatsiya: Mazkur maqola maktabgacha ta'lim tashkilotlarida katta maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishni jismoniy tarbiya jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida yoritishga bag'ishlangan. Unda tezkorlik, kuch, chaqqonlik, egiluvchanlik, chidamlilik va tezlik-kuch qobiliyatlari kabi jismoniy sifatning rivojlanish darajasi ko'rib chiqilgan. Shuningdek, bolalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish hamda sog'lom turmush tarziga bo'lgan shaxsiy motivatsiyasini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: rivojlanish, jismoniy sifatlar, maktabgacha yoshdagi bolalar, o'g'il bolalar, qiz bolalar, jismoniy tayyorgarlik darajasi.

Аннотация: Статья посвящена развитию физических качеств детей старшего дошкольного возраста как одному из приоритетных направлений физического воспитания в дошкольных образовательных организациях. Рассматривается уровень развития таких физических качеств, как быстрота, сила, ловкость, гибкость, выносливость и скоростно-силовые способности. Особое внимание уделяется развитию физической подготовленности детей и формированию личной мотивации к здоровому образу жизни.

Ключевые слова: развитие, физические качества, дети дошкольного возраста, мальчики, девочки, уровень физической подготовленности.

Annotation The article is devoted to the development of physical qualities of older children in preschool education as a priority in the process of physical education in preschool education. It is determined by the level of development of physical qualities (speed, strength, agility, flexibility, endurance, agility-strength abilities). the development of physical fitness and personal motivation for a healthy lifestyle.

Keywords: development, physical qualities, children in preschool education, boys, girls, level of physical fitness.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'limda katta yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi jarayonida ustuvor yo'nalishlardan biri nafaqat bolalarning sog'lig'ini saqlash, balki asosiy jismoniy fazilatlarining optimal rivojlanishini ta'minlashdir. Jismoniy sifatlarini rivojlantirish muhim muammolardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya tuzilishi, bolalarning har tomonlama jismoniy rivojlanishining yaxlit jarayonining turli

jihatlarini, shuningdek, inson hayoti davomida sog'lig'ini mustahkamlashning asosiy mezonlaridan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy tayyorgarlikni ma'lum darajada tavsiflovchi jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi ularning jismoniy va funktsional rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

So'nggi yillarda maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi muammolarini ochib beradigan tibbiy-biologik va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni o'rganishga jamoatchilikning qiziqish darajasi sezilarli darajada oshdi. Jismoniy fazilatlarining rivojlanishining ayrim ko'rsatkichlariga ko'ra, jinsiy farqlar mavjudligi haqida turli fikrlar mavjud. Biroq, bu farqlar asosan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalash sharoitlariga bog'liq daya taxmin qilish uchun asoslar mavjud. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan harakatlarning aniq takrorlanishining yosh-jinsiy xususiyatlariga bog'ishlangan tadqiqotdan olingan natijalarga asoslanib, maktabgacha yoshdagi turli jinsdagi bolalardagi asosiy parametrlarda harakatlarning aniqligini tengsiz va har xil vaqtda rivojlanishi bilan ajralib turadi degan xulosaga kelishlariga imkon berdi. Shunday qilib, ushbu masala bo'yicha umumiy fikr yo'qligi sababli, har xil jinsdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi darajalarining nisbatlarini ko'rib chiqish istagi pado bo'ladi. Katta guruh yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi baholandi.

Jismoniy tayyorgarligi nazorat mashqlari - sinovlarida namoyon bo'ladigan tezkorlik, kuch, epchillik, egiluvchanlik, chidamlilik, tezkor-kuch sifatlarining rivojlanish darajasi bilan belgilandi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya dasturida qo'llaniladigan quyidagi nazorat mashqlari ishlatilgan: joydan uzunlikka sakrash (sm), bir oyoq (lar) da muvozanat saqlash, turgan joydan oldinga egilish (sm), 10 m yugurish (s), 3x10 mokisimon yugurish. m (s), hamda uch daqiqada yugurish (m). Ko'rsatilgan natijalar baholash jadvallari bilan taqqoslandi [7, s. 136]. 17 Shu bilan birga, jismoniy tayyorgarlikning ba'zi statistik parametrlari hisoblab chiqilgan: $x \pm m$ - o'rtacha arifmetik va o'rtacha arifmetik xato, a - standart og'ish. Jismoniy tayyorgarlik darajasi uch darajali shkala bo'yicha aniqlandi: past (P), o'rta (O'), yuqori (Y).

Sinovda joydan uzunlikka sakrash natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ushbu mashqda besh yoshli o'g'il bolalar ushbu yoshdagi qizlardan ustunroq. Ushbu mashqda olti yoshli o'g'il bolalarning 10 foizi, besh yoshdan olti yoshgacha bo'lgan qizlar va besh yoshli o'g'il bolalar yuqori baholanmagan. Besh yoshli o'g'il bolalar uchun o'rtacha natija 95,1 santimetrni, qizlar uchun 93,3 santimetrni tashkil etdi. Olti yoshli qizlar "joydan uzunlikka sakrash" mashqlarida o'g'il bolalardan biroz ustunlik qilishdi, qizlar uchun o'rtacha 97,3 santimetr, o'g'il bolalar uchun 96,8 santimetr qayd etildi. Ikkala jinsdagi besh yoshdan olti yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda uzoqdan sakrash natijalariga ko'ra jismoniy tayyorlik darajasini tahlil qilish o'rtacha darajaning ustunligi, besh yoshli o'g'il bolalarda - 72%, qizlarda - 58% holatlar bilan tavsiflanadi; olti yoshli o'g'il bolalarda - 74% , qizlarda - 63% ni tashkil etdi. Joydan uzunlikka sakrash natijalariga ko'ra jismoniy tayyorgarlikning past darajasi besh yoshli o'g'il bolalarda 28%, besh yoshli qizlarda 42% natijalar aniqlandi; olti yoshli o'g'il bolalarda 16%, olti yoshli qizlarda 37% holatni tashkil etdi.

Bolaning muvozanat saqlash qobiliyati, jismoniy sifat sifatida, insonning turli harakatlar va holatlarni barqaror saqlab turish qobiliyatidir.

Sinov turlaridan biri "Bir oyoqda muvozanatni saqlash" mashqlari natijalarini tahlil qilish. besh yoshdan olti yoshgacha bo'lgan qizlarning ushbu mashqda ustunligi, ularning o'rtacha ko'rsatkichlari mos ravishda 29,8 soniya va 52,3 soniyani tashkil etgan

bo'lsa, besh yoshli o'g'il bolalar uchun o'rtacha ko'rsatkich 19 soniya, olti yoshlilarda 47,1 soniyani tashkil etdi. Bir oyoqdagi muvozanatni saqlash natijalarini tahlil qilish olti yoshli qizlarning 16 foizida yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlikni aniqladi. Ushbu mashqda jismoniy tayyorgarlikning o'rtacha darajasi besh yoshli o'g'il bolalarda 62% natija, besh yoshli qizlarda 74% natija qayd etilgan; olti yoshli o'g'il bolalarda 66% olti yoshli qizlarda 74% natijani qayd etgan. Ushbu mashqda jismoniy tayyorgarlikning past darajasi 38% natija besh yoshli o'g'il bolalar, 26% natija besh yoshli qizlar, 34% natija olti yoshli o'g'il bolalar, 10% natija olti yoshli qizlarda qayd etilgan.

Egiluvchanlik - mushaklar va bo'g'imlarning elastikligi tufayli harakatlarni kerakli amplitudada bajarish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mushak-skelet tizimi katta egiluvchanlikka ega, ammo bu davrda jismoniy rivojlanishdagi o'zgarishlar tufayli bolalarda mushak tizimining ayrim qismlari va bo'g'inlarda tizzadan pastki qismining va umurtqa pog'onasining egriligi, shuningdek, tayanch harakat tizimining turli nuqsonlariga qo'shimcha ravishda sabab bo'lishi mumkin. Bu nafas olish tizimining me'yoriy ishlashi, qon aylanishi va ovqat hazm qilish uchun qulay sharoitlar yaratadi, erkin, tabiiy va chiroyli qaddi qomatni saqlash qobiliyati uchun zarur shartdir.

Jismoniy sifatlardan biri tezkorlik, insonning ma'lum sharoitda minimal vaqt oraliqida harakat faoliyatlarini amalga oshirish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi. Asab tizimi jarayonlarining yuqori qayishqoqligi, maktabgacha yoshdagi bolalarda shartli refleks aloqalarni shakllantirish va qayta tashkil etishning qiyosiy tahlili tezkorlik kabi jismoniy sifatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Besh-olti yoshli o'g'il bolalar uchun 10 metrga yugurish bo'yicha o'rtacha natija 2,5 soniyani, besh yoshli qizlar uchun 2,7 soniyani, olti yoshli qizlar uchun 2,5 soniyani tashkil etdi. 10 metrga yugurish natijalarini tahlil qilish natijasida besh yoshli o'g'il bolalarning 44 foiz holatida, ushbu yoshdagi qizlarda 29 foiz holatida, olti yoshli o'g'il bolalarning 19 foizida, olti yoshli qizlarning 28 foizida jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi aniqlandi. Ushbu darajadagi jismoniy tayyorgarlikning past darajasi besh yoshli o'g'il bolalarning 12 foizida, besh yoshli qizlarning 35 foizida, olti yoshli o'g'il bolalarning 25 foizida va olti yoshli qizlarning 32 foizida ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Koordinatsiya atamasi bilan yuritiluvchi chaqqonlik sifati - bu murakkab majmuaviy harakat sifatidir. Bu insonning yangi harakat qobiliyatlarini tezkor, oqilona o'zlashtirish mahorati sifatida tavsiflanadi. Mashg'ulotlar asab tizimining plastikligini oshiradi, harakatlarni muvofiqlashtirishni yaxshilaydi va yangi, murakkab mashqlarni o'rganish qobiliyatini rivojlantiradi. M. Morgunova "yaxshi muvozanat uni hech qachon yo'qotmaydigan insonda emas, balki uni tezroq tiklaydigan insonda" ekanligini ta'kidladi. Besh yoshli o'g'il bolalar uchun mokisimon yugurish bo'yicha o'rtacha natija 12,3 soniyani, xuddi shu yoshdagi qizlar uchun 12,5 soniyani, olti yoshli o'g'il bolalar uchun bu ko'rsatkich 11,3 soniyani, olti yoshli qizlar uchun 11,7 soniyani tashkil etdi. Ushbu test natijalari juda o'zgaruvchan. Iqtidor namoyon bo'lishida jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi besh yoshli o'g'il bolalarning 32 foizida, olti yoshli o'g'il bolalarning 69 foizida va olti yoshli qizlarning 41 foizida aniqlandi. Qobiliyat namoyon bo'lishida o'rtacha jismoniy tayyorgarlik darajasi besh yoshli o'g'il bolalarning 60 foizida, besh yoshli qizlarning 32 foizida, olti yoshli o'g'il bolalarning 69 foizida va olti yoshli qizlarning 41 foizida aniqlandi. Besh yoshli qizlarda 68% hollarda, olti yoshli qizlarda 58% hollarda "mokisimon yugurish 3x10m" sinovida jismoniy tayyorgarlikning past darajasi aniqlangan. O'g'il bolalarda bajargan ushbu mashqda jismoniy tayyorgarlikning past darajasi aniqlanmadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan "chidamlilik - bu tananing jismoniy tayyorgarligi darajasiga muvofiq uzoq vaqt davomida kichik (maksimal 50%) va o'rtacha (60%) intensivlikdagi mushak harakatlarini

bajarish qobiliyatidir"[5]. Chidamlilikni rivojlantirish uchun imkoniyatlar deyarli har bir bolaga xos bo'lib, bu katta guruh 19 maktabgacha yoshdagi bolalarga charchamasdan jismoniy mashqlarni bajarish va uzoq masofalarga yurish imkonini beradi. Uch daqiqalik yugurish ko'rsatkichlarini tahlil qilish natijasida besh yoshli o'g'il bolalar uchun o'rtacha 394,64 metr, besh yoshli qizlar uchun 392,63 metr, olti yoshli o'g'il bolalar uchun 422,33 metr, olti yoshli qizlar uchun 435,31 metr natijani aniqlash mumkin bo'ldi. O'rtacha daraja besh yoshli o'g'il bolalarning 28 foizida va olti yoshli o'g'il bolalarning 32 foizida uchraydi. Qizlardagi chidamlilik ko'rsatkichlari, shuningdek, jismoniy tayyorgarlikning past darajasi bilan baholandi: besh yoshli qizlardagi 82% natija va olti yoshli qizlardagi 76% natijani tashkil etdi. Umumiy chidamlilik namoyon bo'lishining o'rtacha darajasi besh yoshli qizlarning 18 foizida va olti yoshli qizlarning 24 foizida aniqlandi. Ikkala jinsdagi besh yoshdan olti yoshgacha bo'lgan bolalarda umumiy chidamlilik namoyon bo'lishida jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi tavsiflanmadi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib xulosa qiladigan bo'lsak, tadqiqotda ishtirok etgan maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy sifatlari har xil ko'rinishda rivojlanadi, jismoniy fazilatlarni tarbiyalashda tizimli mashg'ulotlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Jismoniy tayyorgarlik darajasi chidamlilik, chaqqonlik, muvozanat saqlashdagi o'rtacha ko'rsatkichlar, egiluvchanlik, tezkorlik va tezkor-kuch sifatlari namoyon bo'lishida past ko'rsatkichlarning ustunligi bilan tavsiflanadi. Jismoniy mashqlarni tanlashda beriladigan yuklamani farqlash kerak, chunki jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan bolalar mashqlarni intensiv ravishda, ko'p sonli takrorlashlar bilan bajarishi kerak, o'zlarining tengdoshlaridan jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari bo'yicha ortda qolgan bolalarning - yuklamasini kamaytirish, ammo orqada qolgan jismoniy sifatlarni maqsadga muvofiq ravishda rivojlantirish va natijalarni o'z yosh darajasiga moslashtirish lozim.

Literature

1. SH.M. Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz» 2018 T:
2. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi qonun»gi. , -T.:O'zbekiston. 2015 4-sentyabr
3. SH.M. Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risidagi 2017-yil 3-iyundagi PQ-3031-son qarori.
4. Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish to'g'risidagi Konsepsiya 2019 13-fevral.
5. Ziyatov Muxammad Namazovich, Shermamedova Qohira Texronovna (2023) THE IMPORTANCE OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN THE SCHOOL EDUCATION SYSTEM. *International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management*, Published in Volume 2, Issue 8, 2023, 96-100
6. Ziyatov Muxammad Namazovich, Shermamedova Qohira Texronovna (2023) SPECIFIC ASPECTS OF ORGANIZING PHYSICAL TRAINING AND SPORTS EVENTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM *International Journal of Advanced Research in Education, Technology and Management* Published in Volume 2, Issue 8, 2023, 91-95
7. Murodov Muzaffar Shermamatovich, Normaxmatov Ilxom Zayniddinovich, Axmedjanov Shuxrat Boltayivich, Ziyatov Muxammad Nomozovich, Sattarov Qarshiboy Norkulovich, & Khusainov Shamshidin Yalgashevich. (2024). Proposals On Innovative Solutions Of Organizing The Architecture Of Multifunctional Sports Facilities. *Journal of*

ILK VA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM-TARBIYASIDA INTERFAOL PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA SAMARADORLIGI

Umirzoqova Surayyo Xudoyberdiyevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

e-mail.Surayyoumirzoqova6@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishida zamonaviy hamda interfaol pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishning nazariy va amaliy asoslari atroflicha tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini mazmunan boyitish, ta'limiy va harakatli o'yin texnologiyalarini keng joriy etish hamda taniqli psixolog L.S. Vygotskiyning kognitiv rivojlanish nazariyasiga tayangan holda bolalarning intellektual salohiyatini oshirish usullari yoritib berilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalarini mashg'ulotlar jarayoniga to'g'ri va xavfsiz integratsiya qilish yo'llari ko'rsatilgan. Maqolada o'yin faoliyati orqali bolalarning bog'lanishli nutqini o'stirish, mantiqiy hamda tanqidiy fikrlashini shakllantirish, ijodiy va kreativlik qobiliyatlarini namoyon etishga ko'maklashuvchi amaliy uslubiy tavsiyalar va metodik ishlanmalar taqdim etilgan. Shu bilan birga, ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyachi va pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirish hamda har bir bolaga individual yondashuvni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha pedagogika, o'yin texnologiyalari, kognitiv rivojlanish, nutq o'stirish, interfaol usullar.

Abstract This article thoroughly explores the theoretical and practical foundations of effectively utilizing modern and interactive pedagogical technologies to foster the comprehensive development of early childhood and preschool-aged children. The research highlights strategies for enriching educational activities in preschool education organizations by incorporating game-based technologies and applying L.S. Vygotsky's cognitive development theory to boost children's intellectual capabilities. Furthermore, it demonstrates effective methods for integrating modern information and communication technology (ICT) tools safely into the daily learning process. The paper provides comprehensive practical and methodological recommendations aimed at enhancing speech development, logical thinking, and creative skills through structured play. Special attention is given to raising the professional competence of educators, mastering innovative teaching methodologies, and ensuring a personalized learning approach tailored to each child's unique developmental needs. The findings presented in this study serve as valuable guidance for modernizing preschool curricula, optimizing early learning systems, and implementing high-efficiency pedagogical practices in early education settings.

Keywords: preschool pedagogy, game technologies, cognitive development, interactive methods.

Аннотация В данной научной статье подробно исследованы теоретические и практические основы эффективного использования современных и интерактивных педагогических технологий в процессе всестороннего развития детей раннего и дошкольного возраста. В ходе исследования раскрываются методы обогащения учебно-воспитательного процесса в дошкольных образовательных организациях с помощью игровых технологий, а также применения теории когнитивного развития

Л.С. Выготского для повышения интеллектуального потенциала воспитанников. Освещены пути безопасной интеграции современных средств информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в ежедневные занятия. В работе даны практические и методические рекомендации по развитию связной речи, логического мышления, творческих и креативных способностей детей через игру. Особое внимание уделяется повышению профессиональной компетентности воспитателей, освоению новых методик и обеспечению индивидуального подхода к каждому ребенку. Результаты исследования имеют существенное значение для совершенствования дошкольного образования и внедрения инновационных подходов в практику.

Ключевые слова: дошкольная педагогика, когнитивное развитие, развитие речи, интерактивные методы.

Ilk va maktabgacha yosh davri inson shaxsining ma'naviy, ruhiy hamda fiziologik poydevori shakllanadigan, kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishning eng jadal hamda sezgir (sensitiv) bosqichi hisoblanadi. Zamonaviy neyropedagogika va bolalar psixologiyasi sohasidagi so'nggi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson miyasi neyron aloqalarining va uning intellektual, emotsional salohiyatining deyarli 70-80 foizi aynan 0 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda shakllanadi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning mazmun va mohiyatini zamonaviy talablar darajasida qayta ko'rib chiqish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogik yondashuvlarni joriy etish bugungi davlat ta'lim siyosatining eng ustuvor va strategik yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Muammoning qo'yilishi: Uzoq yillar davomida shakllangan an'anaviy maktabgacha pedagogikada tarbiyachi asosan tayyor ma'lumotlarni beruvchi, bolalar faoliyatini bir tomonlama va avtoritar tarzda boshqaruvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'lar edi. Bunday yondashuvda bola ta'lim jarayonining passiv obyektiga aylanib, uning tabiiy qiziquvchanligi, ijodiy va mantiqiy fikrlash salohiyati cheklanib qolardi. Biroq, bugungi kunda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi hamda ilg'or xalqaro pedagogik tajribalar (Montessori, Reggio Emilia, Step by Step) ta'lim jarayonining markaziga bolani (child-centered approach) qo'yishni qat'iy talab etmoqda.

Psixologik-pedagogik qonuniyatlarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyat turi — bu o'yindir. O'yin shunchaki vaqt o'tkazish vositasi emas, balki bolaning olamni anglash, ijtimoiy-maishiy rollarni o'zlashtirish, atrof-muhit bilan muloqotga kirishish hamda o'zining nutqiy va fikrlash doirasini kengaytirishning asosiy mexanizmidir. Biroq amaliyot tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari (MTT) tarbiyachilarining barchasi ham o'yin va interfaol pedagogik texnologiyalardan maqsadli va uslubiy jihatdan to'g'ri foydalanish kompetensiyasiga to'liq ega emas. Ko'p hollarda o'yin mashg'ulot jarayonidan uzib qo'yilmoqda yoki u sun'iy, majburiy tus olgan qat'iy qoidalar ramkasiga solinmoqda. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini pasaytirib, bolalarda o'rganishga bo'lgan tabiiy motivatsiyani so'ndirmoqda.

Ushbu tadqiqot ishining asosiy maqsadi — ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda interfaol pedagogik va o'yin texnologiyalaridan foydalanishning nazariy-metodik asoslarini, ularning bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslash hamda tarbiyachilar uchun amaliy pedagogik tavsiyalar majmuasini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarish belgilab olindi:

➤ Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofizik hamda kognitiv rivojlanish xususiyatlarini ilmiy adabiyotlar tahlili orqali yoritib berish;

- Maktabgacha ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy interfaol va o'yin texnologiyalari (TRIZ, loyiha usuli, Montessori va b.) klassifikatsiyasini ochib berish;
- O'yin faoliyati orqali bolalarning nutqi, mantiqiy fikrlashi va emotsional intellektini rivojlantirish samaradorligini tahlil qilish;
- Tarbiyachilarning interfaol metodika bo'yicha kasbiy kompetentligini oshirish va ta'lim-tarbiya jarayoniga to'g'ri integratsiya qilish bo'yicha amaliy takliflar berish.

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlari

Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga ko'rsatiladigan har qanday pedagogik ta'sir kutilgan natijani berishi uchun ularning yoshga bog'liq anatomo-fiziologik, psixologik hamda individual-shaxsiy xususiyatlarini chuqur hisobga olish muvaffaqiyatning bosh omilidir.

Ilk yosh davri (1–3 yosh) rivojlanish dinamicasi va xususiyatlari. Ilk yosh davrida bolaning dunyoni anglash imkoniyati va imkoniyatlar doirasi keskin kengayadi. Ushbu davrning asosiy psixologik ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

Predmetli-amaliy faoliyatning yetakchiligi: Bu yoshda bola atrofidagi olamni abstrakt tushunchalar orqali emas, balki buyumlar bilan bevosita amaliy harakatlar qilish (ushlab ko'rish, otish, qismlarga ajratish, bir-biriga urib ko'rish) orqali o'rganadi. Buyumlarning vazifasi va ulardan foydalanish usullarini kattalarga taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Nutq va harakatlar koordinatsiyasining shakllanishi: Ilk yosh davrida tik yurish va nozik motorika (qo'l barmoqlari harakati) shakllanadi. Qo'l motorikasining rivojlanishi Bosh miya po'stlog'idagi nutq markazlarini stimullaydi. Bu davrda bola passiv nutqdan (tushunish) faol nutqqa (so'zlash) o'tadi. 3 yoshga kelib bolaning lug'at boyligi keskin ortadi va oddiy jummalarni tuzish ko'nikmasi paydo bo'ladi. 3 yosh inqirozi ("Men o'zim"): Bola o'zini atrofdagilardan va ota-onasidan alohida shaxs sifatida anglay boshlaydi. "Men o'zim" degan tushunchaning shakllanishi mustaqillikka intilish, qaysarlik hamda taklif etilgan qoidalarga qarshilik ko'rsatish bilan kechadi. Pedagog ushbu inqirozni to'g'ri baholab, bolaning mustaqilligini taqiqlash orqali emas, balki uni o'yin va xavfsiz amaliy faoliyatga yo'naltirishi lozim. Maktabgacha yosh davri (3–7 yosh) va kognitiv rivojlanish 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda bolaning psixikasida tub o'zgarishlar yuz beradi. Bolaning dunyoqarashi va kognitiv jarayonlari yangi bosqichga ko'tariladi: Syujetli-ro'lli o'yinlarning yetakchi faoliyatga aylanishi: Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin shunchaki ermak emas, balki kattalar hayoti va ijtimoiy munosabatlarini modellashtiradigan murakkab faoliyatdir. Bola o'yin jarayonida ma'lum bir rolni (shifokor, o'qituvchi, ota-ona) o'z zimmasiga oladi, qoidalarga bo'ysinadi va tengdoshlari bilan muloqot qilish, kelishish hamda nizolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Fikrlash va xayol jarayonining rivojlanishi: Bu davrda fikrlash shakli *ko'rgazmali-harakatli* ko'rinishdan *ko'rgazmali-obrazli* va elementar *mantiqiy fikrlash* darajasiga o'tadi. Bola narsa va hodisalarni faqat ko'rib turib emas, balki ularning obrazlarini xotirada gavdalandirgan holda tahlil qila oladi. Xayol (fanta'ziya) jarayonining jadal rivojlanishi ijodiy faoliyat (rasm chizish, loydan narsalar yasash, qurish-yasash) uchun poydevor yaratadi. Emotsional intellekt va ijtimoiy moslashuv: Bola o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, tengdoshlarining emotsional holatini (empatik anglash) va jamiyatdagi xulq-atvor normalarini o'zlashtira boshlaydi. L.S. Vygotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasining pedagogik ahamiyati. Taniqli psixolog L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development — ZPD) nazariyasi maktabgacha pedagogikaning metodologik poydevorini tashkil etadi.

Dolzarb rivojlanish darajasi: Bolaning bugungi kunda hech kimning yordamisiz, mustaqil ravishda bajara oladigan topshiriqlari va bilimlari. Yaqin rivojlanish zonasi: Bolaning bugun kattalar (tarbiyachi, ota-ona) yoki o'zidan ko'ra tajribaliroq tengdoshlarining ko'magi,

yo'naltiruvchi savollari va yordami bilan bajaradigan, lekin ertaga to'liq mustaqil bajara oladigan harakatlar sohasi.

Pedagogik jarayonda tarbiyachining asosiy vazifasi bolani faqat uning dolzarb darajasida ushlab turish emas (chunki bu rivojlanishni sekitlashtiradi), balki ta'limni "yaqin rivojlanish zonasi"ga yo'naltirishdir. Tarbiyachi skaffolding (*scaffolding* — vaqtinchalik pedagogik tirak/ko'mak) usulidan foydalanib, bolaga qiyinroq topshiriqni bajarishda eng zarur nuqtadagina yordam berishi, bola topshiriqni tushunib yetgach, yordamni asta-sekin kamaytirib, jarayonni bolaning mustaqil faoliyatiga aylantirishi lozim. Bu yondashuv bolada o'z kuchiga bo'lgan ishonch va kognitiv mustaqillikni shakllantiradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan interfaol va o'yin texnologiyalari

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda pedagogik texnologiyalarni to'g'ri tanlash va ularni bolaning yosh xususiyatlariga mos ravishda amaliyotga joriy etish ta'lim sifatini belgilaydigan asosiy omildir. Interfaol va o'yin texnologiyalari bolalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga hamda izlanuvchiga aylantiradi.

O'yin texnologiyalari va ularning turlari:

O'yin — maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy va yetakchi faoliyat turidir. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish o'quv materialini bolalar uchun tushunarli, qiziqarli va zavqli shaklga keltirish imkonini beradi.

Syujetli-ro'lli o'yinlar: Bolalar kattalarning hayotiy va kasbiy faoliyatini (masalan, "*Shifoxona*", "*Pochta*", "*Qurilish*", "*Oila*") modellashtiradilar. Bu jarayonda bola ma'lum bir rol ni o'z zimmasiga oladi, o'yin qoidalariga bo'ysunadi va tengdoshlari bilan doimiy muloqotga kirishadi. Bu o'yinlar bolada emotsional intellekt, emtiya (boshqalar his-tuyg'usini tushunish) va ijtimoiy munosabatlar madaniyatini shakllantiradi. Didaktik (ta'limiy) o'yinlar: Aniq ta'limiy maqsadga yo'naltirilgan va qoidalarga ega bo'lgan o'yinlardir. Bunda Montessori materiallari, mantiqiy pazllar, saralash (sorting) doskalari va shaklli bloklardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar bolaning sensorik rivojlanishi, diqqatni jamlash, xotira hamda buyumlarni xususiyatlariga ko'ra (rangi, shakli, hajmi) guruhlash ko'nikmalarini charxlaydi. Dramatizatsiya va teatr o'yinlari: Ertak va hikoyalarni sahnalashtirish, barmoq teatri hamda qo'g'irchoq teatrlari orqali amalga oshiriladi. Bu texnologiya bolaning nutq apparatini rivojlantirish, so'z boyligini oshirish, artikulatsiyani yaxshilash va o'z his-tuyg'ularini sahna ko me me'yorida namoyon etishida g'oyat samaralidir.

TRIZ texnologiyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va va nostandart fikrlashni, kognitiv moslashuvchanlikni hamda muammoli vaziyatlardan chiqish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan:

Muammoli savollar usuli: Tarbiyachi bolalarga tayyor javobi bo'lmagan, izlanishni talab etadigan savollarni beradi. Masalan: "Agarda dunyoda barcha ranglar yo'qolib, faqat oq va qora rang qolsa, tabiat qanday ko'rinishda bo me me'yori?" yoki "Qushlar in qurishi uchun novdalar topolmasa, ularga qanday yordam bera olamiz?".

"Yaxshi-yomon" o'yini: Bu o'yin hodisalarning ikki tomonlama xususiyatini anglashga o me'yortadi. Masalan: "Yomg'ir yog'ishi yaxshimi yoki yomonmi?" (Yaxshi — o'simliklar o'sadi, chanqov qonadi; Yomon — kiyimlar ho'l bo'ladi, ko'chada o'ynab bo'lmaydi). Bu usul bolada tanqidiy va mantiqiy fikrlash poydevorini qo'yadi.

Maktabgacha ta'limda loyiha metodi bolalarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda muayyan bir mavzuni chuqur o'rganish va amaliy natijaga erishishga yo'naltirilgan:

Mavzuli loyihalar: Masalan, "*Kuz ne'matlari*", "*Bizning uy hayvonlarimiz*", "*Koinot sirlari*" kabi loyihalarda bolalar bir necha kun yoki hafta davomida ushbu mavzu bo'yicha rasm chizadilar, loydan shakllar yasaydilar, kichik tajribalar o'tkazadilar va ota-onalari bilan ma'lumot topaydilar.

Jamoaviy natija: Loyiha yakunida bolalar o'z xulosalarini tayyorlagan maketlari, ko me me'rgazmalari yoki mini-taqdimotlari orqali guruhda namoyish etadilar. Bu ularda jamoada ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish va o'z ishini taqdim etish ko'nikmasini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

6. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz*. Toshkent: "O'zbekiston" NMIU.
7. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. (2019). O'RQ-595-son. Toshkent.
8. Grosheva, I. V. va b. (2022). *O'zbekiston Respublikasining "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr)*. Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi.
9. Qodirova, F. R., Toshpo'latova, Sh. Q., & Kayumova, N. M. (2019). *Maktabgacha pedagogika*. Darslik. Toshkent: "Sano-standart".
10. Nishonova, Z. T., & Alimova, G. K. (2021). *Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.

JA'HON MAMLAKATLARIDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMLARINING RIVOJLANISH MODELLARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi
"Pedagogika" kafedrasi o'qituvchisi
V.O.Amirova

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish modellari haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Shu bilan birga rivojlangan mamlakatlar maktabgacha ta'lim tizimidan bizning maktabgacha ta'lim tizimimizga qo'llashimiz mumkin bo'lgan ijobiy jihatlari va farqli tomonlari tahlil qilingan. Hozirda tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda taraqqiyotga erishgan ko'plab mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limiga mablag' ajratish, ya'ni sarmoya kiritish orqali kelajak avlodlarning har tomonlama barkamol rivojlanishiga zamin yaratiladi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda maktabgacha ta'lim tizimini keng miqyosda rivojlantirish uchun chet el tajribalari va o'z milliyligimizni umumlashtirgan holda sohani yana ham rivojlantirishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: zamonaviy qiyosiy pedagogika, maktabgacha ta'lim, rivojlangan mamlakatlar, rivojlanish modellari, jahon mamlakatlari.

Аннотация. В данной статье представлена информация о моделях развития систем дошкольного образования в странах мира. Одновременно анализируются положительные аспекты и различия, которые мы можем применить в нашей системе дошкольного образования по сравнению с системами дошкольного образования развитых стран. На основе опыта многих стран, добившихся прогресса в нынешнюю быстро развивающуюся эпоху, можно утверждать, что выделение средств на образование детей дошкольного возраста, то есть инвестирование, закладывает основу для всестороннего развития будущих поколений. Исходя из вышеизложенного, мы можем в дальнейшем развивать эту область, обобщая зарубежный опыт и собственный опыт, чтобы развивать систему дошкольного образования в более широком масштабе.

Ключевые слова: современная сравнительная педагогика, дошкольное образование, развитые страны, модели развития, страны мира.

Abstract. *This article provides information on the development models of preschool education systems in countries around the world. At the same time, the positive aspects and differences that we can apply to our preschool education system from the preschool education system of developed countries are analyzed. Based on the experience of many countries that have achieved progress in the current rapidly developing era, it can be said that by allocating funds to the education of preschool children, that is, investing, the foundation for the comprehensive development of future generations is created. Based on the above considerations, we can further develop the field by generalizing foreign experiences and our own nationality in order to develop the preschool education system on a large scale.*

Keywords: *modern comparative pedagogy, preschool education, developed countries, development models, countries of the world.*

KIRISH

Qiyosiy pedagogika tushunchasiga komparativist olimlar turlicha ta'rif beradilar. Rus olimi M.Sokolova qiyosiy pedagogikani ta'lim-tarbiya pedagogik nazariyasi va amaliyoti rivojlanishining yo'nalishlari, umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan, iqtisodiy, ijtimoiy - siyosiy va falsafiy asoslari hamda milliy o'ziga xoslikni ochib beradigan soha deb qaraydi. N.Belkanov qiyosiy pedagogikani ta'limdagi globallasuv, baynalmilallik va integratsiya natijasi deb qaraydi. Uning fikricha, qiyosiy pedagogikada taqqoslash -bu ta'lim va pedagogika sohasida dunyo tendensiyalari bilan aloqadorlikni anglash demakdir. K.Musmning ta'kidlashicha, qiyosiy pedagogika dunyoning turli davlatlarida turli

Ushbu maqolada jahon maktabgacha ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlari ichidan Germaniya maktabgacha ta'lim tizimi haqida ma'lumotlar o'rganilib qiyosiy tahlil qilingan. Germaniyada maktabgacha ta'lim 1940-yildan boshlab tizimli rivojlana boshladi.1957-yildan boshlab bolalar bog'chalariga bepul qatnashish to'g'risida qonun mavjud bo'lib, ularning 20foizi davlat tomonidan qo'llab quvvatlangan bo'lsa, 80foizi cherkov jamoalari, kasaba uyushmalari, Germaniya Qizil Xoch, yoshlar xizmatlari va boshqa xayriya jamg'armalariga tegishli

Germaniya MTT lari davlat tizimiga kirmaydi.Bolalar bog'chasi xayriya jamg'armalari, mahalliy hokimiyat hamda cherkov vasiyligida faoliyat yuritadi.shu bilan birga korxona va tashkilotlar ham o'z MTT lariga ega bo'lishi mumkin.Maktabgacha ta'lim tizimi 3yoshdan 6yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab olad.Bolalarni 4oylikdan yasliga olib borish mumkin.Hali aqlini tanib ulgurmagan bolaga o'z fikrini ifodalash, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish qobiliyatini shakllantirish, ularni boshlang'ich ta'limga tarbiyalashda MTT ning o'rni katta.Shu bois ham olmonlar MTT larni "tafakkur ustaxonasi" deb atashadi.

Germaniyada maktabgacha ta'limi o'ziga xos xususiyatlarga va juda qadimiy an'analarga ega.Shuni ta'kidlash kerakki har bir federal shitat o'quv jarayonining o'zida ham, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va moliyalashtirishda ham o'ziga xos sezilarli farqlarga ega.Germaniyada yagona ta'lim standarti va dasturi mavjud emas, shuning uchun pedagogik jarayonning o'zi o'zgaruvchan va MTTning huquqiy asoslari ma'lum bir federal davlat qonunlari bilan tartibga solinadi.

Germaniya maktabgacha ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlaridan yana biri imigrantlar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlari tashkil etilganligi.Internatsional bolalar MTT lari.Bunday MTT lar emigrantlar uchun yaratilgan bo'lib ko'pincha ularni emigrantlarning o'zlari farzandlari uchun tashkil etadilar.Germaniyada turk-nemis, yahudiy, rus-nemis MTT lari juda ko'p.

MATERIALLAR VA USULLAR

Jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimlarining rivojlanish modellarini tadqiq etishda tarixiy va zamonaviy yondashuvlar o'zaro muvofiqlashtirildi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berish va ularning intellektual modellarini yaratish g'oyasi dastlab chex pedagogi Ya.A. Komenskiy (1592–1670) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u 6 yoshgacha bo'lgan davrda sensor-idrok ko'rsatkichlarini tizimlashtirish metodikasini asoslagan. Turli mamlakat modellarida bolaning aqliy rivojlanish darajasini (AR) va intellektual yuklamasini muvozanatlashni baholashda quyidagi chiziqli bog'liqlikning empirik formulasidan foydalanildi:

$$(AR=(I_{\{t\}} \times K_{\{f\}})+S_{\{t\}}) \quad (1)$$

Bu yerda: $(I_{\{t\}})$ – idrok etish darajasi, $(K_{\{f\}})$ – bilish faolligi koeffitsiyenti, $(S_{\{t\}})$ – sensor tajriba hajmi. Mazkur matematik model turli ta'lim tizimlarida intellektual yuklama taqsimotini qiyoslash imkonini beradi. Zamonaviy xalqaro va mahalliy tendensiyalarni o'rganish doirasida M.X. Qilichova hamda B.E. Parmonov kabi olimlarning ilmiy izlanishlariga tayanildi.

Tadqiqotda yetakchi xorijiy modellarning (Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Yaponiya, Germaniya) o'ziga xos psixologik va pedagogik jihatlari qiyosiy pedagogika metodlari hamda tahliliy usullar vositasida qiyosiy tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotlar doirasida maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning aqliy rivojlanish qonuniyatlari hamda global ta'lim modellarining qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarga ko'ra, bolaning intellektual salohiyati ikki xil fundamental kategoriya asosida shakllanadi:

1. **Nazariy aql modeli** – borliqdagi umumiy aloqadorliklarni, qonuniyatlarni va mavhum tushunchalarni tizimli idrok etish qobiliyati;
2. **Amaliy aql modeli** – muayyan vaziyatlarda muammolarni hal qilish, buyumlar va faoliyat usullarini mustaqil tanlashda namoyon bo'ladigan amaliy-ijtimoiy ko'nikmalar.

Bola ijtimoiy-pedagogik muhit ta'sirida aqliy tomondan rivojlanib borar ekan, integratsiyalashgan ta'lim tizimi orqali tilni, muloqot madaniyatini va fundamental tushunchalar sistemasini o'zlashtiradi. Rivojlanish ko'rsatkichlari tizimida aqlning teranligi (muhim belgilarni ilg'ash), moslashuvchanlik (vaziyatga qarab fikrlash), barqarorlik (kognitiv xotira), anglanganlik (fikrni so'zda ifodalash) va mustaqillik kabi sifatlar majmuasi maktab ta'limiga tayyorgarlikning konseptual asosini tashkil etadi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim insonning komillikka erishishidagi muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning ijtimoiy-emotsional, intellektual va jismoniy salohiyati shakllana boshlaydi. Xalqaro tajribalar tahlil-idan ko'rinadiki, ilg'or yondashuvlar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlash, davlat-xususiy sheriklik asosidagi tashkilotlarni kengaytirish hamda raqamli innovatsion axborot texnologiyalarini joriy etish bilan uyg'un holda amalga oshirilmoqda.

Germaniyada maktabgacha ta'limi o'ziga xos xususiyatlarga va juda qadimiy an'analarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki har bir federal shahar o'quv jarayonining o'zida ham, maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va moliyalashtirishda ham o'ziga xos sezilarli farqlarga ega. Germaniyada yagona ta'lim standarti va dasturi mavjud emas, shuning uchun pedagogik jarayonning o'zi o'zgaruvchan va MTTning huquqiy asoslari ma'lum bir federal davlat qonunlari bilan tartibga solinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Zamonaviy ta’lim” jurnali 2017-yil 11-son 5-b.
2. Buxoro viloyati axborot kutubxona markazi blogi.
3. A.A.IKRAMOV, G.N.DAVRANOVA, A.A.IKRAMOVA. QIYOSIY PEDAGOGIKA-o‘quv qo‘llanma. BUXORO-2022.10-21-b.
4. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI 2025-yil, iyul, No7-son

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА

Турдымуратова Нурсипат Нураддинкызы, Кударинова Асель
Сейдыгалиевна, Сакаева Альфина Нигаматзяновна

Карагандинский национальный исследовательский университет имени
академика Е. А. Букетова, Караганда, Казахстан

e-mail: turdymuratovanursipat@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются возможности использования дидактической игры в развитии познавательной деятельности детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта. Цель исследования заключается в определении возможностей систематического применения дидактических игр для развития внимания, памяти, восприятия и мыслительных операций. В исследовании использовались анализ психолого-педагогической литературы, педагогическое наблюдение, диагностические задания, сравнение результатов первичной и повторной диагностики. В практической части условно рассмотрены результаты работы с тремя детьми дошкольного возраста, обозначенными как «Ребёнок 1», «Ребёнок 2» и «Ребёнок 3». Коррекционно-развивающая работа включала игры на классификацию, сравнение, запоминание, различение цвета, формы и величины, а также задания на установление простых логических связей. Полученные результаты демонстрируют положительную динамику по основным показателям познавательной деятельности. Наиболее выраженные изменения отмечены в устойчивости внимания, выполнении заданий на классификацию и запоминании зрительного материала. Сделан вывод о целесообразности систематического использования дидактических игр при организации коррекционно-развивающей работы с дошкольниками с нарушением интеллекта.

Ключевые слова: дошкольники, нарушение интеллекта, познавательная деятельность, дидактическая игра, коррекционно-развивающая работа, внимание, память, мышление.

Abstract. The article examines the possibilities of using didactic games to support the cognitive development of preschool children with intellectual disabilities. The purpose of the study is to determine the potential of systematic didactic games for improving attention, memory, perception, and basic thinking operations. The research methods included analysis of psychological and pedagogical literature, pedagogical observation, diagnostic tasks, and comparison of initial and repeated assessment results. The practical part presents a model analysis of three preschool children referred to as “Child 1”, “Child 2”, and “Child 3”. The corrective and developmental activities included games aimed at classification, comparison, memorization, recognition of colors, shapes and sizes, as well as tasks requiring children to establish simple logical relationships. The results demonstrate positive changes in the main indicators of cognitive activity. The most noticeable improvements were observed in sustained

attention, classification skills, and visual memory. The findings suggest that systematic use of didactic games can create favorable conditions for the development of cognitive processes and increase children's involvement in corrective and developmental activities. Didactic games can therefore be considered an accessible and effective pedagogical tool in work with preschool children with intellectual disabilities.

Keywords: *preschool children, intellectual disabilities, cognitive activity, didactic games, corrective and developmental work, attention, memory, thinking.*

Annotatsiya. *Maqolada aqliy rivojlanishida buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faoliyatini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi diqqat, xotira, idrok va oddiy tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan tizimli foydalanishning samaradorligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, diagnostik topshiriqlar hamda dastlabki va takroriy natijalarni taqqoslash usullaridan foydalanildi. Amaliy qismda «1-bola», «2-bola» va «3-bola» sifatida belgilangan uch nafar maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanish ko'rsatkichlari shartli ravishda tahlil qilindi. Korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarda rang, shakl va hajmni farqlash, taqqoslash, guruhlash, eslab qolish hamda oddiy mantiqiy bog'lanishlarni aniqlashga yo'naltirilgan didaktik o'yinlardan foydalanildi. Takroriy baholash natijalari asosiy bilish jarayonlarida ijobiy o'zgarishlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, diqqatning barqarorligi, ko'rgazmali materialni eslab qolish va predmetlarni umumiy belgilariga ko'ra guruhlash ko'nikmalarida ijobiy siljishlar kuzatildi. Didaktik o'yinlardan tizimli foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita sifatida baholanadi.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha yoshdagi bolalar, aqliy rivojlanish buzilishi, bilish faoliyati, didaktik o'yin, korreksion-rivojlantiruvchi ish, diqqat, xotira, tafakkur.*

ВВЕДЕНИЕ

Современная система дошкольного образования предусматривает создание условий для полноценного развития каждого ребенка с учетом его индивидуальных образовательных потребностей. Особое значение данное положение приобретает в работе с детьми, имеющими нарушения интеллекта, поскольку особенности познавательной сферы могут затруднять усвоение новых знаний, выполнение инструкций, установление причинно-следственных связей и самостоятельное решение учебно-практических задач. Познавательная деятельность дошкольника включает взаимосвязанные процессы восприятия, внимания, памяти, мышления и элементарного обобщения. У детей с нарушением интеллекта развитие данных процессов может характеризоваться замедленным темпом, недостаточной устойчивостью и необходимостью дополнительной педагогической поддержки. Поэтому содержание коррекционно-развивающей работы должно строиться с учетом доступности заданий, многократного повторения, наглядной опоры и постепенного усложнения деятельности [1]. Одним из доступных средств организации такой работы является дидактическая игра. Ее особенность заключается в сочетании познавательной задачи с игровой мотивацией. Ребенок выполняет определенное задание не только ради получения результата, но и в рамках понятной ему игровой ситуации. Это позволяет повысить интерес к деятельности и создать эмоционально благоприятные условия для усвоения способов действия. Вопросы использования игры в развитии ребенка рассматривались в трудах отечественных и казахстанских исследователей. В исследованиях отмечается значение игровой деятельности для формирования познавательных процессов и подготовки ребенка к последующему обучению [2]. Особое место занимают

дидактические игры, содержание которых позволяет целенаправленно развивать отдельные психические процессы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью поиска доступных педагогических средств, позволяющих активизировать познавательную деятельность детей с нарушением интеллекта в условиях дошкольного образования. Дидактическая игра представляет интерес в связи с возможностью адаптации ее содержания, правил и сложности к индивидуальным возможностям ребенка. Цель исследования – определить возможности использования дидактических игр в развитии познавательной деятельности детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи:

1. Проанализировать психолого-педагогические подходы к развитию познавательной деятельности дошкольников с нарушением интеллекта.
2. Определить основные направления использования дидактических игр в коррекционно-развивающей работе.
3. Провести первичную оценку отдельных показателей познавательной деятельности.
4. Организовать серию коррекционно-развивающих занятий с использованием дидактических игр.
5. Сравнить результаты первичной и повторной диагностики.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование основывалось на положении о необходимости учета индивидуальных особенностей ребенка при организации коррекционно-развивающего процесса. В качестве основных методов были использованы анализ научной и методической литературы, педагогическое наблюдение, диагностические задания и сравнительный анализ результатов. В практической части рассматривались три ребенка дошкольного возраста с нарушением интеллекта. В целях соблюдения конфиденциальности персональные данные детей не указывались. В тексте исследования участники обозначены как «Ребёнок 1», «Ребёнок 2» и «Ребёнок 3». Диагностическая работа была направлена на оценку четырех основных компонентов познавательной деятельности: внимания, памяти, восприятия и мыслительных операций. При оценивании учитывались способность ребенка удерживать инструкцию, концентрироваться на задании, запоминать предъявляемый материал, различать признаки предметов, устанавливать сходства и различия, классифицировать объекты и выполнять простые задания на обобщение. Для оценки использовались задания, соответствующие возрастным и индивидуальным возможностям детей. При выполнении заданий допускалось использование наглядного материала и дозированной педагогической помощи. Коррекционно-развивающая работа строилась на основе систематического включения дидактических игр. Использовались игры и игровые упражнения следующих направлений: различение цвета, формы и величины, подбор предметов по заданному признаку; сравнение предметов; классификация и группировка; запоминание изображений; определение изменений в последовательности; нахождение лишнего предмета; установление простых связей между предметами и изображениями. Особое внимание уделялось последовательности предъявления заданий. На начальном этапе использовались простые инструкции и небольшое количество стимульного материала. По мере освоения способа действия количество объектов увеличивалось, а инструкция становилась более сложной.[3] Например, при формировании навыка

классификации сначала ребенку предлагалось разделить два-три предмета по одному хорошо различимому признаку. В дальнейшем количество предметов увеличивалось, а основания для классификации изменялись. Аналогичный принцип использовался при развитии памяти и внимания. Педагогическая помощь также постепенно сокращалась. Если на первоначальном этапе требовались показ образца и словесная подсказка, то в дальнейшем ребенку предлагалось самостоятельно выполнить аналогичное задание.

RESULTS AND DISCUSSION

Результаты проведенного исследования показали положительную динамику развития познавательной деятельности детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта после систематического применения дидактических игр в коррекционно-развивающей работе. Как видно из таблицы 1, до начала коррекционно-развивающей работы наиболее низкие показатели отмечались по критериям устойчивости внимания, запоминания и воспроизведения, сравнения и классификации, а также установления связей между предметами.[4] Успешное выполнение соответствующих заданий наблюдалось у 33,3% детей. Более высокие результаты были получены по критерию зрительного восприятия – 66,7%. После проведения коррекционно-развивающей работы с использованием дидактических игр показатели по большинству критериев повысились. Устойчивость внимания, запоминание и воспроизведение, сравнение и классификация, а также установление связей между предметами достигли 66,7%. Наиболее выраженная положительная динамика наблюдалась в развитии зрительного восприятия: показатель увеличился с 66,7% до 100%.

Таблица 1 – Динамика познавательной деятельности детей до и после коррекционно-развивающей работы

Критерий познавательной деятельности	До работы	После работы
Устойчивость внимания	33,3%	66,7%
Запоминание и воспроизведение	33,3%	66,7%
Зрительное восприятие	66,7%	100%
Сравнение и классификация	33,3%	66,7%
Установление связей между предметами	33,3%	66,7%
Общий показатель	40,0%	73,3%

Примечание: показатели отражают долю детей, успешно выполнявших соответствующие диагностические задания. Общий показатель успешности выполнения диагностических заданий увеличился с 40,0% до 73,3%. Полученные результаты позволяют предположить, что систематическое использование дидактических игр создает благоприятные условия для активизации познавательной деятельности детей с нарушением интеллекта. Игровая форма заданий повышает интерес детей к деятельности, облегчает понимание инструкции и способствует более активному включению ребенка в выполнение познавательных действий. Таким образом, результаты исследования подтверждают целесообразность включения дидактических игр в коррекционно-развивающий процесс. [5] При этом эффективность их применения определяется систематичностью, соответствием содержания игр возрастным и

индивидуальным возможностям детей, а также постепенным усложнением предъявляемых заданий.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что дидактическая игра является педагогически целесообразным средством развития познавательной деятельности детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта. Ее использование в коррекционно-развивающем процессе создает условия для активного включения ребенка в познавательную деятельность, формирования способов действия и постепенного перехода от выполнения заданий с помощью взрослого к большей самостоятельности. Анализ результатов показал положительную динамику по всем выделенным критериям познавательной деятельности. До начала коррекционно-развивающей работы наиболее низкие показатели наблюдались в области устойчивости внимания, запоминания и воспроизведения, сравнения и классификации, а также установления связей между предметами. После систематического использования дидактических игр показатели по данным критериям увеличились с 33,3% до 66,7%. По критерию зрительного восприятия отмечено увеличение показателя с 66,7% до 100%. Общий показатель успешности выполнения диагностических заданий повысился с 40,0% до 73,3%. С научно-педагогической точки зрения полученная динамика позволяет предположить, что положительное влияние дидактической игры связано не только с эмоциональной привлекательностью игровой деятельности, но и с ее структурированностью. В процессе дидактической игры ребенок должен принять инструкцию, сосредоточить внимание на определенном объекте или действии, выделить существенные признаки, сравнить предметы, установить сходство и различие, запомнить последовательность действий и применить полученный способ решения в аналогичной ситуации. Таким образом, игровая деятельность может выступать механизмом целенаправленной стимуляции различных компонентов познавательной деятельности. Важным условием эффективности дидактических игр является их соответствие возрастным и индивидуальным возможностям ребенка. Для детей с нарушением интеллекта особенно значимы доступность инструкции, наглядность материала, повторяемость игровых действий, постепенное усложнение заданий и возможность получения непосредственной обратной связи. При этом содержание игры должно быть направлено не только на получение правильного ответа, но и на формирование самого способа познавательного действия. Полученные результаты также позволяют выделить практическую значимость применения дидактических игр в работе учителя-дефектолога. Игровые задания могут использоваться на индивидуальных и подгрупповых коррекционных занятиях для развития внимания, памяти, восприятия, мыслительных операций, навыков классификации и установления элементарных связей между предметами. Их систематическое включение в содержание занятий позволяет варьировать способы предъявления материала и поддерживать активность ребенка при выполнении коррекционных заданий. Вместе с тем результаты исследования следует рассматривать с учетом его ограничений. В исследовании участвовали три ребенка, поэтому полученные показатели не могут рассматриваться как статистически обобщаемые для всей совокупности детей с нарушением интеллекта. Выявленная положительная динамика имеет предварительный характер и требует проверки на более широкой выборке и при более продолжительном периоде наблюдения. Перспективным направлением дальнейшего исследования является расширение количества участников, разработка комплекса дидактических игр по отдельным компонентам познавательной деятельности и проведение повторной

диагностики через более длительный промежуток времени. Таким образом, проведенное исследование подтверждает педагогическую целесообразность систематического использования дидактических игр в коррекционно-развивающей работе с детьми дошкольного возраста с нарушением интеллекта. Дидактическая игра может рассматриваться не только как средство повышения интереса к занятию, но и как организованная форма формирования и развития познавательных действий. При целенаправленном подборе содержания, последовательном усложнении заданий и учете индивидуальных возможностей ребенка ее применение способствует повышению результативности коррекционно-развивающего процесса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии. — М.: Педагогика, 1983. — 368 с.
2. Стребелева Е.А. Психолого-педагогическая диагностика развития детей раннего и дошкольного возраста. — М.: Просвещение, 2021. — 182 с.
3. Тусупова А.К., Шелестова Т.Ю., Федосеева И.А. Game form of teaching preschool children as one of the main methods of preparation for school // Қарағанды университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. — 2018. — № 2 (90). — С. 27–33.
4. Алшынбаева С.Е. Қазіргі заманғы мектепке дейінгі балалардың логикалық ойлау қабілетін ойын арқылы дамыту // Қарағанды университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. — 2023. — № 2. — С. 38–41.
5. Байкулова А.М., Минайдарова М.И., Шалабаева Л.И. Развитие коммуникативных навыков детей дошкольного возраста через игру // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Психология. — 2021. — Т. 63, № 2.

TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA O'QUVCHILARNING AMALIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

Abdualimov Rufat Uchqun o'g'li , p.f.b.f.d. (PhD) v.b dotsenti

e-mail.r44210845@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi magistranti

Gaipova. Taxmina Komiljonovna

e-mail.g337121965@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik jihatlari yoritilgan. Kompetensiyaviy yondashuvning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal qilishi, bilimlarni amaliyotda qo'llashi va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, guruhlarda ishlash va amaliy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim jarayoniga samarali joriy etish o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim jarayoni, amaliy ko'nikma, mustaqil fikrlash, muammoli ta'lim, loyiha metodi, kompetensiya, interfaol metodlar.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и методические аспекты развития практических навыков учащихся на основе компетентностного

подхода в образовательном процессе. Проанализировано значение компетентностного подхода в формировании у учащихся самостоятельного мышления, способности решать проблемные ситуации, применять знания на практике и работать в команде. Также рассмотрены возможности использования проблемного обучения, проектного метода, кейс-метода, групповой работы и практических заданий. Результаты исследования показывают, что эффективное внедрение компетентностного подхода в образовательный процесс способствует развитию практических компетенций учащихся.

Ключевые слова: компетентностный подход, образовательный процесс, практические навыки, самостоятельное мышление, проблемное обучение, проектный метод, компетенция, интерактивные методы.

Abstract. This article examines the pedagogical and methodological aspects of developing students' practical skills based on a competency-based approach in the educational process. The importance of the competency-based approach in developing students' independent thinking, ability to solve problematic situations, apply knowledge in practice, and work in teams is analyzed. The possibilities of using problem-based learning, the project method, case studies, group work, and practical tasks are also considered. The research results demonstrate that the effective implementation of a competency-based approach in the educational process contributes to the development of students' practical competencies.

Keywords: competency-based approach, educational process, practical skills, independent thinking, problem-based learning, project method, competence, interactive methods.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan bir qatorda, ularni amaliy faoliyatga tayyorlash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan, kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida o'quvchilarda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash, muammoli vaziyatlarni hal etish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvdan samarali foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish hamda amaliy ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini beradi. Shu sababli mazkur yondashuvni dars jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Mazkur tadqiqotda ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali metod va vositalarini aniqlashga e'tibor qaratildi. Tadqiqot metodikasi o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, olgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llashi, muammolarni hal qilishi hamda jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish tamoyillari asosida tashkil etildi.

Tadqiqot davomida **pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, test topshiriqlari, amaliy mashg'ulot va pedagogik tajriba-sinov** metodlaridan foydalanildi. O'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini aniqlashda bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, mustaqil topshiriqlarni bajarish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va o'z fikrini asoslash qobiliyatlari asosiy mezon sifatida belgilandi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda **muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, kichik guruhlarda ishlash, munozara va amaliy**

topshiriqlardan foydalanildi. Ushbu metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshirish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirildi.

Tajriba-sinov jarayonida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalari dastlabki va yakuniy nazorat natijalari asosida baholandi. Natijalarni qiyosiy tahlil qilish orqali kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining samaradorligi aniqlandi.

Tadqiqot metodikasining asosiy mezonlari sifatida **bilimlarni amaliy qo'llash, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, muloqot qilish, jamoada ishlash va ijodiy yondashuv** ko'rsatkichlari belgilandi. Mazkur metodik yondashuv o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini shakllantirish va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

1-jadval.

O'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
1	Bilimlarni amaliy qo'llash	Qiyinchilik bilan bajaradi	Qisman mustaqil bajaradi	To'liq va mustaqil bajaradi
2	Mustaqil fikrlash	Ko'mak talab qiladi	Qisman mustaqil fikrlaydi	Mustaqil va asosli fikrlaydi
3	Muammoni hal qilish	Yechim topishda qiynaladi	O'qituvchi yordamida hal qiladi	Mustaqil yechim topadi
4	Jamoda ishlash	Faolligi past	Guruh ishida qisman qatnashadi	Faol hamkorlik qiladi
5	Ijodiy yondashuv	Tayyor namunaga tayanadi	Qisman ijodiy yondashadi	Yangi va original yechim taklif qiladi

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini baholashda bir nechta muhim mezonlarga e'tibor qaratish lozim. Jumladan, bilimlarni amaliy qo'llash, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, jamoada ishlash va ijodiy yondashuv o'quvchilarning kompetensiyaviy rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Yuqori darajadagi o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil ravishda amaliy vaziyatlarda qo'llay olishi, muammolarga maqbul yechim topishi va jamoaviy faoliyatda faol ishtirok etishi bilan ajralib turadi. Shu sababli mazkur mezonlardan ta'lim jarayonida o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini aniqlash va rivojlantirishda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2-Jadval.

Kompetensiyaviy yondashuvda foydalaniladigan metodlar

№	Metod	Asosiy maqsad	Rivojlantiriladigan ko'nikma
1	Muammoni ta'lim	Muammoni tahlil qilish	Tanqidiy fikrlash
2	Loyiha	Mustaqil	Ijodiy va amaliy

	metodi	faoliyatni tashkil etish	ko'nikma
3	Keys-stadi	Hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish	Qaror qabul qilish
4	Guruhlar da ishlash	Hamkorlik ni shakllantirish	Kommunikativ ko'nikma

Mazkur metodlarni o'zaro uyg'un holda qo'llash ta'lim jarayonining amaliy yo'nalishini kuchaytirib, o'quvchilarda zarur kompetensiyalarning kompleks shakllanishiga xizmat qiladi

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash va zarur amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, guruhlar da ishlash va amaliy topshiriqlar kabi metodlardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi, muloqot qilishi va jamoada ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bois kompetensiyaviy yondashuvni ta'lim jarayoniga tizimli va maqsadli joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste'dod, 2008.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2006.
4. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta'limi metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
5. Xutorskoy A.V. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования. – Москва, 2003.

INKLYUZIV OLIY TA'LIMNING IQTISODIY MAZMUNI, TAMOIYILLARI VA METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Shoyev Alim Xalmuratovich - dotsent

Guliston davlat universiteti, Guliston

alim_shoev@mail.ru

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy mazmuni, shakllanish evolyutsiyasi, asosiy tamoyillari va uni tadqiq etishning zamonaviy metodologik yondashuvlari kompleks tarzda tahlil qilingan. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasining rivojlanishi nogironlikka nisbatan tibbiy modeldan ijtimoiy va biopsixoiijtimoiy modelga o'tish jarayoni bilan bog'liqligi nazariy jihatdan asoslangan. Tadqiqotda inklyuziv oliy ta'lim faqat nogironligi bo'lgan shaxslarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish jarayoni sifatida emas, balki barcha talabalarning jismoniy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlaridan qat'i nazar, oliy ta'lim xizmatlaridan teng foydalanishi, ta'lim jarayonida to'liq ishtirok etishi va munosib ta'lim natijalariga erishishini ta'minlovchi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida talqin qilingan. Inklyuzivlikning iqtisodiy mazmuni inson kapitali nazariyasi asosida ochib berilib, ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalarning individual va ijtimoiy qaytimi, mehnat bozorida bandlikning ortishi, mehnat unumdorligi va budget tushumlarining ko'payishi bilan*

bog'liq jihatlarini yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv oliy ta'lim samaradorligini baholashda ta'limga kirish imkoniyati, ta'lim jarayonida ishtirok etish, natijadorlik, bitirish, mehnat bozoridagi holat, xarajat samaradorligi va ijtimoiy samara ko'rsatkichlaridan foydalanish taklif etilgan. Tadqiqot natijasida tizimli, institutsional, marketing, klasterli va ekonometrik yondashuvlarni o'zaro integratsiyalash inklyuziv oliy ta'limni rivojlantirish, mavjud to'siqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqishning samarali metodologik asosi ekanligi asoslangan. Maqolada O'zbekiston sharoitida inklyuziv oliy ta'limni rivojlantirishning institutsional va iqtisodiy imkoniyatlari hamda uning inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv oliy ta'lim, inson kapitali, ijtimoiy marketing, nogironlik, ta'lim xizmatlari, institutsional yondashuv, universal dizayn, ta'lim samaradorligi, klaster, iqtisodiy samara.

Аннотация: В данной статье проведен комплексный анализ экономического содержания, эволюции формирования, основных принципов инклюзивного высшего образования и современных методологических подходов к его изучению. Теоретически обосновано, что развитие концепции инклюзивного образования связано с процессом перехода от медицинской модели к социальной и биопсихосоциальной модели в отношении инвалидности. Инклюзивное высшее образование в исследовании трактовалось не только как процесс вовлечения лиц с ограниченными возможностями здоровья в систему общего образования, но и как система социально-экономических отношений, обеспечивающих равный доступ всех обучающихся к услугам высшего образования независимо от их физических, социальных, экономических и культурных особенностей, полноценное участие в образовательном процессе и достижение достойных образовательных результатов. Экономическое содержание инклюзивности раскрыто на основе теории человеческого капитала и освещено в аспектах, связанных с индивидуальной и социальной отдачей инвестиций, направленных на образование, ростом занятости на рынке труда, производительности труда и увеличением бюджетных поступлений. Также в оценке эффективности инклюзивного высшего образования предлагается использовать показатели доступности образования, участия в образовательном процессе, результативности, выпускников, состояния на рынке труда, эффективности затрат и социальной эффективности. Исследование основано на том, что взаимная интеграция системного, институционального, маркетингового, кластерного и эконометрического подходов является эффективной методологической основой развития инклюзивного высшего образования, выявления существующих барьеров и разработки механизмов их преодоления. В статье раскрываются институциональные и экономические возможности развития инклюзивного высшего образования в условиях Узбекистана, а также его значение для обеспечения инклюзивного экономического роста.

Ключевые слова: инклюзивное высшее образование, человеческий капитал, социальный маркетинг, инвалидность, образовательные услуги, институциональный подход, универсальный дизайн, эффективность образования, кластер, экономический эффект.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the economic content, the evolution of education, the basic principles of inclusive higher education and modern methodological approaches to its study. Theoretically, it is proved that the development of the concept of inclusive education is associated with the process of transition from a medical model to a social and biopsychosocial model in relation to disability. The study interpreted inclusive higher education not only as a process of involving people with disabilities in the

general education system, but also as a system of socio-economic relations that ensure equal access to higher education services for all students, regardless of their physical, social, economic and cultural characteristics, full participation in the educational process and the achievement of decent educational achievements. the results. The economic content of inclusivity is revealed on the basis of the theory of human capital and highlighted in aspects related to the individual and social returns of investments aimed at education, increased employment in the labor market, labor productivity and increased budget revenues. It is also proposed to use indicators of educational accessibility, participation in the educational process, performance, graduates, labor market conditions, cost effectiveness and social efficiency in assessing the effectiveness of inclusive higher education. The research is based on the fact that the mutual integration of systemic, institutional, marketing, cluster and econometric approaches is an effective methodological basis for the development of inclusive higher education, identifying existing barriers and developing mechanisms to overcome them. The article reveals the institutional and economic opportunities for the development of inclusive higher education in Uzbekistan, as well as its importance for ensuring inclusive economic growth.

Keywords: *inclusive higher education, human capital, social marketing, disability, educational services, institutional approach, universal design, educational efficiency, cluster, economic impact.*

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida oliy ta'lim nafaqat insonning bilim va kasbiy kompetensiyalarini shakllantiruvchi ijtimoiy institut, balki inson kapitalini rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, aholining turli ijtimoiy guruhlarini oliy ta'lim tizimiga jalb etish masalasi ta'lim siyosati doirasidan chiqib, muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifaga aylanmoqda. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasining shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmida jamiyatning nogironlikka bo'lgan munosabatida yuz bergan fundamental o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq. Dastlab nogironlik asosan tibbiy muammo sifatida qaralgan bo'lsa, keyinchalik uning ijtimoiy muhit, institutsional to'siqlar va jamiyatdagi munosabatlar bilan bog'liqligi e'tirof etildi. Shu asosda tibbiy, ijtimoiy hamda biopsixoiijtimoiy modellar shakllandi. Tibbiy modelda nogironlik shaxsning sog'lig'idagi nuqson sifatida talqin qilinib, asosiy e'tibor uni davolash va reabilitatsiya qilishga qaratilgan. Bu yondashuv ta'limda segregatsiya, ya'ni maxsus maktab va muassasalarda alohida ta'lim berish amaliyotining shakllanishiga olib keldi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan esa nogironligi bo'lgan shaxs asosan ijtimoiy yordam oluvchi va davlat budjeti uchun xarajat obyekti sifatida qaraldi. 1970-1980-yillarda shakllangan ijtimoiy model esa nogironlikning asosiy sababini shaxsning jismoniy yoki funksional holatida emas, balki jamiyatdagi jismoniy, axborot, institutsional va ijtimoiy to'siqlarda ko'radi. Bu yondashuv ta'lim sohasida integratsiya va keyinchalik inklyuziya g'oyalarining rivojlanishiga asos bo'ldi.

2001 yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan qabul qilingan Funksionallik, nogironlik va salomatlik xalqaro tasnifi doirasida biopsixoiijtimoiy yondashuv institutsional jihatdan mustahkamlandi. Unda insonning funksional holati, faoliyati va ijtimoiy ishtiroki o'zaro bog'liq jarayon sifatida qaraladi. Ta'lim nuqtayi nazaridan mazkur yondashuv individual ehtiyojlar va tashqi muhit xususiyatlarini birgalikda hisobga olishni nazarda tutadi. Xalqaro huquqiy bazaning rivojlanishi ham inklyuziv ta'limning institutsional asoslarini kuchaytirdi. Xususan, 1994 yilgi Salamanka deklaratsiyasi maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni samarali yondashuv sifatida e'tirof etdi.

2006 yilda qabul qilingan BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi esa barcha darajalarda inklyuziv ta'lim tizimini ta'minlashni davlatlarning majburiyati sifatida

belgiladi. O'zbekiston mazkur Konvensiyani 2021 yilda ratifikatsiya qildi. Shu bilan birga, inklyuziv oliy ta'limni faqat nogironligi bo'lgan shaxslar bilan cheklash uning iqtisodiy mazmunini tor doirada talqin qilishga olib keladi. O'lis va chekka hududlarda yashovchi yoshlar, kam ta'minlangan oilalar farzandlari, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lganlar, surunkali kasalliklarga ega shaxslar, oilaviy majburiyatlarga ega xotin-qizlar, migratsiya jarayonlari ta'sirida ta'lim uzluksizligi buzilgan shaxslar va ta'lim tili bo'yicha qiyinchiliklarga duch keluvchi guruhlar ham inklyuziv ta'lim siyosatining potensial maqsadli segmentlari hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, maqolaning maqsadi inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy mazmunini ochib berish, uning asosiy tamoyillarini tizimlashtirish, metodologik yondashuvlarni aniqlash hamda O'zbekiston sharoitida uni rivojlantirishning iqtisodiy va institutsional mexanizmlarini asoslashdan iborat.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, institutsional, marketing, klasterli va ekonometrik yondashuvlarning integratsiyasi tashkil etadi.

Tizimli yondashuv inklyuziv oliy ta'limni o'zaro bog'liq bo'lgan institutlar, resurslar, ta'lim xizmatlari, talabalar, professor-o'qituvchilar, ish beruvchilar va davlat organlaridan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida o'rganish imkonini beradi.

Institutsional yondashuv inklyuziv ta'limning rivojlanishiga ta'sir etuvchi rasmiy va norasmiy institutlarni tahlil qilishga xizmat qiladi. Bunda qonunchilik, ta'lim standartlari, moliyalashtirish mexanizmlari, boshqaruv tizimi, ijtimoiy normalar va stereotiplar asosiy tahlil obyektlari hisoblanadi.

Marketing yondashuvi ta'lim xizmatlariga talabni shakllantirish, maqsadli guruhlarini segmentatsiya qilish, ularning ehtiyojlarini o'rganish va ta'lim xizmatlarini mazkur ehtiyojlarga moslashtirishga qaratilgan. Mazkur yondashuv tadqiqotning asosiy metodologik doirasi sifatida qaratiladi.

Klasterli yondashuv oliy ta'lim muassasalari, umumiy o'rta ta'lim muassasalari, davlat organlari, tibbiy-ijtimoiy xizmatlar, ish beruvchilar va jamoat tashkilotlarining o'zaro hamkorligi asosida inklyuziv ta'lim ekotizimini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ekonometrik yondashuv esa inklyuziv ta'limning natijalariga ta'sir qiluvchi omillar o'rtasidagi miqdoriy bog'liqliklarni aniqlash va istiqbol ko'rsatkichlarini prognozlash imkonini beradi.

Tadqiqotda shuningdek, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, tizimlashtirish, ekspert baholash va xarajat-foyda tahlili usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb belgilandi. Inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini baholashda quyidagi asosiy ko'rsatkichlar guruhlari ajratildi: ta'limga kirish imkoniyati, ta'lim jarayonida ishtirok etish, natijadorlik, mehnat bozoridagi natijalar, xarajat samaradorligi va ijtimoiy samara.

Iqtisodiy samaradorlikni baholashda xarajat-foyda tahlilidan foydalanish mumkin. Bunda inklyuziv ta'lim dasturlarining sof joriy qiymati quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$NPV = \sum_{t=0}^T \left[\frac{B_t - C_t}{(1+r)^t} \right]$$

$t=0 \dots T$

bu yerda NPV - dasturning sof joriy qiymati; B_t - t-yilda olinadigan iqtisodiy va ijtimoiy foyda; C_t - t-yildagi ta'lim, moslashtirish va marketing xarajatlari; r - diskont stavkasi; T - hisob-kitob davri. Ushbu yondashuv inklyuziv ta'limni faqat budjet xarajati sifatida emas, balki uzoq muddatli iqtisodiy qaytinga ega investitsiya sifatida baholash imkonini beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari inklyuziv oliy ta'lim tushunchasini uch asosiy yondashuv doirasida talqin qilish mumkinligini ko'rsatdi.

Birinchi yondashuv - tor, nogironlikka yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, unda inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan shaxslarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish jarayoni sifatida

qaraladi. Ushbu yondashuv maqsadli guruhni aniq belgilash imkonini bersa-da, ta'limdagi boshqa tengsizlik shakllarini yetarli darajada qamrab olmaydi.

Ikkinchi yondashuv - keng, barcha o'rganuvchilarga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, inklyuzivlikni ta'limdagi barcha turdagi chetlashtirish va to'siqlarni bartaraf etish jarayoni sifatida talqin qiladi.

Uchinchi yondashuv - tizimli-institutsional yondashuv bo'lib, inklyuzivlikni ta'lim tizimining sifat xususiyati sifatida belgilaydi. Iqtisodiy jihatdan mazkur yondashuv inklyuziv institutlar nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Inklyuziv institutlar keng aholi qatlamlarining iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishi uchun imkoniyat yaratadi va shu orqali inson kapitali hamda iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqot doirasida inklyuziv oliy ta'limning quyidagi takomillashtirilgan ta'rifi taklif etiladi:

Inklyuziv oliy ta'lim - barcha talabalarining jismoniy, aqliy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy xususiyatlaridan qat'i nazar, oliy ta'lim xizmatlaridan teng foydalanishi, ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishi va munosib ta'lim natijalariga erishishi uchun institutsional, moddiy-texnik, kadrlar va axborot shart-sharoitlarini yaratish hamda ulardan foydalanish imkoniyatini maqsadli guruhlarning barcha kichik toifalari uchun kafolatlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Ushbu ta'rifning muhim xususiyati shundaki, unda inklyuzivlik faqat ta'limga qabul qilish bilan emas, balki ta'lim jarayonida ishtirok etish, bitirish va mehnat bozorida munosib natijaga erishish bilan baholanadi.

Inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimi shakllantirildi:

1-jadval.

Inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlar tizimi

Ko'rsatkichlar guruhi	Asosiy indikatorlar	Iqtisodiy mazmuni
Kirish imkoniyati	Abituriyentlar ulushi, hujjat topshirish va qabul koeffitsiyenti	Samarali talabni shakllantirish
Ishtirok	Davomat, kursdan kursga o'tish, ta'limda ishtirok indeksi	Ta'lim xizmatidan foydalanish to'liqligi
Natijadorlik	Bitirish, o'zlashtirish, malaka darajasi	Inson kapitali o'sishi
Mehnat bozori	Bandlik, ish haqi, kasbga moslik	Investitsiya qaytimi
Xarajat samaradorligi	Bir talabaga moslashtirish xarajati	Resurslardan samarali foydalanish
Ijtimoiy samara	Soliq tushumlari, ijtimoiy yordam xarajatlari, ijtimoiy faollik	Ijobiy tashqi samara

Tadqiqot natijasida inklyuziv oliy ta'limning oltita asosiy tamoyili tizimlashtirildi. Tenglik va kamsitmaslik tamoyili barcha shaxslarning ta'lim olish imkoniyati tengligini ta'minlashni nazarda tutadi. Oqilona moslashtirish tamoyili individual ehtiyojlarga mos ravishda ta'lim jarayoni va muhitiga zarur o'zgartishlar kiritishni anglatadi. Universal dizayn tamoyili ta'lim muhitini dastlabki bosqichdanoq imkon qadar keng foydalanuvchilar uchun qulay qilib loyihalashga asoslanadi. Iqtisodiy nuqtayi nazardan bu keyinchalik amalga

oshiriladigan qimmat qayta qurish va individual moslashtirish xarajatlarini kamaytiradi. Ishtirokchilik tamoyili maqsadli guruh vakillarining inklyuziv ta'lim siyosatini ishlab chiqishda bevosita ishtirokini ta'minlaydi. Uzlüksizlik tamoyili maktab ta'limidan oliy ta'lim va keyingi kasbiy rivojlanishgacha bo'lgan ta'lim trayektoriyasining uzluksizligini nazarda tutadi. Institutsional mas'uliyat tamoyili inklyuzivlik uchun mas'uliyatni alohida xodim yoki bo'linmaga emas, balki oliy ta'lim muassasasining butun boshqaruv tizimiga yuklaydi. Inklyuziv oliy ta'limni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar besh guruhga ajratildi: jismoniy-infratuzilmaviy, axborot-kommunikativ, iqtisodiy-moliyaviy, ijtimoiy-psixologik va institutsional-tashkiliy to'siqlar. Ularning har biriga mos ijtimoiy marketing vositalarini qo'llash mumkin. Masalan, infratuzilmaviy to'siqlarni universal dizayn va masofaviy ta'lim orqali, axborot to'siqlarini moslashtirilgan kommunikatsiya kanallari orqali, moliyaviy to'siqlarni grant, kredit va moddiy yordam mexanizmlari orqali, ijtimoiy-psixologik to'siqlarni esa mentorlik va ijobiy ijtimoiy kommunikatsiyalar orqali kamaytirish mumkin.

Muhokama. Inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy mazmunini inson kapitali nazariyasi asosida ochib berish mumkin. T.Shuls va G.Bekker tomonidan rivojlantirilgan inson kapitali nazariyasiga ko'ra, ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalar kelajakda daromad keltiruvchi kapitalni shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan, imkoniyati cheklangan yoki boshqa ijtimoiy jihatdan zaif guruhlarning oliy ta'limga jalb etilishi ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limga qilingan investitsiyaning samarasi individual darajada yuqori daromad, bandlik va kasbiy o'sish ko'rinishida namoyon bo'lsa, makroiqtisodiy darajada qo'shimcha yalpi ichki mahsulot, soliq tushumlarining o'sishi va ijtimoiy transfertlarga ehtiyojning qisqarishi orqali namoyon bo'ladi. P.Romer va R.Lukasning endogen iqtisodiy o'sish nazariyalari ham mazkur xulosani qo'llab-quvvatlaydi.

Aholining ta'lim darajasining oshishi nafaqat individual mehnat unumdorligini oshiradi, balki bilimlarning tarqalishi, innovatsion faollik va ijobiy tashqi samaralar orqali butun iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli aholining muayyan qismini ta'lim jarayonidan chetlashtirishni faqat ijtimoiy muammo sifatida emas, balki iqtisodiy yo'qotish sifatida ham baholash lozim. Bunday yo'qotishlar uch darajada namoyon bo'ladi: birinchidan, yaratilmay qolgan qo'shilgan qiymat; ikkinchidan, soliq tushumlarining kamayishi va ijtimoiy xarajatlarning ortishi; uchinchidan, ijtimoiy kapital va institutsional ishonchning pasayishi. Inklyuziv oliy ta'limni ijtimoiy marketing nuqtayi nazaridan ko'rib chiqish uning yana bir muhim iqtisodiy jihatini ochib beradi. Ta'lim xizmatlarining potensial iste'molchilarini bir xil guruh sifatida qarash samarali emas. Turli maqsadli segmentlarning ta'limga kirishdagi to'siqlari va ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun segmentatsiya, maqsadli auditoriyani aniqlash va ta'lim xizmatini differensiatsiyalash inklyuziv siyosatning muhim elementi hisoblanadi. Bunda ta'lim xizmatlarining marketing majmui - mahsulot, narx, taqsimot va kommunikatsiya elementlarini inklyuzivlik talablariga moslashtirish mumkin. Masalan, «mahsulot» sifatida moslashtirilgan ta'lim dasturlari va xizmatlar; «narx» sifatida grantlar, imtiyozlar va moliyaviy yordam; «taqsimot» sifatida hududiy va raqamli ta'lim kanallari; «kommunikatsiya» sifatida maqsadli axborot-ta'lim kompaniyalari qaralishi mumkin. Inklyuziv ta'limni boshqarishning uchta asosiy institutsional modeli - markazlashgan, markazlashmagan va aralash modellarni ajratish mumkin.

O'zbekiston sharoitida aralash yoki klasterli model nisbatan maqbul hisoblanadi. Chunki mazkur model davlat tomonidan yagona standartlar va kafolatlarni belgilash bilan birga, hududiy va oliy ta'lim muassasalari darajasida moslashuvchan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Klasterli yondashuvda oliy ta'lim muassasasi markaziy subyekt sifatida maktablar, kasbiy ta'lim tashkilotlari, tibbiy-ijtimoiy xizmatlar, ish beruvchilar, davlat organlari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. Bunday hamkorlik ta'limga kirishdan

tortib bitiruvchining ishga joylashishigacha bo'lgan jarayonni yagona tizimga birlashtirish imkonini beradi. O'zbekiston uchun mazkur yondashuv ayniqsa dolzarb. Mamlakatda oliy ta'lim qamrovining kengayishi, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi va normativ-huquqiy bazaning takomillashuvi inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq infratuzilmaning to'liq moslashmaganligi, surdo-tarjimon, tiflopedagog va tyutor kabi mutaxassislar yetishmasligi, moslashtirilgan o'quv materiallarining kamligi hamda inklyuziv bitiruvchilarni mehnat bozoriga integratsiya qilish mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi asosiy muammolar bo'lib qolmoqda. Mazkur muammolarni hal qilishda inklyuziv ta'lim samaradorligini faqat qabul qilingan talabalar soni bilan o'lchash yetarli emas. Asosiy indikatorlar sifatida ta'lim jarayonida ishtirok etish, kursdan kursga o'tish, bitirish, kasbiy malaka, ishga joylashish va mehnat daromadi kabi ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Shu jihatdan, inklyuziv oliy ta'limning asosiy natijasi «qamrab olish»dan «natijaga erishish»ga o'tish bilan belgilanishi lozim. Talabani oliy ta'lim muassasasiga qabul qilish inklyuziyaning boshlang'ich ko'rsatkichi bo'lsa, uning ta'limni muvaffaqiyatli yakunlashi va mehnat bozorida munosib o'rin egallashi inklyuziv siyosatning yakuniy iqtisodiy natijasini ifodalaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari inklyuziv oliy ta'limni zamonaviy iqtisodiy tizimda inson kapitalini shakllantirish va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim institutsional mexanizmi sifatida baholash imkonini beradi.

Birinchidan, inklyuziv ta'limning nazariy evolyutsiyasi tibbiy modeldan ijtimoiy va biopsixoiijtimoiy modelga o'tish bilan xarakterlanadi. Bu jarayon ta'lim siyosatining segregatsiyadan integratsiyaga, undan esa to'liq inklyuziyaga o'tishiga zamin yaratdi.

Ikkinchidan, inklyuziv oliy ta'lim tushunchasini faqat nogironligi bo'lgan shaxslar bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Uning maqsadli auditoriyasi ta'limga kirish, ishtirok etish va natijaga erishishda turli to'siqlarga duch keluvchi keng ijtimoiy guruhlarni qamrab olishi lozim.

Uchinchidan, inklyuziv oliy ta'limni iqtisodiy kategoriya sifatida talqin qilish uning xarajatlarini emas, balki investitsiya qaytimini baholash imkonini beradi. Bunda bandlikning o'sishi, mehnat daromadlarining oshishi, soliq tushumlarining ko'payishi va ijtimoiy yordam xarajatlarining qisqarishi asosiy iqtisodiy samaralar hisoblanadi.

To'rtinchidan, inklyuziv oliy ta'limni samarali boshqarish uchun tizimli, institutsional, marketing, klasterli va ekonometrik yondashuvlarning integratsiyasi talab etiladi. Ularning o'zaro uyg'unligi muammoni aniqlash, maqsadli guruhlarni segmentatsiya qilish, ta'sir mexanizmlarini ishlab chiqish, institutsional hamkorlikni tashkil etish va natijalarni miqdoriy baholash imkonini beradi.

Beshinchidan, O'zbekiston sharoitida inklyuziv oliy ta'limni rivojlantirishning istiqbolli modeli sifatida aralash-klasterli yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiq. Bunda davlat umumiy standartlar va moliyaviy kafolatlarni ta'minlashi, oliy ta'lim muassasalari esa hududiy va individual ehtiyojlardan kelib chiqqan holda moslashuvchan mexanizmlarni joriy etishi lozim.

Shunday qilib, inklyuziv oliy ta'limni rivojlantirish nafaqat ijtimoiy adolat va inson huquqlarini ta'minlash, balki mamlakatning mavjud inson kapitalidan to'liq foydalanish, mehnat bozori samaradorligini oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish nuqtayi nazaridan ham iqtisodiy jihatdan asoslangan yo'nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. New York, 2006.

2. UNESCO. *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Salamanca, 1994.
3. World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva: WHO, 2001.
4. Oliver M. *The Politics of Disablement*. London: Macmillan, 1990.
5. Acemoglu D., Robinson J.A. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Business, 2012.
6. Schultz T.W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. 1961.
7. Becker G.S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Lucas R.E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988.
9. Romer P.M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. 1990.
10. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990.
11. O'zbekiston Respublikasining «Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida»gi O'RQ-695-son Qonuni, 2021 yil 7 iyun.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.

NODAVLAT TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY TAJIRIBALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Bekkuloval Dilfuza Mannonovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi

bekkulovadilfuza13@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada nodavlat ta'lim muassasalari talabalarining kompetensiyalarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki kasbiy, kommunikativ, raqamli, ijtimoiy, kreativ va muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada Yevropa mamlakatlari hamda OECD tomonidan ilgari surilgan kompetensiyaviy yondashuv, talaba markazli ta'lim, amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish, loyiha va muammoli ta'lim, raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi tajribalarning nodavlat ta'lim muassasalari uchun pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalarni milliy ta'lim sharoitiga moslashtirish, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, individual ta'lim trayektoriyalarini yaratish va ta'lim natijalarini kompetensiyaga asoslangan mezonlar orqali baholash masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: nodavlat ta'lim, kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, xorijiy tajriba, pedagogik imkoniyat, talaba, raqamli kompetensiya, kasbiy kompetensiya, individual ta'lim, innovatsion ta'lim.

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические возможности использования зарубежного опыта в совершенствовании компетенций студентов негосударственных образовательных учреждений. В современной системе образования

особое значение приобретает формирование не только теоретических знаний, но и профессиональных, коммуникативных, цифровых, социальных, творческих компетенций, а также способности решать проблемные задачи. В статье рассматриваются возможности применения опыта европейских стран и подходов ОЭСР, основанных на компетентностном и студентоцентрированном обучении, практико-ориентированном образовании, проектном и проблемном обучении, а также использовании цифровых технологий. Особое внимание уделяется адаптации зарубежного опыта к национальным условиям образования, развитию профессиональной компетентности педагогов, формированию индивидуальных образовательных траекторий студентов и оцениванию образовательных результатов на основе компетентностных критериев.

Ключевые слова: негосударственное образование, компетентность, компетентностный подход, зарубежный опыт, педагогические возможности, студент, цифровая компетентность, профессиональная компетентность, индивидуальное обучение, инновационное образование.

Abstract: This article analyzes the pedagogical opportunities of using international experience to improve students' competencies in non-governmental educational institutions. In the modern education system, it is important to develop not only theoretical knowledge but also professional, communicative, digital, social, creative, and problem-solving competencies. The article examines the educational potential of international practices promoted by European countries and the OECD, including competency-based education, student-centered learning, practice-oriented teaching, project-based and problem-based learning, and the integration of digital technologies. Particular attention is paid to adapting international experience to national educational contexts, developing teachers' professional competencies, creating individual learning pathways, and assessing educational outcomes based on competency-oriented criteria.

Keywords: non-governmental education, competence, competency-based approach, international experience, pedagogical opportunities, student, digital competence, professional competence, individual learning, innovative education.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida ta'lim tizimi oldida zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan, mustaqil fikrlaydigan, yangi bilimlarni egallashga qodir, raqamli texnologiyalardan samarali foydalana oladigan hamda kasbiy muammolarni mustaqil hal eta oladigan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turibdi.

Ayniqsa, nodavlat ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish, ta'lim xizmatlarining raqobatbardoshligini ta'minlash va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi talabini kuchaytirishda kompetensiyaviy yondashuvdan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Zamonaviy xalqaro yondashuvlarda ta'lim natijasi faqat talabaning qancha bilim o'zlashtirgani bilan emas, balki mazkur bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay olishi bilan ham belgilanadi. OECDning "Future of Education and Skills 2030" tashabbusida talabalarning bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularning mustaqil ta'lim faoliyati va "student agency" sini kuchaytirish muhim yo'nalish sifatida ko'rsatilgan. Yevropa ta'lim tajribasida ham kompetensiyalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Yevropa Ittifoqining umrbod ta'lim uchun asosiy kompetensiyalar tizimida raqamli va texnologik kompetensiyalar, ko'p tillilik, shaxslararo ko'nikmalar, tadbirkorlik, faol fuqarolik hamda madaniy kompetensiyalar alohida yo'nalish sifatida belgilangan.

Nodavlat ta'lim muassasalarida talabalar kompetensiyasini rivojlantirishda xorijiy tajribalardan foydalanishning eng muhim pedagogik imkoniyatlaridan biri — talaba markazli ta'limni tashkil etishdir. Mazkur yondashuvda talaba ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi

emas, balki o'z ta'lim faoliyatini rejalashtiruvchi va boshqaruvchi faol subyekt sifatida qaraladi. O'qituvchi esa tayyor bilimlarni beruvchi emas, balki talabaning mustaqil izlanishi, muammoni hal qilishi va o'z kompetensiyalarini rivojlantirishiga yo'naltiruvchi mentor vazifasini bajaradi.

Ikkinchi muhim imkoniyat — amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni kuchaytirishdir. Xorijiy ta'lim tajribasida nazariy bilimlarni real hayotiy va kasbiy vaziyatlar bilan bog'lashga katta e'tibor beriladi. Shu sababli nodavlat ta'lim muassasalarida keys-stadi, loyiha, amaliy topshiriq, muammoli vaziyat, simulyatsiya va treninglardan keng foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday metodlar talabalarda muammoni aniqlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish va natijani baholash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Uchinchi pedagogik imkoniyat — loyiha asosida o'qitish. Talabalarga muayyan muammoni mustaqil yoki guruhda o'rganish, ma'lumot to'plash, tahlil qilish, loyiha ishlab chiqish va uning natijasini taqdim etish topshiriladi. Bu jarayonda talabaning tadqiqotchilik, kommunikativ, kreativ, jamoada ishlash va raqamli kompetensiyalari birgalikda rivojlanadi.

To'rtinchi imkoniyat — raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish. Zamonaviy xorijiy tajriba ta'limni elektron platformalar, masofaviy ta'lim, multimedia resurslari, raqamli portfolio va interaktiv topshiriqlar bilan boyitish imkonini beradi. Raqamli kompetensiya bugungi kunda shaxsning ta'lim olishi va mehnat faoliyatida muhim o'rin tutadi. Yevropa kompetensiyalar tizimida ham raqamli va texnologik kompetensiyalar asosiy kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilgan.

Beshinchi imkoniyat — individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish. Talabalarining bilim darajasi, qiziqishi, qobiliyati va kasbiy maqsadlari turlicha bo'lganligi sababli barcha talabaga bir xil yondashuv kutilgan natijani bermasligi mumkin. Xorijiy tajribadan kelib chiqib, talabalarga tanlov fanlari, mustaqil topshiriqlar, individual loyihalar va elektron ta'lim resurslarini taklif etish mumkin. Bu esa talabaning o'z ta'lim jarayoniga mas'uliyatini oshiradi.

Oltinchi imkoniyat — kompetensiyalarni baholash tizimini takomillashtirish. An'anaviy baholashda ko'pincha talabaning nazariy bilimlari tekshiriladi. Kompetensiyaviy yondashuvda esa bilimni amaliyotda qo'llash, muammoni hal qilish, jamoada ishlash, kommunikatsiya qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashish kabi ko'rsatkichlar ham baholanadi. Shu nuqtayi nazardan, portfolio, loyiha himoyasi, amaliy topshiriqlar, keyslar va o'z-o'zini baholash kabi vositalardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Xorijiy tajribani nodavlat ta'lim muassasalariga joriy etishda uni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy ta'lim sharoitiga moslashtirish muhimdir. Har bir mamlakatning ta'lim tizimi, madaniy muhiti, pedagogik an'analari, mehnat bozori va talabalarining ehtiyojlari o'ziga xos. OECD ham o'zining Learning Compass yondashuvini global tajribaga asoslangan, biroq mahalliy sharoitga moslashtirilishi lozim bo'lgan tizim sifatida izohlaydi.

Shu asosda nodavlat ta'lim muassasalarida xorijiy tajribalarni o'zlashtirishning quyidagi pedagogik modelini taklif etish mumkin:

xorijiy tajribani o'rganish → milliy sharoitni tahlil qilish → pedagogik texnologiyani tanlash → amaliyotga joriy etish → kompetensiyalarni monitoring qilish → natijalarni baholash → takomillashtirish. Mazkur ketma-ketlik ta'lim muassasasida innovatsion tajribalarni tizimli ravishda joriy etish imkonini beradi. Bunda o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ham alohida ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llash uchun pedagogning metodik, raqamli, kommunikativ va tadqiqotchilik kompetensiyalari yetarli darajada rivojlangan bo'lishi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, nodavlat ta'lim muassasalari talabalarining kompetensiyalarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim pedagogik imkoniyatlaridan biridir. Xorijiy tajribalar asosida talaba

markazli, amaliyotga yo'naltirilgan, raqamli va kompetensiyaviy ta'lim muhitini shakllantirish mumkin.

Ayniqsa, loyiha asosida o'qitish, muammoli ta'lim, keys-stadi, individual ta'lim trayektoriyasi, raqamli portfolio, amaliy topshiriqlar va kompetensiyaga asoslangan baholash usullaridan foydalanish talabalarning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, xorijiy tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, pedagoglarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, ta'lim natijalarini zamonaviy mezonlar asosida baholash hamda talabani mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlash muhimdir. OECDning zamonaviy ta'lim konsepsiyasida ham kelajak ta'limining asosiy maqsadlaridan biri talabani o'zgaruvchan va noaniq sharoitlarda mustaqil yo'nalish topa oladigan, mas'uliyatli va faol shaxs sifatida rivojlantirish bilan bog'lanadi. Demak, xorijiy pedagogik tajribalarni ilmiy-metodik jihatdan o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish orqali nodavlat ta'lim muassasalarida talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali pedagogik tizimini yaratish mumkin. Bu esa ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. OECD Education Policy Perspectives, No. 98. Paris: OECD Publishing, 2018.
- 2.OECD. The OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD, 2020–2025.
- 3.European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. European Education Area.
- 4.Council of the European Union. Council Recommendation of 22 May 2018 on Key
- 5.Competences for Lifelong Learning. Official Journal of the European Union, 2018.
- 6.UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. Paris: UNESCO, 2016.
- 7.UNESCO. Reimagining our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021.
- 8.Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. Maidenhead: Open University Press, 2011.
- 9.Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. New Jersey: Prentice Hall, 1984.
- 10.Fullan M. The New Meaning of Educational Change. 5th ed. New York: Teachers College Press, 2016.
- 11.OECD. What Students Learn Matters: Towards a 21st Century Curriculum. OECD Education Working/Policy materials, 2020.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA O'QUVCHI-YOSHLARNING TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Babojanova Maxliyo Baxramboy qizi

***Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Psixologiya yo'nalishi
1-bosqich magistranti***

ORCID: 0009-0002-4180-1798

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'quvchi-yoshlar tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ko'rsatayotgan ta'siri psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt vositalaridan kundalik foydalanishning

yoshlar tafakkuriga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ko'rsatib o'tiladi: bir tomondan, axborotga tezkor kirish tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan, tayyor javoblarga o'rganib qolish mustaqil fikrlash faolligini pasaytirishi mumkin. Maqolada tanqidiy fikrlashning psixologik mohiyati, uning shakllanish mexanizmlari va ta'lim jarayonida bu qobiliyatni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, yoshlar psixologiyasi, mediasavodxonlik, sun'iy intellekt, axborot madaniyati, mustaqil tafakkur.

Аннотация: В данной статье с психологической точки зрения анализируется влияние современных цифровых технологий на способность учащейся молодёжи к критическому мышлению. Показано, что повседневное использование интернета, социальных сетей и инструментов искусственного интеллекта может оказывать как положительное, так и отрицательное воздействие на мышление молодёжи: с одной стороны, быстрый доступ к информации развивает аналитические навыки, с другой — привычка к готовым ответам может снижать активность самостоятельного мышления. В статье раскрывается психологическая сущность критического мышления, механизмы его формирования, а также предлагаются практические рекомендации по развитию данной способности в образовательном процессе.

Ключевые слова: критическое мышление, цифровые технологии, психология молодёжи, медиаграмотность, искусственный интеллект, информационная культура, самостоятельное мышление.

Abstract: This article analyzes, from a psychological perspective, the impact of modern digital technologies on the critical thinking ability of young learners. It is shown that everyday use of the internet, social networks, and artificial intelligence tools can have both positive and negative effects on youth cognition: on one hand, rapid access to information develops analytical skills, while on the other, reliance on ready-made answers may reduce independent thinking activity. The article reveals the psychological essence of critical thinking, the mechanisms of its formation, and offers practical recommendations for developing this ability within the educational process.

Keywords: critical thinking, digital technologies, youth psychology, media literacy, artificial intelligence, information culture, independent thinking.

Zamonaviy jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson hayotining barcha jabhalariga, jumladan, ta'lim va tafakkur jarayonlariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi o'quvchi-yoshlar avlodi "raqamli davr farzandlari" sifatida internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosidagi vositalar bilan uzluksiz aloqada bo'lib ulg'aymoqda. Bu vaziyat, bir tomondan, yoshlarga bilim olish va axborot almashish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirsa, ikkinchi tomondan, ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga nisbatan yangi psixologik xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning axborotni sinchiklab tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash, turli nuqtayi nazarlarni solishtirish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Ushbu ko'nikma zamonaviy sharoitda nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki shaxsning mustaqil qaror qabul qilish, manipulyatsiyalarga berilmaslik va o'z fikrini shakllantirish kabi hayotiy zarur sifatlarini ham belgilaydi. Shu bois, texnologiyalar bilan tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlikni psixologik nuqtayi nazardan o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'quvchi-yoshlar tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ko'rsatadigan ta'sirini har tomonlama tahlil qilish, ushbu

ta'sirning ijobiy va salbiy jihatlarini ochib berish hamda ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, so'nggi yillarda sun'iy intellekt asosidagi chat-botlar, ta'lim platformalari va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar orasida ommalashuvi jadal sur'atlarda o'sib bormoqda. Bu esa nafaqat pedagogika, balki psixologiya fani oldiga ham yangi vazifalarni qo'yimoqda: yoshlarning texnologik muhitda sog'lom kognitiv rivojlanishini ta'minlash, ularni axborot bilan mustaqil va tanqidiy ishlashga o'rgatish zarurati kundankunga ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqot nazariy jihatdan tanqidiy fikrlash psixologiyasini boyitishga, amaliy jihatdan esa ta'lim muassasalari va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

TANQIDIY FIKRLASHNING PSIXOLOGIK MOHIYATI

Psixologik adabiyotlarda tanqidiy fikrlash oliy kognitiv jarayon sifatida talqin etiladi, u shaxsning axborotni passiv qabul qilishdan farqli o'laroq, uni faol tahlil qilish, savol berish, dalillarni baholash va mustaqil xulosaga kelish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat: tahlil qilish, sintez qilish, baholash, izohlash va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari.

Yosh davri psixologiyasi nuqtayi nazaridan, o'smirlik va o'spirinlik davri tanqidiy fikrlashning shakllanishi uchun eng sezgir davr hisoblanadi, chunki aynan shu davrda abstrakt-mantiqiy tafakkur faol rivojlanadi, shaxs o'z dunyoqarashini shakllantirishga kirishadi va tashqi ta'sirlarga nisbatan tanqidiy munosabatni egallay boshlaydi. Biroq bu jarayon o'z-o'zidan emas, balki maqsadli tarbiyaviy va ta'limiy muhit ta'sirida samarali kechadi.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING IJOBIY TA'SIRI

Raqamli texnologiyalar to'g'ri va ongli tarzda qo'llanilganda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning kuchli vositasiga aylanishi mumkin. Birinchidan, internet resurslari yoshlarga turli manbalardagi ma'lumotlarni solishtirish, ularning ishonchligini tekshirish va bir masalaga nisbatan bir nechta nuqtayi nazarni ko'rib chiqish imkoniyatini beradi. Bu esa tabiiy ravishda tahliliy ko'nikmalarni mashq qildiradi.

Ikkinchidan, interaktiv ta'lim platformalari, onlayn munozara maydonchalari va loyihaviy o'qitish tizimlari yoshlarni muammoni mustaqil izlanish orqali hal qilishga, gipotezalar ilgari surishga va o'z fikrini asoslashga undaydi. Uchinchidan, sun'iy intellekt asosidagi vositalardan ongli foydalanish — masalan, ularning javoblarini tekshirish, tanqidiy nazar bilan baholash va qo'shimcha manbalar bilan solishtirish — aslida tanqidiy fikrlashni mashq qildiruvchi qo'shimcha vositaga aylanishi mumkin.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING SALBIY TA'SIRI VA XAVFLARI

Shu bilan birga, texnologiyalardan nazoratsiz va tanqidiy yondashuvsiz foydalanish bir qator salbiy psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkin. Birinchi xavf — axborot ortiqchaligi (information overload) hodisasi bo'lib, u yoshlarning diqqatini bo'lib, chuqur tahliliy fikrlash o'rniga yuzaki va parchalangan idrok etish odatini shakllantiradi.

Ikkinchi xavf — sun'iy intellekt va qidiruv tizimlaridan tayyor javob olishga o'rganib qolish natijasida yuzaga keladigan “kognitiv passivlik” hodisasidir. Bunda shaxs muammoni o'zi tahlil qilish o'rniga darhol tashqi manbadan javob izlashga moyil bo'lib qoladi, bu esa mustaqil mulohaza yuritish faoliyatini susaytiradi.

Uchinchisi xavf — ijtimoiy tarmoqlardagi “aks-sado kamerasi” (echo chamber) effekti bo'lib, tavsiya algoritmlari foydalanuvchiga faqat uning mavjud qarashlariga mos kontentni taqdim etadi. Natijada shaxsning turlicha nuqtayi nazarlar bilan tanishish, o'z fikrini muqobil dalillar asosida qayta ko'rib chiqish imkoniyati cheklanadi, bu esa tanqidiy fikrlashning muhim shartlaridan biri — ochiq tafakkurni izdan chiqarishi mumkin.

TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA AMALIY TAVSIYALAR

Yuqorida keltirilgan tahlil asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

— ta'lim muassasalarida mediasavodxonlik va axborot madaniyati bo'yicha maxsus mashg'ulotlar tashkil etish, unda o'quvchilarga manbalarni tanqidiy baholash ko'nikmalari o'rgatilishi lozim;

— sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishni taqiqlash emas, balki ularning javoblarini tekshirish, savol berish va muqobil manbalar bilan solishtirishga o'rgatuvchi "ongli foydalanish" yondashuvini joriy etish;

— munozara va debat asosidagi o'qitish usullarini kengroq qo'llash, bunda o'quvchilar turli nuqtayi nazarlarni himoya qilish va raqib fikrlarga asoslangan javob berish ko'nikmasini egallaydi;

— ota-onalar va pedagoglar tomonidan yoshlarning ekran vaqtini emas, balki texnologiyadan foydalanish sifatini nazorat qilishga e'tibor qaratish, ya'ni "qancha vaqt" emas, "qanday maqsadda va qanday fikrlab" foydalanilayotganiga urg'u berish.

OILA VA TA'LIM MUASSASASINING TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

Yoshlarning texnologiyalar bilan o'zaro munosabati ko'p jihatdan ular tarbiyalanayotgan muhitga — oila va ta'lim muassasasiga bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar farzandlarining raqamli qurilmalardan foydalanish jarayoniga faol qiziqish bildirgan, ular bilan ko'rgan-o'qigan ma'lumotlarini muhokama qilgan oilalarda o'smirlarning tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'ladi. Bunga sabab, oilada muntazam muhokama va savol-javob madaniyatining shakllanishi bolaning axborotni passiv qabul qilish o'rniga uni tahlil qilish, savol berish va o'z pozitsiyasini himoya qilish odatini tarbiyalaydi.

Ta'lim muassasalarida esa o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. An'anaviy, faqat tayyor bilimni uzatishga qaratilgan dars usullari o'quvchida passiv qabul qilish odatini kuchaytirsa, muammoli ta'lim, loyihaviy faoliyat va ochiq savollar asosidagi metodlar aksincha, o'quvchini mustaqil izlanishga, dalillarni tekshirishga va turli manbalarni qiyoslashga undaydi. Shu boisdan, pedagoglarni zamonaviy raqamli vositalardan tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodika sifatida foydalanishga o'rgatish — ya'ni ularni shunchaki texnik vosita emas, balki kognitiv rivojlanish quroli sifatida qo'llash — muhim vazifalardan biridir.

Shuningdek, yoshlarning o'zlarida ham texnologiyalardan foydalanish borasida o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantirish zarur. Bunga ekran vaqtini rejalashtirish, axborot bilan tanishgach uni darhol qabul qilmasdan "bu ma'lumot qanday manbadan, qanday maqsadda tarqatilgan" degan savollarni o'ziga berish odatini singdirish, hamda muntazam ravishda "raqamsiz" vaqt — kitob o'qish, muloqot, mustaqil mulohaza yuritish uchun ajratilgan payt — tashkil etish kiradi. Bunday kompleks yondashuv, ya'ni oila, ta'lim muassasasi va shaxsning o'zi birgalikda ishlashi, texnologik muhitda tanqidiy fikrlashni barqaror shakllantirishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

6. XORIJIY TAJRIBADAN OLINGAN SABOQLAR

Xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish ham mazkur muammoni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda mediasavodxonlik va raqamli fuqarolik fanlari maktab dasturiga alohida yo'nalish sifatida kiritilgan bo'lib, o'quvchilarga kichik yoshdanoq internetdagi ma'lumotni tekshirish, soxta yangiliklarni aniqlash va manba ishonchliligini baholash ko'nikmalari o'rgatiladi. Bunday tizimli yondashuv natijasida o'quvchilarning nafaqat

akademik ko'rsatkichlari, balki ularning axborotga nisbatan tanqidiy munosabati ham sezilarli darajada yuqori bo'lishi kuzatilgan.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar texnologiyani cheklash emas, balki uni "aqlli" tarzda ta'lim jarayoniga singdirish tamoyilini ilgari suradilar. Bunga ko'ra, sun'iy intellekt vositalari o'quvchi o'rniga fikrlovchi emas, balki o'quvchining fikrlash jarayonini boyituvchi "kognitiv hamkor" sifatida qaralishi lozim. Masalan, o'quvchilarga sun'iy intellekt bergan javobni tanqidiy tahlil qilish, undagi mantiqiy xatolarni topish yoki uni qo'shimcha manbalar bilan tekshirish topshiriladigan mashg'ulotlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda raqamli ta'lim va mediasavodxonlikka bo'lgan e'tibor kuchayib bormoqda, biroq bu borada tanqidiy fikrlashni maqsadli rivojlantiruvchi metodik materiallar va o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlari hali yetarli darajada emas. Shu sababli, xorijiy ilg'or tajribani milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirib joriy etish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy texnologiyalar va o'quvchi-yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik bir tomonlama emas, balki ikki yo'nalishli xarakterga ega. Texnologiyalarning o'zi na ijobiy, na salbiy omil hisoblanadi — ularning yoshlar tafakkuriga ta'siri, birinchi navbatda, shaxsning ulardan qanday psixologik munosabat va maqsad bilan foydalanishiga bog'liq. Shu sababli, ta'lim tizimi va oila tarbiyasida yoshlarni texnologiyalardan ongli, tanqidiy va mas'uliyatli tarzda foydalanishga o'rgatish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. — Millbrae: The California Academic Press, 1990.
2. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. — New Jersey: Pearson/Prentice Hall, 2012.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабириント, 1999.
4. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. — Тошкент: Fan, 2005.
5. Karimova V.M. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. — М.: Лабириント, 1999.
7. Gozalova M. Raqamli ta'lim muhitida yoshlarning axborot madaniyati // Pedagogika va psixologiya ilmiy-metodik jurnali. — 2023. — №2.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Axmedova Dilnoza Xabibullo qizi

Qo'qon universiteti Andijon filiali p.f.f.d.(PhD)

Mamazokirova Mohichehra

Qo'qon universiteti Andijon filiali , "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirishning zamonaviy usullari yoritilgan. O'quvchilarning matn mazmunini anglash, asosiy fikrni ajratish, savollarga javob berish,

xulosa chiqarish va o'z fikrini ifodalash kompetensiyalarini rivojlantirishda interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda muammoli ta'limning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *boshlang'ich ta'lim, o'qib tushunish, matn, interfaol metod, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, o'quvchi kompetensiyasi.*

Аннотация. *В данных тезисах освещены современные методы формирования и развития навыков осмысленного чтения у учащихся начальных классов. Анализируется значение интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий и проблемного обучения в развитии таких компетенций учащихся, как понимание содержания текста, выделение основной мысли, ответы на вопросы, формулирование выводов и выражение собственного мнения.*

Ключевые слова: *начальное образование, осмысленное чтение, текст, интерактивный метод, современные педагогические технологии, критическое мышление, компетенция учащегося.*

Annotation. *This thesis highlights modern methods of forming and developing reading comprehension skills in primary school students. It analyzes the importance of interactive methods, information and communication technologies, and problem-based learning in developing students' competencies such as understanding text content, identifying the main idea, answering questions, drawing conclusions, and expressing one's own opinion.*

Key words: *primary education, reading comprehension, text, interactive method, modern pedagogical technologies, critical thinking, student competence.*

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish ta'lim sifatining muhim omilidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni bilan tasdiqlangan Milliy dasturda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, yangi Milliy o'quv dasturini joriy etish hamda kompetensiyaga asoslangan zamonaviy metodikalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish vazifalari belgilangan[1]. Shu asosda boshlang'ich ta'limda "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", savol-javob, matnni tahlil qilish va interfaol topshiriqlar kabi usullardan foydalanish o'quvchining matn mazmunini anglash, asosiy fikrni ajratish, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'qib tushunish faqat matnni o'qish emas, balki uning mazmunini anglash, asosiy fikrni aniqlash, savollarga javob topish va xulosa chiqarish jarayonidir. Nell K. Duke va P. David Pearson o'z tadqiqotlarida samarali o'qib tushunish uchun o'quvchiga aniq strategiyalarni o'rgatish bilan birga muntazam o'qish, matn yuzasidan suhbat va muhokama qilish zarurligini ta'kidlaydi[2]. Ularning yondashuvida o'quvchining faol fikrlashi muhim o'rin tutadi.

Duke va Pearsonning qarashlaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinflarda "Aqliy hujum", "Insert", "Klaster", savol-javob, bashorat qilish va matnni qismlarga bo'lib tahlil qilish kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday usullar o'quvchini matnni shunchaki o'qishga emas, balki mazmunini faol anglashga undaydi.

O'zbek olimlari Karima Qosimova, Safo Matchonov va boshqalarning "Ona tili o'qitish metodikasi" darsligida boshlang'ich sinflarda sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikasi, o'quvchilar nutqini rivojlantirish hamda ilmiy-nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish masalalari yoritilgan [3]. Ularning metodik qarashlari matn ustida ishlash, savol-javob, tahlil va ko'rgazmali materiallar orqali o'quvchining matnni chuqurroq anglashiga zamin yaratadi.

Safo Matchonovning o'qish ta'limiga oid ishlarida tahlil va talqin uyg'unligiga alohida e'tibor qaratiladi[4]. Bu yondashuv o'quvchining matndagi voqea-hodisalarni tushunishi bilan

birga, ularga munosabat bildirish va mustaqil fikr yuritishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, Qosimova va Matchonov metodikasida ko'rgazmalilikdan foydalanish o'quvchilarning kuzatish, tahlil qilish, qiyoslash va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishi qayd etilgan.

Demak, xorijiy tadqiqotlarda o'qib tushunish strategiyalari va faol o'qishga, o'zbek metodikasida esa matnni tahlil qilish, savol-javob, ko'rgazmalilik va talqinga urg'u beriladi. Ushbu yondashuvlarni zamonaviy interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni anglash, fikrlash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yo'nalish O'zbekistonning maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha Milliy dasturida ilg'or xalqaro tajribalarni va zamonaviy darsliklarni ta'limga joriy etish vazifalari bilan hamohangdir.

Bizningcha, o'qib tushunish ko'nikmasi o'quvchining matnni qayta aytib berishi bilan emas, balki matndan dalil topishi, asosiy fikrni ajratishi va xulosa chiqarishi orqali namoyon bo'ladi. Shu sababli "Savol-javob", "Insert" va "Klaster" kabi usullarni dars jarayoniga maqsadli qo'llash samaraliroqdir. Ayniqsa, zamonaviy usulni o'quvchining yoshiga, matn mazmuniga va dars maqsadiga mos tanlash o'qib tushunish ko'nikmasining barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishda zamonaviy va interfaol usullardan foydalanish muhim natija beradi. Matnni tahlil qilish, savol-javob, "Aqliy hujum", "Klaster" va "Insert" kabi usullar o'quvchining asosiy fikrni anglash, dalil topish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Demak, usullarni yosh va ta'lim maqsadiga mos qo'llash o'qib tushunish samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. 2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha Milliy dastur.
2. Duke N. K., Pearson P. D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. — Newark, DE: International Reading Association, 2002. — B. 205–242.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent: Noshir, 2009. — 352 b.
4. Matchonov S., G'ulomova X., Suyunov M., Boqiyeva H. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. — Toshkent: Yangiyul poligraf service, 2008. — 224 b.

TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA GNOSEOLOGIK YONDASHUVNING MOHIYATI

Choriyeva Zuhra Tolib qizi –IPU NTM dotsenti

zuhrachoriyeva5975@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada gnoseologik yondashuvning mohiyati va uning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan, shuningdek, bilish jarayonining psixologik-pedagogik asoslari, kasbiy tayyorgarlik tizimida bilish faoliyatining ahamiyati hamda gnoseologik yondashuvning ta'lim sifatini oshirishdagi funksional roli yoritilgan. Mazkur yondashuvni o'qituvchilarni kasbiy shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda qo'llash zarurati asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: gnoseologik yondashuv, kasbiy kompetensiya, boshlangʻich taʼlim, pedagogik faoliyat, bilish nazariyasi, metodologik asos, ilmiy tafakkur, innovatsion yondashuv, kasbiy tayyorgarlik.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализирована сущность гносеологического подхода и его роль в развитии профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов. Также раскрыты психолого-педагогические основы познавательного процесса, значение познавательной деятельности в системе профессиональной подготовки и функциональная роль гносеологического подхода в повышении качества образования. Обоснована необходимость применения данного подхода в интеграции с инновационными педагогическими технологиями при формировании профессиональных качеств будущих педагогов.

Ключевые слова: гносеологический подход, профессиональная компетентность, начальное образование, педагогическая деятельность, теория познания, методологическая основа, научное мышление, инновационный подход, профессиональная подготовка.

Annotation: This article provides a scientific and theoretical analysis of the essence of the gnoseological approach and its role in developing the professional competence of future primary school teachers. It also highlights the psychological and pedagogical foundations of the cognitive process, the significance of cognitive activity in the system of professional training, and the functional role of the gnoseological approach in improving the quality of education. The study substantiates the necessity of applying this approach in integration with innovative pedagogical technologies for the professional formation of future teachers.

Keywords: gnoseological approach, professional competence, primary education, pedagogical activity, theory of cognition, methodological basis, scientific thinking, innovative approach, professional training.

Boshlangʻich sinf pedagogi nafaqat maʼlumot uzatuvchi rolida, balki kelajak avlodning dunyoqarashi va shaxsiy hamda ijtimoiy masʼuliyatini rivojlantiruvchi tarbiyachi sifatida faoliyat yuritadi. Shu sababli, ushbu darajada ishlovchi oʻqituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, nazariy bilimlari va amaliy koʻnikmalari — yaʼni professional kompetensiyalari yuqori darajada boʻlishi zarur.

Boshlangʻich sinf pedagoglarini tayyorlash jarayonida gnoseologik yondashuv — yaʼni bilimning kelib chiqishi, tabiati va manbalari boʻyicha nazariy asoslar orqali ishlash — ularning analitik fikrlash qobiliyatini, ilmiy tadqiqot usullarini va taʼlim jarayoniga ongli yondashuvini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Gnoseologiya, bilimni oʻrganish fan sifatida, oʻqituvchining taʼlimni qabul qilishi, uni oʻzlashtirishi va boshqalarga yetkazish jarayonidagi intellektual poydevorni shakllantiradi. Ushbu yondashuv orqali kelajakdagi pedagogning bilimga emas, balki bilim jarayoniga boʻlgan munosabati rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot mavzusi nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy ahamiyati bilan ham dolzarbdir. Zero, gnoseologik yondashuvga tayangan holda shakllantirilgan kasbiy kompetensiyalar oʻqituvchining metodik madaniyati, tanqidiy tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Natijada, bu boshlangʻich taʼlim sifatining oshishiga va kelajak avlodning barkamol yetishishiga bevosita xizmat qiladi.

Jahon taʼlim makonida yuz berayotgan global transformatsiyalar, innovatsion pedagogik texnologiyalarning tezkor rivojlanishi hamda taʼlim mazmunining yangi sifat bosqichiga koʻtarilishi sharoitida oʻqituvchining shaxsiyati va kasbiy tayyorgarligi, xususan boshlangʻich taʼlim bosqichidagi pedagoglarning bilim darajasi, intellektual imkoniyatlari hamda kompetensiyalar tizimiga boʻlgan talab sezilarli darajada oshayotgani tabiiy hol sifatida

ko‘rinadi. Bugungi kun talablari bilan moslasha oladigan boshlang‘ich sinf pedagogu nafaqat yetarli nazariy bilimga ega bo‘lishi, balki tezkor o‘zgaruvchan ijtimoiy shart-sharoitlarda mustaqil fikrlay olishi, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga samarali tatbiq etishi va ta‘lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida boshqarishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Gnoseologiya (yunoncha *gnosis* - “bilish”, *logos* - “ta‘limot”) — bilish, ya‘ni inson ongining real dunyo haqidagi bilimlarni qanday hosil qilishi, ularning mazmuni, strukturasi, usullari va haqiqatga moslik darajasini o‘rganadigan falsafa sohasi. U bilimning manbalari, shakllari, imkoniyatlari va chegaralarini tahlil qiladi.

Rus pedagogi Alekseev P.V.ning fikriga ko‘ra, gnoseologiya — bu bilim nazariyasi bo‘lib, insonning bilish faoliyati, bilimning shakllanish jarayonida subyekt va obyekt o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, bilimning haqiqatga muvofiqligi, asoslanganligi, manbalari hamda bilish darajalarini o‘rganadigan fan sohasi hisoblanadi. Gnoseologiya inson bilimining tuzilishi, uning kelib chiqishi, manbalari, amaliy ahamiyati va haqiqat bilan bog‘liqligini o‘rganadigan nazariy tahlillar tizimini shakllantiradi. Ushbu fan markazida “bilish” faoliyati — ya‘ni insonning voqelikni tushunish jarayonidagi aqliy va tajribaviy harakatlari yotadi. Gnoseologiya asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: bilimning manbasini aniqlash; bilim shakllarini o‘rganish; subyekt va obyekt munosabati; bilimning maqsadi va qiymati.

Muallif sifatida ta‘kidlashim mumkinki, Alekseev P.V.ning gnoseologiya haqidagi qarashlari pedagogik tadqiqotlar va ta‘lim nazariyasi uchun muhim ilmiy poydevor hisoblanadi. Ushbu yondashuv insonning bilish jarayoni va bilimga munosabati haqida chuqur tushuncha beradi, shuningdek, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Gnoseologiya asosiy vazifalarini aniqlash orqali o‘qituvchilar bilimning manbai, shakllari va amaliy qiymatini chuqur tahlil qila oladi, bu esa boshlang‘ich ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Angliyalik olim Simon Blackburn gnoseologiyani quyidagicha izohlaydi: bu — bilim nazariyasi bo‘lib, bilish jarayonining usullari, haqiqatga mosligi va qo‘llanish doirasini tahlil qiladi. U insonning bilim manbalari, bilimning ishonchlilik mezonlari hamda amaliy qiymati bilan bog‘liq falsafiy masalalarni o‘rganadi. Gnoseologiya, yoki epistemologiya deb ataladigan soha, falsafaning inson bilimining mohiyati, kelib chiqishi va chegaralarini tadqiq qiluvchi yo‘nalishidir. Ushbu fan “Bilim nima?”, “Biz nimani va qanday bilamiz?” va “Bilim qaysi asoslar bilan shakllanadi?” kabi asosiy savollarga javob topishga qaratilgan.

Rossiyalik pedagog B.A. Сластѣнина gnoseologik yondashuvning pedagogik mohiyatini quyidagicha ta‘riflaydi: ta‘lim jarayonida bilimni tayyor va statik ma‘lumot sifatida emas, balki falsafiy, tanqidiy va faol ijodiy jarayon sifatida qabul qilish. Ushbu yondashuvning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: bilimga nisbatan ongli va chuqur tushuncha asosida yondashuvni shakllantiradi; ta‘lim jarayonidagi ishtirokchilarni faol bilish subyektlariga aylantiradi; pedagogning bilim yaratish, uni tahlil qilish va qayta strukturalashtirish qobiliyatini rivojlantiradi; ta‘lim sifatini oshirish va pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muallif sifatida ta‘kidlash mumkinki, Simon Blackburn va B.A. Сластѣнина gnoseologiya va uning pedagogik yondashuvdagi ahamiyatiga oid qarashlari pedagogik nazariya va amaliyot uchun muhim ilmiy asos hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar o‘qituvchilarda bilimni faqat qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, yaratish va amaliy faoliyatga integratsiya qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, ta‘lim jarayonining sifati oshadi va pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari mustahkamlanadi.

Gnoseologik yondashuv bilimning paydo bo‘lishi, shakllanishi va o‘zlashtirilishini bilish nazariyasi (gnoseologiya) nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Bu yondashuv ta‘lim jarayonini faqat ma‘lumot yetkazish emas, balki: bilish jarayoni — insonning atrofdagi dunyo haqidagi

bilimni anglab yetishi;insonning faol bilish qobiliyati – mustaqil ravishda bilim topish, tahlil qilish va xulosa chiqarish;bilim yaratish – tayyor bilimni olish emas, yangi bilim yaratish jarayoni deb e'tirof etadi.

Gnoseologik yondashuv ta'limda: talabani faol subyekt sifatida ko'radi; ta'limni anglash, tahlil, tanqid, qayta yaratish jarayoni deb tushunadi; o'qituvchi – yo'l ko'rsatuvchi, bilim manbai emas, hamkor sifatida qatnashadi; tanqidiy va ijodiy fikrlash, refleksiya va mulohazani rivojlantiradi; tajriba, kuzatuv, tahlil va umumlashtirishni talab qiladi.

Boshlang'ich sinfda matn tahlili orqali bola ma'lumotni to'g'ridan to'g'ri qabul qilmay, savol beradi, tushunarsiz fikr yuritadi, so'ng o'z munosabatini bildirib, bilimni yaratadi. An'anaviy yondashuv ilgari shakllangan ta'lim tizimlari va pedagogik an'analarga asoslanadi. Bu yondashuvda bilim: tayyor shakldagi ma'lumotsifatida qaraladi; ta'lim ma'lumotni yodlash va o'zlashtirish jarayoni sifatida qaraladi; ta'lim ma'lumotni yodlash va o'zlashtirish jarayoni sifatida qabul qilinadi; ommalashgan didaktik modellar asosida shakllanadi.

An'anaviy yondashuvda ta'lim: o'qituvchi markazli, u bilim manbai hisoblanadi; talaba passiv qabul qiluvchi sifatida ko'riladi; asosiy maqsad – axborotni to'g'ri va to'liq o'zlashtirish; darsning asosiy metodi – tushuntirish, nazorat va baholash; yodlash, tez javob berish, qoidalarni mexanik qo'llash e'tiborda bo'ladi. O'qituvchi qoida aytsa, talaba yozadi va eslab qoladi. Topshiriqlar qoida asosida to'g'ri yozilganmi-yo'qmi – shunga qarab baholanadi.

Gnoseologik yondashuv – ta'limni shaxsga yo'naltirilgan, ijodiy va tadqiqotli faoliyatga asoslangan jarayon deb qaraydi. An'anaviy yondashuv – bilimni tayyor axborot sifatida qarab, uni o'rgatishda asosan mexanik yodlash va to'g'ri javob berishni maqsad qiladi. Oliy ta'limda obyekt-subyekt faoliyati – bu o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sirchan, faol, ikki tomonlama o'quv jarayonini anglatadi:

Gnoseologik yondashuv – oliy ta'limda talaba va o'qituvchi o'rtasida obyekt-subyekt munosabatini faol amalga oshiradi. Talaba shaxsiy bilish faoliyati orqali bilimni qayta yaratadi, anglaydi va tatbiq etadi. An'anaviy yondashuv – bu munosabatni bir tomonlama yo'lga qo'yadi; o'qituvchi asosiy subyekt, talaba esa bilim obyekti sifatida qoladi. Oliy ta'lim muassalarida ta'lim samaradorligini oshirish uchun gnoseologik yondashuv elementlarini keng joriy etish, xususan, talabani subyekt sifatida faol ishtirokchiga aylantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchisi – bolaning ta'lim olish jarayonidagi birinchi va eng muhim rahnamolaridan biri sifatida unda tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, faol munosabat va mustaqil fikr bildirish kabi ko'nikmalarni shakllantirishda markaziy o'rin tutadi, shu nuqtai nazardan qaralganda, kelajakda ushbu vazifani zimmasiga oladigan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida ularning kasbiy kompetensiyalarini samarali rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARI:

1. Abdullayeva B.S. Talabalarning muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish // International scientific and practical conference “Innovative approaches in study of the language, literature, translation, tourism and cultural heritage on the silk road”, may 3-4, 2024. P. 1214-1218.
2. Гносеология: Краткий словарь. / Автор-сост.: Алексеев П.В. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 240 с.
3. Jumayeva M.A. Innovatsion ta'lim sharoitida ona tili darslarining samaradorligini oshirish (boshlang'ich sinf misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Jizzax, 2021. - 53 b.
4. Jonliyeva N.M. Kasbiy kompetensiyalar tizimini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar // Pedagogika ilmiy jurnali. – 2020. – №2. – B. 56–60.

O'QUV-BILISH KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL ISHLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-METODIK ASOSLARI

Abduraxmanova Charos Burxanovna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali pedagogika va psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini mustaqil ishlar vositasida shakllantirish va rivojlantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ta'lim sohasidagi so'nggi meyoriy-huquqiy hujjatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari tahlil qilinib, mustaqil ta'limni tashkil etishning zamonaviy usullari va samarali mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: O'quv-bilish kompetensiyasi, mustaqil ish, kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta'lim, meyoriy-huquqiy asoslar, ta'lim sifati.

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения освещаются вопросы формирования и развития учебно-познавательных компетенций обучающихся посредством самостоятельной работы в системе непрерывного образования. Также анализируются последние нормативно-правовые документы в сфере образования, в том числе указы и постановления Президента Республики Узбекистан, раскрываются современные методы и эффективные механизмы организации самостоятельного обучения.

Ключевые слова: учебно-познавательная компетенция, самостоятельная работа, компетентностный подход, проблемное обучение, нормативно-правовые основы, качество образования.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the formation and development of learners' learning and cognitive competencies through independent work within the system of lifelong education. It also examines the latest regulatory and legal documents in the field of education, including decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan, and highlights modern methods and effective mechanisms for organizing independent learning.

Keywords: learning and cognitive competence, independent work, competency-based approach, problem-based learning, regulatory and legal framework, quality of education.

Jahon ta'lim tizimining globallashuvi va raqamli iqtisodiyot talablari har bir o'quvchidan mustaqil ravishda o'qib-o'rganish, axborotni saralash va uni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini talab etmoqda. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini mustaqil ishlar vositasida rivojlantirish pedagogik nazariya va amaliyotning eng dolzarb vazifalaridan biridir. An'anaviy ta'lim shakllaridan farqli o'laroq, mustaqil ta'lim shaxsning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish, tanqidiy fikrlashni shakllantirish hamda o'zining ta'lim traektoriyasini o'zi belgilashiga zamin yaratadi.

Bugungi axborot asrida bilimlarning tez eskirishi o'quvchiga faqat tayyor ma'lumot berish emas, balki uni mustaqil ravishda izlanishga o'rgatish zaruriyatini tug'diradi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sifatini oshirish va yoshlarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bo'lib, bu jarayon quyidagi meyoriy-huquqiy hujjatlar bilan qat'iy tartibga solinadi:

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni: Ta'lim olishda mustaqillikni ta'minlash, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini har tomonlama qo'llab-

quvvatlash va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish prinsiplarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi": Ta'lim mazmunini yod olishdan amaliy ko'nikma (kompetensiya)larni shakllantirishga o'tkazish, o'quv rejalarda mustaqil ta'lim soatlarining ulushini oshirishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni ("2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dastur"): O'quvchilarni mustaqil va mantiqiy fikrlashga o'rgatish, darsliklarni kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish hamda o'quv jarayoniga amaliy-mustaqil topshiriqlarni keng joriy etish vazifalarini yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-maydagi PF-76-son Farmoni ("Ta'lim sifatini ta'minlash va ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"): Ta'lim tashkilotlarida o'qitish sifatini baholashning xalqaro mexanizmlarini joriy etish, o'quvchilar va talabalarning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi uslubiy qo'llanmalar va sifat indikatorlarini tatbiq etishni belgilab beradi.

O'quv-bilish kompetensiyalarini rivojlantirish usullari

O'quvchilarning mustaqil ishlari mazmunli va natijali bo'lishi uchun quyidagi pedagogik usullardan foydalanish yuqori samara beradi:

Muammoli ta'lim usuli: O'quvchiga tayyor qoidalar berish o'rniga muammoli vaziyat yaratiladi. O'quvchi mustaqil adabiyotlar izlaydi, tahlil qiladi va gipoteza ilgari suradi.

Loyiha va tadqiqot usuli: Muayyan mavzu yuzasidan kichik tadqiqot olib borish, loyihalar (taqdimot, infografika, amaliy ish) tayyorlash orqali mantiqiy tafakkur o'stiriladi.

Raqamli texnologiyalar va onlayn vositalardan foydalanish: Internet resurslari, elektron kutubxonalar va raqamli platformalar yordamida mustaqil izlanishlar olib borish raqamli savodxonlikni oshiradi.

Tabaqalashtirilgan (differensiallashgan) yondashuv: O'quvchining imkoniyatlari va qiziqishlariga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashib boruvchi mustaqil topshiriqlarni berish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Refleksiya va o'z-o'zini baholash: Bajarilgan mustaqil ishni mezonlar asosida tahlil qilish, xatolarni anglash va ularni tuzatish metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'quv-bilish kompetensiyalarini mustaqil ishlar vositasida rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifasidir. Mamlakatimizda qabul qilingan meyoriy-huquqiy hujjatlar bu boradagi ishlarni huquqiy jihatdan ta'minlab, ta'lim muassasalaridan mustaqil ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni talab etadi. Mustaqil ishlarni to'g'ri tashkil etish o'quvchilarni raqobatbardosh, mustaqil qaror qabul qiloladigan yetuk kadrlar qilib tarbiyalashning asosiy kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 5-maydagi PF-76-son Farmoni.
5. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.:

O‘QTUVCHILAR FAOLIYATINI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK O‘RGANISHNING NAZARIY-ILMIY ASOSLARI.

Imomova Iroda Sobirjon qizi

Annontatsiya: Ushbu maqolada tarbiyachilarni kasbiy mahoratini rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Mazkur tadqiqotda axborot texnologiyalarining pedagogik jarayondagi roli, tarbiyachilarni motivatsiya qilish va bilim-ko‘nikmalarini oshirishdagi samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, maqolada axborot texnologiyalari yordamida kasbiy mahoratni rivojlantirishning metodik usullari, ularning afzalliklari va cheklovlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik jarayonda ATning integratsiyasi tarbiyachilarning kasbiy rivojlanishini ta‘minlash, innovatsion metodlarni tatbiq etish va individual yondashuvni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: tarbiyachi, kasbiy mahorat, axborot texnologiyalari, pedagogik jarayon, kasbiy rivojlanish.

AbSTRACT: This article analyzes the theoretical foundations of the use of information technologies in the development of professional skills of educators. This study highlights the role of information technologies in the pedagogical process, their effectiveness in motivating educators and improving their knowledge and skills. The article also examines methodological methods for developing professional skills using information technologies, their advantages and limitations. The results of the study show that the integration of IT in the modern pedagogical process is of great importance in ensuring the professional development of educators, implementing innovative methods, and forming an individual approach

Keywords педагог, профессиональные навыки, информационные технологии, педагогический процесс, профессиональное развитие

Annontatsiya: В данной статье анализируются теоретические основы использования информационных технологий в развитии профессиональных навыков педагогов. Исследование освещает роль информационных технологий в педагогическом процессе, их эффективность в мотивации педагогов и повышении их знаний и навыков. Также рассматриваются методические подходы к развитию профессиональных навыков с использованием информационных технологий, их преимущества и ограничения. Результаты исследования показывают, что интеграция ИТ в современный педагогический процесс имеет большое значение для обеспечения профессионального развития педагогов, внедрения инновационных методов и формирования индивидуального подхода

Ключевые слова педагог, профессиональные навыки, информационные технологии, педагогический процесс, профессиональное развитие

KIRISH

O‘rganish qobiliyatlari yoki o‘rganish strategiyalari o‘rganish uchun qo‘llaniladigan yondashuvlardir. O‘rganish qobiliyati - bu yangi ma‘lumotlarni qabul qilish, ma‘lumotni

saqlash yoki baholash bilan shug'ullanish jarayonini hal qiluvchi ko'nikmalar majmuasidir. Ular odatda qisqa vaqt ichida o'rganilishi mumkin bo'lgan va ta'limning barcha yoki ko'pgina sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan diskret texnikalardir. Kengroq ma'noda, insonning o'rganish, saqlash va imtihonlardan o'tishga yordam beradigan ma'lumotni eslab qolish qobiliyatini oshiradigan har qanday mahoratni o'rganish mahorati deb atash mumkin va bunga vaqtni boshqarish va motivatsion usullar kiradi. Keyingi vaqtda ta'limda mnemonikaga asoslangan o'rganish strategiyalariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Ta'lim – tarbiya ishlarining muvaffaqiyati baribir tarbiyachining bilimiga, uning kasbiy mahoratiga bog'liq. Shu nuqtai - nazardan

O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, unda shaxsning psixik jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, uning asosida yangi faoliyatlar yuzaga keladi. O'quv faoliyati insonning butun hayoti davomida namoyon bo'luvchi uzluksiz jarayondir.

O'zbekiston Respublikasining prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaydi: "Tarbiyachi faqat dars beruvchi emas, balki jamiyatning ma'naviy va axloqiy asoslarini shakllantiruvchi muhim shaxsdir" U o'quvchilarda **vatanparvarlik, halollik, bilimga intilish va mehnatsevarlik** kabi fazilatlarni rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

"Tarbiya – bu faqat maktabda emas, balki oilada, jamiyatda ham amalga oshiriladigan mas'uliyatli jarayondir. Tarbiyachi shu jarayonning bosh yuritgichi."

Sh.M.Mirziyoyev tarbiyachidan **zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llash** va raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyatini kutadi. Bu orqali o'quvchilarni nafaqat bilimga, balki **ijodkorlik va tanqidiy fikrlashga** yo'naltirish mumkin.⁷

Prezidentning fikricha, tarbiyachi **ma'naviyat va axloqiy qadriyatlarni** rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi. U o'quvchilarda milliy madaniyat, hurmat, mehr-muhabbat va odob-axloqni shakllantiradi.⁷

Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, tarbiyachi o'z malakasini doimiy ravishda oshirib borishi, yangi bilim va pedagogik uslublarni o'rganishi lozim. Bu esa **tarbiyachining shaxsiy va professional o'sishini** ta'minlaydi va o'quvchilarga yanada sifatli ta'lim beradi - deb ta'kidlaydi.

Xo'sh pedagogik mahoratning o'zi nima? Unga hozirgi zamon fani nuqtai nazaridan quyidagicha ta'rif beriladi: Pedagogik mahorat-tarbiyachilarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo'lib, tarbiyachilarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiymahoratini doimiy takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi faoliyatdir. U o'z fanini mukammal bilgan, pedagogik psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo'lgan, o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab topish uchun, amaliy faoliyat olib boradigan har bir tarbiyachining kasbiy faoliyatida namoyon bo'ladi. Pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun tarbiyachi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo'lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o'zida tarkib toptirishi lozim. I.P. Rachenko pedagogik mahoratni pedagogik san'atning bir qismi sifatida ta'riflab, shunday yozadi: Pedagogik mahorat deganda, tarbiyachining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko'nikmalarni mukammal egallashi, o'z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga axloqiy- estetik munosabatda bo'lishi, o'z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat'iy irodasi tushuniladi".

Tadqiqot metodologiyasi. O'rganish turlari ichida keng tarqalganlaridan biri reaktiv o'rganishdir. Reaktiv o'rganishda ta'lim oluvchi passiv hisoblanadi. Reaktiv o'rganish an'anaviy ta'limda keng qo'llanilib, ta'lim oluvchining bilim va ko'nikmalari tizimlashtirilgan, oldindan o'rganish natijalarini qayd qilish mumkin ekanligi bilan

tavsiflanadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, quyidagi to'rtta komponent pedagogik mahoratning asosiy tashkil etuvchilari hisoblanadi:

- tarbiyachilik kasbiga sadoqat;
- o'z fanining o'qitish metodikasini mukammal bilishi;
- pedagogik qobiliyatlarini namoyish eta olishi;
- pedagogik texnikani o'z o'nida qo'llay bilishi.

Shuni alohida qayd etib o'tish zarurki, tarbiyachilik kasbi murakkab va mas'uliyatli jarayondan iborat. Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, tarbiyachi doimo ongning yagona sohibi bo'lmish insonning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanib, u bilan muloqot olib boradi. Ongli va tirik jonzot esa aqliy, ruhiy hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. Shu sababli, bolajak tarbiyachilar tarbiyalanuvchi bilan doimiy muloqotda bo'lishi, unga ta'sir ko'rsatishi uchun muntazam ravishda psixologiya va tarbiya nazariyasini mukammal o'rganib, o'z kasbiy faoliyatini muttasil rivojlantirib borishi kerak.

Tarbiyachilarning shaxsiy fazilatlarini sirasiga iymon-e'tiqodi, dunyoqarashining kengligi, faolligi, o'dob-axloqi, fuqarolik burchini his qilishi, ma'naviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi va o'z maqsadlariga intilishi, insonparvarligi, huquqiy bilimdonligi mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy talablariga o'z fikr- mulohazasi bilan faol ishtirok etishi kiradi.

"Muallimning yuksak sifati uning aqli, ilmi, fikri, so'zi, axloqi va o'dobidir. Tarbiyachining yuz qarashlari ham, gapirishlari ham, qalbi ham, ko'rinishi ham, yurish-turishi ham, kiyinishi ham chiroyli va ibrat namunasi bo'lsin. Ayniqsa, uning nutqi tushunarli, ravon, ta'sirli bo'lishi darkor. U muloqotda bamisoli so'z zargari ekanligini ko'rsata olishi muhimdir".⁷

Darhaqiqat, tarbiyachilarning obro'-e'tiborini ta'minlaydigan ilk vosita uning tarbiyalanganlik darajasidir. Birinchidan, tarbiyachi ma'naviy jihatdan sog'lom va keng fikrli bo'lishi, o'z milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va millatimizning buyuk siymolari ijodiy merosini teran bilishlari kerak. Binobarin, o'zi tanlagan mutaxassislik va fan sohasida izlanishlar olib borgan, allomalarimizning hayoti va ijodini yaxshi bilishi hamda mantiqiy tafakkurga ega bo'lishi lozim. Bu tarbiyachi pedagogik mahoratining shakllanib borishida muhim ahamiyat kasb etadi.

1. O'qituvchining shaxsiy xislatlari: bolalarni yaxshi ko'rish, ularni sevishtirish, aql-farosatlilik, mehnatsevarlik, jamoat ishlarida faollik, kamtarinlik, odamiylik, dilkashlik, uddaburonlik, o'z bilimini oshirishga intilish.

2. Kasbiga xos bilimi: ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati bilan uning maqsad va vazifalarini tushunishi, psixologiya asoslarini, ayniqsa yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya asoslarini bilishi, etnopsixologik bilimlarni egallashi, hozirgi zamon pedagogikasi asoslarini bilishi, hozirgi zamon pedagogikasining metodologik asoslarini egallaganligi, maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tushunishi, o'z fanini o'qitish metodikasini bilishi, o'qituvchilarga tarbiyaviy ta'sir etishning samaradorligini bilishi, ota-onalar va jamoatchilik bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmunini bilishi.

3. O'z kasbiga xos xislatlari: o'qituvchining kuzatuvchanligi, o'z diqqate'tiborini taqsimlay olishi, pedagogik fantaziya (xayol)ning rivojlanishi, o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishi, o'zini qo'lga olishi, o'zini tuta olishi, pedagogik takt, nutqning emotsional ifodalanishi;

4. Shaxsiy pedagogik uddaburonligi: dars mashg'ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi, o'qituvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi, ta'lim va tarbiya jarayonida

o'quvchilarning bilimi o'sishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi, pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtira olish, bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o'z faoliyatini rejalashtirishni bilishi, o'quv maqsadlarini rejalashtira olishi; o'zining ta'lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5. Tashkilotchilik malakalari: bolalar jamoasini uyushtira bilishi, turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqara olishi, bolalarni nimalar bilandir qiziqtirib, ularni faollashtira olishi, amaliy masalalarni hal etishda o'zining bilim va tajribalarini ustalik bilan tez qo'llay olishi.

6. Kommunikativ malakalari: bolalarni o'ziga jalb etishni bilishi; bolalar va ota-onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi, bolalarning jamoalararo va jamoa ichidagi o'zaro munosabatlarini tartibga solishni bilishi, bolalar va ota-onalar bilan tashqaridan aloqa bog'lashni bilishi.

7. Gnostik malakalari: bolalarning asab psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi, o'zining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi, boshqa o'qituvchilarning tajribalarni o'rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to'g'ri xulosa chiqara olishi, psixologik-pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi, o'quvchilarni to'g'ri tushunib, ularning xulq-atvori sabablarini tushuntirishni bilishi.

8. Ijodiy xislatlari: pedagogik mahoratini takomillashtirishga intilishi, o'quvchilarni tarbiyalash dasturini ishlab chiqish va uni amalga oshira olish qobiliyati, o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib, bo'lib o'tgan hodisalarga uning nazari bilan qaray olishi; avvalgi voqealar, hodisalar va tarbiyalanuvchi shaxsiga yangicha qaray olish qobiliyati, o'zining o'quvchiga pedagogik ta'siri natijalarini oldindan ko'ra bilishga intilishi

Tahlil va natijalar. Ta'lim jarayonida talabalarning bilishga qiziqishlari g'oyat katta rol o'ynaydi. Ma'lumki, qiziqish talabalarni o'rganish faoliyatining asosiy va dastlabki sharti hisoblanadi. Psixologiyada o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi qiziqishining ikki turi aniqlanadi. Birinchisi, bevosita qiziqish, ikkinchisi bilvosita qiziqish. "O'rganish" tushunchasi psixologiyada keng tadqiq etiladi. Fanning bir tarmog'i sifatida "o'rganish psixologiyasi" fani ham mavjud. Bu fan o'rganish bilan bog'liq bo'lgan turli xil psixologik nazariyalarni qamrab oluvchi nazariy fan hisoblanadi. Ma'lumki, tarixan o'rganishning turli xil psixologik nazariyalari mavjud. Neyrologiya va ijtimoiy idrok bilan bog'liq nazariyalar kabi boshqa yondashuvlar o'rganishni aniqlash uchun miyaning tuzilishiga ko'proq e'tibor beradi. Ijtimoiy konstruktivizm kabi ba'zi psixologik yondashuvlar insonning atrof-muhit va boshqalar bilan o'zaro munosabatiga ko'proq e'tibor qaratadi. O'rganish strategiyasi va texnikasi asosan pedagogik psixologiyada ko'p o'rganiladi. Pedagogik psixologiya predmeti ta'lim oluvchilarga ta'lim-tarbiya berishning psixologik qonuniyatlarini o'rganish, o'quvchilar tafakkurini taraqqiy topishi, intellektual faoliyat malakalari va usullarini o'zlashtirish jarayonini boshqarish masalalarini o'rganadi. Ayniqsa, milliy an'analarimiz, urf-odatlarimiz, qadriyatlarimiz asosida davlatimizning buyuk kelajagi bolmish yosh avlodga chuqur bilim berish tarbiyachilardan yuksak qobiliyatni va ishechanlikni talab qiladi. Pedagog faoliyatda vositalar, maqsadlar va natijalarning nisbatani doimo tahlil qilib borishi zarur hisoblanadi.

Ular uzviy birlikni tashkil etadi, bir-biriga bog'liq bo'ladi va alohida tarzda amalga oshirilmaydi. Maqsadni amalga oshirish usuli va yo'li bu - bo'lajak natijadir. Natija yangi vositalarni tanlash yangi maqsadlarni qo'yish uchun amaliy asos hisoblanadi. Tajribada ma'lum darajada qo'llanilgan har qanday vosita natija beradi, hatto biror sababga ko'ra

maqsad aniq ifodalanmagan bo'lsa ham natija beraveradi. Lekin maqsadi aniq ifodalangan pedagogik vositagina samaralidir.

Bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning har bir aniq holatda umuman tarbiyada biz nimaga erishmoqchi ekanligimizni aniq bilib olmasak, samarali pedagogik vositalarni tanlash muvaffaqiyatli bo'lishini tasavvur qilish qiyin. Mohir tarbiyachi - bu yuqori madaniyatli, o'z sohasini chuqur biluvchi, turdosh fan va san'at saholaridan xabardor, umumiy va xususan bolalar psixologiyasini yaxshi o'zlashtirgan, ta'lim –tarbiya metodikasini to'liq egallagan mutaxassisdir”.

Tarbiyachilik qobiliyatini egallash uchun ko'p o'qish va bilish zarur. Tarbiyachi qonun va qoidalarini aniq bilish kerak. Bundan tashqari ta'lim-tarbiya samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarni to'liq egallagan bo'lishi, ularning har biridan aniq vaziyatlarda o'rinli foydalana bilish, tashxis qo'ya bilish zarur.

O'qituvchi eng avvalo o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishni esdan chiqarmasligi, yuzaga kelgan muammolarni mustaqil yechishga o'rgatishi, o'quvchi tashabbuskorligi va ijodkorligi asosida o'zining kimligini namoyish etishiga yordamlashishi zarur. Buning uchun o'qituvchi shaxsiy hamda kasbiy sifat va fazilatlarini to'liq egallagan bo'lishi lozim, bunday o'qituvchilar o'quvchilar bilan ko'proq do'stona muloqotda bo'ladilar, o'zaro fikr almashadilar, mavzuga doir muammoni tahlil qiladilar va bir qarorga keladilar.

O'qituvchi bu o'rinda butun e'tiborini mavzu mohiyatini o'quvchilarga singdirishga qaratib, o'quvchilar e'tiborini kechinmalarini va o'zlashtirish imkoniyatlarini alohida e'tiborga oladi.

O'qituvchi shaxsiga xos bo'lgan bilimdonlik, ijodkorlik, mustaqillik hamda pedagogik faoliyati uchun mas'uliyat va javobgarlikni chuqur his etish o'quvtarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashning eng muhim omillaridir.

Talabalarda kasbni egallashning shakllanishi ularda majburiyat va javobgarlik hissining tarkib topishi bilan bog'liqdir. Ularda ana shunday sifat va kechinmalar to'la shakllangan bo'lsa, bilimlarni egallash yoki kasbiy kamoloti uchun hech narsa to'siq bo'la olmaydi

“Bizning pedagogik mehnatimizda hamma narsani deydi professor Y.P.Ikara “Qobiliyat hal qiladi” ammo tarbiyachilar uchun qobiliyatga yo'l odatda qanchalar murakkab va qanchalar uzoq”. Bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalashda yoshlarni intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish va ularning har tomonlama rivojlangan shaxs etib voyaga yetkazish – davlatimiz siyosatini ustivor yo'nalishga aylangan. Chunki jismoniy sog'lom ma'naviy yetuk shaxslargina buyuk kelajakni yaratadi. Mamlakatimizda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart- sharoitlar yaratish maqsadida kompyuter o'yinlari tarbiyalanuvchilarning ushbu qiziquvchanlik xususiyatini oshiradi.

Multimedia vositalarini tayyorlash va bolalarning kompyuter savodxonligini shakllantirish metodikasi shaxsiy kompyuterlar multimedia texnologiyasining asosiy texnik

vositasi hisoblanadi. Masalan, tarbiyachi A harfini an'anaviy usulda o'rgatish mobaynida, bolaga uning qog'ozdan yoki kartondan yasalgan shaklini ko'rsatadi (statik vosita).

Xulosa va takliflar. Bizningcha, ta'lim beruvchining faoliyati (sub'ektiv) ta'lim oluvchining mustaqil o'rganish faoliyatidan (ob'ektiv) o'z-o'zini shakllantirish, ma'lum tamoyillarga ustuvorlik berishlik, faoliyat jarayoniga o'tkazishga qaratilishi lozim. Bu esa didaktik materiallar ishlab chiqishda ta'lim oluvchilarni nafaqat o'quv mashg'ulotida biror bir o'rganish faoliyatiga yo'naltirish, balki o'quv mashg'ulotlaridan tashqarida ham izlanuvchanligi, qiziquvchanligi, ijodkorligini faollashtirishni hisobga olishni taqozo etadi. Ko'plab pedagogik-psixologik tadqiqotlarda o'rganish faoliyatini birinchi jihatiga e'tibor qaratilgan. O'tgan asrning 50-70 yillaridagi psixologikpedagogik tadqiqotlarda "o'rganish faoliyati" ta'lim oluvchining pozitsiyasi sifatida tavsiflanadi. Bu xususidagi fikrlarini davom ettirib, ta'lim oluvchining "bilim olishga intilishi uning aqliy mehnati hisoblanib, bu bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ixtiyoriy amalga oshiriladigan faol harakat" deb izohlagan. Ta'lim beruvchining fan mazmunini etkazishda ta'lim oluvchilarni mantiqiy va izchillikni tushunishga yo'naltirish, ularni faollashtirish, asosiy va muhim tushunchalarni ajratish, alohida ta'kidlash katta rol o'ynaydi. Ta'lim oluvchilarda mashg'ulot mavzusiga doir savollarni shakllantirishga undash ulardagi bilimlarning "mavjud holati"ni aniqlashga hamda qiziqish sohalarni belgilab olishga yordam beradi. Ta'lim beruvchining fan mazmunini professional ravishda taqdim qila olishi, ta'lim oluvchilarni qiziqitira olishi katta rol o'ynasa, o'quv materiallari, metodlar va topshiriqlar ta'lim oluvchining o'rganish faolligini oshirishga turtki beruvchi jihatlar hisoblanadi. O'rganish qobiliyati. Ilmiy manbalarda o'rganish faoliyati bilan bir qatorda o'rganish qobiliyati iborasi ham keng qo'llaniladi. O'rganish qobiliyati ta'lim oluvchining asosiy faoliyati bo'lib, u ta'lim oluvchining intellektual rivojlanishi, uning atrofidagi dunyo haqidagi bilimlarini aniqlashtirish uchun katta ahamiyatga ega. Qobiliyatlar – bu insonning individual psixologik o'ziga xosligi bo'lib, bu sifat shaxsning ilmiy, amaliy va ijodiy faoliyatida namoyon bo'ladi hamda uni amalga oshirish muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Pedagogika va psixologiyaning zamonaviy rivojlanish bosqichida o'rganish qobiliyati shaxsning intellektual va hissiy qobiliyatlarining kombinatsiyasi sifatida tushuniladi. O'rganish qobiliyati har qanday bilim faoliyati muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ya'ni o'rganish qobiliyati atrof-olamni, dunyoni bilishga qaratilgan, sharoit va omillar ta'siri ostida rivojlanayotgan insonning individual xususiyatidir. O'rganishga qiziqish. Shaxsning o'rganishga qiziqishi dunyo, atrofmuhit bilan bog'liq mavzular hisoblanadi. O'quv materialining mazmunini chuqur o'ylagan holda tanlash, ilmiy bilimlarga xos tushunchalarni singdirish o'rganishga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi. T.M.Golovastikovaning ta'kidlashicha, birinchi navbatda bunday o'quv materiallari ta'lim oluvchida qiziqish uyg'otadi va mustahkamlaydi, ularni noma'lum narsalar hayratga soladi, tasavvurini kengaytiradi. Ajablanish holati esa idrok qilish uchun rag'batning asosiy elementi sifatida maydonga chiqadi. Ta'lim oluvchining ajablanish holati yangi narsalarni o'rganishga intilish, yangi narsalarni kutish holati bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T. O'zbekiston 2014.
2. "Ta'lim to'g'ri". (O'RQ-637-son)
3. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida Qonun T., 2019
4. F.R.Qodirova, risida"gi Qonuni. T.: 2020 Sh.Q.
Toshpo'latova, N.M.Kayumova, M.N.A'zamova
"Maktabgacha ta'lim pedagogikasi". "Tafakkur". Toshkent/2019 y
5. D.A.G'afforova, "Tarbiyachining kreativligi va
kompetentligining oshirish
mexanizmlari" magistrlik dissertatsiya ishi. Termiz davlat universiteti. 2020 y
6. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. -T.: Darslik. Iqtisod -moliya, 2011.-420 b.
7. "Shavkat Mirziyoyev: O'qituvchi kasbi eng ulug' kasb bo'lishi kerak", kun.uz,
29.12.2020.
8. Sulaymonov, J. B. (2021). ABU ZAYD ABDURAHMON IBN XALDUNNING „MUQADDIMA“ ASARIDA DAVLAT TUSHUNCHASIGA YONDASHUVLAR TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(6),
9. Sulaymonov, J. B. (2022). ABDURAHMON IBN XALDUN AXLOQIY QARASHLARI VA SARVAPALLI RADHAKRISHNAN AXLOQIY QARASHLARINING QIYOSIY JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 25), 363-373.
10. Сулаймонов, Ж. (2021). АБДУРАХМОН ИБН ХАЛДУННИНГ ТАМАДДУН ТАРАҚҚИЁТИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИДА ЖАМИЯТ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 1), 451-455.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI KLASTERLI QO'LLASH

Irisbaeva Manzura Nurmamatovna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Samarqand kampusi

"Psixologiya va ijtimoiy gumanitar fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), kafedra dotsenti v.v.b.

manzurairisbaeva1983@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birgalikda qo'llashning afzalliklari va uning ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinadi. Pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish orqali ta'limda samaradorlikni oshirish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va individual yondashuvlarni joriy etish kabi masalalar yoritiladi. Maqola zamonaviy ilmiy manbalar va tadqiqotlar asosida tuzilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, raqamli texnologiyalar, ta'lim jarayoni, integratsiya, ta'lim samaradorligi, o'quvchilarning faol ishtiroki.

Аннотация: В данной статье анализируются преимущества совместного применения педагогических технологий и цифровых технологий в образовательном процессе, а также их влияние на качество образования. Рассматриваются такие вопросы, как повышение эффективности обучения посредством интеграции педагогических и цифровых технологий, обеспечение активного участия обучающихся и внедрение индивидуализированных подходов. Статья подготовлена на основе современных научных источников и исследований.

Ключевые слова: педагогические технологии, цифровые технологии, образовательный процесс, интеграция, эффективность обучения, активное участие обучающихся.

Abstract: This article analyzes the advantages of using pedagogical technologies in combination with digital technologies in the educational process and their impact on the quality of education. It examines such issues as improving learning effectiveness through the integration of pedagogical and digital technologies, ensuring active learner participation, and implementing individualized approaches. The article is based on contemporary scientific sources and research studies.

Keywords: pedagogical technologies, digital technologies, educational process, integration, learning effectiveness, active learner participation.

Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgarib borayotgan ijtimoiy va texnologik sharoitlarga moslashish zaruratini keltirib chiqardi. Boshqa sohalarda bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib bormoqda va ular ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida muhim rol o'ynaydi. Pedagogik texnologiyalar esa o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish uchun ishlab chiqilgan metod va vositalarni o'z ichiga oladi. Pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni birgalikda qo'llash ta'lim jarayonini yanada samarali, interfaol va zamonaviy talablar darajasiga ko'tarishga imkon beradi.

Mazkur maqolada pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birgalikda qo'llashning afzalliklari va uning ta'lim sifatiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida bu ikki texnologiyaning integratsiyasining samaradorligi, o'quvchilarning bilim olishdagi ishtiroki va ta'lim metodologiyasidagi o'zgarishlar muhokama qilinadi.

Metodologiya Maqolada qo'llanilgan tadqiqot uslubi sifatida analitik va taqqoslash metodlari tanlangan. Ushbu metodlarni qo'llash orqali pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida birgalikda qo'llashning ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqotda zamonaviy ilmiy adabiyotlar, tajribaviy tadqiqotlar va pedagogik texnologiyalar sohasidagi ilg'or amaliyotlar asosida xulosalar chiqarilgan.

Shuningdek, maqolada o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va ularning individual xususiyatlarini hisobga olish uchun pedagogik texnologiyalarni raqamli vositalar bilan birlashtirishning afzalliklari ko'rib chiqilgan. Pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni integratsiyalash bilan bog'liq metodologik yondashuvlar va ularning ta'limdagi samaradorligi o'rganilgan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida integratsiya qilishni o'rganish uchun bir nechta metodlar qo'llanildi. Bu metodlar quyidagi asosiy yondashuvlarga tayanadi:

Adabiy tahlili

Maqolada pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashga doir mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Tadqiqotlar natijalari, o'quv jarayonida raqamli vositalarni integratsiya qilishning ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlari o'rganildi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning o'quvchilarning ta'limga

bo'lgan munosabatini qanday o'zgartirishi, shuningdek, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro aloqalari qanday yaxshilanishi haqida ma'lumotlar to'plandi.

Eksperimental tadqiqotlar

Ma'lum pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan qo'shib foydalanishning samaradorligini baholash uchun amaliy eksperimentlar o'tkazildi. Eksperimentlar o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy qilish usullari, o'quvchilarni interfaol o'qitish metodlariga qiziqishlari va faol ishtirok etishlari darajasi bo'yicha tashkil etildi. Tadqiqotda sinf ichidagi faoliyat, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash va darsdan keyingi fikr-mulohazalar asosida natijalar yig'ildi. Bu eksperimentlar orqali o'qitishning eng samarali metodlari aniqlanishga harakat qilindi.

So'rovnoma va intervyu

Tadqiqotda o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnomalar va intervyular tashkil etildi. O'quvchilarga pedagogik va raqamli texnologiyalarni birgalikda qo'llashga bo'lgan munosabatlari haqida savollar berildi, ularning qanday texnologiyalar bilan ishlashni afzal ko'rishlari, raqamli vositalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar va muvaffaqiyatlari haqidagi fikrlari yig'ildi. O'qituvchilarga esa pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birgalikda qo'llashdagi tajribalari, darslarni qanday tashkil etishlari, o'quvchilarning ta'lim samaradorligini qanday baholashlari to'g'risida savollar berildi. Olingan javoblar orqali ta'lim jarayonida integratsiyalangan texnologiyalarning samaradorligi haqida yanada chuqurroq tahlil o'tkazildi.

Natijalar

Pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birga qo'llash ta'lim jarayonida bir nechta ijobiy natijalarga olib keladi:

O'quvchilarning faol ishtiroki:

Pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birlashtirish o'quvchilarning faol ishtirokini oshirishga yordam beradi. Interfaol platformalar, onlayn resurslar va raqamli vositalar o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ishlashiga imkon yaratadi. Masalan, onlayn forumlar, interaktiv sinflar va raqamli o'yinlar orqali o'quvchilar dars jarayonida yanada faol ishtirok etadilar.

Individual yondashuv:

Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilarning individual ehtiyojlari va o'rganish sur'atlarini hisobga olish mumkin. Ta'limda individual yondashuvni amalga oshirish o'quvchilarning bilim olish jarayonini optimallashtiradi. Misol uchun, ta'lim dasturlari va platformalar o'quvchilarga o'z sur'atida o'rganish imkonini beradi.

Resurslarga kirish imkoni:

Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga ta'lim resurslariga erkin kirish imkonini beradi. Internetda mavjud bo'lgan o'quv materiallari, darsliklar, videolar, ilmiy maqolalar va boshqa resurslar o'quvchilarning bilim olish jarayonini boyitadi va kengaytiradi. Bundan tashqari, onlayn testlar va o'quv dasturlari orqali o'quvchilarning bilim darajasi aniq baholanadi.

O'qituvchilarning professional rivojlanishi:

Pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birlashtirish o'qituvchilarning metodik bilimlarini oshirishga ham yordam beradi. O'qituvchilar o'z sinfini samarali boshqarish va dars jarayonlarini diversifikatsiya qilish uchun raqamli texnologiyalarni qo'llashni o'rganadilar. O'qituvchilar uchun o'quv materiallarini yaratish, ularni onlayn platformalarda taqdim etish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatlari kengayadi.

Ta'lim samaradorligining oshishi:

Pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish ta'lim samaradorligini oshiradi. Interaktiv metodlar, onlayn darslar, videokonferensiyalar va boshqa raqamli vositalar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, bilimlarni mustahkamlash va darsning sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Munozara

Pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning ijobiy ta'siri to'g'risidagi natijalar ko'plab tadqiqotlar tomonidan tasdiqlangan. O'quvchilarning faol ishtiroki, bilim olish jarayonining samaradorligi va ta'lim jarayonining diversifikatsiyasi raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan ta'lim usullarining afzalliklarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birga qo'llashda ba'zi muammolar ham mavjud. Raqamli texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchilar uchun yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish zarurati va ba'zi o'quvchilarning raqamli texnologiyalarni qo'llashga nisbatan norozilik bildirishlari kabi masalalar ham yuzaga keladi. Bunday muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilar va o'quvchilarni raqamli vositalarni qo'llashga tayyorlash va bu texnologiyalarni samarali ishlatish bo'yicha treninglar tashkil etilishi kerak.

Shuningdek, pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilishda o'qituvchilarning individual yondashuvi ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish, o'qituvchilarning metodik va pedagogik kompetentsiyalariga ta'sir qiladi. Shuning uchun o'qituvchilarni raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlarda qo'llashga o'rgatish uchun o'quv jarayonlarini samarali tashkil etish lozim.

XULOSA

Pedagogik texnologiyalarni raqamli texnologiyalar bilan birgalikda qo'llash ta'lim jarayonini yanada samarali va interfaol qiladi. O'quvchilarning bilim olish jarayonidagi faol ishtiroki, individual ehtiyojlarni hisobga olish, ta'lim resurslariga erkin kirish va ta'lim samaradorligini oshirish kabi afzalliklar pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning asosiy ustunliklaridir. Biroq, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida samarali qo'llash uchun o'qituvchilarga malaka oshirish va texnologiyalarni o'zlashtirish bo'yicha tizimli ta'lim berish zarur. Shu tarzda, pedagogik va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi ta'lim jarayonida yanada yuqori sifatni ta'minlaydi va zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Usmanov, J. (2019). Pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish: Nazariy va amaliy asoslar. Toshkent: Fan.
2. Karimov, M. (2020). Raqamli texnologiyalar va ta'lim: Yangiliklar va imkoniyatlar. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
3. Mukhammedova, A. (2021). Pedagogik texnologiyalarni qo'llash: Amaliy yondashuvlar. Toshkent: Ilm Ziyo.
4. Shukurova, T. (2018). Raqamli texnologiyalar va ta'lim samaradorligi. Buxoro: Buxoro universiteti nashriyoti.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI INTEGRATSIYALASHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

e.mail.Inomjonova Dildora Ergashali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi

Annontatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalashning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Zamonaviy ta'lim muhitida sun'iy intellektdan foydalanish o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash, ta'lim mazmunini moslashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish hamda o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda sun'iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, ta'lim jarayonida inson omilining ustuvorligi va sun'iy intellektdan pedagogik maqsadga muvofiq foydalanish masalalariga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, raqamli texnologiyalar, integratsiya, innovatsion ta'lim, interaktiv topshiriq, raqamli kompetensiya, pedagogik texnologiya.

Annontatsiya: В данной статье рассматриваются научно-методические основы интеграции технологий искусственного интеллекта в процесс начального образования. Использование искусственного интеллекта в современной образовательной среде создает возможности для определения индивидуальных образовательных потребностей учащихся, адаптации содержания обучения, разработки интерактивных заданий и повышения эффективности учебного процесса. В статье анализируются педагогические возможности применения технологий искусственного интеллекта с учетом возрастных и психологических особенностей учащихся начальных классов. Особое внимание уделяется цифровой компетентности учителя, приоритету человеческого фактора и целесообразному использованию искусственного интеллекта в образовательном процессе.

Ключевые слова: искусственный интеллект, начальное образование, цифровые технологии, интеграция, инновационное обучение, интерактивные задания, цифровая компетентность, педагогическая технология.

Annantaion: This article examines the scientific and methodological foundations of integrating artificial intelligence technologies into primary education. The use of artificial intelligence in modern educational environments provides opportunities to identify individual learning needs, adapt educational content, develop interactive tasks, and improve the effectiveness of the learning process. The article analyzes the pedagogical potential of artificial intelligence technologies while taking into account the age and psychological characteristics of primary school pupils. Particular attention is paid to teachers' digital competence, the priority of human interaction, and the pedagogically appropriate use of artificial intelligence in education.

Keywords: artificial intelligence, primary education, digital technologies, integration, innovative learning, interactive tasks, digital competence, educational technology.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim jarayonini tashkil etish, o'quv materiallarini tayyorlash, topshiriqlarni individuallashtirish va o'quvchilarning bilimni baholashda yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Boshlang'ich ta'lim o'quvchining keyingi ta'lim bosqichlari uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantiradigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli mazkur bosqichda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Sun'iy intellektni boshlang'ich ta'limga integratsiyalash deganda texnologiyani shunchaki darsga kiritish emas, balki uning imkoniyatlarini ta'lim maqsadlari, o'quv dasturi, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va pedagogik metodlar bilan uyg'unlashtirish tushuniladi.

ASOSIY QISM

Sun'iy intellekt — ma'lumotlarni tahlil qilish, muayyan vazifalarni bajarish, matn va boshqa raqamli kontent bilan ishlash hamda foydalanuvchiga mos javoblar shakllantirish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biri o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniyatidir. Bir sinfda bilim darajasi, qiziqishi va o'zlashtirish sur'ati turlicha bo'lgan o'quvchilar mavjud. An'anaviy dars jarayonida har bir o'quvchiga bir xil darajadagi topshiriq berilishi mumkin. Sun'iy intellekt asosidagi vositalar esa topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko'ra moslashtirishga yordam beradi. Masalan, o'qish darsida ayrim o'quvchilarga matn mazmunini tushunishga qaratilgan sodda savollar, yuqori darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilarga esa matnni tahlil qilish va xulosa chiqarishga yo'naltirilgan topshiriqlar taklif qilinishi mumkin.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirishda interaktiv topshiriqlarning ahamiyati katta. Sun'iy intellekt yordamida o'qituvchi turli mavzularga mos savollar, testlar, muammoli vaziyatlar, matn bilan ishlash topshiriqlari va ijodiy mashqlarni ishlab chiqishi mumkin. Masalan, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida:

- matn asosida savollar yaratish;
- asosiy g'oyani aniqlash;
- qahramonlarning harakatlarini tahlil qilish;
- voqealar ketma-ketligini aniqlash;
- yangi so'zlarning ma'nosini izohlash;
- gaplarni davom ettirish;
- matnga sarlavha tanlash

kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Bunday topshiriqlar o'quvchilarning nafaqat bilimni, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarini boshlang'ich ta'limga integratsiyalashda bir qator metodik tamoyillarga amal qilish lozim.

Birinchi tamoyil — pedagogik maqsadga muvofiqlik. Texnologiya darsning asosiy maqsadini to'ldirishi kerak. Sun'iy intellektdan faqat zamonaviy texnologiyadan foydalanish bo'lish uchun foydalanish maqsadga muvofiq emas.

Ikkinchi tamoyil — yosh xususiyatlarini hisobga olish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun taqdim etiladigan raqamli materiallar sodda, tushunarli va yoshga mos bo'lishi kerak.

Uchinchi tamoyil — individuallashtirish. O'quvchilarning bilim darajasi va ehtiyojlarini hisobga olgan holda turli murakkablikdagi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

To'rtinchi tamoyil — interaktivlik. Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quvchini passiv tinglovchiga aylantirmasligi, balki uni faol ta'lim faoliyatiga jalb qilishi lozim.

Beshinchi tamoyil — o'qituvchi nazorati. Sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini egallamasligi kerak. O'qituvchi yaratilgan materiallarni tekshirishi, ularning mazmuni va yoshga mosligini baholashi zarur.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga kirib kelishi o'qituvchining rolini kamaytirmaydi. Aksincha, undan yangi raqamli kompetensiyalarni talab qiladi. O'qituvchi sun'iy intellektdan foydalanishda quyidagi faoliyatlarni amalga oshirishi mumkin:

1. dars maqsadiga mos topshiriqlar ishlab chiqish;
2. o'quv materiallarini turli darajalarga moslashtirish;
3. interaktiv mashqlar yaratish;
4. o'quvchilarning javoblarini tahlil qilish;
5. individual ta'lim yo'nalishlarini belgilash;
6. o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish.

Shu bilan birga, o'qituvchi sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan ma'lumotlarni tanqidiy baholashi kerak. Chunki sun'iy intellekt tomonidan berilgan har qanday ma'lumot avtomatik ravishda to'g'ri yoki pedagogik jihatdan maqbul hisoblanmaydi.

Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish mumkin:

Ta'lim maqsadi → o'quvchi ehtiyojlarini aniqlash → sun'iy intellekt vositasini tanlash → interaktiv topshiriq yaratish → topshiriqni pedagogik ekspertizadan o'tkazish → o'quvchiga taqdim etish → natijalarni tahlil qilish → keyingi topshiriqni moslashtirish.

Mazkur model ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish va o'quvchining individual rivojlanishini hisobga olish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt texnologiyalarini boshlang'ich ta'limga integratsiyalash zamonaviy ta'limning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quv materiallarini individuallashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish, o'quvchilarning faolligini oshirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlari kengayadi. Biroq sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida texnologik imkoniyatlardan ko'ra pedagogik maqsad ustuvor bo'lishi kerak. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va insoniy muloqoti doimo e'tiborda bo'lishi zarur.

Shunday qilib, sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini bosuvchi vosita emas, balki uning pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi zamonaviy texnologik vosita sifatida qaralishi

lozim. Uni ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri integratsiyalash boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. UNESCO, 2023.
2. UNESCO. *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. UNESCO, 2021.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign, 2019.
4. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L.B. *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. Pearson, 2016.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
6. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli ta'lim metodikasiga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlar.

O'QUVCHILARDA LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

katta o'qituvchisi S.Sh.Ziyodullayeva

sarvinozziyodullayeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda o'quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirishning zamonaviy ta'lim jarayonidagi pedagogik ahamiyati yoritiladi. Liderlikning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o'rni, mustaqil fikrlash, mas'uliyat, tashabbuskorlik, muloqot madaniyati, jamoada ishlash va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida interfaol metodlar, jamoaviy loyihalar, munozara va muammoli vaziyatlardan foydalanish orqali o'quvchilarning liderlik salohiyatini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: liderlik, o'quvchi shaxsi, pedagogik jarayon, tashabbuskorlik, mas'uliyat, mustaqil fikrlash, jamoaviy faoliyat, kommunikativ kompetensiya, ta'lim metodlari.

Аннотация: В данном тезисе освещается педагогическая значимость формирования и развития лидерских качеств у учащихся в современном образовательном процессе. Анализируется роль лидерства во всестороннем развитии личности учащегося, а также его возможности в формировании навыков самостоятельного мышления, ответственности, инициативности, культуры общения, работы в команде и принятия правильных решений в проблемных ситуациях. Кроме того, рассматриваются пути развития лидерского потенциала учащихся посредством использования интерактивных методов обучения, коллективных проектов, дискуссий и проблемных ситуаций в образовательном процессе.

Ключевые слова: лидерство, личность учащегося, педагогический процесс, инициативность, ответственность, самостоятельное мышление, коллективная деятельность, коммуникативная компетентность, методы обучения.

Abstract: *This thesis highlights the pedagogical significance of developing and fostering leadership qualities among students in the modern educational process. It analyzes the role of leadership in the comprehensive development of students' personalities, as well as its potential to develop skills such as independent thinking, responsibility, initiative, communication culture, teamwork, and appropriate decision-making in problem-solving situations. Furthermore, the thesis explores ways to develop students' leadership potential through the use of interactive teaching methods, collaborative projects, discussions, and problem-based situations in the educational process.*

Keywords: *leadership, student personality, pedagogical process, initiative, responsibility, independent thinking, collaborative activity, communicative competence, teaching methods.*

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, tashabbus ko'rsatadigan, mas'uliyatni o'z zimmasiga ola biladigan va jamoani umumiy maqsad sari yo'naltira oladigan barkamol shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Liderlik faqat boshqalarga rahbarlik qilish yoki yetakchi bo'lish bilan cheklanmaydi. Haqiqiy lider, avvalo, o'z faoliyatini to'g'ri tashkil eta oladigan, o'z kuchiga ishongan, maqsad sari intiladigan, boshqalarning fikrini hurmat qiladigan va jamoa manfaatini shaxsiy manfaatidan ustun qo'ya oladigan shaxsdir. Demak, liderlik sifatlarini maktab davridan boshlab shakllantirish o'quvchining kelajakdagi ijtimoiy va kasbiy faoliyati uchun muhim poydevor yaratadi.

Asosiy qism: O'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati, avvalo, ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligini kuchaytirish bilan belgilanadi. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'proq tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi sifatida namoyon bo'lsa, zamonaviy ta'limda u faol ishtirokchi, izlanish olib boruvchi va o'z fikrini erkin ifodalovchi subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuv esa o'quvchining liderlik salohiyatini namoyon etishi uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Liderlik sifatleri o'quvchilarda birdaniga shakllanmaydi. Ular ta'lim va tarbiya jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanadi. Bunda o'quvchiga mustaqil vazifalar berish, qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish, jamoaviy ishlarga jalb etish, muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo'naltirish va o'z faoliyatini baholashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, **"aqliy hujum"**, **"munozara"**, **"rolli o'yin"**, **"loyiha metodi"**, **"keys-stadi"**, **"kichik guruhlarda ishlash"** kabi interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning tashabbuskorligi va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantiradi. Guruh bilan ishlash jarayonida o'quvchi nafaqat o'z fikrini himoya qilishni, balki boshqalarning fikrini tinglash, kelishuvga erishish va umumiy qaror qabul qilishni ham o'rganadi.

Liderlikni rivojlantirishda o'qituvchining roli ham alohida ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchiga tayyor yechimni taqdim etuvchi emas, balki uni izlanishga, fikrlashga va mustaqil qaror qabul qilishga undovchi pedagog bo'lishi lozim. Har bir o'quvchining qobiliyatini ko'ra bilish, uning kichik tashabbuslarini ham qo'llab-quvvatlash va muvaffaqiyatini e'tirof etish unda o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

O'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirish quyidagi pedagogik natijalarga olib keladi: mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi, tashabbuskorlik va mas'uliyat hissi kuchayadi, kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi, jamoada samarali ishlash ko'nikmasi rivojlanadi, muammoli vaziyatlarda maqbul yechim topish qobiliyati ortadi, o'z-o'zini boshqarish va o'z faoliyatini baholash ko'nikmalari shakllanadi, o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy faolligi oshadi.

Shuningdek, liderlikni rivojlantirish jarayonida barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratish muhimdir. Chunki sinfdagi faol yoki gapga chechan o'quvchiningina lider sifatida ko'rish pedagogik jihatdan to'g'ri emas. Ba'zi o'quvchilarda tashkilotchilik, boshqalarida ijodkorlik, yana ayrimlarida mas'uliyatlilik yoki muammoni tahlil qilish qobiliyati kuchli bo'lishi mumkin. Pedagogning vazifasi ana shu individual imkoniyatlarni aniqlash va ularni rivojlantirishdan iborat.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirish ta'limning sifat va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, jamiyat uchun faol, mas'uliyatli va tashabbuskor shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Liderlikni shakllantirish o'quvchiga faqat boshqalarga ta'sir ko'rsatishni emas, balki avvalo o'zini boshqarish, maqsad qo'yish, mas'uliyatni his qilish, hamkorlik qilish va to'g'ri qaror qabul qilishni o'rgatadi.

Shu sababli umumiy o'rta ta'lim jarayonida liderlik sifatlarini rivojlantirishni alohida mashg'ulotlar bilangina cheklab qolmasdan, barcha fanlarni o'qitish, sinfdan tashqari tadbirlar, loyihalar va jamoaviy faoliyatning uzviy tarkibiy qismiga aylantirish maqsadga muvofiqdir. Zero, bugungi ta'limning asosiy maqsadi faqat bilim berish emas, balki o'z kelajagini va jamiyat kelajagini bunyod eta oladigan faol shaxsni tarbiyalashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent.
2. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. *Pedagogika*. – Toshkent.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent.
4. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va zamonaviy pedagogik yondashuvlarga oid ilmiy-metodik manbalar.

KONSTRUKTIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Amirullayeva Barno Abdulhaqovna¹, Ismoilova Fazilat Erkinboyevna²

¹Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Samarqand, O'zbekiston

²Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada konstruktivistik ta'lim asosida bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy hamda pedagogik-psixologik jihatlari ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda konstruktivizm yondashuvining ta'lim oluvchini passiv bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilish jarayonining faol va ijodkor subyekt sifatida shakllantirishdagi doiraviy imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada bo'lajak o'qituvchilar kreativ kompetentligining motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv tarkibiy komponentlari hamda ularning o'zaro aloqadorligi asoslangan. Shuningdek, talabalarda kreativlikni samarali rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar — psixologik xavfsizlik, mustaqillik, hamkorlikda o'qitish, amaliy tajriba, refleksiya hamda "scaffolding" tamoyiliga asoslangan pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yoritib berilgan. Tadqiqot natijalari muammoli ta'lim, loyiha va keys-stadi metodlarini integratsiyalash orqali bo'lajak pedagoglarning kasbiy-kreativ tayyorgarligini va moslashuvchan fikrlash qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi..

Kalit soʻzlar: konstruktivizm, konstruktivistik taʼlim, boʻlajak oʻqituvchi, kreativ kompetentlik, kreativlik, mustaqil taʼlim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и педагогические аспекты развития креативной компетентности будущих учителей на основе конструктивистского подхода. Раскрыт потенциал конструктивизма в формировании обучающегося как активного субъекта образовательного процесса. Анализируются мотивационный, когнитивный, деятельностный и рефлексивный компоненты креативной компетентности. Обоснованы педагогические условия её эффективного развития, включая психологическую безопасность, самостоятельность, сотрудничество, практический опыт, рефлексия и педагогическую поддержку на основе принципа «scaffolding». Результаты исследования доказывают, что интеграция проблемного обучения, проектных методов и кейс-стади способствует повышению профессионально-креативной подготовки будущих педагогов..

Ключевые слова: конструктивизм, конструктивистское обучение, будущий учитель, креативная компетентность, креативность.

Abstract. This article examines the theoretical and pedagogical aspects of developing future teachers' creative competence through constructivist learning. It reveals the potential of constructivism in fostering the learner as an active subject of the educational process. The study analyzes the motivational, cognitive, activity-based, and reflective components of creative competence. Key pedagogical conditions for its effective development are substantiated, including psychological safety, independence, collaboration, practical experience, reflection, and scaffolding-based pedagogical support. The research demonstrates that integrating problem-based learning, project methods, and case studies enhances future educators' professional creative readiness and flexible thinking..

Keywords: constructivism, constructivist learning, future teacher, creative competence, creativity, independence.

Bugungi kunda taʼlim tizimining transformatsiyasi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, sunʼiy intellekt vositalarining taʼlim jarayoniga kirib kelishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy muhitning tez oʻzgarishi pedagog kasbining mazmuniga qoʻyiladigan talablarni tubdan oʻzgartirmoqda. Zamonaviy oʻqituvchi nafaqat oʻz faniga oid bilimlarni puxta egallagan mutaxassis, balki noanʼanaviy pedagogik vaziyatlarni tahlil qila oladigan, muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashadigan, yangi gʻoyalarni ilgari suradigan va ularni pedagogik amaliyotga tatbiq eta oladigan ijodkor subyekt sifatida shakllanishi zarur. Shu sababli boʻlajak oʻqituvchilarni tayyorlash jarayonida kreativlikni rivojlantirish masalasi pedagogik taʼlimning muhim ilmiy-amaliy yoʻnalishlaridan biriga aylanmoqda.

Boʻlajak oʻqituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish masalasi, avvalo, taʼlim jarayonining qanday tashkil etilishi bilan bogʻliq. Anʼanaviy reproduktiv taʼlim modelida talaba koʻproq tayyor bilimlarni oʻzlashtiruvchi va ularni qayta ifodalovchi subyekt sifatida namoyon boʻladi. Bunday sharoitda mustaqil fikrlash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, pedagogik tajriba oʻtkazish va yangi gʻoyalarni amaliyotda sinash imkoniyatlari cheklanishi mumkin. Taʼlim oluvchini faol bilish subyekti sifatida qaraydigan yondashuvlarda bilim tayyor holda berilmaydi, balki shaxsning avvalgi tajribasi, yangi axborot va faol amaliy harakatlari asosida konstruksiya qilinadi. Aynan mazkur jihat konstruktivistik yondashuvning nazariy-metodologik mohiyatini tashkil etadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Konstruktiv yondashuvning asosiy gʻoyasi shundan iboratki, bilim taʼlim oluvchiga uzatiladigan tayyor mazmun emas, balki uning faol bilish faoliyati jarayonida shakllanadigan individual va ijtimoiy konstruksiya sifatida qaraladi. J.Piagetning kognitiv rivojlanish

nazariyasida shaxsning yangi bilimlarni mavjud kognitiv tuzilmalari bilan bog'lash orqali bilimni faol ravishda shakllantirishi asoslangan bo'lsa, L.S.Vygotskiy ta'lim va rivojlanishda ijtimoiy o'zaro ta'sir, muloqot va hamkorlikning ahamiyatini ochib bergan. J.Bruner esa o'quvchining mustaqil izlanishi va kashfiyot orqali bilim hosil qilishiga alohida e'tibor qaratgan [1,2,3]. Mazkur qarashlarning umumiy jihati ta'lim oluvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki o'rganish jarayonining faol ishtirokchisi sifatida e'tirof etishdan iborat.

Konstruktiv yondashuvning aynan shu xususiyati uni kreativ kompetentlikni rivojlantirish bilan bog'lash imkonini beradi. Kreativlikning namoyon bo'lishi uchun shaxsga tayyor javobni takrorlashdan ko'ra, muammoni mustaqil anglash, savol qo'yish, mavjud bilimlarni qayta tashkil etish, muqobil g'oyalarni ishlab chiqish, tajriba o'tkazish va olingan natijalarni qayta ko'rib chiqish imkoniyati zarur. Shu nuqtayi nazardan konstruktiv ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammoli vaziyat, mustaqil izlanish, hamkorlik, pedagogik tajriba va refleksiya kreativ kompetentlikning rivojlanish mexanizmlari sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu bog'liqlik zamonaviy empirik tadqiqotlarda ham kuzatilmoqda. Broza, Biberman-Shalev va Chamo tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarni konstruktiv yondashuv asosida tayyorlash jarayonida mustaqil izlanish va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish ularning murakkab muammolarni hal qilish, abstrakt fikrlash hamda kreativ yechimlar ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytirishi aniqlangan. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarga o'z g'oyalarini mustaqil ravishda yaratish va sinab ko'rish imkoniyatining berilishi ularning faol subyekt sifatidagi ishtirokini kuchaytirgani qayd etilgan [5].

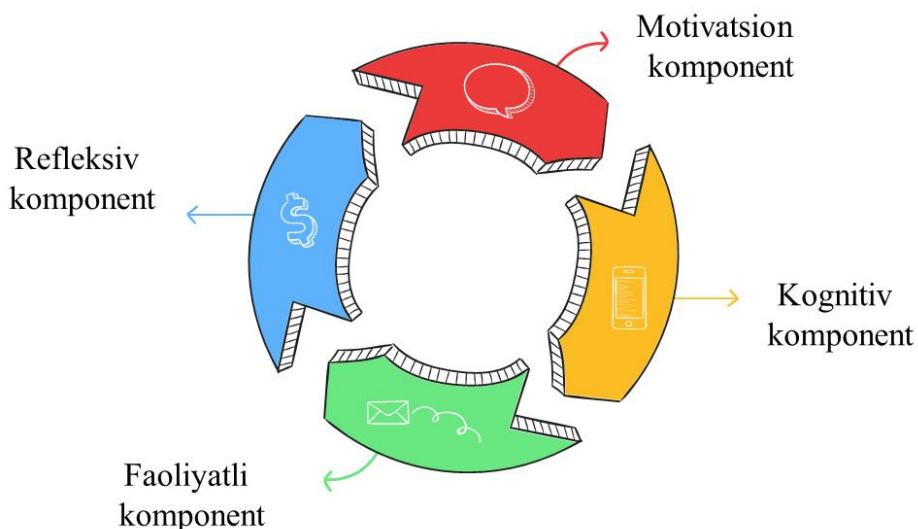
NATIJA VA MUHOKAMA

Shu bilan birga, konstruktiv yondashuvning kreativ kompetentlikka ta'sirini faqat metodlar majmuasi sifatida tushuntirish yetarli emas. Bo'lajak o'qituvchining kreativ kompetentligi motivatsion, kognitiv, faoliyatli va refleksiv tarkiblarning o'zaro birligi asosida shakllanadigan kompleks sifat sifatida qaralishi lozim. Bunda motivatsion komponent yangi g'oyalar yaratishga intilish va pedagogik tashabbusni, kognitiv komponent muammolarni turli nuqtayi nazardan ko'ra olish va moslashuvchan fikrlashni, faoliyatli komponent yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va amaliyotda sinashni, refleksiv komponent esa o'z faoliyati va uning natijalarini tahlil qilishni ifodalaydi (1-rasm). Demak, konstruktivistik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Bunda talaba pedagogik bilimlarning passiv iste'molchisi emas, balki ularni o'z tajribasi va amaliy faoliyati asosida qayta konstruktisya qiluvchi, muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim izlovchi, boshqa subyektlar bilan hamkorlik qiluvchi va o'z faoliyatini refleksiv baholovchi faol subyektga aylanadi. Natijada konstruktiv ta'lim jarayoni tayyor bilimni o'zlashtirishdan bilim va pedagogik yechimni mustaqil yaratishga o'tishni ta'minlaydi.

Shundan kelib chiqib bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda konstruktiv yondashuvning nazariy va pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, uning kreativ kompetentlik tarkibiy qismlariga ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini asoslash hamda konstruktiv ta'lim muhitining samarali shart-sharoitlarini belgilash dolzarb ilmiy-pedagogik vazifa hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda konstruktiv yondashuvni **muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim, hamkorlikda o'qitish, keys-stadi va refleksiv topshiriqlar** orqali amaliyotga tatbiq etish mumkin.

Mazkur texnologiyalar bo'lajak o'qituvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko'ra, muammoni mustaqil tahlil qilish, turli variantlarni izlash va maqbul yechimni asoslashga

yoʻnaltiradi. Konstruktiv taʼlim jarayonida topshiriqlarning **ochiq, muammoli va bir nechta yechimga ega** boʻlishi kreativ kompetentlikni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

1-rasm. Boʻlajak oʻqituvchilarning kreativ kompetentligining tarkibiy komponentlari

Kreativ kompetentlikning rivojlanishi uchun boʻlajak oʻqituvchiga erkin fikrlash, xatolardan qoʻrqmasdan tajriba qilish, oʻz gʻoyasini himoya qilish, tengdoshlari bilan fikr almashish va faoliyatini tahlil qilish imkonini beruvchi taʼlim muhiti zarur. 2026-yilgi tadqiqotlarda ham boʻlajak oʻqituvchilarning kreativ pedagogikalarni qoʻllashdagi ishonchi muhim muammolardan biri sifatida qayd etilgan [4]. Konstruktivistik muhitning asosiy shartlarini psixologik xavfsizlik, hamkorlik, mustaqillik, refleksiya, amaliy tajriba va pedagogik qoʻllab-quvvatlash bilan tavsiflash mumkin.

XULOSA

Yuqoridagi nazariy qarashlardan kelib chiqib, boʻlajak oʻqituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish modeli maqsadli, mazmuniy, jarayonli, muhitli va natijaviy tarkibiy qismlarning oʻzaro aloqadorligi asosida ishlab chiqishimiz mumkin. Modelning markazida boʻlajak oʻqituvchining faol subyekt sifatidagi ishtiroki turadi. Unda motivatsiya kreativ faoliyatni boshlashga undasa, kognitiv komponent yangi gʻoyalarni ishlab chiqishni, faoliyatli komponent ularni amaliyotga tatbiq etishni, refleksiv komponent esa olingan natijalarni tahlil qilish va takomillashtirishni taʼminlaydi. Konstruktiv yondashuv boʻlajak oʻqituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish uchun nazariy va amaliy jihatdan samarali asos yaratadi. Uning imkoniyati taʼlim oluvchini faol subyekt sifatida eʼtirof etish, mustaqil izlanish va muammoli faoliyatni tashkil etish, hamkorlik hamda refleksiyani taʼlim jarayoniga integratsiyalash bilan belgilanadi. Shu asosda kreativ kompetentlikni rivojlantirish **motivatsiya, bilish, faoliyat, refleksiyani**ning uzviy birligi sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Konstruktivizm taʼlim oluvchi tayyor bilimlarni oʻzlashtiruvchi emas, balki avvalgi tajribasi, mustaqil izlanishi, amaliy faoliyati va ijtimoiy hamkorligi asosida bilimlarni faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Shu jihatdan muammoli vaziyatlar, mustaqil izlanish, hamkorlik, amaliy tajriba va refleksiya kreativ kompetentlikning tarkibiy qismlarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijasida kreativ kompetentlikning samarali rivojlanishi faqat alohida pedagogik metodlardan foydalanish bilan emas, balki psixologik xavfsizlik, mustaqillik, hamkorlik, amaliy tajriba, refleksiya va pedagogik qo'llab-quvvatlash kabi o'zaro bog'liq shart-sharoitlarning yaxlit tizimda tashkil etilishi bilan bog'liqligi aniqlandi (1-jadval).

1-jadval.

Konstruktiv ta'lim muhitida kreativ kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va ta'sir mexanizmlari

	Peda gogik shart- sharoit	Mazmu ni	Kreat iv kompetentli kka ta'sir mexanizmi	Kutil adigan natija
	Psixo logik xavfsizlik	Talabani ng o'z fikrini erkin bildirishiga, xato qilishdan qo'rqmasdan yangi g'oyalarni ilgari surishiga imkon beruvchi ijobiy muhitni yaratish	Xato ga nisbatan salbiy munosabat kamayadi, tavakkal qilish va yangi g'oyalarni sinab ko'rishga tayyorlik ortadi	Kreat iv tashabbus va g'oya ilgari surish faolligi rivojlanadi
	Must aqillik	Talabag a muammoni mustaqil aniqlash, axborot izlash, faoliyat usulini tanlash va o'z yechimini ishlab chiqish imkonini berish	Tayy or javobni qabul qilish o'rniga mustaqil izlanish va muqobil yechimlarni ishlab chiqish faollashadi	Must aqil va moslashuvch an fikrlash shakllanadi
	Ham korlik	Juftlik va guruhlarda muhokama, fikr almashish, o'zaro baholash va birgalikda pedagogik yechim ishlab chiqishni tashkil etish	Turli nuqtayi nazarlar bilan tanishish mavjud g'oyalarni qayta ko'rib chiqish va yangi kombinatsiy	Mulo qot, g'oya almashish va jamoaviy kreativ faoliyat rivojlanadi

			alar yaratishga yordam beradi	
	Amaliy tajriba	Muammoli vaziyatlar, loyiha, keys, mikro-dars, pedagogik eksperiment va real kasbiy vazifalar orqali bilimlarni amaliyotda sinash	Nazariy bilim amaliy harakat bilan bog'lanadi; yangi pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va sinab ko'rish imkoniyati paydo bo'ladi	Kreativ g'oyalarni pedagogik faoliyatga tatbiq etish qobiliyati rivojlanadi
	Refleksiya	Talabani o'z faoliyati, qo'llagan usullari, xatolari, erishgan natijalari va keyingi faoliyatini tahlil qilishi	Tajribangizni anglanadi, muvaffaqiyatli va samarasiz strategiyalar ajratiladi hamda faoliyatni takomillashtirish yo'llari belgilanadi	O'z faoliyatini tahlil qilish va kreativ yechimlarni takomillashtirish qobiliyati rivojlanadi
	Pedagogik qo'llab-quvvatlash	O'qituvchining yo'naltiruvchi savollar, konstruktiv fikr-mulohaza, maslahat va individual yordam orqali talabani qo'llab-quvvatlashi	Talabning mustaqilligi ni chekلامasdan, murakkab vazifalarni bajarishida "scaffolding" vazifasini bajaradi	Kreativ faoliyatga ishonch va yangi pedagogik yechimlarni izlash barqarorligi oshadi

Bunda psixologik xavfsizlik erkin fikrlash uchun sharoit yaratasa, mustaqil faoliyat va hamkorlik yangi g'oyalarni shakllantirishga, amaliy tajriba ularni sinab ko'rishga, refleksiya esa olingan natijalarni tahlil qilish va takomillashtirishga imkon beradi. Konstruktiv ta'lim jarayonini motivatsiya, bilish, faoliyat, refleksiya izchilligida tashkil etish bo'lajak

o'qituvchining faol subyekt sifatidagi ishtirokini kuchaytiradi. Muammoli, ochiq va bir nechta yechimga ega topshiriqlar, loyiha, keys-stadi, tadqiqot faoliyati, mikro-darslar hamda reflektiv topshiriqlardan foydalanish esa nazariy bilimlarni amaliy pedagogik faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi. Umuman olganda, konstruktiv ta'lim bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil fikrlashi, pedagogik tashabbusi, yangi yechimlarni izlash, ularni amaliyotda sinash va o'z faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuvni oliy pedagogik ta'lim jarayoniga maqsadli va tizimli tatbiq etish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy ta'lim talablari asosida takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piaget J. The Construction of Reality in the Child. - New York: Basic Books, 1954. - 386 p.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. - 159 p.
3. Bruner J. S. The Process of Education. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. - 97 p.
4. Zhou M., Jiang Y., Kong S.-H. Teacher education initiatives for developing creativity among early childhood and primary educators: a scoping review // Frontiers in Education. - 2026. - Vol. 11. - Art. 1867643. - P. 1–14. - DOI: 10.3389/educ.2026.1867643.
5. Broza O., Biberman-Shalev L., Chamo N. "Start from scratch": Integrating computational thinking skills in teacher education program // Thinking Skills and Creativity. - 2023. - Vol. 48. - Art. 101285. - P. 1–12. - DOI: 10.1016/j.tsc.2023.101285.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TO'GARAKLAR FAOLIYATINI TASHKIL ETISH YO'LLARI.

Turakulova Feruza Mamadoli qizi

**Samarqand davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich va maktabgacha ta'lim
nazariyasi kafedrası o'qituvchisi, Samarqand, O'zbekiston**

Annotatsiya: Ushbu ishda oliy ta'lim muassasalarida talabalarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ularning kasbiy mahoratini oshirishda to'garaklar faoliyatining o'рни va ahamiyati yoritilgan. Maqolada to'garaklarni tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari, talabalarning ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatini tizimli muvofiqlashtirish hamda to'garaklar faoliyatini baholashning samarali mexanizmlari bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, to'garak faoliyati, ilmiy-ijodiy to'garaklar, kompetensiya, metodika, loyihaga asoslangan ta'lim, talaba yoshlar, kasbiy shakllanish.

Аннотация: В статье рассматриваются роль и значение студенческих объединений (клубов) в вузах для содержательной организации досуга студентов и совершенствования их профессиональных навыков. Представлены научно-методические рекомендации, касающиеся организационно-правовых основ создания таких объединений, системной координации научно-исследовательской и творческой деятельности студентов, а также эффективных механизмов оценки результатов работы клубов.

Ключевые: слова: высшее образование, клубная деятельность, научно-творческие объединения, компетенции, методология, проектное обучение, студенческая молодежь, профессиональное развитие.

Abstract: This paper highlights the role and significance of student clubs in higher education institutions in meaningfully organizing students' leisure time and enhancing their professional skills. The article presents scientific and methodological recommendations regarding the organizational and legal foundations for establishing such clubs, the systematic coordination of students' research and creative activities, and effective mechanisms for evaluating club operations.

Keywords: higher education, club activities, scientific and creative clubs, competence, methodology, project-based learning, student youth, professional development.

KIRISH: Oliy ta'lim muassasalarida to'garaklar faoliyatini tashkil etishda O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida belgilangan vazifalar hamda "O'zbekiston Respublikasida 2021-yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar Dasturi"ning ijrosini amalga oshirish yuzasidan Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy, ijodiy to'garaklarni tashkillashtirish tartibi va shartlarini belgilaydi.

MATERIALLAR VA USULLAR: To'garaklar o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan huquqiy-me'yoriy hujjatlar hamda mazkur Nizom asosida yuritadi. To'garaklar uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi bo'lib, ta'limning rivojlantiruvchi vazifasini amalga oshirish bo'yicha davlat va jamiyatning uzviy hamkorligida ishlab chiqilgan dasturlar va rejalar asosida o'sib kelayotgan yosh avlodni ruhiy va ma'naviy jihatdan mustaqil hayotga tayyorlash, jamiyatda munosib o'rin egallashini kafolatlaydigan, real iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga yuqori malakali, mustaqil fikrlaydigan kadrlar tayyorlash bo'yicha faoliyat yurituvchi hamda ilmiy-ijodiy ishlarni maqsadli hamda tizimli asosda amalga oshiruvchi amaliy va ilmiy-uslubiy ijodiy uyushmasi hisoblanadi. To'garaklar talaba-yoshlarning optimal yechimlarini izlab topish ko'nikmalarini va o'quv faoliyatiga nisbatan motivatsiyasini rivojlantirishga qaratilgan qiziqishlari bir xil bo'lgan bir guruh talabalarining ma'lum fan bo'yicha tajribali professor-o'qituvchilar tomonidan ularning bilim va mahoratini oshirish uchun xizmat qiladi. To'garaklar Nizomi, ilmiy rahbari hamda uning tarkibi institut ilmiy kengashida ko'rib chiqiladi va institut rektori buyrug'i bilan tasdiqlanib, faoliyatga kiritiladi. To'garaklar - bilim va ta'lim sohalarida hamda mutaxassisliklari bo'yicha ilmiy jodiy ishlarni maqsadli va tizimli asosda amalga oshirish uchun talaba-yoshlar qiziqishiga, xohishiga asoslangan holda darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil qiladi, o'quv-tarbiya jarayonini to'ldiradi va yo'nalishlar bo'yicha to'garaklar tashkil qilinadi.

To'garak mashg'ulotlarining tashkil etishning maqsadi, vazifalari va asosiy jihatlari quyidagilardan

1. To'garakning bosh maqsad va vazifalari -talabalarining darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqali ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash, ijodiy va ilmiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda tanlangan mutaxassislik bo'yicha professional kompetensiyalarini shakllantirishdir.

2. Dastur rejasini ishlab chiqish: To'garak mashg'ulotlari uchun aniq dastur va reja tuzish zarur. Bu dastur talabalarining yosh xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan ishlab chiqilishi lozim.

3. Interfaol usullardan foydalanish: Mashg'ulotlarda interfaol usullarini qo'llash talabalarining erkin fikrlashi, ijodkorlik mahoratini namoyish etishi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

4. Talabalarining erkin tanlovi: to'garak mashg'ulotlariga qatnashish talabalarining erkin tanloviga asoslanishi kerak. Ular bir vaqtning o'zida bir necha to'garakka qatnashishi va qiziqishlariga ko'ra to'garakni almashtirishi mumkin. Bu esa kelajakda o'z kasbiga bo'lgan qiziqishini uyg'otadi.

5. Talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish: to'garak mashg'ulotlari davomida talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishi lozim. Bu ularning mustaqil fikrlashi, yangi g'oyalar yaratishini o'z ustida ishlash ko'nikmalarini oshiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oliy ta'lim muassasalarida asosiy to'garaklar quydagilardan iborat.

✓ **Ilmiy to'garaklar:** Talabalarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb qilish, ilmiy maqola va tezislar yozishni o'rgatish hamda nufuzli konferensiyalarga tayyorlashga xizmat qiladi.

✓ **Ijodiy to'garaklar:** Sahna madaniyati, san'at, musiqa va badiiy ijodga qiziqishi bor talabalar uchun tashkil etiladi (masalan, "Mohir qo'llar", "Yosh rassom", "Ijodkor tarbiyachi", "Yosh pedagog", "Talabalar teatr studiyalari").

✓ **Fan to'garaklari:** Talabalarining o'z mutaxassislik fanlarini chuqurroq o'rganishi, nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishi uchun kafedralar qoshida ochiladi (masalan, matematika, xorijiy tillar, robototexnika).

✓ **Sport to'garaklari:** Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish maqsadida voleybol, basketbol, shaxmat, futbol kabi yo'nalishlarda faoliyat olib boradi.

✓ **Intellektual klublar:** "Zakovat", kitobxonlik tanlovlari va turli munozara klublari shular jumlasidandir.

Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan bunday to'garaklar talabalarining nafaqat talabalik davri mazmunli o'tishiga, balki uning professional shaxs sifatida shakllanishiga ham katta xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish joizki bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ilmiy, ijodiy, fan va sport to'garaklari talaba-yoshlarning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash va professional kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Qonunchilik va institut rektori buyrug'i asosida faoliyat yurituvchi bu to'garaklar, talabalarining o'z qiziqishlari asosida intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda tizimli vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.** (Yangi tahriri, 2020-yil).

2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar — Toshkent: "Iste'dod", 2008.

3. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari — Toshkent: "Fan", 2006.

4. Selevko G.K. Sovremennie obrazovatelnie tekhnologii — Moskva: "Narodnoe obrazovanie", 1998. (Darsdan tashqari faoliyatning psixologik ta'siri bo'yicha).

BO'LAJAK BOSHLANG'ISH SINFI O'QITUVCHILARIDA KASBIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Zikirova Nodira Yo'ldosheva

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahar, O'zbekiston

zikirovanodira95@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy motivatsiyasini shakllantirish metodikasini takomillashtirish yo'nalishlari, uning mazmuni, kasbiy motivatsiyani rivojlantirish omillari tadqiq qilingan. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va ko'zlangan natijaga erishish uchun bilishi zarur bo'lgan tushunchalar, egallashi zarur bo'lgan kompetensiyalar va ularda shakllanishi zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlar, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi asosiy omillardan biri-bu o'qituvchining kasbiy kompetensiyalari rivojlanishi va metodik tayyorgarligi takomillashishining o'ziga xos xususiyatlari "kasbiy faoliyat", "kasbiy sifatlar", "kasbiy kompetentlik", "metodik tayyorgarlik" tushunchalarining nazariy va umumiy jihatlari ilmiy asoslangan. Hozirgi bosqichda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirishning bir qancha yo'nalishlari: pedagogik faoliyatida o'qitish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish, umumiy va maxsus bilim hamda ko'nikmalarni shakllantirish, pedagogik faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish, metodik faoliyatni shakllantirish usullari to'laqonli yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy faoliyat, kasbiy fazilatlar, kasbiy motivatsiya, kasbiy kompetentlik, uslubiy tayyorgarlik.

Annontation: This article examines the directions for improving the methodology of shaping the professional motivation of future primary school teachers, as well as the content of this process and the factors influencing the development of professional motivation. Furthermore, the study provides a scientific basis for the concepts, competencies, and professionally significant personal qualities essential for the methodological preparation of future teachers—elements crucial for effectively organizing the teaching process and achieving desired outcomes. It also examines the key factors in the professional and personal development of future teachers, specifically the characteristics of developing professional competencies and refining methodological preparedness, alongside the theoretical and general aspects of concepts such as "professional activity," "professional qualities," "professional competence," and "methodological preparation." At the current stage, several directions for enhancing the professional and methodological preparation of prospective primary school teachers are comprehensively covered: successfully organizing the teaching process within pedagogical practice; developing general and specialized knowledge and skills; cultivating skills for organizing pedagogical activities; and establishing methods for methodological work.

Key words: Professional activity, professional qualities, professional motivation, professional competence, methodological preparation

Annontatsiya: В статье рассматриваются направления совершенствования методики формирования профессиональной мотивации будущих учителей начальных классов, а также содержание этого процесса и факторы, влияющие на развитие профессиональной мотивации. Кроме того, в исследовании обосновываются понятия, компетенции и профессионально значимые личностные качества, необходимые для

методической подготовки будущих учителей, — элементы, играющие ключевую роль в эффективной организации учебного процесса и достижении планируемых результатов. Также рассматриваются факторы профессионального и личностного развития, в частности особенности формирования профессиональных компетенций и совершенствования методической подготовленности, при одновременном анализе теоретических и общих аспектов таких понятий, как «профессиональная деятельность», «профессиональные качества», «профессиональная компетентность» и «методическая подготовка». На современном этапе всесторонне рассматриваются несколько направлений совершенствования профессиональной и методической подготовки будущих учителей начальных классов: успешная организация учебного процесса в ходе педагогической практики; формирование общепрофессиональных и специальных знаний и умений; развитие навыков организации педагогической деятельности; а также освоение методов методической работы.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональные качества, профессиональная мотивация, профессиональная компетентность, методическая подготовка.

Pedagogikada “kasbiy motivatsiya” – bu yoshlarning, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kabi pedagogik kasbni tanlagan yosh avlodning o‘zlarining kasbiy rivojlanishini shakllantirishga bo‘lgan ishtiyoqini, shuningdek, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va kasbga bo‘lgan ijobiy munosabatini tashkil etish jarayonini anglatadi.

Kasbiy motivatsiya nuqtai nazaridan faoliyat samaradorligining eng muhim va murakkab omili- bu insonning o‘z ishidan qoniqishidir: bajarilgan ishni his qilish va undan qoniqish mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi. Binobarin, ishdan qoniqish nafaqat ishlash samaradorligini oshiradi, balki ishlash samaradorligi ham kasbiy faoliyatdan qoniqish darajasini oshiradi.

Shunday qilib, kasbiy motivatsiya kasbiy faoliyat samaradorligi va insonning o‘z ishidan qoniqishining eng muhim omillardan biridir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Insonning yo‘naltirilgan faoliyatini rag‘batlantiradigan quyidagi motivatsion holatlar mavjud: qiziqishlar (shaxsning tegishli bilim faoliyatini rag‘batlantiradigan kognitiv ehtiyojlarning motivatsion namoyon bo‘lishi), istaklar (bu ehtiyojlarni qondirishga imkon beradigan muayyan obyektlar bilab bog‘liq bo‘lgan ehtiyojlar), moyillik (ayrim turlarga bo‘lgan ustun intilishlar), faoliyat (intilishlar, niyatlar, maqsadlar, qadriyatlar va boshqalar).

Bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy motivatsiyasining shakllantirish – bu, pedagogika ta‘limi olayotgan yosh mutaxassislarning kasbiy faoliyatga bo‘lgan ishtiyoqini, qiziqishini va ijobiy munosabatini rivojlantirish jarayonidir. Bu jarayon o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini yordam berishi, ularni o‘qitish va pedagogik ish faoliyatiga havas va mas‘uliyat bilan qarashga undaydi.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, kasbiy motivatsiyani shakllantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

1. Individual yondashuv: har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va kasbiy maqsadlari hisobga olinishi kerak. Buning uchun maxsus treninglar, seminarlar va shaxsiy qo‘llab – quvvatlash dasturlari tashkil etiladi.

2. Amaliyotga asoslangan ta‘lim: boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy motivatsiyasini nazariy bilimlar bilan birga amaliyotga tayanish muhimdir. Amaliyat davomida talabalar turli pedagogik vaziyatlarini o‘rganadilar va o‘z qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

3. Jamiyat va ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik: o'qituvchilarning motivatsiyasini rivojlantirish uchun ularga jamiyat va ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari taqdim etiladi. Bu hamkorlik bo'lajak o'qituvchilarga kelajakdagi kasbiy faoliyatlari davomifda real shart-sharoitlarni tushunish va kasbiy faoliyatga qiziqishni oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, talabalarining kasbiy motivatsiyasini shakllantirish ularga o'z kasbiy yuksalishlariga ishonch hosil qilish va muvaffaqiyatga erishish uchun lozim bo'lgan resurslar va imkoniyatlar bilan ta'minlanishini anglatadi.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy motivatsiyaning shakllanishidagi asosiy omillardan biri – bu ularning kasbiy motivatsiyalari rivojlanishi va metodik tayyorgarligi takomillashtirishining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirish uning dastlabki kasbiy tayyorgarligi jarayonida ham, oliy ta'lim muassasasida tahsil olish jarayonida ham, auditoriyada va mustaqil ta'lim jarayonida ham amalga oshiriladi.

Kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun yetarli bo'lgan zamonaviy kasbiy bilim, ko'nikma va malaklarni jamiyat ehtiyojlari asosida belgilanishi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim mezon sanaladi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy – metodik tayyorgarligi uning o'qitish texnologiyalari va har xil o'qitish turlarini tashkillashtira olish kabi metodik bilimlarga egaligi bilan belgilanadi.

Metodik tayyorgarlik sifatining ko'rsatilgan xususiyati kasbiy tayyorgarlikning asosiy maqsadi- pedagogik faoliyatni amalga oshirishga tayyorlikni shakllantirish bilan belgilanadi.

Bo'lajak o'qituvchilar metodik tayyorgarligining asosi-bu uning kompetentligidir. Kasbiy kompetentlik- bu kasbiy bilim, ko'nikma va malakalri darajasining yuqoriligi bo'lsa, pedagogik kompetentlik qator zaruriy umuminsoniy sifatlarga ega bo'lishidir.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va ko'zlangan natijaga erishish uchun bilishi zarur bo'lgan tushunchalar, egallashi zarur bo'lgan kompetensiyalar va ularda shakllanishi zarur bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlar orqali ifodalanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi asosiy omillardan biri- bu o'qituvchining kasbiy kompetensiyalari rivojlanishi va metodik tayyorgarligi takomillashishining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishdan iborat. O'qitish jarayonining rivojlangan darajasi "kasbiy faoliyat", "kasbiy sifatlar", "kasbiy kompetentlik", "metodik tayyorgarlik" tushunchalari kasbiy faoliyatni amalga oshirishga doir bilimlarning pedagogik amaliyotda ulardan foydalanish tamoyillariga asoslanganligi, umumiyliigi, ijtimoiy rivojlanish talablariga muvofiqligi bilan belgilanadi. Ko'plab tadqiqotlar natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning ta'lim natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ta'lim muhitidagi muhim omillardan biri- bu o'qituvchining kasbiy kompetentligi va mahorat darajasi hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish, metodik tayyorgarligini takomillashtirish uning dastlabki kasbiy tayyorgarligi (oliy ta'lim muassasalarida) jarayonida ham amalga oshiriladi.

XULOSA

Hozirgi bosqichda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirishning bir qancha yo'nalishlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

pedagogik faoliyatida o'qitish jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishga qaratilgan umumiy va maxsus bilim hamda ko'nikmalarni shakllantirish;

pedagogik faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish;

metodik faoliyatni shakllantirish, uning usullarini mohirona o'rganish (ushbu faoliyatni amalga oshirish usullari uslubiy muammolarni shakllantirish va hal qilish bilan bog'liq);

bo'lajak o'qituvchida amaliy tajribani yaratish;

bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy va metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish jarayonini isloh qilish.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish alohida yondashuvni talab qiladi. O'qitish jarayonining ishtirokchisi, ta'lim muhitining tashkil etuvchisi sifatida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishda ijtimoiy talab va ehtiyojlar, shuningdek, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-4545884>.

3. Karlibaeva G.E. Innovasion texnologiyalardan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda foydalanish // O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari. –Toshkent: –2018. –№3. –B. 228–230.

4. Urazbayeva Y.A. Ta'lim jarayonida o'quv motivatsiyasi shakllanishining o'ziga xosligi // O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 2023, 15-son., 132-134-b.

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUCHILARINING INTELLEKTUAL FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH

Saliyeva Saidaxon Axmadkul qizi

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti "O'zbek tili pedagogika va jismoniy madaniyat" kafedrasii assistenti

Annotatsiya: Bugungi kunda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini har tomonlama rivojlantirish muammosining yechimi jamiyat hayotida alohida ahamiyatga ega. Buning uchun bugungi kunga qadar ta'lim jarayonida mavjud bo'lgan ayrim an'analardan voz kechish zaruriyati tug'ilmoqda. Jumladan, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan an'anaviy ta'lim jarayoni orasida mutanosiblikni ta'minlagan holda talabalarni intellektual jihatdan rivojlantirish tizimini belgilab berish muhim masalalardandir.

Kalit so'zlar: O'quv jarayoni, talabalar, intellectual, davlat, individual, jamiyat, maqsadlar, pedagogik texnologiyalar, rivojlanish, shaxs

Аннотация: В настоящее время решение проблемы всестороннего развития учителей начальных классов имеет особое значение для жизни общества. В связи с этим возникает необходимость отказаться от некоторых традиций, существующих в образовательном процессе на сегодняшний день. В частности, одной из важных задач является определение системы интеллектуального развития студентов при обеспечении оптимального соотношения между передовыми педагогическими технологиями и традиционным образовательным процессом.

Ключевые слова: образовательный процесс, студенты, интеллектуальный, государство, индивидуальный, общество, цели, педагогические технологии, развитие, личность.

Abstract: Today, addressing the comprehensive development of primary school teachers holds particular significance for society. This necessitates moving away from certain long-standing traditions within the educational process. In particular, a key priority is establishing a system for the intellectual development of students that strikes a balance between traditional educational practices and advanced pedagogical technologies.

Key words: Educational process, students, intellectual, state, individual, society, goals, pedagogical technologies, development, personality

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini har tomonlama rivojlantirish muammosining yechimi jamiyat hayotida alohida ahamiyatga ega. Buning uchun bugungi kunga qadar ta'lim jarayonida mavjud bo'lgan ayrim an'analardan voz kechish zaruriyati tug'ilmoqda. Jumladan, ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan an'anaviy ta'lim jarayoni orasida mutanosiblikni ta'minlagan holda talabalarni intellektual jihatdan rivojlantirish tizimini belgilab berish muhim masalalardandir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarda mavjud bo'lgan bilimlar paradigmasi hamda ular taraqqiyotining o'ziga xos jihatlari orasida aloqadorlikni ta'minlagan holda shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishi, ularning o'quv jarayonidagi taraqqiyotlari orasida dinamik aloqadorlikni ta'minlash lozim. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining intellektual jihatdan erkin rivojlanishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida kafolatlangan insonning haq-huquqlari haqidagi qonun-qoidalariga amal qilib, jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi bo'lishga undash orqali amalga oshiriladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual rivojlantirish shuning uchun ham zarurki, bu jarayonda o'quv vaziyati barqaror rivojlanadi va talabalarga samarali pedagogik ta'sir ko'rsatish imkoniyati vujudga keladi. Birinchidan, mazkur muammoning amaliyotdagi holati tahlili shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar talabalarni intellektual rivojlantirishga aksariyat hollarda e'tibor qaratmaydilar. Ikkinchidan, ta'lim sohasidagi islohotlar natijasida talabalarni intellektual rivojlantirishda yangi pedagogik imkoniyatlar vujudga keldi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini intellektual rivojlantirish masalasi o'tgan asrning 60 yillaridan boshlab o'rganila boshlandi. Biroq, bu masalaga hozirgi kunda yangicha pedagogik paradigma asosida yondashilmoqda. Jumladan, ushbu masalaga jamiyatshunoslar va psixologlar birinchilardan bo'lib e'tibor qaratdilar. Biz so'ragan o'qituvchilarning 1,4% i intellektual rivojlantirish haqida tasavvurga ega ekanliklari ayon bo'ldi. Ularning juda kam qismigina bu masala haqida muayyan bilimga ega ekanliklari aniqlandi. Aksariyat o'qituvchilar o'quv predmetlaridan dars beradigan pedagoglarning talabalarda intellektual faoliyat ko'nikmasini tarkib toptirishga yetarlicha e'tibor qaratmaydilar, ayrimlari esa, bu sinf rahbarining vazifasiga kiradi deb hisoblaydilar. So'ralgan bir guruh talabalar o'zlarining intellektual faoliyatlarini baholashlari, o'z bilimlarini tadbiq etishga qiziqishlari aniqlandi. Ularning muayyan qismi o'zlarining intellektual o'ziga xosliklarini anglab yetishlari ayon bo'ldi. Bularning barchasi Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga individual yondashgan holda ularni intellektual rivojlantirish zaruriyati mavjudligini ko'rsatdi. Ta'lim jarayoni, undagi o'zgarishlar, uning ko'p faoliyatli didaktik maydonga aylanishi talaba shaxsiga nisbatan yangicha pedagogik munosabatni qaror toptirishni taqozo qilmoqda. Bugun talabani individuallashtirish yondashuv asosida intellektual rivojlantirish o'quv jarayonining ustuvor maqsadiga aylandi. Keyingi yillarda o'quv jarayoni subyektlariga nisbatan qadriyatli munosabat pedagogik madaniyatning tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Ta'lim jarayonining demokratlashuvi o'qituvchi shaxsiga nisbatan qadriyatli munosabatning shakllanishiga asos bo'lmoqda.

Bugungi kunda talabaning har tomonlama rivojlantirish va buning uchun qulay pedagogik muhitni vujudga keltirishning konseptual asoslari yaratilgan³⁰. Nazariy manbalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida talabalarni intellektual rivojlantirish sohasida bir qator xorijiy davlatlarda katta pedagogik tajriba to'plangan. Chunonchi, AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Avstriya kabi mamlakatlarda talabalarni intellektual rivojlantirishga qaratilgan davlat miqyosidagi dasturlar va rejalar mavjud. Bu mamlakatlarning tajribalaridan shu narsa ayonki, ularda ta'lim jarayonida Talabalarni intellektual rivojlantirish uchun keng ko'lamli pedagogik muhit tarkib toptirilgan. o'qituvchilar har bir talabaning individual xususiyatlarini biladilar. Shunga ko'ra ular, ta'lim jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etadilar va har bir talabaning intellektual rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydilar. Bu muammo bilan Talabalarni o'quv jarayoniga yo'naltiruvchi maxsus pedagogik xizmat xodimlari shug'ullanadilar. Bunday xodimlar o'quv muassasasi ma'muriyatidan mustaqilliklari bilan ajralib turadilar. Faylasuflar ham qadimdan shaxsni intellektual rivojlantirish muammosi bilan bevosita shug'ullanib kelganlar. Ular har bir shaxsning intellektual rivojlanish istagi va imkoniyatlarini, uning shaxsiy sifatleri o'zgarishi bilan bog'liq holda o'rganganlar. Bunda ular insonning shaxsiy, ichki, erkin, ixtiyoriy, nuqtai nazarga tayanadilar. Talabani intellektual rivojlantirish ichki va tashqi pedagogik ta'sirlar bilan bog'liq amalga oshiriladi. Talabani intellektual rivojlantirishga ko'maklashadigan tashqi – pedagogik ta'sirlar qanchalik ko'p bo'lsa, uning tarkibiy qismlari ham shunchalik izchil bo'ladi.

Xulosa sifatida, talabalarni intellektual jihatdan maqsadga muvofiq tarzda rivojlantirishni ta'minlash uchun, uning tashqi ta'sirlarga nisbatan mustaqilligini oshirish kerak. Talabani intellektual rivojlantirish ichki manbalari mohiyatining ortib borishi natijasida, ularning mustaqil fikrlash darajalari ortadi va intellektual qiyofasi o'zgaradi. Bu jarayonda talabalarining fikriy barqarorligi va atrofdagi o'zgarishlarga nisbatan bir xildagi o'ziga xos munosabati qaror topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birga barpo et amiz. –T.: “O'zbekiston”, 2017.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019yil 29apreldagi “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi” / PF-5712-son Farmoni//www.lex.uz
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni.– ‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 5-son, 70-modda. //www.lex.uz
- 4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati s amaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida”gi PF-5106-sonli Farmoni //www.lex.uz
- 5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 fevraldagi “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4199-sonli Qarori //www.lex.uz
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy-ahloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish chora

tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-sonli Qarori //www.lex.uz
7.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 martdagi "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 140-Son Qarori //www.lex.uz
8. Абдуллаева Ш.Ш. Педагогические технологии развития познавательных творческих способностей младших школьников. Дис... кан. пед. Наук: 13.00.01. Р УЗ Узб НИИ пед. Наук им. Т.Н.Кары-Ниязова Т., 2005.-С. 230

9.Saliyeva S.A "Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini individual yondashuv asosida intellektual rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari" Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar ilmiy nazariy jurnali 2026-yil, 5-Son

TA'LIM MUHITIDA PEDAGOGLARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI PEDAGOGIK RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

Shoimov Anvar Mamarizayevich,

BuxDU mustaqil tatqiqotchi

B2022.1. PhD/Ped3213

shoimovanvar8626@gmail.com

Buxoro davlat pedagogika instituti professor, A.R. Jo'rayev taqrizi asosida

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron axborot ta'lim muhitida zamonaviy pedagogning ta'limni boshqarishda muhim metodik vazifalari orqali yangi ta'limiy natijalarga erishishni ta'minlash, pedagoglarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish, ularni bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda tatbiq etishga tayyorlash uchun zamonaviy ta'lim jarayonini o'quvchilarning bilim olish, axborot kommunikatsion texnologiyalari bilan bog'liq boshqaruv, refleksiv va boshqa faoliyat turlarini o'zlashtirishga yo'naltirishdapedagoglarni kasbiy kompetentligini pedagogik xususiyatlari,vazifalari kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit sozlar: Elektron axborot,ta'lim, pedagog,zamonaviy pedagog,kasbiy kompetent, pedagogik xususiyat, o'quvchi shaxsi, axborot, kommunikatsiya.

Аннотация: В данной статье освещается современное образование, направленное на обеспечение достижения новых образовательных результатов посредством решения важных методических задач современного педагога, управляющего образованием в электронной информационной среде, на развитие его личностных качеств, а также применения этих знаний и умений в своей практической деятельности в формировании профессиональной компетенции педагогов, в руководстве учебной, управленческой, рефлексивной и другими видами деятельности обучающегося, связанных с информационно-коммуникационными технологиями.

Ключевые слова: Электронная информация, образование, педагог, современный педагог, профессиональная компетентность, педагогические характеристики, личность учащего, информация, общение.

Abstract. This article highlights modern education aimed at ensuring the achievement of new educational results by solving important methodological problems of a modern teacher who manages education in an electronic information environment, the development of his personal qualities, as well as the application of this knowledge and skills in his practical activities in the formation professional competence of teachers, in the management of educational, managerial, reflective and other types of student activities related to information and communication technologies.

Key words: *Electronic information, education, pedagogue, modern pedagogue, professional competence, pedagogical characteristics, student personality, information, communication.*

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim tizimining modernizatsiya qilinishi, ta'lim muassasalarida yaratilayotgan, shart-sharoitlar, yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj va talabning o'sib borishi umumiy o'rta ta'lim muassasalari (UO'TM) o'qituvchilari faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning innovatsion faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirib borishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar va mavjud muammolarni bartaraf etish yo'nalishlarida o'ziga xos qator talablarni belgilaydi.

Jumladan, Prezidentimizning 2022 yil 28 yanvardagi "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonida **adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish** borasida bir qator vazifalar belgilangan[1;1] bo'lib, mamlakatimiz tomonidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha ustuvor vazifalarni amalga oshirish maqsadida ulkan sa'y-harakatlar olib borilmoqda.[2;1]

Bu o'z navbatida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlariga ijodiy yondashuvni talab qilmoqda. Ya'ni, o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari, tajribasi, mahorati, omilkorligi asosida pedagogik jarayonlardagi mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishi, pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlashi, pedagogik jarayon sub'yektlari (o'qituvchi va o'quvchilar) faoliyatini takomillashtirish yo'nalishlaridagi qarorlarni qabul qilishda mavjud vaziyatlarni, sub'yektlarning moyilligi, ehtiyoji va qiziqishini o'rganishi, ta'lim muassasasida tarbiyaviy munosabatlar jarayonining pedagogik jarayon sifatida mavjudligi hamda ko'p qirrali hisoblangan mazkur jarayonda bevosita hamda bilvosita ta'sir mavjudligini e'tiborga olishi zarur.[7; 3.]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. (Literature review). Ta'lim tizimida borayotgan tub o'zgarishlar pedagogning zamon talabiga javob berishi uchun, kasbiy malaka oshirish kurslarini zarurat qilib qo'yadi. Zamonaviy ta'limning asosiy talabi – shaxsning jamiyat va davlat talablariga mos bo'lishi, uni jamiyatda ijtimoiy moslasha olishi hamda mukammallikka erishishi uchun mustaqil ta'lim olishga tayyorlashdan iborat. Erkin fikrlaydigan, o'z faoliyati natijasini ko'ra oladigan va ta'lim jarayonini modellashtira oladigan pedagog o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishni kafolatlaydi. Shu sababdan ham ayni vaqtda yuqori mahoratli, ijodiy fikrlovchi, dinamik ravishda o'zgarayotgan dunyoda zamonaviy shaxsni tarbiyalay oladigan pedagoglarga bo'lgan talab sezilarli ravishda o'sdi. [3;1-8.]

Zamonaviy pedagog oldida ta'limni boshqarish nuqtai nazaridan muhim metodik vazifa turadi – yangi ta'limiy natijalarga erishishni ta'minlash, pedagoglarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish, ularni bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatda tatbiq etishga tayyorlash. Buning uchun zamonaviy ta'lim jarayonini o'quvchilarning bilim olish, axborot kommunikatsion texnologiyalari bilan bog'liq boshqaruv, refleksiv va boshqa faoliyat turlarini o'zlashtirishga yo'naltirish lozim. Demak, o'z navbatida pedagogning vazifasi ham o'zgarmasligi mumkin emas.

Tadqiqot metodologiyasi. (Research Methodology). Umumiy holda pedagogning ikkita asosiy – an'anaviy va zamonaviy vazifasi ajratib ko'rsatiladi.

O'z-o'zidan savol tug'ilishi tabiiy – pedagog zamonaviy pedagogik vazifalarni bajarishi, ularni boshqarishi uchun qanday kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim? Bu esa, kasbiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibini aniqlashtirishimiz zarurat ekanligini ko'rsatadi. Pedagogning kasbiy kompetentligi deyilganda, uning pedagogik faoliyati muvaffaqiyati uchun zaruriy kasbiy va shaxsiy sifatлари to'plami tushuniladi. O'z navbatida,

pedagog yetarli darajada pedagogik faoliyatni amalga oshira olsa hamda o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishda mos yuqori natijalarga erishsa, pedagogni kasbiy kompetentli deyishimiz mumkin. [5; 5-16.]

Kasbiy kompetentlilik tarkibida ko'pchilik tadqiqotchilar psixologik-pedagogik va metodik kompetentlikni ajratib ko'rsatishadi. Zamonaviy maktab uchun o'quvchi shaxsini rivojlantirish - qadriyatlar asosida amalga oshirilishi mo'ljallangan, buning uchun esa ta'lim jarayoniga ijodiy yondashuvchi, mustaqil va kasbiy rivojlanishga intiluvchi pedagoglar zarurdir. Ushbu holat esa, pedagog psixologik-pedagogik kompetentligini ko'tarish muammosini dolzarb qilib qo'yadi. Kompetentlikni tarkibiga nisbatan yagona nuqtai nazar shakllanmagan. Mazkur atamadan foydalangan holda shaxsning tizimli boshqaruv xususiyatlari sifatida quyidagi uchta: kasbiy-ta'limiy, kasbiy-faoliyatli va kasbiy-shaxsiy komponentlar ajratib ko'rsatilgan.

Atamalardagi farqlarga qaramasdan, mualliflar kompetentlik tarkibida aynan shu uchta komponentning (nazariy, amaliy, shaxsiy darajalarni) mavjudligini qayd etadilar. Shaxsiy komponent tavsifida esa mutaxassislarning turli xil fikrlari mavjud.

Kasbiy kompetentlikni shakllanganligini asosiy mezon – o'qituvchida o'quvchini shaxsiy rivojlanishiga imkon beradigan pedagogik holatni mustaqil namoyon eta olish va boshqarish ko'nikmasining mavjudligidir. Shu sababdan, o'qituvchini kasbiy mahoratining asosi deb aynan psixologik-pedagogik kompetentlikni hisoblash lozim. Psixologik-pedagogik kompetentlikka ega deyilganda, yosh psixologiyasini bilish, pedagogik tashhis qo'yishga ega bo'lish, ta'lim oluvchilar bilan pedagogik maqsadli munosabatlarni o'rnatish, pedagogik tashhislash natijasi asosida individual ishlarni amalga oshirish, o'quvchilarda o'qitilayotgan fanlarga nisbatan turg'un qiziqishini uyg'otish va rivojlantirish tushuniladi. O'qituvchi faoliyatida shaxsiy sifatlar mavjud bo'lgandagina u psixologik-pedagogik kompetentlikka ega deyishimiz mumkin. Bundan kelib chiqadiki, agar gap o'qituvchining psixologik-pedagogik kompetentligini boshqarish haqida borayotgan bo'lsa, u holda birinchi navbatda unda ahamiyatli shaxsiy sifatlarini aniqlash va rivojlantirish lozim, uningsiz har qanday bilim va tajriba bo'lishiga qaramasdan hech qanday kasbiy mahorat shakllanmaydi. Psixologik-pedagogik kompetentlikni boshqarish - pedagogning yuqori darajadagi kasbiy mahorati bilan ichki xususiyatlarining yoki sifatlarining sintezi sifatida qarash mumkin. Kasbiy mahorat va shaxsiy sifatlar qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog'lanib ketgan bo'lib, ularni ayro holda qarab bo'lmaydi. Qadriyatlar tabiati shundan iboratki, u ta'lim-tarbiya mahsuloti bo'lgani bilan, to'g'ridan to'g'ri undan kelib chiqmaydi, balki individning mustaqil rivojlanishi, shaxsiy ulg'ayishi, faoliyat va shaxsiy tajribasining umumlashmasining natijasida paydo bo'ladi.

Kasbiy kompetentlikni boshqarish, ta'lim jarayonida psixologik mexanizmlarni bilishni, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni, turli xil didaktik metodlar hamda usullarni ta'lim jarayoniga tatbiq eta olishni o'zida jamlaydi. Xususan, ko'pchilik o'qituvchilarning kompetensiyalari aniq bir fanga, ya'ni u ta'lim beradigan predmetga qaratilgan bo'ladi. Aynan ularni shakllantirishga va mukammallashtirishga u o'zining ko'p vaqtini sarflaydi. O'qituvchining metodik kompetentligi – metodik tafakkurning funksional tarkibi bilan aniqlanadigan o'qituvchining metodik tayyorgarligi natijasidir. Nazariy tashkil etuvchisi sifatida rivojlangan kasbiy mahorat asosida metodik tafakkurni qarashimiz mumkin. Amaliy tashkil etuvchi deganimizda, shakllangan metodik kompetensiyalarni, ya'ni, gnoseologik, loyihalashtiruvchi, ta'lim beruvchi, boshqaruvchi, tashhislovchi, refleksivlik va tadqiqotchilikni tushunamiz. Kompetentlik mazkur kompetensiyalarning umumiy yig'indisi emas, balki ularning sinergetik samaradorligi va shaxsning integral xususiyatlarida namoyon bo'lishidir.

Gnoseologik kompetensiya deyilganda nafaqat ta'lim beriladigan predmet mazmunini bilish tushuniladi, bu yerda o'qituvchining kasbiy bilimlari har doim ikki tomonga qaratiladi, birinchisi u o'qitayotgan fan asoslariga qaratilsa, ikkinchi tomondan u o'quvchiga qaratilgan bo'ladi. Har qanday holatda ham o'qituvchi zamonaviy fanda kashf etilayotgan dolzarb muammolardan chetda qolishi kerak emas. Lekin, o'qitilayotgan predmet yuzasidan o'qituvchi ilmiy bilimlarni ta'lim maqsadlariga mos ravishda tanlashi va taqdim etishi lozim. Keyingi o'ziga xoslik – bilimlarning majmuaviyligi bo'lib, u o'qituvchidan turli fanlardan o'rganiladigan bilimlarni sintezlash qobiliyatini talab etadi. Bunday sintezlash asosi – pedagogik holatlarni va pedagogik vazifalarni yechishdir. Har bir pedagogik vazifani yechish esa o'qituvchining barcha pedagogik bilimlar tizimini faollashtiradi. Lekin, izlab topilgan ma'lumotni o'qituvchi hech qachon shundayligicha taqdim etmaydi. O'quvchilarga ma'lumotni taqdim etish uchun, uni avvalo tarkiblashtirish, tizimlashtirish, asosiysini ajratish, jumladan, zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarini tatbiq etgan holda umumlashtirish lozim. Ma'lumotni jadval, sxema, grafik va shu kabi ko'rinishda umumlashtirish shakli pedagogik vazifa orqali aniqlanadi. So'nggi o'ziga xoslik – bilimlarni shaxs nuqtai nazardan talqin qila olishini qayd etishimiz lozim. O'qituvchi tomonidan bilim va ko'nikmalarni qiziqarli qilib taqdim etilishi, uning shaxsiy pozitsiyasi sifatida idrok etiladi, bu esa o'quvchilarda mos kompetensiyalarni shakllantirishda sezilarli ahamiyat kasb etadi.

Loyihalashtirilgan kompetensiyalar deyilganda, o'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini loyihalashtirilishi tushuniladi. U ta'lim jarayonini rejalashtira olish ko'nikmasida ifodalanadi. Albatta mazkur kompetensiya tanlangan ta'lim dasturi asosida berilgan shaklga ko'ra ishchi dasturni yozish ko'nikmasi bilan chegaralanmaydi. Shu bilan birga, qayd etishimiz joizki, o'quv metodik majmua - mashg'ulotlar bo'yicha rejalashtirilgan tayyor holda bo'ladi. Ishchi dasturni tuzish – har doim ijodiy jarayon, chunki, ta'lim beriladigan har bir sinfning o'ziga xosligini, ta'lim vositalari bilan ta'minlanishini va boshqarilishini hisobga olish zarurdir. Ba'zan esa vaziyatdan kelib chiqib, ishchi dasturga o'zgartirishlar kiritib borish ham lozim bo'ladi.

Ta'lim beruvchi kompetensiyalar, bevosita ta'lim jarayonini, uni amaliy jihatdan boshqarilishini nazarda tutadi. Bunda ta'lim metodlarini, usullarini, vositalarini to'g'ri tanlay olish ko'nikmasi bo'lishi zarur. Hech kim o'qituvchining pedagogik faoliyatida u yoki bu shakl, metod, usullarni majburiy yuklab qo'ya olmaydi, ularni tanlash uning ixtiyorida. Lekin, o'ylamasdan u yoki bu usul, metod, vositalardan foydalanish formal holatni keltirib chiqarishi mumkin. Tanlash erkinligi – o'zboshimchalik degani emas, chunki, har qanday metod, usul, vositadan ta'lim jarayonida foydalanish, eng avvalo maqsadli bo'lishi lozim. Masalan, kompyuterlashtirish, axborotlashtirish zamonida ta'lim jarayonida kompyuterdan faqat u kompyuter bo'lganligi, multimediali darslikdan faqat u multimediali darslik bo'lganligi uchun foydalanish tamoyilida bo'lmasligi lozim.

Tashhis qo'yish kompetensiyasi, o'zida nafaqat o'quvchilarning bahosini reyting tizimi asosida baholashni jamlaydi, balki bunda mashg'ulot davomida o'quv holatini doimiy tahlil qilib borish hamda ta'limiy faoliyat natijasini baholash, mazkur natijalarni ta'lim standartlarida mustahkamlangan va tanlangan dastur doirasidagi normativ talablarga moslashtirish zarur. Afsuski, shunday davrlar bo'lganki, ba'zi bir o'qituvchilar qaysi dastur asosida ishlayotganliklarini yoki ishlayotgan dasturlari muallifi so'ralganida, uning o'rniga darslik muallifini aytishgan holatlari kuzatilgan. Faqatgina, o'z mehnati jarayonini, uni tashkil etuvchilarini tahlil qilish natijasida o'z vaqtida zaruriy tuzatishlar kiritish, o'z mehnati natijasini yaxshilab borish mumkin. Agar natijalar kutilganicha bo'lmasa, o'qituvchi uning sabablarini taxminan bo'lsa ham tasavvur etishi kerak. Ularning sababini eng avvalo

o'qituvchi o'zining yondashuvlaridan, metodlaridan izlashi lozim va o'ziga "Men nimani noto'g'ri qildim?" degan savolni qo'yishi kerak.

Tadqiqotchilik kompetensiyalari ilmiy-tadqiqotchilik metodikasiga ega ekanligini nazarda tutadi. Maktabda ilmiy-tadqiqot ishi oliy ta'lim muassasalaridagidan farq qiladi, chunki oliy ta'limda haqiqiy ilmiy ish bilan, yangi bilimlarni yaratish bilan shug'ullaniladi. Albatta, oddiy maktab o'qituvchisiga pedagogika fanidan yangilik yaratish qiyin bo'lishi tabiiy hol. Maktablarda pedagogik tadqiqotlar asosan amaliy tavsifga ega, u yangiliklarni o'zlashtirishga, tatbiq etishga, mukammallashtirishga va ta'lim-tarbiya jarayonini natijaviyligini ko'tarishga qaratilgan. Pedagogika sohasida amaliy faoliyatni olib borayotgan har bir o'qituvchi, bir vaqtning o'zida stixiyali empirik tadqiqot bilan shug'ullanadi. Uning tadqiqot predmeti shaxsiy pedagogik faoliyatining metod va vositalari bo'lsagina, tadqiqot ishi amalga oshirilayotganligi haqida gapirish mumkin. Lekin, ko'pchilik o'qituvchilar ijodiy rivojlanishlari uchun tadqiqot dasturlarini ishlab chiqishmaydi, chunki, ular mazkur jarayon stixiyali va boshqarilmaydigan hamda u asosan pedagogning qobiliyatiga bog'liq deb hisoblashadi. O'qituvchi har doim tajriba-sinov o'tkazuvchi o'rnida bo'lishi lozim, barcha yangi, progressiv ta'lim-tarbiya nazariyasini o'z amaliy faoliyatida tekshirib, nazariyani va amaliyot uyg'unligini ta'minlab borishi kerak. Bunda bilim amaliyotdan ajralmaydi, ular faoliyat subyektiga bog'langan va boshqasiga o'tishi mumkin emas.[4;30-45.]

Xulosa va tavsiyalar. (Conslusions and recommendations). Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Maxsus kasbiy kompetensiyalar mazmunini tahlil qilib, quyidagi kasbiy kompetensiyalarning shakllanish yo'llarini aniqlash mumkin:

- ✓ o'z shaxsiy ta'lim jarayonidagi tajribasini umumlashtirish: metod birlashmalar, ijodiy guruhlar, seminarlar, konferensiyalarda ishtirok etish;
- ✓ turli pedagogik tanlovlarda ishtirok etish;
- ✓ tadqiqotchilik va tajriba-sinov faoliyati, jumladan, pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin;
- ✓ axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, jumladan internet tarmog'i mazmunini shakllantirish.

Axborot kommunikatsion texnologiyalardan ta'lim jarayonida foydalanish hozirda juda dolzarb ekanligi hech kimga sir emas. Axborotlashgan jamiyat madaniyatidagi tub o'zgarishlar, axborotga strategik resurs statusini (huquqini) berilishi, shaxsning axborotlardan foydalanish madaniyatini shakllantirish muammosini oldingi o'ringa olib chiqadi. Axborotlashgan jamiyat bilan bog'liq kompetensiyalar, axborot kompetensiyalari nomini oldi. Mazkur kompetensiyaga ega bo'lish, insonni turli manbalardan keluvchi, turli mazmun-ma'noga ega va turli shaklda taqdim etiladigan axborotlar bilan ishlash ko'nikmasini ta'minlaydi. Axborotlarni uzatish, saqlash, qayta ishlash va boshqarish vositalarining rolini o'zgarishida kompyuter oldingi o'ringa chiqdi hamda u kasbiy kompetentlikni komponentini tashkil etuvchi sifatida axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligini alohida o'rganish lozimligini tasdiqlaydi. Pedagogik faoliyatda axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasining mavjudligi – nafaqat jamoatchilik qadriyati, balki, shaxsiy ahamiyatga va ulkan motivatsion ahamiyatga ega bo'lgan intellektual qadriyat hamdir.

Axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligi deyilganda – individning turli o'quv, kasbiy, shaxsiy vazifalarni axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda yecha olish qobiliyati tushuniladi. Tor ma'noda esa, axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligi deyilganda, o'qituvchining o'z pedagogik faoliyatida o'quv va

amaliy masalalarni yechish uchun axborot kommunikatsion texnologiyalaridan mustaqil ravishda foydalana olishida namoyon bo'ladigan shaxsiy sifatlari tushuniladi.[6;1-2.]

O'qituvchining ikkita axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligi ajratib ko'rsatilgan – bazaviy va predmetga yo'naltirilgan. Bazaviy axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligi deyilganda, axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasi yordamida umumiy holda mo'ljallangan ta'limiy masalalarni yechish uchun zaruriy bilim va ko'nikmalarga egalik tushuniladi. Predmetga yo'naltirilgan axborot kommunikatsion texnologiyalar kompetentligi deyilganda, qo'yilgan talablarga ko'ra o'quv predmeti mazmuniga mos ravishda ishlab chiqilgan maxsus texnologiyalar va resurslarni o'zlashtirish hamda ularni ta'lim faoliyatiga tatbiq eta olish tushuniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son <https://lex.uz/docs/5841063>

2. Mirziyoyev Sh. "2022-2023-yillarda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-avgustdagi PQ-357-son [qarori](https://lex.uz/docs/-6166539). <https://lex.uz/docs/-6166539>

3. Технологии образования взрослых / ред. О. В. Агапова, С. Г. Вершловский, Н. А. Тоскина. – СПб.: КАРО, 2008. – 176 с. – (Серия «Уроки для педагогов».).

4. Туракулов О.Х. Аxborotlashtirilgan ta'lim muhiti da kichik mutaxassislar tayyorlashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish. Diss. ... p.f.d. DSc. – T.: - 2017. – 342 b.

5. Чернобай, Е. В. Проектирование учебного процесса учителем в современной информационно-образовательной среде / Е. В. Чернобай. – М.: УЦ Перспектива, 2011. – 112 с.

6. Шестакова, Ю. А. ИКТ-компетентность учителя-предметника [Электронный ресурс] /Ю. А. Шестакова. – Режим доступа: <http://journal.kuzspa.ru/articles/>

7. S.T.Turg'unov, B.X.Daniyarov, M.A.Umaraliyeva, Sh.S.Shodmonova, Sh.M.Turg'unova, H.M.Tojiboyeva. O'qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentligini rivojlantirish. "Sano-standart" nashriyoti Toshkent- 2012. B.3.

STEAM TA'LIMI JARAYONIDA O'QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

e-mail.Kamolova Uljon Abdulhaqovna

Samarqand viloyati Pedagogik mahorat markazi, Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) ta'limi jarayonida o'quvchilarning tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishning nazariy-pedagogik va amaliy imkoniyatlari atroflicha yoritilgan. Tadqiqotda o'quvchi-yoshlarda tadqiqotchilik madaniyatining kognitiv, motivatsion va amaliy-faoliyatli tarkibiy jihatlarini hamda ularni shakllantirishga bevosita ta'sir etuvchi ichki va tashqi pedagogik omillar chuqur tahlil qilingan. STEAM yondashuvining muammoli izlanish, amaliy tajriba-sinov, fanlararo integratsiya hamda raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan imkoniyatlarining ta'lim jarayonidagi metodik ahamiyati ko'rsatib berilgan. O'quvchilarning mustaqil gipoteza ilgari surishi, amaliy tajribalar o'tkazishi va olingan natijalarni kritik tahlil qilishi ularning ilmiy-tadqiqotchilik ko'nikmalari hamda ijodiy fikrlashini rivojlantirishning bosh vositasi sifatida asoslangan. Shuningdek, umumta'lim

maktablarida STEAM ta'limini bosqichma-bosqich va samarali tashkil etish, interfaol muhitni yaratish va o'quvchilarning ilmiy izlanishga bo'lgan qiziqishini barqaror rag'batlantirishning muhim pedagogik shart-sharoitlari hamda amaliy tavsiyalari belgilangan.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, tadqiqotchilik madaniyati, tadqiqotchilik faoliyati, fanlararo integratsiya, loyiha ta'limi.

Аннотация. В данной статье подробно освещаются теоретико-педагогические и практические возможности развития исследовательской культуры учащихся в процессе современного STEAM-образования (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics). В исследовании глубоко проанализированы когнитивные, мотивационные и деятельностные компоненты исследовательской культуры учащейся молодежи, а также внутренние и внешние педагогические факторы, влияющие на их формирование. Раскрыта методическая значимость проблемного поиска, практического экспериментирования, междисциплинарной интеграции и цифровых технологий в контексте STEAM-подхода. Обосновано, что самостоятельное выдвижение гипотез, проведение экспериментов и критический анализ результатов выступают главным средством развития научно-исследовательских навыков и творческого мышления учащихся. Кроме того, определены ключевые педагогические условия и рекомендации по эффективной организации STEAM-обучения в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: STEAM-образование, исследовательская культура, исследовательская деятельность, междисциплинарная интеграция, проектное обучение, цифровые технологии.

Abstract. This article comprehensively explores the theoretical, pedagogical, and practical potential for developing students' research culture within modern STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) education. The study thoroughly analyzes the cognitive, motivational, and activity-based components of research culture among young learners, alongside internal and external pedagogical factors influencing their formation. It demonstrates the methodical significance of problem-based inquiry, hands-on experimentation, interdisciplinary integration, and digital technologies provided by the STEAM approach. The article substantiates that students' independent hypothesis formulation, practical experimentation, and critical analysis of results serve as primary tools for fostering scientific research skills and creative thinking. Furthermore, key pedagogical conditions and practical recommendations are identified for the effective implementation of STEAM learning and the creation of an interactive educational environment in secondary schools.

Keywords: STEAM education, research culture, research activity, interdisciplinary integration, project-based learning, digital technologies.

Bugungi kunda ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchilarga bilimni tayyor holda berish emas, balki ularni mustaqil ravishda ilm olishga va izlanishga o'rgatishdir. Chunki zamonaviy rivojlanayotgan dunyoda inson mavjud bilimlarni bilish bilan bir qatorda, yangi ma'lumotlarni izlab topishi, ularni tahlil qila olishi muammolarni mustaqil yecha olishi hamda ilmiy halollik asosida xulosa chiqarish qobiliyati talab etilmoqda. Shu sababli o'quvchilarning tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Tadqiqotchilik madaniyati o'quvchining biror muammo yuzasidan savol bera olishi, ma'lumotlarni izlab topishi, ularni taqqoslashi, kuzatish va tajriba o'tkazishi, olingan natijalarni tahlil qilishi hamda asoslangan xulosa chiqarishi orqali namoyon bo'ladi.

Rivojlanayotgan ta'lim jarayonida o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantirishga imkon beradigan yondashuvlardan biri STEAM ta'limidir. STEAM ta'limi tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika yo'nalishlarini o'zaro bog'lash orqali o'quvchilarning amaliy faoliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim

jarayonida o'quvchining o'zida mavjud bilim va kompetensiyalar asosida mustaqil ravishda ilmiy faoliyat yuritishi uchun katta yordam beradi.

Aynan shu jihatlar STEAM ta'limining o'quvchilarda tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Chunki tadqiqotchilik faoliyati o'quvchidan nafaqat bilim, balki kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik, mustaqil fikrlash, izlanish, sabr-toqat va o'z faoliyatini baholay olishni ham talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, STEAM ta'limi o'quvchilarning tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirish uchun qulay pedagogic muhitni shakllantiradi.

MATERIALLAR VA USULLAR

STEAM ta'limining tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini, avvalo, uning muammoli, amaliy va fanlararo xarakteri bilan izohlash mumkin. Ta'lim jarayonida real hayot bilan bog'liq muammolarning qo'yilishi o'quvchini tayyor javobni izlashga emas, balki muammoning sabablarini aniqlash va uni hal qilishning turli yo'llarini izlab ko'rishga undaydi. Shu jarayonda o'quvchi kuzatadi, savol beradi, taxmin qiladi, tajriba o'tkazadi va o'z fikrining to'g'ri yoki noto'g'riligini dalillar orqali tekshiradi.

Masalan, o'quvchilarga "Qanday qilib kamroq material sarflab, ko'proq yukni ko'tara oladigan ko'priklarni yaratish mumkin?" degan muammoli topshiriq berilganda, ular faqat muhandislik yechimini yaratish bilan cheklanmaydi. Dastlab ko'priklarni konstruksiyasiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlaydi, turli shakllarni taqqoslaydi, o'z farazini ilgari suradi, model yaratadi, uni sinovdan o'tkazadi va natijalarni tahlil qiladi. Tajriba kutilgan natijani bermagan holatda esa modelni qayta ishlab, takroriy sinov orqali yechimni takomillashtiradi. Demak, bitta amaliy topshiriqning o'zida o'quvchining kuzatish, savol qo'yish, faraz qilish, tajriba o'tkazish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi tadqiqotchilik ko'nikmalari izchil rivojlanadi. Shu jihatdan, STEAM ta'limida tadqiqotchilik faoliyatini alohida topshiriq sifatida emas, balki ta'lim jarayonining ichki mexanizmi sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda o'quvchining faoliyati muammo, savol, faraz, izlanish, tajriba, natija, tahlil, xulosa, takomillashtirish ketma-ketligi asosida tashkil etilishi mumkin:

Mazkur ketma-ketlik o'quvchini muammoni aniqlay olishi va amaliy faoliyat yuritishga olib chiqadi. Shu sababli STEAM ta'limining tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini uning alohida komponentlari orqali tahlil qilish muhimdir.

Tadqiqotchilik faoliyatining dastlabki bosqichi muammoni ko'ra olish va uni savolga aylantirishdan boshlanadi. Shu jihatdan STEAM ta'limida muammoli vaziyatlardan foydalanish o'quvchilarning tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. O'quvchiga aniq va yagona javobga ega bo'lgan topshiriq berish o'rniga, bir nechta yechimga ega bo'lgan ochiq muammoning taqdim etilishi uning mustaqil fikrlashini faollashtiradi.

Masalan, "Ko'priklarni qanday quriladi?" degan savol o'rniga "Cheklangan miqdordagi materialdan foydalanib, eng mustahkam ko'priklarni yaratish mumkin?" degan muammoning qo'yilishi o'quvchini izlanishga undaydi. U mavjud bilimlarini eslaydi, qo'shimcha ma'lumot izlaydi, konstruksiyaning turli variantlarini ishlab chiqadi, faraz ilgari suradi va o'z modelini tajriba orqali tekshiradi. Muhimi, bu jarayonda yagona tayyor javob mavjud emas. O'quvchi o'z qarorini dalillar bilan asoslashga majbur bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Demak, STEAM dagi muammoli vazifa o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishini faollashtirish bilan birga, uni "savol berish, izlash, tekshirish, xulosa qilish" faoliyatiga olib kiradi. Tadqiqotchilik madaniyatini shakllantirishda nazariy bilimning o'zi yetarli emas. O'quvchi o'z farazini maliyotda tekshirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. STEAM

ta'limining loyiha va tajribaga asoslanganligi aynan shu ehtiyojni qondiradi. Loyiha jarayonida o'quvchi muammoni aniqlaydi, maqsad belgilaydi, zarur ma'lumotlarni to'playdi, ish rejasini ishlab chiqadi, mahsulot yoki model yaratadi, uni sinovdan o'tkazadi va natijaga ko'ra o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqadi. Bu jarayon tadqiqot faoliyatining asosiy bosqichlari bilan bevosita mos keladi. Bunda alohida e'tibor takroriy sinov va takomillashtirish jarayoniga qaratilishi lozim. Chunki o'quvchi birinchi urinishdayoq mukammal natijaga erishmasligi tabiiy. Modelning ishlamasligi, tajribaning kutilgan natijani bermasligi yoki hisob-kitobdagi xato o'quvchini yangi yechim izlashga undaydi. Shunday qilib, xato tadqiqot jarayonining salbiy natijasi emas, balki keyingi izlanish uchun muhim ma'lumotga aylanadi. u jarayonni faraz, tajriba, natija, xatoni aniqlash, qayta loyihalash, takroriy tajriba, takomillashgan yechim ko'rinishda ifodalash mumkin.

Aynan shu sikl o'quvchida sabr-toqat, tanqidiy fikrlash va o'z faoliyatini baholash kabi sifatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

STEAM ta'limining tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishdagi yana bir muhim imkoniyati fanlararo integratsiya bilan bog'liq. Real hayotdagi muammolar ko'pincha bitta fan doirasidagi bilim bilan cheklanmaydi. Ularni hal qilish uchun turli fanlarga oid bilimlarni bir-biri bilan bog'lash va muayyan vaziyatda ulardan maqsadli foydalanish talab qilinadi.

Masalan, o'quvchilar "Aqlli issiqxona" loyihasi ustida ishlaganda biologik bilimlar orqali o'simlikning o'sish sharoitlarini o'rganadi, texnologiya yordamida sensorlardan foydalanadi, muhandislik asosida issiqxona modelini yaratadi, matematika orqali harorat va namlik ko'rsatkichlarini hisoblaydi, san'at orqali esa uning dizaynini ishlab chiqadi. (1-jadval)

1-jadval

STEAM yo'nalishi	Tadqiqot jarayonidagi vazifasi
Science	Hodisa va jarayonni kuzatish, tushuntirish va tajribada tekshirish
Technology	Axborot izlash, o'lchash va raqamli vositalardan foydalanish
Engineering	Amaliy yechim va prototip yaratish
Art	Kreativ va estetik yechim ishlab chiqish
Mathematics	O'lchash, hisoblash, taqqoslash va natijalarni tahlil qilish

Bunday integratsiya o'quvchida bilimlarni alohida-alohida emas, balki muayyan muammoni hal qilish vositasi sifatida ko'rish imkonini beradi. Natijada o'quvchining tizimli va kompleks fikrlashi rivojlanadi.

Tadqiqotchilik madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri o'quvchining o'z faoliyatini baholay olishi va undan xulosa chiqarishidir. Shu sababli STEAM mashg'ulotining yakunida faqat yaratilgan mahsulotni baholash bilan cheklanib qolmaslik kerak. Tadqiqotchilik madaniyatini baholashda o'quvchining faqat yakuniy mahsulotini emas, balki tadqiqot jarayonidagi faoliyatini ham hisobga olish lozim. (2-jadval).

(2-jadval)

Mezon	Yuqori darajadagi namoyon bo'lishi
Muammoni aniqlash	Muammoni mustaqil aniqlaydi va uning sabablarini izohlaydi
Savol qo'yish	Aniq va tadqiq etish mumkin bo'lgan savol yaratadi
Faraz	Mantiqiy va dalillanishi mumkin bo'lgan faraz ilgari suradi
Tajriba	Tajribani mustaqil rejalashtiradi va amalga oshiradi

Ma'lumot bilan ishlash	Ma'lumotlarni taqqoslaydi, qayta ishlaydi va dalil sifatida foydalanadi
Xulosa	Natijalarni asoslab, mantiqiy xulosa chiqaradi
Refleksiya	Xatolarni aniqlaydi va yechimni takomillashtirish yo'lini belgilaydi
Ilmiy halollik	Manbalardan to'g'ri foydalanadi va o'z natijasini soxtalashtirmaydi

XULOSA. STEAM ta'limida tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirish o'quvchiga ko'proq topshiriq berish bilan emas, balki topshiriqning mazmuni va tashkil etish usulini o'zgartirish orqali amalga oshiriladi. O'quvchi "to'g'ri javobni topish"ga emas, balki "javobning to'g'riligini qanday tekshirish mumkin?" degan savolga yo'naltirilgandagina haqiqiy tadqiqot faoliyati yuzaga keladi. Mazkur yondashuvning asosiy pedagogik natijasi esa o'quvchining nafaqat muayyan fan bo'yicha bilimga ega bo'lishi, balki savol berish, izlanish, dalillash, xatodan o'rganish va yangi yechim yaratish ehtiyojiga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllanishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashurova Z. M. Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyasidan foydalanishning didaktik mexanizmi: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2023. - 52 b.
2. Xasanova X. N. Kimyo fanini o'qitish jarayonida STEAM ta'limidan foydalanish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2024. - 50 b.
3. Uroкова U. Methodological significance of the application of STEAM educational technology in elementary school classes // Practical Problems and Solutions to the Use of Theoretical Laws in the Sciences of the 21st Century. - Tashkent, 2024. - P. 112–116.
4. Kelley T. R., Knowles J. G. A conceptual framework for integrated STEM education // International Journal of STEM Education. - 2016. - Vol. 3. - Art. 11. - P. 1–11.

BOLALAR KARIYESOLOGİYASINI STOMATOLOGIYA TALABALARIGA O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK METODLARDAN FOYDALANISH

Qudratov Muhammad Ali Sodiq o'g'li

Buxoro Osiyo xalqaro universiteti
Stomatologiya kafedrasida o'qituvchisi

sboyfreind@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar kariyesologiyasini stomatologiya yo'nalishi talabalariga o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan zamonaviy pedagogik metodlar tahlil qilinadi. Bolalarda tish kariyesining etiologiyasi, patogenez, diagnostikasi, xavf omillarini baholash, profilaktikasi va davolash tamoyillarini o'zlashtirishda an'anaviy ma'ruza mashg'ulotlarini klinik vaziyatlarga asoslangan ta'lim, muammoli o'qitish, simulyatsion mashg'ulotlar, vizual diagnostika, rolli o'yinlar hamda raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishning ahamiyati yoritilgan. Talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki klinik fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, kariyes xavfini individual baholash, bolalar va ularning ota-onalari bilan samarali muloqot qilish kompetensiyalarini shakllantirish zarurligi

asoslangan. Bolalar kariyesologiyasini o'qitishda kompetensiyaga yo'naltirilgan integrativ modeldan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bolalar stomatologiyasi, kariyesologiya, tish kariyesi, stomatologik ta'lim, pedagogik texnologiyalar, klinik vaziyatlarga asoslangan ta'lim, muammoli ta'lim, simulyatsion ta'lim, klinik fikrlash, kariyes xavfi, raqamli ta'lim.

Аннотация: В статье анализируются современные педагогические методы, которые могут применяться при обучении студентов стоматологического направления детской кариеологии. Особое внимание уделяется значению сочетания традиционных лекционных занятий с обучением на основе клинических случаев, проблемным обучением, симуляционными занятиями, визуальной диагностикой, ролевыми играми и цифровыми технологиями при освоении этиологии, патогенеза, диагностики, оценки факторов риска, профилактики и принципов лечения кариеса зубов у детей. Обосновывается необходимость формирования у студентов не только теоретических знаний, но и навыков клинического мышления, самостоятельного принятия решений, индивидуальной оценки риска развития кариеса, а также эффективного общения с детьми и их родителями. Разработаны методические рекомендации по применению компетентностно-ориентированной интегративной модели при обучении детской кариеологии.

Ключевые слова: детская стоматология, кариеология, кариес зубов, стоматологическое образование, педагогические технологии, обучение на основе клинических случаев, проблемное обучение, симуляционное обучение, клиническое мышление, риск кариеса, цифровое обучение.

Abstract: This article analyzes modern pedagogical methods that can be applied in teaching pediatric cariology to dental students. Particular attention is paid to the importance of integrating traditional lectures with case-based learning, problem-based learning, simulation-based training, visual diagnostics, role-playing activities, and digital technologies in mastering the etiology, pathogenesis, diagnosis, risk-factor assessment, prevention, and treatment principles of dental caries in children. The necessity of developing not only students' theoretical knowledge but also their clinical reasoning, independent decision-making skills, ability to assess individual caries risk, and competence in effective communication with children and their parents is substantiated. Methodological recommendations are proposed for implementing a competency-based integrative model in the teaching of pediatric cariology.

Keywords: pediatric dentistry, cariology, dental caries, dental education, pedagogical technologies, case-based learning, problem-based learning, simulation-based education, clinical reasoning, caries risk, digital education.

KIRISH

Bolalarda tish kariyesi stomatologiya amaliyotida keng tarqalgan kasalliklardan biri bo'lib, uning rivojlanishi biologik omillar bilan bir qatorda ovqatlanish, gigiyenik odatlar, ftoridlarning mavjudligi, ijtimoiy muhit va boshqa ko'plab omillar bilan bog'liq. Zamonaviy bolalar stomatologiyasida kariyesni faqat hosil bo'lgan kovakni restavratsiya qilish orqali davolashdan ko'ra, kasallik xavfini aniqlash, dastlabki o'zgarishlarni erta tashxislash, profilaktik tadbirlarni individuallashtirish hamda imkon qadar minimal invaziv davolash tamoyillariga ustuvorlik berilmoqda. AAPD tavsiyalarida ham bolalarda kariyes xavfini baholash va davolash-profilaktika rejasini bolaning yoshi va individual xavf darajasiga qarab belgilash zamonaviy klinik yondashuvning muhim komponenti sifatida ko'rsatilgan [1]

Shu sababli oliy tibbiy ta'limda bolalar kariyesologiyasini o'qitish mazmuni ham o'zgarishi lozim. Talaba kariyesning klassifikatsiyasi yoki davolash bosqichlarini yod bilishi

bilangina cheklanmasdan, muayyan klinik vaziyatni tahlil qilishi, xavf omillarini aniqlashi, differensial tashxis o'tkazishi, profilaktika va davolash taktikasini asoslab bera olishi zarur.

An'anaviy ma'ruza asosidagi ta'lim nazariy ma'lumotni yetkazishda muhim bo'lsa-da, klinik kompetensiyani shakllantirish uchun uning o'zi yetarli emas. Shu nuqtai nazardan, bolalar kariyesologiyasini o'qitishda faol va interaktiv pedagogik metodlardan kompleks foydalanish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi

Bolalar kariyesologiyasini stomatologiya talabalariga o'qitishda nazariy bilimlarni klinik kompetensiyalar bilan integratsiyalash imkonini beruvchi zamonaviy pedagogik metodlarni tahlil qilish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etishning samarali modelini taklif etish.

Material va metodlar

Maqolani tayyorlashda bolalarda kariyes xavfini baholash va boshqarishga oid xalqaro klinik tavsiyalar, stomatologik ta'limda case-based learning, simulyatsion va raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga bag'ishlangan ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Bolalar kariyesologiyasini o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlar talabalarning nazariy tayyorgarligi, diagnostik fikrlashi, amaliy ko'nikmalari, kommunikativ kompetensiyasi va mustaqil klinik qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'siri nuqtai nazaridan guruhlashtirildi.

Natijalar va muhokama

Klinik vaziyatlarga asoslangan ta'lim — Case-Based Learning. Bolalar kariyesologiyasini o'qitishda eng samarali metodlardan biri real yoki modellashtirilgan klinik vaziyatlardan foydalanishdir. Case-Based Learning — CBL metodida talabaga tayyor nazariy savol emas, balki muammoli klinik holat taqdim etiladi.

Masalan: **Klinik vaziyat:** 5 yoshli bolaning onasi yuqori old tishlarda oq va jigarrang dog'lar paydo bo'lganligi sababli stomatologga murojaat qildi. Bola kechasi shirin ichimlik iste'mol qiladi, tishlarini muntazam tozalamaydi va ilgari stomatolog ko'rigidan o'tmagan.

Talabalarga quyidagi vazifalar berilishi mumkin: 1). *Kariyes rivojlanishiga sabab bo'luvchi xavf omillarini aniqlash.* 2) *Kariyes jarayonining faolligini baholash.* 3). *Qo'shimcha tekshiruv usullarini tanlash.* 4). *Individual profilaktika rejasini tuzish.* 5). *Davolashning invaziv va noinvaziv usullarini taqqoslash.* 6). *Ota-onaga beriladigan tavsiyalarni ishlab chiqish.*

Bunday metod talabani ma'lumotni qayta aytib berishdan klinik tahlilga olib keladi. Stomatologik ta'lim bo'yicha tadqiqotlarda case-based learning nazariy bilim va klinik amaliyot o'rtasidagi tafovutni kamaytirishi hamda talabalar ishonchini oshirishga xizmat qilishi qayd etilgan [3].

Muammoli ta'lim. Problem-Based Learning metodida talaba oldiga bir nechta yechimga ega bo'lishi mumkin bo'lgan muammo qo'yiladi.

Masalan: "Birlamchi molyarda chuqur kariyes aniqlangan, biroq bola og'riqdan shikoyat qilmaydi. Barcha zararlangan dentinni olib tashlash kerakmi?" Mazkur savol orqali talabalar kariyes dentinining xususiyatlari, pulpa biologiyasi, selektiv kariyes olib tashlash, minimal invaziv stomatologiya va pulpa hayotiyligini saqlab qolish tamoyillarini muhokama qiladilar.

O'qituvchi tayyor javob bermaydi, balki talabalarni ilmiy dalillar asosida qaror chiqarishga yo'naltiradi. Natijada talabalarda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, alternativ yondashuvlarni taqqoslash va klinik qarorni asoslash ko'nikmalari rivojlanadi.

“Kariyes xavfini baholash” amaliy mashg‘uloti. Bolalar kariyesologiyasini o‘qitishda har bir talabaga shartli yoki real bemor uchun Caries Risk Assessment kartasini to‘ldirishni o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Bunda quyidagi omillar baholanadi: *avvalgi kariyes tajribasi; tish karashining miqdori; ovqatlanish xususiyatlari; shakar iste’mol qilish chastotasi; og‘iz gigiyenasi; florid manbalaridan foydalanish; so‘lak bilan bog‘liq omillar; ijtimoiy va tibbiy xavf omillari; himoya omillari.*

So‘ng talaba bemorni past, o‘rta yoki yuqori kariyes xavfi guruhiga kiritib, aynan shu xavf darajasiga mos individual profilaktika va kuzatuv rejasini tuzadi.

Ushbu yondashuv talabalarga “barcha bemorlarga bir xil davolash” tamoyilidan voz kechib, individual xavfga asoslangan klinik fikrlashni o‘rgatadi. AAPD ham kariyes xavfini baholashni individual diagnostika, profilaktika va restorativ davolash rejasini belgilashning muhim asosi sifatida ko‘rsatadi [1].

Vizual diagnostik trening. Kariyesni tashxislashni faqat matn yoki nazariy ta’riflar orqali o‘rgatish yetarli emas. Talabalar ko‘plab klinik fotosuratlar va rentgenogrammalarni mustaqil tahlil qilishlari kerak. Mashg‘ulot davomida: *sog‘lom emal; boshlang‘ich oq dog‘; faol va nafaol kariyes o‘chog‘i; emal kariyesi; dentin kariyesi; okklyuzal kariyes; aproksimal kariyes tasvirlari ketma-ket namoyish qilinadi.* Talaba har bir tasvir bo‘yicha tashxis qo‘yadi va qarorini asoslaydi.

Bolalarda aproksimal kariyesni rentgenologik aniqlashni o‘rgatishga mo‘ljallangan interaktiv kompyuter ta’limi bo‘yicha tadqiqotlar bunday trening diagnostik ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish imkonini berishini ko‘rsatadi [4].

Simulyatsion va fantom mashg‘ulotlari. Nazariy bilimdan real bemorni davolashga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘tish ayniqsa bolalar stomatologiyasida murakkabdir. Shuning uchun klinik bosqichdan oldin fantom, maneken yoki virtual simulyatorlarda mashq qilish zarur.

Talabalar: *sut tishlarida kariyes kavitasiga ishlov berish; minimal invaziv preparatsiya; izolyatsiya; matritsa o‘rnatish; restavratsion material bilan ishlash; chuqur kariyesda biologik tamoyillarga rioya qilish* kabi ko‘nikmalarni avval xavfsiz simulyatsion muhitda egallaydilar.

Virtual simulyatorlar foydali qo‘shimcha vosita bo‘lsa-da, ular an’anaviy fantom mashg‘ulotlarini to‘liq almashtirishi shart emas. 2025-yilda e’lon qilingan pediatrik stomatologiya bo‘yicha tadqiqotda talabalar virtual simulyatsiyani ijobiy baholagan, biroq ayrim amaliy preparatsiyalarda an’anaviy akril tishlar va fantom mashg‘ulotlari yuqoriroq natija ko‘rsatgan. Bu ma’lumot virtual va an’anaviy simulyatsiyani birlashtirish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi [5].

Rolli o‘yinlar orqali “bola–ota–ona–stomatolog” muloqotini o‘rgatish

Bolalar kariyesologiyasini o‘qitish faqat tishni davolash texnikasi bilan chegaralanmasligi kerak. Pediatrik stomatolog bola va uning ota-onasi bilan samarali muloqot qila olishi lozim.

Mashg‘ulotda talabalar uch rolga bo‘linadi: 1-talaba — shifokor; 2-talaba — bola; 3-talaba — bolaning ota-onasi. Masalan, ota-ona: “Sut tishi baribir tushib ketadi, nima uchun uni davolatish kerak?” degan savol beradi. “Shifokor” rolidagi talaba esa tibbiy terminlarni haddan tashqari ko‘p ishlatmasdan, sut tishlarining chaynash, nutq, doimiy tishlar uchun joy saqlash va bolaning umumiy hayot sifatidagi ahamiyatini tushuntirishi kerak. Bunday mashg‘ulotlar talabalarning kommunikativ kompetensiyasi, empatiyasi va murakkab klinik vaziyatlarda o‘zini tutish qobiliyatini shakllantiradi. Pediatrik stomatologiyada virtual reallik orqali bolalar bilan muloqot va xulq-atvorni boshqarishni o‘rgatish bo‘yicha uch yillik

tadqiqotda ham talabalar o‘zlarining bolalar bilan muloqot qilish ishonchi va qulayligi oshganini bildirganlar [6].

“Tashxisdan davolash rejasigacha” algoritmik metod. Talabalarda izchil klinik fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi algoritmdan foydalanish mumkin: Shikoyat → anamnez → klinik tekshiruv → kariyes o‘chog‘ini baholash → kariyes xavfini aniqlash → qo‘shimcha diagnostika → tashxis → individual profilaktika → davolash usulini tanlash → nazorat. Har bir klinik vaziyat aynan ushbu sxema bo‘yicha tahlil qilinsa, talabada standartlashtirilgan klinik fikrlash shakllanadi. Bunda ICCMS konsepsiyasidan foydalanish ham metodik jihatdan samarali hisoblanadi. Ushbu tizim kariyesni aniqlash, uning bosqichini va faolligini baholash, bemorning xavf profilini hisobga olish va imkon qadar tish to‘qimalarini saqlaydigan davolashni tanlashga yo‘naltirilgan [2].

“Flipped classroom” — teskari sinf metodi. Mazkur metodda nazariy material auditoriyadan tashqarida o‘zlashtiriladi. Talabaga oldindan: *qisqa videoma’ruza; sxema; diagnostik algoritm; ilmiy maqola; klinik tavsiya* beriladi. Auditoriyadagi vaqt esa ma’ruza o‘qishga emas, klinik vaziyatlarni hal qilishga sarflanadi. Masalan, talabalar uyda **“Erta bolalik kariyesining xavf omillari”** mavzusini o‘rganib keladilar. Mashg‘ulotda esa turli yoshdagi uch nafar shartli bemorning kariyes xavfini taqqoslab, har biri uchun alohida profilaktika rejasini ishlab chiqadilar. Bu usul o‘quv vaqtining klinik tahlil va muhokamaga ajratiladigan qismini oshiradi.

Mini-guruhlar va “klinik konsilium” metodi. Talabalar 4–5 kishilik guruhlariga bo‘linadi. Har bir guruhga bir xil klinik vaziyat beriladi, biroq vazifalar taqsimlanadi: *bir talaba — diagnost; ikkinchisi — kariyes xavfini baholovchi; uchinchisi — profilaktika rejasini tuzuvchi; to‘rtinchisi — davolash usulini tanlovchi; beshinchisi — ota-onaga tavsiyalarni tushuntiruvchi.* Oxirida barcha ishtirokchilar yagona davolash rejasini ishlab chiqadilar. Mazkur usul klinik tafakkur bilan birga jamoada ishlash va o‘z fikrini dalillar asosida himoya qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Talabalar bilimni baholashning zamonaviy usullari. Bolalar kariyesologiyasida faqat yozma test orqali yakuniy baho qo‘yish talabaning real klinik kompetensiyasini to‘liq namoyon qilmaydi. Shuning uchun ko‘p komponentli baholash tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Nazariy bilimni baholash. Testlar, klinik vaziyatli savollar va qisqa yozma javoblar.

Diagnostik kompetensiyani baholash. Klinik fotosurat va rentgenogrammlar asosida kariyesni aniqlash va asoslash.

Amaliy ko‘nikmalarni baholash. Fantom yoki simulyatorda bajarilgan muolajani aniq mezonlar asosida baholash.

Klinik fikrlashni baholash. Talabaga bemor haqidagi ma’lumotlar bosqichma-bosqich berilib, undan diagnostika va davolash taktikasini asoslash talab qilinadi.

Bolalar kariyesologiyasini o‘qitishning tavsiya etiladigan integrativ modeli

O‘quv jarayonini quyidagi ketma-ketlikda tashkil qilish taklif etiladi:

I	bosqich	—	nazariy	tayyorgarlik.
Qisqa ma’ruza, videomaterial, algoritm va zamonaviy klinik tavsiyalar.				
II	bosqich	—	vizual	diagnostika.
Klinik fotosuratlar va rentgenogrammlarni tahlil qilish.				
III	bosqich	—	klinik	vaziyatlar.
Case-Based Learning va Problem-Based Learning.				
IV	bosqich	—		simulyatsiya.
Fantom, maneken va imkoniyat mavjud bo‘lsa virtual simulyatorlar.				

- V bosqich — kommunikativ trening.
 “Stomatolog–bola–ota–ona” rolli mashg‘ulotlari.
- VI bosqich — real klinik amaliyot.
 O‘qituvchi nazorati ostida bemorni tekshirish, kariyes xavfini baholash va davolash rejasini ishlab chiqish.
- VII bosqich — refleksiya va baholash.
 Talaba o‘z xatolarini tahlil qiladi, o‘qituvchi esa mezonli qayta aloqa beradi. Shunday qilib, o‘quv jarayoni “bilaman → taniyman → tahlil qilaman → bajaraman → mustaqil qaror qabul qilaman” tamoyili asosida tashkil etiladi.

Xulosa

Bolalar kariyesologiyasini o‘qitish zamonaviy stomatologiya ta’limining nazariy, klinik va kommunikativ komponentlarini integratsiyalashni talab qiladi. An’anaviy ma’ruza mashg‘ulotlarini case-based va problem-based learning, vizual diagnostika, kariyes xavfini baholash, simulyatsion ta’lim, rolli o‘yinlar va raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish talabalarning klinik kompetensiyasini shakllantirish uchun muhimdir.

Bolalar kariyesologiyasini o‘qitishda asosiy maqsad talabning faqat kariyesni aniqlay olishiga erishish emas, balki kasallik xavfini kompleks baholaydigan, profilaktik yondashuvni tanlaydigan, minimal invaziv davolash tamoyillarini tushunadigan va bola hamda uning ota-onasi bilan samarali kommunikatsiya qila oladigan bo‘lajak stomatologni tayyorlashdan iborat.

Shu sababli ushbu fanni o‘qitishda kompetensiyaga yo‘naltirilgan, klinik vaziyatlar va simulyatsiyalar bilan boyitilgan integrativ pedagogik modeldan foydalanish stomatologik ta’lim sifatini oshirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. American Academy of Pediatric Dentistry. Caries-risk assessment and management for infants, children, and adolescents. The Reference Manual of Pediatric Dentistry. Chicago, IL: American Academy of Pediatric Dentistry; 2025. P. 325–331.
2. International Caries Classification and Management System (ICCMS). ICCMSTTM Guide for Practitioners and Educators. Caries management and education framework.
3. Khattak O., Alruwaili N.G., Alarjan L.M.M., et al. Evaluating Case-Based Learning to Enhance Dental Student Performance in Cavity Preparation: A Pilot Study. Cureus. 2024;16(9):e69222. DOI: 10.7759/cureus.69222.
4. Goertzen E., Casas M.J., Barrett E.J., Perschbacher S., Pusic M., Boutis K. Interactive computer-assisted learning as an educational method for learning pediatric interproximal dental caries identification. Oral Surgery, Oral Medicine, Oral Pathology and Oral Radiology. 2023;136(3):371–381. DOI: 10.1016/j.oooo.2023.04.019.
5. Caley A.M., Martín-Vacas A., et al. Implementation of Virtual Reality in Preclinical Pediatric Dentistry Learning: A Comparison Between Simodont® and Conventional Methods. Dentistry Journal. 2025;13(2):51. DOI: 10.3390/dj13020051.
6. Hu S., Lai B.W.P. Teaching Dental Students Paediatric Behaviour Guidance With Virtual Reality: A Three-Year Study. European Journal of Dental Education. 2026;30(3):937–944. DOI: 10.1111/eje.70041.

DIFFERENSIAL O‘QITISH TUSHUNCHASI, MAZMUN-MOHİYATI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI

Sulaymonova Sevara G‘iyosiddin qizi

Turon Universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada differensial o'qitish tushunchasining pedagogik mazmuni, uning asosiy tamoyillari, o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olishdagi o'rni hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Differensial yondashuv o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishi, o'zlashtirish sur'ati va ta'limiy ehtiyojlariga mos ravishda mazmun, metod, topshiriq va baholashni moslashtirishni nazarda tutadi. Maqolada differensial o'qitishning diagnostika–rejalashtirish–amalga oshirish–baholash–qayta aloqa sikli asosida tashkil etilishi yoritiladi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni differensial ta'limni tashkil etishga tayyorlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: differensial o'qitish, individual yondashuv, pedagogik diagnostika, individual ta'lim ehtiyoji, differensial topshiriq, formativ baholash, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогическое содержание понятия дифференцированного обучения, его основные принципы, роль в учёте индивидуально-психологических особенностей учащихся, а также педагогическое значение в повышении эффективности образования. Дифференцированный подход предполагает адаптацию содержания, методов, заданий и оценивания в соответствии с уровнем подготовки, интересами, темпом усвоения материала и образовательными потребностями учащихся. В статье рассматривается организация дифференцированного обучения на основе цикла «диагностика – планирование – реализация – оценивание – обратная связь». Кроме того, обобщаются необходимые педагогические условия для подготовки будущих учителей к организации дифференцированного обучения.

Ключевые слова: дифференцированное обучение, индивидуальный подход, педагогическая диагностика, индивидуальная образовательная потребность, дифференцированное задание, формативное оценивание, образовательная технология.

Abstract. This article analyzes the pedagogical content and essence of differentiated instruction, its basic principles, its role in considering students' individual and psychological characteristics, and its pedagogical significance in improving the effectiveness of education. Differentiated instruction involves adapting educational content, teaching methods, tasks, and assessment to students' levels of preparedness, interests, learning pace, and educational needs. The article highlights the organization of differentiated instruction based on a diagnostic–planning–implementation–assessment–feedback cycle. In addition, the necessary pedagogical conditions for preparing future teachers to organize differentiated learning are identified and systematized.

Keywords: differentiated instruction, individual approach, pedagogical diagnostics, individual educational needs, differentiated tasks, formative assessment, educational technology.

Kirish Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni egallash sur'ati bir xil bo'lmaydi. Bir sinf yoki guruh tarkibida tayyorgarlik darajasi yuqori, o'rtacha va qo'shimcha pedagogik yordamga ehtiyoj sezadigan o'quvchilar mavjud bo'lishi tabiiy. Shu sababli barcha o'quvchilarga bir xil mazmun, bir xil murakkablikdagi topshiriq va bir xil sur'atni qo'llash ayrim o'quvchilarning imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Differensial o'qitish ana shu pedagogik muammoni hal etishga qaratilgan yondashuvlardan biridir.

Differensial o'qitish individual yondashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular aynan bir tushuncha emas. Individual yondashuv ko'proq alohida o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olishni bildirsa, differensial o'qitish o'quvchilarni umumiy va individual

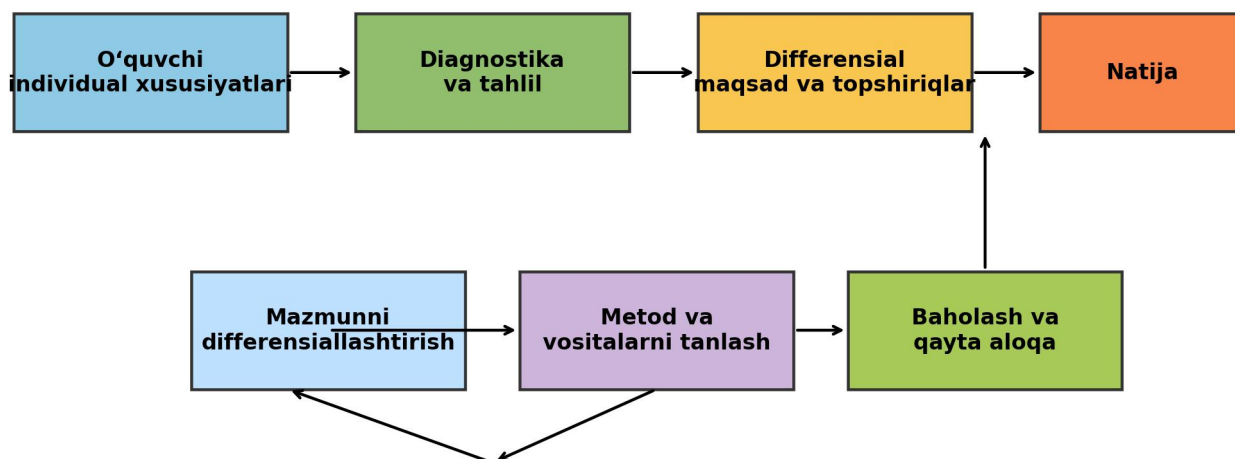
xususiyatlariga ko‘ra mos ta’lim strategiyalariga yo‘naltirishni ko‘zda tutadi. Bunda o‘qituvchi pedagogik diagnostika ma’lumotlariga tayanib, ta’lim mazmuni, topshiriqlar murakkabligi, metodlar, o‘quv resurslari va baholash usullarini moslashtiradi.

Tadqiqotning maqsadi differensial o‘qitish tushunchasining mazmun-mohiyatini tizimlashtirish va uning zamonaviy ta’limdagi pedagogik ahamiyatini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida differensial o‘qitishning nazariy belgilarini aniqlash, uning asosiy komponentlarini tavsiflash va amaliy tashkil etish algoritmini ishlab chiqish belgilandi.

Materiallar va metodlar Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish, pedagogik modellashtirish va konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi. Differensial o‘qitishning mazmuni o‘quvchi imkoniyatlari, o‘qituvchi faoliyati va ta’lim natijalarini boshqarish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqildi.

Nazariy tahlil davomida differensial o‘qitishning quyidagi komponentlari ajratildi: diagnostik komponent — o‘quvchining boshlang‘ich tayyorgarligi va ta’limiy ehtiyojlarini aniqlash; maqsadli komponent — kutilayotgan natijalarni o‘quvchi imkoniyatlariga mos belgilash; mazmuniy komponent — o‘quv materialini murakkablik va hajm jihatidan moslashtirish; texnologik komponent — metod, vosita va topshiriqlarni tanlash; baholash komponenti — rivojlanish dinamikasini aniqlash; refleksiv komponent — qayta aloqa asosida keyingi ta’lim harakatlarini tuzatish.

Differensial o‘qitishning pedagogik modeli

1-rasm. Differensial o‘qitishning pedagogik modeli

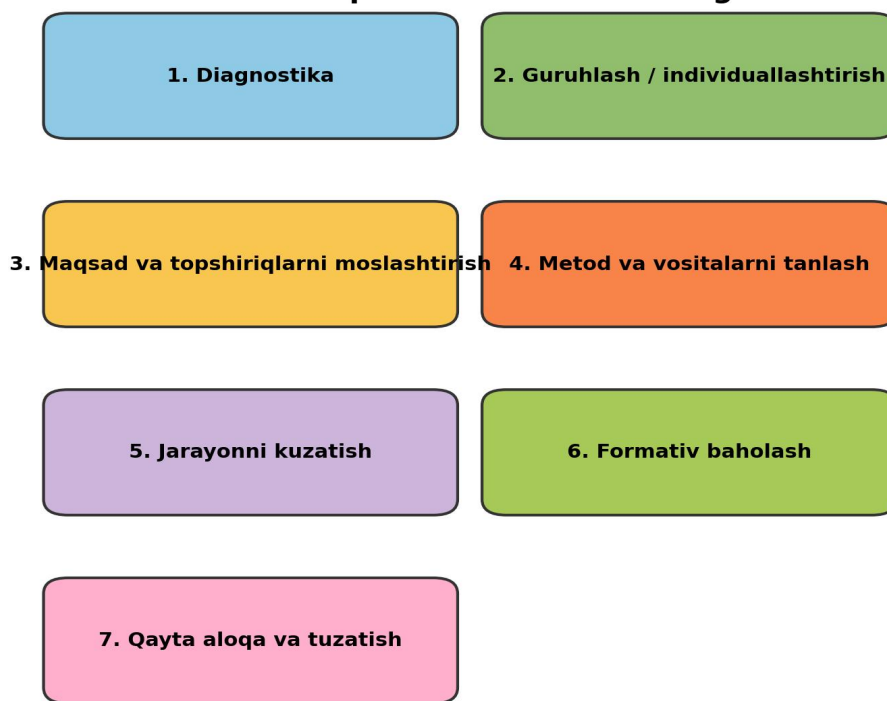
Natijalar Tahlil natijasida differensial o‘qitishning asosiy mohiyati ta’lim jarayonini o‘quvchilar o‘rtasidagi mavjud farqlarni hisobga olgan holda moslashtirishdan iborat ekanligi aniqlandi. Bunda “hamma uchun bir xil ta’lim” modeli o‘rniga “umumiy maqsadga turli yo‘llar orqali erishish” tamoyili ustuvor bo‘ladi. O‘quvchilar uchun topshiriqlarning murakkabligi, bajarish sur’ati, yordam darajasi yoki taqdim etiladigan resurslar farqlanishi mumkin.

Differensial o‘qitishning muhim pedagogik natijalaridan biri o‘quvchilarning faol ishtirokini kuchaytirishdir. O‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos topshiriqni bajarganida

muvaffaqiyat tajribasini ko‘proq his qiladi, murakkablashtirilgan topshiriq esa yuqori tayyorgarlikka ega o‘quvchining rivojlanishini davom ettirish imkonini beradi. Differensiallashtirish o‘quvchilarni qat’iy va o‘zgarmas guruhlariga ajratish degani emas; guruhlar vazifa, mavzu va diagnostik natijaga qarab moslashuvchan tarzda o‘zgarib borishi maqsadga muvofiq.

Differensial o‘qitishning amaliy tashkil etilishi diagnostika, guruhlash yoki individuallashtirish, maqsad va topshiriqlarni moslashtirish, metod va vositalarni tanlash, jarayonni kuzatish, formativ baholash hamda qayta aloqa bosqichlarini qamrab oladi.

Differensial o‘qitishni tashkil etish algoritmi

2-rasm. Differensial o‘qitishni tashkil etish algoritmi

Muhokama Differensial o‘qitishning pedagogik ahamiyati, avvalo, ta’limning o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilganligini kuchaytirishida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘rganish sur’ati, qiziqishi va ehtiyojlarini diagnostika qilgan holda pedagogik qaror qabul qiladi. Bu o‘qituvchidan fan mazmunini bilish bilan birga pedagogik diagnostika, ta’limni loyihalash va formativ baholash kompetensiyalarini ham talab etadi.

Differensiallashtirishning yana bir muhim jihati — ta’limda teng imkoniyatlar yaratishdir. Tenglik barcha o‘quvchilarga mutlaqo bir xil topshiriq berish bilan cheklanmaydi; ayrim hollarda o‘quvchining maqsadga erishishi uchun turli darajadagi yordam, resurs yoki vaqt zarur bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan differensial o‘qitish ta’lim mazmunini o‘quvchi imkoniyatlariga moslashtirish orqali uning rivojlanish trayektoriyasini qo‘llab-quvvatlaydi.

Biroq differensial o‘qitishni samarali tashkil etish o‘qituvchidan qo‘shimcha rejalashtirishni talab qiladi. Topshiriqlarni bir necha darajada tayyorlash, diagnostik ma’lumotlarni qayta ishlash, guruhlarini moslashtirish va individual qayta aloqa berish vaqt hamda metodik tayyorgarlikni talab etadi. Raqamli ta’lim vositalari ushbu jarayonning ayrim

qismlarini avtomatlashtirish, o'quv materiallarini moslashtirish va individual natijalarni kuzatish imkonini berishi mumkin.

XULOSA

Differensial o'qitish — o'quvchilarning individual va guruh farqlarini hisobga olgan holda ta'lim mazmuni, metodlari, topshiriqlari va baholash jarayonlarini moslashtirishga asoslangan pedagogik yondashuvdir. Uning mazmun-mohiyati umumiy ta'lim maqsadlarini saqlagan holda o'quvchilarga ushbu maqsadlarga erishishning turli pedagogik yo'llarini taqdim etishdan iborat.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, differensial o'qitish diagnostika, rejalashtirish, differensial topshiriqlarni ishlab chiqish, jarayonni kuzatish, formativ baholash va qayta aloqa bosqichlarining uzviy tizimi sifatida tashkil etilganda pedagogik jihatdan samarali bo'lishi mumkin. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida differensial ta'limni loyihalash, individual-psixologik xususiyatlarni aniqlash va natijalarni tahlil qilish kompetensiyalarini shakllantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. ASCD, 2014.
2. Tomlinson, C. A. How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms. 3rd ed. ASCD, 2017.
3. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
4. Bloom, B. S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Longmans, Green, 1956.
5. Hattie, J. Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning. Routledge, 2012.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING TAFAKKURINI RIVOJLANTIRUVCHI MASHQLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Xurramov Rustam Sayfiddinovich¹

¹ Navoiy innovatsiyalar universiteti, Surxondaryo kampusi, katta o'qituvchi, PhD (p.f.f.d.), Termiz, O'zbekiston

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0159-4757>

e-mail: xurramovrustam8787@gmail.com

tel: 90 376 87 88

Annotatsiya. Ushbu tezida boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiruvchi mashqlar tizimini takomillashtirish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi - mantiqiy, ijodiy va mustaqil fikrlashni shakllantiruvchi mashqlar turlarini tizimlashtirish hamda boshlang'ich sinf amaliyotida qo'llaniladigan mavjud mashqlar tizimidagi kamchiliklarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-tavsifiy tahlil va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi. Mahalliy va xorijiy manbalar asosida tafakkurni rivojlantiruvchi mashqlarning turlari, ularning didaktik vazifalari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu mashqlarni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari yoritildi. Tadqiqot

natijalari shuni ko'rsatdiki, amaliyotda ko'pincha "to'g'ri javobni topish"ga yo'naltirilgan mashqlar ustunlik qiladi, "nima uchun", "boshqa yo'l bilan qanday" kabi fikrlashni chuqurlashtiruvchi savollar yetarlicha qo'llanilmayapti. Shu asosda mantiqiy-matematik, nutqiy-ijodiy va didaktik o'yinlarga asoslangan mashqlarni bosqichma-bosqich tizimlashtirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Xulosa qilib aytganda, taklif etilgan mashqlar tizimining izchil qo'llanilishi o'quvchilarda mantiqiy va ijodiy tafakkurni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *mashqlar tizimi, tafakkurni rivojlantirish, mantiqiy fikrlash, boshlang'ich ta'lim, ijodiy mashqlar, didaktik o'yin, mustaqil fikrlash.*

Аннотация. *В данных тезисах проанализированы вопросы совершенствования системы упражнений, развивающих мышление учащихся в процессе начального образования. Цель исследования заключается в систематизации видов упражнений, формирующих логическое, творческое и самостоятельное мышление, а также в выявлении недостатков существующей системы упражнений, применяемой в практике начальных классов. В процессе исследования использовались методы систематического анализа научно-педагогической литературы, сравнительно-описательного анализа и педагогического наблюдения. На основе отечественных и зарубежных источников раскрыты виды упражнений, развивающих мышление, их дидактические функции, а также педагогические условия организации таких упражнений у учащихся начальных классов. Результаты исследования показали, что на практике преобладают упражнения, ориентированные на «нахождение правильного ответа», тогда как вопросы, углубляющие мышление, такие как «почему», «каким другим способом», применяются недостаточно. На этой основе разработаны методические рекомендации, направленные на поэтапную систематизацию упражнений, основанных на логико-математических, речевых-творческих заданиях и дидактических играх. В заключение можно сказать, что последовательное применение предложенной системы упражнений способствует устойчивому развитию логического и творческого мышления учащихся.*

Ключевые слова: *система упражнений, развитие мышления, логическое мышление, начальное образование, творческие упражнения, дидактическая игра, самостоятельное мышление.*

Abstract. *This thesis analyzes the issue of improving the system of exercises that develop pupils' thinking in the process of primary education. The purpose of the study is to systematize the types of exercises that form logical, creative and independent thinking, and to identify the shortcomings of the existing system of exercises applied in primary school practice. The study employed methods of systematic analysis of scientific-pedagogical literature, comparative-descriptive analysis and pedagogical observation. Based on domestic and foreign sources, the types of thinking-developing exercises, their didactic functions, and the pedagogical conditions for organizing such exercises among primary school pupils were revealed. The findings showed that in practice exercises aimed at "finding the correct answer" predominate, while questions that deepen thinking, such as "why" and "in what other way," are applied insufficiently. On this basis, methodological recommendations were developed, aimed at the gradual systematization of exercises based on logical-mathematical, speech-creative tasks and didactic games. In conclusion, the consistent application of the proposed system of exercises contributes to the sustainable development of pupils' logical and creative thinking.*

Keywords: *system of exercises, thinking development, logical thinking, primary education, creative exercises, didactic game, independent thinking.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish dolzarb pedagogik-metodik muammolardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish belgilangan [1]. Boshlang'ich ta'lim jarayoni bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda maqsadli tanlangan mashqlar tizimi muhim o'rin tutadi [2].

Mashqlar tizimi - o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini izchil takomillashtirish hamda mantiqiy, ijodiy va mustaqil fikrlash faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi vazifalar majmui bo'lib, uning samaradorligi mashqlarning izchilligi, mazmuniy xilma-xilligi va o'quvchi yoshiga mosligiga bog'liq [3]. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda qo'llaniladigan mashqlar ko'pincha reproduktiv xarakterda bo'lib, o'quvchining mustaqil fikrlash va o'z fikrini asoslash ko'nikmalarini yetarlicha rivojlantirmaydi [4]. Ushbu tezisning maqsadi - boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiruvchi mashqlar tizimining mavjud holatini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini ilmiy asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot mavzusi bo'yicha so'nggi yillarda chop etilgan mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar (ilmiy tezislari, bitiruv malakaviy ishi, me'yoriy-huquqiy hujjatlar) tahlil predmeti sifatida tanlab olindi. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-tavsifiy tahlil, umumlashtirish va pedagogik kuzatish usullaridan foydalanildi. Manbalar tahlili quyidagi yo'nalishlar bo'yicha olib borildi: boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkurni rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari; mantiqiy-matematik, nutqiy-ijodiy va didaktik o'yinlarga asoslangan mashqlarning turlari va ularning didaktik imkoniyatlari; mavjud mashqlar tizimidagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari. Olingan ma'lumotlar asosida boshlang'ich sinf sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Rivojlantiruvchi ta'lim g'oyasi chuqur tarixiy ildizga ega bo'lib, uning zamirida idrok etish jarayoniga oid falsafiy qarashlar yotadi; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash tizimida rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish jarayonining ilmiy-metodik ta'minoti hali yetarli emasligi alohida qayd etiladi [2]. Bu esa mashqlar tizimini ilmiy asoslangan holda takomillashtirish zaruriyatini yanada kuchaytiradi.

E.P. Torrens ijodiy fikrlash testi asosida o'tkazilgan eksperimental tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining aksariyat qismida ijodkorlik darajasi past va o'rta ko'rsatkichlarda qayd etilgan, bu esa mavjud mashqlar tizimining ijodiy tafakkurni yetarli darajada rivojlantirmayotganidan dalolat beradi [5]. Shu bilan birga, boshlang'ich sinf matematika darslarida mantiqiy masalalar yechish o'quvchilarning aql-idrok va kognitiv qobiliyatini rivojlantirishi, ularga fikrlarni umumlashtirish va muhimini ajratib olish ko'nikmasini shakllantirishi ilmiy asoslangan [6].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, mantiqiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlarning ulushi darslarning atigi 20–25 foizini tashkil etadi, ko'pchilik o'qituvchilar "to'g'ri javobni topish"ga urg'u berib, "nima uchun bu javob to'g'ri?", "boshqa yo'l bilan qanday yechiladi?" kabi fikrlashni chuqurlashtiruvchi savollarni bermaydi [7]. Bunday kamchilikni bartaraf etishda didaktik o'yinlar orqali mantiqiy fikrlashga o'rgatish metodikasi samarali vosita sifatida ilmiy asoslangan [8].

Didaktik o'yinlarning ikki tomonlama - ham shartli, ham haqiqiy faoliyatga asoslangan - xarakteri ularning rivojlantiruvchi natijaga ega bo'lishini ta'minlaydi hamda mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish kabi vazifalarni bajarishga xizmat qiladi [9]. Interfaol metodlar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan mashqlar tizimida foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirishga hamda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga yordam berishi ko'rsatib o'tilgan [10].

Keltirilgan manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mashqlar tizimini takomillashtirish uchun ularning mazmuni faqat reproduktiv topshiriqlar bilan emas, balki fikrlashni chuqurlashtiruvchi savollar, mantiqiy-matematik masalalar, nutqiy-ijodiy topshiriqlar va didaktik o'yinlar bilan boyitilishi zarur. Tahlil natijalariga asoslanib, quyidagi metodik yo'nalishlar taklif etiladi: har bir mavzu doirasida kamida bitta fikrlashni chuqurlashtiruvchi ("nima uchun", "boshqa yo'l bilan qanday") mashq nazarda tutish; mantiqiy-matematik va nutqiy-ijodiy mashqlarni izchil almashtirib borish; didaktik o'yinlarni darsning barcha bosqichlarida tizimli qo'llash.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkurni rivojlantirish mashqlar tizimini ilmiy asoslangan holda tizimlashtirish va uni bosqichma-bosqich murakkablashtirish orqali samarali kechadi. Buning uchun fikrlashni chuqurlashtiruvchi savollarni, mantiqiy-matematik va nutqiy-ijodiy mashqlarni hamda didaktik o'yinlarni darslarning barcha bosqichlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir. Taklif etilgan mashqlar tizimining izchil qo'llanilishi o'quvchilarda mantiqiy va ijodiy tafakkurni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotida qo'llash uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son. // Lex.uz.
2. Ergasheva, M.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini rivojlantiruvchi ta'lim asosida shakllantirish metodlarini integratsiyalashning ta'lim metodlari // Researchgate.net.
3. Boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy metodlar va ta'limiy o'yinlar // Ommalashtirish.uz.
4. Boshlang'ich ta'limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish // Esiconf.org.
5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ tafakkurini shakllantirish // Researchgate.net. - 2022.
6. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy masalalar yechish // Scholar.kokanduni.uz.
7. Boshlang'ich ta'limda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish: o'qituvchilar so'rovnomasi natijalari // Esiconf.org.
8. Shavkatjonova, D.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini didaktik o'yinlar orqali mantiqiy fikrlashga o'rgatish metodikasi: Bitiruv malakaviy ishi / Ilmiy rahbar R.D. Shodiyev. - Qarshi: Qarshi davlat universiteti, 2015.
9. Boshlang'ich sinflarda didaktik o'yinlar // Ilmiyanjumanlar.uz.
10. Boshlang'ich sinfda o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish usullari // Kun.uz. - 2019.

BUGUNGI PEDAGOGIKA FANI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Ibraimov Xolboy Ibragimovich

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublika Fanlar akademiyasi akademik

Toshkent 100095, O'zbekiston

Email: xolboyibragimov1957@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy pedagogika fanining rivojlanish tendensiyalari, uning nazariy-metodologik asoslaridagi tub o'zgarishlar va istiqbolli yo'nalishlari tizimli tahlil qilinadi. Raqamlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalari, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika va inklyuziv ta'lim kabi zamonaviy tendensiyalarning pedagogika fani nazariyasi va amaliyotiga ta'siri ochib berilgan. Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish va pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: pedagogika fani, ta'lim texnologiyalari, raqamli pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika, inklyuziv ta'lim, pedagogik innovatsiya.

Аннотация: В статье системно анализируются тенденции развития современной педагогической науки, коренные изменения в её теоретико-методологических основах и перспективные направления. Раскрыто влияние таких современных тенденций, как цифровизация, технологии искусственного интеллекта, компетентностный подход, непрерывное образование, нейропедагогика и инклюзивное образование, на теорию и практику педагогической науки. Разработаны научно-практические рекомендации по адаптации системы подготовки педагогических кадров к современным требованиям, стимулированию научно-исследовательской деятельности и внедрению педагогических инноваций в практику.

Ключевые слова: педагогическая наука, образовательные технологии, цифровая педагогика, компетентностный подход, непрерывное образование, нейропедагогика, инклюзивное образование, педагогическая инновация.

Abstract: This article systematically analyzes the development trends of modern pedagogical science, the fundamental changes in its theoretical and methodological foundations, and its promising directions. It reveals the influence of contemporary trends such as digitalization, artificial intelligence technologies, the competency-based approach, lifelong learning, neuropedagogy, and inclusive education on the theory and practice of pedagogical science. Scientific and practical recommendations are developed for adapting the system of training pedagogical personnel to modern requirements, stimulating research activity, and implementing pedagogical innovations in practice.

Key words: pedagogical science, educational technologies, digital pedagogy, competency-based approach, lifelong learning, neuropedagogy, inclusive education, pedagogical innovation.

KIRISH

XXI asr jamiyat taraqqiyotining barcha jabhalarida, jumladan ta'lim sohasida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotga o'tish, mehnat bozorining talablari tez o'zgaruvchanligi pedagogika fani oldiga yangi, nostandart vazifalarni qo'ymoqda. An'anaviy pedagogik paradigmalar – bilim, ko'nikma va malakalarni uzatishga asoslangan "ta'lim-o'qitish" modeli – bugungi kunda

kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va uzluksiz ta'lim g'oyalari bilan boyitilgan yangi paradigмага o'z o'rnini bermogda.

Ilm-fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari kontekstida pedagogika fanining o'zi ham chuqur transformatsiyaga uchramogda: sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), mashinali o'rganish kabi texnologiyalar nafaqat ta'lim jarayonining vositasi, balki pedagogik tadqiqotning yangi obyekti va metodologik quroliga aylanmogda. Shu bilan birga, pedagogika fanining boshqa fanlar – kognitiv psixologiya, neyrofiziologiya, sotsiologiya, axborot texnologiyalari – bilan integratsiyalashuvi yangi bilim sohalarining (neyropedagogika, raqamli pedagogika, ta'lim analitikasi) shakllanishiga olib kelmogda.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda zamonaviy pedagogika fani o'zining ontologik va gnoseologik asoslarida chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirmogda. An'anaviy "bilim markazli" paradigma o'rnini "shaxs markazli" va "natija markazli" paradigmalar egallamogda, bunda ta'lim jarayonining pirovard maqsadi nafaqat bilim uzatish, balki o'quvchida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy va moslashuvchan fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lib qolmogda.

Ushbu transformatsiya doirasida pedagogika fani metodologiyasida ham jiddiy yangilanishlar kuzatilmogda: miqdoriy tadqiqot usullari bilan bir qatorda sifat tadqiqotlari, aralash metodologiya (mixed-methods) va ta'lim-tarbiya jarayonini katta ma'lumotlar asosida tahlil qiluvchi ta'lim analitikasi (learning analytics) kabi yangi yo'nalishlar shakllanmogda.

Raqamlashtirish va sun'iy intellektning pedagogikaga ta'siri. Sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy pedagogika fanining eng dinamik rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylandi. Adaptiv o'quv platformalari har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quv materialini shaxsiylashtirishga imkon bermogda. Bu, o'z navbatida, "differensial ta'lim" nazariyasini yangi bosqichga olib chiqmogda hamda pedagog rolining transformatsiyasini – bilim beruvchidan o'quv jarayonini boshqaruvchi va yo'naltiruvchi mentorga aylanishini talab etmogda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni bir qator ilmiy-pedagogik muammolarni ham yuzaga keltirmogda: raqamli tengsizlik, o'quvchilarning texnologiyaga bog'liqligi, ijtimoiy-emotsional kompetentsiyalarning rivojlanish sur'ati pasayishi kabi masalalar pedagogika fani oldida yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochmogda.

Kompetensiyaviy yondashuv va uzluksiz ta'lim. Mehnat bozorining tez o'zgaruvchan talablari sharoitida kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy pedagogikaning markaziy metodologik asosiga aylandi. Ushbu yondashuv doirasida ta'lim natijalari endilikda "bilim, ko'nikma, malaka" uchligidan tashqari, "yumshoq ko'nikmalar" (soft skills) – tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik kabi sifatlarini ham qamrab olmogda. Bu bilan bog'liq holda uzluksiz ta'lim (Lifelong Learning) g'oyasi pedagogika fanining nazariy asoslaridan biriga aylandi.

Uzluksiz ta'lim nafaqat rasmiy ta'lim tizimini, balki norasmiy va noformal ta'lim shakllarini ham o'z ichiga olgan yaxlit tizim sifatida talqin etilmogda, bu esa pedagogika fanidan yangi didaktik va metodik yechimlar ishlab chiqishni talab qilmogda.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan integratsiyasi: neyropedagogika va inklyuziv ta'lim:

Neyrofiziologiya va kognitiv psixologiya sohasidagi yutuqlar asosida shakllangan neyropedagogika miyaning o'rganish jarayonidagi faoliyati haqidagi bilimlarni pedagogik amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Bu yo'nalish o'quv materialini taqdim etish usullarini, diqqatni jamlash va xotirada saqlash mexanizmlarini ilmiy asoslangan tarzda loyihalashtirishga imkon bermogda.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi esa har bir bolaning, jumladan maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, zamonaviy pedagogika

fanidan moslashtirilgan dasturlar, individual ta'lim yo'nalishlari va maxsus pedagogik metodikalarni ishlab chiqishni talab etmoqda. Yuqorida ko'rib chiqilgan tendensiyalarning umumlashtirilgan tavsifi quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Zamonaviy pedagogika fanining ustuvor rivojlanish tendensiyalari

Yo'nalish	Mazmuni	Pedagogik ta'siri
Raqamlashtirish	Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari	Ta'limni individuallashtirish, adaptiv o'quv platformalari
Kompetensiyaviy yondashuv	Bilimdan ko'ra amaliy ko'nikma va malakalarga urg'u	O'quv dasturlari va baholash tizimining qayta qurilishi
Uzluksiz ta'lim	Umr bo'yi o'qish va malaka oshirish zarurati	Norasmiy va noformal ta'lim shakllarining rivoji
Neyropedagogika	Miya faoliyati va o'rganish jarayoni haqidagi bilimlarni pedagogikaga tatbiq etish	Ta'lim metodikasining ilmiy-biologik asoslanishi
Inklyuziv ta'lim	Har bir bolaning ta'lim olish huquqini teng ta'minlash	Moslashtirilgan dastur va metodikalarning ishlab chiqilishi

Pedagogika fanining istiqbolli yo'nalishlari:

birinchidan, ta'lim analitikasi va katta ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimlarini rivojlantirish;

ikkinchidan, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim platformalarining pedagogik-psixologik asoslarini chuqur ishlab chiqish;

uchinchidan, neyropedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish;

to'rtinchidan, uzluksiz ta'lim tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash;

beshinchidan, inklyuziv ta'lim metodikasini yanada takomillashtirish.

Mazkur yo'nalishlarning barchasi pedagogika fanining fanlararo (interdisiplinar) xususiyatini yanada kuchaytirib, uni zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar tizimidagi markaziy o'rinlardan biriga olib chiqmoqda.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar:

1) pedagog kadrlar tayyorlash dasturlariga raqamli pedagogika, ta'lim analitikasi va sun'iy intellekt asoslari bo'yicha maxsus modullarni kiritish;

2) amaldagi pedagoglarning malakasini oshirish tizimida neyropedagogika va inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish;

3) oliy ta'lim muassasalarida pedagogika fani bo'yicha fanlararo (psixologiya, axborot texnologiyalari, sotsiologiya bilan) qo'shma ilmiy-tadqiqot loyihalarini rag'batlantirish;

4) pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etishning institutsional mexanizmlarini (pilot maktablar, innovatsion ta'lim maydonchalari) kengaytirish;

5) xalqaro ilmiy-amaliy hamkorlikni kuchaytirish orqali pedagogika fani sohasidagi ilg'or tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi pedagogika fani jadal rivojlanayotgan ilm-fan va texnologiyalar tizimida markaziy o'rinlardan birini egallab, chuqur nazariy-metodologik transformatsiyani boshdan kechirmoqda. Raqamlashtirish, sun'iy intellekt, kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz ta'lim, neyropedagogika va inklyuziv ta'lim kabi zamonaviy tendensiyalar pedagogika fanining predmeti, metodologiyasi va amaliy vazifalarini tubdan yangilamoqda.

Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi yangi interdisiplinar yo'nalishlarning shakllanishiga olib kelmoqda, bu esa sohaning kelajakdagi rivojlanish salohiyatini yanada oshiradi. Ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va milliy ta'lim tizimini zamon talablariga muvofiqlashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

7. Mirziyoev Sh.M. *Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.* – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 295–297-b.

8. Mirziyoev Sh.M. *Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda.* – Toshkent: O'qituvchi MU MChJ, 2021. – 7-b.

9. Ibraimov X., Kuronov M., Fozilov J., Zaripov F. *Ota-ona – murabbiy.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 220 b.

10. Ibraimov X. va boshq. *Najot tarbiyada.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 60 b.

11. Ibraimov X. va boshq. *Go'zal xulq modellari.* – Toshkent: Ilm ziyo zakovat, 2025. – 80 b.

12. Ibraimov X. va boshq. *Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2025. – 68 b.

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi magestranti

Gaipova. Taxmina Komiljonovna

g337121965@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

Abdualimov Rufat Uchqun o'g'li, p.f.b.f.d. (PhD) v.b dotsenti

r44210845@gmail.com

Annotatsiya Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari, uning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati hamda o'quvchilarda amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Kompetensiyaviy yondashuvning an'anaviy bilim berishga asoslangan ta'limdan farqli

jihatlari, ta'lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda maqbul qaror qabul qilishi, axborotlardan samarali foydalanishi va ijtimoiy faoliyatga tayyorlanishidagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, kompetensiyalarni shakllantirishda interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha metodi va amaliy topshiriqlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, zamonaviy ta'lim, pedagogik jarayon, bilim, ko'nikma, malaka, kompetentlik, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash.

Аннотация. В данной статье освещаются педагогические основы компетентностного подхода в современном образовательном процессе, его значение в повышении качества образования, а также роль в формировании у обучающихся практических знаний, умений и навыков. Проанализированы отличительные особенности компетентностного подхода от традиционного образования, основанного преимущественно на передаче знаний, а также возможности развития у обучающихся самостоятельного мышления, способности принимать оптимальные решения в проблемных ситуациях, эффективно использовать информационные ресурсы и подготавливаться к социальной деятельности. Кроме того, рассмотрены педагогические возможности использования интерактивных методов, проблемного обучения, метода проектов и практических заданий в процессе формирования компетенций.

Ключевые слова: компетенция, компетентностный подход, современное образование, педагогический процесс, знания, умения, навыки, компетентность, интерактивные методы, самостоятельное мышление.

Abstract. This article highlights the pedagogical foundations of the competency-based approach in the modern educational process, its importance in improving the quality of education, and its role in developing students' practical knowledge, skills, and abilities. The article analyzes the distinctive features of the competency-based approach compared with traditional knowledge-based education, as well as its potential to develop learners' independent thinking, ability to make appropriate decisions in problem situations, effectively use information resources, and prepare for social activities. In addition, the pedagogical potential of using interactive methods, problem-based learning, the project method, and practical assignments in the development of competencies is examined.

Keywords: competence, competency-based approach, modern education, pedagogical process, knowledge, skills, abilities, competency, interactive methods, independent thinking

KIRISH.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi faqatgina o'quvchilarga ma'lum hajmdagi bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularda olingan bilimlarni turli hayotiy va kasbiy vaziyatlarda amaliy qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

An'anaviy ta'lim modelida asosiy e'tibor o'quv materialini o'zlashtirish, uni eslab qolish va qayta bayon qilishga qaratilgan bo'lsa, kompetensiyaviy yondashuvda ta'lim oluvchining egallagan bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olishi, mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va o'z faoliyatini baholay olishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim mazmuni, metodlari va natijalarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Bunda o'qituvchi bilim beruvchi asosiy manba sifatidagi an'anaviy roldan tashqari, o'quvchilarning mustaqil izlanishi va faoliyatini tashkil etuvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuv tushunchasining pedagogik mohiyati. “Kompetensiya” tushunchasi shaxsning muayyan faoliyat sohasida samarali harakat qilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlar majmuini anglatadi. “Kompetentlik” esa mazkur kompetensiyalarni amaliy faoliyatda namoyon eta olish darajasini ifodalaydi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonida o‘quvchining faqat nazariy bilimlarni egallashiga emas, balki ushbu bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llay olishiga yo‘naltiriladi. Masalan, matematika fanini o‘rganishda o‘quvchining formulalarni yod bilishi bilan bir qatorda, ularni kundalik hayotdagi muammolarni hal qilishda qo‘llay olishi muhimdir. Xuddi shuningdek, ona tili va xorijiy tillarni o‘qitishda grammatik qoidalarni bilish bilan birga, samarali muloqot qila olish ham muhim kompetensiya hisoblanadi. Shu sababli kompetensiyaviy yondashuv “nimani bilish?” degan savol bilan bir qatorda “bilimdan qanday foydalanish mumkin?” degan savolga ham javob izlaydi.

Kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari. Kompetensiyaviy yondashuv bir qator pedagogik tamoyillarga asoslanadi. Jumladan, ta’limning shaxsga yo‘naltirilganligi, faoliyatga asoslanganligi, amaliy yo‘nalganligi, mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va ta’lim natijalarini baholashning samarali mexanizmlarini yaratish ushbu yondashuvning muhim jihatlaridir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’limda o‘quvchining individual qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Bunday yondashuv o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol subyektiga aylantiradi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv esa bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar, muammoli vaziyatlar, loyihalar, tadqiqot ishlari va ijodiy topshiriqlar orqali o‘zlashtirishni nazarda tutadi. Natijada o‘quvchi o‘rgangan bilimlarini bevosita faoliyat jarayonida sinab ko‘radi. Kompetensiyaviy yondashuvning yana bir muhim jhati ta’limning hayot bilan bog‘liqligidir. O‘quv topshiriqlari real hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtirilganda o‘quvchida o‘z bilimlarining amaliy ahamiyatini anglash imkoniyati paydo bo‘ladi.

Zamonaviy ta’limda kompetensiyalarning ahamiyati. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarda turli xil kompetensiyalarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Ular orasida kommunikativ, axborot bilan ishlash, ijtimoiy, muammolarni hal qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va kasbiy kompetensiyalar alohida ahamiyatga ega. Kommunikativ kompetensiya shaxsning turli vaziyatlarda o‘z fikrini aniq va tushunarli ifodalashi, boshqalar bilan samarali muloqot qilishi hamda fikrlarni tinglay olish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Axborot kompetensiyasi esa turli axborot manbalaridan kerakli ma’lumotlarni izlash, saralash, tahlil qilish va undan maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Raqamli texnologiyalar keng qo‘llanayotgan hozirgi davrda mazkur kompetensiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi o‘quvchining muammoni aniqlashi, mavjud ma’lumotlarni tahlil qilishi, turli yechimlarni taqqoslashi va eng maqbul qarorni qabul qila olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish metodlari Kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda an’anaviy metodlar bilan bir qatorda interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanish samarali natija beradi.

Xususan, “aqliy hujum”, “klaster”, “aqliy xarita”, munozara, debat, rolli o‘yin, muammoli ta’lim, loyiha metodi va keys-stadi kabi metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi.

Muammoli ta’lim jarayonida o‘quvchiga tayyor javob berilmaydi. Aksincha, unga muayyan muammo yoki vaziyat taqdim etilib, mustaqil ravishda yechim topish imkoniyati yaratiladi. Bu esa tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Loyiha metodi orqali o‘quvchilar ma’lum bir muammo ustida mustaqil yoki guruh bo‘lib ishlaydi, ma’lumot

to'playdi, ularni tahlil qiladi, natijalarni umumlashtiradi va yakuniy mahsulot yaratadi. Mazkur jarayon bir vaqtning o'zida bir nechta kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

Keys-stadi metodida esa real yoki real vaziyatga yaqin muammoli holat tahlil qilinadi. O'quvchilar vaziyatni o'rganib, muammoning sabablarini aniqlaydi va uni hal qilish bo'yicha o'z takliflarini ishlab chiqadi.

O'qituvchining kompetensiyaviy yondashuvdagi roli. Kompetensiyaviy yondashuv o'qituvchining faoliyatiga ham yangi talablarni qo'yadi. O'qituvchi nafaqat o'z fanini chuqur bilishi, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi va ularning mustaqil faoliyatini tashkil eta olishi zarur.

Bunday sharoitda o'qituvchi ko'proq tashkilotchi, maslahatchi, yo'naltiruvchi va motivator vazifalarini bajaradi. U o'quvchilarga tayyor bilimni taqdim etishdan ko'ra, bilimni mustaqil egallash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga e'tibor qaratadi. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarning ta'limiy natijalarini baholashda faqatgina yakuniy natijaga emas, balki o'quvchining jarayon davomida namoyon qilgan faolligi, mustaqilligi, muammoni hal qilish qobiliyati va amaliy ko'nikmalariga ham e'tibor qaratishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash. Kompetensiyaviy ta'limda baholash jarayoni ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'quvchining faqat nazariy bilimlarni qay darajada o'zlashtirgani emas, balki ularni amaliyotda qo'llay olishi ham aniqlanishi zarur. Shu sababli amaliy topshiriqlar, loyihalar, portfolio, ijodiy ishlar, muammoli vaziyatlarni hal qilish, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bunday baholash o'quvchining real kompetentligini aniqlash imkonini beradi hamda uning o'z faoliyatini tahlil qilishiga yordam beradi.

XULOSA

Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'limni rivojlantirishning muhim pedagogik yo'nalishlaridan biridir. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini faqat bilim berishga emas, balki o'quvchining egallagan bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olishi, mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va o'z faoliyatini rivojlantirib borishiga yo'naltiradi.

Kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish uchun ta'lim mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash, interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning mustaqil va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda baholash tizimini kompetensiyalarni aniqlashga yo'naltirish muhimdir. Shuningdek, zamonaviy o'qituvchi doimiy ravishda o'zining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirib borishi, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishi va ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishi zarur. Ana shundagina kompetensiyaviy yondashuv ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh va mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashning samarali vositasiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va pedagogik kadrlar tayyorlashga oid farmon va qarorlari.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent. Ishmuhammedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
4. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent.
6. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasbiy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari.
7. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.

MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING DIVERGENT TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Xo'jamberdiyeva Sarvinoz Keldiyarovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,

Pedagogika fakulteti, Pedagogika va o'qitish metodikasi kafedra

Annotatsiya: Mazkur maqolada muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda muammoli ta'limning nazariy asoslari, divergent tafakkurning tarkibiy xususiyatlari va ularni o'zaro uyg'unlashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang'ich sinf darslarida muammoli vaziyat, muammoli savol, muammoli topshiriq, "aqliy hujum", "Muqobil yechimlar" kabi metodlardan foydalanishning samaradorligi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, divergent tafakkur, boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash, muammoli vaziyat, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiya, kreativlik, muammoli topshiriq.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические возможности развития дивергентного мышления учащихся начальных классов посредством технологий проблемного обучения. В исследовании анализируются теоретические основы проблемного обучения, особенности дивергентного мышления и возможности их взаимного сочетания. Также рассматривается эффективность использования проблемных ситуаций, проблемных вопросов и заданий, методов «мозгового штурма» и «Альтернативные решения» на уроках в начальных классах. самостоятельного принятия решений у учащихся.

Ключевые слова: проблемное обучение, дивергентное мышление, начальное образование, творческое мышление, проблемная ситуация, самостоятельное мышление, педагогическая технология, креативность, проблемное задание.

Abstract: This article examines the pedagogical potential of problem-based learning technologies in developing divergent thinking among primary school students. The study analyzes the theoretical foundations of problem-based learning, the main characteristics of divergent thinking, and the possibilities of integrating these approaches into primary education. The effectiveness of using problem situations, problem-based questions and tasks, brainstorming, clustering, and alternative solution methods in primary school lessons is also discussed.

Keywords: problem-based learning, divergent thinking, primary education, creative thinking, problem situation, independent thinking, pedagogical technology, creativity, problem-based task.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustaqil fikrlashga, o'z nuqtayi nazarini asoslashga, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga va ijodiy faoliyatga yo'naltirishni talab etmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning intellektual, psixologik va ijodiy rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Mazkur bosqichda o'quvchida shakllangan fikrlash usullari keyingi ta'lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchiga oddiy, bevosita javob beriladigan savollardan ko'ra fikrlashni talab qiladigan topshiriqlar beriladi. Masalan, "Bu masalani yana qanday usul

bilan yechish mumkin?”, “Agar shart o‘zgarsa, natija qanday bo‘ladi?”, “Qahramonning o‘rnida siz bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?” kabi savollar o‘quvchini birgina javob bilan cheklanib qolmasdan, bir nechta variantni izlashga undaydi.

Shu nuqtayi nazardan, muammoli ta’lim texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirishning samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning asosiy maqsadi muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari divergent tafakkurini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatish, suhbat, tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik tajriba va o‘quvchilarning ijodiy topshiriqlarni bajarish natijalarini tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Divergent tafakkurni rivojlantirish jarayonida quyidagi asosiy mezonlarga e’tibor qaratildi:

- o‘quvchining bir muammoga bir nechta yechim taklif qila olishi;
- fikrlashning moslashuvchanligi;
- yangi va noodatiy g‘oyalarni ilgari surishi;
- o‘z fikrini asoslay olishi;
- mustaqil qaror qabul qilishi;
- mavjud bilimlarni yangi vaziyatda qo‘llay olishi.

Muammoli ta’limni tashkil etishda darsning quyidagi bosqichlari samarali hisoblanadi:

1. Muammoli vaziyatni yaratish.
2. Muammoni anglash va savolni shakllantirish.
3. Muammoning mumkin bo‘lgan yechimlarini izlash.
4. Turli g‘oyalarni ilgari surish va taqqoslash.
5. Eng maqbul yechimni aniqlash.
6. O‘z xulosasini asoslash va refleksiya qilish.

Mazkur bosqichlarning har biri o‘quvchining mustaqil fikrlash faoliyatini kuchaytiradi. Ayniqsa, muammoning bir nechta yechimini izlash bosqichi divergent tafakkurning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

O‘qish darsida esa “Agar asar qahramoni boshqa qaror qabul qilganida voqealar qanday rivojlangan bo‘lardi?” kabi savoldan foydalanish mumkin. Bunda yagona javob mavjud emas. Har bir o‘quvchi o‘z taxminini ilgari surishi va uni asoslash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida muammoli ta’lim texnologiyalaridan tizimli foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishi aniqlandi.

Birinchidan, muammoli topshiriqlar o‘quvchilarning **fikrlash faolligini oshiradi**. Tayyor javobni olish o‘rniga o‘quvchi muammoni tushunishga, mavjud bilimlarini safarbar qilishga va o‘z yechimini ishlab chiqishga harakat qiladi.

Ikkinchidan, mazkur texnologiyalar **fikrlar xilma-xilligini ta’minlaydi**. Bir xil topshiriqqa turli o‘quvchilar tomonidan turlicha javob berilishi tabiiy hol sifatida qabul qilinadi. Bu esa o‘quvchilarda o‘z fikrini erkin ifodalashga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi.

Divergent tafakkurning asosiy ko‘rsatkichlarini quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

Ko‘rsatkich	An’anaviy topshiriqlarda	Muammoli topshiriqlarda
--------------------	---------------------------------	--------------------------------

Ko‘rsatkich	An’anaviy topshiriqlarda	Muammoli topshiriqlarda
G‘oyalar soni	Cheklangan	Ko‘p variantli
Javob turi	Ko‘pincha yagona	Bir nechta muqobil
Fikrlash yo‘nalishi	Reproduktiv	Ijodiy va izlanishga asoslangan
O‘quvchi faolligi	Nisbatan passiv	Faol
Mustaqil qaror	Cheklangan	Yuqori
Muammoni hal qilish	Tayyor algoritm asosida	Turli strategiyalar asosida

“Klaster” metodi ham divergent tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, “Tabiatni qanday asrash mumkin?” mavzusida o‘quvchilar daraxt ekish, suvni tejash, chiqindilarni saralash, hayvonlarni himoya qilish, havoni ifloslantirmaslik kabi ko‘plab fikrlarni ilgari surishlari mumkin.

“Muqobil yechimlar” metodida esa o‘quvchilarga bitta muammoning kamida uchta yechimini topish topshiriladi. Masalan: “Sinf xonasida chiqindilar ko‘payib ketdi. Bu muammoni qanday hal qilish mumkin?” O‘quvchilar turli takliflarni ishlab chiqadilar va ularning afzallik hamda kamchiliklarini muhokama qiladilar.

Shuningdek, muammoli ta’lim jarayonida **ochiq savollardan** foydalanish samarali natija beradi. “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Yana qanday yo‘l bor?”, “Agar... bo‘lsa nima bo‘ladi?”, “Boshqacha qilish mumkinmi?” kabi savollar o‘quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar boshlang‘ich ta’limda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki ularning fikrlash jarayonlarini ham rivojlantirishga imkon berishini ko‘rsatadi.

Divergent tafakkur rivojlangan o‘quvchi muammoni faqat bitta yo‘l bilan hal qilishga intilmaydi. U vaziyatga turli nuqtayi nazardan qaraydi, muqobil fikrlarni ilgari suradi va o‘z qarorini asoslashga harakat qiladi. Bu sifatlar zamonaviy ta’limda muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Muammoli ta’limda o‘quvchining noto‘g‘ri javobi ham o‘quv jarayonining muhim qismi sifatida qaralishi lozim. Chunki o‘quvchi xato orqali o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqadi, boshqa variantlarni izlaydi va xulosaga keladi. Shu sababli o‘qituvchi darsda erkin va psixologik jihatdan qulay muhitni yaratishi zarur.

Shu sababli muammoli topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish maqsadga muvofiq. Dastlab o‘quvchidan ikki xil yechim, keyinchalik uch-to‘rt xil yechim, yuqori bosqichlarda esa mustaqil muammoli vaziyat yaratish yoki mavjud muammoga yangi shartlar qo‘shish talab qilinishi mumkin.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida divergent tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim:

- o‘quvchining erkin fikrlashiga imkon berish;
- yagona javobga yo‘naltiruvchi topshiriqlarni kamaytirish;
- ochiq va muammoli savollardan foydalanish;
- bir nechta yechimga ega topshiriqlarni ko‘paytirish;

- o'quvchilar fikrini rag'batlantirish;
- xatoni o'rganish vositasi sifatida qabul qilish;
- guruhli va juftlikdagi muammoli faoliyatni tashkil etish;
- o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish.

Shuningdek, muammoli ta'limni boshqa zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash ham yaxshi samara beradi. Xususan, loyiha metodi, didaktik o'yinlar, kichik guruhlarda ishlash, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muammoli ta'limning ta'sirchanligini oshirishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning divergent tafakkurini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir. Divergent tafakkur o'quvchining bir muammoga turli nuqtayi nazardan qarashi, ko'plab g'oyalarni ilgari surishi, muqobil yechimlarni izlash va o'z fikrini asoslash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'limdan muntazam va maqsadli foydalanish o'quvchilarda fikrlashning moslashuvchanligi, g'oyalar xilma-xilligi, ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida boshlang'ich sinflarning alohida fanlari kesimida divergent tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan muammoli topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, ularning samaradorligini tajriba-sinov asosida aniqlash va metodik tavsiyalar yaratish muhim ilmiy-pedagogik yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. *Воображение и творчество в детском возрасте*. – Москва: Просвещение, 1991.
2. Махмутов М.И. *Проблемное обучение: основные вопросы теории*. – Москва: Педагогика, 1975.
3. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.
4. Tolipov O', Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. – Toshkent: Iste'dod, 2008.

BO'LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY RIVOJLANTIRISHDA LOYIHALI TA'LIMNING DIDAKTIK ASOSLARI

Suropov Baxodir Maydonovich,

Axborot texnologiyalari kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Tel. raqam: 912252050

Bo'ronova Dildora Eraliyevna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, magistrant.

Elektron pochta: boronovadildora85@gmail

Tel. raqam: 908940097

Annotatsiy: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda loyihali ta'lim texnologiyasining didaktik imkoniyatlari batafsil tadqiq etilgan. Shuningdek, talabalarining professional tayyorgarlik darajasini oshirish, ularning kognitiv va kreativ faolligini rivojlantirishga qaratilgan amaliy taklif hamda metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu yondashuv talabalarni zamonaviy mehnat bozori talablariga mos raqobatbardosh kadrlar qilib tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Maqolada ushbu innovatsion texnologiyani o'quv jarayoniga tizimli tatbiq etishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Loyihali ta'lim, kasbiy kompetensiya, didaktik asoslar, oliy ta'lim, bo'lajak mutaxassis, kreativ fikrlash.

Аннотация. В данной статье подробно исследуются дидактические возможности технологии проектного обучения в формировании профессиональных компетенций будущих специалистов в системе высшего образования. Также разработаны практические предложения и методические рекомендации, направленные на повышение уровня профессиональной подготовки студентов, развитие их когнитивной и креативной активности. В статье научно обоснованы педагогические условия системного внедрения данной инновационной технологии в учебный процесс.

Ключевые слова: Проектное обучение, профессиональная компетенция, дидактические основы, высшее образование, будущий специалист, креативное мышление.

Abstract. This article conducts a detailed study of the didactic potential of technology in developing the professional competencies of future specialists within the higher education system. This approach plays a crucial role in preparing students as competitive professionals who meet the rigorous demands of the modern labor market. The paper substantiates the pedagogical conditions for the systematic integration of this innovative technology into the educational process. Furthermore, it develops practical proposals and methodological recommendations designed to enhance students' professional preparedness and stimulate their cognitive and creative activity.

Keywords: Project-based learning, professional competence, didactic foundations, higher education, future specialist, creative thinking.

Kirish: Bugungi kunda raqamli transformatsiya va globallashuv sharoitida oliy ta'lim tiziming oldida bo'lajak mutaxassislarni zamonaviy mehnat bozorining talab va istaklariga xos bo'lgan „raqobatbardosh hamda yuqori darajali kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lgan kadrlar sifatida tayyorlash vazifalari qo'yilmoqda“. Yurtimizda oliy ta'limni rivojlantirish va saviyasni ijobiy shakllantirishga qaratilgan islohatlarda ham kompetensiyaga asoslangan ta'lim modelini joriy etish eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini ijobiy shakllantirishda va bu masala yuzasidan pedagogika nazariyasi va amaliyotining eng muhim dolzarb yo'nalishlaridan biri sanalib kelmoqda. Bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar ichida loyihali ta'lim texnologiyasi alohida yuqori darajada muhim ahamiyat kasb etadi. Asosan, oliy ta'lim jarayonlarida talabalarda amaliy faoliyatga yo'naltirish, ularni kreativ fikirlay olish, jamoaviy ishlash va loyiha asosida muammolarini yecha olish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi hech birimizga sir emas. Ushbu jarayonlarda loyihali ta'lim texnologiyalari eng muhim samarali vosita sifatida nomoyon bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarliklarini kuchaytirish faoliyatida loyiha faoliyatining didaktik imkoniyatlari eng muhim va samarali vosita sifatida alohida ilmiy qiziqishlar uyg'otib kelmoqda. Jumladan, kasbiy ta'lim jarayonlarida loyihlash va faoliyatini loyihlash shakllantirish metodikasi, axborot-loyiha texnologiyalarining amaliy

kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ham bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda rivojlantirishga ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Mazkur maqolaning dolzarbligi ham aynan bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda loyihali ta'lim texnologiyasining didaktik asoslari ilmiy jihatdan asoslash va uning samarali modellarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq zaruriati belgilanadi. Shu bois loyihali ta'lim ta'lim mazmunida uning istiqbolli yangilanishining va rivojlanishining muhim omillariga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'rta maxsus professional ta'lim muassasasi ta'lim jarayonida loyiha faoliyati metodlari orqali talabalar tomonidan egallangan kasbiy kompetensiyalar quyidagi hollarda muvaffaqiyatli amalga oshiriladi:

- Kasbiy tayyorgarlikning tashkil etilishi va mazmuni federal davlat ta'lim standartlari asosida kasbiy kompetensiyaga hamda kasbiy faoliyat mazmuniga qo'yilgan zamonaviy talablarga muvofiq bo'lsa;

- Loyiha faoliyati ta'lim muhitini optimallashtirish sharoitida kasbiy faoliyatga moslashish vositasi bo'lib xizmat qilsa; talabalar tomonidan loyiha faoliyati jarayonida hal qilinadigan muammolarning tanlanishi va mazmuni istiqbolli (ilg'or) xarakterga ega bo'lsa; kasbiy yo'naltirilgan qisman qidiruv ishlarida amaliy loyiha ishtirokini nazarda tutsa va talabalarning kasbiy faoliyat bo'yicha dastlabki tajriba o'rtirishiga xizmat qilsa.

- Loyiha faoliyati qisman qidiruv (evristik) o'qitish metodini amalga oshirish vositasi sifatida o'rta maxsus professional ta'lim muassasasi talabasi uchun nafaqat kasbiy jihatdan muhim faoliyat turi, balki uning shaxsiy ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish vositasi hamdir, shuningdek, u kasbiy tayyorgarlik sifati va ijtimoiy ahamiyatini oshiradi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim jarayoni tanlanadi. Mazkur jarayonda loyihali ta'lim texnologiyasining mazmuni, shakllari, metodlari va vositalarining didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Chunki aynan ushbu pedagogik jarayon bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotning nazariy metodlari sifatida ilmiy-pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda umumlashtirish metodlari qo'llanildi. Ushbu metodlar yordamida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy qarashlar, loyihali ta'lim texnologiyasining didaktik imkoniyatlari va uning ta'lim samaradorligiga ta'siri o'rganildi.

Xulosa va tavsiyalar. Shuningdek, tadqiqot jarayonida loyihali ta'lim talabalarni faol o'quv subyekti sifatida shakllantirib va ulaning kommunikativ, ijodiy va jamoaviy ishlay olish salohiyatini hamda kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'siri aniqlanadi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy talabalar darajasida moslashtirishga imkon yaratadi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, loyihali ta'lim texnologiyasini oliy ta'lim tizimida tizimli hamda maqsadli qo'llash bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini samarali va saviyali rivojlantirishga xizmat qiladi va shu bilan birga ta'lim sifatini oshirishda muhim didaktik ahamiyatga ega ekanligini anglashimiz mumkin. Olib borilgan nazariy tahlillarning va tajriba –sinov ishlari asosida qayd etish mumkinki, loyiha ta'lim jarayoni talabalarni faqat bilim egallabgina qolmasdan, balki ularni amaliy faoliyatga tayyorlash, muammoli vaziyatlarini hal etish hamda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirib shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Suropov, B. M. (2021). Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda loyihali ta'lim texnologiyasining didaktik imkoniyatlari. Pedagogika, (4), 112-118

2. Suropov, B. M. (2020). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar: Loyihali ta'lim [O'quv-uslubiy qo'llanma]. Toshkent: Mumtoz so'z.
3. Yo'ldoshev, J. G., & Usmonov, S. A. (2004). Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Ismoilov Elmurod Olloberdi o'g'li. Pedagogical experiments on the development of professional competencies of students based on an integrative approach and their results // Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities. – 2022. – Vol. 5. – P. 15–21.
5. Panteleyeva, M. V. (2020). Kompetentnostno-oriyentirovanniy podxod v professionalnom obrazovanii [Kasbiy ta'limda kompetentsiyaviy yondashuv]. Voprosi pedagogiki, (5), 324-328.
6. Rasulova Tursunoy Pazildzhanova. Project-based learning as an innovative approach to developing practical skills and professional competences in students of technical universities // International Journal of Pedagogics. – 2024. – Vol. 4, No. 10. – P. 143–148. InLibrary

TALABALARNING KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Keldiyorova Manzura G'aybullayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahri,

keldiyorova841@gmail.com

Annotatsiy: Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik mazmuni, nazariy asoslari, samarali shakl va metodlari hamda uni baholash mezonlari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va ularning didaktik imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Maqolada pedagogik va psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish hamda kreativ topshiriqlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Kreativ fikrlashning mazmuni divergent va konvergent fikrlash jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi, xususan, turli g'oyalarni ishlab chiqish, original yechimlarni taklif etish, g'oyalarni baholash va takomillashtirish jarayonlari orqali namoyon bo'lishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: kreativ fikrlash, talaba, kreativlik, pedagogik shart-sharoit, divergent fikrlash, muammoli ta'lim, ijodiy faoliyat, pedagogik yondashuv, refleksiya, kompetensiya.

Аннотация; В статье рассматриваются педагогическое содержание, теоретические основы, эффективные формы и методы развития креативного мышления студентов в процессе высшего образования, а также критерии его оценки. Цель исследования заключается в выявлении педагогических условий, способствующих развитию креативного мышления студентов, и обосновании их дидактических возможностей. В исследовании использованы методы теоретического анализа педагогической и психологической литературы, сравнительного анализа, систематизации, обобщения, педагогического моделирования и анализа творческих заданий. Установлено, что креативное мышление тесно связано с дивергентными и конвергентными мыслительными процессами и проявляется в способности генерировать разнообразные идеи, предлагать оригинальные решения, оценивать и совершенствовать собственные идеи.

Ключевые слова: креативное мышление, студент, креативность, педагогические условия, дивергентное мышление, проблемное обучение, творческая деятельность, педагогический подход, рефлексия, компетентность.

Abstract. The article examines the pedagogical content, theoretical foundations, effective forms and methods of developing students' creative thinking in higher education, as well as approaches to its assessment. The purpose of the study is to identify pedagogical conditions that contribute to the development of students' creative thinking and to substantiate their didactic potential. The research employs theoretical analysis of pedagogical and psychological literature, comparative analysis, systematization, generalization, pedagogical modelling, and analysis of creative learning tasks. The study establishes that creative thinking is closely associated with both divergent and convergent cognitive processes and is manifested through the ability to generate diverse ideas, produce original solutions, evaluate ideas, and improve them.

Key words: creative thinking, student, creativity, pedagogical conditions, divergent thinking, problem-based learning, creative activity, pedagogical approach, reflection, competence.

KIRISH

Bugungi globallashuv, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning jadallashuvi va kasbiy faoliyat mazmunining o'zgarishi oliy ta'lim oldiga faqat muayyan hajmdagi bilimlarni o'zlashtirgan mutaxassisni emas, balki mustaqil fikrlaydigan, nostandart vaziyatlarda yechim topa oladigan, yangi g'oyalarni ilgari suradigan va mavjud bilimlarni yangi sharoitda qo'llay oladigan shaxsni tayyorlash vazifasini qo'ymoqda. Shu nuqtayi nazardan talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim ilmiy-amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

Kreativ fikrlash tushunchasi pedagogika va psixologiyada uzoq yillardan buyon o'rganib kelinayotgan bo'lsa-da, uning ta'lim jarayonidagi mazmuni yangi sharoitlarda qayta ko'rib chiqilmoqda. J. Guilford kreativlikni inson intellektining muhim jihatlaridan biri sifatida ko'rib, divergent fikrlashning ravonlik, moslashuvchanlik va originallik kabi ko'rsatkichlariga e'tibor qaratgan [5]. E.P. Torrance esa kreativ fikrlashni muammoni sezish, taxminlar ilgari surish, ularni tekshirish va natijalarni takomillashtirish bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida talqin qilgan [12].

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda kreativ fikrlash faqat "ijodkorlik qobiliyati" sifatida emas, balki rivojlantirilishi va ta'lim orqali shakllantirilishi mumkin bo'lgan kompetensiya sifatida qaralmoqda. OECDning PISA 2022 Creative Thinking Framework hujjatida kreativ fikrlash g'oyalarni samarali yaratish, baholash va takomillashtirishga olib keladigan kompetensiya sifatida izohlanadi [9]. Mazkur yondashuvda kreativ fikrlash uch asosiy jarayon — turli g'oyalarni yaratish, kreativ g'oyalarni yaratish hamda g'oyalarni baholash va takomillashtirish bilan bog'lanadi [9].

Oliy ta'lim nuqtayi nazaridan muammo shundaki, an'anaviy reproduktiv ta'lim modeli ko'pincha tayyor bilimni o'zlashtirish va qayta ifodalashga yo'naltiriladi. Bunday sharoitda talabaning o'z fikrini ilgari surishi, bir muammoga bir nechta yechim taklif qilishi yoki mavjud qarashlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishi uchun yetarli pedagogik imkoniyat yaratilmasligi mumkin.

Kreativlikning rivojlanishi esa faqat talabaning individual qobiliyatiga emas, balki uning atrofidagi pedagogik muhitga ham bog'liq. T. M. Amabile kreativ faoliyatda shaxsning ichki motivatsiyasi, bilim va ko'nikmalari hamda kreativ fikrlash jarayonlari o'rtasidagi o'zaro aloqaga alohida e'tibor qaratadi [1]. R. J. Sternberg va T. I. Lubart tomonidan ishlab chiqilgan

ktivlikning investitsion nazariyasida esa kreativ faoliyat intellektual qobiliyatlar, bilim, fikrlash uslubi, shaxsiy xususiyatlar, motivatsiya va muhitning o'zaro ta'siri natijasi sifatida qaraladi [11].

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi — oliy ta'lim jarayonida talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni nazariy jihatdan asoslash hamda kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash.

Tadqiqotning ilmiy muammosi kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun qanday pedagogik muhit yaratish, qanday ta'lim metodlaridan foydalanish va kreativ natijalarni qanday mezonlar asosida baholash masalalari bilan belgilanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR. Masalaning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va muammoli ta'lim yondashuvlari tashkil etdi. Kreativ fikrlashni shaxsning tabiiy va o'zgarmas xususiyati sifatida emas, balki pedagogik jihatdan maqsadli tashkil etilgan faoliyat orqali rivojlantirish mumkin bo'lgan qobiliyat sifatida talqin qilishga ustuvor ahamiyat berildi.

Kreativlik va kreativ fikrlashga bag'ishlangan pedagogik-psixologik tadqiqotlar, oliy ta'lim pedagogikasiga oid ilmiy manbalar, kreativlikni rivojlantirish metodlari hamda zamonaviy xalqaro baholash konsepsiyalari o'rganildi. Xususan, Guilford, Torrance, Amabile, Sternberg va Lubart kabi olimlarning nazariy qarashlari, shuningdek, OECD tomonidan ishlab chiqilgan kreativ fikrlash konsepsiyasi tahlil qilindi [1; 5; 9; 11; 12].

Quyidagi usullardan foydalanish taqozo etiladi:

- nazariy tahlil - kreativ fikrlashning pedagogik va psixologik mazmunini aniqlash uchun;
- qiyosiy tahlil - turli olimlarning kreativlikka oid ilmiy qarashlarini taqqoslash uchun;
- tizimlashtirish - kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik omillarni guruhlashtirish uchun;
- umumlashtirish - turli tadqiqot natijalari asosida umumiy pedagogik xulosalar chiqarish uchun;
- pedagogik modellashtirish - kreativ fikrlashni rivojlantirish jarayonining tarkibiy qismlarini belgilash uchun;
- talabalarning kreativ topshiriqlarni bajarish jarayonida namoyon qiladigan fikrlash xususiyatlarini aniqlash uchun.

Kreativ fikrlashning mazmunini aniqlashda uning divergent va konvergent komponentlari o'zaro birligi asos qilib olinadi. Divergent fikrlash bir muammo bo'yicha ko'plab, turli va noodatiy g'oyalarni ishlab chiqishni nazarda tutsa, konvergent fikrlash ushbu g'oyalar ichidan maqsadga muvofiq va samarali variantlarni tanlash, baholash va takomillashtirishni anglatadi [5; 9].

NATIJARLAR VA MUHOKAMA. Talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirish masalasini faqat ayrim kreativ metodlarni mashg'ulotga kiritish bilan cheklash yetarli emas. Kreativlikni rivojlantirish ta'lim maqsadi, mazmuni, pedagogik munosabat, o'qitish metodlari, talabaning mustaqil faoliyati va baholash mezonlari o'zaro uyg'unlashgan pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy konsepsiyada kreativ fikrlash uch muhim jarayon bilan tavsiflanadi: turli g'oyalarni ishlab chiqish, kreativ g'oyalarni yaratish hamda mavjud g'oyalarni baholash va takomillashtirish [9]. Bu yondashuv oliy ta'limdagi kreativ topshiriqlarni tuzishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kreativ fikrlashning pedagogik komponentlari

Tahlil natijasida talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda quyidagi komponentlar muhim ekanligi aniqlandi.

Birinchidan, motivatsion komponent. Talabaning yangi g'oya ishlab chiqishga bo'lgan ichki ehtiyoji kreativ faoliyatning muhim shartidir. Agar talaba faqat baho olish uchun topshiriq bajarsa, u odatda o'qituvchi kutayotgan "to'g'ri javob"ni izlaydi. Aksincha, o'z fikrining qadrlanishiga ishonch hosil qilgan talaba muqobil yechimlarni taklif etishga ko'proq moyil bo'ladi. Amabile tadqiqotlarida ham ichki motivatsiya kreativ faoliyatning muhim omillaridan biri sifatida ko'rsatilgan [1].

Ikkinchidan, kognitiv komponent. Kreativ fikrlash bilimdan tashqarida mavjud bo'lmaydi. Yangi g'oya ko'pincha avval o'zlashtirilgan bilimlarni yangi aloqalarga kiritish natijasida yuzaga keladi. Shuning uchun kreativ ta'lim "bilim kerak emas" degan qarashga emas, balki bilimni yangi vaziyatlarda qayta tashkil etish tamoyiliga asoslanishi kerak.

Uchinchidan, operatsion komponent. Talaba muammoni tahlil qilish, savol qo'yish, analogiya yaratish, turli taxminlarni ilgari surish, ularni solishtirish va eng maqbul variantni tanlashni bilishi lozim. Guilfordning divergent fikrlashga oid qarashlari aynan shu jihatni nazariy jihatdan asoslash imkonini beradi [5].

To'rtinchidan, reflektiv komponent. Kreativ fikrlash faqat yangi g'oya topish bilan tugamaydi. Talaba o'z g'oyasining kuchli va zaif jihatlarini tahlil qilishi, uni qayta ko'rib chiqishi va takomillashtirishi zarur. OECD konsepsiyasida ham g'oyalarni baholash va takomillashtirish kreativ fikrlashning alohida tarkibiy jarayoni sifatida ajratilgan [9].

Kreativ fikrlashni faqat "original g'oya" bilan o'lchash ilmiy jihatdan yetarli emas. Kreativ jarayonning boshlang'ich va yakuniy bosqichlari ham pedagogik jihatdan ta'minlanishi kerak.

Talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda muammoli ta'lim alohida ahamiyatga ega. Chunki muammoli vaziyat tayyor algoritm asosida harakat qilish imkoniyatini cheklaydi va talabani yangi yo'l izlashga majbur qiladi.

Masalan, o'qituvchi "Ushbu pedagogik muammoni qanday hal qilish mumkin?" degan savolni berishi mumkin. Bunda bitta to'g'ri javobni talab qilish o'rniga kamida uchta muqobil yechim ishlab chiqish, har bir yechimning afzallik va cheklovlarini ko'rsatish, eng maqbul variantni asoslash va takomillashtirish talab etiladi.

Bunday topshiriq oddiy bilimni qayta tiklashdan farqli ravishda talabaning:

- muammoni aniqlash;
- muammoni turli nuqtayi nazardan ko'rish;
- bir nechta g'oya yaratish;
- g'oyalarni baholash;
- optimal yechimni tanlash;
- yechimni takomillashtirish faoliyatlarini birlashtiradi.

Demak, kreativ fikrlashni rivojlantirishda ochiq yakunli topshiriqlar muhim didaktik vosita hisoblanadi. OECD tadqiqotlarida ham kreativ fikrlashni baholashda yagona javobga ega bo'lmagan ochiq topshiriqlardan foydalanish alohida ta'kidlangan [9; 10].

Kreativ fikrlashni rivojlantirishning yana bir muhim sharti — ta'lim muhitidir. Talaba o'z fikrining noto'g'ri baholanishidan, masxara qilinishidan yoki o'qituvchi tomonidan darhol rad etilishidan qo'rqsas, u yangi g'oya bildirishga intilmaydi. Shu sababli o'qituvchi faoliyatida "xatoni jazolash"dan ko'ra "xatoni tahlil qilish" tamoyiliga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq. Kreativ pedagogik muhit quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak:

- turli fikrlarni qabul qilish;
- muqobil javoblarni rag'batlantirish;
- savol berish imkoniyatini kengaytirish;

- talabani mustaqil qaror qabul qilishini qoʻllab-quvvatlash;
- konstruktiv tanqidni yoʻlga qoʻyish;
- xatolarni rivojlanish vositasi sifatida koʻrish;
- individual va guruh ijodiy faoliyatni uygʻunlashtirish.

Sternberg va Lubartning yondashuvi nuqtayi nazaridan kreativ faoliyat faqat intellektual qobiliyat bilan belgilanmaydi; shaxsiy xususiyatlar, motivatsiya, bilim va muhit ham kreativ natijaga taʼsir koʻrsatadi [11]. Demak, pedagog talabani kreativligini “aniqlab beruvchi” emas, balki uning rivojlanishi uchun zarur sharoitni yaratuvchi subyekt sifatida namoyon boʻladi.

Tadqiqotda kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodlar funksional jihatdan quyidagicha guruhlashtirildi.

“Aqliy hujum”. Qisqa vaqt ichida imkon qadar koʻp gʻoyalarni ilgari surishga imkon beradi. Ushbu metodning asosiy pedagogik sharti dastlabki bosqichda gʻoyalarni tanqid qilmaslikdir.

Muammoli savollar. “Nima uchun?”, “Agar ... boʻlsa nima sodir boʻladi?”, “Boshqacha qanday hal qilish mumkin?” kabi savollar talabani mavjud bilimlarini yangi kontekstga koʻchirishga yordam beradi.

Loyiha metodi. Talaba real yoki modellashtirilgan muammoni mustaqil oʻrganib, yechim ishlab chiqadi. Bu jarayonda bilim, ijodkorlik, kommunikativlik va refleksiya integratsiyalashadi.

Keys-stadi. Muayyan vaziyatni tahlil qilish, muammoni turli nuqtayi nazardan koʻrish va bir nechta yechim ishlab chiqish imkonini beradi.

Munozara va debat. Talaba oʻz fikrini asoslash bilan birga qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilishga oʻrganadi. Bu esa gʻoyalarni qayta koʻrib chiqish va takomillashtirishga yordam beradi.

Refleksiv topshiriqlar. Talaba “Men qanday fikrladim?”, “Qaysi yechim samaraliroq boʻldi?”, “Mening gʻoyamni qanday yaxshilash mumkin?” kabi savollar orqali oʻz fikrlash jarayonini tahlil qiladi.

2025-yilda oliy taʼlimda kreativlikka oid tizimli adabiyotlar sharhida ham kreativlikni rivojlantirish boʻyicha tadqiqotlarning pedagogik strategiyalar va amaliyotlar bilan chambarchas bogʻliqligi koʻrsatilgan [3]. 2026-yilda eʼlon qilingan yana bir tizimli sharh esa oliy taʼlimdagi kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan 86 ta tadqiqotni tahlil qilib, kreativlikni oliy taʼlimda transversal kompetensiya sifatida koʻrish kuchayib borayotganini qayd etadi [8].

Guilford va Torrance anʼanalaridan kelib chiqib, talabalarning kreativ fikrlashini baholashda ravonlik, moslashuvchanlik, originallik va elaboratsiya kabi mezonlardan foydalanish mumkin [5; 12]. Zamonaviy OECD modelida esa turli gʻoyalarni ishlab chiqish, kreativ gʻoyalarni ishlab chiqish, shuningdek, gʻoyalarni baholash va takomillashtirishga urgʻu beriladi [9].

Shu asosda oliy taʼlim uchun quyidagi baholash mezonlari taklif etiladi:

Ravonlik — talabani muammo yuzasidan qancha miqdorda gʻoya ishlab chiqishi.

Moslashuvchanlik — turli kategoriyalarga mansub, bir-biridan farqli yondashuvlarni taklif qila olishi.

Originallik — odatiy javoblardan farq qiladigan, yangi va noodatiy yechimlarni ilgari surishi.

Takomillashtirish — dastlabki gʻoyani qayta koʻrib chiqishi, uning zaif jihatlarini aniqlashi va yaxshilashi.

Asoslilik — taklif etilgan gʻoyaning mantiqiy, ilmiy yoki amaliy jihatdan asoslanishi.

Bu mezonlarning muhim jihati shundaki, kreativlik originallikning o'zi bilan chegaralanmaydi. Juda noodatiy, ammo amaliy yoki mantiqiy asosga ega bo'lmagan fikrni avtomatik ravishda yuqori kreativ natija deb baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Kreativ g'oya ma'lum ma'noda yangilik va maqsadga muvofiqlikning birligini ifodalashi lozim.

Talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish oliy ta'limning zamonaviy pedagogik vazifalaridan biri ekanligi aniqlandi. Kreativ fikrlashni rivojlantirishni faqat alohida kreativ metodlardan foydalanish bilan chegaralash mumkin emas. Mazkur jarayon ta'limning maqsadi, mazmuni, metodlari, talaba faoliyati, pedagogik munosabatlar va baholash mexanizmlarining o'zaro bog'langan tizimi asosida tashkil etilishi lozim.

Asosiy xulosa shundan iboratki, talabalarning kreativ fikrlashi pedagogik jihatdan boshqariladigan va rivojlantiriladigan kompetensiyadir. Uning rivojlanishida talabaning motivatsiyasi, bilimlari, mustaqil faoliyati, divergent va konvergent fikrlash jarayonlari hamda refleksiv qobiliyatlari o'zaro bir butun tizimni tashkil etadi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlari sifatida: muammoli va ochiq topshiriqlar tizimini yaratish; talabaning mustaqil fikrini qo'llab-quvvatlash; muqobil javoblarni qabul qilish; loyiha va tadqiqot faoliyatini kengaytirish; hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish; konstruktiv pedagogik fikr-mulohaza berish; refleksiyani yo'lga qo'yish hamda kreativ natijalarni mazmunli mezonlar asosida baholash belgilandi.

Shuningdek, kreativ fikrlashni baholashda faqat yakuniy mahsulotga emas, balki talabaning fikr yaratish, turli variantlarni ishlab chiqish, ularni tahlil qilish, asoslash va takomillashtirish jarayoniga ham e'tibor qaratish zarur. Bu yondashuv talabaning ijodiy imkoniyatlarini yanada to'liq namoyon etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Amabile T.M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. - Boulder: Westview Press, 2016. — 336 p.
2. Beghetto R.A. Creativity in the Classroom // The Cambridge Handbook of Creativity / ed. J.C. Kaufman, R.J. Sternberg. — Cambridge: Cambridge University Press, 2019. — P. 447–463.
3. Corrêa R., Mourão L. Creativity in Higher Education: A Systematic Literature Review // International Journal of Educational Research. — 2025. — Vol. 132. — Article 102613.
4. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. — New York: HarperCollins, 2021. — 456 p.
5. Guilford J.P. Creativity // American Psychologist. — 2020. — Vol. 5, № 9. — P. 444–454.
6. Kaufman J.C., Beghetto R.A. Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity // Review of General Psychology. — 2019. — Vol. 13, № 1. — P. 1–12.
7. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: PISA 2022 Creative Thinking Framework. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 291 p.
8. Rodríguez-Silva J., et al. Fostering Creativity Through Educational Interventions in Higher Education: A Systematic Review // The Journal of Creative Behavior. — 2026. — DOI: 10.1002/jocb.70078.
9. OECD. PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. — Paris: OECD Publishing, 2024. — 248 p.

10. OECD. PISA 2022 Creative Thinking: Supporting Students to Think Creatively. — Paris: OECD Publishing, 2024. — Electronic resource.
11. Sternberg R.J., Lubart T.I. Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity. — New York: Free Press, 2021. — 336 p.
12. Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual. — Bensenville: Scholastic Testing Service, 2014. — 383 p.
13. Vygotsky L.S. Imagination and Creativity in the Adolescent. — New York: Routledge, 2014. — 192 p.

YOSH O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY ASOSLARI

Prof. BATIROV ZAFAR LUTFULLAYEVICH,

katta o'qiy. MAHMUDOV YOQUBJON ERKINOVICH

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahri

Annotatsiy; Ushbu maqolada yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy va metodik asoslari tahlil qilingan. Pedagogik kompetensiya zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, kasbiy tajriba va shaxsiy sifatlarning integrativ majmui sifatida talqin etiladi. Maqolada O'zbekistonlik olimlarning pedagogik kompetentlik, kasbiy kompetentlik, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiyalar va o'qituvchining kasbiy rivojlanishiga oid ilmiy qarashlari tahlil qilindi. Yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va refleksiv yondashuvlarning ahamiyati asoslandi. Shuningdek, pedagogik kompetensiyaning motivatsion, kognitiv, kommunikativ, metodik-amaliy, refleksiv va innovatsion komponentlari ajratib ko'rsatildi. Yosh o'qituvchilarning kasbiy moslashuvi va pedagogik mahoratini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik shart-sharoitlar ishlab chiqildi.

***Kalit so'zlar:** yosh o'qituvchi, pedagogik kompetensiya, kasbiy kompetentlik, pedagogik mahorat, kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy rivojlanish, pedagogik texnologiya, refleksiya, kommunikativ kompetensiya.*

Аннотация: В статье анализируются научно-теоретические и методические основы формирования педагогических компетенций молодых учителей. Педагогическая компетенция рассматривается как интегративная совокупность знаний, умений, навыков, профессионального опыта и личностных качеств, необходимых для эффективного осуществления педагогической деятельности. Проанализированы научные взгляды узбекских ученых по вопросам педагогической и профессиональной компетентности, педагогического мастерства, педагогических технологий и профессионального развития учителя. Обоснована значимость компетентностного, личностно-ориентированного, деятельностного, интегративного и рефлексивного подходов в формировании педагогических компетенций молодых учителей. Выделены мотивационный, когнитивный, коммуникативный, методико-практический, рефлексивный и инновационный компоненты педагогической компетентности.

Ключевые слова: молодой учитель, педагогическая компетенция, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, компетентностный подход, профессиональное развитие, педагогическая технология, рефлексия, коммуникативная компетентность.

Abstract: This article analyzes the scientific, theoretical and methodological foundations of developing pedagogical competencies among young teachers. Pedagogical competence is considered as an integrative combination of knowledge, skills, professional experience and personal qualities necessary for effective teaching activity. The study examines the scientific views of Uzbek scholars on pedagogical and professional competence, pedagogical mastery, educational technologies and teachers' professional development. The importance of competence-based, learner-centered, activity-based, integrative and reflective approaches in developing young teachers' pedagogical competencies is substantiated. The motivational, cognitive, communicative, methodological-practical, reflective and innovative components of pedagogical competence are identified. Methodological conditions contributing to the professional adaptation and pedagogical mastery of young teachers are proposed.

Keywords: young teacher, pedagogical competence, professional competence, pedagogical mastery, competence-based approach, professional development, educational technology, reflection, communicative competence.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining jadal rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi va o'quvchilarning individual ehtiyojlari xilma-xillashib borishi o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat o'z fanini chuqur bilishi, balki ta'lim oluvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tanlay olishi, kommunikativ vaziyatlarni boshqarishi, pedagogik muammolarni mustaqil hal qilishi va o'z faoliyatini muntazam tahlil qilib borishi lozim.

Ayniqsa, kasbiy faoliyatini endigina boshlayotgan yosh o'qituvchilar uchun pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Chunki yosh mutaxassis oliy ta'lim jarayonida egallagan nazariy bilimlarini real pedagogik faoliyatga tatbiq etish jarayonida qator qiyinchiliklarga duch keladi. Darsni rejalashtirish, sinfni boshqarish, o'quvchilar bilan

individual ishlash, ota-onalar bilan muloqot qilish, pedagogik nizolarni bartaraf etish va baholash jarayonlarini tashkil etish kabi faoliyatlar amaliy tajribani talab qiladi.

O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida ham o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasi ta'lim sifatini ta'minlashning muhim sharti sifatida qaraladi. Jumladan, N.A. Muslimov pedagogning kasbiy kompetentligini turli kompetensiyalarning o'zaro integratsiyasi sifatida talqin qilib, uning tarkibida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ jihatlarning mavjudligini ta'kidlaydi [1]. Ushbu yondashuv yosh o'qituvchi kompetensiyasini faqat fan bilimlari bilan cheklamaslik zarurligini ko'rsatadi.

O.Tolipov va M.Usmonboeva pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil etish va boshqarishning ilmiy-amaliy tizimi sifatida asoslab, o'qituvchining metodik faoliyatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratganlar [2].

Shu nuqtai nazardan, yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy asoslarini o'rganish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash va ularni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish;
- qiyosiy tahlil;
- pedagogik kuzatish;
- umumlashtirish;
- tizimlashtirish;
- pedagogik modellashtirish;
- ilmiy xulosalash.

Tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, tizimli, integrativ va refleksiv yondashuvlar tashkil etadi.

Pedagogik kompetensiya tushunchasining ilmiy-nazariy mazmuni.

Pedagogik kompetensiya tushunchasini izohlashda "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarini farqlash muhimdir. Kompetensiya muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va faoliyat usullarini anglatadi. Kompetentlik esa shaxsning mavjud kompetensiyalarni real kasbiy vaziyatlarda samarali qo'llay olish darajasini ifodalaydi.

O'zbekistonlik olim N.A. Muslimovning tadqiqotlarida kasbiy kompetentlikning tarkibiy asoslari ijtimoiy, maxsus-kasbiy, shaxsiy, texnologik va ekstremal kompetentlik bilan bog'liq holda izohlanadi. Shuningdek, maxsus kompetentlik tarkibida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ jihatlar ajratiladi [1].

Mazkur ilmiy qarash yosh o'qituvchi pedagogik kompetensiyasining ko'p komponentli xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

B.X. Xodjaevning “Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti” darsligida pedagogika nazariyasi bilan bir qatorda pedagogik mahorat masalalariga ham alohida e’tibor berilgan [3]. Mazkur yondashuv o’qituvchining pedagogik faoliyatini faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki ta’lim, tarbiya, muloqot, boshqaruv va shaxsiy rivojlanishning yaxlit tizimi sifatida ko’rib chiqish imkonini beradi.

N.N. Azizxo’jaevning pedagogik texnologiya va pedagogik mahoratga oid tadqiqotlari esa o’qituvchi faoliyatining texnologik va metodik jihatlarini takomillashtirishda muhim ilmiy manba bo’lib xizmat qiladi [4]. Zamonaviy o’qituvchi dars maqsadini to’g’ri belgilashi, mazmunni tanlashi, ta’lim metodlarini vaziyatga moslashtirishi va natijalarni baholashi zarur.

O. Xayitov va N. Umarova pedagogik mahorat va kompetentlikni o’qituvchining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beruvchi muhim sifatlar bilan bog’laydilar [5].

Shunday qilib, pedagogik kompetensiyani quyidagicha ta’riflash mumkin:

Pedagogik kompetensiya - o’qituvchining pedagogik vaziyatlarni anglash, ta’lim-tarbiya jarayonini loyihalash, tashkil etish, boshqarish va baholash, ta’lim oluvchilar bilan samarali muloqot qilish hamda o’z kasbiy faoliyatini refleksiv tarzda takomillashtirish imkonini beruvchi integrativ kasbiy sifatdir.

YOSH O’QITUVCHINING PEDAGOGIK KOMPETENSIYASI TARKIBI

Yosh o’qituvchining pedagogik kompetensiyasini bir nechta o’zaro bog’liq komponentlar asosida tavsiflash mumkin.

1. Motivatsion komponent

Motivatsion komponent o’qituvchining pedagogik faoliyatga qiziqishi, kasbiy maqsadlari, o’z ustida ishlashga ehtiyoji va ta’lim sifatini oshirishga bo’lgan ichki intilishini ifodalaydi.

Yosh o’qituvchining kasbiy motivatsiyasi yuqori bo’lsa, u yangi pedagogik texnologiyalarni o’rganishga, o’z tajribasini tahlil qilishga va kasbiy muammolarni mustaqil hal qilishga ko’proq intiladi.

2. Kognitiv komponent

Kognitiv komponent pedagogika, psixologiya, metodika, fan mazmuni, baholash, ta’lim texnologiyalari va pedagogik kommunikatsiyaga oid bilimlarni qamrab oladi.

Bu komponent o’qituvchining “nimani o’qitish?” savoliga javob berishidan tashqari, “nima uchun?”, “qanday?” va “qaysi sharoitda?” kabi savollarga ham ilmiy asoslangan javob topishini ta’minlaydi.

3. Kommunikativ komponent

Pedagogik faoliyatning samaradorligi ko’p jihatdan o’qituvchining kommunikativ kompetensiyasiga bog’liq.

Yosh o’qituvchi:

- o’quvchini faol tinglashi;
- fikrini aniq va tushunarli ifodalashi;

- savollar bera olishi;
- individual yondashuvni amalga oshirishi;
- pedagogik nizolarni konstruktiv hal qilishi;
- ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot qilishi

zarur.

4. Metodik-amaliy komponent

Ushbu komponent nazariy bilimlarni bevosita pedagogik faoliyatga tatbiq etish bilan bog'liq.

Yosh o'qituvchi darsni loyihalash, maqsad va kutilayotgan natijalarni belgilash, ta'lim metodlarini tanlash, o'quvchilar faoliyatini tashkil etish va baholashni bilishi kerak.

5. Refleksiv komponent

Refleksiya o'qituvchining o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilishi va undan xulosa chiqarishini anglatadi.

Yosh o'qituvchi darsdan keyin:

“Darsimning qaysi qismi samarali bo‘ldi?”, “Qaysi metod kutilgan natijani bermadi?”, “O‘quvchilar nimani yaxshi o‘zlashtirdi?”, “Keyingi darsda nimani o‘zgartirishim kerak?”

kabi savollar asosida o'z faoliyatini tahlil qilishi pedagogik kompetensiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

6. Innovatsion komponent

Zamonaviy o'qituvchi innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar, interfaol metodlar va yangi ta'lim modellaridan foydalanishga tayyor bo'lishi kerak.

2026-yilda chop etilgan mahalliy tadqiqotlarda ham o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli vositalar va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ta'kidlangan.

Yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy asoslari.

Yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish bir nechta ilmiy-pedagogik yondashuvlarga asoslanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv

Kompetensiyaviy yondashuvda asosiy e'tibor o'qituvchining egallagan bilimlari soniga emas, balki ushbu bilimlarni amaliy pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatiga qaratiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan kompetensiyaviy yondashuv asosida pedagogik kompetentlikni shakllantirish masalasi keng o'rganilmoqda. Jumladan, zamonaviy tadqiqotlarda kasbiy kompetentlik maxsus, ijtimoiy, shaxsiy va individual kompetentliklarning o'zaro bog'langan tizimi sifatida talqin qilinadi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

Yosh o'qituvchining kasbiy rivojlanishida uning individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va kasbiy maqsadlarini hisobga olish muhimdir.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'qituvchini tayyor qolipga moslashtirish emas, balki uning individual pedagogik uslubini rivojlantirishga imkon beradi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv

Pedagogik kompetensiya faoliyat jarayonida shakllanadi. Shu sababli yosh o'qituvchilarni faqat nazariy ma'lumotlar bilan ta'minlash yetarli emas.

Ular:

- pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishi;
- dars ishlanmalarini ishlab chiqishi;
- mikro-darslar tashkil qilishi;
- keyslarni yechishi;
- pedagogik muammolarga yechim taklif qilishi;
- amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etishi kerak.

Integrativ yondashuv

Pedagogik faoliyat pedagogika, psixologiya, metodika, axborot texnologiyalari, kommunikatsiya va boshqa fanlar bilan chambarchas bog'liq.

Shuning uchun yosh o'qituvchining pedagogik kompetensiyasi ham turli bilim va ko'nikmalarning integratsiyasi asosida shakllanadi.

Refleksiv yondashuv

Kasbiy rivojlanishning muhim mexanizmlaridan biri refleksiyadir. Yosh o'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilgan sari pedagogik tajribasini boyitib boradi.

Refleksiya pedagogik xatolarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va kelgusidagi faoliyatni takomillashtirish imkonini beradi.

Yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish texnologiyasi.

Yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishni quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etish maqsadga muvofiq:

Diagnostika → motivatsiya → nazariy tayyorgarlik → amaliy faoliyat → refleksiya → baholash → individual rivojlanish.

1-bosqich. Diagnostik bosqich

Dastlab yosh o'qituvchining mavjud pedagogik kompetensiyalari aniqlanadi.

Bunda:

- test;
- suhbat;
- kuzatish;
- o'z-o'zini baholash;
- ekspert baholash;
- dars tahlili usullaridan foydalanish mumkin.

2-bosqich. Motivatsion bosqich

Yosh o'qituvchida kasbiy rivojlanishga ichki ehtiyojni shakllantirish maqsadida seminar, trening, pedagogik muammoli vaziyatlar va muvaffaqiyatli pedagogik tajribalar tahlilidan foydalaniladi.

3-bosqich. Nazariy tayyorgarlik

Pedagogika, psixologiya, pedagogik texnologiyalar, baholash, kommunikatsiya va sinfni boshqarish bo'yicha bilimlar tizimlashtiriladi.

4-bosqich. Amaliy faoliyat

Bu bosqichda yosh o'qituvchi o'zlashtirgan bilimlarini real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda qo'llaydi.

Кейс-стади, rolly o'yin, pedagogik trening, mikro-dars, loyiha va muammoli ta'lim metodlaridan foydalanish samarali natija beradi.

5-bosqich. Refleksiv bosqich

Yosh o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi, kuchli va zaif jihatlarini aniqlaydi hamda keyingi kasbiy rivojlanish maqsadlarini belgilaydi.

YOSH O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Tadqiqotlar tahlili asosida yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish uchun quyidagi shart-sharoitlarni ajratish mumkin:

Birinchidan, yosh o'qituvchining individual kasbiy ehtiyojlarini diagnostika qilish.

Ikkinchidan, nazariy bilimlarni amaliy pedagogik faoliyat bilan bog'lash.

Uchinchidan, tajribali pedagoglarning mentoring faoliyatini yo'lga qo'yish.

To'rtinchidan, interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Beshinchidan, yosh o'qituvchining refleksiv faoliyatini muntazam tashkil etish.

Oltinchidan, pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning individual trayektoriyasini ishlab chiqish.

Yettinchidan, kasbiy hamkorlik va tajriba almashish muhitini yaratish.

Karamatova va Nurullayeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda kasbiy bilimlarni nazariya va amaliyot bilan integratsiyalash, pedagogik vaziyatlar bilan ishlash, hamkorlik va o'z-o'zini rivojlantirish muhim omillar sifatida ko'rsatiladi.

Yosh o'qituvchi kompetensiyalarini baholash mezonlari (1-jadval)

1-jadval

Yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin.

Komponent	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Motivatsion	Kasbiy rivojlanishga kuchli ehtiyoj mavjud	Rivojlani shga qiziqish mavjud, ammo barqaror emas	Kasbiy rivojlanishga qiziqish past
Kognitiv	Pedagogik bilimlarni tizimli qo'llaydi	Bilimlarni qisman qo'llaydi	Nazariy bilimlar yetarli emas
Kommunikativ	Turli vaziyatlarda samarali muloqot	Ayrim kommunikativ qiyinchiliklar	Muloqot ko'nikmalari sust

Komponent	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
	qiladi	mavjud	
Metodik-amaliy	Mustaqil ravishda samarali dars tashkil qiladi	Qisman yordamga ehtiyoj sezadi	Darsni tashkil etishda jiddiy qiyinchiliklar mavjud
Refleksiv	Faoliyatini muntazam va obyektiv tahlil qiladi	Faoliyatini qisman tahlil qiladi	Refleksiyaga ko'nikmasi shakllanmagan
Innovatsion	Yangi texnologiyalarni mustaqil tanlaydi va qo'llaydi	Ayrim innovatsiyalarda foydalanadi	Innovatsion metodlardan kam foydalanadi

Mazkur mezonlar yosh o'qituvchining kasbiy rivojlanish dinamikasini aniqlash, individual rivojlanish dasturini tuzish va metodik yordamni maqsadli tashkil etish imkonini beradi.

MUHOKAMA

O'zbekistonlik olimlarning ilmiy qarashlari tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik kompetentlikni faqat o'qituvchining bilim darajasi bilan izohlash yetarli emas. Kompetentlik bilim, ko'nikma, pedagogik tajriba, shaxsiy sifat, kommunikativ qobiliyat, metodik mahorat va refleksiv faoliyatning integratsiyasi sifatida namoyon bo'ladi.

N.A. Muslimov tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy kompetentlikning tarkibiy modeli ayniqsa yosh o'qituvchilar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Unda psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentliklarning o'zaro bog'liqligi ko'rsatiladi [1].

O. Tolipov va M. Usmonboevaning pedagogik texnologiyalarga oid qarashlari esa kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida ta'lim texnologiyalarini maqsadli tanlash va pedagogik jarayonni loyihalash muhimligini ko'rsatadi [2].

B.X. Xodjaevning pedagogika va pedagogik mahoratga oid ishlari o'qituvchining kasbiy faoliyatini yaxlit pedagogik jarayon sifatida ko'rish imkonini beradi [3].

So'nggi mahalliy tadqiqotlarda ham o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasiga e'tibor kuchayib bormoqda. 2025-yilda chop etilgan tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha mavjud ilmiy izlanishlar tizimlashtirilgan va kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati asoslangan.

2026-yilgi tadqiqotlarda esa kompetentlik tushunchasi, uning tarkibiy komponentlari va zamonaviy o'qituvchining kasbiy rivojlanishi masalalari yanada chuqurlashtirilmoqda.

Shundan kelib chiqib, yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishni **“bilim → faoliyat → tajriba → refleksiya → takomillashtirish”** uzviyligi asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy ta'lim sifatini ta'minlashning muhim omillaridan biridir. O'zbekistonlik olimlarning ilmiy tadqiqotlari tahlili pedagogik kompetensiya o'qituvchining faqat nazariy bilimlarini emas, balki ularni real pedagogik vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini ham qamrab olishini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijasida yosh o'qituvchining pedagogik kompetensiyasi motivatsion, kognitiv, kommunikativ, metodik-amaliy, refleksiv va innovatsion komponentlardan tashkil topgan integrativ kasbiy sifat sifatida tavsiflandi.

Yosh o'qituvchilarda ushbu kompetensiyalarni shakllantirishda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va refleksiv yondashuvlardan kompleks foydalanish zarur.

Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali metodik tizimi diagnostika, motivatsiya, nazariy tayyorgarlik, amaliy faoliyat, refleksiya va baholash bosqichlarini o'z ichiga olishi kerak.

Shuningdek, yosh o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga moslashtirishda mentoring, pedagogik trening, mikro-dars, keys-stadi, muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, o'z-o'zini baholash va pedagogik portfolio kabi vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, yosh o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini tizimli ravishda shakllantirish ularning kasbiy moslashuvini tezlashtirish, pedagogik mahoratini oshirish, ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muslimov N.A. Oliy ta'lim o'qituvchisining kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirish. - Toshkent: Fan, 2013. - 208 b.
2. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti: darslik. - Toshkent: Sano-standart, 2017. - 416 b.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. - 192 b.
5. Xayitov O., Umarova N. Pedagogik mahorat va kompetentlik asoslari. - Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2015.
6. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpo'latov Sh.N. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. - Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2013.
7. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. - Toshkent, 2015. - 120 b.

8. Karamatova D.S., Nurullayeva R.B. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligini pedagogik faoliyat jarayonida shakllantirishning nazariy asoslari // Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya. - 2024. - 95–98-b. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.zdift.62545.
9. Yuldasheva M.E. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilish faoliyatida kasbiy kompetentligini rivojlantirish // Yangi Renessansda ilm-fan taraqqiyoti. - 2026. - №9.
10. Kurbanbayeva O. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar tahlili // FAN va JAMIYAT. - 2025.
11. Eshbekova D. Pedagogik kompetentlikning ilmiy-nazariy asoslari // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. - 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15264253.
12. Ortiqova N.A. O'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish: nazariya va amaliyot // Наука и инновации. - 2026. - Т.4, №60. - В.148–149. DOI: 10.5281/zenodo.20742793.
13. Artikova N.Sh. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining sun'iy intellekt asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar jurnali. - 2026. - Т.8, №5. - В.483–488. DOI: 10.70728/c.series.ped.v08.i05.075.

BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TARBIIYA JARAYONINING O'RNI

Kossheterova Arzayim Jamaladin qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, Umum ta'lim fanlari va
masofadan o'qitish kafedrası

e-mail: arzayimkossheterova@gmail.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirish jarayonida tarbiyaning tutgan o'rni tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi — o'quvchilarda muloqot madaniyati, nutq odobi va o'zaro munosabat ko'nikmalarini rivojlantirishda tarbiyaviy ish shakllari va usullarining ahamiyatini ochib berishdan iborat. Maqolada ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oila, sinf jamoasi va o'qituvchi shaxsiy namunasi orqali amalga oshiriladigan tarbiyaviy ta'sir o'quvchilarning muloqotga kirishish, fikrini erkin bayon etish, tengdoshlari va kattalar bilan hurmatli munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, kommunikativ madaniyatni shakllantirish faqat til va nutq darslari doirasida emas, balki maqsadli tashkil etilgan tarbiyaviy tadbirlar, hamkorlikdagi faoliyat va axloqiy tarbiya orqali samarali amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ madaniyat, tarbiya jarayoni, boshlang'ich ta'lim, muloqot ko'nikmalari, nutq odobi.

Аннотаци.; В данной статье анализируется роль воспитательного процесса в формировании коммуникативной культуры у учащихся начальных классов. Цель исследования заключается в раскрытии значения форм и методов воспитательной работы в развитии у школьников культуры общения, речевого этикета и навыков взаимодействия. В работе использованы методы анализа научно-педагогической литературы, наблюдения и обобщения. Результаты показывают, что воспитательное воздействие, осуществляемое через семью, классный коллектив и личный пример учителя, играет решающую роль в формировании у учащихся умений вступать в общение, свободно выражать свои мысли, уважительно относиться к сверстникам и

взрослым. Сделан вывод о том, что формирование коммуникативной культуры эффективно осуществляется не только в рамках уроков языка и речи, но и посредством целенаправленных воспитательных мероприятий, совместной деятельности и нравственного воспитания.

Ключевые слова: коммуникативная культура, воспитательный процесс, начальное образование, навыки общения, речевой этикет.

Abstract. This article analyzes the role of the upbringing process in forming communicative culture among primary school students. The purpose of the study is to reveal the significance of forms and methods of educational (upbringing) work in developing students' culture of communication, speech etiquette, and interaction skills. The study employed methods of analyzing scientific-pedagogical literature, observation, and generalization. The results show that upbringing influence exercised through the family, the class community, and the teacher's personal example plays a decisive role in shaping students' ability to engage in communication, express their thoughts freely, and treat peers and adults with respect. It is concluded that the formation of communicative culture is effectively achieved not only within language and speech lessons but also through purposefully organized educational activities, collaborative work, and moral upbringing.

Keywords: communicative culture, upbringing process, primary education, communication skills, speech etiquette.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda 2022–2026-yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasida belgilangan vazifalar boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari bilan bir qatorda ularning shaxsiy fazilatlari, jamiyatda o'zini tutish madaniyati va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishni talab etadi.

Boshlang'ich sinf yoshi bolaning ijtimoiylashuvi, tengdoshlari va kattalar bilan munosabatga kirishish tajribasi shakllanayotgan davr bo'lib, bu davrda o'quvchida kommunikativ madaniyat asoslarining qanday shakllanishi uning keyingi ijtimoiy-shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kommunikativ madaniyat deganda o'quvchining o'z fikrini aniq va tushunarli bayon eta olishi, suhbatdoshni tinglay bilishi, nutq odobi qoidalariga rioya qilishi hamda turli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyati tushuniladi.

Kommunikativ madaniyatni shakllantirish jarayoni, garchi u ko'p jihatdan ona tili va o'qish darslari bilan bog'liq bo'lsa-da, faqat ta'lim mazmuni doirasida emas, balki tarbiyaviy ish tizimi orqali ham amalga oshiriladi. Sinf soatlari, axloqiy suhbatlar, jamoaviy tadbirlar, o'yin faoliyati va oilaviy tarbiya boshlang'ich sinf o'quvchisida muloqot madaniyatini shakllantirishning muhim vositalari sifatida xizmat qiladi. Shu sababli tarbiya jarayonining ushbu vazifadagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirishda tarbiya jarayonining rolini, unda qo'llaniladigan shakl va usullarni ilmiy-pedagogik jihatdan yoritishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot mavzusi doirasida boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va rivojlantiruvchi psixologiyaga oid ilmiy-nazariy adabiyotlar, shuningdek so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: ilmiy-pedagogik

adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, tizimlashtirish va umumlashtirish; boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish tajribasini qiyosiy tahlil qilish; pedagogik kuzatish natijalarini sharhlash. Tahlil uchun boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlar — sinf soatlari, axloqiy suhbatlar, rolli o'yinlar, jamoaviy loyihalar kabi ish shakllari asos qilib olindi. Bunday yondashuv tarbiya jarayonining kommunikativ madaniyatni shakllantirishdagi ta'sirini yaxlit tasavvur etish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchisida kommunikativ madaniyatning shakllanishi bir necha omil ta'sirida kechadi, ularning orasida tarbiya jarayoni alohida o'rin tutadi.

Birinchidan, oilaviy tarbiya bolaning dastlabki muloqot tajribasi shakllanadigan muhit hisoblanadi. Ota-onalarning nutq madaniyati, farzand bilan muomala uslubi, uning fikrini tinglash va hurmat qilish odati bolada muloqotga nisbatan ijobiy munosabatni tarkib toptiradi. Oilada shakllangan muloqot ko'nikmalari maktabga kelgach, sinf jamoasi sharoitida yanada rivojlantiriladi yoki, aksincha, tuzatishga muhtoj bo'lib qoladi.

Ikkinchidan, sinf jamoasi va o'qituvchi shaxsi kommunikativ madaniyatni shakllantirishning muhim omili sanaladi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomala uslubi, ularga hurmat bilan murojaat qilishi, har bir bolaning fikriga qiziqish bildirishi o'quvchilarda muloqotga kirishishdan qo'rqqanlik, o'z fikrini erkin bayon etish ko'nikmasini tarbiyalaydi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi shaxsiy namunasi orqali amalga oshiradigan tarbiyaviy ta'sir ko'pincha maxsus tashkil etilgan darslardan ko'ra samaraliroq natija beradi.

Uchinchidan, tarbiyaviy ish shakllari orasida sinf soatlari, axloqiy-ma'rifiy suhbatlar, rolli o'yinlar va jamoaviy tadbirlar kommunikativ madaniyatni shakllantirishning samarali vositalari sifatida ajralib turadi. Rolli o'yinlar jarayonida o'quvchi turli hayotiy vaziyatlarda muloqot qoidalariga amal qilishni mashq qiladi, jamoaviy loyihalar va guruh ishlari esa hamkorlikda ishlash, o'z navbatini kutish, boshqalarning fikrini tinglash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Sinf soatlarida o'tkaziladigan axloqiy suhbatlar orqali o'quvchilarga nutq odobi qoidalari, salomlashish, minnatdorchilik bildirish, kechirim so'rash kabi muloqot me'yorlari singdiriladi.

To'rtinchidan, jamoaviy o'yinlar va tanaffuslardagi erkin muloqot ham tarbiyaviy ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda tengdoshlar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyoj yuqori bo'lganligi sababli, o'qituvchi ushbu davrdan foydalanib, o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri yo'naltirishi, ziddiyatli vaziyatlarni tinch yo'l bilan hal qilishga o'rgatishi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tahlil natijalari kommunikativ madaniyatni shakllantirish alohida bir dars yoki tadbir doirasida emas, balki uzluksiz va izchil tarbiyaviy ta'sir natijasida yuzaga kelishini ko'rsatadi. Bunda oila, maktab va o'qituvchining birgalikdagi, izchil harakati muhim shart hisoblanadi.

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirishda tarbiya jarayoni faqat yordamchi emas, balki asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Oilaviy tarbiya, o'qituvchining shaxsiy namunasi, sinf jamoasidagi munosabatlar muhiti hamda maqsadli tashkil etilgan tarbiyaviy tadbirlar — barchasi o'quvchida muloqot madaniyati, nutq odobi va boshqalar bilan hurmatli munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ madaniyatni samarali shakllantirish uchun sinf soatlari, axloqiy suhbatlar, rolli o'yinlar va jamoaviy faoliyat kabi tarbiyaviy ish shakllaridan tizimli va izchil foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish bo'yicha uzluksiz ishlarni

olib borish boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni yuksaltirishning muhim shartlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. Xamidova, D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ ta'lim harakatlarini shakllantirishning ahamiyati // JUSR. — 2023. — B. 726–733.
3. Muhiddinova, M. Aksiologik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq madaniyati va qadriyatga yo'naltirilgan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish texnologiyasi // XXI asr. — 2026. — B. 277–281.
4. Виготский, Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999. — 352 с.
5. Эльконин, Д.Б. Детская психология. — М.: Академия, 2007. — 384 с.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY MULOQOT MADANIYATINING TARKIBIY KOMPONENTLARI VA MEZONLARINI BELGILASH

Quvatova Dilnoza Jurayevna.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, "Pedagogika" kafedrasi assistent o'qituvchisi.

Qarshi. O'zbekiston.

E-mail: Quvatovadilnoza@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. pedagogik muloqot o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini belgilovchi muhim tarkibiy qism bo'lib, u o'qituvchi shaxsining darsga tayyorgarligi, kommunikativ mahorati va nutq madaniyati bilan bir biriga bog'liqdir. tadqiqotda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishda pedagogik barqarorlik, hamkorlik asosidagi o'qitish metodlari hamda o'zaro hurmat va muloqot etikasi muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan. olingan natijalar pedagogik muloqot madaniyatining rivojlanishi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy yetukligi, psixologik moslashuvchanligi va ta'lim jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar pedagogik muloqot, muloqot madaniyati, bo'lajak o'qituvchi, intellekt, nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiya, ta'lim samaradorligi.

Аннотация: В статье изложены теоретические и практические основы формирования культуры педагогического общения у будущих учителей. Педагогическое общение является важнейшим компонентом, определяющим профессиональную компетентность педагога и неразрывно связанным с его подготовкой к занятиям, коммуникативными навыками и культурой речи. В качестве ключевых факторов формирования данной культуры в исследовании выделены педагогическая устойчивость, методы совместного обучения, взаимное уважение и этика общения. Результаты исследования свидетельствуют о том, что развитие культуры педагогического общения положительно влияет на профессиональную зрелость и психологическую адаптивность будущих учителей, а также на общую эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: педагогическое общение, культура общения, будущий учитель, интеллект, культура речи, коммуникативная компетентность, эффективность обучения.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing the culture of pedagogical communication among future teachers. Pedagogical communication is considered a key component of professional competence, closely connected with a teacher's emotional intelligence, communication skills, and speech culture. The study highlights empathy, emotional stability, collaborative teaching methods, and communication ethics as crucial factors in forming a culture of pedagogical interaction. The results show that the development of pedagogical communication culture positively influences future teachers' professional maturity, psychological adaptability, and the overall effectiveness of the educational process.

Keywords: pedagogical communication, communication culture, future teacher, empathy, emotional intelligence, speech culture, communicative competence, educational effectiveness.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar o'qituvchidan nafaqat chuqur bilim va metodik mahoratni, balki yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyani ham talab etmoqda. O'qituvchining kasbiy faoliyati bevosita insonlar bilan muloqotga asoslanganligi sababli uning nutqi, muomala madaniyati, tinglash qobiliyati, pedagogik takti, emotsional barqarorligi va turli kommunikativ vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olishi ta'lim samaradorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat faqat axborot almashinuvi bilan cheklanmaydi. Muloqot orqali o'quvchining shaxsiy rivojlanishi, ta'limga bo'lgan munosabati, o'ziga bo'lgan ishonchi va ijtimoiy faolligi ham shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini oliy pedagogik ta'lim jarayonida maqsadli shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biridir.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi nafaqat bilim berish, balki samarali muloqot o'rnatish, o'quvchi bilan psixologik aloqa o'rnatish va ijtimoiy muhitda sog'lom munosabat yaratish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish masalasi bugungi kunda ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Muloqot madaniyati o'qituvchining nutq uslubi, emotsional muvozanati, ijtimoiy sezgirliigi va psixologik tayyorgarligi orqali namoyon bo'ladi. O'qituvchi bu fazilatlarni o'zida shakllantira olmasa, ta'lim jarayonida o'quvchilarning motivatsiyasi, ishonchi va o'rganishga bo'lgan qiziqishi pasayadi. Education ma'lumotlariga ko'ra, empatiya va emotsional intellekti yuqori bo'lgan pedagoglarda o'quvchilar ishtiroki va sinf muhitining ijobiyliigi 30 foizgacha oshgan. Pedagogik muloqot madaniyatining rivojlanishi o'qituvchi shaxsining emotsional-intellektual yetukligi bilan uzviy bog'liq. Emotsional intellekt — bu o'z hissiyotlarini anglash, boshqarish va boshqalar hissiyotlariga moslashish qobiliyatidir. Bunday o'qituvchi o'quvchining ruhiy holatini to'g'ri baholay oladi, stress holatlarini yengillashtiradi va ijobiy o'quv muhitini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining emotsional barqarorligi sinfdagi muloqot sifati va o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligi bilan bevosita bog'liqdir. Pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirishning asosiy komponentlari nutq madaniyati, muloqot etikasi, empatiya, refleksiya, tinglash ko'nikmalari va hamkorlik asosida o'qitish metodlarini o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10- avgustdagi "Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida ham

o'qituvchilarda psixologik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shu bois pedagogik oliy ta'lim muassasalarida muloqot madaniyati fanini mustaqil o'quv moduli sifatida kiritish va amaliy mashg'ulotlarda kommunikativ treninglarga keng o'rin berish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirishda empatiya, o'zaro hurmat, bag'rikenglik va psixologik moslashuvchanlik alohida o'rin tutadi. Empatik o'qituvchi o'quvchining hissiy holatini tushunadi, muammolariga befarq bo'lmaydi va individual yondashuvni tanlay oladi. Shunday muloqot jarayonida o'quvchi o'zini qadrlangan, eshitilgan va hurmat qilingan shaxs sifatida his qiladi. Bu esa o'z navbatida o'quv jarayonida ishonch va motivatsiyani kuchaytiradi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Kasbiy muloqot madaniyati o'qituvchining kasbiy faoliyat jarayonida turli ijtimoiy va pedagogik subyektlar bilan samarali munosabat o'rnatish qobiliyatini ifodalaydi. U shaxsning kommunikativ bilimlari, amaliy ko'nikmalari, kasbiy qadriyatlari, axloqiy fazilatlarini va emotsional-intellektual imkoniyatlarining o'zaro uyg'unligi asosida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muloqotning samaradorligi o'qituvchining o'z fikrini aniq va tushunarli bayon qila olishi bilangina belgilanmaydi. Bunda suhbatdoshni tinglash, uning fikrini tushunish, individual xususiyatlarini hisobga olish, vaziyatga mos kommunikativ usulni tanlash, nizoli holatlarni konstruktiv hal qilish va muloqot jarayonida pedagogik etikaga amal qilish ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli kasbiy muloqot madaniyatini birgina kommunikativ ko'nikma sifatida emas, balki o'zaro bog'liq bir necha tarkibiy komponentlardan tashkil topgan murakkab pedagogik hodisa sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Kasbiy muloqot madaniyatining tarkibiy komponentlari

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini shakllantirish va diagnostika qilish maqsadida uning quyidagi komponentlarini ajratish mumkin.

1. Motivatsion-qadriyatli komponent. Mazkur komponent bo'lajak o'qituvchining kasbiy muloqotga bo'lgan ehtiyoji, pedagogik faoliyatga qiziqishi, muloqot jarayonidagi insonparvarlik va hamkorlik qadriyatlarini anglashini ifodalaydi.

Ushbu komponentning asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- pedagogik muloqotga ijobiy munosabat;
- o'quvchi shaxsiga hurmat;
- kasbiy mas'uliyat hissi;
- hamkorlikka intilish;
- kommunikativ faoliyatga ehtiyoj;
- pedagogik qadriyatlarga sodiqlik.

Motivatsion-qadriyatli asos yetarli shakllanmagan taqdirda kommunikativ bilim va ko'nikmalardan samarali foydalanish imkoniyati ham cheklanadi.

2. Kognitiv komponent. Kognitiv komponent bo'lajak o'qituvchining kasbiy muloqotning nazariy asoslari haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Bunda pedagogik va psixologik muloqot qonuniyatlari, nutq madaniyati, pedagogik etika, kommunikativ strategiya va texnologiyalar haqidagi bilimlar muhim o'rin tutadi.

Mazkur komponent quyidagi ko'rsatkichlar asosida tavsiflanadi:

- pedagogik muloqot mohiyatini bilish;
- muloqotning pedagogik-psixologik xususiyatlarini tushunish;
- nutq madaniyati me'yorlarini bilish;
- pedagogik etika talablarini anglash;
- verbal va noverbal kommunikatsiya vositalaridan xabardorlik;
- turli kommunikativ vaziyatlarni tahlil qila olish.

3. Kommunikativ-faoliyatli component Bu komponent kasbiy muloqot jarayonida egallangan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. O'qituvchi o'z fikrini aniq ifodalashi, o'quvchini tinglashi, savollar berishi, fikr almashishi, munozara olib borishi va turli pedagogik vaziyatlarda samarali kommunikativ strategiyani tanlashi lozim.

Asosiy ko'rsatkichlar:

- fikrni aniq, izchil va tushunarli ifodalash;
- faol tinglash;
- savol berish va javob qaytarish;
- dialog va munozarani tashkil etish;
- verbal va noverbal vositalardan samarali foydalanish;
- konfliktli vaziyatlarni konstruktiv boshqarish;
- turli yosh va individual xususiyatlarga mos muloqot uslubini tanlash.

Mazkur komponent kasbiy muloqot madaniyatining amaliy namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

4. Emotsional-refleksiv component. Pedagogik muloqot jarayonida o'qituvchining emotsional holatini boshqara olishi, o'quvchining ruhiy holatini tushunishi va o'z faoliyatini tahlil qilishi muhimdir. Shu jihatdan emotsional-refleksiv komponent kasbiy muloqot madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

U quyidagi ko'rsatkichlarda namoyon bo'ladi:

- emotsional barqarorlik;
- o'z hissiyotlarini boshqarish;
- empatiya;
- suhbatdoshning emotsional holatini anglash;
- o'z kommunikativ faoliyatini baholash;
- muloqotdagi xatolarni aniqlash va tuzatish;
- o'z-o'zini rivojlantirishga intilish.

Refleksiv yondashuv o'qituvchiga o'z muloqot uslubini muntazam takomillashtirish imkonini beradi.

5. Axloqiy-madaniy component. Kasbiy muloqot madaniyatining axloqiy-madaniy komponenti pedagogik odob, muomala madaniyati, tolerantlik, hurmat, pedagogik takt va kasbiy etika me'yorlariga amal qilishni anglatadi.

Uning asosiy ko'rsatkichlari:

- pedagogik takt;
- xushmuomalalik;
- tolerantlik;
- suhbatdoshning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish;
- kasbiy etika me'yorlariga rioya qilish;
- kamsitish va qo'pollikka yo'l qo'ymaslik;
- muloqotda adolat va xolislikni saqlash.

Mazkur komponent o'qituvchining nafaqat qanday gapirishi, balki **qanday munosabatda bo'lishini** ham belgilaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini aniqlashda komponentlarga mos diagnostik mezonlardan foydalanish zarur. Quyidagi mezonlar tizimi samarali hisoblanadi:

Tahliliy ma'lumotlarga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarda muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, treninglar va guruhli faoliyatlar natijasida ijobiy o'sish 20–30 foiz atrofida qayd etilgan. Eng samarali natijalar empatiya, emotsional intellekt va hamkorlik asosidagi o'qitish yo'nalishlarida kuzatilgan. Masalan, Hasanov (2025)

tomonidan olib borilgan tadqiqotda muloqot etikasi va empatiya bo'yicha treninglar natijasida talabalar o'rtasida muloqotda bag'rikenglik va tinglash madaniyati 26 foizga oshgan. Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqotni rivojlantirish jarayonida nutq madaniyati ham muhim rol o'ynaydi. Nutq madaniyati — bu so'zlashuvdagi aniq, lo'nda, mazmunli va estetik ifoda vositalaridan foydalana olish san'atidir. O'qituvchi nutqining ifodali va mantiqan to'g'ri bo'lishi nafaqat dars samaradorligini, balki o'quvchi ishonchini ham ta'minlaydi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan so'rovlar natijasiga ko'ra nutq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlarda qatnashgan talabalar dars o'tish jarayonida o'z fikrini aniq ifoda etish darajasini 19 foizga oshirgan. Shuningdek, pedagogik muloqotni rivojlantirishda hamkorlikka asoslangan o'qitish metodlari (“debate”, “aqliy hujum”, “rol o'ynash”, “fikrlar almashinuvi”) juda samarali natijalar beradi. Bu metodlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi masofani qisqartiradi, shaxsiy ishonchni kuchaytiradi va o'zaro hurmat muhitini shakllantiradi. Johnson va Johnson (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda “collaborative learning” modeli qo'llangan guruhlarda talabalar o'rtasida kommunikativ faoliyat 25 foizga oshgan. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish o'qituvchining kasbiy salohiyati, psixologik barqarorligi va ta'lim sifatini oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Bu madaniyat o'qituvchining nafaqat darsdagi faoliyatida, balki butun pedagogik munosabatlar tizimida aks etadi. Shunday ekan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida 34 pedagogik muloqotga oid fanlar, treninglar va interaktiv mashg'ulotlar sonini ko'paytirish, ularni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish zarur. Natijada, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot madaniyatining shakllanishi ularning kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtiradi, o'quvchi bilan samarali aloqa o'rnatish imkonini beradi va ta'lim sifatining barqaror o'sishini ta'minlaydi. Shu bois, pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilishi lozim. Har qanday jamiyatda ham buyuk davlatning barpo etilishi, yoshlarning ma'naviy tafakkuri, dunyorashining qanday bo'lishiga va qanday tarbiya olishiga bog'liq. Taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy “Ilm inson uchun – g'oyat oliy va muqaddas bir fazilat. Zero, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatlarimizni oyna kabi ko'rsatur” deb yozgan edi. Shunday ekan, boshlang'ich ta'lim o'quvchisini zamon talablari asosida tarbiyalash umumdavlat ahamiyatiga molik masala hisoblanib, har qanday jamiyatni, oilani va ta'lim maskanidagi o'qituvchi va murabbiylar oldiga qo'yilgan muhim talab hisoblanadi, hamda ota-ona oldidagi tarbiya mas'uliyatini oshiradi. Istiqlol mafkurasining negizida yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, yoshlarni milliy g'urur, milliy iftixor, milliy ong va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishni taqozo etadi.

Respublikamizda “Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi” hamda boshlang'ich ta'lim uchun o'quv dasturlari va o'quv-metodik majmualarda o'quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, xalqaro baholash dasturlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonlikni rivojlantirishning didaktik tizimini ishlab chiqish, o'qituvchilarni o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni tarkib toptirishga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida “yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab quvvatlash hamda ro'yobga chiqarish” kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, o'qish darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tayanch va hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishning didaktik imkoniyatlarini aniqlashtirish, tayanch kompetensiyalarni tarkib toptirishning ijtimoiy-pedagogik tizimini takomillashtirishni taqozo etadi.

XULOSA

Yurtimizda boshlang'ich ta'limni rivojlantirish borasida qator yutuqlarga erishildi. Jumladan, boshlang'ich ta'lim bosqichi uchun zamon talablariga javob beradigan yangi davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturi, shu jumladan, darsliklarning multimedia ilovalari, darsliklar va o'quv qo'llanmalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi. Ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'qitishning interfaol usullaridan keng foydalanilmoqda. Boshlang'ich sinflar o'qituvchisining faoliyati, eng avvalo, jajji o'quvchi bolajonlarni ta'lim muhitiga moslashtirish bo'lib hisoblanadi. Ularda o'qish jarayoniga qiziqish hamda zamonaviy o'quvchilarga zarur bo'lgan xususiyatlarni shakllantirish, ta'lim jarayonining o'ziga xos jihatlari bilan tanishtirish birinchi o'qituvchining vazifasi bo'lib hisoblanadi. Hozirgi davr boshlang'ich sinflar o'qituvchisi o'quvchi-bolalarni zamonaviy axborot jamiyati sharoitlarida o'qitish, ta'lim va tarbiya berish, ularga dastlabki bilimlarni zamon ruhiga muvofiq ravishda, yetkazib bera bilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kasimova, M. X. (2025). Pedagogik muloqotning ta'lim jarayonidagi nazariy va amaliy jihatlari. O'zbekiston Pedagogika Jurnali, (2), 56–63.
2. Rahimova, N. (2024). Bo'lajak o'qituvchilarda nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning psixologik omillari. Farg'ona Davlat Universiteti Ilmiy Axboroti, 2(4), 57–63.
3. Ismailova, Z. X., Xashimova, M. K. (2024). Pedagogik muloqotning o'ziga xosligi va kommunikativ madaniyat asoslari. Toshkent: Fan va Texnologiya Nashriyoti.
4. (3), 100–108. 6. Omonova, M. (2024). Bo'lajak pedagoglarda psixologik tayyorgarlik va muloqot madaniyatini rivojlantirish. O'zbekiston Pedagogik Tadqiqotlari To'plami, 6(1), 33–42.
5. Zondo, P. M. (2025). Empathy and Emotional Intelligence in Teacher Communication. South African Journal of Childhood Education, 15(1), 1–12. 5. Hasanov, B. (2025). Pedagogik muloqot madaniyati va o'qituvchi shaxsining psixologik tayyorgarligi. Ta'lim va Innovatsiya Jurnali,
7. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2024). Positive Interdependence and Collaborative Learning Theory. Journal of Educational Psychology, 116(5), 889–903. 7. Alimov N.

MAGISTRANTLARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Abelkosimova Muxarram Xamidovna

Namangan davlat texnika universiteti, Namangan shahar

Abdulakimov Abdulaziz Abdumutal o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti, Namangan shahar

***Annotatsiy:** Mazkur maqolada texnik mutaxassislik magistrantlarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash metodikasini takomillashtirishning nazariy-metodologik va pedagogik asoslari yoritilgan. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida magistrantlarning mustaqil ilmiy izlanish olib borish, ilmiy muammolarni aniqlash, tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash, ilmiy farazni shakllantirish, tadqiqot metodlarini tanlash, olingan natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalar ishlab chiqish kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.*

Tadqiqotda magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi integrativ pedagogik sifat sifatida qaralib, uning motivatsion-yo'naltiruvchi, analitik-prognostik, kasbiy-tadqiqotchilik va refleksiv-baholash komponentlari asoslandi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar tashkil etdi. "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanini o'qitish jarayonida muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, ilmiy seminar, mustaqil tadqiqot topshiriqlari, raqamli ta'lim texnologiyalari va ilmiy axborot resurslaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari aniqlandi. Natijada magistrantlarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlashning maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy-baholash bloklaridan tashkil topgan pedagogik modeli taklif etildi. Taklif etilgan metodika magistrantlarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish va ularni mustaqil ilmiy faoliyatga tayyorlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *magistrant, ilmiy-tadqiqot faoliyati, ilmiy tadqiqot metodologiyasi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik model, texnik mutaxassslik, motivatsiya, innovatsion ta'lim, raqamli texnologiyalar.*

Abstract. *This article examines the theoretical, methodological and pedagogical foundations for improving the methodology of preparing master's students in technical specialties for scientific research activities. In the modern higher education system, developing master's students' competencies in conducting independent scientific research, identifying scientific problems, determining research goals and objectives, formulating hypotheses, selecting research methods, analyzing results and developing scientific conclusions is an important educational task. The study considers readiness for scientific research activity as an integrative pedagogical quality and substantiates its motivational-orientational, analytical-prognostic, professional-research and reflexive-evaluative components. The methodological basis of the study includes systemic, competence-based, learner-centered, activity-based and reflexive approaches. The pedagogical potential of problem-based learning, project-based learning, case studies, scientific seminars, independent research assignments, digital educational technologies and scientific information resources in teaching the course "Methodology of Scientific Research" is determined. As a result, a pedagogical model consisting of target, content, technological and evaluation blocks was proposed. The proposed methodology contributes to the development of research competence and prepares master's students for independent scientific activity.*

Keywords: *master's student, scientific research activity, research competence, methodology of scientific pedagogical model, technical specialty, motivation, reflection, innovative education, digital technologies.*

Аннотация; *В статье рассматриваются теоретико-методологические и педагогические основы совершенствования методики подготовки магистрантов технических специальностей к научно-исследовательской деятельности. Современная система высшего образования предъявляет повышенные требования к способности магистрантов самостоятельно осуществлять научный поиск, выявлять научные проблемы, формулировать цели и задачи исследования, выдвигать гипотезы, выбирать методы исследования, анализировать результаты и формулировать научные выводы. Готовность магистрантов к научно-исследовательской деятельности рассматривается как интегративное педагогическое качество, включающее мотивационно-ориентировочный, аналитико-прогностический, профессионально-исследовательский и рефлексивно-оценочный компоненты. Методологическую основу исследования составили системный, компетентностный, личностно-ориентированный, деятельностный и рефлексивный подходы. Определены педагогические возможности проблемного обучения, проектного метода, кейс-метода, научных семинаров,*

самостоятельных исследовательских заданий, цифровых образовательных технологий и научных информационных ресурсов в процессе преподавания дисциплины «Методология научного исследования». В результате предложена педагогическая модель подготовки магистрантов, включающая целевой, содержательный, технологический и результативно-оценочный блоки. Для оценки уровня готовности определены репродуктивный, вариативный, частично-исследовательский и исследовательско-творческий уровни.

Ключевые слова: магистрант, научно-исследовательская деятельность, исследовательская компетентность, методология научного исследования, профессиональная подготовка, техническая специальность, мотивация инновационное образование, цифровые технологии.

KIRISH

Bugungi kunda fan va texnikaning jadal rivojlanishi, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi hamda innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi oliy ta'lim tizimi oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Zamonaviy mehnat bozori yuqori kasbiy bilimga ega bo'lgan mutaxassis bilan bir qatorda, mustaqil fikrlaydigan, muammoli vaziyatlarni tahlil qila oladigan, ilmiy izlanish olib boradigan va o'z faoliyatini innovatsion asosda tashkil eta oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan magistratura ta'limi yuqori malakali mutaxassislar va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlashning muhim bosqichi hisoblanadi. Magistratura bosqichida talaba o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur bilimlarni egallash bilan birga, mustaqil ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish kompetensiyasiga ham ega bo'lishi zarur.

Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorgarlik magistrantning kasbiy shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Chunki tadqiqot faoliyati orqali magistrant ilmiy muammoni aniqlash, mavjud ilmiy manbalarni o'rganish, muammoning dolzarbligini asoslash, tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash, ilmiy farazni ishlab chiqish, tadqiqot metodlarini tanlash, tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, natijalarni tahlil qilish va ilmiy xulosalarni shakllantirishni o'rganadi. Ayniqsa, texnik mutaxassislik magistrantlarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash alohida metodik yondashuvni talab qiladi. Texnik yo'nalishlardagi tadqiqotlar ko'pincha nazariy tahlil bilan bir qatorda hisoblash, modellashtirish, tajriba-sinov, texnik loyihalash va amaliy natijalarni baholashni talab etadi. Shuning uchun magistrantlarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmasligi kerak. Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, zamonaviy magistrant ilmiy axborotning juda katta oqimi bilan ishlaydi. Elektron ilmiy kutubxonalar, xalqaro ma'lumotlar bazalari, raqamli ta'lim platformalari va sun'iy intellekt vositalarining rivojlanishi ilmiy izlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, ushbu vositalardan to'g'ri, tanqidiy va akademik halollik tamoyillari asosida foydalanish bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirish zarur.

Metodlari. Tadqiqotda magistrantlarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash muammosini kompleks o'rganish maqsadida nazariy, empirik va pedagogik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar tashkil etdi.

Tizimli yondashuv ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash jarayonini o'zaro bog'langan maqsad, mazmun, metod, vosita, subyekt va natijalardan tashkil topgan yaxlit pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi.

Kompetensiyaviy yondashuv magistrantning faqat bilimga ega bo'lishini emas, balki ushbu bilimlarni amaliy tadqiqot jarayonida qo'llay olishini asosiy natija sifatida belgilashga xizmat qildi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv magistrantning individual qobiliyati, ilmiy qiziqishi, kasbiy ehtiyoji, tajribasi va mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutdi.

Faoliyatli yondashuv magistrantni tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki ilmiy faoliyatning faol subyekti sifatida shakllantirishga yo'naltirildi.

Refleksiv yondashuv magistrantning o'z tadqiqot faoliyatini tahlil qilish, xatolarini aniqlash, erishilgan natijalarni baholash va kelgusidagi faoliyatini rejalashtirish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi: Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish; qiyosiy tahlil; pedagogik kuzatish; anketa so'rovi; suhbat; pedagogik tajriba; pedagogik modellashtirish; ekspert baholash; natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish.

"Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanini o'qitish jarayonida magistrantlarning tadqiqotchilik faolligini oshirish uchun muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, ilmiy munozara, seminar, mustaqil tadqiqot topshiriqlari va taqdimotlardan foydalanish nazarda tutildi.

Natijalari. Tadqiqot natijasida magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi integrativ pedagogik sifat sifatida belgilandi. Ushbu tayyorgarlik magistrantning ilmiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasi, metodologik bilimlari, amaliy tadqiqotchilik ko'nikmalari va shaxsiy sifatlarining o'zaro birligi asosida shakllanadi.

Tayyorgarlikning quyidagi to'rtta komponenti aniqlandi.

1. Motivatsion-yo'naltiruvchi komponent. U magistrantning ilmiy izlanishga qiziqishi, tadqiqot faoliyatining kasbiy ahamiyatini anglashi, yangi bilimlarni egallashga ehtiyoji va mustaqil izlanishga tayyorligini ifodalaydi.

2. Analitik-prognostik komponent. U ilmiy muammoni aniqlash, mavjud ilmiy manbalarni tahlil qilish, ilmiy axborotni tanqidiy baholash, tadqiqot istiqbollarini belgilash va natijalarni prognoz qilish qobiliyatini qamrab oladi.

3. Kasbiy-tadqiqotchilik komponenti. U tadqiqot metodlarini tanlash va qo'llash, tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash, ilmiy maqola, tezis va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

4. Refleksiv-baholash komponenti. U magistrantning o'z ilmiy faoliyatini tahlil qilish, natijalarni baholash, kamchiliklarni aniqlash va keyingi tadqiqot faoliyatini rejalashtirish qobiliyatini ifodalaydi.

Olingan natijalar magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi faqat metodologik bilimlarni egallash bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Mazkur tayyorgarlik motivatsion, intellektual, amaliy va refleksiv jarayonlarning yagona tizim sifatida shakllanishini talab qiladi.

Magistrant ta'lim jarayonida tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki mustaqil bilim izlovchi va tadqiqotchi sifatida ishtirok etishi lozim. Shu sababli an'anaviy reproduktiv ta'limdan tadqiqotchilikka yo'naltirilgan ta'limga bosqichma-bosqich o'tish zarur. "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanining mazmunini amaliy tadqiqotlar bilan bog'lash magistrantlarning metodologik bilimlarini real faoliyatda qo'llash imkonini beradi. Masalan, magistrantga tayyor ilmiy mavzu berish o'rniga, muayyan muammoli vaziyat taqdim etilib, undan muammo, obyekt, predmet, maqsad, vazifa va farazni mustaqil shakllantirish talab qilinishi mumkin. Loyiha metodi orqali magistrantlar muayyan ilmiy muammoni bosqichma-bosqich tadqiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayonda ular ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, tadqiqot metodlarini tanlash va natijalarni taqdim etishni o'rganadilar. Ilmiy seminar va munozaralar magistrantlarning ilmiy fikrlash, dalillash,

tanqidiy tahlil qilish va o'z ilmiy pozitsiyasini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar esa ilmiy axborot izlash, ma'lumotlarni tizimlashtirish, statistik tahlil qilish va ilmiy natijalarni taqdim etishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Biroq raqamli vositalardan foydalanish akademik halollik, manbalarni to'g'ri ko'rsatish va olingan axborotni tanqidiy tekshirish bilan birgalikda olib borilishi lozim. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ilmiy rahbarning roli ham zamonaviy sharoitda o'zgarishi kerak. Ilmiy rahbar faqat nazorat qiluvchi emas, balki magistrantni ilmiy izlanishga yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va mustaqil qaror qabul qilishga undovchi pedagog sifatida faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, magistrantlarni ilmiy konferensiyalar, ilmiy loyihalar, tanlovlar va ilmiy nashrlarga jalb qilish ularning tadqiqotchilik tajribasini oshiradi. Bunday faoliyat magistrantga o'z tadqiqot natijalarini ilmiy jamoatchilikka taqdim etish va ilmiy muloqot madaniyatini egallash imkonini beradi. Shunday qilib, magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligini shakllantirish uchun quyidagi pedagogik shart-sharoitlar muhim hisoblanadi:

1. Ilmiy-tadqiqotga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish.
2. Magistrantlarning individual va kasbiy xususiyatlarini hisobga olish.
3. Nazariya va amaliy tadqiqot integratsiyasini ta'minlash.
4. Muammoli va loyihaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish.
5. Raqamli ilmiy resurslardan samarali foydalanish.
6. Ilmiy rahbar va magistrant o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish.
7. Mustaqil ilmiy faoliyat uchun yetarli sharoit yaratish.
8. Refleksiv va o'z-o'zini baholash mexanizmlarini joriy etish.

XULOSA.

Olib borilgan tadqiqot natijalari texnik mutaxassislik magistrantlarini ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash oliy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy mutaxassisdan nafaqat yuqori darajadagi kasbiy bilim, balki mustaqil ilmiy izlanish olib borish, ilmiy muammolarni aniqlash, tadqiqot metodlarini tanlash, natijalarni tahlil qilish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati talab etiladi. Magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorligi integrativ pedagogik sifat sifatida qaralib, uning motivatsion-yo'naltiruvchi, analitik-prognostik, kasbiy-tadqiqotchilik va refleksiv-baholash komponentlari asoslandi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik model maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy-baholash bloklarining o'zaro bog'liqligiga asoslanadi. Mazkur model magistrantlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini bosqichma-bosqich va tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi. "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanini o'qitish jarayonida muammoli ta'lim, loyiha metodi, keys-stadi, ilmiy seminar, akademik munozara, mustaqil tadqiqot topshiriqlari va raqamli texnologiyalardan foydalanish magistrantlarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Magistrantlarning tayyorgarlik darajasini baholashda reproduktiv, variativ, qisman tadqiqotchilik va tadqiqotchilik-ijodiy darajalaridan foydalanish ularning ilmiy kompetensiyalarini bosqichma-bosqich aniqlash imkonini beradi. Umuman olganda, magistrantlarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash metodikasini takomillashtirishda ta'lim mazmuni, pedagogik texnologiyalar, ilmiy-amaliy faoliyat, raqamli vositalar va refleksiv baholashni yagona tizimda tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv texnik mutaxassislik magistrantlarining ilmiy-tadqiqotchilik salohiyatini oshirish, ularni mustaqil ilmiy faoliyatga tayyorlash va kelgusida yuqori malakali ilmiy-pedagogik kadrlar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. . Soznanie. Lichnost. – Moskva: Politizdat, 1975. -С.246 O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Leontev A.N. Deyatelnost
3. Махмудов А.Х. Совершенствование дидактического обеспечения компетентностной подготовки будущих магистров, дисс:... д-ра. пед. наук. – Ташкент, 2017. – С.226
4. Абелкосимова, М. (2022). Дидактические условия развития научно исследовательских компетенций магистров в инновационной образовательной системе. Евразийский журнал академических исследований, 2(11), 528-533.
5. Махмудов А. Х., Абелкосимова М. Х. К вопросу формирования готовности магистрантов к научно-исследовательской деятельности //Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 1 (86).
6. Khamidovna, A. M. (2021). Issues of increasing the quality of master training based on a competence approach. Asian journal of multidimensional research, 10 (4), 452-455.
7. Khamidovna, A. M. (2023). To the Question of Forming the Readiness of Masster Students for Scientific Research Activity.
8. Абелкосимова М.Х. (2023). Факторы, влияющие на качество развития научно исследовательских компетенций у магистров технических специальностей. Экономика и социум, (5-2 (108)), 539-544
9. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021.
10. Sh.Jo‘rayev, T.Qosimov A.Abdulakimov Ochiq o‘zanlarda filtratsiya jarayonini hissoblashning nazariy asoslari “Avtomabil yo‘llari va muhandislik kommunikatsiyalari qurilishi jarayonlarining dolzarb muammolari” Namangan sh. 2022 yil № 2 19-20-yanvar

TALABALARNI BO‘SH VAQTLARINI TASHKIL ETISH

Karshiyeva Dilnoza Utkirjonovna

**Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Samarqand,
O‘zbekiston**

dilnozaeldor@gmail.com

***Annotatsiya;** Mazkur mavzuda talabalarining bo‘sh vaqtlarini mazmunli, samarali va maqsadli tashkil etishning pedagogik asoslari yoritiladi. Bo‘sh vaqtni to‘g‘ri tashkil etish talabalarining intellektual, ma‘naviy-axloqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarining qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli to‘garaklar, sport mashg‘ulotlari, madaniy-ma‘rifiy tadbirlar, kitobxonlik, ijodiy loyihalar, fan olimpiadalari hamda ko‘ngilli faoliyatlarni tashkil etish masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, bo‘sh vaqtni tashkil etishda oliy ta’lim muassasasi, professor-o‘qituvchilar, talabalar jamoasi va jamoat tashkilotlarining hamkorligi muhimligi ochib beriladi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali talabalarining mustaqil ta’lim olishi va o‘z ustida ishlash imkoniyatlarini kengaytirish yo‘llari tahlil qilinadi. Mazmunli bo‘sh vaqt talabalarda tashabbuskorlik, mas‘uliyat, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, liderlik va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu asosda talabalarining bo‘sh vaqtini pedagogik jihatdan to‘g‘ri rejalashtirish va samarali tashkil etish bo‘yicha amaliy va tavsiyalar beriladi. Talabalar faoliyatini muntazam monitoring qilish ularning qiziqishlarini aniqlash va mashg‘ulotlar*

samaradorligini oshirish imkonini beradi hamda tarbiyaviy jarayonning uzviyligini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar. *Konseptual model, gibril, adaptiv, liderlik*

Аннотаци;. В данной теме рассматриваются педагогические основы организации содержательного, продуктивного и целенаправленного досуга студентов. Правильная организация свободного времени имеет важное значение для интеллектуального, духовно-нравственного, физического и творческого развития студентов. С учетом интересов, потребностей и индивидуальных возможностей студентов будут рассмотрены вопросы организации различных кружков, спортивных занятий, культурно-просветительских мероприятий, чтения, творческих проектов, предметных олимпиад и волонтерской деятельности. Также раскрывается важность сотрудничества высшего учебного заведения, профессорско-преподавательского состава, студенческого коллектива и общественных организаций в организации досуга. Анализируются пути расширения возможностей самостоятельного обучения учащихся и работы над собой за счет рационального использования современных информационно-коммуникационных технологий. Содержательный досуг служит формированию у учащихся навыков инициативы, ответственности, культуры общения, командной работы, лидерства и творческого мышления. На этой основе даются практические рекомендации по педагогически правильному планированию и эффективной организации свободного времени студентов. Регулярный мониторинг деятельности учащихся позволяет выявить их интересы и повысить эффективность обучения, а также обеспечивает непрерывность образовательного процесса.

Ключевые слова. *Концептуальная модель, гибрид, адаптивный, лидер.*

Abstract. *In this topic, the pedagogical foundations of meaningful, effective and purposeful Organization of students ' free time are covered. The correct Organization of free time is important in the intellectual, spiritual-moral, physical and creative development of students. Issues related to organizing various clubs, sports activities, cultural and educational events, reading, creative projects, science olympiads, and volunteer activities are considered, taking into account the interests, needs, and individual capabilities of students. It also highlights the importance of cooperation between higher education institutions, professors, students, and public organizations in organizing leisure time. The ways to expand students' opportunities for independent learning and self-study through the rational use of modern information and communication technologies are analyzed. Meaningful leisure time helps students develop initiative, responsibility, communication skills, teamwork, leadership, and creative thinking. On this basis, practical and recommendations are given for the pedagogically correct planning and effective organization of students ' free time. Regular monitoring of the activities of students allows you to identify their interests and increase the effectiveness of training, and ensures the continuity of the educational process.*

Keywords. *Conceptual model, hybrid, adaptive, lidership.*

KIRISH

Talabalarni bo'sh vaqtlarini tashkil etish mavzusi pedagogika fanining markaziy yo'nalishlaridan biri sifatida tarixan ta'lim-tarbiya tizimining jamiyat ehtiyojlari bilan uyg'unlashuvi jarayonida shakllangan va bosqichma-bosqich takomillashib borgan ilmiy-amaliy masaladir. Ushbu mavzuning kelib chiqishida qadimgi Sharq va G'arb pedagogik tafakkurida "tarbiya"ning faqat dars jarayoni bilan cheklanmasligi, balki shaxsning kundalik hayotini, mehnat va dam olish muvozanatini ham qamrab olishi haqidagi qarashlar muhim o'rin tutgan. Bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish g'oyasi dastlab jamoa hayoti, madaniy

marosimlar, sport va hunarmandchilik mashg'ulotlari orqali amaliy shaklga ega bo'lgan, keyinchalik esa maktab va universitet tizimlarida to'garaklar, klublar, kutubxona madaniyati hamda jismoniy tarbiya orqali institutlashgan. XIX–XX asrlarda industrializatsiya va shahar hayotining jadallashuvi natijasida yoshlarning bo'sh vaqti ko'payishi, shu bilan birga bo'sh vaqtning nazoratsiz qolishi ijtimoiy xatarlarni kuchaytirishi pedagogik tadqiqotlarda bu mavzuga alohida urg'u berilishiga olib kelgan. XXI asrda raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va masofaviy ta'lim kengaygani sari bo'sh vaqtning mazmuni ham keskin o'zgardi, chunki dam olish, o'qish, muloqot va ijod faoliyatlari bir platformada qo'shilib ketdi. Mazkur tarixiy evolyutsiya bo'sh vaqtni tashkil etishni faqat "bo'sh qolgan soatlarni band qilish" emas, balki shaxs rivojlanishi, ijtimoiy kapital to'planishi va psixologik farovonlikni boshqarish tizimi sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Shu ma'noda, mavzuning rivojlanish bosqichlari an'anaviy jamoaviy mashg'ulotlardan institutsional klub madaniyatiga, undan raqamli va gibriddagi o'quv-madaniy ekotizimlarga o'tish bilan tavsiflanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Ilmiy nuqtai nazardan, har bir bosqichda bo'sh vaqtning tarbiyaviy potentsiali turlicha mexanizmlar orqali ro'yobga chiqqan, masalan, jamoa o'yinlari orqali ijtimoiy ko'nikmalar, kitobxonlik orqali kognitiv rivojlanish, volontyorlik orqali fuqarolik mas'uliyati kuchaygan. Amaliy misol sifatida, universitetlar qoshidagi debat klublari, startap inkubatorlari yoki sport ligalari bo'sh vaqtni kasbiy kompetensiyalar bilan bog'laydigan modelni yaratadi. Statistik kuzatuvlarda talabalar bo'sh vaqtining sezilarli qismi raqamli kontent iste'moliga ketishi qayd etiladi, bu esa mazmunli tashkil etish strategiyalarini ilmiy asoslashni yanada dolzarb qiladi. Ilmiy izoh sifatida, bo'sh vaqtni boshqarish shaxsning o'zini-o'zi tartibga solish (self-regulation) mexanizmlari, motivatsiya nazariyalari va ijtimoiy o'rganish yondashuvlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u pedagogik dizayn va tarbiyaviy muhitni integratsiyalashni talab etadi.

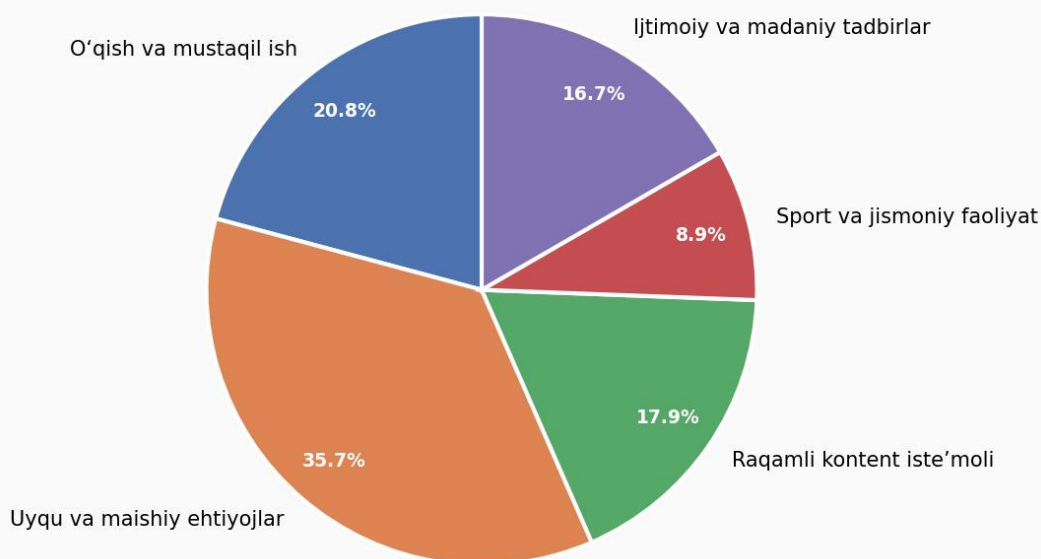
Tadqiqot metodlari sifatida konseptual tahlil, qiyosiy-pedagogik yondashuv, kontent tahlil va modellashdan foydalanish nazarda tutiladi, chunki bu metodlar bo'sh vaqt fenomenini ham nazariy, ham tizimli darajada ochib berishga imkon beradi. Metodologik mexanizm shundan iboratki, avval terminologik maydon aniqlanadi, keyin mavjud tashkiliy amaliyotlar klassifikatsiyalanadi, so'ngra samaradorlik ko'rsatkichlari bilan bog'langan konseptual model ishlab chiqiladi. Masalan, qiyosiy tahlilda turli universitetlarning klub tizimi, sport dasturlari va madaniy loyihalari bir xil mezonlar asosida solishtiriladi, kontent tahlilda esa rasmiy nizomlar, axborot platformalari va dastur hujjatlaridagi maqsadlar kodlanadi. Raqamli mezonlar sifatida ishtirok koeffitsienti, davomat foizi, haftalik faollik soatlari, subyektiv qoniqlik indeksi va xavfsizlik hodisalari chastotasi kabi indikatorlar qo'llanishi mumkin. Ilmiy izoh sifatida, pedagogik tadqiqotlarda ko'rsatkichlar tizimi "kirish–jarayon–chiqish" modeliga tayansa, bo'sh vaqt dasturlarining natijalari shaxsiy rivojlanish, akademik motivatsiya va ijtimoiy integratsiya bilan bog'lanadi. Ishning ilmiy yangiligi bo'sh vaqtni tashkil etishni "pedagogik ekotizim" sifatida talqin qilib, unda raqamli va oflayn faoliyatlar o'zaro bog'langanligini, xavfsizlik va ekologik barqarorlik mezonlari esa majburiy komponent ekanini asoslash bilan belgilanadi. Misol tariqasida, raqamli volontyorlik, onlayn klub va gibriddagi sport-sog'lomlashtirish dasturlari bo'sh vaqtni tashkil etishning yangi formatlari sifatida konseptual modelga kiritiladi. Raqamli ifodada, gibriddagi tadbirlar ishtirokchilar sonini 1,2–1,6 baravar oshirishi mumkinligi haqidagi kuzatuvlar bunday yangilikning amaliy samaradorligini ko'rsatadi. Ilmiy izohda esa, innovatsion pedagogik texnologiyalar nazariyasi bo'yicha, moslashuvchan (adaptive) muhitlar talabalar ehtiyojlarining xilma-xilligini qamrab olishi bilan ustunlikka ega bo'ladi.

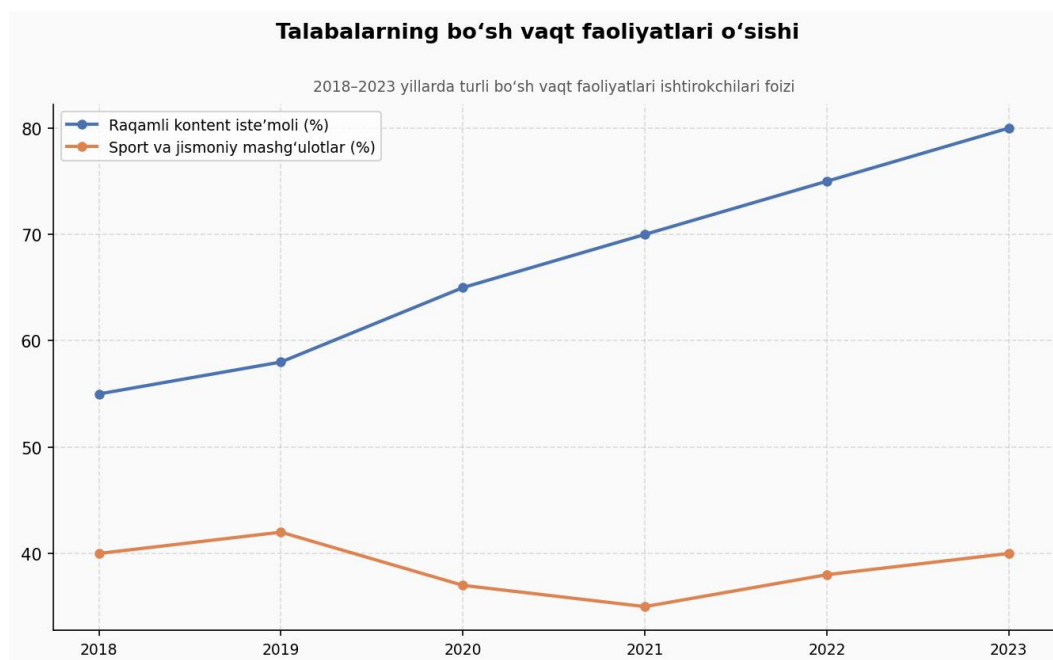
NATIJA VA MUHOKAMA

Psixologik farovonlik taʼrifan talabaning emotsional barqarorligi, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash hissi va hayotdan qoniqish darajasini ifodalovchi holatdir. Mexanizm shundaki, boʻsh vaqt faoliyatlari ijtimoiy bogʻlanishlarni kuchaytirs va tiklovchi tajriba bersa, stress kamayadi, aksincha, toksik muhit yoki kamsitish boʻlsa, farovonlik pasayadi. Misol sifatida, qoʻllab-quvvatlovchi klub muhitida yangi talaba tezroq moslashadi, bu esa akademik tashvishlarni kamaytiradi. Raqamiy koʻrsatkich sifatida, farovonlikni 1–10 shkala orqali muntazam oʻlchash va oʻrtacha ball 0,5–1 punktga oshishini kuzatish dastur samaradorligini koʻrsatadi. Ilmiy izohda, ijobiy psixologiya yondashuvi boʻyicha, maʼno, aloqadorlik va yutuq (PERMA komponentlari) boʻsh vaqt faoliyatlarida kuchli shakllanadi. Profilaktika taʼrifan xavf omillarini oldindan kamaytirish va muammoli vaziyatlarni erta aniqlashga qaratilgan tizimli choralardir. Mexanizm shundaki, mentorlar, psixologlar va moderatorlar orqali signal tizimi yaratiladi, muammoli holatlar koʻpaymasdan turib aralashuv amalga oshiriladi. Misol sifatida, kiberbulling holatlari uchun anonim murojaat kanali ochilishi va tezkor koʻrib chiqish komissiyasi ishlashi muhitni sogʻlomlashtiradi. Raqamiy ifodada, murojaatlarni koʻrib chiqishning oʻrtacha vaqti 72 soatdan oshmasa, ishonch darajasi yuqori boʻladi. Ilmiy izohda, krizis menejmenti yondashuvi boʻyicha tezkorlik va shaffoflik ijtimoiy tizimning barqarorligini taʼminlaydi, shu sababli boʻsh vaqt dasturlarida ham aniq protokollar zarur.

Talabalarning boʻsh vaqt taqsimoti

Talabalarning haftalik 168 soatdagi boʻsh vaqtini qanday sarflashi

Bo'sh vaqt bosqichlari va tarbiyaviy mexanizmlar

Bosqich	Faoliyat turi	Asosiy tarbiyaviy mexanizm	Ijtimoiy natija
An'anaviy jamoaviy mashg'ulotlar	Jamoa o'yinlari, madaniy marosimlar	Ijtimoiy ko'nikmalar shakllantirish	Ijtimoiy integratsiya
Institutsional klub madaniyati	Sport ligalari, debat klublar	Kasbiy va kommunikativ kompetensiyalar	Shaxsiy rivojlanish
Raqamli va gibrid ekotizim	Onlayn o'quv, ijtimoiy tarmoqlar	Self-regulation va motivatsiya	Ruhiy salomatlikni mustahkamlash
Volontyorlik va amaliy loyihalar	Jamiyat foydasiga faoliyat	Fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy kapital	Ijtimoiy faoliyatga jalb qilish

XULOSA

Ushbu tezisda talabalarni bo'sh vaqtlarini tashkil etish masalasi pedagogik ekotizim nuqtai nazaridan izchil yoritildi va mavzuning tarixiy shakllanishi hamda zamonaviy raqamli sharoitdagi transformatsiyasi konseptual asosda tushuntirildi. Birinchi bob bo'yicha xulosa shundan iboratki, bo'sh vaqt pedagogik kategoriya sifatida erkin tanlov, tiklanish va rivojlanish resursi bo'lib, uni tashkil etish rejalashtirish, muvofiqlashtirish va monitoringdan iborat boshqaruv siklini talab qiladi. Ushbu bobda klassifikatsiya mezonlari bo'sh vaqt faoliyatlarini sog'lomlashtiruvchi, rivojlantiruvchi, ijtimoiy foydali va rekreatsion toifalarga ajratish orqali shaxsning biopsixosozial ehtiyojlarini muvozanatlashtirishini ko'rsatdi. Misol

sifatida, sport, madaniyat, ilmiy to'garak va volontyorlikning har biri turli kompetensiyalarni rivojlantirishi va ijtimoiy kapitalni oshirishi asoslandi. Raqamiy fikr sifatida, bo'sh vaqt segmentining haftalik 20–35 soat bo'lishi ehtimoli uning strategik resurs ekanini ko'rsatadi. Ilmiy izoh nuqtai nazaridan, xavfsizlik, ekologiya va etik me'yorlar bo'sh vaqt tashkilotining majburiy komponentlari bo'lib, risklarni kamaytirish va barqaror tarbiyaviy muhit yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev, A., & Karimova, M. (2026). Oliy ta'limda talabalar farovonligi va darsdan tashqari muhit dizayni. Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. Ahmed, S., & Li, Y. (2026). Student engagement ecosystems in higher education: Hybrid co-curricular design and outcomes. *Journal of Higher Education Systems*, 18(2), 101–126.
3. Baker, T., & Nguyen, P. (2027). Attention economy and student well-being: Managing screen time through co-curricular pedagogy. *International Review of Educational Psychology*, 9(1), 33–58.
4. Bekmurodov, D., & Raximova, N. (2026). Raqamli madaniyat sharoitida yoshlar bo'sh vaqtini boshqarish metodikasi. Samarqand: Ilm-Ziyo.
5. Chen, R., & Gomez, L. (2027). Safety culture in campus events: Risk matrices and preventive protocols. *Higher Education Risk Management Quarterly*, 4(3), 77–99.
6. Davies, H., & Patel, K. (2026). Co-curricular analytics: Measuring participation, retention, and learning outcomes. *Learning Analytics in Practice*, 6(2), 145–170.
7. Ergasheva, S., & Tursunov, B. (2026). Mentorlik va tengdoshlar ta'siri asosida talabalar ijtimoiylashuvi. *Pedagogik Tadqiqotlar Jurnali*, 12(4), 55–79.

УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ИМПРОВИЗАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ.

Эргашева Мухайёхон Ганижоновна

Доцент кафедры истории,
Андижанский государственный
педагогический институт

muhayyoergasheva162@mail.com

Annotatsiya: *Pedagogik ijodkorlikni samarali rivojlantirish uning o'ziga xos xususiyatlari va mexanizmlarini chuqur o'rganmasdan turib mumkin emas. Shu nuqtayi nazardan, uning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan improvizatsiya ta'lim jarayoniga nisbatan barqaror qiziqish va ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur muammoni kompleks tadqiq etish, shuningdek, mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish pedagogik improvizatsiyani samarali amalga oshirish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Maqolada zamonaviy pedagogikada pedagogik improvizatsiyaning dolzarbligi va ahamiyatiga oid ilmiy asoslangan ma'lumotlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *texnologiya, metod, pedagogik mahorat, "Uch I" texnologiyasi, pedagogik intonatsiya, pedagogik intuitsiya.*

Abstract: *Effective development of pedagogical creativity is impossible without an in-depth study of its unique characteristics and mechanisms. In this context, improvisation, as one of its key components, contributes to the formation of sustained interest and a positive attitude toward the educational process. Comprehensive research into this issue, along with particular attention to the development of professional competencies in the process of preparing future teachers in our country, lays the foundation for the effective implementation of pedagogical improvisation. The article analyzes scientifically grounded data on the relevance and significance of pedagogical improvisation in modern pedagogy.*

Keywords: *technology, method, pedagogical mastery, “Three I” technology, pedagogical intonation, pedagogical intuition.*

Аннотация: *Эффективное развитие педагогического творчества невозможно без глубокого изучения его уникальных особенностей и механизмов. В этом контексте импровизация, являясь одним из его ключевых компонентов, способствует формированию устойчивого интереса и позитивного отношения к образовательному процессу. Проведение комплексных исследований данной проблемы, а также особое внимание к развитию профессиональных компетенций в процессе подготовки будущих учителей в нашей стране, закладывают фундамент для эффективной реализации педагогической импровизации. В статье анализируются научно обоснованные данные об актуальности и значении педагогической импровизации в современной педагогике.*

Ключевые слова: *технология, метод, педагогическое мастерство, технология «Три И», педагогическая интонация, педагогическая интуиция.*

Введение.: Современное образование требует развития отраслей и направлений на основе общей интеграции. Учебная деятельность в высшей школе, основанная на синергии педагогической и научной деятельности, опирается на создание научно обоснованных социальных отношений между преподавателем и студентом. Это обуславливает необходимость того, чтобы преподаватель, исходя из многообразия взглядов студентов, осуществлял контроль над процессом формирования научной базы темы через педагогическое мастерство. Также это обобщает процессы объяснения и усвоения материала посредством работы с терминологией, отражающей единство тем, или замены архаичных терминов их современными аналогами.

Основная часть.

Импровизация в управленческой деятельности преподавателя при организации учебного процесса всегда актуальна. Преподаватель, выступая субъектом управления образованием в системе отношений «субъект-субъект», реализует профессиональную деятельность, характеризующуюся высокой вариативностью взаимодействий и значительной долей непредсказуемости. Данный процесс требует от студентов спонтанных и диалогических ответов, а от преподавателя — оперативного анализа ситуации, принятия решений в условиях дефицита времени и их коллективной консолидации.

Как отмечает профессор А.В. Толшин: «Урок — это творческий процесс. Его успех во многом зависит от формы и методов общения между преподавателем и студентами. Это общение носит живой, импровизационный характер. Свободный творческий диалог со студентами, использование их живой реакции, построение урока по законам драматургии — необходимые элементы создания творческой среды урока»[7; 44]. В педагогике часто используемый термин «методика» указывает на наличие искусства в этой сфере, однако в последние десятилетия он вытесняется понятием «технология». Технология включает в себя жестко алгоритмизированные процессы, однако она учитывает «три И» педагогического искусства: интуицию,

импровизацию и интонацию. Это напрямую связано с анализом работы с заданиями в высшей школе с учетом возрастных особенностей студентов.

Педагогическая импровизация — это оперативное и гибкое реагирование на меняющиеся педагогические задачи, принятие решений без предварительной тщательной проработки [10; 668]. Будучи неотъемлемой частью образовательного процесса, импровизация является важной педагогической технологией любого квалифицированного учителя. Постоянная импровизационность преподавателя и вовлеченность студентов в этот процесс выступают способом достижения свободы будущего педагога и контроля над ходом урока. По словам К.С. Станиславского, «постоянная импровизация — единственное, что всегда обновляет роль» [6; 672].

Педагогическая интуиция — важный этап технологии, представляющий собой внутреннее чутье, педагогическое восприятие, «шестое чувство», бдительность и наблюдательность. Интуитивные решения педагога, зачастую реализуемые через внутреннее озарение, способствуют принятию верных и эффективных решений.

Импровизация (от лат. *improviso* — «непредвиденно») — это форма создания искусства в процессе самого созидания. Педагогическая импровизация аналогична: методы и результаты создаются непосредственно в процессе обучения. Методы импровизации не ведут к готовым решениям, а помогают студентам совместно преодолевать проблемы. [9; 224].

Педагогическая интонация — искусство использования голоса и речи преподавателя. Педагоги варьируют методы подачи (темп, тон, тембр и др.), чтобы помочь студентам слушать и понимать материал. Это неотъемлемая часть педагогического мастерства, позволяющая диагностировать психоэмоциональное состояние студентов и обеспечивать необходимую мотивацию.

Л.Ю. Бериханова в своих научных исследованиях предлагает классификацию педагогической импровизации, акцентируя внимание на процессах регуляции взаимоотношений [2; 33]. Существуют различные типы преподавателей: от «солиста», который настолько увлечен творческим поиском, что не видит аудиторию, до «скромного» педагога, который теряет собственное направление, подстраиваясь под группу. Однако истинный педагог-импровизатор всегда удерживает структуру работы, сочетая импровизацию с предварительным планом. Мы можем назвать это «управляемой импровизацией». Мастерство педагога заключается в умении объединить различные мнения студентов в единое целое, что делает интерпретацию педагогической импровизации через призму специальных знаний и навыков крайне важной.

Ученые дают различные определения педагогической импровизации. В.А. Кан-Калик определяет ее как искусство общения, оказывающее творческое воздействие на весь педагогический процесс. В.Ю. Бериханова интерпретирует её как средство реализации компонентов учебного процесса [5; 181]. Н.В. Кузьмина выделяет три взаимосвязанных компонента в структуре педагогической деятельности: конструктивный, организаторский и коммуникативный. Педагогическая импровизация функционирует здесь как динамический процесс, проявляющийся не только в подготовке к уроку, но и в процессе его реализации, при конкретизации целей и методов, выступая регулятором творческой деятельности педагога [4; 67].

Анализируя научный аспект, стоит отметить, что великий русский педагог К.Д. Ушинский называл педагогику одновременно искусством и наукой воспитания. Педагогический труд, благодаря своей созидательной сущности, требует от учителя вдохновения, спонтанности и артистизма. В.И. Загвязинский подчеркивает: «Неожиданные изменения ситуации требуют особой чувствительности, быстрого и

гибкого принятия решений» [6; 120]. Несмотря на опасения некоторых педагогов (например, Д.Б. Кабалевского) о том, что импровизация может привести к упрощению [1; 104], творческий подход учителя и стремление к совершенству являются гарантией предотвращения подобных рисков.

Заключение.

Подводя итог проведенному анализу, следует подчеркнуть, что педагогическая импровизация в системе высшего образования не является хаотичным процессом, а представляет собой сложную, высокоорганизованную технологию профессионального мастерства. Применение импровизации в учебной деятельности студентов выступает важнейшим условием перехода от традиционной трансляции знаний к интерактивному субъект-субъектному взаимодействию.

В ходе исследования были выявлены ключевые детерминанты эффективной реализации импровизации:

1. **Интеграция компонентов «Три И»:** Синтез педагогической интуиции, импровизации и интонации позволяет преподавателю гибко адаптировать структуру занятия под динамику познавательной активности студентов, превращая процесс обучения в живое творческое сотворчество.

2. **Управляемая спонтанность:** Педагогическая импровизация требует от преподавателя высокого уровня профессиональной рефлексии. Истинное мастерство заключается в способности сочетать жесткий методический план с умением оперативно реагировать на непредвиденные образовательные ситуации, не теряя при этом педагогической цели.

3. **Коммуникативный потенциал:** Использование импровизационных методов способствует формированию благоприятного психологического климата, повышает мотивацию студентов и развивает их навыки критического мышления и самостоятельного принятия решений. [11; 64]

Таким образом, педагогическая импровизация является не только инструментом повышения качества образования, но и механизмом развития личности самого педагога. Для эффективного внедрения данной практики в педагогических вузах необходимо целенаправленное развитие компетенций, сочетающих теоретическую подготовку с практическими навыками спонтанного педагогического творчества. Перспективным направлением дальнейших исследований видится разработка методологических моделей, направленных на формирование «педагога-импровизатора» в условиях цифровизации и трансформации высшего образования.

Список литературы:

1. Бим-Бад. Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 527 с.
2. Берикханова. Л.Ю. Педагогическая импровизация как индивидуально-своеобразно́й компонент педагогической деятельности// Творческая индивидуальность педагога. – Тюмен, 1991. – С. 32-38.
3. Блюдов. Д.В. Российский государственный институт сценических искусств (Россия, г. Санкт-Петербург). // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 11-1 (98), 2024. – С. 77-78.
4. Грачева, Л.В. Ест такая профессия – театрално́й педагог G‘G‘ Театральная педагогика глаза ми молододо́х режиссеров: Сборник статей. – СПб.: Изд-во РГИСИ, 2019. – С. 6-12.

5. Miraxmedova D. "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlarning salmoqli natijalari: muammo va yechimlar" mavzusida Respublika ilmiy anjuman to'plam materiallari 2024-yil 19-aprel kun. "Bo'lajak o'qituvchilarni improvizatsion muxitda ta'limni amalga oshirishga tayyorlash 181-sahifa
6. Станиславский, К.С. Стати. Речи. Беседо'. Писма. – М.: Искусство, 1953. – 782 с.
7. Толшин, А.В. Импровизация в обучении актера: Учебное пособие. – СПб.: Лан, Планета музо'ки, 2014. – 160 с.
8. Alimova, M. Sh. "Public control in the bodies of state power and local self-government." The Way of Science (2014): 103.
9. G'anijonovna E. M. "O'zbekiston tarixi fanini o'qitishda pedagogik improvizatsiya: tezkor rolli bahs va kognitiv trenajyorlar texnologiyasi" //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2026. – T. 67. – №. 3. – С. 223-231.
10. Ergasheva M. Pedagogik Improvizatsiya Asosida Talabalar O'quv Faoliyatini Rivojlantirishning Pedagogik Strategiyalari //Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnal. – С. 675.
11. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyoxon. "Pedagogik oliy ta'limda talabalar o'quv faoliyatini tashkil etishda improvizatsiyaning qo'llanilishiga doir munosabatlar." *Advances in Science and Education* 1.03 (2025): 63-65.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY-PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Keldiyorova Manzura G'aybullayevna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahri,

keldiyorova841@gmail.com

Annotatsiya; *Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy, metodik va amaliy asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta'minlovchi kompetensiyalar mazmunini aniqlash hamda ularni rivojlantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat, modellashtirish, ekspert baholash va natijalarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.*

Kalit so'zlar: *bo'lajak pedagog, kasbiy kompetensiya, pedagogik kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik amaliyot, raqamli kompetensiya, refleksiya.*

Аннотация. *В статье исследуются теоретические, методические и практические основы формирования профессионально-педагогических компетенций будущих педагогов. Цель исследования заключается в определении содержания профессионально-педагогических компетенций и обосновании педагогических условий их эффективного формирования в процессе высшего педагогического образования. В исследовании использованы методы анализа научной литературы, сравнительного анализа, педагогического наблюдения, беседы, моделирования, экспертной оценки и обобщения результатов.*

Ключевые слова: *будущий педагог, профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, компетентностный подход, педагогическая практика, цифровая компетентность, рефлексия.*

Abstract. *This article examines the theoretical, methodological, and practical foundations of developing professional and pedagogical competencies among prospective teachers. The purpose of the study is to identify the essential components of professional and pedagogical competence and substantiate effective pedagogical conditions for their development within higher teacher education. The research employed scientific literature analysis, comparative analysis, pedagogical observation, interviews, modelling, expert assessment, and synthesis of findings.*

Key words: *prospective teacher, professional competence, pedagogical competence, competency-based approach, teaching practice, digital competence, professional reflection.*

KIRISH.

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsiga qo'yilayotgan talablar an'anaviy bilim berish vazifasi bilan cheklanib qolmay, ta'lim oluvchining individual ehtiyojlarini anglash, o'quv jarayonini loyihalash, raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanish, hamkorlikni tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va o'z faoliyatini refleksiv baholash kabi ko'plab kompetensiyalarni qamrab olmoqda. Shu sababli pedagoglarni tayyorlash jarayonining natijasi faqat nazariy bilimlar hajmi bilan emas, balki ushbu bilimlarni real kasbiy vaziyatlarda qo'llay olish darajasi bilan baholanishi zarur.

UNESCOning 2024-yilgi Global Teachers Report hisobotida sifatli ta'limni ta'minlash uchun malakali, motivatsiyalangan va doimiy kasbiy rivojlanishga ega pedagoglarni tayyorlash strategik vazifa sifatida ko'rsatilgan [1]. Hisobotda o'qituvchining kasbiy rivojlanishi, kasbiy avtonomiyasi va hamkorlikdagi faoliyati ta'lim sifatining muhim omillari sifatida qayd etiladi.

Bugungi raqamli transformatsiya sharoitida kasbiy-pedagogik kompetensiya tushunchasi yanada kengaymoqda. OECD ma'lumotlariga ko'ra, o'qituvchining raqamli kompetensiyasi faqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyatini emas, balki texnologiyalarni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash, o'quv jarayoniga integratsiya qilish, raqamli resurslarni tanqidiy baholash va ta'lim oluvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni ham anglatadi [2].

O'zbekistonda ham pedagogik kadrlarni tayyorlash sifatini oshirish, pedagog kasbining nufuzini yuksaltirish va ta'lim jarayonini zamonaviy kompetensiyalar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biridir. Xususan, so'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik amaliyot, innovatsion metodlar, mentorlik, raqamli texnologiyalar va refleksiv faoliyatning ahamiyati alohida ta'kidlanmoqda [5; 6; 7].

Bo'lajak pedagogning kasbiy-pedagogik kompetensiyasi yaxlit tizim sifatida qaralganda, uning tarkibida nafaqat pedagogik bilim va ko'nikmalar, balki kasbga nisbatan qadriyatli munosabat, kommunikativ madaniyat, mustaqil qaror qabul qilish, ijodkorlik, raqamli savodxonlik va o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati ham mujassam bo'ladi. Demak, oliy ta'lim muassasalarida mazkur kompetensiyalarni shakllantirish uchun nazariy tayyorgarlik bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi - bo'lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning tarkibiy tuzilmasi, pedagogik shart-sharoitlari va samarali metodlarini nazariy jihatdan asoslash.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- kasbiy-pedagogik kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlash;
- bo'lajak pedagog kompetensiyasining asosiy tarkibiy komponentlarini belgilash;
- kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash;

– zamonaviy ta’lim metodlari va raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini tahlil qilish;

– kasbiy kompetensiyalarni baholash mezonlari va ko’rsatkichlarini ishlab chiqish.

Kasbiy-pedagogik kompetensiyani motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyat, kommunikativ-raqamli va refleksiv komponentlarning o’zaro integratsiyasi sifatida talqin qilish hamda ularni shakllantirishning bosqichma-bosqich modelini taklif etishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR. Kompetensiyaviy, shaxsga yo’naltirilgan, faoliyatga yo’naltirilgan, amaliyotga yo’naltirilgan va refleksiv yondashuvlarning integratsiyasi bo’lajak pedagogni tayyorlashni “bilim - ko’nikma - faoliyat - refleksiya - kasbiy rivojlanish” mantiqiy zanjiri asosida tashkil etish imkonini beradi.

So’nggi besh yil davomida e’lon qilingan pedagogik kompetensiya, o’qituvchi tayyorgarligi, raqamli kompetensiya va pedagogik amaliyotga oid ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda pedagogik ta’limga oid ilmiy-metodik manbalar tanlab olindi. Xususan, UNESCO va OECDning o’qituvchilar kasbiy rivoji va raqamli kompetensiyalariga oid materiallari tadqiqotning nazariy asosini mustahkamladi [1; 2; 3]. UNESCOning o’qituvchilar uchun ICT Competency Framework hujjatida pedagoglarning raqamli kompetensiyalari ta’lim va o’qitish, baholash, boshqaruv hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan bog’langan tizim sifatida yoritilgan [3].

Maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil metodi. Pedagogik kompetensiya tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari va shakllantirish mexanizmlari bo’yicha ilmiy manbalar o’rganildi.

2. Qiyosiy tahlil metodi. Kompetensiya modellari taqqoslandi va ularning umumiy hamda farqli jihatlari aniqlandi.

3. Pedagogik kuzatish. Bo’lajak pedagoglarning amaliy mashg’ulotlar, mikroo’qitish, mustaqil topshiriqlar va pedagogik amaliyot jarayonidagi faoliyati tahlil qilindi.

4. Modellastirish metodi. Kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning tarkibiy-funksional modeli ishlab chiqildi.

5. Refleksiv tahlil. Talabalarning bajarilgan pedagogik topshiriqlar bo’yicha o’z faoliyatini tahlil qilishi, xatolarini aniqlashi va keyingi faoliyatini rejalashtirishi o’rganildi.

6. Ekspert baholash. Kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlash uchun bilim, faoliyat va refleksiya mezonlari asosida baholash yondashuvi qo’llanildi.

Masalan, pedagogik bilim yetarli bo’lsa-da, uni dars jarayonida qo’llash ko’nikmasi rivojlanmagan talaba yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyaga ega deb baholanmaydi. Xuddi shuningdek, raqamli vositalardan texnik foydalanish qobiliyati ularni pedagogik maqsadga muvofiq tanlash va qo’llash kompetensiyasi bilan to’ldirilishi kerak.

OECDning 2024-yilgi Teacher Knowledge Survey konseptual asosida ham pedagogik bilim o’qituvchining kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, turli ta’lim oluvchilar bilan ishlash, texnologiyalardan foydalanish va ijtimoiy-emotsional rivojlanishni qo’llab-quvvatlash kabi yo’nalishlar alohida ajratilgan [4].

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Bo’lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligi bir nechta shart-sharoitlarga bog’liqligini ko’rsatadi.

Birinchi shart - nazariya va amaliyot integratsiyasi. Pedagogika fanlarida o’rganilgan nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar, pedagogik vaziyatlar, keyslar va mikroo’qitish orqali mustahkamlanishi kerak. Pedagogik amaliyot esa ta’limning yakuniy bosqichi sifatida emas, balki birinchi kurslardan boshlab bosqichma-bosqich tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi shart - faol va interaktiv metodlardan foydalanish. Keys-stadi, muammoli ta’lim, loyiha metodi, munozara, rolli o’yin va pedagogik vaziyatlarni modellastirish

talabani tayyor bilimni qabul qilishidan ko'ra, uni mustaqil qo'llashiga imkon beradi. 2025-yilda e'lon qilingan tadqiqotlarda ham bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda model, amaliy faoliyat va innovatsion metodlarning ahamiyati qayd etilgan [6; 7].

Uchinchi shart - raqamli-pedagogik muhitni yaratish. Raqamli vositalardan foydalanishning o'zi yetarli emas; bo'lajak pedagog ushbu vositaning qaysi pedagogik maqsadga xizmat qilishini tushunishi kerak. OECDning 2025-yilgi tahliliga ko'ra, raqamli ta'lim samaradorligi texnologiyani an'anaviy o'qitishning shunchaki elektron shakliga aylantirish emas, balki pedagogik yondashuvlarni yangi ta'lim muhitiga moslashtirishni talab etadi [2; 5].

To'rtinchi shart - refleksiv faoliyatni tizimli tashkil etish. Talaba "Nimani o'rgandim?", "Qaysi pedagogik qarorim samarali bo'ldi?", "Qaysi jihatni takomillashtirishim kerak?" kabi savollar asosida o'z faoliyatini muntazam tahlil qilishi kerak. Bunday refleksiya kasbiy o'sishning ichki mexanizmini shakllantiradi.

Beshinchi shart - mentorlik va hamkorlik. Bo'lajak pedagogning tajribali o'qituvchi faoliyatini kuzatishi, undan fikr-mulohaza olishi va o'z faoliyatini ekspert bahosi bilan taqqoslashi kasbiy rivojlanish jarayonini tezlashtiradi.

Yuqoridagi nazariy xulosalar asosida kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning quyidagi bosqichlarini taklif etish mumkin:

1-bosqich - motivatsion-dagnostik bosqich. Talabani pedagogik kasbga qiziqishi, boshlang'ich bilim va ko'nikmalari aniqlanadi.

2-bosqich - nazariy-kognitiv bosqich. Pedagogika, psixologiya, metodika va fanlarni o'qitish texnologiyalari bo'yicha bilimlar tizimlashtiriladi.

3-bosqich - amaliy-operatsion bosqich. Talabalar pedagogik vaziyatlarni hal qiladi, dars ishlanmalari tuzadi, mikroo'qitish va loyiha faoliyatida qatnashadi.

4-bosqich - integrativ-refleksiv bosqich. Nazariy bilim va amaliy tajriba birlashtiriladi, talaba o'zining pedagogik faoliyatini tahlil qiladi.

5-bosqich - mustaqil-kasbiy bosqich. Talaba real ta'lim muhitida mustaqil pedagogik faoliyatni amalga oshiradi va uzluksiz kasbiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqadi.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga chuqur kirib kelishi bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligiga yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers hujjatida pedagoglarning raqamli kompetensiyalari bir necha darajada rivojlanishi va ta'lim jarayonini loyihalash, o'qitish, baholash hamda kasbiy rivojlanish bilan bog'lanishi ko'rsatiladi [3].

Shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga kirib kelishi pedagogdan yangi turdagi kompetensiyalarni talab qilmoqda. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan AI kompetensiya framework loyihasida o'qituvchining sun'iy intellektdan foydalanishida inson markazli yondashuv, mas'uliyat, xavfsizlik, maxfiylik va tanqidiy fikrlash masalalariga e'tibor qaratilgan [8].

Demak, bo'lajak pedagogning raqamli kompetensiyasi quyidagi tarkibiy jihatlarni qamrab olishi maqsadga muvofiq:

- raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish;
- elektron ta'lim resurslarini tanlash va yaratish;
- raqamli baholash vositalaridan foydalanish;
- ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilish;
- sun'iy intellekt vositalaridan mas'uliyatli foydalanish;
- raqamli xavfsizlik va akademik halollik tamoyillariga rioya qilish.

Bu jihatlar pedagogning umumiy kasbiy kompetensiyasidan ajralmagan holda rivojlantirilishi kerak.

O'zbekiston bo'yicha TALIS 2024 ma'lumotlarida ham boshlang'ich pedagogik ta'limning amaliy va raqamli tayyorgarlik jihatlari dolzarbligi ko'rinadi: yaqinda boshlang'ich pedagogik ta'limni tugatgan respondentlarning 78 foizi raqamli resurs va vositalardan foydalanishga, 78 foizi esa o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yaxshi tayyorlanganini bildirgan; umumiy pedagogika bo'yicha bu ko'rsatkich 74 foizni tashkil etgan [9].

Mazkur ma'lumotlar bo'lajak pedagoglarni tayyorlashda raqamli, kommunikativ va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni pedagogik tayyorgarlikning asosiy komponentlari sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, faqat nazariy bilimga asoslangan tayyorgarlik yetarli emas. Nazariya amaliy topshiriqlar bilan, amaliy faoliyat esa refleksiya bilan mustahkamlangandagina kasbiy kompetensiya barqaror shakllanadi.

XULOSA.

Bo'lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Kasbiy-pedagogik kompetensiya pedagogning alohida bilim yoki ko'nikmasi emas, balki kasbiy motivatsiya, pedagogik bilim, amaliy faoliyat, kommunikativ va raqamli imkoniyatlar hamda refleksiyaning integratsiyasidan tarkib topadigan murakkab tizimdir.

Yuqoridagi fikirlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish kompetensiyaviy va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etilishi lozim.
2. Kasbiy kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyat, kommunikativ-raqamli va refleksiv komponentlarini o'zaro bog'liq holda rivojlantirish yuqori natija beradi.
3. Pedagogik amaliyot, mikroo'qitish, keys-stadi, muammoli vaziyatlarni modellashtirish va loyiha faoliyati nazariy bilimlarni amaliy kompetensiyaga aylantirishning samarali vositalaridir.
4. Raqamli kompetensiya zamonaviy pedagogning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismiga aylanmoqda. Shu bois pedagogik ta'lim dasturlarida raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellektdan mas'uliyatli foydalanish va raqamli xavfsizlik masalalariga alohida e'tibor berish zarur.
5. Kasbiy kompetensiyalarni baholash faqat nazariy testlar bilan cheklanmasligi, balki amaliy faoliyat, pedagogik portfolio, mikroo'qitish, amaliyot natijalari va refleksiv tahlilni ham qamrab olishi kerak.
6. Kasbiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirish bir martalik jarayon emas, balki oliy ta'limning barcha bosqichlarini qamrab oladigan va keyingi uzluksiz kasbiy rivojlanish bilan davom etadigan jarayondir.

Umuman olganda, bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda "bilim berish" paradigmasidan "kompetensiya hosil qilish" paradigmasiga izchil o'tish ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Baybayeva, M.X., Egamberdiyeva, Y.F. OTMLarda XXI asr bo'lajak pedagoglarning kasbiy imidji hamda mahorati // *Pedagogika i psixologiya v sovremennom mire: teoreticheskie i prakticheskie issledovaniya*. - 2025. - №. - B. 132 - 138.
2. Foster, N. Teacher digital competences: formal approaches to their development // *OECD Digital Education Outlook 2023*. - Paris: OECD Publishing, 2023. - B. 1- 30.
3. Ignatieva, G.A., Elizarova, E.Yu. Формирование общепрофессиональных компетенций будущих педагогов в условиях цифровой трансформации образования // *Russian Journal of Education and Psychology*. - 2025. - Т. 16, № 2. - B. 1 - 20.
4. Latipova, M.S. A Model For Developing The Professional Competence Of Future Pedagogy Teachers // *International Journal of Pedagogics*. - 2025. -Vol. 5, № 6. - B. 134-137.
5. Madraximova, M.I. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini pedagogik amaliyot jarayonida rivojlantirish // *Farg'ona metodika maktabi*. - 2025. - B. 1–10.
6. OECD. Education Policy Outlook 2024: Supporting teaching quality in changing contexts. - Paris: OECD Publishing, 2024. -100 b.
7. OECD. Preparing teachers for digital education: Continuing professional learning on digital skills and pedagogies. - Paris: OECD Publishing, 2025. - 38 b.
8. OECD. Results from TALIS 2024: Country Notes - Uzbekistan. - Paris: OECD Publishing, 2025. - 13 b.
9. OECD. TALIS Teacher Knowledge Survey 2024: Conceptual and Assessment Framework. - Paris: OECD Publishing, 2025. - 100 b.
10. UNESCO. Global Report on Teachers: Addressing Teacher Shortages and Transforming the Profession. - Paris: UNESCO Publishing, 2024. - 364 b.
11. UNESCO. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. - Paris: UNESCO, 2023. - 76 b.
12. Umurzaqova, D.T. Bo'lajak pedagogik kadrlarda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni // *Universal xalqaro ilmiy jurnal*. - 2025. - Jild 2, № 4.2. - B. 239-240.
13. Umarov, A.G'. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyani rivojlantirish asosida pedagogik mas'uliyatni shakllantirish metodikasi // *Maktabgacha va maktab ta'limi*. - 2025. — Jild 3, № 4. - B. 12-15.
14. Ibodova, S. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish yo'llari // *Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali*. - 2025. - B. 1-10.

‘QUVCHILARIDA TA’LIMY O‘ZLASHTIRISH IMKONIYATLARINI RIVOJLANTIRISH O

Shukurova Dilnoza Toshtemirovna,

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti 2- bosqich magistri

Annotatsiya: *Tadqiqotning maqsadi: ta'limi jarayonida pedagogik monitoringni amalga oshirish omillarini tadqiq etish. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajriba-sinov, pedagogik monitoring, so'rovnoma, test, matematik statistik tahlil kabi tadqiqot va tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqolada ta'lim jarayonida pedagogik monitoring tarkibi va mazmunini takomillashtirish bo'yicha o'quvchilarning motivlari, maqsadlari, qobiliyatlari,*

faolligi va boshqa individual- psixologik xususiyatlari tadqiq etildi hamda xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi. Xulosa qilib aytganda, ta'limni amalga oshirish uchun tadqiq etadigan bo'ljak, umumiy o'rta ta'lim muassasalariga o'qishga kelgan o'quvchilarni dastlabki kunlardan boshlab ular uchun qulay va turli, ya'ni nafaqat o'quv, balki sinf va darsdan tashqari faoliyatga jalb qilish, ularda o'qish, bilim olishga bo'lgan qiziqishni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: ta'lim, monitoring, pedagogik monitoring, individual-psixologik, ta'lim- tarbiya, kuzatish, tahlil qilish, nazorat.

Аннотация: Цель исследования: изучить факторы внедрения педагогического мониторинга в образовательный процесс. В процессе исследования использовались такие методы исследования и анализа, как педагогическое наблюдение, сравнительный анализ, экспериментальное тестирование, педагогический мониторинг, анкетирование, тестирование, математико-статистический анализ. В статье изучены мотивы, цели, способности, активность и другие индивидуально-психологические особенности студентов с целью совершенствования структуры и содержания педагогического мониторинга в образовательном процессе, разработаны выводы и рекомендации. В заключение следует отметить, что если изучать для внедрения образования, то целесообразно вовлекать студентов, пришедших в общеобразовательные учреждения среднего профессионального образования, с первых дней в удобную и разнообразную, то есть не только в учебную, но и во внеучебную деятельность, формировать интерес к учебе и получению знаний.

Ключевые слова: обучение, мониторинг, педагогический мониторинг, индивидуально-психологический, учебно-тренировочный, наблюдение, анализ, контроль.

Abstract: The purpose of the study: to study the factors of implementing pedagogical monitoring in the educational process. In the research process, such research and analysis methods as pedagogical observation, comparative analysis, experimental testing, pedagogical monitoring, questionnaire, test, mathematical statistical analysis were used. The article studied the motives, goals, abilities, activity and other individual psychological characteristics of students in order to improve the structure and content of pedagogical monitoring in the educational process, and developed conclusions and recommendations. In conclusion, if we study for the implementation of education, it is advisable to involve students who come to general secondary educational institutions from the first days in convenient and diverse, that is, not only in academic, but also in extracurricular activities, to form an interest in studying and gaining knowledge.

Keywords; education, monitoring, pedagogical monitoring, individual-psychological, educational, observation, analysis, control.

Respublikamizda ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy strategik yo'nalishlari aniqlandi, xorijiy tajribalar asosida ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, innovatsion jarayonlarni faol qo'llab-quvvatlash, ta'limni rivojlantirishning me'yoriy asoslari ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son farmonida [1]

«Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish» va boshqa vazifalar ta'lim

sohasidagi ustuvor yoʻnalishlar sifatida belgilandi. Natijada shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim jarayonida pedagogik monitoringni amalga oshirish imkoniyatlari kengaytirildi.

Jahonda taʼlim jarayonida innovatsion rivojlanishning darajasini tezkor va ishonchli tahlil qilishga moʻljallangan baholash tizimlari yaratilgan. Baholash tizimlari Xalqaro iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)) tomonidan xalqaro reyting tizimlarida qoʻllanilmoqda. Reyting tizimi INSEAD biznesmaktabi [1], Kornel universiteti va intellektual mulk Jahon tashkiloti tomonidan qoʻllanilayotgan Global innovatsion indekslar uchun xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Taʼlimning pedagogik faoliyat konsepsiyasi va gʻoyalari yuzasidan mustaqil davlatlar hamdoʻstligi mamlakatlari olimlaridan S.Bagaeva, A.Baxmutskiy, I.Belevtseva, Ye.V.Bondarevskaya, I.Galmukova, S.V.Kulnevich, A.Makarov, A.Mayorov, S.Xoxlova, F.T.Fomenko, I.S.Yakimanskaya va boshqalarning ilmiy ishlarida joriy etish muammolari tadqiq etilgan.

Uzoq xorij mamlakatlari olimlaridan S.Anderson, B.Blum, N.Gronlud, L.Hoffmann, L.Kronbach, R.Linn, R.Stigtins H.Yulek va boshqalarning tadqiqotlarida taʼlim sifatini boshqarish, baholash va nazorat qilish masalalari yuzasidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

Umumiy oʻrta taʼlim tizimida taʼlim menejmentining mustaqil kategoriyasi hisoblangan oʻqitish sifati, monitoringini amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari, zamonaviy pedagogikaning metodologik asoslari boʻyicha mamlakatimiz olimlaridan R.Djuraev, X.Ibragimov, U.Inoyatov, R.Karimov, Sh.Qurbonov, M.Ochilov, E.Seytxalilov, S.Turgʻunov Sh.S.Sharipovlarning tadqiqot ishlarida oʻz aksini topgan.

Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim va oʻzini rivojlantirishni tashkil etish monitoringini amalga oshirish yuzasidan B.R.Adizov, B.Maʼmurov, S.Nishanova, R.Gʻ.Safarova, E.A.Seytxalilov, K.Hoshimov, F.R.Yuzlikaev, E.Yuzlikaeva va boshqalar tadqiqot ishlari olib borishgan.

Foydalanilgan metodlar. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajriba-sinov, pedagogik monitoring, soʻrovnoma, test, matematik-statistik tahlil kabi tadqiqot va tahlil usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik monitoring — oʻquvchilarga taʼlim-tarbiya berishda kuzatuv, nazorat, tahlil qilish va baholash jarayonidir.

Oʻqituvchilarning oʻquv bilish jarayonini tashkil etishning usul hamda metodlarini yaxshi egallamogʻi lozim. Buning uchun maktab maʼmuriyati va uslubiy kengashlar oʻqituvchini oʻquv bilish jarayonini tashkil etish vositalari bilan qurollantirishga qaratilgan ilmiy metodik faoliyatni samarali yoʻlga qoʻyishlari, shuningdek, oʻqituvchini shaxsga yoʻnaltirilgan oʻquv-bilish jarayonini tashkil etishga tayyorlashning umumiy va xususiy maqsadlari aniqlab olinishi kerak.

“Ta’lim jarayonida pedagogik monitoringning tarkibi va mazmunini takomillashtirish” davlat ta’lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida hamda o‘quv- tarbiya jarayoniga pedagogik monitoringni baholash mezonlari va ko‘rsatkichlarini takomillashtirilgan holda shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar vositasida o‘tilayotgan fanlarning imkoniyatlaridan foydalangan shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonida, pedagogik monitoringni samarali rivojlantirishni ta’minlovchi pedagogik omillarni aniqlash va zarur shart sharoitlarni yaratish tadqiqotning maqsadi qilib belgilandi.

Tadqiqotimiz natijalariga ko‘ra ushbu jarayonda quyidagi umumiy masalalar yechilishi taqozo etiladi:

- o‘qituvchiga shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv bilish jarayonida o‘quvchining rivojlanishi, shaxsiy sifatleri, o‘zlashtirilgan bilim hamda ko‘nikmalarini tashxislashning eng qulay metodlari bilan birga metodikalarini o‘rgatishga xizmat qiladigan mashg‘ulotlar tizimini tashkil etish va muntazam o‘tkazish;

- o‘qituvchini shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv bilish jarayonida o‘quvchini rivojlantirishga qaratilgan o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilib, kamchiliklarini bartaraf etishga odatlantirish.

Ko‘zda tutilgan maqsadga erishish uchun pedagogik faoliyatning mavjud qirralarini yaxshi bilib olish kerak. O‘qituvchidagi ruhiy o‘ziga xoslik va xususiyatlarni markazlashtirish, bir nuqtaga jamlash, pedagogning kasbiy mehnatini integrallashtirish, izchil tizimga solish imkonini beradi. Bu mehnatning barcha o‘ziga xos qirralari, jihatlari va parametrlarini aniqlashga yordamlashadi. O‘qituvchining xuddi mana shu jihatlari uning kasbiy faoliyati takomillashuviga ko‘maklashadi.

Shuning uchun ham, shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonini amalga oshirishga tayyorlash uchun, fikrimizcha, o‘qituvchilar oldiga quyidagi vazifalar qo‘yiladi:

- o‘qituvchilarda shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayonining maqsadini aniqlash ko‘nikmasini hosil qilish, bunda o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlarini alohida hisobga olishga erishish;

- o‘quvchining hayotiy ehtiyojlari va qadriyatlaridan kelib chiqqan holda faoliyatni tashkil etish;

- o‘qituvchilarda rivojlanish vaziyatlarini modellashtirish tajribasini shakllantirish;

- shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv-biluv jarayoni mazmuniga insonparvarlikka oid bilimlar, tushunchalar, tajribalarni singdirish;

- o‘zining va o‘quvchisining tajribalaridan ta’lim mazmunining uzviy qismi sifatida foydalana olishga erishish;

- zamonaviy ta’lim texnologiyalari, o‘qitish shakllari vositasida o‘qituvchi faoliyatining dolzarbligini oshirish, o‘yin, muammoli o‘qitish metodlaridan foydalanish.

Ta’lim tizimini tashkil etuvchi omil sifatida o‘quvchi, uning ehtiyojlari, motivlari, maqsadlari, qobiliyatlari, faolligi va boshqa individual psixologik xususiyatlarini metodologik tan olishga asoslanadi. Bunda o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning jins-yosh, individual-psixologik va maqomi kabi xususiyatlarni maksimal darajada hisobga olish nazarda tutiladi.

Hisobga olish ta'lim mazmuni, ta'lim dasturlarining variativligi, o'quv-fazoviy muhitni tashkil etish orqali amalga oshiriladi. O'qituvchilar o'quv-biluv jarayonining mazmunidan kelib chiqqan holda, o'z pedagogik faoliyatlarining maqsadlarini aniq bayon eta olishlari kerak.

Faoliyatni tashkillashtirish va bajarishda funksiyalarni taqsimlash jarayonida ushbu xususiyatlarning hisobga olinishi uning samaradorligini ancha oshiradi. O'quvchilarni ham o'quv, ham o'qishdan tashqari jarayonini tashkil etib, o'qituvchi ular bilan doimo muloqot qiladi, nafaqat ijtimoiy funksiyadek, balki aniq shaxs sifatidagi o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti pedagogik faoliyatning tarkibiy qismidir.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishda monitoring faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish uchun o'qituvchilar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asoslarini o'zlashtirgan bo'lishlari va bu masala ta'lim muassasalari rahbarlari tomonidan doimiy nazorat qilib borilishi kerak.

Pedagogik monitoring o'quv-tarbiyaviy jarayonning holati va natijaviyligini kuzatish sifatida tushuniladi, bunda baholash va nazorat qilish, miqdor va sifat jihatdan ifodalangan o'quv-tarbiyaviy jarayonning natijaviyligini boshqarish nazarda tutiladi.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqqan holda, biz umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmun va mohiyati, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida pedagogik monitoringga quyidagicha ta'rif berdik.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim — shaxsning rivojlanishi, o'ziga xos xususiyatiga maksimal darajada yo'naltirilgan ta'lim jarayoni.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida pedagogik monitoring tizimini shakllantirish muhim ekanligini, o'quvchilarning bilimini baholashda monitoring tizimini shakllantirishdagi imkoniyatlari, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarida ta'lim jarayonidagi pedagogik monitoring tizimini shakllantirish texnologiyasi, o'quvchilarda o'quv jarayoni pedagogik monitoring tizimini shakllantirishga doir mezonlar ishlab chiqilib, modeli yaratilsa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni monitoring tizimini shakllantirish, samaradorligini ta'minlash muhim omillardan biridir.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlarni tahlil qilib, quyidagi xulosalarga keldik:

1. Pedagogik monitoring o'quv-tarbiyaviy jarayonning holati va natijaviyligini kuzatish sifatida tushuniladi, bunda baholash va nazorat qilish, ya'ni jarayonni hamda miqdor va sifat jihatdan ifodalangan o'quv-tarbiyaviy jarayonning natijaviyligini boshqarish nazarda tutiladi.
2. O'quvchining shaxsiy sifatlari va qobiliyatlarini shakllantirish hamda rivojlantirish masalasini hal etishda shaxsiy-faoliyatli yondashuvning shaxsiy komponenti hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayoniga shaxsga yo'naltirilgan ta'limda monitoringni joriy etish o'rganiladi.
3. Pedagogik monitoring asosida maqsadga yo'naltirilgan, tashkillashtirilgan kuzatuv yotadi, uning tarkibiga bir-biri bilan bog'liq bo'lgan elementlar mosligi kiradi, ularning tarkibi kuzatuv obyektining tarkibi bilan aniqlanadi.

4. Pedagogik monitoring tizimingning ta'lim muassasasi strukturasi ichiga kiritishni boshqarish o'quv muassasalarini innovatsion ish rejimiga o'tish hisoblanadi. Innovatsion jarayon orqali maktab rivojlanishi amalga oshadi. Bunda innovatsion jarayon kompleks faoliyat hisoblanadi va u o'zlashtirish, qo'llash, yangilikni tarqatish faoliyatini bajaradi va shu bilan maktab rivojlanishini shartlaydi.

5. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchi shaxsidagi mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlikni his etish, tanqidiy fikrlash kabi sifatlarini tarbiyalaydi. Bunda o'quvchini ta'lim tizimiga moslashtirmay, balki o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlanishi uchun imkon beriladi, uning o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil o'qish, o'zligini namoyon etish, faollashtirish xususiyatlari asosida anglash, mushohada qilish, o'z amaliy faoliyatida sinab ko'rish, yangi g'oya va fikrlarni bildirish, mavjud muammolar yechimining samarali yo'llarini qidirish uchun erkinlik berish, o'quvchining ijodiy, tanqidiy tafakkurini rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi. Har qanday o'quvchi o'ziga xos takrorlanmas tabiati, xarakter xususiyatini faollashtirish, namoyish qilishga intiladi.

Bu jarayonda o'quvchi o'z qobiliyatlarini rivojlantirishi, mustaqil fikrlashi, tanqidiy fikrlashi va

o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun ta'lim muassasalarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishda o'qituvchi o'quvchilar uchun shunday muhit yaratishi kerakki, har bir o'quvchi bilim olishdagi xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olib, o'z-o'zini namoyon qila olsun. Ta'lim jarayoni nafaqat axborot, balki rivojlantiruvchi ham bo'lishi kerak. O'quvchining shaxsga yo'naltirilgan o'quv jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etish va uni muntazam nazorat qilish (ya'ni monitoring faoliyati) ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, umumiy o'rta ta'lim muassasalarini o'quv tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish uchun tadqiq etadigan bo'lsak, umumiy o'rta ta'lim muassasalariga o'qishga kelgan o'quvchilarni dastlabki kunlardan boshlab ular uchun qulay va turli, ya'ni nafaqat o'quv, bo'sh vaqtlarini darsdan tashqari faoliyatga jalb qilish, ularda o'qish, bilim olishga bo'lgan qiziqishni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni- T.:2020-yil. 23-sentabr//O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

2. Mirziyoyev Sh.. "2022- 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot straregiyasi to'g'risida"gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni. 3. Mirziyoyev Sh.. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni.

4. Ortiqov.O.R. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayonida mafkuraviy immunitetni rivojlantirish texnologiyalari (oliy ta'lim mussasalari misolida) //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-2 (94). – С. 1130 1135.

5.Багаева С. Организация мониторинга качества знаний старшеклассников в процессе использования инфокоммуникационных технологий в общеобразовательной школе: Дис. канд. пед. наук. - Карачаевск, 2006.

6.Бахмутский А. Мониторинг школьного образования: проблемы решения. - СанктПетербург: «КАРО»,2007.

- 7.Хохлова С. Мониторинг качества школьного образования: Дис. канд. пед. наук. - Тюмень, 2003.
- 8.Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Вып. 2. - М., 1996.
- 9.Каримов Р.Қ., Умумий ўрта таълим давлат таълим стандарти мониторингини таъминлашнинг педагогик асослари. Пед. фан. ном. диссер - Т., 2006.
- 10.Юзликаева Э.Р. Педагогический мониторинг в личностно-ориентированном образовательном процессе в системе высшего образования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, 2007.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA ASSOTSIATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING BOSQICHLI METODIK MODEL

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Xolida Hamroyeva

hamroyevaxolida99@gmail.com

Annontatsuya; Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida assotsiativ tafakkurni rivojlantirishning bosqichli metodik modeli taklif etiladi. Tadqiqotning asosiy e‘tibori alohida metodlarni qo‘llashdan ko‘ra, diagnostik, motivatsion, operatsion, refleksiv hamda nazorat-baholash bosqichlarini yagona pedagogik tizimga birlashtirishga qaratilgan. Model doirasida kommunikativ, faoliyatga yo‘naltirilgan, muammoli, interaktiv va ko‘rgazmalilikka asoslangan yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi ko‘rib chiqiladi. Operatsion bosqichda klasterlash, aqliy hujum, soddalashtirilgan SWOT-tahlil, assotsiativ zanjir, rolli-kommunikativ mashqlar va matn bilan ishlashning ketma-ketligi asoslanadi. Shuningdek, o‘quvchilarning individual tezligi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini baholashni metodik tizimga kiritish masalalari yoritiladi. Taklif etilayotgan model nutqiy faollik, lug‘at boyligi, fikrning mantiqiyliги va assotsiativ bog‘lanishlar sifatini kompleks rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: assotsiativ tafakkur, nutqiy muloqot, metodik model, diagnostik bosqich, motivatsion bosqich, operatsion bosqich, refleksiya, interaktiv metodlar, individual yondashuv, assotsiativ zanjir.g

Annontatsiya;В научном тезисе предлагается поэтапная методическая модель развития ассоциативного мышления у учащихся начальных классов. Основное внимание уделяется не отдельному использованию методов, а объединению диагностического, мотивационного, операционного, рефлексивного и контрольно-оценочного этапов в единую педагогическую систему. В рамках модели рассматривается взаимосвязь коммуникативного, деятельностного, проблемного, интерактивного и наглядного подходов. На операционном этапе обосновывается последовательное применение кластеризации, мозгового штурма, упрощенного SWOT-анализа, ассоциативной цепочки, ролевых и коммуникативных упражнений, а также работы с текстом. Особое внимание уделяется индивидуальному темпу учащихся, самостоятельному мышлению и рефлексивной деятельности. Предлагаемая модель направлена на комплексное развитие речевой активности, словарного запаса, логичности высказывания и качества ассоциативных связей.

Ключевые слова: ассоциативное мышление, речевое общение, методическая модель, диагностический этап, мотивационный этап, операционный этап, рефлексия, интерактивные методы, индивидуальный подход, ассоциативная цепочка.

Annontatsiya; *This scientific thesis proposes a staged methodological model for developing associative thinking among primary school pupils. The study focuses not on the isolated use of individual methods, but on integrating diagnostic, motivational, operational, reflective, and assessment stages into a coherent pedagogical system. The model combines communicative, activity-based, problem-based, interactive, and visual approaches. At the operational stage, the sequential use of clustering, brainstorming, simplified SWOT analysis, associative chains, role-play and communicative exercises, and text-based activities is substantiated. Particular attention is given to individual learning pace, independent thinking, and reflective activity. The proposed model is aimed at the integrated development of speech activity, vocabulary, logical expression, and the quality of associative connections.*

Keywords: *associative thinking, speech communication, methodological model, diagnostic stage, motivational stage, operational stage, reflection, interactive methods, individual approach, associative chain.*

KIRISH

Boshlang'ich ta'limda o'quvchining nutqiy muloqotini rivojlantirish faqat so'z va grammatik birliklarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi. O'quvchi yangi tushunchalarni mavjud bilimlari bilan bog'lay olishi, ular o'rtasida mantiqiy va mazmuniy aloqalar o'rnatish, fikrini mustaqil shakllantirib, uni izchil ifodalashi zarur. Shu nuqtai nazardan assotsiativ tafakkur nutqiy faoliyatning muhim kognitiv asosi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot materialida boshlang'ich sinf o'quvchilarining assotsiativ tafakkuri va nutqini rivojlantirish ko'p komponentli metodik tizim sifatida talqin qilinadi; bunda lug'at ishlari, matn bilan ishlash, vizual materiallar, o'yin texnologiyalari va interfaol metodlar o'zaro bog'langan holda qo'llanadi.

Tadqiqot uchun muhim jihat shundaki, metodik tizim o'quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki o'z-o'zini rivojlantirishga manfaatdor faoliyat subyekti sifatida shakllantirishga yo'naltiriladi. Dars bloklari o'qituvchi va o'quvchi muloqotini optimallashtirish, nutq, tasavvur, ijodiy tafakkur, mavhumlashtirish va umumlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi qayd etilgan.

TADQIQOT MAQSADI VA ILMIY YONDASHUV

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida assotsiativ tafakkur va nutqiy muloqotni rivojlantirishni bosqichma-bosqich tashkil etishga imkon beruvchi metodik modelning mazmuniy va texnologik asoslarini tizimlashtirish. Ushbu maqsadga erishishda kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan, muammoli ta'lim, interaktiv metodlar hamda ko'rgazmalilik asosidagi yondashuvlar o'zaro uyg'unlashtiriladi. Faylda aynan shu yondashuvlar assotsiativ tafakkurni rivojlantirish uchun muhim metodik asos sifatida ko'rsatilgan. Metodik nuqtai nazardan, mazkur yondashuvlarning qiymati ularning bir-birini to'ldirishida namoyon bo'ladi: kommunikativ yondashuv fikrni ifodalashni, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv amaliy harakatni, muammoli ta'lim mustaqil yechim izlashni, interaktiv metodlar hamkorlikni, ko'rgazmalilik esa tushunchalar o'rtasidagi aloqalarni vizual ifodalashni kuchaytiradi.

TAKOMILLASHTIRILGAN BOSQICHLI METODIK MODEL

Taklif etilayotgan model besh o'zaro bog'langan bosqichdan iborat: 1) diagnostik; 2) motivatsion; 3) operatsion (faoliyat); 4) reflektiv; 5) nazorat va baholash. Mazkur ketma-ketlik

o'quvchining boshlang'ich imkoniyatlarini aniqlashdan boshlab, uni faol assotsiativ faoliyatga jalb etish, natijani anglash va mezonlar asosida baholashgacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi.

Bosqich	Asosiy vazifa	Metodik vositalar
Diagnostik	Boshlang'ich nutq darajasi, assotsiativ fikrlash va lug'at boyligini aniqlash	Test, kuzatish, og'zaki topshiriqlar
Motivatsion	Qiziqish uyg'otish va muammoli fikrlashni faollashtirish	Muammoli savollar, hayotiy vaziyatlar
Operatsion	Assotsiativ bog'lanishlarni faol hosil qilish va nutqda qo'llash	Klaster, aqliy hujum, SWOT, assotsiativ zanjir, rolli mashqlar, matn
Reflektiv	O'z faoliyati va xatolarini anglash	O'z-o'zini baholash, xatolar ustida ishlash
Nazorat-baholash	Rivojlanish dinamikasini aniqlash	Test, og'zaki javob, amaliy topshiriq, mezonli baholash

DIAGNOSTIK BOSQICH: INDIVIDUAL IMKONIYATLARNI ANIQLASH

Diagnostik bosqichning vazifasi o'quvchining tayyorgarlik darajasini umumiy baholash bilangina cheklanmaydi. Unda boshlang'ich nutq darajasi, assotsiativ fikrlash ko'nikmalari va lug'at boyligi aniqlanadi. Faylda test va kuzatish metodlari orqali lug'at boyligi, assotsiatsiya hosil qilish tezligi hamda nutq ravonligi kabi ko'rsatkichlarni aniqlash tavsiya etilgan. Mazkur bosqichda o'quvchilarni bir xil topshiriq bilan cheklamasdan, ularning shaxsiy tezligi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim. Individual yondashuv doirasida differensial topshiriqlar, shaxsiy tezlikni hisobga olish va assotsiativ fikrlashni individual rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatilgan.

MOTIVATSION BOSQICH: ASSOTSIATIV FAOLLIKNI UYG'OTISH

Motivatsion bosqich o'quvchini keyingi faoliyatga tayyorlaydi. Bunda muammoli savollar, hayotiy vaziyatlar va o'quvchi tajribasiga yaqin vazifalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Faylda motivatsion bosqichning asosiy vositalari sifatida qiziqish uyg'otish, muammoli savollar berish va hayotiy vaziyatlar yaratish ko'rsatilgan. Masalan, 'Daraxt deganda nimalarni tasavvur qilasiz?' kabi savol markaziy tushunchadan turli yo'nalishdagi assotsiatsiyalarni yuzaga chiqaradi. Bunday topshiriqning metodik ahamiyati shundaki, o'quvchi javobni tayyor shaklda olmaydi; u o'z tajribasi va tasavvuri asosida mazmuniy bog'lanishlarni mustaqil yaratadi.

OPERATSION BOSQICH: METODLARNING INTEGRATSIYASI

Operatsion bosqich modelning asosiy qismi bo'lib, unda klasterlash texnologiyasi, aqliy hujum, soddalashtirilgan SWOT-tahlil, assotsiativ zanjir, rolli va kommunikativ mashqlar hamda matn bilan ishlash bir tizimda qo'llanadi.

Klaster o'quvchiga markaziy tushuncha atrofida so'zlarni tizimlashtirish imkonini beradi. Aqliy hujum tezkor assotsiatsiyalarni yuzaga chiqaradi. Assotsiativ zanjir esa alohida so'zlarni ketma-ket mazmuniy bog'lanishga keltiradi. Rolli va kommunikativ mashqlar hosil qilingan assotsiatsiyalarni real nutqiy vaziyatda qo'llashga olib keladi. Matn bilan ishlash esa tayanch so'zlardan yaxlit hikoya yaratish orqali assotsiativ fikrlashni nutqiy mahsulotga

aylantiradi. Faylda aynan tayanch soʻzlarni ajratish va ular asosida hikoya tuzish mashqlari keltirilgan.

Mashqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish modelning samaradorligini oshiradi: oddiy assotsiatsiya → sinonim va antonimlar → soʻz zanjiri → klaster → matn asosida topshiriq → muammoli vaziyat. Bu ketma-ketlik oddiy soʻz topishdan mustaqil fikr va nutqiy ijodkorlikka tomon harakatni taʼminlaydi.

REFLEKTIV BOSQICH: OʻQUVCHINING OʻZ FAOLIYATINI ANGLASHI

Reflektiv bosqichda oʻquvchi oʻz fikrlash jarayonini tahlil qiladi, xatolar ustida ishlaydi va oʻz-oʻzini baholaydi. Ushbu bosqich assotsiativ topshiriqni bajarish natijasini shunchaki baholashdan koʻra, ‘qanday fikrladim?’, ‘qaysi bogʻlanishdan foydalandim?’, ‘fikrimni qanday yaxshilashim mumkin?’ kabi savollar orqali metakognitiv faoliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Faylda reflektiv bosqich tarkibida oʻz fikrini tahlil qilish, xatolar ustida ishlash va oʻz-oʻzini baholash alohida koʻrsatilgan. Shu sababli refleksiya metodik modelning yakuniy qoʻshimchasi emas, balki oʻquvchining keyingi assotsiativ faoliyatini takomillashtiruvchi mexanizm sifatida qaraladi.

NAZORAT VA BAHOLASH: MEZONLI YONDASHUV

Nazorat-baholash bosqichida testlar, ogʻzaki javoblar va amaliy topshiriqlar orqali oʻquvchining rivojlanish darajasi aniqlanadi. Baholashda assotsiatsiyalar soni va sifati, nutqning mantiqiyliqi, mustaqil fikr bildirish darajasi hamda soʻz boyligi asosiy mezonlar sifatida belgilanadi. Bunday mezonli baholash assotsiativ tafakkurni faqat ‘koʻp soʻz aytish’ bilan oʻlchash xavfini kamaytiradi. Masalan, assotsiatsiyalar soni yuqori boʻlsa-da, ular mazmunan uzviy bogʻlanmagan boʻlishi mumkin. Shu bois son va sifat, mantiqiylik va mustaqillik koʻrsatkichlarini birgalikda tahlil qilish metodik jihatdan muhim.

MUHOKAMA: MODELNING ILMIY-METODIK AFZALLIKLARI

Tadqiqot materialidagi nazariy qarashlar assotsiativ tafakkurni nutq, faoliyat va vizual obrazlar bilan bogʻliq holda koʻrishga imkon beradi. Faylda L. S. Vygotsky nutq va tafakkur birligi, J. Piaget tafakkurning bosqichma-bosqich rivoji, P. Ya. Galperin faoliyat orqali aqliy harakat, S. L. Rubinstein tafakkurning faoliyat mahsuli sifatidagi xususiyatlari bilan bogʻlangan. Shuningdek, Mahmudov N., Tolipov Oʻ.Q., Usmonboyeva M. va Yoʻldoshev J.Gʻ. qarashlari metodik tizimni asoslashda keltirilgan. Mazkur yondashuvlarning sintezi shuni koʻrsatadiki, assotsiativ tafakkurni rivojlantirish birgina metod bilan hal etiladigan vazifa emas. U lugʻat boyligi, matn bilan ishlash, vizual vositalar, oʻyin texnologiyalari, interaktiv metodlar va individual yondashuvning birgalikdagi taʼsirini talab etadi.

Mazkur modelning muhim jihati — u metodlar roʻyxatini emas, balki metodlarning pedagogik jarayondagi funksional ketma-ketligini taklif qiladi. Yaʼni diagnostika natijasi motivatsion taʼsirni belgilaydi; motivatsiya operatsion faoliyatga olib keladi; operatsion faoliyat refleksiya bilan mustahkamlanadi; yakuniy baholash esa keyingi metodik tuzatishlar uchun axborot beradi. Shu tariqa model yopiq emas, qayta aloqa asosida takomillashuvchi tizim sifatida qaraladi.

AMALIY METODIK TAVSIYALAR

1. Har bir yangi mavzu boshlanishida qisqa diagnostik assotsiativ topshiriq berish.
2. Motivatsiya bosqichida oʻquvchining hayotiy tajribasiga yaqin muammoli savollardan foydalanish.
3. Operatsion bosqichda metodlarni alohida emas, ketma-ket bogʻlangan tizim sifatida qoʻllash: aqliy hujum → klaster → assotsiativ zanjir → kommunikativ mashq → matn.
4. Topshiriqlarni oʻquvchilarning tayyorgarlik darajasiga koʻra differensiallashtirish.
5. Har bir dars yakunida qisqa refleksiya va oʻz-oʻzini baholashni tashkil etish.

6. Natijalarni assotsiatsiyalar soni bilan birga ularning sifati, nutqning mantiqiyligi, lug‘at boyligi va mustaqil fikr bilan baholash.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida assotsiativ tafakkur va nutqiy muloqotni rivojlantirish samaradorligi metodlarning ko‘pligiga emas, balki ularning yagona pedagogik mantiqqa birlashtirilishiga bog‘liq. Taklif etilgan besh bosqichli model diagnostika, motivatsiya, faoliyat, refleksiya va baholashni uzviy tizimga keltiradi. Uning operatsion qismida interaktiv metodlar, assotsiativ zanjir, matnli va kommunikativ topshiriqlar o‘quvchining fikrini faol nutqiy faoliyatga aylantirishga xizmat qiladi. Individual yondashuv va refleksiya esa metodikaning moslashuvchanligini ta‘minlaydi. Shunday qilib, mazkur model boshlang‘ich ta‘limda assotsiativ tafakkurni rivojlantirishni kognitiv va kommunikativ rivojlanishning o‘zaro bog‘liq jarayoni sifatida tashkil etish uchun metodik asos bo‘la oladi. Fayldagi ilmiy xulosa ham dars ishlanmalari, mashqlar tizimi va tajriba-sinov metodikasining uzviy bog‘liqligi o‘quvchilarning kognitiv va kommunikativ rivojlanishini ta‘minlashini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N. Ona tili o‘qitish metodikasi. – 2017. – 119, 130–138-betlar.
2. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. – 2013. – 78, 100–108-betlar.
3. Nishonov S.N. Pedagogik o‘yinlar orqali o‘quvchilarda nutq va tafakkurni rivojlantirishga oid tadqiqotlar. – 2012. – 115–125-betlar.
4. Shodmonqulova D. Lug‘at ustida ishlash va semantik bog‘lanishlar. – 2014. – 66–80-betlar.
5. Rasulov A. Interfaol metodlar orqali fikrlash va nutqiy faollikni rivojlantirish. – 2017. – 120–135-betlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Яхшибоева Наргиза Рустамкуловна

ассистент Самаркандского кампуса

негосударственного высшего учебного

заведения «Университет экономики и педагогики»

***Аннотация;** В статье рассматриваются педагогические условия развития экологической компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки. Раскрывается содержание понятия «экологическая компетентность», определяется её значение в профессиональной деятельности современного педагога. Особое внимание уделяется формированию экологических знаний, практических навыков, экологически ответственного отношения к природе и готовности будущих учителей применять экологические знания в образовательном процессе. Рассматриваются возможности использования интерактивных методов, практических занятий, проектной деятельности и цифровых образовательных ресурсов в развитии экологической компетентности студентов.*

Ключевые слова: экологическая компетентность, будущий учитель, экологическое образование, экологическая культура, педагогические условия, профессиональная подготовка, интерактивные методы, проектная деятельность.

Abstract. The article examines the pedagogical conditions for developing the environmental competence of future teachers in the process of professional training. It reveals the content of the concept of “environmental competence” and determines its significance in the professional activity of a modern teacher. Particular attention is paid to the formation of environmental knowledge, practical skills, an environmentally responsible attitude toward nature, and the readiness of future teachers to apply environmental knowledge in the educational process. The possibilities of using interactive methods, practical classes, project-based activities, and digital educational resources in developing students’ environmental competence are also considered.

Keywords: environmental competence, future teacher, environmental education, environmental culture, pedagogical conditions, professional training, interactive methods, project-based activity.

Annotatsiya; Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida ekologik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari ko‘rib chiqilgan. “Ekologik kompetentlik” tushunchasining mazmuni ochib berilib, uning zamonaviy pedagogning kasbiy faoliyatidagi ahamiyati belgilangan. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekologik bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, tabiatga ekologik mas‘uliyatli munosabat hamda ekologik bilimlarni ta‘lim jarayonida qo‘llashga tayyorgarlikni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, talabalarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda interfaol metodlar, amaliy mashg‘ulotlar, loyiha faoliyati va raqamli ta‘lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik kompetentlik, bo‘lajak o‘qituvchi, ekologik ta‘lim, ekologik madaniyat, pedagogik shart-sharoitlar, kasbiy tayyorgarlik, interfaol metodlar, loyiha faoliyati.

Введение

Современное развитие общества сопровождается усилением экологических проблем, связанных с загрязнением окружающей среды, рациональным использованием природных ресурсов, изменением климата, сокращением биологического разнообразия и нарушением экологического равновесия. В этих условиях особое значение приобретает экологическое образование и воспитание подрастающего поколения.

Образовательные учреждения играют важную роль в формировании экологической культуры личности. В связи с этим повышаются требования к профессиональной подготовке будущих учителей. Современный педагог должен обладать не только профессиональными знаниями и методическими умениями, но и достаточным уровнем экологической компетентности.

Экологически компетентный учитель способен понимать взаимосвязь человека и природы, оценивать последствия деятельности человека для окружающей среды, формировать у учащихся ответственное отношение к природе и организовывать экологически ориентированную образовательную деятельность.

Поэтому развитие экологической компетентности будущих учителей является одним из актуальных направлений современной педагогической подготовки.

Основная часть

Экологическая компетентность будущего учителя представляет собой совокупность экологических знаний, практических умений, ценностных установок и личностных качеств, которые позволяют педагогу осознанно взаимодействовать с

окружающей средой и организовывать экологическое образование и воспитание учащихся.

Экологическая компетентность не ограничивается знанием основных экологических понятий. Она предполагает способность применять полученные знания в практической деятельности, анализировать экологические проблемы, находить возможные пути их решения и формировать экологически ответственное поведение.

В процессе профессиональной подготовки будущих учителей необходимо создавать педагогические условия, обеспечивающие последовательное развитие экологической компетентности студентов. Первым важным педагогическим условием является систематическое включение экологического содержания в образовательный процесс. Экологические знания должны формироваться не только в рамках отдельных дисциплин, но и находить отражение в содержании различных учебных предметов. Междисциплинарный подход позволяет студентам увидеть взаимосвязь экологических проблем с естественными, социальными, экономическими и педагогическими процессами.

Вторым условием является сочетание теоретической подготовки с практической экологической деятельностью. Теоретические знания становятся более эффективными тогда, когда студент имеет возможность применять их на практике. В связи с этим целесообразно организовывать наблюдения за природными объектами, экологические акции, практические занятия, экскурсии, исследовательские работы и другие виды деятельности.

Третьим педагогическим условием является **использование интерактивных образовательных методов**. В процессе обучения могут применяться методы «Мозговой штурм», «Кластер», «Дискуссия», «Проблемная ситуация», «Метод проектов», «Кейс-метод» и другие активные формы обучения. Они позволяют студентам самостоятельно анализировать экологические проблемы, высказывать собственное мнение, работать в группе и находить решения конкретных экологических ситуаций.

Особое значение имеет создание **проблемных ситуаций экологического характера**. Например, студентам можно предложить вопросы: «Какие последствия может вызвать загрязнение воды?», «Как можно уменьшить количество бытовых отходов?», «Что может сделать школа для сохранения окружающей среды?». Подобные задания способствуют развитию самостоятельного мышления и экологической ответственности будущих педагогов.

Четвёртым условием является **организация проектной деятельности студентов**. Экологические проекты позволяют объединить знания, практические умения и творческую активность студентов. В рамках образовательного процесса могут быть реализованы проекты на темы «Чистая школа», «Сохраним природу вместе», «Экономия воды — забота о будущем», «Зелёный класс», «Раздельный сбор отходов». Выполнение подобных проектов способствует развитию инициативности и ответственности студентов.

Пятым условием является **использование цифровых образовательных ресурсов**. Современные информационные технологии открывают широкие возможности для экологического образования. Электронные презентации, образовательные видеоматериалы, виртуальные экскурсии, интерактивные карты, цифровые экологические проекты и онлайн-ресурсы позволяют сделать процесс изучения экологических вопросов более наглядным и интересным.

Особое значение цифровые технологии приобретают в тех случаях, когда непосредственное наблюдение природных объектов невозможно. Виртуальные экскурсии и видеоматериалы позволяют студентам познакомиться с различными экологическими проблемами, природными территориями и результатами антропогенного воздействия на окружающую среду.

Следующим важным условием является **формирование экологически ответственного отношения к природе**. Будущий учитель должен не только знать экологические нормы, но и соблюдать их в повседневной жизни. Экономное использование воды и электроэнергии, бережное отношение к растениям и животным, соблюдение чистоты окружающей среды, ответственное отношение к отходам являются простыми, но важными проявлениями экологической культуры.

Личный пример педагога имеет большое воспитательное значение. Учитель, демонстрирующий ответственное отношение к природе, способен положительно влиять на экологическое поведение учащихся.

Развитие экологической компетентности будущих учителей целесообразно осуществлять поэтапно.

На **первом, мотивационном этапе** формируется интерес студентов к экологическим проблемам и осознание необходимости бережного отношения к окружающей среде.

На **втором, содержательно-деятельностном этапе** формируются экологические знания и практические умения. Студенты выполняют практические задания, участвуют в проектах, экологических акциях, исследованиях и обсуждениях.

На **третьем, рефлексивном этапе** осуществляется анализ студентами собственной экологической деятельности. Они оценивают приобретённые знания и умения, определяют свои сильные и слабые стороны и рассматривают возможности использования экологического содержания в будущей профессиональной деятельности.

Таким образом, развитие экологической компетентности будущих учителей должно носить системный и последовательный характер. Важно не только передавать студентам экологические знания, но и создавать условия для их практического применения.

Заключение

Таким образом, экологическая компетентность является важной составляющей профессиональной подготовки будущего учителя. Современный педагог должен быть способен не только понимать экологические проблемы, но и формировать экологическую культуру подрастающего поколения.

Эффективность развития экологической компетентности будущих учителей обеспечивается созданием комплекса педагогических условий: систематическим включением экологического содержания в образовательный процесс, сочетанием теоретического обучения с практической деятельностью, использованием интерактивных методов и проектных технологий, применением цифровых образовательных ресурсов, а также формированием личной экологической ответственности студентов.

Особую роль играет практическая направленность подготовки будущих педагогов. Чем больше студент участвует в экологически ориентированной деятельности, тем выше возможность формирования у него устойчивого экологического мышления, ответственности и готовности использовать экологические знания в своей профессиональной деятельности.

Следовательно, целенаправленное развитие экологической компетентности будущих учителей является важным условием повышения качества педагогического образования и формирования экологически грамотного поколения.

Список использованной литературы

1. Бобылева Л.Д. Экологическое образование и воспитание учащихся. – Москва: Просвещение, 2005.
2. Зверев И.Д. Экологическое образование и воспитание. – Москва: Педагогика, 1983.
3. Захлебный А.Н. Школа и проблемы охраны природы. – Москва: Педагогика, 1981.
4. Мамедов Н.М. Экологическое образование и экологическая культура. – Москва: Издательство МНЭПУ, 2000.
5. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Москва: Академия, 2013.
6. Подласый И.П. Педагогика. – Москва: Юрайт, 2018.
7. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Ташкент: Фан, 2006.
8. Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг таъбикий асослари. – Тошкент: Фан, 2006.
9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasining ekologik ta’lim va tarbiya sohasidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlari.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA EKOLOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Yaxshiboyeva Nargiza Rustamqulovna

Iqtisodiyot va Pedagogika universitet

nodavlat ta’lim muassasasi

Samarqand kampusi assistenti

nargizayaxshiboeva1983@gmail.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ekologik tafakkurni rivojlantirish masalasi pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak pedagoglarning ekologik hodisa va muammolarni tushunishi, ularning sabab-oqibatlarini tahlil qilishi hamda ekologik mas’uliyat asosida pedagogik qarorlar qabul qilishiga yordam beradigan metodik yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, pedagogik kuzatish, suhbat, taqqoslash, umumlashtirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va amaliy topshiriqlardan foydalanildi. Tadqiqot natijasida ekologik tafakkurni rivojlantirishni faqat ekologik bilimlarni berish bilan cheklamaslik, balki bilimlarni amaliy faoliyat, mustaqil fikrlash va shaxsiy ekologik mas’uliyat bilan bog‘lash zarurligi asoslandi. Shuningdek, ekologik mazmundagi muammoli topshiriqlar, loyiha faoliyati, fanlararo yondashuv, interfaol metodlar va raqamli ta’lim vositalaridan kompleks foydalanish samarali metodik yo‘nalish sifatida belgilandi. Mazkur yondashuv

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishga tayyorlash uchun pedagogik imkoniyatlarni kengaytiradi.

Kalit so'zlar: *ekologik tafakkur, ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, bo'lajak o'qituvchi, boshlang'ich ta'lim, ekologik madaniyat, ekologik kompetensiya, metodika.*

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития экологического мышления будущих учителей начальных классов с педагогической точки зрения. Цель исследования заключается в определении методических подходов, способствующих пониманию будущими педагогами экологических явлений и проблем, анализу их причинно-следственных связей и принятию педагогических решений на основе экологической ответственности. В исследовании использовались анализ научно-педагогической литературы, педагогическое наблюдение, беседа, сравнение, обобщение, анализ проблемных ситуаций и практические задания. Результаты исследования показывают, что развитие экологического мышления не следует ограничивать передачей экологических знаний. Необходимо связывать знания с практической деятельностью, самостоятельным мышлением и личной экологической ответственностью студентов. В качестве эффективных методических направлений определены использование экологически ориентированных проблемных заданий, проектной деятельности, междисциплинарного подхода, интерактивных методов и цифровых образовательных ресурсов. Предложенный подход расширяет педагогические возможности подготовки будущих учителей начальных классов к формированию экологической культуры учащихся.

Ключевые слова: *экологическое мышление, экологическое образование, экологическое воспитание, будущий учитель, начальное образование, экологическая культура, экологическая компетентность, методика.*

Abstract. The article examines the development of ecological thinking among future primary school teachers from a pedagogical perspective. The purpose of the study is to identify methodological approaches that help future teachers understand environmental phenomena and problems, analyze their causes and consequences, and make pedagogical decisions based on environmental responsibility. The research employed analysis of scientific and pedagogical literature, pedagogical observation, interviews, comparison, generalization, problem-situation analysis and practical tasks. The findings indicate that the development of ecological thinking should not be limited to the acquisition of environmental knowledge. Knowledge should be connected with practical activities, independent thinking and personal environmental responsibility. Environmentally oriented problem tasks, project-based activities, interdisciplinary learning, interactive methods and digital educational resources were identified as effective methodological approaches. The proposed approach expands the pedagogical opportunities for preparing future primary school teachers to develop environmental culture among pupils.

Keywords: *ecological thinking, environmental education, environmental upbringing, future teacher, primary education, ecological culture, environmental competence, methodology.*

KIRISH

Insonning tabiat bilan munosabati bugungi ta'lim jarayonida alohida e'tibor talab qiladigan masalalardan biridir. Hozirgi kunda tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi, maishiy chiqindilarning ko'payishi va ekologik muvozanatning buzilishi jamiyat a'zolaridan tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni talab etmoqda. Bunday munosabat esa insonda ekologik bilim bilan birga ekologik tafakkurning ham shakllangan bo'lishini taqozo qiladi.

Ekologik tafakkur tabiatdagi jarayonlarni bir-biridan ajratib emas, balki o‘zaro bog‘liq holda anglash imkonini beradi. Insonning kundalik faoliyati tabiatga qanday ta’sir ko‘rsatishi, kichik ekologik muammo qanday katta oqibatlarga olib kelishi mumkinligini tushunish ekologik tafakkurning muhim belgilaridan hisoblanadi. Mazkur sifatni shakllantirishda o‘qituvchi muhim vositachi vazifasini bajaradi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ta’siri katta, chunki bolalik davrida tabiatga bo‘lgan munosabat, kuzatuvchanlik va tabiatni asrash odatlari shakllana boshlaydi. Shu sababli bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘zi ekologik jihatdan bilimli, fikrlay oladigan va mas’uliyatli shaxs sifatida tayyorlanishi zarur.

Tadqiqotning dolzarbligi ham aynan shundan kelib chiqadi. Oliy ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarga ekologik bilimlarni berish bilan birga, ularni ekologik vaziyatlarni mustaqil baholash, muammoga yechim izlash va o‘z bilimlarini kelajakdagi dars jarayoniga moslashtirishga o‘rgatish muhimdir. Tadqiqotda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ekologik tafakkurni rivojlantirishga oid pedagogik va metodik manbalar o‘rganildi. Ekologik ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat va kompetensiyaviy yondashuv bilan bog‘liq ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Tadqiqotning asosiy metodlari sifatida pedagogik kuzatish, suhbat, ilmiy manbalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muammoli vaziyatlardan foydalanish va amaliy topshiriqlarni qo‘llash belgilandi. Bo‘lajak o‘qituvchilarda ekologik tafakkurni rivojlantirish metodikasi uch o‘zaro bog‘liq yo‘nalish asosida tashkil etilishi taklif etildi.

Birinchi yo‘nalish — ekologik mazmundagi bilimlarni shakllantirish. Bunda talabalarga tabiat komponentlari, ekologik muvozanat, tabiiy resurslar, insonning tabiatga ta’siri va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog‘liq bilimlar beriladi.

Ikkinchi yo‘nalish — ekologik bilimlarni faoliyatga aylantirish. Talaba o‘rgangan ma’lumotini amalda qo‘llashi uchun kuzatish, tahlil, loyiha, muammoli vaziyat va amaliy topshiriqlardan foydalaniladi.

Uchinchi yo‘nalish — ekologik refleksiyaning shakllantirish. Bunda talabalar o‘z xatti-harakatlarini ekologik nuqtayi nazardan baholashga, tabiatga bo‘lgan munosabatini tahlil qilishga va kelgusida o‘quvchilarga qanday namuna bo‘lishi mumkinligini anglashga yo‘naltirila

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik tafakkurni rivojlantirish jarayonida talabaning faqat tinglovchi bo‘lib qolishi yetarli natija bermaydi. Talaba ekologik masalani o‘zi ko‘rishi, savol berishi, sababini izohlashi va mumkin bo‘lgan yechimlarni taklif qilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali metodlardan biri hisoblanadi. Masalan, talabalarga “Maktab hududida chiqindilar ko‘payib ketdi. Buning sabablarini aniqlang va muammoni kamaytirish uchun o‘quvchilar ishtirokida amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan uchta tadbirni taklif qiling” kabi topshiriq berish mumkin. Bunday vazifa talabani tayyor javobni takrorlashdan ko‘ra, mustaqil yechim izlashga undaydi. Ekologik tafakkurni rivojlantirishda loyiha metodidan foydalanish ham muhim natija beradi. Talabalar kichik guruhlarda ekologik muammolarni tanlab, ularning sabablarini o‘rganishi va amaliy yechim ishlab chiqishi mumkin. Masalan, “Suvni tejashning oddiy usullari”, “Boshlang‘ich sinfda ekologik burchak tashkil etish”, “Maktabda yashil hududni kengaytirish”, “Chiqindini kamaytirish bo‘yicha o‘quvchilar loyihasi” kabi mavzularda loyihalar tayyorlash mumkin. Bunday faoliyatda talaba bir vaqtning o‘zida bir necha vazifani bajaradi: muammoni aniqlaydi, ma’lumot yig‘adi, uni tahlil qiladi, guruh bilan fikr almashadi, yechim taklif qiladi va natijani himoya qiladi. Shu sababli loyiha faoliyati ekologik bilim bilan birga mustaqil fikrlash va mas’uliyatni ham rivojlantiradi.

Interfaol metodlar ham ekologik tafakkurni shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. “Aqliy hujum” yordamida ekologik muammoning mumkin bo‘lgan yechimlari aniqlanadi, “Klaster” orqali ekologik tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlar ko‘rsatiladi, “Venn diagrammasi” yordamida ikki ekologik holat taqqoslanadi, munozara orqali esa turli fikrlar asoslanadi. Masalan, “Tabiatni muhofaza qilishda kimning mas’uliyati ko‘proq: davlat, maktab yoki har bir insonning o‘zimi?” mavzusidagi munozara talabalarning masalaga turli tomonlardan qarashiga imkon beradi. Muhimi, bunda yagona tayyor javobni berish emas, balki talabani o‘z fikrini dalillar asosida tushuntirishga o‘rgatishdir.

Ekologik tafakkurni rivojlantirishda fanlararo bog‘liqlikdan ham foydalanish zarur. Ekologik mavzularni faqat tabiiy fanlar doirasida ko‘rib chiqish bilan cheklanmasdan, pedagogika, psixologiya, ona tili, o‘qish, matematika va tarbiya fanlari bilan bog‘lash mumkin. Masalan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga chiqindilarni kamaytirish mavzusida kichik matn tuzdirish, suv sarfini matematik misollar orqali hisoblash yoki tabiat haqidagi hikoyani tarbiyaviy jihatdan tahlil qilish mumkin. Bu usul bo‘lajak o‘qituvchiga ekologik tarbiyani alohida mashg‘ulot sifatida emas, balki kundalik ta‘lim jarayonining tabiiy qismi sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Bugungi ta‘lim sharoitida raqamli vositalardan foydalanish ham metodikaning muhim tarkibiy qismi bo‘lishi mumkin. Ekologik videolar, elektron taqdimotlar, virtual sayohatlar, interaktiv xaritalar va raqamli topshiriqlar orqali talabalar bevosita kuzatish imkoniyati cheklangan ekologik jarayonlar bilan ham tanishishlari mumkin. Biroq raqamli vositalardan foydalanishning o‘zi maqsad emas. Ular talabaning fikrlashi va amaliy faoliyatini faollashtirishga xizmat qilishi kerak. Masalan, ekologik muammo haqida videoni ko‘rsatgandan so‘ng talabalarga “Videoda qanday muammo ko‘rsatildi?”, “Uning asosiy sababi nimada?”, “Muammoni kamaytirish uchun maktab sharoitida nimalar qilish mumkin?” kabi savollar berilishi mumkin.

Tadqiqot asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik tafakkurini rivojlantirish uchun quyidagi metodik ketma-ketlik taklif etiladi: ekologik vaziyatni kuzatish → muammoni aniqlash → sabablarni tahlil qilish → yechim izlash → amaliy topshiriqni bajarish → natijani baholash → kelajakdagi pedagogik faoliyat bilan bog‘lash.

Ushbu ketma-ketlikning afzalligi shundaki, ekologik bilim oddiy nazariy ma‘lumot sifatida qolib ketmaydi. U talabaning fikrlashi, xatti-harakati va kasbiy faoliyati bilan bog‘lanadi. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy ekologik xulq-atvori ham e‘tibordan chetda qolmasligi kerak. Talaba tabiatni asrash, suv va elektr energiyasini tejash, chiqindilarni kamaytirish kabi oddiy harakatlarning ahamiyatini o‘z hayotida his qilsa, kelajakda bunday qadriyatlarni o‘quvchilarga ham osonroq singdira oladi. Ekologik tafakkurni rivojlantirishning asosiy natijasi faqat ekologik atamalarni bilish emas, balki ekologik vaziyatni tushunish, unga munosabat bildirish, yechim izlash va o‘z faoliyatining tabiatga ta’sirini anglash qobiliyatining shakllanishidir.

XULOSA

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ekologik tafakkurni rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta‘limning muhim vazifalaridan biridir. Chunki boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning tabiatga munosabati, ekologik odatlari va mas’uliyat hissi shakllana boshlaydi. Bu jarayonning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining ekologik bilim va tafakkuriga bog‘liq. Tadqiqot natijasida ekologik tafakkurni rivojlantirishni uch asosiy yo‘nalishda tashkil etish maqsadga muvofiqligi aniqlandi: ekologik bilimlarni shakllantirish, bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish va ekologik refleksiyani rivojlantirish. Muammoli vaziyatlar, loyiha faoliyati, interfaol metodlar, fanlararo yondashuv va raqamli

ta'lim vositalaridan kompleks foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning ekologik masalalar bo'yicha mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

Ekologik tafakkurni rivojlantirish jarayonida bo'lajak pedagogning shaxsiy namunasi muhim ahamiyatga ega. Tabiatga mas'uliyatli munosabatni o'z faoliyatida namoyon etadigan o'qituvchi o'quvchilarga ekologik qadriyatlarni singdirishda ko'proq imkoniyatga ega bo'ladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik tafakkurini rivojlantirishni kasbiy tayyorgarlikning alohida va tizimli yo'nalishi sifatida tashkil etish kelajakda ekologik madaniyatli o'quvchilarni tarbiyalash uchun zarur pedagogik asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'xtayev A.S. Ekologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
2. Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006.
5. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2008.
6. Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyanov E.N. Pedagogika. — Moskva: Akademiya, 2013.
7. Podlasy I.P. Pedagogika. — Moskva: Yurayt, 2018.
8. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SAVOLNI MUSTAQIL SHAKLLANTIRISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Bakiyeva Muxabbatxon Kamaliddinovna

Qo'qon universiteti Andijon filiali,

Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti,

**Pedagogika, psixologiya va jismoniy madaniyat kafedrası, kafedra mudiri, (Phd)
v.b. professor.**

***Annotatsiya;** Mazkur tezisdá boshlang'ich sinf o'quvchilarida tayyor savollarga javob berish bilan cheklanib qolmasdan, mustaqil ravishda mazmunli va maqsadga yo'naltirilgan savollarni shakllantirish ko'nikmasini rivojlantirish masalasi yoritilgan. O'quvchining savol tuzishi uning bilishga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil fikrlashi, kuzatuvchanligi va o'quv faoliyatidagi faolligini namoyon etuvchi muhim ko'rsatkich sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida savol tuzishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda ularni amaliyotga tatbiq etish usullari ko'rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** boshlang'ich ta'lim, savol shakllantirish, mustaqil fikrlash, o'quv faoliyati, bilish faolligi, muammoli ta'lim, savol-javob, pedagogik topshiriq.*

***Аннотация.** В данном тезисе рассматривается вопрос развития у учащихся начальных классов навыков самостоятельного формулирования содержательных и целенаправленных вопросов, не ограничиваясь лишь ответами на готовые вопросы.*

Формулирование учащимся собственных вопросов рассматривается как важный показатель его познавательной потребности, самостоятельного мышления, наблюдательности и активности в учебной деятельности. Кроме того, раскрываются педагогические возможности использования заданий, направленных на формулирование вопросов, в процессе начального образования, а также рассматриваются способы их практического применения.

Ключевые слова: начальное образование, формулирование вопросов, самостоятельное мышление, учебная деятельность, познавательная активность, проблемное обучение, вопросы и ответы, педагогические задания.

Abstract. This thesis examines the development of primary school students' ability to independently formulate meaningful and purposeful questions rather than being limited to answering predetermined questions. Students' ability to formulate their own questions is considered an important indicator of their cognitive needs, independent thinking, observation skills, and active participation in learning activities. The thesis also explores the pedagogical potential of using question-formulation tasks in primary education and considers methods for their practical implementation.

Keywords: primary education, question formulation, independent thinking, learning activity, cognitive engagement, problem-based learning, question and answer, pedagogical tasks.

KIRISH

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limning muhim vazifalaridan biri o'quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilimni izlash, muammoni aniqlash, savol qo'yish va xulosa chiqarishda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida shakllantirishdan iborat.

J. Dyui ta'limni o'quvchining faol tajribasi va muammoli vaziyatlarni hal etishi bilan bog'laydi. Uning qarashlarida o'quvchi tayyor bilimni shunchaki qabul qiluvchi emas, balki izlanish va tajriba orqali bilim hosil qiluvchi faol subyekt sifatida namoyon bo'ladi [2]. Mazkur yondashuv boshlang'ich ta'limda o'quvchining savol berish va uni mustaqil shakllantirish faoliyatiga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

L. S. Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi uzviy aloqani asoslab, bolaning bilim olish jarayonida faol fikrlashi va muloqotining muhimligini ta'kidlaydi [1].

Asosiy qism. Bola muayyan hodisa, predmet yoki jarayonga nisbatan savol berganida, mavjud bilimlari asosida yangi ma'lumotni izlashga kirishadi. Shu sababli savol shakllantirishni oddiy nutqiy mashq emas, balki o'quvchining bilish faoliyatini faollashtiruvchi pedagogik vosita sifatida qarash mumkin. J. Brunerning qarashlarida o'quvchining bilimni tayyor holda qabul qilishidan ko'ra, uni izlanish va kashf etish jarayonida egallashi muhimligi ta'kidlanadi [4].

Mazkur ko'nikmani rivojlantirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va tabiiy qiziquvchanligiga tayanish muhim. Buning uchun "Savol ber" kabi umumiy topshiriqlardan ko'ra, o'quvchini aniq pedagogik vaziyatga jalb etish samaraliroqdir. Rasm, predmet, qisqa matn, tajriba, matematik masala yoki hayotiy vaziyat asosida o'z savolini tuzish topshirig'i o'quvchini kuzatishga, muhim jihatni ajratishga va nimani bilishni istayotganini aniqlashga undaydi.

Masalan, tabiatga oid mavzuni o'rganishda o'qituvchi "O'simliklar nima uchun suvga muhtoj?" kabi tayyor savol bilan cheklanmasdan, o'quvchilarga o'simlikni kuzatishni va "Siz bu o'simlik haqida nimalarni bilishni xohladingiz?" degan topshiriqni berishi mumkin. Natijada "Nima uchun barglari yashil?", "O'simlik suvni qanday oladi?", "Suv berilmasa nima bo'ladi?" kabi turli savollar yuzaga keladi.

O'quvchining savol shakllantirish faoliyatini tizimli tashkil etishda topshiriqlarning murakkabligini bosqichma-bosqich oshirish maqsadga muvofiq. Dastlab predmet yoki hodisani aniqlashga qaratilgan sodda savollar, keyinchalik sabab-oqibatni aniqlovchi, taqqoslash va taxmin qilishga undovchi savollar tuziladi. Yuqori bosqichda esa muqobil yechimlarni izlash, faraz ilgari surish va yangi vaziyatni tasavvur qilishga yo'naltirilgan savollardan foydalanish mumkin.

Mazkur jarayonni B. Blum taksonomiyasida ifodalangan kognitiv faoliyat darajalari bilan bog'lash mumkin[3]. Shunga muvofiq, boshlang'ich bosqichda "Bu nima?", "Bu qanday?" kabi savollar tuzdirilsa, keyingi bosqichlarda "Nima uchun?", "Agar shunday bo'lsa nima bo'ladi?", "Buni yana qanday tushuntirish mumkin?" kabi izlanishga undovchi savollarga o'tiladi.

O'quvchilar bilan ishlashda savol shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus topshiriqlardan foydalanish mumkin. Jumladan, "Rasmga qarab savol tuz", "Bir mavzu — besh savol", "Savolni davom ettir", "Savolni qayta tuz", "Javobga mos savol top" kabi topshiriqlar o'quvchilarning mazmunli savol yaratish faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Masalan, "Bir mavzu — besh savol" topshirig'ida o'quvchilarga "Kuz" mavzusi berilib, u asosida beshta savol tuzish taklif etiladi. Keyin savollar mazmuniga ko'ra tahlil qilinadi. Bunda savolning faqat grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishiga emas, balki uning mavzuga muvofiqligi, aniqligi va o'quvchini fikrlashga undashiga ham e'tibor qaratiladi. R.Ishmuhammedov, A.Abduqodirov va A.Pardaevlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan innovatsion metodlardan foydalanish muhimligini qayd etadilar [8].

Mazkur yondashuvni matematika darslarida ham qo'llash mumkin. Masalan, tayyor masalani yechish bilan bir qatorda, "Ushbu masala asosida yana qanday savol tuzish mumkin?" yoki "Berilgan ma'lumotlardan foydalanib boshqa savol yaratish mumkinmi?" kabi topshiriqlar beriladi. Natijada o'quvchi matematik mazmunni o'zlashtirish bilan birga, undan yangi savol yaratishda ham foydalanadi.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn asosida savol tuzish o'quvchining matn mazmunini anglash darajasini aniqlashning qo'shimcha vositasi bo'lishi mumkin. O.Hasanboyeva va hammualliflarining pedagogik qarashlarida ham o'quvchilarning faol bilish faoliyatini tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan [6].

Savol shakllantirish faoliyatida o'qituvchining vazifasi ham o'zgaradi. Pedagog ayrim vaziyatlarda tayyor javob berish bilan cheklanmasdan, o'quvchini izlanishga yo'naltiruvchi savol va ko'rsatmalardan foydalanishi lozim. Masalan, "Bu savolga javobni qayerdan topish mumkin?", "Yana qanday savol berish mumkin?", "Savolingizni aniqroq ifodalab ko'ring" kabi yo'naltiruvchi fikrlar o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. O'.Tolipov va M.Usmonboyeva ham ta'lim texnologiyalarida o'quvchini faol fikrlashga jalb etuvchi metod va topshiriqlarning ahamiyatini ta'kidlaydilar [7].

Shuningdek, o'quvchi tomonidan tuzilgan savolni baholashda faqat uning "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" ekanini aniqlash bilan cheklanmaslik kerak. Savolning aniqligi, mavzuga muvofiqligi, bilishga undashi, sababni aniqlashga yo'naltirilganligi va yangi fikrga olib kelishi kabi mezonlardan foydalanish o'quvchining savol yaratish ko'nikmasini izchil rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, savolni mustaqil shakllantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar o'quvchining darsdagi ishtirokini faollashtiribgina qolmay, balki kuzatish, muammoni aniqlash, fikrni ifodalash, ma'lumot izlash va xulosa chiqarish jarayonlarini ham o'zaro bog'laydi.

XULOSA

Boshlang'ich ta'limda o'quvchining faolligini faqat berilgan savollarga to'g'ri javob berish orqali baholash bilan cheklanib qolmaslik lozim. O'quvchining mustaqil ravishda mazmunli va maqsadga yo'naltirilgan savol shakllantira olishi ham uning bilish faoliyatini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlardan biridir.

Savol tuzishga yo'naltirilgan topshiriqlarni dars jarayoniga tizimli kiritish o'quvchilarning qiziquvchanligi, mustaqil fikrlashi va izlanish faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda rasm, matn, tajriba, matematik masala va hayotiy vaziyatlardan foydalanish samarali imkoniyat yaratadi.

Shu bois boshlang'ich ta'limda "savolga javob beruvchi o'quvchi"dan "savolni shakllantiruvchi va javobni izlovchi o'quvchi"ga o'tish o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi istiqbolli pedagogik yondashuv sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999. – 352 с.
1. Дьюи Дж. Демократия и образование. – Москва: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.
 2. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: David McKay Company, 1956. – 207 p.
 3. Bruner J.S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. – 97 p.
 4. Hasanboyeva O. va boshq. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
 5. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
 6. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008.

INNOVATSION KOMPETENSIYANING TARKIBIY KOMPONENTLARI: MEZONLAR VA ULARGA MOS KELUVCHI KO'RSATKICHLAR

Avezov Davronbek Soburovich,

*Urganch Ranch universiteti "Pedagogika va aniq fanlar" kafedrasi katta o'qituvchisi.
avezovdavron24@gmail.com*

Annotatsiya; Ushbu maqolada innovatsion kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati, uning pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlovchi tarkibiy komponentlari, shuningdek, har bir komponentga mos keladigan mezon va ko'rsatkichlar tizimi ilmiy-nazariy tahlil qilingan. Innovatsion kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyat, ijodiy-intellektual, refleksiv-baholash va kommunikativ-hamkorlik komponentlari ajratib ko'rsatilgan hamda ularning diagnostik ko'rsatkichlari asoslangan.

Kalit so'zlar: innovatsion kompetensiya, kompetentlik, tarkibiy komponent, mezon, ko'rsatkich, pedagogik innovatika, kasbiy tayyorgarlik, refleksiya.

Аннотация: В статье представлен научно-теоретический анализ сущности понятия «инновационная компетентность», структурных компонентов, обеспечивающих эффективность педагогической деятельности, а также системы критериев и показателей, соответствующих каждому компоненту. Выделены мотивационно-ценностный, когнитивный, операционально-деятельностный, творческо-интеллектуальный, рефлексивно-оценочный и коммуникативно-

кооперативный компоненты инновационной компетентности, а также обоснованы их диагностические показатели.

Ключевые слова: инновационная компетентность, компетентность, структурный компонент, критерий, показатель, педагогическая инновация, профессиональная подготовка, рефлексия.

Abstract. This article presents a scientific-theoretical analysis of the essence of the concept of innovative competence, the structural components that ensure the effectiveness of pedagogical activity, and the system of criteria and indicators corresponding to each component. The motivational-value, cognitive, operational-activity, creative-intellectual, reflexive-evaluative, and communicative-collaborative components of innovative competence are highlighted, and their diagnostic indicators are substantiated.

Keywords: innovative competence, competence, structural component, criterion, indicator, pedagogical innovation, professional training, reflection.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari doirasida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar tubdan yangilanmoqda, bunda innovatsion kompetensiya alohida o'rin tutadi. Zero, faqat innovatsion kompetensiyaga ega pedagoggina zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llay oladi, ta'lim jarayonini ijodiy tashkil eta oladi va o'quvchi (talaba)larda mustaqil, tanqidiy fikrlashni rivojlantira oladi.

Innovatsion kompetensiya muammosi pedagogika fanida nisbatan yosh, ammo tez rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari, ularning tarkibiy tuzilishi turlicha talqin etilsada, ko'pchilik tadqiqotchilar bu tushunchani bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning yaxlit majmui sifatida ko'rib chiqadilar. Biroq innovatsion kompetensiyaning aniq tarkibiy komponentlari, ularni baholash mezonlari va ko'rsatkichlari tizimi masalasi hanuzgacha yakuniy ilmiy izohini topmagan.

Kompetentsiyaviy yondashuvning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan keng yoritilgan. A.V. Xutorskoy kompetensiyani shaxsga tegishli, ma'lum bir sohada samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan sifatlar majmui sifatida ta'riflaydi, I.A. Zimnyaya esa kompetentlikni bilim, ko'nikma va shaxsiy tajribaning natijaviy-maqсадli asosi sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuvlar innovatsion kompetensiyani tahlil qilishda metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

So'nggi yillardagi mahalliy tadqiqotlarda innovatsion kompetentlikning tarkibiy qismlari sifatida raqamli kompetentlik va axborot-kommunikativ kompetentlikning ahamiyati alohida ta'kidlanadi — bunday tadqiqotlarda pedagoglarning innovatsion faoliyatini samarali tashkil etishda raqamli savodxonlik muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim sohasida olib borilgan tadqiqotlarda kompetensiyalarning tarkibiy komponentlarini bosqichma-bosqich shakllantirish zarurligi asoslab berilgan. Bu esa innovatsion kompetensiya monolit tuzilma emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan komponentlar tizimi ekanligini ko'rsatadi.

Kompetensiya mezonlarini ishlab chiqishda tadqiqotchilar, odatda, bilim, ko'nikma va malakalarning ma'lum vaziyatda amaliy qo'llanilishini, shuningdek, shaxsiy sifatlar — motivatsiya, intizom va maqsadga yo'nalganlikni hisobga olishni tavsiya etadilar. Kvalimetrik yondashuv esa ushbu ko'rsatkichlarni sondor yoki shartli ballarda ifodalash imkonini beradi, bu esa innovatsion kompetensiyani ob'ektiv baholash uchun zarur asos yaratadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida innovatsion pedagogik kompetentlikni shakllantirish masalasi, asosan, ikki yo'nalishda o'rganilgan:

birinchisi — bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida innovatsion faoliyatga tayyorgarlikni shakllantirish shart-sharoitlarini aniqlash;

ikkinchisi — amaldagi pedagoglarning malaka oshirish tizimida innovatsion kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Har ikkala yo‘nalishda ham tadqiqotchilar innovatsion kompetentlikni yaxlit, ammo bir necha komponentdan tashkil topgan dinamik tuzilma sifatida talqin qilishganlar.

Xorijiy adabiyotlarda esa innovatsion kompetensiya ko‘pincha “innovation competence” yoki “innovative competency” atamasi bilan ifodalanib, unga tashabbuskorlik, xavf-xatarni oqilona qabul qilish, loyihaviy fikrlash va raqamli vositalardan foydalanish qobiliyatlari kiritiladi. Bu esa mazkur tushunchaning nafaqat pedagogika, balki menejment, iqtisodiyot va texnika sohalarida ham faol qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqot jarayonida olib borilgan tahlillar asosida innovatsion kompetensiyaning oltita asosiy tarkibiy komponenti ajratib ko‘rsatildi: motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyat, ijodiy-intellektual, refleksiv-baholash va kommunikativ-hamkorlik komponentlari. Har bir komponent o‘ziga xos mezon va bir qator ko‘rsatkichlar orqali tavsiflanadi (1-jadval).

Tarkibiy komponent	Mezon	Ko‘rsatkichlar
Motivatsion komponent	innovatsiyalarning ahamiyati, o‘z-o‘zini rivojlantirish istagi	Yangilikka intilish, kasbiy o‘rishga ehtiyoj; innovatsion faoliyatdan qoniqish hissi; ijodiy izlanishga ichki turtki (motivatsiya)ning mavjudligi;
Kognitiv (bilim) komponenti	pedagogik innovatsiya nazariyasining uslubiy, nazariy asoslarini bilish,	zamonaviy ta’lim metodlari va ularni qo‘llash shartlari haqidagi bilimlar; ilmiy-metodik adabiyotlar bilan ishlash ko‘nikmasi; yangi bilimlarni mustaqil egallash qobiliyati
Operatsion-faoliyat (texnologik) komponenti	Innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikma va malakalarining rivojlanganligi	Innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amal qilish qobiliyati; zamonaviy axborot - kommunikatsiya vositalaridan foydalanish mahorati; nostandart pedagogik vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish; dars va

Tarkibiy komponent	Mezon	Ko'rsatkichlar
		tarbiyaviy jarayonlarni innovatsion asosda loyihalash
Ijodiy-komponent	Muammoli vaziyat-larni ijodiy hal qilish va yangi g'oyalarni tadbiq qilish qobiliyati	Original pedagogik yechimlar taklif eta olish; tanqidiy va ijodiy fikrlash darajasi; muqobil yondashuvlarni topa olish qobiliyati; ijodiy tashabbuskorlik
Refleksiya komponenti	O'z innovatsion faoliyatini tahlil qila olish qobiliyati	O'z faoliyati natijalarini tahlil qilish; xato va kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish yo'llarini topish; hamkasblar tajribasini tanqidiy o'rganish; o'z-o'zini nazorat qilish va o'zini rivojlantirish strategiyasini belgilash
Kommunikativ-hamkorlik komponenti	Innovatsion faoliyat jarayonida samarali muloqot va hamkorlik qila olish qobiliyati	Jamoaviy loyihalarda faol ishtirok etish; tajriba almashish va uni tarqatish qobiliyati; ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv muloqot yurita olish; raqamli hamkorlik platformalaridan foydalanish

I-jadval. Innovatsion kompetensiyaning tarkibiy komponentlari, mezonlari va ko'rsatkichlari.

Tahlillarga asoslanib innovatsion kompetensiyaning barcha komponentlari o'zaro uzviy bog'liq va bir-birini to'ldirishini aytishimiz mumkin. Masalan: motivatsiyasiz bilim samarasiz qoladi, bilimsiz ijodiy g'oya amalga oshmaydi, refleksiyasiz esa erishilgan natijalar barqaror rivojlanishga aylanmaydi. Shu bois innovatsion kompetensiyaning shakllantirish jarayoni tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim.

Yuqorida keltirilgan mezon va ko'rsatkichlar asosida innovatsion kompetensiyaning shakllanganlik darajasini uch bosqichda — past, o'rta va yuqori darajalarda — tavsiflash maqsadga muvofiqdir. Bunday darajalashtirish nafaqat nazariy, balki amaliy-diagnostik

ahamiyatga ega, chunki u pedagogik jamoada innovatsion faoliyatni rejalashtirish va individual rivojlanish traektoriyasini belgilashga xizmat qiladi.

Past daraja pedagogning innovatsion faoliyatga nisbatan beparvo yoki noaniq munosabatda bo'lishi, yangi pedagogik texnologiyalar haqida yuzaki tasavvurga ega ekanligi, amaliyotda faqat an'anaviy metodlardan foydalanishi va o'z faoliyatini tahlil qilish ko'nikmasining yetarli rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi.

O'rta daraja pedagogda innovatsiyalarga qiziqish mavjudligi, ayrim zamonaviy metodlarni bilishi va vaziyatga qarab ularni qo'llashga harakat qilishi, biroq bu jarayonning tizimli va barqaror emasligi bilan ajralib turadi.

Yuqori daraja esa innovatsion faoliyatga barqaror ichki ehtiyoj, chuqur va tizimli bilim, texnologiyalarni erkin va ijodiy qo'llash, muntazam refleksiya hamda hamkasblar bilan faol tajriba almashish kabi xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Har bir komponent bo'yicha yig'ilgan ball yoki foiz ko'rsatkichlari umumlashtirilib, pedagogning innovatsion kompetensiyasi bo'yicha yaxlit xulosaviy profil shakllantiriladi. Bu, o'z navbatida, oliy ta'lim muassasalarida innovatsion kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan maxsus fan va modullarni takomillashtirish, shuningdek, malaka oshirish kurslari mazmunini har bir pedagogning individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida innovatsion kompetensiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, operatsion-faoliyat, ijodiy-intellektual, refleksiv-baholash va kommunikativ-hamkorlik kabi oltita tarkibiy komponenti aniqlandi hamda har biriga mos mezon va ko'rsatkichlar ishlab chiqildi. Taklif etilgan mezon va ko'rsatkichlar tizimi pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion kompetensiyasini shakllantirish, monitoring qilish va ob'ektiv baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mezon va ko'rsatkichlar asosida eksperimental diagnostika metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini amaliyotda sinovdan o'tkazish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – Б. 58–64.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 б.
3. Саидов З.А., Тошматова Ф. RAQAMLI KOMPETENTLIK VA RAQAMLI KOMPETENSIYA INNOVATSION KOMPETENTLIKNING TARKIBIY QISMLARI SIFATIDA // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar. – 2026. – T. 3, №6. – B. 38–41.
4. To'raqulov X.A. Bo'lajak o'qituvchilarda innovatsion-pedagogik kompetentlikni shakllantirish: ped. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 2019.
5. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 240 b.
6. Sh. Sharipov, D. Yusupova. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini metodik takomillashtirishga oid lingvopedagogik kompetensiyalarning tarkibiy komponentlari // Ilmiy elektron jurnal. – InLibrary. – 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
8. Kanayev B.I. Pedagogicheskiy analiz kak funktsiya upravleniya shkoly. – M.: Prosveshcheniye, 1988. – 112 b.

SCHOOL TEACHERS' READINESS TO USE THE ACTION RESEARCH APPROACH FOR DEVELOPING STUDENTS' FUNCTIONAL LITERACY

Yermekova Zhadyra¹, Myrzagereykyzy Gulmaidan², Ali Corukh³

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Astana, Kazakhstan

³Sakarya University, Sakarya, Turkey

e-mail: mgulmaidan.86@gmail.com

Abstract: Functional literacy is an important indicator that reflects students' ability to make informed decisions by effectively applying theoretical knowledge in everyday life situations. It contributes to the development of individual competitiveness, creative thinking, independent information-search and analytical skills, as well as readiness for lifelong learning. In this context, the article aims to examine school teachers' readiness to conduct Action Research and to identify the potential of this research approach for developing students' functional literacy. The study analyzes the professional readiness of physics teachers in secondary education institutions in Kazakhstan to develop students' functional literacy and highlights the importance of enhancing their research competencies.

Keywords: functional literacy, Action Research, physics teacher, secondary education, scientific research.

Annotatsiya: Funktsional savodxonlik — ta'lim oluvchilarning kundalik hayotiy vaziyatlarda nazariy bilimlarini samarali qo'llash orqali ongli qaror qabul qilish qobiliyatini belgilovchi muhim ko'rsatkichdir. U shaxsning raqobatbardoshligini, ijodiy fikrlashini, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalarini hamda butun umr davomida ta'lim olishga tayyorligini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola maktab o'qituvchilarining Action Research tadqiqotini amalga oshirishga tayyorgarligini o'rganishga hamda ushbu tadqiqot yondashuvi orqali o'quvchilarning funktsional savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot doirasida mamlakatimizdagi umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan fizika fani o'qituvchilarining funktsional savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha kasbiy tayyorgarligi tahlil qilinib, ularning tadqiqotchilik kompetensiyalarini takomillashtirishning ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: funktsional savodxonlik, Action Research, fizika fani o'qituvchisi, umumiy o'rta ta'lim, ilmiy tadqiqotlar.

Аннотация: Функциональная грамотность является важным показателем, определяющим способность обучающихся принимать осознанные решения, эффективно применяя теоретические знания в повседневных жизненных ситуациях. Она способствует формированию конкурентоспособности личности, развитию творческого мышления, навыков самостоятельного поиска и анализа информации, а также готовности к обучению на протяжении всей жизни. В данном контексте статья направлена на изучение готовности школьных учителей к проведению исследования Action Research и определение возможностей развития функциональной грамотности учащихся посредством данного исследовательского подхода. В рамках исследования проведён анализ профессиональной готовности учителей физики организаций среднего образования страны к развитию функциональной грамотности

учащихся, а также показана значимость совершенствования их исследовательских компетенций.

Ключевые слова: функциональная грамотность, Action Research, учитель физики, среднее образование, научные исследования.

INTRODUCTION

Improving the functional literacy of students in the system of general secondary education at the present stage is one of the most important indicators that determine the quality of Education. Functional literacy characterizes the student's ability not only to acquire theoretical knowledge, but also to effectively apply it in life situations. In this regard, there is an increasing need to use modern approaches in the educational process, such as research training, project method, problem-based learning, differentiated learning and Action research.

International Studies (PIRLS, PISA) clarify the importance of functional literacy. For example, in the PISA studies conducted by the OECD, reading literacy is considered as the student's ability to understand the text, analyze it and apply it in life situations [2]. In addition, the results of these studies prove that the reading, mathematical and natural-scientific literacy of students is the main indicator of their life competencies [1; 4].

In addition, Andreas Schleicher in his works emphasizes the importance of teaching approaches aimed at developing students' ability to apply knowledge in practice to improve the quality of Education [3]. And the principle of "learning by doing" proposed by John Dewey proves that it is an effective way to develop functional literacy by combining knowledge with experience [5].

Thus, the development of functional literacy is an important factor not only in the personal development of the student, but also in the socio – economic progress of society. Therefore, increasing the professional competence of teachers, the effective use of innovative pedagogical technologies and the formation of a research culture are considered one of the main tasks of the education system.

MATERIALS AND METHODS

Functional literacy is one of the most important areas of the modern education system and involves the development of students' ability to apply theoretical knowledge in life situations [6]. This concept is not limited to the acquisition of subject knowledge, but is aimed at the formation of complex competencies with the integration of practical decision-making, critical thinking, Information and communication skills [7].

In International Studies, functional literacy is associated with the effective use of students' subject knowledge in a life context, and the action research approach allows teachers to explore and improve their pedagogical experience [8]. The use of Action research in pedagogical practice contributes to the development of research skills of the student, which, in turn, increases functional literacy [9].

In the development of functional literacy, interdisciplinary tasks and project work are an effective method. For example, the use of experimental and Research tasks in physics and Chemistry Lessons forms students' skills in applying knowledge in practice [10]. These approaches allow students to connect theoretical knowledge and real-life problems, as well as develop their problem-solving and experimental skills [7, 10].

Domestic studies also reflect pedagogical experience aimed at the development of functional literacy. For example, Nalibaeva and Ataeva used experimental methods to improve

the functional literacy of students in biology lessons [11]. These practices create conditions for the effective development of research and practical skills of students.

After analyzing this literature, it was found that functional literacy and the action research approach are pedagogical concepts that strengthen and complement each other, increase efficiency in the educational process. Their combined application not only increases the ability of students to apply knowledge in practice, but also expands the ability of the teacher to reflect professionally and make effective methodological decisions in the lessons.

RESULTS AND DISCUSSION

The subject of physics plays an important role in the formation of functional literacy of students, since this discipline allows students to apply theoretical knowledge in practice, solve problems, and develop creative thinking. However, methodological training aimed at the systematic development of functional literacy at the school level is still insufficient. In this regard, the use of the action Research approach in improving the functional literacy of students is considered as an effective method. Action Research allows the teacher to make experiential changes in their classes, monitor their outcome, and identify effective pedagogical strategies.

As part of the study, a survey of physics teachers of general education schools, gymnasiums, lyceums, Nazarbayev Intellectual school, education and innovation lyceums and schools for gifted children was conducted in Astana, Kostanay and Atyrau. The questionnaire asked a number of questions about the Action Research study, teachers were able to freely express their thoughts and fully express their opinion on the practical difficulties, achievements and possibilities of using the Action Research method, which they encountered in teaching.

The questionnaire consisted of two parts: the first part was aimed at collecting information about the professional experience of teachers, working conditions and attitude to the subject, and the second part reflected on the methods that teachers use in classes on the development of functional literacy of students, the experience of using the Action Research approach, as well as the difficulties encountered. The data obtained made it possible to analyze the practical experience of teachers, professional reflection and the effectiveness of using the Action Research approach in the development of functional literacy of students. The questions asked during the survey were as follows:

1. Are you familiar with the action research method?
2. What are the stages of research carried out in the development of functional literacy of students using Action Research? (choose the right one)?
3. Do you think the Action Research method is effective in developing students functional literacy?
4. What methods can be used in Action Research to develop students ' functional literacy?

The number of teachers surveyed is 52. The total age of the teachers involved, as shown in the diagram below, is between 21 and 61, including 29 teachers aged 21-30, 9 teachers aged 31-40, 5 teachers aged 41-50, and 9 teachers aged 51-61. The work experience of teachers ranged from 1 to 37 years.

The participants of the above survey questions actively answered and expressed their opinions in a comprehensive and honest way. «Are you familiar with the action Research method? About 53% of the participants answered «yes», while the remaining 47% answered «no». These results show the heterogeneity of the level of familiarization of teachers with the Action Research method and determine the need to develop research practices. The fact that

most of the participants correctly answered the question about the stages of conducting the next Action Research study can be seen in the diagram below (Figure 1).

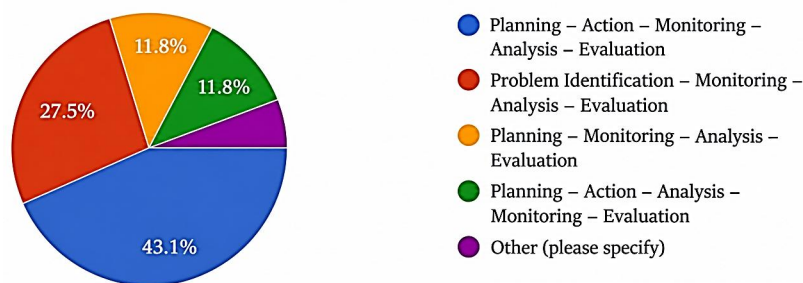

Figure 1. «What are the stages of research carried out in the development of functional literacy of students using Action Research? Indicator of answers to the question»

In addition, "do you think the Action Research method is effective in developing students' functional literacy? most of the teachers answered "Of course" and "effective" (Figure 2).

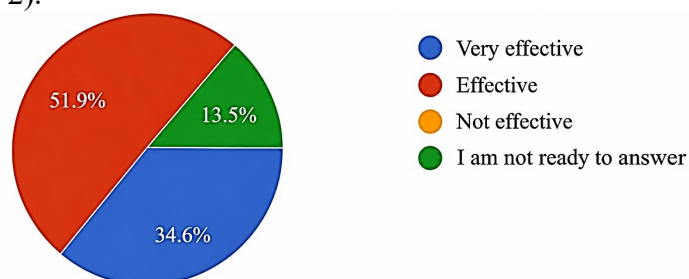

Figure 2. «Do you think the Action Research method is effective in developing students' functional literacy? An indicator of the answer to the question « what?»

The indicators in the above diagrams indicate that the experience of teachers in the systematic application of research approaches in order to develop functional literacy is still limited. However, from the answers to the last questions, it is noticeable that they are interested in the methodology, ready to use new experimental methods.

In physics lessons, Action Research can be effectively carried out using the following chain:

1. Lesson Planning and implementation of practical experiments – the teacher should set specific goals in each lesson, use practical tasks, practical work and problem problems for the development of functional literacy skills of students. For example, on the topic» application of the law of energy conservation in life situations», students develop their own research projects and analyze the results.

2. Monitoring and analysis of results – the teacher can monitor the actions and responses of students and determine the level of their functional literacy. The data obtained will serve as the basis for adjusting lesson strategies and improving training efficiency.

3. Reflection and methodological corrections – after each lesson, the teacher analyzes his experience, identifies the most effective methods and introduces them into subsequent lessons. Such an approach contributes to the professional development of the teacher and the use of innovative methods in the lessons.

4. Increase Student Engagement – Action Research allows students to develop the skills to conduct independent research, collect data, draw conclusions, and make decisions. This, in turn, systematically improves their functional literacy.

In the implementation of this research chain, we offer a set of tasks that will help effectively increase the functional literacy of students in physics lessons, develop the teacher's pedagogical reflection, and improve the quality of the educational process. These tasks (tasks) are based on the method of interdisciplinary integration.

Report 1: Aidar Aliyev decided to go from Almaty to Astana to see his relatives and relatives for the New Year holidays. He bought a ticket for the Talgo express train, the train leaves the station at 10:00. The distance between Almaty and Astana is about 1200 km. The train arrives in Astana the next day at 05: 50.

Task:

- 1.1. Calculate the average speed of the train on the track.
- 1.2. Determine how much distance the train will cover in an hour.
- 1.3. If the train makes three stops, 20 minutes each, recalculate the average speed of the train taking into account the stops.

Write down the decision and answer.

Report 2: Aiman and Aliya planned to visit the National Museum in Astana. They were joined by Aliya's comrade Alibek – a member of the International Council of museums. He agreed to conduct a tour and provided detailed information about the exhibition. To make the visit to the museum interesting, Ayman also invited his children Aybar and Sultan. When climbing 30 stairs at the entrance to the museum, each staircase is 0.2 m high.

Responsibilities:

- 2.1. Calculate the work performed by Ayman (65 kg) when climbing stairs. $g=9.8 \text{ m/s}^2$
- 2.2. Determine the potential energy occupied by Aliya (58 kg) at the top of the ladder.
- 2.3. Calculate what additional work Aybar did in case of carrying a backpack weighing 5 kg.
- 2.4. Explain the physical meaning of these calculations in everyday life.

CONCLUSION

The results of the conducted research show that the action Research approach is an effective tool in the development of functional literacy of students in physics lessons. The survey data and answers to open-ended questions showed that most teachers were not familiar with this method, however, it was found that they were more motivated by practical search, the use of new pedagogical methods. The tasks and problems used in the course of the pedagogical experiment made it possible to apply the theoretical knowledge of students in practice, solve problems, relate mathematical and physical calculations to life situations.

The systematic use of the Action Research approach during the lesson gives the teacher the opportunity to plan the educational process, conduct practical control, reflect and improve the teaching methodology. In addition, this method contributes to the development of students' research, analytical thinking and creative abilities, forms their skills of effective use of knowledge in everyday life. The results of the conducted research clearly prove the importance of methodological work aimed at improving functional literacy in schools in Kazakhstan and the need to improve the professional competence of teachers.

LIST OF REFERENCES

1. OECD. Assessing Scientific, Reading and Mathematical Literacy: A Framework for PISA 2006. — Paris, OECD Publishing, 2006.
2. Mo J. How does PISA define and measure reading literacy? // PISA in Focus. 2019. No. 101. — OECD Publishing.
3. Schleicher A. PISA 2018: Insights and Interpretations. — Paris, OECD Publishing, 2019.
4. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019.
5. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, – P. 152–154. 1938.
6. Iskhan S. S., Mausumbayeva a.m., Ongarbayeva S. S. Experience in the formation of functional literacy and its assessment at the international level // Modern Scientific Technology. 2025. — №12. 25–28 Б. — URL: <https://ojs.scipub.de/index.php/MS/article/view/7541>
7. Kenzhegulova R.K. Functional Literacy in the Subject of History Based on Development-Oriented Tasks // Eurasian Science Review. 2024. — Vol.2(6). – P. 73–77. — URL: <https://eurasia-science.org/index.php/pub/article/view/117>
8. Villan F., dos Santos R.P. ChatGPT as Co-Advisor in Scientific Initiation: Action Research with Project-Based Learning in Elementary Education. 2023. – P. 62-64. — URL: <https://arxiv.org/abs/2311.14701>
9. Anne Burns. Action Research in Language Teaching. — London: Routledge, 2010. — 208 p. — ISBN 978-0-415-54317-2
10. Yermekova Ж., Myrzagereikyzy Г., & Serikbayeva Ф. (2025). Development of functional literacy of schoolchildren: an urgent problem of modern education. *Problems of Engineering and Professional Education*, 78(3), – P. 57–72. Retrieved from <https://bulprengpe.enu.kz/index.php/main/article/view/911>
11. Nalibaeva M. K., Ataeva G. M. study of improving the functional literacy of students in biology // Modern Scientific Technology. 2023. — №5. – C. 84–91. — URL: <https://ojs.publisher.agency/index.php/MS/article/view/2722>

“PEDAGOGLARNING QADRIYATLARGA ASOSLANGAN MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI”

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi

“Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

Ch.U.Hasanova

Elektron pochta: chexrozhasanova70@gmail.com

***Annotatsiy;** Ushbu tadqiqot pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi ta’lim jarayonida qadriyatlarga asoslangan munosabat tajribasini shakllantirishga ta’sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va ularning ahamiyatini yoritishdan iborat. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, so‘rovlar, so‘rovnomalar, pedagogik eksperiment, sifatli suhbatlar va statistik ishlov berish usullaridan foydalanilgan. Pedagogik eksperiment davomida qadriyatlarni aks ettiruvchi topshiriqlar, murabbiylik va amaliy muhokamalar birlashtirilgan. Tadqiqot natijalari qadriyatlarga asoslangan munosabatni shakllantirishda interaktiv va innovatsion usullardan foydalanish, didaktik vaziyatlarni tashkil etish, pedagogik*

vositalardan tizimli foydalanish hamda ta'lim jarayonida qadriyatlarni izchil singdirish muhimligini ko'rsatdi. Qadriyatlarni o'zlashtirish va ularni faoliyatda qo'llash natijasida ijobiy xulq-atvor o'zgarishlari yuzaga kelishi aniqlandi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabat tajribasini shakllantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi bo'lib, bunda interfaol usullar, innovatsion yondashuvlar, didaktik vositalar va hamkorlikka asoslangan faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qadriyatli munosabat, pedagogik jarayon, pedagog, didaktik vaziyatlar, interaktiv yondashuv, muammoli ta'lim, shaxsiy rivojlanish, innovatsion usullar.

Аннотация Данное исследование посвящено изучению педагогических условий формирования ценностного отношения педагогов. Цель исследования заключается в определении педагогических условий, способствующих формированию опыта ценностного отношения в образовательном процессе, и раскрытии их значения. В исследовании использовались анализ литературы, опросы, анкеты, педагогический эксперимент, качественные интервью и статистическая обработка данных. В ходе педагогического эксперимента были объединены задания, направленные на осмысление ценностей, наставничество и практические обсуждения. Результаты исследования показали важность использования интерактивных и инновационных методов, организации дидактических ситуаций, систематического применения педагогических средств и последовательного внедрения ценностей на всех этапах образовательного процесса. Установлено, что освоение ценностей и их применение в деятельности способствует положительным изменениям в поведении. Формирование опыта ценностного отношения предполагает создание определённых педагогических условий, последовательное выполнение заданий и упражнений, а также организацию целенаправленного образовательного процесса. В заключении отмечается, что формирование ценностного отношения педагогов является важной составляющей педагогического процесса, в котором значимую роль играют интерактивные методы, инновационные подходы, дидактические средства и совместная деятельность.

Ключевые слова: ценностное отношение, педагогический процесс, педагог, дидактические ситуации, интерактивный подход, проблемное обучение, личностное развитие, инновационные методы.

Abstract. This study focuses on the pedagogical conditions for developing value-based attitudes among pedagogues. The purpose of the study is to identify the pedagogical conditions that contribute to the formation of experience in value-based attitudes within the educational process and to highlight their significance. The study employed literature analysis, surveys, questionnaires, a pedagogical experiment, qualitative interviews, and statistical data processing. During the pedagogical experiment, value-reflective tasks, mentoring, and practical discussions were combined. The results demonstrated the importance of using interactive and innovative methods, organizing didactic situations, systematically applying pedagogical tools, and consistently integrating values throughout the educational process. It was found that the acquisition of values and their application in practical activities contribute to positive changes in behavior. The formation of experience in value-based attitudes requires specific pedagogical conditions, the consistent implementation of tasks and exercises, and the organization of a purposeful educational process. The study concludes that developing value-based attitudes among pedagogues is an important component of the pedagogical process. Interactive methods, innovative approaches, didactic tools, and collaborative activities play a significant role in this process and contribute to the development of value-based experiences and their practical application.

Keywords: *value-based attitude, pedagogical process, pedagogue, didactic situations, interactive approach, problem-based learning, personal development, innovative methods.*

KIRISH

: Hozirgi vaqtda ta'lim jarayoni nafaqat bilimni, balki talabalarda munosabatning qimmatli tajribasini shakllantirishni ham talab qiladi. Pedagogik faoliyatda qadrli yondashuvdan foydalanish, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishdan tashqari, tarbiyachilarning ijtimoiy muhitga moslashishiga ham yordam beradi. Shu sababli, pedagoglar qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishning maxsus uslubiy yondashuvlarini o'zlashtirishi kerak[1]. Ushbu maqolada aynan shu pedagogik shart-sharoitlar, jarayon, innovatsion usul va uslublar, ta'lim jarayonida qadriyatlarni singdirishning ahamiyati tahlil qilinadi. Talabalarda qadrli munosabatga ega bo'lish tajribasini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon o'ziga xos maqsadli tarkibiy qismlarga ega. O'quvchilarda qimmatli munosabatga ega bo'lish tajribasini shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayonning umumiy va xususiy maqsadlari[2], shakl, usullar va usullar mazkur jarayonning amalga oshirilishini ta'minlaydi. Bu jarayonda o'quvchilar oldiga maqsadli vazifalarni qo'yish ularning yechim izlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish imkonini beradi. O'quvchilarda qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishga qaratilgan didaktik vaziyatlar bir necha turlarga bo'linadi[3]. Ular quyidagilardan iborat: qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishga qaratilgan vaziyatlar, bu yo'nalishdagi muvaffaqiyat holatlari, topshiriq holatlari, o'yin vaziyatlari, fikrlash holatlari, erkin tanlov holatlari, baholash holatlari, hamkorlik holatlari[4].

MATERIALLAR VA USULLAR

Pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabatini shakllantirishning pedagogik shartlarini o'rganish jarayonida nazariy va empirik tadqiqot usullaridan kompleks foydalanildi. Nazariy tahlil doirasida ta'limda qadriyatlarni shakllantirishga oid falsafiy, psixologik va pedagogik adabiyotlar o'rganilib, mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilindi. Empirik tadqiqot jarayonida qadriyatlarga asoslangan ta'lim haqidagi tasavvurlarni baholash maqsadida so'rovlar va so'rovnomalardan foydalanildi (N=120 bo'lajak o'qituvchilar). Shuningdek, 6 oy davomida pedagogik eksperiment tashkil etilib, unda qadriyatlarni aks ettiruvchi vazifalar, murabbiylik va amaliy muhokamalar o'zaro uyg'unlashtirildi. Institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini aniqlash maqsadida o'qituvchi-pedagoglar bilan sifatli suhbatlar o'tkazildi (N=15). Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar tavsiflovchi statistika va tematik kodlash usullari yordamida tahlil qilindi. Mazkur usullarning o'zaro uyg'unligi pedagogik strategiyalarning qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoniga ta'sirini har tomonlama o'rganish imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Miqdoriy va sifat ma'lumotlarining triangulyatsiyasi pedagogik strategiyalarning qiymatni o'zlashtirishga qanday ta'sir qilishini har tomonlama tushunishni ta'minladi. O'quvchilarda qimmatli munosabatga ega bo'lish tajribasini shakllantirish uchun ularga o'qituvchilar tomonidan turli topshiriqlar beriladi: o'quvchilarni faollikka undovchi vaziyatlar; ma'lumot beruvchi topshiriqlar; qadriyatlarni tizimlashtirishga qaratilgan topshiriqlar; fikrlashga qaratilgan topshiriqlar; o'zaro baholash vazifalari kabi. O'zaro muloqot jarayonida o'quvchilar birgalikda fikr yuritadilar, muhokama qiladilar, fikr almashadilar. Qadriyatlar haqida ular sinfdan tashqari jarayonlarda mustaqil bilim asosida qimmatli munosabat tajribasini egallashga oid faoliyatini amalga oshiradilar. Masalan, ular mustaqil ravishda kitob o'qiydilar, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanadilar, tabiatda sayr qiladilar, tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qiladilar, ota-onalar va kattalarni qo'llab-

quvvatlaydilar, turli ommaviy tadbirlarda qatnashadilar, shu asosda ular o‘zlarining ma’naviy dunyoqarashlarini boyitadilar.

1-jadval. Qadriyatlarga asoslangan munosabatni shakllantirishda qo‘llaniladigan pedagogik shart-sharoitlar.

№	Pedagogik shart-sharoitlar	Mazmuni
1	Aks ettiruvchi amaliyot	Qadriyatlarni anglash va qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishga qaratilgan amaliy faoliyat
2	Murabbiylik	Qadriyatlarga asoslangan munosabatni rivojlantirish jarayonida yo‘naltirish va qo‘llab-quvvatlash
3	Tajribaviy ta‘lim	Qadriyatlarni amaliy faoliyat va tajriba orqali o‘zlashtirish
4	Didaktik vaziyatlar	Muvaffaqiyat, topshiriq, o‘yin, fikrlash, erkin tanlov, baholash va hamkorlik vaziyatlarini tashkil etish
5	Interaktiv usullar	Birgalikda fikrlash, muhokama qilish va fikr almashish orqali qadriyatlarni o‘zlashtirish
6	Innovatsion usullar	Ta‘lim jarayonida qadriyatlarni singdirishga qaratilgan yangi usul va uslublardan foydalanish
7	Pedagogik vositalardan tizimli foydalanish	Qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishda pedagogik vosita, usul va usullardan izchil foydalanish
8	Hamkorlik faoliyati	O‘quvchilar, pedagoglar va ota-onalar hamkorligida qimmatli munosabat tajribasini shakllantirish
9	Mustaqil faoliyat	Kitob o‘qish, ijodiy faoliyat, tabiatni kuzatish, ommaviy tadbirlarda qatnashish orqali tajriba orttirish
10	Amaliy topshiriqlar	Faollikka undovchi, ma’lumot beruvchi, qadriyatlarni tizimlashtiruvchi, fikrlash va o‘zaro baholashga qaratilgan topshiriqlar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagoglar uchun qimmatli munosabat tajribasini shakllantirishda interaktiv va innovatsion usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Pedagogik jarayonni aniq maqsadlarga yo‘naltirish natijasida o‘quvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash va ularning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish ta‘minlanadi. Qadriyatlarni singdirish jarayoni uzluksiz bo‘lishi va ta‘lim jarayonining barcha bosqichlarida izchil amalga oshirilishi kerak. Qimmatli munosabat tajribasini shakllantirish bilan birga, o‘quvchilarning rivojlanishiga ham erishiladi. Qadriyatli munosabat tajribasi o‘z faoliyatini aniq bir maqsadga qaratishga qodir[8]. Bunda jamiyatda shakllangan qadriyatlar ustuvor o‘rin tutadi. Jamiyat a‘zolarining his-tuyg‘ulari, kechinmalari, ularning qadriyatlarga ega bo‘lish istagi orqali tajribalari uyg‘un tarzda namoyon bo‘ladi. Qadrli munosabat tajribasini shakllantirish jarayoni o‘quvchilarda muayyan his-tuyg‘ularning shakllanishini ta‘minlaydi. O‘quvchilarda qadrli munosabat tajribasini shakllantirishda faollik tendensiyalarini shakllantirish alohida pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun faoliyat tendensiyalarini keltirib chiqaradigan usul va usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Talabalar o‘zlarining hissiy dunyosi va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda u yoki bu qadriyatni egallashga moyillikni bildiradilar. Bu yerda o‘smir talabalarning qiziqishlari, ehtiyojlari, maqsadlari, e‘tiqodlari, ideallari muhim ahamiyatga ega[9]. Qadriyatlarni egallashga moyil bo‘lgan talabalar ularni kundalik faoliyatida qo‘llashga

moyildirlar. Qadriyatlarni o'zlashtirish va uning faoliyatida qo'llanilishi talabalar xatti-harakatlaridagi ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Pedagoglarda qadrli munosabat tajribasining shakllanishi natijasida ijtimoiy jarayonlar faollashadi. Talabalarda shakllangan sifatlar ijobiy va salbiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Qadrli munosabat tajribasi nafaqat talabalarning ruxsatiga, balki ularning shaxslararo munosabatlariga ham ta'sir qiladi[12] [13]. Qadriyatlarni o'zlashtirish va uning o'z faoliyatida qo'llanilishi o'quvchilarning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlar paydo bo'lishiga olib keladi. Talabalar o'zlari amalga oshirishni rejalashtirgan xatti-harakatlar jarayonida birinchi navbatda ma'naviy qadriyatlarni qo'llashadi[14] [15]. Muloqot vaziyatlarida o'quvchilar ularda shakllangan eng yaxshi ma'naviy fazilatlarni namoyon etishga muvaffaq bo'lishadi. Xususan, ular suhbatdoshlariga xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishadi, bir-biriga ishonch bildirishadi, ular uchun muhim bo'lgan narsalarni qadrlashadi[5]. Ota-onalar ham qadrli munosabat tajribasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Amaliy xarakterdagi tadbirlar o'quvchilarning qadrli munosabat tajribasi qay darajada shakllanganligini ko'rsatadi. Talabalar qimmatli munosabat tajribasini shakllantirish jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta'minlash uchun aniq shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Ular quyidagilardir:

1. o'quvchilarda qadrli munosabat tajribasini shakllantirishda aniq pedagogik vositalar, usul va usullardan tizimli foydalanishni ta'minlash;
2. ushbu maqsadga qaratilgan o'quv jarayonini tashkil etish;
3. qimmatli munosabat tajribasi insonning uzluksiz faoliyati davomida shakllanishini ta'minlash;
4. natijada talabalarda qimmatli munosabat tajribasi muayyan vazifalar va mashqlarni izchil bajarish orqali shakllanishini ta'minlash;
5. shakllanish jarayonining natijasida yuzaga keladigan xulq-atvor namoyishlarini takomillashtirish.

XULOSA

Pedagoglar uchun qimmatli munosabatlar tajribasini shakllantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Talabalar bilan interfaol usullardan foydalangan holda ishlash, didaktik vositalardan samarali foydalanish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish bu jarayonda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda pedagoglarga yangi pedagogikani joriy etish va ularga tayyorgarlik ko'rish zarurati tug'iladi. Amaliy jihatdan qimmatli munosabat tajribasini qo'llash paytida faoliyat, talabalar uchun ma'lum bilimlardan samarali foydalanish, yangi bilimlarni qo'llash muhimdir. Vazifalarni hal qilish algoritmlari bu jarayonda o'quvchilarga qimmatli faoliyatning yangi usullarini o'zlashtirishga imkon beradi. Natijada ularda qadrli munosabat tajribasidan foydalanishga oid ijodiy faoliyat mavjud. Tadqiqot faoliyati davomida qadrli munosabat tajribasini o'zlashtirishga qaratilgan talabalar uning barcha bosqichlarini amalga oshirishga o'rganadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanova, Ch.U. Bo'lg'usi Tarbiyachilarda Qadriyat Tushunchasini Pedagogik Shart-Sharoitini Shakllantirish // International Conference Education in a Changing World: Multidisciplinary Perspectives for Global Progress. — 2026. — B.
2. Hasanova, Ch.U. Bo'lg'usi Tarbiyachilarda Qadriyat Tushunchasini Pedagogik Shart-Sharoitini Shakllantirish // International Conference Education in a Changing World: Multidisciplinary Perspectives for Global Progress. — 2026. — B.

3. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. Bo'lajak O'qituvchilarning Qimmatli Munosabati Tajribasini Shakllantirishning Pedagogik Shartlari // International Conference on Linguistics, Literature And Translation (London). — 2025. — Jild. 15. — B. 30–32.
4. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. Pedagoglarda Qadriyatli Munosabat Tajribasini Hosil Qilishga Yo'naltirilgan Pedagogik Jarayonni Tashkil Etish // Inter Education & Global Study. — 2025. — № 4. — B. 318–326.
5. Hasanova, Ch.U., Taylanova, Sh.Z. O'quvchilarda Qadriyatli Munosabat Tajribasini Shakllantirishning Pedagogik-Psixologik Xususiyatlari // Zenodo. — 2024. — B.

O'ZBEKISTON YOSHLARINING MADANIY SAVIYASIDA YUZ BERAYOTGAN O'ZGARISHLARNI ILMIY-PEDAGOGIK JIHATDAN O'RGANISH VA UNI YANADA YUKSALTIRISH

Axmedova Dilrabo Sa'dullayevna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

E_mail: dilliaxmedova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston yoshlarining madaniy saviyasida yuz berayotgan zamonaviy o'zgarishlar ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Yoshlarning ma'naviy-madaniy dunyoqarashi, estetik didi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ommaviy madaniyat ta'sirida shakllanayotgan yangi qarashlari yoritiladi. Shuningdek, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirishda ta'lim-tarbiya jarayonining o'rnini, oilaviy va ijtimoiy muhitning ta'siri, milliy qadriyatlarni targ'ib etish hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada yoshlarning madaniy kompetensiyasini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashga doir ilmiy-pedagogik tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, madaniy saviya, madaniy kompetensiya, ma'naviy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, yoshlar tarbiyasi, pedagogik yondashuv, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, axborot texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются современные изменения, происходящие в культурном уровне молодёжи Узбекистана. Освещаются вопросы формирования духовно-культурного мировоззрения молодёжи, эстетического вкуса, отношения к национальным и общечеловеческим ценностям, а также новых взглядов, формирующихся под влиянием информационно-коммуникационных технологий и массовой культуры. Кроме того, анализируется роль образовательного и воспитательного процесса, влияние семейной и социальной среды, возможности популяризации национальных ценностей и применения современных педагогических подходов в повышении культурного уровня молодёжи. В статье представлены научно-педагогические рекомендации по развитию культурной компетентности молодёжи и её воспитанию как самостоятельно мыслящей, духовно зрелой и социально активной личности.

Ключевые слова: молодёжь, культурный уровень, культурная компетентность, духовные ценности, национальные ценности, общечеловеческие ценности, воспитание молодёжи, педагогический подход, духовно-просветительское воспитание, информационные технологии.

Abstract. *This article analyzes the contemporary changes taking place in the cultural level of the youth of Uzbekistan from a scientific and pedagogical perspective. It examines the formation of young people's spiritual and cultural worldview, aesthetic taste, attitudes toward national and universal human values, as well as new perspectives shaped under the influence of information and communication technologies and mass culture. The article also analyzes the role of the educational and upbringing process, the influence of the family and social environment, the promotion of national values, and the potential of modern pedagogical approaches in enhancing the cultural level of young people. Scientific and pedagogical recommendations are provided for developing the cultural competence of youth and fostering them as independent-thinking, spiritually mature, and socially active individuals.*

Keywords: *youth, cultural level, cultural competence, spiritual values, national values, universal human values, youth education, pedagogical approach, spiritual and educational development, information technologies.*

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining sur'ati, axborot almashinuvining tezlashuvi, raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi hamda globallashuv jarayonlarining kuchayishi yoshlarning dunyoqarashi, ma'naviy ehtiyojlari va madaniy saviyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Yosh avlodning madaniy rivojlanishi mamlakatning nafaqat bugungi ijtimoiy muhitini, balki kelajakdagi taraqqiyot yo'nalishlarini ham belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki jamiyatning intellektual, ma'naviy va madaniy salohiyati ko'p jihatdan yoshlarning bilim darajasi, ijtimoiy faolligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, axborotni tanqidiy tahlil qila olishi hamda zamonaviy madaniyat yutuqlaridan oqilona foydalanish qobiliyatiga bog'liqdir. Shu sababli O'zbekiston yoshlarining madaniy saviyasida yuz berayotgan o'zgarishlarni ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganish va uni yanada yuksaltirish imkoniyatlarini ta'lim jarayonida yoritish alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlarning ma'naviy, intellektual va madaniy rivojlanishiga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor qaratilayotganligi ahamiyatlidir. Zamonaviy yoshlarning madaniy ehtiyojlari avvalgi davrlarga nisbatan sezilarli ravishda o'zgarmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron axborot manbalari, sun'iy intellekt vositalari va turli raqamli platformalarning ommalashishi yoshlarning axborot olish imkoniyatlarini nihoyatda kengaytirdi. Bunday sharoit yoshlarning bilim va dunyoqarashini boyitish uchun katta imkoniyatlar yaratishi bilan bir qatorda, ularning madaniy qarashlariga turli xil, ayrim hollarda salbiy mazmundagi axborotlarning ta'sir qilish ehtimolini ham kuchaytirmoqda. Natijada yosh avlodda axborotdan foydalanish madaniyati, media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, milliy o'zlikni anglash va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarni shakllantirish masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

Yoshlarning madaniy saviyasi faqat ularning san'at, adabiyot yoki tarix sohasidagi bilimlari bilan chegaralanmaydi. Ushbu tushuncha shaxsning ma'naviy dunyosi, axloqiy qarashlari, muomala madaniyati, estetik didi, huquqiy va siyosiy savodxonligi, kitobxonlik darajasi, axborot bilan ishlash ko'nikmalari, jamiyatdagi voqea va hodisalarga ongli munosabati hamda ijtimoiy mas'uliyatini qamrab oluvchi murakkab hodisadir. Shu nuqtai nazardan, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirish uzluksiz ta'lim va tarbiya jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim muassasalarida yoshlarning faqat nazariy bilimlarini oshirish emas, balki ularda mustaqil fikrlash, o'z fikrini asoslash, turli qarashlarni tahlil qilish, milliy madaniy merosni qadrlash va zamonaviy madaniy jarayonlarga ongli munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirish talab etiladi.

Yoshlarning dunyoqarashi, ma'naviy ehtiyojlari va madaniy saviyasini yuksaltirishning yana bir jihatida bu ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishga

bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganligidir. An'anaviy ta'limda o'qituvchi asosiy axborot manbai sifatida namoyon bo'lib, o'quvchi yoki talaba ko'proq tayyor ma'lumotni qabul qiluvchi vazifasini bajargan bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ta'lim oluvchining mustaqil faoliyati, ijodiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va o'z xulosalarini shakllantirishi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yoshlarning madaniy saviyasi kabi ijtimoiy va ma'naviy jihatdan ko'p qirrali mavzularni o'qitishda faqat ma'ruza yoki tushuntirish metodlari bilan cheklanib qolish kutilgan samarani bermasligi mumkin. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish, keys-stadi, munozara, aqliy hujum, konseptual xaritalar, raqamli ta'lim vositalari va multimedia imkoniyatlaridan foydalanish o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshirish hamda o'rganilgan bilimlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashga xizmat qiladi.

O'zbekiston yoshlari madaniy saviyasidagi o'zgarishlar va uni yuksaltirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish yoshlarning faqat ma'lumot olishini emas, balki o'zlarining madaniy qarashlarini tahlil qilishlarini ham ta'minlaydi. Jumladan ijtimoiy jarayonlarga oid ma'lumotlar va turli nuqtai nazarlarni muhokama qilish orqali mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday yondashuv ta'limning tarbiyaviy imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Yoshlar milliy madaniyat va zamonaviy dunyo madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi, turli axborot manbalariga ongli munosabatda bo'lishni o'rganadi va o'zining jamiyatdagi o'rni hamda mas'uliyatini chuqurroq his qiladi.

Shu o'rinda, zamonaviy ta'lim jarayonlari yoshlarning ma'naviy-madaniy dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, zamonaviy axborot muhitidan foydalanish xususiyatlari hamda ta'lim orqali madaniy saviyani rivojlantirish masalalarida alohida o'rin egallaydi.

O'zbekiston yoshlarining madaniy saviyasida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tahlil qilish, ushbu jarayonga globallashuv va raqamli axborot muhitining ta'sirini yoritish, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirishda ta'lim va tarbiyaning imkoniyatlarini aniqlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning mazkur jarayondagi o'rnini asoslash, mavzuni o'qitishda interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish yo'llarini ishlab chiqish, hamda uning pedagogik samaradorligini baholash muhim vazifalardandir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida insonning ta'lim olishi, ma'naviy va madaniy kamol topishi uchun zarur bo'lgan asosiy huquqiy tamoyillar mustahkamlangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, ta'lim sifatini oshirish, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish uchun huquqiy asoslar belgilangan. "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun esa yoshlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, ularning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishi uchun shart-sharoit yaratishga qaratilgan davlat siyosatining muhim yo'nalishlarini belgilab beradi.

Yoshlar madaniy saviyasi tushunchasining pedagogik mazmunini tizimli yoritish, uning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi zamonaviy omillarni umumlashtirish hamda yoshlarning madaniy rivojlanishi bilan zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'rtasidagi aloqadorlikni asoslash, milliy qadriyatlar, globallashuv, raqamli muhit, media savodxonlik, ta'lim va tarbiya kabi omillarning o'zaro bog'liqligi yoshlar madaniy saviyasini rivojlantirish masalasiga faqat ma'naviy-tarbiyaviy hodisa sifatida emas, balki zamonaviy ta'lim jarayonining muhim pedagogik vazifasi sifatida qarash imkonini beradi.

Interfaol topshiriqlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishga oid yondashuvlardan ta'lim jarayonida foydalanish, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi mashg'ulotlarni tashkil etish, yoshlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy tadbirlarda, seminar va davra suhbatlarida foydalanish, shuningdek,

tavsiya etiladigan pedagogik metodlar yoshlarning faolligini oshirish, ularni muammoli vaziyatlar yuzasidan fikr yuritishga undash, axborotlarni mustaqil tahlil qilish va o'z nuqtai nazarini dalillar bilan ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, amaldagi tahrir.
3. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni.
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
8. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
9. Olimov Sh.Sh. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
10. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A. T
11. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006.
12. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2000.
13. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H., Matnazarova K.O., Shirinov M.K., Hafizov S. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
14. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2013.

СОВРЕМЕННЫЕ ПАРАДИГМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Райимжанова Нодида Лочин кизи
Докторант Наманганского государственного
педагогического института
тел. +998 93 681 80 31

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к обеспечению качества дошкольного образования в условиях трансформации образовательной системы. Раскрывается содержание понятия «качество дошкольного образования», анализируются современные парадигмы его обеспечения: личностно-ориентированная, компетентностная, системно-деятельностная, инклюзивная и цифровая. Особое внимание уделяется роли педагогического персонала, образовательной среды, взаимодействия дошкольной образовательной организации с семьёй, а также механизмам внутренней и внешней оценки качества.

Ключевые слова: дошкольное образование, качество образования, образовательная среда, компетентность, инклюзивное образование, цифровизация, мониторинг качества.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim tizimining transformatsiyasi sharoitida maktabgacha ta'lim sifatini ta'minlashning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqiladi. «Maktabgacha ta'lim

sifati» tushunchasining mazmuni yoritilib, uni ta'minlashning zamonaviy paradigmalari: shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, tizimli-faoliyatga asoslangan, inklyuziv va raqamli paradigmalar tahlil qilinadi. Pedagogik xodimlarning roli, ta'lim muhiti, maktabgacha ta'lim tashkilotining oila bilan o'zaro hamkorligi, shuningdek, sifatni ichki va tashqi baholash mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim sifati, ta'lim muhiti, kompetensiya, inklyuziv ta'lim, raqamlashtirish, sifat monitoringi.

Abstract. The article examines modern approaches to ensuring the quality of preschool education in the context of the transformation of the education system.

The content of the concept of "quality of preschool education" is explored, and modern paradigms for ensuring it are analyzed, including learner-centered, competency-based, system-activity, inclusive, and digital paradigms. Particular attention is paid to the role of teaching staff, the educational environment, the interaction between preschool education organizations and families, as well as the mechanisms of internal and external quality assessment.

Keywords: preschool education, quality of education, educational environment, competence, inclusive education, digitalization, quality monitoring.

ВВЕДЕНИЕ

Дошкольное образование является фундаментальным этапом развития личности, поскольку именно в раннем возрасте формируются базовые предпосылки физического, интеллектуального, эмоционального и социального развития ребёнка. Современные социально-экономические изменения, цифровизация общества, развитие информационных технологий и повышение требований к человеческому капиталу обуславливают необходимость переосмысления подходов к организации дошкольного образования.

В настоящее время качество дошкольного образования не может рассматриваться исключительно как соответствие образовательной организации установленным нормативным требованиям. Современное понимание качества предполагает создание условий, в которых каждый ребёнок получает возможность полноценно развиваться в соответствии со своими индивидуальными особенностями, потребностями и потенциальными возможностями.

В связи с этим особую актуальность приобретает поиск современных парадигм обеспечения качества дошкольного образования, ориентированных не только на образовательный результат, но и на качество образовательного процесса, профессиональную компетентность педагогов, состояние развивающей среды и характер взаимодействия всех участников образовательных отношений.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Понятие качества дошкольного образования является комплексным и включает совокупность характеристик образовательного процесса, условий его организации и результатов развития ребёнка.

Традиционный подход к оценке качества у нас в Узбекистане преимущественно основывался на проверке соответствия деятельности образовательной организации определённым нормативам: наличию кадров, материально-технической базы, образовательных программ, документации и соблюдению санитарно-гигиенических требований. Однако такой подход не всегда позволяет определить реальное влияние образовательной среды на развитие ребёнка.

Современная парадигма качества в Узбекистане предполагает смещение акцента с контроля отдельных показателей на оценку целостной образовательной системы. При

этом центральным субъектом образования становится ребёнок, а качество определяется тем, насколько образовательная организация создаёт условия для его гармоничного развития.

В связи с этим можно выделить несколько взаимосвязанных компонентов качества дошкольного образования:

1. **Качество образовательной среды** — безопасность, доступность, насыщенность и развивающий характер предметно-пространственной среды.
2. **Качество педагогического процесса** — содержание, методы, формы и технологии взаимодействия педагога с детьми.
3. **Профессиональная компетентность педагогов** — знания, навыки, педагогическая культура, способность применять современные образовательные технологии.

Таким образом, качество дошкольного образования следует рассматривать как динамическую характеристику образовательной системы, которая постоянно совершенствуется в соответствии с изменениями потребностей ребёнка, семьи и общества.

Одним из ключевых направлений современного дошкольного образования является переход от унифицированного подхода к личностно-ориентированной модели. В центре данной парадигмы находится ребёнок как уникальная личность со своими индивидуальными темпами развития, интересами, способностями и потребностями [2]. Такой подход соответствует современным тенденциям развития дошкольного образования и требованиям к организации образовательного процесса, закреплённым в Законе Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании» [2].

Педагог в такой модели выступает не только источником знаний, но и организатором образовательной среды, наставником и партнёром ребёнка. Важное значение приобретают игровые, исследовательские, творческие и коммуникативные формы деятельности. Данная позиция основывается на положениях культурно-исторического и деятельностного подходов, согласно которым развитие ребёнка осуществляется в процессе активного взаимодействия с окружающей социальной и предметной средой [3].

Личностно-ориентированный подход позволяет создать условия для формирования самостоятельности, инициативности, уверенности в себе и способности ребёнка взаимодействовать с окружающими [1]. Эти положения находят отражение и в Государственной образовательной программе «Ilk qadam», ориентированной на создание благоприятных условий для всестороннего и гармоничного развития ребёнка с учётом его индивидуальных потребностей [4].

Современное образование всё больше ориентируется не на механическое усвоение определённого объёма информации, а на развитие способностей применять полученный опыт в различных жизненных ситуациях. Данная тенденция составляет основу компетентностного подхода, при котором образовательный результат рассматривается через способность личности использовать знания, умения и накопленный опыт в практической деятельности [5; 6].

В дошкольном возрасте это проявляется через формирование базовых компетенций: коммуникативных, социальных, познавательных, творческих и регулятивных. Ребёнок должен иметь возможность задавать вопросы, исследовать окружающий мир, выражать собственное мнение, сотрудничать со сверстниками и взрослыми [4; 5]. Формирование компетенций ребёнка является одним из важных

ориентиров современной системы дошкольного образования Республики Узбекистан и отражено в государственной образовательной программе «Ilk qadam» [4].

Следовательно, качество дошкольного образования необходимо оценивать не только по тому, что ребёнок знает, но и по тому, как он использует полученный опыт в практической деятельности. Такой подход соответствует современному пониманию качества образования как совокупности условий, процессов и результатов развития ребёнка, включая его способность самостоятельно действовать, взаимодействовать с окружающими и применять приобретённый опыт [2; 5].

Дошкольник познаёт окружающий мир прежде всего через деятельность. Поэтому современная образовательная среда должна предоставлять ребёнку возможность действовать, экспериментировать, играть, конструировать, наблюдать и самостоятельно находить решения [3]. Деятельностный характер образовательного процесса рассматривается как одно из важнейших условий полноценного развития личности ребёнка и формирования его познавательной активности.

Особое значение имеет организация образовательного процесса таким образом, чтобы ребёнок являлся активным участником деятельности. Например, вместо простого сообщения информации о природе педагог может предложить детям провести наблюдение, сравнить объекты, сформулировать предположения и самостоятельно сделать выводы.

Подобная организация образовательного процесса способствует развитию познавательной активности и формированию предпосылок критического и творческого мышления.

Всем известно, что качество дошкольного образования во многом определяется профессиональным потенциалом педагогов. Даже современная материально-техническая база не может обеспечить высокий уровень образования без компетентного и мотивированного педагогического коллектива.

Современный педагог дошкольного образования должен обладать не только предметно-методическими знаниями, но и широким спектром профессиональных компетенций: коммуникативной, психологической, цифровой, исследовательской и рефлексивной.

Особое значение приобретает способность педагога анализировать собственную деятельность. Профессиональная рефлексия позволяет определить сильные и слабые стороны образовательного процесса, выявить проблемы и разработать пути их решения.

В этой связи система повышения квалификации должна носить непрерывный характер. Эффективными формами профессионального развития могут быть педагогические мастерские, практические семинары, наставничество, профессиональные сообщества, обмен опытом и исследовательская деятельность педагогов.

Качество дошкольного образования невозможно обеспечить без создания соответствующей образовательной среды. Современная предметно-пространственная среда должна быть безопасной, доступной, вариативной, трансформируемой и стимулировать самостоятельную деятельность детей.

Важно обеспечить наличие зон для сюжетно-ролевых игр, конструирования, творчества, экспериментирования, чтения, двигательной активности и общения. При этом образовательная среда должна периодически изменяться в зависимости от образовательных задач и интересов детей.

Особое значение имеет создание эмоционально благоприятной атмосферы. Ребёнок должен ощущать себя защищённым, принятым и значимым. Положительный

эмоциональный климат способствует формированию доверия к педагогу и повышает познавательную активность.

Важным элементом системы обеспечения качества является регулярный мониторинг. При этом современный мониторинг должен быть направлен не на формальное выявление недостатков, а на получение информации для дальнейшего развития образовательной организации.

В настоящее время особенно важно отказаться от чрезмерной ориентации на количественные показатели. В дошкольном образовании большое значение имеют качественные характеристики: эмоциональное состояние ребёнка, его заинтересованность, инициативность, способность взаимодействовать с другими и проявлять самостоятельность. Для дальнейшего повышения качества дошкольного образования целесообразно реализовать следующие направления:

Во-первых, совершенствовать профессиональную подготовку и непрерывное повышение квалификации педагогов.

Во-вторых, развивать механизмы внутренней оценки качества, позволяющие образовательным организациям самостоятельно выявлять проблемы и планировать развитие.

В-третьих, совершенствовать предметно-пространственную образовательную среду с учётом принципов доступности, безопасности и вариативности.

В-четвёртых, использовать цифровые технологии как средство повышения эффективности педагогической работы, не допуская чрезмерной цифровизации детской деятельности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Современные парадигмы обеспечения качества дошкольного образования отражают переход от традиционной модели, основанной преимущественно на контроле соответствия установленным требованиям, к комплексной системе непрерывного развития образовательной организации.

В центре данной системы находится ребёнок, его благополучие, безопасность, индивидуальное развитие и образовательные потребности. Качество определяется совокупностью факторов: профессионализмом педагогов, содержанием образовательного процесса, состоянием развивающей среды, уровнем взаимодействия с семьёй, доступностью образования и эффективностью механизмов мониторинга.

Современная дошкольная образовательная организация должна представлять собой развивающуюся систему, способную своевременно реагировать на изменения в обществе и образовательные потребности детей. Важнейшим условием такого развития является формирование культуры качества, при которой оценивание становится не инструментом административного контроля, а механизмом профессионального роста и постоянного совершенствования образовательной практики.

Таким образом, обеспечение качества дошкольного образования в современных условиях требует комплексного, системного и ребёнкоцентрированного подхода. Сочетание личностно-ориентированной, компетентностной, деятельностной, инклюзивной и цифровой парадигм создаёт основу для формирования современной модели дошкольного образования, отвечающей требованиям общества и обеспечивающей благоприятные условия для всестороннего развития каждого ребёнка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского педагогического университета, 2000.

2. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании» от 16 декабря 2019 года № ЗРУ-595. Закон определяет правовые основы организации дошкольного образования и устанавливает обязательность государственного стандарта дошкольного образования и воспитания.

3. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Национальное образование, 2019. Теоретические положения культурно-исторического и деятельностного подходов широко рассматриваются как методологическая основа современного дошкольного образования.

4. Государственная учебная программа «Ilk qadam» для дошкольных образовательных организаций Республики Узбекистан. — Ташкент: Министерство дошкольного образования Республики Узбекистан, 2022.

5. Rafiyev F. Компетентностный подход в дошкольном образовании // *Preschool Education*. 2021. В работе рассматриваются особенности реализации компетентностного подхода и формирования компетенций в системе дошкольного образования.

6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34–42.

“BOLA O‘YIN PEDAGOG” LOYIHASI DOIRASIDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI KUZATISH VA TAHLIL QILISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Yaratova Zamira Asqat qizi

16-DMTT direktor o'rinbosari

yaratovazamira@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Bola o‘yin pedagog” loyihasi doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiya jarayonini pedagogik kuzatish va tahlil qilishning nazariy hamda metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘yin faoliyatini kuzatish orqali bolalarning bilish, ijtimoiy-hissiy, kommunikativ, ijodiy va mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini aniqlash, shuningdek, tarbiyachining pedagogik faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, nazariy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish va metodik loyihalash usullaridan foydalanilgan. Pedagogik kuzatuvning maqsadga yo‘naltirilganlik, tizimlilik, xolislik, uzluksizlik, tabiiylik va individual yondashuv tamoyillari tahlil qilingan. O‘yin jarayonini kuzatishda foydalanish mumkin bo‘lgan mezonlar, indikatorlar hamda natijalarni qayd etish va tahlil qilish bosqichlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari o‘yinga asoslangan ta’lim bolalarning faol ishtiroki, mustaqil qaror qabul qilishi, muloqotga kirishishi, hamkorlik qilishi va amaliy tajriba orqali bilim egallashi uchun qulay pedagogik sharoit yaratishini ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv ta’lim-tarbiya jarayonini bolalarning individual rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirish hamda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, o‘yin pedagogikasi, pedagogik kuzatuv, ta’lim-tarbiya jarayoni, bola rivojlanishi, rivojlantiruvchi muhit, pedagogik tahlil, individual yondashuv.

Аннотация. В данной статье освещаются теоретические и методические основы педагогического наблюдения и анализа образовательного и воспитательного процесса детей дошкольного возраста в рамках проекта «Bola o‘yin pedagog». Основная цель исследования заключается в выявлении особенностей познавательного, социально-эмоционального, коммуникативного, творческого развития и навыков самостоятельной деятельности детей посредством наблюдения за игровой

деятельностью, а также в обосновании возможностей совершенствования педагогической деятельности воспитателя. В исследовании использованы методы педагогического наблюдения, теоретического анализа, систематизации, обобщения и методического проектирования. Проанализированы принципы целенаправленности, системности, объективности, непрерывности, естественности и индивидуального подхода в педагогическом наблюдении. Разработаны критерии и индикаторы, которые могут быть использованы при наблюдении за игровой деятельностью, а также этапы фиксации и анализа полученных результатов. Результаты исследования показывают, что обучение на основе игры создаёт благоприятные педагогические условия для активного участия детей, принятия самостоятельных решений, взаимодействия, сотрудничества и приобретения знаний посредством практического опыта. Данный подход способствует адаптации образовательного и воспитательного процесса к индивидуальным потребностям развития детей и повышению эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: дошкольное образование, игровая педагогика, педагогическое наблюдение, образовательный и воспитательный процесс, развитие ребёнка, развивающая среда, педагогический анализ, индивидуальный подход.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of pedagogical observation and analysis of the educational process of preschool children within the framework of the “Bola o‘yin pedagog” project. The main purpose of the study is to identify the characteristics of children’s cognitive, socio-emotional, communicative, creative, and independent activity skills through the observation of play activities, as well as to substantiate opportunities for improving the pedagogical activities of preschool teachers. The study employs methods of pedagogical observation, theoretical analysis, systematization, generalization, and methodological design. The principles of purposefulness, systematicity, objectivity, continuity, naturalness, and an individual approach in pedagogical observation are analyzed. Criteria and indicators for observing children’s play activities, as well as stages for recording and analyzing the results, have been developed. The findings indicate that play-based learning creates favorable pedagogical conditions for children’s active participation, independent decision-making, communication, cooperation, and acquisition of knowledge through practical experience. This approach contributes to adapting the educational process to children’s individual developmental needs and enhancing the effectiveness of pedagogical activities.

Keywords: preschool education, play pedagogy, pedagogical observation, educational process, child development, developmental environment, pedagogical analysis, individual approach.

KIRISH

Maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning shaxsiy, ijtimoiy, aqliy, jismoniy va kommunikativ rivojlanishi uchun muhim davr hisoblanadi. Mazkur bosqichda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda bolaning tabiiy qiziqishi, faol ishtiroki va amaliy tajribasiga tayanish muhim pedagogik shartlardan biridir. O‘yin esa maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarni o‘zida mujassam etgan faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yin orqali tashkil etilgan ta’lim jarayonida bola tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashadi. U predmetlar bilan tajriba o‘tkazadi, turli rollarni bajaradi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, muammoli vaziyatlarni hal qiladi va

o‘z fikrini ifodalashga harakat qiladi. Shu sababli o‘yin jarayoni bolaning rivojlanish holatini tabiiy sharoitda kuzatish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Pedagogik kuzatuv ta‘lim-tarbiya jarayonining mazmuni, tashkil etilishi, bolalarning faoliyatdagi ishtiroki hamda tarbiyachining pedagogik yondashuvlarini tizimli ravishda o‘rganishga xizmat qiladi. Kuzatuv natijalarini tahlil qilish orqali bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari, rivojlanish sur‘ati va qo‘llab-quvvatlashga muhtoj jihatlari aniqlanishi mumkin.

“Bola o‘yin pedagog” loyihasi doirasida pedagogik kuzatuvni tashkil etish o‘yin faoliyatining faqat tashkiliy jihatlari emas, balki uning ta‘limiy va tarbiyaviy mazmunini ham tahlil qilishni nazarda tutadi. Bunda tarbiyachi bolaning o‘yin jarayonidagi harakatlari, muloqoti, mustaqilligi, muammolarni hal qilish usullari va ijodiy tashabbuslarini kuzatadi.

Tadqiqotning maqsadi — “Bola o‘yin pedagog” loyihasi doirasida ta‘lim-tarbiya jarayonini kuzatish va tahlil qilishning pedagogik asoslarini yoritish hamda o‘yin faoliyatini pedagogik kuzatish metodikasini taklif etish.

Tadqiqot vazifalari: O‘yin faoliyatining ta‘lim-tarbiyaviy imkoniyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish. Pedagogik kuzatuvning mazmuni va asosiy tamoyillarini aniqlash. O‘yin jarayonida bola rivojlanishini kuzatish mezonlarini ishlab chiqish.

Kuzatuv natijalarini tahlil qilish va ta‘lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalar berish.

Tadqiqot obyekti — maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida o‘yin asosida tashkil etiladigan ta‘lim-tarbiya jarayoni.

Tadqiqot predmeti — o‘yin faoliyatini pedagogik kuzatish, qayd etish va tahlil qilishning mazmuni, shakllari hamda metodlari.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundan iboratki, unda o‘yin jarayonini kuzatish uchun foydalanish mumkin bo‘lgan mezonlar va indikatorlar tizimlashtiriladi hamda tarbiyachilar uchun metodik yo‘nalishlar taklif etiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR.

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, rivojlantiruvchi ta‘lim va o‘yin pedagogikasi tamoyillari tashkil etadi.

Maqolani tayyorlashda quyidagi tadqiqot metodlaridan foydalanildi:

Nazariy tahlil. O‘yin faoliyati, maktabgacha ta‘lim, pedagogik kuzatuv va bola rivojlanishiga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlil qilindi.

Pedagogik kuzatuv metodini modelashtirish. O‘yin jarayonida bolalarning faoliyati, muloqoti, mustaqilligi va bilish faolligini qayd etish uchun kuzatuv yo‘nalishlari ishlab chiqildi.

Tizimlashtirish va umumlashtirish. O‘yin faoliyatining ta‘limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari hamda pedagogik kuzatuv mezonlari umumlashtirildi.

Metodik loyihalash. “Bola o‘yin pedagog” loyihasi doirasida kuzatuvni tashkil etish bosqichlari va natijalarni pedagogik tahlil qilish yo‘llari taklif etildi.

Kuzatuv jarayonini tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq:

Maqsadga yo‘naltirilganlik: kuzatuv oldindan belgilangan pedagogik maqsad asosida amalga oshiriladi.

Tizimlilik: bola faoliyati muntazam va izchil kuzatiladi.

Xolislik: kuzatuvchi shaxsiy taxmin va subyektiv baholardan imkon qadar cheklanadi.

Tabiiylik: bola o‘zini erkin his qiladigan, kundalik o‘yin sharoitida kuzatiladi.

Individual yondashuv: har bir bolaning yosh, qiziqish va rivojlanish xususiyatlari hisobga olinadi.

Etik mas'uliyat: bolaning shaxsiy daxlsizligi, xavfsizligi va qadr-qimmati himoya qilinadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etish bosqichlari

1-bosqich. Maqsadni belgilash. Kuzatuvning aniq yo'nalishi belgilanadi. Masalan, bolaning tengdoshlari bilan muloqoti, o'yinda mustaqil qaror qabul qilishi yoki topshiriqni bajarish strategiyasi.

2-bosqich. Kuzatuv mezonlarini aniqlash. Qaysi harakatlar, xatti-harakatlar yoki faoliyat natijalari qayd etilishi oldindan belgilanadi.

3-bosqich. Tabiiy o'yin jarayonini kuzatish. Tarbiyachi bolaning faoliyatiga asossiz aralashmagan holda uning o'yin jarayonidagi harakatlarini kuzatadi.

4-bosqich. Ma'lumotlarni qayd etish. Kuzatuv kundaligi, qisqa tavsif, chek-list yoki rivojlanish xaritasidan foydalanish mumkin.

5-bosqich. Natijalarni tahlil qilish. Kuzatuv davomida aniqlangan holatlar bolaning avvalgi faoliyati, yosh xususiyatlari va ta'limiy maqsadlar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

6-bosqich. Pedagogik xulosalar ishlab chiqish. Kuzatuv natijalariga asoslanib, o'yin muhitini takomillashtirish, materiallarni yangilash yoki pedagogik ko'mak shakllarini belgilash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur maqolada keltirilgan natijalar empirik tajriba asosida olingan statistik ko'rsatkichlar emas, balki ilmiy-metodik tahlil va kuzatuv modelini ishlab chiqish natijalaridir.

O'yin faoliyatini kuzatish mezonlari. "Bola o'yin pedagog" loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatishda quyidagi asosiy rivojlanish yo'nalishlaridan foydalanish mumkin:

Rivojlanish yo'nalishi	Kuzatuv indikatorlari
Bilish faoliyati	Savol berish, taqqoslash, guruhlash, muammoni hal qilishga urinish
Kommunikativ rivojlanish	Fikrini ifodalash, suhbatni boshlash, tengdoshini tinglash
Ijtimoiy-hissiy rivojlanish	Hamkorlik qilish, navbat kutish, his-tuyg'ularni ifodalash, kelishmovchilikni hal qilish
Mustaqillik	O'yin qoidalarini tushunish, material tanlash, qaror qabul qilish, faoliyatni yakunlash
Ijodiy rivojlanish	Yangi o'yin syujetini yaratish, rollarni o'zgartirish, noodatiy yechim taklif qilish
Jismoniy faollik	Harakatlarni muvofiqlashtirish, mayda va yirik motorikadan foydalanish, xavfsizlik qoidalariga rioya qilish

Mazkur mezonlar bolaga yakuniy baho berish uchun emas, balki uning faoliyatini yaxshiroq tushunish va ta'limiy muhitni moslashtirish uchun qo'llanilishi lozim.

O'yin faoliyatining ta'limiy imkoniyatlari. Nazariy tahlil asosida o'yin faoliyatining quyidagi pedagogik imkoniyatlari ajratildi:

Birinchidan, o'yin bolalarning ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini kuchaytirishi mumkin. Bola o'yin topshirig'ini bajarish jarayonida kuzatadi, sinab ko'radi va natijani o'z tajribasi asosida anglaydi.

Ikkinchidan, o'yin ijtimoiy muloqotni rivojlantirishga sharoit yaratadi. Syujetli-rolli va hamkorlikdagi o'yinlarda bolalar o'zaro kelishish, vazifalarni taqsimlash, navbat kutish va umumiy maqsadga erishish tajribasini egallaydilar.

Uchinchidan, o'yin jarayonida bolaning individual qiziqishlari va rivojlanish ehtiyojlari yaqqolroq namoyon bo'lishi mumkin. Bu esa tarbiyachiga o'quv materiallari va faoliyat shakllarini moslashtirishga yordam beradi.

To'rtinchidan, o'yin ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlaydi. Bola o'yin syujetini o'zgartirishi, yangi qoidalar taklif qilishi yoki mavjud muammoni o'ziga xos usulda hal qilishi mumkin.

Kuzatuv natijalarini pedagogik tahlil qilish modeli. Kuzatuv natijalarini tahlil qilishda quyidagi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

Faktni qayd etish: bola o'yin davomida qanday harakat qilgani aniq yoziladi.

Vaziyatni tavsiflash: harakat qaysi o'yin sharoitida sodir bo'lgani ko'rsatiladi.

Pedagogik mazmunni aniqlash: kuzatilgan xatti-harakat qaysi rivojlanish yo'nalishi bilan bog'liqligi belgilanadi.

Ehtimoliy ehtiyojni aniqlash: bolaga qanday material, savol yoki pedagogik yordam kerakligi ko'rib chiqiladi.

Keyingi pedagogik qadamni belgilash: o'yin muhitini o'zgartirish, qo'shimcha topshiriq berish yoki kuzatuvni davom ettirish rejalashtiriladi.

Masalan, bola qurilish kublaridan minora yasash jarayonida bir necha marta muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, kuzatuvchi "bola topshiriqni bajara olmaydi" degan umumiy xulosaga kelmasligi kerak. Buning o'rniga uning qanday usuldan foydalangani, muammoni hal qilishga uringani, yordam so'ragani va materiallardan foydalanish imkoniyatlari qayd etiladi. Shundan so'ng pedagogik ko'makning mos shakli belgilanadi.

Tarbiyachining pedagogik faoliyatini tahlil qilish. Kuzatuv faqat bolalar faoliyatini emas, balki tarbiyachining o'yin jarayonini tashkil etish usullarini ham qamrab olishi mumkin. Bunda quyidagi jihatlar o'rganiladi:

O'yin maqsadining bolalar yoshiga mosligi;

O'yin materiallarining xavfsizligi va qulayligi;

Bolalarga tanlash imkoniyatining berilishi;

Tarbiyachining ochiq savollardan foydalanishi;

Bolalarning mustaqil faoliyatiga aralashish darajasi;

Barcha bolalarning o'yinga jalb etilishi;

O'yin yakunida refleksiya va suhbatning tashkil etilishi.

Mazkur tahlil tarbiyachiga o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqish, ortiqcha ko'rsatmalarni kamaytirish, bolalarning mustaqilligini qo'llab-quvvatlash va rivojlantiruvchi muhitni boyitish imkonini beradi.

O'yin pedagogikasi bo'yicha ilmiy qarashlarda o'yin bolaning rivojlanishi, ijtimoiy tajriba orttirishi va faol o'rganishi bilan chambarchas bog'liq faoliyat sifatida talqin qilinadi. J. Piaje o'yin jarayonini bolaning mavjud tajribani qayta tashkil etishi bilan bog'lagan bo'lsa, L. S. Vigotskiy o'yinning ijtimoiy va rivojlantiruvchi xususiyatlariga e'tibor qaratgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa o'yin bolalarning mustaqil faoliyati va pedagogik rahbarlik uyg'unligida tashkil etiladigan ta'limiy vosita sifatida qaraladi.

"Bola o'yin pedagog" loyihasi doirasida pedagogik kuzatuvni qo'llashning muhim jihati shundaki, bola faoliyati sun'iy sinov yoki faqat yakuniy natija asosida emas, balki tabiiy

o'yin sharoitida o'rganiladi. Bunday kuzatuv bolaning qiziqishlari, muloqot usullari, muammoni hal qilish strategiyalari va mustaqillik darajasini kengroq tavsiflashga yordam berishi mumkin.

Shu bilan birga, pedagogik kuzatuvning ayrim cheklovlari mavjud. Birinchidan, kuzatuv natijalariga tarbiyachining subyektiv qarashlari ta'sir qilishi mumkin. Buni kamaytirish uchun oldindan belgilangan mezonlar, aniq tavsiflar va bir nechta kuzatuv holatlaridan foydalanish zarur. Ikkinchidan, bolaning bir martalik xatti-harakati uning doimiy rivojlanish xususiyatini anglatmaydi. Shu sababli xulosalar muntazam kuzatuvlar asosida chiqarilishi kerak.

Uchinchidan, o'yin faoliyatining mazmuni va shakli bolalarning yoshiga, madaniy muhitiga, qiziqishlariga hamda ta'lim tashkilotining imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim. Bir xil o'yin barcha bolalar uchun bir xil pedagogik natijani ta'minlamasligi mumkin.

To'rtinchidan, pedagogik kuzatuv diagnostik yoki jazolovchi vosita sifatida emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiluvchi shakllantiruvchi vosita sifatida qo'llanishi maqsadga muvofiq. Kuzatuv ma'lumotlari bolani tamg'alash yoki boshqa bolalar bilan salbiy taqqoslash uchun ishlatilmasligi kerak.

Tadqiqotning amaliy jihatdan muhim tomoni shundaki, kuzatuv natijalari asosida tarbiyachi o'yin materiallarini yangilashi, o'yin markazlarini qayta tashkil etishi, hamkorlikka yo'naltirilgan topshiriqlarni ko'paytirishi yoki ayrim bolalarga individual pedagogik yordam ko'rsatishi mumkin.

Mazkur maqola doirasida real tajriba-sinov ishlari, ishtirokchilar soni, nazorat va tajriba guruhlar hamda statistik ko'rsatkichlar taqdim etilmagan. Shu sababli o'yin faoliyatining samaradorligi haqida aniq miqdoriy xulosa chiqarish mumkin emas. Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda kuzatuv mezonlarining ishonchliligi, tarbiyachilar faoliyatidagi o'zgarishlar va bolalar rivojlanishidagi dinamikani amaliy ma'lumotlar asosida o'rganish zarur.

XULOSA

“Bola o'yin pedagog” loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik kuzatish va tahlil qilish maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tabiiy faoliyat sharoitida o'rganish imkonini beruvchi muhim metodik yo'nalish hisoblanadi.

Nazariy-metodik tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish, ijtimoiy-hissiy, kommunikativ va ijodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik kuzatuv maqsadga yo'naltirilgan, tizimli, xolis va individual yondashuvga asoslangan holda tashkil etilishi lozim.

O'yin jarayonini kuzatishda bolaning faqat yakuniy natijasi emas, balki faoliyat jarayoni, qaror qabul qilishi, muloqoti va muammoni hal qilishga urinishlari ham qayd etilishi kerak.

Kuzatuv natijalari tarbiyachiga ta'limiy muhitni moslashtirish, pedagogik yordam shakllarini belgilash va bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olishda yordam beradi.

Pedagogik kuzatuv bolani baholash yoki taqqoslash vositasi emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish vositasi sifatida qo'llanishi zarur. Kelgusida “Bola o'yin pedagog” loyihasi doirasida kuzatuv mezonlarini amaliy tajriba asosida sinovdan o'tkazish, tarbiyachilar uchun kuzatuv kundaliklari va rivojlanish xaritalarini ishlab chiqish hamda o'yin faoliyatining turli shakllari bo'yicha empirik tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Выготский Л. С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62–76.
2. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. – New York : W. W. Norton & Company, 1962. – 296 p.
3. Ginsburg K. R. The Importance of Play in Promoting Healthy Child Development and Maintaining Strong Parent-Child Bonds // Pediatrics. – 2007. – Vol. 119, No. 1. – P. 182–191. – DOI: 10.1542/peds.2006-2697.
4. Hirsh-Pasek K., Golinkoff R. M., Berk L. E., Singer D. G. A Mandate for Playful Learning in Preschool: Presenting the Evidence. – New York : Oxford University Press, 2009. – 240 p.
5. Eshmuratova G. Maktabgacha ta’limning rivojlanish markazlarida ta’lim-tarbiya jarayonida o’yinlardan foydalanish va tahlil qilish // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2025. – T. 3, № 6. – DOI: 10.5281/zenodo.15780502.
6. Nazarova A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o’yin orqali ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2025. – T. 3, № 12. – DOI: 10.5281/zenodo.18066528.
7. Qahhorova M. I. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida o’yin faoliyatining pedagogik ahamiyati // Наука и инновации. – 2026. – Т. 4, № 52. – В. 157–159.
8. Xolboyeva G. G., Meyliqulova M. A. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kichik guruhlarda ta’limiy o’yinlarni tashkil etish metodikasi // Наука и инновации. – 2026. – Т. 4, № 61. – В. 134–138.
9. Norqulova M. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o’yin texnologiyalari asosida bolalarning ta’limiy faoliyatini rivojlantirish // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2026. – DOI: 10.5281/zenodo.20587439.
10. Kalendarova Z., Mamatojiyeva B. Maktabgacha ta’limda ta’limiy faoliyat samaradorligini oshirishda o’yin texnologiyalaridan foydalanish // Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences. – 2025. – В. 178–185. – DOI: 10.5281/zenodo.15709286.

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA O’QUVCHILARNING INDIVIDUAL TA’LIM EHTIYOJLARINI ANIQLASH VA PEDAGOGIK QO’LLAB- QUVVATLASH

Ismatov Suhrob Ilhom o’g’li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Maxsus pedagogika kafedrası (Surdopedagogika)

2-kurs magistri Ismatov Suhrob Ilhom o’g’li

e-mail: suhrobismatov@gmail.com

Abstract. *The article examines methodological approaches to identifying and pedagogically supporting individual educational needs of learners in inclusive education. Inclusive education requires the organization of learning in a way that allows learners with different developmental, communicative, cognitive, sensory and social characteristics to participate in a common educational environment. In this context, identifying individual educational needs becomes an important condition for selecting appropriate teaching methods, tasks, resources and forms of assessment. The article considers individual educational needs as a complex pedagogical phenomenon that can be identified through observation, analysis of*

learning activities, dialogue with the learner, cooperation with parents and specialists, and analysis of educational results. The study systematizes the main stages of pedagogical support: initial identification of needs, analysis of strengths and difficulties, formulation of educational objectives, selection of differentiated methods and resources, implementation of support, monitoring and reflective adjustment. Particular attention is paid to differentiated assignments, visual supports, flexible forms of communication, individual learning pace and feedback. A model of pedagogical support based on the principles of accessibility, individualization, participation and cooperation is proposed. The presented methodological approach can be used in the preparation of future special education teachers and in organizing inclusive learning activities.

Keywords: *inclusive education, individual educational needs, pedagogical support, differentiated instruction, individualization, accessibility, special pedagogy, educational environment.*

Аннотация; *В статье рассматриваются методические подходы к выявлению и педагогическому сопровождению индивидуальных образовательных потребностей обучающихся в условиях инклюзивного образования. Инклюзивное образование предполагает организацию обучения таким образом, чтобы обучающиеся с различными особенностями развития, коммуникации, познавательной деятельности, сенсорными и социальными характеристиками могли участвовать в общем образовательном пространстве. В этих условиях выявление индивидуальных образовательных потребностей становится важным условием выбора соответствующих методов обучения, заданий, ресурсов и форм оценивания. Индивидуальные образовательные потребности рассматриваются как комплексное педагогическое явление, которое может выявляться посредством наблюдения, анализа учебной деятельности, взаимодействия с обучающимся, сотрудничества с родителями и специалистами, а также анализа образовательных результатов. Систематизированы основные этапы педагогического сопровождения: первичное выявление потребностей, анализ сильных сторон и трудностей, определение образовательных целей, подбор дифференцированных методов и ресурсов, реализация поддержки, мониторинг и рефлексивная корректировка. Особое внимание уделяется дифференцированным заданиям, визуальным опорам, гибким формам коммуникации, индивидуальному темпу обучения и обратной связи. Предлагается модель педагогического сопровождения, основанная на принципах доступности, индивидуализации, участия и сотрудничества.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, индивидуальные образовательные потребности, педагогическое сопровождение, дифференцированное обучение, индивидуализация, доступность, специальная педагогика, образовательная среда.*

Annotatsiya; *Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va pedagogik qo'llab-quvvatlashning metodik yondashuvlari yoritiladi. Inklyuziv ta'lim turli rivojlanish, kommunikativ, kognitiv, sensor va ijtimoiy xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarning yagona ta'lim muhitida faol ishtirok etishini ta'minlaydigan ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi. Bunday sharoitda individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash tegishli o'qitish metodlari, topshiriqlar, resurslar va baholash shakllarini tanlashning muhim sharti hisoblanadi. Maqolada individual ta'lim ehtiyojlari kuzatish, o'quv faoliyatini tahlil qilish, o'quvchi bilan muloqot, ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik hamda ta'lim natijalarini tahlil qilish orqali aniqlanishi mumkin bo'lgan kompleks pedagogik hodisa sifatida qaraladi. Pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy bosqichlari: ehtiyojlarni dastlabki aniqlash, kuchli tomonlar va qiyinchiliklarni tahlil qilish, ta'limiy maqsadlarni*

belgilash, differensial metod va resurslarni tanlash, qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish, monitoring va refleksiv tuzatishdan iborat. Differensial topshiriqlar, vizual tayanchlar, moslashuvchan kommunikatsiya shakllari, individual o'quv sur'ati va qayta aloqaga alohida e'tibor qaratiladi. Qulaylik, individuallashtirish, ishtirok va hamkorlik tamoyillariga asoslangan pedagogik qo'llab-quvvatlash modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, individual ta'lim ehtiyojlari, pedagogik qo'llab-quvvatlash, differensial ta'lim, individuallashtirish, qulay ta'lim muhiti, maxsus pedagogika, ta'lim muhiti.*

INTRODUCTION

Inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning asosiy mazmuni turli ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonida teng va faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bilan bog'liq. Bunda ta'lim jarayoni barcha o'quvchilarga bir xil talabni qo'yish bilan emas, balki ularning individual imkoniyatlari, rivojlanish xususiyatlari va ta'limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi muhimdir. Shu sababli inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, uning ta'lim jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklarini o'rganish va tegishli pedagogik yordamni belgilash alohida metodik ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim jarayonining o'quvchilarning individual xususiyatlariga qanchalik mos tashkil etilganiga bog'liq. Bir xil mazmun, metod va topshiriq barcha o'quvchilar tomonidan bir xil darajada o'zlashtirilmasligi mumkin. Ayrim o'quvchilar o'quv materialini vizual vositalar orqali yaxshiroq qabul qilsa, boshqalari amaliy faoliyat, takroriy tushuntirish yoki bosqichma-bosqich ko'rsatmalar yordamida samaraliroq o'zlashtirishi mumkin. Shuning uchun inklyuziv ta'limda pedagogning metodik faoliyati moslashuvchan va o'quvchi ehtiyojlariga yo'naltirilgan bo'lishi talab etiladi.

O'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlari ularning faqat mavjud qiyinchiliklari bilan belgilanmaydi. O'quvchining kuchli tomonlari, qiziqishlari, muloqot qilish usuli, o'quv materialini qabul qilish xususiyatlari, mustaqil faoliyat darajasi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari ham pedagogik qarorlarni belgilashda hisobga olinishi kerak. Shu sababli individual ehtiyojni aniqlash jarayoni muammoni izlash yoki o'quvchini cheklovlari asosida tavsiflash emas, balki uning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun zarur shartlarni aniqlash jarayoni sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash pedagogdan o'quvchining faoliyatini muntazam kuzatish, uning topshiriqlarni bajarish jarayonini tahlil qilish va ta'lim natijalarini o'rganishni talab etadi. Bunda o'quvchining faqat yakuniy natijasi emas, balki topshiriqni qanday bajarayotgani, qanday yordamga ehtiyoj sezayotgani va qaysi sharoitlarda faolroq ishtirok etayotgani ham muhim hisoblanadi. Mazkur ma'lumotlar asosida pedagog ta'lim metodlari, topshiriqlar va o'quv vositalarini o'quvchiga moslashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning samaradorligi o'qituvchi tomonidan tanlangan metod va vositalarning o'quvchi ehtiyojiga qanchalik mos kelishiga bog'liq. Masalan, ayrim o'quvchilar uchun vizual ko'rsatmalar, bosqichma-bosqich yo'riqnoma, qo'shimcha vaqt yoki differensial topshiriqlar zarur bo'lishi mumkin. Boshqa vaziyatlarda esa juftlikdagi ish, amaliy faoliyat, takroriy tushuntirish, namunadan foydalanish yoki muqobil javob berish shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday yondashuv o'quvchining mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim faoliyatiga jalb etilishiga yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik qo'llab-quvvatlash faqat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat bilan chegaralanmaydi. Ota-onalar, maxsus pedagog, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish o'quvchining individual ta'lim ehtiyojlarini kengroq o'rganish imkonini beradi. Bunday hamkorlik natijasida o'quvchining ta'lim

jarayonidagi ishtirokiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, unga mos pedagogik yondashuvlarni belgilash imkoniyati kengayadi.

Shuningdek, individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish o'quvchini alohida ta'lim jarayoniga ajratishni emas, balki uning umumiy ta'lim muhitida faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Shu jihatdan differensial topshiriqlar, vizual tayanchlar, moslashuvchan kommunikatsiya, individual o'quv sur'ati va turli xil qayta aloqa shakllari inklyuziv ta'limning amaliy imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositalar sifatida qaralishi mumkin.

MATERIALS AND METHODS

Maqolani tayyorlashda inklyuziv ta'lim, individual ta'lim ehtiyojlari, differensial ta'lim, individual yondashuv va pedagogik qo'llab-quvvatlashga oid ilmiy-metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim jarayonida pedagogning bajaradigan metodik vazifalari tizimlashtirildi. Tahlil jarayonida o'quvchining ta'lim jarayonidagi ishtiroki, o'quv topshiriqlarini bajarishi, muloqot qilishi, o'quv materialini qabul qilishi va mustaqil faoliyat ko'rsatishi bilan bog'liq jihatlar metodik nuqtayi nazardan ko'rib chiqildi.

Individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlashda kuzatish, pedagogik suhbat, o'quv faoliyati mahsullarini tahlil qilish, topshiriqlarni bajarish jarayonini monitoring qilish va ta'lim natijalarini taqqoslash kabi usullardan foydalanish mumkin. Bunda bitta usulga tayanib xulosa chiqarishdan ko'ra, turli manbalardan olingan ma'lumotlarni o'zaro taqqoslash muhim. O'quvchining ehtiyojlari vaqt davomida o'zgarishi mumkinligi sababli pedagogik qo'llab-quvvatlash ham muntazam kuzatuv va qayta baholash asosida takomillashtirib boriladi.

Metodik yondashuv shartli ravishda quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etiladi: «kuzatish — ehtiyojni aniqlash — kuchli tomonlarni belgilash — maqsadni aniqlash — mos metod va vositani tanlash — qo'llab-quvvatlash — monitoring — takomillashtirish». Mazkur ketma-ketlik pedagogga tayyor universal metodni qo'llashdan ko'ra, o'quvchining real ta'limiy vaziyatiga mos pedagogik yechimni tanlash imkonini beradi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashni tashkil etishda differensial topshiriqlar, vizual tayanchlar, bosqichli ko'rsatmalar, moslashuvchan baholash, juftlik va kichik guruhdagi faoliyat, amaliy topshiriqlar hamda qayta aloqa shakllaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Mazkur vositalar o'quvchining ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beruvchi metodik shart sifatida qaraldi.

RESULTS AND DISCUSSION

Tahlil natijasida inklyuziv ta'lim sharoitida individual ta'lim ehtiyojlarini pedagogik qo'llab-quvvatlashni bir necha o'zaro bog'liq bosqichlarda tashkil etish mumkinligi aniqlandi. Ushbu bosqichlar o'quvchining ehtiyojini aniqlashdan boshlab, tanlangan pedagogik yordamning natijasini kuzatishgacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi.

Individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlashning birinchi bosqichi kuzatish bilan bog'liq. O'qituvchi o'quvchining topshiriqni qanday qabul qilishi, ko'rsatmani bajarishi, muloqotga kirishishi, mustaqil ishlashi va yordamga qanday javob berishini kuzatadi. Kuzatish jarayonida faqat qiyinchiliklar emas, balki o'quvchining muvaffaqiyatli bajarayotgan faoliyatlari ham qayd etilishi muhim. Chunki pedagogik qo'llab-quvvatlash kuchli tomonlarga tayangan holda tashkil etilganda o'quvchining faolligi oshishi mumkin.

Ehtiyojlarni tahlil qilish bosqichida aniqlangan ma'lumotlar tizimlashtiriladi. Masalan, o'quvchi og'zaki ko'rsatmani qabul qilishda qiynalsa, ko'rsatmani qisqa bosqichlarga ajratish yoki vizual tayanchdan foydalanish zarurati yuzaga kelishi mumkin. Agar topshiriq hajmi qiyinchilik tug'dirsa, uni kichik qismlarga bo'lish mumkin. Bunday qarorlar o'quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilanadi.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashda differensial topshiriqlardan foydalanish muhim metodik vosita hisoblanadi. Bitta mavzu doirasida topshiriqlarning murakkabligi, bajarish usuli yoki tayanch materiali turlicha tashkil etilishi mumkin. Bunda differensiallashtirish o'quvchini alohida ajratish emas, balki uning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish vositasi sifatida qaraladi.

Vizual tayanchlardan foydalanish ham ayrim o'quvchilar uchun ta'lim mazmunini tushunishni yengillashtirishi mumkin. Rasm, sxema, jadval, ketma-ketlik kartochokalari, kalit so'zlar yoki namunaviy bajarish shakllari topshiriqni tushunishga ko'maklashadi. Bunday vositalardan foydalanishda ularni ortiqcha ko'paytirish emas, aynan pedagogik vazifaga mos va tushunarli shaklda tanlash muhim.

Kommunikativ qo'llab-quvvatlash inklyuziv ta'limning muhim jihatlaridan biridir. Pedagog ko'rsatmalarni aniq va qisqa shaklda berishi, zarur hollarda ularni qayta ifodalashi, o'quvchiga javob berish uchun yetarli vaqt ajratishi va qayta aloqani tushunarli tarzda tashkil etishi mumkin. Muloqot shaklining moslashtirilishi o'quvchining ta'lim jarayonida o'z imkoniyatlarini namoyon etishiga yordam beradi.

Individual ehtiyojlarni hisobga olish baholash jarayonida ham davom etishi kerak. O'quvchining bilimini faqat bitta javob shakli orqali baholash o'rniga, zarur vaziyatlarda og'zaki, yozma, amaliy yoki vizual javob shakllaridan foydalanish mumkin. Baholashning asosiy vazifasi o'quvchining rivojlanish dinamikasini aniqlash va keyingi pedagogik faoliyat uchun ma'lumot olishdan iborat bo'lishi kerak.

Inklyuziv ta'limda pedagogik qo'llab-quvvatlash faqat o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat bilan cheklanmaydi. Ota-onalar, maxsus pedagog, psixolog, logoped va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish o'quvchining ehtiyojlarini kompleksroq tushunishga yordam beradi. Bunday hamkorlikda har bir mutaxassisning vazifasi va mas'uliyati aniq belgilanishi, o'quvchi manfaatlarini markaziy o'rinda turishi muhim.

Pedagogik qo'llab-quvvatlashning samaradorligi muntazam monitoring orqali aniqlanadi. Agar tanlangan metod yoki vosita kutilgan natijani bermasa, bu holat pedagogik faoliyatni qayta ko'rib chiqish uchun asos bo'lishi mumkin. Demak, individual yondashuv bir marta tuzilgan reja emas, balki o'quvchining rivojlanishi va ta'lim jarayonidagi ishtirokiga qarab yangilanib boradigan dinamik jarayondir.

Shu asosda inklyuziv ta'limda individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olishning metodik modeli «o'quvchini tanish — ehtiyojni aniqlash — imkoniyatni hisobga olish — metodni moslashtirish — natijani kuzatish — yondashuvni takomillashtirish» tamoyiliga asoslanishi mumkin. Mazkur yondashuv pedagogning e'tiborini faqat muammoga emas, balki o'quvchining ta'limda ishtirok etishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan sharoitlarga qaratadi.

CONCLUSION

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va pedagogik qo'llab-quvvatlash ta'lim jarayonining sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim metodik yo'nalishlardan biridir. Individual ehtiyojlarni aniqlashda o'quvchining qiyinchiliklari bilan bir qatorda uning kuchli tomonlari, qiziqishlari, kommunikativ imkoniyatlari va mustaqil faoliyat darajasini ham hisobga olish zarur.

Maqolada pedagogik qo'llab-quvvatlashning kuzatish va aniqlash, ehtiyojlarni tahlil qilish, maqsadni belgilash, metod va resurslarni moslashtirish, qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish, monitoring va takomillashtirish bosqichlari tizimlashtirildi. Differensial topshiriqlar, vizual tayanchlar, moslashuvchan kommunikatsiya, individual o'quv sur'ati va qayta aloqa pedagogik qo'llab-quvvatlashning amaliy vositalari sifatida ko'rib chiqildi.

Individual yondashuvni samarali tashkil etish uchun pedagogning metodik qarorlari muntazam kuzatuv va tahlilga asoslanishi lozim. O'quvchining ehtiyojlari o'zgarib borishi

mumkinligi sababli qo'llab-quvvatlash choralari ham doimiy ravishda qayta ko'rib chiqilishi kerak. Shu bilan birga, ota-onalar va turli mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ta'limiy ehtiyojlarni yaxlitroq tushunish imkonini beradi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'limda individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish o'quvchini umumiy ta'lim jarayonidan ajratish emas, balki uning umumiy ta'lim muhitida faol va mazmunli ishtirok etishi uchun zarur pedagogik sharoitlarni yaratish bilan bog'liq. Mazkur yondashuv bo'lajak maxsus pedagoglarni tayyorlash jarayonida ham amaliy-metodik yo'nalish sifatida qo'llanishi mumkin.

REFERENCES

1. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. — Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2002.
2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017.
3. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. — 2nd ed. — Alexandria: ASCD, 2014.
4. Florian L. What Counts as Evidence of Inclusive Education? // European Journal of Special Needs Education. — 2014.
5. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. — 2021-yil 12-oktabr.
6. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Inklyuziv ta'lim va maxsus pedagogikaga oid metodik materiallar.

РАЗВИТИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ

Адамкулов Нурали Мерекебаевич

¹Жетысуский университет имени И. Жансугуров, Талдыкорган, Казахстан

Очиллов Фарход Эгамбердиевич

Университет экономики и педагогики, Карши, Узбекистан

e-mail: ochilov-farkhod@mail.ru focilov64@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития индивидуальности обучающихся в процессе художественного образования. Анализируются современные методологические подходы к обучению изобразительному искусству, способствующие раскрытию творческого потенциала личности. Особое внимание уделяется интеграции традиционных и инновационных педагогических технологий, формированию художественно-эстетической компетентности и самоидентификации через творческую деятельность. Представлены результаты исследований отечественных и зарубежных ученых, подтверждающие эффективность индивидуализированного подхода в художественном образовании.

Ключевые слова: индивидуальность, изобразительное искусство, художественное образование, творческое развитие, педагогические технологии, визуальная грамотность, самовыражение.

Abstract: The article examines the problem of developing students' individuality in the process of art education. Modern methodological approaches to teaching fine arts that contribute to the disclosure of the individual's creative potential are analyzed. Particular attention is paid to the integration of traditional and innovative pedagogical technologies, the formation of artistic and aesthetic competence, and self-identification through creative activity.

The results of research by domestic and foreign scientists confirming the effectiveness of an individualized approach in art education are presented.

Keywords: *individuality, fine arts, art education, creative development, pedagogical technologies, visual literacy, self-expression.*

Annotatsiya: *Maqolada san'at ta'limi jarayonida o'quvchilarning individualligini rivojlantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Shaxsning ijodiy salohiyatini ochishga yordam beradigan tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. An'anaviy va innovatsion pedagogik texnologiyalarni integratsiyalashtirishga, badiiy-estetik kompetentlikni shakllantirishga va ijodiy faoliyat orqali o'zini identifikatsiyalashga alohida e'tibor qaratiladi. San'at ta'limida individuallashtirilgan yondashuvning samaradorligini tasdiqlovchi mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqot natijalari taqdim etilgan.*

Kalit so'zlar: *individuallik, tasviriy san'at, badiiy ta'lim, ijodiy rivojlanish, pedagogik texnologiyalar, vizual savodxonlik, o'zini ifoda etish.*

Современное образовательное пространство характеризуется переходом от унифицированных образовательных моделей к личностно-ориентированным стратегиям обучения. В этом контексте художественное образование приобретает особую значимость как сфера, наиболее органично способствующая развитию индивидуальности обучающегося [1, с. 45]. Изобразительное искусство представляет собой уникальную область, где когнитивные процессы тесно переплетаются с эмоционально-чувственным опытом, создавая оптимальные условия для самопознания и самореализации личности.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления традиционных методик преподавания изобразительного искусства в условиях цифровизации образования и возрастающих требований к развитию креативного мышления [2, с. 78]. Как отмечают исследователи, современный педагогический процесс в сфере художественного образования должен учитывать не только формирование технических навыков, но и создание условий для проявления уникальности каждого обучающегося [3, с. 112].

Рассмотрим теоретические основы развития индивидуальности в художественном образовании. Индивидуальность в контексте художественного образования понимается как совокупность психологических, когнитивных и творческих характеристик личности, определяющих уникальность её художественного мышления и способов самовыражения [4, с. 23]. Зарубежные исследования подчеркивают, что изобразительное искусство служит эффективным инструментом формирования визуальной грамотности и развития критического мышления, что напрямую связано с проявлением индивидуальных особенностей обучающихся [5, с. 156].

Узбекские ученые акцентируют внимание на культурно-исторических аспектах художественного образования, подчеркивая важность интеграции национальных традиций изобразительного искусства в современный образовательный процесс [6, с. 67]. Такой подход способствует не только сохранению культурной идентичности, но и формированию индивидуального художественного стиля на основе осмысления традиционных форм и их творческой трансформации.

Казахстанские исследователи в своих работах демонстрируют, что развитие индивидуальности через изобразительное искусство тесно связано с формированием эмоционального интеллекта и способности к рефлексии [7, с. 89]. Художественная деятельность создает безопасное пространство для экспериментирования, где ошибки воспринимаются не как неудачи, а как часть творческого процесса, что особенно важно для развития уверенности в собственной уникальности.

С позиций педагогических основ художественного образования особую научно-теоретическую значимость приобретает исследование методологических подходов к индивидуализации процесса обучения изобразительному искусству. Современная методика преподавания изобразительного искусства базируется на нескольких ключевых подходах, способствующих развитию индивидуальности. Дифференцированный подход предполагает учет различных уровней художественной подготовки, когнитивных стилей и темпов освоения материала [8, с. 134]. Исследования показывают, что применение вариативных заданий и гибких критериев оценивания позволяет каждому обучающемуся раскрыть свой потенциал в соответствии с индивидуальными особенностями.

Проектно-исследовательский метод в обучении изобразительному искусству создает условия для самостоятельного выбора тематики, техники и способов реализации творческих замыслов [9, с. 201]. Как отмечается в работах российских педагогов-практиков, данный метод особенно эффективен для развития авторской позиции и формирования индивидуального художественного языка [10, с. 45].

Интеграция цифровых технологий в художественное образование открывает новые возможности для индивидуализации обучения. Графические планшеты, программы для цифровой живописи и 3D-моделирования расширяют инструментарий художественного выражения, позволяя обучающимся находить наиболее соответствующие их индивидуальности средства визуализации идей [11, с. 178]. При этом важно сохранять баланс между традиционными и цифровыми техниками, что подчеркивается в международных исследованиях по художественной педагогике.

Организация образовательного процесса, направленного на развитие индивидуальности, требует создания специальной развивающей среды. Ключевым элементом является атмосфера психологической безопасности, где приветствуется экспериментирование и нестандартные решения [12, с. 92]. Педагог выступает не как транслятор готовых знаний, а как фасилитатор творческого процесса, помогающий обучающемуся обнаружить и развить собственный художественный почерк.

Портфолио как инструмент рефлексии и самооценки играет важную роль в осознании собственного творческого развития. Систематический анализ собственных работ позволяет обучающимся отслеживать эволюцию индивидуального стиля, выявлять предпочтения в выборе тем, техник и выразительных средств [13, с. 167]. Это способствует формированию осознанного отношения к собственной художественной индивидуальности.

Коллективные формы работы, такие как совместные проекты и обсуждения, также вносят вклад в развитие индивидуальности через процесс социального взаимодействия. Сопоставление собственных работ с произведениями других обучающихся помогает осознать уникальность своего видения и одновременно обогащает художественный опыт [14, с. 234].

Анализ современных исследований показывает устойчивую тенденцию к признанию изобразительного искусства как эффективного средства развития индивидуальности. Эмпирические данные свидетельствуют о положительной корреляции между систематическими занятиями художественной деятельностью и такими показателями, как креативность мышления, эмоциональная устойчивость и уверенность в себе [15, с. 145].

Перспективными направлениями дальнейших исследований являются изучение влияния мультикультурного художественного образования на формирование индивидуальной идентичности, разработка диагностического инструментария для

оценки развития художественной индивидуальности, а также создание адаптивных образовательных программ, учитывающих нейropsychологические особенности обучающихся.

Таким образом, развитие индивидуальности через обучение изобразительному искусству представляет собой многоаспектный процесс, требующий интеграции теоретических знаний, методологических подходов и практического педагогического опыта. Художественное образование создает уникальные условия для самопознания, самовыражения и формирования авторской позиции обучающегося. Эффективность этого процесса зависит от создания развивающей образовательной среды, применения личностно-ориентированных педагогических технологий и готовности педагога поддерживать творческие проявления каждого обучающегося. Дальнейшее развитие теории и практики художественного образования должно основываться на принципах индивидуализации, культурной чувствительности и интеграции инновационных методов обучения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ванслова, Е. Г. Художественное образование как фактор развития индивидуальности школьника / Е. Г. Ванслова // Педагогика искусства. – 2020. – № 2. – С. 43–52.
2. Медведева, Т. Ю. Цифровые технологии в современном художественном образовании / Т. Ю. Медведева, О. А. Григорьева // Образование и наука. – 2021. – Т. 23, № 4. – С. 75–98.
3. Нұрғалиева, Г. К. Көркем білім берудегі жеке тұлғаны дамыту мәселелері / Г. К. Нұрғалиева // Вестник КазНПУ. Серия «Педагогические науки». – 2019. – № 3(63). – С. 110–118.
4. Karimova, D. N. National traditions in contemporary art education of Uzbekistan / D. N. Karimova // International Journal of Art and Design Education. – 2020. – Vol. 39, № 1. – P. 21–35.
5. Hetland, L. Studio Thinking 3: The Real Benefits of Visual Arts Education / L. Hetland, E. Winner, S. Veenema, K. M. Sheridan. – New York : Teachers College Press, 2022. – 286 p.
6. Юсупов, Э. С. Миллий санъат анъаналарини замонавий таълим жараёнига интеграциялаш / Э. С. Юсупов // Санъат таълими. – 2021. – № 1. – С. 64–72.
7. Сарсенбаева, Б. И. Развитие эмоционального интеллекта средствами изобразительного искусства / Б. И. Сарсенбаева, А. К. Жумабекова // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2020. – № 2(73). – С. 85–94.
8. Сокольникова, Н. М. Методика преподавания изобразительного искусства : учебник для вузов / Н. М. Сокольникова. – 9-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юрайт, 2021. – 412 с.
9. Ломов, С. П. Проектная деятельность в системе художественного образования / С. П. Ломов, С. А. Аманжолов // Педагогика искусства. – 2019. – № 3. – С. 198–207.
10. Неретина, Л. В. Формирование индивидуального художественного стиля обучающихся / Л. В. Неретина // Искусство и образование. – 2020. – № 4(126). – С. 42–51.
11. Burton, J. M. Digital technologies and personalized learning in art education / J. M. Burton, R. L. Horowitz // Studies in Art Education. – 2021. – Vol. 62, № 2. – P. 175–189.

12. Абдуллаева, Ш. А. Психологическая безопасность образовательной среды на уроках изобразительного искусства / Ш. А. Абдуллаева // Вестник ТГПУ. – 2022. – № 1. – С. 89–96.
13. Копцева, Т. А. Портфолио как средство развития рефлексии в художественном образовании / Т. А. Копцева // Искусство в школе. – 2020. – № 5. – С. 165–172.
14. Doszhanova, A. K. Collaborative learning in art education: developing individuality through social interaction / A. K. Doszhanova // Central Asian Journal of Education. – 2021. – Vol. 6, № 2. – P. 230–242.
15. Исматуллаев, Р. Р. Бадий таълимнинг шахс ривожланишига таъсири / Р. Р. Исматуллаев, Н. Х. Хамидова // Педагогик таълим. – 2020. – № 4. – С. 142–149.

TALABALARNING KREATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIM VA TA'LIM DIZAYNING INTEGRATSIYASI

Avazova Munisa Sharof qizi,

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarining kreativ kompetensiyasini rivojlantirishda muammoli ta'lim va ta'lim dizaynini integratsiyalash masalasi yoritilgan. Zamonaviy ta'lim sharoitida talabaning faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi, nostandart yechimlar ishlab chiqishi va o'z g'oyalarini amaliyotga tatbiq eta olishi muhim hisoblanadi. Muammoli ta'lim talabalarda izlanish, tahlil qilish, savol qo'yish va muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantirsa, ta'lim dizayni mazkur jarayonni maqsadli, tizimli va natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Maqolada ushbu ikki yondashuvning o'zaro uyg'unligi, kreativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari, ta'lim jarayonida qo'llash mexanizmlari va pedagogik samaradorligi tahlil qilinadi. O'zbekistonlik tadqiqotchilarning kreativ kompetensiya va kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy qarashlari asosida talabalarining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kreativ kompetensiya, talaba, muammoli ta'lim, ta'lim dizayni, kreativ fikrlash, innovatsion ta'lim, pedagogik texnologiya, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyat, ijodiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается интеграция проблемно-ориентированного обучения и образовательного проектирования в развитии творческой компетентности студентов в процессе высшего образования. В современных образовательных условиях для студента важно не только овладеть готовыми знаниями, но и мыслить самостоятельно, анализировать проблемные ситуации, разрабатывать нестандартные решения и применять свои идеи на практике. В то время как проблемно-ориентированное обучение формирует у студентов навыки исследования, анализа, постановки вопросов и решения проблем, образовательное проектирование позволяет организовать этот процесс целенаправленно, систематически и результативно. В статье анализируется взаимосовместимость этих двух подходов, компоненты творческой компетентности, механизмы их применения в образовательном процессе и их педагогическая эффективность. На основе научных взглядов узбекских исследователей на творческую компетентность и компетентностный подход разработаны практические рекомендации по развитию творческого потенциала студентов.

Ключевые слова: творческая компетентность, студент, проблемно-ориентированное обучение, образовательное проектирование, творческое мышление, инновационное образование, педагогические технологии, самостоятельное мышление, проблемная ситуация, творческая деятельность.

Abstract: This article discusses the integration of problem-based learning and educational design in the development of students' creative competence in the process of higher education. In modern educational conditions, it is important for a student not only to master ready-made knowledge, but also to think independently, analyze problem situations, develop non-standard solutions and apply his ideas in practice. While problem-based learning forms students' skills in research, analysis, questioning and problem solving, educational design allows organizing this process in a purposeful, systematic and result-oriented manner. The article analyzes the mutual compatibility of these two approaches, the components of creative competence, the mechanisms of their application in the educational process and their pedagogical effectiveness. Based on the scientific views of Uzbek researchers on creative competence and the competency-based approach, practical recommendations have been developed for the development of students' creative potential.

Keywords: creative competence, student, problem-based learning, educational design, creative thinking, innovative education, pedagogical technology, independent thinking, problem situation, creative activity.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, yangilik yaratishga intiladigan hamda kasbiy faoliyatda nostandart vaziyatlarga moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Jamiyat va mehnat bozoridagi o'zgarishlar mutaxassisdan faqat nazariy bilimlarni egallashni emas, balki mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash, muammolarni aniqlash va ularga kreativ yechimlar topishni talab etmoqda. Shu sababli talabalarning kreativ kompetensiyasini rivojlantirish oliy ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biriga aylanmoqda. Kreativ kompetensiya shaxsning yangi g'oyalarni ilgari surishi, mavjud muammolarga turlicha nuqtayi nazardan yondashishi, mustaqil va nostandart fikrlashi, yangi yechimlarni ishlab chiqishi hamda ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishi bilan tavsiflanadi. Tadqiqotlarda talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati alohida ta'kidlangan. An'anaviy ta'limda talaba ko'pincha tayyor axborotni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda u ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida qaraladi. Bunday sharoitda muammoli ta'limdan foydalanish talabaning bilishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirib, uni mustaqil izlanishga undaydi. Muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida talaba mavjud bilimlarini qayta ko'rib chiqadi, yangi ma'lumotlarni izlaydi, farazlar ilgari suradi va ularni asoslashga harakat qiladi. Ta'lim dizayni esa o'quv jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, topshiriqlari, resurslari va baholash mezonlarini o'zaro bog'liq holda loyihalashni nazarda tutadi. Shuning uchun muammoli ta'limni ta'lim dizayni bilan integratsiyalash talabalarning kreativ kompetensiyasini izchil va tizimli rivojlantirish uchun samarali pedagogik imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Talabalarning kreativ kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida muammoli ta'limning o'zni beqiyosdir. Muammoli ta'limning asosiy xususiyati talabaga tayyor javobni berish o'rniga, uni muammoni mustaqil aniqlash va yechimini izlashga yo'naltirishdan iborat. Bunda o'qituvchi bilimning yagona manbai sifatida emas, balki talabaning izlanish faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Muammoli vaziyat talabaning mavjud bilimlari bilan yangi vazifa o'rtasida tafovut yuzaga kelganida shakllanadi. Mazkur tafovut talabaning fikrlash jarayonini faollashtiradi. Talaba muammoni anglaydi, uning

sabablarini aniqlaydi, turli taxminlarni ilgari suradi va muqobil yechimlarni taqqoslaydi. Natijada unda tahliliy, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi [1].

Kreativ kompetensiyaning muhim jihatlaridan biri yangi g'oya yaratish qobiliyatidir. Buning uchun ta'lim jarayonida ochiq turdagi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday topshiriqlarda bitta tayyor javob mavjud bo'lmaydi. Talaba o'z bilim va tajribasiga tayangan holda turli variantlarni ishlab chiqadi va o'z yechimini asoslaydi. Bu esa uning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi. Ta'lim dizayni muammoli ta'limni samarali tashkil etishning muhim vositalaridan biridir. O'qituvchi darsni loyihalash jarayonida avvalo kutilayotgan natijalarni belgilaydi, keyin ushbu natijalarga olib boruvchi muammoli vaziyatlar, topshiriqlar, metodlar va baholash mezonlarini tanlaydi. Bunday tizimli yondashuv ta'lim jarayonidagi barcha komponentlarning yagona maqsadga xizmat qilishini ta'minlaydi [2].

Muhokama va natijalar

Ta'lim dizaynining kreativ kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlaridan biri individual va guruhiiy faoliyatni uyg'unlashtirishdir. Masalan, talabalar dastlab muammoni individual ravishda tahlil qilishi, keyin kichik guruhlarda o'z g'oyalarni muhokama qilishi va yakunda umumiy loyiha yoki yechimni taqdim etishi mumkin. Bunday jarayonda talaba nafaqat o'z fikrini shakllantiradi, balki boshqalarning qarashlarini tinglash, ularni tahlil qilish va o'z g'oyasini himoya qilishni ham o'rganadi. Kreativ kompetensiyani rivojlantirishda loyiha faoliyati, keys-stadi, brainstorming, munozara, rolga asoslangan topshiriqlar, tadqiqot topshiriqlari va nostandart masalalardan foydalanish mumkin. O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham kreativlikni rivojlantirishda faol, interfaol va kompetensiyaga yo'naltirilgan metodlarning ahamiyatini qayd etadilar [3].

Muammoli ta'lim va ta'lim dizaynining integratsiyasi bir necha bosqichda amalga oshirilishi mumkin. Birinchi bosqichda ta'lim maqsadi va rivojlantirilishi kerak bo'lgan kreativ kompetensiyalar aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan muammoli vaziyat ishlab chiqiladi. Uchinchi bosqichda talabalarning mustaqil va guruhiiy faoliyati tashkil etiladi. Keyingi bosqichda talabalar o'z yechimlarini taqdim etadilar, muhokama qiladilar va o'z faoliyatlarini baholaydilar. Bunday yondashuvda baholash faqat yakuniy javobga emas, balki talabaning muammoni qanday tahlil qilgani, qanday g'oyalarni ilgari surgani, muqobil variantlarni ko'rib chiqqani va o'z qarorini qanchalik asoslay olganiga ham qaratilishi kerak. Shuningdek, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash mexanizmlaridan foydalanish talabalarning reflektiv ko'nikmalarini rivojlantiradi [4].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kreativ kompetensiyani rivojlantirish uchun ta'lim muhitida xato qilishdan qo'rqqmaslik, turli fikrlarni bildirish va yangi g'oyalarni sinab ko'rish imkoniyati yaratilishi muhim. O'qituvchi talabaning har bir noodatiy fikrini darhol rad etmasdan, uni asoslash va rivojlantirishga yo'naltirishi lozim. Bunday pedagogik muhit ijodiy faollikni rag'batlantiradi. O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida ham kreativ kompetensiyani shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlardan foydalanish muhim yo'nalish sifatida ko'rsatiladi. Muammoli ta'lim va ta'lim dizaynini integratsiyalash natijasida talabada bir qator muhim kompetensiyalar shakllanishi mumkin. Jumladan, muammoni aniqlash, axborotni izlash va saralash, tahliliy fikrlash, muqobil yechimlar ishlab chiqish, jamoada ishlash, qaror qabul qilish, o'z fikrini asoslash va refleksiya qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Shu jihatdan, oliy ta'limda darslarni faqat nazariy ma'lumotlarni yetkazishga emas, balki talabalarni real va kasbiy muammolarni hal qilishga yo'naltirib loyihalash maqsadga muvofiq. Bu jarayonda ta'lim mazmuni amaliy vazifalar bilan bog'lanadi va talaba olgan bilimining real faoliyatdagi ahamiyatini anglaydi [5].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, talabalarning kreativ kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Muammoli ta'lim talabani mustaqil izlanishi, muammoni tahlil qilishi va yangi yechimlarni ishlab chiqishini ta'minlash, ta'lim dizayni ushbu jarayonni aniq maqsad, mazmun, metod va baholash mezonlari asosida tizimli tashkil etishga imkon beradi. Muammoli ta'lim va ta'lim dizaynining integratsiyasi talabani ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish, kreativ fikrlashini rivojlantirish va nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. Shu sababli oliy ta'limda darslarni loyihalashda muammoli vaziyatlar, loyiha topshiriqlari, keyslar, munozaralar, tadqiqot ishlari va nostandart vazifalardan keng foydalanish maqsadga muvofiq. Eng muhimi, kreativ kompetensiya bir martalik topshiriq orqali emas, balki muntazam tashkil etilgan ijodiy va muammoli faoliyat orqali shakllanadi. Shuning uchun o'qituvchi ta'lim dizaynini talabani mustaqil fikrlashi, izlanishi, tajriba qilishi va o'z g'oyalarini amaliyotda sinab ko'rishiga imkon beradigan tarzda tashkil etishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2017.
2. Raximov Z.T. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kreativligini oshirishda ta'limning faol va rivojlantiruvchi usullaridan foydalanish zaruriyati. – 2019.
3. Morxova I.B. Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2020.
4. Xalmatova D.A. Talabalarga ijtimoiy-gumanitar fanlarni kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish. – Chirchiq, 2024.
5. Baybayeva M.X., Muminova M.M. Maktab o'quvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirish. – 2024.
6. Ibraimov I.E. Talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv. – 2024.
7. Abdurashitov O.A. Bo'lajak o'qituvchilarining kreativ kompetentligi. – 2024.
8. Abdumuminova O. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kreativ yondashuvlar asosida kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. – 2024.

TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Magistr Samadova Rahima Abdusaidovna

Buxoro davlat universiteti

Dotsent Gafurova Nigora Tuymurodovna.,

katta o'qituvchi Xikmatov Navfal Izatullayevich

Buxoro davlat texnika universiteti

***Annotatsiya:** Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari va istiqbollari tadqiq etilgan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt ta'lim mazmuni, o'qitish*

metodlari, baholash mexanizmlari va o'qituvchi hamda ta'lim oluvchi o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Tadqiqotda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limni individuallashtirish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash, o'quv kontentini shakllantirish, tezkor fikr-mulohaza berish, ta'lim natijalarini tahlil qilish va o'qituvchining kasbiy faoliyatini optimallashtirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Shu bilan birga, generativ sun'iy intellektdan foydalanishda akademik halollik, ma'lumotlarning ishonchliligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, algoritmik xato va tanqidiy fikrlash bilan bog'liq xavflar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, generativ sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, pedagogik texnologiya, individual ta'lim, ta'lim analitikasi, raqamli kompetensiya, AI savodxonligi, akademik halollik, mustaqil ta'lim.

Аннотация: В статье исследуются педагогические возможности и перспективы использования технологий искусственного интеллекта в современном образовательном процессе. Рассматриваются возможности искусственного интеллекта в персонализации обучения, поддержке самостоятельной работы студентов, создании учебного контента, предоставлении оперативной обратной связи, анализе результатов обучения и оптимизации профессиональной деятельности преподавателей. Особое внимание уделяется проблемам академической честности, достоверности информации, защите персональных данных и необходимости сохранения человеческого контроля при использовании генеративного искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, цифровое образование, педагогические технологии, персонализация обучения, цифровая компетентность, академическая честность.

Abstract: The article examines the pedagogical opportunities and prospects of using artificial intelligence technologies in modern education. Particular attention is paid to the potential of artificial intelligence for personalized learning, independent learning, educational content development, rapid feedback, learning analytics, and optimization of teachers' professional activities. The study also analyzes challenges related to academic integrity, information reliability, personal data protection, algorithmic bias, and the preservation of human agency.

Keywords: artificial intelligence, generative AI, digital education, educational technology, personalized learning, AI literacy, digital competence, academic integrity.

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi kunda ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslari, masofaviy ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar, raqamli baholash tizimlari va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

Sun'iy intellekt (Artificial Intelligence — AI) insonning ayrim intellektual faoliyat turlarini kompyuter tizimlari yordamida amalga oshirishga imkon beruvchi texnologiyalar majmuasi sifatida ta'lim sohasiga ham jadal kirib kelmoqda. Ayniqsa, generativ sun'iy intellekt texnologiyalarining ommalashishi ta'limda matn, tasvir, dasturiy kod, test va boshqa o'quv materiallarini avtomatik shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirdi.

YUNESKOning 2023 yilda e'lon qilingan generativ AI bo'yicha tavsiyalarida ta'limda sun'iy intellektdan insonga yo'naltirilgan, xavfsiz, adolatli va mas'uliyatli tarzda foydalanish zarurligi ta'kidlangan [1]. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolaning maqsadi ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish hamda ulardan samarali va mas'uliyatli foydalanish modeli bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot nazariy va tahliliy xarakterga ega bo'lib, unda sun'iy intellekt va ta'lim texnologiyalariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlarning metodik hujjatlari hamda so'nggi yillardagi tizimli adabiyot sharhlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- qiyosiy tahlil;
- tizimlashtirish;
- umumlashtirish;
- pedagogik modellashtirish;
- muammoli-mantiqiy tahlil.

Tadqiqotning konseptual asosini insonga yo'naltirilgan ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan o'qitish, raqamli pedagogika va akademik halollik tamoyillari tashkil etadi. YUNESKOning o'qituvchilar uchun AI kompetensiyalari modeli 15 ta kompetensiyani beshta asosiy yo'nalishga ajratadi: insonga yo'naltirilgan tafakkur, AI etikasi, AI asoslari va qo'llanilishi, AI pedagogikasi hamda kasbiy rivojlanish [2]. Bu yondashuv sun'iy intellektdan ta'limda foydalanishda texnologiyaning o'zi emas, balki undan foydalanuvchi pedagogning kompetentligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchisi - AI yordamida ta'lim olish. Bunda sun'iy intellekt talabaga bilim olish, savollarga javob topish, tushunchalarni izohlash, mashqlarni bajarish va o'z bilimlarini tekshirishda yordam beradi. Ikkinchisi - AI haqida ta'lim berish. Bunda talabalar sun'iy intellektning ishlash prinsiplari, imkoniyatlari, cheklovlari, axloqiy jihatlari va jamiyatdagi ta'sirini o'rganadilar.

Bu ikki yo'nalishni bir-biridan ajratish muhim. Chunki talabaning AI vositasidan foydalanishi uning sun'iy intellekt savodxonligiga ega ekanini avtomatik ravishda anglatmaydi.

YUNESKOning talabalar uchun AI kompetensiyalari modeli 12 ta kompetensiyani to'rt yo'nalishga ajratadi: insonga yo'naltirilgan tafakkur, AI etikasi, AI texnologiyalari va qo'llanilishi hamda AI tizimlarini loyihalash [3].

Demak, zamonaviy ta'limning vazifasi talabani faqat AI vositalaridan foydalanishga o'rgatish emas, balki unda AI natijalarini tahlil qilish, tekshirish, baholash va mas'uliyat bilan qo'llash qobiliyatini shakllantirishdan iborat.

Ta'limni individuallashtirish imkoniyatlari: an'anaviy ta'lim jarayonida bir guruhdagi talabalarining bilim darajasi, qiziqishlari va o'zlashtirish tezligi bir-biridan farq qilishi mumkin. O'qituvchi esa vaqt va resurslarning cheklanganligi sababli har bir talaba uchun alohida ta'lim trayektoriyasini doimo ham ta'minlay olmaydi.

Sun'iy intellekt ushbu muammoni qisman bartaraf etish imkonini beradi.

AI asosidagi ta'lim tizimi:

- talabaning bilim darajasini tahlil qilishi;
- xatolarini aniqlashi;
- qiyinchilik tug'dirayotgan mavzularni belgilashi;
- qo'shimcha mashqlar tavsiya qilishi;
- murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar berishi;
- individual fikr-mulohaza taqdim etishi mumkin.

Tizimli adabiyot tahlilida AI ta'lim tadqiqotlarida adaptiv ta'lim va individuallashtirilgan tyutorlik muhim yo'nalishlardan biri ekanini ko'rsatilgan [4]. Biroq individuallashtirishni to'liq avtomatlashtirish maqsadga muvofiq emas. Talabaning psixologik

holati, ijtimoiy ehtiyojlari va individual xususiyatlarini pedagogik nuqtai nazardan baholashda inson omili muhimligicha qoladi.

Generativ sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim kontentini shakllantirishda o'qituvchi uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Masalan, o'qituvchi ma'lum bir mavzu asosida AI yordamida:

- ma'ruza rejasini;
- nazorat savollarini;
- test topshiriqlarini;
- amaliy mashg'ulot ssenariylarini;
- keyslarni;
- muhokama uchun savollarni;
- turli murakkablik darajasidagi topshiriqlarni;
- o'quv matnining qisqacha mazmunini

tayyorlashi mumkin.

Bu o'qituvchining vaqtini tejaydi va ijodiy-pedagogik faoliyatga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi. Biroq AI tomonidan tayyorlangan materialni to'g'ridan-to'g'ri dars jarayoniga kiritish to'g'ri emas. O'qituvchi materialning ilmiy aniqligini, ta'lim maqsadiga muvofiqligini, yosh va bilim darajasiga mosligini, mantiqiy izchilligini va axloqiy va madaniy jihatlarini tekshirishi zarur.

YUNESKO generativ AI vositalaridan ta'limda foydalanishda ularni ta'lim dasturini loyihalash, o'qitish, o'rganish va tadqiqot jarayonlarida ijodiy qo'llash imkoniyatlari bilan bir qatorda, etik va siyosiy xavflarni ham hisobga olishni tavsiya etadi [1-3]. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi eng muhim jihatlaridan biri - ular o'qituvchining ayrim texnik va takroriy vazifalarini yengillashtirishi mumkin.

Oliy ta'limda mustaqil ta'lim talabani kasbiy va intellektual rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. AI texnologiyalari mustaqil ta'lim jarayonida virtual maslahatchi vazifasini bajarishi mumkin. Talaba o'zi tushunmagan mavzuni boshqa usulda izohlashni so'rashi, misollar talab qilishi, o'z javobini tekshirishi yoki mavzu bo'yicha qo'shimcha savollar shakllantirishi mumkin.

Masalan: Talaba: "Mavzuni sodda tushuntiring."

AI: mavzuning soddalashtirilgan izohini beradi.

Talaba: "Amaliyotdan misol keltiring."

AI: misollar keltiradi.

Talaba: "Mening javobimdagi kamchiliklarni ko'rsating."

AI: ehtimoliy xatolarni ko'rsatadi.

Bu jarayon talabani passiv bilim oluvchidan faol ta'lim ishtirokchisiga aylantirishi mumkin.

Biroq talabani AI bergan javobni tekshirmasdan qabul qilishi salbiy natijaga olib kelishi ehtimoli bor. Shuning uchun ta'limda "AI javob berdi — demak, u to'g'ri" tamoyili emas, balki:

"AI javob berdi → talaba tekshirdi → tahlil qildi → o'z xulosasini shakllantirdi" tamoyili ustuvor bo'lishi kerak.

Generativ sun'iy intellektning ta'limda keng qo'llanilishi akademik halollik masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Agar talaba mustaqil bajarishi kerak bo'lgan ishni to'liq AI yordamida tayyorlasa, o'qituvchi uning haqiqiy bilimi va mustaqil fikrlash qobiliyatini baholashda qiyinchilikka duch keladi. Shu sababli an'anaviy baholash shakllarini qayta ko'rib chiqish zarur.

Masalan, yozma ish bilan bir qatorda:

- og‘zaki himoya;
- amaliy topshiriq;
- keys tahlili;
- individual savol-javob;
- loyiha himoyasi;
- refleksiya;
- foydalanilgan AI vositalari haqida deklaratsiya kabi usullardan foydalanish mumkin.

Bunda Aldan foydalanishni to‘liq taqiqlashdan ko‘ra, uning qanday maqsadda va qanday chegaralarda qo‘llanilishini belgilash pedagogik jihatdan samaraliroq bo‘lishi mumkin.

AI texnologiyalarining imkoniyatlari bilan bir qatorda bir nechta jiddiy muammolar ham mavjud. Generativ AI ba‘zan mavjud bo‘lmagan manbalar, noto‘g‘ri faktlar yoki asossiz xulosalarni ishonchli uslubda taqdim qilishi mumkin. Shuning uchun ilmiy-ta’limiy faoliyatda AI natijalarini birlamchi va ishonchli manbalar bilan tekshirish zarur. Talabalarning shaxsiy ma’lumotlari, baholari, tibbiy yoki boshqa maxfiy ma’lumotlarini ochiq AI platformalariga nazoratsiz kiritish xavfli bo‘lishi mumkin. YUNESKOning generativ AI bo‘yicha tavsiyalarida ham ma’lumotlar maxfiyligini himoya qilish alohida masala sifatida ko‘rsatilgan [1-3].

Agar talaba har bir vazifani AI orqali tayyor javob olish bilan hal qilishga o‘rgansa, uning mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanishi sekinlashishi mumkin. Demak, AI ta’lim oluvchining fikrlashini almashtirmasligi, balki uni rag‘batlantirishi lozim. Yuqoridagi tahlillar asosida ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning quyidagi modeli taklif etiladi.

AI asosida pedagogik jarayon modeli

	Bosqich nomi	O‘qituvchi faoliyati	AI faoliyati	Kutiladigan natija
	Maqsad	Ta’lim maqsadini belgilaydi	—	Aniq pedagogik maqsad
	Rejalashtirish	Dars strukturasi belgilaydi	Variantlar taklif qiladi	Optimal dars rejasi
	Kontent	Material mazmunini belgilaydi	Dastlabki kontent yaratadi	O‘quv resursi
	Individual-lashtirish	Talaba ehtiyojini baholaydi	Turli darajadagi topshiriqlar beradi	Shaxsiy ta’lim
	Amaliyot	Vazifani tashkil etadi	Qo‘shimcha misol va feedback beradi	Faol o‘rganish
	Nazorat	Baholash mezonini belgilaydi	Test va tahlilda yordam beradi	Tezkor nazorat
	Tekshirish	Yakuniy qaror qabul qiladi	Ma’lumotni tizimlaydi	Adolatli baholash
	Refleksiya	Natijani tahlil qiladi	Tavsiyalar beradi	Ta’lim sifatini oshirish

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, oliy ta'lim muassasalari uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. O'qituvchilar uchun AI savodxonligi kurslarini tashkil etish.
2. Talabalarda AI savodxonligini shakllantirish.
3. Aidan foydalanish bo'yicha ichki qoidalar ishlab chiqish.
4. Baholash tizimini modernizatsiya qilish.
5. Ilmiy tadqiqotlarda AI natijalarini verifikatsiya qilish.
6. Inson omilini saqlab qolish.

Ta'limda AI'ning asosiy vazifasi insonning o'rnini bosish emas, balki uning intellektual va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat bo'lishi kerak. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi o'rnini baholashda texnologik determinizmdan saqlanish muhim. YA'ni yangi texnologiya paydo bo'lgani uchun ta'lim avtomatik ravishda sifatli bo'lib qolmaydi.

Pedagogik natija texnologiyaning o'ziga emas, balki texnologiya + metodika + o'qituvchi kompetensiyasi + ta'lim oluvchi faolligi + baholash tizimining o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Tizimli tadqiqotlar AI ta'limida amaliy va loyihaga asoslangan yondashuvlar talabalarining AI savodxonligi, muammoni hal qilish qobiliyati va AI'ning ijtimoiy-axloqiy ta'sirini anglashini qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ko'rsatadi [5].

Shuningdek, insonga yo'naltirilgan ta'lim analitikasi bo'yicha tadqiqotlar AI tizimlarini joriy etishda inson nazorati, xavfsizlik, ishonchlilik va ishonch masalalarini hisobga olish zarurligini ko'rsatmoqda[6].

Demak, kelajak ta'limida "AI o'qituvchini almashtiradi" degan yondashuvdan ko'ra, "AI vositalaridan foydalanuvchi kompetent o'qituvchi" konsepsiyasi muhimroq ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun sezilarli pedagogik imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatdi.

Birinchidan, AI texnologiyalari ta'limni individuallashtirish va talabalarining shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini shakllantirish imkonini kengaytiradi.

Ikkinchidan, generativ sun'iy intellekt o'qituvchilarga o'quv kontenti, testlar, amaliy topshiriqlar va ta'limiy keyslarni tayyorlashda yordam beradi.

Uchinchidan, AI talabalarining mustaqil ta'limi, tezkor fikr-mulohaza olishi va o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayonini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

To'rtinchidan, sun'iy intellektdan foydalanish o'qituvchidan yangi raqamli va AI kompetensiyalarini talab qiladi. YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan o'qituvchilar uchun AI kompetensiyalari modeli ham insonga yo'naltirilgan yondashuv va AI etikasini markaziy o'ringa qo'yadi.

Beshinchidan, AI texnologiyalaridan foydalanishda akademik halollik, axborot ishonchliligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va tanqidiy fikrlash masalalari alohida e'tibor talab qiladi.

Shu asosda quyidagi xulosaga kelish mumkin: ta'limda sun'iy intellektning samaradorligi uning texnik imkoniyatlaridan ko'ra, pedagogik maqsadga muvofiq va mas'uliyatli qo'llanilishiga ko'proq bog'liq. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida AI texnologiyalarini joriy etish bilan bir vaqtda o'qituvchilarning AI kompetensiyalarini rivojlantirish, talabalarda AI savodxonligini shakllantirish, akademik halollik standartlarini yangilash va inson nazoratiga asoslangan ta'lim modellarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. IOIOHECKO

1. Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2024. IOIOHECKO
2. Miao F., Shiohira K., Lao N. AI Competency Framework for Students. Paris: UNESCO, 2024. IOIOHECKO
3. Wang S., Wang F., Zhu Z., Wang J., Tran T., Du Z. Artificial intelligence in education: A systematic literature review. Expert Systems with Applications. 2024. Vol. 252. Article 124167.
4. Liu X., Zhong B. A systematic review on how educators teach AI in K-12 education. Educational Research Review. 2024. Vol. 45. Article 100642.
5. Artificial intelligence for teaching and learning in schools: The need for pedagogical intelligence. Computers & Education. 2024. Vol. 217. Article 105071.

BO‘LAJAK MATEMATIK-BAKALAVRLARDA KASBIY TAYYORGARLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Salomov Abdinazar Abdivasixovich

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Xalqora IAning professori va laureati

Surxondaryo viloyati Pedagogik mahorat markazi, "Maktabgacha, boshlang'ich
va maxsus ta'lim metodikalari" kafedra mudiri

***Annotatsiy.** Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat yo'nalishi bo'yicha bo'lajak matematiklarni tayyorlashning psixologik va pedagogik omillari hamda ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda talabalarning mantiqiy, abstrakt va analitik tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari, shuningdek, o'quv jarayonida motivatsiyani oshirish va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlar tahlil qilingan. Maqola yakunida matematika yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim, bakalavriat, matematik ta'lim, psixologik-pedagogik asoslar, kasbiy tayyorgarlik, mantiqiy tafakkur, o'quv motivatsiyasi, pedagogik mexanizmlar.*

***Аннотация.** В данной статье освещаются психологические и педагогические факторы, а также научно-теоретические основы подготовки будущих математиков по направлению бакалавриата в высших учебных заведениях. В исследовании проанализированы психологические особенности развития логического, абстрактного и аналитического мышления студентов, а также педагогические механизмы, направленные на повышение мотивации к обучению и формирование профессиональных навыков. В заключение статьи приводятся научные и практические рекомендации по повышению эффективности профессиональной подготовки студентов математических специальностей.*

***Ключевые слова:** Высшее образование, бакалавриат, математическое образование, психолого-педагогические основы, профессиональная подготовка, логическое мышление, учебная мотивация, педагогические механизмы.*

***Abstract.** This article highlights the psychological and pedagogical factors as well as the theoretical foundations for training future mathematics specialists in bachelor's degree programs at higher education institutions. The study analyzes the psychological characteristics of developing students' logical, abstract, and analytical thinking, alongside pedagogical mechanisms aimed at enhancing learning motivation and professional skills*

formation. The article concludes with scientific and practical recommendations for improving the effectiveness of professional training for mathematics students.

Keywords: *Higher education, bachelor's degree, mathematics education, psychological and pedagogical foundations, professional training, logical thinking, learning motivation, pedagogical mechanisms.*

KIRISH.

Respublikamiz universitetlarida matematikani o'qitish o'zining mazmuni va vazifasi bo'yicha pedagogika hamda texnika oliy o'quv yurtlarida matematika o'qitishdagidan tubdan farq qiladi. Uning maqsadi va vazifalari bir tomondan matematikani bunday keyingi rivoji uchun faol xizmat qiladigan yuqori malakali ilmiy xodimlarni tayyorlashdan iborat bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'sib kelayotgan yosh avlodga hozirgi zamon talablari asosida matematik bilimlar, malaka va ko'nikmalar bera oladigan o'qituvchilarni tayyorlashdan iboratdir. Shunga ko'ra bo'lg'usi bakalavr matematiklarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda biz ularning matematik tayyorgarligini rivojlantirishning ahamiyati alohida o'rin tutishini ta'kidlamoqchimiz. Zero, bakalavr matematik matematik tasdiqlarni, qoidalarni, formulalarni to'g'ri tushunishi va erkin qo'llashi, ularni masalalar yechishga tatbiq qila olishi, turli ko'rinishdagi, xususan, amaliy va tatbiqiy masalalarni, ajratishi ularni ratsional usullarda yechishni hamda yechimlarni to'g'ri va mantiqiy izchillikda rasmiylashtirishni, masalalarni turli usullarda yechishni va har bir usulni qiyosiy baholay olishni, matematik mulohazalarni isbotlashning asosiy metodlarini (analitik, sintetik, deduktiv, induktiv, qiyosiy, limit, hosila va integral tushunchalarini qo'llash) chuqur o'zlashtirganligini namoyon qila bilishi kerak.

Demak, bakalavr yo'nalishidagi matematiklarning matematik tayyorgarligi ularning kasbiy tayyorgarligining asosiy omilini tashkil etadi.

Bakalavr matematiklarni tayyorlashning psixologik-pedagogik mohiyatini xarakterlab shuni ta'kidlash mumkinki, bunda matematik tasdiqlar, qoidalar va qonuniyatlarni erkin va to'g'ri tushunganligini, chuqur o'zlashtirganligini, matematikani o'rganishni va o'rgatishning metodlari va vositalarini ongli qo'llay bilishni ta'minlagan bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Bakalavrlarning matematik tayyorgarligi bilan pedagogik kasbiga tayyorgarligi orasidagi mantiqiy bog'lanishning asosi sifatida biz bo'lajak matematika o'qituvchilarini eng avvalo, matematik bilimlarni o'zlashtirganligini tushunamiz. Bu aloqadorlik o'zining tarkibi va mazmuni bo'yicha universitetlarda o'qitilayotgan matematikaning barcha bo'limlarini o'zaro aloqadorlikda va hamkorlikda bir-birini to'ldirgan holda o'rgatilmog'i lozimligini belgilab beradi. Bunday o'qitish o'z o'rnida maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlardagi matematika kursidan olgan bilimlariga suyanadi. Bu bilimlar matematikadan va uni o'qitish metodikasidan ma'ruzalar o'qish, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, laboratoriya ishlarini tashkil etishda, talabalarni ijodiylik va izlanuvchanlik faoliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan muammoli usullardan foydalanishga, matematik masalalarni yechishni va teoremlarni isbotlash usullaridan ratsional foydalana olishni o'rgatishga, maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlarda matematika o'qitish kasbiga yo'naltirilganligini shakllantirish va o'qitishda didaktik va metodik tamoyillarni keng qo'llashga zamin yaratadi. Bunda matematik bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkam shakllanishi bilan birga maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari matematikasida o'rganiladigan har bir tushuncha ilmiy asoslangan holda talabaga yetkaziladi. Bunday yondoshish matematik tafakkurning yuqori darajada rivojlanishini ta'minlaydi, ilmiy tushunchalarni o'quv va didaktik yo'nalishga o'tkazishga, uni o'quv jarayonining bir qismiga aylantirib, ratsional foydalanish imkoniyatini yaratishga olib keladi.

Matematik bakalavrlarni kasbiy tayyorlash uchun matematika, psixologiya, pedagogika fanlari orasida o'zaro aloqadorlik bo'lishi uchun didaktik va uslubiy shart-sharoitlar yaratilishi zarur.

Didaktik shart-sharoit deganda, biz matematikani boshqa fan asoslari bilan o'zaro aloqadorlikda, muvofiqlashtirilgan tizim asosida, mazmunan tasniflangan holda o'qitishni tushunamiz. Uslubiy shart-sharoit deganda, o'qitilayotgan mavzuni ochish uchun umumiy yondoshishlar, matematikaning xarakterli holatlari va informatsiyani berish uchun sharoitlar yaratish, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini tashkil etishni tushunamiz. Shunday qilib, bakalavr matematiklarni tayyorlashda birinchi o'rinda ularning matematikadan tayyorgarligi hamda bo'lajak matematika o'qituvchisi kasbiy tayyorgarligini shakllantirish vazifasi qo'yiladi. Matematik tayyorgarligi deganda-matematik tasdiqlar, qoidalar, qonuniyatlarni har bir talaba erkin o'zlashtirganligi va ularni boshqa fanlarga tatbiq qila bilishlarini tushunilsa, kasbiy tayyorgarlik deganda, ta'limning kasbga yo'naltirilganligini, uning mazmuni, usullari va tashkil etilishi talabalarda bo'lg'usi pedagogik faoliyatlari uchun zarur bo'ladigan shaxsiy sifatlarni uyg'otish va shakllantirish nazarda tutiladi. Talabalarda dasturda belgilab qo'yilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishlari va shakllantirishlarini ta'minlash o'ziga xos pedagogik vositalardan foydalanishni taqozo etadi. Bu esa qaralayotgan muammoni ham psixologik-pedagogik, ham didaktik, ham metodik nuqtai-nazardan o'rganishga olib keladi.

Ma'ruza o'qish, ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida talabalar turli ko'rinishdagi kasbiy va texnik xarakterdagi masalalarni yechadilar. Bunda ular masala mazmunidagi ilmiy va amaliy jihatlariga, ularning o'zaro aloqadorligiga, tashqi va ichki qonuniyatlariga, modellashtirish imkoniyatlarini beruvchi aloqalariga, masalani yechish algoritmini topish va uni tekshirishga alohida e'tiborlarini qaratadilar. Bu jarayon talabalarning ko'z o'ngida bo'lib, ular o'quv-o'rganish faoliyatining bevosita ishtirokchisiga aylanadilar, ko'rilyotgan masalaning mazmunini o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liqligini, uning o'rni va vazifasini, vaqtni qiyosiy baholashni tahlil qiladilar. Bularning barchasi talabaning bo'lajak kasbiy faoliyati uchun pedagogik tajribalarni to'plab borish imkoniyatini beradi, hamda professional qobiliyatlarini shakllanishi uchun zamin yaratadi. Shuning uchun matematikani o'qitishda u ma'ruza ko'rinishida bo'ladimi yoki amaliy mashg'ulot holatidami o'qituvchining kasbiy mahorati muhim o'rin tutadi. Chunki ongimizda aks etayotgan borliqning haqiqiy holatining abstraktlashgan ma'lum bir shakl va munosabatlari o'zaro aloqador tushunchalari tizimiga jamlanadi va bularni o'zlashtirish murakkab va o'ziga xos psixologik jarayondan iboratdir. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtlarida matematikani o'qitishda talabalarning psixologik tayyorgarligi, auditoriyada ma'lum bir psixologik va pedagogik tadbirlar yordamida qulay psixologik sharoit yaratish muhim ahamiyatga ega. Masalan, yangi o'quv mavzuni o'rganish uchun avvalo oldin o'tilgan mavzu bo'yicha qisqacha savol-javob o'tkazish va uni yangi mavzuga bog'lashga, yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun zamin yaratuvchi matematik tushunchalarga alohida urg'u berish talab qilinadi.

Oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan har bir matematika kursi davlat ta'lim standarti bo'yicha aniqlangan mazmun va tarkibga, o'zining o'qitish metodlariga ega. Ayrim matematik tushunchalar umumiylik xususiyatiga ega bo'lib, bir necha bo'limlarda uchrashi mumkin. Bir bo'limning asosiy tushunchasi sifatida uning mazmunini va tarkibini o'rganish uchun asosiy omil bo'lib xizmat qilsa, o'zaro aloqadorlikda boshqa bo'lim tushunchalarini o'rganish uchun vosita sifatida ishtirok etishi va umumpedagogik maqsadlarni amalga oshirishga yordam berishi zarur.

Bakalavr matematiklarni tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlash bilan birga mustahkam kasbiy bilim va malakaga ega bo'lish uchun psixologiya va fiziologiya,

pedagogika va falsafa, texnika fanlari sohalarida ham keng va asosiy bilimlar berish zarurligini qayd etamiz. Bu talablardan kelib chiqqan holda ma'ruza va amaliy mashg'ulot darslarida bakalavr matematiklarni tayyorlash bizning fikrimizcha, matematikani va uning amaliy yo'nalishlarini o'rganish psixologik-pedagogik konsepsiyaga yo'naltirilgan bo'lishi, o'quv predmetlarini o'rganishda tafakkur faoliyatining psixologik-pedagogik asoslariga suyanganligi, matematik tushunchalarni o'zlashtirish va kasbga yo'naltiruvchi omillarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlariga amal qilish, kasbiy faoliyatning usullarini matematika bilan psixolo-pedagogik tushunchalarni o'zaro aloqadorligida takomillashtirishga qaratilmog'i kerak.

Matematika va psixologiya-pedagogika fanlarni an'anaviy o'qitish usulida bu fanlarni o'rganishda fanlararo bog'lanish sezilmaydi, hatto, matematika bo'limlari orasida ham bog'lanish sezilmaydi. Bu ma'lum ma'noda bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarligiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Matematikani psixolog-pedagogik fanlar bilan aloqadorlikda o'qitish bo'lajak bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning didaktik sharti bo'lib hisoblanadi. Buning mazmuni shuki, matematika bo'limlarini psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitilsa, bir tomondan matematika qonuniyatlarini chuqur va mukammal o'zlashtirishga erishilsa, ikkinchi tomondan psixologik-pedagogik qonuniyatlar, usullar va uslublar matematikani sintez qilib o'rganishga imkon beradi. Bular matematika kursini va psixologik-pedagogik fanlarni o'zaro aloqadorlikda o'qitish talablarni matematik qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy omili sifatida qarash imkonini beradi. Talabalarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirishning yana bir muhim omillardan biri tafakkur faoliyatining matematik yo'naltirilganidir. Buning asosida fikrlashning tezligi, chuqurligi va asoslanganligi, murakkab hisoblashlarni bajarish malakalari, amaliy masalalarni yechish va rasmiylashtirish, fazoviy tasavvurlarning kengligi va abstrakt matematik tushunchalarni tasavvur qilish yotadi. Amalda matematik tasdiqlar va qonuniyatlar turli psixologik va matematik tushunchalarni birgalikda talqin qilish orqali anglashiladi va o'qitishning pedagogik shakl va metodlarini qo'llash orqali talabalarning ongiga yetkaziladi va matematik bilimlar sifatida o'zlashtiriladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, matematikani psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitish talabalarda kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishda ishonchli omil bo'lib xizmat qiladi, shu bilan birga bilim olishning boshqa komponentlari bilan birgalikda kasbiy malaka ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi, hamda bakalavr matematiklarning kasb tayyorgarligini ta'min etadi. Albatta, bunda biz kasbiy malaka deganda tushunilgan, avvaldan rejalashtirilgan intellektual kasbiy harakatlarni tushunamiz, kasbiy ko'nikma deganda esa, mutaxassisning ongli kasbiy harakatlarini amalga oshirish jarayonida ishlab chiqilgan va avtomatizm holatiga yetkazilgan komponentlar anglashiladi.

Ma'lumki, aqliy va o'quv faoliyatlarining usullari bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Ko'pgina olimlar o'qitish va o'rgatish faoliyatining bu ikki ko'rinishini sintez holatida o'rganishga e'tibor bermoqdalar. Bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarlikka tayyorlash davomida ular o'rganayotgan psixologik-pedagogik tushunchalarni va qonuniyatlarni matematikada tekshirib ko'rish va asoslash o'ziga xos afzalliklarga ega. Ta'limga bunday yondoshishda talabalar matematik tasdiqlarni o'rganishda psixologik va pedagogik qonuniyatlarning o'rnini va imkoniyatlarini kuzatib borish va maktab matematika ta'limidagi o'rnini ko'rishga zamin yaratilgan bo'ladi.

Ma'lumki, ma'ruza davomida o'quv mavzulari ma'lum tizimda va ketma-ketlikda bayon etiladi, ya'ni tushunchalar matematik qonuniyatlarning yaxlitligi va bir butunligiga asoslangan holda qat'iy o'zaro bog'liqlikda taqdim etiladi. Talabalar buni yaxshi sezadilar va tushunadilar. Amalda matematik tasdiqlar va formulalar turli psixologik tushunchalarni

matematik bilan uyg'unlashgan holda o'rganish va bunda ta'limning pedagogik shakli va usullaridan foydalanish talabalarning ongiga yetkazilishiga va matematik bilimlar sifatida o'zlashtirilishiga olib keladi. Demak, talabalarning bilim olish faoliyati bir qancha psixologik va pedagogik komponentlarga asoslanadi. Bular o'zaro aloqadorlikda va birgalikda talabalarning fikrlash va kasbiy faoliyatlarini ishga soladi, bilim olish faoliyatining malaka va ko'nikmalarini shakllantirishda faol ishtirok etadi, o'z faoliyatlarini boshqarishda, bilim olish faoliyatlari maqsadi va vazifalarini aniqlashda, samaradorligini baholashda va nazorat qilishda bevosita ishtirok etadilar. Jumladan, matematik mavzuni o'rganish davomida talaba uning mazmunida bo'lgan matematik tasdiqlarni tahlil qiladi, taqqoslaydi va qarama-qarshi qo'yadi, matematik masalani yechish usullarini izlab topadi, fanning boshqa sohalariga oid masalalarni yechishga tatbiq qilish imkoniyatlarni aniqlaydi, ularning samaradorligini baholaydi.

O'quv jarayonining bir maromda faoliyat ko'rsatishi uchun: mustaqil o'quv ishlariga, psixologik va fiziologik yuklamalarga ajratilgan vaqtning qat'iy hisobga olinishi talab qilinadi. Bu o'quv-o'rganish va o'quv-tarbiyaviy, ilmiy rivojlanuvchi va tarbiyalanuvchi faoliyatlarning jadallashtirilishi bilan aniqlanadi. Intensifikatsiyalash esa o'quv jarayonini didaktik tamoyillari va vositalarini muvofiqlashtirgan, maqsadga yo'naltirgan holda amalga oshirish bilan ta'minlanadi.

Bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorlash jarayonini intensivatsiyalash maqsadida ta'limning kasbiy yo'nalganligini faollashtirig nafaqat matematikani o'qitishda, balki u bilan, kasbiy tayyorlash uchun, aloqador bo'lgan hamda matematikaning qoidalarini va qonuniyatlarini shakllantirishda falsafa, psixologiya, pedagogika va boshqalarning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi.

Matematikani pedagogik va psixologik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitish talabaga bir tomondan matematikadan o'quv mavzularini o'qitishning usullari, vositalari va boshqa shakllarini o'zlashtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan qonuniyatlarni, bilish usullarini egallashga imkoniyat yaratib, birgalikda pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishga sharoit tug'diradi. Bunda talabalar nafaqat matematikani o'rganishning asosiy usullarini, balki zarur bo'lgan kasbiy malaka va ko'nikmalarni ham egallaydilar. Bu holat matematikadan masalalar yechish metodlarida va nazariy hamda amaliy o'quv materiallari o'rtasida o'zaro aloqadorlik o'rnatilganda yaqqol namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida o'tkazgan tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, matematikadan amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida talabalar o'zlarining matematika mavzulari bo'yicha olgan bilimlarini oydinlashtirish bilan birga kasbiy malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga qay darajada yordam berayotganini nazorat qilish imkoniga ega bo'ladilar. Aytilganlardan shuni ta'kidlash mumkinki, bakalavr yo'nalishidagi matematiklarning matematikaviy va professional-pedagogik tayyorgarliklarining o'zaro aloqadorligini kuchaytirish uchun quyidagilarning bajarilishi muhim hisoblanadi:

- matematika va kasbga yo'naltiruvchi fanlar asoslarining, bilim olish faoliyati usullarining, professional-pedagogik bilimlar va ko'nikmalar tushunchalarining tizimi yagonaligi;

- texnika, iqtisod va boshqa turdosh fanlar bo'yicha matematika va kasbga yo'naltiruvchi ilmiy asoslangan va sinovdan o'tgan tushunchalarning shakllanganligi;

- oliy o'quv yurti va maktab matematika ta'limining ketma-ketligi va uzviy ligi;

- professional-pedagogik tayyorgarlikka yo'naltirilgan, pedagogik tafakkur rivojlanishining muhim shakli sifatida nazariya bilan amaliyotning birligi.

Bu shartlar quyidagilar asosida ta'minlangan bo'lishi mumkin:

- maktab va oliy o'quv yurti matematiklarining uzviyligi va ketma-ketligini ta'minlovchi ta'limning usullari, vositalari va shakllarini rivojlantirish;

- oliy o'quv yurti matematika kursining mazmunini politexnik yo'nalganligini kuchaytirish;

- matematikani boshqa fanlar (fizika, ximiya, va h.k) bilan aloqalarni mustahkamlash;
- umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalarining professional pedagogik faoliyatlarini rivojlantirishning manfaatdorligini yo'lga quyish.

Ma'lumki, oliy o'quv yurtlarida matematikani o'qitish ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi, integrativ va tarbiyalovchi vazifalarni bajaradi.

Ta'limning yangi konseptual modeli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi"dan kelib chiqqan holda, umumta'lim maktablarini va kasb-hunar kollejlari isloh qilish sharoitida, ayniqsa, rivojlantiruvchi, integrativ va tarbiyalovchi funksiyalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish kerak. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtida ta'lim va tarbiyaning manfaati uchun o'quv-tarbiya jarayonining barcha bosqichida talabalar bilan ishlashning turli usullari va shakllaridan unumli foydalanish kerak.

O'qituvchi o'quv mashg'ulotini o'tkazish uchun tayyorgarlik ko'rishda diqqat bilan o'quv mavzularini tayyorlaydi, uni o'quvchilarga yetkazib berish shakllarini o'ylaydi, o'zlashtirilishi lozim bo'lgan o'quv mavzulariga nisbatan talabalarining aqliy faoliyatlarni rejalashtiradilar. Bunda nafaqat o'quv mavzularini o'zlashtirish uchun aqliy faoliyatlar aniqlanadi, balki talabalarining kasbiy tayyorgarliklarini rivojlantiruvchi va ularning o'rgananliklarini bildiruvchi fikrlash jarayonlari nazarda tutiladi. Psixologlarning nuqtai nazaridan bu fikrlash faoliyatining umumlashganligi bo'lib, o'quv mavzularini umumlashtirish va abstraklashtirishga yo'naltirilganligi, uning amaliy va mantiqiy tomonlarini aniqlashda ongli tafakkur qilish, fikrlash faoliyatlarining turg'unligi, kengligi va mustaqilligi bilan xarakterlanadi.

Shu bilan birga, psixologlarning ta'kidlashicha, har qanday ilmiy bilimni o'zlashtirish uchun fikrning jamlanganligi va mustaqil urinishlarning natijasida qo'yilgan savol uchun olingan to'g'ri javoblar natijasida erishiladi. Shuning uchun o'quv jarayonida ta'limning faol usullaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi, o'rganilayotgan mavzuga nisbatan talabalarda qiziqishni uyg'otish uchun ularni fikrlashga da'vat etuvchi mashg'ulotlarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, olingan bilimlarni taqqoslash, qiyoslash va umumlashtirishga safarbar qilishga o'rgatish muhimdir. Chunki matematik qonuniyatlarni va tasdiqlarni o'rganish davomida talabalar abstraklashgan fikrlash jarayonining taqqoslash, analiz va sintez, aniqlashtirish va umumlashtirish kabi ko'rinishlarida ishtirok etadilarki, natijada ular o'quv mavzularining yoki masalaning mazmunidagi muhim bo'lgan va bo'lmagan xususiyatlari va belgilarini ajratish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Psixologlar va filosoflarning izohlashi bo'yicha matematikadan masalalar yechishda foydalaniladigan abstraksiya quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin.

1. Yakkalovchi abstraksiya – berilgan elementlardan ma'lum bir qismni ajratib olish;
2. Ta'kidlovchi abstraksiya – nafaqat ma'lum bir elementni ajratib olish, balki uni yashirib turgan boshqa element xususiyatlarini ham ko'ra bilishini talab qiladi;
3. Qarama-qarshi qo'yuvchi abstraksiya;
4. Abstraksiyadan abstraksiya.

Abstraksiya o'zining rivojida umumlashtirishga olib boradi. Buni ayrim matematik qonuniyatlarni o'rganish davomida ko'rish mumkin, bunda u abstraksiyaning qo'yi bosqichidan yuqoriga qarab murakkab bosqichiga o'tadi va shu bilan birga tushuntiradi, izohlaydi, taqqoslaydi va umumlashgan holga olib keladi.

Umumlashtirish esa ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi, ya'ni empirik va ilmiy-nazariy. Shuningdek, aniqlashtirish ham ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. Aniqlashtirish fikrlashning ko'rinishi sifatida umumiylikdan yagonalikka, xususiylikka va aksincha, xususiylikdan uning

turli xossalari va xususiyatlarini aniqlash orqali abstrakt-umumiylikka ko'tarilish, ya'ni abstraktlashgan umumiylikka ko'tarilish, ya'ni abstraktlashgan umumiylikni aniq mazmun bilan boyitish ko'rinishida bo'ladi. Matematikani o'qitishda analiz va sintez matematik qonuniyatlarni, qoida va tasdiqlarni va ularning aloqalarini o'rganish usuli sifatida ishtirok etadi. Hodisalarning mazmunini qaralayotgan tasdiqlarga nisbatan modelini yaratish yo'llarini aniqlab beradi. O'quv mavzularini o'rganish va masalalarni yechish jarayonida talabalar dastlab qonuniyatlarni va tasdiqlarni tahlil qiladilar, ularni taqqoslaydilar, qiyosiy o'rganadilar, o'xshashlik alomatlarini izlaydilar, tasavvur qiladilar.

Matematikani o'qitishda va masalalar yechishda aqliy faoliyatning turi sifatida taqqoslash o'ziga xos o'rin tutadi. Uning yordamida hodisa va predmetlarda alohida belgilar va xususiyatlar ajratiladi, umumiy sifatleri o'rganiladi. Taqqoslash, hodisa va predmetlarni mos va qarama-qarshi qo'yishdan boshlanadi.

Hodisa va predmetlar uchun umumiy bo'lgan muhim belgilarini ajratishga yo'naltirilgan aqliy hukm shaklini mos qo'yishdir. Qarama-qarshi qo'yish teskari maqsadni ko'zda tutadi, ya'ni muhim belgilarni aniqlashda nimalardan chetlab o'tish lozimligini ajratib olishdir. Taqqoslash bir sinfga kiruvchi hodisalar, bir jinsli predmetlar va o'xshash masalalar ustida olib boriladi. Taqqoslash yo'li orqali aqliy faoliyatning abstraksiyasi rivojlanadi.

Tafakkurning yo'nalishlarida yana biri bu matematik tasavvurdir.

Matematikada tasavvur deganda inson tomonidan hali tushunilmagan va e'tirof etilmagan matematik qonuniyatlarning, munosabatlarning va figuralarning asl holatlarini yaratish tushuniladi. Tasavvur odatda ilgari o'zlashtirilgan mavzularni qayta ishlash, shaklan almashtirish asosida ko'riladi. Ayniqsa, u geometriya mavzularida geometrik figuralarni yasashda, ularni turli holatlarda tahlil qilishga, fazoni tasvirlashda va tasavvur bilan bog'liq bo'lgan qator matematik tushunchalarni aniqlashtirishda yordam beradi.

XULOSA

. Yuqorida sanab o'tilgan psixologik komponentlar, matematik qonuniyatlarni o'zlashtirishda va o'rganishda faol ishtirok etadilar va ta'lim jarayonida matematikani psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda olib borish, bakalavr matematiklarni matematikaviy qobiliyatlarini va kasbiy tayyorgarliklarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Талызина Н.Ф. Теория поэтапного формирования уместных действий и проблема развития математики // Сов. Педагогика. -М.: 1967. -№1. -с. 28-32.

2. Талызина Н.Ф. Управление процессов усвоения знаний. -М.: МГУ. им. М.В. Ломоносова. - 1975. -343 с.

87.Толаганов Т.Р. Взаимосвязь в профессионально-педагогической подготовке будущих учителей математики. -Ташкент: ТГПИ им. Низами. - 1990. -60 с.

3.Толаганов Т.,Норматов А. Математикадан масалалар ечиш бўйича практикум. - Тошкент: Ўқитувчи. - 1989. -256 бет.

89.Толаганов Т.Р. Профессиональная направленность математической подготовки будущих учителей // Автореферат докт. дисс. -Ташкент: - 1990. -38 с.

4.Турсунов И. Халқ таълими муаммолари. -Тошкент: Ўқитувчи. - 1990. -140 бет.

4.Тожиев М. Баҳо мезони модели // Халқ таълими -Т.: -1996. -№4. -118- 120 бетлар.

5.Фридман Л. М. Психолого-педагогические основы обучения Математики в школе -М.: Просвещение. - 1988. -160 с.

6.Фридман Л.М, Турецкий Е.Н, Стеценко В.Я. Как научиться решать задачи.-М.: Просвещение. - 1979. -160 с.

7.Умумий ўрта таълим Давлат таълим стандартлари. Физика. атематика и Информатика. -Т.: Шарк. -1999. -300 бет.

8.Черкасов Р.С. О методической подготовке учителя математики в педагогическом вузе // Математика в школе. -М.: -1976. -№5. -с. 80-84.

BO‘LAJAK MATEMATIK-BAKALAVRLARDA KASBIY TAYYORGARLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Salomov Abdinazar Abdivasixovich

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Xalqora IAning professori va laureati

**Surxondaryo viloyati Pedagogik mahorat markazi, "Maktabgacha, boshlang'ich
va maxsus ta'lim metodikalari" kafedra mudiri**

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida bakalavriat yo'nalishi bo'yicha bo'lajak matematiklarni tayyorlashning psixologik va pedagogik omillari hamda ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda talabalarining mantiqiy, abstrakt va analitik tafakkurini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari, shuningdek, o'quv jarayonida motivatsiyani oshirish va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlar tahlil qilingan. Maqola yakunida matematika yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim, bakalavriat, matematik ta'lim, psixologik-pedagogik asoslar, kasbiy tayyorgarlik, mantiqiy tafakkur, o'quv motivatsiyasi, pedagogik mexanizmlar.*

***Аннотация.** В данной статье освещаются психологические и педагогические факторы, а также научно-теоретические основы подготовки будущих математиков по направлению бакалавриата в высших учебных заведениях. В исследовании проанализированы психологические особенности развития логического, абстрактного и аналитического мышления студентов, а также педагогические механизмы, направленные на повышение мотивации к обучению и формирование профессиональных навыков. В заключение статьи приводятся научные и практические рекомендации по повышению эффективности профессиональной подготовки студентов математических специальностей.*

***Ключевые слова:** Высшее образование, бакалавриат, математическое образование, психолого-педагогические основы, профессиональная подготовка, логическое мышление, учебная мотивация, педагогические механизмы.*

***Abstract.** This article highlights the psychological and pedagogical factors as well as the theoretical foundations for training future mathematics specialists in bachelor's degree programs at higher education institutions. The study analyzes the psychological characteristics of developing students' logical, abstract, and analytical thinking, alongside pedagogical mechanisms aimed at enhancing learning motivation and professional skills formation. The article concludes with scientific and practical recommendations for improving the effectiveness of professional training for mathematics students.*

***Keywords:** Higher education, bachelor's degree, mathematics education, psychological and pedagogical foundations, professional training, logical thinking, learning motivation, pedagogical mechanisms.*

KIRISH.

Respublikamiz universitetlarida matematikani o'qitish o'zining mazmuni va vazifasi bo'yicha pedagogika hamda texnika oliy o'quv yurtlarida matematika o'qitishdagidan tubdan farq qiladi. Uning maqsadi va vazifalari bir tomondan matematikani bunday keyingi rivoji uchun faol xizmat qiladigan yuqori malakali ilmiy xodimlarni tayyorlashdan iborat bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'sib kelayotgan yosh avlodga hozirgi zamon talablari asosida matematik bilimlar, malaka va ko'nikmalar bera oladigan o'qituvchilarni tayyorlashdan iboratdir. Shunga ko'ra bo'lg'usi bakalavr matematiklarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda biz ularning matematik tayyorgarligini rivojlantirishning ahamiyati alohida o'rin tutishini ta'kidlamochimiz. Zero, bakalavr matematik matematik tasdiqlarni, qoidalarni, formulalarni to'g'ri tushunishi va erkin qo'llashi, ularni masalalar yechishga tatbiq qila olishi, turli ko'rinishdagi, xususan, amaliy va tatbiqiy masalalarni, ajratishi ularni ratsional usullarda yechishni hamda yechimlarni to'g'ri va mantiqiy izchillikda rasmiylashtirishni, masalalarni turli usullarda yechishni va har bir usulni qiyosiy baholay olishni, matematik mulohazalarni isbotlashning asosiy metodlarini (analitik, sintetik, deduktiv, induktiv, qiyosiy, limit, hosila va integral tushunchalarini qo'llash) chuqur o'zlashtirganligini namoyon qila bilishi kerak.

Demak, bakalavr yo'nalishidagi matematiklarning matematik tayyorgarligi ularning kasbiy tayyorgarligining asosiy omilini tashkil etadi.

Bakalavr matematiklarni tayyorlashning psixologik-pedagogik mohiyatini xarakterlab shuni ta'kidlash mumkinki, bunda matematik tasdiqlar, qoidalar va qonuniyatlarni erkin va to'g'ri tushunganligini, chuqur o'zlashtirganligini, matematikani o'rganishni va o'rgatishning metodlari va vositalarini ongli qo'llay bilishni ta'minlagan bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Bakalavrlarning matematik tayyorgarligi bilan pedagogik kasbiga tayyorgarligi orasidagi mantiqiy bog'lanishning asosi sifatida biz bo'lajak matematika o'qituvchilarini eng avvalo, matematik bilimlarni o'zlashtirganligini tushunamiz. Bu aloqadorlik o'zining tarkibi va mazmuni bo'yicha universitetlarda o'qitilayotgan matematikaning barcha bo'limlarini o'zaro aloqadorlikda va hamkorlikda bir-birini to'ldirgan holda o'rgatilmog'i lozimligini belgilab beradi. Bunday o'qitish o'z o'rnida maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlardagi matematika kursidan olgan bilimlariga suyanadi. Bu bilimlar matematikadan va uni o'qitish metodikasidan ma'ruzalar o'qish, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, laboratoriya ishlarini tashkil etishda, talabalarni ijodiylik va izlanuvchanlik faoliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan muammoli usullardan foydalanishga, matematik masalalarni yechishni va teoremlarni isbotlash usullaridan ratsional foydalana olishni o'rgatishga, maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlarda matematika o'qitish kasbiga yo'naltirilganligini shakllantirish va o'qitishda didaktik va metodik tamoyillarni keng qo'llashga zamin yaratadi. Bunda matematik bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkam shakllanishi bilan birga maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari matematikasida o'rganiladigan har bir tushuncha ilmiy asoslangan holda talabaga yetkaziladi. Bunday yondoshish matematik tafakkurning yuqori darajada rivojlanishini ta'minlaydi, ilmiy tushunchalarni o'quv va didaktik yo'nalishga o'tkazishga, uni o'quv jarayonining bir qismiga aylantirib, ratsional foydalanish imkoniyatini yaratishga olib keladi.

Matematik bakalavrlarni kasbiy tayyorlash uchun matematika, psixologiya, pedagogika fanlari orasida o'zaro aloqadorlik bo'lishi uchun didaktik va uslubiy shart-sharoitlar yaratilishi zarur.

Didaktik shart-sharoit deganda, biz matematikani boshqa fan asoslari bilan o'zaro aloqadorlikda, muvofiqlashtirilgan tizim asosida, mazmunan tasniflangan holda o'qitishni tushunamiz. Uslubiy shart-sharoit deganda, o'qitilayotgan mavzuni ochish uchun umumiy yondoshishlar, matematikaning xarakterli holatlari va informatsiyani berish uchun sharoitlar yaratish, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini tashkil etishni tushunamiz. Shunday

qilib, bakalavr matematiklarni tayyorlashda birinchi o'rinda ularning matematikadan tayyorgarligi hamda bo'lajak matematika o'qituvchisi kasbiy tayyorgarligini shakllantirish vazifasi qo'yiladi. Matematik tayyorgarligi deganda-matematik tasdiqlar, qoidalar, qonuniyatlarni har bir talaba erkin o'zlashtirganligi va ularni boshqa fanlarga tatbiq qila bilishlarini tushunilsa, kasbiy tayyorgarlik deganda, ta'limning kasbga yo'naltirilganligini, uning mazmuni, usullari va tashkil etilishi talabalarda bo'lg'usi pedagogik faoliyatlari uchun zarur bo'ladigan shaxsiy sifatlarni uyg'otish va shakllantirish nazarda tutiladi. Talabalarda dasturda belgilab qo'yilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishlari va shakllantirishlarini ta'minlash o'ziga xos pedagogik vositalardan foydalanishni taqozo etadi. Bu esa qaralayotgan muammoni ham psixologik-pedagogik, ham didaktik, ham metodik nuqtai-nazardan o'rganishga olib keladi.

Ma'ruza o'qish, ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida talabalar turli ko'rinishdagi kasbiy va texnik xarakterdagi masalalarni yechadilar. Bunda ular masala mazmunidagi ilmiy va amaliy jihatlariga, ularning o'zaro aloqadorligiga, tashqi va ichki qonuniyatlariga, modellashtirish imkoniyatlarini beruvchi aloqalariga, masalani yechish algoritmini topish va uni tekshirishga alohida e'tiborlarini qaratadilar. Bu jarayon talabalarining ko'z o'ngida bo'lib, ular o'quv-o'rganish faoliyatining bevosita ishtirokchisiga aylanadilar, ko'rilyotgan masalaning mazmunini o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liqligini, uning o'rni va vazifasini, vaqtni qiyosiy baholashni tahlil qiladilar. Bularning barchasi talabaning bo'lajak kasbiy faoliyati uchun pedagogik tajribalarni to'plab borish imkoniyatini beradi, hamda professional qobiliyatlarini shakllanishi uchun zamin yaratadi. Shuning uchun matematikani o'qitishda u ma'ruza ko'rinishida bo'ladimi yoki amaliy mashg'ulot holatidami o'qituvchining kasbiy mahorati muhim o'rin tutadi. Chunki ongimizda aks etayotgan borliqning haqiqiy holatining abstraktlashgan ma'lum bir shakl va munosabatlari o'zaro aloqador tushunchalari tizimiga jamlanadi va bularni o'zlashtirish murakkab va o'ziga xos psixologik jarayondan iboratdir. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtlarida matematikani o'qitishda talabalarining psixologik tayyorgarligi, auditoriyada ma'lum bir psixologik va pedagogik tadbirlar yordamida qulay psixologik sharoit yaratish muhim ahamiyatga ega. Masalan, yangi o'quv mavzuni o'rganish uchun avvalo oldin o'tilgan mavzu bo'yicha qisqacha savol-javob o'tkazish va uni yangi mavzuga bog'lashga, yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun zamin yaratuvchi matematik tushunchalarga alohida urg'u berish talab qilinadi.

Oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan har bir matematika kursi davlat ta'lim standarti bo'yicha aniqlangan mazmun va tarkibga, o'zining o'qitish metodlariga ega. Ayrim matematik tushunchalar umumiylik xususiyatiga ega bo'lib, bir necha bo'limlarda uchrashi mumkin. Bir bo'limning asosiy tushunchasi sifatida uning mazmunini va tarkibini o'rganish uchun asosiy omil bo'lib xizmat qilsa, o'zaro aloqadorlikda boshqa bo'lim tushunchalarini o'rganish uchun vosita sifatida ishtirok etishi va umumpedagogik maqsadlarni amalga oshirishga yordam berishi zarur.

Bakalavr matematiklarni tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlash bilan birga mustahkam kasbiy bilim va malakaga ega bo'lish uchun psixologiya va fiziologiya, pedagogika va falsafa, texnika fanlari sohalarida ham keng va asosiy bilimlar berish zarurligini qayd etamiz. Bu talablardan kelib chiqqan holda ma'ruza va amaliy mashg'ulot darslarida bakalavr matematiklarni tayyorlash bizning fikrimizcha, matematikani va uning amaliy yo'nalishlarini o'rganish psixologik-pedagogik konsepsiyaga yo'naltirilgan bo'lishi, o'quv predmetlarini o'rganishda tafakkur faoliyatining psixologik-pedagogik asoslariga suyanganligi, matematik tushunchalarni o'zlashtirish va kasbga yo'naltiruvchi omillarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlariga amal qilish, kasbiy faoliyatning

usullarini matematika bilan psixolo-pedagogik tushunchalarni o'zaro aloqadorligida takomillashtirishga qaratilmog'i kerak.

Matematika va psixologiya-pedagogika fanlarni an'anaviy o'qitish usulida bu fanlarni o'rganishda fanlararo bog'lanish sezilmaydi, hatto, matematika bo'limlari orasida ham bog'lanish sezilmaydi. Bu ma'lum ma'noda bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarligiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Matematikani psixolog-pedagogik fanlar bilan aloqadorlikda o'qitish bo'lajak bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning didaktik sharti bo'lib hisoblanadi. Buning mazmuni shuki, matematika bo'limlarini psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitilsa, bir tomondan matematika qonuniyatlarini chuqur va mukammal o'zlashtirishga erishilsa, ikkinchi tomondan psixologik-pedagogik qonuniyatlar, usullar va uslublar matematikani sintez qilib o'rganishga imkon beradi. Bular matematika kursini va psixologik-pedagogik fanlarni o'zaro aloqadorlikda o'qitish talablarni matematik qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy omili sifatida qarash imkonini beradi. Talabalarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirishning yana bir muhim omillardan biri tafakkur faoliyatining matematik yo'naltirilganidir. Buning asosida fikrlashning tezligi, chuqurligi va asoslanganligi, murakkab hisoblashlarni bajarish malakalari, amaliy masalalarni yechish va rasmiylashtirish, fazoviy tasavvurlarning kengligi va abstrakt matematik tushunchalarni tasavvur qilish yotadi. Amalda matematik tasdiqlar va qonuniyatlar turli psixologik va matematik tushunchalarni birgalikda talqin qilish orqali anglashiladi va o'qitishning pedagogik shakl va metodlarini qo'llash orqali talabalarning ongiga yetkaziladi va matematik bilimlar sifatida o'zlashtiriladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, matematikani psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitish talabalarda kasbiy qobiliyatlarini shakllantirishda ishonchli omil bo'lib xizmat qiladi, shu bilan birga bilim olishning boshqa komponentlari bilan birgalikda kasbiy malaka ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi, hamda bakalavr matematiklarning kasb tayyorgarligini ta'min etadi. Albatta, bunda biz kasbiy malaka deganda tushunilgan, avvaldan rejalashtirilgan intellektual kasbiy harakatlarni tushunamiz, kasbiy ko'nikma deganda esa, mutaxassisning ongli kasbiy harakatlarini amalga oshirish jarayonida ishlab chiqilgan va avtomatizm holatiga yetkazilgan komponentlar anglashiladi.

Ma'lumki, aqliy va o'quv faoliyatlarining usullari bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Ko'pgina olimlar o'qitish va o'rgatish faoliyatining bu ikki ko'rinishini sintez holatida o'rganishga e'tibor bermoqdalar. Bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorgarlikka tayyorlash davomida ular o'rganayotgan psixologik-pedagogik tushunchalarni va qonuniyatlarni matematikada tekshirib ko'rish va asoslash o'ziga xos afzalliklarga ega. Ta'limga bunday yondoshishda talabalar matematik tasdiqlarni o'rganishda psixologik va pedagogik qonuniyatlarning o'rnini va imkoniyatlarini kuzatib borish va maktab matematika ta'limidagi o'rnini ko'rishga zamin yaratilgan bo'ladi.

Ma'lumki, ma'ruza davomida o'quv mavzulari ma'lum tizimda va ketma-ketlikda bayon etiladi, ya'ni tushunchalar matematik qonuniyatlarning yaxlitligi va bir butunligiga asoslangan holda qat'iy o'zaro bog'liqlikda taqdim etiladi. Talabalar buni yaxshi sezadilar va tushunadilar. Amalda matematik tasdiqlar va formulalar turli psixologik tushunchalarni matematik bilan uyg'unlashgan holda o'rganish va bunda ta'limning pedagogik shakli va usullaridan foydalanish talabalarning ongiga yetkazilishiga va matematik bilimlar sifatida o'zlashtirilishiga olib keladi. Demak, talabalarning bilim olish faoliyati bir qancha psixologik va pedagogik komponentlarga asoslanadi. Bular o'zaro aloqadorlikda va birgalikda talabalarning fikrlash va kasbiy faoliyatlarini ishga soladi, bilim olish faoliyatining malaka va ko'nikmalarini shakllantirishda faol ishtirok etadi, o'z faoliyatlarini boshqarishda, bilim olish faoliyatlari maqsadi va vazifalarini aniqlashda, samaradorligini baholashda va nazorat qilishda

bevosita ishtirok etadilar. Jumladan, matematik mavzuni o'rganish davomida talaba uning mazmunida bo'lgan matematik tasdiqlarni tahlil qiladi, taqqoslaydi va qarama-qarshi qo'yadi, matematik masalani yechish usullarini izlab topadi, fanning boshqa sohalariga oid masalalarni yechishga tatbiq qilish imkoniyatlarni aniqlaydi, ularning samaradorligini baholaydi.

O'quv jarayonining bir maromda faoliyat ko'rsatishi uchun: mustaqil o'quv ishlariga, psixologik va fiziologik yuklamalarga ajratilgan vaqtning qat'iy hisobga olinishi talab qilinadi. Bu o'quv-o'rganish va o'quv-tarbiyaviy, ilmiy rivojlanuvchi va tarbiyalanuvchi faoliyatlarning jadallashtirilishi bilan aniqlanadi. Intensifikatsiyalash esa o'quv jarayonini didaktik tamoyillari va vositalarini muvofiqlashtirgan, maqsadga yo'naltirgan holda amalga oshirish bilan ta'minlanadi.

Bakalavr matematiklarni kasbiy tayyorlash jarayonini intensivatsiyalash maqsadida ta'limning kasbiy yo'nalganligini faollashtirig nafaqat matematikani o'qitishda, balki u bilan, kasbiy tayyorlash uchun, aloqador bo'lgan hamda matematikaning qoidalarini va qonuniyatlarini shakllantirishda falsafa, psixologiya, pedagogika va boshqalarning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi.

Matematikani pedagogik va psixologik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qitish talabaga bir tomondan matematikadan o'quv mavzularini o'qitishning usullari, vositalari va boshqa shakllarini o'zlashtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan qonuniyatlarni, bilish usullarini egallashga imkoniyat yaratib, birgalikda pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishga sharoit tug'diradi. Bunda talabalar nafaqat matematikani o'rganishning asosiy usullarini, balki zarur bo'lgan kasbiy malaka va ko'nikmalarni ham egallaydilar. Bu holat matematikadan masalalar yechish metodlarida va nazariy hamda amaliy o'quv materiallari o'rtasida o'zaro aloqadorlik o'rnatilganda yaqqol namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida o'tkazgan tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, matematikadan amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida talabalar o'zlarining matematika mavzulari bo'yicha olgan bilimlarini oydinlashtirish bilan birga kasbiy malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga qay darajada yordam berayotganini nazorat qilish imkoniga ega bo'ladilar. Aytilganlardan shuni ta'kidlash mumkinki, bakalavr yo'nalishidagi matematiklarning matematikaviy va professional-pedagogik tayyorgarliklarining o'zaro aloqadorligini kuchaytirish uchun quyidagilarning bajarilishi muhim hisoblanadi:

- matematika va kasbga yo'naltiruvchi fanlar asoslarining, bilim olish faoliyati usullarining, professional-pedagogik bilimlar va ko'nikmalar tushunchalarining tizimi yagonaligi;

- texnika, iqtisod va boshqa turdosh fanlar bo'yicha matematika va kasbga yo'naltiruvchi ilmiy asoslangan va sinovdan o'tgan tushunchalarning shakllanganligi;

- oliy o'quv yurti va maktab matematika ta'limining ketma-ketligi va uzviy ligi;

- professional-pedagogik tayyorgarlikka yo'naltirilgan, pedagogik tafakkur rivojlanishining muhim shakli sifatida nazariya bilan amaliyotning birligi.

Bu shartlar quyidagilar asosida ta'minlangan bo'lishi mumkin:

- maktab va oliy o'quv yurti matematiklarining uzviyligi va ketma-ketligini ta'minlovchi ta'limning usullari, vositalari va shakllarini rivojlantirish;

- oliy o'quv yurti matematika kursining mazmunini politexnik yo'nalganligini kuchaytirish;

- matematikani boshqa fanlar (fizika, ximiya, va h.k) bilan aloqalarni mustahkamlash;

- umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalarining professional pedagogik faoliyatlarini rivojlantirishning manfaatdorligini yo'lga quyish.

Ma'lumki, oliy o'quv yurtlarida matematikani o'qitish ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi, integrativ va tarbiyalovchi vazifalarni bajaradi.

Ta'limning yangi konseptual modeli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi"dan kelib chiqqan holda, umumta'lim maktablarini va kasb-hunar kollejlari isloh qilish sharoitida, ayniqsa, rivojlantiruvchi, integrativ va tarbiyalovchi funksiyalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish kerak. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtida ta'lim va tarbiyaning manfaati uchun o'quv-tarbiya jarayonining barcha bosqichida talabalar bilan ishlashning turli usullari va shakllaridan unumli foydalanish kerak.

O'qituvchi o'quv mashg'ulotini o'tkazish uchun tayyorgarlik ko'rishda diqqat bilan o'quv mavzularini tayyorlaydi, uni o'quvchilarga yetkazib berish shakllarini o'ylaydi, o'zlashtirilishi lozim bo'lgan o'quv mavzulariga nisbatan talabalarning aqliy faoliyatlarni rejalashtiradilar. Bunda nafaqat o'quv mavzularini o'zlashtirish uchun aqliy faoliyatlar aniqlanadi, balki talabalarning kasbiy tayyorgarliklarini rivojlantiruvchi va ularning o'rgananliklarini bildiruvchi fikrlash jarayonlari nazarda tutiladi. Psixologlarning nuqtai nazaridan bu fikrlash faoliyatining umumlashganligi bo'lib, o'quv mavzularini umumlashtirish va abstraktlashtirishga yo'naltirilganligi, uning amaliy va mantiqiy tomonlarini aniqlashda ongli tafakkur qilish, fikrlash faoliyatlarining turg'unligi, kengligi va mustaqilligi bilan xarakterlanadi.

Shu bilan birga, psixologlarning ta'kidlashicha, har qanday ilmiy bilimni o'zlashtirish uchun fikrning jamlanganligi va mustaqil urinishlarning natijasida qo'yilgan savol uchun olingan to'g'ri javoblar natijasida erishiladi. Shuning uchun o'quv jarayonida ta'limning faol usullaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi, o'rganilayotgan mavzuga nisbatan talabalarda qiziqishni uyg'otish uchun ularni fikrlashga da'vat etuvchi mashg'ulotlarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, olingan bilimlarni taqqoslash, qiyoslash va umumlashtirishga safarbar qilishga o'rgatish muhimdir. Chunki matematik qonuniyatlarni va tasdiqlarni o'rganish davomida talabalar abstraktlashgan fikrlash jarayonining taqqoslash, analiz va sintez, aniqlashtirish va umumlashtirish kabi ko'rinishlarida ishtirok etadilarki, natijada ular o'quv mavzularining yoki masalaning mazmunidagi muhim bo'lgan va bo'lmagan xususiyatlari va belgilarini ajratish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Psixologlar va filosoflarning izohlashi bo'yicha matematikadan masalalar yechishda foydalaniladigan abstraksiya quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin.

1. Yakkalovchi abstraksiya – berilgan elementlardan ma'lum bir qismni ajratib olish;
2. Ta'kidlovchi abstraksiya – nafaqat ma'lum bir elementni ajratib olish, balki uni yashirib turgan boshqa element xususiyatlarini ham ko'ra bilishini talab qiladi;
3. Qarama-qarshi qo'yuvchi abstraksiya;
4. Abstraksiyadan abstraksiya.

Abstraksiya o'zining rivojida umumlashtirishga olib boradi. Buni ayrim matematik qonuniyatlarni o'rganish davomida ko'rish mumkin, bunda u abstraksiyaning qo'yi bosqichidan yuqoriga qarab murakkab bosqichiga o'tadi va shu bilan birga tushuntiradi, izohlaydi, taqqoslaydi va umumlashgan holga olib keladi.

Umumlashtirish esa ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi, ya'ni empirik va ilmiy-nazariy. Shuningdek, aniqlashtirish ham ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. Aniqlashtirish fikrlashning ko'rinishi sifatida umumiylikdan yagonalikka, xususiylikka va aksincha, xususiylikdan uning turli xossalari va xususiyatlarini aniqlash orqali abstrakt-umumiylikka ko'tarilish, ya'ni abstraktlashgan umumiylikka ko'tarilish, ya'ni abstraktlashgan umumiylikni aniq mazmun bilan boyitish ko'rinishida bo'ladi. Matematikani o'qitishda analiz va sintez matematik qonuniyatlarni, qoida va tasdiqlarni va ularning aloqalarini o'rganish usuli sifatida ishtirok etadi. Hodisalarning mazmunini qaralayotgan tasdiqlarga nisbatan modelini yaratish yo'llarini aniqlab beradi. O'quv mavzularini o'rganish va masalalarni yechish jarayonida talabalar

dastlab qonuniyatlarni va tasdiqlarni tahlil qiladilar, ularni taqqoslaydilar, qiyosiy o'rganadilar, o'xshashlik alomatlarini izlaydilar, tasavvur qiladilar.

Matematikani o'qitishda va masalalar yechishda aqliy faoliyatning turi sifatida taqqoslash o'ziga xos o'rin tutadi. Uning yordamida hodisa va predmetlarda alohida belgilar va xususiyatlar ajratiladi, umumiy sifatlari o'rganiladi. Taqqoslash, hodisa va predmetlarni mos va qarama-qarshi qo'yishdan boshlanadi.

Hodisa va predmetlar uchun umumiy bo'lgan muhim belgilarini ajratishga yo'naltirilgan aqliy hukm shaklini mos qo'yishdir. Qarama-qarshi qo'yish teskari maqsadni ko'zda tutadi, ya'ni muhim belgilarni aniqlashda nimalardan chetlab o'tish lozimligini ajratib olishdir. Taqqoslash bir sinfga kiruvchi hodisalar, bir jinsli predmetlar va o'xshash masalalar ustida olib boriladi. Taqqoslash yo'li orqali aqliy faoliyatning abstraksiyasi rivojlanadi.

Tafakkurning yo'nalishlarida yana biri bu matematik tasavvurdir.

Matematikada tasavvur deganda inson tomonidan hali tushunilmagan va e'tirof etilmagan matematik qonuniyatlarning, munosabatlarning va figuralarning asl holatlarini yaratish tushuniladi. Tasavvur odatda ilgari o'zlashtirilgan mavzularni qayta ishlash, shaklan almashtirish asosida ko'riladi. Ayniqsa, u geometriya mavzularida geometrik figuralarni yasashda, ularni turli holatlarda tahlil qilishga, fazoni tasvirlashda va tasavvur bilan bog'liq bo'lgan qator matematik tushunchalarni aniqlashtirishda yordam beradi.

XULOSA.

Yuqorida sanab o'tilgan psixologik komponentlar, matematik qonuniyatlarni o'zlashtirishda va o'rganishda faol ishtirok etadilar va ta'lim jarayonida matematikani psixologik-pedagogik fanlar bilan o'zaro aloqadorlikda olib borish, bakalavr matematiklarni matematikaviy qobiliyatlarini va kasbiy tayyorgarliklarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Талызина Н.Ф. Теория поэтапного формирования умственных действий и проблема развития математики // Сов. Педагогика. -М.: 1967. -№1. -с. 28-32.
2. Талызина Н.Ф. Управление процессов усвоения знаний. -М.: МГУ. им. М.В. Ломоносова. - 1975. -343 с.
87. Толаганов Т.Р. Взаимосвязь в профессионально-педагогической подготовке будущих учителей математики. -Ташкент: ТГПИ им. Низами. - 1990. -60 с.
3. Толаганов Т., Норматов А. Математикадан масалалар ечиш бўйича практикум. - Тошкент: Ўқитувчи. - 1989. -256 бет.
89. Толаганов Т.Р. Профессиональная направленность математической подготовки будущих учителей // Автореферат докт. дисс. -Ташкент: - 1990. -38 с.
4. Турсунов И. Халқ таълими муаммолари. -Тошкент: Ўқитувчи. - 1990. -140 бет.
4. Тожиев М. Баҳо мезони модели // Халқ таълими -Т.: -1996. -№4. -118- 120 бетлар.
5. Фридман Л. М. Психолого-педагогические основы обучения Математики в школе -М.: Просвещение. - 1988. -160 с.
6. Фридман Л.М, Турецкий Е.Н, Стеценко В.Я. Как научиться решать задачи.-М.: Просвещение. - 1979. -160 с.
7. Умумий ўрта таълим Давлат таълим стандартлари. Физика. атематика и Информатика. -Т.: Шарқ. -1999. -300 бет.
8. Черкасов Р.С. О методической подготовке учителя математики в

OLIIY TA'LIMDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Atashikova Nilufar Anarmatovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari, ularning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni hamda talabalarining mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim, aralash (blended) ta'lim, multimedia vositalari, sun'iy intellekt, virtual ta'lim muhiti va interaktiv metodlardan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishda pedagoglarning raqamli kompetensiyasi, texnik infratuzilma, axborot xavfsizligi va ta'limning insonparvarlik tamoyillariga e'tibor qaratish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, raqamli ta'lim, masofaviy ta'lim, aralash ta'lim, sun'iy intellekt, interaktiv metodlar, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности использования современных образовательных технологий в системе высшего образования, их роль в повышении качества обучения и развитии самостоятельного, творческого и критического мышления студентов. Анализируется применение цифровых технологий, дистанционного и смешанного обучения (blended), мультимедийных средств, искусственного интеллекта, виртуальной образовательной среды и интерактивных методов. Особое внимание уделяется цифровой компетентности преподавателей, технической инфраструктуре, информационной безопасности и гуманистическому подходу при внедрении современных технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: высшее образование, современные образовательные технологии, цифровое обучение, дистанционное обучение, смешанное обучение, искусственный интеллект, интерактивные методы, цифровая компетенция.

Abstract. This article examines the pedagogical potential of modern educational technologies in higher education and their role in improving the quality of learning and developing students' independent, creative and critical thinking skills. The study considers digital technologies, distance and blended learning, multimedia tools, artificial intelligence, virtual learning environments and interactive teaching methods. Particular attention is paid to teachers' digital competence, technological infrastructure, information security and a human-centred approach to the integration of technology into education.

Keywords: higher education, modern educational technologies, digital learning, distance learning, blended learning, artificial intelligence, interactive methods, digital competence.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Mazkur jarayon ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning mazmuni, shakli va metodlarini takomillashtirishni talab etmoqda. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida elektron ta'lim resurslari, ta'limni boshqarish tizimlari, onlayn kurslar, virtual ta'lim muhitlari va sun'iy intellekt asosidagi vositalardan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Oliy ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta'lim mazmunini elektron shaklga o'tkazish, balki o'qituvchi va talabaning ta'lim jarayonidagi rolini qayta ko'rib chiqishni ham taqozo etadi. An'anaviy ta'limda asosiy axborot manbai o'qituvchi hisoblangan bo'lsa, zamonaviy ta'limda talaba axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari deganda ta'lim jarayonini tashkil etish, o'qitish va baholash samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodlar, raqamli vositalar va pedagogik yondashuvlar majmui tushuniladi.

Oliy ta'limda keng qo'llanilayotgan zamonaviy ta'lim texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- raqamli ta'lim texnologiyalari;
- masofaviy ta'lim;
- aralash (blended) ta'lim;
- muammoli ta'lim;
- loyiha asosida o'qitish;
- “flipped classroom” — teskari sinf texnologiyasi;
- multimedia texnologiyalari;
- virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari;
- sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari;
- elektron baholash tizimlari;
- ochiq ta'lim resurslari.

Raqamli texnologiyalarning asosiy afzalliklaridan biri ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdir. Talaba elektron darsliklar, video ma'ruzalar, ilmiy maqolalar, virtual laboratoriyalar va boshqa resurslardan istalgan vaqtda foydalanishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli muhit individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi. Talabaning bilim darajasi va ehtiyojlariga mos ravishda turli topshiriqlar, elektron kurslar va qo'shimcha materiallardan foydalanish mumkin.

Masofaviy va aralash (blendid) ta'lim shakllari ham zamonaviy oliy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Aralash ta'lim an'anaviy auditoriya mashg'ulotlarini elektron va onlayn faoliyat bilan birlashtiradi. Bunday yondashuv talabaning mustaqil ta'lim olishiga, o'z vaqtini samarali rejalashtirishiga va o'quv materiallarini qayta ko'rib chiqishiga va turli texnologiyalar va vositalar axborotning o'quv materialiga kiritilishiga imkon beradi.

Zamonaviy oliy ta'limda talabaning faolligini oshirish muhim vazifalardan biridir. Shu sababli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositalaridan hisoblanadi. “Brainstorming”, “Case study”, loyiha metodi, munozara, debat, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar talabalarning mustaqil fikrlashi va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, **Case study** texnologiyasida talabaga real yoki modellashtirilgan muammoli vaziyat taqdim etiladi. Talabalar vaziyatni tahlil qiladi, muammoning sabablarini aniqlaydi va mumkin bo'lgan yechimlarni taklif etadi. Bu metod nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarga tatbiq etish imkonini beradi. **Loyiha asosida ta'lim** esa talabalarni muayyan muammoni mustaqil yoki guruh bo'lib o'rganishga yo'naltiradi. Bunda talabalar ma'lumot izlash, uni tahlil qilish, xulosa chiqarish va yakuniy natijani taqdim etish jarayonlarida faol ishtirok etadi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Sun'iy intellekt asosidagi vositalar o'quv materiallarini tayyorlash, individual topshiriqlar yaratish, matnlarni tahlil qilish, ta'limiy kontent ishlab chiqish va ayrim baholash jarayonlarini qo'llab-quvvatlashda foydalanilishi mumkin. Biroq sun'iy intellektdan foydalanishda akademik halollik va axborotning

ishonchliligi masalalariga alohida e'tibor berish zarur. Talaba tayyor javobni olish bilan cheklanmasdan, undan o'quv faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida foydalanishi lozim.

Quyidagi muammolarga e'tibor qaratish lozim:

- raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi turlicha bo'lishi;
- axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish;
- talabalarni ortiqcha raqamli yuklamadan himoya qilish;
- sifatli elektron ta'lim kontentini yaratish;
- texnologiyalardan foydalanishning iqtisodiy xarajatlari.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining samaradorligi bir qator muhim shartlarga bog'liq. Birinchidan, texnologiya aniq pedagogik maqsadga xizmat qilishi kerak. Ikkinchidan, o'qituvchi va talabalarning raqamli kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish zarur. Uchinchidan, ta'lim muassasasida zarur texnik va metodik infratuzilma shakllantirilishi lozim. Bundan tashqari, raqamli ta'lim kontenti o'quv dasturiga mos, ilmiy jihatdan asoslangan va talabalar uchun tushunarli bo'lishi kerak. Ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda inson omilini saqlab qolish ham muhim. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi bevosita pedagogik muloqot texnologiya bilan to'liq almashtirilmaligi, balki texnologiya yordamida boyitilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim texnologiyalari oliy ta'limni rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Raqamli ta'lim, masofaviy va aralash ta'lim, interaktiv metodlar, multimedia vositalari, sun'iy intellekt va virtual ta'lim muhitlaridan oqilona foydalanish talabalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishi, mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlashi hamda ta'lim jarayonining interaktivligini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish texnik vositalarni ta'lim jarayoniga oddiy tarzda kiritish bilangina cheklanmasligi kerak. Eng muhim masala — texnologiyani pedagogik maqsadga muvofiq tanlash va undan samarali foydalanishdir. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, sifatli elektron ta'lim resurslarini yaratish va axborot xavfsizligini ta'minlash hamda barcha talabalar uchun teng raqamli imkoniyatlarni shakllantirish muhim vazifalar sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абрамова С.В., Бояров Е.Н., Станкевич П.В. реализация смешанного обучения в современном образовательном процессе // Современные проблемы науки и образования. – 2020
2. Alammary A., Sheard J., Caebone A. Blended learning in higher education: Three different design approaches // Australasian Journal of Educational Technology. 2014.
3. Toxirova D. "Ta'limda innavatsion yondashuvlar" - Toshkent 2021.

TA'LIMDA AKMEOLOGIK RIVOJLANISHGA ERISHISHDA RAG'BATLANTIRISH METODINING O'RNI

D.X.Axmedova

**Qo'qon universiteti Andijon filiali Pedagogika, psixologiya kafedrasi katta
oqituvchisi p.f.f.d.(PhD)**

E-mail: dilnozaaxmedova933@gmail.com

Annotatsiya : Akmeologiya shaxsiy va kasbiy rivojlanishning eng yuqori cho‘qqisiga yetishni ta’minlaydigan omillar, shart-sharoitlar va mexanizmlarni o‘rganadi. Akmeologiya fanining rivojlanishi bilan birga, zamonaviy metodologik muammolar, tamoyillar va tadqiqot strategiyalari ham dolzarb mavzularga aylanmoqda. Ushbu maqola akmeologiyaning hozirgi kundagi asosiy muammolarini, predmeti va metodologik tamoyillarining yoritilishiga hamda ta’lim jarayonida o‘quvchilarni mikroakmelarga erishishida rag‘batlantirish metodining ahamiyatiga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: Akmeologiya, rivojlanish, intellekt, akme, o‘z-o‘zini rivojlantirish, motiv, rag‘batlantirish, ichki motivatsiya.

Аннотация: Акмеология изучает факторы, условия и механизмы, обеспечивающие достижение высшего уровня личностного и профессионального развития человека. По мере развития акмеологии актуальными становятся современные методологические проблемы, принципы и стратегии научного исследования. В данной статье рассматриваются основные проблемы современной акмеологии, освещаются её предмет и методологические принципы, а также раскрывается значение метода стимулирования учащихся в достижении ими микроакме в образовательном процессе.

Ключевые слова: акмеология, развитие, интеллект, акме, саморазвитие, мотив, стимулирование, внутренняя мотивация.

Abstract: Acmeology studies the factors, conditions, and mechanisms that ensure the achievement of the highest level of personal and professional development. Along with the development of acmeology as a scientific field, contemporary methodological issues, principles, and research strategies have become increasingly relevant. This article focuses on the main problems of contemporary acmeology, examines its subject matter and methodological principles, and highlights the significance of the stimulation method in helping students achieve micro-acmes in the educational process.

Keywords: acmeology, development, intelligence, acme, self-development, motive, stimulation, intrinsic motivation.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti va davlatimizning katta muvaffaqiyatlarga erishishi, yosh avlodning har tomonlama o‘ssishi, bilim va kasb cho‘qqilarini egallab, mukammal shaxs sifatida shakllanishiga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so‘zlarini misol keltirish mumkin: “Farzandlarimizning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga bolalikdan e’tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yanada ko‘plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar yetishib chiqadi. Men bunga ishonaman...” [1].

“Akmeologiya” tushunchasi (“akme” - qadimgi yunon tilidan tarjima qilingan - eng yuqori nuqta, gullash, yetuklik, eng yaxshi vaqt)ni ilmiy atamashunoslikka 1928 yilda N.A.Ribnikov kiritdi, bu yosh davrlari psixologiyasining yetuklik davrini nazarda tutadi [2;15].

Akmeologiyaning rivojlanishi davomida bir qator muammolar paydo bo‘lmoqda.

Individual rivojlanishning cheklanganligi: Shaxslar o‘z rivojlanishida turli ichki va tashqi to‘siqlarga duch keladi, bu esa akmeologik jarayonning tabiiy ketishiga xalaqit beradi. Bu jarayonda shaxsiy fazilatlar, atrof-muhitning ta’siri, va ijtimoiy omillar muhim ahamiyatga ega.

Kasbiy deformatsiya: Ko‘p hollarda kasbiy faoliyatdagi haddan tashqari yuklamalar shaxsiy rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat insonning jismoniy va ruhiy holatiga salbiy ta’sir qiladi va natijada kasbiy rivojlanishda to‘xtalish kuzatiladi.

Shaxsning o'z-o'zini anglash muammosi: Shaxs o'z rivojlanish jarayonini to'g'ri baholay olmasligi natijasida o'z potensialini maksimal darajada ro'yobga chiqarishi qiyinlashadi.

Akmeologiyaning ushbu muammolari ilmiy doirada faol o'rganilib, ular yechimini topishga qaratilgan tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Xatima Shayxova akmeologiyani zamonaviy yangi fan sifatida ta'riflab, uning asosiy vazifasi kasbiy mahoratning yuqori darajaga ko'tarilishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish ekanligini ta'kidlaydi. Uning so'zlariga ko'ra, akmeologiyaning mohiyati insonning kasb-hunarni chuqur bilim bilan egallashi va bu jarayonning jamiyat rivoji, millat yuksalishi, turmush farovonligi hamda ijtimoiy taraqqiyotning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-huquqiy jihatlariga ijobiy ta'sirini anglash bilan bog'liqdir. Bu fan, shuningdek, insonning ijodiy faoliyatini, kasbga bo'lgan burch va mas'uliyatini bajarib, mukammallik va kamolotga erishish jarayonini o'rganishga qaratilgan.[3,115]

Akmeologiyaning predmeti — bu shaxsiy va kasbiy rivojlanishning oliy cho'qqisiga erishish jarayonidir. Akmeologiya insonning shaxsiy va kasbiy o'sishini, uning faoliyatidagi optimal natijalarga erishish yo'llarini va shartlarini o'rganadi. Akmeologiyaning umumiy metodologik tamoyillari bu jarayonni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Asosiy umumimetodologik tamoyillar:

Tizimli yondashuv: Har qanday rivojlanish jarayoni tizimli bo'lib, insonning psixologik, kasbiy, jismoniy va ma'naviy rivojlanishini birgalikda ko'rib chiqadi. Bunda inson shaxsiyatining barcha jihatlarini bir-biriga bog'liq ravishda rivojlanadi.

Rivojlanishning ijtimoiy-ta'limiy sharoitlari: Akmeologiya shaxsning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy omillarni o'rganadi. Jumladan, ta'lim-tarbiya muhitining shaxsga ta'siri va kasbiy o'sishdagi roli muhim sanaladi.

Holistik yondashuv: Akmeologiyada insonning rivojlanishi, faoliyati va o'z-o'zini anglash jarayonlari yaxlit holda o'rganiladi. Shaxsni alohida qismlarga ajratib emas, balki to'liq tizim sifatida o'rganish akmeologik tamoyillardan biridir.

Akmeologiyaning maxsus metodologik tamoyillari faqatgina shaxsiy rivojlanish emas, balki kasbiy rivojlanish masalalarini ham o'z ichiga oladi. Bu tamoyillar ilmiy tadqiqotlar uchun metodologik asos yaratib, tadqiqotchilarga rivojlanish jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Asosiy metodologik tamoyillar quyidagilardir:

O'z-o'zini rivojlantirish tamoyili: Har bir shaxs o'z rivojlanishining muhim sub'ekti sanaladi va shaxsiy tashabbuslar rivojlanishda katta rol o'ynaydi.

Kasbiy rivojlanish tamoyili: Shaxsning kasbiy faoliyatdagi yuqori natijalariga erishish uning individual rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Kompensatorlik tamoyili: Bu tamoyil shaxsning rivojlanishda to'siqlarni bartaraf etish qobiliyatiga asoslanadi. Inson o'zining zaif tomonlarini kompensatsiya qilish orqali rivojlanish jarayonini davom ettira oladi.

Metodologik model esa tadqiqotchilarga rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish va individual muammolarni aniqlash imkoniyatini beradi. Ushbu model orqali shaxsning psixologik, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishdagi muammolari aniqlanadi va bu muammolarga yechim topish uchun maxsus tadqiqot strategiyalari ishlab chiqiladi.

Akmeologiyada "akme" tushunchasi asosiy o'rinni egallaydi. Akme — bu insonning o'z kasbiy va shaxsiy hayotida erishishi mumkin bo'lgan eng yuqori darajadir. Ushbu tushunchaning semantik mazmuni akmeologik tadqiqotlarning asosiy tamoyillarini tushunishga yordam beradi. Akmeologiyada "akme" ga erishishga qo'yilgan vazifalar quyidagilar:

1. Shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo'llarini belgilash.

2. Rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan to'siqlarni bartaraf etish uchun tavsiyalar berish.

3. O'z-o'zini rivojlantirish jarayonlarini faollashtirish va bu jarayonlarda individual yondashuvlarni ishlab chiqish.

Semantik mazmun esa bu tushunchalar o'rtasidagi chuqur ichki aloqalarni anglatadi. Akmeologiyaning asosiy maqsadi shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishini ta'minlash va kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishishga ko'maklashishdir.

Akmeologik tadqiqotlar uchun strategiyalarni ishlab chiqishda tizimli yondashuv muhim o'rinni egallaydi. Bu strategiyalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Kuzatuv va monitoring strategiyasi: Shaxsning rivojlanish jarayonini kuzatish orqali uning kasbiy va shaxsiy rivojlanishidagi o'zgarishlar aniqlanadi.

Eksperimental strategiya: Bu strategiyada turli amaliy mashqlar va treninglar yordamida shaxsning rivojlanish darajasiga ta'sir qiluvchi omillar sinovdan o'tkaziladi.

Komparativ strategiya: Shaxsning rivojlanish jarayoni turli omillarni solishtirish orqali o'rganiladi va bu jarayonga ta'sir qiluvchi eng samarali usullar aniqlanadi.

Akmeologiya fanining zamonaviy tadqiqotlari insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanish jarayonlarini chuqurroq o'rganishga, ushbu jarayonlardagi muammolarni aniqlashga va rivojlanish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Akmeologiyaning umumiy va maxsus metodologik tamoyillari, shuningdek, tadqiqot strategiyalari bu fanni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va shaxsni o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarishiga ko'maklashadi.

Bugungi kunda fan va texnologiyalarning rivojlanishi eng yuqori cho'qqiga yetdi. Shu bilan birga, ilmiy doiraga "barkamol avlod" va "akmeshaxs" kabi yangi tushunchalar kirib keldi. Buning asosiy sababi shundaki, insonning intellektual qobiliyati zamon va makon bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib, fan va texnologiyalar taraqqiyoti bilan birgalikda takomillashadi va nihoyat, o'zining "akme" darajasiga yetadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ma'lum bir mikroakmelarga erishishlari uchun o'quvchilarning shaxsiy, psixologik, fiziologik xususiyatlarini har tomonlama inobatga olgan holda turli xil metod va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhim hisoblanadi.

O'quv jarayonida o'quvchilarni "akme"ga erishishida rag'batlantirish metodining ahamiyati juda katta. Bu metodlar o'quvchilarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, ularga o'zlarining yuqori imkoniyatlarini ochib berish imkonini yaratadi.

Innovatsiyalar asri fonida yashayotgan o'quvchilar endi ta'limga an'anaviy yondashuvlar kerakli samara bermasligi mumkin bo'lgan boshqa dunyoga jadallik bilan moslashmoqdalar. Umumta'lim maktablarida interfaol rag'batlantirishdan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining aql-zakovatini rivojlantirish ularning kuchli intellektual qobiliyatlari va tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirishning zamonaviy qolaversa samarali usuli hisoblanadi.[4]

B.F. Skinnerning xulq-atvoristik yondashuvi rag'batlantirishning kuchini asoslaydi. Bu yondashuvga ko'ra, yaxshi natijalarga erishish uchun ijobiy mustahkamlash vositalari o'quvchilarni akme'ga erishish yo'lida eng samarali usul bo'ladi [5].

Rag'batlantirish metodlari o'quvchining motivatsiyasini oshirib, ularni qiyinchiliklarni yengishga va shaxsiy muvaffaqiyatga erishishga tayyorlaydi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar o'zlarining ichki potentsialini kashf etadi va yuqori maqsadlarga erishadi. Rag'batlantirishga asoslangan ta'lim usullari o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchni

oshiradi, ularning maqsad sari dadil harakat qilishlariga yordam beradi va muvaffaqiyatga erishishda doimiy qo'llab-quvvatlaydi.

A. Maslou nazariyasiga ko'ra, insonlar o'z ehtiyojlarini qondirish jarayonida yuqori darajali maqsadlarga intilishadi. Ta'limda bu nazariyani qo'llash o'quvchilarning qiziqishlarini rag'batlantirish orqali ularni yuqori cho'qqilarga yetaklash mumkinligini ko'rsatadi.[6]

Rag'batlantirish metodlarining turlari:

1. Moddiy rag'batlantirish: Bu metodlarda o'quvchilarga mukofotlar, sovg'alar, nishonlar, maxsus kartochkalar yoki ballar beriladi. Masalan, o'quvchilar o'zlarining yaxshi o'qishlari yoki namunali xulqi uchun turli rag'batlar oladilar. Ballar tizimi orqali o'quvchilarni faollikka undash samarali bo'lishi mumkin.

2. Ma'naviy va ijtimoiy rag'batlantirish: Ijtimoiy e'tirof va ma'naviy rag'batlar orqali o'quvchilarning qadr-qimmatini oshirish mumkin. Ularga o'z ustida ishlash, yangi bilimlar va ko'nikmalarni egallash orqali jamoat oldida e'tirof etilish imkoniyatini yaratish katta motivatsiya beradi.

3. Ichki motivatsiya rivojlantirish: O'quvchilarga bilim olish jarayonining o'zi zavqli ekanligini ko'rsatish ham ularni rag'batlantirishning kuchli metodlaridan biridir. Bu yondashuv o'quvchilarni o'z qiziqishlari va ishtiyoqiga ko'ra mustaqil ravishda o'rganishga undaydi.

Rag'batlantirish metodlarining o'quvchilarning akmega erishishlarida quyidagicha imkoniyatlari mavjud:

1. Motivatsiya va shaxsiy qobiliyatlarning ochilishi: Rag'batlantirish orqali o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlari va bilim olishga bo'lgan intilishi oshiriladi. Rag'batlarni izchil qo'llash ular o'z imkoniyatlarini to'la-to'kis amalga oshirishga yordam beradi. Bu orqali o'quvchilar nafaqat bilimlar, balki hayotiy ko'nikmalarni ham egallaydilar.

2. Xatolardan qo'rqqanlik: Rag'batlantirish, ayniqsa, xatolardan o'rganishga rag'bat berish orqali, o'quvchilarni mashaqqatli jarayonlardan qo'rqqandan o'zlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Xato qilgan o'quvchilarni jazolash o'rniga, ularni qo'llab-quvvatlash va xatolar ustida ishlashga rag'bat berish ularga dadillik va sabr-toqat beradi.

3. O'z-o'zini boshqarish va mas'uliyat: Rag'batlantirish metodlari o'quvchilarning o'zini o'zi nazorat qilish, mas'uliyatni his qilish va o'z maqsadlariga mustaqil ravishda yetishish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu qobiliyatlarni ular uchun faqat ta'lim jarayonida emas, balki kelgusidagi hayotda ham katta yordam beradi.

Akmeologiyaning eng muhim xususiyati — bu insonning yuksak professional darajaga ko'tarilishidagi ijodiy turtkilarni o'rganadigan zamonaviy ilmiy yo'nalish bo'lib, u insonning kasb-hunarni chuqur bilim va tafakkur orqali egallashi va bu jarayonning jamiyat taraqqiyoti, millat rivoji, turmush darajasi, shuningdek, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-huquqiy jihatlariga ijobiy ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilishini tushunish bilan bog'liq. Bu yo'nalish insonning ijodiy faoliyatini, kasbga bo'lgan burch va mas'uliyatini mukammallik va kamolotga erishish uchun sarflashini fanlar bilan uyg'un tarzda o'rganishni maqsad qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Speech dedicated to the 26th anniversary of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. – 2018.
2. Derkach, A.A. Methodological and Applied Foundations of Acmeological Research. – Moscow, 1999.
3. Shaykhova, Kh.A. Spirituality – The Mirror of Perfection. – Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House, 2009. – P. 115.

4. Axmedova, D. Pedagogical opportunities for educating and developing students' intellect through interactive encouragement methods (on the example of primary school students) // Society and Innovations. – 2023. – Vol. 4. – No. 9/S. – P. 121–127.
5. Rahmatullayeva, M., Gulomov, S. B.F. Skinner's operant behavior theory // Journal of Pedagogy and Psychology in Modern Education. – 2023. – Vol. 3. – No. 3. – P. 199–204.
6. Maslow, A.H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review. – 1943. – Vol. 50. – No. 4. – P. 370–396.

INKLYUZIV TA'LIMNING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI VA UNI O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIGA TATBIQ ETISH IMKONIYATLARI

Alimova Shaxnoza Hamidovna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
dotsenti,
f.f.f.d. (PhD)

email:shakhnozaalimova0@gmail.com

***Annotatsiya;** Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim fenomeni ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning shakllanish tarixi, uning inson qadr-qimmati, tenglik, ijtimoiy adolat, inson huquqlari va ijtimoiy integratsiya tamoyillari bilan bog'liqligi yoritiladi. Xorijiy mamlakatlar, jumladan, Vengriya, Germaniya, Italiya, Buyuk Britaniya, AQSh va Shvetsiya tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, maxsus ta'limdan inklyuziv ta'limga o'tish jarayonining ijtimoiy-falsafiy mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy, institutsional va ijtimoiy asoslari tahlil qilinib, xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Inklyuziv ta'limni faqat pedagogik texnologiya emas, balki ijtimoiy adolat, inson qadr-qimmatini ta'minlash va inklyuziv jamiyatni shakllantirishning muhim ijtimoiy-falsafiy mexanizmi sifatida baholangan.*

***Kalit so'zlar:** inklyuziv ta'lim, ijtimoiy adolat, tenglik, inson qadr-qimmati, ijtimoiy integratsiya, inson huquqlari, maxsus ta'lim, ijtimoiy falsafa, ta'lim siyosati, inklyuziv jamiyat.*

Аннотация. В статье инклюзивное образование анализируется с социально-философской точки зрения. Раскрывается взаимосвязь инклюзивного образования с принципами человеческого достоинства, равенства, социальной справедливости, прав человека и социальной интеграции. На основе сравнительного анализа опыта Венгрии, Германии, Италии, Великобритании, США и Швеции рассматривается переход от системы специального образования к инклюзивной модели. Особое внимание уделяется современным направлениям развития инклюзивного образования в Узбекистане, его нормативно-правовым, институциональным и социальным основам. Обосновывается необходимость адаптации зарубежного опыта к национальным условиям. Инклюзивное образование рассматривается не только как педагогическая технология, но и как важный социально-философский механизм обеспечения социальной справедливости, человеческого достоинства и формирования инклюзивного общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная справедливость, равенство, человеческое достоинство, социальная интеграция, права человека, специальное образование, социальная философия, образовательная политика, инклюзивное общество.

Abstract. This article analyzes inclusive education from a socio-philosophical perspective. It examines the relationship between inclusive education and the principles of human dignity, equality, social justice, human rights, and social integration. The experiences of Hungary, Germany, Italy, the United Kingdom, the United States, and Sweden are comparatively analyzed, with particular attention to the transition from special education toward an inclusive model. The article also examines the legal, institutional, and social foundations of inclusive education in Uzbekistan and proposes approaches for adapting international experience to national conditions. Inclusive education is interpreted not merely as a pedagogical technology but as an important socio-philosophical mechanism for ensuring social justice, protecting human dignity, and developing an inclusive society.

Keywords: inclusive education, social justice, equality, human dignity, social integration, human rights, special education, social philosophy, educational policy, inclusive society.

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish hamda har bir shaxs uchun munosib hayot sharoitlarini yaratish muhim ijtimoiy-falsafiy vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda ta'lim alohida o'rin tutadi. Chunki ta'lim nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi, balki shaxsning ijtimoiy mavqei, dunyoqarashi, o'zligini anglashi va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishish imkoniyatlarini ham belgilaydi.

Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta'lim masalasi oddiy pedagogik muammo doirasidan chiqib, ijtimoiy falsafaning muhim tadqiqot obyektlaridan biriga aylanmoqda. Inklyuziyaning mohiyati shundaki, insonning jismoniy yoki intellektual imkoniyatlari, ijtimoiy holati va boshqa individual xususiyatlari uning ta'lim olish huquqini cheklash uchun asos bo'lmasligi kerak.

Inklyuziv ta'lim g'oyasining xalqaro konseptual asoslaridan biri 1994-yilda qabul qilingan Salamanca bayonoti hisoblanadi. Mazkur hujjatda bolalarning individual farqlaridan qat'i nazar, imkon qadar birgalikda ta'lim olishi zarurligi ta'kidlangan [16]. Keyingi xalqaro hujjatlarda ham inklyuziya ta'lim tizimining muayyan guruhlariga moslashishi emas, balki butun ta'lim tizimini insonlarning xilma-xil ehtiyojlarini hisobga oladigan tarzda transformatsiya qilish jarayoni sifatida talqin qilinmoqda [14; 15].

Shu jihatdan, inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mazmunini o'rganish, xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilish va uni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish mexanizmlarini belgilash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mazmuni. Inklyuziv ta'lim tushunchasi, avvalo, insonning jamiyatdagi tengligi va qadr-qimmatini haqidagi falsafiy qarashlarga tayanadi. An'anaviy yondashuvlarda imkoniyati cheklangan shaxs ko'pincha «yordamga muhtoj obyekt» sifatida qaralgan bo'lsa, inklyuziv yondashuv uni jamiyatning to'laqonli subyekti sifatida e'tirof etadi.

Bu yerda muhim ijtimoiy-falsafiy o'zgarish mavjud: masala «bolani mavjud tizimga qanday moslashtirish kerak?» degan savoldan «ta'lim tizimi har bir bolaning ehtiyojlariga qanday moslashishi kerak?» degan savolga ko'chadi. Demak, inklyuziyaning markazida insonning o'zi emas, balki uni cheklab turgan ijtimoiy, madaniy va institutsional to'siqlar muammosi paydo bo'ladi.

L.R. Muminovanning tadqiqotlarida inklyuziv ta'limning mazmuni bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularni ta'lim jarayoniga jalb etish va ta'lim muassasasining ushbu ehtiyojlarga moslashuvi bilan bog'liq holda yoritiladi [7]. F.U. Qodirova va D. Po'latova ishlarida inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari, ta'lim jarayonini tashkil etish hamda maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash masalalariga e'tibor qaratiladi [8]. D.S. Qahhorovanning ishlarida esa inklyuziv ta'lim texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish masalalari tahlil qilingan [9].

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini bir nechta fundamental kategoriyalar orqali ifodalash mumkin.

Birinchidan, tenglik — har bir insonning ta'lim olish huquqiga ega ekanini e'tirof etishdir. Tenglik insonlarning bir xil ekanligini emas, balki ularning huquq va qadr-qimmatini teng ekanini anglatadi.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolat — barchaga aynan bir xil sharoit yaratish emas, balki har bir insonning ehtiyoji va imkoniyatidan kelib chiqib, unga zarur resurs va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashdir.

Uchinchidan, inson qadr-qimmati — shaxsni uning nogironligi, jismoniy imkoniyati yoki intellektual xususiyatlari orqali emas, avvalo, mustaqil qadriyatga ega inson sifatida qabul qilishni anglatadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy ishtirok — insonning ta'lim, mehnat, madaniy va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkoniyatini ta'minlashni nazarda tutadi.

Demak, inklyuziv ta'lim «tenglik» va «adolat» kategoriyalarining amaliy ifodasi bo'lib, ta'lim tizimi orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni qayta shakllantirish imkoniyatini beradi.

Xorijiy tajribaning ijtimoiy-falsafiy tahlili. Turli mamlakatlar tajribasi inklyuziv ta'limning yagona universal modeli mavjud emasligini ko'rsatadi. Har bir davlatda mazkur tizim milliy tarix, huquqiy madaniyat, ijtimoiy munosabatlar va davlat siyosatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda shakllangan.

Vengriyada maxsus ta'lim XIX asrdan boshlab rivojlangan. Keyinchalik maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun teng ta'limiy imkoniyatlarni ta'minlash tamoyili kuchaygan. Bu jarayon ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan formal tenglikdan mazmunli tenglikka o'tishni ifodalaydi.

Germaniya tajribasida maxsus va umumiy ta'lim o'rtasida tanlov mexanizmi mavjudligi bilan bir qatorda, bolaning ta'limiy ehtiyojlarini aniqlash va unga mos ta'lim muhitini belgilashga e'tibor qaratiladi. Bu yondashuv inson huquqlari, ota-ona mas'uliyati va davlatning institutsional mas'uliyati o'rtasidagi muvozanat masalasini kun tartibiga qo'yadi.

Italiyada inklyuziv ta'limning rivojlanishi inson huquqlariga asoslangan yondashuvning kuchayishi bilan bog'liq. Alohida ta'lim muassasalaridan umumiy ta'lim muhitiga o'tish ijtimoiy integratsiyaning muhim vositasiga aylangan.

Buyuk Britaniya tajribasida maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning umumiy ta'lim tizimida o'qish huquqi qonunchilik bilan mustahkamlangan. Bu yerda ta'lim muassasasi, ota-ona va bola o'rtasidagi hamkorlik muhim ijtimoiy institut sifatida qaraladi.

AQShda inklyuziv ta'limning rivojlanishi huquqiy kafolatlar, individual ta'lim dasturlari va ota-onalarning qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etishi bilan xarakterlanadi. Bunday yondashuv ta'limda individuallik va shaxs huquqlarini ta'minlashga katta ahamiyat beradi.

Shvetsiyada esa maxsus ta'lim va umumiy ta'lim o'rtasidagi munosabatlar bolaning ta'limiy ehtiyojlarini pedagogik, psixologik va tibbiy jihatdan kompleks o'rganish asosida belgilanishi bilan ajralib turadi.

Xorijiy tajribalarning umumiy jihati shundan iboratki, inklyuziv ta'lim tobora «alohida guruh uchun ta'lim» modelidan «barcha uchun mos ta'lim tizimi» modeliga o'tib bormoqda. YUNESKO ham inklyuziyani ta'lim tizimi va uning falsafasini o'zgartirishni talab qiladigan jarayon sifatida baholaydi [14; 15].

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy va ijtimoiy asoslari. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslari so'nggi yillarda sezilarli darajada mustahkamlandi. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonunda ta'lim sohasida teng huquqlar va imkoniyatlarni ta'minlashga oid normalar belgilab berilgan [1].

Shuningdek, 2020-yil 15-oktabrda qabul qilingan «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'RQ-641-son Qonun nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini, jumladan, ta'lim olish huquqini himoya qilishning huquqiy kafolatlarini kuchaytirdi [2].

2020-yil 13-oktabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4860-son qarori alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirishga qaratildi [3]. 2021-yil 12-oktabrda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori bilan umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi belgilab berildi [4].

Shu bilan birga, «O'zbekiston — 2030» strategiyasida inson kapitali, ta'lim sifati va aholining turli qatlamlari uchun munosib sharoitlar yaratish masalalari ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [5].

Biroq huquqiy asoslarning mavjudligi inklyuziyaning to'liq amalga oshirishini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Inklyuziv ta'limning samaradorligi jamiyatning nogironligi bo'lgan shaxslarga munosabati, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ta'lim infratuzilmasining moslashuvi, ota-onalarning ijtimoiy faolligi va ta'lim mazmunining individual ehtiyojlarga mosligiga ham bog'liq.

O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida ham inklyuziv ta'limning ushbu jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, L.R. Muminova inklyuziv ta'lim tamoyillari, bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va pedagoglarning vazifalarini yoritgan [7]. F.U. Qodirova va D. Po'latova inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy masalalarini milliy ta'lim tizimi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan [8]. D.S. Qahhorova inklyuziv ta'lim texnologiyalarining amaliy jihatlarini tadqiq etgan [9]. P.M. Po'latova va L.Sh. Nurmuhammedova hamda boshqalarning ishlarida maxsus pedagogikaning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan [10]. U.Yu. Fayziyeva va D. Abdurazakova esa ta'lim muassasasida do'stona va qo'llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish masalalariga e'tibor qaratgan [11].

O'zbekiston uchun xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlari. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishda xorijiy modellarni to'liq ko'chirib olish emas, balki ularning ijobiy jihatlarini milliy ijtimoiy-madaniy muhitga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, inklyuziv ta'limni faqat nogironligi bo'lgan bolalar ta'limi sifatida emas, balki barcha bolalar uchun teng va adolatli ta'lim muhitini shakllantirish konsepsiyasi sifatida qabul qilish zarur.

Ikkinchidan, pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida inklyuziv pedagogika, maxsus psixologiya, kommunikativ texnologiyalar, assistiv texnologiyalar va individual ta'lim metodikalariga ko'proq e'tibor berish lozim.

Uchinchidan, har bir ta'lim muassasasida individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini kuchaytirish zarur. AQShdagi individual ta'lim dasturlari bu borada amaliy tajriba sifatida xizmat qilishi mumkin.

To'rtinchidan, maktab muhitini jismoniy, axborot va raqamli jihatdan moslashtirish talab etiladi. Inklyuzivlik faqat maktab binosiga kirish imkoniyati bilan cheklanmasligi, balki darsliklar, raqamli resurslar, kommunikatsiya vositalari va baholash tizimini ham qamrab olishi kerak.

Beshinchidan, ota-onalarni inklyuziv ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish zarur. Inklyuziv ta'limda ota-ona, pedagog va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik bolaning ta'limiy va ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega [16].

Oltinchidan, inklyuziv ta'limni faqat «maktab muammosi» sifatida emas, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini talab qiluvchi kompleks ijtimoiy siyosat sifatida qarash kerak.

Yettinchidan, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Ayniqsa, elektron ta'lim resurslari, matnni ovozga aylantirish, ovozli boshqaruv, subtitrlar, ekranni kattalashtirish va boshqa assistiv texnologiyalar turli ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar uchun ta'lim olish imkoniyatini oshiradi.

Inklyuziv ta'limning eng muhim ijtimoiy-falsafiy natijasi uning jamiyatdagi munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatishidir. Agar bolalar maktab davridan boshlab turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega insonlar bilan bir muhitda ta'lim olsa, ularda hamkorlik, o'zaro hurmat, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlar shakllanadi.

Shu ma'noda, inklyuziv maktab kelajakdagi inklyuziv jamiyatning o'ziga xos ijtimoiy laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Salamanca bayonotida ham inklyuziv maktablar kamsituvchi munosabatlarga qarshi kurashish, ochiq va qabul qiluvchi jamoalarni shakllantirish hamda inklyuziv jamiyat barpo etishning samarali vositasi sifatida baholanadi [16].

Bu yerda inklyuziyaning falsafiy mazmuni yanada yaqqol namoyon bo'ladi: jamiyatning taraqqiyoti uning faqat «kuchli» a'zolari uchun yaratilgan imkoniyatlar bilan emas, balki ehtiyojlari va imkoniyatlari turlicha bo'lgan shaxslarning ham jamiyat hayotida qay darajada to'laqonli ishtirok eta olishi bilan o'lchanishi kerak.

Demak, inklyuziv ta'lim insonni jamiyatga moslashtirish emas, balki jamiyatni inson xilma-xilligini qabul qilishga tayyorlash jarayonidir.

Xulosa.Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limning shakllanishi uzoq tarixiy, huquqiy va ijtimoiy jarayon natijasidir. Maxsus ta'limdan inklyuziv ta'limga o'tish jarayonida inson huquqlari, ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadr-qimmati kabi universal qadriyatlar muhim rol o'ynagan.

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyati shundaki, u ta'limdagi mavjud farqlarni kamchilik sifatida emas, insonlar xilma-xilligining tabiiy ko'rinishi sifatida qabul qiladi. Bunday yondashuv ta'lim tizimini ham o'zgartiradi: ta'lim muassasasi bolani mavjud me'yorga moslashtirishga emas, balki turli ehtiyojlarga mos ta'lim muhitini yaratishga intiladi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy va institutsional asoslari shakllanib bormoqda. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun [1], «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun [2], Prezidentning PQ-4860-son qarori [3] va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori [4] mazkur sohada muhim huquqiy poydevorni yaratgan.

Biroq keyingi bosqichda asosiy vazifa qonunchilikda belgilangan inklyuziya tamoyillarini ta'lim amaliyotiga to'liq tatbiq etishdan iborat. Buning uchun pedagoglarni tayyorlash, maktab infratuzilmasini moslashtirish, individual ta'lim dasturlarini rivojlantirish, raqamli va assistiv texnologiyalardan foydalanish, ota-onalar va jamoat tashkilotlarini jarayonga jalb qilish zarur.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston uchun eng muhim vazifa xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki uning inson huquqlari, ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadr-qimmatiga asoslangan tamoyillarini milliy ijtimoiy-madaniy muhit bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Eng muhimi, inklyuziv ta'limni nogironligi bo'lgan bolalarga berilgan imtiyoz yoki alohida yordam sifatida emas, balki insonning ta'lim olish huquqini amalga oshirish, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va inklyuziv jamiyatni shakllantirish mexanizmi sifatida tushunish lozim.

Shunday ekan, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning strategik maqsadi «alohida ehtiyojli bolani maktabga moslashtirish» emas, balki maktab va jamiyatni insonlarning individual farqlarini qabul qilish, qadrlash va ular uchun teng ijtimoiy imkoniyatlar yaratishga moslashtirish bo'lishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

5. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
6. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni. O'RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori. PQ-4860-son, 2020-yil 13-oktabr.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida»gi qarori. 638-son, 2021-yil 12-oktabr.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. PF-158-son, 2023-yil 11-sentabr.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 2021-yil 22-fevral.
14. Mo'minova L.R. Inklyuziv ta'lim: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2019. – 127 b.
15. Qodirova F.U., Po'latova D. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot: darslik. – Toshkent.
16. Qahhorova D.S. Inklyuziv ta'lim texnologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
17. Po'latova P.M., Nurmuhammedova L.Sh. va boshq. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
18. Fayziyeva U.Yu., Abdurazakova D. Do'stona munosabat muhitidagi maktab. – Toshkent: A. Avloniy nomidagi XTRXMO'MI, UNICEF, 2005.
19. Abduvahobova Sh.M. Inclusive Education Policies and Practices in Uzbekistan // Current Research Journal of Pedagogics. – 2024. – Vol. 5, No. 10. – P. 59–62.
20. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.
18. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. – Paris: UNESCO, 2020.
19. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.

20. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
21. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. – Paris: UNESCO, 2016.
22. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.

MA'NAVYI-MA'RIFIY TADBIRLARNING TALABALARDA TASHKILOTCHILIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ibotova Dildora Shomirovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Dildora2425@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishidagi o'rni, ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi hamda jamoaviy faoliyatga tayyorligini shakllantirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bunday tadbirlar jarayonida talabalarga mustaqil vazifalar berish, ularni tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etishga jalb qilish, jamoa bilan hamkorlikda ishlash hamda mas'uliyatni his etish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, tadbirlarni tizimli, maqsadli va talabalarining qiziqishlari asosida tashkil etish ularning ijodiy salohiyati, jamoatchilik bilan ishlash madaniyati va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, talaba, tashkilotchilik qobiliyati, pedagogik imkoniyat, tashabbuskorlik, yetakchilik, ijtimoiy faollik, jamoaviy faoliyat, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье теоретически и педагогически анализируются возможности духовно-просветительских мероприятий в развитии организаторских способностей студентов. Раскрывается роль духовно-просветительских мероприятий, проводимых в высших образовательных учреждениях, в личностном и профессиональном развитии студентов, формировании их социальной активности, инициативности и готовности к коллективной деятельности. Особое внимание уделяется педагогическому значению вовлечения студентов в планирование и организацию различных мероприятий, распределению между ними самостоятельных заданий, формированию навыков сотрудничества, ответственности и эффективного взаимодействия в коллективе. Также рассматриваются педагогические условия, способствующие повышению эффективности данных мероприятий. Подчеркивается, что систематическая, целенаправленная организация духовно-просветительской работы с учетом интересов и потребностей студентов способствует развитию их творческого потенциала, культуры общения, общественной активности и социальной ответственности.

Ключевые слова: духовно-просветительские мероприятия, студент, организаторские способности, педагогические возможности, инициативность, лидерство, социальная активность, коллективная деятельность, компетентность.

Abstract. *This article theoretically and pedagogically analyzes the opportunities of spiritual and educational activities in developing students' organizational abilities. It highlights the role of spiritual and educational activities conducted in higher education institutions in students' personal and professional development, as well as in fostering their social activity, initiative, and readiness for collective work. Particular attention is paid to the pedagogical importance of involving students in planning and organizing various activities, assigning them independent tasks, and developing their skills in cooperation, responsibility, and effective interaction within a team. The article substantiates the effectiveness of spiritual and educational activities as an important means of developing such organizational competencies as leadership, communication, independent decision-making, task distribution, and coordination of joint activities. The findings demonstrate the pedagogical value of such activities in preparing socially active and responsible future specialists.*

Keywords: *spiritual and educational activities, student, organizational abilities, pedagogical opportunities, initiative, leadership, social activity, teamwork, competence.*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida talabalarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini, balki ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlari, ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyoti uchun zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, tashabbus ko'rsatadigan hamda jamoani boshqarish va tashkil etish ko'nikmalariga ega bo'lgan yosh mutaxassislarni tayyorlash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim muassasalarida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlarning mazmuni va samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biridir.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish vositasi bo'libgina qolmay, ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Talabalarni turli tadbirlarni rejalashtirish, tayyorlash va o'tkazish jarayonlariga faol jalb etish orqali ularda mas'uliyat, tashabbuskorlik, liderlik, jamoada ishlash, muloqot qilish, vazifalarni taqsimlash va mustaqil qaror qabul qilish kabi muhim sifatlarni shakllantirish mumkin. Ayniqsa, talabaning tadbir tashkilotchisi yoki faol ishtirokchisi sifatidagi amaliy faoliyati uning o'z imkoniyatlarini namoyon etishi va tashkilotchilik tajribasini egallashiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda talabalarning qiziqishlari, individual xususiyatlari va ijodiy imkoniyatlarini hisobga olish, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanish zarur. Bunday yondashuv tadbirlarning tarbiyaviy samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, talabalarning ijtimoiy faolligi va mustaqil faoliyatini rivojlantirishga ham imkon beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni samarali tashkil etishning pedagogik jihatlarini yoritishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan pedagogik yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi ishtiroki hamda ushbu faoliyatning ularning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, faoliyat natijalarini tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish kabi metodlardan foydalanish mumkin. Mazkur metodlar orqali talabalarning tadbirlarni tashkil etishdagi faolligi, tashabbuskorligi, jamoa bilan ishlash

qobiliyati, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi, mustaqil qaror qabul qilishi va vazifalarni taqsimlay olish ko'nikmalari o'rganiladi.

Tadqiqot jarayonida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning samaradorligini ta'minlovchi asosiy pedagogik shart-sharoitlarga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, tadbirlarni oldindan rejalashtirish, talabalarning qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olish, ularni tadbirning barcha bosqichlariga jalb etish, individual va jamoaviy topshiriqlardan foydalanish hamda pedagog tomonidan zarur metodik ko'mak ko'rsatish muhim omillar sifatida belgilandi.

Shuningdek, talabalarga tadbirlarni mustaqil tashkil etish va boshqarish imkoniyatini berish ularning amaliy tashkilotchilik tajribasini shakllantirishning samarali vositasi sifatida qaraladi. Bunda pedagog nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahat beruvchi subyekt sifatida faoliyat olib borishi maqsadga muvofiq. Natijada talabalarda tashabbuskorlik, liderlik, mas'uliyat, muloqot madaniyati va jamoaviy hamkorlik kabi muhim sifatlar izchil rivojlanadi.

Talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va oliy ta'lim metodikasi doirasida muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tashkilotchilik qobiliyati shaxsning muayyan faoliyatni rejalashtirish, vazifalarni belgilash va taqsimlash, jamoa a'zolarini umumiy maqsad sari yo'naltirish, muloqotni samarali tashkil etish hamda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal qilish imkoniyatlarini ifodalaydi. Shu sababli ushbu sifatlarni talabalik davridan boshlab shakllantirish bo'lajak mutaxassislarning kasbiy va ijtimoiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik tadqiqotlarda talabalarning shaxsiy faolligi va mustaqilligini rivojlantirishda ta'lim jarayoni bilan bir qatorda, auditoriyadan tashqari tarbiyaviy faoliyatning ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Xususan, turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarning jamoa bilan ishlash tajribasini boyitish, ularni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish va tashabbuskorlik ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Bunday tadbirlarning samaradorligi, avvalo, talabaning tadbirda oddiy ishtirokchi emas, balki uning mazmuni, shakli va tashkil etilishida faol subyekt sifatida qatnashishiga bog'liq.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda talaba shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish, uning mustaqil fikrlashi va ijodiy faolligini qo'llab-quvvatlash muhim tamoyil sifatida qaraladi. Shu jihatdan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni interfaol usullar, jamoaviy loyihalar, munozaralar, davra suhbatlari, ijodiy uchrashuvlar, tanlovlar va ijtimoiy loyihalar asosida tashkil etish talabalarning tashkilotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning materiallarini oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning mazmuni, ularni tashkil etish shakllari, talabalarning tadbirlardagi ishtiroki hamda mazkur jarayonda namoyon bo'ladigan tashkilotchilik qobiliyatlariga oid pedagogik ma'lumotlar tashkil etdi. Tadqiqot materiallarini shakllantirishda talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi faoliyati, tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etish jarayonidagi ishtiroki, jamoaviy topshiriqlarni bajarishi hamda mustaqil tashabbus ko'rsatishi asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, savol-javob, faoliyat mahsullarini tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatish orqali talabalarning tadbirlarni tashkil etish jarayonidagi faolligi, tashabbuskorligi, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi va jamoa bilan ishlash qobiliyati o'rganildi. So'rovnoma va suhbatlar yordamida talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga munosabati, ularning tashkilotchilik faoliyatiga qiziqishi va o'z imkoniyatlarini baholashi aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida tashkilotchilik qobiliyatini baholashning asosiy mezonlari sifatida tashabbuskorlik, liderlik, muloqotga kirishuvchanlik, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni

taqsimlash, jamoada ishlash va mas'uliyatlilik ko'rsatkichlari belgilandi. Olingan ma'lumotlar sifat va miqdoriy jihatdan tahlil qilinib, natijalar o'zaro taqqoslandi hamda umumlashtirildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlari rivojlanish darajasini aniqlash uchun foizli hisoblash usulidan foydalanildi. Ko'rsatkichlarni aniqlash quyidagi formula asosida amalga oshirildi:

$$D = (n / N) \times 100\% \quad (1)$$

bu yerda: D – aniqlangan ko'rsatkichning foizdagi qiymati; n – muayyan mezonga javob bergan talabalar soni; N – tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning umumiy soni.

Tadqiqot davomida olingan natijalar asosida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri pedagogik jihatdan baholandi. Tadqiqotning mazmuni va natijalarini ishonchli yoritish maqsadida olingan ma'lumotlar tizimlashtirildi, tahlil qilindi va umumiy xulosalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida talabalarning ma'naviy-ma'rifiy tadbirlardagi ishtiroki va ushbu jarayonning ularning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot natijalari talabalarning tadbirlarni tashkil etish jarayoniga faol jalb qilinishi ularning tashabbuskorligi, mas'uliyatliligi, jamoada ishlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Tadqiqotda tashkilotchilik qobiliyatining asosiy ko'rsatkichlari sifatida tashabbuskorlik, liderlik, muloqot qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoada ishlash va mas'uliyatlilik mezonlari belgilandi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

1-jadval.

Talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarining rivojlanish ko'rsatkichlari

Tashkilotchilik qobiliyati mezonlari	Yuqori daraja (%)	O'rta daraja (%)	Past daraja (%)
Tashabbuskorlik	68	24	8
Liderlik qobiliyati	62	29	9
Muloqot qobiliyati	71	23	6
Mustaqil qaror qabul qilish	64	27	9
Vazifalarni taqsimlash	59	31	10
Jamoada ishlash	76	19	5
Mas'uliyatlilik	73	22	5

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, talabalarda eng yuqori ko'rsatkich jamoada ishlash (76%) va mas'uliyatlilik (73%) mezonlari bo'yicha kuzatildi. Muloqot qobiliyati ham nisbatan yuqori natijani (71%) ko'rsatgan. Bu holat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarga jamoa bilan hamkorlik qilish, o'z fikrini ifodalash va umumiy maqsadga erishishda faol ishtirok etish imkonini berishi bilan izohlanadi.

Tashabbuskorlik ko'rsatkichi bo'yicha yuqori daraja 68% ni tashkil etgani talabalarning tadbirlarni tashkil etish jarayonida mustaqil g'oya va takliflar bilan chiqishga intilishini ko'rsatadi. Mustaqil qaror qabul qilish ko'rsatkichi 64%, liderlik qobiliyati esa 62% ni tashkil etdi. Vazifalarni taqsimlash mezonida yuqori natijaning 59% bo'lishi mazkur ko'nikmani yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadbirlarni guruhviy va interfaol shakllarda tashkil etish talabalarning o'zaro hamkorligini kuchaytirishi aniqlandi. Munozara, davra suhbat, ijodiy uchrashuv,

tanlov, loyiha va ijtimoiy tashabbuslar kabi faoliyatlar orqali talabalar o'z fikrlarini erkin ifodalash, vazifalarni mustaqil bajarish va jamoaviy qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni maqsadli va tizimli tashkil etish talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bunda pedagogning asosiy vazifasi talabalarni faoliyatga jalb qilish, ularga mustaqil tashabbus ko'rsatish imkoniyatini yaratish va zarur hollarda metodik yo'nalish berishdan iborat. Shu asosda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni talabalarning qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish ularning ijtimoiy faolligi, liderlik salohiyati va tashkilotchilik kompetensiyalarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bunday tadbirlarni maqsadli, tizimli va talabalarning qiziqish hamda ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etish ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi, mas'uliyatliligi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida talabalarning tadbirlarni rejalashtirish, tashkil etish va o'tkazish jarayonlariga faol jalb qilinishi ularda liderlik, muloqot, mustaqil qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash va jamoaviy hamkorlik kabi muhim tashkilotchilik kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, talabaga tadbir jarayonida mustaqil vazifa va mas'uliyat yuklash uning tashabbuskorligi hamda o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Shu asosda oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda talabalarni faol subyekt sifatida jalb qilish, interfaol metodlardan foydalanish va ularga mustaqil tashkilotchilik imkoniyatlarini yaratish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv kelajakda ijtimoiy faol, tashabbuskor, mas'uliyatli va tashkilotchilik kompetensiyalariga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

6. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
7. Azizxo'jayeva, N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2006. — 160 b.
8. Mavlonova, R.A., To'rayeva, O.T., Xoliqberdiyev, K. Pedagogika. — Toshkent: O'qituvchi, 2013. — 496 b.
9. Hasanboyev, J., To'raqulov, X.A., Alqarov, I.Sh., Usmanov, N.O'. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. — 480 b.
10. Yo'ldoshev, J.G', Usmonov, S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 104 b.

KONSTRUKTIV TA'LIM JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING REFLEKSIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Amirullayeva Barno Abdulhaqovna

**Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi, Samarqand,
O'zbekiston**

Annotatsiya; Mazkur maqolada konstruktiv ta'lim muhitida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirishning nazariy-pedagogik, metodik va amaliy imkoniyatlari atroflicha yoritilgan. Tadqiqotda konstruktivistik yondashuvning tayanch tamoyillari, refleksiv faoliyatning kognitiv va kasbiy-shaxsiy mazmuni hamda ularning o'zaro uzviy bog'liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va pedagogik tajribani faol egallashi, o'zining kasbiy harakatlarini chuqur va kritik tahlil qilishi, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni oz vaqtida anglashi, muammoli vaziyatlarda muqobil yechimlarni mustaqil izlashi hamda kelgusi pedagogik faoliyatini qayta loyihalashi refleksiv rivojlanishning asosiy mexanizmlari va ichki omillari sifatida asoslangan. Shuningdek, maqolada muammoli-izlanishli vaziyatlar, hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat, refleksiv dialog, o'z-o'zini va tengdoshlarini baholash hamda noaniq pedagogik keyslarni tahlil qilish vositalari konstruktiv-refleksiv ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning muhim pedagogik shart-sharoitlari sifatida ko'rsatib berilgan. Tadqiqot xulosalari bo'lajak pedagoglarda kasbiy moslashuvchanlik va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: konstruktiv ta'lim, konstruktivizm, bo'lajak o'qituvchi, refleksiya, refleksiv faoliyat.

Аннотация. В данной статье подробно освещаются теоретико-педагогические и практические возможности развития рефлексивной деятельности будущих учителей в условиях конструктивистского обучения. В исследовании проанализированы основные принципы конструктивизма, содержание рефлексивной деятельности и их взаимосвязь. Обосновано, что активное освоение педагогического опыта, критический анализ собственной деятельности, осознание ошибок, поиск альтернативных решений и перепроектирование деятельности выступают ключевыми механизмами рефлексивного развития. Проблемные ситуации, сотрудничество, рефлексивный диалог, самооценка и анализ кейсов определены как эффективные средства конструктивистско-рефлексивного обучения.

Ключевые слова: конструктивное обучение, конструктивизм, будущий учитель, рефлексия, рефлексивная деятельность.

Abstract. This article comprehensively examines the theoretical, pedagogical, and practical potential for developing future teachers' reflective activity within constructivist learning environments. The study analyzes the core principles of constructivism, the content of reflective activity, and their interconnections. It substantiates that the active acquisition of pedagogical experience, critical self-analysis, error awareness, searching for alternative solutions, and redesigning future practice serve as key mechanisms of reflective growth. Problem-based situations, collaborative learning, reflective dialogue, self-assessment, and pedagogical case analysis are highlighted as effective tools for constructivist-reflective education.

Keywords: constructivist learning, constructivism, future teacher, reflection, reflective activity.

KIRISH

Zamonaviy pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchini tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilimlarni egallash bilan chegaralanmay, uning o'z pedagogik faoliyatini anglash, tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatlarini shakllantirishni ham talab etmoqda. Refleksiv faoliyat aynan shu jarayonda bo'lajak o'qituvchining pedagogik tajribasini ongli ravishda qayta ko'rib chiqishi va undan keyingi faoliyat uchun xulosa chiqarishini ta'minlaydi. Conway

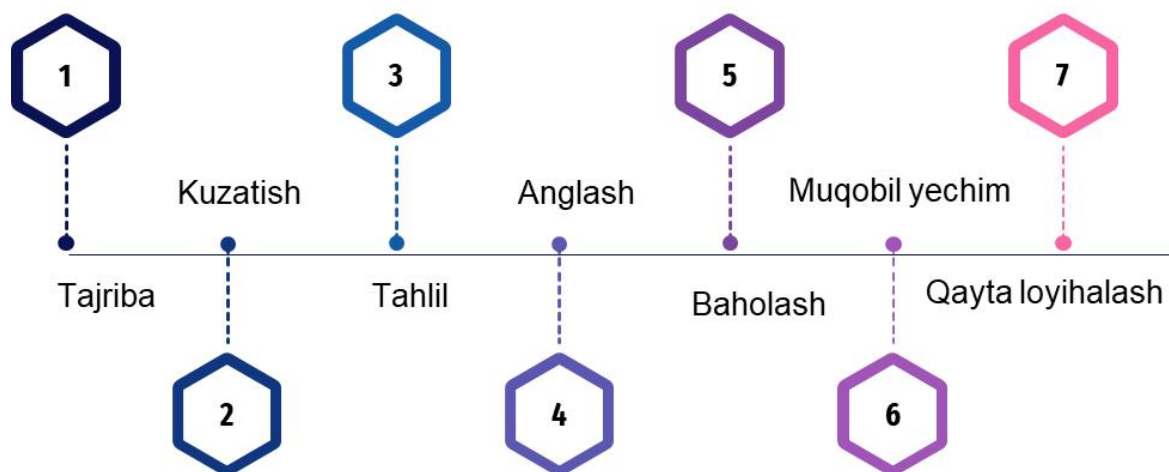
bo'lajak o'qituvchilar refleksiya qilishni faqat o'tgan tajribani tahlil qilish bilan cheklamasdan, kelajakdagi pedagogik faoliyatni oldindan tasavvur qilish va rejalashtirishni ham qamrab oluvchi jarayon sifatida ko'rib chiqadi [1,89–106-b.]. Bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishda konstruktiv ta'lim alohida pedagogik imkoniyatga ega. Konstruktiv yondashuvda ta'lim oluvchi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki o'z tajribasi, mavjud bilimlari va faoliyati asosida bilimni faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraladi. Bunday yondashuvda pedagogik faoliyatni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal etish, o'z qarorlarini asoslash va boshqa ishtirokchilarning fikrlari bilan taqqoslash muhim o'rin egallaydi. Bu fikrni bevosita bo'lajak o'qituvchilar ishtirokidagi tadqiqot natijalari ham tasdiqlaydi. Özden, Önder va Kabapinar o'z tadqiqotlarida reflektiv fikrlash amaliyotlari konstruktiv ta'lim muhitini yaratish ko'nikmalariga ijobiy ta'sir ko'rsatganini asoslaydilar [2, 459–471-b.].

Shu jihatdan konstruktiv ta'lim va reflektiv faoliyatni o'zaro bog'liq pedagogik jarayonlar sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

MATERIALLAR VA USULLAR

Konstruktiv ta'lim nazariyasining asosiy g'oyalaridan biri ta'lim oluvchining bilimni faol ravishda konstruksiya qilishi hisoblanadi. Bunda mavjud tajriba, yangi pedagogik vaziyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi bog'liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli konstruktiv ta'limda talabaning mustaqil faoliyati, muammolarni hal etishi va o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishiga imkon beruvchi vaziyatlarni tashkil etish muhimdir. Refleksiya nazariyasida J.Dyuining qarashlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, keyinchalik D.Shon tomonidan reflektiv amaliyot konsepsiyasi rivojlantirilgan. Zamonaviy talqinlarda refleksiya individual kognitiv jarayon bilan chegaralanmay, ijtimoiy va madaniy muhit bilan bog'liq holda ham o'rganilmoqda. Shah reflektiv amaliyotni individual va texnik jarayon sifatida talqin qilishni tanqid qilib, uning ijtimoiy xarakteriga e'tibor qaratadi hamda Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasini reflektiv amaliyotni tushuntirishning muhim nazariy asoslaridan biri sifatida ko'rsatadi [3, 297–307-b.]. Shuningdek refleksiya bo'lajak o'qituvchining pedagogik tajribasini kelajakdagi faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi. Convay tadqiqotida refleksiyaning faqat retrospektiv, ya'ni o'tgan faoliyatga yo'naltirilgan shakli yetarli emasligi, bo'lajak o'qituvchining kelajakdagi pedagogik faoliyatini tasavvur qilish va rejalashtirishga yo'naltirilgan refleksiya ham muhimligi ko'rsatilgan [1, 89–106-b.].

Mazkur nazariy qarashlar bo'lajak o'qituvchining reflektiv faoliyatini quyidagi jarayonlar birligi sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi (1-rasm).

1-rasm. Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish bosqichlari

Bo'lajak o'qituvchining refleksiv faoliyati uning pedagogik faoliyatini ongli ravishda kuzatishi, tahlil qilishi, baholashi va takomillashtirishga yo'naltirilgan jarayon sifatida talqin qilinadi. Bunda talaba o'z faoliyatining natijasini shunchaki qayd etibgina qolmay, uning sabablari va oqibatlarini ham aniqlaydi. O'zden, O'nder va Kabapinar tadqiqoti bu jarayonning konstruktiv ta'lim bilan bevosita aloqadorligini ko'rsatadi. Tadqiqotda refleksiv fikrlash amaliyotlaridan foydalangan bo'lajak o'qituvchilarning konstruktiv ta'lim muhitini tayyorlash qobiliyatlari oshgani va ular konstruktiv ta'lim tamoyillaridan amaliyot jarayonida ko'proq foydalangani aniqlangan [2, 459–471-b.]. Shundan kelib chiqadiki refleksiv faoliyatni "o'zini baholash" bilan cheklash to'g'ri emas. U pedagogik faoliyatning maqsadi, mazmuni, qo'llangan usullari, yuzaga kelgan qiyinchiliklari va natijalarini tahlil qilishni ham qamrab oladi. Shu asosda bo'lajak o'qituvchining refleksiv faoliyatini quyidagi savollar orqali konkretlashtirish mumkin:

- Men pedagogik vaziyatda nima qildim?
- Nima sababdan aynan shu qarorni qabul qildim?
- Qarorim qanday natija berdi?
- Qanday qiyinchilik yuzaga keldi?
- Men nimani boshqacha tashkil etishim mumkin edi?
- Keyingi pedagogik faoliyatimda nimani o'zgartiraman?

Bunday savollar talabaning pedagogik tajribasini qayta ko'rib chiqishiga va undan yangi pedagogik qarorlar uchun foydalanishiga yordam beradi. Konstruktiv ta'lim jarayonida refleksiv faoliyat bir qator mexanizmlar orqali rivojlanadi (1-jadval).

1-jadval.

Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish mexanizmi

Konstruktiv mexanizm	Bo'lajak o'qituvchi faoliyati	Refleksiv natija
Muammoli pedagogik vaziyat	Vaziyatni mustaqil tahlil qiladi	Muammoni anglash
Pedagogik tajriba	Amaliy faoliyatni bajaradi	Tajribani anglash
Hamkorlik	Fikrlarni taqqoslaydi	O'z qarashlarini qayta ko'rib chiqish
Refleksiv dialog	O'z qarorini asoslaydi	Pedagogik fikrni chuqurlashtirish
Xatolarni tahlil qilish	Xatoning sababini aniqlaydi	Xatodan xulosa chiqarish
O'z-o'zini baholash	Faoliyat natijasini mezonlar asosida baholaydi	O'z imkoniyatlarini anglash
Qayta loyihalash	Muqobil faoliyat variantini ishlab chiqadi	Keyingi faoliyatni takomillashtirish

Jadvalda keltirilgan mexanizmlarning ilmiy asosi refleksiyaning individual emas, balki faoliyat va ijtimoiy o'zaro ta'sir bilan bog'liq jarayon sifatida tushuntiruvchi tadqiqotlarda ko'rinadi. Xususan, Shah refleksiyaning ijtimoiy amaliyot sifatidagi xarakterini ta'kidlab, uni Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm qarashlari bilan bog'laydi [3, 297–307-b.].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning konstruktiv ta'lim tamoyillaridan foydalanishida reflektiv fikrlash amaliyotlarining ijobiy ta'siri eksperimental tadqiqot bilan ham asoslangan [2, 459–471-b.]. Bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish uchun o'z faoliyatini erkin tahlil qilishga imkon beruvchi ta'lim muhiti zarur. Bunday muhitda talaba o'z pedagogik qarorlarini asoslay olishi, xatolarini yashirmasdan tahlil qilishi va boshqa ishtirokchilarning fikrlari bilan taqqoslashi kerak.

Birinchi shart-sharoit - **psixologik jihatdan xavfsiz va ochiq ta'lim muhiti**. Bunday muhit reflektiv tahlil uchun zarur bo'lgan ochiqlikni ta'minlaydi.

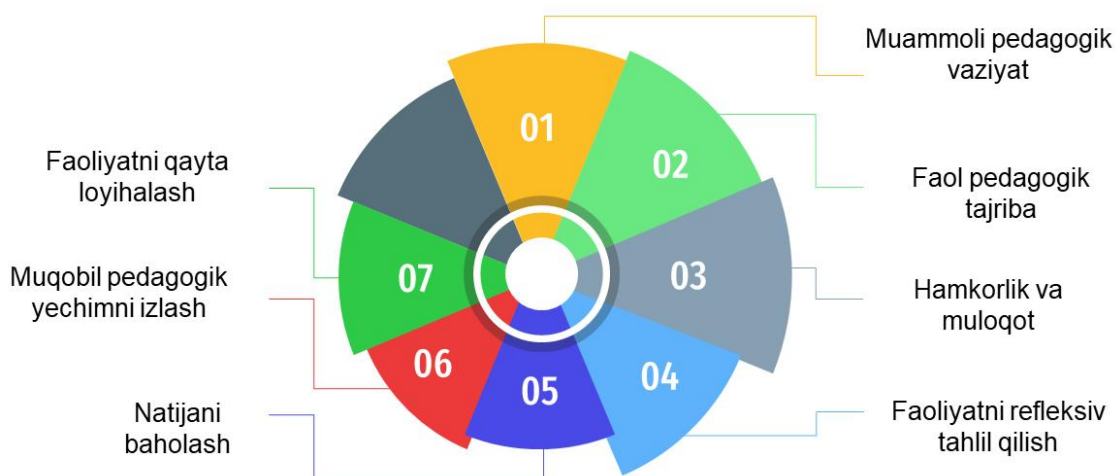
Ikkinchi shart-sharoit - **subyekt-subyekt munosabatlari va hamkorlik**. Shahning tahliliga ko'ra, refleksiya faqat shaxsning ichki kognitiv jarayoni emas, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali rivojlanadigan amaliyot sifatida ham qaralishi mumkin [3, 297–307-b.].

Uchinchi shart-sharoit - **muammoli pedagogik vaziyatlardan foydalanish**. Muammoli vaziyat talabaning tayyor algoritm asosida emas, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish orqali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

To'rtinchi shart-sharoit - **reflektiv dialogni tashkil etish**. Talabaning o'z qarorini izohlashi va boshqa fikrlar bilan taqqoslashi refleksiyaning ijtimoiy tomonini kuchaytiradi.

Beshinchi shart-sharoit - **faoliyatni qayta loyihalash imkoniyati**. Refleksiyaning yakuniy natijasi faqat xatoni aniqlash emas, balki keyingi faoliyatni yaxshilash uchun yangi variant ishlab chiqishdan iborat bo'lishi kerak. Convay bo'lajak o'qituvchilarning refleksiya kelajakdagi faoliyatni tasavvur qilish va rejalashtirish bilan bog'laydi [1, 89–106-b.].

Yuqoridagi nazariy va empirik manbalar tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishning quyidagi konstruktiv-reflektiv modelini ishlab chiqildi (2-rasm):

2-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirishning konstruktiv-reflektiv modeli

Mazkur modelning dastlabki bosqichi bo'lajak o'qituvchini real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatga jalb etishni nazarda tutadi. Keyingi bosqichda talaba faol tajribaga ega bo'ladi. Tajriba orttirilgach, u o'z faoliyatini tahlil qiladi, natijalarni baholaydi va yuzaga

kelgan muammolarni aniqlaydi. Muqobil pedagogik yechim ishlab chiqiladi va faoliyat qayta loyihalashtiriladi. Bunday yondashuv refleksiyaning “faoliyatdan keyingi fikrlash” darajasida qoldirmasdan, uni keyingi pedagogik harakatni boshqaruvchi mexanizmga aylantiradi. Conway tadqiqotida ham refleksiyaning vaqt jihatidan kengaytirilishi, ya’ni faqat o’tmishga emas, kelajakdagi faoliyatga ham yo’naltirilishi zarurligi asoslangan [1, 89–106-b.].

Tahlil natijalari konstruktiv ta’lim va refleksiv faoliyat o’rtasida ikki tomonlama bog’liqlik mavjudligini ko’rsatadi. Bir tomondan, konstruktiv ta’lim talabning faol tajriba orttirishi, muammolarni mustaqil hal etishi va hamkorlikda ishlashiga sharoit yaratadi. Ikkinchi tomondan, refleksiya ushbu tajribani anglash, baholash va undan yangi pedagogik bilim hamda qarorlar hosil qilish imkonini beradi. Bu bog’liqlik bo’lajak o’qituvchilar bilan olib borilgan tadqiqot natijalarida ham ko’rinadi. Özden, Önder va Kabapınar refleksiv fikrlash amaliyotlari bo’lajak o’qituvchilarning konstruktiv ta’lim muhitini yaratish qobiliyatlari va konstruktiv tamoyillardan foydalanish chastotasiga ijobiy ta’sir ko’rsatganini aniqlaganlar [2, 459–471-b.]. Refleksiyaning ijtimoiy xarakteri konstruktiv ta’limdagi hamkorlik va muloqotning ahamiyatini kuchaytiradi. Shah refleksiv amaliyotni individual jarayondan ijtimoiy konstruktivizm tomon kengaytirish zarurligini asoslaydi [3, 297–307-b.]. Shu sababli bo’lajak o’qituvchilarni tayyorlashda refleksiyaning mashg’ulot oxiridagi qisqa yakuniy faoliyat sifatida emas, balki **pedagogik tajriba, tahlil, anglash, qayta loyihalash va yangi faoliyat** sikli sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Konstruktiv ta’lim jarayonida bo’lajak o’qituvchilarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning muhim yo’nalishlaridan biridir. Tahlil qilingan ilmiy manbalar konstruktiv ta’limning faol va tajribaga asoslangan xususiyatlari refleksiv faoliyatni rivojlantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishini ko’rsatadi. Refleksiv faoliyatni **o’z pedagogik tajribasini anglash, faoliyatni tahlil qilish, natijalarni baholash, muammolarni aniqlash, muqobil yechimlarni izlash va keyingi faoliyatni qayta loyihalash** jarayonlarining yaxlit tizimi sifatida talqin qilish kerak.

Ilmiy tadqiqotlar, xususan, bo’lajak o’qituvchilar ishtirokidagi empirik tadqiqot refleksiv fikrlash amaliyotlari konstruktiv ta’lim muhitini yaratish va konstruktiv ta’lim tamoyillaridan foydalanishga ijobiy ta’sir ko’rsatishini ko’rsatmoqda [2, 459–471-b.]. Refleksiyaning ijtimoiy xarakterini hisobga olish bo’lajak o’qituvchilarning hamkorlikdagi faoliyati va refleksiv dialogini kuchaytirish zarurligini ko’rsatadi [3, 297–307-b.]. Konstruktiv ta’limda refleksiya **pedagogik tajribani kasbiy rivojlanishga aylantiruvchi mexanizm** sifatida namoyon bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

4. Conway P. F. Anticipatory reflection while learning to teach: from a temporally truncated to a temporally distributed model of reflection in teacher education // Teaching and Teacher Education. — 2001. — Vol. 17, No. 1. — P. 89–106. — DOI: 10.1016/S0742-051X(00)00040-8.
5. Özden B., Önder A., Kabapınar Y. The influence of reflective thinking on prospective teachers’ skills and frequencies of their use of constructivist learning principles // Elementary Education Online. — 2015. — Vol. 14, No. 2. — P. 459–471. — DOI: 10.17051/ieo.2015.00830.
6. Shah M.A. Teachers as Reflective Practitioners: From Individualism to Vygotskian Social Constructivism // Alberta Journal of Educational Research. — 2022. — Vol. 68, No. 3. — P. 297–307. — DOI: 10.55016/ojs/ajer.v68i3.68598.

**HALIMA XUDOYBERDIYEVANING “BEGIM, SIZNI XUDOYIM...”
SHE’RIDA “SOVUQ SULUV” TIMSOLI**

**Ermuhamedov Abdusamad Normatovich,
Tojikiston Respublikasi,
“Akademik Bobojon G‘afurov nomidagi
Xo‘jand davlat universiteti” DTM,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent.**

***Annotatsiya;** Maqolada Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romani qahramonlari va Halima Xudoyberdiyevaning «Begim, sizni xudoyim...» she’ri o‘rtasidagi badiiy-estetik hamda ma’naviy mushtaraklik qiyosiy tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor she’rdagi «sovuq suluv» talmihining mazmun-mohiyatini ochishga qaratilgan. Tadqiqotda Otabek, Kumush va Zaynab obrazlarining roman voqealaridagi o‘rni, ularning o‘zaro munosabatlari hamda sevgi, vafo, rashk, kundoshlik kabi tushunchalarning she’riy talqini yoritiladi. «Sovuq suluv» timsoli Zaynab obrazi bilan qiyoslanib, uning zamirida Otabek va Kumushning pok va otashin muhabbatiga to‘siq bo‘lgan fojiaiy munosabatlar mujassam ekani asoslanadi. Shuningdek, talmih orqali Halima Xudoyberdiyevaning sevgi va vafo masalalariga yangicha poetik munosabat bildirgani ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijasida «sovuq suluv» talmihi o‘zbek she’riyatida mazmun va mohiyat jihatidan o‘ziga xos badiiy hodisa sifatida baholanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Abdulla Qodiriy, «O‘tkan kunlar», Halima Xudoyberdiyeva, «Begim, sizni xudoyim...», Otabek, Kumush, Zaynab, talmih, «sovuq suluv», muhabbat, vafo, qiyosiy tahlil.*

***Аннотация;**В статье проводится сравнительно-художественный анализ романа Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» и стихотворения Халимы Худойбердиевой «Бегим, вас создал мой Бог...». Основное внимание уделяется раскрытию идейно-эстетического содержания аллюзии «холодная красавица» («совуқ сулув»), использованной поэтессой. Рассматриваются образы Отабека, Кумуш и Зайнаб, их взаимоотношения, а также художественная интерпретация любви, верности, ревности и соперничества между женами. На основе сопоставления романа и стихотворения обосновывается мысль о том, что образ «холодной красавицы» соотносится с образом Зайнаб, ставшей трагическим препятствием на пути чистой и пламенной любви Отабека и Кумуш. Особое внимание уделяется тому, как посредством данной аллюзии поэтесса переосмысливает проблему верности и измены в любви и создает обобщенный образ женского переживания, вызванного безответной любовью. В заключение отмечается своеобразие аллюзии «холодная красавица» и ее художественно-смысловая новизна в узбекской поэзии.*

***Ключевые слова:** Абдулла Кадыри, «Минувшие дни», Халима Худойбердиева, Отабек, Кумуш, Зайнаб, аллюзия, «холодная красавица», любовь, верность, ревность, сравнительный анализ.*

***Abstract.** This article presents a comparative literary analysis of Abdulla Qodiriy’s novel *Bygone Days* and Halima Khudoyberdieva’s poem “*Begim, sizni xudoyim...*” (“*My Begim, My God Created You...*”). The study focuses primarily on revealing the artistic and semantic significance of the allusion “cold beauty” (“sovuq suluv”) used in the poem. The characters Otabek, Kumush, and Zaynab are examined in relation to their roles in the novel and to the poetic interpretation of love, fidelity, jealousy, and marital rivalry. Through a comparison of the novel and the poem, the article argues that the image of the “cold beauty” can be associated with Zaynab, whose presence becomes a tragic obstacle to the pure and*

passionate love of Otabek and Kumush. Particular attention is given to the poet's reinterpretation of the concepts of love and fidelity through this allusion, as well as to the creation of a generalized lyrical image of a woman suffering from unrequited love. The study concludes that the "cold beauty" allusion represents a distinctive artistic phenomenon and demonstrates semantic and poetic originality within Uzbek poetry.

Keywords: *Abdulla Qodiriy, Bygone Days, Halima Khudoyberdieva, Otabek, Kumush, Zaynab, allusion, "cold beauty," love, fidelity, jealousy, comparative analysis.*

Qodiriy va uning badiiy mo'jiza asarlari haqida ko'p va xo'p yozildi va yozilajak. Uning mashhur romanlari qahramonlari borasida badiiy-nazmiy asarlar yaratish faol tus oldi. Bu adib fojiaiy hayoti va milliy qomusiy asarlari qahramonlarining yuksak ibratomuzliligidan kelib chiqadi. Birgina Otabek va Kumushlarning sevgisi va Kumush Otabekni «begim» deb atashi haqida ko'plab she'rlar yozildi. Bundan ogoh bo'lgan Abdulla Oripov: «... Yosh shoirlarimizning ko'pchiligi kitob qahramonlariga she'r bag'ishlaydilar. Ular mutlaq kitobiy she'rlardir ... Otabek va Kumushbibi haqidagi o'nlab she'rlar bunga misol bo'la oladi. Mayli yozsinlar, lekin xalqqa manzur bo'la oladigan asar yaratish uchun, albatta, peshona teri to'kislari kerak» degan edi. Shoir aytganidek, peshona teri to'kib, qiyomiga yetganlari sirasiga Halima Xudoyberdiyevaning «Begim, sizni xudoyim...» she'ri shubhasiz kiradi. Shoir adib kitoblarining teran mazmuni, kitobxon qalbiga cho'g' tashlagan talmihlar yaratdi. Uning yuqorida zikr etilgan she'ri so'nggi yillar she'riyatida alohida raviya paydo qildi. She'r aslida begim – Otabek haqida Kumush o'ylari tariqasida tug'ilgan. Ammo she'r umumlashma darajada javobsiz sevgi tufayli iztirob qurshovida to'lg'anayotgan qiz tuyg'ulariga bag'ishlangandek. Qiz uchun sevgi – bokira va hayo dunyosi. Ammo sevgi bobida taqdirga tan beruvchi muhabbat sohibi emas. U kurashadi, sevgisiga sodiq, unga erishishni hayot mazmunining muddaosi deb biladi. Buning uchun bevafo eritmoqchi, muhabbat sharbatiga yo'g'irmoqchi, unda sevgi tuyg'usini nish urdirib, qalb intilishi va intizorligini oshirmoqchi.

She'rda «sovuq suluv» - prototipi noaniq timsol – talmih bor. Ana shu talmihning paydo bo'lish omilini topish tadqiqotimiz maqsadi tufayli nihoyat maroqlidir. Buning uchun «Begim sizni xudoyim...» she'rining yaratilish tarixi, lirik qahramon prototiplarini aniqlashga to'g'ri keladi. She'rdagi begim – Otabek, javobsiz sevgi iztirobida lov-lov yonayotgan ma'shuqa – Kumush, sovuq suluv esa muammo. Roman voqeasidan aniqki, Otabek va Kumush sevgisiga sovuq bulutday ko'lanka solgan, albatta, Zaynabligi isbot talab qilmas darajada haqiqatdir. Zaynab Otabeklar hovlisiga urfiyatga ko'ra ota-ona orzusi tufayli kelin bo'lib tushgan. U ham Kumush singari go'zallikka go'zal, adibning uqtirishicha: «O'n yetti yoshlar chamalik, kulcha yuzlik, oppoqqina, o'rtacha husnlik».

Zaynab ota-ona orzusi rishtalari tufayligina xonadonning a'zosi. Zaynab eriga nisbatan maylini pinhon tutadi. U Kumush Toshkentga kelish oldidangina eriga nisbatan maylini ko'z yoshlari bilan to'kib soladi: «Menga sizning mijozingiz kerak emas ... o'zingiz» Voqean ham Otabek u bilan ota-ona havasi, dil tasallisi uchungina yashab turar, dilda esa unga nisbatan sadoqat yo'q, mehr ham qo'ya olmas edi. Shu lahzalar Halima Xudoyberdiyevaning she'rida ham shoirona o'z ifodasini topgan.

Qiz qalbiga sevmoqni osonga yo'ymagaysiz

Qiynamangiz, u o'zi o'rtanguvchi bir bag'ir.

Otabek va Kumush o'rtasidagi sevgi imon qadarli. Har ikkisining ishq muhabbatlari, harakatlari, yurish-turishlari, imo – ishoralari, lutflari, dildan hurmat qilishlari, odobu uslublari latif. Qolaversa, ular bir-birlariga quyosh bo'lib yonadi. Ishonch ular sevgisining bosh maqsad va a'moli. Ammo Otabek qutidor uyi orqasida uch dushmanini qatlga yetkazganda, Kumushda o'zgacha tag'irot paydo bo'ladi. Kumush buni muhabbat xotirasi deb emas, balki o'z

dushmanlaridan o'ch olish deb tushunadi. Chunki fojiaiy voqeadan so'ng Otabek qutidor uyiga, umuman kelmay qo'yadi. Bundan Kumush qattiq shubhaga tushadi. Oralaridagi sevgi rishtarilariga yana bir imtihon nazari bilan qaraydi. U o'zida ishonch va inon topa oladi. Ammo Otabekka nisbatan esa «suyganingiz – kenjangizning jerkish, qarg'ishlaridan qo'rqsam-da, sizning huzuringizga ota-onam rafoqatida xizimatingizga-cho'riligingizga erta-indin boraman» deydi, o'z maktubida Kumush. U o'zini Otabekka nisbatan noloyiq deb bilishga tayyor hatto. Uning maqsadi «nihoyat maqsadim ikki do'stga bir cho'rilik va shu munosabat bilan birovlarni ko'rib yurish» deydi. Boringki, Kumush Otabek tomonidan quyilishdan ham cho'chiydi. Bari bir o'sha dargohga uning yuragi talpinadi. Xuddi shu lahzalar shoira she'rida shunday jaranglaydi:

Sizni men o'zimga ham loyiq ko'rmam rosti gap,
O'zgaga bermoq esa tushimga kirmas uxlab.
O'zga bilan ketsangiz, ravon yo'llar qolmasin,
Begim, ikkilanmasdan yer yuzin tashlang mixlab,
Mixning, tig'ning zahrini sezmay yonib boramen.

Toshkent safari ko'klamga qolganidan Kumush toriqsa-da, dil-dilidan oshiqar. Kundoshlik mojarosi, xarxashasi, nizoyu adovatлари, kinayu kuduratları ko'ngliga g'ashlik solsa-da, boqiy muhabbat «shohi» Otabekka intiladi.

Kumush Otabekka garchandiki, ishonsa va uni muhabbat sinovlaridan oliy darajada o'tkazsa-da, o'z eri bilan Zaynab o'rtasidagi munosabatni bilish, orani ochiq qilish uchun jiddiy kirishdi. U Otabekka «suyganingiz-kenjangiz» kabi dastlabki kesatiqlar qiladi. U kundoshinikiga «o'rinlashib olsam, u yog'ini o'zim bilar edim...» deganidek, bir qalbga ikki narsa sig'masligini baralla aytishga jur'at va jasorat topadi. Bir qalbdagi ikki narsaning yashashini «bu hech bir vaqt bo'ladiga gap emas» deya keskin va uzil-kesil masala qo'yadi. Bora-bora kundoshlik mojarosi alanga ola boshlaydi. Zaynab kundan-kun Otabek huzurida tobora sovuqlashdi. Bunda Kumush sovuq vazifasini o'tadi. Otabek Kumush mayliga tan berishga majbur bo'lmasdan iloji qolmadi. Kumush Zaynabning talog'ini berishni Otabekdan xufyona bilib oldi. Darvoqe ham agar Otabek va Kumush o'rtasidagi muhabbat musaffo, pok va yangicha bo'lsa, bir dil, bir qalbdagi yagona ishq-muhabbat makon qurishi kerak. Bu bilan yaroqsiz, umri tugagan kundoshlik urfiyatiga go'r qazigan bo'lar edi. Zaynab ham kundoshlik musobaqasiga qabihlik bilan oxirgi nuqta qo'ydi. Kumushni zaharladi. Zaynab Otabekning eng so'nggi va inson tiliga olib bo'lmaydigan haqorat so'zini eshitdi. U dargohdan mutlaqo quvildi. Bu lavha va lahzalar Halima Xudoyberdiyeva she'rida shunday ohang olgan:

Hayratlarda qotgaysiz meni ko'rganda ul dam
Yoningizdagi sovuq suluvdan sovursiz ham,
Sizni obdan muzlatgich o'zim qaytarman, chunki
Bungacha yo'q sadoqat, bundan so'ng ham bo'lar kam.

Roman va she'r qiyosiy tahlilidan ayon bo'ladiki, «sovuq suluvi» Zaynab ekan. Shunday qilib «sovuq suluvi» - talmih. Uning zamirida Otabekning suymagan sovuq suluvi – Zaynab fojiasi yotadi. Shoiraning «sovuq suluvi» talmihi zamirida ahdu vafo bobida beqaror, havasni ishq-vafo deb tushunuvchi, umri qisqa sevgi haqida sehrli va poetikona fikr yotadi. Shoira lirik qahramoni o'z begini bevafo-vafosiz deb ataydi. Ammo Kumush o'z Otabegini sira-sira bevafo demaydi va demagan. (Homidning soxta xati bundan mustasno – A.E.)

Lirik qahramon javobsiz sevgisiga erishish borasida barcha ruhiy qiynoq va azoblarga bardosh beradi. Qancha to'siq va e'tirozlarga duchor kelsa-da, o'zi iqror qo'ygan sevgilisiga erishishi uning maslagi. Chunki u – sevgida sobit va boqiy. Sevgilisi esa sovuq suluvi bilan sarmast. Sovuq suluvi bahor qoridek o'tkinchi, ahdu vafoda subutsiz.

Ma'lum bo'ladiki, Otabek va Kumushning otashin va bokira sevgisiga Zaynab sovuqlik va zahar soldi. Har ikki oshiqu ma'shuqa, sham'u parvonaga Zaynab sovuq suluv bo'ldi. «Sovuq suluv» talmihi bahonasida shoir sevgi bobida yangi fikr, qarash va tamoyilga yangicha baho berishga erishdi. Voqean ham Otabek va Kumush muhabbati o'zbek adabiyotida sevgining ifodasi edi. YA'ni har qanday haroratli va otashin muhabbat yo'lida uchragan sovuq suluvni «eritib», befarq, loqayd oshiqni vafo yo'liga boshlash mumkin, degan tugal poetik xulosa shoiraning zikrimizdagi talmihidan kelib chiqadi. Talmih o'zbek she'riyatida mazmun va mohiyat jihatidan yangidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zehni T. San'ati suxan. – Dushanbe, 1967. – S.108.
2. Rahmonov V. She'r san'atlari. – Leninobod, 1972. – S.70.
3. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Zilol buloq, 2019. – S. 129.
4. Xudoyberdiva H. Saylanma. – Toshkent, 2000. – S. 51.

Pedagogika BT kafedrasi yo'nalishi bo'yicha konferinsiya maqolalari

T/r	Maqolaning mavzusi	
1	Bugungi pedagogika fani rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari Ibraimov X.I.	6
1.	Заманауи материалдарды педагогика саласында қолдану әдістері (карбон материалдары, силикон және бакситті шайыр мысалында) Адамкулов Н.М. Бейсембаева М.М. Аукенова Г.С.	9
1.	Сущностно-содержательные детерминанты духовно-нравственного воспитания молодежи средствами художественной деятельности Малахова И.А.	13
2.	New transformations in the organization of environmental education of preschool children based on steam technology Kulmaganbet A.	18

	Mankesh A.	
3.	К некоторым психологическим предпосылкам улучшения качества обучения в вузах кыргызстана Брудный А., Адинаев Ш. А	23
4.	Теоретические основания персонализированного сопровождения в студентов специализированного высшего образования с различным уровнем профессиональной подготовки Честнейший А.А, Мастерский С.В.	26
5.	Кинопедагогика как педагогический феномен: история, теория и современные практики Батталов А.И, Тимербаев А.Р.	30
6.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ma'naviy-axloqiy tarbiya kompetensiyalarini shakllantirish modeli Abdullayeva B. S.	34
7.	Raqamli muhitda media va axborot savodxonligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari Sharifzoda S. O'.	38
8.	Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning ahamiyati Raximov Z.T.	42
9.	Dars jarayonida geymifikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning o'quvchilar motivatsiyasiga ta'siri Boqiyev G'. O, Shonazarova N.A.	47
10.	Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi Boqiyev G'. O, Irisova A.O.	50
11.	Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining krossover yondashuv asosida mediakompetentligini rivojlantirish Ochilov A. E.	55
12.	Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish texnologiyasi Boqiyev G'. O, Bozorova I. E.	58
13.	Oliy ta'limda fanlararo integratsiyani ta'minlashning innovatsion pedagogik tizimi (steam yondashuvi asosida) Boqiyev G'. O, Qoraqulova M. T.	62
14.	Pedagogik fanlarni muammoli o'qitish asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish Boqiyev G'. O	65
15.	Pedagogical and psychological foundations for developing students' inventive activity in the steam educational environment Yuldoshev.J.T.	68
16.	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kreativ qobiliyatlarini takomillashtirish Boqiyev G'. O, Issayeva Sh. Ch.	71
17.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy-tanqidiy tafakkurini o'yinlashtirilgan raqamli topshiriqlar vositasida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	75

	Xudayberganov Sh.Sh, Rustamova D.R.	
18.	Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalar Boqiyev G'. O, Bozorova Z.A.	78
19.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ota-onalar bilan hamkorlik Boqiyev G'.O, Muxamadiyeva D.B.	81
20.	Improving the didactic-methodical system for developing students' divergent thinking in the steam educational environment Yuldoshev.J.T.	87
21.	Kredit-modul tizimida talabalarining o'quv motivatsiyasini rivojlantirishning pedagogik omillari Boqiyev G'. O, Bozorova Z. A.	91
22.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning roli Turayeva D. E., Jo'rayeva K.	93
23.	Loyiha asosida o'qitish jarayonida talabalarining kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish Suropov B. M, Bo'ronova D. E.	98
24.	Metabilim, metako'nikma va metaqobiliyat - metametodik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari sifatida G'aniyev O. A.	101
25.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish omillari Choriyeva Z. T.	105
26.	Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining mustaqil ta'lim ishlarini takomillashtirish usullari Sobirov D. T.	109
27.	Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning innovatsion metodlardan foydalanish imkoniyatlari Djurayeva N. N.	115
28.	Inklyuziv ta'lim sharoitida tarbiyaviy jarayonni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish Sharipova Sh. X, Po'latova Sh. P.	118
29.	Boshlang'ich sinf o'quvchilari shaxsiyatini shakllantirishda nafasat tarbiyasining o'rni. Djurayeva N. N.	121
30.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini o'stirishda didaktik o'yinlardan foydalanish Axmedova D. X, Sobirov M. R.	125
31.	Bo'lajak logopedlarni og'ir nutq nuqsonlar bilan ishlashda qo'llaniladigan zamonaviy logopedik usullar Achilova S. D.	127
32.	Integrativ yondashuv asosida o'qituvchilarning ijodiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik ta'limning konseptual asosi sifatida Turayeva D. E.	131
33.	Bo'lajak o'qituvchilar kreativ tafakkurining kasbiy-pedagogik xususiyatlari va tarkibiy komponentlari Maxmudova D. X.	134

34.	Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitishda timss xalqaro dasturi talablari asosida muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash Yo'ldoshev F. B.	138
35.	Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish – ijtimoiy-pedagogik zaruriyat Djurayeva N.N, Qaxorova D. B.	141
36.	Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda uzviylikni ta'minlashning innovatsion metodlari Yuldoshev J.T, Temirova Sh.Sh.	143
37.	Methodological system for forming students' research skills in the steam educational environment Yuldoshev.J.T.	146
38.	Boshlang'ich ta'limda neyropedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Ozodova M. H.	149
39.	Refleksiv yondashuv asosida sog'lom hayot tarzi madaniyatini shakllantirish metodikasining eksperimental-sinov Nazarov O.O, Aminova M. J.	152
40.	Bo'lajak o'qituvchilarnida hamkorlikda o'qitish orqali ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarini shakllantirish Suvanova K. R.	154
41.	Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy asoslari va uni o'zbekiston ta'lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari Alimova Sh. H.	158
42.	Refleksiv yondashuv konsepsiyasi: talaba shaxsining o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash imkoniyatlari Nazarov O.O, Aminova M. J.	163
43.	The structure and content of a methodological model based on a creative approach to teaching the “pragmatic aspects of pedagogy” module Melikuzieva Z.I.	165
44.	6-7 yoshli bolalarda “pedagogik kutish qoidasi” orqali emotsional-irodaviy sifatlarni shakllantirish Quldosheva Sh.I.	170
45.	Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish yo'llari Yo'ldoshev N. N	172
46.	O'yin simulyatsiyalari orqali bo'lajak o'qituvchilarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish konseptual metodik yondashuv Xayrullina P. F	177
47.	Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari Ibotova D. Sh	180
48.	Oliy ta'limda mustaqil rangtasvir faoliyatini o'z-o'zini boshqarib o'rganish asosida tashkil etish modeli Nurmurodova S. A	185
49.	Yakuniy nazoratdan diagnostik baholashga: o'zbekiston ta'limida bilimni baholash amaliyotini takomillashtirish muammolari	188

	Xalimov Z. X	
50.	Информационные технологии как средство повышения интереса учащихся к обучению во внеурочной деятельности Тошева Х.Б., Мингбоева О.А.	195
51.	Роль игр в стимулировании познавательной активности учащихся на уроках трудового обучения Бобозода Х. Г	198
52.	Педагогика сотрудничества как основа эффективного взаимодействия между преподавателем и студентами Рафибаева Н. И	201
53.	Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish Shonazarova N. A	206
54.	Bo'lajak pedagoglarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning akmeologik modeli Bobonazarova S. O	210
55.	Tadqiqotchilik faoliyatida gipotetik-deduktiv yondashuv va muammoli ta'lim texnologiyasining o'xshash va farqli tomonlarining tahlili Abdisodiqova M. N	214
56.	Pedagogical conditions for developing value-based attitudes among pedagogues Hasanova Ch.U.	218
57.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlik va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning metodik asoslari Sirojova M. I.	221
58.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirishning zamonaviy metodlari O'ktamova M.A.	225
59.	Maxsus pedagogika talabalarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish Normurodov M.N	233
60.	Inklyuziv ta'limda differensial yondashuv asosida o'quv faoliyatini tashkil etish Normurodov M.N, Normurodova A.N	238
61.	Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijodiy kompetentlikni rivojlantirish. Qahhorova M.U	242
62.	Pedagogik ta'lim klasteri: inklyuziv sinf o'quvchilarining rivojlanishida musiqa fanining ahamiyati hamda fanlararo integratsiyasi Mastura A.A	245
63.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Qahhorova M.U	249
64.	“Bola o'yin pedagog” loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatish Hazratova H. N	252
65.	Oliy ta'lim muassasalarida to'garaklar faoliyatini tashkil etish yo'llari. Turakulova F.M.	255
66.	Pedagogik muloqotga ijobiy munosabat, kasbiy qadriyatlar va muloqotning ahamiyatini anglash Quvatova D. J.	258
67.	Boshlang'ich sinf ona tili darslarida matn asosida kommunikativ kreativlikni shakllantirish texnologiyalarini takomillashtirish	260

	Maxmudova M. J	
68.	Qishloq xo'jaligi fanlarini o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanishning nazariy asoslari. Otaboyeva Z. G'	263
69.	Umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishida ta'lim sifati monitoringining nazariy-metodologik asoslari Ibragimov O. Z	266
70.	O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik usullari Maxmudova M. J	271
71.	Markazli ta'lim texnologiyasi orqali bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish Jamolova Sh.U	275
72.	Dizayn-fikrlash metodi asosida talabalarning ilmiy savodxonligini bosqichma-bosqich rivojlantirishning metodik modeli Rahmonova Sh. S	277
73.	Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'lim muhitida ishlashga tayyorlashning pedagogik jihatlari Qoraqulova M. T	279
74.	Mutaxassis kadrlarni ta'limi tizimida kasbiy va umumiy kompetentsiyalarini shakllantirish Mahmudov Y.E, Boyqobilova B. B	282
75.	Inklyuziv ta'limda pedagogik strategiyalar Berdiyeva S. E	286
76.	Talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining o'rni Elmurodova D. Sh	290
77.	Pedagogical deontology and digital culture: forming the professional responsibility of future teachers in cyber-space Makhmudova Z.M	293
78.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda divergent yondashuvning o'rni Xo'jamberdiyeva S.K.	295
79.	Деонтологические риски использования средств искусственного интеллекта в процессе высшего педагогического образования и методика их устранения Makhmudova Z.M	298
80.	Konstruktiv-ta'limiy muhitda o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy konsepsiyalari Toshpulatova F.R	302
81.	Talabalarda qadriyatli yondashuvni shakllantirishda reflektiv ta'lim texnologiyalarining o'rni va o'ziga xos xususiyatlari. Obbosova M.B	305
82.	Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Haydarov D.Sh, Shodiqulova D.N	310
83.	Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalarini tanlash, tasniflash va o'quv jarayoniga integratsiyalash Maxsudova Sh.M	313

84.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida media savodxonlikni shakllantirishning pedagogik asoslari Shodiqulova D. N	319
85.	Metareja" texnologiyasi vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kongruentlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi Qobilova N. X	322
86.	Umumta'lim maktab direktorlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'lim sifati monitoringi asosida tashkil etishning pedagogik-boshqaruv xususiyatlari Ibragimov O. Z	324
87.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda dasturiy metodik ta'minotlarning qiyosiy tahlili Xoshimova F. B	329
88.	Loyihaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kongruentlik qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari Qobilova N. X	333
89.	Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiyani tashkil etishning didaktik asoslari. Bobomurodov K.A, Rahmatullayeva G.I, Bekmurodova O'.B.	335
90.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida funksional savodxonlikni rivojlantirish metodikasi Bobomurodov K.A, Rahmatullayeva G.I, Bekmurodova O'.B	342
91.	Yuqori sinf o'quvchilarining shaxslararo munosabatlari va ularning rivojlanish xususiyatlari Aralova E. Y.	347
92.	Konvensial yondashuv asosida talabalarni mustaqil ta'lim olish samaradorligi Berdiyev B.R.	351
93.	Matematika fani va uning vujudga kelish davrlari Berdiyev B.R. Shodmonova M.O.	353
94.	Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish Amirullayeva B.A	355
95.	Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy eruditsiyasini raqamli ta'lim resurslari asosida rivojlantirish texnologiyalari Abdukaxxorova M	360
96.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish orqali evristik qobiliyatlarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish Xaitaliyeva X.X	362
97.	Raqamli ta'lim muhitida talabalarining mustaqil ta'limini tashkil etish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni Umirzoqova S.X	365
98.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirishga tayyorlash masalalari Doniyarov M.A	369
99.	Yosh o'qituvchilarning kasbiy adaptatsiyasi va mentorlik tizimi Berdiyeva S.E	374
100.	Bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik terminologik kompetensiyani lingvokognitiv yondashuv asosida rivojlantirish	377

	Najmiddinova G.B.	
101.	O‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning kommunikativ nutqini rivojlantirish metodikasi Bekberganova N. O	383
102.	Bo‘lajak pedagoglarning tanqidiy va tahliliy fikrlashini rivojlantirish Elamonova Sh. I	387
103.	Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов посредством арт-технологий Худайбердиева Н.К	389
104.	Boshlang‘ich sinflarda ma’naviy- axloqiy tarbiyani rivojlantirish prinsiplari Amirxanova D. N	395
105.	Ta’lim jarayonida paremiologik birliklardan foydalanishning lingvodidaktik va lingvokulturologik jihatlar Islomova Sh.X, Azimova L.O	397
106.	Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish Mamatova M.U	400
107.	O‘quvchilarning jamoaviy va hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish metodlari va texnologiyalari Vohidova F. S	403
108.	Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish Nurboyeva F. S	406
109.	Bo‘lajak pedagoglarning kasbiy-pedagogik refleksiyasini rivojlantirish metodikasi Karomova D. I	409
110.	Pedagogika va zamonaviy ta’lim texnologiyalari Saidova N. Sh	413
111.	Steam yondashuvini umumta'lim maktablarida joriy etish tajribasi Xusanova M	415
112.	Ta'limda kreativlik va innovatsiyalarning pedagogik nazariyasi va amaliyoti: yangi yondashuvlar va pedagogik strategiyalar Abduraxmonova M. R	417
113.	Innovatsion yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish Abduxalilova G. A	421
114.	Muammoli ta’lim (pbl) orqali talabalarda kognitiv moslashuvchanlikni oshirish Rizoyeva K	425
115.	O‘smirlarda axborot olish madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari va tarkibiy modeli Abdulxamidova M.B	428
116.	Pedagogical effectiveness of integrating steam educational technologies into the learning process G‘aniyeva D. N	431
117.	O‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash mezonlarini takomillashtirish Berdimuratova D. R	434

118.	Innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish Abduxalilova G. A	437.
119.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari Ochilova S. P	441
120.	O'quvchilarning mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar Xayrullayeva F. A	443
121.	Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining interaktiv qobiliyatlarini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan Istamova Sh. O	447
122.	Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari Mamatova M.U	450
123.	Shaxsiylashtirilgan ta'limni tashkil etishning pedagogik va raqamli asoslari Ismatullayev A. B	452
124.	Loyiha asosida o'qitish texnologiyasining didaktik tamoyillari Bo'ronova D.E	456
125.	Innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish Abduxalilova G.A	459
126.	Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv metodlar Istamova Sh.O	463
127.	Oliy ta'limda talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish Turdiyeva S.Sh	467
128.	Innovatsion yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish Abduxalilova G.A	470
129.	Umumta'lim maktablari o'quvchilarida sog'lom tafakkurni rivojlantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari Xujalova S.T	474
130.	Talabalarda kasbiy qobiliyatlarni shakllantirishning nazariy tahlili Bo'ronova D. E	478
131.	O'qitish metodlarini integrativ yondashuv asosida muvofiqlashtirishning pedagogik imkoniyatlari Jumasheva N.Z	481
132.	A methodology for developing students' creative and problem-solving thinking skills through steam education G'aniyeva D.N	484
133.	Zamonaviy ta'limda pedagogning raqamli kompetensiyasi: muammo va istiqbollar Madaminov E.M	487
134.	Boshlang'ich ta'limda o'qib tushunishni rivojlantirishda metakognitiv strategiyalardan foydalanish: o'qituvchining metakognitiv yo'naltiruvchi roli Shamshiddinova K.A	490

135.	Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalashning zamonaviy pedagogik-psixologik asoslari Tirkasheva N.B	494
136.	Bo'lajak o'qituvchilarda konfliktli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi Keldiyoriva M. G', Ravshanova G.	499
137.	Bo'lajak o'qituvchilarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari Keldiyoriva M. G', Ravshanova G.	505
Pedagogika MT.		
138.	Zamonaviy ta'lim sharoitida bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish metodikasi Kenjayeva D. T.	510
139.	O'zbekiston respublikasida 2017-yildan keyin maktabgacha va maktab ta'lim tizimining modernizatsiyasi: islohotlar, muammolar va natijalar Sodiqova Y. M.	514
140.	Maktabgacha ta'lim xizmatlarini geymifikatsiyalash asosida boshqarishni takomillashtirish Aslonova R. I.	517
141.	Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi Raxmatova G.	522
142.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish (femp) mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy yo'nalishlari <u>Jamolova Sh. U.</u>	525
143.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish metodikasi Raxmatova G. K.	528
144.	Maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarining moddiy-texnik ta'minotini rivojlantirish: muammo va istiqbollari Sodiqova Yu. M.	532
145.	Steam ta'limi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy-tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirish metodikasi Muhammadiyeva S. O.	535
146.	Tasviriy san'at darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi Muhammadiyeva S. O.	539
147.	«Ilk qadam» davlat o'quv dasturi asosida rivojlantiruvchi markazlarini tashkil etishning pedagogik metodikasi Qarshiyeva Z.Sh.	544
148.	O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimining tiklanishi (1945–1970-yillar) Tishabayeva I. R.	546
149.	Maktabgacha ta'limda o'yin faoliyatini fasilitatsiya qilish va o'yin jarayonida pedagogik kuzatuv metodikasi	549

	Doniyorova D. N.	
150.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda raqamli muhitning psixologik rivojlanishga ta'siri Turopova M. S.	552
151.	Logopediya terminlarining genealogik tadqiqi Yavkocheva F.H.	558
152.	Globallashuv davrida musiqa va madaniyatning rivojlanish tendensiyalari Azizov Z. N.	562
153.	Musiqa ta'limida kasbiy mentorlik modeli Rashidov S. A.	566
154.	O'zbekiston bolalar musiqa va san'at maktablarida o'qitishning o'ziga xos jihatlari. Akbarova N. A.	569
155.	"Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali usullari" Ruzikulova S. M.	573
156.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tafakkurni rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish Vaxabova G. V.	578
157.	Mezrobli cholg'ular terminologiyasi: til, musiqa va madaniyatshunoslik tutashgan nuqtada Azizov Z. N.	581
158.	Montessori metodikasi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish: bolaga yo'naltirilgan ta'lim muhitini takomillashtirish istiqbollari Parmonova L.I.	585
159.	Maktabgacha ta'limda o'yin texnologiyalarining bolalar ijtimoiy-emotsional rivojlanishidagi ahamiyati Turdiyeva M. J.	590
160.	Autsorsing xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirishning metodologik yechimlarinitakomillashtirish Ergasheva N. R.	599
161.	Uglerod tolali kompozitsion materiallarning afzalliklari. Tuxliyev M. Sh.	604
162.	Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasida interfaol pedagogik texnologiyalarning o'rni va samaradorligi Umirzoqova S. X.	611
163.	Maktabgacha yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda aqliy faoliyatning o'rni Qarshiyeva Z.Sh.	615
164.	Jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimlarining rivojlanish modellari Amirova V.O.	618
165.	Tarbiyalanuvchilar sensomotorikasining rivojlanganlik darajalarini diagnostik o'rganish metodikalari Ulasheva M. Sh.	621
166.	Использование метода монтессори в математическом развитии детей с расстройством аутистического спектра в дошкольном возрасте Қалияқбарь Ж. С., Рымханова А. Р., Кударина А. С.	624

167.	O'zbekistonda maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi islohotlar va ularning huquqiy-nazariy asoslari Sodiqova Yu. M.	629
168.	Модель и организационно-педагогические условия повышения профессиональной квалификации будущих педагогов по технологии Сибборда Нумонжонова Ф.	633
169.	Konstruktiv-ta'limiy muhitda o'yin konstruktorlaridan foydalanishning nazariy konsepsiyalari Toshpulatova F. R.	637
170.	Scientific and theoretical foundations of improving the professional qualification of future teachers in Sibbord technology Farangiz N.	641
171.	Umumta'lim maktabida texnologik ta'lim va milliy hunarmandchilikning uzviyligi asosida tadbirkorlikka o'qitishning didaktik shart-sharoitlari Abdullayeva K. T.	644
172.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi 6-7 yoshli bolalarining jismoniy sifatlarini rivojlantirish usullari Ziyatov M. N.	649
173.	Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasida interfaol pedagogik texnologiyalarning o'rni va samaradorligi Umirzoqova S.X.	653
174.	Jahon mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimlarining rivojlanish modellari Amirova V.O.	657
175.	Дидактическая игра как средство развития познавательной деятельности детей дошкольного возраста с нарушением интеллекта Турдымуратова Н. Н., Кударинова А. С., Сакаева А. Н.	660
176.	Ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish Abdualimov R. U., Gaipova T. K.	665
177.	Inklyuziv oliy ta'limning iqtisodiy mazmuni, tamoyillari va metodologik yondashuvlari Shoyev A.X.	668
178.	Nodavlat ta'lim muassasalari talabalarining kompetensiyalarini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Bekkulova D. M.	675
179.	Zamonaviy texnologiyalar va o'quvchi-yoshlarning tanqidiy fikrlash qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik Babojanova M.B.	679
180.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirishning zamonaviy usullari Axmedova D. X., Mamazokirova M.	683
181.	Talabalarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda gnoseologik yondashuvning mohiyati Choriyeva Z. T.	684
182.	O'quv-bilish kompetensiyalarini mustaqil ishlar vositasida rivojlantirishning	688

	pedagogik-metodik asoslari Abduraxmanova Ch. B.	
183.	O‘qtuvchilar faoliyatini pedagogik-psixologik o‘rganishning nazariy-ilmiy asoslari. Imomova I. S.	690
184.	Raqamli ta’lim muhitida pedagogik texnologiyalarni klasterli qo‘llash Irisbaeva M. N.	696
185.	Boshlang‘ich ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalashning ilmiy-metodik asoslari Inomjonova D. E.	699
186.	O‘quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati Ziyodullayeva S.Sh.	703
187.	Konstruktiv yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish Amirullayeva B. A., Ismoilova F. E.	705
188.	Oliy ta’lim muassasalarida to‘garaklar faoliyatini tashkil etish yo‘llari. Turakulova F. M.	711
189.	Bo‘lajak boshlang‘ish sinf o‘qituvchilarida kasbiy motivatsiyani shakllantirish metodikasini takomillashtirish yo‘nalishlari Zikirova N. Y.	713
190.	Individual yondashuv asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual faolligini rivojlantirish Saliyeva S. A.	717
191.	Ta’lim muhitida pedagoglarni kasbiy kompetentligini pedagogik rivojlantirish xususiyatlari Shoimov A. M.	719
192.	Steam ta’limi jarayonida o‘quvchilarning tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari Kamolova U. A.	724
193.	Bolalar kariyesologiyasini stomatologiya talabalariga o‘qitishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish Qudratov M. S.	728
194.	Differensial o‘qitish tushunchasi, mazmun-mohiyati va pedagogik ahamiyati Sulaymonova S.G‘.	734
195.	Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantiruvchi mashqlar tizimini takomillashtirish Xurramov R. S.	737
196.	Bugungi pedagogika fani rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari Ibraimov X. I.	740
197.	Zamonaviy ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari Gaipova T. K., Abdualimov R. U.	744
198.	Muammoli ta’lim texnologiyalari asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining divergent tafakkurini rivojlantirish Xo‘jamberdiyeva S. K.	747
199.	Bo‘lajak mutaxassislarining kasbiy rivojlantirishda loyihali ta’limning didaktik	751

	asoslari Suropov B. M., Bo'ronova D.E.	
200.	Talabalarining kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari Keldiyorova M. G'.	754
201.	Yosh o'qituvchilarda pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy asoslari Batirov Z. L., Mahmudov Y. E.	760
202.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ madaniyatni shakllantirishda tarbiya jarayonining o'rni Kossheterova A. J.	768
203.	Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatining tarkibiy komponentlari va mezonlarini belgilash Quvatova D. J.	771
204.	Magistrantlarning tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish Abelkosimova M. X., Abdulakimov A. A.	777
205.	Talabalarni bo'sh vaqtlarini tashkil etish Karshiyeva D. U.	781
206.	Условия применения импровизации в организации учебной деятельности студентов в педагогическом высшем образовании. Эргашева М. Г.	787
207.	Bo'lajak pedagoglarda kasbiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish Keldiyorova M. G'.	791
208.	O'quvchilarida ta'limiy o'zlashtirish imkoniyatlarini rivojlantirish Shukurova D. T.	796
209.	Boshlang'ich ta'limda assotsiativ tafakkurni rivojlantirishning bosqichli metodik modeli Hamroyeva X.	801
210.	Педагогические условия развития экологической компетентности будущих учителей Яхшибоева Н. Р.	805
211.	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik tafakkurni rivojlantirish metodikasi Yaxshiboyeva N.R.	809
212.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida savolni mustaqil shakllantirish ko'nikmasini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari Bakiyeva M. K.	813
213.	Innovatsion kompetensiyaning tarkibiy komponentlari: mezonlar va ularga mos keluvchi ko'rsatkichlar Avezov D. S.	816
214.	School teachers' readiness to use the action research approach for developing students' functional literacy Yermekova Z., Myrzagereykyzy G., Ali C.	821
215.	"Pedagoglarning qadriyatlarga asoslangan munosabatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari" Hasanova Ch.U.	826

216.	O'zbekiston yoshlarining madaniy saviyasida yuz berayotgan o'zgarishlarni ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganish va uni yanada yuksaltirish Axmedova D. S.	831
217.	Современные парадигмы обеспечения качества дошкольного образования Райимжанова Н.Л.	834
218.	“Bola o'yin pedagog” loyihasi doirasida ta'lim-tarbiya jarayonini kuzatish va tahlil qilishning pedagogik asoslari Yaratova Z. A.	839
219.	Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash va pedagogik qo'llab-quvvatlash Ismatov S. I.	845
220.	Развитие индивидуальности через обучение изобразительному искусству Адамкулов Н. М., Очилов Ф. Э.	850
221.	Talabalarining kreativ kompetensiyasini rivojlantirishda muammoli ta'lim va ta'lim dizaynining integratsiyasi Avazova M. S.	853
222.	Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Gafurova N. T., Xikmatov N. I., Samadova R. A.	857
223.	Bo'lajak matematik-bakalavrlarda kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishning ilmiy-metodik va psixologik omillari omov A.A.	862
224.	Oliy ta'limda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari Atashikova N. A.	876
225.	Ta'limda akmeologik rivojlanishga erishishda rag'batlantirish metodining o'rni Axmedova D.X.	879
226.	Inklyuziv ta'limning ijtimoiy-falsafiy asoslari va uni o'zbekiston ta'lim tizimiga tatbiq etish imkoniyatlari Alimova Sh. H.	883
227.	Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning talabalarda tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari Ibotova D. Sh.	890
228.	Konstruktiv ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning reflektiv faoliyatini rivojlantirish Amirullayeva B.A.	894
229.	Halima xudoyberdiyevaning “begim, sizni xudoyim...” she'rida “sovuq suluv” timsoli Ermuhamedov A. N.	900